

Jarosław Durka

Władze Polski „ludowej” wobec Jasnej Góry w latach 1945–1989

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

**Władze Polski „ludowej”
wobec Jasnej Góry
w latach 1945–1989**

CENTRALNY
PROJEKT
BADAWCZY

IPN

WŁADZE KOMUNISTYCZNE
WOBEK KOŚCIOŁÓW
I ZWIĄZKÓW
WYZNANIOWYCH
W POLSCE 1944–1989

Jarosław Durka

**Władze Polski „ludowej”
wobec Jasnej Góry
w latach 1945–1989**

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021

ISBN 978-83-8229-175-9

Recenzenci:

Prof. dr hab. Janusz Zbudniewek

Prof. UAM dr hab. Konrad Bialecki

Redakcja:

Czesław Świerczyński

Indeks:

Wojciech Kawka

Skład i korekta:

Paj-Press s.c. Agencja Wydawnicza

ul. Długa 82, 97-200 Tomaszów Mazowiecki

Fotografia na okładce: Dożynki 1982 r., Częstochowa (Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Kolekcja Jana Beszty-Borowskiego, 625/34)

Druk:

Libra-Print Daniel Puławski

ul. Poznańska 36

18-400 Łomża

Wydawca

Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Publikacja przygotowana przez Oddział IPN – KŚZpNP w Katowicach
ul. Józefowska 102, 40-145 Katowice

Zapraszamy

www.ipn.gov.pl

www.ipn.poczytaj.pl

Mojej żonie Annie

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

Rozdział I

Od zakończenia II wojny światowej do Października (1945–1956)

1. „Co nam jutro przyniesie?” – Jasna Góra w nowej, powojennej rzeczywistości	21
2. Zakon paulinów na Jasnej Górze	29
3. Czasy instalowania systemu komunistycznego i pierwsze próby ograniczenia ruchu pielgrzymkowego	37
4. Represje wobec zakonu i organizacji ruchu pielgrzymkowego w latach 1950–1956	59

Rozdział II

Czasy rządów Władysława Gomułki (1956–1970)

1. Pozory zmian Października	111
2. Jasna Góra w działaniach aparatu bezpieczeństwa w latach 1957–1963	126
3. Przeciw odradzaniu się ruchu pielgrzymkowego i napaść na klasztor	143
4. Administracyjne represje wobec zakonu i próby ograniczenia ruchu pielgrzymkowego	161
5. Przeciw Soborowi Watykańskiemu II i Jasnej Górze	194
6. Milenium i pielgrzymki w roku milenijnym	216
7. Uwięzienie obrazu Matki Bożej oraz kolejne represje ze strony aparatu bezpieczeństwa i administracji państwowej	241
8. „Rewelacje” Tadeusza Pręczonek	269
9. Coraz silniejsza kontrola zakonu i uroczystości jasnogórskich oraz próby skłócenia z kurią	280
10. Wokół interwencji w Czechosłowacji	295
12. Zbieranie informacji i rozbudowa agentury	301
13. Kontrola i ograniczanie działań zakonu w końcu lat 60. i w 1970 r.	313

Rozdział III

W dekadzie Edwarda Gierka (1970–1980)

1. Wokół Grudnia 1970 r.	369
-------------------------------	-----

2. Działania SB	376
3. Działania administracji	399
4. Wywiezienie obrazu i wzmożona czujność komunistów	402
5. Pozycja Jasnej Góry w latach województwa częstochowskiego	426
6. Zwycięstwo pod nowym patronatem	478
7. Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II	502
8. Pielgrzymka warszawska	511
9. Próba oddzielenia klasztoru od miasta – sprawa przejścia podziemnego	515
10. Kiedy powstawała „Solidarność”	527

Rozdział IV

Pod rządami Wojciecha Jaruzelskiego (1981–1989)

1. Czas „Solidarności”	537
2. Stan wojenny	541
3. Druga pielgrzymka Jana Pawła II	562
4. Po zakończeniu stanu wojennego	575
5. Schyłek PRL-u	611

Zakończenie	647
--------------------------	-----

Bibliografia	657
---------------------------	-----

Wykaz tabel	711
--------------------------	-----

Wykaz ilustracji	712
-------------------------------	-----

Indeks nazwisk	719
-----------------------------	-----

Wykaz skrótów	747
----------------------------	-----

Summary	751
----------------------	-----

Wstęp

Jasna Góra to od wieków najważniejsze w Polsce i jedno z najbardziej znanych sanktuariów na świecie¹. Szczególne znaczenie tego miejsca ma nie tylko wymiar sakralny. Według tradycji słynący z cudów obraz Matki Bożej² został przywieziony z Belza przez fundatora klasztoru, księcia Władysława Opolczyka. Jednak wśród historyków toczą się dyskusje co do faktycznego pochodzenia częstochowskiej ikony. Bardzo szybko, bo już w średniowieczu, rozwinął się kult Matki Bożej Jasnogórskiej, a obraz stał się celem dla licznych pątników³. Tradycja stałych pielgrzymek zaczęła tworzyć się w XVI wieku⁴. Szczególną opieką otaczali go kolejni

¹ *Vide*: M. Ziółkowski, *Sanktuaria i pielgrzymki* [w:] *Kościół katolicki w Polsce. Rocznik statystyczny*, L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991, s. 225–231; S. Nowak, *Teologia Kościoła Częstochowskiego* [w:] *Pamiętnik Jubileuszu Kościoła Częstochowskiego*, red. B. Czernko, Częstochowa 2001, s. 108–109; J. Związek, *Początki Kościoła Częstochowskiego* [w:] *Pamiętnik Jubileuszu Kościoła...*, s. 76–77. W związku z popularnością sanktuarium znajdujemy je w wielu popularnych albumach i przewodnikach, *vide*: A. Dylewski, *Sanktuaria maryjne na świecie*, Kraków 2015, s. 164–169.

² Opisy zaczerpnięte z kronik jasnogórskich znajdują się m.in. w publikacji: *Cuda i łaski zdziałane za przyczyną Jasnogórskiej Matki Bożej dawniej i dziś*, opracowanie redakcyjne K. Kunz, Jasna Góra – Częstochowa 1994. *Vide*: M.S. Królik, „I słynie cudami...” [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987, s. 191–198.

³ S.Z. Jabłoński, *Dzieje kultu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983, s. 34–61; A. Jackowski, J. Pach, J.S. Rudziński, *Jasna Góra*, Wrocław 2004, s. 6–23; A. Jędrzejewski, *Chwała Maryi w narodzie polskim objawiająca się szczególnie w pieśni*, Warszawa 1915, s. 8–27; R. Knapieński, *Tradycje bizantyjskie w ikonie jasnogórskiej* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987, s. 187–188; E. Kucharz, *Hodegetrie jasnogórskie na Śląsku Opolskim*, Opole 1995, s. 9–71; W. Kurpik, *Jasnogórska Bogurodzica – splendor najwyższy Władysława Opolczyka* [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2001, s. 73–90; J. Laberschek, *Świadkowie złożenia na Jasnej Górze cudownego obrazu Matki Boskiej*, „Almanach Częstochowy” 2000, nr 15, s. 5–11; Z. Rozanow, *Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982...*, s. 155–186; S.J. Rożej, *Dzieje Obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 22–33; J. Zbudniewek, *Fundacje Opolczyka dla paulinów* [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy...*, Opole 2001, s. 61–72; A. Witkowska, *Kult jasnogórski w formach pątniczych do połowy XVII wieku*, „Studia Claromontana” 1984, t. 5, s. 148–223; W.W. Zajac, *Morawski spór o pochodzenie jasnogórskiego obrazu*, „Studia Claromontana” 1996, t. 16, s. 31–72; J. Związek, *Kult Matki Bożej Jasnogórskiej w Diecezji Częstochowskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 243–281.

⁴ S.Z. Jabłoński, *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej w XVI w.*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2, s. 65–80; A. Jackowski, *Wstęp*, „Peregrinus Cracoviensis” 1996 (Kraków), z. 3: *Jasna Góra – światowe centrum pielgrzymkowe*, s. 9; A. Zyskowska, *Praktyki religijne i zasięg geograficzno-społeczny kultu Matki Bożej Jasnogórskiej w XVI w. w świetle „Liber miraculorum”*, „Studia Claromontana” 1982, t. 3, s. 82–103.

władcy Polski⁵. Klasztor na Jasnej Górze od początku należał do sprowadzonego z Węgier zakonu paulińskiego, cieszącego się patronatem św. Pawła I Pustelnika⁶. Nieopodal przez stulecia przebiegała granica Królestwa Polskiego z Czechami, które później weszły w skład monarchii Habsburgów. W XVII wieku klasztor został ufortyfikowany⁷. Jego sława urosła jeszcze podczas „potopu” szwedzkiego, kiedy oparł się oblężeniu. Wieść o obronie Jasnej Góry natchnęła społeczeństwo polskie do przeciwstawienia się najeźdźcy. Wojskom szwedzkim, mimo zaangażowania olbrzymich sił i środków, nie udało się zdobyć twierdzy. Walka o Jasną Górę była jednym z najważniejszych punktów zwrotnych wojny, która mogła zakończyć się utratą suwerenności państwa polskiego. Od tego czasu klasztor stał się jeszcze bardziej związany z polską tradycją narodową. Obrona Jasnej Góry była jednym z najważniejszych wydarzeń w historii Polski i zajmuje poczesne miejsce w pracach naukowych i popularnonaukowych⁸. Ówczesny przeor, o. Augustyn Kordecki znalazł się w kanonie bohaterów narodowych. Zdaniem wielu pisarzy, zarówno wówczas, jak i współcześnie, obrona udała się dzięki szczególnej opiece Matki Bożej⁹. Ten religijny wymiar odgrywa do dzisiaj ogromną rolę w budowaniu tradycji. Szczególnie istotny stał się fakt, że po zakończeniu oblężenia król Jan

⁵ Szerzej: U. Borkowska, *Jasna Góra w pobożności królów polskich*, „Studia Claromontana” 1983, t. 4, s. 126–145; *eadem*, *Królowie polscy na Jasnej Górze od czasów Jana Kazimierza do końca Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, „Studia Claromontana” 1985, t. 6, s. 62–87; J. Związek, *Pielgrzymki Jana II Sobieskiego na Jasną Górę*, „Studia Claromontana” 1983, t. 4, s. 155–177; K. Kuczman, *Dwa obrazy z okazji pielgrzymki Jana Sobieskiego na Jasną Górę*, „Studia Claromontana” 1983, t. 4, s. 185–192; K. Górski, *Pielgrzymki Kazimierza Jagiellończyka na Jasną Górę*, „Studia Claromontana” 1982, t. 3, s. 43–48; A. Jędrzejewski, *Historia Zakonu Paulinów*, Częstochowa 1940, s. 40–44; W. Zaleski, *Jasna Góra 1382–1982*, Łódź 1982, s. 30–76.

⁶ Szerzej na temat historii zakonu *vide*: F. Pasternak, *Historia kodyfikacji konstytucji Zakonu Paulinów od 1308–1930 r.*, „Nasza Przeszołość” 1969, nr 31, s. 11–74; J. Zbudniewek, *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przeszołość” 1969, nr 31, s. 181–228.

⁷ Szerzej: R.H. Bochenek, *Twierdza Jasna Góra*, Warszawa 1997.

⁸ Na temat bogatej historii Jasnej Góry *vide*: A. Kersten, *Szwedzi pod Jasną Górą 1655*, Warszawa 1975; S. Krakowski, *Dzieje Częstochowy od początku XII do początku XIX w. [w:] Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych*, red. S. Krakowski, Katowice 1964, s. 28–80; M. Rechowicz, *Sanktuarium jasnogórskie a rozwój świadomości narodowej*, „Ateneum Kapłańskie” 1982, t. 99, s. 5–27; Z. Łakociński, *Oblężenie klasztoru na Jasnej Górze w tradycji i historiografii szwedzkiej*, „Studia Claromontana” 1981, t. 1, s. 257–271; J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dziś*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25, s. 5–288; J. Związek, *Dzieje diecezji częstochowskiej w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990; czy też liczne opracowania popularne, chociażby nagrodzona w lutym 1984 r. w konkursie literackim ogłoszonym przez Episkopat Polski z okazji sześćsetlecia Jasnej Góry: B. Królikowski, *Fortalicjum Marianum albo Szaniec Bogarodzicy na obronę narodu polskiego wystawion spod którego nieprzyjaciel wszedł z konfuzją odejść. Opowieść jasnogórską*, Kraków 1984.

⁹ *Vide*: C. Ryszka, *Bliźny. W 350. rocznicę zwycięskiej obrony*, Częstochowa 2005, s. 108–122; B. Zakrzewska, *Jasna Góra w tradycji i kulturze staropolskiej*, Brzezia Łąka [b.r.w.], s. 73–97. Tradycja była na tyle silna, że imię Kordeckiego nadano nawet jednemu z oddziałów Gwardii Ludowej, który w czasie II wojny światowej działał w okolicach Częstochowy: M. Janikowski, *Byłem świadkiem wydarzeń i ludzkich przeżyć*, „Ziemia Częstochowska” 1980, t. 13: *PPR w regionie częstochow-*

Kazimierz Waza złożył w katedrze we Lwowie Śluby Jasnogórskie i powierzył ojczyznę opiece Matki Bożej, którą ogłosił Królową Polski¹⁰. Pielgrzymi idący na Jasną Górę niosą więc modlitwę, ale też idą do miejsca kształtującego polski patriotyzm. Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej stał się nieodłącznym elementem kultury religijnej, a nawet skarbem kultury narodowej¹¹. W 1717 r. papież Klemens XI wydał dekret o koronacji obrazu. Była to pierwsza koronacja poza Rzymem, przyczyniająca się do popularyzacji kultu w wymiarze europejskim¹². Wśród pątników było wielu świętych i błogosławionych katolickich¹³. Wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej towarzyszył konfederatom barskim, wojskom Księstwa Warszawskiego i powstańcom dwóch ostatnich wieków. Jasna Góra pełniła niezwykle ważną rolę w budowaniu polskiej świadomości narodowej w całym okresie zaborów¹⁴. Postawa patriotyczna kosztowała zakon bardzo dużo. 8 listopada 1864 r.

skim, s. 173; R. Nazarewicz, *Nad górną Wartą i Pilicą. PPR, GL i AL w okręgu częstochowsko-piotrkowskim w walce z hitlerowskim okupantem (1942–1945)*, Warszawa 1964, s. 119, 121.

¹⁰ *Sześć wieków królowania Maryi w Polsce poprzez jasnogórski wizerunek. List episkopatu na niedzielę 25 kwietnia 1976 r.* [w:] *Panno Święta co Jasnej bronisz Częstochony*, wybór tekstów i opracowanie redakcyjne J. Tomziński, Z. Modzelewski, D. Szumska, opracowanie graficzne W. Urbanowicz, Paryż 1982, s. 14–15; *W latach wdzięczności wobec Matki Bożej Jasnogórskiej. List pasterski Episkopatu Polski na niedzielę 30 stycznia 1977 r.* [w:] *Panno Święta co Jasnej bronisz Częstochony...*, s. 17–19.

¹¹ *Vide*: J. Czarnota, *Zwielokrotniony obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. O wystawie Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, „Homo Dei” 1983, nr 2, s. 133–135; Z. Rozanow, E. Smulikowska, *Zabytki Sztuki Jasnej Góry. Architektura. Rzeźba. Malarstwo*, Katowice 2009; A.J. Zakrzewski, *Częstochona w kulturze religijnej polskiego Baroku*, Częstochowa 1988; *idem*, *W kręgu kultu Maryjnego. Jasna Góra w kulturze staropolskiej*, Częstochowa 1995; *idem*, *Udział kultu jasnogórskiego w kształtowaniu sfery politycznej i prywatnej w kulturze polskiej XIX wieku*, „Ziemia Częstochowska” 1991, t. 18, cz. 1, s. 68–78; W. Kurpik, *Jasnogórska Bogarodzica w malarstwie ikonowym*, „Studia Claromontana” 1988, t. 9, s. 24–36.

¹² B. Kubica, *Pierwsza koronacja cudownego obrazu Matki Bożej Częstochowskiej*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25, s. 429–458.

¹³ *Święci i błogosławieni pielgrzymi spod znaku Jasnogórskiej Bogurodzicy* [w:] *Jasna Góra sanktuarium troski o życie narodu. Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne Jasna Góra, 28 kwietnia 2009*, red. Z.S. Jabłoński, Jasna Góra–Częstochowa 2009, s. 140–153.

¹⁴ Szeroko to zagadnienie opisuje: S.Z. Jabłoński, *Jasna Góra ośrodek kultu maryjnego (1864–1914)*, Lublin 1984. *Vide*: G. Basiński, *Twierdza na Jasnej Górze w wojnie polsko-austriackiej w 1809 r.*, „Almanach Częstochowy” 2016, s. 13–28; S.Z. Jabłoński, *Kult maryjny na Jasnej Górze w latach 1864–1914*, „Studia Claromontana” 1981, t. 1, s. 121–142; W. Kęder, „*Fortalitium Marianum*” w czasach konfederacji barskiej 1768–1772, „Studia Claromontana” 1988, t. 9, s. 201–237; K. Kuczman, *Uwagi o tematyce Jasnogórskiej w malarstwie polskim okresu Rozbiorów*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2, s. 288–297; A. Kunczyńska-Iracka, *Ludowe obrazy Matki Boskiej Częstochowskiej*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2, s. 276–287; T. Łepkowski, *O katolicyzmie i kulcie maryjnym w społeczeństwie polskim XIX stulecia*, „Studia Claromontana” 1987, t. 7, s. 47; D. Olszewski, *Pobożność pątnicza w polskiej kulturze religijnej przelomu XIX i XX wieku*, „Studia Claromontana” 1987, t. 7, s. 72–83; J. Myszor, *Miejsce Jasnej Góry w pobożności ludu górnośląskiego w XIX i na początku XX wieku*, „Studia Claromontana” 1987, t. 7, s. 92–99; F. Stopniak, *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej na Lubelszczyźnie i Podlasiu w latach 1815–1914*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2, s. 81–90; Z. Zieliński, *Wielkopolskie pielgrzymki na Jasną Górę w czasie niewoli narodowej*, „Studia Claromon-

ukazem cara Aleksandra II ogłoszono kasatę większości klasztorów w zaborze rosyjskim. Ukaz wykonano w nocy z 27 na 28 listopada tego roku. Pozostawiono jedynie klasztor na Jasnej Górze (uchował się też w Krakowie na Skalce, bo znajdował się w zaborze austriackim)¹⁵. Mimo tych represji sanktuarium łączyło Polaków rozdzielonych granicami zaborów¹⁶, do kościołów sprowadzano kopie obrazu¹⁷. Pierwsza bialo-czerwona flaga po latach niewoli została wywieszona na Jasnej Górze już 4 listopada 1918 r., kiedy kontrolę nad klasztorem z rozkazu gen. Tadeusza Jordan Rozwadowskiego przejął pluton 2 kompanii szkoły podoficerskiej 2 pułku piechoty Polskiej Siły Zbrojnej pod dowództwem ppor. Artura Wiśniewskiego¹⁸.

Po odzyskaniu niepodległości paulini starali się odbudować dawną pozycję. Wielokrotnie podkreślali narodowy charakter sanktuarium, krzewili uczucia patriotyczne i budowali autorytet odrodzonego państwa. Wzrastała liczba pątników, a ogólnopolskie pielgrzymki do Częstochowy stały się ważnym wydarzeniem w historii wielu polskich organizacji. Organizowano pielgrzymki stanowe, zawodowe i ślubowania. Sanktuarium powoli stawało się światowym centrum pielgrzymkowym¹⁹. Rozwój ten został zatrzymany wybuchem II wojny światowej. W okresie

tana” 1981, t. 1, s. 98–108; W. Zaleski, *Jasna Góra...*, s. 80–89; D. Złotkowski, *Polityczna aktywność Zakonu oo. Paulinów w latach 1793–1794*, „Ziemia Częstochowska” 1991, t. 18, s. 46–67; *idem*, *Jasna Góra w czasach Księstwa Warszawskiego 1806–1813. (Analiza wybranych problemów)*, „Ziemia Częstochowska” 1996, t. 23, s. 45–78.

¹⁵ Na ten temat *vide*: J. Pietrzykowski, *Jasna Góra w okresie I wojny światowej 1914–1918*, „Studia Claromontana” 1981, nr 2, s. 410–451; J. Zbudniewek, *Z przeszłości paulinów w Brdowie w latach 1436–1864 [w:] Zakony i zgromadzenia zakonne na Ziemi Kolskiej. Ich dzieje, rola i znaczenie*, red. K. Witkowski, Kolo 2014, s. 20.

¹⁶ A. Jackowski, J. Pach, J.S. Rudziński, *Jasna Góra...*, s. 111–122.

¹⁷ Przykładem może być kościół pw. Najświętszej Maryi Panny w Ostrzeszowie w zaborze pruskim. Wykonaną w Częstochowie kopię przywieziono w 1910 r., a w następnym roku wprawiono ją w ołtarzu głównym. Kopię opłacono z dobrowolnych składek ludności miasteczka, wykonał ją Franciszek Jędrzejczyk. Obraz poświęcono na Jasnej Górze. G. Kosmala, *Ku pokrzepieniu serc! Historia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej z ostrzeszowskiej fary*, „Gazeta Ostrzeszowska”, 1 IV 2019 (Wydanie poświęcone 100-letniemu Jubileuszowi powstania „Gazety Ostrzeszowskiej” 1919–2019), s. 2.

¹⁸ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra w odradzającej się Polsce 1918–1921*, Częstochowa 1998, s. 70; B. Snoch, *Częstochowa w latach pierwszej wojny światowej (1914–1918)*, „Almanach Częstochowy” 2008, s. 51; H. Dominiczak, *Wpływ klasztoru jasnogórskiego na patriotyczne postawy Polaków*, „Studia Claromontana” 1998, t. 18, s. 43.

¹⁹ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra w odradzającej się...*, s. 70–152; APKat, Urząd Wojewódzki Wydział ds. Wyznań, sygn. 763, Miejsce i rola zakonów męskich w strukturze Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce (1918–1939), k. 47; M.M. Drozdowski, *Rola Jasnej Góry w dziejach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Studia Claromontana” 2009, t. 27, s. 433–446; Z.S. Jabłoński, *Udział Jasnej Góry w życiu społeczno-politycznym w latach niepodległości (1918–1939) [w:] Duchowienstwo polskie w latach niepodległości 1918–1939 i w okresie II wojny światowej*, red. J. Gapys, M.B. Markowski, Kielce 2006, s. 127–172; *idem*, *Udział jasnogórskich paulinów w kształtowaniu życia społeczno-politycznego Częstochowy w latach 1918–1939*, „Studia Claromontana” 2013/2014, t. 31, s. 55–91; P. Porwoł, *Piel-*

okupacji niemieckiej nastal czas represji. Niemcy byli świadomi ważnej roli tej świątyni. Hans Frank, pełniący urząd generalnego gubernatora, miał powiedzieć o Jasnej Górze: „Nawet jeśliby wszystkie światła dla Polaków wygasły, wówczas ciągle jeszcze pozostaje Pani z Częstochowy i Jej tamtejszy kościół. Nigdy nie wolno zapominać o tym”²⁰. W maju 1940 r. za głoszone podczas kazania niedozwolone przez Niemców treści aresztowano i wywieziono do obozu koncentracyjnego KL Dachau o. Romualda Klaczyńskiego, gdzie też zmarł²¹.

Po wojnie, w realiach prześladowania Kościoła w Polsce przez reżim komunistyczny, Jasna Góra stała się prawdziwą ostoją patriotyzmu. Była miejscem organizacji wielu posiedzeń Konferencji Episkopatu Polski. Walka komunistów z sanktuarium narodowym²² przybierała różne wymiary. Była podejmowana zarówno przez władze centralne Polski „ludowej”, jak i przez jej struktury lokalne²³. Sanktuarium jasnogórskie powszechnie traktowano jako centralne w kraju i będące głównym filarem programów religijno-społecznych prymasa Stefana Wyszyńskiego, więc komunistyczny aparat bezpieczeństwa interesował się nim w sposób

grzymki z Górnego Śląska na Jasną Górę podczas akcji plebiscytowej (1919–1921), „Studia Claromontana” 2017/2018, t. 33, s. 291–396; D. Ptaszycka-Jackowska, A. Jackowski, *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu Częstochowy*, Kraków 1998, s. 20; D. Kaczmarzyk, *Geneza i następstwa akademickich ślubowań jasnogórskich*, „Studia Claromontana” 1987, t. 8, s. 56–76; J. Krupski, *Pielgrzymki i ślubowania młodzieży akademickiej na Jasnej Górze w okresie międzywojennym*, „Studia Claromontana” 1987, t. 8, Częstochowa, s. 77–108; J. Mazur, *Społeczna rola Jasnej Góry w okresie międzywojennym*, „Chrześcijańskie w Świecie” 1987, t. 5, s. 63–73; J. Walczak, *Jasna Góra w życiu narodowym i politycznym Drugiej Rzeczypospolitej 1919–1939*, „Studia Claromontana” 1998, t. 18, s. 47–82; M. Majewski, *Wkład duchowieństwa katolickiego w 100-lecie ruchu harcerskiego w Polsce. Studium na przykładzie działalności liturgiczno-duszpasterskiej kapelanów naczelnych Związku Harcerstwa Polskiego w Polsce w latach 1925–1949*, Legnica 2011, s. 252–256.

²⁰ Za: J. Wolny, *Arcybiskup Adam Stefan Sapieha w obronie narodu i Kościoła polskiego w czasie II wojny światowej* [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1986, s. 244. Cytat ten był później wykorzystywany w różnych wersjach, *vide*. *Słowo biskupa szczecińskiego do młodzieży akademickiej przed mszą św. O północy, katedra św. Jakuba w Szczecinie, 24 kwietnia 1982 r.* [w:] K. Majdański, *Wrócił tu Kościół. Z posługi słowa Biskupa Szczecińsko-Kamińskiego 1979–1985*, Szczecin 1985, s. 51.

²¹ Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983, s. 86; S. Biskupski, *Księża polscy w niemieckich obozach koncentracyjnych*, London 1946, s. 68; J. Zbudniewek, *O. Romuald Klaczyński (1907–1942)*, *Nieugięty Patriot a Męczennik „za wiarę w zmartwychwstanie Polski”*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29, s. 229–272. Szerzej a temat zakonu w II wojnie światowej: *idem*, *Jasna Góra w latach okupacji hitlerowskiej*, Kraków 1991.

²² Takie określenie spotykamy regularnie, dla przykładu w: Komunikacie z dwusetnej Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski. Częstochowa, Jasna Góra z dnia 3 V 1984 r., mps w zbiorach autora, s. 1–2; Komunikacie z 213 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Jasna Góra z dnia 2 V 1986 r., mps w zbiorach autora, s. 1.

²³ Trafnie zasygnalizował to o. Zachariasz S. Jabłoński w artykule pokonferencyjnym: Z.S. Jabłoński, *W perspektywie pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II na Jasną Górę* [w:] *Jasna Góra sanktuarium troski...*, s. 15–37.

szczególony. Przeciwko klasztorowi prowadzono specjalną „sprawę obiektową”²⁴, jej celem było ograniczanie roli tego miejsca. Jednak, w obawie przed reakcją Polaków, nigdy nie odważono się na rozwiązanie ostateczne.

Sanktuarium jasnogórskie jest zwornikiem kultury narodowej, którego ranga ma wiele wymiarów. Pielęgnowany w nim kult maryjny stał się przedmiotem badań naukowców wielu dziedzin, np. teologii²⁵, etnografii i etnologii²⁶, literatury, historii sztuki²⁷ oraz historii. Dorobek naukowy i literacki na ten temat jest tak olbrzymi, że zasłużył na obszernie zestawienia bibliograficzne²⁸.

Wielkie zainteresowanie historią sanktuarium zaowocowało pracami historycznymi na temat losów Jasnej Góry w okresie powojennym. Do najważniejszych syntez należy zaliczyć dwie prace. Pierwsza z nich została wydana pod redakcją Krystyny Kersten: „Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego,

²⁴ 1972 marzec 15, Warszawa – Zarządzenie nr 003/72 dyrektora Departamentu IV MSW w sprawie określenia kategorii osób, przeciwko którym powinny być prowadzone kwestionariusze ewidencyjne, a także obiektów i zagadnień, które należy objąć sprawami obiektowymi [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków – Katowice 2017, s. 502.

²⁵ *Vide*: J. Buxakowski, *Teologia ikony bizantyjskiej a prehistoria obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej*, „Ateneum Kapłańskie” 1972, z. 1–2, s. 22–33; W. T. Depo, *Jasna Góra przestrzenią „wyobraźni miłosierdzia”* [w:] *W blasku błogosławionego Jana Pawła II. Jubileusz 300-lecia Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej na Jasną Górę*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2011, s. 135–148; S. Grzybek, *Teologiczne podstawy peregrynacji Matki Bożej Częstochowskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 282–290; J. Mazur, *Królowa Polski w postudze Prymasa Tysiąclecia – wiodący motyw budowania komunii kościelnej i narodowej* [w:] *W blasku błogosławionego Jana Pawła II...*, s. 149–162; S. Rożej, *Charyzmat miejsca*, „W drodze” 1979, z. 8 s. 59–64; *idem*, *Teologiczno-biblijne refleksje nad obrazem jasnogórskim*, „Ateneum Kapłańskie” 1982, nr 1, s. 57–65; J. Nalaskowski, *Jana Pawła II teologia jasnogórskiego sanktuarium* [w:] *W blasku błogosławionego Jana Pawła II...*, s. 51–68; S. Strzelecki, *O pogłębienie kultu obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej*, „Homo Dei” 1986, nr 2, s. 103–108.

²⁶ *Vide*: A. Jacher-Tyszkowa, *Matka Boska Częstochowska w polskiej sztuce ludowej i popularnej. Katalog wystawy. Muzeum Etnograficzne w Krakowie*, Kraków 1982.

²⁷ *Vide*: T. Dobrzeńcki, *Jasnogórski obraz Matki Boskiej. Studium ikonograficzne*, „Studia Claromontana” 2002, t. 20, s. 19–40; T. Matras, *Jasnogórska Pani w najstarszych utworach polskiej poezji* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 306–312; P. Podejko, *Kapela wokalnoinstrumentalna na Jasnej Górze*, „Studia Claromontana” 2001, t. 19, s. 5–429; Z. Rożanow, E. Smulikowska, *Artystyczne dzieje Jasnej Góry* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987, s. 37–82; *idem*, *Zabytki Sztuki Jasnej Góry...*; E. Smulikowska, *Skarbiec Jasnogórski – narodu skarbnica* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982...*, s. 85–153; J.S. Pasierb, *Matka Boska Częstochowska w kulcie i kulturze polskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 313–324; M. Wardzyński, *Ośrodek rzeźbiarski w Częstochówce pod Jasną Górą 1620–1705*, t. 1 i 2, Warszawa 2009 („Rzeźba nowożytna w kręgu Jasnej Góry i Polskiej Prowinncji Zakonu Paulinów”, t. 1).

²⁸ *Bibliografia piśmiennictwa obłężenia Jasnej Góry w roku 1655 oraz jej obrońcy o. Augustyna Kordeckiego za lata 1655–1975*, oprac. H. Czerwień, J. Zbudniewek, Warszawa 1979; *Bibliografia Zakonu Paulinów*, t. 1: *Prawodawstwo – Stan Personalny – Klasztory*, cz. 1: *Prawodawstwo – Stan Personalny*, oprac. H. Czerwień, J. Zbudniewek, Częstochowa 2008; *Bibliografia Zakonu Paulinów*, t. 1: *Prawodawstwo – Stan Personalny – Klasztory*, cz. 2: *Klasztory*, oprac. H. Czerwień, J. Zbudniewek, Częstochowa 2008.

tom 4: Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku²⁹, a druga to monografia Damiena Thirieta: „Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu (1950–1956)”³⁰. Oprócz tych opracowań monograficznych powstały liczne artykuły, dotyczące Jasnej Góry w różnych okresach Polski „ludowej”³¹. Na złożoność i różnorodność walki prowadzonej z sanktuarium wskazywało wielu badaczy, wśród nich paulini: o. Zachariasz S. Jabłoński i o. Janusz Zbudniewek, a także znawczynie stosunków między władzami partyjno-państwowymi a Kościołem katolickim, Łucja Marek³².

Moim celem jest możliwie obszerne, ale jednocześnie syntetyczne ukazanie działań dyktatury komunistycznej wobec Jasnej Góry w całym okresie istnienia Polski „ludowej”, ze szczególnym uwzględnieniem roli aparatu bezpieczeństwa.

Punktem wyjścia do badań były opracowania, obejmujące całość zagadnień relacji między państwem a Kościołem w Polsce powojennej³³, ogólnie działań aparatu bezpieczeństwa przeciw Kościołowi³⁴, polityki władz komunistycznych wobec zakonów męskich³⁵, a także prace biograficzne na temat hierarchów kościelnych³⁶. Podejmując się tego zagadnienia musiałem uwzględnić opracowania, które w sposób bardzo syntetyczny opisują rolę sanktuarium w dziejach³⁷, a także

²⁹ *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4: *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007.

³⁰ D. Thiriet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu (1950–1956)*, tłum. J. Pyśiak, Warszawa 2002.

³¹ J. Mozga, *Jasna Góra w schyłkowym okresie totalitaryzmu komunistycznego i odmienionej rzeczywistości politycznej*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 237–298; J. Jelowicka, *Napad na Jasną Górę i Instytut Prymasowski w roku 1958*, „Studia Claromontana” 1993, t. 13, s. 311–344; E. Rakoczy, *I Kongres związku solidarności polskich kombatanów w 1981 roku*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 347–354.

³² *Vide*: Z.S. Jabłoński, *Peregrynacja obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej i inne peregrynacje w polskim modelu duszpasterstwa* [w:] *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957–2007). Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne. Jasna Góra 4–5 maja 2007 r.*, red. Z.S. Jabłoński, Jasna Góra–Częstochowa 2007, s. 46; Ł. Marek, „Kler to nasz wróg” *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970*, Katowice 2009, s. 3–4.

³³ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003; A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.

³⁴ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990 w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000; W. Ważniewski, *Zło dobrem zwyciężaj. Polityka przemocy państwowej wobec Kościoła katolickiego w Polsce 1945–1970*, Warszawa 2014.

³⁵ D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna*, Kielce 2009; *idem*, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 2: *Działalność duszpasterska i społeczna zakonów 1945–1989*, Warszawa 2012.

³⁶ P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński*, t. 1, Londyn 1979, t. 2, Londyn 1986, t. 3, Londyn 1988.

³⁷ *Vide*: H. Dominiczak, *Częstochowa. Wpływ klasztoru jasnogórskiego na patriotyczne postawy Polaków*, „Studia Claromontana” 1998, t. 18, s. 39–46; O. Halecki, *The place of Częstochowa in Poland's millennium*, „The Catholic Historical Review” 1966–1967, nr 52, s. 494–508.

te, dotyczące dziejów zakonu paulinów³⁸. Osobną grupę stanowią monografie poświęcone represjom komunistycznym wobec lokalnych struktur Kościoła rzymskokatolickiego w województwie śląskim i województwie katowickim, obejmujące swoją tematyką także Częstochowę, ale tylko w tym okresie, kiedy znajdowała się ona w tych określonych granicach administracyjnych³⁹.

W przypadku opisywania historii Jasnej Góry niezwykle istotne są opracowania dotyczące historii ruchu pielgrzymkowego do tego sanktuarium⁴⁰, a także na temat historii diecezji częstochowskiej⁴¹. Ważnym źródłem wiedzy okazały się wspomnienia i pamiętniki, ale również wiele edycji dokumentów źródłowych. Te ostatnie prezentują zarówno dokumentację wytworzoną przez stronę kościelną, jak i państwowo-partijną, w tym administrację państwową i aparat bezpieczeństwa. Ciekawą grupę publikacji stanowią opracowania wydane w okresie PRL, opisujące stosunki państwo – Kościół zgodnie z oficjalnie obowiązującą ideologią marksistowsko-leninowską. Autorami tych książek i artykułów byli często zasiadający na kierowniczych stanowiskach pracownicy Urzędu do spraw Wyznań, a więc jednego z ogniw terroru.

Podstawę do napisania książki dały przede wszystkim liczne kwerendy archiwalne. Szczególnie w Instytucie Pamięci Narodowej, Archiwum Akt Nowych i w archiwum na Jasnej Górze. W związku z szeroką działalnością Kościoła pod opatrnościowym kierownictwem kardynała Stefana Wyszyńskiego źródła dotyczące powyższej tematyki znajdują się w większości archiwów w Polsce.

³⁸ J.S. Plątek, *Dzieje paulinów XX wieku – życie i działalność*, Częstochowa 2003; J. Zbudniwek, *Generał paulinów o. Alojzy Wrzałalik – w służbie Kościoła i Narodu*, „Studia Claromontana” 2008, t. 26, s. 351–402.

³⁹ *Fundament systemu zniewolenia. Z działalności wojewódzkich struktur Urzędu Bezpieczeństwa w Katowicach 1945–1956*, red. A. Dziurok, A. Dziuba, Katowice 2009; A. Dziurok, *Kruczożęca. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012; Ł. Marek, „Kler to nasz wróg” *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970*, Katowice 2009.

⁴⁰ S. Maślikowski, *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989 w świetle dokumentów Kurii Metropolitalnej w Częstochowie i Służby Bezpieczeństwa*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29, s. 201–208; *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór dokumentów*, red. W.P. Właźlak, A. Sznajder, Katowice 2009; A. Radecki, *Piesza Pielgrzymka Wroclawska na Jasną Górę 1981–1994*, „Studia Claromontana” 1996, t. 16, s. 73–176; J. Wąsowicz, *Ogólnopolskie Pielgrzymki Świata Pracy na Jasną Górę w latach 1983–1989 w świetle prasy drugiego obiegu*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29, s. 211–228.

⁴¹ Choćby: A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989*, Katowice 2016; A. Sznajder, W.P. Właźlak, „*Postanowiono żałatwić odmownie...*” *Budownictwo sakralne w diecezji częstochowskiej (1957–1989). Wybór dokumentów*, Katowice–Częstochowa–Rzeszów 2008.

Zajmując się tym zagadnieniem, opublikowałem już kilka artykułów na temat Jasnej Góry⁴², lokalnych struktur administracji państwowej⁴³ i jeden rozdział w książce o klasztorze paulinów w Leśniowie, będący zbiorem dokumentów aparatu bezpieczeństwa na temat uroczystości koronacji figury Matki Bożej w 1967 r.⁴⁴ W druku znajduje się też syntetyczny artykuł, będący prezentacją stanu podjętych przeze mnie badań na temat komunistycznego aparatu represji wobec sanktuarium jasnogórskiego. Praca niniejsza składa się z czterech rozdziałów, których podział jest zgodny z chronologią historii Polski „ludowej” i jej największymi przelomami. Rozdział pierwszy opisuje lata 1945–1956, czyli od wejścia do Częstochowy oddziałów Armii Czerwonej w czasie II wojny światowej aż do wydarzeń Października 1956 r. Rozdział drugi obejmuje czas rządów Władysława Gomułki, a rozdział trzeci dekadę ekipy Edwarda Gierka. Rozdział czwarty przedstawia działania władz wobec Jasnej Góry i paulinów w latach osiemdziesiątych, czyli w „karnawale Solidarności”, w czasie stanu wojennego i późniejszym schyłkowym okresie PRL, do 1989 r.

Pragnę podziękować za życzliwość i poświęcony mi czas panom profesorom: Adamowi Dziurokowi, Dariuszowi Magierowi i Aleksandrowi Smolińskiemu, pani doktor Ewie Barnas-Baran, pani doktor Magdalenie Pokrzyńskiej, ks. doktorowi Jackowi Kapuścińskiemu, ks. doktorowi Pawłowi Kostrzewskiemu, ks. doktorowi Jarosławowi Wąsowiczowi, panu Adamowi Kazkowi, ks. Danielowi Kusie, panu Lechowi Mastalskiemu, panu Czesławowi Świerczyńskiemu i panu Krzysztofowi Żabierkowi. Panu dyrektorowi Oddziału IPN w Katowicach, doktorowi

⁴² J. Durka, *Historia jednej budowy. Sprawa przejścia podziemnego w okolicach Jasnej Góry w latach 1979–1980* [w:] *W poszukiwaniu tożsamości*, „Język. Religia. Tożsamość” 2012, nr 8: *W poszukiwaniu tożsamości*, s. 51–66; *idem*, *Patriotyzm na kartach Kronik Klasztoru Jasnogórskiego z okresu Polski Ludowej*, „Język. Religia. Tożsamość” 2011, nr 5: *Wymiary tożsamości*, s. 63–80; *idem*, „Taka wolność gorszą od niewoli...”. *Rzeczywistość Polski Ludowej w świetle kilkunastu zapisów w Kronikach Klasztoru Jasnogórskiego z lat 1945–1958* [w:] *Człowiek. Wiara. Kultura. W poszukiwaniu prawdy. Chrześcijańska Europa między wiarą a polityką*, t. 2, red. A. Szyndler, Częstochowa 2010, s. 145–155; *idem*, „Młode pokolenie [...] pragnie aby rodzina polska była chrześcijańska” – problematyka wychowania młodzieży w dokumentach Służby Bezpieczeństwa, dotyczących pielgrzymek na Jasną Górę w 1977 r. [w:] *Problemy i sukcesy polskiej rodziny w przeszłości i teraźniejszości. Studia historyczno-społeczne*, red. J. Durka, Kalisz 2013, s. 86–102; *idem*, *Uroczystości Jasnogórskie 3 maja 1968 r. w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, „Częstochowskie Teki Historyczne” 2016, t. 6, s. 235–263; *idem*, *Władzę PRL przeciw działalności wydawniczej Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu na Jasnej Górze*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 7, s. 95–113.

⁴³ *Idem*, *Sprawy wyznaniowe województwa częstochowskiego na podstawie sprawozdań Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie i Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie z lat 1982–1984* [w:] *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatela wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 1, red. J. Durka, Kalisz 2014, s. 255–278; *idem*, *Działalność Wydziału Nauki i Oświaty (Nauki, Oświaty i Kultury) Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Częstochowie w latach 1975–1990 w świetle planów i sprawozdań* [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – Ludzie – Dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski 2012.

⁴⁴ J. Durka, *Koronacja w dokumentach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Koronacja. Leśniów – 1967*, praca zbiorowa, Leśniów–Bydgoszcz 2007, s. 69–126.

Andrzejowi Sznajderowi i panu doktorowi habilitowanemu Rafalowi Łatce bardzo dziękuję za umożliwienie mi brania udziału w pracach Centralnego Projektu Badawczego IPN „Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944-1989”, co pozwoliło mi na uczestnictwo w konferencjach naukowych i ułatwiło kwerendę archiwalną. Szczególne podziękowania składam recenzentom tomu: ojcu profesorowi Januszowi Zbudniewkowi i panu profesorowi Konradowi Bialeckiemu.

Rozdział I

Od zakończenia II wojny światowej do Października (1945–1956)

A więc trzymając się mocno Kościoła i stojącego na czele jego Ojca św., o tę tak rozumianą religię całą duszą się starajmy, a wtedy nastąpi owa wspomniana, tak bardzo nam potrzebna, naprawa wewnętrzna narodu, wtedy naprawimy błędy przeszłości, odrodzimy się obecnie, zabezpieczymy naszą przyszłość, i wtedy wrogowie nasi nic nam nie zaszkodzą, bo z nami będzie Bóg i Matka Boska Częstochowska¹.

¹ P. Markiewicz, *Głos z Jasnej Góry. Kilka myśli aktualnych wypowiedzianych z powodu ostatniej wojny*, Częstochowa 1947, s. 55.

1. „Co nam jutro przyniesie?”² – Jasna Góra w nowej, powojennej rzeczywistości

II wojna światowa przyniosła Polsce i Polakom ogromne straty. W zmaganiach o niepodległość Częstochowa odegrała rolę szczególną³. Po upadku powstania warszawskiego przeniesiono tu Komendę Główną Armii Krajowej. Od tego czasu w Częstochowie zapadały ważne decyzje dotyczące Polskiego Państwa Podziemnego. Miasto musiało sprostać trudnościom związanym ze znalezieniem lokum dla uciekinierów ze zrujnowanej stolicy i zakonspirowaniem wielu przybyłych oficerów AK. W lasach pod Częstochową działały liczne i dość dobrze uzbrojone oddziały, które w terenie realizowały plan „Burza”. Z kolei Niemcy, stosując terror wobec ludności polskiej, przygotowywali się do odparcia sowieckiej ofensywy. Interesowali się klasztorem jasnogórskim i jego podziemiami⁴. W grudniu 1944 r. w lasach niedaleko Częstochowy wylądowała Brytyjska Misja Wojskowa „Freston”, której zadaniem było m.in. pełnienie roli obserwatora w czasie spotkań AK z Armią Czerwoną. Doszło nawet do spotkania żołnierzy brytyjskich z gen. Leopoldem Okulickim. Członkowie misji zostali przez wojska sowieckie uwięzieni i wypuszczeni dopiero po zakończeniu konferencji jałtańskiej⁵.

² Cyt.: AJG, sygn. 3201, Kronika Konwentu Jasnogórskiego 1943–1945, zapis z dnia 16 I 1945 r., s. 26.

³ „Częstochowa w czasie II wojny światowej” *Materiały z konferencji naukowej. 8 maja 2015 roku, Sala Sesyjna Rady Miasta Częstochowy*, red. R. Stefaniak, R. Piotrowski, Częstochowa 2015; A. Kurus, *Czołgi na przedmieściach. 7 Dywizja Piechoty w obronie Częstochowy 1–3 września 1939 roku*, Oświęcim 2015; J. Stachnik, *Z dziejów konspiracji antykomunistycznej w Częstochowie (1945–1956)*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie” 1993, z. 6, s. 183–192; T. Toborek, *Stanisław Sojczyński i Konspiracyjne Wojsko Polskie*, Łódź 2007; J. Durka, „Taka wolność gorsza od niewoli...”..., s. 145–155; *idem*, *Oddział Władysława Musialika „Bolesława” w latach 1939–1947. Z dziejów polskiego podziemia niepodległościowego*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2005, nr 24, s. 87–102; *idem*, *Trudny rok 1945 na ziemi koziągłowskiej i w jej okolicach w świetle sprawozdań rad narodowych*, „Poznańskie Zeszyty Historyczne” 2012, nr 19, s. 101–115; *idem*, *W sprawie Mieczysława Tarchalskiego „Marcina” (1903–1981). List matki aresztowanego oficera AK do generała Stanisława Popławskiego*, „Niepodległość i Pamięć” (Warszawa) 2007, nr 25, s. 185–188; J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach 1945–1956...*, s. 139; R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Podziemie i konspiracja 1945–1949* [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego...*, t. 4, s. 47–55.

⁴ J. Pietrzykowski, *General Leopold Okulicki. Pobyt w Częstochowie w 1944 r.*, „Almanach Częstochowy” 1993, s. 80–81.

⁵ J. Durka, „Freston” – *Brytyjska Misja Wojskowa SOE w Polsce. Przygotowania – przebieg – fiasko*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 2007, z. 161, s. 97–121; *idem*, *Jerzy Jan Kurpiński (1918–1955)* [w:] *Konspiracja i Opór Społeczny w Polsce. Słownik biograficzny*, t. 3, red. T. Balbus, Kraków–Warszawa–Wrocław 2007, s. 294–298; C. Gurtman, „Mocny”, *Armia Krajowa – w Częstochowie i w okolicy – Walecy. Wspomnienia*, Częstochowa 1996; A.W. Gala, *50 lat niepodległościowych działań zbrojnych na ziemi częstochowskiej 1906–1956. Szkielet i dokumenty*, Częstochowa 1999; *idem*, *Niepodległościowe podziemie zbrojne Częstochowy i okolic 1944–1956*, Częstochowa 1993; K. Miroszewski, J. Durka, M. Nita, J. Związek, *Po obu stronach Warty. Zarys dziejów Myszkowa*, Myszków 2010, s. 287–294.

Niemcy opuścili Częstochowę w pierwszych dniach sowieckiej ofensywy zimowej. Stefania Podhorska-Okolów, pisząca wspomnienia z powstania warszawskiego a później z pobytu w Częstochowie odnotowała, że odwrót wojsk niemieckich trwał kilka dni⁶. We wtorek 16 stycznia 1945 r. kronikarz jasnogórski o. Klemens Izdebski zapisał:

„Pogłoski o intensywnie prowadzonej ofensywie bolszewickiej sprawdziły się... Dzisiaj g[odzina] 2 p[o]poł[udniu] Wtargnęło kilka czołgów czerwonej armii do miasta od Katedry, niektóre do III Al[ei] Najśw[iętszej] Maryi Panny, po drodze w mieście toczyła się walka. Kilka pocisków z sowieckich czołgów operujących w III Al[ei] N[ajśw[iętszej] M[aryi] Panny trafiło w mury wałów Jasnogórskich od strony wschodniej, jeden pocisk uderzył w Klasztor pod oknami celi 5 i 7, b[ardzo] dużo szyb Klasztoru wyleciało. Wojska niemieckie już od niedzieli pośpiesznie wycofują się. Co nam jutro przyniesie?”⁷

Zdobycie większości miasta przez Armię Czerwoną nie oznaczało jeszcze wycofania się wszystkich oddziałów niemieckich. Ostatni Niemcy z Jasnej Góry wyjechali dopiero w nocy z 16 na 17 stycznia. Najpierw jednak wzniecił na dziedzińcu pożar. W kazamatach fortecznych znajdowały się rzekomo magazyny broni i amunicji. Przed wyjazdem podpalili załadowany samochód, ale do tragedii nie doszło dzięki sprawnej postawie ojców i braci, którzy zdołali ugasić pożar⁸. Po wojnie powstała legenda o rzekomym ratowaniu Jasnej Góry przez sowieckich saperów. Opowieść Borysa Polewoja⁹ została poddana krytyce i uznana za fikcyjną, co swego czasu szczegółowo omówił o. Janusz Zbudniewek¹⁰. Mimo tego ks. Andrzej Bardecki, redaktor „Tygodnika Powszechnego”, jeszcze wiele lat później był przekonany o prawdziwości tej całej historii¹¹. Oczywiście, dzisiaj rodzi się py-

⁶ BN, Rps akc. 8004, Stefania Podhorska-Okolów, *Wspomnienia (notatki) z powstania warszawskiego 1944*, k. 70.

⁷ AJG, sygn. 3201, Kronika Konwentu Jasnogórskiego 1943–1945, zapis z dnia 16 I 1945 r., s. 26. *Vide*: J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach okupacji...*, s. 241–247; *idem*, *Jasna Góra w latach 1945–1956* [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego...*, t. 4, s. 137; G. Gunter, *Ostatni Wawrzyn. Geneza i dzieje walk na Górnym Śląsku od stycznia do maja 1945 roku*, tłum. G. Bębniak, Oświęcim 2017, s. 90; J. Pietrzykowski, *Wieczne światło. Z dziejów Jasnej Góry i Częstochowy w latach 1914–1945*, „Almanach Częstochowy” 1990, s. 30–31.

⁸ J. Płowiecki, *Wyzwolenie Częstochowy 1945*, Warszawa 1973, s. 70; J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach okupacji...*, s. 243–244.

⁹ *Vide*: S. Stomma, *Borys Polewoj i Jasna Góra 1945*, „Tygodnik Powszechny” 1970, nr 7, s. 3; B. Polewoj, *Jak starszy sierżant Korolkow ocalił klasztor jasnogórski*, „Tygodnik Powszechny” 1972, nr 18, s. 3. Opowieść tę przytaczają m.in.: I. Dec, *Maryja w polskiej Kanie Galilejskiej*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 1997, t. 5, nr 1, s. 183–184; A. Oleksik, *Silva rerum – pokłosie*, Jasienica 2011, s. 87–92.

¹⁰ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach okupacji...*, s. 250–257.

¹¹ A. Bardecki, *Zawsze jest inaczej*, Kraków 1995, s. 138–144. *Vide*: L. Stomma, *Ocalenie Jasnej Góry*, „Przegląd” 2020, nr 7, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/listy-czytelnikow-nr-72020/> [dostęp: 10 VII 2020].

tanie, co mogło być powodem opublikowania tekstu, według którego Jasna Góra zawdzięczała swoje ocalenie Armii Czerwonej? Fakt, że pierwsze informacje na ten temat pojawiły się w 1966 r., nasuwa myśl, że mógł to być element wojny propagandowej, toczonej przez komunistów z programem milenijnym kardynała Wyszyńskiego. Programem, w którym Jasna Góra odegrała wielką rolę, co zostanie przeze mnie tutaj opisane.

Czas ucieczki okupantów niemieckich i zdobycia miasta przez Armię Czerwoną okazał się przełomem dla historii klasztoru i Częstochowy. W opisach dnia 17 stycznia 1945 r. znalazły się informacje o pożarach, wysadzaniu obiektów wojskowych przez wycofujących się Niemców, awarii elektrowni. Po mieście chodzili sowieccy żołnierze z karabinami gotowymi do strzału. Szukali ukrywających się Niemców¹². 18 stycznia kronikarz napisał, że „Wielkie czolgi – fortece oblepione sowieckimi żołnierzami przeciągają pod Jasną Górę dniem i nocą”¹³. Niektórzy z nich nawet salutowali zakonnikom. Inni prosili o medaliki i wizerunki Matki Bożej, które skrętnie chowali przed okiem przełożonych¹⁴. Szybko jednak rozpoczęły się rabunki dokonywane przez czerwonoarmistów i wizyty pijanych żołnierzy w klasztorze. Ci „wyzwoliciele” przybywali pod pretekstem poszukiwania Niemców i domagali się wódki. Kradli co popadło, ale szczególnie upodobałi sobie zegarki i rowery. Przyszedszy do klasztoru, awanturowali się. Jeden nawet wystrzelił trzykrotnie w sklepienie refektarza. Kronikarz pisał: „Smutne snują się refleksje, co będzie dalej? Kradzieże, gwałty kobiet, dziewcząt, dzieci nawet stale na porządku dziennym. Ludzie przeżywają bolesny niepokój. Dokąd tego? Co dalej?”¹⁵ Biskup częstochowski Teodor Kubina¹⁶, głosząc kazanie podczas

¹² J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach okupacji...*, s. 244–245; AJG, sygn. 3201, Kronika Konwentu Jasnogórskiego 1943–1945; T. Frączek, *Notatki osobiste z lat 1938–1945*, „Studia Claromontana” 2013/2014, t. 31, s. 507–508.

¹³ AJG, sygn. 3201, Kronika Konwentu Jasnogórskiego 1943–1945, zapis z dnia 18 I 1945 r., s. 26.

¹⁴ *Ibidem*, zapis z dnia 19 I 1945 r., s. 27; J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach okupacji...*, s. 247. Takie zachowania nie dziwią, gdyż na terenie Związku Sowieckiego nadal żyli chrześcijanie. Mimo terroru funkcjonowali w systemie stalinowskim. Ideologowie sowieccy wskazywali na potrzebę ich reedukacji. Na przykładzie Kijowa i jego mieszkańców opisał to Serhy Yekelchuk: С. Екельчук, *Повсякденний сталінізм. Київ та кияни після Великої війни*, Київ 2018, c. 233–234. Terror jednak trwał. Po II wojnie światowej nadal w ZSRS zamykano świątynie i trwały aresztowania, *vide*: L. Mikhaïlik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939–1956*, Warszawa 2008, s. 165–260; I. Osipowa, *Losy katolików rosyjskich 1918–1956* [w:] *Skazani jako „szpiegzy Watykanu”. Z historii Kościoła katolickiego w ZSRR 1918–1956*, red. R. Dzwonkowski, Ząbki 1998, s. 47–99; O. Смыслов, *Богоборцы из НКВД*, Москва 2012, c. 408–409.

¹⁵ AJG, sygn. 3201, Kronika Konwentu Jasnogórskiego 1943–1945, zapis z dnia 19 I 1945 r., s. 27. *Vide*: M. Zaremba, *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012, s. 151–195.

¹⁶ Teodor Kubina był w latach 1925–1951 biskupem częstochowskim, szerzej: E. Wiczorek, *Rola ludzi świeckich w doskonaleniu porządku spraw doczesnych według pism biskupa Teodora Kubiny*, Częstochowa 2011.

mszy dziękczynnej za szczęśliwe ocalenia miasta Częstochowy, spuentował: „zbyte wiele wdzięczności pod adresem Czerwonej Armii, która Polskę oswoiła... Polska niby już wolna... niezupełnie”. Jakby w nawiązaniu do tego, kronikarz jasnogórski podał informację o fali aresztowań sędziów, żołnierzy Armii Krajowej i Narodowych Sił Zbrojnych¹⁷. Pierwsze represje nastąpiły ze strony NKWD i utworzonych pod jego nadzorem instytucji aparatu terroru: Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego i Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Funkcjonariusze tych instytucji należeli do Polskiej Partii Robotniczej, co miało oznaczać akceptację ideologii marksistowsko-leninowskiej i posłuszeństwo wobec instalowanego komunistycznego systemu władzy¹⁸. Zakonnicy na Jasnej Górze obserwowali rozwój wydarzeń. 11 lutego kronikarz zanotował: „Sytuacja na mieście nieco spokojniejsza – czerwona armia rozlała się po mieście i domach prywatnych, grabi trochę mniej, ale gwałty nie ustają. Władze miejskie nie pokazały się dotąd na J[asnej] G[órze]”¹⁹. Paulini mogli być pełni obaw. Informacje płynące z terenów zajętych wcześniej przez Sowieców były niepokojące. Wrogie nastawienie komunistów do religii i Kościoła było oczywiste. Wynikało z ich ideologii i przekonania o potrzebie ateizacji społeczeństwa²⁰. Realizacja idei rozdzielenia Kościoła od państwa była oparta na doświadczeniach sowieckich i w Polsce następowała stopniowo. Działo się tak ze względu na ciągle małą popularność komunistów i wielką siłę Kościoła w państwie, w którym zdecydowana większość mieszkańców deklaruowała wyznanie katolickie. Próba natychmiastowego rozprawienia się z religią mogłaby przekreślić szanse komunistów na akceptację ich rządów. Tym bardziej nie należy się dziwić, że stosunki państwo-Kościół były jednym z ważnych przedmiotów zainteresowania ze strony władz w Moskwie²¹. Celem, do którego zmierzali komuniści, była pełna laicyzacja państwa i prawa²². Systematycznie rozbudowywano struktury siłowe.

¹⁷ AJG, sygn. 3201, Kronika Konwentu Jasnogórskiego 1943–1945, zapis z dnia 28 I 1945 r., s. 27. Cytat ten także w: J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach okupacji...*, s. 247; J. Durka, *Patriotyzm na kartach Kronik Klasztoru Jasnogórskiego...*, s. 63–80.

¹⁸ J. Walczak, *Obóz władzy w Częstochowie i powiecie częstochowskim 1945–1946/1947* [w:] *Z dziejów najnowszych Częstochowy*, red. R. Szwed, W. Palus, Częstochowa 1995, s. 201–204.

¹⁹ AJG, sygn. 3201, Kronika Konwentu Jasnogórskiego 1943–1945, zapis z dnia 11 II 1945 r., s. 28.

²⁰ A. Grajewski, *Kompleks Judasza. Kościół zraniony. Chrześcijaństwo w Europie Środkowo-Wschodniej między okupacją a kolaboracją*, Poznań 1999, s. 13. I. Osipowa, *Skażeni jako szpieczy Watykanu* [w:] *Skażeni jako „szpieczy Watykanu”*. Z historii Kościoła katolickiego w ZSRR 1918–1956, red. R. Dzwonkowski, Zabki 1998, s. 127–168.

²¹ W wydanych w Moskwie zbiorze dokumentów z rosyjskich archiwów znajdujemy cały ich szereg z 1945 i 1946 r., *vide*: *Власть и церковь в восточной Европе 1944–1953, т. 1. 1944–1948. Документы российских архивов*, редакционная коллегия: Т. В. Волокитина (отв. редактор), Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Д. Н. Нохотвич, Москва 2009, s. 162–166, 197, 198–205, 227–229, 253–260, 272–275, 360–363.

²² E. Grzelak, *Z problematyki rozdzielenia Kościoła od państwa*, Warszawa 1980, s. 21–28; W. Pomykało, *10 razy o problemach laicyzacji*, Warszawa 1971, s. 85–144.

Już w lipcu 1945 r. w Powiatowym Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie pracowało 170 osób, z których 160 należało do komunistycznej PPR²³. W dniu 4 sierpnia Miejski Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (wiadomo, że w końcu marca zatrudniano tam 82 osoby, w tym 52 pracowników operacyjnych) otrzymał od swojego sowieckiego doradcy Pikulina wytyczne do pracy. W rosyjskojęzycznym dokumencie znalazło się między innymi polecenie zdobycia agencji m.in. wśród duchowieństwa – księży, zakonników i zakonnice, a także spośród osób współpracujących z instytucjami kościelnymi. Rozpoczęto zbieranie materiałów kompromitujących²⁴.

12 września 1945 r. Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej zerwał konkordat ze Stolicą Apostolską, przy czym jednocześnie oskarżył o to zerwanie Watykan²⁵. Walczący z Kościołem autorzy PRL-owskiego podręcznika do religioznawstwa podkreślali, że już w 1945 r. zlaicyzowano ustawodawstwo małżeńskie oraz zaczęto eliminację religii ze szkół²⁶. Metody walki z Kościołem oficjalnie nazwano wypracowaną w Polsce oryginalną koncepcją „leninowskiej polityki wyznaniowej opartej o dorobek marksizmu-leninizmu, a zarazem o głębszą znajomość specyficznych polskich warunków”²⁷. W tym przypadku niewątpliwie oznaczało to konieczność uwzględnienia siły Kościoła katolickiego i potrzebę rozprawienia się najpierw z podziemiem antykomunistycznym.

Powołanemu do życia Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego podlegały struktury terenowe. W miarę upływu czasu i zmieniających się ekip politycznych poszczególne instytucje aparatu bezpieczeństwa ulegały przeobrażeniom zarówno na szczeblu centralnym, jak i w podporządkowanych mu jednostkach. W latach 1945–1953 walkę z Kościołem organizował i koordynował Wydział V Departamentu V MBP, a w latach 1953–1954 Departament XI MBP. MBP istniało do 14 grudnia 1954 r. W latach 1954–1956 za walkę z Kościołem odpowiadał Departament VI Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego. Po przemianach politycznych 1956 r. zlikwidowano Komitet ds. BP, a struktury aparatu represji włączono do utworzonego w 1954 r. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W ramach

²³ H. Ryter, *Z działalności Polskiej Partii Robotniczej w Częstochowie i w powiecie częstochowskim w latach 1945–1948*, „Ziemia Częstochowska” 1980, t. 13: *PPR w regionie częstochowskim*, s. 71.

²⁴ D. Węgrzyn, *Wytyczne do pracy operacyjnej Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie z 1945 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1, s. 165–185.

²⁵ *Uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dnia 12 września 1945 r. w sprawie konkordatu* [w:] J. M. Majchrowski, *Polityka wyznaniowa (wybór źródeł)*, Kraków 1980, s. 14–15.

²⁶ *Vide. List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Ministra Administracji Publicznej W. Wołoskiego w sprawie powołania Komisji Mieszanej* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: *Lata 1945–1989*, Poznań 1994, s. 159–160. Politykę państwa w tym zakresie tłumaczyły wydawane w PRL publikacje: W. Myslek, *Polityka episkopatu* [w:] *Problemy religii i laicyzacji. Podręcznik dla Studium Zagadnień Religioznawczych*, Warszawa 1967, s. 125; J. Osuchowski, *Rozdział kościoła od państwa* [w:] *Problemy religii i laicyzacji. Podręcznik...*, s. 235.

²⁷ W. Pomykało, *10 razy o problemach...*, s. 86.

tego ministerstwa w latach 1956–1962 działania kontynuował Wydział V Departamentu III Służby Bezpieczeństwa, a od 1962 r. do 1989 r. Departament IV²⁸.

Już na samym początku tworzenia się aparatu bezpieczeństwa podstawowym jego celem było zwalczanie opozycji antykomunistycznej. Działalność była wzorowana na systemie sowieckim i przez Sowietów nadzorowana. Do prac wykorzystywano, tworzoną systematycznie, sieć agenturalną. Jak wspomniałem, już w sierpniu 1945 r. w Sekcji III częstochowskiego Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego uściślono zasady werbowania księży, zakonników, zakonnic, kleryków i kościelnego personelu świeckiego²⁹, a we wrześniu pracownik MUBP opisywał wystąpienia duchownych podczas uroczystości na Jasnej Górze jako wrogie, propagandowe i antypaństwowe³⁰. W październiku 1945 r., pisząc na łamach „Głosu Ludu” o walce z Kościołem, I sekretarz PPR Władysław Gomułka nie przebiegał w słowach: „Pierwszy okres zastrachania reakcji i wszelkiego koltuństwa dawno już minął [...]. Do walki z demokracją zaprzęga się cały ciemnogród polski, którego przywódcy, pod pretekstem przez nikogo nie atakowanej religii, dążą do tego, aby zburzyć gmach demokracji, aby infuła biskupia i czarna sutanna decydowały o wszelkich sprawach państwa i narodu polskiego [...].”³¹.

Trzeba jednak przyznać, że mimo zerwania konkordatu i tej propagandowej retoryki Gomułki, komuniści w okresie instalowania swojej władzy w Polsce z Kościołem postępowali ostrożnie. Musieli przecież najpierw pozbyć się podziemia antykomunistycznego. Otwarta walka z tak wielką instytucją jak Kościół w oczach społeczeństwa pokazałaby młodą władzę w złym świetle. Kiedy cofniemy się o kilka miesięcy, zobaczymy, że postarano się o zachowanie pozorów, także w Częstochowie. W pierwszych tygodniach istnienia nowej administracji państwowej, na Jasnej Górze pojawili się przedstawiciele rządu. Do przeora o. Ludwika Nowaka przyjechał wiceminister administracji i pełnomocnik rządu lubelskiego Edward Ochab wraz z przedstawicielem Komitetu Centralnego PPR Bronisławem Belczewskim. Mieli przekazać pieniądze na remont sanktuarium³². Także 16 lutego na Jasną Górę przybyli: dyrektor departamentu w Ministerstwie Komunikacji, Roman Pawliński i zastępca dyrektora ppor. Tomaszewski, którzy oznajmili,

²⁸ Marek L., „Kler to nasz wróg”..., s. 59–60.

²⁹ 1945 sierpień 4, Częstochowa – Tłumaczenie z języka rosyjskiego wytycznych do pracy częstochowskiego MUBP [w:] D. Węgrzyn, *Wytyczne do pracy operacyjnej Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie z 1945 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1, s. 180; *vide*: A. Dziurok, *Wstęp* [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków nyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 32–33; J. Marecki, *Zakony pod presją bezpieki. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego 1944–1975*, Kraków 2009, s. 67.

³⁰ *Vide*: A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej...*, s. 55.

³¹ *Cit.*: S. Markiewicz, *Podstawy marksistowskiego religioznawstwa i polityki nyznaniowej PRL*, Warszawa 1988, s. 260.

³² B. Belczewski, *Pierwsze dni*, Warszawa 1964, s. 300; J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach...*, s. 248.

że są katolikami i że Rząd Tymczasowy RP też jest katolicki. Takie zachowanie, zdaniem autora relacji o Klemensa Izdebskiego, a także opisującego później to zdarzenie o Janusza Zbudniewka, miało na celu pozyskanie przychylności duchownych. Ci z kolei mieli przekonać ludzi do przychylnego przyjęcia nowej władzy i wojsk sowieckich³³. Zwłaszcza że powszechnie oczekiwano zakończenia okrutnej wojny. Ojciec Jerzy Tomziński wspomina ten czas bardzo emocjonalnie: „Wraca do Polski cała fala uchodźców i byłych więźniów obozów koncentracyjnych. Księża, którzy wyszli z Dachau, jeszcze w pasiakach, pierwsze kroki kierowali na Jasną Górę. Łzy w oczach, wielka radość i wdzięczność Bogu. Ja ich witałem. Niezapomniane chwile”³⁴.

Pochód pierwszomajowy w 1945 r., po przejściu Alejami Najświętszej Maryi Panny zakończył się uroczystą mszą pod szczytem Jasnej Góry. Dwa dni później obchodzono uroczystość święto Konstytucji 3 maja i Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski³⁵. Na uroczystości 15 sierpnia 1945 r. na Jasną Górę przybyło 8 pielgrzymek, naliczono około 3000 pątników³⁶, ale już w dniach 7–9 września liczbę uczestników uroczystości szacowano na 150 tysięcy³⁷. Z tego czasu pochodzą doniesienia kierownika Sekcji III Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, Mariana Piaseckiego, który informował o względnie dobrym nastawieniu przybyłej ludności do nowego ustroju państwa i zdecydowanie złym do wojsk sowieckich. Zauważył, że zakonnicy potrafią wywrzeć ogromny wpływ na pielgrzymów. Odnotował też, że hrabia Michał Komorowski, dopiero co zatrzymany przez MUBP, mieszkał tymczasowo w klasztorze jasnogórskim, w celi nr 11. Świadczy to oczywiście o tym, że paulini udzielali schronienia ukrywającym się przedstawicielom lokalnego ziemiaństwa³⁸. Zapis ten informuje jednocześnie o tym, że tworzący się dopiero w Częstochowie aparat bezpieczeństwa już wtedy posiadał wiedzę na temat klasztoru i jego lokatorów. Agentem był jeden z braci paulinów, któremu nadano pseudonim „Kotek”. Marian Piasecki informował też swoich przełożonych o planach werbunku dwóch kolejnych osób na

³³ *Ibidem*, s. 248–249. Szerzej na temat stosunku władz do Kościoła w tym czasie *vide*: A. Dziuba, *Totalitaryzacja. Polska Partia Robotnicza na scenie województwa śląskiego (1945–1948)*, Katowice 2016, s. 626–662; Z.S. Jabłoński, *Stąd stawaliśmy się wolni*, Częstochowa 2009, s. 63.

³⁴ *Znam tu każdy kamień. Nieznane dzieje Jasnej Góry. Z o. Jerzym Tomzińskim OSPPE rozmawia Grzegorz Polak*, Kraków 2016, s. 97.

³⁵ J. Związek, *Sytuacja Kościoła katolickiego na terenie powiatu zawierciańskiego (1945–1947)* [w:] *Pierwsze lata komunizmu w powiecie zawierciańskim (1945–1947)*, red. W. Dubiański, Katowice–Kraków 2007, s. 83; A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej...*, s. 55.

³⁶ W. Właźlak, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie działalności biskupa Zdzisława Golińskiego (1951–1963)*, Kraków 2000, s. 88; J. Zbudniewek, *Kult Matki Bożej Jasnogórskiej w latach 1939–1946* [w:] *Maryja Matka narodu polskiego...*, s. 107.

³⁷ *Raport ze świąt kościelnych urodzin Najświętszej Maryi Panny z dni: 7–8–9 IX [19]45 r.* [w:] *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989...*, s. 31.

³⁸ AIPN Ka, 011/29, t. 1, Sprawozdanie z agenturo-operatywnej pracy Sekcji III przy MUBP w Częstochowie za okres od 1 IX 1945 r. do 10 IX 1945 r., k. 41–45.

Jasnej Górze³⁹. Czas współpracy „Kotka” musiał być jednak krótki, bo już w lipcu 1946 r. kierownik Referatu V MUBP w Częstochowie informował naczelnika Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kielcach, że na klasztor jasnogórski założono teczkę obiektową pod kryptonimem „Fideizm”, a wszystkich zakonników rozpracowują agenci „Dąbrowski” i „Kwiatek”. O „Kotku” nie wspomniał⁴⁰.

W 1946 r. przedstawiciele władz państwowych nadal oficjalnie manifestowali dobre intencje w stosunku do Kościoła. W marcu tego roku na łamach „Niedzieli” informowano, że Izba Przemysłowo-Handlowa zwołała zebranie Komisji Turystyki i Ruchu Pątniczego. Komisja, w skład której wchodziło 19 osób, m.in. z władz miejskich, kolei państwowych, prasy i duchowieństwa, wysunęła projekt wykorzystania dla celów zakwaterowania pielgrzymów baraków wojskowych, znajdujących się na „Zielonej Górze”, w dzielnicy Zawodzie. Z demobilu chciano pozyskać namioty. Myślano też o budowie projektowanego przed wybuchem wojny „dworca pątniczego”⁴¹. Na Jasnej Górze podejmowano prace konserwatorskie⁴². Na przyjazne gesty stać było także zakonników. W jednym ze źródeł znajdujemy informację, że w dniu 22 lipca 1946 r. uroczystości drugiej rocznicy Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego rozpoczęły się mszą przed szczytem Jasnej Góry. Przybyły delegacje różnych organizacji, w tym przedstawiciele związków zawodowych. Obecni byli żołnierze. Mówca, podczas kazania, nawoływał do spokoju i wzajemnego poszanowania. Następnie pod Jasną Górą uformował się pochód, który przemaszerował w kierunku trybuny honorowej, ustawionej „na wprost pomnika Żołnierza Sowieckiego”⁴³. Niestety, próżno szukać informacji o tej uroczystości w kronice sanktuarium, co może sugerować, że opis został ukoloryzowany⁴⁴.

Niezależnie od prawdziwości tego przekazu można powiedzieć, że wydarzenia takie nie miały wyłącznie charakteru lokalnego. Znajdziemy więcej podobnych gestów z innych miejsc w kraju. Przedstawiciele rządu wzięli udział w procesji

³⁹ *Ibidem*, Raport sprawozdawczy z działalności duchowieństwa na terenie Częstochowy z podaniem oficjalnych danych i materiału agenturalnego z dnia 10 IX 1945 r., k. 59–60.

⁴⁰ *Ibidem*, Pismo kierownika Referatu V MUBP w Częstochowie do naczelnika Wydziału V WUBP w Kielcach z dnia 12 VII 1946 r., k. 130.

⁴¹ *Przed ruchem pątniczo-turystycznym w Częstochowie*, „Niedziela”, 31 III–6 IV 1946 r., nr 13, s. 100.

⁴² APKie, PWRN w Kielcach, Seria 25: Wojewódzki Konserwator Zabytków w Kielcach, sygn. 63, Pismo przeora klasztoru jasnogórskiego o. Stanisława Nowaka do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach z 11 VII 1945 r., k. 4; *ibidem*, sygn. 64, Pismo konserwatora generalnego Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie Jana Zachwatowicza do konserwatora wojewódzkiego w Kielcach Andrzeja Olesia z dnia 28 III 1946 r., k. 5; *ibidem*, Pismo artysty malarza Józefa Oźmina do konserwatora Andrzeja Olesia z 16 V 1946 r., k. 6.

⁴³ AIPN Ka, 011/29, t. 1, Pismo szefa MUBP w Częstochowie do szefa WUBP w Kielcach z dnia 23 VII 1946 r., k. 133.

⁴⁴ AJG, sygn. 3450, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 XII 1945 r. do 30 IV 1949 r., zapis z dnia 22 VII 1946 r., s. 72–73.

Bożego Ciała, towarzysząc kardynałowi Augustowi Hlondowi pod baldachimem, a asystę honorową pełniły oddziały Wojska Polskiego⁴⁵. 22 lutego 1947 r. Sejm PRL przyjął deklarację, w której odniósł się do zagadnień wyznaniowych, zapewniając równość wobec prawa bez względu na religię, a także wolność sumienia i wyznania⁴⁶. Wszystkie te działania okazały się być obliczone na poparcie społeczeństwa w zaplanowanej rozgrywce politycznej, dążącej do usankcjonowania w opinii publicznej samodzielnych rządów komunistów.

2. Zakon paulinów na Jasnej Górze

Zakon powstał w XIII w. na Węgrzech. Często ustala się dokładniejszą datę na 1250 r., czyli fakt połączenia klasztorów pustelniczych w jedną rodzinę. Jego założycielem był błogosławiony Euzebiusz (ok. 1200–1270), kanonik katedralny w Ostrzyhomiu. Patronem zakonników został święty Paweł Pierwszy Pustelnik. W 1308/1309 r. nadano im regułę św. Augustyna⁴⁷. Zgodnie z nią, w kolejnych stuleciach, zakon wypracowywał ideał naśladowania swojego patrona, św. Pawła⁴⁸. Sprowadzenie paulinów do Polski nastąpiło w 1382 r. Tak rozpoczęła się historia klasztoru na Jasnej Górze. W latach 1643–1646 nastąpiła kodyfikacja konstytucji zakonu oparta o dekrety i rozporządzenia Soboru Trydenckiego. Kolejna była w 1725 r. Zakonnicy na Węgrzech i w Polsce posiadali swoje „studia generalia”, w których wykładali absolwenci uniwersytetów papieskich. Po ich ukończeniu general zakonu mógł nadać stopnie akademickie. Przeor musiał posiadać stopień teologiczny. Na Węgrzech paulini byli wychowawcami synów królewskich, a także kapelanami na dworach magnackich. Wnieśli wielkie zasługi w dziele kontrreformacji. Czas rozbiorów Polski rozpoczął prawdziwą ruinę zakonu, gdyż w cesarstwie austriackim w 1786 r. nastąpiła kasata większości klasztorów paulińskich (objęła m.in. klasztory węgierskie a 786 zakonników skazano na sekularyzację). Ocalał tylko klasztor na Skalce w Krakowie. Kolejne kasaty nastąpiły w zaborze pruskim i rosyjskim. W zaborze rosyjskim pozostawiono tylko klasztor na Jasnej Górze. Odrodzenie zakonu przyniosło dopiero odzyskanie niepodległości przez Polskę. Już w 1919 r. otwarto w Krakowie juwenat. Paulini powrócili też do klasz-

⁴⁵ J. Osuchowski, *Państwo ludowe a Kościół rzymskokatolicki w Polsce w latach 1944–1948. Studium z zakresu stosunków władzy*, Warszawa 1981, s. 104.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 76.

⁴⁷ M. Pirożyński, *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1937, s. 109; AAN, UdsW, sygn. 133/211, M. Pirożyński, *Wiadomości statystyczne o zakonach (Wypiski z ksiąg)*, k. 8; J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dziś*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25, s. 7–8; J. Marecki, *Zakony męskie w Polsce*, Kraków 1997, s. 68; I. Tyras, *Paulini wracają do źródeł* [wywiad z o. Arnoldem Chrapkowskim], „Niedziela”, 2 II 2020 r., nr 5, s. 10–12.

⁴⁸ J. Plątek, *Paulini – słudzy Jasnogórskiej Kany* [w:] *Tys wielką chlubą naszego narodu*, red. K. Kunz, Częstochowa 1991, s. 482–483.

toru w Leśnej Podlaskiej. W 1920 r. połączono oba ocalałe klasztory i zwołano pierwszą po wielu latach kapitułę generalną. Generałem został o. Piotr Markiewicz, który od 1915 r. był przeorem jasnogórskim. W 1930 r. nastąpiła kolejna kodyfikacja konstytucji zakonu⁴⁹. Konstytucja zakonu, obok celu kontemplacji i nauki, wprowadziła działalność duszpasterską⁵⁰. Znanca tego problemu, ojciec Ferdynand Pasternak pisał w tej sprawie, że:

„[...] początek swój zakon pauliński wywodzi z życia pustelniczego, które z czasem zamieniono na klasztorne, a w którym członkowie tegoż zakonu – oprócz przykazań Bożych – «przyjmują nadto obowiązek zachowywania rad ewangelicznych przez śluby posłuszeństwa, czystości i ubóstwa». [...] Głównym celem istnienia i pracy zakonu «jest chwała Boża, aby bracia, prowadząc życie według rad ewangelicznych i poddając swe ciało pod panowanie ducha, zdobywali chrześcijańską doskonałość i troszczyli się o zbawienie bliźnich». [...] Wynika z tego sformułowania złożona, kontemplacyjno-czynna forma zakonu oraz – poza chwałą Bożą, która jest celem pierwszorzędnym – podwójny cel drugorzędny: własne uświęcenie członków i praca ich nad zbawieniem bliźnich»⁵¹.

Konstytucja z 1930 r. była dostosowana do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1918 r. i została zatwierdzona przez papieża Piusa XI. Zakon zaczął się odradzać. Otwarto klasztor w Rzymie, który stał się siedzibą prokuratora generalnego, odzyskano klasztor w Leśniowie. Paulini powrócili też na Węgry (komisarzem został tam o. Michał Zembrzusi⁵²). W 1939 r. na Węgrzech było już 5 klasztorów i kilkudziesięciu zakonników⁵³.

Zgodnie z dekretem „Perfectae caritatis” Soboru Watykańskiego II paulini byli zobowiązani dostosować swoją konstytucję do ustawodawstwa soboru. Dlatego też podjęto kolejną reformę i 25 stycznia 1967 r. generał Jerzy Tomziński powołał Komisję Centralną Odnowy Soborowej Konstytucji⁵⁴. Ostatnia konstytu-

⁴⁹ M. Pirożyński, *Zakony męskie w Polsce...*, s. 110; F. Pasternak, *Historia kodyfikacji konstytucji zakonu paulinów...*, s. 11–70; J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dziś*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25, s. 11–275.

⁵⁰ AIPN Ka, 056/53, *Zakony Męskie w Polsce*, Warszawa, marzec 1968 r., s. 174.

⁵¹ F. Pasternak, *Historia kodyfikacji konstytucji zakonu paulinów...*, s. 71.

⁵² Michał Zembrzusi (1908–2003) – w latach pięćdziesiątych wyjechał do Stanów Zjednoczonych. Jego największym dziełem było założenie tzw. Amerykańskiej Częstochowy – sanktuarium maryjnego w Doylestown w Pensylwanii. *Vide*: J. Zbudniewek, *O. Michał Zembrzusi nie żyje*, „Studia Claromontana” 2004, t. 22, s. 822–831; J. Perszon, *Przyjaciele KUL – Michał Zembrzusi OSSPE*. Biogram na stronie Towarzystwa Przyjaciół KUL <http://tpkul.pl/przyjaciele-kul-michal-zembrzusi-osspe> [dostęp: 23 VIII 2018].

⁵³ *Ibidem*, s. 70–71; M. Knieja, V. Nowakowska, *Leśniów*, Częstochowa 2006, s. 10; J. Szpak, *Dzieje Sanktuarium i Klasztoru Paulinów w Leśniowie*, Jasna Góra – Leśniów 2007, s. 55; J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dziś...*, s. 273–274.

⁵⁴ Komisja pracowała w podkomisjach: doktrynalnej, życia zakonnego, studiów i wychowania, duszpasterskiej, liturgicznej i zarządu, *vide*: F. Pasternak, *Historia kodyfikacji konstytucji zakonu paulinów...*, s. 74.

cja zakonu została zatwierdzona przez Kongregację Zakonników i Instytutów Świeckich w dniu 26 sierpnia 1986 r.⁵⁵ Do charakterystycznych cech duchowości paulinów należą: kontemplacja Boga w samotności, modlitwa liturgiczna (w ciągu pierwszych wieków istnienia zakonnicy opracowali własne księgi liturgiczne, ale po Soborze Trydenckim zaczęli używać ksiąg rzymskich) oraz praktyka pokuty i „teologia krzyża”⁵⁶.

Tradycja zakonna spowodowała, że paulini nie posiadają świętych. Wierni tej zasadzie, nie starali się o kanonizację swoich członków. Błogosławieni paulini to m.in: Bartłomiej, Euzebiusz, Stefan i Wawrzyniec, wszyscy z przełomu średnio-wieczna i epoki nowożytnej⁵⁷.

Paulini utrzymują własny system kształcenia. Istniejący w czasach Polski „ludowej” bazował na tym, powstałym w okresie międzywojennym. Początkiem był juwenat. Po sześciu latach kandydaci na księży szli do nowicjatu, który trwał rok. Po jego ukończeniu klerycy zdawali maturę. Następnie, przez dwa lata studiowali nauki filozoficzne i cztery lata – nauki teologiczne. Żeby zostać bratem zakonnym, należało mieć ukończoną szkołę powszechną i posiadać znajomość jakiegoś rzemiosła. W tym przypadku nowicjat trwał dwa lata⁵⁸.

Strój zakonny paulinów to biała tunika przepasana białym pasem z różańcem, kaptur i szkaplerz. Nakryciem głowy może być piuska. Po złożeniu ślubów wieczystych paulini otrzymują biały płaszcz i czarne okrycie⁵⁹.

Przy zakonie działają liczne stowarzyszenia i bractwa. Przykładem może być konfraternia, czyli nieformalne stowarzyszenie przyjaciół zakonu. Istnieje od połowy XIV wieku. Do konfraterni zakonnicy przyjmują zarówno osoby duchowne, jak i świeckie. Celem jest lepsza realizacja posłannictwa zakonu w Kościele. W drugiej połowie XX wieku, do tego stowarzyszenia należeli m.in.: prymas Polski Stefan kardynał Wyszyński, biskupi i liczni dostojnicy świeccy⁶⁰.

Od 1920 r. siedzibą władzy generalnej jest klasztor jasnogórski w Częstochowie⁶¹. Stanowili ją: general, wikariusz generalny, który był jednocześnie pierwszym definitorem, trzech definitorów, sekretarz generalny i ekonom generalny. W Rzymie mieściła się filia kurii generalnej, kierował nią prokurator generalny. Generała wybierała Kapituła Generalna Zakonu, odbywająca się co 6 lat. Ta zasada obowiązuje do dzisiaj.

⁵⁵ A. Chrapkowski, *Przystosowanie prawodawstwa paulinów do uchwał Soboru Watykańskiego II i Kodeksu Prawa Kanonicznego z roku 1983*, „Studia Claromontana” 2009, t. 27, s. 131–146; J. Płatek, *Paulini – studzy Jasnogórskiej Kany...*, s. 483.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 484–485; J. Zbudniewek, *Z dziejów zakonu paulinów* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987, s. 21–23.

⁵⁷ M. Pirożyński, *Zakony męskie w Polsce...*, s. 111.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 113.

⁵⁹ J. Marecki, *Zakony męskie...*, s. 69; M. Orman, *Po drugiej stronie furty*, „Niedziela”, 2 II 2020, nr 5, s. 15.

⁶⁰ J.S. Płatek, *Wybrane zagadnienia z historii i duchowości paulinów*, Częstochowa 2009, s. 185–186.

⁶¹ *Ibidem*, s. 57.

W II Rzeczypospolitej zakony wyłączone były spod nadzoru państwa i podlegały przepisom kościelnym. Po wojnie, po wprowadzeniu Dekretu z 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, znalazły się pod takim samym nadzorem jak inne stowarzyszenia⁶². Oficjalną instytucją państwową o funkcjach nadzorczych nad Kościołami i związkami wyznaniowymi był najpierw Departament Wyznaniowy Ministerstwa Administracji Publicznej, a później zgodnie z ustawą z 19 kwietnia 1950 r. Urząd do spraw Wyznań, który podlegał prezesowi Rady Ministrów. Poszczególni ministrowie i organy im podporządkowane podejmowały swoje decyzje w sprawach wyznaniowych po konsultacji z Urzędem do spraw Wyznań. Terytorialnymi organami administracji wyznaniowej byli wojewodowie lub prezydenci miast i sprawowali swoją władzę za pomocą wydziałów do spraw wyznań w urzędach wojewódzkich. Urząd posiadał bardzo szerokie uprawnienia⁶³. W praktyce jednak można było zaobserwować ściśle splecenie instytucji państwowych z partyjnymi oraz silną współpracę z bezpieką. Jan Widacki, który w sierpniu 1990 r. został wiceministrem spraw wewnętrznych w rządzie Tadeusza Mazowieckiego – stwierdził, że Urząd do spraw Wyznań był swego rodzaju „przybudówką” aparatu bezpieczeństwa, zatrudniająca wielu urzędników, będących faktycznie oddelegowanymi do pracy w tej instytucji „pod przykryciem” spełniającej funkcji urzędnika⁶⁴.

W Polsce „ludowej” generał zakonu był zobowiązany przez Urząd do spraw Wyznań do przedstawiania danych statystycznych na temat władz, liczby członków zakonu i posiadanych nieruchomości. Na tej podstawie można dokonać porównania, jak to się zmieniało w poszczególnych latach. Według danych na styczeń 1946 r. było 43 księży, 28 kleryków i 31 braci⁶⁵, a na 1 stycznia 1952 r. było

⁶² Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach [w:] *Położenie prawne kościołów i związków wyznaniowych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zbiór przepisów i dokumentów wg stanu na dzień 1 października 1960 r.*, opr. E. Malkiewicz, S. Podemski, Warszawa 1960, s. 40–41; J. F. Godlewski, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego*, Warszawa 1978, s. 141–142; AACz, Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłosława Kolodziejczyka, tymczasowa sygn. Z – Zakony a Władze Państwowe, Pouczenia prawne w oparciu o obowiązujące w Polsce ustawy według stanu na dzień 10 XII 1952 r., k. 3–6.

⁶³ *Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 maja 1950 r. w sprawie tymczasowego statutu Urzędu do Spraw Wyznań*, „Monitor Polski” 1950, nr 78, poz. 905, s. 643–644; H. Misztal, A. Mezglewski, *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań* [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 33–70; L. Fiejdasz, *Stosowanie prawa przez Wydział do Spraw Wyznań w Rzeszowie wobec duchownych Kościoła katolickiego w latach 1950–1973*, Lublin 2012, s. 91. *Vide*: J. F. Godlewski, *Światopogląd religia-państwo*, Warszawa 1980, s. 151; E. Grzelak, *Z problematyki rozdziału...*, s. 45.

⁶⁴ J. Widacki, *Czego nie powiedział Kiszczyk. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski*, Warszawa 1992, s. 82.

⁶⁵ AAN, MAP, sygn. 970, Pismo generała Zakonu oo. Paulinów o Piotra Markiewicza do Centralnego Urzędu Planowania przy Ministerstwie Apropowizacji i UdsW w Warszawie z dnia 22 I 1946 r., k. 8.

131 członków zakonu, w tym 43 księży, 33 kleryków, 32 braci zakonnych i 23 nowicjuszków. Skład osobowy kierownictwa zakonu przedstawiał się następująco:

- o. Piotr Markiewicz – generał zakonu,
- o. Kajetan Raczyński – wikariusz generalny i definitor,
- o. Alojzy Wrzałik – II definitor,
- o. Ignacy Szurek – III definitor,
- o. Augustyn Jędrzejczyk – IV definitor,
- o. Justyn Marczewski – ekonom czyli prokurator generalny,
- o. Tomasz Frączek – sekretarz generalny.

Zakon posiadał wtedy pięć domów zakonnych: na Jasnej Górze, w Krakowie na Skalce, w Leśniowie, w Leśnej Podlaskiej i w Warszawie. Prowadził nowicjat i małe seminarium zakonne. Jeden zakonnik był zatrudniony jako prefekt w wiejskiej szkółce parafialnej (wcześniej trzech zakonników było zatrudnionych w szkołach jako nauczyciele religii). Klasztor na Jasnej Górze posiadał 18 ha ziemi ornej, a przestrzeń zajęta pod budynki wynosiła około 3 ha. Klasztor na Skalce posiadał około 1 ha; kościół, budynki mieszkalne i małe gospodarstwo domowe zajmowały około 0,5 ha⁶⁶. Odzyskany w pierwszych latach po wojnie klasztor Ducha Świętego w Warszawie⁶⁷, odbudowany z ruin, nie posiadał żadnych dodatkowych gruntów. Klasztor w Leśnej Podlaskiej został objęty reformą rolną, wcześniej posiadał 94 ha ziemi (w tym 51 ha ziemi ornej, 30 ha łąk, 13 ha nieużytków), a po reformie już tylko 5 ha ziemi ornej. Na zabranym przez państwo gruncie utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne. Budynki mieszkalne i gospodarcze, kościół i cmentarz zajmowały około 1,5 ha⁶⁸.

W 1952 r. przywrócono paulinom dawny klasztor w Brdowie (utracony w wyniku kasaty w 1864 r.)⁶⁹. W 1983 r. bp Stefan Bareła przekazał zakonowi kościół i budynki poklasztorne z ogrodem i gruntami w Wieruszowie (także niegdyś utracone w wyniku kasaty). Cztery lata później kolejny ordynariusz częstochowski przekazał paulinom Parafię św. Stanisława w Wielgomłynach⁷⁰.

⁶⁶ AAN, UdsW, sygn. 134/47, Pismo generała Zakonu oo. Paulinów o. Piotra Markiewicza do UdsW w Warszawie z dnia 28 II 1952 r., b.p.

⁶⁷ N. Brzostowska-Smólska, K. Smólski, J. Rosikoń, *Kościół Paulinów Ducha Świętego*, Izabelin–Warszawa 2011, s. 81–82; J. Zbudniewek, *Kardynał August Hlond w dziejach jasnogórskiego klasztoru i zakonu paulinów*, „Studia Claromontana” 1989, t. 10, s. 114; *idem*, *Powtórne objęcie ruin kościoła i klasztoru Ducha Świętego w Warszawie w 1948 roku*, „Studia Claromontana” 2010, t. 28, s. 335–364.

⁶⁸ AAN, UdsW, sygn. 134/47, Pismo generała Zakonu oo. Paulinów o. Piotra Markiewicza do UdsW w Warszawie z dnia 28 II 1952 r., b.p.

⁶⁹ J.H. Zbudniewek, *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przeszłość” 1969, nr 31, s. 192.

⁷⁰ Z. Janyszek, *Zakony i zgromadzenia męskie i żeńskie w strukturach diecezjalnych* [w:] *Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięciolate Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 201.

W okresie Polski „ludowej” generalami zakonu byli:

- o. Piotr Markiewicz do 1952 r.,
- o. Alojzy Wrzalik w latach 1952–1957,
- o. Ludwik Nowak w latach 1957–1963,
- o. Jerzy Tomziński w latach 1963–1975,
- o. Grzegorz Kotnis w latach 1975–1978,
- o. Stanisław Józef Płatek w latach 1978–1990⁷¹.

Przeorami klasztoru na Jasnej Górze byli⁷²:

- o. Stanisław Nowak do 1946 r.,
- o. Kajetan Raczyński w latach 1946–1950,
- o. Klemens Izdebski w latach 1950–1952,
- o. Jerzy Tomziński w latach 1952–1957,
- o. Korneliusz Jemioł w latach 1957–1959,
- o. Kajetan Raczyński w latach 1959–1960,
- o. Anzelm Radwański w latach 1960–1963,
- o. Teofil Krauze w latach 1963–1969,
- o. Efreem Osiadły w latach 1969–1972,
- o. Tadeusz Kubik w latach 1972–1975,
- o. Józef Płatek w latach 1975–1977,
- o. Sykstus Szafraniec w latach 1977–1978,
- o. Konstancjusz Kunz w latach 1978–1984,
- o. Rufin Abramek w latach 1984–1990.

Pomimo niesprzyjającej sytuacji politycznej zakon rozwijał się, a liczba jego członków wzrastała. Sytuację tę przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 1. Liczba członków zakonu w Polsce, w tym jego członkowie przebywający za granicą według danych statystycznych wysłanych do Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie.

Rok	Ojcowie	Bracia zakonnici	Klerycy po nowicjacie	Nowicjusze	Postulanci	Razem
1 I 1952	43	32	33	23	Brak danych	131
1 I 1954	43	33	70	26	Brak danych	172
1 I 1955	43	35	79	20	5	183
1 I 1956	43	39	82	20	Brak danych	184

⁷¹ Na podstawie: AAN, UdsW, sygn. 134/47, Sprawozdania z działalności zakonu męskiego za lata 1952–1987, b.p.; *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978*, opr. zespół pod kier. J. Związka, Częstochowa 1978, s. 568; *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1968*, Częstochowa 1968, s. 312.

⁷² Na podstawie: AAN, UdsW, sygn. 134/47, Sprawozdania z działalności zakonu męskiego za lata 1952–1987, b.p.; *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1968...*, s. 312; *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978...*, s. 568.

2. Zakon paulinów na Jasnej Górze

1 IV 1957	44	35	84	17	2	182
31 XII 1957	53	33	80	14	6	186
31 XII 1958	59	34	97	7	3	200
31 XII 1959	59	34	94	10	3	200
31 XII 1960	77	37	81	8	7	210
31 XII 1961	81	40	60	15	5	201
31 XII 1962	84	41	44	19	3	191
31 XII 1963	83	46	44	10	4	187
31 XII 1964	85	48	39	9	3	184
31 XII 1965	94	46	32	9	4	185
31 XII 1966	96	49	27	8	5	185
31 XII 1967	96	45	24	7	3	175
31 XII 1968	94	45	27	7	1	174
31 XII 1969	108	54	27	15	1	205
31 XII 1970 ⁷³	115	54	28	16	1	214
31 XII 1971	118	55	32	10	1	216
31 XII 1972	118	54	28	11	4	215
31 XII 1973	121	52	29	18	6	226
31 XII 1974	124	52	33	15	4	228
31 XII 1975	126	51	31	15	1	224
31 XII 1976	93	50	26	8	4	181 (i 32 za granicą, 2 kapelanów WP)
31 XII 1977	97	43	23	13	5	181 (i 37 za granicą)
31 XII 1978	96	41	26	33	9	205 (i 50 za granicą)
31 XII 1979	100	45	36	26	9	216 (i 48 za granicą)
31 XII 1980	129	52	42	38	6	267 (w tym 34 za granicą)
31 XII 1981	105	48	52	32	8	245 (i 38 za granicą)
31 XII 1982	104	48	54	32	9	247 (i 44 za granicą)
31 XII 1983	106	50	67	55	18	276 (i 43 za granicą)
31 XII 1984	103	58	79	39	14	293 (i 15 za granicą)
31 XII 1985	112	58	72	33	15	290 (i 19 za granicą)

⁷³ W latach 1970–1975 dane szczegółowe obejmują także księży, braci zakonnych i kleryków za granicą.

Rozdział I

31 XII 1986	112	64	80	42	16	314 (i 20 za granicą)
31 XII 1987	122	49	84	38	8	301 (i 22 za granicą)

Źródło: AAN, UdsW, sygn. 134/47, Sprawozdania z działalności zakonu męskiego za lata 1952–1987, b.p.

Tabela 2. Liczba zakonników w klasztorze jasnogórskim.

Rok	Liczba
1952	40
1954	39
1955	40
1956	42
1957	48
1958	51
1959	46
1960	54
1961	Brak danych
1962	51
1963	Brak danych
1964	Brak danych
1965	77
1966	74
1967	78
1968	78
1969	80
1970	72
1971	Brak danych
1972	68
1973	74
1974	73
1975	76
1976	72
1977	64
1978	76 (72 ^a)

3. Czasy instalowania systemu komunistycznego

1979	80
1980	90
1981	91
1982	94
1983	91
1984	102
1985	108
1986	104
1987	104

Źródło: AAN, UdsW, sygn. 134/47, Sprawozdania z działalności zakonu męskiego za lata 1952–1987, b.p.; ^a52 członków klasztoru i 20 braci zakonnych według: *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978*, Częstochowa 1978, s. 568–569.

3. Czasy instalowania systemu komunistycznego i pierwsze próby ograniczenia ruchu pielgrzymkowego

Pielgrzymki na Jasną Górę przybywają przez cały rok i są związane z kultem maryjnym. Szczególnie wielu pątników odwiedza sanktuarium w dniu 3 maja, kiedy w Polsce obchodzi się uroczystość Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski, patronki Polski, a także w dniu 15 sierpnia – uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (w Polsce święci się wtedy ziola i owoce, stąd także zwyczajowa nazwa – Matki Boskiej Zielnej), w dniu 26 sierpnia – obchodzona w Polsce uroczystość Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej. Ważne święta maryjne, ale charakteryzujące się mniejszą frekwencją pielgrzymów przypadają na 2 lutego – święto Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny (jednocześnie święto Ofiarowania Pańskiego, w Polsce nazywane zwyczajowo świętem Matki Boskiej Gromnicznej), 2 lipca, a od reformy liturgicznej papieża Pawła VI w 1969 r. – 31 maja – święto Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, 8 września – święto Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, 12 września – święto Imienia Najświętszej Maryi Panny. Pielgrzymki piesze charakteryzuje sezonowość. Najczęściej są organizowane w okresie letnim, wakacyjnym, szczególnie w sierpniu. Pątnicy przybywają wtedy na 15 lub 26 sierpnia. Rozwój ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę przedstawiają statystyki opublikowane w 1991 r. przez Marka Ziółkowskiego (wydane przez Główny Urząd Statystyczny i Zakład Socjologii Religii Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego – księży pallotynów). Badania na ten temat prowadziła też Wanda Alina Mańko. Jej opracowanie daje obraz ruchu pielgrzymkowego w pierwszych latach po zakończeniu wojny.

Tabela 3. Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę w latach 1945-1948 (dane nie uwzględniają zjazdów).

Rok	Pielgrzymki		Wycieczki		Razem	
	Grup	Osób	Grup	Osób	Grup	Osób
1945	115	43 737	–	–	115	43 737
1946	570	178 648	163	13 404	733	192 052
1947	824	188 834	408	31 171	1232	220 005
1948	1 131	241 703	433	23 011	1564	264 714

Cit. per: AACz, Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłosława Kołodziejczyka, tymczasowa sygn. M Jasna Góra – 1969, Wanda Alina Mańko, *Ruch pielgrzymkowy do Częstochowy 1969*, k. 15.

Tabela 4. Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę w latach 1961–1989.

Rok	Liczba pielgrzymek
1961	64
1963	37
1966	30
1969	30
1974	40
1977	66
1980	74
1982	120
1983	150
1984	120
1987	150
1989	150

Cit. per: M. Ziółkowski, *Sanktuaria i pielgrzymki* [w:] *Kościół Katolicki w Polsce 1918–1990. Rocznik statystyczny*, red. L. Adamczyk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991, s. 229.

3. Czasy instalowania systemu komunistycznego

Tabela 5. Uczestnicy ważniejszych pielgrzymek pieszych na Jasną Górę w latach 1979–1989.

Pielgrzymki	1979	1981	1984	1989
Pielgrzymki diecezjalne				
Warszawska	31 000	29 800	41 068	22 677
Sandomiersko-radomska	220	5 000	13 205	14 138
Tarnowska	–	–	11 000	14 000
Krakowska	–	2 000	9 423	12 300
Wrocławska	–	6 000	14 000	10 301
Opolska	3 000	12 000	17 000	9 500
Podlaska	–	7 300	11 500	8 806
Łódzka	1 500	2 000	7 500	7 800
Poznańska	5 000	1 500	6 000	7 000
Warszawska Akademicka Piesza Pielgrzymka Diecezjalna	–	1 780	5 200	6 800
Kielecka	–	–	5 000	6 000
Płocka	–	–	7 100	6 000
Pomorska	1 500	6 200	10 000	5 500
Lubelska	200	3 600	10 000	4 800
Rzeszowska	600	2 500	4 800	4 700
Gnieźnieńska	–	–	3 200	3 476
Warmińska	–	–	1 300	3 476
Koszalińsko-kołobrzeska	–	–	2 150	2 555
Gorzowska	–	–	1 800	2 500
Gdańska	–	–	3 200	2 000
Szczecińska	–	–	–	1 450
Diecezjalna Pielgrzymka Rolników Gorzowskich	–	–	500	1 366
Białostocka	–	–	–	1 100
Przemyska	–	Brak informacji	Brak informacji	800
Lubaczowska	–	–	–	470
Drohiczynska	–	–	300	Brak informacji
Pielgrzymki inne				
Rybnicka	1 800	2 800	4 000	4 000
Zamojska	–	–	1 000	3 500

Kaliska	1 400	1 550	3 300	3 470
Zawierciańska	–	–	2 500	3 100
Stalowowolska	–	–	1 210	2 600
Radomszczańska	600	Brak informacji	1 500	2 500
Sieradzka	700	Brak informacji	1 800	1 500
Żywieca	300	Brak informacji	1 000	1 300
Górska	–	–	300	1 200
Oświęcimska	–	–	350	1 200
Tomaszowska	1 000	1 000	1 500	1 100
Piotrkowska	300	Brak informacji	2 000	1 050
Pabianicka	560	Brak informacji	1 300	800

Cit. per: M. Ziółkowski, *Sanktuaria i pielgrzymki* [w:] *Kościół Katolicki w Polsce 1918–1990. Rocznik statystyczny*, red. L. Adamczyk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991, s. 230.

Koniec wojny oznaczał wzrost ruchu pątniczego na Jasną Górę. Sanktuarium odgrywało też bardzo ważną rolę z innego względu – gromadziło biskupów na konferencjach episkopatu⁷⁴. W dniach 26 i 27 czerwca 1945 r., na pierwszej po sześciu latach konferencji Episkopatu Polski, biskupi podjęli uchwałę o ustanowieniu Krajowej Centrali „Caritas”, a arcybiskupa Adama Sapiechę powołali na przewodniczącego Komisji Episkopatu do Spraw Charytatywnych. W związku z tym, 25 sierpnia tegoż roku, arcybiskup dokonał formalnego ustanowienia tej instytucji⁷⁵.

Palącym tematem były jednak sprawy związane z nastaniem nowej władzy, która zapowiadała i wprowadzała w życie nowy porządek społeczny. Aktualne były sprawy małżeństwa i wychowania dzieci. Propagowane przez komunistów zmiany nijak się miały do zasad wynikających z tradycji religijnych. Ojciec Tomasz Frączek w osobistych notatkach zapisał, że to właśnie te tematy przykuwały uwagę biskupów⁷⁶. Ważnym wydarzeniem podczas tej pierwszej powojennej konferencji było wysłanie listu do władz państwowych w sprawie reformy prawa małżeńskiego. Było już wiadome, że nowy rząd będzie zmieniał prawo, nie zważając na

⁷⁴ *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris 1975, s. 23–56.

⁷⁵ J. Majka, *Działalność charytatywno-społeczna Adama Stefana Sapiechy po drugiej wojnie światowej (1945–1951)* [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 1, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 311; J. Wolny, *Ostatnie lata działalności kościelnej Adama Stefana Sapiechy* [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1986, s. 514–516; M. Truszczyński, PRL a *Kościół rzymskokatolicki. Mechanizmy władzy, sposoby represji. Studium wybranych przypadków z lat 1944–1989*, Szulborze Wielkie 2010, s. 555.

⁷⁶ Pisał: „Problemy małżeństwa, wychowanie chcą ludzi wykoszlawić, rogatemu oddać”, *vide*: T. Frączek, *Notatki osobiste z lat 1938–1945*, „Studia Claromontana” 2013/2014, t. 31, s. 535.

naukę Kościoła w tym zakresie. Obie sprawy stały się już niedługo przedmiotem konfliktu na linii państwo-Kościół: zarówno „Caritas” jak i polityka społeczna⁷⁷.

Episkopat obradował na Jasnej Górze także 3 i 4 października 1945 r. Widząc, jak w Polsce komuniści instalują swój system, biskupi ostrzegali katolików przed materializmem i ateizmem. Sformułowali zasadę: „Katolicy powinni szczerze współpracować przy odbudowie Rzeczypospolitej w zdrowym duchu demokratycznym, ale zarazem trwać niewzruszenie przy swoich wierzeniach religijnych [...] przeciwstawiać się zakusom, które by chciały rozpętać w Polsce szkodliwą dla państwa i jedności narodowej walkę z Kościołem”⁷⁸.

5 grudnia tego roku odbyła się na Jasnej Górze krajowa konferencja wyższych przełożonych zakonnych, której przewodniczył prymas August Hlond. Mobilizował zakonników do pracy parafialnej na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Zebrani prowincjałowie wypracowali zasady pracy duszpasterskiej⁷⁹. W dniach 22–24 maja 1946 r., na kolejnej Konferencji Episkopatu Polski, biskupi ogłosili komunikat, który został odczytany w kościołach przed referendum ludowym, mimo interwencji Departamentu Wyznaniowego Ministerstwa Administracji Publicznej. Mówili w nim o sytuacji politycznej w Polsce. Napisali o niepokojach w kraju i zagrożeniu bezpieczeństwa, tragicznym położeniu więźniów. Domagali się opieki religijnej nad nimi. Władze państwowe odebrały to jako atak na „obóz demokratyczny”⁸⁰.

W atmosferze walki ze zbrojnym podziemiem niepodległościowym, stosowaniem terroru wobec dawnych żołnierzy Armii Krajowej, trwały przygotowania do referendum ludowego i wyborów parlamentarnych. Jedyną siłą polityczną próbującą oprzeć się komunistom, mającym potężne wsparcie Związku Sowieckiego, było Polskie Stronnictwo Ludowe. Na czele PSL stał były premier Rządu RP na uchodźstwie – Stanisław Mikołajczyk. Jego partia była jednak skazana na porażkę. Komuniści rozpętali machinę propagandy i terroru. Lokalnych działaczy PSL-u często skutecznie zastraszano i zniechęcano do jakiegokolwiek aktywności. Wspomniany wyżej „obóz demokratyczny” to Polska Partia Robotnicza wraz z kilkoma mniejszymi partiami, w gruncie rzeczy stwarzającymi tylko pozór różnorodności. Z silnej przed wojną Polskiej Partii Socjalistycznej usuwano działaczy o poglądach antysowieckich, by coraz mocniej zbliżyć ją do PPR. Żeby zapewnić sobie sukces komuniści dążyli do rozbicia jedyne go faktycznego konkurenta politycznego, czyli PSL i sfalszowania wyników zarówno referendum (30 czerwca 1946 r.), jak i późniejszych wyborów parlamentarnych (19 stycznia

⁷⁷ J. Majka, *Działalność charytatywno-społeczna Adama Stefana Sapielby...*, s. 311; J. Wolny, *Ostatnie lata działalności kościelnej Adama Stefana Sapielby...*, s. 514–516.

⁷⁸ Za: *Ibidem*, s. 520.

⁷⁹ J. Pietrzykowski, *Salezianie w Polsce 1945–1989*, Warszawa 2007, s. 232–233; S. Wilk, *Stolica Apostolska wobec Ziemi Zachodnich i Północnych Polski po II wojnie światowej* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 1: 1945–1956, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2016, s. 24–25.

⁸⁰ J. Wolny, *Ostatnie lata działalności kościelnej Adama Stefana Sapielby...*, s. 528.

1947 r.). W tych warunkach Kościół oficjalnie nie poparł żadnej z partii politycznych, starając się uniknąć represji. Chociaż było oczywiste, że duchowni chcieliby zwycięstwa PSL-u. Manifestacja wiary Polaków i liczne uczestnictwo w uroczystościach religijnych mogły tylko w tym pomóc. Chcąc znaleźć poparcie społeczne komuniści nie mogli póki co przystąpić do otwartej walki z jeszcze jednym wrogiem, czyli licznie reprezentowanym i cieszącym się olbrzymim autorytetem – Kościołem katolickim.

Do jasnogórskiego sanktuarium coraz liczniej przybywali pielgrzymi. Po latach wojny nie utraciło swojego znaczenia. Niewątpliwym przykładem dla rodaków były więźniarki obozu koncentracyjnego KL Ravensbrück, które przybyły w maju 1946 r. pod przewodnictwem Józefy Kantor. Kobiety rozpoczęły piękną historię swoich corocznych pielgrzymek do Częstochowy. W kolejnych latach przyłączyły się do nich byłe więźniarki innych obozów. Przybywały, pomimo nacisków ze strony władz, aby podziękować Bogu za ocalenie⁸¹.

Już w 1946 r. władze Częstochowy odnotowały 400 tysięcy pielgrzymów w dniu 15 sierpnia, a ponad milion w dniu 8 września (źródła kościelne podają liczbę 1,5 mln wiernych). Tak wielkie rzesze przybyły dokonać aktu zawierzenia narodu polskiego Niepokalanemu Sercu Najświętszej Maryi Panny. W organizację uroczystości zaangażowali się najważniejsi duchowni w Polsce. Odbyła się ona pod przewodnictwem prymasa Augusta Hlonda, a mszę celebrował arcybiskup Adam Stefan Sapieha⁸².

Przygotowując Kościół do tej uroczystości kardynał Hlond w wielkopostnym liście pasterskim episkopatu „O panowanie Ducha Bożego w Polsce” głosił: „Pol-

⁸¹ Szerzej: J. Durka, *Pielgrzymki byłych więźniów obozów koncentracyjnych na Jasną Górę w okresie PRL i po 1989 r.* [w:] *Čas-Místa-Lidé. Systém nacistických táborů v letech 2. světové války. Čas-Místa-Lidé. Nazistowski system obozowy w latach II wojny światowej*. M. Krul, J. Lusek, Bytom–Český Těšín 2017, s. 229–235. *Vide*: Kobiety z Góry Błogosławieństw. Polki XX wieku w drodze do świętości, zebrał o. L. Chojnacki, Niepokalanów 1993, s. 107–114. *Vide*: A. Rumiński, *Królowa Polski*, „Niedziela”, 2–8 V 1948 r., nr 18, s. 1.

⁸² AAN, MAP, sygn. 674, Pismo Prezydenta Miasta Częstochowy Stanisława Wiczorka do Wydziału Samorządowego Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach z dnia 22 VIII 1947 r., k. 40–43; A SIP, *Acta Hlondiana*, t. 6, cz. 20, Dokumentacja do życia i działalności Kardynała Augusta Hlonda, prymasa Polski – Pisma urzędowe związane z kardynałem Augustem Hlondem 1910–1948. Nominacja kard. Augusta Hlonda na protektora Zakonu oo. Paulinów, s. 23; J. Zbudniewek, *Jasnogórskie posługiwanie prymasa Augusta Hlonda* [w:] *Maryja matka narodu polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983, s. 88–89; *idem*, *Kardynał August Hlond w dziejach jasnogórskiego klasztoru i zakonu paulinów*, „Studia Claromontana” 1989, t. 10, s. 91–183; W. Wlazlak, *Dzieje diecezji częstochowskiej...*, s. 100; Z.S. Jabłoński, *W godzinie apelu z Janem Pawłem II*, Jasna Góra – Częstochowa 2003, s. 11; J. Żaryn, *Początek drogi – główne aspekty polityki wyznaniowej władz Polski Ludowej w pierwszych latach po wojnie* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 1: 1945–1956, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2016, s. 33; 47; S. Kosiński, *Kardynał August Hlond i Adam Stefan Sapieha w latach 1926–1948* [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1986.

ska powinna być nowoczesna, sprawiedliwa, szczęśliwa, wzbogacona zdobyczami wiedzy i techniki, kulturalna, mądrze zorganizowana. Ale Polska nie może być bezbożna. Polska nie może się wyprzecić swej przynależności do świata chrześcijańskiego. Polska nie może zdradzić chrześcijańskiego ducha dziejów. Polska nie może być komunistyczna. Polska musi pozostać katolicka”⁸³.

Nawiązywał on do tradycji ślubów Jana Kazimierza, a uroczystości miały trzy etapy. Pierwszy 7 lipca w parafiach, drugi 15 sierpnia w diecezjach i trzeci 8 września na Jasnej Górze⁸⁴. Już wtedy pojawiły się pierwsze administracyjne próby ograniczania pątników. Znany jest przykład z Poznania, kiedy Komitet Ofiarowania Archidiecezji Poznańskiej zwracał się z prośbą do Dyrekcji Okręgowej Polskich Kolei Państwowych w Poznaniu o uruchomienie pociągów specjalnych. W liście pisano: „gwarantujemy wykorzystanie do ostatniego miejsca przyznanych nam pociągów”, gdyż pielgrzymka miała być „wielotysięczna”⁸⁵. Niestety 26 sierpnia ks. dr Maksymilian Rode, sekretarz generalny kurii poznańskiej, pisał do biskupa Zygmunta Choromańskiego w Warszawie: „mimo usilnych naszych starań nie zdołaliśmy uzyskać nawet jednego pociągu pielgrzymkowego do Częstochowy na uroczystość 8 września. Tutejsza Dyrekcja Kolei Państwowych ostatecznie oświadczyła, że Ministerstwo Komunikacji wydało wyraźny w tej materii zakaz. Gdyby więc żadna w tym względzie korzystna nie nastąpiła zmiana archidiecezja poznańska weźmie udział w ślubowaniu w ilości nieprzekraczającej 400 osób, wśród których będą przedstawiciele wszystkich parafii po jednym”⁸⁶. Liczbę wyjeżdżających trzeba było znacznie ograniczyć. Po uzgodnieniach z Dyrekcją Okręgową PKP, Referat Turystyczny PKP w Poznaniu zdecydował o doczepieniu wagonów dodatkowych. Na 7 września zaplanowano wyjazd dwóch grup po 300 osób (pierwsza pociągiem o 15.35, druga pociągiem o 22.40)⁸⁷. W ostatniej chwili w „Głosie Wielkopolskim” i „Kurierze Wielkopolskim” ukazały się krótkie

⁸³ A SIP, *Acta Hlondiana*, t. 1, cz. 1, Listy pasterskie – Powojenne listy pasterskie 1945–1948, *O panowanie Ducha Bożego w Polsce* Wielkopostny list pasterski episkopatu z dnia 18 II 1946 r., Poznań, s. 213; *O panowanie Ducha Bożego w Polsce. Wielkopostny list pasterski Episkopatu*, „Niedziela”, 17–23 III 1946 r., nr 11, s. 81.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 218–219; A SIP, *Acta Hlondiana*, t. 1, cz. 2, Orędzia i odezwy – Odezwy powojenne 1945–1948, Komunikaty urzędowe episkopatu, Odezwa w sprawie poświęcenia się narodu Niepokalanemu Sercu Matki Najświętszej z dnia 8 VIII 1946 r., Warszawa, s. 143–144.

⁸⁵ AAP, Archidiecezjalny Komitet Ofiarowania, sygn. AKO 5, Pismo Komitetu Ofiarowania Archidiecezji Poznańskiej do Dyrekcji Okręgowej Polskich Kolei Państwowych w Poznaniu z dnia 8 VIII 1946 r., b.p.

⁸⁶ *Ibidem*, Pismo ks. dr. Maksymiliana Rode sekretarza generalnego Kurii Archidiecezji Poznańskiej do bp. Choromańskiego w Warszawie z dnia 26 VIII 1946 r., b.p.

⁸⁷ *Ibidem*, Pismo Sekretariatu Generalnego Komitet Ofiarowania Archidiecezji Poznańskiej do Dyrekcji Okręgowej Polskich Kolei Państwowych w Poznaniu z dnia 30 VIII 1946 r. [na korespondencji pomyłkowa data 1936 r.], b.p.; *ibidem*, Pismo Sekretariatu Generalnego Komitet Ofiarowania Archidiecezji Poznańskiej do proboszczy poznańskich parafii z dnia 30 VIII 1946 r., b.p.; *ibidem*, Pismo Sekretariatu Generalnego Komitet Ofiarowania Archidiecezji Poznańskiej

informacje o wyjeździe pielgrzymów⁸⁸. 26 sierpnia 1946 r. wypowiedział się na ten temat generał paulinów Piotr Markiewicz, który podkreślając znaczenie kultu i nabożeństwa do Matki Bożej Częstochowskiej, stwierdził:

„Tu źródło naszej siły, bo tu religia nasza czerpie swą moc i podporę. Wiedzieli o tym dawni wrogowie religii i dlatego zawsze na Jasną Górę krzywo się patrzyli. Wiedzą o tym i wrogowie jej dzisiejsi, wspomniani bracia nasi, którzy na usunięciu religii z duszy narodu szczęście jego budują. I oni również, jak tamci krzywo na nią patrzą, ale nie tylko to, lecz robią, co mogą, by narodowi przybywanie tu na Jasną Górę uniemożliwić. Mam tu na myśli niektórych przedstawicieli kolei naszych, którzy albo wprost odmawiają pociągów dla odbycia pielgrzymek, albo też wielce utrudniają ich otrzymanie. W każdym takim poszczególnym wypadku zwracamy się po sprawiedliwość do ministerstwa. Uważamy takie postępowanie za niegodne Polaka, za zdradę narodu. Tak, bo ono nas pozbawia, a przynajmniej chce pozbawić tak bardzo nam potrzebnej siły moralnej”⁸⁹.

Biskup kielecki Czesław Kaczmarek informował, że z pociągów do Częstochowy wyrzucono około czterech tysięcy osób⁹⁰.

Prymas podczas uroczystości prosił Maryję o powstrzymanie przed zalewem bezbożnictwa⁹¹. Ojciec Tomziński wspomina: „To był istny fenomen, coś takiego przeżyłem po raz pierwszy. Jako dziecko widziałem tłumy na Jasnej Górze, potem jako kleryk, ale to, co działo się wówczas, przechodziło ludzkie pojęcie. Patrzysz i widzisz tłum, który faluje jak zboże, i kiwające się głowy. Z pół miliona ludzi było wtenczas”⁹². Tysiące osób w ten sposób manifestowało swoją religijność. Była to jedna z pierwszych udanych konfrontacji z komunistami, którzy doskonale zdawali sobie sprawę z niebezpieczeństwa wynikającego z efektów takich masowych spotkań.

Ci jednak mieli przewagę. Sfałszowali referendum ludowe i doprowadzili do rozłamu w Polskim Stronnictwie Ludowym. 9 czerwca część działaczy, na czele z Tadeuszem Rekiem, który podjął współpracę z bezpieką, opuściło partię Mikołajczyka tworząc PSL „Nowe Wyzwolenie”. Dlatego ważne było podkreślenie niezależnego stanowiska Kościoła i dystansu do wydarzeń politycznych. Stawało się oczywiste, że Sowietci rozgrywają sytuację w Polsce tak, aby jak najszybciej całkowicie podporządkować sobie państwo, przy zachowaniu pozorów posiadania

do Dyrekcji Okręgowej Polskich Kolei Państwowych Wydziału Handlowo-Taryfowego w Poznaniu (z prośbą o przyznanie zniżek) z dnia 30 VIII 1946 r., b.p.

⁸⁸ *Ibidem*, Wycinki prasowe: *Pielgrzymka do Częstochowy* z „Głosu Wielkopolskiego”, nr 245 z 6 IX 1946 r. i *Pielgrzymka Archidiecezji* z „Kuriera Wielkopolskiego”, nr 59 z 7 IX 1946 r., b.p.

⁸⁹ P. Markiewicz, *Głos z Jasnej Góry...*, s. 34–35.

⁹⁰ K. Banaś, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec pielgrzymek stanowych do Piekar Śląskich (1947–1989)*, Katowice 2013, s. 34.

⁹¹ *Ibidem*, s. 107.

⁹² *Znam tu każdy kamień. Nieznane dzieje Jasnej Góry...*, s. 104.

mandatu społecznego⁹³. W związku z tym, 10 września 1946 r. w Częstochowie, na Konferencji Episkopatu Polski biskupi ogłosili „Orędzie w sprawie wyborów do Sejmu”. Nie wymienili nazwy żadnej partii politycznej, ale w zdecydowanych słowach wypowiedzieli się na temat rozgrywających się w Polsce wydarzeń – „W wyborach rozstrzygają się więc nie tylko losy państwa, ale i Kościoła. Nie jest dla nas obojętną rzeczą, kto rządzi państwem – ludzie wierzący, czy też wrogowie Boga”⁹⁴. Orędzie to zostało później wykorzystane w procesie biskupa Czesława Kaczmarka, jako dowód na jego wrogą działalność wobec państwa polskiego⁹⁵, a w następnych latach publikowano je w propagandowych, pseudonaukowych opracowaniach⁹⁶.

Wydarzenia jasnogórskie miały też swoje lokalne konsekwencje. W 1946 r. pojawił się pomysł opodatkowania pańników. Zarząd Miejski tłumaczył, że miasto nie jest w żaden sposób przygotowane na przybycie tak licznych grup. Szczególnie wymieniano brak domów noclegowych, sanitariatów i punktów z wodą pitną. Po zdewastowaniu przez pańników ogrodów miejskich pod Jasną Górą, na podstawie protokołu spisane go z udziałem oddelegowanego przez zakon ogrodnika, klasztor musiał wypłacić Zarządowi Miejskiemu sumę 100 tysięcy zł tytułem częściowego pokrycia kosztów oczyszczania parków. Zakon i Kuria Diecezjalna w Częstochowie stały na stanowisku, że inwestycje w kierunku zapewnienia w mieście odpowiedniej bazy pielgrzymkowej powinny przeprowadzić władze miejskie, ze względu na korzyści, jakie czerpią z tytułu przybycia pielgrzymów. Władze z kolei uważały, że nie czerpią zysków, gdyż dekret z 13 kwietnia 1945 r. pozbawił je udziału w podatkach obrotowym i dochodowym. Dlatego też miasto ponosiło tylko koszty. Jako przykład podano sprawę 13 psychicznie chorych, którzy w 1946 r. przybyli wraz z pielgrzymkami i zostali pozostawieni na utrzymaniu

⁹³ A SIP, Acta Hlondiana, t. 1, cz. 2, Orędzia i odezwy – Odezwy powojenne 1945–1948, Komunikaty urzędowe episkopatu, Komunikat z Plenarnej Konferencji Episkopatu odbytej na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 9–10 IX 1946 r., s. 261–262. Na temat sytuacji politycznej w Polsce *vide*: N. Iwanow, *Komunizm po polsku. Historia komunizacji Polski widziana z Kremla*, Kraków 2017, s. 358–363.

⁹⁴ *Orędzie Episkopatu Polski w sprawie wyborów do Sejmu* [10 IX 1946 r., Jasna Góra] [w:] *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris 1975, s. 44; AAN, MAP, sygn. 930, Sprawozdanie sytuacyjne za miesiąc wrzesień 1946 r., k. 4.

⁹⁵ 22 IX 1953 r. Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie uznał biskupa Kaczmarka za winnego usiłowania zmiany przemocą ustroju PRL, szpiegostwa, przyjęcia korzyści majątkowej za działalność wywiadowczą, inspirowania propagandy wojennej, współpracy z okupantem niemieckim, wreszcie – faszyzacji Polski w okresie międzywojennym. Wymierzono mu łączną karę dwunastu lat więzienia (T. Domański, *Wstęp* [w:] *Wokół procesu biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka. Wspomnienia nazaretanki s. Izabelli Machowskiej*, oprac. T. Domański, D. Kozieł, Kielce 2013, s. 47–48). *Vide*: G. Tokarz, *Sprawa biskupa Czesława Kaczmarka w propagandzie PZPR* [w:] *Propaganda antykościelna w Polsce w latach 1945–1978*, red. S. Dąbrowski, B. Rogowska, Wrocław 2001, s. 159–171.

⁹⁶ W. Mysiek, *Polityka wyznaniowa Polski Ludowej* [w:] *Polityka wyznaniowa: tło – warunki – realizacja*, red. W. Mysiek, M.T. Staszewski, Warszawa 1975, s. 253–254.

lokalnych zakładów psychiatrycznych. Celem wprowadzenia opłat dla pielgrzymów miało być ujęcie ruchu pątniczego i turystycznego w sposób bardziej zorganizowany. W związku z tym 24 marca 1947 r. Miejska Rada Narodowa uchwaliła odpowiedni statut, na podstawie którego postanowiono wprowadzić obowiązek meldowania i wymeldowania pielgrzymek, a także opłaty administracyjne dla pielgrzymów⁹⁷. Prezydent miasta spotkał się w tym celu z biskupami Teodorem Kubiną i Stanisławem Czajką, a także generałem zakonu paulinów i przeorem klasztoru, którzy nie zgodzili się z projektami wysuwanymi przez władze miejskie. Całe szczęście na realizację pomysłów władz lokalnych nie zgodził się też dyrektor Departamentu Politycznego Ministerstwa Administracji Publicznej Zygfryd Sznek. W konsekwencji takiego stanowiska ministerstwa i zdecydowanej postawy duchownych Zarząd Miejski wycofał się z pomysłu⁹⁸. Nie był to ostatni raz, kiedy władze lokalne okazały się bardziej gorliwe od władz centralnych w represjonowaniu katolików.

Niedługo po zakończeniu wojny do sanktuarium zaczęli przyjeżdżać wysochy hierarchowie Kościoła z Zachodu. Odbywały się tu ważne spotkania. Rola klasztoru w tym zakresie była wymowna. Można przytoczyć choćby dwa przykłady. W styczniu 1946 r. przyjechał bp Stefan Woźnicki, jako delegat Stanów Zjednoczonych w sprawie podziału darów UNRRA i instytucji dobroczynnych⁹⁹, a 16 czerwca 1947 r. wraz z prymasem Hlondem przybył kard. Bernard Griffin – prymas Anglii¹⁰⁰. Z perspektywy lat i ze względu na kolejne wydarzenia należy

⁹⁷ *Statut Miejskiego Biura Obsługi Ruchu Pątniczego i Turystycznego w Częstochowie* [1 IV 1947 r., Częstochowa] [w:] *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989...*, s. 39–43. Pomysł opodatkowania pielgrzymów powracał w kolejnych latach, *vide*: APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 9, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 30 V 1979 r., b.p; *ibidem*, sygn. 1/VII/16, t. 28, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR z dnia 22 VI 1983 r., k. 222; *ibidem*, sygn. 1/VII/16, t. 37, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR z dnia 7 VIII 1985 r., k. 112.

⁹⁸ AAN, MAP, sygn. 674, Pismo Departamentu Politycznego Ministerstwa Administracji Publicznej w Warszawie do wojewody kieleckiego z dnia 25 VI 1947 r., k. 37–38; *ibidem*, Pismo prezydenta miasta Częstochowy Stanisława Wieczorka do Wydziału Samorządowego Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach z dnia 22 VIII 1947 r., k. 40–43; *ibidem*, Statut Miejskiego Biura Obsługi Ruchu Pątniczego i Turystycznego w Częstochowie z dnia 1 IV 1947 r., k. 46–50.

⁹⁹ AJG, sygn. 3450, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 XII 1945 r. do 30 IV 1949 r., zapis z dnia 30 I 1946 r., k. 25; J. Durka, „*Taka wolność gorsza od niewoli...*”. *Rzeczywistość Polski Ludowej w świetle kilkunastu zapisów w Kronikach Klasztoru Jasnogórskiego z lat 1945–1958* [w:] *Człowiek. Wiara. Kultura. W poszukiwaniu prawdy. Chrześcijańska Europa między wiarą a polityką*, t. 2, red. A. Szyndler, Częstochowa 2010, s. 145–155.

¹⁰⁰ A SIP, Acta Hlondiana, t. 5, cz. 12, Korespondencja z kard. Augustem Hlondem – Korespondencja w związku z przyjazdem i pobytem w Polsce kardynała Bernarda Griffina prymasa katolickiego Anglii w czerwcu 1947 r.; *ibidem*, Kopia pisma kard. Augusta Hlonda do przeora oo. Paulinów na Jasnej Górze z dnia 10 V 1947 r., s. 35; *ibidem*, Kopia pisma kard. Augusta Hlonda

wskazać, że 12 maja 1946 r. w bazylice kardynał August Hlond w towarzystwie bp. Karola Radońskiego i bp. Stanisława Czajki konsekrował ks. bp. Stefana Wyszyńskiego. Biskup Wyszyński następnego dnia odprawił w kaplicy Cudownego Obrazu pierwszą mszę po konsekracji¹⁰¹. Wypadki następnych lat pokazały, jak bardzo bliska stała się Jasna Góra dla przyszłego prymasa.

W 1947 r. w lokalnej prasie można jeszcze było znaleźć artykuły, które nie odzwierciedlały narastającego terroru. W czerwcu na łamach „Życia Częstochowy” można było przeczytać: „Ponad tym pięknem, zaklętym w formę kamiennych budowli klasztornych, wznosi się kaplica z Cudownym Obrazem Najświętszej Panny, która z jasnogórskiej wysokości króluje i patronuje całej Polsce”¹⁰². A milicjanci z Częstochowy wraz ze swoim komendantem pomagali prymasowi Hlondowi, kiedy ten miał wypadek samochodowy. Później pilnowali mu nawet zepsutego auta w Gnaszynie¹⁰³. W sierpniowym numerze pojawił się opis pielgrzymek przybyłych do miasta w dniu 15 sierpnia:

„Dzień wczorajszy upłynął w Częstochowie pod znakiem pielgrzymów. Od przyjezdnych ze wszystkich stron Polski roily się wprost ulice naszego miasta, a rejon III Alei i klasztoru jasnogórskiego dosłownie były zatłoczone tłumem ludzi. Barwne stroje ludowe, krakowskie, kujawskie, mazurskie, śląskie i łowickie mieniły się kolorami, tworząc przedziwny kalejdoskop regionalizmu”¹⁰⁴.

11 listopada 1947 r. informowano nawet o zamiarze budowy domu dla pątników przez Zarząd Miejski. Projekt otrzymał pozwolenie z Ministerstwa Administracji Publicznej, a władze miasta dysponowały 5 milionami złotych na ten cel (oprócz tego 1 milion złotych na budowę ubikacji dla pątników)¹⁰⁵.

do bp. Teodora Kubiny z dnia 10 V 1947 r., s. 36; *ibidem*, Kopie telegramów kard. Augusta Hlonda do bp. Teodora Kubiny z 31 V 1947 r. i 2 VI 1947 r., s. 68; *Kardynał Griffin przybył do Polski*, „Niedziela”, 15–21 VI 1947, nr 24, s. 195; Z. Dr., *Prymas Anglii w Częstochowie*, „Niedziela”, 29 VI–5 VII 1947, nr 28, s. 206.

¹⁰¹ AJG, sygn. III–353, J.S. Platek, *Ksiądz kardynał Stefan Wyszyński Prymas Polski konfrater i protektor zakonu paulinów*, Jasna Góra 1979 [mps], s. 10–11; P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 1, Londyn 1979, s. 123–124; J. Tomziński, *Jasnogórska Maryja w życiu i służbie ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski*, „Studia Claromontana” 1982, t. 2, s. 8; *Konsekracja biskupa Dra St. Wyszyńskiego*, „Niedziela”, 19–25 V 1946, nr 20, s. 158.

¹⁰² T. Kwaśniewski, *Skarb Kaplicy Jasnogórskiej. Ognisko średnio-wiecznej kultury w odnowionej szacie*, „Życie Częstochowy. Głos Narodu”, 29 VI 1947, nr 2, s. 3.

¹⁰³ *Wypadek Prymasa Hlonda. Milicja z Częstochowy śpieszy z pomocą*, „Życie Częstochowy. Głos Narodu”, 30 VI 1947, nr 3, s. 3.

¹⁰⁴ *To nie Szwedzi lecz pielgrzymi oblegali wczoraj Częstochowę*, „Życie Częstochowy. Głos Narodu”, 16 VIII 1947, nr 50, s. 3.

¹⁰⁵ AAN, MAP, sygn. 674, Pismo dyrektora Departamentu Ogólnego Henryka Urbanowicza do dyrektora Departamentu II MAP z dnia 11 XI 1947 r., k. 51; *ibidem*, Wyjaśnienie Departamentu III z dnia 5 XII 1947 r., k. 54; „*Dom Pątnika w Częstochowie*”, „Niedziela”, 21–27 XII 1947, nr 51, s. 418.

W tym samym roku nawiązano do tradycji organizowania wystaw w Częstochowie (były w latach: 1909, 1926, 1933). W przewodniku po Wystawie Społeczno-Gospodarczej (i Jarmarkach Częstochowskich), która odbyła się w dniach od 9 sierpnia do 30 września napisano: „Częstochowa posiada wszelkie warunki decydujące o aktywności życia gospodarczego miasta, leżąc na najważniejszych dziś szlakach ruchu kołowego i kolejowego w skali ogólnopolskiej. Częstochowa posiada ponad 650 zakładów przemysłowych, z których wiele posiada wyłączność produkcji w kraju. I wreszcie Jasna Góra, jako miejsce kultu religijnego, wybiegające zakresem swego wpływu daleko poza granice Polski, zapewnia miastu około dwóch milionów przyjezdnych rocznie”¹⁰⁶. Liczba ta wydaje się jednak przesadzoną, gdyż o. Szczepan Z. Jabłoński dokumentując kult Matki Bożej Częstochowskiej informował o około milionie rocznie, co miało być średnią dla pierwszych dziesięciu lat powojennych¹⁰⁷. Czas pokazał, że organizowana wystawa stała się zręcznym narzędziem do walki z uroczystościami jasnogórskimi. Już w 1950 r. kronikarz jasnogórski pod datą 11 sierpnia odnotowywał, że Wystawę Rolniczo-Przemysłową urządza się w „tempie pośpieszonym” – „oby nie przeszkadzali swoimi «audycjami» podczas nabożeństw przed Szczytem Jasnogórskim”. A kilka dni później pisał, że głościki „krzyczące z Wystawy [...] niemożliwie przeszkadzają – zagłuszają wprost nabożeństwo – kazanie – denerwują ludzi niemożliwie!!!!”. Sytuacja taka trwała przez kilka dni, a interwencje w Zarządzie Wystawy często były bezskuteczne¹⁰⁸.

Według ustaleń Wandy Aliny Mańko wiele osób korzystało z faktu organizacji wystawy, aby pójść jeszcze do sanktuarium. Takie rozwiązanie czyniło wyjazd tańszym. Osobom odwiedzającym wystawę przysługiwała ulga kolejowa, ale dopiero w drodze powrotnej – po okazaniu biletu z wystawy. Jednak najwięcej osób zwiedzających wystawę pojawiało się w tych dniach, kiedy odbywały się uroczystości kościelne na Jasnej Górze¹⁰⁹. W.A. Mańko odnotowała, że coraz większą popularnością zaczęły cieszyć się pielgrzymki autokarowe. W 1948 r. stanowiły ok. 20% wszystkich pielgrzymek. Zaznaczyła jednak, że największa liczba pątników przybywała pieszo. Opisała też pielgrzymkę pieszą z końca lat czterdziestych:

„Barwnie przedstawia się korowód pielgrzymki. Na czele pochodu niosą krzyż przybrany wieńcem z zieleni i kwiatów, po tym idzie kapłan z asystą, dzieci i młodzież, następnie mężczyźni, a wreszcie kobiety (lub odwrotnie).

¹⁰⁶ O właściwą rolę Częstochowy [w:] *Przewodnik po Wystawie Społeczno-gospodarczej i Jarmarkach Częstochowskich. Częstochowa 9 VIII–30 IX 1947 r.*, s. 3. (fotokopie w zbiorach prywatnych autora).

¹⁰⁷ S.Z. Jabłoński, *Dzieje kultu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 52.

¹⁰⁸ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapisy z 11–26 VIII 1950 r., k. 97–99.

¹⁰⁹ AACz, Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłosława Kołodziejczyka, tymczasowa sygn. M – Jasna Góra – 1969, Wanda Alina Mańko, *Ruch pielgrzymkowy do Częstochowy 1969*, k. 52.

Poza całym orszakiem jadą wozy, na których umieszcza się walizki pielgrzymów zawierające żywność, względnie ciepłą i odświętną odzież. W miarę zmęczenia siadają na tych wozach osoby starsze lub mniej odporne na trudy.

Kobiety przeważnie noszą białe chusteczki na głowach, by osłabić działanie słońca, na nogach mają stare zniszczone obuwie, lub najczęściej idą boso. Laska lub kij ułamany z przydrożnego drzewa podpira zmęczone nogi, bo też się idzie 25-30, a nawet i 40 km dziennie. Dla urozmaicenia i podtrzymania nastroju pielgrzymi idą ze śpiewem. Wybiera się zazwyczaj pieśni dłuższe, o powtarzających się refrenach. [...] Do najczęściej używanych pieśni religijnych zaliczyć można: «Serdeczna Matko», «Gwiazdo Śliczna Wspaniała», «Idźmy tulmy się», «Nie opuszczaj nas» [...]»¹¹⁰.

Stroniące od konfliktów oficjalne zachowanie przedstawicieli władz w latach 1946–1947 nie szło w parze z poczynaniami aparatu bezpieczeństwa. Jesienią 1946 r., przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego, nastąpiła znaczna aktywizacja jego działań. W zainteresowaniu Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego znaleźli się księża i zakonnicy, ale też organizacje katolickie, seminaria i prasa katolicka¹¹¹. O zakonnikach już w pierwszym zdaniu tajnego opracowania Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie napisano, że „stanowią czynnik poważnie wzmacniający działalność duszpasterską Kościoła”¹¹².

Komuniści wraz z umacnianiem się władzy ograniczali te uroczystości religijne i patriotyczne, które były niezgodne z ich ideologią. Tak było w przypadku święta Najświętszej Maryi Panny, które jest obchodzone 3 maja. Tego samego dnia przypada przecież święto Konstytucji z 1791 r. „Rywalizowało” jednak z robotniczym 1 maja i ze względu na kontekst historyczny (np. wojnę polsko-rosyjską w obronie Konstytucji i powstanie kościuszkowskie) dawało możliwość eksponowania akcentów antyrosyjskich. Dlatego postanowiono szybko stłumić wszelkie próby eksponowania tego święta, jako święta Konstytucji. Pierwsza konfrontacja nastąpiła już w 1946 r. (bo w 1945 r. jeszcze je oficjalnie uczczono, choćby podczas uroczystej sesji Krajowej Rady Narodowej). W wielu miastach w Polsce brutalnie rozpedzono świętujących, nastąpiły masowe aresztowania¹¹³. Konsekwentną walkę ze świętem 3 maja kontynuowano w następnych latach. W kronice jasnogórskiej nie brakuje opisu, nawiązującego do tej sytuacji. Tutaj zapis z 1 maja 1947 r.:

„Nastroj pierwszomajowego tzw. święta pracy – tj. wszyscy pracownicy państwowi, miejscy, fabryczni pod karą obowiązani byli stawić się na pochód. Nabo-

¹¹⁰ *Ibidem*, k. 53–54.

¹¹¹ F. Musiał, *Pion antymyznaniowy WUBP w Krakowie (1945–1952). Rekoniesans badawczy* [w:] *Przeciw Kościołom i religii. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946–1952*, Kraków 2006, s. 78.

¹¹² AIPN Ka, 056/53, Zakony Męskie w Polsce, Warszawa, marzec 1968 r., s. 2.

¹¹³ W. Mazowiecki, *Pierwsze starcie. Wydarzenia 3 Maja 1946*, Warszawa 1998, s. 49–155; Ł. Marek, M. Bortlik-Dźwierzynska, *Za Marksem bez Boga. Laicyzacja życia społecznego w Polsce w latach 1945–1989*, Katowice 2014, s. 280–285.

żeństwa nie było – to i lepiej, bez komedii... Pochód trwał dosyć długo, trybuna, z której przemawiali rozmaici «obywatele-towarzysze» z PPS, PPR itd. demokraci... była ustawiona na placu tzw. Marszałka Stalina [na] wprost kościoła św. Jakuba. Obowiązkowo musiały brać udział wszystkie szkoły z personelem nauczycielskim – przeto również zakonnice nauczycielki – b[ardzo] niemiła dla nich sytuacja. Flagi widniały na domach – głównie w Al[ejach] N[ajświętszej] M[aryi] Panny, na naszej wieży nie było – mimo że przychodzili [...] milicjanci podobno z polecenia ob. Komendanta Milicji [...] Nowickiego. Uważaliśmy, że dzisiaj 1 V tzw. święto robotnicze (jako podaje kalendarz raczej czerwone – partyjne PPS, PPR itd. na bazylice jasnogórskiej chorągwi być nie powinno – Kościół nie partia!”¹¹⁴.

Z kolei w sobotę 3 maja „w urzędach i fabrykach wydano wyraźny nakaz stawienia się do pracy – świętować nie wolno!!!”¹¹⁵.

Rok później, 1 maja, nad miastem latał samolot udekorowany na czerwono. Trasa pochodu również była udekorowana na czerwono. Po zakończeniu pochodu uwagę zwracali zataczający się po ulicach pijani mężczyźni, a czasem nawet młode kobiety. Hasła propagandowe mówiły o jedności robotniczej PPS i PPR. Z kolei 3 maja wszystkie instytucje otrzymały nakaz pracy. Nauczycieli straszyl przybyły z Kielc kurator, który oświadczył, że władze szkolne współpracują z UB. Z kolei „Na mieście nie było żadnej chorągiewki, aby wyczuwało się nastrój świąteczny”¹¹⁶.

W dniu 18 marca 1949 r. minister administracji publicznej Władysław Wolski złożył biskupowi Zygmuntowi Choromańskiemu skargę, w której stwierdzał, że część duchownych prezentuje postawę antypaństwową i zażądał odcięcia się od „imperializmu”. Autorem oświadczenia był Zygmunt Berman. Rozpętano szeroką akcję propagandową w mediach i na organizowanych w zakładach pracy wiecach. Podjęto działalność dezintegracyjną, oskarżając dwóch biskupów o współdziałanie z Niemcami w czasie wojny¹¹⁷. Oświadczenie rządu w sprawie całokształtu stosunków między państwem a Kościołem dotyczyło już nie tylko stosunku do świąt majowych, ale było wyrazem nowej, bardziej zdecydowanej i wrogiej postawy władz partyjno-państwowych¹¹⁸. Było konsekwencją zakończenia procesu instalowania w Polsce władzy komunistycznej. W grudniu 1948 r. połączono PPR

¹¹⁴ AJG, sygn. 3450, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 XII 1945 r. do 30 IV 1949 r., zapis z dnia 1 V 1947 r., s. 139–140.

¹¹⁵ *Ibidem*, zapis z 3 V 1947 r., s. 141.

¹¹⁶ *Ibidem*, zapisy z 1 i 3 V 1948 r., s. 233.

¹¹⁷ R. Gryz, *Władze partyjno-państwowe w Polsce w walce z duchowieństwem (1945–1956)* [w:] *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2004, s. 117–118; P. Sowiński, *Komunistyczne święto. Obchody 1 maja w latach 1948–1954*, Warszawa 2000, s. 26, 80–84, 124.

¹¹⁸ H. Konopka, *Porozumienie kwietniowe 1950 r. – sukces komunistów, czy klęska episkopatu?*, „Studia Podlaskie” 1998, t. 8, s. 115.

z PPS-em, a właściwie tym, co pozostało z tej partii po usunięciu działaczy o poglądach uznanych za antysowieckie. 18 grudnia 1948 r. sekretarz KC PZPR Aleksander Zawadzki wygłosił mowę o rozdziale Kościoła od państwa, posuwając się do gróźb:

„Z trybuny Zjazdu Kongresowego ostrzegamy reakcyjne czynniki kleru, usiłujące podniecać niedojrzałe politycznie warstwy ludności przeciwko państwu ludowemu, przeciwko jego demokratycznym organizacjom społecznym. Będziemy przeciwdziałali tej i tylko tej szkodliwej w oczach każdego postępowego człowieka działalności”¹¹⁹.

W końcu kwietnia 1949 r. władze partyjno-państwowe postanowiły storpedować wszelkie próby organizowania przez duchownych procesji ulicznych. Według sekretarza KC PZPR Romana Zambrowskiego¹²⁰ mogły być one „wykorzystane przez elementy podziemne dla akcji antypaństwowej”. Dlatego wydano polecenie, aby zdjąć dekoracje pierwszomajowe dopiero 3 maja o godzinie 2 popołudniu¹²¹. Święto Pracy przypadało w tym roku w niedzielę. Według kronikarza jasnogórskiego o. Klemensa Izdebskiego pochód pierwszomajowy wypadł mizernie, za to w sanktuarium odnotowano bardzo dużą frekwencję wiernych – „Miasto [...] przybrane czerwonymi i narodowymi chorągwiami. Nastrój raczej pogrzebowy...”¹²². Według władz partyjno-państwowych dzień 3 maja miał mieć charakter roboczy. Władzom bardzo przeszkadzał fakt, że duchowni, poprzez organizowanie nabożeństw w godzinach rannych i popołudniowych, nadawali mu charakter święta kościelnego, chociaż w ośrodkach robotniczych nie kolidowało ono z rytmem pracy w fabrykach¹²³. W Częstochowie szczególnie obawiano się, że dojdzie do obchodów „zakazanego” święta, bo łączyło się z uroczystościami maryjnymi. Milicjanci spisywali personalia dzieci i młodzieży udającej się na Jasną Górę. Następnie zwracali ich do domów. Kurator kielecki, który przyjechał do Częstochowy, osobiście sprawdzał obecność na konkurencyjnych imprezach, zorganizowanych przez szkoły. Ich program był atrakcyjny, bo obejmował mecz piłkarski, zawody biegowe i wioślarskie, zwiedzanie fabryk i wycieczki. Tego dnia w domu handlowym można było zakupić poszukiwany przez młodzież towar –

¹¹⁹ *Przemówienie Aleksandra Zawadzkiego, sekretarza KC PZPR na Kongresie PZPR w dniu 18 XII 1948 r.* [w:] J.M. Majchrowski, *Polityka nyznanionowa...*, s. 32. Tego fragmentu jednak nie znajdziemy w tekście opublikowanym w „Życiu Częstochowy”, *vide* *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza nie walczy z religią. Przemówienie Aleksandra Zawadzkiego na Kongresie*, „Życie Częstochowy”, 19 XII 1948, nr 349, s. 1.

¹²⁰ Szerzej na temat jego działalności: M. Szumilo, *Roman Zambrowski 1909–1977*, Warszawa 2014.

¹²¹ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–155, Telefonogram sekretarza KC PZPR Romana Zambrowskiego do I sekretarza KW PZPR z dnia 5 V 1949 r., k. 2.

¹²² AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 1 V 1949 r., k. 1.

¹²³ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–155, Telefonogram Kozłowskiego do Bolesława Bieruta z dnia 5 V 1949 r., k. 4.

tenisówki. Dawało to dodatkową motywację, aby zaniechać pójścia do kościoła¹²⁴. Ponieważ największej frekwencji wiernych spodziewano się podczas nabożeństwa wieczornego, władze miasta i dyrekcje fabryk nakazały wszystkim pracownikom (pod groźbą kar) stawić się w wyznaczonych miejscach na referaty, odczyty i zebrania rodzicielskie. Spotkania te miały trwać od godziny 5 lub 6 po południu do 8 lub 9 wieczorem. Straż pożarna była zmuszona do przeprowadzenia ćwiczeń na terenie miasta (oblewano m.in. pocztę główną). Kina i cyrk były bezpłatne dla młodzieży¹²⁵.

Mimo tego księża z biskupem Stanisławem Czajką¹²⁶ na czele oraz paulini zorganizowali uroczystości o charakterze religijno-narodowym. Główne nabożeństwo na Jasnej Górze rozpoczęto o godzinie 8³⁰ wieczorem. Przybyło około 120 tysięcy wiernych (według kronikarza jasnogórskiego, bo według władz miejskich ok. 30 tysięcy). Podczas swojego bardzo mocnego kazania biskup przywołał historię z czasów okupacji hitlerowskiej, kiedy był rektorem w seminarium w Krakowie. Wtedy profesor gimnazjum Zarębski i wielu innych Polaków i katolików chcieli uczcić dzień 3 maja. Mimo tego, że było to zabronione, Zarębski wraz z dwoma synami poszedł do kościoła Mariackiego. Po wyjściu zostali aresztowani przez Gestapo i osadzeni w więzieniu na Montelupich. Profesora zmaltrretowano, ale ze względu na podeszły wiek wypuszczono. Natomiast jego synów zabrano do obozu koncentracyjnego, gdzie zginęli. Biskup podsumował, że oddali swe życie za Maryję. Wołał, aby nie pozwolić na wyrwanie Królowej Korony Polskiej z serc Polaków. Wskazał, że dzisiaj w Polsce jest mowa o wolności i religii. Zapytał: „ale gdzie to jest?” Po czym otrzymał oklaski od tysięcy wiernych, część ze wzruszenia zaczęła płakać. Następne okrzyki biskupa też uzyskiwały aplauz: „My nie chcemy bredni! My nie pozwolimy sobie wydrzeć wiary!”, „Wara od nas!”. Kronikarz jasnogórski ocenił reakcję ludzi jako spontaniczną, niezwykłą i nadzwyczajną. Po nabożeństwie wierni wyprosili wracającego biskupa z samochodu i chcieli zanieść go na rękach do kościoła św. Zygmunta, gdzie był proboszczem¹²⁷. Natomiast święto Konstytucji 3 maja zostało oficjalnie zniesione przez komunistów ustawą z 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy.

¹²⁴ A. Dziurok, *Kruczożajca. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła...*, s. 248; L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002, s. 245.

¹²⁵ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 3 V 1949 r., k. 2; M. Jelonek, *Mihi vivere Christus. Życie i działalność biskupa pomocniczego diecezji częstochowskiej Stanisława Czajki (1897–1965)*, Częstochowa 2017, s. 115–116.

¹²⁶ T. Żarnowiecka-Gryz, *Czajka Stanisław (1897–1965), biskup, sufragan częstochowski* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 2, red. J. Myszor, Warszawa 2003, s. 42.

¹²⁷ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 3 V 1949 r., k. 2–3; AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–155, Telefonogram Kozłowskiego..., k. 4–5; AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–156, Meldunki z terenu – 3-ci maja, k. 12. *Vide*: R. Gryz, *Władze partyjno-państwowe w Polsce w walce z duchowieństwem...*, s. 119.

Na klasztor zaczęły spadać różne kary. Po uroczystościach sierpniowych 1949 r. nałożono mandat karny w związku z wywieszeniem na wieży jasnogórskiej i na szczycie kaplicy Najświętszej Maryi Panny – jak to zinterpretowano – flagi Państwa Watykańskiego. Co zresztą przeor o. Kajetan Raczyński próbował wyjaśnić¹²⁸. Jednak bezskutecznie, bo rządowy okólnik nr 60 z 24 czerwca 1949 r. zakazywał wywieszania flag bez zezwolenia. Groziły za to kary. Okólnik pozwalał komunistom sankcjonować wywieszanie tradycyjnych żółto białych flag kościelnych, bo interpretowano je jako flagi obcego państwa¹²⁹. W związku z faktem ich wywieszenia, przeciwko przeorowi o. Raczyńskiemu rozpoczęto prowadzenie sprawy karnej¹³⁰. 16 sierpnia przeor otrzymał zawiadomienie o zaocznym ukaraniu go mandatem w wysokości 50 tysięcy zł. Nie pomogło tłumaczenie adwokatów, że jeśli nie ma na fładze tiary i kluczy, to są to tylko kolory kościelne, a nie państwa watykańskiego¹³¹. Na początku marca 1950 r. sąd okręgowy wymierzył z tego tytułu karę 150 tysięcy zł, ale wyroku nie ogłosił i skierował sprawę do orzeczenia Sądu Najwyższego¹³².

Przeciwko duchowieństwu, ale także konkretnie przeciwko Jasnej Górze rozpoczęto propagandową burzę. Na jednym z posiedzeń partyjnych w Łodzi wygłoszono referat pt. „Ofensywa reakcyjnej części kleru i zadania nauczyciela – partyjniaka”. Zastanawiano się jak zwalczyć religię i zlikwidować przypadki pielgrzymek szkolnych na Jasną Górę. Aby zapobiec takim wyjazdom, zaplanowano opracować specjalny program, który ograniczy do minimum kontakty dzieci i młodzieży z duchownymi, a przewodniczący spotkania wezwał wszystkich do wychowywania młodzieży w duchu marksistowsko-leninowskim¹³³.

Systematycznie usuwano duchownych z życia publicznego. 31 maja o. Klemens Izdebski w kronice klasztornej odnotował:

„Zarząd miejski stale wymawia pracę – usuwa S.S. Zakonne fachowe pielęgniarki ze szpitali miejskich... Z dniem 1 czerwca opuszczają Szpital Zakaźny S.S. Honoratki. Kapliczka szpitalna pozbawiona Najś[więtszego] Sakramentu. To samo czeka, o ile Pan Bóg nie zmieni rządów, inne szpitale, atakują – likwidują szkoły prowadzone przez Zgromadz[enia] Zakonne, a nawet żłobki dla małych dzieci. Reforma w duchu «demokrat[yczo] komunistycznym» od góry do dołu!!!”¹³⁴.

¹²⁸ AAN, MAP, sygn. 673, Notatka Departamentu Politycznego z dnia 3 IX 1949 r., k. 55.

¹²⁹ AAKat., Zespół Akt Rzeczowych, sygn. 47/589, Odpis Okólnika Nr 60 z dnia 24 VI 1949 r., k. 1–2; A. Dziurok, *Kruczoizajca...*, s. 226–227, 548; R. Gryz, *Państwo a Kościół w Polsce 1945–1956 na przykładzie województwa kieleckiego*, Kraków 1999, s. 219.

¹³⁰ D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych...*, t. 1..., s. 276.

¹³¹ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 16 VIII 1949 r., k. 23.

¹³² *Ibidem*, zapis z 2 III 1950 r., k. 64.

¹³³ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–161, Protokół z posiedzenia aktywu nauczycielskiego z dnia 30 V 1949 r., k. 116–123.

¹³⁴ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 31 V 1949 r., k. 7.

Władze partyjno-państwowe dążyły do pełnego wyeliminowania duchownych z systemu edukacji. Ofiarą tej polityki został bardzo dobry pedagog o. Wawrzyniec Aleksander Kościelecki, który przebywając w klasztorze w Leśniowie nauczał religii uczniów Państwowej Koedukacyjnej Szkoły Ogólnokształcącej stopnia licealnego w Żarkach. Jak podaje znawca historii katechizacji w diecezji częstochowskiej ks. Roman Ceglarek, o. Kościelecki nauczał w zakrystii kościoła parafialnego i prowadził nabożeństwa szkolne. Na lekcje religii, zresztą zgodne z programem Ministerstwa Oświaty, przychodziło około 75% uczniów. Założył świetlicę, która była alternatywą dla świetlicy szkolnej. Wypożyczał uczniom książki. Z jego inicjatywy w leśniowskim klasztorze zorganizowano chór kościelny, do którego należeli uczniowie. Jego szeroka działalność szybko została uznana za szkodliwą i od władz zakonu zaczęto domagać się przeniesienia katechety do innej placówki. Co stało się faktem w 1950 r.¹³⁵ W 1953 r. inny paulin, proboszcz parafii w Brdowie, o. Wincenty Cykowski – mimo starań – nie został zatwierdzony na katechetę w szkole podstawowej w Wicininie¹³⁶.

W porównaniu z wcześniejszymi pojedynczymi akcjami, teraz rozpoczęto systematyczne działania na rzecz ograniczania pielgrzymek. W czerwcu 1949 r. Zarząd klasztoru jasnogórskiego interweniował u premiera Józefa Cyrankiewicza, a w lipcu tego roku przeor Jasnej Góry, o. Kajetan Raczyński¹³⁷, w Radzie Państwa w Warszawie, w sprawie przywrócenia zniesionych od stycznia przez Ministerstwo Komunikacji ulg przewozowych dla pielgrzymów podróżujących kolejami, a także w sprawie odmów przydzielania specjalnych pociągów i wagonów. Przeor zauważał, że w latach 1946–1948 nie było większego problemu z przydzielaniem nawet dużej liczby wagonów. Ponadto nadal korzystały z tego wszelkiego rodzaju wycieczki. O. Raczyński zauważał, że „Ciż Obywatele wiedzą, że Państwowe Koleje mają obowiązek przewożenia w dogodnych warunkach wszystkich pasażerów, bez względu na ich przekonania religijne, gdyż w demokratycznej Polsce jest potwierdzona i rozgłaszana wolność sumienia”¹³⁸. Likwidacja ulg przewozowych

¹³⁵ R. Ceglarek, *Katechizacja w diecezji częstochowskiej (1926–1951)*, Częstochowa 2008, s. 279; J. Szpak, *Dzieje Sanktuarium i Klasztoru Paulinów w Leśniowie*, Jasna Góra – Leśniów 2007, s. 138–140; J.S. Platek, *Życie męskie na Jasnej Górze w XX wieku*, „Studia Claromontana” 2002, t. 20, s. 208–210. *Vide*: J. Tomziński, *Dyrektant Jasnogórskiej Pani*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 9, s. 63.

¹³⁶ Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów w Brdowie, Katechizacja parafialna 1945–1973, Podanie do PPRN Wydziału Oświaty w Kole o zatwierdzenie katechety z dnia 1 VIII 1952 r., k. 23; *ibidem*, Pismo kierownika Wydziału Oświaty PPRN w Kole Józefa Kubickiego do o. Wincentego Cykowskiego w Brdowie z dnia 18 IV 1952 r., k. 27.

¹³⁷ J. Zbudniewek, *Raczyński Karol Kajetan (1893–1961)*, paulin [w:] *Lexykon duchowieństwa...*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002, s. 237–238.

¹³⁸ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–167, Pismo przeora jasnogórskiego o. Kajetana Raczyńskiego do Rady Państwa w Warszawie z dnia 12 VII 1949 r., k. 29; *ibidem*, Kopia pisma przeora jasnogórskiego o. Kajetana Raczyńskiego do premiera Józefa Cyrankiewicza w Warszawie z dnia 3 VI 1949 r., k. 30.

skutecznie ograniczyła przyjazdy dzieci i młodzieży szkolnej. Ponadto zakup pełnego biletu nie dawał gwarancji przyjazdu. Dla pielgrzymów brakowało miejsc w wagonach. W związku z tym oczekiwano na następne pociągi. Grupa około 600 pątników przybyła koleją z Łodzi o godzinie 2 w nocy¹³⁹. Pielgrzymów z Lublina i idących na ich czele księży zaczepiano na terenie miasta i prowokowano do awantur. Dodatkowo, prowokatorzy zgłaszali incydenty milicji¹⁴⁰. Podczas oktawy Bożego Ciała dzieci nie mogły przyjść na Jasną Górę bez zezwolenia inspektora szkolnego, a zmierzające w kierunku sanktuarium samochody były kontrolowane i zwracane z drogi¹⁴¹. Milicja wzywała na przesłuchania pracowników świeckich zatrudnionych na Jasnej Górze, bo podejrzewano, że straż klasztorna jest uzbrojona. Tę ostatnią sprawę kronikarz komentował: „Śmiechu warte – istne kpiny – a ludzi zaprzęta, denerwuje, niepokoi, peszy”. Na rozmowy wzywano przeora. Celem było wyjaśnianie najnowszych przepisów rządowych i tłumaczenie się z ekskomuniki nałożonej przez papieża na komunistów¹⁴².

Wobec coraz silniejszego terroru biskupi katoliccy instruowali księży, że zgodnie z oficjalnie funkcjonującym prawodawstwem, ustawa o zgromadzeniach nie miała zastosowania do religijnych zebrań i pochodów. W związku z tym uważali, że nie ma potrzeby zgłaszać zebrań, procesji i pielgrzymek, a władze lokalne nie mają prawa wydawać przepisów niezgodnych z ustawą. W okólniku Kurii Diecezjalnej w Katowicach napisano wprost, że mimo zakazów nadal należy organizować pielgrzymki zgodnie z obowiązującymi przepisami¹⁴³. We wrześniu 1949 r. Episkopat Polski zgromadzony na Jasnej Górze wyraził ubolewanie z powodu rosnącej liczby dekretów i rozporządzeń, które ograniczały prawa i wolności Kościoła w Polsce¹⁴⁴.

Pielgrzymki na Jasną Górę miały szczególne znaczenie. Jedne z najważniejszych uroczystości odbywają się corocznie w dniu 15 sierpnia. Data ta jest związana nie tylko ze świętem maryjnym, ale też z kolejnymi rocznicami bitwy warszawskiej, zwanej Cudem nad Wisłą. Pamięć o tej najważniejszej bitwie wojny polsko-bolszewickiej była zacierana i wręcz zakazana. Atakowano zresztą wszystkie tradycje związane z II Rzeczpospolitą, której osiągnięcia były negowane i którą obwiniano za porażkę w 1939 r., propagandowo określaną „kłęską wrześniową”. Propagandowe ataki kierowano także przeciwko Watykanowi: „Jest to robota impe-

¹³⁹ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapisy z 4–5 VI 1949 r., k. 9.

¹⁴⁰ *Ibidem*, zapis z dnia 6 VI 1949 r., k. 10.

¹⁴¹ *Ibidem*, zapis z dnia 23 VI 1949 r., k. 14.

¹⁴² *Ibidem*, zapis z dnia 10 VIII 1949 r., k. 21.

¹⁴³ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–168, Okólnik Kurii Diecezjalnej w Katowicach do Wielebnego Duchowieństwa w sprawie procesji z dnia 31 V 1949 r., k. 53–56.

¹⁴⁴ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–162, Pismo prymasa Polski arcybiskupa Stefana Wyszyńskiego i kardynała Adama Sapichy do Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie z dnia 21 IX 1949 r., k. 37–41.

rialistycznych wrogów Polski, anglosaskich podżegaczy wojennych i ich agentur, z którymi sprzymierzył się, w walce z Polską i siłami postępu na świecie, Watykan”¹⁴⁵. Władze komunistyczne obawiały się prowokacji i demonstracji antyrządowych, a tysiące wiernych przybywających 15 sierpnia do sanktuarium dawało taką okazję. Dlatego Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego wzywało szefów wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego do zapobiegania takiemu zagrożeniu. W związku z tym nakładano obowiązek na pracowników bezpieki, aby „nastawili całą agenturę” na pozyskiwanie informacji o przygotowaniach do uroczystości 15 sierpnia, wszelkich pielgrzymkach udających się w tym czasie do Częstochowy – ich składzie, liczbie wiernych, organizatorach i wykorzystywanych środkach transportu. Zobowiązywano do werbowania agentury wśród pielgrzymów lub wysyłania wcześniej zwerbowanych agentów. Zakazywano wszystkim instytucjom państwowym, samorządowym, społecznym i gospodarczym udzielania pomocy w postaci środków transportu. Szczególnie wyczulono na wszelkie imprezy kulturalne organizowane właśnie 15 sierpnia. A wszystkie spostrzeżenia dotyczące pielgrzymek do Częstochowy i uroczystości należało natychmiast meldować do Departamentu V MBP¹⁴⁶. Z niektórych miast połączenia do Częstochowy uruchamiano dopiero po zakończeniu sezonu pielgrzymkowego i to po interwencjach dyrektorów zakładów produkcyjnych¹⁴⁷.

23 listopada 1949 r. minister administracji publicznej wydał Okólnik nr 107, zgodnie z którym wszelkich pozwoleń na pielgrzymki do Częstochowy udzielały prezydja powiatowych rad narodowych. Później leżało to w kompetencjach terenowych oddziałów powołanego w kwietniu 1950 r. Urzędu do spraw Wyznań, czyli referatów do spraw wyznań i wydziałów do spraw wyznań przy prezydjach rad narodowych. Czasem jednak konsultowano to z Urzędem w Warszawie. W sukurs administracji przychodził aparat bezpieczeństwa. 6 grudnia tego roku kierownictwo Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego wydało szczegółową instrukcję, aby działaniami aparatu bezpieczeństwa ograniczyć ruch pielgrzymkowy¹⁴⁸.

¹⁴⁵ *Notatnik referenta, nr 11: 1.9.1939 – 1.9.1949 Nauki klaszki nrzęsionowej*, Warszawa [1949], Wydział Propagandy KC PZPR [druk], s. 49.

¹⁴⁶ *1949 sierpień 5, Warszawa – Instrukcja nr 25 dyrektor Departamentu V MBP w sprawie działań operacyjnych związanych z organizowanymi 15 sierpnia uroczystościami na Jasnej Górze* [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 125–126 (oprac. J. Żurek); ten sam dokument w: *Instrukcje, wytyczne, okólniki dyrektor Departamentu V MBP dotyczące działań przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1953*, wybór i oprac. A. Dziurok, J. Marecki, F. Musiał, Kraków–Katowice 2012, s. 164–165.

¹⁴⁷ APPT, PMRN w Piotrkowie Trybunalskim, sygn. 166, Pismo kierownika Referatu Komunikacyjnego PMRN w Piotrkowie Trybunalskim Antoniego Kozickiego do Referatu Organizacyjnego PMRN w Piotrkowie Trybunalskim, data b.p.

¹⁴⁸ D. Zamiatala, *Instrukcje Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z 5 i 18 sierpnia 1949 r. w sprawie egzekwowania dekrétów rządowych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2002, nr 78, s. 397–

W zakon uderzono też od strony finansowej. Władze miasta Częstochowy nałożyły na ziemie należące do klasztoru podatek gruntowy za rok 1948 i 1949. Znowu protestował o. Kajetan Raczyński, ale bezskutecznie¹⁴⁹. Dokonano sekwestru inwentarza żywego – czterech krów i zagrożono położeniem sekwestru na czynsze pobierane przez klasztor ze sklepów z dewocjonaliami¹⁵⁰. Doprowadzono do upadku części przedsiębiorstw, trudniących się wyrobem dewocjonalii. Były to przede wszystkim zakłady branży metalowej (produkujące głównie krzyże i ryngrafy) i drukarnie (drukujące wysokie nakłady książeczek do nabożeństwa). Zaraz po wojnie było takich zakładów w sumie 41, a w styczniu 1951 r. tylko 28¹⁵¹.

Początek stalinizmu¹⁵² oznaczał także konsekwentne działania, zmierzające do zmiany charakteru miasta Częstochowy. Starano się zerwać z wizerunkiem centrum pielgrzymkowego¹⁵³. Konkurencją dla Jasnej Góry miała stać się modernizowana w ramach planu sześcioletniego Huta Częstochowa, której 18 kwietnia 1952 r. nadano imię Bolesława Bieruta. Rok wcześniej, podczas uruchamiania produkcji czterech pierwszych pieców martenowskich, obecni byli najwyżsi polscy dygnitarze partyjni. W modernizacji fabryki brali udział sowieccy inżynierowie, co też wykorzystano propagandowo, podkreślając przyjaźń między dwoma państwami. Wskazywano na lokalizację zakładu, który mieścił się w dzielnicy Raków, znanej z protestów robotniczych w okresie międzywojennym. Zadbano też o inne akcenty propagandowe. Na sześciu kominach stalowni umieszczono kolejne litery nazwiska BIERUT, a pisząc o początkach miejscowości Częstochowa, podkreślano datę powstania pierwszej kuźni w 1377 r., bo wyprzedzała fundację klasztoru z 1382 r. i mogła świadczyć o świeckich korzeniach miasta¹⁵⁴.

403; J. Wrona, *Praktyki religijne w warunkach PRL* [w:] *Życie codzienne w PRL*, red. M. Choma-Jusińska, M. Kruszyński, T. Osiński, Lublin–Warszawa 2019, s. 225–226; W.P. Wlazlak, A. Sznajder, *Wstęp* [w:] *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989...*, s. 20–21.

¹⁴⁹ AAN, UdsW, sygn. 5d/1, Pismo o. Kajetana Raczyńskiego przeora jasnogórskiego do Ministra Administracji Publicznej w Warszawie z dnia 19 IV 1950 r., k. 77–78.

¹⁵⁰ AAN, UdsW, sygn. 5d/4, Pismo Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego do Departamentu Wyznaniowego Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 20 IV 1950 r., k. 7.

¹⁵¹ AACz, Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłoslawa Kołodziejczyka, tymczasowa sygn. M – Jasna Góra – 1969, Wanda Alina Mańko, *Ruch pielgrzymkowy do Częstochowy 1969*, k. 61–62.

¹⁵² W Polsce ustala się najczęściej na grudzień 1948 r., wraz z wprowadzeniem systemu monopartyjnego (połączenie Polskiej Partii Robotniczej z Polską Partią Socjalistyczną, a raczej z tym co z tej partii pozostało po usunięciu działaczy niechętnych Związkowi Sowieckiemu). Koniec okresu stalinizmu zazwyczaj datuje się na październik 1956 r.

¹⁵³ D. Thiriet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu...*, s. 72.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 73–78; W. Zembrzuski, *Przewodnik informator po Częstochowie i okolicach z planem miasta*, Częstochowa 1958, s. 15, 75; A.S. Grabara, *Warunki oraz zarys rozwoju gospodarczego miasta Częstochowy*, „Almanach Częstochowy” 1988, s. 15; T. Kowalski, *750-lecie Częstochowy*, „Ziemia Częstochowska” 1967, t. 6–7, s. 12; J. Noszczyk, *Huta w latach 1945–1989 oraz jej rola w rozwoju Częstochowy i regionu* [w:] *Częstochowa w PRL-u*, t. 1, red. J. Kołodziejki, Częstochowa 2018, s. 41–42.

Snuto idealistyczne wizje przyszłości, negowano dorobek niesocjalistycznej przeszłości. W przewodniku po Częstochowie z 1958 r. Witold Zembrzuski pisał:

„Dzielnica Raków ma setki nowych, widnych, jasnych, nowoczesnych budynków mieszkalnych. Została ona połączona z miastem nową, wielką arterią komunikacyjną Oś Pracy, po której niedługo ruszą pierwsze częstochowskie tramwaje. Linia ta, 8 kilometrów długa, połączy poszczególne, nowe osiedla mieszkalne ze środkiem miasta. Dzięki tym przebudowom Częstochowa z niewielkiego, brzydko zbudowanego miasta, zamieni się w wielkie, ćwierćmilionowe miasto przemysłowe. Powstają nowe bloki domów, zieleńce, parki, powstaje nowa, wielka i piękna Częstochowa”¹⁵⁵.

Ten sposób myślenia ówczesnych komunistów Damien Thiriet określił następująco:

„Kominy huty ukazywały dialektykę postępu. Starej jasnogórskiej dzwonnicy (zrekonstruowanej w 1909 r.) przeciwstawiały nowoczesność i dawały znać, że czas jej chwaly bezpowrotnie upłynął – symboliczne serce Częstochowy było już gdzie indziej. Koniec z dawną Częstochową, zbudowaną według idei, która od wieków pozostawała niezmienna. Nowa Częstochowa, tak jak te kominy nowoczesna, lśniącą nowością, z ufnością patrzyła w przyszłość, inwazja nowoczesności musiała spowodować nową rewolucję kopernikańską: ośrodkiem Częstochowy nie mogła już być Jasna Góra. Odtąd serce miasta było w Hucie im. Bieruta”¹⁵⁶.

Zadaniem władz miejskich było przypilnowanie, aby inwestycje kościelne nie zakłóciły widoku dzielnicy przemysłowej. W tym celu obniżono budowaną według przedwojennego projektu dzwonnice przy kościele pod wezwaniem św. Antoniego w dzielnicy Ostatni Grosz¹⁵⁷. W wydawanych opracowaniach, jako dominującą funkcję miasta, określano tę przemysłową¹⁵⁸. Prezentacją możliwości propagandzistów minionej epoki było opracowanie Tadeusza Kowalskiego. Referat wygłoszony podczas uroczystej sesji Miejskiej Rady Narodowej w dniu 16 stycznia 1966 r. został później wydrukowany w „Ziemi Częstochowskiej”. Autor ani raz nie wymienił nazwy „Jasna Góra”, nawet przy podawaniu informacji o fundacji klasztoru, czy poruszając zagadnienie potopu szwedzkiego¹⁵⁹. Dla porównania można tylko wspomnieć choćby pracę Stanisława Wallmanna z 1935 r. (opublikowaną już po II wojnie światowej, w 1947 r., też w „Ziemi Cze-

¹⁵⁵ W. Zembrzuski, *Przewodnik informator po Częstochowie...*, s. 75. W podobnym tonie opisywano to w innych artykułach tego okresu, *vide*: R. Piersiak, *O rozwoju urbanistycznym miasta*, „Ziemia Częstochowska” 1961, t. 4, s. 87–90.

¹⁵⁶ D. Thiriet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu...*, s. 77. *Vide*: *idem*, *Walka ideologiczna zjednoczonej partii robotniczej z Jasną Górą w czasach apogeum stalinizmu 1950–1956*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 25–27.

¹⁵⁷ *Idem*, *Marks czy Maryja?...*, s. 77–78.

¹⁵⁸ A.S. Grabara, *Warunki oraz zarys rozwoju gospodarczego miasta Częstochowy...*, s. 21.

¹⁵⁹ T. Kowalski, *750-lecie Częstochowy...*, s. 9–26.

stochowskiej”), gdzie rozwój Częstochowy jest przedstawiony jako ściśle związany z losami klasztoru¹⁶⁰.

4. Represje wobec zakonu i organizacji ruchu pielgrzymkowego w latach 1950–1956

14 kwietnia 1950 r., na podstawie ustawy z 20 marca 1950 r. o przejściu przez państwo „dóbr martwej ręki”, władze państwowe przejęły 18,85 ha gruntów jasnogórskich (w tym ogrody, dwa murowane domki, oranżerię i cieplarnię, ale także kwiaty, doniczki i nasiona oraz inwentarz żywy). Pięciu urzędników spisywało ten dobytek przez dwa dni. Nie pozwalając nawet zabrać kwiatów na wystrój ołtarza¹⁶¹. Nazwa „dobra martwej ręki” oznaczała te dobra, które przeszły na własność Kościoła, często na mocy testamentu, stawały się niezbywalne, czyli „martwe dla obrotu”¹⁶². Przeor klasztoru o. Kajetan Raczyński protestował tłumacząc, że ziemię i ogrody klasztor otrzymał od władz rosyjskich, jako rekompensatę za skonfiskowane majątki w 1863 r. Grunty te były uprawiane przez pracowników klasztornych. Z ogrodów i oranżerii pozyskiwano kwiaty do przyozdabiania sanktuarium. Ziemia ta była zagospodarowana i nie spełniała ustawowych kryteriów „dóbr martwej ręki”¹⁶³. Innym argumentem była konieczność wyżywienia około 40 zakonników i kilkunastu osób obsługi, do czego zabrane grunty były wykorzystywane¹⁶⁴. Samo przyjście komisji celem odebrania ziemi spotkało się z bardzo mocną reakcją przeora Raczyńskiego. Stwierdził, że jeśli urzędnicy nie odstąpią od swoich zamiarów, to „w myśl kanonu 2364 prawa kanonicznego członkowie Komisji podlegają automatycznemu wykluczeniu ze społeczności katolickiej”¹⁶⁵.

¹⁶⁰ S. Wallmann, *Zarys monografii gospodarczej m. Częstochowy*, „Ziemia Częstochowska” 1947, t. 3, z. 2, s. 7–86. *Vide*: S. Mizera, *Udział klasztoru jasnogórskiego w przemianach gospodarczo-społecznych XIX-wiecznej Częstochowy (1815–1865)*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2, s. 355–409.

¹⁶¹ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 15 IV 1950 r., k. 73.

¹⁶² T. Langner, *Państwo a związki nierzaniowe* [w:] *Organizacja społeczeństwa socjalistycznego w Polsce*, red. A. Łopatka, Warszawa – Poznań 1971, s. 273.

¹⁶³ *Ustawa z 20 marca 1950 r. o przejściu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego*, „Dziennik Ustaw” 1950, nr 9, poz. 97. Na temat przejścia dóbr kościelnych m.in. w propagandowej publikacji: *Historyczne tło i aktualny stan stosunków między państwem a kościołem*, Warszawa 1984 (wydanej przez Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej i Centralny Ośrodek Doskonalenia Kadr Laickich), s. 34; A. Dziurok, *Krucieżajca...*, s. 390.

¹⁶⁴ AAN, UdsW, sygn. 5d/1, Pismo o. Kajetana Raczyńskiego przeora jasnogórskiego do ministra administracji publicznej w Warszawie z dnia 19 IV 1950 r., k. 77–78.

¹⁶⁵ AAN, UdsW, sygn. 5d/4, Pismo Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego do Departamentu Politycznego Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 27 IV 1950 r., k. 5.

W piśmie Wydziału Społeczno-Administracyjnego PWRN w Kielcach do UdsW w Warszawie napotyamy na ciekawą charakterystykę o. Raczyńskiego i opis tej sytuacji:

„Postać jego znana już jest z szeregu wrogich wystąpień w stosunku do obecnej rzeczywistości. Posiada duży i ujemny wpływ zarówno na duchowieństwo jak i na społeczeństwo wiernych. W kazaniach nieraz porusza zagadnienia dotyczące obecnego ustroju w formie pozwalającej na ujemne komentarze. Po deklaracji rządu z dnia 20 III 49 r. ustosunkowany – negatywnie. Przy akcji przyjmowania dóbr m[artwej] r[ęki] 14 IV 50 r. groził komisji ekskomuniką i sądem ostatecznym, nazwał jej czynności bezprawiem, odmówił wyznaczenia swego delegata do komisji, oświadczając: «jeżeli jesteście silni to bierzcie sam!» Za wywieszenie flag papieskich miał sprawę sądową karną, uporczywie ubiega się o zwolnienie gruntów klasztornych od podatku gruntowego, jednak Wydział Społ[eczno]-Administracyjny wydał w tym względzie opinię negatywną”¹⁶⁶.

W oficjalnym przekazie propagandowym ustawa z 20 marca 1950 r. zabezpieczała interes państwa i określała granice pozareligijnej działalności Kościoła w sensie materialnym¹⁶⁷. Sytuacja dotyczyła także innych klasztorów paulińskich. 25 marca w Leśniowie przejęto na rzecz państwa nieruchomości ziemską, należąca do zakonu. Ponieważ jednak jej powierzchnia nie przekraczała 5 ha (nie licząc gruntów dzierżawionych), ostatecznie zdecydowano się ją oddać¹⁶⁸. Przeor leśniowski o. Anzelm Stanisław Radwański naraził się władzom na tyle, że zaczęto zbierać informacje na jego temat¹⁶⁹, co mogło skutkować później aresztowaniem. W Leśnej Podlaskiej przeorem był wtedy o. Jerzy Tomziński, który wspomina: „nagle któregoś dnia o szóstej rano, przychodzi do furty 10 panów i mówią, że wprowadzona została ustawa o przejęciu przez państwo «dóbr martwej ręki». Oznaczało to, że wszystko teraz przejmuje państwo i nie masz nic, bo wszystko jest państwowe: gospodarstwo, świnie, krowy, konie, wozy, ziemia. Zacząłem z nimi rozmawiać, powiedziałem: «Dekret wytrzymamy». Ale oni, wyobraźcie sobie zabrali wszystko. [...] Pojechałem do Warszawy. Ministrem rolnictwa był wówczas Jan Dąb-Kociol. Wpuścili mnie, mówię do niego: «Proszę pana, zabrali mi nieprawnie pasiekę. Tak, to nieprawnie, to jest ojca pasieka. No to daję ojcu kwit, niech ojciec pojedzie żeby oddali». Spisaliśmy wszystko, ale niestety, mówią

¹⁶⁶ AAN, UdsW, sygn. 5d/1, Pismo Wydziału Społeczno-Administracyjnego PWRN w Kielcach do UdsW w Warszawie z dnia 13 VI 1950 r., k. 76; J. Zbudniewek, *Raczyński Karol Kajetan (1893–1961), paulin [w:] Leksykon duchowieństwa...*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002, s. 237–238.

¹⁶⁷ M.T. Staszewski, *Państwo a związki wyznaniowe w europejskich krajach socjalistycznych*, Warszawa 1976, s. 282–284.

¹⁶⁸ AAN, UdsW, sygn. 5d/1, Pismo Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa PWRN w Katowicach do Wydziału Społeczno-Politycznego PWRN w Katowicach z dnia 5 VIII 1950 r. w sprawie przejęcia dóbr martwej ręki w Leśniowie, k. 85.

¹⁶⁹ AAN, UdsW, sygn. 5d/1, Pismo Referatu Wyznaniowego PPWRN w Zawierciu do Referatu Wyznań PWRN w Katowicach z dnia 16 IX 1950 r., k. 86.

mi, ten kwit musi być urzędowo poświadczony w Lublinie i my nie wyślemy tam gońca, a ojciec niech pojedzie ten kwit odebrać. Pojechałem od razu pociągiem do Lublina, zajeżdżam, a tam kwitu nie ma. I do dzisiaj go nie dostałem¹⁷⁰.

Wróćmy jednak do Częstochowy. Tutaj ostatecznie władze miejskie powstrzymały się od konfiskaty mienia, choć przeor jasnogórski nie otrzymał dokumentów zwrotu¹⁷¹.

Zakonników chciano zastraszyć. 22 maja 1950 r. na Jasnej Górze próbowano podpalenia, a następnego dnia, w miejscu gdzie ugaszono pożar, zauważono próbę kradzieży w skarbcu. Obie próby zostały udaremnione. Sprawców podpalenia, czy też innej przyczyny pożaru, nigdy nie ustalono. Jeśli chodzi o kradzież, to złodzieja złapano na gorącym uczynku, ale podejrzewano, że nie działał sam. Mimo poszukiwań, pomocników nigdy nie wykryto¹⁷². Dla zakonników było oczywiste, kto za tym stoi. Z kolei milicja rozpoczęła śledztwo w sprawie posiadania i handlu obcą walutą przez paulinów. Zebrany materiał dowodowy mógł stanowić dodatkowy argument przeciwko zakonnikom, których i tak planowano uwięzić, ze względu na ich postawę przy zajmowaniu „dóbr martwej ręki”. Przeora o. Raczyńskiego i administratora domu zakonnego o. Celestyna Tarkę wezwano na 16 czerwca, na przesłuchanie w charakterze świadków. Jednak pod pretekstem szkalowania władzy socjalistycznej, zatrzymano ich. O. Celestyn Tarka został przewieziony do aresztu w Kielcach, a 16 listopada na Zawodzie, do Częstochowy. Oskarżono go o stawianie oporu, przeszkadzanie w spełnianiu czynności służbowych funkcjonariuszowi MO i czynne znieważenie go (uderzenie milicjanta w cywilu). Wyrokiem Sądu Grodzkiego w Częstochowie skazano go na 5 miesięcy więzienia. Ponieważ zaliczono mu czas przebywania w areszcie, został zwolniony 25 listopada 1950 r. Przeora Kajetana Raczyńskiego więziono najpierw w Częstochowie, a następnie w Kielcach, Siedlcach i Warszawie. Zakonnicy dowiedzieli się o jego miejscu pobytu dopiero po czterech miesiącach, po proteście w Ministerstwie Sprawiedliwości¹⁷³. Jako człowieka o głębokim życiu wewnętrznym wspominali

¹⁷⁰ *Znam tu każdy kamień...*, s. 117–118.

¹⁷¹ AAN, Urząd Rady Ministrów, sygn. 1/8, Pismo przeora o. Kajetana Raczyńskiego do premiera Józefa Cyrankiewicza z dnia 13 V 1950 r., k. 21; D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych...*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna...*, s. 463.

¹⁷² AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapisy z 22–23 V 1950 r., k. 80–81.

¹⁷³ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapisy z 1–18 VI 1950 r., 5 XI 1950 r., 16 XI 1950 r., 30 XI 1950 r., 12 IX 1952 r., k. 85, 114–117, 199; J. Zbudniewek, *Tarka Stefan (1915–1985), paulin, imię zakonne Celestyn* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002, s. 286; *idem*, *Raczyński Karol Kajetan (1893–1961), paulin* [w:] *Leksykon duchowieństwa...*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002, s. 237–238; *idem*, *General paulinów o. Alojzy Wrzałik w służbie narodu i Kościoła*, „Studia Claromontana” 2008, t. 26, s. 378–379; J. Żaryn, *Kościół w Polsce w latach przełomu (1953–1958). Relacje ambasadora RP przy Stolicy Apostolskiej*, Warszawa 2000, s. 15; D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce...*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna...*, s. 464.

go później współwięźniowie: jezuita Edward Bulanda¹⁷⁴ i Władysław Bartoszewski¹⁷⁵. W tym czasie przesłuchano ponad dwudziestu paulinów. 29 grudnia dokonano rewizji w pokoju o. Raczyńskiego i w skarbczyku. Poszukiwano dolarów. Śledztwo kierowane przez Julię Brystygierową trwało dwa lata. Po tym czasie, 30 marca 1952 r. Sąd Wojewódzki w Warszawie w tajnym procesie skazał o. Raczyńskiego na 3 lata więzienia. Po wniesieniu apelacji 5 września 1952 r. o. Raczyński został uniewinniony i 4 dni później powrócił na Jasną Górę¹⁷⁶. W ten sposób chciano złamać opór jednostek i jednocześnie wzbudzić strach w reszcie wspólnoty zakonnej.

Po zerwaniu konkordatu przez władze Polski „ludowej”, podstawą relacji państwo-Kościół było zawarte 14 kwietnia 1950 r. „porozumienie” między rządem a Episkopatem Polski, które oficjalnie zapewniać miało zakonom, w zakresie ich powołania i obowiązującego prawa, „całkowitą swobodę działalności”¹⁷⁷. Zwolennikiem pójścia na kompromis z komunistami w aktualnej sytuacji politycznej był prymas Wyszyński, gdyż pozwalało to na zastosowanie prawnej podstawy działania Kościoła¹⁷⁸. W porównaniu z sytuacją w Czechosłowacji i na Węgrzech, gdzie zakony zostały zlikwidowane, w Polsce porozumienie umożliwiało ich istnienie¹⁷⁹. Mimo tego, wielu duchownych podchodziło do „porozumienia” kry-

¹⁷⁴ E. Bulanda, *Wspomnienia jezuitę (1939–1954)*, Warszawa 2017, s. 260–262.

¹⁷⁵ W. Bartoszewski, *Warto być przyzwoitym*, Warszawa 1990, s. 97–98.

¹⁷⁶ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 11 VIII 1950 r., k. 96–97; J. Zbudniewek, *Raczyński Karol Kajetan (1893–1961)*..., s. 238. W kolejnych latach z różnych powodów wzywano kolejnych zakonników, co dokumentował o. Melchior Królik: AJG, sygn. 3896, o. M. Królik ZP, *Postawa władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec paulinów 1948–1984 (Odpowiedź na Ankiety Sekretariatu Episkopatu Polski)* [mps], Częstochowa – Jasna Góra 5 VII 1985 r. Według jego informacji w latach 1950–1952 wezwani byli: o. Salezy Strzelec, br. Władysław Brożek, o. Albert Ostatek, o. Szczepan Szawaryn, o. Euzebiusz Nowak, o. Paweł Kosiak, o. Honorat Marcinkiewicz, br. Tytus J. Zamysłowski, o. Tomasz Frączek, o. Teofil Krauze, o. Aleksander Rumiński, br. Damian Nowak, o. Marian Toth, o. Innocenty Wietrzyk, o. Justyn Marczewski, o. Sykstus K. Szafranec, o. Wawrzyniec Kościelecki, o. Jerzy Tomziński, o. Dominik Zienkowski, o. Piotr Markiewicz, o. Alojzy Wrzaliak, o. Władysław Radzikowski, o. Cyprian Kubik, o. Klemens Izdebski, o. Hilary Klimosz, o. Hieronim Pośpiech, o. Ignacy Szurek, br. Zenon Pawlina.

¹⁷⁷ *Porozumienie między przedstawicielami Rządu RP i Episkopatu Polskiego z dnia 14 kwietnia 1950 r.* [w:] J. M. Majchrowski, *Polityka wyznaniowa*..., s. 55–57; J. Krukowski, *Porozumienia pomiędzy przedstawicielami rządu i Episkopatu Polski z 1950 i 1956 r. Znaczenie i realizacja* [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 71–76. *Vide*: W. Urban, *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815–1965)*, Romae 1966, s. 551; J. Dziobek-Romański, *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944–1989) narzędziem dyskryminacyjnej polityki władz*, Lublin 2004, s. 166.

¹⁷⁸ A. Warso, *Przystosowanie czy obrona w rzeczywistości pojaltańskiej* [w:] *Prymas Tysiąclecia w komunistycznym państwie*, red. Z. Zieliński, Radom 2003, s. 35–36.

¹⁷⁹ H. Stehle, *Tajna dyplomacja Watykanu*, Warszawa 1993, s. 226.

tycznie. Arcybiskup kardynał Sapieha, biskup częstochowski Teodor Kubina, jak i paulini na Jasnej Górze odbierali zapisy tego dokumentu jako kapitulację. Uważali, że umowa krępowała działania Kościoła¹⁸⁰. Mimo tych krytycznych komentarzy, porozumienie dawało jednak szansę na jego dalsze funkcjonowanie. Oprócz pozostawienia zakonów, pozwolono jeszcze na aktywność Kościoła w dziedzinie duszpasterstwa wojskowego i szpitalnego, póki co na naukę religii w szkołach i pielgrzymki. Choć z czasem władze państwowe dążyły do ograniczania tych możliwości i nie dotrzymywały poszczególnych punktów porozumienia.

W tym czasie władze miejskie realizowały plan zmian w Częstochowie. Miała być nowoczesnym miastem przemysłowym, a charakter centrum pielgrzymkowego postanowiono zmarginalizować. Przebiegało to stopniowo i było powiązane z działaniami o zasięgu ogólnopolskim, o których będzie jeszcze mowa. Ześwieczano wszelkie przejawy życia społecznego. W 1950 r. z pochodni pierwszomajowego wykluczono niektóre instytucje uznane za „reakcyjne”. Wśród nich była szkoła siostr nazaretanek. Pochód przeprowadzono tak, aby ominąć okolice Jasnej Góry. Tym samym „przesuwano” centrum miasta w okolice urzędu miejskiego¹⁸¹. Pochód pierwszomajowy był najważniejszym wydarzeniem propagandowym w ciągu roku kalendarzowego, dlatego takie zmiany miały znaczenie. Poczynania władz, zmierzające do wykluczenia religii z życia państwowego i miejskiego, działały się na oczach mieszkańców. Nic więc dziwnego, że w końcu czara goryczy się przelala. Kiedy działacze partyjni kazali zdjąć duży święty obraz, wywieszony przez robotnice przedzalni „Częstochowianka” w dniu święta Bożego Ciała, te na znak protestu przeprowadziły 45-minutowy strajk¹⁸².

Początek stalinizmu w Polsce wiązał się z represjami w stosunku do szkolnictwa katolickiego. Władze państwowe rozpoczęły masową akcję likwidowania szkół prowadzonych przez różne instytucje kościelne. Do końca roku szkolnego 1949/1950 paulini prowadzili w Krakowie przy ul. Skalecznej male seminarium na prawach gimnazjum ogólnokształcącego. Oficjalna nazwa brzmiała: Prywatne Gimnazjum Męskie im. Ks. Augustyna Kordeckiego oo. Paulinów w Krakowie. W roku szkolnym 1948/1949 kształciło się tam 32 uczniów. Zostało ono paulinom zabrane, a jako oficjalny powód podawano niski poziom kształcenia¹⁸³. W nowym budynku otwarto żeńskie Liceum Pedagogiczne. Paulini na polecenie generała zakonu założyli jednak Male Seminarium Duchowne, którego wycho-

¹⁸⁰ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapisy z 16 IV 1950 r., k. 75.

¹⁸¹ D. Thiriet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu...*, s. 86–87.

¹⁸² *Idem*, *Walka ideologiczna zjednoczonej partii robotniczej...*, s. 37–38.

¹⁸³ ANK, Prywatne Gimnazjum Męskie im. Ks. Kordeckiego oo. Paulinów w Krakowie, sygn. 9, Katalog Główny roku szkolnego 1944/1945, *passim*; *ibidem*, sygn. 10, Katalog Główny roku szkolnego 1945/1946, *passim*; *ibidem*, sygn. 13, Protokoły z egzaminów pisemnych, protokoły egzaminów z ukończenia gimnazjum i wtórniki świadectw, *passim*; W.J. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019, s. 146.

wankowie odbyli wcześniej roczny nowicjat w Leśniowie¹⁸⁴. Seminarium to przetrwało do 1952 r. Inne małe seminarium zakonne mieściło się w Częstochowie na Jasnej Górze. 6 czerwca 1952 r. w rozmowie ze starszym referentem Sekcji V Wydziału V PUBP w Krakowie o. Korneliusz Jemiol opisywał edukację paulinów w ten sposób:

„W klasztorze oo. Paulinów na Skalce w Krakowie jest razem 35 kleryków, z tego dwóch uczęszcza na teologię, pięciu na filozofię do księży Misjonarzy na Stradom. W Małym Seminarium jest 25 kleryków w dwóch klasach a to do X-tej i XI, a to w X-tej klasie jest 12-tu i w XI-tej 13-tu. Nowicjat oo. Paulini posiadają w Żarkach, powiat Zawiercie. Właściwe Małe Seminarium Zakonne oo. Paulinów mieści się w Częstochowie. Przyjmuje się do niego chłopców po skończonych 7-miu klasach szkoły powszechnej na podstawie świadectwa urodzenia, świadectwa szkolnego, świadectwa moralności od księdza wzgl[ędnie] katechety itd. W Małym Seminarium chłopcy ci przerabiają VIII-mą i IX-tą klasę, chodzą w cywilnych ubraniach. Po ukończeniu tego seminarium idą do nowicjatu na jeden rok do Żarek a stąd do Krakowa dla ukończenia studiów średnich i teologii. Studiują dwa lata filozofii i cztery lata teologii. W Krakowie klerycy chodzą już w sutannach”¹⁸⁵.

Represje wobec Kościoła trwały w całym kraju. Silnym tego przejawem było aresztowanie biskupa kieleckiego i sekretarza episkopatu – Czesława Kaczmarka w dniu 20 stycznia 1951 r. Oskarżono go o szpiegostwo na rzecz Watykanu i Stanów Zjednoczonych, oraz że na konferencjach episkopatu realizował wrogi państwu program polityczny. Biskup przede wszystkim zaszkodził sobie tym, że sporządził raport o pogromie kieleckim w 1946 r., z którego wynikało, że odpowiedzialność za tragedię ponoszą rządzący i że miał on charakter polityczny. Raport przekazał ambasadorowi amerykańskiemu. Był też przeciwnikiem podpisanego porozumienia prymasa Wyszyńskiego z rządem. Biskupa poddano długotrwałemu i brutalnemu śledztwu, urządzono pokazowy proces, skazano i więziono. Aresztowanie to było ciosem dla całego Kościoła w Polsce¹⁸⁶. Pokazywało, że władze partyjno-państwowe przystąpiły do próby rozprawienia się z duchowieństwem i nie zawahają się przed represjami, nawet w stosunku do najważniejszych osób w hierarchii kościelnej.

13 lutego 1951 r. zmarł biskup częstochowski Teodor Kubina, który mawiał o sobie, że jest „Pierwszym Ministrem Maryi Jasnogórskiej”. Tymczasowe rządy, jako wikariusz kapitulny, rozpoczął biskup Stanisław Czajka, a od 17 czerwca tego

¹⁸⁴ AIPN Kr, 039/5/1, Małe Seminarium Zakonu oo. Paulinów w Krakowie przy ul. Skalecznej 15 – ściśle tajna informacja z dnia 7 VI 1952 r., k. 112–113.

¹⁸⁵ *Ibidem*, Notatka z rozmowy starszego referenta Sekcji V Wydziału V PUBP w Krakowie Zbigniewa Faryny z księdzem Jemiol Stanisławem, imię zak. Korneliusz z dnia 6 VI 1952 r., k. 123–124.

¹⁸⁶ J. Śledzianowski, *Ksiądz Czesław Kaczmarek Biskup kielecki 1895–1963*, Kielce 2008, s. 215–331.

roku ordynariuszem był już biskup Zdzisław Goliński¹⁸⁷. Bp Czajka, znany ze swojej postawy i niewygodnych dla rządu kazań, głoszonych m.in. na Jasnej Górze, od razu spotkał się z nękaniem ze strony władz. Jednym ze sposobów było nałożenie tzw. wymiaru (lub domiaru), czyli dodatkowego podatku dochodowego za poprzednie lata. Biskupowi przysłano z Prezydium MRN w Częstochowie nakaz płatniczy za 1949 r. na ponad 2 tysiące zł. Ponieważ na odwołanie w WRN w Katowicach nie było odpowiedzi, a podobnie ukarano jeszcze ośmiu innych księży w diecezji, biskup interweniował u dyrektora Urzędu do spraw Wyznań, Antoniego Bidy¹⁸⁸. Sposób ustalania takich dodatkowych opłat wyjaśnia notatka dyrektora Urzędu do spraw Wyznań do premiera Józefa Cyrankiewicza i dotyczy Jasnej Góry. Notatka powstała dwa lata później. Klasztorowi naliczono wtedy podatek dochodowy w kwocie 36 tysięcy złotych na podstawie osiągniętego dochodu z pielgrzymki. Decyzja opodatkowania została podjęta na posiedzeniu zespołu w składzie: Buraczyński – kierownik Wydziału Organizacji Masowych KW m. Warszawy, Żórański – naczelnik Wydziału XI Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na m. Warszawę i Leśniewski – kierownik Referatu ds. Wyznań Stołecznej Rady Narodowej. Kwotę zaproponował Leśniewski, uzasadniając, że wysokość osiągniętego dochodu i polecenie opodatkowania otrzymał od wicedyrektora UdsW Józefa Siemka¹⁸⁹.

Już w 1950 r. zakazano organizacji większości pieszych pielgrzymek do Częstochowy¹⁹⁰, za wyjątkiem łódzkiej i warszawskiej, a i o tę ostatnią trzeba było toczyć prawdziwą biurokratyczną batalię. Inne pielgrzymki miały odbywać się koleją, co oficjalnie miało być ułatwieniem, ale w rzeczywistości stawało się sporą przeszkod-

¹⁸⁷ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1958*, Częstochowa 1958, s. 9; *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1968*, Częstochowa 1968, s. 21; AAN, KC PZPR, sygn. 237/V-158, Informacja Departamentu V dotycząca kleru z dnia 15 II 1951 r., k. 169. Zdzisław Goliński (1908–1963) był biskupem diecezjalnym częstochowskim w latach 1951–1963. Wcześniej, od 1947 r., był biskupem pomocniczym lubelskim. *Vide*: J. Kapuściński, *Bibliografia biskupa Zdzisława Golińskiego* [w:] *Biskupstwo znaczone krzyżem. W stulecie urodzin Profesora dra hab. Zdzisława Golińskiego Biskupa Częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2010, s. 317–328; W.P. Wlazlak, *Działalność administracyjno-terytorialna biskupa Zdzisława Golińskiego w Diecezji Częstochowskiej (1951–1963)* [w:] *Biskupstwo znaczone krzyżem...*, s. 197–204; M. Trąba, *Biskup Zdzisław Goliński w świetle akt Służby Bezpieczeństwa przechowywanych w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *Biskupstwo znaczone krzyżem...*, s. 227–250; S. Zabraniak, *Rys biograficzny biskupa Zdzisława Golińskiego* [w:] *Biskupstwo znaczone krzyżem...*, s. 71–86.

¹⁸⁸ AAN, UdsW, sygn. 8/812, Pismo wikariusza kapitulnego bp. Stanisława Czajki do dyrektora UdsW Antoniego Bidy z dnia 14 IV 1951 r., k. 3.

¹⁸⁹ AAN, UdsW, sygn. 37/1047, Notatka dyrektora UdsW Antoniego Bidy do prezesa Rady Ministrów Józefa Cyrankiewicza z dnia 17 X 1953 r., k. 1.

¹⁹⁰ Zakazy prowadzone w okresie stalinowskim dotyczyły wielu tradycyjnych pielgrzymek, nie tylko do Częstochowy. Przykładem może być zakaz pielgrzymowania do Brdowa, gdzie przywrócono je dopiero w 1964 r. *Vide*: Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów w Brdowie, Historia Obrazu Matki Bożej Brdowskiej, b.p.

dą. Koleje nie podstawały dodatkowych pociągów, pielgrzymi chcąc dojechać do Częstochowy musieli często przesiadać się, a ponadto podróż koleją nie należała do tanich rozwiązań¹⁹¹. Księża szukali różnych sposobów na ominięcie tych zakazów. Czasem oficjalnym celem wyjazdu mogła być jakaś inna impreza organizowana w Częstochowie. Ks. Przemysław Mardyla wskazuje przykład duszpasterza z parafii Filipowice koło Krzeszowic, skąd pielgrzymi wyruszyli pod pretekstem zwiedzenia wystawy górniczej¹⁹².

Mimo utrudnień, do sanktuarium przybywali też pątnicy z okolicznych miejscowości. Czasem na czele pielgrzymek niesiono krzyże, obrazy i chorągwie. Niosący symbole religijne to często te same osoby, które udzielały się też w różnych organizacjach, np. w ZSL, Lidze Kobiet, czy w kołach gospodyń wiejskich. Byli też członkowie ZMP. W 1951 r. zauważono na Jasnej Górze spowiadającego się milicjanta, przychodzili też żołnierze¹⁹³. Klóciło się to z wyobrażeniem modelu społeczeństwa budowanego w oparciu o ideologię marksistowską. Szukano różnych argumentów. Organizatorów pielgrzymki z Oleśnicy oskarżono o odciąganie rolników od prac polowych i działania sabotujące spłacanie zobowiązań wobec państwa¹⁹⁴. W Kronice Klasztoru Jasnogórskiego znajdujemy zapis z 29 maja 1950 r., informujący, że najczęściej jednak ludzie przybywali do sanktuarium indywidualnie lub małymi grupami, bez księży i zewnętrznej oprawy w postaci krzyża i chorągwi¹⁹⁵.

Pierwsza pielgrzymka powojenna z Warszawy wyruszyła z kościoła św. Jakuba już w 1945 r. W 1950 r. organizację pielgrzymek warszawskich przejęli paulini¹⁹⁶. Rok później Urząd do spraw Wyznań wydał podlegającemu mu Referatowi do spraw Wyznań w Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy zalecenie, aby wstrzymać się z udzieleniem zgody na zorganizowanie pielgrzymki warszawskiej. Kierownik referatu planował wydać decyzję negatywną po obchodach święta państwowego 22 lipca. Prawdopodobnie obawiano się protestów. W notatce służbowej informował o czynionych przez paulinów przygotowaniach. Przede wszystkim w warszawskich kościołach ogłoszono już z ambon rozpoczęcie zapisów na pielgrzymkę. Działania te wyprzedzały uzyskanie formalnego pozwolenia i okazały się słuszne, gdyż ostatecznie, prawdopodobnie właśnie ze względu na ryzyko protestów, w dniu 23 lipca władze wydały zgodę, choć obwarowano ją pewnymi

¹⁹¹ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 29 V 1950 r., k. 82; D. Thiriet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra...*, s. 196; M. Klimas, *Pielgrzymki sieradzkie na Jasnej Górze*, Sieradz 2012, s. 67.

¹⁹² P. Mardyla, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Kraków 2009, s. 209.

¹⁹³ A. Dziurok, *Kruczożajca...*, s. 172–173.

¹⁹⁴ D. Thiriet, *Walka ideologiczna zjednoczonej partii robotniczej...*, s. 29.

¹⁹⁵ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 29 V 1950 r., k. 82.

¹⁹⁶ Z.S. Jabłoński, *Duszpasterstwo pielgrzymkowe paulinów*, „Studia Claromontana” 2009, t. 27, s. 452.

warunkami. Zezwolenie dotyczyło pielgrzymki do tysiąca wiernych. Miało ją prowadzić 2 paulinów, 6 księży i 6 kleryków. Mogły w niej wziąć udział osoby niezatrudnione w tym czasie oraz zamieszkałe w Warszawie¹⁹⁷. Pielgrzymi wyruszyli 6 sierpnia i nie stosowali się do obostrzeń. W sprawozdaniu, sporządzonym w Referacie do spraw Wyznań w Częstochowie informowano, że 14 sierpnia około godz. 14⁰⁰ przybyła „kompania” w liczbie około 7 tysięcy osób z Warszawy, czyli siedem razy więcej niż pozwalały na to władze. Wierni z różnych stron Polski przybywali na uroczystości już od 10 sierpnia. 15 sierpnia, podczas nabożeństwa o godz. 6³⁰ pod szczytem było już około 20 tysięcy osób, o 11⁰⁰ – 70 tysięcy, a o 18⁰⁰ – 75 tysięcy. Rankiem do wiernych przemówił jeden z paulinów, który przypomniał, że kiedyś podczas tego święta na Jasnej Górze byli królowie, prezydenci i inni dostojnicy państwowi. W ten sposób podkreślił stosunek władzy „ludowej” do religii. Wskazywał potrzebę wychowania dzieci i młodzieży w duchu miłości Boga i wiary. Podczas mszy o godz. 11⁰⁰ kazanie wygłosił bp Czajka, który także nawiązał do współczesności. Krytykował obłudę władz i odciąganie od Kościoła. Wezwał, aby starać się wyrwać zbłąkane dusze z rąk szatana. Z kolei bp Goliński, podczas mszy o godz. 18⁰⁰ wskazywał na konieczność nauki religii i wychowania młodzieży w duchu moralności chrześcijańskiej. Odpowiednie fragmenty kazań pracownicy RdsW PRN w Częstochowie wysłali do centrali w Warszawie. Informowali jednocześnie o nasileniu ruchu na dworcu kolejowym w dniu 15 sierpnia¹⁹⁸.

Do tradycyjnej oprawy pielgrzymek należał jeszcze jeden element. Pątników w miejscowościach odprowadzano, ale też i witano powracających. Władze administracyjne likwidowały ten zwyczaj. Pokazuje to przykład z Grodziska Mazowieckiego. 10 sierpnia 1951 r. tamtejszy proboszcz ks. Aleksander Grabowski zgłosił pielgrzymkę na Jasną Górę. Pątnicy mieli udać się do Częstochowy 15 września, a powrócić 17 września. Ponieważ podróż odbywała się pociągiem, zgodnie z przyjętym zwyczajem planowano odprowadzić pielgrzymów procesją z kościoła na stację kolejową, a powracających przyprowadzić z tej stacji do świątyni, by w ten uroczysty sposób zakończyć pielgrzymkę. 24 sierpnia proboszcz otrzymał zgodę, ale z zastrzeżeniem, że pielgrzymi będą wyjeżdżali i wracali indywidualnie, a nie grupowo. Ponadto nie wyrażono zgody na procesję. Jako powód tego ograniczenia podano dbałość o spokój i porządek publiczny¹⁹⁹.

¹⁹⁷ AAN, UdsW, Notatka służbowa kierownika RdsW PRN m.st. Warszawy Kazimierza Leśniewskiego do UdsW w Warszawie z dnia 20 VII 1951 r., k. 1; *ibidem*, Zezwolenie kierownika RdsW PRN m.st. Warszawy Kazimierza Leśniewskiego z dnia 23 VII 1951 r., k. 3.

¹⁹⁸ AAN, UdsW, sygn. 8/96, Sprawozdanie z przebiegu uroczystości kościelnych na terenie miasta Częstochowy w dniu 14 i 15 VIII 1951 r. z dnia 16 VIII 1951 r., k. 2–3.

¹⁹⁹ AAN, UdsW, sygn. 8/102 Odpis pisma proboszcza Parafii Rzymskokatolickiej w Grodzisku Mazowieckim do PPRN w Grodzisku Mazowieckim z dnia 10 VIII 1951 r., k. 7; *ibidem*, Pismo przewodniczącego PPRN w Grodzisku Mazowieckim Franciszka Zawadzkiego do Parafii Rzymskokatolickiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 24 VIII 1951 r., k. 7.

Z utrudnieniami musiał zmagać się ks. Franciszek Rozwód, który postanowił nie uzgadniać wyjazdów do Częstochowy z Prezydium. Wezwany do PPRN w Oleśnicy oświadczył, że wyjechał pociągiem indywidualnie, a 30 osób tylko przysiadło się do niego. Kierownik Referatu ds. Wyznań we Wrocławiu wskazał jednak, że ksiądz wyjeżdżał bardzo często i zawsze w ten sposób podróżowała z nim grupa osób. Urzędnik stwierdził, że podczas ostatniej takiej „wycieczki” jechało kilku soltysów, sekretarzy POP i żona byłego sekretarza Komitetu Gminnego PZPR w Wabienicach. W piśmie do Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie wyraził przypuszczenie, że „wycieczka” miała na celu oderwanie ludzi od prac w polu oraz „od zakończenia przeprowadzanej pożyczki narodowej”. Pytał, czy ukarać księdza grzywną za samowolne organizowanie pielgrzymek²⁰⁰.

W sprawozdaniu I sekretarza KW PZPR na temat przebiegu uroczystości 26 sierpnia 1951 r. na Jasnej Górze czytamy:

„Należy nadmienić, że niektóre kompanie przybywały z wielką paradą, z orkiestrami i w strojach ludowych. Zwłaszcza wyróżniała się kompania z Koziegłów pow. Zawiercie, licząca około 1000 osób, w tym około 50 % młodzieży, jak ZMP, harcerstwo, które nosło rozmaite wieńce, korony, wprost artystycznie wykonane, zrobione z kłosów zboża, owoców i różnych kwiatów. Te różne wieńce i poduszki nosły przeważnie dzieci w wieku 6–10 lat w strojach ludowych. Kompanii tej przygrywała orkiestra Straży Poż[arnej] około 50 osób. Następnie drugą taką kompanię zanotowano²⁰¹ z Koniecpola, pow. Radomsko, liczącą około 1500 osób, która przybyła pieszo dnia 25.8.br., maszerując manifestacyjnie Alejami w kierunku klasztoru i śpiewając wysiłonym głosem «My chcemy Boga»²⁰². Przed klasztorem pielgrzymów witali paulini mówiąc: „Wy jesteście przodownikami wiary”. 25 sierpnia podczas kazania jeden z paulinów mówił: „Niedowiarki, zgadzam się z wami, że niektórzy katolicy są gorsi od was, ale to nie wina nasza, my będziemy się modlić, by przepoić ich duszę wiarą, zarzucają nam, że w więzieniach siedzą ludzie wierzący, rzeczywiście, że i siedzą i słusznie, ale są tacy, co niesłusznie siedzą, a więzieni byli za to, że nie chcieli zeznać fałszywych zeznań”²⁰³.

Następnego dnia, podczas nabożeństwa przed szczytem, koncelebrowanego przez biskupa Czajkę, kiedy kazanie głosił przybyły z Katowic biskup Herbert Bednorz, nad klasztorem przeleciały samoloty, z których zrzucano ulotki, promujące trwające równolegle na lotnisku Kucelin koło Częstochowy imprezy Tygodnia Ligi Lotniczej „i dużo z zebranych podbiegło by je schwytać, dało się

²⁰⁰ AAN, UdsW, sygn. 8/74, Pismo kierownika Samodzielnego Referatu ds. Wyznań PWRN we Wrocławiu Franciszka Wojdaka do UdsW w Warszawie z dnia 4 VII 1951 r., k. 1.

²⁰¹ W oryginale: zanotowano kompanię.

²⁰² APKat, KW PZPR, Wydział Organizacyjny, sygn. II/34, Sprawozdanie z uroczystości religijnych w dniach 25–26 VIII 1951 r. na Jasnej Górze w Częstochowie, k. 24.

²⁰³ *Ibidem*.

zauważyć u niektórych ludzi oburzenie z tego powodu, że ludzie odbiegali przeskadzając słuchania²⁰⁴ kazania²⁰⁵.

O. Szczepan Z. Jabłoński wskazał 1951 r. jako przełomowy w stylu organizowania pielgrzymek. Pod wpływem restrykcji i szykan, gwałtownie zaczął zanikać dotychczasowy widowiskowy splendor, milkły orkiestry, rezygnowano z prezentowania strojów ludowych²⁰⁶. Obiektem ataków władz partyjno-państwowych stały się dość popularne artykuły galanteryjne, wytwarzane w Częstochowie na potrzeby pielgrzymów. Wykorzystywane w zdobnictwie orły z koroną na tle wizerunku sanktuarium lub Matki Bożej, zostały uznane za niepożądane, bo podkreślały rolę religii w życiu społecznym²⁰⁷.

Ataki na Kościół nasilały się. W związku z tym zebrany w dniach 12–13 września 1950 r. na Jasnej Górze Episkopat Polski podjął decyzję o wystosowaniu pisma do prezydenta Bolesława Bieruta. Podpisał je prymas Wyszyński. W dokumencie biskupi scharakteryzowali przejawy walki państwa z religią i najważniejsze problemy związane z represjami wobec Kościoła²⁰⁸. Wskazali, że największym problemem „jest wielka ilość księży śledzonych, aresztowanych, więzionych bez wyroku, lub skazanych na ciężkie wieloletnie więzienia [...] bolesny system nękania przez inwigilację, nieustanne wzywania do Urzędów Bezpieczeństwa, administracji publicznej, samorządowych itd.²⁰⁹” Ponadto wielu księży aresztowano wprost w kościołach, co wzbudzało zaniepokojenie wiernych. Innych duchownych wciągano do służby wywiadowczej²¹⁰. W piśmie odniesiono się do aresztowania przeora Raczyńskiego i o. Tarki:

„Całe społeczeństwo katolickie boleśnie odczuło aresztowania dokonane na Jasnej Górze i dokuczliwe śledztwo prowadzone tu od szeregu tygodni. Jasna Góra ma tak specjalne miejsce w duchowości religijnej narodu polskiego, że każde tego rodzaju posunięcie władz państwowych odczuwa jako osobistą urazę. Wywiera to najgorsze wrażenie na lud polski, przed którym nie da się ukryć represji stosowanych wobec pracowników duchowych i opiekunów Jasnej Góry²¹¹.”

W tym czasie aparat bezpieczeństwa realizował kolejne działania przeciwko Jasnej Górze. Miały one szerszy zasięg. W 1950 r. rozpoczęto akcję wymierzoną przeciwko bernardynom. W związku z likwidacją i masowymi aresztowaniami członków Inspektoratu Zamojskiego WiN, w więzieniach znaleźli się zakonnicy

²⁰⁴ W oryginale: słuchania.

²⁰⁵ APKat, KW PZPR, Wydział Organizacyjny, sygn. II/34, Sprawozdanie z uroczystości religijnych w dniach 25–26 VIII..., k. 25–26.

²⁰⁶ S.Z. Jabłoński, *Dzieje kultu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 52.

²⁰⁷ A. Dziurok, *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła...*, s. 214–215.

²⁰⁸ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–166, Pismo prymasa Polski arcybiskupa Stefana Wyszyńskiego do prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bolesława Bieruta z dnia 12 IX 1950 r., k. 40–52.

²⁰⁹ *Ibidem*, Pismo prymasa Polski arcybiskupa Stefana Wyszyńskiego do prezydenta..., k. 53.

²¹⁰ *Ibidem*.

²¹¹ *Ibidem*, k. 54.

z klasztoru w Radecznicy. Bezpieka chciała to wykorzystać i wymusić zmiany we władzach zakonnych w Kalwarii Zebrzydowskiej. Kalwaria miałaby się stać miejscem propaństwowej propagandy – przeciwnym Częstochowie. W sierpniu 1951 r. zorganizowano tam nawet pielgrzymkę prawie 700 księży tzw. „postępowych”, czyli popierających władze państwowe. Księża o propaństwowych poglądach mieli głosić kazania, a między uczestników nabożeństw byli wmieszani pracownicy bezpieki, którzy mieliby tłumić wszelkie próby protestów. Opornych zakonników aresztowano, w tym prowincjała zakonu. Mimo tych działań władzom nie udało się opanować Kalwarii. Nowy zarząd prowincji zakonu, mianowany przez prymasa Wyszyńskiego, składał się z oddanych mu ludzi, a nad właściwym przygotowaniem misterium kalwaryjskiego miał czuwać ks. Bolesław Kominek (późniejszy arcybiskup). Władze podejmowały jeszcze różne próby przejścia pełnej kontroli nad Kalwarią, ale nie udało się zamienić jej na ośrodek propagandy i przeciwwagi dla Jasnej Góry²¹².

Relacje z Kościołem ujmowano w ramy biurokracji. W 1950 r., nawet w sprawie wyrażenia zgody na przewiezienie przez granicę państwa szaty liturgicznej, paulini musieli uzyskać pozwolenie Wydziału Reglamentacji Departamentu Finansów i Rozliczeń Ministerstwa Handlu Zagranicznego, a ten pisał o opinii do Urzędu ds. Wyznań. W adnotacji dyrektora, uczynionej czerwonym kolorem na tym piśmie, czytamy: „To drobiazg, można się zgodzić”²¹³. W archiwach znajdujemy też dokumenty z 1952 r., kiedy zakonnicy prosili o zgodę na przydzielenie etatu na posiadanie samochodu ciężarowego. Prezydium WRN w Katowicach pytało o to Urząd do spraw Wyznań w Warszawie, ale wcześniej zasięgało „opinii czynnika miejscowego, tzn. częstochowskiego” i uzgadniało to z „czynnikiem społeczno-politycznym ze względu na motywy i potrzeby wozu ciężarowego”²¹⁴. Z kolei nie wyrażono zgody na obniżenie wysokości zobowiązania sprzedaży zboża ze zbiorów 1951 r.²¹⁵ W Częstochowie różne przeszkody administracyjne stawiano często. Przykładem mogą być utrudnienia w rejestracji Oddziału Towarzystwa Przyjaciół Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W tej sprawie urzędnicy

²¹² P. Mardyla, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich...*, s. 204–207; D. Thiriet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu...*, s. 201–202; J. Żurek, *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949–1956*, Warszawa–Katowice 2009, s. 240–241.

²¹³ AAN, UdsW, sygn. 5d/3, Pismo Wydziału Reglamentacji Departamentu Finansów i Rozliczeń Ministerstwa Handlu Zagranicznego w Warszawie do UdsW w Warszawie z dnia 22 XI 1950 r., k. 86; *ibidem*, Projekt odpowiedzi UdsW w Warszawie do Wydziału Reglamentacji Ministerstwa Handlu Zagranicznego w Warszawie z dnia 13 XII 1950 r., k. 87.

²¹⁴ AAN, UdsW, sygn. 16/214, Pismo RdsW PWRN w Katowicach do UdsW w Warszawie z dnia 26 I 1952 r. z dopiskiem „Zgoda” i datą 6 II 1952 r., k. 2.

²¹⁵ *Ibidem*, sygn. 16/217, Pismo dyrektora Centralnego Urzędu Skupu i Kontraktacji w Warszawie L. Macockiego do UdsW w Warszawie z dnia 30 I 1952, k. 1; *ibidem*, Pismo dyrektora UdsW w Warszawie do Centralnego Urzędu Skupu i Kontraktacji w Warszawie z dnia 19 II 1952 r., k. 2.

4. Represje wobec zakonu i organizacji ruchu pielgrzymkowego

z PWRN w Katowicach pytali 8 kwietnia 1952 r. Urząd ds. Wyznań w Warszawie, aby uzyskać informację, że „towarzystwo nie jest stowarzyszeniem religijnym”²¹⁶.

W latach 1951–1953 przeor Jasnej Góry prowadził korespondencję z Ministerstwem Kultury i Sztuki w sprawie przydzielenia materiałów budowlanych do prac remontowo-konserwatorskich klasztoru. Jak się okazało, kompetentnym organem do podjęcia decyzji był Urząd ds. Wyznań. W związku z tym przeor napisał również tam²¹⁷. W piśmie Prezydium WRN do Urzędu przyznano rację, że rzeczywiście potrzebne są te materiały, ale z uwagi na wrogie wobec Polski „ludowej” kazania i „kolosalne straty”, jakie klasztor przynosi Częstochowie, wniosek postanowiono odrzucić²¹⁸. Wyjaśnijmy więc, o jakie straty chodziło. W informacji podsumowującej pielgrzymki w 1951 r. pracownik RdsW obliczył, że wykorzystanie do ich organizacji 4 tysięcy wozów i koni spowodowało straty w gospodarce narodowej warte 921 600 zł, do tego doliczono koszty zniszczeń zieleni miejskiej w Częstochowie (5919 zł) i dodatkowe zużycie wody, które spowodowało jej braki w niektórych dzielnicach²¹⁹.

W dniu 14 marca 1952 r. osobiście poinformowano prokuratora klasztoru o. Celestyna Tarkę o odrzuceniu prośby o przydział cementu²²⁰. Sytuacja wydawała się beznadziejna, ale z pomocą przyszedł wicedyrektor Departamentu Ochrony i Konserwacji Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki Irena Mendelowa. Wydała opinię, że „Zespół budynków klasztornych z kościołem łącznie stanowi wysoce wartościowy obiekt zabytkowy, sięgający wieków średnich pod względem zarówno architektonicznym jak i historycznym. Stan techniczny części budowli, na skutek działań atmosferycznych oraz osłabienia konstrukcji, jest obecnie zły i w kilku miejscach może zagrażać bezpieczeństwu publicznemu”²²¹.

W konsekwencji tej opinii, 19 maja pracownicy Prezydium MRN w Częstochowie przeprowadzili oględziny budynków, w wyniku czego trzy dni później wyostrosowano do paulinów zaskakujące w swej treści pismo mówiące, że stan części

²¹⁶ AAN, UdsW, sygn. 16/21, Pismo dyrektora UdsW w Warszawie do Prezydium WRN w Katowicach z dnia 15 V 1952 r.; *ibidem*, Pismo WdsW Prezydium WRN w Katowicach do UdsW w Warszawie z dnia 8 IV 1952 r., k. 2.

²¹⁷ AAN, UdsW, sygn. 16/153, Pismo rady ministra ds. konserwacji Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie do UdsW z dnia 3 IX 1951 r., k. 26; *ibidem*, Pismo przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie o. Klemensa Izdebskiego do UdsW w Warszawie z dnia 11 IX 1951, k. 28; *ibidem*, Pismo przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie o. Celestyna Tarki do UdsW w Warszawie z dnia 26 II 1952, k. 24.

²¹⁸ *Ibidem*, Pismo RdsW PWRN w Katowicach do UdsW w Warszawie z dnia 2 I 1952 r., k. 25.

²¹⁹ AAN, UdsW, sygn. 7/5, *Sprawozdanie z działalności RdsW przy PWRN w Katowicach za III kwartał 1951 r.*, k. 447–450, A. Dziurok, *Kruczoizęca...*, s. 250–251; D. Thiriet, *Marks czy Maryja?...*, s. 299–300.

²²⁰ AAN, UdsW, sygn. 16/153, Pismo RdsW PMRN w Częstochowie do RdsW PWRN w Katowicach z dnia 29 VI 1952 r., k. 7v.

²²¹ *Ibidem*, Pismo wicedyrektora Departamentu Ochrony i Konserwacji Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki Ireny Mangelowej do UdsW z dnia 19 IV 1952 r., k. 13.

budowli jest „niezgodny z obowiązującymi przepisami [...] o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli [...] jest uchybieniem w utrzymaniu budynków i urządzeń z nimi związanych, powoduje zeszpecenie nieruchomości, ulicy, placu publicznego, oddziaływa szkodliwie na zdrowie mieszkańców, zagraża bezpieczeństwu osobistemu i publicznemu. Z uwagi na powyższe Prezydium MRN [...] nakazuje i wzywa Ob. do przeprowadzenia remontu murowanej bramy i sterczyn na budynku przy ul. Klasztornej. Termin wykonania do dnia 30 VI 1952 r. W razie niewykonania zarządzenia w określonym terminie – niezależnie od sankcji karnych [...] zostanie zastosowana względem Ob. [...] kara pieniężna celem przymuszenia w wysokości do zł. 4,500, a na wypadek niemożności zapłacenia kary areszt zastępczy do 3 m-cy. Kara ta będzie powtarzana aż do zadośćuczynienia niniejszemu wezwaniu”²²².

Po otrzymaniu takiego pisma prokurator klasztoru o. Celestyn Tarka wystąpił o przydział materiałów do Centrali Handlowej Materiałów Budowlanych w Katowicach, do podania dołączył kopię nakazu²²³. Mimo tego, potrzebnych materiałów nie uzyskiwał, a Centrala Handlowa przesłała pismo paulina do Referatu ds. Wyznań PWRN w Katowicach „do wykorzystania”²²⁴. W związku z tym Ministerstwo Kultury i Sztuki ponownie interweniowało w Urzędzie ds. Wyznań. Przesłało orzeczenie eksperta i protokół Komisji Zarządu Ochrony i Konserwacji Zabytków, jednocześnie stwierdzając, że remonty będą mogły być prowadzone stopniowo w miarę otrzymywania materiałów budowlanych²²⁵. Według Ryszarda Gryza w tym konkretnym przypadku władze odrzuciły polityczną logikę i pokusę nałożenia kar przez Urząd ds. Wyznań na zakon, ze względu na wartość zabytku i groźbę katastrofy²²⁶.

22 lipca 1952 r. uchwalono Konstytucję PRL, której artykuły 69 i 70 mówiły o religii i Kościele. W związku z tym biskup częstochowski Zdzisław Goliński wraz z rozpoczęciem nowego roku szkolnego rozesłał do parafii do odczytania specjalne orędzie. Dołączono do tego instrukcję „Tematy kazań katechizmowych, katechez i problemów” opracowaną po części przez biskupa Golińskiego, a po części przez biskupa Czajkę. Odpis tego orędzia i instrukcji kierownik Referatu ds. Wyznań PWRN w Katowicach Adam Waligóra przesłał do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie. Na znajdującym się dziś w warszawskim archiwum dokumen-

²²² *Ibidem*, Odpis pisma Wydziału Budownictwa PMRN w Częstochowie do oo. Paulinów na Jasnej Górze z dnia 22 V 1952 r., k. 11.

²²³ *Ibidem*, Pismo prokuratora klasztoru o Celestyna Tarki do Centrali Handlowej Materiałów Budowlanych w Katowicach z dnia 24 VI 1952 r., k. 10.

²²⁴ *Ibidem*, Pismo Centrali Handlowej Materiałów Budowlanych w Katowicach do RdsW PWRN w Katowicach z dnia 23 VII 1952 r., k. 2.

²²⁵ *Ibidem*, Pismo wicedyrektora Ireny Mangelowej z Ministerstwa Kultury i Sztuki Zarządu Ochrony i Konserwacji Zabytków do UdsW z dnia 19 IV 1952 r., k. 13.

²²⁶ R. Gryz, *Pozwolić czy nie? Władzę PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych w latach 1971–1980*, Kielce 2007, s. 34.

cie, we fragmencie opracowanym przez biskupa Czajkę, gdzie zacytowano treść konstytucji: „Szerzenie nienawiści lub pogardy, wywoływanie waśni lub poniżania człowieka ze względu na różnicę narodowości, rasy czy wyznania jest zakazane”, ktoś dopisał, że jest to lamane właśnie podczas kazań odpustowych na Jasnej Górze²²⁷.

W 1952 r. nastąpił kolejny akt represji. 3 i 4 lipca zlikwidowano dwa małe seminaria duchowne prowadzone przez paulinów. Najpierw rankiem o 8³⁰ wraz z urzędnikami miejskimi do klasztoru na Skalce weszli funkcjonariusze Wydziału IV Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie. Dla 25 uczniów był to już czas wakacji, więc zajęcia nie odbywały się. Przybyłych przyjął przeor, któremu przedstawiono decyzję o likwidacji. Zinventaryzowano dwie sale spisując znajdujące się w nich pomoce szkolne, zapieczetowano bibliotekę²²⁸. Ciekawostką jest to, że na potrzeby akcji likwidacji seminariów opracowano specjalny szyfr do rozmów telefonicznych, w którym zakonnik określano jako dzbanek, zakonnicę jako fajerkę, księdza jako walizkę, a osobę świecką jako firanek²²⁹. Następnego dnia inna grupa likwidatorów przybyła na Jasną Górę. Okazano zarządzenie Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach z 2 lipca i zamknięto Małe Seminarium Duchowne²³⁰. Likwidacji dokonał pracownik WRN, który okazał dyrektorowi seminarium o. Honoratowi Marcinkiewiczowi potrzebne upoważnienie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Częstochowie (przewodniczący PMRN Antoni Larys wydał takie upoważnienie na polecenie zastępcy przewodniczącego PWRN Jana Babaczyka)²³¹. W kancelarii seminarium sporządzono protokół zawierający 49 pozycji. Zabrano całą dokumentację, w tym dokumenty uczniów, pieczątki, 380 zł gotówki, ulotki reklamujące szkołę, a nawet programy nauczania do poszczególnych przedmiotów i zeszyty uczniowskie²³². Pretekstem, jaki posłużył zamknięciu, było orzeczenie kuratorium o niskim poziomie nauczania, co było standardem w przypadku likwidacji seminariów w ca-

²²⁷ AAN, UdsW, sygn. 18/222, Tematy kazań katechizmowych, katechez i problemów. Instrukcja Biskupa Ordynariusza z dnia 15 VIII 1952 r. Załącznik do pisma kierownika RdsW PWRN w Katowicach Adama Waligóry do UdsW w Warszawie z dnia 17 IX 1952 r., k. 6.

²²⁸ AIPN Kr, 039/5/1, Sprawozdanie przewodniczącego komisji Władysława Kozła z likwidacji małego seminarium w Krakowie przy ul. Skalecznej 15 z dnia 3 VII 1952 r., k. 105–107; *ibidem*, Raport kierownika Sekcji VI Wydziału I Czesława Mochy z akcji likwidacji Małego Seminarium Duchownego oo. Paulinów przy ul. Skalecznej nr 15 z dnia 3 VII 1952 r., k. 108–110.

²²⁹ *Ibidem*, Szyfr do rozmów telefonicznych, k. 111.

²³⁰ AAN, UdsW, sygn. 35/76, Zarządzenie PWRN w Katowicach z dnia 2 VII 1952 r.

²³¹ *Ibidem*, Kopia pokwitowania dyrektora Małego Seminarium o. Honorata Marcinkiewicza z dnia 4 VII 1952 r., b.p.; *ibidem*, Upoważnienie pracownika PWRN w Katowicach Edmunda Łaty z dnia 4 VII 1952 r., b.p.

²³² *Ibidem*, Protokół zamknięcia i przejęcia dokumentacji Małego Seminarium Duchownego oo. Paulinów w Częstochowie, spisany w dniu 4 VII 1952 r. w kancelarii seminarium, b.p.

lym kraju²³³. Protesty i skargi, slane do najwyższych władz państwowych, nie przyniosły żadnych rezultatów²³⁴. W tym samym dniu zamknięto Niższe Seminarium Duchowne Braci Szkolnych w Częstochowie przy ul. Pułaskiego, które było już wtedy internatem dla alumnów Niższego Seminarium Duchownego diecezji częstochowskiej. Budynek przy ul. Pułaskiego władze postanowiły zająć na potrzeby hotelu robotniczego Huty im. B. Bieruta²³⁵. Podobne akcje przeprowadzano w innych tego typu placówkach w całej Polsce²³⁶.

Paulini jeszcze przez kilka lat domagali się oddania niektórych dokumentów i skonfiskowanej gotówki. W 1960 r. sprawę zwrotu przekazano do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie, gdyż w Katowicach zaginęła dokumentacja. Urzędnicy katowickiego Wydziału ds. Wyznań poszukiwali dokumentów m.in. w kuratorium, w archiwum PWRN, w PMRN w Częstochowie i w Wydziale III KW MO w Katowicach – bezskutecznie. W poufnym piśmie od tego Wydziału do UdsW w Warszawie stwierdzono: „Z rozmów z osobami, które tę akcję przeprowadzały na naszym terenie ustaliliśmy, że główne kierownictwo należało do osób delegowanych z organów centralnych. Wówczas po zasięgnięciu informacji telefonicznej z tamt[ejszego] Urzędu [ds. Wyznań] (z tow[arzyszem] [Serafinem] Kiryłowiczem, który poinformował, że w tamt[ejszym] Urzędzie są jakieś materiały z rozwiązanych b[lych] Małych Seminarium), zawiadomiliśmy kurię oo. Paulinów, by zwróciła się do Urzędu do spraw Wyznań”²³⁷.

Z 1952 r. pochodzą dokumenty, informujące o zainteresowaniu bezpieki zmianami we władzach zakonu. Podkreślano, że przeprowadzone w maju wybory na generała zakonu odbyły się w ścisłej tajemnicy, już bez powiadamiania konsultorów na Węgrzech (ze względu na zlikwidowanie tam zakonu²³⁸) i we Włoszech (ze

²³³ AJG, sygn. 3896, M. Królik, *Postawa władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec paulinów 1948–1984...*, k. 1–2; D. Thiriet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu...*, s. 209–210; J. Durka, „*Taka wolność gorsza od niewoli...*”. *Rzeczywistość...*, s. 145–155; *idem*, *Patriotyzm na kartach Kronik Klasztoru Jasnogórskiego...*, s. 63–80; J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach 1945–1956...*, s. 156–157; A. Mezgłowski, *Szkołnictwo nyznaniowe w Polsce w latach 1944–1980. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2004, s. 236–237. L. Potykanowicz-Suda, *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim 1945–1970*, Warszawa 2011, s. 102–104.

²³⁴ AAN, UdsW, sygn. 15/187, Pismo wicedyrektora Biura Listów i Zażeń przy Radzie Państwa J. Pietrusińskiego do UdsW w Warszawie w sprawie zbiorowej skargi na zabranie dokumentów przy likwidacji małego seminarium oo. Paulinów w Częstochowie z dnia 29 VIII 1952 r., k. 2.

²³⁵ J. Związek, *Dzieje Niższego Seminarium Duchownego w Częstochowie*, Częstochowa 2002, s. 43.

²³⁶ A. Mezgłowski, *Szkołnictwo nyznaniowe w Polsce...*, s. 208–218.

²³⁷ AAN, UdsW, sygn. 35/76, Pismo kierownika WdsW PWRN w Katowicach Władysława Dyby do UdsW w Warszawie z dnia 21 I 1960 r., b.p.; *ibidem*, Pismo sekretarza Kurii Generalnej oo. Paulinów w Częstochowie na Jasnej Górze o Honorata Marcinkiewicza do UdsW w Warszawie z dnia 26 XI 1959 r., b.p.

²³⁸ Z Węgier przychodzily do klasztoru bardzo skape informacje. 16 IV 1952 r. generał zakonu przeczytał przyslane stamtąd życzenia świąteczne. List nie posiadał daty, miejsca, ani pieczęci.

względem na utrudniony kontakt), bez obecności przedstawiciela episkopatu. W informacji podano, że na generała został wybrany „młody, bojowy, zakonnik Krauze Teofil”. W rzeczywistości wybrano o. Alojzego Wrzaliaka, który początkowo odmówił, ale później przyjął funkcję. Przeorem Jasnej Góry wybrano młodego wówczas o. Jerzego Tomzińskiego, usuniętego w 1951 r. przez Wojewódzką Radę Narodową w Lublinie „z pasa granicznego”, jak tłumaczono nakaz jego wyjazdu z klasztoru w Leśnej Podlaskiej, gdzie był przeorem (o. Tomziński wspomina, że dostał pismo z UB w Lublinie, mówiące o tym, że ze względu na bliskość granicy ze Związkiem Sowieckim jego obecność była niewskazana). O. Teofil Krauze został kustoszem Jasnej Góry²³⁹. Z wyniku wyborów zadowolony był prymas Wyszyński. Kiedy na początku lipca na Jasnej Górze odprawiał rekolekcje, rozmawiał z o. generałem Wrzaliakiem na temat sytuacji wewnętrznej zakonu. Uważał zmianę pokoleniową jako opatrnościową – „Dziś rządzi młodzież. Oby tylko umieli łączyć gorliwość z roztropnością”²⁴⁰.

Prymas często przyjeżdżał na Jasną Górę. Prowadził rekolekcje, spotykał się z biskupami, omawiał istotne sprawy związane z nasilającym się terrorem komunistycznym²⁴¹.

Pracownicy aparatu bezpieczeństwa doskonale zdawali sobie sprawę z roli Jasnej Góry²⁴² i nie próżnowali. Młodzi i ambitni zakonnicy stanowili atrakcyjny cel działań wywiadowczych, ale na ten temat będzie mowa nieco później.

Dopiero co uchwalona Konstytucja PRL oficjalnie gwarantowała prawa dla katolików. Problemem był fakt nieprzestrzegania tych zapisów przez władze państwowe. W związku z tym w Kościele prowadzono szeroką akcję informującą zarówno duchownych, jak i wiernych na temat przysługujących im praw²⁴³. Cztery dni po uchwaleniu ustawy zasadniczej, na posiedzeniu Prezydium MRN w Częstochowie, podjęto uchwałę nr 32/452, zgodnie z którą postanowiono wystąpić do PWRN w Katowicach o spowodowanie czasowego zamknięcia ruchu pątniczego na Jasną Górę. W uzasadnieniu podano niebezpieczeństwo wynikają-

Paulini jednak cieszyli się, że ojcowie z Węgier żyją. *Vide*: AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956 r., zapis z dnia 16 IV 1950 r., k. 179.

²³⁹ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–158, Informacja Departamentu V dotycząca kleru z dnia 9 VI 1952 r., k. 232. W informacji tej błędnie podawano, że na generała wybrano o. Teofila Krauzego i że o. Jerzy Tomziński w Leśnej Podlaskiej był gwardianem. *Vide*: AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956 r., zapis z dnia 30 V 1950 r., k. 186–187; *Znam tu każdy kamień...*, s. 110–111, 122–125; J. Zbudniewek, *Generał paulinów o. Alojzy Wrzaliak w służbie narodu i Kościoła*, „Studia Claromontana” 2008, t. 26, s. 374–375.

²⁴⁰ S. Wyszyński, *Pro memoria. Zapiski z lat 1948–1949 i 1952–1953*, opr. T. Ochowski, P. Skibiński, J. Żurek, Warszawa 2007, s. 232.

²⁴¹ *Vide*: S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 1: 1948–1952, Warszawa 2017, s. 274–277.

²⁴² AIPN, 01283/1064, Informacja dotycząca zakonów męskich i żeńskich w Polsce z dnia 11 III 1952 r., k. 642–644.

²⁴³ AACz, Księgi biskupie i kurialne, sygn. KB 2, Okólniki Diecezjalne – Zarządzenia i Komunikaty Kurii Diecezjalnej Częstochowskiej, nr 5 – wrzesień–październik 1952 r., s. 51–52.

ce z 13 przypadków zachorowania na Heinego-Medina. Stwierdzono, że choroba występuje głównie w dzielnicy podjasnogórskiej i w związku z tym wysnuto teorię, że „została zawleczona [...] przez rzesze pątników nocujących w okolicy klasztoru jasnogórskiego – w nieodpowiednich warunkach sanitarnych – i rozszerza się między innymi przez kąpiele na rzece Warta i w kąpielisku miejskim”²⁴⁴. Ostateczną decyzję w tej sprawie podjął dyrektor UdsW Antoni Bida, który nakazał opublikowanie w prasie komunikatu, poinformowanie kurii częstochowskiej i ogłoszenie informacji w Częstochowie przez radiowęzły²⁴⁵.

Na efekt tych zakazów nie trzeba było długo czekać. Rozpoczęły się interwencje u najwyższych władz. W piśmie nadesłanym do premiera Józefa Cyrankiewicza czytamy:

„W powiecie Piotrków Trybunalski [...] dzieją się niesamowite rzeczy. Referat do spraw Wyznań w Piotrkowie zabrania tradycyjnych pielgrzymek do Częstochowy. Czy po ogłoszeniu nowej Konstytucji porozumienie pomiędzy Kościołem a Państwem jest jeszcze aktualne? [...] Ludzie czują wielki żal do rządu polskiego, że w ten sposób ogranicza tradycyjne pielgrzymki na Jasną Górę”²⁴⁶.

Stosowano różne administracyjne bariery²⁴⁷. Przewodniczący Referatu ds. Wyznań PMRN w Szopienicach zażądał od proboszcza parafii w Janowie pisemnego zezwolenia kurii na organizację pielgrzymki. Kiedy zdziwiony ksiądz przyjechał dopytać się o co chodzi, odpowiedziano mu, że to wynik ustaleń na szczelbu rządu i episkopatu. Proboszcz dosłał zgodę, ale zezwolenie wydano po konsultacjach na szczelbu wojewódzkim bardzo późno. Miała je dostarczyć pracownica prezydium w dniu pielgrzymki w sobotę, tj. 28 września. Jednak nie zrobiła tego i zaniósła dopiero w poniedziałek 30 września. W związku z tym 50-osobowa pielgrzymka wyruszyła do Częstochowy bez zezwolenia. Była więc nielegalna. Doniesienie w tej sprawie do Referatu ds. Wyznań PWRN w Katowicach złożył przewodniczący PMRN w Szopienicach Stefan Biczysko²⁴⁸.

²⁴⁴ AAN, UdsW, sygn. 18/1780, Wypis z uchwały nr 32/452 – PMRN w Częstochowie powziętej na posiedzeniu w dniu 26 VII 1952 r., k. 2.

²⁴⁵ *Ibidem*, Odłączna notatka na piśmie Mieczysława Głowackiego z RdsW PWRN w Katowicach do UdsW w Warszawie z dnia 1 VIII 1952 r., k. 1. *Vide*: A. Dziurok, *Kruczoizgaja...*, s. 254.

²⁴⁶ AAN, UdsW, sygn. 18/138, Pismo do premiera RP Józefa Cyrankiewicza z dnia 7 VIII 1952 r., Mierzyn, k. 2.

²⁴⁷ Zniesiono je dopiero w 1989 r., na skutek obrad Okrągłego Stołu, kiedy weszła w życie Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zwolniono wtedy z obowiązku uzyskiwania zezwoleń organizatorów pielgrzymek i procesji. *Vide*: APP, Urząd Gminy Czerwonak, sygn. 70, Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu do prezydentów miast Gniezna i Poznania, naczelników dzielnic, naczelników miast, miast i gmin, gmin z dnia 7 VII 1989 r., k. 115.

²⁴⁸ AAN, UdsW, sygn. 18/153, Odpis pisma RdsW PMRN w Szopienicach do RdsW PWRN w Katowicach z dnia 2 X 1952 r., k. 1.

Do programu radiowego Fala wpłynął list, wysłany 15 sierpnia 1952 r. z Wielunia. Słuchacze piszący list podkreślili, że pragną rozwoju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Przypomnieli czasy okupacji i wyrazili radość z odzyskania wolności. Później jednak wyrazili swoje wątpliwości: „kochana falo jednej rzeczy zrozumieć nie możemy [...]. Przecież Konstytucja gwarantuje wolność wyznania religii [...]. W ubiegłym roku nie wolno nam było wyjść z procesją po pielgrzymkę, a dziś dostaliśmy nakaz, że zabronione jest, aby ludzie szli pieszo na Jasną Górę, nie uwierzemy i trudno nam uwierzyć, aby Państwo nie pozwoliło na uczczenie starej tradycji, która istnieje od kilkuset lat”²⁴⁹.

W informacji aparatu bezpieczeństwa na temat przybycia do Częstochowy tegorocznej pielgrzymki warszawskiej zwracano uwagę, że prymas Wyszyński przeszedł wraz z pielgrzymami około 20 kilometrów. W szczegółowej relacji z jego kazania wskazywano na odwołania do konstytucji, do zawartych w niej praw wolności wyznania i sumienia oraz dotyczących własności prywatnej. Podkreślał prawo do nauki religii w szkołach. Mówił, że rząd nie dotrzymuje porozumienia zawartego z Kościołem i przeszkadza w wychowywaniu dzieci w wierze katolickiej. Posłużył się przykładem Stanów Zjednoczonych, gdzie żyjący tam Polacy mają 1200 szkół katolickich, a w Polsce tylko kilkanaście. Stwierdził, że państwo rządzone bez Boga, zamykające ludzi w więzieniach, jest słabe, a rząd i ustrój są nietrwałe. Powiedział: „Państwa i ustroje przemijały, a wiara katolicka przeżyła wszystko”²⁵⁰.

Z kolei w zapiskach prymasa czytamy:

„Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny. Całą noc lud śpiewał pod Jasną Górą. Od rana ciągną pielgrzymki. Są nawet orkiestry, z czego wynika, że w niektóre dni wolno i katolikom się cieszyć. Wrzeszczące głośniejsze dywersyjne dziś przycichły. [...] Sumę odprawiłem na Szczycie, w strasznym upale, wobec ogromnych rzesz ludzkich, które trwały cierpliwie, spokojnie, w słońcu całe godziny. Zawsze wzrusza ta niezwykła cierpliwość i spokój ludu polskiego. [...] Cały niemal czas tego podniosłego nabożeństwa z pobliskiego placu «Wystawy» dochodziły głosy «muzyczki», która była wyrazem istotnego stosunku władców do najszlachetniejszych uczuć religijnych Narodu. Ten Naród nie może nawet spokojnie się pomodlić, chociaż musi spokojnie i cierpliwie pracować. Co więcej, uznano za wskazane konfiskować nawet wodę sprzedawaną, byle tylko utrudnić ludziom pobyt na Jasnej Górze”²⁵¹.

Obecny wtedy w sanktuarium biskup Czajka dziękował księżom, że mimo przeszkód ze strony władz wywalczyli sobie możliwość przybycia na uroczystości

²⁴⁹ AAN, UdsW, sygn. 18/1819, Odpis listu nr 09838, Wieluń z dnia 15 VIII 1952 r., k. 2.

²⁵⁰ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V-158, Informacja Departamentu V dotycząca kleru z dnia 16 VIII 1952 r., k. 241.

²⁵¹ S. Wyszyński, *Pro memoria. Zapiski z lat 1948–1949...*, s. 266.

jasnogórskie²⁵². Jego wystąpienie partia uznała za szczególnie wrogie²⁵³. Następnego dnia prymas Wyszyński wracał do Warszawy. Zapisał: „Po drodze mijamy całe szeregi pielgrzymek wracających z Jasnej Góry. Zastanawia wspinała organizacja. W każdej pielgrzymce idzie ksiądz pieszo, wraz z ludem”²⁵⁴.

Na uroczystości jasnogórskie 25 i 26 sierpnia 1952 r. przybyło około 60 tysięcy ludzi. Był to znaczny spadek w stosunku do roku 1950, kiedy było 250 tysięcy wiernych. Silna akcja antykościelna przynosiła skutki. Kościół bronił się i – mimo wielkiego zagrożenia represjami – z Jasnej Góry padały mocne słowa. Jedno z takich kazań wygłosił ks. Franciszek Dyżewski z Pruszkowa, który wołał „Nie powstrzyma nas żadna siła, nie porwie żadna agitacja. Niech przyjdą i zobaczą, że zwycięstwo po naszej stronie”²⁵⁵. Ksiądz porównał politykę oświatową władz, dążących do wyeliminowania nauki religii, z polityką zaborców. Kazania te zwróciły uwagę Departamentu V. To, że komuniści postrzegali je jako ważny element walki politycznej, stwierdza następująca informacja adresowana do KC PZPR:

„Ze środowiska paulinów wiadomo, że Wyszyński w czasie ostatniego pobytu w Częstochowie zlecił program akcji oraz wytyczne odnośnie treści kazań, aby wykazać mocną i zdecydowaną postawę bojową duchowieństwa w walce o swobody i przywileje Kościoła. Polecil zapraszać wybitnych członków episkopatu, by to, co będzie powiedziane, miało najwyższy autorytet Kościoła. Poza tym polecil prymas obsadzać święta i uroczystości paulinami lub miejscowymi księżmi, aby zamknąć dostęp do Jasnej Góry «księżom patriotom», gdyż ci przygotowują się do podobnej akcji, jaka miała miejsce w Kalwarii Zebrzydowskiej. Mogliby oni w swych przemówieniach do tłumu zachwiać autorytet Jasnej Góry jako ośrodka czystego, walczącego katolicyzmu, dezorientując ludzi i po tym księża w parafiach mieliby utrudnioną pracę”²⁵⁶.

Kolejne uroczystości musiały tylko utwierdzić funkcjonariuszy bezpieki w tych przekonaniach. 8 września na Jasnej Górze bardzo mocne kazanie wygłosił biskup Choromański:

„Niekórzy w Polsce wyznaczają nam rolę obywateli drugorzędnych. Niekórzy w Polsce chcą żebyśmy byli obywatelami drugorzędnymi, uważają i traktują nas jako obywateli drugiego rzędu. [...] Z tej chęci zaszeregowania nas do obywateli drugiego rzędu wypływają dyskryminacyjne poczynania kacyków miejscowych. [...] Jest prawdą, że Kościół katolicki został pozbawiony szkół, szpitali, ochronek, seminariów, domów opiekuńczych i innych instytucji, które są konieczne,

²⁵² AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–158, Informacja Departamentu V dotycząca ..., k. 241.

²⁵³ AP w Katowicach, KW PZPR Egzekutywa, sygn. 301/IV/124, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach, odbyte w dniu 30 X 1952 r., k. 13.

²⁵⁴ S. Wyszyński, *Pro memoria. Zapiski z lat 1948–1949...*, s. 267.

²⁵⁵ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–158, Informacja Departamentu V dotycząca kleru z dnia 29 VIII 1952 r., k. 248.

²⁵⁶ *Ibidem*.

niezbędne dla wychowania nowego pokolenia w wierze katolickiej i moralności katolickiej, są potrzebne w dziele opieki nad człowiekiem, ale to w niczym nie pomniejsza roli Kościoła w dzisiejszych czasach”²⁵⁷.

Komuniści postanowili zagłuszyć duchownych i zdekoncentrować wiernych. Robili to w sposób oczywisty, co spotkało się z reakcją. Do audycji radiowej „Fala 49” wpłynęło pismo od jednego z pielgrzymów. Skarżył się, że w pobliżu Jasnej Góry znajduje się teren Wystawy Przemysłu Rolnego. Założono tam trzy głośniki i zwrócono je w stronę klasztoru. W czasie nabożeństw grały wesole i skoczne melodie, nie pozwalając skupić się wiernym, przybywającym często z daleka, aby pomodlić się przed obrazem Maryi i podziękować Bogu za dobrodziejstwa i prosić o łaski i siły do dalszej pracy. „Jedyną pomocą w tym kierunku droga Fala, jaką możesz nam zrobić, to zwrócić się do Polskiego Radia o ściszenie głośników na czas odprawianego nabożeństwa, albo zwrócenie głośników w przeciwnym kierunku, to znaczy w stronę wystawy”²⁵⁸. Inny słuchacz napisał wprost, że było to działanie celowe. Dowiedział się bowiem od pracownika wystawy, że KM PZPR wydał polecenie odcięcia ludzi od uroczystości jasnogórskich wszelkimi możliwymi środkami²⁵⁹.

Rok 1953 był szczególny w historii prześladowania Kościoła katolickiego w Polsce. Wtedy nastąpiło aresztowanie prymasa Wyszyńskiego. W Częstochowie zlikwidowano tygodnik „Niedziela”. Władze chciały zmusić jej redaktora naczelnego, ks. Antoniego Marchewkę do fałszowania historii o Katyniu, a po odmowie nałożyły bardzo wysokie podatki. Pismo na wiele lat zamknięto²⁶⁰. W 1953 r. padły też zaprotokołowane słowa Edwarda Gierka, który nazwał Jasną Górę „ciemną górą”. Stało się to na partyjnej konferencji, podczas omawiania usytuowania sklepów w Częstochowie. Okazało się bowiem, że w dzielnicach przemysłowych zaopatrzenie było niewystarczające i kontrastowało z centrum handlowym śródmieścia²⁶¹.

Coraz mocniej ograniczano ruch pielgrzymkowy. Odmowy udzielania zezwoleń na odbywanie tradycyjnych pielgrzymek miały już charakter masowy. Od orga-

²⁵⁷ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–158, Informacja Departamentu V dotycząca kleru z dnia 11 IX 1952 r., k. 249–250.

²⁵⁸ AAN, UdsW, sygn. 18/1817, Odpis prośby do redakcji „Fali 49” Adama Gulkowskiego z dnia 20 VIII 1952 r. Załącznik do pisma Biura Listów Komitetu ds. Radiofonii „Polskie Radio” do UdsW w Warszawie z dnia 10 IX 1952 r., b.p.

²⁵⁹ *Ibidem*, Odpis prośby do redakcji „Fali 49” z 27 VIII 1952 r. (podpisane „Częstochowa”). Załącznik do pisma Biura Listów Komitetu ds. Radiofonii „Polskie Radio” do UdsW w Warszawie z dnia 10 IX 1952 r., b.p.

²⁶⁰ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 139, 460; J. Durka, *Antoni Marchewka* [w:] *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 318–324.

²⁶¹ APCz, KM PZPR w Częstochowie, sygn. 3, Protokół z Konferencji KM PZPR w Częstochowie z 31 I 1953 r. – 1 II 1953 r., k. 31; D. Thiriet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu...*, s. 60.

nizatorów przede wszystkim domagano się zapewnienia obecności lekarza przez cały czas drogi. Warunek ten okazywał się najczęściej niewykonalny, gdyż lekarze nie dostawali ze swoich zakładów pracy pozwoleń na udział w pielgrzymkach. Ponadto, związani z miejscem pracy, pod względem administracyjnym byli ograniczeni do terenu województwa, w którym wykonywali zawód. W związku z tym te parafie w diecezji częstochowskiej, które leżały na terenie województwa łódzkiego, nie otrzymały zgody na pielgrzymki, bo nie mogły spełnić tego warunku²⁶². Terror narastał. Bp Stanisław Czajka pisał do Urzędu do spraw Wyznań o sytuacji, w której kierownik Referatu ds. Wyznań w Stalinogrodzie (Katowicach) nie tylko nie przychylił się do próśb i nie uwzględnił odwołań, ale nawet poinformował, że pod rygorem sankcji karnych nie wolno mu udzielać pozwoleń na zespolowe pielgrzymki²⁶³. Andrzej Datko, który analizował historię ruchu pątniczego, wskazał, że w okresie trwania stalinizmu i później, aż do 1966 r., nie udawało się przekroczyć przedwojennych stanów liczbowych pielgrzymów przybywających na Jasną Górę²⁶⁴.

W celu walki z Kościołem koordynowano działania różnych instytucji. Dyrektor UdsW w Warszawie pouczał urzędników referatu wyznaniowego w Katowicach w sprawie współpracy z Urzędem Bezpieczeństwa Publicznego i konieczności wglądu do akt kościelnych. Pisał wprost: „Referat do spraw Wyznań ma obowiązek współpracy z wydziałami i urzędami pracującymi po linii wszystkich resortów”²⁶⁵. Wyrazem takiej współpracy był między innymi Okólnik nr 3 z dnia 20 lutego 1953 r. ministra oświaty w sprawie udziału młodzieży szkolnej w rekolekcjach, ograniczający udział uczniów w praktykach religijnych²⁶⁶.

Spirala terroru nakręcała się. Jednym z celów aresztowań biskupów było zastraszenie i uzależnienie od państwa całego duchowieństwa. Jeszcze 14 września, podczas rekolekcji biskupów w Częstochowie, prymas Wyszyński broniąc bp. Kaczmarka, którego zmuszono do „przyznania się do winy” w pokazowym procesie politycznym, wyraził opinię, że ten musiał być doprowadzony do stanu

²⁶² AAN, UdsW, sygn. 37/315, Pismo wikariusza generalnego diecezji częstochowskiej bp. Stanisława Czajki do ministra Antoniego Bidy dyrektora UdsW w Warszawie z dnia 11 VIII 1953 r., k. 1; *ibidem*, Pismo wikariusza generalnego Diecezji Częstochowskiej bp. Stanisława Czajki do ministra Antoniego Bidy dyrektora UdsW w Warszawie z dnia 14 IX 1953 r., k. 2. Jako przykład: AAN, UdsW, sygn. 37/316, Pismo RdsW PWRN w Kielcach do ks. Stanisława Cizli w parafii w Nadolnej z dnia 31 VII 1953 r. odmawiające wyrażenie zgody na organizację pielgrzymki; W.P. Właźlak, A. Sznajder, *Wstęp* [w:] *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989*..., s. 20–21.

²⁶³ *Pismo biskupa Stanisława Czajki do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie z 1 lipca 1953 r.* [w:] *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór*..., s. 55.

²⁶⁴ A. Datko, *Sanktuaria i pielgrzymki – pątnictwo w Polsce po 1945 r.* [w:] *Kościół i religijność Polaków 1945–1999*, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, Warszawa 2000, s. 320.

²⁶⁵ AAN, UdsW, sygn. 37/1291, Pismo dyrektora UdsW w Warszawie do RdsW PWRN w Stalinogrodzie z dnia 9 V 1953 r., k. 3.

²⁶⁶ AAN, UdsW, sygn. 37/528, Okólnik nr 3 z dnia 20 II 1953 r. ministra oświaty w sprawie udziału młodzieży szkolnej w rekolekcjach, k. 2.

„anormalnego”²⁶⁷. W dniu 25 września 1953 r. zatrzymano też samego prymasa, a w nocy z 25 na 26 września biskupa Antoniego Baraniaka, którego w więzieniu na Mokotowie w Warszawie najprawdopodobniej torturowano i w ten sposób próbowano wymusić zeznania obciążające Wyszyńskiego. Ewidentnie szykowano pokazowy proces, który byłby mocnym ciosem w Kościół. Sufragan gnieźnieński nie złożył takich zeznań²⁶⁸. Sytuacją interesowało się sowieckie Ministerstwo Spraw Zagranicznych. W notatce ich ambasadora można przeczytać, że zatrzymanie prymasa nastąpiło wobec silnych i „reakcyjnych” protestów episkopatu przeciw niszczeniu Kościoła i łamaniu porozumienia z 14 kwietnia 1950 r. Miało związek z procesem biskupa Czesława Kaczmarka w sprawie rzekomego szpiegostwa na rzecz Stanów Zjednoczonych i Watykanu. Aresztowania hierarchów miały być ciosem, który zmusi innych duchownych do uległości i ustępstw. Co ciekawe, ambasador piszący tę notatkę w grudniu uważał, że rząd polski nie wykorzystał dostatecznie tej sytuacji do rozprawy z Kościołem²⁶⁹. Świadczy to o tym, że oczekiwał jeszcze bardziej ofensywnego postępowania. Z drugiej strony pokazuje, jaka była granica działań władz polskich, które jednak musiały się obawiać reakcji społeczeństwa. Należy wziąć pod uwagę, że część członków partii nadal skrycie była wierzącymi katolikami. Różnica poglądów między działaniami rządu a wnioskami ambasadora była duża. Rosyjscy historycy uważają za możliwe, że to właśnie wpłynęło na jego odwołanie z Warszawy w 1954 r.²⁷⁰

Po zatrzymaniu kardynała Wyszyńskiego, na Jasnej Górze rozpoczęto modlitwy w intencji uwolnienia go, ale też w intencji Kościoła i ojczyzny. Od 8 grudnia 1953 r. modlitwy przybrały formę codziennego Apelu w kaplicy Matki Bożej. Internowany prymas Wyszyński był bardzo emocjonalnie związany z sanktuarium. Przebywając w odosobnieniu przeżywał przygotowania do kolejnych uroczystości

²⁶⁷ *Wrocie wystąpienia Wyszyńskiego od maja 1953 r.* [29 IV 1954 r., Warszawa] [w:] *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL (1953–1956)*, wydał i opracował B. Piec, Warszawa 2001, s. 192.

²⁶⁸ *Vide*: M. Jędraszewski, *Teczki na Baraniaka*, t. 1 i 2, Poznań 2009; *Z więzienia na stolicę arcybiskupią. Arcybiskup Antoni Baraniak 1904–1977*, red. Z. Zieliński, Poznań 2010; J. Hajdasz, *Żołnierz Niezłomny Kościoła. Dowody prześladowania arcybiskupa Antoniego Baraniaka kontynuacja filmu „Zapomniane męczeństwo”*, Poznań 2016; J. Wąsowicz, *Troska salezjanów o bpa Antoniego Baraniaka SDB w okresie jego internowania w Marszałkach (29 grudnia 1955 r. – 1 kwietnia 1956 r.)*, „Seminare” 2014, nr 1, s. 157–169; *Da mihi animas, caetera tolle – Daj mi duszę, resztę zabierz. Arcybiskup Antoni Baraniak 1904–1977. Katalog wystawy*, red. E. Wojcieszek przy współpracy A. Łuczak, K. Brzechczyńska, Poznań 2013, s. 27–31.

²⁶⁹ *Варшава, 23 декабря 1953 г., Сопроводительная записка посла СССР в Варшаве Г. М. Попова В. М. Молотову с приложением доклада об отношениях государства и католического костела в Польше* [w:] *Власть и церковь в восточной Европе 1944–1953, т. 2. 1949–1953. Документы российских архивов*, редакционная коллегия: Т. В. Волокитина (отв. редактор), Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Д. Н. Нохотович, Москва 2009, с. 1149–1159.

²⁷⁰ Т. Волокитина, Г. Мурашко, А. Носкова, *Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–50-х годов XX века*, Москва 2008, с. 757–758.

maryjnych na Jasnej Górze. Po jego uwolnieniu kontynuowano modlitwy w formie Apelu Jasnogórskiego, przygotowującego naród do Milenium Chrztu²⁷¹.

Tymczasem na wielu biskupów padł strach przed represjami. Zewnętrznym przejawem tego było złożenie odpowiedniego oświadczenia dla prasy, ślubowanie na wierność PRL (ważność tego aktu nie była w Watykanie akceptowana) i zgody na usuwanie niewygodnych proboszczów ze stanowisk. Według Hansjakoba Stehlego bp Michał Klepacz ugościł w Łodzi butelką wina plk Julię Brystygier, dyrektora Departamentu V w MBP, która przywiozła mu rządowe potwierdzenie objęcia funkcji przewodniczącego Episkopatu Polski. Biograf biskupa, ks. Krzysztof Gruczyński przy opisie tej sytuacji pomija trunek, informując o zwróceniu przez Klepacza uwagi Brystygierowej, że aresztowanie prymasa rozlegnie się potężnym echem w świecie. Ten uzyskał odpowiedź, że „pokrzyczą” jak za kardynałem Józsefem Mindszenty²⁷² prymasem Węgier, a później „ucichną”, co było aluzją do represji zastosowanych na Węgrzech. W każdym razie podczas nocnej rozmowy biskup porozumiał się z władzami w sprawie kompromisu kościelno-państwowego²⁷³. Kiedy w dniach 27–28 października 1953 r. na Jasnej Górze odbył się zjazd wyższych przełożonych żeńskich wspólnot zakonnych, funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa mogli odebrać to jako formę współdziałania wobec aktualnych zagrożeń stojących przed Kościołem w Polsce. Aresztowanie prymasa musiało być mocnym sygnałem, a bezpieka uważnie śledziła wszelkie przejawy współpracy uczestników zjazdu i relacjonowała swoim zwierzchnikom w Warszawie treści referatów i wystąpień. Szczególną uwagę skupiał na sobie bp Zygmunt Choromański, który tłumaczył postępowanie episkopatu po zatrzymaniu prymasa: „Trzeba raz skończyć z tym zajmowaniem się prymasem i biadoleniem, przecież Kościół musi żyć i pracować, trzeba zapomnieć o prymasie i patrzeć rzeczywistości w oczy”²⁷⁴. Gospodarze miejsca, paulini, byli przygnębieni przebiegiem obrad.

²⁷¹ Z.J. Jabłoński, *W godzinie apelu z Janem Pawłem II...*, s. 11–12; B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, Warszawa 2008, s. 105; J. Marecki, *Atmosfera religijna w miejscu internowania Prymasa Stefana Wyszyńskiego w Stoczku Warmińskim w świetle donosów informatora o pseudonimie „Krzyszyna”* [w:] „Bić takiego wroga jak kler”. *Osoby duchowne i zakonne w miejscach odosobnienia za żelazną kurtyną*, red. M. Grądzka-Rejak, J. Marecki, Kraków 2016, s. 71.

²⁷² W Polsce pracę o porównywanym z kardynałem Wyszyńskim prymasem Węgier wydała Karolina Kaczmarek: K. Kaczmarek, *Prawa i kłamstwo. Prymas Węgier József Mindszenty*, Poznań–Warszawa 2002.

²⁷³ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893–1967*, Łódź 1993, s. 275; M.G. Smoliński, *Biskup negocjator Zygmunt Choromański (1892–1968)*..., s. 300–301; J. Zaryn, *Dzieje kościoła katolickiego*..., s. 151–154; H. Stehle, *Tajna dyplomacja*..., s. 242–243. Po 1958 r. zaniechano składania tych ślubowań. Powrócono do nich w 1967 r. *Vide*: Notatka Urzędu ds. Wyznań w sprawie składania ślubowań biskupów [w:] P. Raina, *Kościół–Państwo w świetle akt Wydziałów do Spraw Wyznań 1967–1968*, Warszawa 1994, s. 241–243.

²⁷⁴ *Cit.*: B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła*..., s. 82. *Vide*: J. Marecki, *Zakony pod presją bezpieki. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego 1944–1975*,

Episkopat na czele z bp. Klepaczem uchwalil deklarację nowego porozumienia z rządem, potępił bp. Kaczmarka i izolował się od prymasa. Natomiast administrator apostolski olsztyński, który nie podpisał uchwały, bo się nie zgadzał z jej treścią, wikariusz generalny ks. Wojciech Zink został niedługo potem aresztowany²⁷⁵. W świetle materiałów, informacje na temat obrad pozyskiwał agent WUBP w Krakowie ps. „Żagielowski” – ksiądz doktor Władysław Kulczycki – opisywany już w literaturze przedmiotu przez Marka Lasotę, ks. Tadeusza Isakowicza-Zaleskiego i ks. Józefa Mareckiego²⁷⁶. Istniejące już opracowanie wskazuje, że w 1951 r. bezpieka zwerbowała jednego z paulinów, o. Chryzostoma Eugeniusza Szewczyka, który starał się o przyjęcie na studia w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Pod pseudonimami „Twardy” i „Twardecki” udzielał informacji na temat funkcjonowania zakonu, jednak raporty nie zachowały się. W dokumentacji istnieje uwaga, że prezentował ostrożną postawę podczas udzielania odpowiedzi na pytania dotyczące życia zakonu²⁷⁷. W 1966 r., po uroczystościach milenijnych wyjechał na dalsze studia we Fryburgu w Szwajcarii²⁷⁸, gdzie miał się kontaktować z agentem o pseudonimie „Darek”. Po wyjeździe do Stanów Zjednoczonych w 1967 r. prawdopodobnie próbował zerwać współpracę, ale polskie służby nie dawały mu spokoju²⁷⁹.

Wobec terroru w Polsce, alternatywą dla paulinów chcących rozwoju zakonu, mogło być założenie klasztoru w Stanach Zjednoczonych. 28 września 1953 r. otrzymali zgodę amerykańskich władz diecezjalnych na utworzenie sanktuarium Matki Bożej Częstochowskiej w Doylestown w Pensylwanii. Ojciec Michał M. Zembrzusi w imieniu zakonu zakupił konieczne grunty pod budowę kaplicy. Powstanie sanktuarium miało pomóc w kontaktach Polonii amerykańskiej z ojczyzną i Jasną Górą. Dzieło budowy kontynuowano, przewyżczając różne trudności finansowe. Po latach, 16 października 1966 r. nastąpiło poświęcenie

Kraków 2009, s. 197.

²⁷⁵ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapisy z 28 i 30 IX 1952 r., k. 216.

²⁷⁶ J. Marecki, *Zakony pod presją bezpieki. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych...*, s. 197; T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej*, Kraków 2007, s. 299–300; M. Lasota, *Donos na Wojtyłę, Karol Wojtyła w teczach bezpieki*, Kraków 2006, s. 17, 21, 41–46, 51, 58, 68; *Fragment doniesienia informatora ps. „Żeligowski” zawierający informację o ks. Karolu Wojtyłe, Kraków, 17 XI 1949 r.* [w:] *Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Karola Wojtyły*, red. J. Marecki, F. Musiał, Kraków 2009, s. 40–44 (tam w przypisie biogram).

²⁷⁷ J. Mozga, *Brat Tarsycjusz Łuczynski (1938–1987) niedoceniony bohater paulińskiej wspólnoty na tle problemów inwigilacji jasnogórskiego klasztoru*, „Studia Claromontana” 2019, t. 34, s. 329.

²⁷⁸ O. Chryzostom Eugeniusz Szewczyk (1916–1985) pochodził z Częstochowy, studiował teologię moralną, obejmował różne funkcje zakonne, w tym podprzeora w klasztorze paulinów w Doylestown w Stanach Zjednoczonych, gdzie zmarł. Szerzej: J.S. Płatek, *Dzieje paulinów XX wieku – życie i działalność*, Częstochowa 2003, s. 781–787.

²⁷⁹ AIPN, 1739/183, Karta kieszonkowa tzw. jacket nr 3174; J. Mozga, *Brat Tarsycjusz Łuczynski...*, s. 329.

obiektem przez arcybiskupa filadelfijskiego Johna Króla, a kazanie w językach polskim i angielskim wygłosił biskup Władysław Rubin. Sanktuarium w Doylestown wzorowało się na Jasnej Górze i miało stać się ważnym centrum religijnym dla Polonii amerykańskiej. Poświęcenie „Amerykańskiej Częstochowy” było punktem kulminacyjnym obchodów milenijnych w Stanach Zjednoczonych. Po południu do świętujących dołączył prezydent Stanów Zjednoczonych – Lyndon B. Johnson z rodziną, co jeszcze bardziej podniosło prestiż uroczystości²⁸⁰. W swoim przemówieniu podkreślił wkład Polaków w walkę o niepodległość. Niestety wśród zebranych zabrakło prymasa Polski, którego zastępował bp Władysław Rubin. „Jego nieobecność była bólem, a zarazem znakiem czasu, była cieniem, który położył się na całą uroczystość” – zapisał później ks. Zdzisław Peszkowski²⁸¹. Pierwszą rocznicę poświęcenia kościoła połączono ze 150 rocznicą śmierci Tadeusza Kościuszki i 50 rocznicą utworzenia Armii Błękitnej gen. Józefa Hallera we Francji. Zgromadziły się tłumy, do których przemówił wiceprezydent Stanów Zjednoczonych Hubert H. Humphrey²⁸². Później paulini zorganizowali tam w sierpniu Święto Żołnierza, które było niezwykle ważne dla mieszkających w Ameryce kombatantów. Było też dużym wydarzeniem medialnym²⁸³.

Tymczasem w Polsce środkami administracyjnymi (biurokracją) dalej ograniczano ruch pielgrzymkowy. Wobec licznych urzędniczych decyzji negatywnych odwołania i prośby o zgody słało do Ministerstwa Oświaty²⁸⁴ albo do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie²⁸⁵. Decyzje odmowne następowały z różnych przyczyn – ciągle wymyślano nowe. Znana jest korespondencja pomiędzy czytelnikiem a Urzędem ds. Wyznań za pośrednictwem tygodnika „Przyjaciółka”. W 1953 r. odmó-

²⁸⁰ AAG, Albumy, sygn. AL 419, Zdjęcia i ulotki, b.p.; J.W. Sienkiewicz, *Polska sztuka i polscy artyści wobec obchodów Millenium chrztu Polski na emigracji* [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 117; R. Nir, *Obchody Millenium w Stanach Zjednoczonych* [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie...*, s. 380–385; G. Lorenc, *Amerykańska Częstochowa*, Doylestown 1989, s. 67–69; M. Załęcki, *Częstochowa amerykańska wczoraj i dzisiaj*, „Studia Claromontana” 2004, t. 22, s. 44–47; J. Zbudniewek, *O Michał Zembrzuskim...*, s. 826. W obliczu późniejszych problemów finansowych pojawiły się też artykuły dyskredytujące działalność o. Zembrzuskiego, choćby: *Shrewd Monk Raises Shrine Funds* [w:] *The Pauline Fathers – The Story of the Shrine that Troubled Rome*, Gannett News Service 1979, s. 7–11.

²⁸¹ Z.J. Peszkowski, *Ojciec. Wspomnienie o Stefanie kardynale Wyszyńskim, Prymasie Polski*, Warszawa 2004, s. 110–111.

²⁸² G. Lorenc, *Amerykańska Częstochowa...*, s. 75.

²⁸³ *Ibidem*, s. 80–81; M. Walicki, *Z Polski Ludowej do Wolnej Europy*, Warszawa 2018, s. 213.

²⁸⁴ AAN, UdsW, sygn. 18/133, Pismo Ministerstwa Oświaty w Warszawie do UdsW w Warszawie z dnia 28 VII 1952, k. 2.

²⁸⁵ AAN, UdsW, sygn. 20/245, Pismo wicedyrektora UdsW w Warszawie Józefa Siemka do RdsW Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy z dnia 29 VII 1954 r., k. 1–2.

wiono z powodu panującej wśród zwierząt domowych pryszczycy, a w rok później z powodu opóźnienia akcji siewnej i wykopkowej²⁸⁶.

Trwające represje wymagały od pątników dużego uporu, żeby przezwyciężyć trudności i mimo nękania udać się do sanktuarium. Dlatego bp Zdzisław Goliński, podczas mszy świętej w dniu 3 maja 1954 r. na Jasnej Górze, zwracał się z apelem do mieszkańców Częstochowy, aby okazywali szacunek pielgrzymom poprzez ściąganie czapek z głów, żeby przyjmowali ich na noclegi i służyli pomocą. Nawiązał do odbywającego się kolarskiego Wyścigu Pokoju, który następnego dnia miał przejeżdżać przez miasto, wskazywał jako przykład zawodników z Holandii. Ci podczas posiłku w warszawskim Hotelu Bristol wstali od stołu do wspólnej modlitwy. Płomienne kazanie wygłosił duchowny z zakonu bernardynów, o. Franciszek Hulik. Przywołał opowieść o cesarzowej austriackiej Marii Teresie, która w obliczu zagrożenia wojną, z dzieckiem na ręku prosiła o pomoc szlachtę. Poddani przyrzekli jej wierność do śmierci i pokonali wroga. Powiedział też, że Maryja nie żąda śmierci, ale umiłowania i wierności. Wezwał zebranych do zadeklarowania wiary i miłości Boga²⁸⁷. Kazanie to (wygłoszone dla 70 tysięcy osób) w Urzędzie ds. Wyznań uznano za wrogie, antypatriotyczne i gloryfikujące austriackich zaborców Polski. W efekcie dążono do ustalenia nazwiska mówcy. Ponieważ paulini nie chcieli tego ujawnić, interweniowano u wicekanclerza kurii częstochowskiej ks. Władysława Karlika, który ugął się pod naciskiem władz. Sprawę kazania poruszano jeszcze podczas spotkania dyrektora UdsW Antoniego Bidy z biskupem częstochowskim w sierpniu 1954 r.²⁸⁸

Latem tego roku proboszczowie informowali biskupa Golińskiego o odmowach w udzielaniu zezwoleń na organizację pielgrzymek, stawiania warunku dostarczenia imiennej listy pielgrzymów, obowiązku zapewnienia opieki lekarskiej (jeden lekarz i dwie pielęgniarki). Dostarczone przez proboszczów pisma z administracji terenowej miały jednolity charakter i przeczyły prawom zagwaranto-

²⁸⁶ AAN, UdsW, sygn. 46/322, Odpis pisma Mariana Zborowskiego z Suchej k. Żywca do Redakcji Tygodnika „Przyjaciółka” – załącznik do pisma Redakcji Tygodnika „Przyjaciółka” do UdsW w Warszawie z dnia 2 IX 1955 r., k. 1–2; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Krakowie Stefana Pacholka do UdsW w Warszawie z dnia 26 XI 1955 r., k. 5; *ibidem*, Pismo Redakcji Tygodnika „Przyjaciółka” do UdsW w Warszawie z dnia 5 IX 1956 r., k. 6.

²⁸⁷ AAN, UdsW, sygn. 44/214, Meldunek kierownika RdsW PMRN w Częstochowie J. Fornalskiego do RdsW Prezydium WRN w Stalinogrodzie z dnia 4 V 1954 r., k. 2–3. W kronice jasnogórskiej czytamy, że płomienne kazanie wygłosił o. Marcin. Prawdopodobnie kronikarz posłużył się imieniem zakonnym, a urzędniczy imieniem zarejestrowanym administracyjnie. *Vide* AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapisy z 3 V 1954 r., k. 237.

²⁸⁸ AAN, UdsW, sygn. 44/214, Pismo wicedyrektora UdsW w Warszawie Józefa Siemka do RdsW PWRN w Stalinogrodzie z dnia 8 VII 1954, k. 4; *ibidem*, Pismo kierownika RdsW PWRN w Stalinogrodzie Stanisława Woźniaka do UdsW w Warszawie z dnia 18 II 1955 r., k. 7; *ibidem*, Sprawozdanie zastępcy przewodniczącego PMRN w Częstochowie do PWRN w Stalinogrodzie z dnia 11 II 1955 r., k. 8.

wanym w Konstytucji PRL. Biskup interweniował w tej sprawie u ministra Bidy. W odpowiedzi zasłaniano się obowiązującymi przepisami, troską o bezpieczeństwo pielgrzymów i zniwami. 30 lipca biskup ponownie wystosował pismo, wskazując niekonsekwencję postępowania urzędników. Jako przykład podał parafię Rędziny, oddaloną od Jasnej Góry o 10 km. Pielgrzymi mieli iść i wracać w ciągu jednej niedzieli, nigdzie nie nocować. Pielgrzymka nie wyruszyła, bo organizatorzy nie otrzymali zezwolenia z opisanych wyżej powodów, co było absurdalne. Zwłaszcza że pątnicy z Rędzin chodzili od lat²⁸⁹. Mnożyły się inne przypadki odmów, jak np. z Parafii Matki Boskiej Zwycięskiej w Łodzi, gdzie nie udzielono zgody na pielgrzymkę z kilkudziesięcioletnią tradycją²⁹⁰, czy odmowa udzielenia zgody na pielgrzymkę pabianicką, która miała tradycję od 478 lat i odbywała się nawet w warunkach konspiracyjnych w czasie II wojny światowej²⁹¹. Trwającą pielgrzymkę ciągle kontrolowano. Władze posuwały się nawet do przypadków aresztowań kierowników pielgrzymek (np. pielgrzymki z Łowicza)²⁹².

Na uroczystości sierpniowe władze wojewódzkie planowały liczne imprezy, mające „na celu przeciwdziałać odbywającym się pielgrzymkom i odpustom kościelnym”²⁹³. W 1954 r. odbyła się duża impreza masowa o charakterze rozrywkowo-wypoczynkowym w Świerklańcu, ale także mniejsze w dwudziestu innych miejscowościach na terenie województwa. Ogółem wzięło w nich udział około 120 tysięcy ludzi. Ponadto zorganizowano liczne imprezy lokalne, często o cha-

²⁸⁹ AAN, UdsW, sygn. 44/405, Pismo biskupa częstochowskiego Zdzisława Golińskiego do ministra Antoniego Bidy, dyrektora UdsW w Warszawie z dnia 9 VII 1954 r., k. 2; *ibidem*, Pismo wicedyrektora UdsW w Warszawie do biskupa częstochowskiego z dnia 23 VII 1954 r., k. 4; *ibidem*, Pismo biskupa częstochowskiego Zdzisława Golińskiego do ministra Antoniego Bidy, dyrektora UdsW w Warszawie z dnia 30 VII 1954 r., k. 1. Dokumenty te, ale zaczerpnięte z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie, a więc w nieco różniących się wersjach redakcyjnych, zostały opublikowane w pracy: *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór dokumentów...*, s. 60–65. *Vide*: A. Dziurok, *Kruczożądza...*, s. 256.

²⁹⁰ AAN, UdsW, sygn. 44/407, Pismo proboszcza Rzymskokatolickiej Parafii Matki Boskiej Zwycięskiej w Łodzi ks. Henryka Rybusa do UdsW w Warszawie z dnia 14 VII 1954 r., k. 1. Według Mileny Przybysz pozwolenia nie uzyskala też łódzka Parafia Podwyższenia św. Krzyża, mimo tego pielgrzymi wyruszyli do Częstochowy, w związku z tym prawdopodobnie odwołanie proboszcza do UdsW w Warszawie przyniosło pozytywny skutek, *vide*: M. Przybysz, *Kościół rzymskokatolicki w Łodzi w latach 1945–1956*, Łódź 2007, s. 104.

²⁹¹ AAN, UdsW, sygn. 44/419, Pismo proboszcza Parafii Rzymskokatolickiej św. Mateusza w Pabianicach ks. Antoniego Kaczewiaka do ministra Antoniego Bidy dyrektora UdsW w Warszawie z dnia 12 VIII 1954 r., k. 1.

²⁹² AJG, sygn. 3896, M. Królik, *Postawa władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec paulinów 1948–1984 (odpowiedź na Ankietę Episkopatu Polskiej)* (mps), Częstochowa – Jasna Góra 5 VII 1985 r., k. 17–20; *Protokół z posiedzenia Zespołu ds. Kleru przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR w dniu 28 VII 1965 r.* [w:] *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1960–1980*, Londyn 1996, s. 152; D. Zamiatła, *Zakony męskie w polityce...*, t. 2..., s. 143.

²⁹³ AP w Katowicach, KW PZPR Wydział Propagandy, sygn. 9, *Imprezy artystyczne w dniu 15 VIII 1954 r.*, k. 264–265.

rakterze osiedlowym i zakładowym. Za pośrednictwem PTTK i „Orbisu” zorganizowano masowe wycieczki. Wyliczono, że we wszystkich tych konkurencyjnych dla Kościoła imprezach wzięło udział około 228 tysięcy ludzi. Za poważne niedociągnięcie uznano brak dobrze przygotowanej oferty dla mieszkańców wsi²⁹⁴.

Także w kolejnym 1955 r. bardzo odczuwano brak zezwoleń na urządzenie tradycyjnych pielgrzymek do Częstochowy²⁹⁵. Wśród nich początkowo ponownie pozwolenia nie otrzymała Parafia Matki Boskiej Zwycięskiej w Łodzi. Pątnicy z Łodzi przybywali na Jasną Górę zwykle 26 sierpnia. Według proboszcza nieudzielenie zezwolenia spowodowało „ogromne rozgoryczenie”, gdyż nikt się tego nie spodziewał, a ludzie zdążyli już wcześniej wziąć urlopy. Dopiero po pisemnej interwencji proboszcza w Urzędzie ds. Wyznań udzielono zgody²⁹⁶. W każdym razie UdsW był tą instytucją, z którą organy terenowe często konsultowały swoje decyzje i do której proboszczowie się odwoływali, a odwołać się było można za pośrednictwem organu odmawiającego, czyli lokalnego prezydium wojewódzkiej rady narodowej²⁹⁷. Podobne ograniczenia spotykały inne miejsca kultu. W maju 1955 r. władze Krakowa zmieniły trasę tradycyjnej procesji z katedry na Wawelu do kościoła na Skalce, na biegnącą bocznymi ulicami przez teren, który biskup Franciszek Jop w specjalnym piśmie do UdsW w Warszawie określił „opłotkowym”²⁹⁸.

Jak wcześniej pisałem, na Jasną Górę pielgrzymowali byli więźniowie obozów koncentracyjnych, co było oczywiste i naturalne. Jednak przybycie 180 polskich kapłanów i 3 czeskich w dniach 27–28 kwietnia 1955 r. niesło nie tylko pragnienie dziękczynienia i modlitwy. Trudno dziś mówić o inspiracjach, ale wiadomo, że kapłani ci planowali wykorzystać 10 rocznicę oswobodzenia obozów koncentracyjnych do manifestacji o charakterze politycznym. Na Jasną Górę zjechali księża ze środowiska stowarzyszenia „PAX” i kombatanckiego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Była to grupa akceptująca PRL i wspierająca działania władz państwowych. Wystąpienia tych tzw. księży patriotów zostały powstrzy-

²⁹⁴ *Ibidem*.

²⁹⁵ AKMCz, Paulini 1951–1960, Jasna Góra – uwagi o pielgrzymkach, b.p.; AAN, UdsW, sygn. 46/320, Pismo proboszcza Stanisław Meusa z Żywca do Ministerstwa Wyznań Religijnych [proboszcz podał błędną nazwę UdsW] z odrębną adnotacją z dnia 30 VIII 1955 r., k. 1.

²⁹⁶ AAN, UdsW, sygn. 46/327, Pismo proboszcza Rzymskokatolickiej Parafii Matki Boskiej Zwycięskiej w Łodzi do władz państwowych w Warszawie z dnia 8 VIII 1955 r. Na piśmie dopiski z nieczytelnymi podpisami „Należy się zgodzić” i „Zleciłem telefonicznie Prez. WRN w Łodzi pozytywnie ustosunkować się do wniosku”, k. 1.

²⁹⁷ AAN, UdsW, sygn. 21/267, Pismo wicedyrektora UdsW w Warszawie Antoniego Lisika do WdsW PRN w m.st. Warszawie z dnia 4 VII 1955 r., k. 1–2; *ibidem*, sygn. 46/321, Pismo proboszcza parafii w Tarczku ks. Zdzisława Wesolowskiego do UdsW w Warszawie, dotycząca zgody na organizację pielgrzymki do Częstochowy na 8 IX 1955 r., data wpływu 19 VIII 1955 r., k. 1.

²⁹⁸ AAN, UdsW, sygn. 46/306, Pismo wikariusza kapitulnego Archidiecezji Krakowskiej bp. Franciszka Jopa do UdsW w Warszawie z dnia 7 V 1955 r., k. 1.

mane przez generała zakonu o. Wrzałika i przeora o. Tomzińskiego. Postawili oni warunek, że wszelkie przemówienia muszą być wcześniej akceptowane przez paulinów. Zakonnicy długo pertraktowali z przybyłymi, aby pielgrzymka miała wyłącznie charakter religijny. Dopięli swego. Po zakończeniu uroczystości księża odjechali do Oświęcimia²⁹⁹.

Rok 1954 w Kościele był ogłoszony Rokiem Maryjnym. Powodem była setna rocznica przyjęcia przez Piusa IX dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny. W Polsce kontynuowano obchody także w 1955 r. Spotkało się to z niechęcią władz partyjnych, które widziały w Roku Maryjnym możliwość zaktywizowania ludzi wierzących, dawało okazję do zjazdów i zebrań. Pojawiła się też inicjatywa biskupa Lucjana Bernackiego, który był przez komunistów relegowany z diecezji gnieźnieńskiej (prawdopodobnie za to, że nie złożył ślubowania na wierność PRL) i przebywał w Częstochowie. Biskup ten zarzucał kierownictwu episkopatu bezczynność w sprawie organizacji obchodów jubileuszu 300-lecia ogłoszenia Matki Bożej Królową Polski. W związku z tym przygotował projekty listów pasterskich dotyczących właśnie obchodów Roku Maryjnego, połączonych z rocznicą obrony Jasnej Góry w czasie potopu szwedzkiego i ślubów lwowskich króla Jana Kazimierza. Następnie rozesał je do biskupów i wyższych przełożonych zakonów męskich. Proponował organizację indywidualnych, rodzinnych i parafialnych pielgrzymek na Jasną Górę. Dzień uroczystego poświęcenia się całego narodu Matce Bożej w sanktuarium jasnogórskim wyznaczał na 1 kwietnia 1956 r. Inicjatywa spotkała się z kontrakcją Urzędu do spraw Wyznań. 16 marca dyrektor UdsW Jan Izydorzyc w rozmowie z biskupem Zygmuntem Chormańskim groził sankcjami w tej sprawie i domagał się wyciągnięcia konsekwencji w stosunku do biskupa Lucjana Bernackiego. Sufragan gnieźnieński musiał oficjalnie zrezygnować ze swojej inicjatywy i odwołać organizację Roku Maryjnego. Z kolei na naradzie zorganizowanej w Warszawie w dniach 24–26 marca funkcjonariusze bezpieki stwierdzili, że biskup ten pretenduje do zastępowania prymasa, dlatego próbuje inicjować różne wydarzenia i krytykuje hierarchów kościelnych za bierność w sprawie przygotowań do jubileuszu 300-lecia obrony Jasnej Góry. W konsekwencji tej rozmowy postanowiono uważnie obserwować kolejne poczynania biskupa. Wiadomo, że nie zaprzestał wszystkich swoich działań, o czym świadczy jego prywatna korespondencja z ordynariuszem chełmińskim bp. Kazimierzem Kowalskim³⁰⁰.

²⁹⁹ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 25 III 1955 r., k. 257., J. Durka, *Pielgrzymki byłych więźniów obozów koncentracyjnych na Jasną Górę w okresie PRL-u...*, s. 229–231; J. Zbudniewek, *Generał paulinów o. Alojzy Wrzałik w służbie narodu i Kościoła*, „Studia Claromontana” 2008, t. 26, s. 384.

³⁰⁰ B. Kaliski, *Archidiecezja gnieźnieńska w czasach komunizmu 1945–1980*, Warszawa 2012, s. 85–90; B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 363–364; *vide*: AIPN, 001708/3174, J. Barciński, *Główne kierunki działalności Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce i stosunki państwo – Kościół w latach 1970–1989*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem mjr.

Mimo storpedowania inicjatywy bp. Bernackiego, na Jasnej Górze rozpoczęto obchody 300-lecia obrony twierdzy podczas potopu szwedzkiego. Paulini postanowili zmierzyć się z oficjalnym przekazem propagandowym PRL, obniżającym rangę tego wydarzenia historycznego. Na specjalnie zorganizowanej wystawie, zaplanowanej od maja do listopada, a otwartej 28 maja 1955 r. w Sali Maryjnej, w obecności biskupów Golińskiego i Czajki, pokazali dokumenty przeora o Augustyna Kordeckiego i dowódcy szwedzkiego gen. Burcharda Müllera. Część eksponatów próbowali uzyskać z instytucji państwowych, w tym z Muzeum Narodowego w Krakowie. Niektóre prośby pozostawały bez odpowiedzi, chociaż sami nie odmawiali pomocy i z klasztoru np. wypożyczono nawet na kilka lat zabytkowe instrumenty muzyczne do Muzeum Narodowego w Poznaniu. Wystawa przyciągała tłumy, ale też prowokowała. Część ekspozycji przedstawiała obronę kultu maryjnego w czasie okupacji hitlerowskiej. Były więc eksponaty z powstania warszawskiego, nawiązujące do tradycji Armii Krajowej, w tym znak kotwicy z literami „P.W.” – Polski Walczącej. Przed wejściem powieszono bowiem portret więzionego prymasa Wyszyńskiego. Wiadomość o portrecie szybko dotarła do kierownika Referatu do spraw Wyznań w Częstochowie, a stamtąd do KW PZPR w Katowicach. Nakazano zdjąć wizerunek. Paulini upierali się przy swoim. Portret prymasa stale przyozdabiano świeżymi kwiatami. W końcu, po interwencji premiera Józefa Cyrankiewicza generał zakonu o. Alojzy Wrzałik podjął decyzję, żeby nie ściągać portretu ale zamknąć wystawę (zwłaszcza że przestrogi i ostrzeżenia przychodziły też od władz kościelnych). Stało się tak 19 sierpnia. Wystawę zamknięto na jeden dzień³⁰¹. O. Jerzy Tomziński wspomina, że sprawa bardzo szybko rozeszła się po kraju, przybywali pielgrzymi, a władze państwowe upatrywały prowokacji paulinów. W efekcie bp Michał Klepacz podjął decyzję,

dr. H. Szczerbińskiego. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1988; k. 17; M.G. Smoliński, *Biskup negocjator Zygmunt Choromański (1892–1968). Biografia niepolityczna?*, Warszawa 2014, s. 298.

³⁰¹ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapisy z 28 V 1955 r., k. 263–264; *ibidem*, sygn. III–353, J.S. Platek, *Ksiądz kardynał Stefan Wyszyński Prymas Polski konfrater i protektor zakonu paulinów*, Jasna Góra 1979 [mps], s. 24–25; AAN, UdsW, sygn. 46/1259, Pismo przeora Jasnej Góry o. Jerzego Tomzińskiego do Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie z dnia 15 II 1955 r., k. 8; *ibidem*, Pismo przeora Jasnej Góry o. Jerzego Tomzińskiego do Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie z dnia 19 IV 1955 r., k. 1, *ibidem*, Notatka z dnia 29 maja, że UdsW zgodził się na wypożyczenie z magazynu Muzeum Narodowego w Krakowie obrazu Janaiego Suchodolskiego „Obrona Częstochowy”, ale do 27 V 1955 r. nikt nie zgłosił się po akta, k. 2; AIPN, 0123/397, Informacja nr 4 o przygotowaniach kleru do uroczystości 300-lecia ślubów Jana Kazimierza z dnia 14 VII 1956 r., Stalinogród (Katowice), k. 49; *Znam tu każdy kamień...*, s. 129–130; D. Thiriet, *Marx czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu...*, s. 262–263; B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 363; J. Tomziński, „Róbcie, będę was bronił”, „Łódzkie Studia Teologiczne” 1993, nr 2, s. 40.

którą oznajmił przeorowi (był nim wtedy o. Tomziński) i kustoszowi jasnogórskiemu o. Teofilowi Krauzemu: „Biorę to na siebie. Wystawę otwórzcie i portretu Prymasa nie zdejmujcie. W razie czego będę was bronił”³⁰². W sumie wystawę odwiedziły 284 pielgrzymki (wg o. Janusza Zbudniewka średnio 80 osób w każdej) i ponad 300 pojedynczych gości. Łączna liczba to ponad 24 tysiące osób, wśród których był m.in. amerykański senator John Kennedy, późniejszy prezydent Stanów Zjednoczonych³⁰³.

Zastępca naczelnika Wydziału I Departamentu VI KdsBP, kpt. Edmund Błaszczak, w sprawozdaniu za trzeci kwartał 1955 r., odnotował wypowiedzi paulinów, których treść uznał za wrogą. Ojciec Korneliusz podczas mszy powiedział: „Polska jest przedmurzem chrześcijaństwa, katolicy winni się obecnie jeszcze bardziej zjednoczyć, gdyż szatan stara się rozszerzać swoje wpływy”, a podczas uroczystości sierpniowych o. Salezy wzywał: „Nikt nas nie może oderwać od wiary, od Jasnej Góry, od naszych ołtarzy. Przyrzeknijmy, że będziemy wiernie strzec wiary i nie cofniemy się przed żadnym niebezpieczeństwem”³⁰⁴.

W opinii kierownika Sekcji Wydziału IV Sekcji II Wojewódzkiego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Stalinogrodzie (Katowicach) por. Zygmunta Michalskiego jednym z najbardziej aktywnie działających zakonów był właśnie zakon paulinów. W swoim sprawozdaniu stwierdzał, że działalność zakonników wybitnie przybrała na sile, a przypadającą w 1956 r. rocznicę 300-lecia obrony Jasnej Góry wykorzystali do zorganizowania na terenie klasztoru całorocznej wystawy. Zwrócił szczególną uwagę na przebywające na Jasnej Górze kobiety, które oprowadzały zwiedzających. Były to Mirosława Hankiewicz, Krystyna Dolecka i Maria Okońska, które objaśniały poszczególne eksponaty i sprzedawały przygotowane przez paulinów biuletyny. W publikacjach tych zakonnicy wyjaśniali, że są w obowiązku sprostowania wypaczanej przez obecnych historyków Polski prawdy historycznej (uwagę aparatu bezpieczeństwa zwrócili publikacje: „Rok Maryjny” i „Rocznica 300-lecia obrony Częstochowy”). Kobiety te to tzw. „Ósemki”, członkinie współpracującej w prymasem Wyszyńskim religijnej grupy, która już wcześniej zwróciła na siebie uwagę bezpieki. Ich przywódczyni – Maria Okońska i Mirosława Hankiewicz niedawno zostały zwolnione z więzienia. Podejrzewano je o wrogą działalność polityczną. Oficer bezpieki nie mógł wiedzieć, że „Ósemki” niebawem staną się członkiniami utworzonego na Jasnej Górze Instytutu Prymasowskiego. Informował, że 4 stycznia 1956 r. Maria Okońska „oprowadzając dzieci szkolne po Wystawie [...]. Wypowiadała się [...], że dawniej, gdy rycerze szli na wojnę, to mieli na piersiach wizerunki «Matki Boskiej», a dzisiaj nie wolno tego nosić,

³⁰² *Ibidem*.

³⁰³ J. Zbudniewek, *Generał paulinów o. Alojzy Wrzałik...*, s. 384–385.

³⁰⁴ AIPN, 0445/113, t. 2, cz. 1, Sprawozdanie zastępcy naczelnika Wydziału I Departamentu VI KdsBP, kpt. Edmunda Błaszczaka za III kwartał 1955 r. z dnia 3 X 1955 r., Warszawa, k. 173–174.

zabrania się chodzić żołnierzom do kościoła, tzn. waszym braciom, którzy są w wojsku [...] również zabrania się noszenia medalików”. Okońska odniosła się też do postaci przeora Kordeckiego, którego komuniści mieli przedstawiać jako karierowicza. „Ósemka” wskazała na obraz, na którym przeor odmawia przyjęcia godności biskupiej. Oficer bezpieki zwracał też uwagę na portret uwiecznionego prymasa Polski (w innej informacji wskazywano także na portret o. Augustyna Kordeckiego, a także, że zakonnicy przedstawiali Wyszyńskiego i Kordeckiego jako wodzów narodu, którzy nie ułękli się nawale). Według porucznika bezpieki „Zorganizowana Wystawa przez oo. Paulinów ku czci 300-lecia obrony Jasnej Góry miała na celu wykazać, że naród polski od wieków jest głęboko katolicki i dlatego też polski rycerz z imieniem Maryi na ustach zawsze zwyciężał, że M. B. Częstochowska czuwa nad Jasną Górą i Polską”³⁰⁵. „Paulini utrzymują szereg kontaktów z osobami świeckimi z terenu całego kraju. [...] przykładem tego może być m[ie]dzy innymi kontakt przeora Jasnej Góry – o. Jerzego Tomzińskiego z ob. Dolecką Krystyną – absolwentką KUL-u, która organizuje wokół siebie studentów, celem przeciwstawienia się ideologii marksistowskiej na terenie KUL-u”. Posądzał zakonników o szpiegostwo: „Za pomocą kombinacji operacyjnej stwierdzono, że paulin o. Justyn Marczewski wykorzystuje konfesjonal i spowiedź do roboty szpiegowskiej. Przy spowiedzi wypytuje o przeszłość polityczną i sytuację materialną i jeżeli człowiek mu odpowiada – przekazuje o nim informacje do Ambasady Brytyjskiej w Warszawie, a następnie osoba ta jest werbowana do współpracy na rzecz wywiadu angielskiego”³⁰⁶.

W związku z tym od początku 1956 r. polecono zbudować agenturę wśród zakonu paulinów, ewentualnie wśród osób świeckich przebywających na terenie klasztoru³⁰⁷. Do tej pory bezpieka dysponowała informatorami zwerbowanymi właśnie wśród osób świeckich lub księży diecezjalnych³⁰⁸. W informacji z 25 stycznia 1956 r. potwierdzano tylko fakt stwierdzany od miesięcy, że najważniejszym zakonem na terenie województwa „jest zakon paulinów” i że bezpieka

³⁰⁵ AIPN Ka, 084/89, Sprawozdanie kierownika Sekcji Wydziału IV Sekcji II Wojewódzkiego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Stalinogrodzie por. Zygmunta Michalskiego po linii kleru zakonnego z dnia 2 III 1956 r., k. 70–71; AIPN, 0445/113, t. 1., Informacja o pracy operacyjnej Departamentu IV od okresu reorganizacji aparatu BP z dnia 6 IV 1956 r., k. 214; *ibidem*, Informacja mjr. Stanisława Morawskiego z dnia 18 II 1956 r., k. 196.

³⁰⁶ *Ibidem*, k. 72. *Vide*: Ł. Marek, „Kler to nasz wróg” *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katońskiego w latach 1956–1970...*, s. 211. Według ustaleń Łucji Marek sprawę tę zakończono jeszcze w 1956 r.

³⁰⁷ AIPN Ka, 056/11, Informacja z dnia 31 I 1956 r., k. 73; *ibidem*, Kwartalny plan perspektywny Wydziału VI z dnia 4 I 1956 r., k. 267.

³⁰⁸ *Ibidem*, Informacja z dnia 24 I 1956 r., k. 85.

„bezpośrednio tkwiącej agentury w zakonie tym nie posiada”³⁰⁹, zresztą podobnie jak w kurii częstochowskiej³¹⁰.

Przeciwno o. Marczewskiemu założono sprawę agenturalnego sprawdzenia o kryptonimie „Spowiednik”³¹¹. Informacje na jego temat miało potwierdzić dwóch informatorów: „Antena” i „Stanisław”, a kombinację operacyjną przeprowadzał agent „Wierny”. Ponieważ o. Marczewski utrzymywał liczne kontakty z młodzieżą akademicką, planowano zaangażować do akcji informatora „Marka”. W konfesjonale zamierzano wykorzystać „technikę operacyjną”, czyli podsłuch³¹², a w styczniu 1956 r. na potrzeby tej sprawy zwerbowano informatora „Styczeń”. Bezpiecze udało się też zwerbować byłego brata zakonnego paulinów, któremu nadano pseudonim „Zbigniew”. Stwierdzano, że nadal ma dostęp do Jasnej Góry i będzie dostarczał informacji o zakonie³¹³. Inny kandydat na informatora miał być zakonnikiem – paulinem i planowano zwerbować go do jakiejś innej prowadzonej sprawy o kryptonimie „Ruchliwy”³¹⁴. W cytowanym wyżej sprawozdaniu stwierdzano, że paulini doradzają, jak ominąć zakaz drukowania wydawnictw. O. Marczewski miał zachęcać do zakładania duszpasterstwa korespondencyjnego i pisania listów, aby w ten sposób przekazywać swoje myśli. Informowano, że po zakończeniu obchodów 300-lecia obrony Jasnej Góry, planowano organizację 300-lecia ślubów Jana Kazimierza. Przy tej okazji przewidywano na Jasnej Górze organizację zjazdu episkopatu, ale przede wszystkim organizację kolejnej wystawy. Miałyby ona być poświęcona Maryi i miała być wystawą stałą³¹⁵. Ponadto podejrzewano paulinów o próbę odnowienia działania Sodalicii Mariańskiej w Częstochowie³¹⁶. Działalność duszpasterską wśród młodzieży opisano w ten sposób:

„Mianowicie stwierdzono, że na J[asnej] Górze ściągnięto z Krakowa o. Hieronima – b[ylego] moderatora Sodalicii Mariańskiej, posiadającego obszerne znajomości wśród młodzieży. Poza tym ustalono, że na J[asnej] Górze odprawiane są nabożeństwa dla młodzieży akademickiej, na których b[ardzo] często jest obecny bp Czajka, a w swoich przemówieniach do akademików nawołuje do gorliwego wyznawania wiary. Organizatorem tych nabożeństw jest duszpasterz akademicki ks. [Stefan] Kuśmierz – przełożony jezuitów w Cz-wie, któremu na terenie Jasnej Góry pomaga przeor i o. Hieronim. Z inicjatywy [...] paulinów w dniu 20 XI [19]55 r. odbył się nieoficjalny zjazd delegatów wszystkich polskich uczelni

³⁰⁹ *Ibidem*, Kwartalny plan perspektywiczny Wydziału VI z dnia 5 X 1955 r., k. 275; *ibidem*, Informacja z dnia 25 I 1956 r., k. 107.

³¹⁰ *Ibidem*, k. 106.

³¹¹ AIPN Ka, 084/89, Sprawozdanie kierownika Sekcji..., k. 77.

³¹² *Ibidem*, k. 79.

³¹³ *Ibidem*, k. 81.

³¹⁴ *Ibidem*, k. 83.

³¹⁵ *Ibidem*, k. 73.

³¹⁶ *Ibidem*, k. 80.

(akademicy). Na program zjazdu złożyło się uroczyste nabożeństwo – ze ślubowaniem na wierność Kościołowi³¹⁷.

1 września 1955 r. na Jasnej Górze odbyło się uroczyste nabożeństwo dla zebranej przed szczytem młodzieży szkolnej. Przybyło około 7 tysięcy osób, a kazanie wygłosił wikariusz parafii św. Krzyża w Częstochowie, ks. Jan Jaworski. Nawoływał do brania przykładu z ojca Kordeckiego, który bronił Jasnej Góry. Mówił, że podobnie teraz trzeba bronić krzyży w klasach i religii w szkołach. Zachęcał do odmawiania modlitwy przed lekcjami, nawet wbrew zakazom nauczycieli. Później przemówił bp Czajka, który zachęcał do nauki i do lektury trylogii Henryka Sienkiewicza, gdzie można przeczytać prawdę o wydarzeniach potopu szwedzkiego. Wskazywał, że w Polsce potrzeba ludzi mądrych, „ponieważ jedynie głupcy wysługują się obcym”³¹⁸.

Podczas uroczystości z 7–8 września 1955 r. Jasna Góra ponownie stała się miejscem głoszenia mocnych kazań. Stalinogrodzki Wydział ds. Wyznań uznał je za wrogie, na skutek czego wezwał później przeora paulinów, żeby udzielić mu ostrzeżenia. Jedno z kazań głosił o. Paweł, który atakował światopogląd materialistyczny i podkreślał, że Kościół stawia sobie najważniejsze zadanie, jakim jest zbawienie duszy człowieka i uchronienie go od potępienia wiecznego. Po zakończeniu kazania wierni zaśpiewali pieśń: „Nie rzucim Chryste świątyni Twych, Nie damy pogrześć wiary!”. Następnego dnia pielgrzymi, którzy cały czas przybywali do Częstochowy, składali przysięgę miłości Maryi i deklarowali obronę wiary, Kościoła i biskupów. Podczas sumy pontyfikalnej, głoszący kazanie ks. Jan Baran z Parafii św. Szczepana w Krakowie zaatakował próby podporządkowania przez władze państwowe Kościoła katolickiego. Jako przykład podał prasę katolicką, która podejmowała rządowe tematy propagandowe, natomiast nie koncentrowała się na problematyce religijnej. Sprawę wypowiedzi ks. Jana Barana skierowano do PWRN w Krakowie. W sprawozdaniu, wysyłanym do UdsW kierownik WdsW PWRN w Stalinogrodzie, Stanisław Woźniak zauważył jeszcze, że w końcowym nabożeństwie uczestniczyło około 80 000 osób, w tym około 60 000 miejscowych. Ludzie, rozchodząc się do domów, jeszcze śpiewali pieśni. Rozbrzmiewały na głównych ulicach miasta. A w wielu oknach były widoczne dekoracje religijne. Woźniak odnotował udział orkiestry i sztandaru OSP z Pławna w powiecie radomszczańskim, a także grup niosących demonstracyjnie krzyże wykonane z gałęzi brzozy, udekorowane wieńcami z kłosów zbóż. Stwierdził, że grupy te pochodziły z miejscowości, które nie otrzymały zezwoleń na pielgrzymki³¹⁹. Ko-

³¹⁷ *Ibidem*, s. 84.

³¹⁸ AIPN Ka, 056/11, Informacja – Wroga działalność kleru w diecezji częstochowskiej z dnia 8 XI 1955 r., k. 109; *ibidem*, Informacja – Walka reakcyjnego kleru o wpływy na młodzież z dnia 23 IX 1955 r., k. 111.

³¹⁹ AAN, UdsW, sygn. 46/219, Informacja kierownika WdsW PWRN w Stalinogrodzie do UdsW w Warszawie z dnia 13 IX 1955 r., k. 1–4.

muniści zwracali uwagę na skład osobowy pielgrzymek i ich aspekt propagandowy. W sprawozdaniu Referatu ds. Wyznań PPRN w Żaganiu opisano przebieg około 600-osobowej pielgrzymki, która wyruszyła koleją. Wskazywano konkretne nazwiska osób zaangażowanych w jej organizację. Wymieniono księdza Alojzego Grucla, jako jej inicjatora, zawiadowcę stacji Juchnowicza, który wydał polecenie dopięcia trzech dodatkowych wagonów do składu pociągu, nauczycielkę – Annę Dynowską, jako przedstawicielkę lokalnej inteligencji. W sprawozdaniu czytamy:

„Po zajęciu miejsc w pociągu, wagon, w którym siedział Grucl rozpoczął śpiewać pieśń «Serdeczna Matko». Pieśń ta została podchwycona przez inne wagony, tak że było ją słycać z całego pociągu, lecz najgłośniej z trzech doczepionych wagonów. Śpiewano bardzo głośno, a w szczególności było słycać głos Grucla i jednego fryzjera imieniem Arkady»³²⁰.

16 września tego roku na Jasnej Górze, zebrani na Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski biskupi podjęli uchwałę o zorganizowaniu Roku Królowej Polski, który miał też być jubileuszowym. Rozpoczął się 1 kwietnia 1956 r., kończył 1 kwietnia 1957 r. Obejmował rocznicę 300-lecia obrony Jasnej Góry i rocznicę ślubów lwowskich Jana Kazimierza. Do opracowania programu obchodów powołano Komisję Maryjną Episkopatu Polski. List pasterski w tej sprawie został przez władze skonfiskowany i – dopiero po ocenowaniu – wydano go 1 listopada w „Kuźnicy Kapłańskiej”. Władze starały się ograniczyć zasięg uroczystości, przede wszystkim obawiając się, że mogą dać początek corocznemu cyklowi. W marcu 1956 r. zażądano od sekretarza Konferencji Episkopatu Polski bp. Choromańskiego wycofania listu okólnego do diecezji w sprawie jubileuszu 300-lecia obrony Jasnej Góry. Ostatecznie list mógł zostać odczytany, ale na spotkaniach księży w dekanatach³²¹.

Niezależnie od tego, paulini już od początku 1956 r. realizowali ideę organizacji rocznicy ślubów Jana Kazimierza. Ojciec Tomziński dostał przepustkę i mógł spotkać się z kardynałem Wyszyńskim, ale chciał jeszcze skonsultować pomysł z biskupami. W konsekwencji nie pojechał o czasie do Komańczy i ważność przepustki minęła (spotkali się dopiero na początku października 1956 r.)³²². Przy okazji napotykali na różne, mniejsze i większe przeszkody, np. w lutym PWRN w Stalinogrodzie, po konsultacji z Urzędem ds. Wyznań w Warszawie, nie udzieliło im zezwolenia na przetopienie 200 kg brązu na wykonanie tablicy pamiątkowej. Wniosek klasztoru „nie zasługiwał na pozytywne załatwienie”³²³.

³²⁰ APZG, PWRN w Zielonej Górze, Seria 6.33 Nadzór nad stowarzyszeniami religijnymi, sygn. 3263, Pismo przewodniczącego PPRN w Żaganiu, Jakuba Kowaleńki, do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 18 VI 1956 r., k. 5.

³²¹ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 365–366.

³²² S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 3: 1953–1956, Warszawa 2018, s. 185–186; Z.S. Jabłoński, *Rozmowy o Jasnej Górze*, Częstochowa 2007, s. 30.

³²³ AAN, UdsW, sygn. 23/136, Pismo kierownika WdsW PWRN w Stalinogrodzie Stanisława Woźniaka do UdsW w Warszawie z dnia 17 II 1956 r.; k. 1; *ibidem*, Pismo wicedyrektora UdsW

Obchody jubileuszu 300-lecia obrony Jasnej Góry łączono z osiemdziesiątą rocznicą urodzin papieża Piusa XII. W pierwszym kwartale 1956 r., w wyniku pracy operacyjnej Wydziału VI WUdsBP, do partii dotarły przygotowane przez częstochowską kurie plany tych uroczystości. Na skutek interwencji władz państwowo-partyjnych bp Goliński musiał zrezygnować z części przedsięwzięć³²⁴.

W marcu doszło do ciągu niezwykle wyjątkowych wydarzeń. Jak już wspominałem, od 1953 r. na Jasnej Górze przebywała Maria Okońska, przywódczyni grupy młodych kobiet zwanej „Ósemkami”, organizacji kobiecej, która powstała jeszcze w czasie wojny i była ściśle związana z osobą prymasa (w czasie okupacji ks. Wyszyński był ich kapelanem). Okońska pomagała w przygotowaniach do uroczystości jubileuszowych. Niewątpliwie miała swój wkład w organizowanie mszy w intencji uwolnienia prymasa. Pełniła ważną rolę przy organizacji wystawy w 1955 r. W związku z tym bezpieczeństwa dość łatwo mogła zorientować się w jej roli przed uroczystościami sierpniowymi. Postanowiono spowodować jej usunięcie z klasztoru. Pretekstem do działań była sprawa prywatnego listu prymasa Wyszyńskiego do generała paulinów Alojzego Wrzałika. Pismo to zostało skopiowane i rozesłane do różnych adresatów w kraju. Ciekawe jest to, że nawet po latach nikt się do tego nie przyznał. Prawdopodobnie była to jakaś prowokacja aparatu bezpieczeństwa. W każdym razie incydent dał pretekst do interwencji władz w organizację uroczystości. O kolportaż oskarżono Marię Okońską i z tego powodu wymuszano na przeorze jasnogórskim o. Tomzińskim jej usunięcie. Założono przeciwko niej sprawę ewidencyjno-operacyjną, planowano zainstalowanie w jej mieszkaniu podsłuchu i wprowadzenie do grona współpracowniczek informatorki o pseudonimie „Renata”. Planowano też rewizję na Jasnej Górze. Przeor nie zgadzał się na jej wyjazd, ale przywódczyni „Ósemek” sama zdecydowała, że opuści Częstochowę i pojedzie do Komańczy, czyli miejsca uwięzienia prymasa. W tym czasie nie wydawano żadnych przepustek na spotkanie z kardynałem. Jednak Maria Okońska dostała taką od dyrektorki Departamentu III płk Julii Brystygierowej. Historia jest o tyle intrygująca, że kobiety spotkały się w 1948 r. w więzieniu. Julia Brystygier przesłuchiwała Marię Okońską. Ta we wspomnieniach napisała, że przez cały czas starała się prowadzić apostołstwo. Obiecała Brystygierowej codzienną modlitwę w jej intencji, a w zamian dostała wolność i tajny, bezpośredni numer telefonu. Miała zadzwonić, kiedy będzie potrzebowała pomocy. Wydarzenie niebывale w kontekście zaangażowania słynnej płk „Luny” w walkę z Kościołem i podziemiem antykomunistycznym. Wszystko wskazuje na to, że „Ósemka” wykorzystwała otrzymany od niej numer. Przepustka umożliwiła przyjazd do Komańczy dwóch osób. Pojechała Maria Okońska i Janina Michalska. Zdołały namówić kardynała Wyszyńskiego do napisania tekstu

w Warszawie Antoniego Lisika do WdsW PWRN w Stalinogrodzie z dnia 9 III 1956 r., b.p.

³²⁴ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 366.

Jasnogórskich Ślubów Narodu Polskiego³²⁵. Należy zgodzić się ze znawcą tematu relacji państwo-Kościół w tym okresie, Bartłomiejem Noszczakiem, że ustalenie, co kierowało Brystygierową, która wyraźnie zignorowała wszelkie działania przeciwko Okońskiej, pozostanie raczej niemożliwe do ustalenia³²⁶.

Po powrocie Marii Okońskiej do Częstochowy ponownie rozpoczęto przeciwko niej działania. Koniecznym było zbudować agenturę, założyć podsłuch. Istniejąca sieć agenturalna nie posiadała w tym czasie bezpośredniego dostępu do prac „Ósemek”. Jej zadaniem była obserwacja „figurantów” i śledzenie, czy pielgrzymki i uroczystości kościelne nie są wykorzystane do wrogich celów. Jeszcze wtedy bezpieka nie zdecydowała się na rewizję w klasztorze. Chociaż władze zgodziły się na tekst Jasnogórskich Ślubów Narodu, to nie wiedziały o około siedmiu tysiącach listów, zapraszających delegacje parafialne na uroczystość. Listy pisano w tajemnicy. W tajemnicy też około 30 osób w różnych miejscach Polski wrzucało je do skrzynek pocztowych. Wszystko po to, aby bezpieka nie zatrzymała korespondencji i żeby proboszczowie mogli w kościołach przeczytać zaproszenie³²⁷.

Popularność sanktuarium była dla komunistów niewygodna z różnych powodów. Oczywiście, że ze względu na kultywowanie różnych praktyk religijnych, co klóciło się z ich propagandową wizją historii. Świątynia była też miejscem, z którego podejmowano polemikę na ważne tematy etyczno-moralne, gdzie ścięrały się wizje polityki społecznej. 27 kwietnia 1956 r. Sejm PRL uchwalił ustawę o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży³²⁸. Kościół wobec tego aktu prawnego zajął bardzo krytyczne stanowisko, gdyż przeczył on etyce katolickiej. Z Jasnej Góry głos w tej sprawie zabierali duchowni wielokrotnie, w różnych latach. Sprawa przerywania ciąży stała się jednym z fundamentów sporu między katolikami a komunistami w postrzeganiu polityki społecznej³²⁹. 3 maja 1956 r.,

³²⁵ BU KUL, Rkp. 1736A, Odnowienie Ślubów Narodu na Jasnej Górze 1956 r., k.1; B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 366–368; M. Okońska, *Przez Maryję wszystko dla Boga. Wspomnienia 1920–1948*, Warszawa 2008, s. 317–345; *eadem*, *Wszystko postawił na Maryję*, Częstochowa [b.r.w.], s. 18–19; P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1972*, Warszawa 2004, s. 160. *Vide*. A. Grajewski, *Kompleks Judasza. Kościół graniony. Chryścijaństwo w Europie Środkowo-Wschodniej między okupacją a kolaboracją*, Poznań 1999, s. 178–179; M. Rogozińska, *Polowanie na Matkę*, Częstochowa 2018, s. 33.

³²⁶ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 367.

³²⁷ *Ibidem*, s. 368–371; Z.S. Jabłoński, *Rozmowy o Jasnej Górze...*, s. 30–31.

³²⁸ *Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*, „Dziennik Ustaw” 1956, nr 12, poz. 61.

³²⁹ Według zachowanych informacji z PMRN w Częstochowie z lat późniejszych, bo od 1965 r. do 1969 r., w trzech szpitalach na terenie miasta wykonano następującą liczbę zabiegów przerywania ciąży: w 1965 r. – 2318, w 1966 r. – 2209, w 1967 r. – 2130, w 1968 r. – 2136, w 1969 r. – 1878. W 1970 r. w dwóch szpitalach i w Spółdzielni Lekarzy Specjalistów dokonano łącznie 1256 zabiegów. *Vide*. APCz, PMRN w Częstochowie, sygn. 22/7, Zestawienie liczby dokonanych zabiegów przerwań ciąży w okresie od 1965 r. do 1970 r. w szpitalach miejskich na terenie Częstochowy, b.p.

podczas uroczystości wieczornych, negatywnie na temat ustawy wypowiedział się ks. Franciszek Musiel³³⁰. Biskup Goliński wprost zaapelował do kobiet, aby te nie przerywały ciąży. Obaj duchowni podkreślali niezgodność zapisów ustawy z zasadami wiary katolickiej³³¹. Tydzień później kierownik Wydziału ds. Wyznań w Stalinogrodzie (Katowicach) prosił bp. Golińskiego o upomnienie ks. Musiela, aby ten zaprzestał wygłaszać kazania o treściach antyrządowych³³². W sprawozdaniu Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego cytowano jeszcze innego księdza, którego personaliów nie ustalono. Duchowny ten porównał przerywanie ciąży do zbrodni hitlerowskich obozów koncentracyjnych, „mordujących bezbronnych więźniów w imieniu bezbożnego prawa rasistowskiego”³³³.

Kolejne wydarzenia 1956 r. odbyły się już w cieniu dramatu, do jakiego doszło w końcu czerwca w Poznaniu. Wobec silnych antykomunistycznych protestów na ulicach miasta, władze partyjno-państwowe zdecydowały o użyciu siły przeciwko robotnikom. Zginęli ludzie, nastąpiły aresztowania. W Kronice Klasztoru Jasnogórskiego pod datą 29 czerwca odnajdujemy jedynie informację „Doszły wieści o rozruchach w Poznaniu”³³⁴.

Obchody 300-lecia Ślubów Jana Kazimierza okazały się jednym z wyjątkowych i przełomowych dni w historii Kościoła katolickiego w powojennej Polsce. O Jerzy Tomziński wspomina:

„Mieliśmy świadomość, że obietnice złożone przez króla nie zostały wypełnione, a Polacy w połowie XX wieku potrzebowali, podobnie jak w XVII wieku, przebudzenia, odnowy i nowego ducha. [...] Jasną Górą rządzą pełni zapału młodzi, którzy nie mieli wątpliwości, że ten jubileusz trzeba godnie uczcić. O wszystkim wiedział generał, ojciec Alojzy Wrzałik, który się nie wtrącał i wszystkim naszym działaniom błogosławił. [...] Mieliśmy powtórzyć śluby króla Jana Kazimierza, ale z ich tekstem to była rozpacz. Okazało się, że istniały trzy teksty. Cośmy się nagłowili, żeby znaleźć ten tekst oryginalny!”³³⁵.

³³⁰ Franciszek Musiel (1915–1992) był wtedy wykładowcą języka łacińskiego w Niższym Seminarium Duchownym w Częstochowie. Od 1957 r. był administratorem, a od 1963 r. proboszczem w Parafii Matki Bożej Zwycięskiej w Częstochowie, od 1960 r. diecezjalnym duszpasterzem mężczyzn. W latach 1965–1992 był sufraganiem częstochowskim, *vide*: K.R. Prokop, *Biskupi Kościoła...*, s. 97–98.

³³¹ AIPN Ka, 056/11, Informacja WU ds. SBP w Stalinogrodzie dotycząca sytuacji na odcinku kleru z dnia 8 V 1956 r., k. 226–227.

³³² A. Długosz, *Pasterskie poczynania biskupów pomocniczych diecezji częstochowskiej* [w:] *Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięćciolecie Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 136.

³³³ AIPN Ka, 056/11, Informacja WU ds. SBP w Stalinogrodzie dotycząca sytuacji na odcinku kleru..., k. 233–234.

³³⁴ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapisy z 29 VI 1956 r., k. 337.

³³⁵ *Znam tu każdy kamień...*, s. 133–135.

Konieczne też było napisanie współczesnego tekstu ślubów, co ostatecznie zrobił uwięziony w Komańczy kardynał Wyszyński. Odczytać miał je bp Michał Klepacz, który poradził o. przeorowi Tomzińskiemu, żeby wysłać zaproszenia do każdej polskiej parafii. „Siedem tysięcy listów, na półtojej strony! Jak zrobić, żeby ten list dotarł do ludzi? Nie mamy radia, telewizji, prasy. Niczego nie mamy! Nie mieliśmy też wówczas żadnych urządzeń powielających. Znowu spiszek, konspiracja, ścisła tajemnica. Te siedem tysięcy listów było przepisywanych na maszynach do pisania w zakrystii, pod przysięgą. Paniom, które je przepisywały, puchły palce. Gdyby UB przechwyciło choć jeden list, nic by z tego nie wyszło”³³⁶.

Pracownicy aparatu bezpieczeństwa zdawali sobie jednak sprawę z działalności „Ósemek”. Dążyli do werbunku agentury, która miała pozyskać wydawnictwa jasnogórskie, ustalić miejsce drukowania i przechowywania wydawnictw, a także personalia osób do tego zaangażowanych. Ponownie planowano założenie podsłuchu w mieszkaniu Marii Okońskiej. Zakładano wystąpienie z wnioskiem do Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk o ukaranie wydawców rozsyłanych listów i broszur³³⁷.

26 sierpnia na uroczystość przybyły tłumy. Według niektórych źródeł kościelnych ponad milion (kardynał Wyszyński mówił nawet o liczbie półtora miliona osób³³⁸), według UdsW prawie milion osób, według Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego ok. 600–700 tysięcy osób. Dziś trudno rozstrzygnąć, kto miał rację. Sprawy nie ułatwia fakt, że w 1966 r. Zenon Kliszko, na posiedzeniu Komisji Komitetu Centralnego ds. Kleru, powiedział o 1.4 mln, co może sugerować wcześniejsze zaniżanie danych przez bezpiekę. W kronice jasnogórskiej znajdujemy informację, opartą na przekazie uczestników, że wierni stali jeszcze w Alejach NMP, „aż do dworca kolejowego – na moście stała końcówka”. W związku z tym przyjęto liczbę ponad miliona osób jako realną³³⁹. Ślubowanie złożono przy pustym fotelu prymasa Wyszyńskiego, na który o. Tomziński złożył bukiet białoczerwonych kwiatów³⁴⁰. Chociaż samo odczytanie tekstu przez bp. Klepacza było ciche i „bez emocji i uczucia, bez przekonania”³⁴¹. W albumie z uroczystości

³³⁶ *Ibidem*, s. 137.

³³⁷ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 368–369.

³³⁸ AIPN, 01283/107, Zapis z podsłuchu pokojowego w dniu 27 X 1956 r. w raporcie z dnia 3 XI 1956 r., Warszawa, k. 245.

³³⁹ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 26 VIII 1956 r., k. 351.

³⁴⁰ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 371; *Znam tu każdy kamień...*, s. 145; Warszawa z dnia 22 II 1966 r. Protokół z posiedzenia Komisji KC ds. Kleru [w:] *Tajne dokumenty państwo-Kościół 1960–1980*, Londyn 1996, s. 196; W.J. Wysocki, *Osaczenie Prymasa. Kardynał Stefan Wyszyński jako „podopieczny” aparatu bezpieczeństwa w latach 1953–1956*, Warszawa 2002, s. 132.

³⁴¹ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956 r., zapis z dnia 26 VIII 1956 r., k. 351.

znajdujemy napisy: „Stolica Prymasowska osierocona”, „Jasna Góra obłożona walem serc polskich”³⁴².

Komunistyczny propagandzista, Wiesław Mysłek, po kilku latach napisał:

„Na ten dzień zwołano do Częstochowy ogromną pielgrzymkę. Cały aparat kościelny wręczgnięty został do prac przygotowawczych do tej manifestacji. Ten wysiłek organizacyjny, polityczna atmosfera 1956 roku, wreszcie specjalna okazja, z którą pielgrzymka była związana, złożyły się w sumie na imprezę jedną z największych, jakie obserwowaliśmy w Polsce na przestrzeni jej dziejów”³⁴³.

Co ciekawe, w pracach na ten temat, pisanych z punktu widzenia władz PRL, m.in. w skrypcie Akademii Spraw Wewnętrznych, to Kościół był przedstawiany jako agresywna strona, walcząca o eliminowanie wpływów socjalistycznych w Polsce. A odwoływanie się do tradycji historycznych było elementem walki na płaszczyźnie ideologicznej (po wcześniejszym wsparciu podziemia antykomunistycznego)³⁴⁴.

Przebywający w Komańczy prymas, tworząc tekst Jasnogórskich Ślubów Narodu, łączył historię z teraźniejszością, ale jednocześnie patrzył w przyszłość. „Wiedział, że potrzeba wyraźnego kierownictwa, zdecydowanej linii i jasnego ogólnego i szczegółowego programu”³⁴⁵.

Wszystko wskazuje na to, że mimo uwięzienia prymasa Wyszyńskiego, w partii nie zdecydowano się na gwałtowne rozwiązania. Można przypuszczać, że było to skutkiem wydarzeń w czerwcu w Poznaniu. Władza ewidentnie chciała uspokoić nastroje społeczne. W Kronice Klasztoru Jasnogórskiego – pisanej przecież na bieżąco – odnotowano, że władze „lękają się” powtórki wydarzeń poznańskich³⁴⁶. Próba siłowego stłumienia uroczystości kościelnych czy rewizja na Jasnej Górze mogłyby doprowadzić do kolejnych wybuchów niezadowolenia. Stąd niektóre działania władz, jak np.: umożliwienie siostram zakonnym, internowanym w obozie w Kobylinie w Wielkopolsce, wyjazdu na Jasną Górę na Dzień Ślubów Narodu, pozytywne rozpatrzenie odwołań przez UdsW w sprawie odmów na organizowanie pielgrzymek, wydanych przez niektóre prezydya wojewódzkich rad narodowych, dbałość o lepsze zaopatrzenie Częstochowy w żywność i zapewnienie dodatkowego transportu, którym pielgrzymi powracali do domów, czy też zorganizowanie opieki lekarskiej i sanitarnej³⁴⁷.

³⁴² AAG, Albumy, sygn. AL 202, Fotografie z uroczystości 26 VIII 1956 r. na Jasnej Górze, b.p.

³⁴³ W. Mysłek, *Kościół katolicki i Tysiąclecie*, Warszawa 1963, s. 9.

³⁴⁴ A. Żelobowski, *Stanowisko Kościoła rzymskokatolickiego wobec przeobrażeń socjalistycznych w Polsce w latach 1944–1970*, cz. 1, Warszawa 1987, Książka wydana w 20 egzemplarzach przez Akademię Spraw Wewnętrznych w Warszawie, zbiory prywatne autora, s. 188–189, 356.

³⁴⁵ J. Tomziński, *Prymas Millenium* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982...*, s. 266.

³⁴⁶ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 19 VII 1956 r., k. 339.

³⁴⁷ A. Mirek, *Siostry zakonne w obozach pracy w PRL w latach 1954–1956*, Lublin 2009, s. 471; B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 372–373.

Jednak prymas ciągle był uwięziony. Na Jasnej Górze zbierano podpisy pod petycją w sprawie jego uwolnienia. Według materiałów aparatu bezpieczeństwa, z inicjatywą w tej sprawie wyszły kobiety, uczestniczki pielgrzymki warszawskiej³⁴⁸. Złożona przez bp. Golińskiego petycja nie przyniosła skutku. Władze odmówiły komentując, że organizowanie akcji czy petycji w związku z prymasem Wyszyńskim „przyniesie może szkodę zarówno państwu, jak i Kościołowi”³⁴⁹. Na wypadek ucieczki do Komańczy sprowadzono oddział wojska, który miał pilnować stacji kolejowej³⁵⁰. Prymas cieszył się jednak z wydarzeń na Jasnej Górze. W Komańczy pisał: „Jestem już w pełni spokojny. Dokonało się wielkie dzieło. Spadł mi kamień z serca. Oby stał się chlebem dla Narodu”³⁵¹. Z drugiej strony na posiedzeniu Sekretariatu KW PZPR w Katowicach, po wysłuchaniu informacji o przygotowaniach do uroczystości jasnogórskich, postanowiono wstrzymać wyjazd wycieczek na zwiedzanie wystawy rolniczej w Częstochowie, zorganizować wycieczki na południe województwa, „załatwić przez Warszawę przyjazd dwóch atrakcyjnych drużyn zagranicznych” i zorganizować z ich udziałem mecze na Stadionie Śląskim w Chorzowie i na stadionie w Sosnowcu, spróbować zorganizować zawody żużlowe w Rybniku, dopilnować odpowiedniego nagłośnienia tych imprez, łącznie z zaplanowanymi wcześniej imprezami lotniczymi³⁵².

Jednocześnie Episkopat Polski, zebrany 26 sierpnia na Jasnej Górze, wystosował pismo do rządu PRL w sprawie uwięzionego prymasa Polski i domagał się jego uwolnienia. Pismo złożono na ręce premiera Józefa Cyrankiewicza³⁵³.

Uroczystościom jasnogórskim pracownicy aparatu bezpieczeństwa poświęcili sporo uwagi. Wyliczali, że początkowo na 26 sierpnia w Częstochowie planowano ponowienie ślubów Jana Kazimierza, obchody 20-lecia ślubów złożonych przez studentów na Jasnej Górze (w 1936 r.), 10-lecia ślubów narodu polskiego (złożonych w 1946 r.), poświęcenie spiżowej tablicy będącej wotum narodu polskiego, otwarcie wystawy pt. „Królowa Polski w życiu swego narodu”, odsłonięcie pomnika Henryka Sienkiewicza. Uważali, że wszystko to stanowi elementy programu ideologiczno-politycznego. Po proteście władz państwowych plany te zmody-

³⁴⁸ AIPN, 0445/113, t. 2, cz. 1, Sprawozdanie z pracy Wydziału I Departamentu VI Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego za III kwartał 1956 r. [brak daty], Warszawa, k. 198.

³⁴⁹ *Odpowiedź Sekretariatu Rady Państwa skierowana do bp. Zdzisława Golińskiego w związku z jego petycją o uwolnienie kard. Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, 24 VIII 1956 r.* [w:] *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. J. Marecki, F. Musiał, wybór, wstęp i opracowanie J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta-Szczęch, Kraków 2014, s. 134–135.

³⁵⁰ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego...*, s. 375.

³⁵¹ S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, Paris 1982, s. 250.

³⁵² APKat, KW PZPR, Posiedzenia Sekretariatu KW, sygn. 301/V/283, Protokół z posiedzenia Sekretariatu Stalinogrodzkiego KW PZPR odbytego w dniu 20 VIII 1956 r., k. 6–7.

³⁵³ *1 października 1956, Warszawa, List Sekretarza Episkopatu Bp. Z. Choromańskiego do Marszałka Sejmu J. Dembowskiego w sprawie odosobnienia Prymasa Polski* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: *Lata 1945–59*, Poznań 1994, s. 562.

fikowano, rezygnując z części punktów. Pozostawiono jednak ślubowanie narodu z okazji 300-lecia ślubów Jana Kazimierza. Ponadto po raz pierwszy zaplanowano procesję z Cudownym Obrazem po wałach jasnogórskich. Przygotowywano się też na ogólnopolski zjazd studentów. Funkcjonariusze bezpieki ustalili, że przygotowaniem do uroczystości zajmowali się paulini, jezuici, duszpasterze akademicki i „Ósemki” – członkinie nieistniejącego jeszcze formalnie Instytutu Prymasowskiego. W „Raporcie specjalnym” na ten temat stwierdzili, że:

„Celem tegorocznych uroczystości roku «maryjnego» jest masowe mobilizowanie i fanatyzowanie społeczeństwa przy wykorzystaniu popularnego wśród wiernych kultu maryjnego, ażeby w ten sposób odciągnąć masy wierzących od wpływu Partii i Rządu i wzmacniać³⁵⁴ w nich opór ideologiczny”³⁵⁵.

Obserwowano szczególną mobilizację duchownych w celu zapewnienia jak największej frekwencji i jak najliczniej przybyłych pielgrzymek. Na terenie całego kraju pracownicy poszczególnych referatów i wydziałów do spraw wyznań zbierali informacje na ten temat. Tworzyli poufne meldunki, w których informowali o aktywności poszczególnych księży i liczebności grup pielgrzymkowych. Interesowali się, czy wyjazdy miały charakter grupowy, czy indywidualny. Zwracali uwagę, że w poszczególnych miejscowościach, oddalonych od Częstochowy, proboszczowie organizowali uroczystości ku czci Matki Bożej, aby poprzez modlitwę łączyć się z uczestnikami wydarzeń w Częstochowie. Tak było np. w województwie zielonogórskim, gdzie do Wydziału ds. Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej wpływały sprawozdania z powiatowych i miejskich rad narodowych³⁵⁶. Następnie Wydział ds. Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej wysy-

³⁵⁴ W oryginale: wzmacniach.

³⁵⁵ AIPN Ka, 056/11, Raport specjalny dotyczący przygotowań do uroczystości 300-lecia ślubów Jana Kazimierza z dnia 11 VII 1956 r., k. 308–309.

³⁵⁶ APZG, PWRN w Zielonej Górze, Seria 6.33 Nadzór nad stowarzyszeniami religijnymi, sygn. 3263, Pismo przewodniczącego PWRN w Zielonej Górze do przewodniczących prezydiów powiatowych rad narodowych z dnia 14 VI 1956 r., k. 3; APZG, PWRN w Zielonej Górze, Seria 6.7 Sprawozdania Wydziału, sygn. 2938, Meldunek specjalny RdsW PPRN w Żarach do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 23 VIII 1956 r., k. 19; *ibidem*, Pismo RdsW PPRN w Sulęcinie do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 24 VIII 1956 r., k. 21; *ibidem*, Pismo przewodniczącego PPRN w Lubsku, Franciszka Schulza do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 24 VIII 1956 r., k. 22; *ibidem*, Pismo RdsW PPRN w Nowej Soli do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 25 VIII 1956 r., k. 23–24; *ibidem*, Pismo przewodniczącego PPRN w Międzyrzeczu, Jana Oleksego do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 27 VIII 1956 r., k. 25; *ibidem*, Pismo przewodniczącego PPRN w Żaganii, Jakuba Kowalenki do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 27 VIII 1956 r., k. 26; *ibidem*, Pismo Samodzielnego RdsW PPRN w Skwierzynie do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 25 VIII 1956 r., k. 27; *ibidem*, Sprawozdanie RdsW PPRN w Słubicach do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 28 VIII 1956 r., k. 29–30; *ibidem*, Sprawozdanie RdsW PMRN w Zielonej Górze do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 28 VIII 1956 r., k. 32; *ibidem*, Pismo RdsW PPRN w Krośnie Odrzańskim do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 29 VIII 1956 r., k. 34–35; *ibidem*, Pismo RdsW PMRN w Gorzowie Wielkopolskim do WdsW PWRN w Zielonej Górze z dnia 30 VIII 1956 r., k. 36–37.

łał informację zbiorczą do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie. Podkreślano w nim fakt, że w niektórych przypadkach nie doszło do wyjazdu wiernych, gdyż organizatorzy pielgrzymek nie uzyskali od PKP specjalnych, zarezerwowanych wagonów i przedziałów. W innych wypadkach wierni rezygnowali z powodu wysokiego kosztu przejazdu. Odnotowano też wyjazd pielgrzymek nielegalnych³⁵⁷.

Wiele starań w przygotowanie tych uroczystości włożył bp Zdzisław Goliński³⁵⁸. W czerwcu na Jasnej Górze otwarto wystawę przedstawiającą kult maryjny, ale jej symbolika miała bardzo aktualny charakter. Pojawiły się na niej fotografie Piusa XII i prymasa Wyszyńskiego. Na ekspozycji poświęconej powstaniu warszawskiemu i Armii Krajowej umieszczono kotwicę – znak Polski Walczącej i litery „PW”³⁵⁹.

Z tego czasu pochodzi wzrost aktywności aparatu bezpieczeństwa. Już w końcu 1955 r. planowano zwerbować paulina, określanego kryptonimem „C” i wprowadzić do rozpracowania zakonu informatorów „Matus” i „Lew”, którzy dotychczas pozostawali na kontakcie Sekcji III PU ds. BP w Częstochowie. Za wykonanie tych działań odpowiadał kierownik Sekcji II Wydziału VI Zygmunt Michalski³⁶⁰. W styczniu 1956 r. poinformowano, że kierownik Michalski i referent z jego sekcji – Artur Skipirzepsa planują zwerbowanie dwóch kandydatów: „L” i „C”. Obaj mieli bliskie kontakty z zakonnikami. Chciano też wykorzystać doraźnie byłego paulina „J” (wystąpił w 1950 r.), a następnie zbudować mu legendę, aby zbliżyć go do zakonników³⁶¹.

Z raportu kontroli pracy Sekcji II dokonanej w marcu 1956 r., dokumentu, na który natrafił Adam Dziurok, wiadomo, że bezpieka posiadała wtedy trzech informatorów. Dwóch to osoby świeckie: ps. „Lew” i ps. „Styczeń”, oraz brata zakonnego ps. „Zbigniew”³⁶².

Ze sprawozdania Wydziału I Departamentu VI Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego wynika, że w czasie uroczystości sierpniowych na Jasnej Górze zakres działań bezpieki był dość szeroki. Z każdą większą grupą pielgrzymów szedł agent, którego wspierali oddelegowani pracownicy operacyjni. W Częstochowie zorganizowano dla nich punkty spotkań. Z sąsiednich województw przysłano

³⁵⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie zastępcy przewodniczącego PWRN w Zielonej Górze do UdsW w Warszawie z dnia 1 IX 1956 r., k. 44–45.

³⁵⁸ *Ibidem*, k. 310; AACz, Księgi biskupie i kurialne, sygn. KB 3, Komunikaty i zarządzenia 1953–1958. Druk pisma Kurii Diecezjalnej w Częstochowie do księży dziekanów z dnia 3 I 1956 r. (Okólnik – Styczeń 1956 r.), s. 92.

³⁵⁹ AIPN Ka, 056/11, Raport specjalny dotyczący przygotowań..., k. 311.

³⁶⁰ *Ibidem*, Kwartalny plan perspektywiczny Wydziału VI WU ds. BP w Stalinogrodzie z dnia 5 X 1956 r., k. 279.

³⁶¹ *Ibidem*, Kwartalny plan perspektywiczny Wydziału VI WU ds. BP w Stalinogrodzie z dnia 4 I 1956 r., k. 271.

³⁶² AIPN Ka, 056/10, Raport z kontroli pracy Sekcji II Wydziału VI WUdsBP w Stalinogrodzie z dnia 23 III 1956 r., k. 349–359; A. Dziurok, *Kruczoizacja...*, s. 655.

dotychczasowych pracowników operacyjnych, których zadaniem było obserwowanie uczestników, a przebieg uroczystości jasnogórskich „został zabezpieczony techniką operacyjną”³⁶³.

W kwietniu 1956 r., w „Kwartalnym planie perspektywicznym Wydziału VI” zapowiadano zwerbowanie trzech agentów wewnątrz zakonu paulinów. Określono ich jako zakonnika „C”, zakonnika „RT” i zakonnika „A”, choć jak się okazało, zakonnikami mieli dopiero zostać. Podtytuł tego dokumentu brzmi: „Przedsięwzięcia zmierzające do rozeznania wrogiej bazy”. Do werbunku planowano wykorzystać agencję Wydziału VI Wojewódzkiego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Katowicach (wówczas Stalinogrodzie) a także Powiatowego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie, posiadającą możliwości dotarcia do klasztoru. Żeby wprowadzić agentów i zastosować środki techniczne kierownik Sekcji II Wydziału VI Z. Michalski i referent tej sekcji Artur Skipirzeпа przygotowywali kombinację operacyjną³⁶⁴. Póki co, do jednego z zakonników zbliżył się informator „Lew” i pozyskiwał wiadomości na temat klasztoru³⁶⁵.

31 sierpnia 1956 r. powstała kolejna notatka informacyjna bezpieki na temat werbunków agentów i informatorów. Ostatecznie zrezygnowano z planu zwerbowania trzech kandydatów mających wstąpić do nowicjatu zakonu paulinów. Głównym powodem okazał się ich młody wiek – 16 lat. Mimo tego pracowano nad ośmioma innymi kandydatami. Werbunki planowano na wrzesień³⁶⁶. 15 października, w ramowym planie pracy Wydziału VI zamieszczono informację, że w zakonie paulinów aparat bezpieczeństwa nie posiada żadnej agencji. Tym razem chciano zwerbować dwóch zakonników „K” i „Z”, a także uaktywnić pracę z agentem „Dziekan” i informatorami „Lew” i „Kalinowski”, którzy mieliby zapewnić dopływ informacji na temat zakonników w czasie trwania kampanii wyborczej do Sejmu PRL³⁶⁷.

W liście episkopatu na niedzielę 24 kwietnia 1977 r. znajdujemy odniesienia do tamtych chwil:

„Zdając sobie sprawę, że moce ciemności usiłują odebrać nam skarb wiary świętej, prosiliśmy Królową³⁶⁸ Polski w Jasnogórskich Ślubach o ratunek. Wołaliśmy do Niej: «Wzywamy pokornie Twojej pomocy i miłosierdzia w walce o do-

³⁶³ AIPN, 0445/113, t. 2, cz. 1, Sprawozdanie Wydziału I Departamentu VI Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego za III kwartał 1956 r. [brak daty], Warszawa, k. 197.

³⁶⁴ AIPN Ka, 056/11, Kwartalny plan perspektywiczny Wydziału VI WU ds. BP w Stalinogrodzie z dnia 7 IV 1956 r., k. 257–258.

³⁶⁵ AIPN, 0445/113, t. 2, cz. 1, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II Departamentu VI Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego za I kwartał 1956 r. z dnia 9 IV 1956 r., Warszawa, k. 228.

³⁶⁶ AIPN Ka, 056/11, Informacja z dnia 31 VIII 1956 r., k. 248–249.

³⁶⁷ *Ibidem*, Ramowy plan pracy Wydziału VI na okres kampanii wyborczej do Sejmu PRL z dnia 15 X 1956 r., k. 452.

³⁶⁸ W oryginale: Królowę.

chowanie wierności Bogu, Krzyżowi i Ewangelii, Kościołowi świętemu i jego Pa-
sterzom. Ojczyźnie naszej świętej» [...]»³⁶⁹.

W październiku 1956 r. wydarzenia polityczne przyniosły w Polsce zmianę wła-
dzy. Stery przejął Władysław Gomułka. Na VIII Plenum KC PZPR ostro skryty-
kował poprzednią ekipę. Skomentował wydarzenia w Poznaniu:

„Klasa robotnicza dała ostatnio kierownictwu partii i rządowi bolesną nauczkę. Robotnicy Poznania chwytając za oręż strajku i wychodząc manifestacyjnie na ulice w czarny czwartek czerwcowy zawołali wielkim głosem: Dosyć! Tak dalej nie można! Zawrócić z fałszywej drogi! [...] Wielką naiwnością polityczną była nieudolna próba przedstawienia bolesnej tragedii poznańskiej jako dzieła agentów imperialistycznych i prowokatorów»³⁷⁰.

Skrytykował politykę gospodarczą i społeczną. Zapowiedział odejście od kultu jednostki:

„Przy tym systemie lamano charaktery i sumienia ludzkie, deptano ludzi, oplu-
wano ich cześć. Oszczerstwo, kłamstwo, i fałsze, a nawet prowokacje służyły za narzędzia sprawowania władzy. Doszło i u nas do tragicznych faktów, że nie-
winnych ludzi posłano na śmierć. Wielu innych więziono niewinnie nieraz przez
długie lata [...]»³⁷¹.

Te wypowiedzi dawały nadzieję na uwolnienie więźniów politycznych, także
prymasa Polski. Zakończył się czas zwany stalinizmem. Paulini z zadowoleniem
przyjęli informacje o zmianach w rządzie. Podkreślano, że władzę objął Gomułka,
który był więziony przez poprzedni reżim³⁷².

Nowe władze partyjne nie były jeszcze dostatecznie silne, potrzebowały cza-
su i korzystnej atmosfery poparcia społecznego. Zadrażnienia z Kościołem były
więc niepożądane. Można było spodziewać się działań normalizujących stosunki
państwo-Kościół. 28 października z Komańczy uwolniono prymasa Wyszyńskiego.
Po trzech latach mógł w Uroczystość Chrystusa Króla wrócić do Warszawy,
a później przybyć na Jasną Górę³⁷³. Chociaż chciał najpierw do Częstochowy.
Oczekiwano go tam, codziennie modlono się o jego uwolnienie. Władzom bar-
dzo jednak zależało, żeby pierwsze kroki nie były skierowane na Jasną Górę. Do
wyjazdu do stolicy namawiali go przedstawiciele rządu: Władysław Bieńkowski
i Zenon Kliszko. Po uroczystościach sierpniowych władze wyraźnie obawiały się
spontanicznej reakcji Polaków na obecność prymasa na Jasnej Górze po kilku la-
tach uwięzienia. Kiedy przybył do stolicy, przed Pałacem Prymasowskim zgroma-

³⁶⁹ *Panno Święta co Jasnej bronisz Częstochowy...*, s. 20.

³⁷⁰ *Przemówienie Władysława Gomułki na VIII Plenum KC PZPR w dniu 20 X 1956 r.*, „Nowe Drogi”
1956, nr 10 (88), Warszawa, s. 27.

³⁷¹ *Ibidem*, s. 41.

³⁷² AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia
22 X 1956 r., k. 359.

³⁷³ AAG, Albumy, sygn. AL 100, Fotografie z pierwszej wizyty kardynała Wyszyńskiego na Jasnej
Górze po uwolnieniu z miejsca odosobnienia w Komańczy, b.p.

dział się tłum ludzi, a entuzjastyczne powitanie zakończono odśpiewaniem Apelu Jasnogórskiego³⁷⁴. Dopiero 2 listopada prymas stanął przed Matką Bożą Częstochowską razem z bp. Antonim Baraniakiem. Podczas tej radosnej uroczystości paulini lowili każde jego słowo, a on dziękował za „tysięczne msze, za to, że gdy inni milczeli, tchórzeli – Jasna Góra zawsze jawnie i oficjalnie przyznawała się do niego – więźnia”³⁷⁵. W maju 1957 r. po raz pierwszy od 6 lat mógł pojechać do Watykanu i odebrać przyznany w styczniu 1953 r. kapelusze kardynalski³⁷⁶.

Wydarzenia 1956 r. dały sygnał, że można spróbować powrotu do tradycji pielgrzymek stanowych i zawodowych. Duszpasterze akademicki w tajemnicy przygotowywali pielgrzymkę studentów, którzy 14 października 1956 r. przybyli na Jasną Górę. Inicjatywa była trafna. Już w następnym roku „wybuchła jak wulkan”³⁷⁷. Odbyła się też pierwsza powojenna pielgrzymka lekarzy, zorganizowana 2 grudnia 1956 r. Z Krakowa organizował ją ówczesny duszpasterz służby zdrowia ks. prof. Karol Wojtyła³⁷⁸. Inicjatywy te przywracały dawne tradycje.

W następnych latach pielgrzymki stanowe i zawodowe miały odegrać olbrzymią rolę religijną, społeczną i polityczną. Spotkały się też z silną kontrakcją ze strony propagandy komunistycznej. Przykładem może być rozdział w jednej z książek, w której autor, atakując Wielką Nowennę, podsumowywał duszpasterstwo zawodowe wśród lekarzy i pielęgniarek:

„Wszystkie działania hierarchii kościelnej w lecznictwie wchodzą w zakres ogólnej, totalnej próby klerykalizacji stosunków polskich. I tu, podobnie jak w innych środowiskach inteligencji, Kościół poszukuje swojego «świeckiego ramienia»”³⁷⁹.

3 grudnia 1956 r. na Jasnej Górze odbyło się pierwsze posiedzenie, powołanej w listopadzie przez Konferencję Episkopatu, Komisji Maryjnej Episkopatu (jej pierwsza nazwa była dłuższa: Komisja Maryjna do spraw realizacji Ślubów Narodu). Początkowo liczyła cztery osoby. Jej skład przedstawiał się następująco: prymas Stefan Wyszyński – przewodniczący, bp Zdzisław Goliński – wiceprzewodniczący, ks. prałat Stefan Piotrowski z Warszawy i przeor jasnogórski, o. Jerzy

³⁷⁴ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 29 X 1956 r., k. 340; A. Micewski, *Stefan Kardynał Wyszyński (1901–1981)*, Warszawa 2000, s. 148.

³⁷⁵ AJG, sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956, zapis z dnia 2 XI 1956 r., k. 340–341; S. Wyszyński, *Jasnogórskie wspomnienia. Zapiski osobiste*, Jasna Góra 2018, s. 47–48; M. Wantowska, *Zawierzenie Matce Bożej w życiu Prymasa Tysiąclecia* [w:] *Czas nigdy go nie oddali. Wspomnienia o Stefanie kardynale Wyszyńskim*, red. A. Rastawicka, B. Piasecki, współpraca M. Zieliński, Kraków 2011, s. 166; S. Wyszyński, *Głos z Jasnej Góry*, Warszawa 1984, s. 9–18.

³⁷⁶ W. Polak, *Polityka władz państwowych w Polsce wobec Kościoła katolickiego przed i w czasie trwania Soboru Watykańskiego II (1956–1965)* [w:] *Studia Soborowe. Historia i nauczanie Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2013, s. 102.

³⁷⁷ A. Przybecki, *Urzędystwienie się Kościoła w środowisku akademickim. W poszukiwaniu koncepcji duszpasterstwa studentów w Polsce*, Poznań 1986, s. 153.

³⁷⁸ S.Z. Jabłoński, *Dzieje kultu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 52; P. Mardyla, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich...*, s. 259.

³⁷⁹ W. Mysiek, *Kościół katolicki i Tysiąclecie*, Warszawa 1963, s. 165.

Tomziński, ale na spotkanie zaproszono jeszcze generała paulinów o. Alojzego Wrzaliaka, dyrektora Wydziału do spraw Zakonnych ks. Bronisława Dąbrowskiego³⁸⁰ i kustosza bazyliki jasnogórskiej o. Teofila Krauzego. Z czasem skład Komisji ulegał zmianom, np. w dniu 5 października 1959 r., podczas posiedzenia na Jasnej Górze, obecni byli następujący jej członkowie: bp Zdzisław Goliński, bp Antoni Pawłowski bp Jan Czerniak, ks. Stefan Piotrowski, przeor o. Kajetan Raczyński, o. Paweł Kosiak, ks. Kazimierz Majdański, o. Ferdynand Stanisław Pasternak, ks. Bronisław Dąbrowski, ks. Hieronim Kocylowski, ks. Antoni Kitliński, o. Bernard Przybylski, ks. Franciszek Blachnicki³⁸¹. Po śmierci bp. Golińskiego, kard. Wyszyński przestał być przewodniczącym, ale dalej uczestniczył w obradach. Zastąpił go bp Pawłowski, a nowy ordynariusz częstochowski bp Stefan Bareła został wiceprzewodniczącym. Resztę składu stanowili: abp Bolesław Kominek, bp Jerzy Modzelewski, bp Jan Czerniak, bp Kazimierz Majdański, bp Bronisław Dąbrowski, o. Bernard Przybylski, ks. Stefan Piotrowski, ks. Hieronim Kocylowski, ks. Antoni Kitliński, o. Teofil Krauze z racji pełnienia funkcji przeora jasnogórskiego, o. Paweł Kosiak. W następnym roku dołączył jeszcze bp Kazimierz Kowalski. W 1974 r. w jej skład wchodziło już 21 osób, w 1980 r. – 23 osoby. W Komisji zasiadali: generał paulinów, przeor jasnogórski, kilku biskupów, zaproszeni księża i zakonnicy, siostra zakonna, członkinie Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu. Ponieważ w kolejnych latach wielkie przedsięwzięcia Kościoła w Polsce były ściśle związane z rozwojem kultu maryjnego, to znaczenie Komisji rosło. Jej kompetencje dotyczyły między innymi realizacji Ślubów Jasnogórskich, przebiegu nawiedzenia kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, szerzenia praktyki oddania się Matce Bożej w niewolę za Kościół, duszpasterstwa sanktuaryjnego i pielgrzymkowego, organizacji prac grup stanowych i zawodowych, organizacji ośrodków duszpasterskich, podtrzymywaniu idei i praktyki Apelu Jasnogórskiego. Działania Komisji łączono też z procesem recepcji Soboru Watykańskiego II. Także po 16 grudnia 1966 r., kiedy to kardynał Wyszyński wskazał dalszą potrzebę prac, poprzez uświadamianie ludziom obecności i działania razem z Chrystusem jego Matki³⁸². Podczas spotkań Komisji opracowywa-

³⁸⁰ Bronisław Dąbrowski (1917–1997) od 1949 r. był kierownikiem Wydziału Spraw Zakonnych przy Sekretariacie Prymasa Polski, a od 1950 r. dyrektorem Biura Episkopatu Polski. W latach 1962–1993 był sufraganem warszawskim. Od 1962 r. był zastępcą sekretarza Episkopatu Polski, a od 1968 do 1993 r. sekretarzem Episkopatu Polski. *Vide*: K. R. Prokop, *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej. Leksykon biograficzny*, Kraków 1998, s. 27–28.

³⁸¹ S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 6: 1959, Warszawa 2019, s. 240.

³⁸² M. Białkowski, *Od Vaticanum II do bulli Episcoporum Poloniae coetus. Pierwsza faza recepcji Soboru Watykańskiego II w Polsce (1966–1972) – wybrane zagadnienia* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2017, s. 78; K. Ciemięga, *Wielka Nowenna Tysiąclecia w świetle materiałów Komisji Maryjnej Episkopatu*, „*Studia Claromontana*” 2006, t. 24, s. 165–235; Z.S. Jabłoński, *Rozmowy o Jasnej Górze*, Częstochowa 2007, s. 53; T. Siudy, *Komisja Maryjna Episkopatu Polski w służbie polskiej drogi ma-*

no najważniejsze projekty pracy duszpasterskiej na skalę ogólnopolską, programy centralnych uroczystości³⁸³. Dyskutowano o terminarzu ruchu pielgrzymkowego i jego perspektywach w kolejnych latach³⁸⁴. Tworzono teksty modlitw, jak np. „Modlitwy o oddanie świata” na uroczystość Królowej Polski 3 maja i na cały miesiąc maj roku świętego 1974, w której czytamy m.in.: „Stajemy przed Tobą zatroszeni o przyszłość pokoleń, które nurtuje pokusa obalania wszelkich praw, wraz z całym dorobkiem przeszłości”³⁸⁵. W 1970 r. w jej skład wchodził: bp Stefan Bareła – przewodniczący, paulin o. Paweł Kosiak – sekretarz³⁸⁶, abp Bolesław Kominek, bp Jan Czerniak, bp Tadeusz Etter, bp Bronisław Dąbrowski, bp Piotr Bednarczyk, paulin o. Jerzy Tomziński, ks. Hieronim Kocyłowski, o. Andrzej Ludwik Krupa z Zakonu Braci Mniejszych, ks. Marian Piątkowski, ks. Zbigniew Kraszewski, paulin o. Teofil Krauze, pallotylny ks. Edmund Boniewicz³⁸⁷. Komuniści w działaniach Komisji jako „kierowniczego ciała ruchu maryjnego” dostrzegali zagrożenie. Wiesław Myslek w jednej ze swoich propagandowych książek, wydanej w 1963 r., pisał:

„Komisja ta powstała dopiero w okresie po październiku 1956 r. Jej przewodniczącym jest ordynariusz diecezji częstochowskiej biskup Z. Goliński, któremu powierzono tę funkcję, mimo że sam określał się mianem chrystocentrysty. Komisja Maryjna opracowuje między innymi szczegółowe hasła «Nowenny Maryjnej», określa konkretne zadania i założenia poszczególnych etapów, przygotowuje program oraz tezy kazań i nauk stanowych każdego roku «Nowenny», projektuje listy pasterskie Episkopatu, analizuje sytuację w dziedzinie propagowania kultu maryjnego w diecezjach, kieruje całokształtem działalności propagandowej i wydawniczej oraz działalnością Instytutu Prymasowskiego w klasztorze jasnogórskim. Całokształt działalności tej Komisji prowadzi do ugruntowania w Polsce mariocentryzmu w swoistej, bogoojczyźnianej postaci”³⁸⁸.

ryjnej [w:] *Na polskiej drodze maryjnej*, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Częstochowa – Pasierbiec 2007, s. 27–29.

³⁸³ J. Tomziński, *Jasnogórska Maryja w życiu i służbie ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski...*, s. 37–40; P. Raina, *Stan wojenny w zapiskach arcybiskupa Dąbrowskiego*, Warszawa 2006, s. 94.

³⁸⁴ AACz, Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłoslawa Kołodziejczyka, tymczasowa sygn. M – Jasna Góra – miejscem apostołstwa wiary, Pismo przewodniczącego Komisji Maryjnej do z dnia 3 V 1970 r., k. 1.

³⁸⁵ *Ibidem*, tymczasowa sygn. M – Jasna Góra – uroczystości, „Modlitwy o oddanie świata” na uroczystość Królowej Polski 3 maja i na cały miesiąc maj roku świętego 1974, b.p.

³⁸⁶ Szerzej: P. Kosiak, *Biskup Stefan Bareła jako przewodniczący Komisji Maryjnej Episkopatu Polski*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 6, s. 15–19.

³⁸⁷ M. Białkowski, *Od bulli Episcoporum Poloniae coetus do wyboru kard. Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową. Druga faza recepcji Soboru Watykańskiego II w Polsce (1972–1978)* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 3: 1972–1978, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2018, s. 101–102.

³⁸⁸ W. Myslek, *Kościół współczesny*, Warszawa 1963, s. 198–199.

Dlatego też jej obrady stały się celem działań operacyjnych aparatu bezpieczeństwa. Póki co w aparacie bezpieczeństwa wyrażano opinię, że sytuacja w Częstochowie jest opanowana, ale po latach podpułkownik Lucjan Pikuła z katowickiej bezpieki uznał 1956 r. za przełomowy, gdyż właśnie do tego czasu uroczystości religijne nie były aż tak masowe, a ich oprawa nie miała jakiegoś szczególnie propagandowego charakteru. W ocenie pracowników aparatu bezpieczeństwa duchowni nie podkreślali jeszcze wyjątkowej rangi sanktuarium. Od 1956 r. na Jasną Górę zaczęły przybywać tłumy³⁸⁹.

³⁸⁹ AIPN Ka, 056/50, Ocena sytuacji operacyjnej po pionie IV w województwie katowickim z dnia 1 XII 1964 r., k. 204–205.

Rozdział II

Czasy rządów Władysława Gomułki (1956-1970)

1. Pozory zmian Października

Początkowe działania władz państwowych, sygnalizujące zmianę jakości w stosunkach z Kościołem, miały na celu uspokojenie społeczeństwa po wydarzeniach w Poznaniu. Były też skutkiem zmiany ekipy rządzącej i chęci pozyskania akceptacji społecznej. Kościół był przecież potężną instytucją, kształtował opinię publiczną, a pozytywna reakcja na zmianę była pożądana. Zwłaszcza że nastąpiła początkowo bez wiedzy i zgody Związku Sowieckiego. Po wydarzeniach czerwcowych w Poznaniu spokój w kraju był nieodzownym warunkiem utrzymania się rządów Władysława Gomułki. Dlatego też takie gesty jak uwolnienie prymasa, zgoda na budowę świątyni i likwidacja referatów do spraw wyznań przy prezydiach powiatowych rad narodowych (z dniem 8 marca 1957 r.).

Przyjmuje się, że liberalizacja gomułkowska trwała do października 1957 r., kiedy po likwidacji pisma „Po prostu” doszło do zamieszek w Warszawie¹. Jednak stawianie cenzur czasowych nie zawsze się sprawdza. W przypadku stosunków państwo-Kościół liberalizujące działania ekipy Gomułki były przede wszystkim obliczone na efekt w postaci pozytywnego odbioru społecznego. Nie były konsekwentne, a już na pewno były krótkotrwałe. W tym samym czasie, w ukryciu przed społeczeństwem, kontynuowano działania represyjne. Likwidacja referatów do spraw wyznań wcale nie musiała oznaczać osłabienia działania systemu kontroli duchownych. Szybko odczuli to zakonnicy. Od początku 1957 r. działał dekret z 31 grudnia 1956 r. „O organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych”². Na jego podstawie poszczególne wydziały ds. wyznań odmawiały wyrażania zgody na obejmowanie probostw przez księży zakonnych twierdząc, że proboszczami mogą być tylko księża diecezjalni. Postępowanie takie było niezgodne z treścią dekretu i stanowiło typowy przykład „naginania” prawa. Przeciwno takiemu działaniu protestowali wyżsi przełożeni zakonów męskich w Polsce, w tym o. Kajetan Raczyński, reprezentujący zakon paulinów³. Zakonnicy byli inwigilowani. Wiedział o tym o. general Ałojzy Wrzałik, który chory, w bardzo ciężkim stanie przebywał w Krynicy i w wewnątrzzakonnej korespondencji wyrażał obawę przed składaniem podpisów *in blanco*. Nie chciał wysyłać takich dokumentów za pośrednictwem poczty, gdzie „podejmowano podobne papiery i były różne z tego powodu nieprzyjemności”⁴.

¹ W. Polak, *Polityka władz państwowych w Polsce wobec Kościoła katolickiego...*, s. 102; W. Chrypiński, *Kościół a rząd i społeczeństwo w powojennej Polsce*, Londyn 1989, s. 8.

² *Dekret z dnia 31 grudnia o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych* [w:] *Położenie prawne kościołów i związków wyznaniowych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zbiór przepisów i dokumentów wg stanu na dzień 1 października 1960 r.*, opr. E. Malkiewicz, S. Podemski, Warszawa 1960, s. 54–56.

³ AAN, UdsW, sygn. 32/268, Pro Memoria od Wyższych Przełożonych Zakonów Męskich w Polsce do Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu w Warszawie z dnia 26 VI 1957 r., k. 1–4.

⁴ AJG, sygn. 3829, Listy o. Ałojzego Wrzałika, Pismo do o. Kazimierza Szafránca, sekretarza generalnego z dnia 24 II 1957 r., k. 61.

Wartością dodatnią po Październiku 1956 r. było umożliwienie przyjazdu coraz liczniejszych grup pielgrzymów zagranicznych⁵.

24 kwietnia 1957 r. zmarł ojciec generał Alojzy Wrzałik⁶. W związku z tym nastąpiła zmiana władz w zakonie. Kilka miesięcy później pracownicy bezpieczeństwa postanowili skłócić nowe władze zakonu z resztą społeczności. Perfidny plan polegał na opracowaniu kłamliwych i oczerniających anonimów i wysłania ich do zakonników, żeby podważyć ich zaufanie względem siebie. Plan powstały w Wydziale III KW MO w Katowicach wyglądał następująco:

„1) Opracować anonim do nowego przeora Jasnej Góry, w którym będzie mowa o stronie moralnej o. Jerzego, o. Teofila i o. Aleksandra, z podkreśleniem negatywnego stosunku do nowych władz oo. Paulinów.

W dalszej części anonimu poruszy się ich współzycie z kobietami, przebywającymi na Jasnej Górze (Ósemki z Warszawy), które tworzą tzw. komitet organizacyjny odbywających się tam uroczystości.

Z anonimu tego wynikać będzie, że autorem jest pracownik klasztorny i popiera w całej rozciągłości nowe władze.

2) Kilka dni później zostaną opracowane dwa anonimy do o. Aleksandra i o. Jerzego, z treści których wynikać będzie, że obecny przeor stara się ich usunąć na inne placówki, ponieważ obawia się ich wpływu i autorytetu, jakim cieszą się u wiernych i pozostałych zakonników.

Z anonimów tych będzie wynikało, że o usunięcia ich z Jasnej Góry ubiegają się ojcowie starsi, którzy śledzą ich ruchy za pomocą niektórych braciszków.

Anonimy te zostaną opracowane na maszynie o podobnych czcionkach i papierze, jaki używa się na Jasnej Górze, z podpisem «nasz przyjaciel».

3) Po pewnym czasie zostanie wysłany anonim do o. Teofila o podobnej treści co wyżej, z tym, że zaznaczy się, że o obecne jego stanowisko ubiegają się ojcowie starsi.

4) tymczasem⁷ zostanie opracowany list anonimowy do nowego generała oo. Paulinów, w którym będzie mowa o współzyciu niektórych osób z kobietami, przebywającymi na Jasnej Górze (Ósemki). W anonimie tym ponadto nadmieni się o członkach kapituły na Jasnej Górze, którzy są negatywnie ustosunkowani do jego posunięć finansowych i zarządzeń administracyjnych (chodzi mianowicie o remonty i konserwację Jasnej Góry, któremu sprzeciwia się nowy generał, jak i nowo wybrany przeor). Jako dowód poda się ostatnie wybory, gdzie członkowie kapituły mieli swoich kandydatów i usiłowali się przeciwstawić obecnemu kierownictwu.

⁵ *Ibidem*, sygn. 3073, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 I 1960 r. do 26 XII 1960 r., zapis z dnia 2 VI 1960 r., k. 26; *ibidem*, sygn. 3457, Kronika Jasnej Góry – sanktuarium i klasztor – od 24 VI 1979 r. do 22 VI 1983 r., zapis z dnia 31 VII 1979 r., s. 14.

⁶ J. Zbudniewek, *Generał paulinów o. Alojzy Wrzałik – w służbie Kościoła i Narodu*, „Studia Claromontana” 2008, t. 26, s. 351–402.

⁷ W oryginale: w między czasie.

5) W tym samym okresie ponownie zostanie opracowany anonim do generała oo. Paulinów o niemoralnym prowadzeniu się o. Aleksandra, o. Jerzego i o. Teofila, podając nazwiska kobiet i fakty, jakie są podane w przechwyconych anonimach. Z anonimu tego wynikać będzie, że autorem jest kobieta spoza⁸ Jasnej Góry, znająca doskonale te fakty, ponieważ w przeszłości flirtowała z zakonnikami na Jasnej Górze. Anonim ten zostanie opracowany odręcznie charakterem kobiecym⁹.

Pisane przez pracowników bezpieki anonimy miały na celu wywołać konflikty i zaostrzyć wszelkie istniejące antagonizmy wewnątrz społeczności klasztoru. Na podstawie donosów od zwerbowanych agentów „Mirosława” i „Renaty” było wiadomo, jakie poglądy mają poszczególni paulini. Według założeń bezpieki efekt, jaki miały wywołać te anonimy, powinien być ogromny. Liczono, że część zakonników załamie się i będą szukali oparcia na zewnątrz klasztoru. Wtedy oficerowie aparatu bezpieczeństwa przystąpią do opracowania poszczególnych przypadków, wytypowania kandydatów do werbunku. W przypadku gdyby reakcja zakonników była słaba, planowano wysłanie kolejnych anonimów z zaznaczeniem, że ich odpisy zostały wysłane do kurii i do instytucji świeckich¹⁰.

Informacje o paulinach uzyskiwano w różny sposób. Na przykład 12 czerwca 1957 r. kierownik Wydziału ds. Wyznań w Warszawie, Jan Szczygiel, informował Urząd ds. Wyznań, że dowiedział się od proboszcza parafii Węgra, w powiecie przasnyskim, ks. Aleksandra Policiewicza, o wyjeździe przeora klasztoru jasno-górskiego do Rzymu, a następnie do USA. Przeor miał jechać do Stanów Zjednoczonych incognito, żeby zbierać tam dolary na sanktuarium. Z kolei proboszcz pozyskał tę wiedzę od złotników, którzy byli zaangażowani w prace na Jasnej Górze i jednocześnie w pozłacanie części ołtarza w kościele parafialnym w Węgrze¹¹.

W kwietniu i maju 1957 r. paulini wystąpili o zwrot nieruchomości przy ulicy Kordeckiego 2, która przed wojną była wybudowana jako „Dom Pątnika”. W czasie wojny Niemcy zajęli ten budynek na potrzeby szpitala wojskowego, później przejęła go Armia Czerwona, a następnie Zarząd Miejski utworzył tam szpital miejski, bez odpowiedniego uregulowania tej kwestii z właścicielem obiektu, czyli z zakonem paulinów. Później Zarząd Miejski w Częstochowie zapewniał, że jest to tymczasowy najem, aż nie powstaną inne obiekty tego typu¹². Teraz zakonnicy domagali się zwrotu budynku, ale władze wymuszały zgodę na funkcjonowanie

⁸ W oryginale: z poza.

⁹ AIPN Ka, 056/11, Plan operacyjnych przedsięwzięć dotyczących Zakonu oo. Paulinów na Jasnej Górze z dnia 10 IX 1957 r., opracowany przez por. Mieczysława Mosura i zatwierdzony przez zastępcę naczelnika Wydziału III kpt. Lucjana Pikuly, k. 390–392.

¹⁰ *Ibidem*, k. 392.

¹¹ AAN, UdsW, sygn. 32/302, Pismo kierownika WdsW PWRN w Warszawie Jana Szczygła do UdsW w Warszawie z dnia 12 VI 1957 r., k. 1.

¹² AAN, MAP, sygn. 969, Pismo generała zakonu o. Piotra Markiewicza do ministra administracji publicznej w Warszawie z dnia 1 VII 1946 r., k. 93–94; *ibidem*, pismo Prezydenta Miasta Częstochowy Stanisława Wieczorka do Ministerstwa Administracji Publicznej w Warszawie z dnia 29

potrzebnego miastu szpitala. W 1957 r. zakonnicy próbowali odzyskać go, odmawiając podpisania umowy najmu oraz zgody na założenie centralnego ogrzewania i nowej instalacji wodnej. Przeor klasztoru o. Jerzy Tomziński pisał: „O Dom Pątniczny [...], który dziś zajmuje Miejski Szpital Położnictwa i Chorób Kobięcych, zarząd jasnogórskiego klasztoru robi staranie, by powrócił do przeznaczenia, na jakie został wybudowany i stosownie do tego celu zostanie założona instalacja centralnego ogrzewania i wody ciepłej”¹³. W związku z tym dyrekcja szpitala, władze miejskie i Urząd ds. Wyznań rozpatrywały sprawę przejścia obiektu w trybie dekretu pod pretekstem konieczności przeprowadzania inwestycji¹⁴.

W kolejnych latach sprawa sporu o nieruchomość miała często powracać. Narastał też problem związany ze znalezieniem noclegów dla pątników. W końcu sierpnia 1957 r. doszło do sytuacji, w której dozorczy domów w pobliżu Jasnej Góry stanęli w bramach i domagali się opłat od osób udających się do kwater. Z kolei rektor Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Częstochowie odmówił kurii diecezjalnej zorganizowania noclegów dla księży¹⁵.

Prymas Wyszyński, który przybył na Jasną Górę 3 maja 1957 r., zapowiedział początek programu Wielkiej Nowenny Tysiąclecia na pierwszą niedzielę po 3 maja, czyli już 5 maja. Rozpoczęto przygotowania do Milenium Chrztu Polski¹⁶. W odpowiedzi komuniści podjęli decyzję o zorganizowaniu konkurencyjnych uroczystości Tysiąclecia Państwa Polskiego. 18 lutego 1958 r. Rada Państwa (organ wykonawczy) podjęła w tej sprawie uchwałę, a 25 lutego 1958 r. Sejm PRL. Przewodniczący Rady Państwa – Aleksander Zawadzki, który referował projekt uchwały sejmowej, w swoim przemówieniu pominął rolę chrztu Mieszka I, Kościoła i religii w budowie państwa polskiego¹⁷.

W celu pomocy w organizacji tego wielkiego przedsięwzięcia Kardynał powołał do życia Instytut Prymasowski Ślubów Narodu na Jasnej Górze. (dekre-

X 1947 r., k. 100–101; M. Malik, *Oswobodzenie Jasnej Góry*, „Wrocławski Tygodnik Katolików” 1980, nr 13, s. 7.

¹³ AAN, UdsW, sygn. 32/100, Odpis pisma przeora Jasnogórskiego Klasztoru o. Jerzego Tomzińskiego do dyrektora Szpitala Położnictwa i Chorób Kobięcych w Częstochowie z dnia 16 IV 1957 r., k. 2.

¹⁴ *Ibidem*, Pismo dyrektora Szpitala Położnictwa i Chorób Kobięcych w Częstochowie do UdsW w Warszawie z dnia 10 V 1957 r., k. 1; *ibidem*, Pismo wicedyrektora UdsW Jana Lecha do Zarządu Profilaktyki i Lecznictwa Ministerstwa Zdrowia w Warszawie z dnia 20 V 1957 r., k. 9.

¹⁵ AACz, Spuścizna duszpasterska biskupa Zdzisława Golińskiego, Teczka Jasna Góra, Pismo Pątniczki K.O. do bp. Golińskiego z dnia 28 VIII 1957 r., b.p.; *ibidem*, Pismo zastępcy rektora ds. administracyjnych Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Częstochowie do Kurii Diecezjalnej w Częstochowie z dnia 27 VIII 1957 r., b.p.

¹⁶ B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 2, cz. 1: 1956–1963, Olsztyn 2000, s. 42; P. Ralina, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 2, Londyn 1986, s. 188.

¹⁷ P. Fiktus, *Dyskurs polityczno-prawny wokół obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na przykładzie uchwał sejmowych* [w:] *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017, s. 417.

tem z 3 maja 1957 r.¹⁸). Inicjatywa powstała już w październiku 1956 r., podczas spotkania o. Jerzego Tomzińskiego z prymasem Wyszyńskim w Komańczy (o. Tomziński nie miał przepustki, ale ominął strażników)¹⁹. Instytut miał mieścić się w klasztorze, zajmować prowadzeniem drukarni i Wydawnictwa Jasna Góra. Opracowywane i wydawane materiały miały służyć pielgrzymom, szczególnie młodzieży i poszczególnym grupom stanowym przybywającym do sanktuarium. Inne materiały miały być rozsyłane do parafii w całej Polsce i służyć jako pomoc dla duchownych. Działalność Instytutu budowano w oparciu o Instytut Świecki Pomocnic Maryi Jasnogórskiej, Matki Kościoła, który powstał w 1942 r., czyli jeszcze w czasie II wojny światowej, pod przewodnictwem Marii Okońskiej. Tworzyła ona instytucję mającą wychowywać młode kobiety w duchu chrześcijańskim, które będą miały za zadanie propagować chrześcijaństwo w różnych środowiskach. Ponieważ pierwsza grupa obejmowała osiem kobiet, to zaczęto je nazywać „Ósemkami”. Teraz miały odegrać ogromną rolę w realizacji dzieła Wielkiej Nowenny, a później kontynuować swoją misję chrystianizacyjną. Umieszczenie Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze okazało się świetnym pomysłem, gdyż to tutaj było sanktuarium narodowe, do którego przybywały liczne pielgrzymki stanowe i zawodowe²⁰. 7 marca 1958 r. prymas Wyszyński zlecił kierownictwo nad jego pracami, w charakterze asystenta Instytutu i swojego przedstawiciela, bp. Zdzisławowi Golińskiemu²¹.

Powstawanie Instytutu od razu zwróciło uwagę władz, co było widoczne w działaniu cenzury, skreślającej z katowickich „Wiadomości Diecezjalnych” dekret o powołaniu Instytutu²², ale przede wszystkim skoncentrowało uwagę bezpieki. Zwłaszcza że Maria Okońska i Maria Wantowska były już przecież wcześniej aresztowane (w 1948 r.). Wtedy jednak zostały wypuszczone z więzienia dzięki interwencji prymasa Wyszyńskiego²³. W informacji opracowanej 8 maja, dotyczącej sytuacji „na odcinku kleru” czytamy, że w pokojach królewskich na Jasnej Górze paulini przygotowują miejsce dla członków nowopowstałego żeń-

¹⁸ AAKat., Zespół Akt Rzeczowych, sygn. 47/195, Odpis Dekretu Prymasa Polski z dnia 3 V 1957 r., k. 12.

¹⁹ AIPN Ka, 221/27, t. 2, Notatki informacyjne z wyników dotychczasowego śledztwa w sprawie Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 17 IX 1958 r., k. 59.

²⁰ Szerzej na temat Instytutu i tutaj liczna literatura: J. Jelowicka, *Narodziny Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu na Jasnej Górze w czasach okupacji hitlerowskiej*, „Studia Claromontana” 1987, t. 8, s. 126–136; J. Durka, *Władze PRL przeciw działalności wydawniczej Instytutu...*, s. 95–113.

²¹ AAKat., Zespół Akt Rzeczowych, sygn. 47/195, Odpis pisma prymasa Stefana Wyszyńskiego do bp. Zdzisława Golińskiego z dnia 7 III 1958 r., k. 55.

²² *Ibidem*, Pismo bp. Herberta Bednorza do prymasa Stefana Wyszyńskiego z 9 IX 1957 r., k. 38.

²³ A SIP, Acta Hlondiana, t. 6, cz. 23, Dokumentacja życia i działalności kard. Augusta Hlonda – Wspomnienia o kardynale Augustynie Hlondzie, dzienniki i kronikarskie zapiski. Maria Okońska i Maria Wantowska – notatka, s. 96; M. Okońska, *Przez Maryję wszystko dla Boga. Wspomnienia 1920–1948*, Warszawa 2008, s. 317–345; P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 1, Londyn 1979, s. 222.

skiego zgromadzenia zakonnego²⁴. Informacje na temat kobiet zatrudnionych na Jasnej Górze zbierał też Urząd do spraw Wyznań. 31 lipca 1957 r. kierownik WdsW PWRN w Katowicach Stanisław Woźniak pisał do centrali w sprawie Ireny Daremniak, która odpowiadała za organizację noclegów dla pielgrzymów, a także Heleny Zakrzewskiej, zatrudnionej w charakterze pracownika umysłowego²⁵.

Czyniono próby pozyskania agentury. W tym celu założono sprawę „Apostolki”. Bezpieka czerpała wiedzę na temat „Ósemek” z danych agenturalnych, ale o charakterze pośrednim, materiałów techniki operacyjnej i dokumentów zabranych prymasowi Wyszyńskiemu. Pracownicy operacyjni chcieli też założyć podsłuch w wykorzystywanych przez kobiety pomieszczeniach (podsłuch pokojowy)²⁶. W każdym razie przez siedem miesięcy 1957 r. nie zwerbowano nikogo. Wyznaczonych tzw. kandydatów na tajnych współpracowników wciąż typowano wśród osób świeckich i księży mających kontakt z paulinami i Instytutem Prymasowskim. W dokumencie czytamy: „Ob.«S» – osoba świecka, miał być wykorzystany do rozpracowywania księży zakonników – «Paulinów», odmowę współpracy motywował, że sumienie mu nie pozwala na tego rodzaju charakter współpracy”²⁷.

Działania bezpieki w końcu zostały zwieńczone pewnym sukcesem, ale nie był on pełny i spektakularny. Na podstawie zachowanych dokumentów można wnioskować, że podjęto próbę werbunku organisty Eugeniusza Brańki, zatrudnionego w klasztorze od 1 września 1952 r. Miał on bardzo dobre relacje z zakonnikami i mógł przysporzyć materiałów do opracowania poszczególnych paulinów. Na początku 1958 r. mógł początkowo zgodzić się na współpracę i przyjąć pseudonim „Zbyszek”, ale nie ma co to tego pewności²⁸. W raporcie por. Mieczysława Mosura jest mowa o potrzebie długofalowego werbunku z uwagi na poglądy Brańki.

²⁴ AIPN Ka, 056/11, Informacja nr 3 naczelnika Wydziału VI WUdsBP w Stalinogrodzie kpt. Lucjana Pikuly dotycząca sytuacji na odcinku kleru z dnia 8 V 1956 r., k. 54.

²⁵ AAN, UdsW, sygn. 50/298, Pismo kierownika WdsW PWRN w Katowicach Stanisława Woźniaka do UdsW w Warszawie z dnia 31 VII 1957 r., k. 28.

²⁶ AIPN, 0445/113, t. 2, cz. 1, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II Departamentu VI za III kwartał 1956 r. z dnia 8 X 1956 r., k. 247. Obszerne materiały na ten temat znajdują się m.in. w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Działania aparatu bezpieczeństwa przeciwko Instytutowi Prymasowskiemu były bardzo szerokie i wymagają osobnego opracowania, *vide*: AIPN, 01419/288 cz. 1–8, Sprawa obiektowa „Apostolki”, *passim*.

²⁷ AAN, UdsW, sygn. 50/298, Sprawozdanie z pracy operacyjnej za okres 7 miesięcy 1957 r. Grupy V Wydziału III z dnia 31 VIII 1957 r., k. 170–171.

²⁸ AIPN Ka, 00233/280, Raport starszego oficera operacyjnego Grupy V Wydziału III KW MO w Katowicach, por. Mieczysława Mosura, z dokonanego werbunku z dnia 25 I 1958 r., k. 22–23; J. Mozga, *Brat Taryjusz Łuczyński...*, s. 330–331. Eugeniusz Brańka został zatrudniony w 1952 r., zaraz po studiach na wydziale instrumentalnym Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Krakowie (dyplom muzyka w zakresie gry organowej), *vide*: J.S. Płatek, *Życie muzyczne na Jasnej Górze...*, s. 199, 201–203.

Oficer wyraził opinię, że organista z czasem je zmieni²⁹. Z kolei w raporcie o wyłączeniu z sieci TW „Zbyszka” z 21 października 1960 r. czytamy, że współpracę podjęto „na zasadzie dobrowolności”, ale odbyły się tylko dwa spotkania z oficerem prowadzącym i kilka rozmów (możliwe, że telefonicznych). Po czym: „Mimo wysiłków z naszej strony [SB], zmierzających do pozyskania wym[ienionego] do dalszej współpracy – nie przyniosły pożądanego skutku”³⁰. Drugi raz bezpieka zainteresowała się organistą w 1966 r., tuż przed uroczystościami milenijnymi. Z raportu kpt. Wiktora Nawrota z Wydziału IV KW MO w Katowicach wynika, że werbunek nastąpił 17 lutego 1966 r. Brańka został wezwany na Komendę Miasta MO w Częstochowie, gdzie kpt. Nawrot zaszantażował go ujawnieniem dodatkowych dochodów i konsekwencjami podatkowymi. Organista nie chciał zgodzić się na współpracę. Nawrot relacjonował: „Ponowilem więc propozycję wyjaśniając, że nie chodzi mi o to aby podjął się roli konfidenta, ale o udzielanie pomocy przez informowanie nas na przykład o przygotowaniach jakie są rozpoczęte w związku ze zbliżającymi się uroczystościami milenijnymi. [...] Jednocześnie zmierzałem do tego, aby kandydat napisał zobowiązanie do współpracy. W toku rozmowy na ten temat, kandydat oświadczył, że jeśli wyraził zgodę na utrzymywanie z nami kontaktów i udzielanie pomocy, jest to dla niego obowiązujące. W tej sytuacji nie proponowałem kandydatowi napisania zobowiązania [...]”³¹. Nadano mu pseudonim „Edward”. Według materiałów w tzw. teczce pracy TW „Edward” udzielił czterokrotnie informacji: 18 lutego 1966 r., 10 marca 1966 r., 15 kwietnia 1966 r. i 29 kwietnia 1966 r.³², po czym zerwał współpracę z aparatem bezpieczeństwa uzasadniając to tym, że władze państwowe odmówiły papieżowi prawa przyjazdu do Polski³³. Opór ze strony organisty skutkował próbami zwolnienia go z pracy przez przełożonego, który – jak wynika z dokumentów – w kolejnych latach sam podjął współpracę z SB. Eugeniusz Brańka ponownie stał się obiektem zainteresowania SB w 1973 r. W zachowanej dokumentacji czytamy, że 18 listopada 1976 r. został pozyskany do współpracy jako TW „Eugeniusz” przez

²⁹ AIPN Ka, 00233/280, Raport starszego oficera operacyjnego Grupy V Wydziału III KW MO w Katowicach, por. Mieczysława Mosura, z dokonanego werbunku..., k. 23.

³⁰ *Ibidem*, Raport starszego oficera operacyjnego Grupy V Wydziału III KW MO w Katowicach, por. Mieczysława Mosura, o wyłączeniu z sieci tajnego współpracownika ps. „Zbyszek” z dnia 21 X 1960 r., k. 52.

³¹ AIPN Ka, 001/814, t. 1, Raport starszego oficera operacyjnego Grupy IV Wydziału IV KW MO w Katowicach, kpt. Wiktora Nawrota, o zatwierdzenie dokonanego pozyskania w charakterze tajnego współpracownika z dnia 18 II 1966 r., k. 17–21.

³² *Ibidem*, t. 2, Notatki służbowe kpt. Wiktora Nawrota z informacji uzyskanych od TW „Edward” z dni: 19 II 1966 r., 10 III 1966 r., 18 IV 1966 r. i 29 IV 1966 r., k. 6–18.

³³ *Ibidem*, t. 1, Raport kpt. Wiktora Nawrota o zaniechaniu współpracy z TW „Edward” z dnia 2 VIII 1971 r., k. 31–32.

kpt. Andrzeja Fijała³⁴. Celem było uzyskiwanie od niego informacji na temat składu osobowego klasztoru i panujących relacji między zakonnikami, otrzymanie od niego planów klasztoru, a także wykorzystanie go do zabezpieczania uroczystości. Według informacji w kwestionariuszu: „spełnił pokładane w nim nadzieje. Przy jego pomocy wyjaśniono wiele spraw wewnątrzzakonnych oraz zabezpieczono dopływ informacji z Sacrosongu 1978”³⁵. Po zwolnieniu go z pracy na Jasnej Górze SB rozwiązała z nim współpracę³⁵. Bezpiecze, mimo kilkuletnich prób, nie udało się pozyskać innego jasnogórskiego organisty – Józefa Siedlika³⁶.

O. Janusz Zbudniewek dotarł do materiałów, w których znajduje się raport charakteryzujący sytuację wewnątrz zakonu, podający dane statystyczne, opisujący poszczególne placówki zakonne i system kształcenia zakonników. W raporcie znajduje się m.in. informacja o kontaktach z różnymi środowiskami (inteligentkim, robotniczym i chłopskim). Te kontakty miały zaowocować sprowokowaniem przez zakonników strajku w fabryce „Częstochowianka”. Wymienieni są bp Czajka, generał Markiewicz i przeor Izdebski, którzy wobec komunistów prowadzili wrogą politykę. Raport wskazuje na osobę o. Michała Zembrzuskiego, który z uwagi na działalność (określono, że szpiegował dla Watykanu) został wydalony z Węgier i najpierw osiadł w Rzymie, a następnie, w 1951 r., ze względu na trudną sytuację materialną, wyjechał do Ameryki. Ponadto w raporcie informowano o kontaktach generała zakonu, o. Markiewicza z ambasadami: amerykańską, brytyjską i belgijską. Stwierdzano, że zakon współpracował z podziemiem antykomunistycznym i ukrywa dwóch członków WiN-u. W raporcie oskarżono o. Raczynskiego o nielegalny obrót dolarami i szpiegostwo na rzecz Watykanu, z kolei br. Juliana Cieślińskiego o rozdawanie niecenzurowanych ulotek³⁷. Bezskutecznie do współpracy próbowano namówić o. Ludwika Nowaka, któremu nadano kryptonim „Przeor”. Major Włodzimierz Pabiszewski miał wykonać plan operacyjny, zakładający po pierwsze próbę pozyskania duchownego, a po drugie zdobycie przez niego i jego rodzonnego brata, Stanisława, cennych informacji na temat duchowieństwa w Rzymie³⁸.

Od połowy 1954 r. aparat bezpieczeństwa prowadził akcje zakładania podsłuchów³⁹. W jednym z raportów czytamy:

„Grupa V dotychczas korzystała z techniki operacyjnej jak: w 18 wypadkach «PT», z tym, że od 6-ciu miesięcy na terenie m. Częstochowy, nie korzysta się, gdyż

³⁴ AIPN Ka, 0026/71, Kwestionariusz – rezultat pozyskania z dnia 18 XI 1976 r., k. 14; *ibidem*, Raport kpt. Andrzeja Fijała z dokonanego pozyskania w charakterze tajnego współpracownika z dnia 19 XI 1976 r., k. 66.

³⁵ *Ibidem*, Kwestionariusz – postanowienie o rozwiązaniu współpracy, k. 17.

³⁶ AIPN Ka, 0026/224, Teczka personalna kandydata na TW, nr ewidencyjny CZ-414, za okres od 8 XI 1977 r. do 22 III 1982 r., *passim*.

³⁷ J. Zbudniewek, *Generał paulinów o. Alojzy Wrzałalik...*, s. 394–396.

³⁸ *Ibidem*, s. 397.

³⁹ *Ibidem*, s. 396.

przez Wydział techniki punkt ten nie jest obsługiwany z przyczyn technicznych. Ponadto korzysta się z minifonów i aparatury fotograficznej w celach utrwalania kazań wygłaszanych na Jasnej Górze w Częstochowie oraz robienia zdjęć interesujących nas osób kontaktujących się z przedstawicielami Kościoła i zakonów. Należy podkreślić, że na podstawie uzyskiwanych komunikatów z «PT» byliśmy zorientowani o wszelkich przyjazdach na Jasną Górę wyższej hierarchii Kościoła katolickiego i osób świeckich z kraju i zagranicy, co również mieliśmy możliwości sprawdzania i pogłębiania uzyskanych uprzednio informacji ze źródeł agenturalnych. Do najważniejszych potrzeb Grupy V w zakresie techniki operacyjnej jest uruchomienie punktu «PT» na terenie m. Częstochowy. Ponadto proponujemy wznowienie prac związanych z techniką pokojową w gmachu kurii biskupiej w Częstochowie. Natomiast o ile chodzi o aparaturę w postaci minifonów, którą jak dotąd dysponuje Wydział techniki, a z której od trzech lat dość często korzystamy w celach operacyjnych do utrwalania wygłaszanych kazań przez księży świeckich i zakonnych na Jasnej Górze, to należy stwierdzić, że tego rodzaju sprzęt techniczny nie zdał i zdać nie może egzaminu ze względu na jego prymitywność⁴⁰.

Instytut w kolejnych latach przysparzał sporo „problemów” bezpiecze. W opracowaniu, powstałym kilka miesięcy później, oceniano to następująco:

„Centralnym zagadnieniem kleru, jego myślą przewodnią w pracy duszpasterskiej jest tzw. 9-letnia nowenna przygotowująca wiernych do obchodu 1000-lecia Chrztu Polski. W tym celu Episkopat Polski opracował 9-cioletni program pracy duszpasterskiej z uwzględnieniem na każdy następny rok nowego hasła. Dla systematycznej realizacji i uzupełniania opracowanego programu został powołany przez prymasa Wyszyńskiego tzw. Instytut Prymasowski z siedzibą na Jasnej Górze w Częstochowie. Instytut ten kontynuuje coraz bardziej ożywioną działalność na odcinku wydawnictwa literatury katolickiej, zaopatrując w niezbędną literaturę nie tylko przybywających wiernych na Jasną Górę, ale i również poszczególne parafie w skali ogólnopolskiej. Również przed każdorazowo mającymi się odbyć zjazdami na Jasnej Górze, opracowuje się tam ogólne założenia programowe i cele zjazdu. Ostatnio wewnątrz zabudowań klasztornych został uruchomiony przez Instytut stały punkt sprzedaży literatury, broszur i poszczególnych tekstów kazań prymasa Wyszyńskiego⁴¹.

Jako jedna z pierwszych w ramach Wielkiej Nowenny przybyła pielgrzymka nauczycielstwa polskiego. Już w maju 1957 r. nastąpiła wymiana korespondencji w tej sprawie między Urzędem ds. Wyznań a PWRN w Lublinie, którego zadaniem było zainteresowanie się „przebiegiem akcji organizacyjnej i propa-

⁴⁰ AAN, UdsW, sygn. 50/298, Sprawozdanie z pracy operacyjnej za okres 7 miesięcy 1957 r. Grupy V..., k. 174.

⁴¹ AIPN Ka, 056/9, t. 1, Informacja dotycząca działalności kleru katolickiego na terenie województwa katowickiego z dnia 24 VI 1958 r., k. 445.

gandowej prowadzonej przez kler⁴². Pielgrzymki stanowe wzbudzały wyraźne zaniepokojenie urzędników, wicedyrektor Urzędu ds. Wyznań Jan Lech informował o tym przedsięwzięciu ministra oświaty, zaznaczając, że możliwa jest też pielgrzymka młodzieży od lat 16⁴³. Duchowni informowali nauczycieli z ambon, a także poprzez roznoszone do domów ulotki. Program uroczystości zakładał, że 30 czerwca na Jasnej Górze do pedagogów przemówi prymas. Wiadomo, że z Lublina nauczyciele jechali pod przewodnictwem ks. prof. Mieczysława Miszczuka z Parafii Mariackiej w Chełmie Lubelskim. Wcześniej zadbano o spowiedź dla pielgrzymów i miejsca noclegowe, które organizowano za pośrednictwem Ireny Daremniak z Częstochowy. Nauczycieli żegnał bp Zdzisław Goliński⁴⁴.

Według ocen aparatu bezpieczeństwa 15 sierpnia 1957 r. na Jasną Górę przybyło około 850 000 wiernych⁴⁵. O. Kajetan Raczyński w swoim kazaniu poruszył temat obozów pracy i więzień w Polsce, wezwał członków partii do występowania z tej organizacji. Stwierdził, że komunizm to fałsz i obluda⁴⁶. Była to próba obrony przed komunistyczną propagandą, atakującą pielgrzymki i Jasną Górę. Elementami tej nagonki były artykuły w czasopismach. 4 sierpnia 1957 r. w „Nowej Kulturze” Andrzej i Andrzej Krzysztof Wróblewscy skrytykowali klasztor, cytując kazanie o Pawła Kosiaka, który miał mówić o „pogańskiej, bolszewickiej, żydowskiej, komunistycznej zarazie” i krytykować gospodarkę socjalistyczną, doprowadzającą naród do nędzy. Autorzy skupiali swoją uwagę na patologicznych zjawiskach gospodarczych w mieście i wskazywali na handel dewocjonaliami w okolicach sanktuarium. W niekorzystnym świetle ukazali pielgrzymów, którzy według nich przybywali chcąc „kupić łaskę bożą” i kupowali „dwa do trzech kilo dewocjonalistów na głowę”⁴⁷. O. Paweł Kosiak tłumaczył później bp. Golińskiemu, że nie posiada treści kazania na piśmie, bardzo ogólnikowo przypomniał sobie, że „w ferworze kaznodziejskim” wypowiedział zdanie o potrzebie Ducha św., aby

⁴² AAN, UdsW, sygn. 50/298, Pismo wicedyrektora UdsW w Warszawie Jana Lecha do PWRN w Lublinie z dnia 27 V 1957 r., k. 8; *vide. ibidem*, Pismo WdsW PWRN w Lublinie do UdsW w Warszawie z dnia 13 V 1957 r., k. 1.

⁴³ *Ibidem*, Pismo wicedyrektora UdsW w Warszawie Jana Lecha do ministra oświaty z dnia 27 V 1957 r., k. 10.

⁴⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie, Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie. Referat Organizacji Masowych – Wydzielonych, sygn. 1266/6.2/1171, Odpis pisma Wydziału Duszpasterstwa Kurii Biskupiej w Lublinie do dziekanów, proboszczów i prefektów diecezji lubelskiej z dnia 1 V 1957 r., k. 5; AAN, UdsW, sygn. 50/298, Informacja kierownika WdsW PWRN w Bydgoszczy do UdsW z dnia 8 VI 1957 r., k. 21.

⁴⁵ AIPN Ka, 056/50, Ocena sytuacji operacyjnej po pionie IV w województwie katowickim z dnia 1 XII 1964 r., k. 205.

⁴⁶ AIPN Ka, 056/9, t. 1, Tezy z dnia 22 XI 1957 r., k. 25.

⁴⁷ A. Wróblewski, A.K. Wróblewski, *Czerwone i czarne albo w procesie Częstochowy świądków nie ma*, „Nowa Kultura”, 4 VIII 1957, nr 31, s. 1.

ten odnowił życie polskie i oczyścił je z bezbożnictwa. Potwierdził, że wtrącił coś o gospodarce, ale na pewno nie w taki sposób, jak podano w „Nowej Kulturze”⁴⁸.

W jednym z sierpniowych wydań tygodnika „Dookoła świata” zamieszczono fotoreportaż Andrzeja Bińkowskiego i Juliana Lewińskiego, w którym komentowano:

„Oto Jasna Góra w te dni! Stragany, stragany, stragany. Całe ich dziesiątki otaczają mury klasztoru. Jedne należą do Veritasu, inne do Ars Christiana, inne wreszcie stanowią domenę drobnej inicjatywy prywatnej. Biedni pielgrzymi, czyż wiedzą, że kupiwszy medalik w kiosku Veritasu, popierają pana Bolesława Piaseckiego, niechętnego kardynałowi, jeśli natomiast zdecydują się na krzyżyk z Ars Christiana – wesprą grupę posła [Jana] Frankowskiego? Najczęściej zaś, w pewnej mierze niezależnie nawet od tego, gdzie kupią, zasilą swymi pieniędzmi także gospodarcze podziemie Częstochowy, splątane tysiącem nici z «bożym przemyśłem», jak matadorzy produkcji dewocjonaliów nazywają tę gałąź wytwórczości. Pielgrzymi nie wiedzą, że wiele kupowanych przez nich medalików i łańcuszków wytwarzanych jest z kradzionego w państwowych fabrykach metalu (istnieje nawet podziemna giełda metali), że różańce, szkaplerze, krzyżyki produkowane są często w nielegalnie istniejących warsztatach. Czy wielu z nich dowie się, że książeczki do nabożeństwa, jakie kupili może jeszcze niedawno w Częstochowie, pochodziły z tajnej drukarni, ukrytej w pobliżu Jasnej Góry, której właścicielem był oficer MO, Henryk Korbel? Czy dowiedzą się, że wiele spośród kobiet wykających pielgrzymom pod bramą klasztorną medaliki i różańce [...], to oficjalnie notowane przez częstochowską milicję prostytutki i rajfurki? Wiara stała się tu przedmiotem handlu, stała się źródłem potężnych i często nieczystych zysków”⁴⁹.

Problem ataków prasowych na Jasną Górę zaczął się już wcześniej. W 1960 r. bp Goliński, analizując to zjawisko w liście do przeora o. Anzelma Radwańskiego, wskazał na czas przed Odnowieniem Jasnogórskich Ślubowań Narodu i artykuł Aleksandra Mąga w „Dzienniku Zachodnim”. Autor zaatakował wtedy samą religię, ale też pielgrzymki, odpusty i handel podjasnogórski. Obecne artykuły wpisywały się w ten nurt i – jak się później okazało – znalazły kontynuację w postaci kolejnych publikacji prasowych i książkowych⁵⁰.

Także 25 sierpnia 1957 r. o. Kajetan Raczyński wygłosił kazanie, które nie mogło spodobać się komunistom. Zakonnik poruszył problem kultu jednostki. Odwołał się do nazizmu, ale też nawiązał do współczesności. Odnosząc się do stalinizmu stwierdził, że komunizm rodzi barbarzyństwo i zwyrodnienie. Poinfor-

⁴⁸ AACz, Spuścizna duszpasterska biskupa Zdzisława Golińskiego, Teczka „Jasna Góra”, Pismo o. Pawła Kosiaka do bp. Zdzisława Golińskiego z dnia 5 VIII 1957 r., b.p.

⁴⁹ *Cit.*: G. Górny, J. Rosikoń, *300 lat wytrwałości. Warszawska Pielgrzymka Piesza 1711–2011*, Warszawa 2011, s. 217.

⁵⁰ AKMCz, Pielgrzymki – Jasna Góra, List biskupa częstochowskiego Zdzisława Golińskiego do przeora jasnogórskiego o. Anzelma Radwańskiego z dnia 16 XII 1960 r., b.p.

mował, że papież Pius XII potępił ustrój socjalistyczny. Nawiązał w ten sposób do dekretu Kongregacji Świętego Oficjum, wydanego 1 lipca 1949 r. w Watykanie⁵¹. Prokuratura Wojewódzka w Katowicach wszczęła przeciw niemu śledztwo. Zarzucała mu, że w obecności 150 000 wiernych, w wybitnie wrogim kazaniu, przedstawił ustrój socjalistyczny jako ustrój ucisku. Wzywano go na przesłuchania. W końcu 24 września 1958 r. wyrokiem Sądu Wojewódzkiego w Katowicach skazano go na 2 lata więzienia z zawieszeniem na 5 lat. W styczniu 1959 r. na wniosek obrony Sąd Najwyższy uchylił wyrok i przekazał do ponownego rozpatrzenia Sądowi Wojewódzkiemu w Katowicach. Bezpieka odnotowała „Władze zakonne nie tylko, że nie zastosowały żadnych sankcji wobec wymienionego, ale wkrótce po wyroku został wybrany przeorem Jasnej Góry”⁵². Nie pozwolono mu na wyjazd do Rzymu, gdzie miał objąć funkcję przeora tamtejszego klasztoru i prokuratora generalnego przy Stolicy Apostolskiej⁵³. Ojca Kajetana Raczyńskiego nękanono do śmierci (zmarł 19 września 1961 r.). Sąd Najwyższy umorzył postępowanie dopiero po okazaniu skróconego odpisu aktu zgonu z 16 maja 1962 r.⁵⁴

Na uroczystości częstochowskie 26 sierpnia 1957 r. przybyły setki tysięcy wiernych (niektóre źródła podają, że około miliona). Prymas Wyszyński ponownie odczytał Śluby Jasnogórskie, uroczyste przeniesiono Cudowny Obraz Matki Bożej do Bazyliki, następnie z Bazyliki przeniesiono kopię obrazu na szczyt jasnogórski. Kopia ta została wykonana przez prof. Leonarda Torwirta z Torunia. Była jedną z dwóch replik. Pierwszą prymas Wyszyński zawiózł do Rzymu dla papieża Piusa XII. Druga była właśnie Obrazem Nawiedzenia. Uroczystości w Częstochowie dały początek peregrynacji obrazu w poszczególnych archidiecezjach i diecezjach. Pierwszą miała być archidiecezja warszawska⁵⁵.

⁵¹ W. Kucharski, *Komuniści i Watykan. Polityka komunistycznej Polski wobec Stolicy Apostolskiej 1945–1974*, Warszawa 2019, s. 113.

⁵² AIPN Ka, 056/9, t. 1, Notatka służbowa oficera operacyjnego Wydziału III por. Józefa Cichonia z dnia 2 IX 1958 r., k. 79–82; *ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach mjr. Lucjana Pikuly do wicedyrektora Departamentu III MSW w Warszawie ppłk. Stanisława Morawskiego z dnia 17 X 1959 r., k. 240; J. Zbudniewek, *Raczyński Karol Kajetan (1893–1961)*..., s. 238.

⁵³ AJG, sygn. 4296, Kajetan Raczyński. Akta personalne 1924–1961, Pismo o. Stanisława Nowaka z Rzymu z dnia 9 VIII 1957 r., k. 117; *ibidem*, Prośba o. Kajetana Karola Raczyńskiego do ministra Jerzego Sztachelskiego z dnia 15 VIII 1957 r., k. 124; *ibidem*, Odmowa wydania paszportu przez KW MO w Katowicach z dnia 26 XI 1957 r., k. 133.

⁵⁴ *Ibidem*, Odpis skrócony aktu zgonu z dnia 16 V 1962 r., b.p.; *ibidem*, Odpis postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 9 VI 1962 r., b.p.

⁵⁵ AIPN, 0639/118, Peregrynacja kopii obrazu MBCz, s. 53; R. Bartnicki, *Prymas Tysiąclecia – inicjator i architekt peregrynacji wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie*..., s. 38; Z.S. Jabłoński, *Peregrynacja obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej i inne peregrynacje w polskim modelu duszpasterstwa* [w:] *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie*..., s. 49; Ł. Marek, „Kler to nasz wróg” *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970*..., s. 407.

W 2007 r. ks. Roman Bartnicki, charakteryzując działania prymasa po wyjściu z więzienia, napisał:

„We wszystkich poczynaniach prymasa zawsze jest obecna Jasnogórska Pani. Nic bez Niej, a wszystko przez Nią na drodze do Syna. Tak postanowił oddając się w Jej macierzyńską niewolę. Wiedział, jak bliską jest Ona naszej duchowości i tradycji, swą obecnością przez wieki w szlacheckim dworze i wieśniaczej chacie”⁵⁶.

Dlatego przygotowania do Milenium nie mogły odbywać się bez wyraźnego symbolu i przeżycia religijnego, jakim była peregrynacja kopii tego najważniejszego z obrazów religijnych w Polsce, tak silnie związanego z Kościołem, ale też z historią Polski. Peregrynację rozpoczęto 29 sierpnia 1957 r. od katedry prymasowskiej w Warszawie i parafii archidiecezji warszawskiej. Celem było nawiedzenie wszystkich diecezji⁵⁷. Trzeba zaznaczyć, że już samo przewiezienie kopii z dworca kolejowego do katedry w Warszawie w czerwcu tego roku, dzięki warszawiakom zamieniło się w triumfalny pochód⁵⁸.

Kościół w Polsce rozpoczął przygotowania do uroczystości milenijnych, przypadających na rok 1966. Jak się później okazało, Jasna Góra była ich centralnym miejscem. 11 października 1957 r., podczas Pielgrzymki Wyższych Przełożonych Zakonów i Zgromadzeń Męskich, kardynał Wyszyński podkreślił ważną pozycję zakonów w pracy Kościoła w Polsce⁵⁹. Zaplanował przygotowania do Milenium na kilka lat wcześniej. Miało to być nie tylko doświadczenie zewnętrznej uroczystości jubileuszowej. Prymas chciał, aby stało się głębokim przeżyciem duchowym Polaków. Chodziło o przygotowanie narodu, o odnowienie jego ducha, naprawę moralną, wyzbycie się wad narodowych, ale także utrwalenie tradycyjnie

⁵⁶ R. Bartnicki, *Prymas Tysiąclecia – inicjator i architekt peregrynacji...*, s. 43.

⁵⁷ S. Gębka, *Nawiedzenie Matki Bożej w diecezji częstochowskiej 1979–1980*, Częstochowa 2002, s. 34; J. Gilmeister, *Nawiedzenie obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w diecezji chełmińskiej*, „Studia Claromontana” 2013/2014, t. 31, s. 181–236; J. Jelowicka, *Nawiedzenie polskich parafii przez kopię obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej*, „Studia Claromontana” 1982, t. 2, s. 91–100; M. Mikołajczyk, *Problemy religijno-moralno-społeczne diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989 wynikające z ówczesnej sytuacji politycznej*, Częstochowa 2002, s. 171; M. Trąba, *Główne założenia i cele działań SB wobec peregrynacji kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w archidiecezji krakowskiej (1967–1968)* [w:] *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bobaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 2, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2008, s. 73.

⁵⁸ AJG, sygn. 3076, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 I 1957 r. do 31 XII 1964 r., zapis z dnia 19 VI 1957 r., k. 30–31.

⁵⁹ AACz, Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłoslawa Kołodziejczyka, tymczasowa sygn. Z – Zakony Męskie, Pozycja zakonów w pracy Kościoła św. w Polsce. Przemówienie Księdza Kardynała Prymasa na Pielgrzymce Wyższych Przełożonych Zakonów i Zgromadzeń Męskich na Jasnej Górze, dnia 11 X 1957 r., b.p. Znalazło to też potwierdzenie w „Biuletynie Zakonnym” z IX–X 1957 r., *ibidem*, tymczasowa sygn. Z – Biuletyn Zakonny, Informator Wydziału Spraw Zakonnych 1957, Pierwszy rok Milenium, s. 1.

rozumianej polskości i patriotyzmu⁶⁰. W Kościele rozpoczęto Wielką Nowennę, której program realizowano przez dziewięć kolejnych lat: w pierwszym roku (1957/1958) pod hasłem „Wierność Bogu, Krzyżowi, Ewangelii, Kościołowi i jego Pasterzom”; w drugim (1958/1959) „Naród wierny lasce” – życie w lasce Bożej i przeciwstawienie się każdemu grzechowi; w trzecim (1959/1960) „Życie jest światłością ludzi” – rok życia, obrona duszy i ciała; w czwartym (1960/1961) „Małżeństwo – sakrament wielki w Kościele”; w piątym (1961/1962) „Rodzina Bogiem silna” – wychowanie w duchu Chrystusowym; w szóstym (1962/1963) „Młodzież wierna Chrystusowi”; w siódmym (1963/1964) „Abyście się społecznie miłowali” – sprawiedliwość i miłość społeczna, w ósmym (1964/1965) „Nowy człowiek w Chrystusie” – walka z wadami narodowymi, pielęgnowanie cnót chrześcijańskich i narodowych; w dziewiątym (1965/1966) „Weź w opiekę Naród cały” – cześć Maryi jako Królowej Polski⁶¹. Jeden z działaczy PZPR i religioznawca, wrogo ustosunkowany do Kościoła, Stanisław Markiewicz, określał Wielką Nowennę jako szeroko zakrojoną kampanię klerykalną, światopoglądowo i ideowopolitycznie przeciwstawną państwowo-partyjnym obchodom Tysiąclecia Państwa Polskiego⁶².

W ramach Wielkiej Nowenny pojawiła się idea organizowania coraz liczniejszych pielgrzymek stanowych⁶³, dedykowanych do poszczególnych grup wiekowych i zawodowych. Tradycje niektórych z nich sięgają czasów dużo wcześniejszych, np. pielgrzymki dla młodzieży akademickiej⁶⁴, czy dla nauczycieli organizowano jeszcze przed wojną.

⁶⁰ E.K. Czaczkowska, *Wizja historii w nauczaniu prymasa Stefana Wyszyńskiego* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia*, red. E.K. Czaczkowska, R. Łatka, Warszawa 2019, s. 89–100; R. Łatka, *Idea dobra wspólnego i racja stanu w nauczaniu Prymasa Wyszyńskiego* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa...*, s. 60; B. Noszczak, *My, Naród. Polska i Polacy w milenijnym programie prymasa Stefana Wyszyńskiego (1956–1966/1967)* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa...*, s. 153–187; A. Rynio, *Wychowanie patriotyczne w nauczaniu Sługi Bożego Kardynała Stefana Wyszyńskiego* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa...*, s. 113–115; Z. Struzik, *Obrona wolności narodu księdza Kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski. W 100. rocznicę odzyskania niepodległości 1918–2018*, Warszawa 2018, s. 102–103, 174.

⁶¹ Za: Polak, *Polityka władz państwowych w Polsce wobec Kościoła katolickiego...*, s. 102–103. *Vide*: *Znam tu każdy kamień...*, s. 257; P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 2, Londyn 1986, s. 188–189; J. Tomziński, *Jasnogórska Maryja w życiu i służbie ks. kard. Stefana Wyszyńskiego...*, s. 18–19.

⁶² S. Markiewicz, *Podstawy marksistowskiego religioznawstwa i polityki wyznaniowej PRL*, Warszawa 1988, s. 270.

⁶³ Ciekawy zbiór dokumentów na ten temat znajduje się w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach: AAKat., Zespół Akt Rzeczowych, sygn. 47/587, Kopie korespondencji wysyłanej przez kurię diecezjalną do duchownych i wpływającej do Kurii Diecezjalnej w Katowicach od organizatorów pielgrzymek stanowych z lat 1956–1959, k. 243–388.

⁶⁴ Materiały na ten temat m.in. w: AAP, Duszpasterstwo Akademickie, sygn. DUAK 11, Pismo Komitetu Akademickich Ślubów Jasnogórskich w Warszawie do Arcypasterza z dnia 5 VI 1938 r., k. 34; *ibidem*, Protokół Ogólnopolskiego Zjazdu Przedstawicieli Młodzieży Akademickiej

Wielka Nowenna spotkała się ze zdecydowanym sprzeciwem władz państwo-partyjnych. W lipcu 1958 r. KC PZPR opracował broszurę do użytku wewnętrznego, adresowaną do komitetów wojewódzkich powiatowych i miejskich PZPR. Bardzo mocno skrytykowano w niej cały program kościelnych przygotowań do Milenium Chrztu Polski. W tekście czytamy m.in.:

„Program obchodów tysiąclecia Polski obliczony na lat 9 i drobniawo rozpracowywany – to próba zaszczepienia całemu społeczeństwu ducha fanatyzmu religijnego, relegowania laickości, mobilizowania wierzących do walki z «zakusami szatana», przeprowadzenie i odnawianie Ślubów Jasnogórskich we wszystkich parafiach, wśród dzieci, młodzieży i starszych. Program ten przewiduje różnorodne i bogate środki: masowe ślubowania, liczne misje i rekolekcje, masowe pielgrzymki na Jasną Górę, wędrowki «świętych» obrazów po całej Polsce, propagandę przez wydawnictwa, afisze, hasła, przeźrocza, wielokrotne uroczyste komunie młodzieży itd. Szczególną uwagę przywiązuje się do działalności wśród młodzieży, inteligencji i kobiet. Jest to obłądny program wtrącenia Polski w mroki obskurantyzmu – doprowadzenia kościoła i religii do roli, jakiej nigdy w przeszłości nie odgrywały w życiu naszego narodu i której nie odgrywają dziś w żadnym innym kraju nie tylko socjalistycznym, ale i kapitalistycznym”⁶⁵.

Na początku 1962 r. klasztor odwiedził Kazimierz Szwarzenberg-Czerny, prawnik i przedwojenny urzędnik konsularny, po wojnie wykładowca KUL-u. Na prośbę paulinów wygłosił na Jasnej Górze prelekcję⁶⁶. Swoje wrażenia opisał później w liście do generała paulinów o. Ludwika Nowaka:

„Naprawdę znałem już Jasną Górę od strony kaplicy i kościoła, ale tym razem miałem sposobność zapoznać się z nią od wewnątrz klasztoru, jego życia codziennego i nastroju. Wrażenie wywarło to na mnie ogromne. Nie tylko wielki aparat, świetnie zmontowany i funkcjonujący, wskazujący na prawdziwy talent organizacyjny, ale co na mnie największe zrobiło wrażenie: to uczucie, że jestem w ośrodku wielkiej duchowej myśli sztabowej Polski. Niewątpliwie instytucje takie jak poszczególne kurie diecezjalne i Kancelaria Prymasowska, różne instytucje i organizacje kościelne, każda w swoim zakresie myślą, tworzą, działają. Są kółkami w dużym mechanizmie Kościoła w Polsce. [...] Tu jest u stóp Królowej Korony Polski również to źródło, z którego wyklują się twórcza myśl duchowa na daleką przyszłość Narodu”⁶⁷.

delegowanych przez duszpasterzy ośrodków akademickich w dniu 3 IV 1938 r. w Warszawie, k. 28–31. A także inne materiały zgromadzone w tym zespole archiwalnym.

⁶⁵ Do Egzekutyw Komitetów Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich, Komitet Centralny PZPR z lipca 1958 r., broszura, zbiory prywatne autora, s. 9–10.

⁶⁶ ANK, Spuścizna Kazimierza Szwarzenberg-Czernego, sygn. 29/1346/13, List o. Pawła Kosiaka do Kazimierza Szwarzenberg-Czernego z dnia 3 II 1962 r., k. 1141.

⁶⁷ *Ibidem*, sygn. 29/1346/90, List Kazimierza Szwarzenberg-Czernego do generała paulinów, o. Ludwika Nowaka z dnia 21 I 1962 r., k. 3.

Podjęwane na Jasnej Górze działania nie uchodziły uwadze komunistów. Stanowisko władz państwowych było konsekwentne. Jan Guranowski w książce wydanej w 1961 r. pt. „Religia i laicyzacja. Materiały do studiowania zagadnień światopoglądowych i naukowego ateizmu” opublikował artykuł: „Stosunek partii i państwa do Kościoła, religii, ludzi wierzących”. Nazwał przygotowania Kościoła katolickiego w Polsce do Tysiąclecia Chrztu „ofensywą klerykalną”, w której wykazano się niezwykłą pomysłowością stosując różnorodne formy walki politycznej. Walki toczonej z partią i stosunkami polityczno-społecznymi PRL. Wśród tych „różnorodnych form walki politycznej” na pierwszym miejscu wymieniał organizację pielgrzymek stanowych na Jasną Górę. Spotkania modlitewne gromadziły bowiem grupy zawodowe, zatrudnione w aparacie państwowym: prawników, lekarzy, pielęgniarki, aptekarzy, nauczycieli. Przekaz skierowany przez duchownych do tych konkretnych grup klócił się z modelami postępowania, stosowania prawa, czy wychowania, których oczekiwali komuniści⁶⁸. W marcu 1966 r. partia wydała broszurę na temat aktualnych stosunków państwo-Kościół. Zarzucano w niej Kościołowi, że Wielka Nowenna określana jako „dziewięcioletnia kampania milenijna – największa impreza w dziejach Kościoła w Polsce”, ma służyć sklerykalizowaniu społeczeństwa, podważeniu zasad świeckiego państwa. Stwierdzano, że wykorzystuje w tym celu uczucia religijne, tradycje i zwyczaje kulturowe („praktyki i zwyczaje kultowe”) do rozwoju akcji antypaństwowej⁶⁹.

2. Jasna Góra w działaniach aparatu bezpieczeństwa w latach 1957-1963

Dla aparatu bezpieczeństwa aktywność Kościoła w Częstochowie (kuri i zakonu paulinów) była na tyle niepożądana, że w grudniu 1957 r. powołano do jej zwalczania grupę operacyjną Wydziału III KW MO w Katowicach. W jej skład wchodziło dwóch stałych pracowników: zamieszkały w Częstochowie starszy oficer operacyjny por. Mieczysław Mosur i oficer operacyjny ppor. Ryszard Śliski, a także dwaj oficerowie operacyjni oddelegowani z Wydziału V Departamentu III MSW w Warszawie: kpt. Władysław Setla i por. Benedykt Drobot. Taki skład personalny miał funkcjonować do 8 marca 1958 r. Następnie w Częstochowie miało pozostać dwóch oficerów z KW MO w Katowicach⁷⁰, nadzorowanych

⁶⁸ Dawano temu wyraz w takich opracowaniach jak: J. Guranowski, *Stosunek partii i państwa do Kościoła, religii, ludzi wierzących* [w:] *Religia i laicyzacja. Materiały do studiowania zagadnień światopoglądowych i naukowego ateizmu*, Warszawa 1961, s. 267; W. Myslek, *Polityka nyznaniowa Polski Ludowej* [w:] *Polityka nyznaniowa: tło – warunki – realizacja*, red. W. Myslek, M.T. Staszewski, Warszawa 1975, s. 277–278.

⁶⁹ *Materiały i odpowiedzi na pytania w sprawie aktualnych stosunków między państwem a Kościołem*, Warszawa 1966, broszura, zbiory prywatne autora, s. 74.

⁷⁰ AIPN Ka, 056/11, Sprawozdanie z pracy grupy operacyjnej Wydziału III KW MO w Katowicach, pracującej na terenie Częstochowy z dnia 7 III 1958 r., s. 322–331.

i podlegających bezpośrednio zastępcy naczelnika Wydziału III, kpt. Lucjanowi Pikule. Jego obowiązkiem było raz w tygodniu uczestniczyć w zadaniach grupy w Częstochowie. Członkowie grupy byli zakonspirowani i mieli do dyspozycji samodzielne pomieszczenia na terenie miasta. Za konspirację odpowiadał por. Mosur. Dla zwiększenia ich możliwości Wydział „T” zorganizował stałą placówkę w Częstochowie⁷¹. W efekcie powiększono też Grupę „W” w Częstochowie⁷².

18 grudnia 1957 r. specjalna grupa przystąpiła do pracy⁷³. Powodem powołania grupy była krytyczna ocena (przez kierownictwo) wyników dotychczasowej pracy na tym terenie. Wcześniej pracą operacyjną w Częstochowie zajmował się tylko por. Mieczysław Mosur, który swoje działania skupiał przede wszystkim na kurii. Jeśli chodzi o Jasną Górę, to dotychczas przede wszystkim koncentrowano się na akcjach w okresie największych uroczystości z udziałem pielgrzymów. Jako powód podawano brak kompetentnego pracownika, który mógłby systematycznie opracowywać problematykę związaną z klasztorem. Konsekwencją braku takich działań było słabe rozpoznanie działalności Instytutu Prymasowskiego. Teraz specjalnie powołana grupa przeanalizowała dotychczasowe przedsięwzięcia i opracowała plan działań.

W przypadku Jasnej Góry przede wszystkim przeanalizowano sytuację wewnętrzną zakonu paulinów i stan personalny oraz możliwości działania Instytutu Prymasowskiego. Stało się to możliwe po zwerbowaniu nowych informatorów o pseudonimach „Jerzy”, „Zbyszek” i „Ewa”. Z krótkich charakterystyk można dowiedzieć się, że informator ps. „Jerzy” to osoba świecka należąca do rodziny jednej z „Ósemek”. Mężczyzna ten został zwerbowany „na zasadzie lojalności i materialnego zainteresowania”. Otrzymując miesięczne wynagrodzenie w wysokości 800 zł⁷⁴ przede wszystkim dostarczył informacji o paulinach, osobach pracujących w Instytucie i jego wyposażeniu technicznym. Dostarczył materiały pozwalające zwerbować kolejnego informatora, a w przypadku innej osoby rozpocząć prace przygotowujące do werbunku. Jak określano: był młody i zdolny. Planowano wykorzystać go także do rozpracowania jezuitów, u których miał wstąpić do zakonu. Wyrażano nadzieję, że dzięki niemu będzie możliwe zastosowanie

⁷¹ *Ibidem*, Zarządzenie zastępcy komendanta wojewódzkiego MO w Katowicach mjr. Eugeniusza Morawskiego z 1957 r., s. 382–383.

⁷² *Ibidem*, Raport zastępcy komendanta SB KW MO w Katowicach mjr. Jana Gajka do wiceministra MSW w Warszawie Antoniego Alstera z dnia 10 I 1958 r., k. 385–386.

⁷³ *Ibidem*, Raport zastępcy komendanta SB KW MO w Katowicach mjr. Jana Gajka do wiceministra MSW w Warszawie Antoniego Alstera z dnia 11 I 1958 r., k. 369.

⁷⁴ Przeciętne miesięczne wynagrodzenie wynosiło wtedy 1279 zł, więc „dodatek” z SB mógł być atrakcyjny. *Vide*: Główny Urząd Statystyczny, *Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w gospodarce narodowej w latach 1950–2018*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/przecietne-miesieczne-wynagrodzenie-w-gospodarce-narodowej-w-latach-1950-2018,2,1.html> [dostęp: 27 XI 2019].

techniki operacyjnej, „jest młodym człowiekiem, bardzo zdolnym i inteligentnym, na swój wiek dość poważnym i są ku temu realne możliwości”⁷⁵.

Jak wyjaśniłem wcześniej, informatora ps. „Zbyszek” zwerbowano w lutym 1958 r. Także był osobą świecką. Cieszył się dużym zaufaniem paulinów, posiadał wyższe wykształcenie i był zatrudniony na Jasnej Górze. Chociaż od czasu werbunku odbyło się z nim tylko jedno spotkanie, to stwierdzono, że dobrze się zapowiada. Przyniósł wartościowe informacje o paulinach i Instytucie Prymasowskim. Na tej podstawie pracownicy aparatu bezpieczeństwa typowali kolejnych kandydatów do werbunku. „Zbyszek”, z racji pełnionej funkcji, znał programy wszystkich uroczystości. Orientował się w planach zakonu na przyszłość. Spodziewano się, że dostarczy szczegółowe charakterystyki niektórych zakonników.

Kolejnym informatorem była osoba świecka, młoda kobieta zatrudniona w PTTK, członkini chóru jasnogórskiego. Nadano jej pseudonim „Ewa”. Przekazywała informacje o uroczystościach jasnogórskich i byłych członkach organizacji endeckich oraz chadeckich w Częstochowie⁷⁶.

Z innych dokumentów dowiadujemy się, że do tej grupy należy dodać jeszcze agenta „Mirosław” i informatora „Renata”, którzy co prawda byli wykorzystywani do rozpracowywania kurii, ale i Instytutu Prymasowskiego. Prawdopodobnie współdziałali przy ustalaniu listy publikacji znajdujących się w Instytucie Prymasowskim. Informatorzy „Józef Skowronek” i „Kazik” byli wykorzystywani do rozpoznania poszczególnych osób, figurujących w prowadzonych sprawach operacyjnych i zbieraniu materiałów dotyczących wytypowanych kandydatów do werbunku⁷⁷.

Praca tych informatorów niewątpliwie przyczyniła się do przebiegu wydarzeń na Jasnej Górze i w Instytucie Prymasowskim w kolejnych tygodniach, miesiącach, a nawet latach.

W aparacie bezpieczeństwa wytypowano kilka osób, które próbowano zwerbować i różnymi metodami pozyskać. Wytypowani, określane mianem kandydatów do werbunku na informatorów, mogli nie być świadomi, jakie zamiary wobec nich ma aparat bezpieczeństwa. Jeśli chodzi o zakonników, to zbierano wszelkie kompromitujące materiały, także anonimowe donosy, sprawdzano kontakty zakonników z osobami świeckimi. Jednak przede wszystkim kierowano się zasadą wykorzystywania wewnętrznych konfliktów w zakonie i osobistych ambicji, ale też strachu przed konsekwencjami odmowy takiej współpracy. Jako kandydatów wyznaczono zakonników, którzy pełnili już ważne funkcje i było praw-

⁷⁵ AIPN Ka, 056/11, Sprawozdanie z pracy operacyjnej Wydziału III KW MO w Katowicach, pracującej na terenie Częstochowy z dnia 7 III 1958 r., s. 322–331.

⁷⁶ *Ibidem*, k. 331–332.

⁷⁷ AIPN Ka, 056/11, Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć grupy operacyjnej Wydziału III SB KW MO w Katowicach – po linii rozpracowania oo. Paulinów i kurii częstochowskiej z dnia 20 XII 1957 r., k. 378–379.

dopodobne, że takie obejmą w przyszłości. Rozpoczęto opracowywać materiały na temat o. Teofila Krauzego, o. Korneliusza Jemiola i o. Jerzego Tomzińskiego. W przypadku o. Tomzińskiego, już po pierwszej rozmowie werbunkowej stwierdzono, że będą duże trudności w pozyskaniu go. Kolejnym kandydatem wytypowanym przez bezpiekę był były paulin, Jerzy Krawczyk, który aktywnie współpracował z Instytutem Prymasowskim. Trudność polegała na tym, że nadal był „mocno sfanatyzowany”, co oczywiście ograniczało możliwości wykorzystania go w przypadku werbunku. Szykowano „kombinację operacyjną”, która miała polegać „na podstawieniu mu inf[ormatora] ps. «Ewa»”. Ponadto informator ps. „Jerzy” miał spróbować „wyciągnąć” go „na wódkę i kobiety”. Dopiero po tej „kombinacji operacyjnej” planowano podjęcie dalszych kroków w sprawie byłego zakonnika. W dokumentacji wymienia się, bez podania personaliów, jeszcze jedną osobę świecką zatrudnioną na Jasnej Górze i „dostatecznie opracowaną”, ale póki co nie widziano potrzeby jej werbowania.

W sprawozdaniu wymieniono też księży współpracujących z klasztorem. Tych też typowano do werbunku. Bardzo ciekawa notatka i wiele mówiąca o charakterze osoby dotyczy ks. Zdzisława Wajznera, którego pozyskanie byłoby dla bezpieki prawdziwym sukcesem. Ks. Wajzner zaliczał się bowiem do najbliższego grona zaufanych współpracowników bp. Golińskiego. W sprawozdaniu czytamy: „Opracowanie kandydata zostało zakończone i przeprowadzono z nim pierwszą oficjalną rozmowę, w której rozpoznano bliżej kandydata. W tej rozmowie propozycji współpracy przed kandydatem nie stawiano. Ponieważ po rozmowie, mimo naszych zastrzeżeń, kandydat powiedział w środowisku księży kurialistów o przeprowadzonej z nim rozmowie, z dalszych rozmów zrezygnowano”⁷⁸. Inni księża zostali określani jako bliscy współpracownicy biskupa albo jego oponenti. Na kandydatów, czyli potencjalnych przyszłych informatorów, wytypowano: ks. Władysława Sobczyka, ks. Jana Walickiego i ks. Stanisława Ziemorowicza. Ponadto założono sprawy ewidencyjno-obszerności na tzw. „aktyw zakonu”, czyli: Eugeniusza Szewczyka, Jana Marczewskiego, Mariana Kosiaka, Władysława Radzikowskiego, Stefana Tarkę, Władysława Marcinkiewicza, Kazimierza Szafrąncza i Adama Krauzego. Założono też dwie teczki zagadnieniowe, jedna dotyczyła paulinów, druga Instytutu Prymasowskiego⁷⁹.

Wszystkie sprawy związane z funkcjonowaniem sanktuarium znalazły się w gestii zainteresowań aparatu bezpieczeństwa. SB na Jasnej Górze podejmowała działania o kryptonimie „Twierdza” – tak zresztą określano ten klasztor.

Z 1959 r. pochodzi informacja o próbie podłożenia podsłuchu. Do tych czynności wykorzystywano tajnych współpracowników. Pierwszy nadajnik podłożył TW „Roman”. Akcja ta zakończyła się dla bezpieki fiaskiem, gdyż nadajnik był

⁷⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy operacyjnej Wydziału III KW MO..., k. 334.

⁷⁹ *Ibidem*, k. 334–335.

wadliwy lub źle go zamontowano – „nie było fonii”⁸⁰. W kolejnych latach odnotowano już większe sukcesy. W 1960 r. odnotowano, że wynik akcji podjętej przez TW „Stach” był pozytywny. W kolejnym roku nadajnik podkładał TW „Roman”, a TW „Stach” wyjmował. Ten ostatni poinformował SB o ujawnieniu ich działań. W 1962 r. ponownie w SB odnotowano pozytywny wynik akcji TW „Stach” i TW „Jurek”. Od 1963 r. do działań tego typu angażowano kolejnego tajnego współpracownika „X-1”⁸¹.

TW „Stach” to o. Sebastian Świnionoga-Świdziński, skompromitowany w 1958 r. próbą podrobienia pieczętówki na świadectwie maturalnym i pozyskany do współpracy. Od 1960 r. przebywał na Jasnej Górze. Udzielał informacji o sytuacji wewnętrznej i planowanych działaniach zakonu. W 1962 r., niejako w nagrodę, otrzymał paszport i mógł wyjechać do Włoch, następnie wyjechał do Niemiec. Po wyjeździe do Rzymu pozostawał na kontakcie Departamentu I MSW. Zerwał relacje z zakonem i na podstawie decyzji bp. Józefa Życińskiego pracował jako ksiądz diecezji tarnowskiej⁸².

W świetle istniejącego już opracowania naukowego, TW „Jurek” to były kleryk zakonny Florian Kowalczyk. Pracujący w Instytucie Prymasowskim od 1 stycznia 1958 r. Według ustaleń zawartych w artykule podpisanym przez Jozafata Mozgę, a opublikowanym w 34 tomie „Studiów Claromontana”, był niezwykle niebezpiecznym agentem⁸³. Trzeba jednak pamiętać, że w 1967 r. dołączył inny TW „Jurek”, o którym będzie mowa niżej. Rozgraniczenie działalności tych dwóch osób może być trudne.

28 marca 1960 r. częstochowska bezpieka opracowała „Plan operacyjnych przedsięwzięć” dla Grupy V Wydziału III na drugi kwartał. Na czele tej grupy stał mjr Ryszard Puchala⁸⁴. Plan powstał na skutek doniesień o przygotowywa-

⁸⁰ AIPN Ka, 0026/481, t. 1, Zestawienie podejmowanych przez SB działań operacyjno-technicznych na obiekcie „Twierdza” w okresie od 1949 r. do 1968 r., k. 121.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² AIPN 00945/1283, Raport ppor. Tadeusza Kamińskiego o zatwierdzenie dokonanego werbunku informatora z dnia 26 VI 1958 r., Kraków, s. 25–35; *ibidem*, Charakterystyka informatora ps. „Stach” z dnia 7 I 1960 r., Kraków, s. 55–58; *ibidem*, Charakterystyka TW ps. „Stach” nr rejestracyjny 1081 z dnia 1 II 1962 r., Warszawa, s. 77; AIPN Ka, 230/7864, Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy obiektowej kryptonim „Pustelnik” z dnia 15 III 1963 r., k. 153–154; J. Mozga, *Brat Taryjusz Łuczynski...*, s. 332–333.

⁸³ *Ibidem*, s. 336–337.

⁸⁴ Ryszard Puchala (ur. 1922 r.) karierę w bezpiece zaczynał w 1945 r. jako wartownik w PUBP w Lublińcu. Od 1 VI 1960 r. był kierownikiem Grupy Specjalnej w Częstochowie Wydziału III KW MO w Katowicach, od 1 VII 1962 r. kierownikiem Grupy Operacyjnej w Częstochowie Wydziału IV KW MO w Katowicach, od 1 X 1963 r. był II zastępcą komendanta ds. bezpieczeństwa KM MO w Częstochowie. 31 X 1971 r. został przeniesiony na emeryturę. *Vide. Kadra bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwach śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim*, wstęp i red. W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurok, Katowice 2009, s. 414–415.

nych przez Kościół uroczystości na masową skalę. W celu przeciwdziałania i zapewnienia sobie dopływu informacji o środowiskach katolickich postanowiono wypracować odpowiedni kierunek działania istniejącej agentury, rozszerzyć sieć agenturalną o nowe osoby ze środowisk uznanych za potencjalnie wrogie, wzmoczyć aktywne rozpracowanie zaczętych spraw ewidencyjno-obszernych⁸⁵.

Pracy bezpiecze nie brakowało. Ciągłe pojawiały się nowe zagadnienia, związane z aktywnością Kościoła katolickiego. W kwietniu 1960 r. kierownik Wydziału do spraw Wyznań PWRN w Kielcach Stefan Kurenz informował UdsW w Warszawie, że „Kler rozpoczął agitację wśród ludności, aby wzięła udział w pielgrzymkach stanowych w Częstochowie”⁸⁶. Wymienił oczywiście nauczycieli akademickich, nauczycieli, pielęgniarki, lekarzy, ale także głuchoniemych. Ponadto dodał, że o pielgrzymce nauczycieli poinformował już Kuratorium Okręgu Szkolnego, które miało podjąć działania ograniczające udział tej grupy zawodowej⁸⁷. W przypadku lekarzy, pielęgniarek i położnych działania zapobiegające wyjazdom polegały na aktywizowaniu podstawowych organizacji partyjnych w szpitalach i przychodniach. Organizowano posiedzenia egzekutyw, podczas których każdorazowo omawiano sposoby powstrzymywania pracowników od wyjazdów. Dyrektorzy szpitali i kierownicy przychodni ograniczali udzielanie urlopów. W 1963 r. kierownik Wydziału Administracyjnego KW PZPR w Zielonej Górze pisał, że w odpowiedzi na działanie Kościoła aktyw partyjny zorganizował akcję niesienia pomocy ludności wiejskiej i przeprowadzenia badań wśród młodzieży szkolnej. Do akcji włączyli się wszyscy lekarze z regionu, pracując także w niedziele (tzw. Białe Niedziele). Inicjatywa ta skutecznie przeszkodziła w udziale pracowników służby zdrowia w pielgrzymce do Częstochowy⁸⁸.

W czerwcu 1960 r. doszło do kolejnego w powojennej historii aresztowania paulina. Tym razem ofiarą systemu represji został o. Efrek Osiały⁸⁹. Ojciec ten po otrzymaniu święceń kapłańskich w 1956 r., pracował na Jasnej Górze, później w Brdowie, a następnie w Leśnej Podlaskiej. 5 czerwca, czyli w uroczystość Zielonych Świąt, wygłosił kazanie, w którym porównał chwiejny patriotyzm Polaków do składających się scyzoryków. Powiedział, że ten patriotyzm składa się przed

⁸⁵ AIPN Ka, 056/11, Plan operacyjnych przedsięwzięć na II kwartał 1960 r. Grupy V Wydziału III z dnia 28 III 1960 r., k. 50.

⁸⁶ AAN, UdsW, sygn. 59/194, Pismo kierownika WdsW PWRN w Kielcach Stefana Kurenza do UdsW w Warszawie z dnia 29 IV 1960 r., k. 1.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ APZG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Zielonej Górze, Seria 15.3 Analiza i informacje – Sprawy wyznań, sygn. 1747, Notatka kierownika Wydziału Administracyjnego KW PZPR w Zielonej Górze, A. Madeja, o nastrojach wśród personelu pielęgniarskiego na terenie województwa zielonogórskiego w związku z organizowaną przez kler pielgrzymką dla pracujących w zawodzie pielęgniarskim i położnych z dnia 27 V 1963 r., k. 7–8.

⁸⁹ Szerzej: J. Zbudniewek, *Osiały Józef (1930–2004), paulin, imię zakonne Efrek* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1981*, t. 3, red. J. Myszor, Warszawa 2006, s. 153–155.

systemem tak samo jak szczyryki. Kazanie to zostało potraktowane jak przestępstwo. 27 czerwca w klasztorze w Leśnej Podlaskiej przeprowadzono rewizję.

Będący wówczas w klasztorze w nowicjacie Zygmunt Kotkowski tak to później relacjonował:

„Z rana [...] zajeżdżał samochód (jeden lub dwa), który przywiózł prokuratora i milicję śledczą z Białej i Lublina. Po wejściu do klasztoru [...] poproszono o widzenie się z przeorem, a tymczasem osadzono nas wszystkich w miejscach, w których znajdowaliśmy się. Ojciec przeor po zaznajomieniu się z celem wizyty, zarządził podporządkowanie się życzeniom prokuratora i pozwolił na prowadzenie rewizji. Przez cały czas rewizji musieliśmy pozostawać przy swoich rzeczach w celach, które skrupulatnie przeglądali panowie rewidenci. Były więc przerzucane nasze korespondencje, różne materiały naukowe i pomocnicze, byliśmy fotografowani razem z naszymi pomieszczeniami. Po pewnym czasie brakło nam cierpliwości i pomału zaczęliśmy się poruszać po całym klasztorze, co było pewnie i życzeniem prokuratora i rewidentów, bowiem nie przeszkadzano nam w tym, a niejednokrotnie nawiązywano z nami rozmowy na tematy czasem intymne. Najdłużej rewizja przebiegała u o. Efrema, od którego zabrano pewne materiały, zwłaszcza kazania. Po zakończeniu rewizji i odjeździe UB zaczęła się rewizja na swojską nutę, szukano czy nie zostały gdzieś podłożone aparaty podsłuchowe itd.”⁹⁰

Po rewizji wezwano o. Osiadłego na przesłuchanie, po którym został aresztowany. W akcie oskarżenia stwierdzono m.in., że nadużył wolności wyznania i sumienia w celach wrogich wobec ustroju PRL, że podburzał wiernych, aby nie milczeli i nie zachowywali się biernie. Sąd skazał o. Osiadłego na karę 3 lat pozbawienia wolności oraz utratę praw obywatelskich i publicznych także na 3 lata. Przebywał w więzieniu w Chełmie Lubelskim i w Strzelcach Opolskich. Nie pomogło odwołanie do Sądu Najwyższego. 14 sierpnia 1962 r. zwolniono go warunkowo i mógł ponownie znaleźć się na Jasnej Górze, gdzie został zastępcą przeora, a po 3 latach kustoszem bazyliki⁹¹.

28 czerwca powstał „Plan pracy” Grupy Va Wydziału III na trzeci kwartał 1960 r. Przygotowywano się na sezon pielgrzymkowy. Oprócz działań przedstawionych przy omawianiu planu pracy z poprzedniego kwartału, teraz postanowiono jeszcze wykorzystać okres wakacji i pozyskać do współpracy kleryków Wyższego Seminarium Duchownego. W sprawach dotyczących już wyłącznie Jasnej Góry dążono do zapewnienia sobie szerokiego dostępu do informacji o przygotowaniach i przebiegu uroczystości. W tym celu szczególnie wykorzystywano

⁹⁰ AIPN Ka, 0026/53, t. 2, Doniesienie agenturalne nr 1 TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 1 IX 1962 r., k. 30.

⁹¹ W 1991 r. po rewizji wyroku, został uniewinniony przez Sąd Najwyższy w Warszawie. *Vide.* J. Zbudniwek, *Osiadły Józef (1930–2004...)*, s. 153–155; AIPN, 01283/1155, Wyrok Sądu Najwyższego w Warszawie z dnia 10 III 1962 r., k. 172–176.

agenta „Jadwiga” i informatora „Roman”. Postanowiono dokonać werbunku ojca D., a także pozyskać nowe materiały do opracowania kandydata ojca G. Chciano przeprowadzić rozmowę werbunkową z opracowanym i zatwierdzonym kandydatem P.S. Do tego celu zamierzano wykorzystać kontakty operacyjne „Maryla” i „Wroński”⁹².

W Wydziale III katowickiej SB za całość działań wobec Jasnej Góry odpowiadał doświadczony już w walce z Kościołem na terenie Częstochowy starszy oficer operacyjny porucznik Mieczysław Mosur. Wśród przejawów wrogiej działalności Jasnej Góry wymieniał: współpracę z Instytutem Prymasowskim, organizowanie ogólnopolskich uroczystości kościelnych, współdziałanie z episkopatem⁹³. Z protokołu zdawczo-odbiorczego z 11 lipca 1960 r. wiemy, że Mosur prowadził dziesięć spraw ewidencyjno-obszernych przeciw paulinom. Większość tych spraw, bo osiem (zakonnicy przeciw, którym je prowadzono zostali określani inicjałami: Sz.E., M.W., I.A., Sz.K., R.W., M.J., G.S., K.M.), została założona w 1957 r., jedna w 1956 r. (przeciw R.K.) i jedna w 1958 r. (przeciw T.J.) i przekazana do Wydziału V Departamentu III MSW. Agentura składała się z czterech osób: TW „Jadwiga”, TW „Zbyszek”, TW „Roman” i TW „Krystyna”. Wytypowano trzech kandydatów do werbunku, też określonych inicjałami: S.J., K.S. i P.S. Teczka zagadnieniowa dotycząca paulinów na Jasnej Górze miała 23 podteczki, w których zbierano materiały na temat poszczególnych zakonników. Określono ich pseudonimami: „Inocenty”, „Bernard”, „Lucjusz”, „Hilary” (dwie teczki), „Roman”, „Jan”, „Salezy”, „Wawrzyniec”, „Grzegorz”, „Wincenty”, „Albert”, „Marian”, „Korneliusz”, „Czesław”, „Ludwik”, „Ferdynand”, „Wiktor”, „Tytus”, „Zenon”, „Władysław”, „Teodor”, „August”. Ponadto gromadzono materiały dotyczące Instytutu Prymasowskiego (tutaj też założono podteczki) i na temat uroczystości jasnogórskich dla poszczególnych grup stanowych i zawodowych⁹⁴.

Katowicka i częstochowska bezpieka systematycznie poszerzała grono swoich tajnych współpracowników. Ks. Marian Mikołajczyk w swojej książce „Władza Ludowa a Diecezja Częstochowska” tak podawał motywy pozyskiwania duchownych:

„Urząd Bezpieczeństwa, a później Służba Bezpieczeństwa, infiltrując środowiska kapłanów, wykorzystywały księży często sfrustrowanych warunkami życia, niespełnionymi ambicjami, podsycali je, wabiły materialnymi korzyściami, poparciem u władz administracyjnych. Zyskiwały ich, grożąc ujawnieniem różnych nieprawidłowości ekonomicznych, czasem moralnych. W pierwszych latach po

⁹² AIPN Ka, 056/11, Plan pracy na III kwartał 1960 r. Grupy Va Wydziału III z dnia 28 VI 1960 r., k. 340–341.

⁹³ AIPN Ka, 230/7864, Informacja mjr. Mieczysława Mosura dotycząca klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze z dnia 25 II 1960 r., k. 3.

⁹⁴ AIPN Ka, 056/11, Protokół zdawczo-odbiorczy Grupy V Wydziału III KW MO w Katowicach z dnia 11 VII 1960 r., k. 42–43.

wojnie niektórzy księża zaangażowani w partyzantkę za spokój płacili współpracą. Było zawsze coś za coś. Oznaczało to w praktyce wyciszenie takiej czy innej nie przynoszącej chwały sytuacji w zamian za współpracę, za donoszenie, nieczytanie z ambony listów Episkopatu, czy niepodejmowanie inicjatyw duszpasterskich własnego biskupa, blokowanie zmian duszpasterskich⁹⁵.

Przykładem może być pozyskanie do współpracy przez por. Ryszarda Kupczyka z Wydziału III SB tajnego współpracownika o ps. „Stach”. Z zachowanych dokumentów odczytujemy, że był to ksiądz kapelan sióstr oblatek w Częstochowie. Nawiązanie współpracy nastąpiło w lipcu 1961 r. Głównym powodem pójścia na współpracę z bezpieką miały być sprawy materialne, ksiądz otrzymywał zapłatę. Ponadto w charakterystyce napisano: „jest sprytny w zdobywaniu informacji, ale nie posiada większego dotarcia do interesujących nas księży. Cechuje go mściwość. Najchętniej przekazuje wiadomości na tych księży, z którymi miał kiedyś zatargi”. Jednak brak kontaktu TW „Stach” z tymi księżmi, na których szczególnie zależało bezpiece spowodował zakończenie współpracy przez SB w 1964 r.⁹⁶

Prawdziwym sukcesem bezpieki było pozyskanie w listopadzie 1961 r. do współpracy paulina, ekonoma generalnego zakonu o. Celestyna Stefana Tarkę. Paulin był wcześniej represjonowany. Samo zwerbowanie odbyło się pod pretekstem składania wyjaśnień podczas prowadzonego dochodzenia w sprawie usiłowania kradzieży pieniędzy na Jasnej Górze. Wezwanie ekonoma wydawało się naturalne⁹⁷.

Ryszard Puchala, oficer prowadzący sprawę operacyjną późniejszego TW „X-1” odnotował:

„Figurant w 1950 r. był aresztowany i skazany przez Sąd Wojewódzki w Kielcach na 6 miesięcy więzienia za nielegalne przechowywanie broni długiej – karabinu. Wymieniony w tym okresie czasu nie pełnił funkcji prokuratora generalnego. Obecnie figurant, jako ekonom, prowadzi różne transakcje handlowe z osobami świeckimi w celu zakupywania materiałów budowlanych i innych dla klasztoru, z tych względów posiada kontakty z prywatną inicjatywą. W 1959 r. bez wiedzy generała zakonu kupił sobie motocykl «Ilza» za 18 tys. złotych, który wykorzystuje dla celów osobistych, wyjazdy na spotkania z kobietami itp. Wykazuje on wrogi

⁹⁵ M. Mikołajczyk, *Władza Ludowa a Diecezja Częstochowska*, Częstochowa 2000, s. 23–24. Sprawę odczytywania listów, a właściwie nie robienia tego opisał Adam Dziurok: A. Dziurok, *Kruczożycie...*, s. 451–452.

⁹⁶ AIPN Ka, 001/950, Charakterystyka pracy TW „Stach” z dnia 17 XI 1962 r., k. 6–7; Wniosek o zaniechanie współpracy z tajnym współpracownikiem z dnia 27 VII 1964 r. i zgoda z dnia 30 IX 1964 r., 13–14.

⁹⁷ AIPN Ka, 0026/481, t. 1, Wniosek kierownika Grupy Va Wydziału III mjr. Ryszarda Puchala o zatwierdzenie dokonanego pozyskania TW „X-1” z dnia 17 XI 1961 r., k. 18–19. *Vide*: J. Mozga, *Brat Tarsycjusz Łuczyński (1938–1987) niedoceniony bohater paulińskiej wspólnoty na tle problemów inwigilacji jasnogórskiego klasztoru*, „Studia Claromontana” 2019, t. 34, s. 328.

stosunek do obecnej rzeczywistości i z racji zajmowanego stanowiska w zakonie podtrzymuje nastrój psychozy wojennej”⁹⁸.

Według terminologii aparatu bezpieczeństwa paulin został pozyskany na zasadzie dobrowolności. Głównym motywem jego postępowania wydaje się być, opisywany w aktach, konflikt z ówczesnym generałem zakonu o. Ludwikiem Nowakiem, a także materiał kompromitujący uzyskany przed laty, dotyczący nielegalnego posiadania broni (rzeczywiście w 1949 r. taki karabin znajdował się na Jasnej Górze a o. Celestyn jako prokurator odpowiadał później za to)⁹⁹. Konflikt z władzami zakonu polegał na braku możliwości swobodnego korzystania z motocykla i posiadania odbiornika telewizyjnego przez Tarkę, co zostało uznane za naruszenie ślubu ubóstwa. Zakonnik zarówno motocykl, jak i telewizor ukrywał u znajomych. Jednocześnie paulin miał sugerować nadużycia finansowe ówczesnego kierownictwa zakonu. Spór zakończył się złożeniem Tarki z urzędu, suspensą i przeniesieniem do Leśnej Podlaskiej¹⁰⁰. W charakterystyce o. Tarki, dokonanej przez TW „Wiesław” czytamy, że zakonnik, będąc długo prokuratorem w zakonie, nagromadził „solidny składzik aparatów fotograficznych z fleszami, kilka radylek lampowych i tranzystorowych, maszynki do golenia, pióra i inne rzeczy, których pomieszczenie przy przenoszeniu zajęło obszar trzech dużych koszy do bielizny”¹⁰¹.

Z materiałów archiwalnych dowiadujemy się o kolejnym tajnym współpracowniku. W jednej z teczek można odczytać, że TW „Wiesław” to o. Ryszard Zygmunt Kotkowski. W 1955 r. wstąpił do nowicjatu paulinów. Uczył się w Krakowie, a następnie w Warszawie. Zdał maturę w 1959 r., przez kolejne trzy lata studiował filozofię i teologię. W 1962 r. wystąpił z zakonu (odnotowano, że nie został dopuszczony do złożenia profesji wieczystej z powodu zbyt minimalistycznego podejścia do życia zakonnego) i rozpoczął naukę na kursie IV Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Częstochowskiej w Krakowie¹⁰². W sierpniu tego roku podpisał zobowiązanie do współpracy z SB¹⁰³. W świetle dokumentów,

⁹⁸ AIPN Ka, 0026/481, t. 1, Arkusz rejestracyjny rozpracowywanego w sprawie obserwacji operacyjnej nr 561 o zabarwieniu reakcyjna część kleru, k. 16–17.

⁹⁹ *Ibidem*, Wniosek o opracowanie kandydata na tajnego współpracownika z dnia 4 XI 1961 r., k. 4; *ibidem*, Raport o odebraniu karabinu na Jasnej Górze z dnia 24 VIII 1949 r., k. 40; *ibidem*, Protokół odebrania przedmiotu z dnia 10 VIII 1949 r., k. 41.

¹⁰⁰ *Ibidem*, Notatka służbowa mjr. Ryszarda Puchaly z dnia 4 XI 1961 r., k. 22–24; *ibidem*, Wyciąg z doniesienia TW „Zenon” z dnia 26 X 1961 r., k. 80; *ibidem*, Kopia pisma o. Celestyna Tarki do prymasa Polski ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego z dnia 9 VII 1962 r., k. 82–88.

¹⁰¹ *Ibidem*, Wyciąg z doniesienia TW „Wiesław” z dnia 20 X 1963 r., k. 95.

¹⁰² AIPN Ka, 0026/53, t. 1, Życiorys Zygmunta Kotkowskiego z dnia 30 VIII 1960 r., k. 43; *ibidem*, Odpis pisma o. Ludwika Nowaka do Rektoratu Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie z dnia 26 VI 1962 r., k. 51; AIPN Ka, 230/7864, Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy obiektowej kryptonim „Pustelnik” z dnia 15 III 1963 r., k. 153–154.

¹⁰³ *Ibidem*, Zobowiązanie Zygmunta Kotkowskiego TW „Wiesław” z dnia 29 VIII 1962 r., k. 44.

zwerbował go oficer operacyjny Grupy IV Wydziału IV SB kpt. Wiktor Nawrot, a później prowadził go zastępca komendanta miasta MO w Częstochowie mjr Ryszard Puchała. Ten ostatni stwierdził, że był to bardzo przydatny tajny współpracownik. Można go było wykorzystać do inwigilacji wewnątrz zakonu paulinów, gdzie TW „Wiesław” ciągle miał wielu znajomych i do równoczesnej inwigilacji seminarium w Krakowie¹⁰⁴. Opisał też bardzo szczegółowo swoje dotychczasowe życie w zakonie, nakreślił sylwetki paulinów, z którymi miał styczność¹⁰⁵. W raporcie oceniającym go napisano, że w kolejnych latach wielokrotnie wykorzystywano go do operacyjnego zabezpieczania uroczystości na Jasnej Górze, a jego informacje posłużyły do spisywania meldunków. Częstotliwość spotkań i ilość meldunków oceniano jako dużą¹⁰⁶. Jednak w 1965 r. wystąpił ze stanu duchownego, rozpoczął pracę w kopalni rudy żelaza i zawarł związek małżeński. Wstąpił też do PZPR. W związku z tym pracownicy Wydziału IV SB zawiesili z nim współpracę, uznając dalsze jej prowadzenie za bezcelowe¹⁰⁷.

Wyjazd Tarki do Leśnej Podlaskiej był dla SB niewygodny. TW „X-1” szybko stał się ważnym ogniwem w prowadzonej przeciwko klasztorowi sprawie obiektywnej, której nadano kryptonim „Pustelnik”¹⁰⁸. W kolejnych latach wykonywał on dla SB bardzo ważne zadania, m.in. charakterystyki poszczególnych osób. Były też zadania o charakterze specjalnym. W kierunkowym planie wykorzystania tajnego współpracownika czytamy, że oficer SB chciał zdobywać wiedzę na temat działalności Rady Generalnej, gospodarki klasztoru i zamierzeń w dziedzinie budownictwa sakralnego, zamierzeń w sprawie pielgrzymek stanowych, przeniesień poszczególnych zakonników do innych klasztorów (także przyczyny). Zakładano też dokumentowanie przez TW różnych uroczystości¹⁰⁹. Wymagania te wzrastały. Rok później w podobnym planie czytamy także o możliwości rozpracowania poszczególnych ojców i nowicjuszy „z uwzględnieniem ich charakteru i cech osobistych”. Chciano też, aby wytypował grupę zakonników stojących w opozycji do generała o. Ludwika Nowaka. Takich, którzy byliby nawet zdecydowani opuścić

¹⁰⁴ *Ibidem*, Kierunkowy plan wykorzystania tajnego współpracownika, sporządzony przez kierownika Grupy IV Wydziału IV mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 30 VIII 1962 r., k. 42.

¹⁰⁵ AIPN Ka, 0026/53, t. 2, Doniesienia agenturalne TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dni: 1 IX 1962 r., 9 IX 1962 r., 4 X 1962 r., 2 XI 1962 r., 3 XII 1962 r., 18 I 1963 r., k. 5–20, k. 34–36, k. 42–45, k. 52–55, k. 62–64, k. 77–122.

¹⁰⁶ AIPN Ka, 0026/53, t. 1, Raport dotyczący wyników analizy i oceny tajnego współpracownika „Wiesław” nr rej. 4919 z dnia 14 IV 1965 r., k. 60–62.

¹⁰⁷ *Ibidem*, Wniosek o zaniechanie współpracy z tajnym współpracownikiem z dnia 23 XI 1966 r., k. 66–67.

¹⁰⁸ AIPN Ka, 0026/481, t. 1, Pismo naczelnika Wydziału IV SB w Częstochowie Lucjana Pikuly do zastępcy komendanta SB KP MO w Białej Podlaskiej z dnia 15 X 1962 r., k. 94, Ł. Marek, „Kler to nasz wróg”..., s. 252.

¹⁰⁹ AIPN Ka, 0026/481, t. 1, Kierunkowy plan wykorzystania tajnego współpracownika ps. „X-1” z dnia 17 XI 1961 r., k. 100.

zakon, gdyby o. Ludwik Nowak ponownie został wybrany na stanowisko generała. TW „X-1” miał też typować kolejnych kandydatów do pozyskania przez SB¹¹⁰. Oczywiście planowano działania zmierzające do jego „powrotu na Jasną Górę i odrestaurowania utraconego zaufania w kierownictwie zakonu”¹¹¹. Ponieważ zbliżały się wybory na generała zakonu, chciano wpłynąć na ich wynik. Z MSW przyszła dyspozycja, aby za pośrednictwem TW „X-1” próbować kolejnych tajnych współpracowników, ale też: „Niewygodnych nam zakonników starać się utracić – skompromitować”. Stwierdzano, że w planowanej pracy „X-1” miał oddać spore usługi. Zamierzano tak kierować agentem, aby wszedł do władz generalnych. W tym celu zaplanowano naradę wszystkich pracowników SB, którzy zajmowali się zakonem¹¹².

W 1963 r. oceniono jego pracę. Stwierdzono, że dostarczał materiały ogólnoinformacyjne, które jednak pozwalały na skuteczne kompromitowanie zakonu (pojedyncze osoby i zakon jako całość). Za swoją pracę otrzymywał wynagrodzenie. Do 28 sierpnia 1963 r. było to 10 500 zł. Systematycznie w samochodzie służbowym SB spotykał się z oficerem prowadzącym. W tym czasie do zadań TW należało już dostarczanie informacji o współpracy zakonu z prymasem Wyszyńskim i Instytutem Prymasowskim, z Sekretariatem Generalnym w Rzymie, dyplomatami i placówką w Stanach Zjednoczonych. Szczególną kontrolę miał roztoczyć nad kolejnym generałem zakonu o. Jerzym Tomzińskim. Planowano ustalić z TW jego linię postępowania w stosunku do o. Jerzego Tomzińskiego, przeora o. Teofila Krauzego, o. Ludwika Nowaka, byłego przeora o. Anzelma Radwańskiego i bibliotekarza o. Mateusza Golonki. Z analizy sprawozdań wynikało, że powstały nowe elementy konkurencji między zakonnikami. Część dawnej opozycji zaczęła starać się o przychylność nowego generała i nowego przeora. Byli tacy, jak o. Teofil Krauze, który chciał dobrze żyć zarówno z o. Tomzińskim i o. Nowakiem. Według SB taka sytuacja budziła niepokój u TW „X-1”. W związku z tym planowano przeprowadzić z nim rozmowę, aby nie wchodził w konflikty. Jego celem miało być pozyskanie jak największego zaufania o. Tomzińskiego. Dalej z dokumentacji agenta dowiadujemy się czegoś więcej o celach sprawy „Pustelnik”:

„W planie rozpracowania obiektu krypt. „Pustelnik” widzimy potrzebę realizowania dalszych przedsięwzięć dywersyjnych, zmierzających do rozbicia wnętrza zakonu, niemniej w jakim stopniu zaangażujemy w to t.w. „X-1” trudno dzisiaj sprecyzować. Pewne jest jedno, że nie będziemy go angażować bezpośrednio,

¹¹⁰ *Ibidem*, Perspektywiczny plan wykorzystania tajnego współpracownika „X-1” z dnia 20 XI 1962 r., k. 101.

¹¹¹ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW w Warszawie pplk. B. Cykały do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 27 XII 1962 r., k. 103.

¹¹² *Ibidem*.

a mamy zamiar wykorzystać go do opracowania pewnych dokumentów, przeprowadzenia z „X-1” konsultacji i kontroli efektów realizowanych przedsięwzięć”¹¹³.

W lipcu 1963 r. powierzono mu zadanie podłożenia podsłuchu na terenie klasztoru. Ten zapoznał się z obsługą nadajników i zadeklarował wykonanie poleceń. Zaczął jednak unikać kolejnych spotkań, tłumacząc się brakiem czasu. Działo się tak, gdyż został wybrany do składu kapituły generalnej. Stwierdzono, że „stracił serce do współpracy” i poddano obserwacji. W połowie sierpnia odbyło się spotkanie i TW otrzymał trzy nadajniki, które miał podłożyć na terenie klasztoru. Wyniki jego pracy sprawdzał inny tajny współpracownik „Zenon”, który od pracowników SB otrzymał klucze od starej i nowej biblioteki jasnogórskiej. TW „X-1” nie wywiązał się z zadania w ustalonym terminie do 23 sierpnia. Następnego dnia nadajnik i klucze oddano kolejnemu agentowi, też paulinowi – TW „33”, który dokonał instalacji. Równocześnie nadajniki miał instalować TW „X-1”, ale ociągał się. 25 sierpnia sprawdzał, czy klucze pasują do zamków w obu bibliotekach. Dopiero następnego dnia poinformował o pozytywnym wykonaniu zadania i zainstalowaniu nadajników. 27 sierpnia sprawdzono pracę nadajników. Okazało się, że nie działał ten podłożony przez TW „33”. Agent zwrócił nadajnik i klucze w dniu 3 września. „X-1” kolejne zadanie tego typu miał wykonać w październiku. Chodziło o założenie kolejnego podsłuchu w pokojach klasztornych. Brak jednak dalszych informacji na ten temat. W grudniu 1963 r. SB dowiedziała się, że kardynał Stefan Wyszyński i biskup Bolesław Kominek dowiedzieli się o podsłuchach. W końcu lipca 1964 r. na Jasną Górę przybyli pracownicy poczty (jeden z nich był krewnym kościelnego z częstochowskiej katedry) i zbadali klasztorną centralę telefoniczną oraz telefony wewnętrzne. Oczywiście zakonnicy powiązali ich pracę z faktem istnienia podsłuchu. Następnego dnia przybył jeszcze jeden pracownik poczty, który oświadczył, że za 20 tysięcy zł tak przerobi centralę, że nie będzie możliwości podsłuchu. Przekonało to ostatecznie kierownictwo zakonu do tego, że aparat bezpieczeństwa stosuje podsłuch telefoniczny na terenie klasztoru. 21 sierpnia 1964 r. bezpieka ponownie przekazała trzy nadajniki dla TW „X-1”, który dwa dni później informował o tym, że zadania nie wykonał. Według pracowników bezpieki – zdradzał lęk przed wpadką. W trybie awaryjnym uruchomiono TW „33”, który podłożył nadajnik. Pod koniec września, po zakończonej akcji, TW „X-1” zdemontował ten nadajnik. Agent ponownie próbowano wykorzystać w 1967 r., ale najprawdopodobniej nieskutecznie. W notatce służbowej z 1975 r. wymieniono sześciu tajnych współpracowników, którzy byli zaangażowani przy zakładaniu podsłuchów w latach 1959–1964: „Roman” – zatrudniony na Jasnej Górze jako elektryk (przyznał się generałowi zakonu o. Ludwikowi Nowakowi do pracy dla bezpieki), „Stach”, „Jurek”, „X-1”, „Zenon” i „33”. Wiadomo, że TW „33” w marcu 1963 r. studiował w Wyższym Semina-

¹¹³ *Ibidem*, Raport dotyczący pracy TW „X-1” oraz kierunku dalszego jego wykorzystania z dnia 28 VIII 1963 r., k. 105–114.

rium Paulinów w Krakowie. Pracownicy SB bardzo sobie cenili współpracę z nim. Ten jednak był zdecydowany na opuszczenie zakonu, dlatego czyniono wysiłki na pozyskanie kolejnej osoby z krakowskiego seminarium¹¹⁴. TW „X-1” znalazł się w kręgu podejrzeń, że to on przyznał się biskupowi Kominkowi do zakładania podsłuchu¹¹⁵.

W 1965 r., przy okazji powierzania mu nowych zadań, oficer prowadzący – mjr Ryszard Puchala dokonał charakterystyki zakonnika. Z oceny oficera SB wyglądało to tak:

„Konserwatyzm kierownictwa zakonu a «współczesność» bycia taj[nego] współpracownika] zgłębiały w nim kryzys, co umiejętnie wykorzystane przez Służbę Bezpieczeństwa zadecydowało o jego pozyskaniu. «X-1» w chwili pozyskania i w pierwszym okresie współpracy pełnił funkcję ekonoma generalnego, będąc jednocześnie definitorem generalnym zakonu. Z przyczyn o których mowa wyżej, został jednak bezprawnie zdjęty z obu funkcji i przeniesiony z siedziby domu generalnego do klasztoru w Leśnej Podlaskiej bez powierzenia mu jakiegokolwiek stanowiska. Ówczesny general zakonu O. Ludwik Nowak, konserwatywa i despota¹¹⁶, widząc w taj[nym] współpracowniku] swego przeciwnika a mając w ręku atut nieprzestrzegania w pełni przepisów zakonnych przez taj[nego] współpracownika] pełny władzy w zakonie, rozprawił się z nim.

Po gruntownym przeanalizowaniu powyższego zjawiska, taj. wsp. został wykorzystany do kompromitacji o. Nowaka i jego zauszników, w wyniku czego zyskiwał pod naszym kierunkiem sympatię i zaufanie w dołach zakonnych, jak również u osób mogących odegrać poważną rolę w przyszłych wyborach.

Chodziło bowiem o to, by w nowych wyborach opozycja stała się silniejsza, a taj. wsp. wszedł do władz generalnych. W tym też duchu omawiano z taj. wsp. bardzo szczegółowo, jak ma postępować zarówno w stosunku do opozycji, jak i władz generalnych. Nasz punkt widzenia przekonał taj[nego] współpracownika], postępował on w myśl naszych zaleceń, bilansem czego był wybór X-1 III definitorem władz generalnych¹¹⁷.

¹¹⁴ AIPN Ka, 230/7864, Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy obiektowej kryptonim „Pustelnik” z dnia 15 III 1963 r., k. 153–154.

¹¹⁵ AIPN Ka, 014/300, cz. 1, Notatka służbowa mjr. Ryszarda Puchaly z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 6 VIII 1964 r., k. 82–84; *ibidem*, 0026/481, t. 1, Zestawienie podejmowanych przez SB działań operacyjno-technicznych na obiekcie „Twierdza” w okresie od 1949 r. do 1968 r., k. 121–124; *ibidem*, Notatka służbowa naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW plk. Stanisława Mozala z dnia 26 II 1975 r., k. 125–129.

¹¹⁶ Należy z dystansem spojrzeć na pejoratywne określenia, używane w dokumentach aparatu bezpieczeństwa. Materiały dotyczące poszczególnych osób były tendencyjne. Szerzej na temat o. Ludwika Nowaka: J.S. Plątek, *Dzieje paulinów...*, s. 527–545, a także jego wspomnienie: L. Nowak, *Po 50-latach kapłaństwa w Zakonie Paulinów*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 10, s. 54–58.

¹¹⁷ *Ibidem*, Plan przeszkolenia tajnego współpracownika X-1 z dnia 26 III 1965 r., k. 223–224.

Intensywna współpraca trwała do 1975 r., kiedy stwierdzono jego dekonspirację¹¹⁸. Później utrzymywano jeszcze kontakt, ale bardzo sporadyczny, także z uwagi na wiek i stan zdrowia zakonnika¹¹⁹.

O. Celestyn Tarka, czyli TW „X-1”, sprawował funkcję ekonoma generalnego zakonu od 1963 r., aż do 1975 r. Według charakterystyki z 1976 r. cieszył się zaufaniem generała o. Tomzińskiego. Z racji zajmowanego stanowiska miał pełny wgląd w poczynania zarówno kierownictwa zakonu, jak i poszczególnych klasztorów. Deklarował się jako przeciwnik polityki kardynała Wyszyńskiego. Po utracie stanowiska i podejrzeniu o dekonspirację stracił dla SB większą wartość operacyjną. Nadal jednak przekazywał informacje o pracach budowlanych i remontowych, ich legalności i zasadności, o dostawcach materiałów budowlanych, sytuacji wśród zakonników (np. o różnych nieporozumieniach), uroczystościach na Jasnej Górze. Mógł też sporządzać charakterystyki poszczególnych zakonników. Przy najmniej od połowy lat siedemdziesiątych jego doniesienia weryfikowano w oparciu o istniejącą równoległą sieć agenturalną, szczególnie tajnych współpracowników: „Janusz II”, „Benedykt”, „Bronisław” i „Dziadek”¹²⁰. Ostatnia informacja w teczce pracy TW „X-1” pochodzi z 16 sierpnia 1979 r.¹²¹ Ostateczną decyzję o zakończeniu współpracy z nim podjęto dopiero w 1984 r., m.in. ze względu na zły stan zdrowia¹²². Zmarł 9 lutego 1985 r.

Od 4 lipca 1962 r. do końca 1963 r. ukształtowała się struktura organizacyjna Wydziału IV SB KW MO w Katowicach, powołanego przez ministra spraw wewnętrznych, a zajmującego się zwalczaniem działalności Kościoła, którą uważano za wroga. Wydział posiadał cztery grupy, pracujące nad zabezpieczaniem operacyjnym i rozpracowywaniem poszczególnych podmiotów. Zakon paulinów i klasztor na Jasnej Górze, Instytut Prymasowski łącznie z kurią częstochowską, Niższym Seminarium Duchownym w Częstochowie, Wyższym Seminarium Duchownym z siedzibą w Krakowie, domami rekolekcyjnymi i skupionymi wokół nich wiernymi, znajdowały się w gestii Grupy IV. Jak zauważył Andrzej Sznajder, do końca lat sześćdziesiątych to klasztor najbardziej absorbował uwagę Grupy IV. Od 1 lipca 1962 r. do 1 października 1963 r. jej kierownikiem był mjr Ryszard Puchala – II zastępca komendanta miasta ds. bezpieczeństwa w Częstochowie. Osobiście prowadził niektóre sprawy obiektowe i kilku tajnych współpracowników. Kolejnym

¹¹⁸ *Ibidem*, Raport zastępcy naczelnika Wydziału IV WUSW w Częstochowie Romana Paterskiego z dnia 17 VII 1984 r., k. 259.

¹¹⁹ *Ibidem*, AIPN Ka, 0026/481, t. 1, Raport zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie kpt. Andrzeja Fijała z dnia 29 XI 1977 r., k. 251.

¹²⁰ *Ibidem*, Charakterystyka tajnego współpracownika „X-1”, [brak daty dzienniej] 1976 r., k. 245; *ibidem*, Charakterystyka i kierunkowy plan wykorzystania TW ps. „X-1” z dnia 15 I 1977 r., k. 246–247.

¹²¹ AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Informacja mjr. Andrzeja Fijała z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 16 VIII 1979 r., k. 129–132.

¹²² AIPN Ka, 0026/481, t. 1, Raport z dnia 17 VII 1984 r., k. 259.

szefem grupy został pochodzący z Częstochowy kpt. Ryszard Kupczyk. Kierował Grupą IV do 1973 r. Oprócz kierownika w grupie zatrudniano trzech pracowników operacyjnych. Wśród nich Czesława Ceglarka, absolwenta Szkoły Oficerskiej MSW w Legionowie, który wyróżniał się w pracy i pozyskiwaniu tajnych współpracowników. Oczywiście w czasie większych uroczystości kościelnych Grupa IV otrzymywała wsparcie z komendy wojewódzkiej, komend miejskich i powiatowych¹²³.

Trwała praca operacyjna. TW „Wiesław” w kolejnych swoich doniesieniach z lutego 1963 r. opisywał sytuację wewnętrzną w zakonie. Charakteryzował ścieraające się frakcje zakonników i przygotowania do kolejnych wyborów władz zakonnych. Z jednej strony o. generała Ludwika Nowaka, a z drugiej o. Ferdynanda. Opisywał wszelkie zakulisowe sprawy zakonu i wskazywał słabe punkty, np. zakonników, o których mówiło się, że żyją niezgodnie z zasadami¹²⁴. Zadania, które otrzymywał brzmiały następująco: „Proszę w dalszym ciągu utrzymywać kontakty przyjacielskie z paulinami z J.G. w celu ustalenia ich działalności i zamierzeń. Wyjechać do Warszawy w celu spotkania się z tamt[ejszymi] paulinami – przyjaciółmi¹²⁵ z okresu studiów w celu ustalenia sytuacji przedwyborczej w zakonie”¹²⁶, czy też: „Proszę utrzymywać przyjazne stosunki z o. Włodzimierzem i w miarę możliwości ustalać sytuację przedwyborczą w zakonie. Ustalić jakie przygotowania czynią paulini w związku z uroczystościami na Jasnej Górze”¹²⁷.

W doniesieniu agenturalnym TW „Wiesław” z 16 sierpnia 1963 r. czytamy:

„Kapituła rozpoczęta 11 lipca jest zakończona. Obrady były dość burzliwe, dobierano się bowiem do skóry generalskiej i definitorów. Wytykano wszystkie popełnione błędy, tak że na fakty, którym Ludwik nie potrafił zaprzeczyć lub dostatecznie się wytłumaczyć miał jedynie płacz. A lez wypłynęło dość dużo z uwagi na moc zarzutów, jak również nadchodzących lat, w których trzeba było zająć rolę rezydenta.

Takiego wyniku jeszcze kilka tygodni temu nikt się nie spodziewał. Dopiero na krótko przed kapitułą, gdy znany był skład wyborców ustalono, kto będzie wybrany. Tak, że kapituła była tylko formalnością”¹²⁸.

¹²³ A. Sznajder, *Katowicka SB wobec kurii biskupiej w Częstochowie w latach 1962–1975* [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, red. A. Dziurok, Warszawa 2009, s. 39–41. *Widz.* Ł. Marek, *Wzrost IV SB KW MO/WUSW w Katowicach (1962–1989). Struktura, kierownictwo, zakres działania*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 1, s. 129–156.

¹²⁴ AIPN Ka, 0026/53, t. 2, Doniesienia agenturalne TW „Wiesław”, przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę, z dnia 5 II 1963 r., 8 II 1963 r. i 26 III 1963 r., k. 161–168, 170–192, 201–203.

¹²⁵ W oryginale: przyjaciółmi.

¹²⁶ AIPN Ka, 0026/53, t. 2, Doniesienie agenturalne TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 23 IV 1963 r., k. 207.

¹²⁷ *Ibidem*, Doniesienie agenturalne TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 12 V 1963 r., k. 210.

¹²⁸ *Ibidem*, Doniesienie agenturalne nr 16 TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 16 VIII 1963 r., k. 216.

Generałem został o. Jerzy Tomziński, a wikariuszem generalnym o. Michał Zembrzusi. Wśród defensorów znajdujemy o. Celestyna Tarkę, czyli TW „X-1”. Wybory jednak uzdrowiły sytuację wewnątrz zakonu, zapanowała „atmosfera zadowolenia i wzajemnego pojednania się”¹²⁹.

Nie było to po myśli funkcjonariuszy bezpieki. Analizowali oni, że na stanowisko generała zakonu mogą zostać wybrani trzej ojcowie: o. Ferdynand Pasternak, o. Jerzy Tomziński i o. Michał Zembrzusi. W Ramowym planie operacyjnych przedsięwzięć do sprawy obiektowej „Pustelnik” czytamy:

„[...] są nam na tyle znani, iż w zasadzie nie ma szans pozyskania ich do współpracy, stąd słusznym będzie, by znaczny wysiłek pracy operacyjnej skierować na skompromitowanie i przeszkodzenie w dojściu ich do władzy. Choć nie ma też szansy tj. pozyskania do współpracy osoby Nowaka, to widzimy duże korzyści w następstwach po ponownym jego wyborze.

Spowodujemy wystąpienie z zakonu znacznej liczby zakonników, a atmosfera, jaka zapanuje w zakonie, stworzy nam korzystniejsze warunki w rozbudowie sieci tajnych współpracowników”¹³⁰.

W związku z wyborami na Jasnej Górze, mjr Ryszard Puchalą polecił, aby TW „Wiesław” starał się jak najbardziej zbliżyć się do przedstawicieli nowych władz zakonu, z generałem Tomzińskim włącznie. Miał pozorować chęć powrotu do zakonu i pod tym pretekstem przeprowadzić rozmowy z poszczególnymi osobami. Ponadto dostał zadanie opracować charakterystyki poszczególnych paulinów¹³¹ i już na 21 sierpnia oddał krótkie opisy¹³². Na 20 października sporządził szczegółowe charakterystyki generała zakonu, o. Jerzego Tomzińskiego, a także: o. Teofila Krauzego, o. Włodzimierza Kuliberdy i o. Celestyna Tarki¹³³. Na 4 listopada kolejnych dziesięciu zakonników¹³⁴. W następnych doniesieniach TW „Wiesław” oddał majorowi Puchale materiał z danymi personalnymi 112 zakonników, które miały zostać wykorzystane przy zakładaniu przez SB teczek ewidencyjnych „na księdza”. Dane zawierały wpisy według schematu: wykształcenie świeckie, wykształcenie duchowne, przebieg pobytu w zakonie i funkcja, dane

¹²⁹ *Ibidem*, k. 217.

¹³⁰ AIPN Ka, 230/7864, Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy obiektowej kryptonim „Pustelnik” z dnia 15 III 1963 r., k. 159.

¹³¹ AIPN Ka, 0026/53, t. 2, Doniesienie agenturalne nr 16 TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 16 VIII 1963 r., k. 217.

¹³² *Ibidem*, Doniesienie agenturalne nr 17 TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 21 VIII 1963 r., k. 220–225.

¹³³ *Ibidem*, Doniesienie agenturalne nr 20 TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 20 X 1963 r., k. 232–243.

¹³⁴ *Ibidem*, Doniesienie agenturalne nr 21 TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 4 XI 1963 r., k. 244–260.

o rodzicach i rodzeństwie, kontakty, rysopis¹³⁵. Na podstawie jego doniesień SB ustalała zakonników, przeciwko którym zamierzano rozpocząć przedsięwzięcia operacyjne¹³⁶.

3. Przeciw odradzaniu się ruchu pielgrzymkowego i napaść na klasztor

Ponieważ po 1956 r. nastąpiło ożywienie ruchu pielgrzymkowego, władze partyjno-państwowe uważnie przyglądały się aktywności w dziedzinie organizacji wycieczek. Według kierownika Wydziału ds. Wyznań PWRN we Wrocławiu – Witolda Skórczyńskiego Oddział PTTK w Częstochowie przekroczył swoje cele statutowe zamieszczając ogłoszenie o organizowanych wycieczkach do Częstochowy, na Jurę i do Oświęcimia w wydawanych przez kurię wrocławską „Wrocławskich Wiadomościach Kościelnych” (w numerze z grudnia 1957 r.). Informacja o tym znalazła się w UdsW w Warszawie i skończyła interwencją u prezesa Zarządu Głównego PTTK w Warszawie – Marka Arczyńskiego¹³⁷. Wycieczki takie miały miejsce. Na początku czerwca Stefan Moskal z Krakowa donosił, że na terenie miasta pojawiły się luksusowe autokary Orbisu i PKS-u, przewożące pielgrzymów na Jasną Górę. Pielgrzymi ci po pobycie w Częstochowie, w drodze powrotnej przyjeżdżali zwiedzać Kraków. Autobusy były bardzo charakterystycznie udekorowane, miały obrazy przedstawiające wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej, a także wywieszono hasła: „Matka Boska Częstochowska Królową Korony Polskiej”, „Naszą nadzieją Częstochowa”, „Ziemia kaszubska pielgrzymuje do Częstochowy”, „Mazurzy pielgrzymują na Jasną Górę”, „Złożyliśmy hold Matce Boskiej Częstochowskiej”. Moskal zaznaczał, że oprócz autobusów, przez Kraków przejeżdżały także pociągi specjalne, w całości zarezerwowane dla pielgrzymów i równie mocno udekorowane wizerunkami Matki Boskiej Częstochowskiej i hasłami, które określił jako propagandowe¹³⁸. Notatka przysłana z Krakowa została wykorzystana przez jednego ze zwierzchników Urzędu w rozmowie z mi-

¹³⁵ *Ibidem*, Doniesienie agenturalne nr 22 TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 22 XI 1963 r., k. 261–305; *ibidem*, Doniesienie agenturalne nr 23 TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 30 XI 1963 r., k. 306–312; Doniesienie agenturalne nr 24 TW „Wiesław” przyjęte przez mjr. Ryszarda Puchalę z dnia 28 XII 1963 r., k. 313–315.

¹³⁶ *Ibidem*, Doniesienie agenturalne nr 30 TW „Wiesław” przyjęte przez kpt. Wiktora Nawrota z dnia 15 V 1964 r., k. 338–340.

¹³⁷ AAN, UdsW, sygn. 56/261, Pismo kierownika PWRN we Wrocławiu Witolda Skórczyńskiego do UdsW w Warszawie z dnia 28 III 1958 r., k. 1; *ibidem*, Pismo wicedyrektora UdsW w Warszawie Jana Lecha do prezesa Zarządu Głównego PTTK w Warszawie Marka Arczyńskiego z dnia 1 VII 1958 r., k. 4.

¹³⁸ AAN, UdsW, sygn. 56/272, Notatka Stefana Moskala z Krakowa z dnia 3 VI 1958 r., stanowiąca załącznik do poufnego pisma kierownika WdsW PPRN w Krakowie Leona Króla do UdsW w Warszawie z dnia 6 VI 1958 r., b.p.

nistrem kolei i dyrektorem naczelnym „Orbisu”¹³⁹. Ten stosunek władz do Jasnej Góry jako centrum turystycznego opisał w końcu lat 70. Aleksander Paszyński w artykule „Obrona Częstochowy”, opublikowanym na łamach „Polityki” (po pierwotnym wycofaniu go przez cenzurę):

„Wróćmy jeszcze do hotelu. Budowano go głównie z myślą o turystach, także dewizowych, których Częstochowa mogła wabić przecież nie swą hutą. W praktyce jednak orbisowskie trasy omijają miasto, hotel służy więc bardziej delegowanym niż amatorom innych wrażeń. Hotel jest zresztą symbolem konfliktu, choć nigdy on nie został tak nazwany, między miastem a klasztorem, czy może świadectwem trudności koegzystencji”¹⁴⁰.

W przewodniku Witolda Zembrzuskiego z 1958 r. ten konflikt w kilku miejscach został opisany, a Jasna Góra ukazana raczej jako zagrożenie dla miasta:

„Pielgrzymi przychodzący na Jasną Górę pozostawiali w Częstochowie znaczne sumy pieniędzy. Ujemną stroną tego napływu ludności były przynoszone i rozszerzane zarazy, które potrafiły wyludniać miasto. [...] Wybudowanie fortecy na Jasnej Górze przyczyniło się do całkowitego prawie zniszczenia Częstochowy podczas oblężenia szwedzkiego w 1655 r. Miasto nie mogło się podnieść, gdyż o zdobycie Jasnej Góry toczyły się kilkakrotnie walki wojsk szwedzkich i rosyjskich, a nawet wojska polskie i konfederaci nie szczydziłi miasta, domagając się świadczeń, których mieszkańcy nie byli w stanie ponieść. [...] W 1808 r. Jasna Góra jest znowu oblegana przez Austriaków. Wojna Napoleona z Rosją doprowadza do zajęcia Jasnej Góry, która przestaje istnieć jako forteca i przez to nie naraża już miasta na zniszczenie”¹⁴¹.

Tymczasem do Urzędu do spraw Wyznań donoszono o przygotowywanych pielgrzymkach stanowych. W marcu 1958 r. pisano o przygotowaniach do pielgrzymki pielęgniarek i położnych na Jasną Górę. Organizatorami byli m.in. ks. Tadeusz Pomin z Bydgoszczy, ks. Władysław Zientarski z Gniezna i ks. Henryk Przybylski z Jarocina¹⁴². Towarzyszyła jej konferencja wspólna przedstawicieli różnych środowisk służby zdrowia i duszpasterzy, a także kurs dla duszpasterzy służby zdrowia¹⁴³. W maju do Urzędu do spraw Wyznań wpływały informacje m.in. z Kielc. Pielgrzymki miały obejmować m.in.: studentów, nauczycieli, pi-

¹³⁹ *Ibidem*, Od ręczny dopisek na cytowanym piśmie (pod dopiskiem nieczytelny podpis i data 29 VI 1958 r.).

¹⁴⁰ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Artykuł Aleksandra Paszyńskiego „Obrona Częstochowy”, który redakcja „Polityki” wycofała z 16. Numeru tygodnika, k. 34–35.

¹⁴¹ W. Zembrzuski, *Przewodnik informator po Częstochowie...*, s. 28.

¹⁴² AAN, UdsW, sygn. 51/70, Pielgrzymka pielęgniarek i położnych na Jasną Górę – informacja z ręczną adnotacją pracownika UdsW z dnia 14 III 1958 r. o przygotowaniach do pielgrzymki zaplanowanej na 20 IV 1958 r., b.p.

¹⁴³ S. Wyszynski, *Pro memoria*, t. 5: 1958, Warszawa 2018, s. 112–113.

sarzy, muzyków, lekarzy, kobiety aktywne zawodowo, inwalidów¹⁴⁴. W sprawie zorganizowanego na Jasnej Górze zjazdu pielęgniarek w archiwach pozostał nawet ślad przysłanego donosu (samego donosu już nie ma, ale korespondencja w jego sprawie pozostała). Skierowano go do Polskiego Radia, stamtąd do UdsW w Warszawie, a później do Wydziału do spraw Wyznań w Łodzi. Z czego można wnioskować, że dotyczy organizacji wyjazdu pielęgniarek właśnie z tego terenu¹⁴⁵. W katowickim protokole narady Komisji do spraw walki z ofensywą kleru z 5 września 1958 r., z udziałem Edwarda Gierka, Zdzisława Grudnia, Franciszka Szlachcica, Ryszarda Nieszporka zastanawiano się, jak ukrócić organizację zjazdów lekarzy na Jasnej Górze. Ktoś zapytał, czy odbywają się za zezwoleniem, odpowiedziano, że zakonnicy nie muszą występować o zgody, bo odbywają się pod patronatem prymasa, który prawdopodobnie organizuje pielgrzymki stanowe za zgodą rządu. Wymyślono jednak, że należy wezwać przeora i kazać mu zawiadomić o każdej pielgrzymce. Polecenie kazano argumentować względami zaopatrzenia. Chciano spowodować, aby duchowni meldowali o pielgrzymkach. Planowano zagrozić, że w przeciwnym razie pielgrzymi nie będą przyjmowani do hoteli. Chciano też wprowadzić do PTTK osoby kontrolujące działalność tej instytucji. Powiedziano nawet, że trzeba „zrobić porządek” w częstochowskim oddziale towarzystwa turystycznego¹⁴⁶.

Mimo różnych utrudnień na Jasnej Górze odbywały się poszczególne zaplanowane zjazdy. 4 maja 1958 r. przybyli pisarze i „pracownicy literatury polskiej”. SB naliczyła około 2000 osób z całej Polski. Po powitaniu przez biskupa Golińskiego, słowo wygłosił kardynał Wyszyński, który wypowiedział się o ogromnej roli pisarzy, kształtowaniu przez nich idei i myśli chrześcijańskiej. Krytycznie odniósł się do otaczającej rzeczywistości, krzywd, ran i cierpień. Stwierdził, że rany te powinien leczyć pisarz katolicki. Wśród pisarzy zabierających głos był Antoni Golubiew, który mówił o współczesności i postępie naukowo-technicznym, a jednocześnie o zagrożeniach. Stwierdził, że katolicyzm powinien przewodzić postępowi¹⁴⁷. 18 maja odbył się ogólnopolski zjazd młodzieży akademickiej. Prymas wzywał przybywających na Jasną Górę młodych ludzi aby byli mądrzy, silni i nieugięci, aby realizowali program wyrastający z Ewangelii, wyrażony w rocie Ja-

¹⁴⁴ AAN, UdsW, sygn. 56/264, Pismo kierownika WdsW PWRN w Kielcach Stefana Jarosza do UdsW w Warszawie z dnia 5 V 1958 r., k. 1.

¹⁴⁵ AAN, UdsW, sygn. 56/271, Pismo dyrektora Biura Listów Komitetu ds. Radiofonii „Polskie Radio” w Warszawie do dyrektora UdsW w Warszawie Jana Lecha, b.p.; *ibidem*, Pismo przewodniczącego Wydziału UdsW w Warszawie St. Wierzbickiego o przesłaniu anonimowego listu w sprawie zjazdu pielęgniarek w Częstochowie do WdsW PWRN w Łodzi z dnia 18 VI 1958 r., b.p.

¹⁴⁶ AIPN Ka, 093/647, Protokół [z narady Komisji ds. walki z ofensywą kleru] z dnia 5 IX 1958 r., k. 19–20.

¹⁴⁷ AIPN Ka, 056/9, t. 1, Informacja dotycząca działalności kleru katolickiego na terenie województwa katowickiego z dnia 24 VI 1958 r., k. 458–459.

snogórskich Ślubów Narodu. Jako przykład dawał przeora Augustyna Kordeckiego¹⁴⁸. Według danych SB przybyło około 6000 osób z całej Polski. Do zebranych przemawiali: biskup katowicki Herbert Bednorz i reprezentant Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Adam Stanowski¹⁴⁹. Obaj przedstawiali Kościół i wartości chrześcijańskie jako alternatywę dla oficjalnie głoszonej ideologii państwowej¹⁵⁰.

W dniu 28 maja 1961 r. miała odbyć się kolejna pielgrzymka akademicka na Jasną Górę. Władze partyjno-państwowe wykorzystały fakt, że 25 lat wcześniej, w maju 1936 r. w sanktuarium odbyły się ślubowania akademickie. W PRL przedstawiono je jako manifestację faszyzmu i antysemityzmu. Rozpętano akcję propagandową w prasie. Wskazywano, że obecna pielgrzymka ma na celu solidaryzowanie się w ową „faszystowską” i „antysemicką” sprzed 25 lat. Po tym, jak kierownik Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR Andrzej Werblan skierował do rektorów wyższych uczelni a minister oświaty Wacław Tułodziecki do dyrektorów studium nauczycielskich specjalne pismo w tej sprawie, dziekani i opiekunowie grup wprowadzili nieoficjalny zakaz uczestnictwa w uroczystościach jasnogórskich. Efekt był odwrotny. W Warszawie do udziału w pielgrzymce zgłosiło się jeszcze więcej chętnych, którzy zdecydowali się posłuchać głosu kardynała Wyszyńskiego, zapraszającego na Jasną Górę. W związku z tym wzywano zaangażowanych księży i studentów na „rozmowy” do pałacu Mostowskich w Warszawie, gdzie mieściła się siedziba Komendy Stołecznej MO. Celem było zastraszenie. Tym studentom, którzy mimo wszystko zdecydowali się na wyjazd, na dworcach PKP sprzedawano bilety ze zniżką po wcześniejszym spisaniu numeru legitymacji studenckiej. Kasjerzy tłumaczyli, że muszą wyliczyć się ze wszystkich sprzedanych biletów do Częstochowy i przedstawić listę numerów legitymacji. Numery legitymacji spisywali też kontrolerzy w pociągach. Zrozumiałe, że działania te miały zastraszyć młodych pątników i zniechęcić ich do udziału w uroczystościach w kolejnych latach¹⁵¹. Chodziło o ograniczenie wyjazdu młodzieży także na inne uroczystości jasnogórskie. W sierpniu 1962 r. w Łodzi wzywano poszczególnych księży dziekanów na rozmowy do tamtejszego Wydziału ds. Wyznań. Na wszystkich

¹⁴⁸ *Odezwą do studentów-pielgrzymów na Jasną Górę* [w:] *Listy pasterskie Prymasa Polski 1946–1974*, s. 309–310.

¹⁴⁹ Adam Stanowski (1927–1990) był też działaczem Klubu Inteligencji Katolickiej, w tym r. wszedł do zespołu redakcyjnego miesięcznika „Więź”. Szerzej w: A.A. Zięba, *Stanowski Adam*, Polski Słownik Biograficzny, t. 42, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/adam-stanowski> [dostęp: 28 I 2020].

¹⁵⁰ AIPN Ka, 056/9, t. 1, Informacja dotycząca działalności kleru katolickiego na terenie województwa katowickiego..., k. 459–460.

¹⁵¹ AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 620, Pismo ministra oświaty Wacława Tułodzieckiego do dyrektorów studium nauczycielskich z dnia 15 V 1961 r., k. 2–3; AAKat., Zespół Akt Rzeczowych, sygn. 47/589, B.G., *Metody walki z Kościołem w Polsce*, wrzesień 1961, k. 16–20. *Vide* M. Patelski, *Niezależne Zrzeszenie Studentów w Opolu 1980–1990. Zarys działalności na tle dziejów lokalnego środowiska akademickiego*, Opole 2010, s. 18.

3. Przeciw odradzaniu się ruchu pielgrzymkowego i napaść na klasztor

wymuszano, aby w dekanatach i parafiach nie organizować grup młodzieży na uroczystości 25–26 sierpnia¹⁵².

Uważnie śledzono organizację Ogólnopolskiej Pielgrzymki Nauczycieli na Jasną Górę przez jej kierownika ks. Antoniego Kitlińskiego¹⁵³. Pielgrzymkę planowano na 29 czerwca 1958 r. Domagano się informacji, czy dopelniono wymogów MSW w sprawie zgromadzeń publicznych¹⁵⁴, a także raportów jak nauczyciele udawali się do Częstochowy – indywidualnie czy w zorganizowanych grupach¹⁵⁵.

O ułatwianie organizacji pielgrzymek władze partyjne zaczęły oskarżać pracowników administracji państwowej. W piśmie Komitetu Centralnego PZPR do egzektyw komitetów wojewódzkich, powiatowych i miejskich PZPR napisano m.in:

„Nie można tolerować faktów, gdy odpowiedzialni pracownicy państwowi z aparatu administracyjnego lub sądownictwa z racji swoich przekonań religijnych naruszają przepisy prawa i wspomagają różnorodną działalność kleru godzącą w interesy państwa ludowego. [...] Wobec częstego przekształcania pielgrzymek na Jasną Górę w imprezy polityczne i środek agresywnej akcji dewocyjnej, władze państwowe nie powinny udzielać tym poczynaniom żadnych ulg ani materialnej pomocy, jak to się działo dotychczas. Odpowiedzialni pracownicy aparatu państwowego nie mogą brać udziału w akcjach klerikalnych i w tych pielgrzymkach”¹⁵⁶.

W opracowanym później referacie wyliczono, że w pielgrzymce pielęgniarek wzięło udział ok. 6000 osób, w pielgrzymce pracowników słowa 400 osób, w pielgrzymce studentów 6000 osób, w pielgrzymce dziewcząt w wieku szkolnym i pracujących – 100 000 osób, w pielgrzymce nauczycieli 3000 osób. Przewidywano kolejne: pielgrzymkę inwalidów – 14 września, muzyków – 23–24 września, organistów 25 września, lekarzy – 12 października (zwłaszcza że Kościół już kształtował duszpasterstwo służby zdrowia¹⁵⁷), młodzieży akademickiej – 19 października, chorych w listopadzie. Autor referatu, naczelnik Wydziału V

¹⁵² APL, Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi, Seria 7 Wydział do Spraw Wyznań, sygn. 1529, Informacja kierownika WdsW Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi do UdsW w Warszawie z dnia 13 IX 1962 r., k. 29–31.

¹⁵³ AAN, UdsW, sygn. 56/267, Pismo WdsW PWRN w Poznaniu do UdsW w Warszawie z dnia 6 VI 1958 r., b.p.; J. Durka, *Pielgrzymki nauczycieli na Jasną Górę w latach 60. i 70. XX wieku w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, „Forum Pedagogiczne” 2016, nr 2/2, s. 161–175.

¹⁵⁴ AAN, UdsW, sygn. 56/267, Pismo wicedyrektora UdsW w Warszawie Jana Lecha do WdsW PWRN w Katowicach z dnia 12 VI 1958 r., b.p.

¹⁵⁵ *Ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Poznaniu – Leonarda Łącznego do UdsW w Warszawie z dnia 23 VII 1958 r., b.p.

¹⁵⁶ AP w Bydgoszczy, KW PZPR w Bydgoszczy, sygn. 1935/4536, Komitet Centralny PZPR do egzektyw komitetów wojewódzkich, powiatowych i miejskich z lipca 1958 r., k. 43–44; *Do Egzektyw Komitetów Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich, Komitet Centralny PZPR z lipca 1958 r.*, broszura, zbiory prywatne autora, s. 28–29.

¹⁵⁷ AIPN Ka, 085/1, t. 2, Informacja dotycząca duszpasterskiej służby zdrowia z dnia 3 X 1958 r., Katowice, k. 261–262.

Departamentu III mjr Bolesław Cykała podkreślił duży rozmach organizatorów i ich charakter zjazdowy. Wspólnym celem duszpasterstwa stanowego miało być pogłębienie wiedzy teologicznej katolików świeckich i tym samym umożliwienie im obrony Kościoła. Wskazał, że Kościół nadaje tym wydarzeniom wielką rangę poprzez obecność prymasa Wyszyńskiego. Podczas pielgrzymek poruszano tematy niewygodne dla władz państwowych. Spotkania miały wymiar religijny, ale także szkoleniowy. W przypadku lekarzy, pielęgniarek i położnych było to przeciwstawienie się zapisom ustawy o przerywaniu ciąży, w przypadku nauczycieli o niezrzeczaniu się w organizacjach zwalczających religię (za taką uważano wtedy np. Związek Nauczycielstwa Polskiego), w czasie pielgrzymki pracowników słowa – pisarzy i dziennikarzy, prymas mówił o tym, że społeczeństwu zadano rany, laicyzując i zmierzając do wychowania w duchu marksizmu i materializmu. Autor referatu zrzucił winę na częstochowski oddział PTTK i jego kierownika, który – będąc w dobrych kontaktach z paulinami – ułatwiał znalezienie kwater i organizował wyżywienie. Obwinił też państwowe przedsiębiorstwa przewozowe: Polskie Koleje Państwowe, Państwową Komunikację Samochodową i Miejskie Przedsiębiorstwo Autobusowe w Warszawie o umożliwianie dojazdu do Częstochowy¹⁵⁸. Nie wspominał o akcji milicyjnej, zorganizowanej przeciwko kierowcom w czasie pielgrzymki dziewcząt. W „Życiu Częstochowy” z „przyjemnością” stwierdzono, że „nareszcie częstochowska milicja przystąpiła do zdecydowanej walki z wszelkimi przejawami nieprzestrzegania przepisów drogowych”. Kontrolowano stan techniczny pojazdów, ściśle przestrzeganie przepisów ruchu drogowego, a szczególnie zasady parkowania w okolicach sanktuarium. „Czarna niedziela” kierowców zakończyła się w 50-ciu przypadkach zabranieniem prawa jazdy, a 300 osób ukarano mandatami¹⁵⁹.

Mimo utrudnień i oczywistego sprzeciwu władz, kurie rozpoczęły organizowanie systematycznych spotkań z inteligencją. Działania na Jasnej Górze znajdowały więc kontynuację i były rozwijane także po zakończeniu pielgrzymek¹⁶⁰.

Trzeba tu zaznaczyć, że 4 sierpnia 1958 r. minister oświaty wydał Okólnik nr 26 w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły. Uznał za niedopuszczalny udział nauczycieli i wychowawców szkół, a także innych placówek oświatowo wychowawczych w organizowaniu wśród uczniów praktyk religijnych. Zabronione było nawet oddziaływanie w tym kierunku. Dekoracja sal lekcyjnych miała mieć świecki charakter i nie powinna być dekorowana emblematami religijnymi.

¹⁵⁸ F. Musiał, *Koniec „odwilży” w sferze nyznaniowej* [w:] *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 r.*, red. J. Marecki, Kraków 2011, s. 164–166. Opisany dokument powstał w sierpniu 1958 r. w Warszawie jako: *Referat „Walka z wroga działalnością reakcyjnego kleru na obecnym etapie”*.

¹⁵⁹ AKMCz, Pielgrzymki – Jasna Góra, Wycinek prasowy z „Życia Częstochowy” z dnia 4 VI 1958 r. z odręcznym dopiskiem „PIELGRZ. DZIEWCZAT”, b.p.

¹⁶⁰ J. Sikorski, *Państwo – Kościół na Ziemi Lubuskiej w latach 1956–1958*, „Zeszyty Naukowe” (Gorzów Wielkopolski) 2008, t. 2, Seria Nauki Humanistyczne, nr 1, s. 69.

Był to ewidentny sygnał, że władza ekipy Gomułka jest na tyle silna, żeby przestać liczyć się z Kościołem i rozpocząć „wojnę o krzyżę”¹⁶¹. Nauczyciele, biorący udział w pielgrzymce, zostali ostro zaatakowani w prasie. Jasną Górę oskarżono o szerzenie fanatyzmu i ciemnoty, a jako przeciwwagę stawiano robotników Huty im. Bieruta, pracujących na rzecz wspólnego dobra społecznego. Bardzo krytyczne artykuły byłego księdza S. Siemczyca i Wiesławy Przytułskiej rozpoczęły całą serię tekstów w czasopiśmie „Argumenty” (będącym organem Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli), atakujących duszpasterstwo stanowe i zawodowe¹⁶².

Zajścia z 21 lipca 1958 r. na Jasnej Górze¹⁶³ warto przypominać i wszechstronnie analizować, choćby z tych względów, że bardzo wyraźnie przedstawiają sposób w jaki, w czasach reżimu komunistycznego w Polsce, władze partyjno-państwowe bez pardonowo traktowały instytucje kościelne i obywateli. Wydarzenia te zostały już kilkakrotnie przedstawione w literaturze przedmiotu¹⁶⁴. Podkreśla to rangę, jaką przypisywano temu sanktuarium i wskazuje, jak wielkie znaczenie dla władz komunistycznych było rozpracowanie klasztoru, doprowadzenie do skompromitowania i zastraszenia osób zaangażowanych w prężną działalność całego środowiska związanego z działalnością Jasnej Góry. Szczególnie niebezpieczny wydawał się Instytut Prymasowski Ślubów Narodu, którego działalność z każdym miesiącem była prężniejsza i tym samym uważana za wroga. Temat ten był po-

¹⁶¹ *Okólnik Nr 26 z dnia 4 sierpnia 1958 r. Nr GM. 1–3145/58 w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły [w:] Położenie prawne kościołów i związków wyznaniowych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zbiór przepisów i dokumentów wg stanu na dzień 1 października 1960 r.*, opr. E. Malkiewicz, S. Podemski, Warszawa 1960, s. 74; B. Wagner, *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2009, s. 49.

¹⁶² K. Staniek, *Miasto słońca*, „Dziennik Polski” 1958, nr 165, s. 4; W. Przytułska, *O posłannictwie nauczycieli na Jasnej Górze*, „Argumenty” 1958, nr 15, s. 10; S. Siemczyk, *Przesąd, ciemnota, zabobon*, „Argumenty” 1958, nr 9/10, s. 7–10; A. Smuga, J. Wormiński, *Kulisy pewnego zjazdu*, „Argumenty” 1958, nr 19, s. 7–15; A. Żeromski, *Refleksje z 15 sierpnia*, „Argumenty” 1958, nr 17, s. 3; J. Guranowski, *Częstochowa 26 sierpnia 1956 roku*, „Argumenty” 1958, nr 18, s. 6–15; A. Smuga, J. Wormiński, *Akcje na pielgrzymkach*, „Argumenty” 1959, nr 33, s. 10; B. Wachlewski, *Cudzoziemiec i sługa narodu*, „Argumenty” 1959, nr 44, s. 10; A. Żeromski, *Po sezonie*, „Argumenty” 1959, nr 47, s. 4–11. *Vide*: T.D. Łukaszuk, *Jasna Góra w literaturze krytycznej do 1964 r.*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 82–83. Artykuły ukazywały się także później, *vide*: S. Wyszynski, *Pro memoria*, t. 8: 1961, Warszawa 2019, s. 122.

¹⁶³ APBy, KW PZPR w Bydgoszczy, sygn. 1935/4595, Przebieg zająć na Jasnej Górze w Wigilię Święta Odrodzenia dnia 22 VII 1958 r., k. 1–3.

¹⁶⁴ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 305–310; J. Jelowicka, *Najazd na Jasną Górę i Instytut Prymasowski w 1958 roku*, „Studia Claromontana” 1993, t. 13, s. 312; Ł. Marek, *„Kier to nasz wróg” Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katońskiego w latach 1956–1970...*, s. 311–312; Z. Pawłowicz, *Kościół i państwo w PRL (1944–1989)*, Gdańsk 2004, s. 196–197; W. Ważniewski, *Zło dobrem zwyciężaj. Polityka przemocy państwowej wobec Kościoła katolickiego w Polsce 1945–1970*, Warszawa 2014, s. 170–176; Rogozińska, *Polowanie na Matkę...*, s. 70. Obszerne materiały na ten temat m.in. w AJG, sygn. 4347, Proces sądowy po napadzie na Jasną Górę 21 VII 1958 r., k.1–61.

ruszany podczas spotkań tzw. „Trójki Partyjnej” w Katowicach, czyli I sekretarza KW PZPR Edwarda Gierka, przewodniczącego WRN Jerzego Ziętka i komendanta wojewódzkiego MO Franciszka Szlachcica. Całą akcję przeciw Instytutowi zaplanowano we współpracy z naczelnikiem Wydziału V Departamentu III MSW w Warszawie plk. Stanisławem Morawskim¹⁶⁵.

Pokrótce przypomnijmy przebieg wypadków. Już 13 maja 1958 r. około godziny 14⁰⁰ na Jasnej Górze próbowano zatrzymać pracującą w Instytucie Prymasowskim Ślubów Narodu Janinę Kuszell. Mężczyźni, którzy podawali się za pracowników prokuratury, bezskutecznie domagali się spotkania z kierownikiem Instytutu, następnie z ks. prymasem Stefanem Wyszyńskim lub z ks. biskupem Zdzisławem Golińskim. Kiedy dołączyli do nich funkcjonariusze MO w cywilu, zażądano umożliwienia przeprowadzenia rewizji Instytutu. Pani Janina Kuszell oczywiście odmówiła. W związku z tym próbowano ją aresztować i siłą wciągnąć do auta. Jednak dzięki interwencji ojców paulinów i przypadkowych świadków, którzy widząc całe zajście podnieśli krzyk, funkcjonariusze odstąpili od swoich zamiarów i – po rozmowie z przeorem Jasnej Góry – ustąpili i odeszli. Twierdzili jednak, że w Instytucie znajdują się nielegalne wydawnictwa i powielacze¹⁶⁶. Z tego samego dnia pochodzi informacja Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy Publikacji i Widowisk w Katowicach dla Prokuratury Powiatowej w Częstochowie, że w klasztorze jasnogórskim powielane są bez zezwolenia broszury. Podawano nawet konkretne tytuły, np. „Konferencje dla prawników – katolików”, „Przyrzekamy wierność Kościołowi i jego pasterzom”, „Mamo pozwól mi żyć”¹⁶⁷. Stwierdzono, że publikacje naruszają zapisy dekretu o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy Publikacji i Widowisk w Warszawie i przepisy o kontroli tekstów powielanych (powołano się na Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 1952 r. w sprawie rejestracji niektórych zakładów wytwarzających druki i ilustracje oraz kontroli niektórych publikacji, ogłoszonego w „Dzienniku Ustaw” nr 19 z dnia 26 kwietnia 1952 r.)¹⁶⁸.

Ponowne wtargnięcie funkcjonariuszy nastąpiło w dniu 21 lipca 1958 r. Jak odnotowano w kronice klasztoru i w sprawozdaniu prokuratora wojewódzkiego,

¹⁶⁵ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem...*, s. 307.

¹⁶⁶ AIPN Ka, 221/27, t. 2, Fotokopia oświadczenia Janiny Kuszell z dnia 13 V 1958 r., k. 362/28–29.

¹⁶⁷ W zbiorach autora znajdują się, wydane w tym okresie, broszury Instytutu Prymasowskiego: Stefan Kardynał Wyszyński, *Oto ja służebnica Pańska. Przemówienie do kobiet na Jasnej Górze 15 września 1957 r. Tekst autoryzowany*, Jasna Góra 1957; *List z Jasnej Góry do dziewcząt*, Jasna Góra 1958; *Konferencje prymasa Polski do młodzieży akademickiej: Akademicy przed Millenium, Jesteście potrzebne Narodowi i Kościołowi*, Jasna Góra 1958. Na publikacjach znajduje się informacja: „Pomoce duszpasterskie” i „Odbito z polecenia prymasa Polski”. Na ostatniej z wymienionych, na okładce jest dopisek: „Nie niszczyć – podaj dalej”.

¹⁶⁸ AIPN Ka, 221/27, t. 2, Pismo naczelnika Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy Publikacji i Widowisk w Katowicach Kazimierza Dworeckiego do Prokuratury Powiatowej w Częstochowie z dnia 13 V 1958 r., k. 149.

3. Przeciw odradzaniu się ruchu pielgrzymkowego i napaść na klasztor

około godziny czternastej do Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu przybyli urzędnicy prokuratury wojewódzkiej i funkcjonariusze Milicji Obywatelskiej, na czele z wiceprokuratorem Prokuratury Wojewódzkiej w Katowicach Janem Boboniem. Przystąpili do rewizji. Zaczęto pakować i przygotowywać do wyniesienia worki z wydawnictwami oraz dokumentację Instytutu. Pracownicy Instytutu oraz ojcowie paulini protestowali. Na dziedzińcu wewnętrznym zaczęli zbierać się też ludzie, wierni, którzy akurat znaleźli się na Jasnej Górze. W jakiś sposób próbowali zapobiec całej sytuacji, głównie jednak się modlili. Około godziny dwudziestej na Jasną Górę przybyli milicjanci, którzy wylamali zamknięte przez paulinów bramy i wtargnęli na dziedziniec. Zachowali się bardzo agresywnie i brutalnie potraktowali modlących się, bijąc ich pałkami po głowach, kopiając i szarpiając za włosy. Nie było dla nich istotne, czy biją mężczyzn, czy kobiety. Brutalnie potraktowano też zakonników, księży i pracowników klasztornych. Milicjanci, bijąc, wyśmiewali i szydzili ze swoich ofiar. Dokonana w ten sposób rewizja w Instytucie Prymasowskim na Jasnej Górze nabrała rozgłosu. Informacja o napaści przedostała się do mediów zachodnioeuropejskich i wywołała protesty najwyższych władz Kościoła katolickiego¹⁶⁹.

W odpowiedzi, w oficjalnej prasie codziennej ukazującej się w PRL rozpoczęto kampanię, mającą na celu zdyskredytowanie zakonu paulinów. Na łamach gazet tłumaczono i brano w obronę funkcjonariuszy MO, twierdząc, że wypełniali tylko swoje obowiązki służbowe, a prokurator wojewódzki w Katowicach działał za wiedzą i zgodą Prokuratury Generalnej w Warszawie. Przykładem może być wywiad z rzecznikiem Prokuratury Generalnej, prokuratorem Tomaszem Majewskim, w sprawie interwencji władz prokuratorskich w Częstochowie, opublikowany w „Życiu Warszawy”. Usprawiedliwiano w nim działania prokuratury i MO na Jasnej Górze oraz zrzucano odpowiedzialność za wydarzenia na stronę kościelną¹⁷⁰. Ta antykościelna kampania była jednym z elementów wpisanych w strate-

¹⁶⁹ *Wid.* APBy, KW PZPR w Bydgoszczy, sygn. 1935/4536, Przebieg zajść na Jasnej Górze w Wigilię Święta Odrodzenia dnia 22 VII 1958 r., k. 15–17; *ibidem*, Pismo bpa częstochowskiego Zdzisława Golińskiego do kapłanów, ojców, braci oraz sióstr zakonnych, katolików miasta Częstochowy z dnia 27 VII 1958 r., k. 19–20; AJG, sygn. 3076, Kronika Klasztoru..., zapis z dnia 21 VII 1958 r., k. 103–104; *ibidem*, sygn. 4347, Proces sądowy po napadzie na Jasną Górę 21 VII 1958 r., Pismo biskupa częstochowskiego Zdzisława Golińskiego do prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego z dnia 22 VII 1958 r., k. 8–9; *ibidem*, Zażalenie generała zakonu o. Ludwika Nowaka do Rady Państwa PRL z dnia 25 VII 1958 r., k. 49–50; J. Jelowicka, *Najazd na Jasną Górę i Instytut Prymasowski...*, s. 311–344; J. Żaryn, *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę [w:] Częstochowa. Dzieje miasta i Klasztoru Jasnogórskiego...*, t. 4, s. 285–286. W. Polak, *Polityka władz państwowych w Polsce wobec Kościoła katolickiego...*, s. 104; Ł. Marek, „Kler to nasz wróg” *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970...*, s. 157–159; W. Ważniewski, *Złoto dobrem zwyciężaj...*, s. 170–176.

¹⁷⁰ AIPN Ka, 221/27, t. 2, *Wywiad z rzecznikiem Generalnej Prokuratury w sprawie interwencji władz prokuratorskich w Częstochowie*, Wycinek prasowy z „Życia Warszawy” z 13 VIII 1958 r., k. 352/1. *Wid.* *Komunikat Generalnej Prokuratury*, „Trybuna Robotnicza”, 30 VII 1958, nr 178, s. 2.

gię walki z kościołem. W zadaniach dla referatów SB komend powiatowych MO w województwie katowickim znajdujemy punkt, brzmiący: „Wykorzystać prasę do kompromitacji kleru (przez to umacniać pozycję agentury)”¹⁷¹.

Rzecznik prokuratury zaznaczył, że działalność polegająca na powielaniu i rozpowszechnianiu wydawnictw bez poddania ich ocenie Urzędowi Kontroli Prasy, jest zagrożona karą aresztu do jednego roku i grzywną do 10 000 zł. Podkreślił, że duże nakłady takich nielegalnych wydawnictw znajdowały się w pomieszczeniach Instytutu oraz w kioskach rozmieszczonych na terenie klasztoru. Propagandowo wykorzystano też decyzję, jaką podjął episkopat po zajęciach na Jasnej Górze, aby instytucje kościelne przeniosły wszelkie urządzenia służące do powielania do pomieszczeń poza obiektami sakralnymi. Decyzja episkopatu została potraktowana przez prokuratorów jako dowód na legalność ich działań, a wszelkie próby ich kwestionowania uznali za najzupełniej bezpodstawne. Ponadto rzecznik prokuratury poinformował, że „Niektórzy pracownicy Instytutu, kiosków, czy zakonnicy próbowali przeszkodzić legalnym czynnościom władzy i podburzyć gromadzących się na dziedzińcu ludzi. W celu przeszkodzenia przedstawicielom władzy w spełnianiu ich obowiązków bramy zostały zamknięte przez ludzi, znajdujących się na dziedzińcu, a we wszystkich pomieszczeniach wyłączono światło. Biskup Goliński i o. Kosiak – doradca generała zakonu, oświadczyli, że nie potrafią tłumowi uspokoić. W tych warunkach zaszła konieczność wezwania z miasta MO dla umożliwienia zakończenia w tym dniu czynności władz. Wezwana MO przybyła w liczbie 18 osób i usunęła ludzi z dziedzińca. Ponieważ czynności władz w tym dniu nie mogły być całkowicie zakończone z powodu późnej godziny i braku światła, dokończenie ich nastąpiło w dniu 23 VII 1958 r. już bez żadnych przeszkód. Wszystko, co się poza tym opowiada jest fałszem”¹⁷².

W materiałach prokuratora wojewódzkiego, który informował Prokuraturę Generalną o przebiegu zdarzeń, znajdujemy głównie informacje o rezultatach śledztwa prokuratorowskiego i podjętych krokach. Pismo w tej sprawie zostało wysłane do Warszawy 16 września 1958 r. Poinformowano w nim, że 11 czerwca tego roku „wszczęte zostało śledztwo w sprawie uchylania się przez Instytut Prymasowski Ślubów Jasnogórskich w Częstochowie od kontroli publikacji, wydawanych przez ten Instytut w r[oku] 1957 i I półr[ocze] 1958 r. oraz niedopełnienia obowiązku rejestracji urządzeń służących do druku i powielania”¹⁷³. Jeśli chodzi o dzień 21 czerwca, to według sprawozdania prokuratury, do akcji przystąpiono o godz. 14⁰⁰. Obecni na miejscu pracownicy SB, MO i prokuratury podzielili się na 4 grupy: 1 grupa – 11 funkcjonariuszy i 1 prokurator weszli do Instytutu Prymasowskiego, 2 grupa – 3 funkcjonariuszy i 1 prokurator weszli do punktu

¹⁷¹ AIPN Ka, 056/9, t. 1, Notatka do referatu na odprawę, 1 VI 1958 r., k. 354.

¹⁷² AIPN Ka, 221/27, t. 2, *Wywiad z rzecznikiem Generalnej Prokuratury...*

¹⁷³ *Ibidem*, Pismo prokuratora wojewódzkiego K. Nowaka do Prokuratury Generalnej PRL w Warszawie, 16 IX 1958 r., k. 90.

sprzedaży literatury na Jasnej Górze, 3 grupa – 3 funkcjonariuszy pod rozkazami pplk. Stanisława Morawskiego z MSW weszli do klauzury zakonu, 4 grupa – 6 funkcjonariuszy miało prowadzić obserwację na zewnątrz klasztoru i na dziedzińcach klasztornych. W literaturze opisującej zajścia na Jasnej Górze próżno jednak spotkać nazwiska uczestników wtargnięcia. Oprócz Jana Bobonia i pplk. Stanisława Morawskiego w akcji uczestniczyli też oficerowie MSW: mjr Bolesław Cykała, por. Konrad Straszewski, radiotelegrafista Kubiczek; oficerowie KW MO w Katowicach: kpt. Jerzy Boboń, kpt. Józef Baszkiewicz, kpt. Walenty Danielewski, kpt. Stanisław Cios, mjr Karol Janoszek, por. Władysław Lesz, mjr Tadeusz Mizera, kpt. Bronisław Piacko (protokolant), kpt. Józef Karasiński, Marian Stępień, chor. Regina Prochorowa. W trakcie rewizji doszedł jeszcze jeden wiceprokurator – Jan Rydzio. W sprawozdaniu odnotowano różne incydenty. Jedna z pracownic Instytutu zgłosiła potrzebę wyjścia do toalety. Poszła z nią funkcjonariuszka MO, znajdująca się w zespole dokonującym rewizji. Pracownica po wyjściu zaczęła krzyczeć „Ratunku! Ratunku!”, prokurator natychmiast wysłał do toalety dwóch milicjantów, którzy przyprowadzili krzyczącą. Zagroził, że w przypadku kolejnego podobnego zachowania wyda polecenia związania i zakneblowania ust. O godzinie 16⁰⁰ do pomieszczeń Instytutu próbowali wejść zakonnicy, ale ich nie wpuszczono. Wtedy zaczęli wykrzykiwać, że rewizja jest nielegalna, że to bandytyzm i że rewizji dokonują pijani urzędnicy. Prokurator zagroził im aresztem. Nie pomogła też interwencja biskupa Golińskiego, który wskazywał, że rewidujący konfiskują pisma nie mające nic wspólnego z polityką i egzemplarze przedwojenne. Biskup odmówił uspokojenia tłumu oświadczając, że spokój może nastąpić tylko po wycofaniu się milicji i prokuratury. Prokurator w sprawozdaniu starał się usprawiedliwić interwencję MO na dziedzińcu. W dokumencie tym napisał, że po odejściu biskupa zebrany na dziedzińcu tłum zaczął wrogo odnosić się do znajdującego się tam funkcjonariusza i obrzucił go kamieniami, następnie zebrani ludzie wypchnęli podjeżdżający samochód za bramę, którą zamknęto. Tłum śpiewał „Pod twoją obronę” i „Boże, coś Polskę”. Według prokuratora niektóre osoby obrzucały stojących za bramą milicjantów słowami powszechnie uznawanymi za obelżywe. Kiedy zakonnicy odmówili otwarcia zamkniętych bram, prokurator podjął decyzję o wezwaniu odwołów MO. Według przekazu prokuratora odjazdowi funkcjonariuszy towarzyszyło bicie dzwonów na trwogę, a samochody zostały obrzucone kamieniami¹⁷⁴. Na terenie Jasnej Góry i w okolicach aresztowano osiem osób:

¹⁷⁴ AIPN Ka, 221/27, t. 2, Sprawozdanie z czynności śledczych dokonanych na terenie klasztoru „Jasnej Góry” oo. Paulinów w dniu 21 i 23 VII 1958 r., k. 326–330. *Wid.* AIPN Ka, 056/9, t. 1, Raport zastępcy komendanta ds. SB KW MO w Katowicach mjr. Eugeniusza Morawskiego i wicedyrektora Departamentu III MSW w Warszawie pplk. Stanisława Morawskiego z czynności dokonanych w dniu 21 bm. na Jasnej Górze z dnia 22 VII 1958 r., k. 372–377; AIPN Ka, 221/27, t. 1, Protokół rewizji i zajęcia przedmiotów z dnia 21 VII 1958 r. (rękopis), k. 45–46; *ibidem*, Protokół rewizji i zajęcia przedmiotów z dnia 21 VII 1958 r. (maszynopis różniący się w treści od rękopisu), k. 51–53; *ibidem*, Protokół rewizji i zajęcia przedmiotów, przeprowadzonej

Teresę Zaidler (pracującą w Instytucie Prymasowskim), Józefa Stysińskiego, Mieczysława Kurzedlaka, Stanisławę Prens, Edmunda Ernta, Marię Bugalną, Mariana Kołodzieja i Stanisława Syngiera¹⁷⁵. 3 sierpnia aresztowano jeszcze Jadwigę Rusek z Instytutu Prymasowskiego. Powodem było stawianie czynnego oporu i lekceważenie władz w czasie wykonywania czynności służbowych przez prokuraturę¹⁷⁶.

W wyniku rewizji na Jasnej Górze zakwestionowano 561 336 egzemplarzy książek, skryptów i broszur. Materiały te przewieziono z Częstochowy do Katowic trzema samochodami ciężarowymi, gdzie zostały posegregowane przez pracowników KW MO i Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy. Z protokołu otwarcia i oględzin paczek i worków wiemy, że w samochodach było 261 paczek z drukami i broszurami; 66 worków nieplombowanych z drukami, broszurami, teczkami, segregatorami i innymi materiałami biurowymi; 35 worków plombowanych zawierających podobne materiały jak w workach nieplombowanych i ponadto 4 małe paczki przygotowane do wysyłki. Było tam 130 różnych tytułów, z czego 22 określono jako wydawnictwa legalne (255 tys. egzemplarzy), 108 uznano za wydawnictwa nielegalne (336 249 egzemplarzy). Wykaz przedmiotów zakwestionowanych w wyniku rewizji obejmował 743 pozycje¹⁷⁷. Według analizy cenzorskiej zakwestionowane broszury, mimo pozorów, nie dotyczyły kwestii religijnych tylko polityczno-ustrojowych, podrywały autorytet władzy państwowej, podważały zasady ustrojowe państwa, nakłaniały społeczeństwo do działalności opozycyjnej, były wymierzone przeciwko socjalistycznemu ustrojowi, m.in. poprzez przypisywanie państwu działalności sprzecznej z założeniami sprawiedliwości społecznej, niesprawiedliwą ocenę sytuacji ekonomicznej w kraju, stwarzanie antagonizmów wyznaniowych w społeczeństwie, próbę utworzenia w państwie ośrodka władzy politycznej przeciwstawnego władzom państwowym, itp. Ponadto były wymierzone przeciwko Związkowi Sowieckiemu. Ustalono, że bezpośrednio odpowiedzialni za wydawanie i rozpowszechnianie wydawnictw byli członkowie kolegium Instytutu: o. Paweł Kosiak, ks. Franciszek Blachnicki, ks. dr Franciszek Majdański, Maria Okońska, Bohdan Skąpski, Janina Kuszell, Mirosława Hankiewicz, Janina Michalska, ks. bp Zdzisław Goliński (jako asystent Instytutu), przeor klasztoru o. Korneliusz Jemioł (ze względu na finansowanie Instytutu), ks. prałat Stefan Piotrowski (z ramienia episkopatu cenzorował teksty), a także ks. kardynał Stefan

dnia 21 VII 1958 r. w biurach oraz punkcie sprzedaży Instytutu Prymasowskiego znajdującego się w pomieszczeniach klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie, k. 54–67.

¹⁷⁵ AIPN Ka, 056/9, t. 1, Telefonogram do zastępcy komendanta SB w Katowicach z dnia 23 VII 1958 r., k. 378.

¹⁷⁶ *Ibidem*, Telefonogram zastępcy komendanta SB KW MO w Katowicach mjr. Eugeniusza Morawskiego do wicedyrektora Gabinetu Ministra MSW w Warszawie z dnia 4 VIII 1958 r., k. 64.

¹⁷⁷ AIPN Ka, 221/27, t. 2, Pismo wiceprokuratora wojewódzkiego Jana Rydzio do przeora klasztoru oo. Paulinów w Częstochowie (wraz z załączonym wykazem) z dnia 22 VIII 1958 r., k. 1–40.

Wyszyński, który reprezentował Instytut na zewnątrz, prowadził w jego imieniu wszelkie rozmowy, wydawał najważniejsze decyzje i zaciągał zobowiązania¹⁷⁸.

Ponadto z akt sprawy wyłączono te materiały, które dowodziły uszczuplenia należności majątkowej i przekazano je Wydziałowi Finansowemu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach, a także dokumenty dotyczące uszczuplenia należności ubezpieczeniowych i przekazano je Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie¹⁷⁹. Rozpoczęto prowadzenie odrębnego śledztwa w Lublinie i Bydgoszczy, gdzie znajdowały się instytucje współpracujące z Instytutem¹⁸⁰. W piśmie do Wydziału Śledczego KW MO w Katowicach zlecono przesłuchanie kilkudziesięciu świadków w związku ze stwierdzoną szeroką działalnością wydawniczą Instytutu Prymasowskiego. Zlecano też śledztwo, którego celem miało być ustalenie źródeł i sposobu nabycia materiałów i urządzeń służących do druku, np. papieru, matryc itp.¹⁸¹

24 lipca wieczorem wzburzony Bohdan Skąpski, członek kolegium redakcyjnego i redaktor techniczny w Instytucie, a także kierownik filii Instytutu w Warszawie, rozmawiał z Jerzym Zawieyskim, posłem na Sejm PRL. Opowiadał o brutalnej napaści i rewizji. Domagał się reakcji. W odpowiedzi uzyskał krytykę postępowania biskupów i informację, że wyjście z sytuacji uzależnione jest od postępowania prymasa. Zawieyski zanotował w „Dzienniku”: „Zwróciłem uwagę, że Kościół – na skutek błędnych rachub politycznych i wskutek akcji nacisku społecznego, czym się wielu biskupów powoduje – może wiele stracić ze zdobyczy otrzymanych w Październiku. Rząd jest bezwzględny i nie będzie się liczył ani z opinią społeczną wewnątrz kraju, ani z opinią zagranicy i postąpi brutalnie, odbierając Kościołowi jego najważniejsze dziedziny pracy. Nikt się o to nie upomni w sposób skuteczny, bo na taką skuteczność nie ma miejsca”¹⁸². Do Warszawy przyjechał inny poseł, Stanisław Stomma. W gronie posłów „Znaku” postanowiono, że 28 lipca Stomma razem z Konstantym Łubieńskim będą interweniowali u ministra Jerzego Sztachelskiego¹⁸³.

¹⁷⁸ *Ibidem*, Notatki informacyjne z wyników dotychczasowego śledztwa w sprawie Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 17 IX 1958 r., k. 70–71. W skład pierwszego kolegium wchodził: o. Paweł Kosiak – przewodniczący, bp Zdzisław Goliński – asystent, ks. Franciszek Blachnicki, Bohdan Skąpski, Maria Okońska, Mirosława Hankiewicz i Jadwiga Jelowicka, *vide*: A.K. Zyskowska, „*Idę z Wami...*” *Dzieje Instytutu Prymasa Wyszyńskiego*, Częstochowa 2013, s. 255.

¹⁷⁹ AIPN Ka, 221/27, t. 2, Postanowienie Prokuratury Wojewódzkiej w Katowicach z dnia 26 VIII 1958 r., k. 41.

¹⁸⁰ *Ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora wojewódzkiego J. Rydzio o wyłączeniu materiałów śledczych z dnia 24 X 1958 r., k. 182–183; *ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora wojewódzkiego J. Rydzio o wyłączeniu materiałów śledczych z dnia 18 X 1958 r., k. 336.

¹⁸¹ *Ibidem*, Pismo wiceprokuratora W. Huberta z Prokuratury Wojewódzkiej w Katowicach do Wydziału Śledczego KW MO w Katowicach z dnia 30 VIII 1958 r., k. 12.

¹⁸² J. Zawieyski, *Dzienniki*, t. 1: *Wybór z lat 1955–1959*, wybór i oprac. red. A. Knyt, współpraca M. Czocho, Warszawa 2011, s. 550–551.

¹⁸³ *Ibidem*, s. 552.

Rozmowa na niewiele się zdala. 5 września aresztowano Bohdana Skąpskiego, który był odpowiedzialny m.in. za zakup i sprowadzenie powielaczy¹⁸⁴, a także Jana Wyporka, który pracował przy drukowaniu publikacji w filii Instytutu w Warszawie¹⁸⁵. 16 września zwolniono z aresztu Jana Wyporka¹⁸⁶. W stan oskarżenia postawiono też o. przeora Korneliusza Stanisława Jemiola i o. Pawła Mariana Kosiaka. Zarzucano im: brak rejestracji powielacza, niepełną rejestrację materiałów drukarskich i wznowienie dwóch książek (w jednej z nich był zamieszczony opis Cudu nad Wisłą). Podczas procesu sąd nie uwzględnił złego stanu psychicznego o. Jemiola (podczas przesłuchania dostał ataku furii i trafił do szpitala) i nie odroczył sprawy. Rozprawę sądową obserwowali z ramienia Kościoła ks. Jan Szurlej, ks. Franciszek Blachnicki, Maria Okońska i Janina Kuszell. Maria Okońska, oburzona przebiegiem procesu, wyraziła opinię, że sprawę trzeba nagłośnić, że cały świat powinien się dowiedzieć, co się dzieje w Polsce „ludowej”. 30 czerwca 1959 r. Sąd Wojewódzki w Katowicach skazał Bohdana Skąpskiego na łączną karę 10 miesięcy pozbawienia wolności i 10 000 zł grzywny, o. Mariana Kosiaka na karę 10 miesięcy aresztu z zawieszeniem na 5 lat, o. Stanisława Jemiola na 6 miesięcy aresztu z zawieszeniem na 2 lata. Ponadto sąd orzekł przepadek wszystkich zakwestionowanych publikacji. Prokurator wojewódzki określił wyrok sądu jako zbyt łagodny w stosunku do wszystkich trzech osób¹⁸⁷. Co prawda Jadwiga Jelowicka wspominała później, że Skąpski „wyszedł radosny po tym doświadczeniu”, bo „za wydrukowanie miliona egzemplarzy Ślubów Jasnogórskich warto było rok posiedzieć”¹⁸⁸, ale o. Jemiol przeplacił proces chorobą psychiczną, a o. Kosiak był

¹⁸⁴ AIPN Ka, 221/27, t. 2, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu Bohdana Skąpskiego z dnia 5 IX 1958 r., k. 44.

¹⁸⁵ *Ibidem*, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu Jana Wyporka z dnia 5 IX 1958 r., k. 49.

¹⁸⁶ *Ibidem*, Postanowienie o uchyleniu środka zapobiegawczego z dnia 16 IX 1958 r., k. 55; *ibidem*, Nakaz zwolnienia Jana Wyporka z dnia 16 IX 1958 r., k. 57.

¹⁸⁷ AJG, sygn. 4347, Proces sądowy po napadzie na Jasną Górę 21 VII 1958 r., Akt oskarżenia przeciwko Stanisławowi Jemiolowi, Marianowi Kosiakowi i Bohdanowi Skąpskiemu z marca 1959 r., k. 139–155; *ibidem*, Wyrok Sądu Wojewódzkiego w Katowicach z dnia 30 VI 1959 r., k. 221–238; AJG, sygn. 4348, Proces sądowy – rewizja po napadzie na Jasną Górę 21 VII 1958 r., Dokumenty związane z rewizją wniesioną do Sądu Najwyższego, k. 1–200; AIPN Ka, 056/9, t. 1, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach mjr. Lucjana Pikuly do wicedyrektora Departamentu III MSW w Warszawie pplk. Stanisława Morawskiego z dnia 17 X 1959 r., k. 241; *ibidem*, Notatka służbowa zastępcy naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach kpt. Lucjana Pikuly z dnia 25 VI 1959 r., k. 302; *ibidem*, Notatka zastępcy naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach mjr. Lucjana Pikuly z ostatniego dnia procesu dotyczącego Instytutu Prymasowskiego z dnia 2 VII 1959 r., k. 306–307; S. Wyszynski, *Pro memoria*, t. 6: 1959..., s. 92; L. Marek, „Kler to nasz wróg” *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970...*, s. 317.

¹⁸⁸ J. Jelowicka, *Wspomnienie po pół wieku: na 60-lecie istnienia Instytutu Świeckiego Pomocnic Maryi Jasnogórskiej, Matki Kościoła*, Warszawa 2002, s. 128.

więziony aż do 1967 r.¹⁸⁹ W trakcie tego procesu przetrzymywano też w areszcie br. Tarsycjusza Stanisława Łuczyńskiego za odepchnięcie jednego z funkcjonariuszy SB od drzwi klasztornych, a br. Juliana Jana Cieślińskiego za to, że zaalarmował biciem w dzwony i zamknął bramę wjazdową do klasztoru¹⁹⁰. Zastępca komendanta SB KW MO w Katowicach mjr Eugeniusz Morawski w telefonogramie do MSW pisał, że dwumiesięczny areszt tymczasowy zastosowano za stawianie „czynnego oporu i lekceważenie władz w czasie wykonywania czynności służbowych przez Prokuraturę w Instytucie Prymasowskim”¹⁹¹. 25 lipca aresztowano jeszcze Bogumiła Janika, a później Jadwigę Rusek. 14 listopada 1958 r. Sąd Powiatowy dla miasta Katowic, Wydział III Karny, skazał Bogumiła Janika na łączną karę 8 miesięcy aresztu za to, że 21 lipca używał przemocy wobec prokuratora i funkcjonariuszy MSW dokonujących czynności urzędowych w klasztorze związanych z przeprowadzaniem rewizji i siłą wypychał ich, nie chcąc dopuścić za klauzurę klasztorną. Skazał też Jadwigę Rusek na 3 miesiące aresztu za to, że 21 lipca „używając przemocy wobec prokuratora i innych osób z Komendy Wojewódzkiej MO Katowice i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w celu zmuszenia prokuratora i osób mu towarzyszących do zaniechania czynności urzędowych związanych z przeprowadzeniem rewizji w kiosku Instytutu Prymasowskiego, wspólnie z Janikiem Bogumilem siłą usunęła prokuratora z pomieszczenia, gdzie miała być przeprowadzona rewizja, a następnie zamknęła drzwi kiosku zabierając ze sobą klucze i uniemożliwiając mu w ten sposób przeprowadzenie rewizji”¹⁹². Ponadto w końcu lipca 1958 r. Wydział Śledczy KW MO w Katowicach wszczął dochodzenie przedśledcze przeciwko osobom z klasztoru na Jasnej Górze w sprawie rozpowszechniania drogą listową fałszywych wiadomości dotyczących

¹⁸⁹ J. Zbudniewek, *Kosiak Marian (1916–1997), paulin, imię zakonne Paweł* [w:] *Leksykon duchowieństwa...*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002, s. 122–123; J. Zbudniewek, *Jemioł Stanisław (1914–1996), paulin, imię zakonne Korneliusz* [w:] *Leksykon duchowieństwa...*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002, s. 98–99; [J. Zbudniewek] J.Z., Kraków: O. *Paweł Kosiak nie żyje*, „Studia Claromontana” 1997, t. 17, s. 648–653.

¹⁹⁰ J. Zbudniewek, *Cieśliński Jan (1915–1989), paulin, imię zakonne Julian* [w:] *Leksykon duchowieństwa...*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002, s. 37–38; J. Zbudniewek, *Łuczyński Stanisław (1938–1987), paulin, imię zakonne Tarsycjusz* [w:] *Leksykon duchowieństwa...*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002, s. 161–162; D. Zamiatła, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna...*, s. 106, 272–273; Ł. Marek, „Kler to nasz wróg” *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970...*, s. 309.

¹⁹¹ AIPN Ka, 056/9, t. 1, Telefonogram 17006/18 zastępcy komendanta SB KW MO w Katowicach mjr. Eugeniusza Morawskiego do wicedyrektora Gabinetu Ministra MSW w Warszawie z dnia 31 VII 1958 r., k. 370.

¹⁹² AIPN Ka, 221/27, t. 3, Wyrok Sądu Powiatowego dla m. Katowic Wydział III Karny w Katowicach w sprawie Bogumiła Janika i Jadwigi Rusek z dnia 14 XI 1958 r., k. 12–13.

czynności urzędowych przeprowadzanych przez prokuraturę w Instytucie Prymasowskim. Na tym jednak poprzestano¹⁹³.

Przebieg wydarzeń, związanych z rewizją Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze, pokazuje mechanizmy działania państwa reżimowego, w którym Kościół katolicki był instytucją opozycyjną, podejmującą często trudne wyzwania, sprzeczne z obowiązującym prawem, za to broniące praw człowieka. Działalność taka często wiązała się z ryzykiem represji i konfliktów z organami stojącymi na straży reżimu komunistycznego. Akcja prokuratorów, funkcjonariuszy SB i milicji na Jasnej Górze pokazała, w jak bezpardonowy sposób działano, aby zabezpieczyć interesy reżimowego państwa, jakim była Polska Rzeczpospolita Ludowa.

Na początku sierpnia do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie wpłynęła informacja z Poznania, że biskup Choromański w zaufaniu wyjawiał jednemu z księży, że prymas Wyszyński ma przygotowany okólnik, napisany bardzo stanowczym tonem, poruszający wypadki w Częstochowie. Członkowie episkopatu uważali, że okólnik ten powinien być rozesłany do wszystkich diecezji w Polsce, a później odczytany z ambon w dniu 15 sierpnia, czyli święta Matki Boskiej Zielnej. Wyszyński jednak zwlekał z podpisaniem tego dokumentu¹⁹⁴.

O wydarzeniach w Częstochowie pisały zachodnie media. Tytuły artykułów w prasie polonijnej były jednoznaczne, np. „Prowokacja Bezpieki skończyła się fiaskiem”¹⁹⁵, „Podnosząc rękę na Jasną Górę reżim warszawski podjął walkę, której nie może wygrać”. Autor tego artykułu cytował dziennik belgijski „La Libre Belgique”: „Jasnym się stało, że okres względnej tolerancji należy do przeszłości i że partia komunistyczna w Polsce oraz cały reżim stanęły na stanowisku «Albo Kościół, albo my»”¹⁹⁶. Protestowali anonimowi obserwatorzy zająć. Do władz centralnych wpływały pisma, w których potępiano bezczeszczenie świętego miejsca. Autorzy pism protestowali przeciwko obrażaniu ich uczuć religijnych. Porównano najście na Jasną Górę z wydarzeniami podczas okupacji hitlerowskiej. Odwoływano się do wydarzeń października 1956 r., kiedy powszechnie udzielono poparcia Władysławowi Gomułce. Teraz, pod wpływem wydarzeń na Jasnej Górze, stwierdzono, że Gomułka zawiódł, a praworządność była tylko hasłem reklamowym. Zapowiedziano, że niedługo nadejdzie czas, kiedy uciemiężone narody odzyskają wolność¹⁹⁷. W listach pisano m.in.:

¹⁹³ AIPN Ka, 03/254, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Katowicach do naczelnika Wydziału Ewidencji Operacyjnej KW MO w Katowicach z dnia 31 VII 1958 r., k. 2.

¹⁹⁴ AAN, UdsW, sygn. 56/712, Meldunek WdsW PWRN w Poznaniu z dnia 7 VIII 1958 r., k. 1.

¹⁹⁵ AAN, Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych, sygn. 4/361, Wycinek prasowy, „Narodowiec”, 12 VIII 1958 r.: *Prowokacja Bezpieki skończyła się fiaskiem*, b.p.

¹⁹⁶ *Ibidem*, Wycinek prasowy, „Narodowiec”, 7 VIII 1958 r.: *Podnosząc rękę na Jasną Górę reżim warszawski podjął walkę, której nie może wygrać*, b.p.

¹⁹⁷ AAN, UdsW, sygn. 56/821, Anonimowe listy załączone do pisma Biura Listów i Zażaleń przy Radzie Państwa w Warszawie do UdsW w Warszawie z dnia 4 IX 1958 r., k. 1–3.

„Ażebyśmy [my] i nasze dzieci wolności nie mieli, pomimo że nasza władza ludowa tak pięknie pisze, że w kraju rządzi lud, że rząd składa się z robotnika i chłopca i że w Polsce Ludowej największym skarbem to jest uczciwy obywatel Polski. Bardzo piękne są te słowa. Ale czyny to gorsze od hitlerowców i od stalinowców, a nawet historia Polski nie pamięta takich dziejów, jak teraz ta władza przepiękna ludowa postępuje. Chce się wpisać do kart historii, ale nie wie jak, bo poprzedni dyktator Bierut to złota litera. Wpisał się do historii Ludu Polskiego, bo pięknego czynu dokonał na nas, na chłopach, że potrafił nam chłopom odbierać nasze własne mienie i pędzić nas nahajem do spółdzielni produkcyjnych. [...] Napadli faszyci na Jasną Górę w Częstochowie uzbrojeni w stalowych hełmach, a teraz w gazecie tłumaczą jakby głuchym i głupim, że to była taka kontrola prasy. To niechby była kontrola prasy, ale nie rewizja w całym klasztorze, nie kontrola ludzkich kości nahajami. Niepotrzebne dwieście zbrojnych stalinowców. Wystarczyłoby z powodzeniem 6 osób, mogli przyjechać taksówką a nie pancernym samochodem. Taką naród polski wolność nie wywalczył, za taką wolność nie poległo 6 milionów Polaków”¹⁹⁸.

Nie wszyscy byli tego zdania. Propaganda antykościelna była bardzo silna, włączyła się do niej redakcja audycji „Fala 56” Polskiego Radia. Część słuchaczy zgodziła się z redaktorami. W jednym z listów do „Fali” czytamy: „grupa księży częstochowskich działalnością swą rzuciła cień na Kościół i z tego powodu są teraz tacy, którzy winę tę uogólniają na cały katolicyzm. Z oburzeniem czytalem oszczerczą propagandę tzw. Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze, tym bardziej że odbito je z polecenia Prymasa Polski. [...] Nienawidzę tych, którzy by chcieli dawnego kapitalistycznego rządu, bez różnicy, czy to jest ksiądz, czy człowiek świecki. Nienawidzę i tych, co szkalują porządných komunistów, którzy walczą o równość i szczęście każdego człowieka na ziemi, oraz tych, którzy protestują z ambon przeciw własności społecznej i państwowej, którzy chcieliby Polski kapitalistycznej z dawnymi bogaczami, pogardzającymi biednymi [...]. Proszę więc bardzo Polskie Radio, aby przez swe pogadanki uświadomiły naród, w czym jest rzecz. [...] Aby poruszyć tę ważną sprawę, proszę to odczytać przez radio i nie podawać mego nazwiska, ponieważ w Grodzisku są też fanatycy, a z nimi nie chcę mieć nic do czynienia”¹⁹⁹. W innym liście autor pisze: „Falo, jak długo bę-

¹⁹⁸ AAN, UdsW, sygn. 56/248, Odpis anonimowego listu pisanego w imieniu mieszkańców ziemi lubuskiej do redakcji „Fala 56” z dnia 16 VIII 1958 r., stanowiący załącznik do pisma Biura Listów Komitetu ds. Radiofonii „Polskie Radio” do UdsW w Warszawie z dnia 20 VIII 1958 r., k. 29–30.

¹⁹⁹ AAN, UdsW, sygn. 56/245, Odpis listu nadesłanego do redakcji audycji „Fala 56” przez Jerzego Kaczmarczyka z Grodziska Mazowieckiego, stanowiące załącznik do pisma kierownika Biura Listów Komitetu ds. Radiofonii „Polskie Radio” O. Spieraj do UdsW w Warszawie z dnia 7 VIII 1958 r., b.p.

dziemy tolerować tę czarną sotnię kościoła rzym. kat. w tym bezprawnym wrogim działaniu na szkodę państwa i społeczeństwa naszego – postępowego?”²⁰⁰

Także w innych mediach reżimu komunistycznego trwała ostra kampania antykościelna. Normalna polemika była praktycznie niemożliwa. Jednak do instytucji zajmujących się propagandą antykościelną wpływały anonimowe pisma. W jednym z nich, przysłanym do Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli w Warszawie po artykule Guranowskiego „Częstochowa 26 sierpnia”, napisano: „Wasze urozmaicone relacje z łazikowania po Świątyniach, z wysłuchiwania kazań, z wyśmiewania religii, bynajmniej nie są korzystne i nie trafiają do serc ludzkich, a jeżeli tak, to chyba tylko waszym zwolennikom, których, niestety, macie lub mieć będziecie tylko jednostki. [...] P[an] Guranowski opowiada w barwie złośliwej żartobliwości o kalekach schorzałych i bez rąk, w obdartych łachmanach, którzy przebywają na miejscu Cudownym, prosząc o jałmużnę. Czy to nie jest zbyt kompromitujące widowisko dla polskiego inteligenta, przedstawiciela prasy walki z religią? Czy to nie jest zbyt smutny obraz cierpień ludzi w Polsce ludowej? Czy źródło ironii koniecznie trzeba wyciągać z żebraków? Po 14 latach podniesienia się z ruin zgłiszcz powojennych już czas, by nie było włóczęgów, by nie było bezdomnych na każdym rogu ulic miast. To są wzniosłe walory waszej prawdy, to jest świadectwo troski Państwa o ludzi, troski na papierze, świadectwo dobrobytu w kraju socjalistycznym”²⁰¹.

Do podstawowych organizacji partyjnych (tzw. POP) w całym kraju rozesłano list KC PZPR w sprawie „wypadków na Jasnej Górze”. W jednej z takich POP, w Łodzi, obawiano się przeczytania tego listu na ogólnym zebraniu partyjnym. Jeden z członków egzekutywy partyjnej stwierdził, że nie wszyscy uwierzą w jego treść, że znają już relacje zagraniczne i że są religijni – noszą medaliki i posyłają dzieci na lekcje religii²⁰².

10 listopada 1958 r. Instytut Prymasowski wystąpił do Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk z prośbą o zezwolenie na wykonanie pieczętki, gdyż poprzednia, na którą Instytut miał pozwolenie, została zabrana podczas rewizji w sierpniu. Prezes Urzędu Czesław Skoniecki wystąpił z prośbą o opinię do Urzędu ds. Wyznań. Odpowiedział mu wicedyrektor UdsW Jan Lech, który radził nie wydawać zezwolenia. Powodem miał być brak legalizacji działalności Instytu-

²⁰⁰ AAN, UdsW, sygn. 56/248, Odpis listu LL do redakcji „Fala 56” z dnia 2 VIII 1958 r., stanowiący załącznik do pisma Biura Listów Komitetu ds. Radiofonii „Polskie Radio” do UdsW w Warszawie z dnia 20 VIII 1958 r., k. 14–15.

²⁰¹ AAN, UdsW, sygn. 56/283, List anonimowy do Pisma Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli z dnia 23 IX 1958 r. Załącznik do Pisma dyrektora Gabinetu Ministra Ministerstwa Kultury i Sztuki Stanisława Neumarka do dyrektora UdsW Jana Lecha z dnia 22 X 1958 r., b.p.

²⁰² APL, Komitet Zakładowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Zakładach Przemysłu Bawelnianego im. Feliksa Dzierżyńskiego „Eskimo” w Łodzi, Seria: 3 Egzekutywa, sygn. 12, Protokół z posiedzenia egzekutywy POP z dnia 5 VIII 1958 r., k. 185–186.

tu w organach władzy państwowej²⁰³. W związku z całą sprawą także po stronie Kościoła pojawiały się różne głosy. Nie wszyscy wytrzymywali napięcie związane z rewizją i jej konsekwencjami. W kwietniu 1959 r. w partyjnej notatce, dotyczącej stosunków państwo-Kościół, napisano nawet, że w klasztorze jasnogórskim rozważano likwidację Instytutu²⁰⁴. Tak jednak nie zrobiono.

4. Administracyjne represje wobec zakonu i próby ograniczenia ruchu pielgrzymkowego

Partia odbierała po swojemu postawę zakonników, Instytutu i jego obronę przez kardynała Wyszyńskiego. 14 sierpnia w Katowicach odbyła się narada Komisji do spraw walki z ofensywą kleru. Obecni byli I sekretarz KW Edward Gierek, kierownik Wydziału Propagandy KW Zdzisław Grudzień, przewodniczący PWRN w Katowicach Ryszard Nieszporek, komendant KW MO Franciszek Szlachcic i zastępca komendanta KW MO Eugeniusz Morawski. Omawiano między innymi przygotowania do uroczystości religijnych w Częstochowie i w Piekarach. Ustalono, że w czasie ich trwania w komitetach miejskich, powiatowych i wojewódzkich będą zorganizowane dyżury pracowników. Inni pracownicy mieli być przygotowani na wezwanie. Komitety miejskie i powiatowe miały na bieżąco nadsyłać meldunki o sytuacji. Ponadto: „Aktyw partyjny, który wyjedzie w liczbie 160 osób do Częstochowy dla obserwacji i ew[entualnego] przeciwdziałania wrogim wystąpieniom, w razie jakichkolwiek ekscesów kontaktuje się z KM w Częstochowie. Konieczną rzeczą jest wykonać te wszystkie zalecenia spokojnie, ostrożnie i dyskretnie”²⁰⁵. Wstrzymywano się z oddaniem zakonowi jego nieruchomości, np. w sprawie placu przy Jasnej Górze postanowiono, że pracownicy MRN „poszukają odpowiednich przepisów”, które uzasadnią przedłużenie dzierżawy²⁰⁶.

W dniu 21 sierpnia 1958 r. na posiedzenie Sekretariatu KW PZPR w Katowicach (przewodniczył Edward Gierek) zaproszono komendanta wojewódzkiego MO Franciszka Szlachcica. Postanowiono, że na czas uroczystości kościelnych

²⁰³ AAN, UdsW, sygn. 56/755, Pismo prezesa Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie Czesława Skonieckiego do Jerzego Sztachelskiego w UdsW w Warszawie z dnia 15 XI 1958 r., b.p.; *ibidem*, Odpis pisma Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu na Jasnej Górze do Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie, b.p.; *ibidem*, Pismo wicedyrektora UdsW Jana Lecha do prezesa Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie Czesława Skonieckiego z dnia 27 XI 1958 r., b.p.

²⁰⁴ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V-367, Notatka informacyjna o niektórych problemach z dziedziny stosunków między państwem a Kościołem z dnia 25 IV 1959 r., k. 134.

²⁰⁵ AIPN Ka, 093/647, Protokół z narady Komisji do spraw walki z ofensywą kleru odbytej w dniu 14 VIII 1958 r., k. 9; K. Banaś, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec pielgrzymek stanonych do Piekar Śląskich (1947–1989)*, Katowice 2013, s. 53–54.

²⁰⁶ AIPN Ka, 093/647, Protokół z narady Komisji do spraw walki..., k. 11.

w dniu 26 sierpnia miasto Częstochowa powinno zostać dostatecznie zaopatrzone w materiały konsumpcyjne, a całość akcji zabezpieczającej należy „przeprowadzić umiejętnie, nie stwarzając pozorów wrogości”²⁰⁷.

W tym czasie kolejnym elementem walki z paulinami było wytoczenie procesu sądowego o. Kajetanowi Karolowi Raczyńskiemu, w związku z wygłoszeniem przez niego wrogiego kazania w dniu 25 sierpnia 1957 r. Zakonnik podczas przesłuchania przyznał się do wypowiedzianych słów, ale jednocześnie zastrzegł, że zrobił to zgodnie z etyką wiary katolickiej. 24 września 1958 r. wyrokiem Sądu Wojewódzkiego w Katowicach został skazany na karę 2 lat pozbawienia wolności w zawieszeniu na 5 lat. Sąd Najwyższy jednak uchylił ten wyrok i skierował sprawę do ponownego rozpatrzenia w tym samym sądzie wojewódzkim²⁰⁸.

Władze partyjno-państwowe dążyły do zablokowania nowych inicjatyw poprzez działania administracyjne. W październiku 1958 r. pojawił się zamysł zorganizowania na Jasnej Górze dni skupienia i modlitwy Związku Inwalidów Wojennych. Zespół Księży Kapelanów-Inwalidów rozesłał zawiadomienia do zarządów wojewódzkich i powiatowych. Organizatorzy zapewniali pomoc w znalezieniu noclegów, a uczestnicy mieli sobie zapewnić transport we własnym zakresie. Inwalidzi podczas uroczystości mieli mieć przypięte biało-czerwone kokardki. Kapelani, z ks. Czesławem Bialkiem z Poznania na czele, wyrazili przekonanie, że inicjatywa spotka się z szerokim odzewem inwalidów-katolików, uczestników walk o niepodległość ojczyzny. Inicjatywa ta spotkała się jednak z silną kontrakcją, przynajmniej na terenie Kielc. Z tamtejszego Wydziału ds. Wyznań przy PWRN pisano o poinformowaniu komitetów powiatowych PZPR i prezydów PRN o podejmowanej działalności przez działaczy (określanych jako „elementy klerikalne”) Związku Inwalidów Wojennych. Lokalne instytucje partyjne miały przeciwdziałać popularyzowaniu programu obchodu uroczystości jasnogórskich. Według autora dokumentu przeciwdziałanie było skuteczne i nie zanotowano zbiorowych pielgrzymek inwalidów, a jedynie nieliczny indywidualny udział²⁰⁹.

6 października sekretarz KC PZPR Jerzy Albrecht pisał do I sekretarza KW PZPR w Bydgoszczy:

„Komisja Socjalna KC PZPR zawiadamia, że kler przy pomocy najbardziej skleryalizowanych działaczy inwalidzkich, a nawet członków władz terenowych Polskiego Związku Inwalidów Wojennych, prowadzi obecnie agitację za wzięciem jak najliczniejszego udziału w mającej się odbyć w dniu 12 października br. piel-

²⁰⁷ APKat, KW PZPR, Posiedzenia Sekretariatu KW, sygn. 301/V/329, Protokół posiedzenia sekretariatu KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 21 VIII 1958 r., k. 2.

²⁰⁸ L. Marek, „Kler to nasz wróg” *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970...*, s. 317–318.

²⁰⁹ AAN, UdsW, sygn. 56/282, Pismo kierownika WdsW PWRN w Poznaniu Stefana Jarosza do UdsW w Warszawie z dnia 21 X 1958 r. z załącznikiem – odpisem pisma ks. Czesława Bialka „Bóg i Ojczyzna” skierowanego do inwalidów wojennych, k. 2–3.

grzymce inwalidów na Jasną Górę. [...] Pielgrzymka [...] zbiega się nieprzypadkowo z obchodami 15 rocznicy powstania Ludowego Wojska Polskiego i będzie wykorzystana jako polityczna przeciwwaga oficjalnym obchodom tej rocznicy. Prosimy o zainteresowanie się tą sprawą, ustalenie potrzeby zwolnienia aktywu inwalidzkiego dla jej omówienia oraz niedopuszczenia do wykorzystania na cele pielgrzymki środków transportu, względnie podjęcie innych środków, jakie komitet uzna za stosowne²¹⁰.

Zablokowano też kolejną inicjatywę. Dawny kapelan 25 pułku AK ks. Marian Skoczowski chciał zorganizować na Jasnej Górze zjazd partyzantów, ale nie uzyskał zgody byłych oficerów AK z Warszawy²¹¹.

W tę działalność władz partyjno-państwowych włączał się aparat bezpieczeństwa. W „Charakterystyce kontrwywiadowczej po linii kleru z województwa katowickiego” z 9 października 1958 r., wytworzonej przez katowicką bezpiekę, szczególne miejsce zajmuje Jasna Góra jako sanktuarium, do którego przybywała młodzież, inteligencja, przedstawiciele środowisk robotniczych. Podkreślano liczny udział biskupów w uroczystościach stanowych i przewodnictwo kardynała Wyszyńskiego. W dokumencie tym zwracano uwagę na Instytut Prymasowski, który znajdował się na Jasnej Górze, ale pracował pod bezpośrednim kierownictwem kardynała Wyszyńskiego. Był instytucją groźną, bo przygotowywał formy działalności duchownych, stosowane później na terenie całego kraju. Szczególnie mocno z Instytutem współpracowała kuria częstochowska i bp Goliński, który z ramienia episkopatu odpowiadał za jego poczynania, a w swoich wystąpieniach ostro atakował władze państwowe. Jego działalność katowicka SB określała następująco:

„Należy podkreślić, że biskup Goliński oraz personel kurialny zajął zdecydowanie wrogi i bezkompromisowe stanowisko wobec zarządzenia Ministra Oświaty w sprawie świeckości szkół. Dowodem tego były organizowane przez wymienionego w dwóch wypadkach konferencje kleru diecezjalnego, w czasie których oficjalnie wykazywał wrogi stosunek do zachodzących przemian w Polsce, uważając je jako powrót do starych metod. Ponadto wpływał na kler dołowy, aby ten z kolei wykorzystywał swój autorytet wśród wiernych i sprzeciwiał się temu zarządzeniu. Jego wrogi stosunek coraz bardziej uwidacznia się w czasie kazań z okazji przeprowadzanych wizytacji w poszczególnych parafiach²¹².

W dokumencie tym odnajdujemy też kilku agentów i informatorów, którzy w tym czasie pracowali dla bezpieki na terenie Częstochowy. Informator „Mirosław” był pracownikiem kurii częstochowskiej i ze względu na pełnioną tam funkcję miał „nieograniczone możliwości informowania”. Donosił o planowa-

²¹⁰ APBy, KW PZPR w Bydgoszczy, sygn. 1935/4536, Pismo I sekretarza KC PZPR Jerzego Albrechta do I sekretarza KW PZPR w Bydgoszczy z dnia 6 X 1958 r., k. 57.

²¹¹ AIPN Ka, 03/352, Charakterystyka ks. Mariana Skoczowskiego z dnia 19 IX 1961 r., k. 5.

²¹² AIPN Ka, 056/9, t. 1, Charakterystyka kontrwywiadowcza po linii kleru z terenu woj. katowickiego z dnia 9 X 1958 r., k. 402–403.

nych przedsięwzięciach kurii i episkopatu w dziedzinie duszpasterstwa. Informował na temat poszczególnych księży i paulinów. Informator „Majewski”, ksiądz, donosił o działaniach kurii i księży. Agent „Dziekan” też był księdzem, zajmował wysokie stanowisko w diecezji częstochowskiej i z tego względu miał szerokie kontakty z innymi księżmi, a także z zakonnikami z terenu Częstochowy i powiatu częstochowskiego. Jego szeroka wiedza przedstawiała wartość operacyjną. W dokumencie wymieniono też troje dopiero co zwerbowanych informatorów. Wszyscy byli związani z Jasną Górą:

- informator „Jadwiga” wywodziła się ze środowiska związanego z Instytutem Prymasowskim i miała być przydatna w rozpracowaniu tej instytucji;
- informator „Ewa”, osoba świecka, zwerbowana do rozpracowania środowiska związanego z kurią częstochowską i sanktuarium jasnogórskim;
- informator „Zbyszek”, świecki pracownik zatrudniony na Jasnej Górze, zwerbowany do rozpracowania paulinów i inteligencji katolickiej w Częstochowie.

Mimo tego nadal postrzegano potrzebę zwerbowania przez Grupę V katowickiej bezpieki nowych agentów na terenie Jasnej Góry i Częstochowy²¹³. W „Charakterystyce kontrwywiadowczej” wymieniono nawet, kogo planowano zwerbować:

- kandydat „T” był paulinem i planowano wykorzystać go do rozpracowania zakonu;
- kandydat „B” miał w najbliższym czasie wstąpić do zakonu paulinów i przystąpić do informowania w celu rozpracowania go;
- kandydat „K” wywodził się z personelu zatrudnionego na Jasnej Górze i miał pomóc w rozpracowaniu Instytutu Prymasowskiego;
- kandydat „F” był świeckim pracownikiem zatrudnionym na Jasnej Górze i też miał być wykorzystany do rozpracowania paulinów²¹⁴.

Jasna Góra była szczególnie ważnym obiektem dla SB także ze względu na współdziałanie z kurią częstochowską. Bp Goliński był wiceprzewodniczącym Komisji Maryjnej Episkopatu i – jak to określił jeden z pracowników bezpieki – był „główną sprężyną” w szerzeniu kultu maryjnego²¹⁵. W wystąpieniach na Jasnej Górze komunistyczni propagandyści doszukiwali się „kaznodziejstwa mistyfikującego państwową genezę Polski”. Do takich zaliczono wypowiedź o Ferdynanda Pasternaka do pielgrzymów z 7 września 1958 r.:

„[...] wiemy, czym była religia w naszej dziesięciowiekowej historii, czym był Bóg, Kościół, który tej religii uczył, który narodowi Boga dawał, stworzył naszą

²¹³ *Ibidem*, k. 408–409.

²¹⁴ *Ibidem*, k. 410–411.

²¹⁵ AIPN Ka, 056/9, t. 1, O politycznych wpływach i działalności kleru w województwie katowickim. Projekt materiału na Egzekutywę KW (do dyskusji na komisji do spraw kleru w dniu 20 II 1959 r., godz. 15.00, k. 500.

państwowość, naszą kulturę, naszą duchową, a nawet materialną cywilizację. [...] Tylko dzięki Kościołowi naród wśród kataklizmów przetrwał. Nie zagubił swej świadomości państwowej i swego bytu, swego ducha, doszło nawet do tego, jak wiemy, że słowo «katolickie» oznaczało równocześnie «polskie», terminy «Polak» i «katolik» stały się synonimami²¹⁶.

Nie podobała się także inna część tego wystąpienia:

„Jeżeli religia wiąże się z pierwiastkiem narodowym, polską racją stanu, to Polak każdy będzie bronił tej wiary do ostatniego tchu. On nawet życie da, ale nie da polskości, nie da religii. Do tej siły niezłomnej, jaką jest religia, przywiązał naród nasz tak wiele, że religia ocali ojczyznę, że wszystko inne przemienie, nie przetrwa, ale przetrwa wiara i polskość²¹⁷.”

Cytowano także fragment kazania sufragana lubelskiego bp. Henryka Strąkowskiego, który w sierpniu tego roku w kazaniu głoszonym na Jasnej Górze m.in. odwoływał się do tradycji Mieszka I, Bolesława Chrobrego i zjazdu gnieźnieńskiego, królowej Jadwigi, użył sformułowania „przedmurze chrześcijaństwa²¹⁸”. Kazanie to zostało określone jako przykład „bezceremonialnego podporządkowania faktów historycznych klerikalnej metodzie interpretacji dziejów państwa i narodu polskiego²¹⁹”.

Kiedy w 1959 r. ponownie planowano pielgrzymki stanowe na Jasną Górę, Urząd ds. Wyznań wyraził szczególne zainteresowanie udziałem w nich lekarzy, nauczycieli i prawników²²⁰. Wicedyrektor UdsW Jan Lech prosił Wydział katowicki o przesłanie sprawozdania ze spotkania prawników, które odbyło się 11 października (dwie wcześniejsze grupy miały spotkania w maju)²²¹. W listopadzie kierownik Wydziału w Poznaniu, Leonard Łączny przesłał do UdsW w Warszawie autoryzowany tekst przemówienia kardynała Wyszyńskiego do nauczycieli. Tekst był uważnie analizowany, na dokumencie znajdują się podkreślenia i zaznaczenia akapitów. Przy jednym z nich: „[...] wychowanie fizyczne nie może być li tylko fizyczne, ale musi być powiązane z wychowaniem duchowym”, na marginesie jeden z urzędników dopisał odręcznie: „jest to nowe hasło i nowy kierunek działalności²²²”.

²¹⁶ W. Mysiek, *Kościół katolicki i Tysiąclecie*, Warszawa 1963, s. 20, 54.

²¹⁷ *Ibidem*, s. 54.

²¹⁸ *Ibidem*, s. 21.

²¹⁹ *Ibidem*, s. 53.

²²⁰ AAN, UdsW, sygn. 57/242, Pismo kierownika WdsW PWRN w Poznaniu Leonarda Łącznego do UdsW w Warszawie z dnia 9 V 1959 r. Na piśmie dopisek informujący, że trzeba szybko wysłać pismo do wydziałów informujące o pielgrzymkach w dniach 24 i 28 maja z poleceniem zainteresowania się udziałem lekarzy i nauczycieli (data 14 V 1959 r.), k. 1.

²²¹ AAN, UdsW, sygn. 57/258, Pismo wicedyrektora UdsW w Warszawie Jana Lecha do WdsW PWRN w Katowicach z dnia 15 X 1959 r., k. 1.

²²² AAN, UdsW, sygn. 57/260, Stefan kardynał Wyszyński prymas Polski, *Katolicki ideał wychowawczy (przemówienie do katolickich wychowawców na Jasnej Górze)* (tekst autoryzowany). Załącznik do pisma

W sprawie organizacji pielgrzymek stanowych na Jasną Górę wypowiedział się też I sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka, który w piśmie do episkopatu ostro skrytykował taką formę duszpasterstwa, uznając ją za „jaskrawy przykład” działalności politycznej. Uważał, że pod pozorem dni skupienia i pielgrzymek duchowni ingerują w sprawy zawodowe funkcjonariuszy państwowych. Twierdził, że „gromadzenie” w Częstochowie pracowników aparatu sprawiedliwości, lekarzy i pracowników służby zdrowia, a także nauczycieli jest formą działalności politycznej, nastawianiem przeciwko władzy ludowej i namawianiem do bojkotu niektórych ustaw, np. w sprawie przerywania ciąży, oraz do „obchodzenia” obowiązujących programów szkolnych²²³.

Z kolei władze państwowe prowadziły „kampanię za przerywaniem ciąży, a odpowiednie zarządzenie ministra zdrowia było szersze od ustawy, a więc bezprawne”²²⁴. W przypadku szkół partia czyniła działania do ich całkowitego zlaicyzowania. Uczących duchownych usuwano z nich. W KW PZPR w Katowicach opracowano „Plan zabezpieczenia laickiego wychowania w szkołach i placówkach” obejmujący wszystkie stopnie nauczania, od przedszkola po system kształcenia nauczycieli. Od 1 września 1959 r. wszystkie licea pedagogiczne i szkoły ćwiczeń miały być szkołami bez religii²²⁵. Nic więc dziwnego, że działalność Kościoła w środowisku nauczycielskim była uważana za wrogą i hamującą proces laicyzacji. Przeciwno usuwaniu religii ze szkół wypowiedzieli się księża podczas święta Bożego Ciała, nazywając urzędników i lokalnych dygnitarzy partyjnych „miejskimi kacykami”. Warto dodać, że w częstochowskiej dzielnicy Raków w procesji obok sztandarów dawnych organizacji katolickich niesiono sztandar Huty im. B. Bieruta, o czym zaraz powiadomiono KW PZPR w Katowicach²²⁶. Partia walczyła też z przejawami religijności w swoich szeregach. Po pierwsze: wyciągano konsekwencje wobec członków partii, uczestników uroczystości religijnych. Po drugie: zapowiadano przejście „na pozycje ofensywne” wobec światopoglądu wrogiego marksizmowi. Miejscem walki miała być szkoła, która zdaniem przywódców partii ciągle była w jakiejś części pod wpływem Kościoła. Po trzecie: postanowiono

WdsW PWRN w Poznaniu do UdsW w Warszawie z dnia 24 XI 1959 r., b.p.

²²³ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V-367, Pismo I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułka do Episkopatu Polski z dnia 27 V 1959 r., k. 92-93, 122-123; 27 V 1959, Warszawa, *List I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułka do Episkopatu Polski* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów...*, t. 1, s. 721. Tematyka ochrony życia powracała regularnie w następnych latach. *Vide*: List pasterski Episkopatu Polski o godności życia ludzkiego do odczytania z ambon w czasie wszystkich mszy św. w niedzielę 14 X 1984 r. z dnia 26 IX 1984, Warszawa, druk w zbiorach autora, s. 1-8.

²²⁴ A. Micewski, *Współrzędzić czy nie kłamać? PAX i ZNAK w Polsce 1945-1976*, Paris 1978, s. 108.

²²⁵ APKat, KW PZPR, Posiedzenia Sekretariatu KW, sygn. 301/V/347, Plan zabezpieczenia laickiego wychowania w szkołach i placówkach w r. szkolnym 1959/60, k. 7-12.

²²⁶ *Ibidem*, Przebieg uroczystości obchodu „Bożego Ciała” w 1959 r. w województwie katowickim, Katowice 8 VI 1959 r., s. 74-77.

przeciwstawić się nauce Kościoła w dziedzinie obyczajowości i etyki życia rodzinnego²²⁷.

W informacji przysłanej z Wydziału ds. Wyznań PWRN w Katowicach na temat uroczystości 15 i 16 sierpnia 1959 r. czytamy:

„Na uroczystości te przybyła duża ilość pielgrzymek (kompanii) pieszo, furmankami, koleją i innymi środkami lokomocji. Np. z Kalisza przybyło 500 motocyklistów i 200 rowerzystów, pewna grupa osób przybyła prywatnymi samochodami osobowymi, a tylko 5 grup przyjechało samochodami ciężarowymi (wykaz w załączeniu). Duża ilość osób przybyła pieszo z Warszawy – około 6 000 osób, z Kruszyny, województwo łódzkie około 1 000 osób oraz z wielu innych parafii województwa katowickiego, łódzkiego, kieleckiego, poznańskiego liczące od kilkadziesiąt do kilkaset osób. Niektóre pielgrzymki piesze niosły chorągwie i inne paramenta kościelne przechodząc przez Częstochowę w pełnej gali procesyjnej. Duża ilość tych pielgrzymek miała własne orkiestry dęte w większości występujące w cywilu. Tylko parafia Kruszyna miała orkiestrę dętą w mundurach Ochotniczej Straży Pożarnej, w pielgrzymce niesiony był sztandar strażacki. Wśród uczestników pielgrzymek przeważały liczebnie kobiety w średnim wieku. Największa ilość uczestników uroczystości przybyła do Częstochowy pociągami. W wyniku tego na głównym nabożeństwie odprawionym w dniu 15 sierpnia o godz. 11-tej brało udział 120 000 osób, z czego około 40 000 osób stanowili mieszkańcy Częstochowy i okolic podczęstochowskich przybyli jedynie na to główne nabożeństwo”²²⁸.

W dalszej części tej informacji relacjonowano tematykę kazań wygłoszonych na Jasnej Górze. Nawiązywały one do hasła III Roku Wielkiej Nowenny. Paulini mówili o konieczności obrony życia. Ojciec Paweł Kosiak na nabożeństwie wieczornym 15 sierpnia mówił o potrzebie ochrony życia inwalidów, starców i niedołączonych. Niektórzy paulini, witając poszczególne grupy pielgrzymów, nawiązywali do ochrony życia poczętego, krytykując obowiązujące w Polsce ustawodawstwo. Zrobił to też o. Władysław (nie podano nazwiska) podczas mszy 15 sierpnia o 6 rano. Pracownicy Wydziału do spraw Wyznań traktowali to jako działanie wrogie. Paulinom było łatwiej wypowiadać te krytyczne uwagi ze względu na fakt, iż powitania i pożegnania grup pielgrzymkowych odbywały się bez mikrofonów²²⁹.

²²⁷ APKat, KW PZPR, Posiedzenia Sekretariatu KW, sygn. 301/V/370, Wnioski dotyczące pracy ideologicznej z aktywnym partyjnym w KM Częstochowa i Sosnowiec, Katowice luty 1960 r., k. 41.

²²⁸ AAN, UdsW, sygn. 57/199, Informacja kierownika WdsW PWRN w Katowicach Władysława Dyby o przebiegu uroczystości maryjnych w dniach 15 i 16 VIII 1959 r. na Jasnej Górze w Częstochowie oraz w Piekarach Śl. do UdsW w Warszawie z dnia 17 VIII 1959 r., b.p. Zachowała się dokumentacja fotograficzna z tych uroczystości: BOss., Rękopis akcesyjny sygn. Akc. 26/16/1 – Papiery ks. Franciszka Pluty, Fotografie z 14 i 15 VIII 1959 r., a także fotografia przedstawiająca tłumy pod Jasną Górą z datą 5 VIII 1959 r. i dedykacją prymasa Wyszyńskiego, b.p.

²²⁹ AAN, UdsW, sygn. 57/199, Informacja kierownika WdsW PWRN..., b.p.

Mimo tego, podczas uroczystości sierpniowych na Jasnej Górze безпеaka nie odnotowała wypowiedzi, które uznałaby za wrogie lub prowokacyjne. Zwrócono jednak uwagę na fotoreporterów z RFN, interesujących się szczególnie osobami o ubogim lub zaniedbanym wyglądzie zewnętrznym, całującymi posadzkę w kaplicy, prezentującymi fanatyzm religijny. W ogólnej ocenie uroczystości zastępca naczelnika Wydziału III SB mjr Lucjan Pikula odnotował, że organizatorzy robili spory wysiłek dla nadania uroczystościom charakteru patriotycznego i narodowego. W kazaniach często używano słowa ojczyzna i naród. Część młodzieży była ubrana w stroje narodowe i regionalne, a orkiestry, oprócz pieśni kościelnych, grały także pieśni narodowe, w tym „Warszawiankę”²³⁰.

Prześladowanie zakonu odbywało się na wielu poziomach. Jednym z nich był wymiar finansowy. Oprócz instytucji zajmujących się podatkami i kontrolą skarbową, sprawy te prowadziła безпеaka i ściśle współpracowała z władzami partyjnymi. Dowodem na to jest pismo zastępcy komendanta SB KW MO w Katowicach pplk. Kazimierza Malkiewicza do I sekretarza KW PZPR w Katowicach Edwarda Gierka. Czytamy w nim:

„Posiadamy sprawdzone informacje, że klasztor oo. Paulinów z Jasnej Góry w Częstochowie po otrzymaniu wymiaru podatkowego w wysokości 240 000 zł – przygotowuje wniesienie odwołania do Prezydium WRN w Katowicach, przy czym kierownictwo klasztoru liczy nie tyle na przychylnie załatwienie odwołania, ile na spowodowanie zwłoki.

Ponieważ zastosowany wymiar odpowiada w pełni aktualnym możliwościom finansowym tego zakonu, uważamy za wskazane prosić o spowodowanie odrzucenia tego odwołania i stanowczego wyegzekwowania wyznaczonych świadczeń. Z wypowiedzi kierownictwa zakonu paulinów jak i z wypowiedzi kierownictwa kurii częstochowskiej wynika, iż mają oni pewne nadzieje na to, że władze finansowe pod naporem odwołań wykażą niezdecydowanie i powściągliwość w działaniu. Natomiast w wypadku zdecydowanego i szybkiego działania władz, nie widzą innego wyjścia jak podporządkowanie się”.

Na tej ściśle tajnej korespondencji jest też odrębny dopisek „Załatwiłem osobiście z tow. Gierkiem, który zlecił przypilnowanie tej sprawy tow. Wieczorkowi”²³¹.

W czerwcu 1959 r. Wydział Finansów PMRN w Częstochowie podjął decyzję o zajęciu na poczet zaległości podatkowych należące do klasztoru: samochód osobowy, samochód ciężarowy i ciągnik „Ursus” z przyczepą. Władze klasztoru

²³⁰ AIPN Ka, 056/9, t. 1, Meldunek specjalny zastępcy naczelnika Wydziału III mjr. Lucjana Pikuly z przebiegu uroczystości kościelnych w Częstochowie i Piekarach Śląskich w dniach 14–16 VIII 1959 r., k. 530.

²³¹ *Ibidem*, Pismo zastępcy komendanta SB KW MO w Katowicach pplk. Kazimierza Malkiewicza do I sekretarza KW PZPR w Katowicach Edwarda Gierka z dnia 29 V 1959 r., k. 355. Na ten temat także: Ł. Marek, „Kler to nasz wróg” *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970...*, s. 90.

odwołały się od tej decyzji, wskazując, że władze miasta nie uregulowały płatności za dzierżawę „Domu Pątnika”, którego nie chciały oddać i gdzie funkcjonował szpital. Nastąpiła pozorna zgoda, według której zobowiązano się do uregulowania zaległego czynszu z przeznaczeniem kwot na zapłacenie zaległego podatku dochodowego klasztoru. Na dalsze kroki Wydziału Finansów PMRN w Częstochowie nie trzeba było długo czekać. W listopadzie do Sądu Powiatowego w Częstochowie trafiła sprawa o przejęcie nieruchomości „Dom Pątnika” na własność Skarbu Państwa za niezapłacone podatki klasztoru. Sąd najpierw oddalił wniosek, ale po odwołaniu tylko zawiesił postępowanie²³².

Tymczasem w sierpniu 1960 r. w Częstochowie organizowano uroczystości maryjne. Trwała Wielka Nowenna. Uroczystości miały zacząć się 9 sierpnia, a zakończyć 15 sierpnia. Ten kilkudniowy program otrzymał nazwę „Kongresu Królowej Polski 1960 r. na Jasnej Górze”²³³. Kongresowi towarzyszyła wystawa maryjna, prezentująca sanktuaria maryjne w Polsce i recital organowy Józefa Chwedorczyka. Przybywającą 14 sierpnia pielgrzymkę warszawską, wraz z generałem paulinów, bp. Stanisławem Czajką i bp. Jerzym Modzelewskim, witał kardynał Stefan Wyszyński. Prymas i inni dostojnicy Kościoła szli z pątnikami spod kościoła św. Zygmunta do samej kaplicy Matki Bożej²³⁴. Jeszcze w kwietniu w Urzędzie ds. Wyznań w Warszawie nie zdawano sobie sprawy z rozmachu tych uroczystości. Dopiero na początku czerwca wpłynęło pismo od kierownika WdsW PWRN w Poznaniu Leonarda Łącznego, który załączył program Kongresu²³⁵. Na tym piśmie znalazł się dopisek z datą 6 czerwca, że należy opracować wytyczne dla poszczególnych wydziałów i że wszystko wskazuje na nadanie uroczystościom kościelnym na Jasnej Górze szczególnego rozmachu²³⁶. W materiałach z tego okresu znajdujemy też ślad po anonimowym liście, który został przysłany na adres Urzędu ds. Wyznań i skierowany do wglądu dla urzędników w Wydziale ds. Wyznań w Warszawie. Fakt takiego przekierowania świadczy raczej o anonimowej formie donosu, być może na organizowanie jednej z pielgrzymek lub w zupełnie innej sprawie. Istotne, że takich głosów nie bagatelizowano²³⁷.

Władze lokalne w całej Polsce czyniły wysiłki, aby przeszkodzić w wyjeździe wiernych do Częstochowy. Przykładem może być informacja z poszczególnych województw.

Z województwa lubelskiego:

²³² Ł. Marek, „Kler to nasz wróg”..., s. 103.

²³³ AAN, UdsW, sygn. 59/289, Pismo kierownika WdsW PWRN w Poznaniu do UdsW w Warszawie z dnia 31 V 1960 r., b.p.

²³⁴ S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 7: 1960, Warszawa 2019, s. 188–190.

²³⁵ AAN, UdsW, sygn. 59/289, Kongres Królowej Polski 1960 r. na Jasnej Górze, załącznik do pisma kierownika WdsW PWRN w Poznaniu do UdsW w Warszawie z dnia 31 V 1960 r., b.p.

²³⁶ *Ibidem*, Pismo..., b.p.

²³⁷ AAN, UdsW, sygn. 59/295, Urząd ds. Wyznań do WdsW PWRN w Warszawie z dnia 28 VII 1960 r., b.p.

„Były również usiłowania zorganizowania wycieczki do Częstochowy autokarem z powiatu Biłgoraj, jednak na skutek postawy ze strony dyrekcji PKS (odmowa samochodu) wycieczka nie nastąpi. Natomiast planują oni indywidualne wyjazdy. Oblicza się, że w ten sposób wyjedzie z powiatu biłgorajskiego około 70 osób. [...] Dla zapobieżenia zorganizowanym wyjazdom taborom PKS otrzymali oni na ten okres zalecenia niewynajmowania taboru dla wycieczek w kierunku Częstochowy. W stosunku do organizatorów pielgrzymek i wycieczek do Częstochowy po udokumentowaniu zostaną wyciągnięte wnioski (sprawy zostaną skierowane do kolegium karno-administracyjnego)”²³⁸.

Z województwa łódzkiego:

„Jeśli idzie o pielgrzymki nielegalne, to stwierdzono, że w dniach 11–13 czerwca br. Proboszcz z parafii Lubochnia pow[iat] Rawa Maz[owiecka] ks. [Antoni] Greta zorganizował bez zezwolenia władz pielgrzymkę do Częstochowy, w ten sposób, że uczestnicy pielgrzymki przybyli na stację kolejową indywidualnie skąd w sposób zorganizowany pod kierownictwem wikariusza ks. Wachowskiego wyruszyli do Częstochowy. Wymienieni księża, za naruszenie przepisów prawa o zgromadzeniach zostali pociągnięci do odpowiedzialności karno-administracyjnej”²³⁹.

Z województwa kieleckiego:

„Do prezydiów rad narodowych wpłynęło ogółem 29 podań o zezwolenia na organizowanie pielgrzymek w tym: 19 podań na 14–15 sierpnia, 10 podań na terminy późniejsze. W wyniku przeprowadzonych rozmów z proboszczami w 6 wypadkach wycofali oni podania. Na ogólną ilość złożonych 23 podań wydano zezwolenia na odbycie 4-ch pielgrzymek i w związku z ograniczeniami na organizowanie pielgrzymek kler przyjął taktykę propagowania indywidualnych wyjazdów koleją i autobusami PKS”²⁴⁰.

Z Gdańska:

„Wydział Administracyjny i Propagandy KW PZPR w Gdańsku w celu niedopuszczenia do zorganizowanych wyjazdów pielgrzymów do Częstochowy na tzw. „Jasnogórskie Dni Królowej Polski” w dniu 10 VIII [19]60 r. zorganizował naradę zespołu przy Wydziale Administracyjnym KW. [...] Zwrócono szczególną uwagę na takie instytucje jak: PKS, PKP i PTTK, które mogłyby być wykorzystane do tego celu przez wycieczki udające się do Częstochowy organizowane przez kler i inne elementy. W wyniku powyższej narady poczynione zostały następujące przedsięwzięcia: ograniczono składy pociągów udających się do Częstochowy

²³⁸ AAN, KC PZPR, sygn. 237/XIV–181, Informacja Wydziału Administracyjnego KW PZPR o przygotowaniach do wyjazdu na uroczystości kościelne w Częstochowie, organizowane przez księży województwa lubelskiego z dnia 11 VIII 1960 r., k. 152–153.

²³⁹ *Ibidem*, Notatka informacyjna dotycząca organizowania pielgrzymek na terenie województwa łódzkiego sekretarza KW PZPR w Łodzi Wacława Fibakiewicza do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 17 VIII 1960 r., k. 171–172.

²⁴⁰ *Ibidem*, Informacja I sekretarza KW PZPR w Kielcach Franciszka Wachowicza do Wydziału Administracyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 17 VIII 1960 r., k. 173.

wy ze stacji Gdynia–Gdańsk, wstrzymano wyjazdy wycieczek autobusami PKS w kierunku na Częstochowę, nie dopuszczono, by kler do tego celu wykorzystał PTTK. Wysłano również telefonogramy do sekretarzy KP [komitetów powiatowych] i KM [komitetów miejskich] PZPR, którzy na swoim terenie w podobny sposób mieli ograniczyć wyjazdy ludności do Częstochowy²⁴¹.

Jednak najszerze działania podjęto w Katowicach. Do realizacji „Planu przeciwdziałania imprezom religijnym w Częstochowie (13, 14 i 15 VIII br.) i Piekarach Śląskich (25 VIII)” zaangażowano cały szereg instytucji. W KW PZPR poszczególne działania miały do wykonania: Wydział Propagandy, Wydział Oświaty, Wydział Ekonomiczny, Wydział Administracyjny, Wydział Organizacyjny. W Wojewódzkiej Radzie Narodowej: Wydział Wyznań. Ponadto zaangażowano Kuratorium Oświaty, Komitet Miejski w Częstochowie, Komendę Wojewódzką Milicji Obywatelskiej. Obawiano się sukcesu Kościoła w organizacji uroczystości maryjnych. Działacze partyjni byli przekonani o ich politycznym znaczeniu. Wśród całej palety działań wymierzonych przeciwko tym uroczystościom znajdujemy: organizowanie atrakcyjnych wycieczek z dala od sanktuariów, ograniczenie wycieczek z Częstochowy, aby nie osłabić tamtejszego aktywu partyjnego, przygotowanie konkurencyjnego dla uroczystości religijnych programu telewizyjnego i radiowego, zorganizowanie konkurencyjnych imprez sportowych a największą z nich na Stadionie Śląskim w Chorzowie, zapewnienie atrakcyjnego repertuaru filmów w kinach, na wsiach zorganizowanie akcji sprzątania zbóż (pod groźbą braku wypłaty odszkodowań za ewentualne straty dla rolników, którzy nie stawiają się do pracy), zapobieżenie udziałowi dzieci kolonijnych w uroczystościach, zorganizowanie kontroli w zakładach pracy pod kątem absencji pracowników, ograniczenie przewozów pasażerskich i wycieczek turystycznych do Częstochowy, ograniczenie wydawania zezwoleń na pielgrzymki, wzmocnienie kontroli na drogach prowadzących do Częstochowy. Stworzenie parkingów dla pielgrzymów miało pozwolić na dokładne odnotowanie wszystkich pojazdów. Przewodniczący PWRN Ryszard Nieszporek i Jerzy Ziętek mieli przeprowadzić rozmowy ostrzegawcze z biskupami. Przy zaopatrzeniu Częstochowy w produkty spożywcze postanowiono „przyjąć zasadę pozbycia się maksymalnej ilości tzw. bubli i artykułów niechodliwych²⁴². W końcu „Ujawnionych organizatorów pielgrzymek, jeśli są zatrudnieni w państwowych Zakładach pracy, uwiązać w produkcji w dniach

²⁴¹ *Ibidem*, Informacja dotycząca zjazdów i pielgrzymek do Częstochowy z województwa gdańskiego kierownika Wydziału Administracyjnego KW PZPR w Gdańsku Jana Kruszyńskiego do Wydziału Administracyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 17 VIII 1960 r., k. 170. Na temat podobnych działań w województwie krakowskim: J. Marecki, *Zakony pod presją bezpieczeństwa. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego 1944–1975*, Kraków 2009, s. 378.

²⁴² AAN, KC PZPR, sygn. 237/XIV–181, Plan przeciwdziałania imprezom religijnym w Częstochowie (13, 14 i 15 VIII 1960 r.) i w Piekarach Śląskich (15 VIII 1960 r.) z dnia 28 VII 1960 r., k. 191–196.

14 i 15 VIII br. W tej sprawie odbyć naradę z dyrektorami i sekr[etarzami] K[omi-
tetów] Z[akładowych] do 5 VIII [19]60 r.”²⁴³

Mimo tyłu zabiegów, podczas uroczystości 15 sierpnia w Częstochowie było obecnych 35 tysięcy pielgrzymów. Przybyły 83 pielgrzymki. Wśród wystąpień na Jasnej Górze szczególnie zwrócono uwagę na kazanie prymasa Stefana Wyszyńskiego, który poruszył takie problemy jak przerywanie ciąży i naukę religii w szkołach, wskazał na trudności, z jakimi muszą mierzyć się kapłani w Polsce. Mówił: „Nieustająca w swej dobroci Pani Jasnogórska wspomaga nas i podpira, ucząc cierpliwości, jak trzeba postępować wobec tej ogromnej udręki, jaką w obecnej Polsce przechodzi Kościół katolicki”²⁴⁴.

Po zakończeniu uroczystości jasnogórskich w KW PZPR w Katowicach dokonano oceny działań i sformułowano wnioski. Wśród nich szczególną uwagę zwraca nacisk na przeciwdziałanie kolejnym przedsięwzięciom Kościoła i ograniczanie jego wpływów. Stwierdzono skuteczność podjętych działań przeciwko organizowanym uroczystościom. Postanowiono ująć miasto Częstochowę, jego sytuację polityczną i problemy zagospodarowania w „specjalnym programie dla umocnienia materialnej, politycznej i kulturalnej bazy ofensywnego przeciwdziałania Jasnej Górze”²⁴⁵. Program ten miał uwzględniać organizację konkurencyjnych dla Jasnej Góry imprez świeckich na terenie Częstochowy. Ponadto stwierdzono, że organizacja corocznych pielgrzymek warszawskich stała się „symbolem więzi” stolicy z Jasną Górą i dawała okazję do manifestacji. Dlatego zalecano ograniczenie ich organizacji²⁴⁶. Pracownicy wydziałów do spraw wyznań z poszczególnych województw mieli zadanie składania sprawozdań na temat organizowanych na ich terenie pielgrzymek do Częstochowy. Z Bydgoszczy donoszono, że Wydział poprzez prezydium rad narodowych spowodował, aby pielgrzymi nie otrzymali środków transportu z PKP lub PKS w przypadku wyjazdu na Jasną Górę, czy też do innych miejsc odpustowych²⁴⁷. Połączenie kolejowe na trasie Poznań–Częstochowa przez lata było tak zorganizowane, że pielgrzymi musieli wysiadać na stacji Barłogi, przechodzić polną drogą do Ponętowa i stamtąd wsiadać do pociągu do Częstochowy²⁴⁸. Z Łodzi pisano, że stwierdzono również

²⁴³ *Ibidem*, k. 197.

²⁴⁴ *Ibidem*, Informacja sekretarza KW PZPR w Katowicach Zdzisława Grudnia o sytuacji w Częstochowie w dniu 15 VIII [1960], k. 199–200. Szczegółowy opis uroczystości: AJG, sygn. 3073, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 I 1960 r. do 26 XII 1960 r., zapis z 14–15 VIII 1960 r., k. 59–62.

²⁴⁵ AAN, KC PZPR, sygn. 237/XIV–181, Ścisłe tajna ocena przebiegu uroczystości maryjnych w Częstochowie w dniach 13–15 VIII 1960 r. dla Wydziału Administracyjnego KC PZPR w Warszawie, Katowice 17 VIII 1960 r., k. 217–190.

²⁴⁶ AAN, KC PZPR, sygn. 237/XIV–181, Ocena..., k. 225.

²⁴⁷ AAN, UdsW, sygn. 59/297, Pismo kierownika WdsW PWRN w Bydgoszczy Alfonsa Markuna do UdsW w Warszawie z dnia 23 VIII 1960 r., k. 9–10.

²⁴⁸ Relacja ustna ks. proboszcza Krzysztofa Pietrygi z Grzegorzewa z dnia 26 IX 2017 r.

4. Administracyjne represje wobec zakonu i próby ograniczenia ruchu

usiłowanie organizowania pielgrzymek pod pretekstem wycieczek krajoznawczych, jak również pod szyldem różnych organizacji, np. Kółko Rolnicze w Piątku (pow. Łęczycy) chciało zorganizować wycieczkę do Nowej Huty i zwróciło się do Wydziału Komunikacji PPRN o przydział dwóch samochodów ciężarowych. Pod podaniem podpisał się jeden z radnych WRN w Łodzi. Okazało się jednak, że wycieczka miała udać się do Częstochowy a nie do Nowej Huty, a opłatę za przejazd samochodami przyszedł uiszczyć miejscowy ksiądz. W efekcie w Wydziale Komunikacji odmówiono przydziału samochodów. W konsekwencji tego i innych przypadków sprawa korzystania przez pielgrzymki ze środków lokomocji będących w dyspozycji zakładów pracy czy instytucji państwowych została omówiona podczas odpraw z kierownikami zakładów pracy²⁴⁹.

We wszystkich miastach bardzo szczegółowo sprawdzano, kto był organizatorem pielgrzymki, z jakich środków transportu korzystali pątnicy i kto był właścicielem tych środków transportu²⁵⁰. Z Kielc pisano o chęci nadania pielgrzymkom charakteru „masowych manifestacji wykazujących siłę Kościoła”. Miało to być udaremnione poprzez władze terenowe. W KW PZPR opracowano plan przeciwdziałania i przesłano go do wykorzystania przez komitety powiatowe i miejskie.

²⁴⁹ AAN, UdsW, sygn. 59/297, Pismo kierownika WdsW PWRN w Łodzi Leona Karwata do UdsW w Warszawie z dnia 20 VIII 1960 r., k. 27–29.

²⁵⁰ *Ibidem*, Pismo kierownika WdsW Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi Zygmunta Skwiry do UdsW w Warszawie z dnia 19 VIII 1960 r., k. 23; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Lublinie A. Borkowskiego do UdsW w Warszawie z dnia 19 VIII 1960 r., k. 25–26; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Białymstoku do UdsW w Warszawie z dnia 20 VIII 1960 r., k. 32–34; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW Prezydium Rady Narodowej m. Poznania T. Dropa do UdsW w Warszawie z dnia 20 VIII 1960 r., k. 35–38; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Szczecinie Henryka Cupiała do UdsW w Warszawie z dnia 22 VIII 1960 r., k. 39–40; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Gdańsku Leona Piotrowskiego do UdsW w Warszawie z dnia 23 VIII 1960 r., k. 43; *ibidem*, Pismo zastępującego kierownika WdsW PWRN w Koszalinie Władysława Bonawenturczaka do UdsW w Warszawie z dnia 25 VIII 1960 r., k. 44–45; Pismo kierownika WdsW PWRN w Bydgoszczy A. Markuna do UdsW w Warszawie z dnia 25 VIII 1960 r., k. 46–49; *ibidem*, Pismo zastępcy kierownika WdsW PWRN w Olsztynie Jana Wojniczka do UdsW w Warszawie z dnia 26 VIII 1960 r., k. 52; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Zielonej Górze Stanisława Jabłońskiego do UdsW w Warszawie z dnia 30 VIII 1960 r., k. 55–57; Pismo kierownika WdsW PWRN w Warszawie Tadeusza Żabińskiego do UdsW w Warszawie z dnia 30 VIII 1960 r., k. 58–59; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PRN m. Łodzi Zygmunta Skwiry do UdsW w Warszawie z dnia 30 VIII 1960 r., k. 60–61; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Szczecinie Henryka Cupiała do UdsW w Warszawie z dnia 30 VIII 1960 r., k. 62; *ibidem*, Pismo zastępcy kierownika WdsW PWRN w Rzeszowie Jakuba Ciastonia do UdsW w Warszawie z dnia 24 VIII 1960 r., k. 64–66; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Białymstoku do UdsW w Warszawie z dnia 2 IX 1960 r., k. 67–68; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN we Wrocławiu Witolda Skórczyńskiego do UdsW w Warszawie z dnia 6 IX 1960 r., k. 69; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Łodzi Leona Karwata do UdsW w Warszawie z dnia 12 IX 1960 r., k. 70–72; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Lubinie A. Borkowskiego do UdsW w Warszawie z dnia 21 IX 1960 r., k. 76–78.

Według raportu został on zrealizowany i dał pożądane rezultaty, bo liczba pielgrzymów zmalała w stosunku do lat poprzednich²⁵¹.

Z Poznania donoszono:

„Na terenie województwa tylko siedmiu proboszczów zwróciło się do władz terenowych o zezwolenie na zorganizowanie pielgrzymek do Częstochowy²⁵² w dniach od 13–15 sierpnia br. Wszystkie wnioski załatwiono odmownie – jednak księża nie podporządkowali się zarządzeniom władz terenowych i poprowadzili pielgrzymki na Jasną Górę. Największą aktywność w akcji przygotowawczej do uroczystości na Jasnej Górze przejawiał ks. proboszcz [Józef] Olczyk z Kalisza [właściwie administrator Parafii Wniebowzięcia NMP – dop. J.D.], który nie podporządkował się zarządzeniom władz państwowych i w dniu 10 sierpnia br. wyruszył z pieszą pielgrzymką 400 osób z Kalisza do Częstochowy. Poza tym w dniu 12 sierpnia br. wyruszyła z Kalisza pielgrzymka rowerowa 80 osób a dnia 14 sierpnia br. motocyklowa 200 motocykli – ogółem z terenu Kalisza w pielgrzymce udział brało 1200 osób. Pielgrzymkę przez ulice Częstochowy prowadził ks. proboszcz Olczyk w asyście ks. ks.: Nowaka i Krokockiego²⁵³.

W „Notatce z pielgrzymki warszawskiej idącej na Jasną Górę z kościoła oo. Paulinów w dn. 6 VIII 1960 r. o godz. 8-ej rano” pisano:

„Przed wyjściem pielgrzymki z kościoła, odprawione było nabożeństwo gdzie przemówił prymas. Frekwencja w kościele i przed kościołem około 2000 osób. Wśród uczestników pielgrzymki sprzedawane były karty uczestnictwa i wizerunki M.B. Częstoch[owskiej] (nielegalnie). Pielgrzymka początkowo na trasie warszawskiej rosła, przyłączali się wierni innych parafii. Lecz już na placu Narutowicza duża ilość wiernych wycofała się z pielgrzymki., byli też i odprowadzający pielgrzymkę do granic miasta. Kilka km przed Tarczynem pielgrzymka liczyła już tylko 1500 osób. Na szosie Grójeckiej, na której jest duży [ruch – dop. J.D.] kołowy pielgrzymka w dużym stopniu jest zawalidrogą i o wypadki nietrudno²⁵⁴.

Polityka represji była widoczna i komentowana. We wrześniu 1960 r. kierownik Redakcji Biura Listów Komitetu do spraw Radiofonii „Polskie Radio” przesłał do UdsW w Warszawie wyciąg z listu słuchacza, który podważał istnienie oficjalnie głoszonej swobody religijnej w Polsce. Uważał, że bezzasadne jest występowanie o zgody na organizację pielgrzymek, zwłaszcza że i tak się ich nie dostaje²⁵⁵.

²⁵¹ *Ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Kielcach Stefana Jarosza do UdsW w Warszawie z dnia 20 VIII 1960 r., k. 30–31.

²⁵² W oryginale: Częstowy.

²⁵³ *Ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Poznaniu Leonarda Łącznego do UdsW w Warszawie z dnia 26 VIII 1960 r., k. 53–54.

²⁵⁴ *Ibidem*, Pismo kierownika WdsW PRN m.st. Warszawy Romana Kochańskiego do UdsW w Warszawie z dnia 26 VIII 1960 r., k. 50–51.

²⁵⁵ AAN, UdsW, sygn. 59/308, Wyciąg z listu nr VI/341890, załącznik do pisma Biura Listów Komitetu ds. Radiofonii „Polskie Radio” do UdsW w Warszawie z dnia 26 IX 1960 r., k. 1–2.

4. Administracyjne represje wobec zakonu i próby ograniczenia ruchu

Zamierzonym przez władze państwowe, a w konsekwencji przez terenowe organy władzy był spadek liczby pielgrzymów, którzy w obliczu szykan często rezygnowali z oficjalnych wyjazdów w grupach pielgrzymkowych na rzecz wyjazdów indywidualnych. Tak było w przypadku pielgrzymów z Ziemi Lubuskiej. Juliusz Sikorski, opierając się na danych aparatu bezpieczeństwa, wskazuje, że w kolejnych latach liczba pielgrzymów zmieniała się następująco: 1957 r. – 1200 osób, 1958 r. – 1000 osób, 1959 r. – 850 osób, 1960 r. – 900 osób, 1961 r. – 750 osób, 1962 r. – 500 osób, 1963 r. – 400 osób, 1964 r. – 380 osób²⁵⁶. Powszechną metodą jaką stosowano było wzywanie księży na rozmowy do powiatowych rad narodowych. Przewodniczący tych instytucji przekonywali księży do zaniechania pomysłu wyjazdu. W sierpniu 1960 r. używali argumentu, że nastąpiły opóźnienia w pracach żniwnych²⁵⁷.

Jasnej Górze, jako centrum pielgrzymkowemu, towarzyszył handel wszelkiego rodzaju dewocjonaliami. Był on prowadzony przez samych paulinów, a także okolicznych handlarzy wystawiających swoje towary w pobliżu klasztoru. Handlarze ci w drugiej połowie roku 1960 zostali skontrolowani przez Milicję Obywatelską, co było zaplanowanym działaniem represyjnym i miało wpłynąć na ograniczenie roli Jasnej Góry jako ośrodka pątniczego. Kontrole wykazały zarówno nielegalny handel, jak i nielegalną produkcję artykułów. Sprzedaż dewocjonalistów wokół Jasnej Góry miała charakter masowy, a omijanie opodatkowania było ewidentną stratą dla Skarbu Państwa. Podejrzewano też, że z nielegalnych źródeł pochodziła większość surowca potrzebnego do produkcji. Jednak, jak napisano w poufnej informacji na ten temat, problem rozpatrywano z dwóch punktów widzenia. Ta „druga strona” była już władzy na rękę, gdyż nielegalna produkcja i handel stanowiły konkurencję dla „interesów Jasnej Góry”. Jako potwierdzenie przywoływano wystąpienia generała zakonu, który „nawoływał wiernych przybyłych z pielgrzymkami, by kupowali dewocjonaalia tylko w obrębie murów klasztornych, ponieważ poza murami nie są one poświęcone”. W komentarzu MO napisano:

„Z uwagi na ten moment konkurencji – a co za tym idzie zmniejszenie dochodu zakonu – zwalczanie nielegalnej produkcji i handlu dewocjonaliami przez nasz aparat nie było prowadzone z całą konsekwencją. Zresztą nie jest to jedyny moment hamujący”²⁵⁸.

²⁵⁶ J. Sikorski, *Gaude Mater Polonia. Administracja partyjno-państwowa na Ziemi Lubuskiej w zenicie milenijnej rywalizacji*, Gorzów Wielkopolski 2016, s. 26. *Vide*: A. Datko, *Sanktuaria i pielgrzymki – pątnictwo w Polsce...*, s. 319–324; R. Gryz, *Stosunki państwo-Kościół w Polsce w latach 1956–1972* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2017, s. 36–37.

²⁵⁷ APZG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Zielonej Górze, Seria 15.3 Analiza i informacje – Sprawy wyznań, sygn. 1747, Sprawozdanie sekretarza KW PZPR w Zielonej Górze do Sektora Informacji Partyjnej Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 12 VIII 1960 r., k. 1–2.

²⁵⁸ AAN, KC PZPR, sygn. 237/XIV–178, Informacja dotycząca nielegalnego handlu dewocjonaliami w Częstochowie z dnia 3 X 1960 r., k. 230–232.

Otóż kwalifikację prawną nielegalnego handlu opierano na artykule 11 ustawy z 1 lipca 1958 r. o zezwoleniach na wykonywanie przemysłu, rzemiosła, handlu i niektórych usług przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej: „Kto wbrew przepisom niniejszej ustawy prowadzi działalność gospodarczą bez zezwolenia, podlega karze aresztu do lat 2 lub grzywny albo obu tym karom łącznie”²⁵⁹. W większości spraw nie udowodniono produkcji i zbytu, a podejrzani tłumaczyli się, że zakwestionowane przedmioty pochodziły z okresu przed uchwaleniem tej ustawy²⁶⁰. Pilnowano jednak, aby dewocjonaliami nie handlowali członkowie partii i ich rodziny. Jeden taki przypadek, kiedy żona członka PZPR, robotnika budowlanego, handlowała pod klasztorem, udowodniono i wykluczono go z szeregów partii. Postanowiono jednak „po roku nienagannej pracy zezwolić na ponowne wstąpienie na ogólnych zasadach”²⁶¹.

Realizacja przedsięwzięć dotyczących walki z Kościołem nie przebiegała wzorowo. We wspomnianej wyżej informacji na temat nielegalnego handlu dewocjonaliami zauważono, że skonfiskowane przedmioty są przekazywane Wydziałowi Finansowemu PMRN i trudno stwierdzić, co się dalej z nimi dzieje. Takie ujęcie tego zagadnienia sugeruje, że dewocjonalia mogły powtórnie trafiać na nielegalny rynek. Tylko przy pojedynczych konfiskatach różańce liczone w dziesiątkach kilogramów, były też np. setki krzyży i setki figurek Chrystusa. Natomiast lista osób zajmujących się nielegalnym handlem i wyrobem dewocjonalii obejmowała 106 osób²⁶². Ponadto, w napisanej 16 sierpnia „Ocenie przebiegu uroczystości maryjnych w Częstochowie w dniach 13–15 VIII 1960 r.” krytycznie podsumowano działalność Miejskiej Rady Narodowej w Częstochowie, której członkowie nie chcieli aktywnie uczestniczyć w działaniach pod kierownictwem KW PZPR. Podobnie członkowie powiatowych rad narodowych. W związku z tym większość pracy wykonywał Wydział ds. Wyznań PWRN i Wydział Spraw Wewnętrznych PPRN. Istniejąca przy KW PZPR Komisja ds. Kleru stwierdziła brak dostatecznej umiejętności wykorzystania istniejących przepisów w walce z wpływami Kościoła i spychanie odpowiedzialności na komitety partyjne. We wnioskach postulowano aktywizację prezydów rad narodowych, tworzenie podobnych planów przeciwdziałania w następnych latach. Stwierdzono nawet konieczność szczególnego potraktowania miasta Częstochowy, gdzie chciano programu „umocnienia materialnej, politycznej i kulturalnej bazy ofensywnego przeciwdziałania Jasnej Górze”²⁶³.

²⁵⁹ „Dziennik Ustaw” 1958, nr 45, poz. 224, s. 624.

²⁶⁰ AAN, KC PZPR, sygn. 237/XIV–178, Informacja dotycząca nielegalnego handlu ..., k. 232; AIPN Ka, 085/7, t. 16, Plan działania, k. 313.

²⁶¹ APKat, KW PZPR Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej, sygn. 52, Uchwała WKKP z dnia 28 XI 1953 r., k. 85; A. Dziurok, *Kruczotajca...*, s. 197.

²⁶² AIPN Ka, 085/10, t. 1, cz. 2, Informacja dotycząca nielegalnego handlu dewocjonaliami w Częstochowie z dnia 5 X 1960 r., s. 79–83; *ibidem*, Wykaz elementu uprawiającego nielegalny handel i wyrób dewocji w Częstochowie, s. 84–86.

²⁶³ AIPN Ka, 085/7, t. 16, Ocena przebiegu uroczystości maryjnych w Częstochowie w dniach 13–15 VIII 1960 r. z dnia 16 VIII 1960 r., k. 164–172.

31 sierpnia 1960 r. w Wydziale Administracyjnym KC PZPR opracowano notatkę na temat uroczystości maryjnych. Wskazano w niej między innymi, że po raz pierwszy na Jasnej Górze zwrócono tak dużą uwagę na ich uatrakcyjnienie: koncerty, projekcje filmów, afisze, efekty świetlne. Mimo silnej akcji przeciwdziałania, do sanktuarium przybyły tłumy. Jako przykłady przeciwdziałania wymieniono oczywiście niewydawanie zezwoleń na organizację pielgrzymek, ale pątnicy i tak zdecydowali się na nie (np. z Kalisza 400 osób, które ze stacji Kępno przyjechały doczepionymi wagonami, dyżurny ruchu wydał takie polecenie mimo zakazu) i w Częstochowie byli witani jak bohaterowie. Ciekawy przypadek notowano w Bielsku: tutaj kasjer otrzymał polecenie niesprzedawania biletów do Częstochowy. Aby przeciwdziałać w przyszłości i odciągnąć wiernych od sanktuarium, proponowano na terenie miasta zorganizowanie wesołego miasteczka na całe lato, sprowadzenie dobrego cyrku na czas głównych uroczystości, uatrakcyjnić program kin, telewizji, usprawnić działanie świetlic i domów kultury, zorganizować kiermasze atrakcyjnych towarów. Żeby ułatwić pracę organizacjom partyjnym w różnych środowiskach, planowano konsekwentnie żądać od organizatorów pielgrzymek list uczestników z podaniem danych osobowych, w tym miejsca pracy. Dodatkowo proponowano rozwój akcji laicyzacyjnej „w każdej wsi telewizor”, co miało iść w parze z emisją atrakcyjnych programów w czasie świąt. Chciano też zniesienia święta Wniebowzięcia NMP w dniu 15 sierpnia²⁶⁴.

W listopadzie 1960 r. informowano, że Instytut Prymasowski na Jasnej Górze ponownie zajmuje się działalnością wydawniczą, rozsyłając do parafii w całym kraju wydane drukiem kazanie prymasa Wyszyńskiego, wygłoszone 14 listopada 1957 r. w Gnieźnie „Do Młodzieży – walczcie jak Stanisław o Królestwo Chrystusowe”. Ponadto na terenie Jasnej Góry kolportowane były teksty Ślubów Jasno-górskich²⁶⁵. Działalność ta była kontynuowana w kolejnych latach. Na publikacjach umieszczano jednak napis „Do użytku wewnętrznego”, co miało uchronić od podejrzeń o łamanie prawa²⁶⁶.

Aktywność Instytutu i episkopatu interesowały aparat bezpieczeństwa. Bezpieka postawiła sobie za zadanie zabezpieczyć dostęp do informacji o formach i metodach działania Kościoła (w tym wypadku częstochowskiej kurii i klasztoru). Celem miało być „paraliżowanie” tych działań. Istotnym zadaniem dla SB było wypracowanie kierunku wykorzystania nowopozyskanych tajnych współpracowników: TW „Jurek”, TW „Kalina”, TW „Stefan”, TW „Wronalski” i TW „W”.

²⁶⁴ *Warszawa, 31 sierpnia 1960 r. Notatka o przebiegu uroczystości Maryjnych w 1960 r. Wydział Organizacyjny KC PZPR [w:] W. Ważniewski, Zło dobrem zwyciężaj. Polityka przemocy państwowej wobec Kościoła katolickiego ..., s. 293–300.*

²⁶⁵ AAN, KC PZPR, sygn. 237/XIV–178, Informacja dotycząca Instytutu Prymasowskiego z dnia 24 XI 1960 r., k. 244–245.

²⁶⁶ Wpis taki ma np. znajdująca się w zbiorach autora publikacja *Wiersze akademijne*, Częstochowa 1988, s. 2.

a także pozyskanie materiałów dotyczących zwerbowanego TW „Gordian”. Przy najmniej część z nich była związana z Jasną Górą i wykonywała zadania przeciwko klasztorowi. Zbierano informacje o zachowaniu się poszczególnych zakonników, o ich rodzinach i kontaktach. Szukano materiałów kompromitujących, co można byłoby wykorzystać do ewentualnego werbunku. W tych sprawach donosili: TW „Kalina”, TW „Roman”, TW „Krystyna”, TW „Jadwiga”. Szczególnie obserwowano ojców: Jeremiasza, Dionizego, Rafała i Ferdynanda, który pełnił funkcję zastępcy generała. Kompletowano informacje o ich kontaktach z osobami poza klasztorem i prowadzeniu się pod względem moralnym. Jednego z wytypowanych przez bezpiekę kandydatów miała pomóc werbować Służba Drogowa MO. Zaplanowano analizę prowadzonych spraw i teczek, aby uzupełnić materiały do opracowania planów operacyjnych. Odpowiedzialny za to był mjr Ryszard Puchala²⁶⁷. Przeciwno o. Melchiorowi Królikowi prowadzono śledztwo. Podejrzewano go o rozpowszechnianie fałszywych wiadomości, mogących wyrządzić istotną szkodę państwu polskiemu. Kontrolowano jego korespondencję. Z czasem umorzono dochodzenie z powodu braku dowodów winy²⁶⁸.

W maju 1961 r. przeor o. Anzelm Radwański interweniował u władz w sprawie remontu zabudowań klasztornych, a szczególnie fortyfikacji jasnogórskich, które przedstawiały obraz oplakany i groziły osunięciem się poszczególnych elementów. Zwracali na to uwagę przybyli z zagranicy pielgrzymi. Przeor używał argumentu, że zabudowania jasnogórskie są obiektem zabytkowym I klasy ujętym na liście UNESCO²⁶⁹. Prace konserwatorskie były niezbędne. Po wymianie korespondencji między Ministerstwem Kultury i Sztuki a Urzędem do spraw Wyznań wyrażono zgodę, choć i tu zastanawiano się nad stwierdzeniem „awaryjne uszkodzenia zabytkowych fortyfikacji klasztoru” i polecono sprawdzić, ile i jakich materiałów trzeba będzie użyć do usunięcia „awarii”²⁷⁰. Gnębiony milionowymi podatkami zakon nie był w stanie wykonać tych prac we własnym zakresie²⁷¹.

²⁶⁷ AIPN Ka, 056/11 cz. 1, Plan operacyjnych przedsięwzięć na IV kwartał 1960 r. Grupy VA Wydziału III SB z siedzibą w Częstochowie z dnia 29 IX 1960 r., k. 35–38.

²⁶⁸ AIPN Ka, 03/353, Meldunek zastępcy naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Katowicach, mjr. Bronisława Piacko, o przejęciu z Prokuratury Wojewódzkiej akt śledztwa z dnia 18 XII 1961 r., k. 6' *ibidem*, Meldunek zastępcy naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Katowicach, mjr. Bronisława Piacko, o zakończeniu dochodzenia z dnia 1 II 1962 r., k. 8.

²⁶⁹ AAN, UdsW, sygn. 61/1016, Odpis pisma przeora klasztoru oo. Paulinów w Częstochowie o. Anzelma Radwańskiego do Zarządu Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie z dnia 8 V 1961 r. Załącznik do pisma naczelnika Wydziału Inspekcji Konserwatorskiej Ministerstwa Kultury i Sztuki do UdsW w Warszawie z dnia 18 V 1961 r., b.p.

²⁷⁰ AAN, UdsW, sygn. 61/1016, Pismo zastępcy dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie Mieczysława Ptaśnika do UdsW w Warszawie z dnia 16 V 1961 r. i odrębna adnotacja na tym piśmie z datą 19 V 1961 r. i nieczytelnym podpisem, b.p.

²⁷¹ S. Wyszynski, *Pro memoria*, t. 8: 1961..., s. 76.

Na początku lat sześćdziesiątych w kraju coraz mocniej rozwijał się kult maryjny. Sprzyjał temu program Wielkiej Nowenny. 4 września 1961 r. biskupi polscy, zebrani na Jasnej Górze, złożyli Akt oddania Polski w niewolę Matce Najświętszej, prosząc o pomoc i obronę wiary²⁷². Jasna Góra w sposób oczywisty była miejscem centralnym, do którego zmierzały pielgrzymki. Przykładem może być Gorzów Wielkopolski, gdzie od 29 listopada 1961 r. do 10 lutego 1963 r. odbyła się peregrynacja kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. Peregrynację poprzedzały dwie pielgrzymki księży ordynariatu gorzowskiego na Jasną Górę (7–8 listopada i 14–15 listopada), a po peregrynacji, 29 września 1964 r. zorganizowano diecezjalną, dziękczynną pielgrzymkę wiernych na Jasną Górę²⁷³.

Władzom bardzo przeszkadzało angażowanie się młodzieży w życie religijne. Pielgrzymki stanowe dla studentów były szczególnie silnie obserwowane i zbierano na ich temat nawet najdrobniejsze informacje. W 1961 r. uwagę władz zwrócił plakat, wykonany prawdopodobnie przez toruńskich studentów, wywieszony w kościele jezuitów w Toruniu. Na plakacie popularyzowano Dzień Modlitwy na Jasnej Górze 28 maja tego roku pod hasłem „Święci swoi”²⁷⁴.

Prawdziwa urzędowa batalia rozegrała się o krzyż, postawiony na gruntach należących do paulinów na Jasnej Górze. 8 sierpnia Wydział Architektury i Budownictwa PMRN w Częstochowie zarządził usunięcie krzyża twierdząc, że jest to budowla, której postawienie jest sprzeczne z zagospodarowaniem przestrzennym kraju. Paulini słusznie bronili się, że nie został postawiony w miejscu publicznym, w myśl prawa budowlanego nie jest budowlą i nie zmienił charakteru używanego terenu. Odwołanie przeora o. Anzelma Radwańskiego nie zostało rozpatrzone w terminie, a Wydział prowadził postępowanie, mające na celu przymusowe usunięcie krzyża. Paulini wskazywali, że takie działania administracyjne przypominają czasy stalinowskie, wywołują potępienie, są samowolne, dyskryminacyjne i kolidują z praworządnością²⁷⁵. W specjalnej urzędowej notatce na ten temat – sporządzonej

²⁷² *Akt oddania Polski w niewolę Matce Najświętszej z 4 września 1961 r.* [w:] *Więzy jedności Jana XXIII i kardynała Stefana Wyszyńskiego*, oprac. S. Wilk, A.D. Wójcik, Lublin 2016, s. 129–136.

²⁷³ G. Wejman, *Organizowanie struktur kościelnych na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1972* [w:] *Kościół katolicki w realiach władzy komunistycznej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2011, s. 47.

²⁷⁴ AAN, UdsW, sygn. 61/857, Fotografia plakatu z odrębną informacją na odwrocie na temat miejsca wywieszenia i prawdopodobnych wykonawców, k. 1.

²⁷⁵ AAN, UdsW, sygn. 55/193, Pismo przeora Jasnej Góry o. Anzelma Radwańskiego do I sekretarza KC PZPR w Warszawie Władysława Gomułki z dnia 12 XI 1961 r., b.p.; APCz, PMRN w Częstochowie, sygn. 18/3, Wezwanie – zagrożenie kierownika Wydziału Architektury i Budownictwa PMRN w Częstochowie, Zygmunta Nengo do przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 6 XI 1961 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie Wydziału Architektury i Budownictwa PMRN w Częstochowie wzywające przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie do wykonania robót budowlanych z dnia 8 VIII 1961, b.p.; *ibidem*, Pismo przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie do I sekretarza KC PZPR w Warszawie Władysława Gomułki z dnia 12 XI 1961 r., b.p.

Ilustracja 1. Mężczyźni w strojach krakowskich podczas procesji powrotnej niosą obraz Matki Bożej ze Skalki na Wawel. Na pierwszym planie widoczni ojcowie paulini: pierwszy z lewej (z różańcem w ręku) – generał zakonu o. Jerzy Tomziński, pierwszy z prawej – o. Anzelm Radwański. 8 V 1966 r., Kraków (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/4).

4. Administracyjne represje wobec zakonu i próby ograniczenia ruchu

przez Władysława Dybę – czytamy, że „Jest on wykonany bardzo masywnie z dębowego drewna, wysokość około 6 m, zakopany luźnie bez trwałego fundamentu. Ustawiony na środku łąki, ogrodzonej od ul. Klasztornej i Lisinieckiej trwałym, drewnianym parkanem, w odległości od obu ulic około 150 m. Od paulinów stanowczo zażądano usunięcia tego krzyża, czego nie uczynili²⁷⁶. Przeor, wezwany do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Częstochowie tłumaczył, że „żaden przepis państwowy zarówno w prawie budowlanym jak i w dekrecie o przestrzennym zagospodarowaniu kraju nie wymienia krzyży lub figur, a tylko jest mowa o budynkach²⁷⁷. Przeor kilkakrotnie powtórzył, że zarządzenia nie wykona, do zadań paulinów nie należy usuwanie krzyży, a żądanie czegoś takiego od zakonników jest bezsensu. Wtedy przedstawiciele władz, czyli kierownik Wydziału do spraw Wyznań PWRN, sekretarz Prezydium MRN i kierownik Wydziału Spraw Wewnętrznych oświadczyli, że do usunięcia krzyża dojdzie na drodze postępowania przymusowego, co wyraźnie zdenerwowało przeora, który zapowiedział poinformować o tym prymasa, biskupów i wiernych. Najbliższą okazją były zbliżające się święta maryjne²⁷⁸. Na klasztor nałożono i wyegzekwowano grzywnę w wysokości 1500 zł. Ponowne wezwanie z Wydziału Architektury do usunięcia krzyża poskutkowało odwołaniem paulinów do Komitetu Budownictwa Urbanistyki i Architektury w Warszawie. Sprawę znowu skierowano do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach, gdzie trafiła do tzw. „zamrażarki”. Temat przestał być wygodny dla władz i na odwołanie nie odpowiedziano²⁷⁹.

Kiedy podczas rozmowy w sprawie krzyża na łące zapytano przeora Radwańskiego, czy ma zamiar tam zorganizować pole namiotowe dla pielgrzymów, ten „oświadczył, że uczynią to dla uniknięcia zarzutów ze strony władz miejskich, że pielgrzymi niszczą parki, śpią na ławkach, na ulicach, u osób prywatnych²⁸⁰.

W 1961 r. od organizatorów pielgrzymek domagano się imiennych list uczestników, wraz z miejscami zamieszkania i miejscami zatrudnienia. Przykładem może być sprawa podania proboszcza ks. Henryka Rybusa z Parafii Matki Bożej Zwycięskiej w Łodzi. Działania te miały zniechęcić pielgrzymów i spotkały się z protestem bp. Jana Kulika. Ostatecznie przedstawiono urzędnikom listę obejmującą 294 osoby. We wnioskach WdsW Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi podkreślono, że w porównaniu do poprzednich lat liczba pielgrzymów zmalała o połowę. W piśmie proponowano też obostrzenia na następne lata: konieczność podania

²⁷⁶ AAN, UdsW, sygn. 55/193, Odpis notatki Władysława Dyby w sprawie samowolnego ustawienia krzyża w Częstochowie z dnia 9 VIII 1961 r., b.p.; *ibidem*, Odpis pisma kierownika Wydziału Architektury i Nadzoru Budowlanego PWRN w Katowicach Cz. Koteli do przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 30 VIII 1961 r., b.p.; *ibidem*, Notatka nr 2 w sprawie samowolnego ustawienia krzyża w Częstochowie z dnia 11 VIII 1961 r., b.p.

²⁷⁷ *Ibidem*, Notatka nr 2 w sprawie samowolnego ustawienia krzyża..., b.p.

²⁷⁸ *Ibidem*.

²⁷⁹ Ł. Marek, „Kler to nasz wróg”..., s. 343.

²⁸⁰ AAN, UdsW, sygn. 55/193, Notatka nr 2 w sprawie samowolnego ustawienia krzyża..., b.p.

wieku na liście uczestników, zobowiązanie proboszczów do zaniechania zbiórki pieniędzy na zewnątrz kościoła i nakaz punktualnego wyjścia pielgrzymki²⁸¹. Podobne listy 252 osób w 1961 r., 100 osób w 1962 r. i 234 osób w 1963 r. przedstawiono w Piotrkowie Trybunalskim²⁸². Z niektórych miast, jak np. z Bydgoszczy pielgrzymki nie wyruszyły, a w Kielcach zgody wydano tylko księżom przychylnie nastawionym do władzy ludowej²⁸³. Dla przykładu, z 1962 r. pochodzi informacja, że parafia w Lubszy nie otrzymała zezwolenia na tradycyjną pielgrzymkę, w związku z tym około 500 parafian udało się na Jasną Górę indywidualnie. Natomiast niektóre sąsiednie parafie uzyskały stosowne zezwolenia²⁸⁴. W powiecie wieluńskim zezwoleń nie otrzymali proboszczowie z Wielunia, Osjakowa, Dzieztkowic, Jaworzna, Rudy, Lututowa, Wierzchłasa. Księża ogłosili ten fakt parafianom komentując, że jest to dowód na ograniczenie swobód. Wzywali do wyjazdów indywidualnych, co oczywiście władze potraktowały jako organizację pielgrzymek nielegalnych. Pozwolenie otrzymał jedynie proboszcz z Mierzyc²⁸⁵.

Mimo tego na Jasnej Górze organizowano liczne uroczystości, gromadzące przedstawicieli różnych środowisk. Bezpieka, w miarę swoich możliwości, dążyła do określenia liczby uczestników z poszczególnych diecezji, czasem ustalono nazwiska²⁸⁶. Z Jędrzejowa pochodzi informacja, że księża osobiście przybywali do Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN, aby dowiedzieć się jaka jest możliwość otrzymania zezwolenia. Po zapoznaniu się z wymogami administracyjnymi rezygnowali z organizacji pielgrzymek²⁸⁷. Z kolei, w niedalekich Białobrzegach wszystkie cztery podania proboszczów załatwiono odmownie²⁸⁸.

²⁸¹ AAN, UdsW, sygn. 61/872, Pismo starszego inspektora WdsW Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi Ignacego Kurowskiego do UdsW w Warszawie z dnia 24 VIII 1961 r., b.p.

²⁸² APPT, PMRN w Piotrkowie Trybunalskim, sygn. 1456, Spis uczestników pielgrzymki na Jasną Górę w Częstochowie z Parafii św. Jakuba w Piotrkowie Trybunalskim w 1961 r. i prośba o wydanie zezwolenia do PMRN w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 15 VI 1961 r., b.p.; *ibidem*, Lista pielgrzymów rok 1962, b.p.; *ibidem*, sygn. 1458, Spis uczestników pielgrzymki na Jasną Górę w Częstochowie z Parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Piotrkowie Trybunalskim w 1963 r., b.p.

²⁸³ AAN, UdsW, sygn. 61/871, Pismo kierownika WdsW PWRN w Bydgoszczy Alfonsa Markuna do UdsW w Warszawie z dnia 21 VIII 1961 r.; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Kielcach Stefana Jarosza do UdsW w Warszawie z dnia 22 VIII 1961 r., b.p.

²⁸⁴ AAKat., Zespół Akt Rzeczowych, sygn. 47/589, Notatka z dnia 15 VII 1962 r., k. 29.

²⁸⁵ APL, Komitet Wojewódzkiej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Seria 7 Wydział Organizacyjny, sygn. 965, Informacja I sekretarza KP PZPR Kazimierza Wielka dotycząca działalności kleru odnośnie organizowania pielgrzymek do Częstochowy z terenu powiatu wieluńskiego [brak daty], k. 21–22.

²⁸⁶ AIPN Ka, 085/14, Wykaz ważniejszych zjazdów i pielgrzymek, które odbyły się na Jasnej Górze w 1961 r. oraz w pierwszym kwartale 1962 r., Częstochowa 28 III 1962 r., k. 138–139.

²⁸⁷ APKie, PWRN w Kielcach, Seria 20: Wydział Społeczno-Administracyjny, sygn. 63, Pismo kierownika Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN w Jędrzejowie Ignacego Kluska do Urzędu Spraw Wewnętrznych PWRN w Kielcach z 14 IX 1961 r., k. 141.

²⁸⁸ *ibidem*, Pismo kierownika Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN w Białobrzegach do Urzędu Spraw Wewnętrznych PWRN w Kielcach z 15 IX 1961 r., k. 143.

Tematykę kazań z uroczystości sierpniowych w 1961 r. SB odebrało jako początek nowego kursu kierownictwa Kościoła, obliczonego na zaostrzenie sytuacji w kraju. Tak odebrano kazanie kardynała Wyszyńskiego, który rozwijając hasło Wielkiej Nowenny „Rodzina Bogiem silna” nawiązał do macierzyństwa, wychowania i nauczania religii, skrytykował regulację urodzin, a także wyjaśnił rolę rodziny w społeczeństwie. Podczas następných nabożeństw mocne kazania głosili kolejni duchowni, wśród nich paulin o. Paweł Kosiak, który wzywał, aby odmówić służby „antypanowi”, „antybogowi” i „antychrystowi”²⁸⁹.

Tak jak w poprzednim roku opracowano „Plan przeciwdziałania imprezom religijnym w Częstochowie i Piekarach Śląskich w okresie lata 1961 r.” W uzasadnieniu czytamy:

„Doświadczenia lat ubiegłych uczą, że w wypadku braku odpowiedniego przeciwdziałania z naszej strony, na imprezach tych, szczególnie w Częstochowie, klerowi udało się zgromadzić wiernych w ilościach idących w setki tysięcy osób. Wszystkie te imprezy nosiły charakter demonstracji politycznych poprzez manifestację zwartości i siły obozu katolicyzmu w drodze zgromadzenia dużych mas wiernych, jak też poprzez bezpośrednie, wrogie Polsce Ludowej wypowiedzi z ambon. Przeciwdziałanie tym imprezom, obliczone przede wszystkim na zmniejszenie frekwencji wiernych ma niezwykle doniosłe polityczne znaczenie w walce z wpływami kleru na społeczeństwo. Konieczność przeciwdziałania tym imprezom jest tym większa, że przypadają one w br. na dni robocze (zniesione święto 15 VIII) zachodzi bowiem obawa, że duży napływ pielgrzymów może ujemnie odbić się na produkcji”²⁹⁰.

Podobnie jak w poprzednim roku, w celu stworzenia programu skutecznie konkurującego z uroczystościami kościelnymi, planowano organizację atrakcyjnych wycieczek, imprez rozrywkowych i sportowych, dożynek we wsiach, przygotowywano emisję nadzwyczaj ciekawych programów telewizyjnych i radiowych, odpowiedniego repertuaru kinowego. Pilnowano, aby młodzież uczestnicząca w koloniach i obozach letnich nie pojechała do miast, w których odbywały się nabożeństwa²⁹¹. Ograniczono do minimum przejazdy autobusów i pociągów oraz wydawanie zezwoleń na organizację pielgrzymek i wycieczek turystycznych w kierunku Częstochowy. Od organizatorów pielgrzymek żądano imiennych list uczestników, a szkołom zabroniono użyczać miejsc na ewentualne noclegi. Kontrolowano tych mieszkańców miasta, którzy przyjmowali na noc pielgrzymów.

²⁸⁹ AIPN Ka, 085/7, t. 16, Informacja o przebiegu uroczystości maryjnych w Częstochowie w dniach 25–28 VIII 1961 r. z dnia 28 VIII 1961 r., k. 86–92.

²⁹⁰ *Ibidem*, Plan przeciwdziałania imprezom religijnym w Częstochowie i Piekarach w okresie lata 1961 r. z dnia 30 VI 1961 r., k. 158.

²⁹¹ *Ibidem*, k. 159–160.

Nasilono kontrole milicyjne samochodów na drogach, a zorganizowane parkingi dawały możliwość dokładnego odnotowania wszystkich pojazdów²⁹².

Rok 1961 poprzedzał rozpoczęcie przygotowywanego przez papieża Jana XXIII Soboru Watykańskiego II, którego najważniejszym celem miało być współczesnienie Kościoła²⁹³. Urząd ds. Wyznań zbierał informacje na ten temat. Już teraz szykowano się do odpowiedzi na rozwiązania, jakie zostaną przyjęte w kontekście sytuacji w Polsce. Było wiadomo, że Kościół w Polsce będzie prowadził polemikę z teoriami marksistowskimi i materialistycznymi, że odrzuci kompromis nawet za cenę prześladowań²⁹⁴. Jak zauważył ks. Dominik Zamiatąła: szukano pęknięć wewnątrz Kościoła. Odnotowano więc spór między kardynałem Wyszyńskim a dominikanami na temat propagowanego przez niego modelu katolicyzmu ludowego i kultu Maryi. W związku z tym w większości kościołów dominikanie nie czytali listu o. Jerzego Tomzińskiego na ten temat²⁹⁵.

W Polsce trwała Wielka Nowenna, ale jej ostatnie cztery lata przebiegały równoległe z kolejnymi sesjami soboru. Nie były to wydarzenia odrębne, gdyż zgodnie z postanowieniami episkopatu łączono je ze sobą, a Kościół w Polsce wpisywał się we współpracę z Soborem Watykańskim II poprzez maryjny program duszpasterski. Oznaczało to jeszcze większy wzrost znaczenia największego w kraju sanktuarium maryjnego – Jasnej Góry. Już w czasie pierwszej sesji (11 października do 8 grudnia 1962 r.), w odpowiedzi na życzenie papieża Jana XXIII, do Częstochowy przybywali zakonnicy i zakonnice, księża i seminarzyści, delegacje parafialne. Wszyscy uczestniczyli w czuwaniu przed obrazem Matki Bożej Jasnogórskiej. Wierni przywozili z parafii świece – jako symbole modlących się parafii w intencji papieża i soboru²⁹⁶. Z przywiezionych świec wykonano świecę jasnogórską dla papieża Jana XXIII. Wtedy też narodził się zwyczaj czuwań nocnych, w których uczestniczyły przyjeżdżające delegacje parafialne, stanowe oraz osób duchownych²⁹⁷, także członków zgromadzeń zakonnych, np. salezjanów w dniach 24 i 25 października. W dniach 28 i 29 grudnia 1977 r. odbyło się zebranie Stowa-

²⁹² *Ibidem*, k. 160–163.

²⁹³ Szerzej: M. Białkowski, *Sobór Watykański II – geneza, okoliczności zwołania i przebieg obrad* [w:] *Studia Soborowe. Historia i nauczanie Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2013, s. 53–97.

²⁹⁴ AAN. UdsW, sygn. 61/913, Notatka „Przebieg konferencji przygotowującej Sobór Ekumeniczny” (bez daty), k. 14–16.

²⁹⁵ D. Zamiatąła, *Relacje dominikanów z Episkopatem Polski w oczach władzy komunistycznej* [w:] *Komunistyczny aparat represji wobec Polskiej Prowinencji Dominikanów*, red. M. Milawicki, M. Wenklar, Kraków 2015, s. 53.

²⁹⁶ Z. Goliński, *Rozkład adoracji nocnych duchowieństwa* [w:] *Więzy jedności Jana XXIII...*, s. 430–433; *Konsulta Przełożonych Wyższych Żeńskich Stanów Doskonalsości w Polsce – Zgromadzenia Zakonne Żeńskie* [w:] *Więzy jedności Jana XXIII...*, s. 433–437; *Konsulta Przełożonych Wyższych Zakonów Męskich w Polsce – Zakony i Zgromadzenia Zakonne Męskie* [w:] *Więzy jedności Jana XXIII...*, s. 437–440; S.Z. Jabłoński, *Dzieje kultu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 52–53.

²⁹⁷ J. Tomziński, *Jasnogórska Maryja w życiu i służbie ks. kard. Stefana Wyszyńskiego...*, s. 21; AIPN Ka 230/7863, Program Czuwania Soborowego na Jasnej Górze w nocy z 5 na 6 XI 1962 r., k. 1.

rzyszenia Byłych Wychowanków Salezjańskich (z prowincji północnej). Przybyło wtedy z rodzinami około 600 osób (w tym około 200 absolwentów salezjańskich placówek szkolno-wychowawczych)²⁹⁸.

Władze z zadowoleniem odnotowywały wszelkie przypadki odejścia z zakonu i później udzielały wsparcia. Przykładem jest sprawa Kazimierza Chojnackiego z 1962 r., który zgłosił się do Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie. Zdecydowano się ułatwić mu załatwienie sprawy zameldowania w Warszawie²⁹⁹. Trzeba tutaj zaznaczyć, że przypadki odejścia z zakonów są rzeczą normalną. Były to decyzje indywidualne i podejmowane w związku z wyborem innej drogi życiowej. Nie wszyscy też wytrzymywali często surowe charyzmaty, według których funkcjonują poszczególne zakony. W przypadku paulinów wiele osób, które z różnych powodów opuściło wspólnotę zakonną, do dzisiaj utrzymuje z nią serdeczne relacje, są jej przyjaciółmi i protektorami. W okresie PRL, mimo szykan i represji, liczba powołań kapłańskich i zakonnych w Polsce była bardzo wysoka. Józef Baniak wskazuje, że pojawiały się nawet określenia „fenomen” i „polska szkoła” powołań³⁰⁰. Dlatego Urząd do spraw Wyznań w Warszawie uważnie przyglądał się każdemu przypadkowi odejścia ze stanu kapłańskiego, czy z zakonu. Dopytywano, dlaczego ktoś podjął taką decyzję, np. w 1959 r. z zakonu wystąpiło 11 alumnow. W notatce na ten temat pojawiła się informacja, że powodem odejścia była rygorystyczna klauzura, głośna spowiedź i surowe praktyki pokutne. Zaznaczono też niski poziom wykształcenia nowicjuszy, którzy mieli przeważnie ukończone 7 klas szkoły podstawowej. W tej samej notatce czytamy, że zaletą były bardzo dobre warunki żywieniowe³⁰¹.

Cale lata bezczynności miejskich służb komunalnych powodowały, że ulica Klasztorna, będąca główną dojazdową na Jasną Górę, przypominała raczej połączoną drogę niż ulicę dużego miasta prowadzącą do Pomnika Kultury Narodu Polskiego. W 1962 r., kiedy zaczynał się kolejny sezon pielgrzymkowy, przeor Jasnej Góry o. Anzelm Radwański zdecydował się interweniować w Ministerstwie Gospodarki Komunalnej w Warszawie. Wskazał, że Prezydium Miejskiej Rady Narodowej ciągle tłumaczy się brakiem kredytowania lub potrzebami inwestycyjnymi w innych częściach miasta. Wskazał, że przybywający na Jasną Górę zagraniczni goście komentują stan techniczny ulicy Klasztornej, wpytują o przyczynę wielo-

²⁹⁸ J. Pietrzykowski, *Salezjanie w Polsce 1945–1989*, Warszawa 2007, s. 97, 438–439.

²⁹⁹ AAN, UdsW, sygn. 55/196, Pismo UdsW w Warszawie do WdsW Prezydium Rady Narodowej w m.st. Warszawie z dnia 30 IV 1962 r., b.p.

³⁰⁰ J. Baniak, *Dynamika powołań kapłańskich i zakonnych w Kościele rzymskokatolickim w Polsce 1900–1994. Studium socjograficzne*, Kraków 1997, s. 104–106. Próbowano też znaleźć przyczyny bieżących trudności, związanych z życiem wewnątrz zakonów. Zagadnienie to opracowywał ks. dr Jan Jaroszowicz, *vide*: AACz, Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłosława Kołodziejczyka, tymczasowa sygn. Z – Biuletyn Zakonny, Informator Wydziału Spraw Zakonnych 1950, 1953, 1956, ks. J. Jaroszowicz, *Stare i młode pokolenie*, Jasna Góra 10 X 1956 r., k. 1–18.

³⁰¹ AAN, UdsW, sygn. 35/75, Odrębna notatka z 1959 r. [podpis nieczytelny], k. 1.

letnich zaniedbań (droga nie była naprawiana od wojny). Według zagranicznych pielgrzymów taki stan ulicy świadczył o niepoważnym podejściu miejskich służb komunalnych do swoich obowiązków. Dodatkowych argumentów dostarczał fakt, że kilka miesięcy wcześniej otworzono na tej ulicy płatny parking. Według przeora i obserwatorów sytuacja zakrawała na parodię i naruszała względy bezpieczeństwa ruchu drogowego³⁰². 17 września napisał też w tej sprawie pismo do przewodniczącego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Częstochowie. Przytoczył argument usłyszany od komendanta MO, że przyczyną wielu wypadków samochodowych i obrażeń przechodniów jest właśnie zły stan techniczny ul. Klasztornej³⁰³. Mimo tak mocnych w treści zażaleń i wielu argumentów, w Warszawie podjęto decyzję odmowną³⁰⁴.

Jak już wspomniałem, pielgrzymki były dla władz przeszkodą. Najchętniej nie wydawano by zezwoleń na ich organizację, ale to byłoby porażką wizerunkową. Zgody wydawano głównie ze względów politycznych, żeby nie można było mówić o reżimowym zakazie odbywania praktyk religijnych. Z drugiej strony, w państwie budowanym na podstawach ideologii marksistowsko-leninowskiej chciano maksymalnie ograniczyć pielgrzymowanie. Podczas pielgrzymki warszawskiej w sierpniu 1961 r. doszło do śmiertelnego wypadku. Jedna z uczestniczek wpała pod autobus i po kilku godzinach zmarła w szpitalu. Po zakończeniu dochodzenia w tej sprawie prokurator rejonowy Z. Rząsa wystosował pismo do MSW, w którym zalecał m.in. wstrzymanie wydawania zezwoleń na organizację tradycyjnych pieszych pielgrzymek do Częstochowy, przebiegających najbardziej uczęszczanymi drogami komunikacyjnymi, opracowanie nowych tras przemarszu pątników, a jeśli to nie będzie możliwe, to wyraźne zaostrożenie dyscypliny pielgrzymujących³⁰⁵. Zezwoleń nie otrzymały prawie wszystkie parafie z województwa łódzkiego³⁰⁶. W skali całego województwa skutecznie ograniczono zarządzanie tradycyjnych procesji (np. na poświęcenie pól), utrudniano dostęp kapłanów

³⁰² *Ibidem*, sygn. 55/199, Odpis pisma przeora Jasnej Góry o. Anzelma Radwańskiego do Ministerstwa Gospodarki Komunalnej w Warszawie z dnia 14 VI 1962 r., b.p.

³⁰³ AKMCz, Paulini 1961–1970, Pismo przeora Jasnej Góry o. Anzelma Radwańskiego do przewodniczącego PMRN w Częstochowie z dnia 17 IX 1962 r., b.p.

³⁰⁴ AAN, UdsW, sygn. 55/199, Pismo naczelnika Wydziału Departamentu Komunikacji Miejskiej Ministerstwa Gospodarki Komunalnej J. Leszczyszyna do klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 25 IX 1962 r. *ibidem*, Pismo wicedyrektora Departamentu Komunikacji Miejskiej Ministerstwa Gospodarki Komunalnej Jana Kotusa do dyrektora Biura ds. Wyznań przy Urzędzie Rady Ministrów – Tadeusza Żabińskiego z dnia 26 IX 1962 r., b.p.

³⁰⁵ AAN, UdsW, sygn. 55/194, Odpis z pisma prokuratora rejonowego w Grójcu Z. Rząsy do MSW w Warszawie z dnia 4 XI 1961 r., stanowiący załącznik do pisma kierownika WdsW Prezydium Rady Narodowej m. st. Warszawy – Romana Kochońskiego do dyrektora UdsW w Warszawie Tadeusza Żabińskiego z dnia 3 IV 1962 r., b.p.

³⁰⁶ M. Mikołajczyk, *Władza Ludowa a Diecezja Częstochowska*, Częstochowa 2000, s. 65; *idem*, *Problemy religijno-moralno-społeczne diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989 wynikające z ówczesnej sytuacji politycznej*, Częstochowa 2002, s. 107.

4. Administracyjne represje wobec zakonu i próby ograniczenia ruchu

do chorych w szpitalach, a odwołania pozostawały bez odpowiedzi³⁰⁷. Komuniści podejmowali odpowiednie działania na poziomie zakładów pracy. Przykładem może być sytuacja z Ozorkowa, gdzie 20 sierpnia 1962 r. w Komitecie Miejskim PZPR przeprowadzono naradę z dyrektorami i kierownikami lokalnych przedsiębiorstw. Dostali oni polecenie zwrócenia uwagi na pracowników, noszących się z zamiarem wyjazdu do Częstochowy w dniach od 22 do 27 sierpnia. Mieli codziennie raportować do komitetu na temat stanu osobowego w zakładach, urlopach, zwolnieniach lekarskich, nieusprawiedliwionych nieobecnościach pracowników. Ponadto w KM PZPR przeprowadzono rozmowy z zawiadowcą stacji kolejowej i komendantem MO. Wszyscy wywiązali się z obowiązków i I sekretarz KM PZPR, M. Grzegorzczak, mógł pochwalić się posiadaniem informacji na temat sytuacji na terenie Ozorkowa. Na czas trwania uroczystości w Częstochowie w przedsiębiorstwach wstrzymano urlopy, a w parku miejskim zorganizowano konkurencyjne imprezy dla młodzieży³⁰⁸.

W marcu 1962 r. do Wydziału ds. Wyznań w Katowicach dotarła informacja o nielegalnej przebudowie wewnątrz klasztoru. Informacja miała formę donosu, że prowadzone są tam nielegalne roboty budowlane, których skutkiem mogło być zniekształcenie budowli lub zagrożenie zdrowia i życia zakonników. 22 marca na miejsce udała się komisja w składzie: Stanisław Wojtaszczyk z Wydziału ds. Wyznań PWRN w Katowicach, Barbara Ćwiklińska z Wydziału Kultury PWRN w Katowicach, Janusz Dudzik z Wydziału Architektury i Nadzoru Budowlanego PWRN w Katowicach, Jan Marczak i Konstanty Tomaszewicz z Wydziału Architektury i Budownictwa PMRN w Częstochowie, ale przeor klasztoru o. Anzelm Radwański i prokurator paulinów o. Edward Nocoń nie wpuścili ich do części pomieszczeń ze względu na klauzurę (jest to część klasztoru, zamknięta dla osób z zewnątrz)³⁰⁹. W związku z tym w dniu 12 kwietnia do przewodniczącego PMRN w Częstochowie wezwano przeora o. Anzelma Radwańskiego. W rozmowie uczestniczył kierownik Wydziału ds. Wyznań w Katowicach – Edmund Łata. Przeor podniesionym tonem tłumaczył, że nie będzie mógł wpuścić komisji do pomieszczeń objętych klauzurą, gdyż na takie wejście potrzebne jest specjalne pozwolenie prymasa. Stwierdził: „Wy macie taki szeroki wachlarz postępowania, że możecie

³⁰⁷ AAN, UdsW, sygn. 44/392, Pismo biskupa częstochowskiego do dyrektora UdsW, ministra Antoniego Bidy z dnia 25 V 1954 r., k. 1; APKat, Urząd Wojewódzki Wydział ds. Wyznań, sygn. 758, Pismo biskupa częstochowskiego Zdzisława Golińskiego do przewodniczącego PWRN w Katowicach, Ryszarda Nieszporka z dnia 22 V 1962 r., k. 137.

³⁰⁸ APL, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Seria 7 Wydział Organizacyjny, sygn. 965, Informacja I sekretarza KM PZPR M. Grzegorzczaka dotycząca wyjazdów społeczeństwa miasta Ozorkowa na uroczystości kościelne w Częstochowie z dnia 27 VIII 1962 r., k. 21–22.

³⁰⁹ APCz, PMRN w Częstochowie, sygn. 18/3, Notatka służbowa z 22 III 1962 r., b.p.

robić, co wam się podoba – a prawo klauzury uszanujcie – albo go zgniećcie”³¹⁰. Po tej rozmowie, 4 maja 1962 r. na Jasnej Górze pojawiła się komisja, chcąca skontrolować prace budowlane w pomieszczeniach, gdzie obowiązywała ścisła klauzura klasztorna. W skład komisji wchodził: kierownik Wydziału ds. Wyznań PWRN w Katowicach Edmund Łata, przedstawiciel tego wydziału – Stanisław Wojtaszczyk, Wojewódzki Konserwator Zabytków PWRN w Katowicach – Adam Kudła, przedstawiciel Wydziału Architektury i Nadzoru Budowlanego PWRN w Katowicach Janusz Dudzik, kierownik Wydziału Architektury i Budownictwa PMRN w Częstochowie Zygmunt Nengo i przedstawiciel tego wydziału Konstanty Tomaszewicz. Komisję przyjął przeor klasztoru Anzelm Radwański, który odmówił jej wstępu na teren obiektu objęty klauzurą³¹¹. W informacji J. Ochaba czytamy:

„Nie stawiano natomiast większych przeszkód w obejrzeniu budowli adaptacyjnej przeprowadzanej w wozowni. Wstępne prace adaptacyjne wskazują na to, że buduje się tam kaplicę. Ponieważ roboty prowadzone są bez pozwolenia władz państwowych, komisja wstrzymała dalszą budowę. Natomiast sprawę niewpuszczenia przedstawicieli władz państwowych skierowano – zgodnie z prawem budowlanym – do Prokuratury Powiatowej w Częstochowie. Rozmowa [z przeorem – J.D.] miała charakter ostrej wymiany zdań³¹². Przełożony Klasztoru zarzucił przedstawicielom władz, że „dziś macie donos, że prowadzimy nielegalną budowę, a za tydzień zrobicie kontrolę pod pretekstem, iż ukrywamy broń”³¹³. Przeor zapowiedział, że on odwoła się w tej sprawie do prymasa Wyszyńskiego”³¹⁴.

Dwa dni później przeor napisał do przewodniczącego Komitetu Budownictwa, Urbanistyki i Architektury w Warszawie, Stefana Pietrusiewicza, przedstawiając własną wersję wydarzeń:

„Żądanie wstępu uzasadniono tym, że otrzymano donos, że w pomieszczeniach klasztornych prowadzone są rzekomo roboty budowlane mogące zniekształcić obiekt budowlany i spowodować zagrożenie życia i mienia zakonników. Żądanie wstępu przez powyższą Komisję poparte było groźbami a nawet obfitowało w wyrażenia zmierzające do oczernienia Klasztoru i jego członków i do poniżenia ich w opinii publicznej nawet w obecności przysłuchującej się publiczności. Na zapytanie dlaczego nie uprzedzono Klasztoru o mającej nastąpić wizy-

³¹⁰ AAN, UdsW, sygn. 55/197, Pismo Kierownika WdsW PWRN w Katowicach Edmunda Łaty do UdsW w Warszawie z dnia 10 V 1962 r., b.p.

³¹¹ AAN, UdsW, sygn. 55/197, Odpis pisma przeora klasztoru oo. Paulinów w Częstochowie na Jasnej Górze do przewodniczącego Komitetu Budownictwa, Urbanistyki i Architektury w Warszawie Stefana Pietrusiewicza z dnia 8 V 1962 r., b.p.; *ibidem*, Odpis protokołu w sprawie dokonania kontroli niektórych pomieszczeń klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze spisany w dniu 4 V 1962 r., b.p.

³¹² *Ibidem*, Informacja J. Ochaba z dnia 7 IV 1962 r., b.p.

³¹³ *Ibidem*, Pismo Kierownika WdsW PWRN w Katowicach Edmunda Łaty do UdsW w Warszawie z dnia 10 V 1962 r., b.p.

³¹⁴ *Ibidem*, Informacja J. Ochaba z dnia 7 IV 1962 r., b.p.

tacji, przedstawiciel Wydziału do spraw Wyznań oświadczył głośno, że złodzieja nie uprzedza się³¹⁵.

Dalej wytłumaczył, że w osobnym piśmie poinformował wcześniej przewodniczącego PMRN w Częstochowie o konieczności uzyskania pozwolenia władz kościelnych na wejście do pomieszczeń klauzurowych. Władze miejskie nie odpowiedziały przeorowi, za to w klasztorze pojawiła się powyższa komisja. Podał argument, że paulini od wieków dbają o wzorowy stan obiektu, który stanowi pomnik kultury polskiej i jest chlubą narodu polskiego. Dlatego powoływanie się na anonim uznal za niepoważne i sprzeczne z prawem (powołał się na uchwałę Rady Ministrów z 13 października 1960 r., która zajmowała negatywne stanowisko w sprawie donosów i denuncjacji)³¹⁶.

Dyrektor Urzędu ds. Wyznań Tadeusz Żabiński zlecił kolejną kompleksową kontrolę na terenie klasztoru, którą jednak ze względu na pielgrzymki i zjazd odłożono na miesiące jesienne³¹⁷. Dodatkowo, Wojewódzki Konserwator Zabytków PWRN w Katowicach – Adam Kudła wysyłał do władz klasztoru pisma, w których krytykował paulinów i domagał się natychmiastowego przerwania prowadzonych robót³¹⁸. W odpowiedzi przeor o. Anzelm Radwański wytknął konserwatorowi zabytków, że ten wyraził zgodę na wykonanie prac jeszcze poprzedniemu przeorowi o. Kajetanowi Raczyńskiemu³¹⁹. Z różnymi utrudnieniami ze strony PWRN w Katowicach i władz Częstochowy w zakresie budownictwa zakon musiał się mierzyć jeszcze wielokrotnie³²⁰.

Najwięcej pielgrzymów przybywało przecież wiosną i latem. W miesiącach, w których nie było jeszcze aż tak tłumnie przybywających pątników, do sank-

³¹⁵ APCz, PMRN w Częstochowie, sygn. 18/3, Pismo przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze o. Anzelma Radwańskiego do Stefana Pietrusiewicza, przewodniczącego Komitetu Budownictwa, Urbanistyki i Architektury w Warszawie z dnia 6 V 1962 r., b.p.

³¹⁶ *Ibidem*.

³¹⁷ AAN, UdsW, sygn. 55/197, Pismo dyrektora UdsW w Warszawie Tadeusza Żabińskiego do WdsW PWRN w Katowicach z dnia 15 V 1962 r., b.p.; *ibidem*, Pismo Kierownika WdsW PWRN w Katowicach Edmunda Łaty do UdsW w Warszawie z dnia 11 VI 1962 r., b.p.

³¹⁸ APCz, PMRN w Częstochowie, sygn. 18/3, Pismo Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków PWRN w Katowicach Adama Kudły do klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 15 V 1962 r., b.p.; *ibidem*, Pismo Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków PWRN w Katowicach Adama Kudły do klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 5 VI 1962 r., b.p.;

³¹⁹ *Ibidem*, Pismo przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze o. Anzelma Radwańskiego do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków PWRN w Katowicach, Adama Kudły z dnia 13 VI 1962 r., b.p.

³²⁰ Choćby w związku pozwoleniem na zabudowę działek: *Ibidem*, Pismo przeora Klasztoru na Jasnej Górze w Częstochowie, o. Teofila Krauzego do Ministerstwa Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych w Warszawie z dnia 28 VIII 1967 r.; lub w sprawie wykonania odwodnienia wałów jasnogórskich: *ibidem*, Ruch budowlany na obiektach sakralnych Diecezji Częstochowskiej (stan na dzień 8 VI 1973 r.), b.p.

tuarium przyjeżdżali duchowni, np. w kwietniu 1963 r. odbyły się Dni Modlitw Kapłanów Archidiecezji Krakowskiej³²¹.

Zalogi zakładów pracy próbowały umieścić Jasną Górę na szlaku swoich wycieczek autokarowych. Takie inicjatywy blokowano. Obserwujemy tutaj współpracę aparatu bezpieczeństwa z administracją państwową i lokalnymi przedstawicielami partii komunistycznej. Tak było w przypadku próby dwudniowego wyjazdu połączonego ze zwiedzaniem sanktuarium z Przedsiębiorstwa Spedycyjno-Transportowego Budownictwa Węglowego w Katowicach. Wycieczkę organizowaną przez Jana Nowotarskiego skierowano w okolice Opola. Z Nowotarskim przeprowadzono rozmowę ostrzegawczą i zawiadomiono dyrektora przedsiębiorstwa oraz I sekretarza POP zakładu, mimo że organizator wycieczki był bezpartyjny. Rejestrowano inne wycieczki i notowano kierowców³²².

W 1963 r. odbywały się, opisane przeze mnie wcześniej, wybory nowych władz zakonu. Obrady przebiegały w burzliwej atmosferze. Można zaryzykować tezę, że komuniści chcieli wykorzystać trudną sytuację wewnętrzną w zakonie i próbowali rozprawić się z pielgrzymką warszawską.

Tego roku, pod pretekstem epidemii ospy (wystąpiła głównie we Wrocławiu)³²³, władze wydały zakaz organizowania tradycyjnych pielgrzymek na Jasną Górę. Przy tej okazji chciano zlikwidować pielgrzymkę warszawską³²⁴. Jednak mimo zakazów pielgrzymi wyruszyli. Mieli nimi kierować księża przebrani w ubrania świeckie. Władze odnotowały łącznie 13 pielgrzymek parafialnych, idących bez zwracania się o pozwolenie i dwie – warszawską i kaliską, które wyruszyły wbrew wyraźnemu zakazowi. W Częstochowie witał je prymas Wyszyński³²⁵.

Oczywiście największe poruszenie wywołała 247 pielgrzymka warszawska, która odbyła się mimo zakazów. Początkowo szukano pretekstu gdzie indziej. W 1961 r. podczas pielgrzymki doszło do wypadku śmiertelnego i teraz zażądano od o. Kubika dodatkowych wyjaśnień. Ten jednak je złożył na tyle solidnie, że

³²¹ Komunikaty Wydziału Duszpasterstwa Kurii Metropolitarnej w Krakowie do wiadomości i wykorzystania przez Księży Proboszczów, Księży Wikarych i innych Księży zatrudnionych w duszpasterstwie parafialnym z dnia 15 VI 1963, mps w zbiorach autora, s. 6.

³²² AIPN Ka, 056/15056/15, Notatka służbowa mjr. Zygmunta Nikla z dnia 20 VII 1963 r., k. 90.

³²³ J. Kostrzewski, W. Magdzik, *Epidemie ospy w Polsce w latach 1953–1963*, „Przegląd Epidemiologiczny” 1964, nr 9, s. 656–662; B. Różańska-Gambal, *Występowanie epidemii ospy prawdziwej na świecie od czasów starożytnych po współczesne*, „Medycyna Nowożytna” 2008, t. 15, nr 1–2, s. 46; G. Trzaskowska, *Na drugiej linii. Epidemia ospy prawdziwej w Polsce w 1963 r. w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2014, t. 69, nr 2, s. 61–79.

³²⁴ D. Ptaszycka-Jackowska, A. Jackowski, *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu Częstochowy*, Kraków 1998, s. 21; D. Ptaszycka-Jackowska, A. Jackowski, U. Gospodarek, *Piesze pielgrzymowanie na Jasną Górę*, „Peregrinus Cracoviensis” 1998, z. 6, s. 113.

³²⁵ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–438, Informacja Wydziału Administracyjnego Komitetu Centralnego PZPR dotycząca niektórych zagadnień w zakresie stosunków państwo-Kościół, omawianych przez Komisję ds. Kleru z dnia 15 XI 1963 r., k. 37; C. Ryszka, *Idźcie wierna Warszawa. 300 lat Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej*, Częstochowa–Warszawa 2010, s. 225–243.

z Departamentu Społeczno-Administracyjnego zawiadomiono, że wydanie decyzji trzeba odłożyć na czas 3–4 dni. Decyzję odmowną ostatecznie oznajmiono pismem z 31 lipca i umotywowano ją, wspomnianą wyżej, epidemią ospy. Jednak w konferencji, na której podjęto taką decyzję, nie uczestniczył żaden lekarz. Obecni byli tylko trzej towarzysze: kierownik Urzędu Spraw Wewnętrznych – Lewandowski, naczelnik Wydziału Urzędu Spraw Wewnętrznych – Matuszewski i naczelnik Wydziału do spraw Wyznań – Kochański. 1 sierpnia, o. Kubik złożył odwołanie. Już 2 sierpnia przeprowadzono z nim rozmowę ostrzegawczą, a 3 sierpnia podobną rozmowę przeprowadzono z bp. Dąbrowskim. Ten jednak przede wszystkim prosił, aby w piśmie zaznaczono, że jest to sprawa epidemii i że dotyczy to tylko bieżącego roku. 4 sierpnia w warszawskim kościele paulinów zakonnicy odczytali decyzję Urzędu Spraw Wewnętrznych i zasugerowali, aby wierni udali się do Częstochowy indywidualnie. 5 sierpnia o. Kubik przesłał protest przeciwko tej decyzji, a następnego dnia, mimo obowiązującego zakazu, z kościoła Świętego Ducha nastąpił wymarsz pielgrzymki. Homilię dla pątników wygłosił bp Jerzy Modzelewski. Głównymi organizatorami byli o. Tadeusz Kubik, br. Wenanty Kruszewski, br. Łukasz Nitura i wieloletni przewodnik pielgrzymek Stanisław Żaboklicki. Służbę sanitarną stanowiły: dr Halina Koperska – pracująca w pogotowiu ratunkowym, pielęgniarki: Salomea Królewska, Kazimiera Czerwińska, Władysława Bołozuk, Józefa Gumularz. W informacji MSW czytamy, że po wydaniu przez administrację państwową zakazu na odbycie pieszej pielgrzymki, organizatorzy nadal sprawowali swe funkcje. Czynili to w sposób konspiracyjny. Znajdowało to swój wyraz w pozorowaniu przypadkowego i indywidualnego uczestnictwa. Organizatorzy wprowadzili też bezwzględny zakaz operowania nazwiskami i funkcjami osób sprawujących role organizacyjne. Księża i zakonnicy szli w ubiorach cywilnych. Pątnikom zalecali zdjęcie oznak pielgrzymich i pokonywanie trasy w małych grupach w celu pozorowania indywidualnego uczestnictwa. W efekcie pielgrzymi szli w grupach od kilku do kilkudziesięciu osób, a pielgrzymka była „rozciągnięta” na odcinku około 10–12 km. Pątnicy ukrywali krzyże i ograniczali zbiorowe śpiewanie pieśni kościelnych. W raporcie czytamy:

„Warszawę opuściło około 2500 osób (w roku 1962 brało udział 6000 osób) [inne źródła podają liczbę 4000 pielgrzymów – dop. J.D.]. W Tarczynie, Grójcu i Mogielnicy w dniach 6 i 7 VIII br., na polecenie Ministerstwa Zdrowia, Wojewódzka Stacja San[itarno] Epid[emiologiczna] zorganizowała punkty szczepień dla osób uczestniczących w pielgrzymce. Ogółem zaszczepiono 1366 uczestników pielgrzymki. Jak wynika z danych operacyjnych, personel sanitarny częściowo dokonywał fikcyjnych szczepień, przewidując wystąpienie ostrych komplikacji poszczepiennych u pielgrzymów. Zorganizowanie przez władze szczepień zrozumiane zostało powszechnie przez organizatorów i uczestników jako uznanie legalności pielgrzymki.

Na trasie za Tarczynem i Grójcem zaczęła się tworzyć większa grupa pielgrzymów. Sporządzono z gałęzi krzyże i zbiorowo śpiewano pieśni religijne. Na

odcinku Mstów-Częstochowa księża zalecali pątnikom głośno śpiewać i modlić się, wyraźnie usiłując nadać pielgrzymce charakter demonstracyjny. W pobliżu Częstochowy zalecano, aby mężczyźni nie golili się i aby nikt nie przebierał się w lepszy ubiór na wejście do Częstochowy, co miało stanowić wyraz protestu wobec władz za utrudnianie przemarszu pielgrzymki. Wśród wszystkich pielgrzymów panowała atmosfera wzburzenia na władze państwowe z powodu zakazania i utrudniania przemarszu pielgrzymom. Na uwagę zasługuje udział w pielgrzymce Hedego³²⁶ Antoniego b. d-cy AK i WiN ps. «Szary» z woj. kieleckiego, skazanego w 1950 r. na dożywotnie więzienie, ostatnio zamieszkałego w Warszawie³²⁷.

W raporcie nie ujęto wszystkiego. Dochodziło do prowokacji. Podczas pierwszego noclegu w Tarczynie podpalono drewnianą szopę. Akcja gaszenia miała spowodować zastraszenie niewyspanych pątników. Nad ranem milicjanci nakazali wozakom, którzy wieźli bagaże, powrót do domu. Mimo tego pątnicy poszli dalej. Fotografowano ich i legitymowano. Bezpiecze szczególnie zależało na wychwyceciu księży, którzy szli w pielgrzymce w ubraniach cywilnych. Rozproszono pogłoski, że milicja szykuje zbrojną rozprawę z pielgrzymami. Według o. Melchiora Królika, kronikarza pielgrzymki, do takiej próby doszło w Nowym Mieście nad Pilicą. Dwa samochody ciężarowe ustawione w poprzek ulicy miały stworzyć barykadę, boki miała ograniczyć zwarta zabudowa, a odwrót mieli odciąć milicjanci, których zadaniem było palkami doprowadzić do rozbicia pielgrzymki i zatrzymania uciekających pielgrzymów. Ci jednak dowiedzieli się o tym, zdeterminowani i gotowi na wszystko weszli do miasta w zwartej grupie około 4000 tysięcy ludzi, czym udaremnili wykonanie przygotowanego planu³²⁸. Jak co roku na 26 sierpnia zaplanowano uroczystości³²⁹.

Spośród uczestników pielgrzymki, w przypadku ok. 850 osób bezpieczeństwa dysponowała personaliami. Na specjalnej naradzie w Departamencie Społeczno-Administracyjnym MSW postanowiono wytypować 150 spośród nich do ukarania w postępowaniu karno-administracyjnym w kolegiach przy prezydium powiatowych rad narodowych w Piasecznie i Grójcu. Powołano specjalny zespół do rozpatrywania wniosków o ukaranie, przygotowanych przez komendy MO. Dyrektor Departamentu informował, że „Do prowadzenia rozpraw wyznaczono odpowiednie składy orzekające, z którymi przeprowadza się rozmowy o charak-

³²⁶ W oryginale: Chedego.

³²⁷ AIPN, 1585/4718, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. H. Pietka dotycząca „warszawskiej” pieszej pielgrzymki do Częstochowy, k. 10–11. *Vide*: G. Górny, J. Rosikoń, *300 lat wytrwałości...*, s. 224; S. Pacholski, *Panorama dziejów Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej* [w:] *W blasku błogosławionego Jana Pawła II. Jubileusz 300-lecia Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej na Jasną Górę*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2011; s. 174–178.

³²⁸ *Ibidem*, s. 226–227.

³²⁹ Komunikaty Kurii Metropolitarnej w Krakowie do wiadomości i wykorzystania przez Księży Proboszczów, Księży Wikarych i innych Księży zatrudnionych w duszpasterstwie parafialnym z dnia 12 V 1963 r., mps w zbiorach autora, s. 7.

terze instrukcyjno-szkolnym, podobnie jak z wyznaczonymi oficerami MO, którzy popierać będą na rozprawach wnioski o ukaranie³³⁰. W pierwszej połowie września odbyły się kolegia, na których ukarano grzywną 49 osób – uczestników pielgrzymki, osób odpowiedzialnych za pomoc sanitarną. Podczas narady w departamencie Społeczno-Administracyjnym rozpatrzono kolejnych 35 wniosków, spośród których 17 określono jako trafne. Między innymi postanowiono o skierowaniu wniosków przeciw duchownym. Byli to: ks. Jan Wróbel, ks. Bernard Szeferd, o. Roman Rożej, o. Józef Płatek, br. Wenanty Kruszewski. Postanowiono też ukarać dr Halinę Koperską – organizatorkę pielgrzymkowej służby zdrowia – i wspomnianego wyżej Antoniego Hedę³³¹. W informacji MSW na temat przebiegu rozpraw karno-administracyjnych czytamy:

„O ile pierwsze rozprawy przebiegały spokojnie, to na rozprawach w dniu 9 IX niektórzy obwinieni występujący przed kolegium k[arno]-a[ministracyjnym] w Piasecznie wyraźnie okazywali swoje niezadowolenie oraz usiłowali wywołać polemikę ze składem orzekającym na temat wiary i swobody praktyk religijnych. Szczególnie ostro występował ob. Władysław Kurzyna (prawnik-ekonomista, Kierownik działu w Centralnym Biurze Wzornictwa Przemysłu Lekkiego w Warszawie), który interesując się przebiegiem wszystkich spraw (prowadził notatki), kwestionował podstawy prawne karania za tego rodzaju czyny. Rozprawa przeciwko w/w została odroczone z uwagi na to, iż świadek (funkcjonariusz MO) nie mógł potwierdzić winy, zaś wskazany przez obwinionego jako świadek funkcjonariusz KW MO w Warszawie nie przybył na rozprawę³³².”

W 1963 r. Wydział IV KW MO w Katowicach opracował specjalny Biuletyn do użytku wewnętrznego, w związku z tym nakład był bardzo niski. Biuletyn z 6 września 1963 r. obejmował 27 egzemplarzy. Jednym z głównych tematów była Jasna Góra i analiza ruchu pielgrzymkowego. Stwierdzono, że taktyka Kościoła polega na organizowaniu jednej dużej pielgrzymki warszawskiej i wielu małych pielgrzymek, a także na decentralizacji uroczystości. Miały się odbywać także w Nowym Sączu, Ludźmierzu, Kalwarii Zebrzydowskiej, Leśnej Podlaskiej i Piekarach Śląskich. Jednak najważniejsze były uroczystości 14–15 sierpnia w sanktuarium jasnogórskim. Według SB były one poprzedzone dwutygodniowym okresem, który organizatorzy wykorzystali do „rozwinięcia kampanii reklamowych i organizacyjnych”, aby zapewnić jak największą frekwencję pątników.

³³⁰ AIPN, 1585/4718, Informacja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW Henryka Chmielewskiego w sprawie czynności podjętych w związku z nielegalną pielgrzymką do Częstochowy z dnia 31 VIII 1963 r., k. 1–2.

³³¹ *Ibidem*, Informacja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW Henryka Chmielewskiego w sprawie dalszych czynności podjętych w związku z nielegalną pielgrzymką do Częstochowy z dnia 18 IX 1963 r., k. 46–49.

³³² *Ibidem*, Informacja dyrektora Departamentu Henryka Chmielewskiego z przebiegu rozpraw karno-administracyjnych przeciwko uczestnikom nielegalnej pielgrzymki do Częstochowy z dnia 11 IX 1963 r., k. 35.

Paulini mieli rozpowiadać, że oczekują ponad 100 tysięcy wiernych. Jak oceniano: „był to stary chwyt reklamowy, bowiem w uroczystościach udział wzięło 20 tys. pątników”, a główną atrakcją uroczystości była piesza pielgrzymka warszawska, którą w jednym z dokumentów określano jako 3-tysięczną i nielegalną. Aparat bezpieczeństwa naliczył też uczestnictwo w niej 38 księży i zakonników. Kardynał Wyszyński wygłosił do pielgrzymów dwa przemówienia, które bezpieka uznała za wybitnie wrogie politycznie. Dziękował w nich pątnikom za odwagę, którą pokazali. Udowodnili, że w Polsce nie wszystko można osiągnąć zakazami i nakazami. Życzył im odwagi na co dzień. Podkreślał, że katolicy mają prawo i obowiązek walczyć o swoje prawa. Według bezpieki „elementy plotkarskie wyżywały się w komentowaniu plotek o losach i trudnościach pielgrzymki – w aspekcie nieprzyjawnym dla władz państwowych”³³³.

Oprócz tematu pielgrzymki, nie brakowało innych spraw spornych. 26 sierpnia, podczas sumy pontyfikalnej dla zebranych 50 tysięcy wiernych, kazanie wygłosił prymas Wyszyński. Podkreślił prawo człowieka do wyboru stanu i do swobody życia religijnego. SB odebrała to jako aluzję do powoływania kleryków do wojska i prób odciągnięcia ich od wybranej drogi życiowej. Stwierdził, że za pieniądze publiczne utrzymuje się instytucje walczące z religią. Zaatakował też ideę współzawodnictwa pracy, które działało szkodliwie na funkcjonowanie życia rodzinnego, religijnego, kulturalnego. Wypowiedział się negatywnie na temat zasad stosowanych podczas kolonii letnich dla dzieci i młodzieży, którym odbiera się prawo do praktyk religijnych. Podczas mszy o godzinie 19⁰⁰ kazanie dla 70 tysięcy osób wygłosił arcybiskup Bolesław Kominek z Wrocławia, który odniósł się do tematu epidemii ospy. Wskazał błędy władz i podkreślił rolę Kościoła w zatrzymaniu jej rozprzestrzeniania się³³⁴.

5. Przeciw Soborowi Watykańskiemu II i Jasnej Górze

Episkopat Polski zebrany na Jasnej Górze, przygotowując Kościół w Polsce do drugiej sesji Soboru Watykańskiego II, wezwał do „soborowego czynu dobroci”. 8 września 1963 r. odczytano list pasterski episkopatu w świątyniach całej Polski i wyłożono parafialne księgi „soborowych czynów dobroci”, łącząc to z realizacją hasła VII Roku Wielkiej Nowenny „Sprawiedliwość zaślubiona z miłością”³³⁵. Wierni mieli czynnie wspierać sobór, wpisywać czyny dobroci do ksiąg, a na-

³³³ AIPN Ka, 056/43, Biuletyn Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 6 IX 1963 r., k. 456–457. *Wid.* AIPN Ka, 085/1, t. 1, Informacja o przebiegu uroczystości religijnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 14–15 VIII 1963 r. z dnia 16 VIII 1963 r., k. 67.

³³⁴ AIPN Ka, 056/50, Meldunek specjalny ppłk. Lucjana Pikuly z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w dniach 24–26 VIII 1963 r., k. 361–362.

³³⁵ P. Rutkowski, *Polscy biskupi jako ojcowie Soboru Watykańskiego II*, Warszawa 2014, s. 126–129.

stępnie od 28 października do 22 grudnia delegacje udawały się z tymi księgami na Jasną Górę, aby wręczyć je przeorowi. Delegaci uczestniczyli w Jasnogórskiej Wieczery Soborowej i otrzymywali dla parafii hostię i świecę. Udekorowany w parafii obraz Matki Bożej Częstochowskiej, hostia i świeca odgrywały ważną symboliczną rolę w uroczystościach parafialnych³³⁶. Przykłady czynów przytacza o. Arkadiusz Smagacz OCD:

„Zachowam zgodę i szacunek dla małżonki”; „Nie będę pił wódki przez całe życie”; „Będę pościł zawsze w pierwsze święto Bożego Narodzenia i Wielkanocy”; „Postanawiam pracować przy kościele przez całe życie dokąd mi sił starczy”³³⁷.

Władze państwowe planowały uderzyć w życie zakonne w całym kraju. Miał temu służyć przygotowany Plan „R”, który przewidywał likwidację wszystkich niższych seminariów duchownych i części wyższych seminariów duchownych, przeprowadzenie obowiązkowego poboru do wojska wszystkich zakonników, ograniczenie możliwości lokalowych zakonów (wziąwszy pod uwagę stan zaludnienia z 1963 r. chciano do maksimum ograniczyć posiadane przez zakony lokale), zlikwidowanie wydawnictw, zmniejszenie liczby wyjazdów zakonników na studia i wzmożenie egzekucji zaległych podatków³³⁸.

W dalszym ciągu prowadzono werbunek agentury. Pozyskanie jednej osoby okazało się niezwykle cenne w kontekście wydarzeń następnych lat. W kartotece Departamentu I MSW czyli wywiadu PRL, na karcie o. Grzegorza Michała Kotnisa, późniejszego generała zakonu, pod datą 11 listopada 1963 r. znajdujemy zapis: „Przechodzi w spr[awie] rozpracowania operacyjnego Nr 5162 krypt. «Jurkowski»”, a następnie: „Sprawę przekazano do Wydz. I Dep. IV MSW do dalszego prowadzenia zaś teczkę pracy złożono w Archiwum Departamentu I”³³⁹. Ojciec Grzegorz Kotnis w latach 1963–1965 przebywał w Rzymie, gdzie na Uniwersytecie Gregoriańskim studiował prawo kanoniczne, a następnie we Francji na studiach lingwistycznych. Był też zastępcą przeora Domu Zakonnego przy Via dei Barbieri 22a. Z wyżej cytowanego dokumentu i innych źródeł wynika, że zainte-

³³⁶ A. Jasiński, *Soborony Czyn Dobroci*, „Niedziela” Edycja gnieźnieńska 10/2001, <https://www.niedziela.pl/arttykul/1673/nd/Soborowy-Czyn-Dobroci> [dostęp: 28 XII 2019]; A. Smagacz OCD, *Czumania soborowe formą duchowej obecności Kościoła polskiego na Soborze Watykańskim II*, „Resovia Sacra” 2014, t. 21, s. 400–402.

³³⁷ *Ibidem*, s. 400.

³³⁸ AAN, UdsW, sygn. 133/11, Plan „R” [1963 r.?], k. 1–2; W. Zdaniewicz, *Zgromadzenia zakonne w Polsce* [w:] *Kościół i religijność Polaków 1945–1999*, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, Warszawa 2000, s. 212–213.

³³⁹ AIPN, 01940/75, Mikrofiszka, tzw. jacket, kategoria RO, *passim*; AIPN, Kartoteka Departamentu I MSW, Karta E-14 dotycząca Kotnisa Michała – Grzegorza, b.p.; J. Zbudniewek, *Protekcja kardynała Stefana Wyszyńskiego względem paulinów w latach 1975–1981* [w:] *Zeszyty Archikonfraterni Literackiej*, t. 4: *Częcigodny Sługa Boży Stefan Kardynał Wyszyński protektor główny Archikonfraterni Literackiej*, red. M.P. Romaniuk, Warszawa 2020, s. 158; W. Bulhak, *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019, s. 460, 644.

resował się nim wywiad. Został pozyskany w 1961 r. W materiałach dotyczących sprawy „Pustelnik” czytamy, że TW „Jurek” nosił się z zamiarem wystąpienia z zakonu, ale za namową oficera operacyjnego pozostał. W dokumencie jest informacja, że opracowano mu treść rozmowy z generałem zakonu i prymasem Wyszyńskim, co miało przywrócić wcześniej utracone zaufanie do niego. Jego początkowym zadaniem było pogłębianie wewnętrznych tarć w zakonie i przyczynienie się do poróżnienia generała paulinów o. Ludwika Nowaka z prymasem Stefanem Wyszyńskim. Wraz z TW „X-1”, TW „33” i TW „Stach” został wykorzystany do kombinacji operacyjnej, polegającej na wysłaniu listu przeciwko generałowi Nowakowi do prymasa Wyszyńskiego, co mogło – choćby w niewielkim stopniu – przyczynić się do zlecenia przez prymasa wizytacji w zakonie (zakończony dekretem z 13 września 1963 r.). Jest wzmianka, że za wzorowe wywiązanie się z zadań TW „Jurek” był nagradzany pieniężnie, ale dzisiaj nie jest to możliwe do zweryfikowania. W dokumencie czytamy, że w marcu 1963 r., po przeszkoleniu go z zasad fotografii, konspiracji i zbierania materiałów, wyjechał na studia do Rzymu. Był tam wykorzystywany „do zabezpieczania operacyjnego niektórych obiektów, jak również przydzielono mu zadania w realizowanych akcjach”³⁴⁰. W dokumencie wytworzonym przez paulinów w końcu lat siedemdziesiątych czytamy: „Istnieje poważne i oparte na pośrednich dowodach przekonanie, że w pewnym momencie (około r. 1963) o. Grzegorz Kotnis wszedł w stan zależności od czynników politycznych. Jednym z dowodów na to było jego łatwe otrzymanie pozwolenia na wyjazd za granicę, kiedy sprawa ta w ówczesnej sytuacji była prawie niemożliwa”³⁴¹. Po powrocie do kraju Departament I oddał go do dyspozycji Departamentu IV MSW³⁴². Z innego dokumentu uzyskujemy informację, że Wydział III Departamentu IV MSW zakończył z nim współpracę dopiero 29 lipca 1987 r., a więc wiele lat po okresie pełnienia przez niego obowiązków generała i po wyjeździe do Stanów Zjednoczonych w 1986 r.³⁴³ Choć większość materiałów na jego temat zostało zniszczonych (zapis z 1 maja 1990 r.³⁴⁴), to nie musi to oznaczać, że nie zostały one wykorzystane w postaci odpisów i wycią-

³⁴⁰ AIPN, 01940/75/Jacket, Mikrofisza, Raport dotyczący TW „Jurek” z dnia 10 VIII 1966 r., k. 9; AIPN Ka, 230/7864, Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy obiektowej kryptonim „Pustelnik” z dnia 15 III 1963 r., k. 153–154; AKMCz, Paulini 1961–1970, Dekret powizytacyjny dla Zakonu oo. Paulinów z dnia 13 IX 1963 r., b.p.; W. Bulhak, *Wywiad PRL a Watykan...*, s. 460, 644.

³⁴¹ AKMCz, Jasna Góra 1978, Opinia wspólnoty zakonnej oo. Paulinów o o. Grzegorzu Kotnisie [brak daty], b.p.

³⁴² W. Bulhak, *Wywiad PRL a Watykan...*, s. 460, 644. *Vide*: AIPN Kr, 37/51351, Podanie Kwestionariusz Michała Kotnisa do Biura Paszportów KW w Krakowie z dnia 10 VIII 1973 r., k. 12–13; *ibidem*, Podanie Michała Kotnisa z 8 IV 1965 r., k. 23; AIPN, 01228/1079, Kwestionariusz personalny Michała Kotnisa [brak daty], s. 6.

³⁴³ AIPN, 2911/1, Kartoteka ogólnoinformacyjna dotycząca Michała Kotnisa, b.p.

³⁴⁴ AIPN, 2912/1, Druk E-16 w kartotece odtworzeniowej dotyczącej Michała Kotnisa, b.p.

gów w prowadzonych sprawach przeciwko zakonowi. Ponieważ jednak w latach siedemdziesiątych na Jasnej Górze działał jeszcze jeden tajny współpracownik o pseudonimie „Jurek”, to czasem trudno niektórym doniesieniom przypisać autora. Nieco informacji na temat o. Grzegorza Kotnisa znajdujemy też w teczce Ewidencji Operacyjnej Księdza (EOK). Są tam m.in. stenogramy nagranych rozmów o. generała Kotnisa z Marią Okońską w dniu 30 grudnia 1975 r. (material pozyskany przez TW „Jurek”), a także z kardynałem Wyszyńskim – w tym samym dniu (material pozyskany przez TW „Jurek”). Znajdują się tam notatki z rozmów pplk. Józefa Chojnackiego z TW „Jurek” na temat spraw o. Grzegorza Kotnisa, m.in. o rozmowie z Janem Pawłem II co do przyszłości byłego już wtedy generała paulinów (papież miał do niego bardzo krytyczny stosunek)³⁴⁵. W tych przypadkach trudno jednoznacznie ustalić, czy inny TW „Jurek” donosił na o. Grzegorza Kotnisa, czy zostało to tak ujęte żeby zachować zasady konspiracji.

Jasna Góra mocno wpisywała się w działania wynikające z soboru. W grudniu 1963 r. na Jasną Górę przybywali wierni, aby złożyć „Księgi Soborowe Czynów Dobroci”. Ludzie ci byli później wzywani na komendy MO i przesłuchiwani w bardzo dokuczliwy sposób. Zastraszano ich, grożono nakładaniem kar, przetrzymywano po kilka godzin. Przesłuchujący chcieli otrzymać szczegółowe relacje z tych podróży do Częstochowy, dążyli do otrzymania zeznań obciążających proboszczów poszczególnych parafii, organizatorów wyjazdów. Biskupi odebrali to jednoznacznie jako przejaw nasilenia walki z Kościołem³⁴⁶.

Trwała walka propagandowa. Czyniono to na poziomie lokalnym i ogólnokrajowym. W województwie katowickim czynili to redaktorzy ateistycznej „Wolnej Myśli”, czasopisma ośmieszającego paulinów³⁴⁷. Na poziomie krajowym ataki przede wszystkim były wymierzone ogólnie w Kościół. W 1963 r. ukazała się książka pt. „Kościół katolicki i Tysiąclecie”, której autorem był Wiesław Mysiek. Podjął się on wytłumaczenia czytelnikom, dlaczego istnieją dwa programy: uchwalony przez Sejm PRL program obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego i realizowany przez Kościół program Millenium Chrztu Polski. Już na pierwszych stronach czytamy:

„Istnienie dwóch programów Tysiąclecia nie jest zwykłym przypadkiem, chociaż powstały przed dziesięć wiekami splot wydarzeń – powstanie państwa polskiego i jego chrystianizacja – zdawałby się wskazywać na konieczność analogicznego powiązania obu tych rocznic. [...] Obecnie laickie państwo broni świeckiego

³⁴⁵ AIPN, 01228/1079, Stenogram z dnia 9 II 1976 r., Warszawa, k. 6–15, *ibidem*, Stenogram z dnia 17 I 1976 r., Warszawa, k. 16–23; *ibidem*, Notatka z rozmowy telefonicznej przeprowadzonej z TW „Jurek” w dniu 24 XI 1978 r. z dnia 27 XI 1978 r., k. 37–38; *ibidem*, Notatka z rozmowy telefonicznej przeprowadzonej z TW „Jurek” w dniu 7 XII 1978 r. z dnia 8 XII 1978 r., k. 40.

³⁴⁶ 4 marca 1964, Warszawa, List Episkopatu do Rady Ministrów w sprawie nasilenia walki władz z Kościołem [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: Lata 1960–74, Poznań 1995, s. 267–269.

³⁴⁷ Ł. Marek, „Kler to nasz wróg”..., s. 275.

charakteru życia społecznego i publicznego, Kościół zaś nie szczędzi wysiłków w celu narzucenia temu państwu konfesyjnego piętna i osłabienia przemian socjalistycznych. Te diametralnie różne postawy społeczne, polityczne i światopoglądowe stanowią istotną przesłankę powstania dwóch różnych programów Tysiąclecia³⁴⁸.

W styczniu 1964 r. nowym ordynariuszem częstochowskim został Stefan Bareła. Władze państwowe nie wnosiły sprzeciwu do jego kandydatury uważając, że stroni od polityki. Uważano nawet, że nominacja jego osoby spowoduje konflikt z tymczasowym rządcą diecezji bp. Czajką. Według komunistów, powodem braku sprzeciwu na jego kandydaturę miał być brak „większej samodzielności, inicjatywy i energii w mobilizowaniu kleru diecezji częstochowskiej do aktywnej pracy”³⁴⁹. Bez wątpienia te bardzo negatywne oceny działacze PZPR musieli później skorygować. Biskup, chociaż rzeczywiście nie należał wtedy do osób z pierwszej linii walki z komunizmem, to udowodnił później, że potrafił w sposób skuteczny bronić Kościoła i bardzo sprawnie administrować.

Biskup Stefan Bareła brał udział w trzech sesjach soboru, w dwóch ostatnich jako ordynariusz częstochowski³⁵⁰. Był odpowiedzialny za realizację VIII Roku Wielkiej Nowenny i współpracę diecezji z Soborem Watykańskim II poprzez realizację hasła „zwycięstwa nad sobą”. Chodziło o przezwyciężenie wad narodowych. W parafiach organizowano dni pokuty – pojednania. Na Jasną Górę przybywały pielgrzymki pokutne, przynosząc krzyże symbolizujące pokutę i zadośćuczynienie (w I etapie: 14 września – 11 października). W delegacjach parafialnych wzięło udział około 120 tysięcy osób. Przywożono ze sobą różańce (w II etapie: 12 października – 8 grudnia) . Jeden z nich oddawano na misje, a drugi zabierano z powrotem do parafii. Był znakiem zobowiązania do modlitwy

³⁴⁸ W. Mysiek, *Kościół katolicki i Tysiąclecie*, Warszawa 1963, s. 7.

³⁴⁹ *Wnioski Wydziału Administracyjnego KC PZPR dotyczące wakujących stanowisk biskupów ordynariuszy w diecezjach częstochowskiej, krakowskiej i płockiej wraz z charakterystykami nominatów, oraz projekt listu prezesa Rady Ministrów do kard. Wyszyńskiego* [1963 listopad] [w:] *Teczki Wojtyły*, wybór, opracowanie i redakcja C. Wilanowski, Warszawa 2003, s. 25.

³⁵⁰ Szerzej na temat biskupa Stefana Bareły: J. Platek, *Biskup Stefan Bareła – wierny stróż Jasnogórskiej Pani (wspomnienie generała zakonu paulinów)*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 5, s. 51–59; J. Kapuściński, *Działalność piśmiennicza bp. Stefana Bareły w latach 1945–1984*, „Veritati et Caritati” 2014, nr 3, s. 151–166; M. Mikołajczyk, *Biskup Stefan Bareła – Pasterz oddany bez reszty Kościołowi*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 6, s. 195–202; *idem*, *Kalendarium ważniejszych wydarzeń w życiu księdza biskupa Stefana Bareły* [w:] *Członiek zamierzenia. Stefan Bareła III biskup częstochowski (1916–1984)*, red. W. Dąbrowska, M. Duda, M. Mikołajczyk, Częstochowa 1986, s. 17–32; A. Olczyk, *Biografia i pasterska posługa bp. Stefana Bareły w diecezji częstochowskiej na tle odniesień do korzeni rodzinnych*, „Veritati et Caritati” 2014, nr 3, s. 129–149; A. Szwedzik, *Rodzina w nauczaniu bp. Stefana Bareły*, „Veritati et Caritati” 2014, nr 3, s. 167–182; W. Terlecka, *Biskup Stefan Bareła i święcy*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 6, s. 203–215.

za sobór i Kościół³⁵¹. Jego zaangażowanie zostało wyróżnione przewodnictwem Komisji Maryjnej Episkopatu Polski (od 10 lutego 1966 r.)³⁵².

12 maja 1964 r. na Jasną Górę przybyła młodzież akademicka. Całość uroczystości „zabezpieczali” pracownicy bezpieki z Katowic. Sporządzili raport, za który z MSW otrzymali podziękowanie od naczelnik Wydziału IV Departamentu IV kpt. Józefy Siemaszkiewicz:

„proszę w imieniu Departamentu IV wyrazić uznanie osobom, które sporządziły relację – za szybkie i rzeczowe opracowanie materiału oraz zawarte w nim elementy analizy. Materiał zostanie w dniu dzisiejszym [14 maja 1964 r. – dop. J.D.] wykorzystany do Biuletynu Departamentu IV oraz przekazany do wiadomości jednostkom terenowym”³⁵³.

Podobnie po uroczystościach sierpniowych dziękował tym razem wicedyrektor Departamentu IV MSW płk Henryk Piętek:

„W związku z właściwym zabezpieczeniem przebiegu uroczystości maryjnych w dniach 14–16 i 24–26 sierpnia br. na Jasnej Górze w Częstochowie oraz za należyte zorganizowaną pracę mającą na celu zapewnienie dopływu szybkich i dokładnie opracowanych informacji i meldunków, proszę o wyrażenie w moim imieniu podziękowania grupie pracowników odpowiedzialnych za tę akcję”³⁵⁴.

Nie chodziło jednak tylko i wyłącznie o pozyskiwanie informacji. Dyrektor IV Departamentu MSW płk Stanisław Morawski zachęcał swoich podwładnych do wykorzystywania konfliktów w parafiach i szkalowania księży poprzez rozsyłanie anonimów³⁵⁵.

Innym sposobem, mającym osłabić Kościół, było wywoływanie konfliktów między przełożonymi zgromadzeń zakonnych a Episkopatem Polski. Bp Zygmunt Choromański zaprotestował przeciwko takim praktykom już w lutym 1964 r., wysyłając w tej sprawie list do wicedyrektora Urzędu ds. Wyznań Jana Bohdana³⁵⁶. Próby takiego „nastawiania” przeciwko episkopatowi nie ominęły także paulinów. W lipcu 1964 r. w Urzędzie ds. Wyznań planowano wbić klin pomiędzy

³⁵¹ S.Z. Jabłoński, *Dzieje kultu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 53; W. Jasnowska, *Jasna Góra w sercu narodu. Spotkania dyskusyjne*, Jasna Góra 1985, opracowanie wydane przez Instytut Prymasowski Ślubów Narodu na Jasnej Górze, publikacja w zbiorach autora, s. 112–113.

³⁵² A. Olczyk, *Biografia i pasterska posługa bp. Stefana Bareły...*, s. 141.

³⁵³ AIPN Ka, 056/23, Pismo naczelnik Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie, kpt. Józefy Siemaszkiewicz do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach płk. Lucjana Pikuly z dnia 14 V 1964 r., k. 82.

³⁵⁴ *Ibidem*, Pismo wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. Henryka Piętka do zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. Bezpieczeństwa w Katowicach ppłk. Włodzimierza Kruszyńskiego z dnia 27 VIII 1964 r., k. 110.

³⁵⁵ AAN, Urząd Rady Ministrów. Gabinet Prezesa, sygn. 1.4/19, Pismo Konferencji Episkopatu Polski do Rady Ministrów PRL z dnia 14 II 1985 r., k. 6.

³⁵⁶ *25 lutego 1964, Warszawa, List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do wicedyrektora Urzędu do Spraw Wyznań J. Bohdana w sprawie nastawiania przełożonych zgromadzeń zakonnych przeciw Episko-*

zakon a episkopat. Chciano do tego wykorzystać osobiste ambicje generała zakonu o. Tomzińskiego, który nie raz kontaktował się bezpośrednio z Urzędem i lekcewał tym samym zalecenie kardynała Wyszyńskiego, żeby takie kontakty odbywały się wyłącznie za pośrednictwem episkopatu. Z rozmów z generałem wynikało, że ma też inne zdanie niż niektórzy biskupi na relacje państwo-Kościół i jest zwolennikiem prawidłowego ich uregulowania, np. nie widział większego problemu w wypełnieniu rubryk dotyczących wykształcenia i wieku w ankiecie statystycznej za 1963 r., odsyłanej do UdsW (a episkopat podważał celowość ujawniania tych danych). W związku z tym w Urzędzie pojawiła się inicjatywa:

„Postawa ta, tak charakterystyczna na tle niektórych wojujących prowincjałów i w atmosferze permanentnych ataków Episkopatu na działalność Urzędu w dziedzinie wykonywania nadzoru nad zakonami i zgromadzeniami zakonnymi, stanowi jedną z głównych przesłanek upoważniających do wysunięcia propozycji złożenia wizyty Generalowi Tomzińskiemu w jego siedzibie na Jasnej Górze”³⁵⁷.

Wizyta ta miałaby zweryfikować poglądy o. Tomzińskiego, sprawdzić, jaka będzie reakcja hierarchii kościelnej. Jeżeli o. Tomziński zdecydowałby się na niezależne od kardynała Wyszyńskiego kontakty z władzami, to miałoby to świadczyć, że „dąży do samodzielnej gry politycznej, co z kolei w pełni zasługuje na skoncentrowanie przez Urząd na tym odcinku – uwagi i podjęcia odpowiednich kroków”³⁵⁸.

Przykład ten miał wprowadzić zasadę bezpośredniego układania się z wyższymi przełożonymi zakonów, bez pośrednictwa kardynała Wyszyńskiego. W Urzędzie ds. Wyznań stwierdzano, że może to stać się jednym z istotnych elementów polityki, zmierzającej do rozwarstwienia zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich, a także do odłączenia ich od episkopatu i podporządkowania nadzorowi państwa³⁵⁹. Paulinom zależało wtedy na uzyskaniu zgody na wyjazd grupy zakonników do pracy w USA, zgody na wyjazd o. Ferdynanda Pasternaka do Watykanu w celu objęcia tam stanowiska prokuratora generalnego przy Stolicy Apostolskiej, a także zgody na wyjazd ojca generała na wizytację prowincji w USA i udział w kolejnej sesji Soboru Watykańskiego II. Dążenia te urzędnicy chcieli oczywiście wykorzystać do uzyskania wymienionych wyżej efektów, a spotkanie

patowi [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: *Lata 1960–74*, Poznań 1995, s. 266–267.

³⁵⁷ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Opracowanie wicedyrektora UdsW Jana Bohdana z dnia 3 VII 1964 r. „Podstawowe założenia wizyty Kierownictwa UdsW w Domu Generalnym oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie”, k. 179–180. Podobnie klin między o. generała a ks. prymasa chciano wbić w 1969 r., *vide* D. Zamiatąła, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna...*, s. 296.

³⁵⁸ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Opracowanie wicedyrektora UdsW Jana Bohdana..., k. 181.

³⁵⁹ *Ibidem*, k. 183.

na Jasnej Górze planowano na 15 lipca tego roku³⁶⁰. Do tego jednak nie doszło. W konsekwencji, w sierpniu na posiedzeniu Zespołu ds. Kleru przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR utrzymano odmowną decyzję, dotyczącą wydania paszportu o. Jerzemu Tomzińskiemu na wyjazd do USA i do Rzymu³⁶¹.

W rozpatrywaniu wniosków, dotyczących wyjazdu do krajów zachodnich, niewątpliwie brano pod uwagę możliwości wykorzystania osoby wyjeżdżającej pod względem operacyjnym. Watykan należał obok Wielkiej Brytanii, Francji, USA do tzw. „krajów zasadniczych”³⁶². W tym przypadku jednak chodziło o wyjazd na Sobór Watykański II i dopilnowanie spraw w „amerykańskiej Częstochowie”. Władze doskonale o tym wiedziały, a brak zgody był swego rodzaju złośliwością, spowodowaną rolą i aktywnością paulinów w dziele realizacji Wielkiej Nowenny i wsparcia soboru (26 sierpnia 1964 r., w uroczystość Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej, we wszystkich parafiach w Polsce odprawiano mszę z kazaniami opartymi o materiały specjalnie opublikowane wcześniej w „Bibliotece Kaznodziejskiej”, a episkopat przygotował na ten temat komunikat³⁶³). Podobne „złośliwości” zdarzały się wielokrotnie, np. w 1961 r. odmówiono wydania paszportu jednemu z paulinów „Ze względu na agresywność zakonu oo. Paulinów, nieliczących się z zarządzeniami władz państwowych”³⁶⁴. Ojciec Jerzy, który od początku mógł obserwować przebieg obrad soboru, teraz – jako general – nie mógł pojechać. General paulinów o. Tomziński wziął udział w Soborze Watykańskim II jako ojciec soborowy dopiero w czwartej sesji (dołączył na początku października 1965 r.³⁶⁵). Wiadomo jednak, że już wcześniej, kiedy był tylko obserwatorem obrad, obok innych duchownych, znalazł się w zainteresowaniu wywiadu MSW³⁶⁶.

³⁶⁰ *Ibidem*, k. 184–185. *Vide*: D. Zamiatąła, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna...*, s. 300–301.

³⁶¹ AIPN Ka, 143/869, Wpis we wniosku paszportowym z 6 XI 1963 r., k. 164; *ibidem*, Wpis we wniosku paszportowym z 29 VII 1964 r., k. 158; *Protokół nr 11 z posiedzenia Zespołu ds. Kleru przy Wydz. Administracyjnym KC PZPR w dniu 21 sierpnia 1964 r.* [w:] *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1960–1980*, Londyn 1996, s. 124–126.

³⁶² AIPN Ka, 084/96, t. 4, Wykaz obiektów i środowisk będących w zainteresowaniu operacyjnym Departamentu I MSW. Załącznik do Zarządzenia nr 00173/58 w sprawie pracy operacyjnej służby bezpieczeństwa za granicą (w krajach kapitalistycznych), dnia 8 VIII 1958 r., k. 34–37.

³⁶³ AIPN Ka, 085/7, t. 19, cz. 1, Wyciąg z Okólnika Duszpasterskiego nr 5/1964 r. kurii katowickiej, k. 142.

³⁶⁴ Chodziło o wniosek o. Marcina Edmunda Mendelki, *vide*: AIPN Ka, 084/190, t. 2, Pismo kierownika WdsW PWRN w Katowicach, Władysława Dyby do UdsW w Warszawie z dnia 18 VII 1961 r., k. 156.

³⁶⁵ M. Białkowski, *Polscy ojcowie Soboru Watykańskiego II. Wstęp do badań nad episkopatem Kościoła katolickiego w PRL w latach sześćdziesiątych XX wieku*, „Studia Pelplińskie” 2019, nr 53, s. 54; *idem*, *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962–1965*, Lublin 2019, s. 184, 189, 192, 194, 201.

³⁶⁶ 1963 styczeń 25, Warszawa – Instrukcja nr Z/I dla rezydenta rezydentury wywiadu MSW PRL w Rzymie zawierająca wykaz zadań do realizacji [w:] *Sobór oczami polskich komunistów. Sobór Watykański II*

Udział polskich duchownych w obradach soboru był przez propagandę PRL dyskredytowany³⁶⁷. Ich działania starano się kontrować już w Rzymie. Ojciec Jerzy Tomziński wspomina:

„Na placu Św[iętego] Piotra rozdawano ulotki skierowane przeciwko kard. Stefanowi Wyszyńskiemu. Sugerowano w nich, żeby został w Rzymie i nie wracał do Polski. Sygnowane one były przez przedstawicieli tzw. Kościoła otwartego”³⁶⁸.

Kontynuowano też działania przeciwko pielgrzymkom, zwłaszcza przeciw pielgrzymce warszawskiej. W 1964 r. w Mstowie, podczas ostatniego postoju noclegowego tej pielgrzymki, paulini organizowali misterium. W związku z tym na miejsce został wysłany TW „Wiesław”, były zakonnik, znający wielu paulinów. Jego zadanie polegało na ustaleniu szczegółów przygotowań do misterium i stwierdzeniu, czy w jego treściach nie ma wystąpień wrogich wobec PRL. Jeśli stwierdziłby, że takie rzeczywiście istnieją, miał namówić zakonników, aby zmienili treść. Miał użyć argumentu, że nie ma sensu powodować konfliktów z władzami i ryzykować możliwość uzyskiwania w przyszłości zezwoleń na pielgrzymki³⁶⁹. Na miejscu ustalił, że misterium ma charakter przedstawienia historyczno-religijnego, ale bez treści politycznych. TW „Wiesław” miał nocować w Mstowie razem z dwoma paulinami, aby następnego dnia przyłączyć się do pielgrzymki. Ze względu na ten nocleg otrzymał z Wydziału „C” SB kwotę 100 zł na przygotowanie poczęstunku i przy tej okazji przeprowadzenia rozmów z paulinami i uzyskania kolejnych informacji o pielgrzymce³⁷⁰. Przekazał je kpt. Wiktorowi Nawrotowi z Wydziału IV SB już następnego dnia³⁷¹.

W przypadku pielgrzymki z Łodzi zachowała się interesująca notatka pracownika Wydziału Spraw Wewnętrznych Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Łódź-Polesie. Dokładnie zrelacjonował jej przebieg, kończąc: „Pielgrzymka nie wykonała postanowień decyzji Wydziału Spraw Wewnętrznych w przedmiocie podziału na odrębne grupy po 300 osób, jednakże przechodziła sprawnie pod opieką wyznaczonych porządkowych. O godz. 15⁰⁰ na trasie Pabianice-Dłutów,

w świetle dokumentów MSW i MSZ, wstęp, wybór i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, Warszawa 2017, s. 189.

³⁶⁷ S. Markiewicz, *Polityka Jana XXIII i Pawła VI*, Warszawa 1964, s. 261–265.

³⁶⁸ J. Tomziński, *Wywiad: 50. lat po Soborze Watykańskim II wspomina o. Jerzy Tomziński OSPPE*, „Idziemy”, 7 X 2012, nr 41, <https://www.zyciezakonne.pl/opinie/wywiady/wywiad-50-lat-po-soborze-watykanskim-ii-wspomina-o-jerzy-tomzinski-osppe-23740/> [dostęp: 10 XII 2019]; H. Fokciński, *Obchody tysiąclecia chrztu Polski w Rzymie [w:] Obchody Milenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 301.

³⁶⁹ AIPN Ka, 0026/53, t. 2, Doniesienie agenturalne nr 33 TW „Wiesław” przyjęte przez kpt. Wiktora Nawrota z dnia 13 VIII 1964 r., k. 351.

³⁷⁰ *Ibidem*, Notatka służbowa kpt. Wiktora Nawrota z odbytego spotkania z TW „Wiesław” z dnia 13 VIII 1964 r., k. 353.

³⁷¹ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne nr 32 TW „Wiesław” przyjęte przez kpt. Wiktora Nawrota z dnia 14 VIII 1964 r., k. 347.

przy wsi Huta Dłutowska zaniechano dalszej obserwacji przez Urząd Spraw Wewnętrznych³⁷².

W 1964 r. bezpieka podsumowała uroczystości sierpniowe i te z 7–8 września podkreślając, że miały charakter ogólnokrajowy, bo brali w nich udział pątnicy niemal ze wszystkich diecezji w kraju. W Biuletynie Informacyjnym Wydziału IV KW MO w Katowicach stwierdzono, że organizatorzy rozpoczęli przygotowania w czerwcu i szczególnie zależało im na przybyciu kardynała Franza Königa. Kiedy jednak przyjazd nie doszedł do skutku, to podkreślano udział kardynała Wyszyńskiego i prawie wszystkich biskupów polskich. W sierpniu odnotowano wyższą frekwencję wiernych niż w roku ubiegłym, natomiast we wrześniu była na poziomie 1963 r. Łącznie na Jasną Górę przybyło 185 tysięcy osób. Dominowali pątnicy przybywający w sposób niezorganizowany. Liczebność pielgrzymki warszawskiej ustalono na około 5 tysięcy osób (była większa o ok. 2 tysiące osób w stosunku do roku ubiegłego). Zwracano uwagę na wiek uczestników uroczystości (większość to ludzie starsi) i pochodzenie (określano, że większość pielgrzymów pochodziła z terenów wiejskich). Na podstawie słów kardynała Wyszyńskiego i innych duchownych, kierowanych do pielgrzymów z zagranicy stwierdzono, że nastąpiła próba „umiędzynarodowienia” Jasnej Góry³⁷³. Dokonano też analizy jednego z kazań kardynała Wyszyńskiego, wygłoszonego w dniu 26 sierpnia podczas sumy pontyfikalnej:

„Było to kazanie – program, podczas którego dokonał analizy poszczególnych lat wielkiej nowenny, jej posłania i rodowodu. Omawiając poszczególne lata Wielkiej Nowenny Wyszyński oświadczył, że Kościół w Polsce nie jest Kościołem reakcyjnym i rewolucyjnym, za co jest niesłusznie³⁷⁴ atakowany, lecz jest Kościołem ewolucyjnym. Wierni tego Kościoła i sam Kościół jest za postępem i nowoczesnością przemian społecznych. Krytykował treść filmów polskich i ich autorów za to, że wypaczają historię i ośmieszają bohaterstwo narodu polskiego. Kończąc omawianie poszczególnych lat Wielkiej Nowenny Wyszyński dał ocenę «czuwań i czynów soborowych», podkreślając korzyści [oraz] niespożyta energię katolickiego narodu polskiego, co wyrażone jest m.in. [w postaci] 7 tys. tomów «czynów dobroci». Wyszyński stwierdził, że w okresie trwania pierwszej i drugiej sesji Soboru Watykańskiego II naród polski dał wyraz swego bezgranicznego przywiązania do Maryi³⁷⁵ Królowej Korony Polskiej. Poinformował też wiernych, że od 14 IX br.

³⁷² APL, Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi, Seria 21 Urząd Spraw Wewnętrznych, sygn. 2381, Notatka służbowa kierownika Oddziału Spraw Wewnętrznych, załącznik do pisma zastępcy Urzędu Spraw Wewnętrznych Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi, Romana Leonarczyka do Wydziału Administracyjnego Komitetu Łódzkiego PZPR z dnia 26 VIII 1964 r., k. 25–27.

³⁷³ AIPN Ka, 056/43, Biuletyn Informacyjny Nr 1/64 r. Wydział IV KW MO w Katowicach z dnia 27 IX 1964 r., k. 65–66.

³⁷⁴ W oryginale: nie jest słusznie.

³⁷⁵ W oryginale: Marii.

rozpocznie się III sesja Soboru Watykańskiego, na której uchwalona zostanie konstytucja Kościoła z właściwą rolą Maryi³⁷⁶ w tym Kościele³⁷⁷.

Z pewnością o Jasnej Górze myślano, pisząc poniżej o konieczności pracy nad organizowaniem systematycznego dopływu informacji z placówek zakonnych³⁷⁸. Zwłaszcza kiedy ustalono, że podczas trwania obrad soborowych sanktuarium miało odegrać bardzo ważną rolę. Z katowickiego Wydziału IV informowano, że w odróżnieniu do okresu trwania pierwszych dwóch sesji soboru, kiedy zorganizowano czuwania i czyny soborowe, teraz na Jasną Górę miały przybywać pielgrzymki pokutne ze wszystkich diecezji w Polsce, by modlić się za pomyślność obrad soboru. Były one uroczyste podejmowane przez paulinów. W czasie pobytu pielgrzymki na Jasnej Górze, w parafiach miał trwać parafialny dzień pokuty w tej samej intencji³⁷⁹. W Biuletynach Informacyjnych Departamentu IV MSW pisano o dalszych szczegółach uroczystości jasnogórskich, związanych z soborem. Bezpieka kompletowała listy uczestników pielgrzymek, udających się na Jasną Górę³⁸⁰.

Podczas jednego z kursów Departamentu IV MSW, w tezach do wystąpienia na temat zasad organizacji dopływu informacji do Wydziału IV z masowych imprez kościelnych oraz sporządzania relacji do władz wojewódzkich i MSW, poruszono zagadnienia związane z trzema sanktuariami: na Jasnej Górze, w Piekarach Śląskich i w Turzy Śląskiej. Szczególnie podkreślono gloryfikację kultu maryjnego i podnoszenie znaczenia Jasnej Góry. W odniesieniu do Jasnej Góry i Piekar Śląskich postanowiono omówić: plan zabezpieczenia, przewidujący współdziałanie Wydziału IV z Wydziałem „B”, Wydziałem „W”, Wydziałem „T”, Wydziałem II oraz z „pionem MO”; pracę z tajnymi współpracownikami w czasie uroczystości (szczególnie częstotliwość spotkań, technikę nawiązywania kontaktu i przekazywania informacji); sposoby nagrywania i odtwarzania kazań oraz nauk stanowych; procedury powoływania sztabu odpowiedzialnego za zabezpieczanie imprez; rolę tego sztabu; sposób opracowania meldunków dalekopisowych i meldunku końcowego; technikę obliczania liczby wiernych na poszczególnych uroczystościach;

³⁷⁶ W oryginale: Marii.

³⁷⁷ AIPN Ka, 056/43, Biuletyn Informacyjny Nr 1/64..., k. 66–67. Tekst autoryzowany przez prymasa, *vide*: S. Wyszynski, *Głos z Jasnej Góry...*, s. 173–181.

³⁷⁸ AIPN Ka, 056/43, Biuletyn Informacyjny Nr 1/64..., k. 70.

³⁷⁹ *Ibidem*, Biuletyn Informacyjny Nr 1/64 r. Wydział IV KW MO w Katowicach z dnia 18 IX 1964 r. [wersja Biuletynu z inną datą], k. 108.

³⁸⁰ W Terminarzu imprez kościelnych związanych z trzecią sesją Soboru Watykańskiego II czytamy, że w pierwszym etapie uroczystości na Jasną Górę przybywały pielgrzymki: diecezji sandomierskiej (14 IX), diecezji kieleckiej (19 IX), diecezji olsztyńskiej (25 IX), diecezji katowickiej (26 IX), diecezji chełmińskiej (28 IX), diecezji opolskiej (28 IX), diecezji gorzowskiej (29 IX), diecezji siedleckiej (4 X), archidiecezji warszawskiej (7 X), diecezji gdańskiej (8 X) i diecezji przemyskiej (9 X), *vide*: *ibidem*, Biuletyn Informacyjny nr 4/T/64 z załącznikami z dnia 28 IX 1964 r., k. 111–124.

technikę obliczania liczby pielgrzymek i ich uczestników; technikę obliczania liczebności pątników przybyłych indywidualnie i w grupach zorganizowanych; technikę analizowania dostarczonych informacji, ich opracowania i przekazywania do władz zwierzchnich³⁸¹. Kilka lat później, ppor. Wojciech Knap, w pracy magisterskiej „Antysocjalistyczne aspekty peregrynacji kopii obrazu MBCz. (na przykładzie diecezji sandomierskiej)”, broniącej w Akademii Spraw Wewnętrznych w Warszawie pisał: „Przez prawidłowe rozmieszczenie sił i środków podczas zabezpieczania masowej imprezy kościelnej rozumiemy nie tylko rozmieszczenie i użycie sił porządku publicznego przeznaczone do bezpośredniej akcji ochronnej, ale całokształt sił porządku publicznego, które w wyspecjalizowany sposób mogą wpływać na kontrolę i oddziaływać na prawidłowy przebieg imprezy, jak również organa administracji państwowej, które także poprzez system nakazów i zakazów mogą i powinny wpłynąć hamująco na wszelkie próby wykorzystania imprezy religijnej do celów politycznych, lub prób wyjścia poza ramy wydanych zezwoleń i przepisów prawa”³⁸². Trzeba tutaj przypomnieć, że zezwolenie obejmowało samo przejście pielgrzymów, natomiast na uroczyste pożegnanie pielgrzymki i powitanie wracającej należało ubiegać się o oddzielne zezwolenie³⁸³.

W listopadzie paulini z Jasnej Góry mocno protestowali w sprawie artykułów, które ukazały się w czasopiśmie „Argumenty”³⁸⁴. W piśmie do Urzędu do spraw Wyznań wymieniano jeszcze inne tytuły prasowe, jak: „Kultura”, „Sztandar Młodych”, „Fakty i Myśli”, ale szczególnie „Argumenty” specjalizowały się w przekręcaniu i wykpiwaniu kultu maryjnego, a także szerzącego ten kult kardynała Wyszyńskiego. 26 sierpnia prymas Wyszyński, podczas wspólnego obiadu z księżmi w refektarzu klasztornym, polemizował z treściami „Argumentów” przede wszystkim krytykując użycie określenia „wiecować” w stosunku do uroczystości w sanktuarium³⁸⁵. Z kolei zakonnicy wzywali Urząd do nakazania cenzurze, aby powstrzymywała publikacje obrażające uczucia religijne katolików i znieważają-

³⁸¹ AIPN Ka, 056/43, Tezy do wystąpienia w dyskusji na kursokonferencji Departamentu IV MSW, k. 71–72.

³⁸² AIPN, 001834/70, Wojciech Knap, *Antysocjalistyczne aspekty peregrynacji kopii obrazu MBCz. (na przykładzie diecezji sandomierskiej)*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem naukowym pplk. doc. dr. Janusza Langnera. Warszawa: Instytut Kryminalistyki i Kryminologii Akademii Spraw Wewnętrznych, 1975, k. 142.

³⁸³ APPT, PMRN w Piotrkowie Trybunalskim, sygn. 1455, Decyzja kierownika Wydziału Spraw Wewnętrznych PMRN w Piotrkowie Trybunalskim Wacława Tatkowskiego wydana Dziekanowi Dekanatu Piotrkowskiego Rzymsko-Katolickiej Diecezji Łódzkiej w Piotrkowie Trybunalskim w dniu 8 VII 1964 r., b.p.; *ibidem*, sygn. 1456, Decyzja kierownika Wydziału Spraw Wewnętrznych PMRN w Piotrkowie Trybunalskim wydana 10 VII 1961 r., k. 10.

³⁸⁴ Stanisław Markiewicz, *Chrześcijańska krytyka kultu maryjnego*, „Argumenty” 1964, nr 43 (331); T.M., *Niepowodzenia Kardynała*, „Argumenty” 1964, nr 44 (332).

³⁸⁵ 1964 sierpień 26, *Częstochowa – Informacja KW MO w Katowicach z przebiegu uroczystości maryjnych na Jasnej Górze w dniach 25–26 sierpnia 1964 r.* [w:] *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór dokumentów*, red. W.P. Właźlak, A. Sznajder, Katowice 2009, s. 199.

ce kult maryjny³⁸⁶. W piśmie do redakcji „Argumentów” paulini zwracali uwagę na przekręcanie faktów. Obwiniano ich o szerzenie zabobonu, fanatyzmu i ciemnoty. Robiono odpowiedzialnymi za pijanych handlarzy, oszustów i stragany z tandetą. Wskazywali, że kilkaset metrów od placu przed Jasną Górą jest posterunek MO, w którym milicjanci przymykają oczy na te wszystkie negatywne zjawiska. Stawiali retoryczne pytania: „komu zależy na kompromitacji miejsca świętego, kto odpowiada za brudny handel szmirą artystyczną, za szajkę pijaków i oszustów, za brak światła na placu i za stan drogi dla pojazdów na odcinku – ul. 7 Kamienic i bramy klasztoru”. Zwracali się do redaktorów „Argumentów”: „Wolicie nie pytać nas i nie wiedzieć, ile podjęliśmy już starań u różnych instancji państwowych, ile pisaliśmy podań i memoriałów do kompetentnych władz, by Sanktuarium oczyścić z elementów przez Was wytkniętych. Pozostała nam ambona i ostrzeganie pątników przed nieuczciwością handlarzy i wydrwigroszów, ale reporterzy tych ostrzeżeń oczywiście nigdy nie słyszeli...”³⁸⁷. 17 stycznia 1965 r. na Jasnej Górze prymas Wyszyński, w odpowiedzi na te ataki propagandy ateistycznej, wystąpił w obronie rodzin chrześcijańskich, z racji swojej religijności dyskryminowanych przez władze, zmuszanych do wyrzekania się krzyża i Ewangelii, do odchodzenia od Kościoła³⁸⁸.

W listopadzie 1964 r. wezwano o. Tomzińskiego do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Częstochowie i wymuszono, aby wyraził zgodę na dokonanie oględzin na terenie klasztoru przez komisję wojewódzką, gdyż podejrzewano, że są tam prowadzone prace budowlane bez zezwolenia konserwatora zabytków i władz budowlanych³⁸⁹. Rozmowa była efektem prowadzonej przez SB sprawy obiektowej o kryptonimie „Pustelnik”. 7 października 1964 r. TW „X-1” donosił, że w wielkiej tajemnicy dokonuje się przebudowy pomieszczeń. W tym celu zakonnicy sprowadzili około 30 górali, którzy pracowali pod kierownictwem inż. Glinki z Warszawy³⁹⁰. W konsekwencji na Jasnej Górze przeprowadzono kolejne kontrole prowadzonych prac remontowych i budowlanych³⁹¹.

³⁸⁶ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Pismo zbiorowe klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie do UdsW w Warszawie z dnia 16 XI 1964 r., k. 192–195.

³⁸⁷ *Ibidem*, Pismo przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie do Redakcji „Argumentów” w Warszawie z dnia 16 XI 1964 r., k. 196–201.

³⁸⁸ J. Buczek, *Kardynał Stefan Wyszyński obrońcą prawdy, wolności i sprawiedliwości w okresie zniewolenia komunistycznego* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia*, red. E. K. Czaczkowska, R. Łatka, Warszawa 2019, s. 27.

³⁸⁹ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Informacja z przeprowadzonej rozmowy z generałem Zakonu oo. Paulinów Tomzińskim Janem w dniu 19 XI 1964 r., k. 204.

³⁹⁰ AIPN Ka, 014/300, cz. 1, Notatka służbowa mjr. Ryszarda Puchaly z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 8 X 1964 r., k. 103–104.

³⁹¹ *Ibidem*, Notatka służbowa mjr. Ryszarda Puchaly z odbytego spotkania z TW „Zenon” z dnia 23 XI 1964 r., k. 114.

Według stanu na dzień 31 grudnia 1964 w Wydziale IV KW MO w Katowicach zatrudniano łącznie 23 osoby, w tym 10 osób zajmowało się problematyką biskupów, kurii, seminariów duchownych, uczelni katolickich, 6 osób zakonami, 2 osoby katolikami świeckimi, 3 osoby innymi wyznaniem niż rzymskokatolickie, 2 osoby analizą i sprawozdawczością. Stan osobowy pracowników zatrudnionych „po linii” pionu IV w komendach powiatowych MO wynosił 35 osób³⁹² (w innym dokumencie podawano liczbę 36³⁹³). W sprawozdaniu za ten rok stwierdzono, że dotychczasowy podział pracy w Wydziale zdawał egzamin i w związku z tym nie przewidywano zmian organizacyjnych i personalnych. Większość pracowników posiadała wieloletnie doświadczenie. Standardem było wykształcenie średnie, dwóch pracowników miało ukończone studia wyższe, a dwóch innych je kontynuowało³⁹⁴.

W „Ocenie sytuacji operacyjnej po pionie IV w województwie katowickim” podkreślono, że w klasztorze znajduje się siedziba Instytutu Prymasowskiego, który organizuje pracę duszpasterską z poszczególnymi grupami stanowymi i zawodowymi. Zwrócono uwagę na fakt, że na Jasnej Górze często odbywały się posiedzenia episkopatu, a także centralne zjazdy poszczególnych grup stanowych. Jednocześnie oceniano operacyjne zabezpieczenie klasztoru jako „względnie dobre”³⁹⁵.

W 1964 r. pozyskano dwóch nowych tajnych współpracowników TW „Malina” i TW „Stefan”, których chciano wykorzystać do rozpracowania generała zakonu³⁹⁶. W „Informacji o stanie pracy operacyjnej wśród oo. Paulinów na Jasnej Górze” z 15 listopada 1965 r. czytamy, że wspomniany TW „Stefan” to brat o. Tomzińskiego, który jednak nie chciał donosić i do narzucanej mu współpracy z SB odnosił się niechętnie. Ponadto zwerbowano tajnego współpracownika „Wiesław” – byłego zakonnika, który nie posiadał w zakonie większego znaczenia, ale wykorzystywano go podczas imprez masowych³⁹⁷. Na rok 1965 planowano bardziej ofensywną pracę przeciwko biskupom, dalszy rozwój agentury (w tym w prowincjach zakonnych), dokładniejsze rozpoznanie duszpasterstwa stanowo-zawodowego, szybszą reakcję karno-represyjną lub profilaktyczną wobec

³⁹² AIPN Ka, 085/6, t. 1, Zestawienie obsady kadrowej Wydziału IV KW MO oraz Referatów Służby Bezpieczeństwa KP MO wg stanu na dzień 31 XII 1964 r., k. 50; AIPN Ka, 056/50, Zestawienie obsady kadrowej Wydziału IV KW MO oraz Referatów Służby Bezpieczeństwa KP MO wg stanu na dzień 31 XII 1964 r., k. 335.

³⁹³ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału IV KW MO Katowice za rok 1964 z dnia 7 I 1965 r., k. 332.

³⁹⁴ *Ibidem*.

³⁹⁵ *Ibidem*, Ocena sytuacji operacyjnej po pionie IV w województwie katowickim z dnia 1 XII 1964 r., k. 201.

³⁹⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału IV KW MO Katowice za rok 1964 z dnia 7 I 1965 r., k. 328.

³⁹⁷ AIPN Ka, 056/124, t. 2, Informacja o stanie pracy operacyjnej wśród oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 15 XI 1965 r., k. 111–117.

stwierdzenia wykroczeń, czy też przypadków wrogiej działalności³⁹⁸. Pod koniec 1965 r. funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa planowali zbadanie agenturalne archiwów zakonu i chcieli bardziej aktywnie „zająć się” Instytutem Prymasowskim. Jako ważny krok do osiągnięcia swoich celów, SB widziało w wykorzystaniu kontaktów rodzinnych zakonników. Bezpieka przyznawała się też do swoich porażek. Do tej pory nie rozpoznano dostatecznych kontaktów paulinów, zarówno na terenie Częstochowy, jak i w kraju. Ponadto niedostatecznie wykorzystywano fakt pobytu obcokrajowców w sanktuarium. Bolączką było niedostateczne rozpracowanie Instytutu Prymasowskiego³⁹⁹.

W 1964 r. doszło do jeszcze jednego incydentu, który zwrócił uwagę bezpieki na działalność paulinów. Przez kilka dni w klasztorach: w Krakowie, w Częstochowie i w Warszawie, ukrywał się węgierski ksiądz Ferenc Csonka. Przeszedł on nielegalnie najpierw granicę węgiersko-czechosłowacką, a następnie polsko-czechosłowacką. Niektórzy zakonnicy znali go z czasów, kiedy przebywali na Węgrzech. Był tam represjonowany za działalność antykomunistyczną. W dniu 7 sierpnia 1964 r., dzięki wstawiennictwu paulinów, udał się na krótką audiencję do kardynała Wyszyńskiego. Otrzymał zaświadczenie potwierdzające, że jest księdzem. Chciał przedostać się do Republiki Federalnej Niemiec i tam poprosić o azyl, ewentualnie poprosić o azyl w ambasadzie austriackiej. Został aresztowany trzy dni po rozmowie z kardynałem Wyszyńskim. Podczas przesłuchania, oficer śledczy MSW w Warszawie, Władysław Gajewski, chciał uzyskać informację o osobach, które mu pomagały. Przesłuchiowano duchownych, w tym paulinów: generała zakonu – o. Jerzego Jana Tomzińskiego, przeora klasztoru na Jasnej Górze – o. Teofila Adama Krauzego, prokuratora tego klasztoru – o. Tarsycjusza Edwarda Noconia, podprzeora – o. Efrema Józefa Osiadłego, prefekta gości – o. Bronisława Aleksego Sygudę, o. Jana Jemiola, a także przeora klasztoru w Warszawie – o. Tadeusza Kluzka. Wobec jednego z paulinów wyciągnięto konsekwencje. Za pomoc nielegalnie przybyłemu Węgrowi, na 1 rok aresztu z zawieszeniem wykonania kary na 4 lata skazano o. Leandra Tadeusza Pietrasa. Ks. Csonkę za nielegalne przekroczenie granicy skazano na 1 rok i 6 miesięcy więzienia. Odbywał karę w więzieniu w Strzelcach Opolskich. Następnie przekazano go władzom węgierskim⁴⁰⁰. Oczywiście pracownicy aparatu bezpieczeństwa uważ-

³⁹⁸ AIPN Ka, 056/50, Sprawozdanie z pracy Wydziału IV KW MO Katowice za rok 1964 z dnia 7 I 1965 r., k. 333.

³⁹⁹ AIPN Ka, 056/124, t. 2, Informacja o stanie pracy operacyjnej..., k. 111–117.

⁴⁰⁰ AIPN, 0330/324, Notatka z dnia 11 VIII 1964 r., Warszawa, k. 14; *ibidem*, Plan czynności operacyjno-śledczych z dnia 12 VIII 1964 r., k. 48–52; *ibidem*, Protokół przesłuchania podejrzanego z dnia 15 VIII 1964 r., Warszawa, k. 77–83; *ibidem*, Plan czynności operacyjno-śledczych z dnia 27 VIII 1964 r., k. 112–116; *ibidem*, Plan pytań dla świadków z dnia 31 VIII 1964 r., k. 125–131; *ibidem*, Notatka informacyjna oficera śledczego MSW w Warszawie, por. Władysława Gajewskiego, k. 246–251; *ibidem*, Informacja nr 047/65 dyrektora Biura Śledczego MSW w Warszawie plk. Idziego Bryniarskiego z dnia 12 V 1965, k. 307; *ibidem*, Pismo zastępcy dyrektora Centralne-

nie obserwowali wszystkich paulinów, którzy pełnili funkcje kierownicze w zakonie. Liczną agenturą otaczano np. o. Tarsycjusza Noconia, którego wypowiedzi regularnie pojawiały się w doniesieniach (na przykład po powrocie z przesłuchania w Warszawie stwierdził, że nie chce już brać odpowiedzialności za gości na Jasnej Górze)⁴⁰¹. Innych starano się zwerbować do współpracy. W materiałach, które pozostały po SB możemy wyczytać, że po wieloletniej obserwacji⁴⁰², w dniu 23 stycznia 1978 r. o. Tadeusz Kluzek został pozyskany jako tajny współpracownik o pseudonimie „Gość”. Jako główne uzasadnienie pozyskania wpisano jego zamiar wyjazdu do Stanów Zjednoczonych. Z materiałów SB można wnioskować, że ułatwiono mu ten wyjazd. Czytamy też, że aby nie zrazić go do współpracy nie pobrano od niego pisemnego zobowiązania. Dowiadujemy się, że należał do stronników o Grzegorza Kotnisa, a umniejszał możliwości awansowania o. Józefa Płatka. Na podstawie raportu ppor. Lechosława Skorka z pozyskania TW można powiedzieć, że SB otrzymała interesujący materiał na temat poszczególnych osób. Ujęto tam na przykład o. Bogumiła Czerwienia, który podjął decyzję o opuszczeniu zakonu. Obecnie jest, choć poza zakonem, jednym z wiodących badaczy dziejów paulinów. Taka informacja na pewno mogła skierować zainteresowanie bezpieki w jego stronę. Z lektury kolejnych kart teczek dowiadujemy się, że względu na pobyt TW „Gościa” w Ameryce zawieszono współpracę⁴⁰³.

Ciągłe powracała sprawa przybierającej na sile propagandy antykościelnej. W dniu 17 kwietnia 1965 r. kilkuset księży i zakonników z Archidiecezji Warszawskiej wystosowało protest do premiera Józefa Cyrankiewicza przeciwko walce propagandowej z wiarą katolicką. Wymieniano takie tytuły prasowe, jak „Argumenty”, „Fakty i Myśli”, „Sztandar Młodych”, „Kultura”, „Katolicki Tygodnik Ilustrowany – Rodzina”, broszury i listy. Wskazywano na specjalnie prowadzoną „szeptaną” propagandę plotek i oszczerstw. Jako jeden z głównych celów tej walki propagandowej wskazano w liście sanktuarium jasnogórskie⁴⁰⁴.

Propagandę antykościelną starano się szerzyć różnymi sposobami, nawet poprzez dotarcie do poszczególnych członków Stowarzyszenia „PAX” i inspirowa-

go Zarządu Więziennictwa w Warszawie, J. Pietruszki do Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych w Warszawie z dnia 26 X 1965 r., k. 311; *ibidem*, Wniosek o zakończenie sprawy z dnia 14 IX 1967 r., k. 317; *ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału II Biura „C” MSW w Warszawie, pplk. Kazimierza Cebo do zastępcy komendanta miasta MO ds. Bezpieczeństwa w Częstochowie z dnia 11 II 1967 r., k. 320.

⁴⁰¹ AIPN Ka, 014/300, cz. 1, Notatka mjr. Ryszarda Puchaly z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 8 X 1964 r., k. 103–104.

⁴⁰² AIPN Ka, 001/709, t. 1, Teczka kandydata na TW, *passim*.

⁴⁰³ AIPN Ka, 00142/99/Jacket, Teczka tajnego współpracownika pseudonim „Gość”, *passim*.

⁴⁰⁴ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–557, Memorial do premiera Józefa Cyrankiewicza w Warszawie z dnia 14 IV 1965 r. Załącznik do pisma duchowieństwa warszawskiego do I sekretarza KC PZPR Władysława Gomulki z dnia 8 V 1965 r., k. 25–26.

nie działań⁴⁰⁵. Z kolei w mniejszych miejscowościach, gdzie były silne tradycje Polskiego Stronnictwa Ludowego, nie zezwolono na utworzenie oddziałów „PAX-u”, aby powstrzymać masowość tego ruchu. Tak było w małych miejscowościach, między innymi w Myszkowie, gdzie pojawili się działacze chcący rozszerzyć wpływ „PAX-u” na okolicznych rolników⁴⁰⁶. Mimo tego, że Stowarzyszenie „PAX” było organizacją skupiającą katolików deklarujących poparcie dla władzy „ludowej”, a w 1958 r. w „Wytycznych” tej organizacji zapisano, że będzie broniła Kościół „przed próbami angażowania go w polityczną walkę z socjalistycznym ustrojem społeczno-gospodarczym”⁴⁰⁷.

Kiedy w maju 1965 r. do Częstochowy przyjechał Janusz Zablocki, który miał kandydować do Sejmu PRL w organizowanych pseudowyborach i chciał dowiedzieć się czegoś o mieście i regionie, który mu przyjdzie reprezentować w ławach poselskich, odbył wędrowkę po księgarniach i kioskach. Nie trafił nigdzie na żadne wydawnictwo informujące o mieście poza propagandowym wydaniem „historii” Gwardii Ludowej i Armii Ludowej autorstwa Ryszarda Nazarewicza („Nad górną Wartą i Pilicą”)⁴⁰⁸. Jak widać brak informacji o największym centrum pielgrzymkowym w Polsce też miał znaczenie.

We wrześniu 1965 r. o. Tomziński otrzymał paszport i mógł wyjechać do Rzymu na obrady Soboru Watykańskiego II. Jednak do końca urzędniczy katowickiego Wydziału do spraw Wyznań naciskali na niego, aby spowodował zmiany personalne w zarządzie klasztoru w Leśniowie i przeniósł z Częstochowy br. Wenantego Kruszewskiego – współpracownika kardynała Wyszyńskiego i jednego z organizatorów pielgrzymek warszawskich⁴⁰⁹. Podczas pobytu w Rzymie doszło

⁴⁰⁵ AIPN Ka, 056/110, t. 1, Informacja – dotyczy działalności Stowarzyszenia „PAX” na terenie województwa katowickiego z dnia 20 I 1966 r., k. 735–771. Na temat próby zaangażowania działaczy PAX w propagandę na rzecz polityki władz PRL *vide*: AIPN Ka, 056/68, Informacja mjr. Tadeusza Cierpiała dotycząca perspektywicznych planów angażowania przez PAX swoich działaczy w samorządach mieszkaniowych w województwie katowickim z dnia 13 VIII 1973 r., k. 513–514; *ibidem*, Wykaz członków Stowarzyszenia „PAX” na terenie województwa katowickiego (1970 r.), k. 444–455; *ibidem*, Tezy referatu na zebrania zespołów członkowsko-kandydackich, lipiec 1972 r., k. 471–501.

⁴⁰⁶ AIPN Ka, 085/7, t. 16, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach mjr. Lucjana Pikuly dotycząca aktualnej działalności Stowarzyszenia „PAX” na terenie województwa katowickiego z dnia 2 III 1962 r., k. 16–22.

⁴⁰⁷ *Prześlanki zaangażowania ideowego Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego* [w:] J. M. Majchrowski, *Polityka wyznaniowa (Wybór źródeł)*, Kraków 1980, s. 167. Tekst ten przywoływał później Stanisław Markiewicz w jednej z książek prezentujących oficjalny obraz stosunków państwo-Kościół w PRL: S. Markiewicz, *Współdziałanie Kościoła i państwa w świetle teorii i praktyki*, Warszawa 1984, s. 167.

⁴⁰⁸ J. Zablocki, *Dzienniki*, t. 1: 1956–1965, Warszawa 2008, s. 635–636.

⁴⁰⁹ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka z przeprowadzonej rozmowy w dniu 29 IX 1965 r. z generałem Zakonu oo. Paulinów – o. Tomzińskim, k. 203; *Protokół nr 6 z posiedzenia Zespołu ds. Kleru przy Wydz. Administracyjnym KC PZPR w dniu 13 sierpnia 1965 r.* [w:] *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1960–1980...*, s. 153–154.

do pięknej akcji informacyjnej o przygotowywanych w Polsce obchodach milenijnych. Przy okazji popularyzowano sanktuarium jasnogórskie. Kardynał Wyszyński rozdawał ojcom soborowym przygotowane wcześniej obrazy Matki Bożej Częstochowskiej. Ojciec Tomziński wspomina:

„Wysyłaliśmy z Jasnej Góry do ojców soborowych różańce, hostie i obrazki Matki Bożej. Ostatnia sesja soboru przypadła w okresie finalnych przygotowań do obchodów Milenium Chrztu Polski. Wśród biskupów powstała wtedy myśl, aby zaprosić na nie hierarchów z całego świata. Ale w jaki sposób to uczynić? Byłem przy tym, gdy omawiana była ta sprawa. Ostatecznie zdecydowano, aby wszystkim ojcom soborowym ofiarować obraz Matki Bożej Jasnogórskiej z listem zapraszającym do Polski. Obrazy – na podstawie kliszy, którą posiadałem – przygotowała jedna z weneckich firm. Pomysł okazał się znakomity. Wizerunek został bardzo dobrze przyjęty przez blisko 3 tys. uczestników soboru. 4 grudnia 1965 r. w kilku samochodach przywieźliśmy obrazy Matki Bożej. Pamiętam, że pomagali nam pracujący wówczas w Rzymie księża Władysław Ziółek i Szczepan Wesoly, którzy po latach zostali arcybiskupami. Biskupi brali obrazy z wielką radością. Tylko jeden obraz pozostał. Nie wziął go abp Marcel Lefebvre, który później założył ruch tradycjonalistów Bractwo św. Piusa X. Tamtego dnia po południu, na polecenie Prymasa Wyszyńskiego, dowiozłem następne 500 obrazów. To wtedy, na Soborze, cały świat dowiedział się o Milenium Chrztu Polski, o polskiej pobożności maryjnej, o Jasnej Górze⁴¹⁰.

W trakcie obrad czwartej sesji Soboru Watykańskiego II (14 września do 8 grudnia 1965 r.) polskie diecezje i parafie oddawały się w macierzyńską niewolę Matki Bożej. Modlono się w intencji wolności Kościoła. Na Jasną Górę przybywały liczne delegacje parafialne, około 100 dziennie, przywożąc „Księgi wieczystego świętego niewolnictwa”⁴¹¹.

W związku z rosnącą popularnością ruchu pielgrzymkowego i wzrastającą masowością uroczystości kościelnych Departament IV MSW otrzymał zlecenie sporządzenia ich analizy i oceny w latach 1957–1964, czyli od początku Wielkiej Nowenny. Zadanie mieli wykonać pracownicy grup analityczno-dokumentacyjnych wydziałów IV przy pomocy pracowników z tych powiatów, gdzie jest największe nasilenie tych uroczystości⁴¹².

⁴¹⁰ J. Tomziński, *Wywiad: 50. lat po Soborze Watykańskim II... Vide: K. Tadej, Jestem najszczęśliwszym człowiekiem!*, „Niedziela”, nr 47, 25 XI 2018 r., s. 13; P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1973*, Warszawa 2004, s. 99.

⁴¹¹ AAKat., Zespół Akt Rzeczowych, sygn. 47/208, Pismo przeora klasztoru na Jasnej Górze o. Teofila Krauzego do proboszczów z dnia 1 X 1965 r, k. 28–31; S.Z. Jabłoński, *Dzieje kultu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego...*, s. 53; *idem, Jasna Góra a Stolica Apostolska*, „Chrześcijanin w Świecie” 1981, nr 5, s. 29.

⁴¹² AIPN Ka, 056/23, Pismo dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Stanisława Morawskiego do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 14 X 1964 r., k. 188.

W listopadzie 1964 r. do Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej wpłynął donos, że w Częstochowie przy ul. Lisinieckiej 38 znajduje się prywatny dom rencistek, wybudowany z ich składek i administrowany przez paulinów. W donosie podkreślano niski poziom życia rencistek i proszono o przejęcie ośrodka przez państwo⁴¹³. Ministerstwo zwróciło się z tym do Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej PWRN w Katowicach, a ten w lutym 1965 r. odpowiedział, że według informacji Państwowego Biura Notarialnego właścicielem nieruchomości jest Kongregacja III Zakonu św. Ojca Franciszka w Częstochowie⁴¹⁴, czyli bezhabitowe bractwo związane z Jasną Górą. Dom wybudowano przed II wojną światową za pieniądze tego bractwa. Według PWRN w Katowicach mieszkanki domu, oprócz pobierania różnych świadczeń, pracowały jeszcze, wykonując różne prace zlecone na rzecz okolicznych parafii, np. prasując czy piorąc. Warunki, w jakich przebywały, określono jako dostatecznie znośne i nie stwierdzono potrzeby organizowania dodatkowej opieki nad mieszkającymi tam starszyskami⁴¹⁵. Jednak 19 lutego 1965 r. Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej przesłało materiały do Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie⁴¹⁶. Zaraz też zaczęto rozpatrywać możliwość przejęcia domu poprzez rozwiązanie Kongregacji III Zakonu św. Franciszka w Częstochowie i w konsekwencji upaństwowienia jego majątku⁴¹⁷. Po konsultacji kierownika Wydziału do spraw Wyznań PWRN w Katowicach – Edmunda Łaty – z Wydziałem Zdrowia PWRN w Katowicach i przewodniczącym PMRN w Częstochowie okazało się jednak, że nakłady finansowe, potrzebne do adaptacji budynku po upaństwowieniu, byłyby zbyt wysokie. W konsekwencji w styczniu 1967 r. zdecydowano o odłożeniu sprawy na następne „dogodne finansowo lata”⁴¹⁸.

W sierpniu 1965 r., na podstawie danych uzyskanych z Wydziału IV KW MO w Katowicach, Departament IV MSW opracował informację dla naczelników wydziałów IV komend wojewódzkich, w której sygnalizował, że tradycyjny sposób organizowania i przemieszczania się pielgrzymek na Jasną Górę uległ zmianie. W obliczu licznych odmów na organizację pielgrzymek i repre-

⁴¹³ AAN, UdsW, sygn. 133/29, Pismo anonimowe (podpisane „życzliwy sąsiad”) do Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej w Warszawie z dnia 12 XI 1964 r., k. 17.

⁴¹⁴ Szerzej na temat kongregacji: M. Łacek, *Religijne zrzeszenia świeckie związane z Jasną Górą*, <http://www.orrk.pl/kongresy-tematyczne/formacja-duchowa/inspiracje-52081/280-religijne-zrzeszenia-wieckich-zwiazane-z-jasn-gor> [dostęp: 8 VIII 2018].

⁴¹⁵ AAN, UdsW, sygn. 133/29, Pismo Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej PWRN w Katowicach do Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej w Warszawie z dnia 4 II 1965 r., k. 16.

⁴¹⁶ *Ibidem*, Pismo Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej w Warszawie do UdsW w Warszawie z dnia 19 II 1965 r., k. 12.

⁴¹⁷ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Aleksandra Wołowicza do WdsW PWRN w Katowicach z dnia 7 VIII 1965 r., k. 13.

⁴¹⁸ *Ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Katowicach Edmunda Łaty do UdsW w Warszawie z dnia 11 I 1967 r., k. 14.

sji pątnicy i towarzyszący im księża zaczęli powszechnie podróżować do sanktuarium środkami lokomocji. Grupy te przybywały bez tradycyjnych symboli – krzyży i chorągwi. Księża byli ubrani na sposób świecki i jeśli nie przyjechali razem z pątnikami, to spotykali się z nimi dopiero przed samym sanktuarium. Innym elementem ulegającym zmianom był termin pielgrzymek. Tradycyjnie przybywały wiosną i latem, teraz także w innych porach roku. Szczególnie dużo pielgrzymek przybywało w czasie tzw. akcji soborowych, czyli czuwań, i w intencjach błagalno-pokutnych. W związku z tym odnotowano ogólny wzrost liczby pielgrzymek przybywających na Jasną Górę z 79 w 1964 r. do 115 w 1965 r. (oczywiście przy wliczeniu pielgrzymek lokalnych). W informacji zaznaczono wielką wagę przywiązywaną przez Kościół do pielgrzymek stanowych, szczególnie lekarzy i pracowników służby zdrowia, a także studentów, które odbyły się w pierwszym półroczu 1965 r.⁴¹⁹

Te pielgrzymki, które miały status „tradycyjnych” i otrzymały zgodę, były szczególnie liczne, a ich organizatorzy zadbali o odpowiednią oprawę. W 1965 r. w Łodzi pozwolenie dostała Parafia Matki Bożej Zwycięskiej. Jak ocenił pracownik Wydziału do spraw Wyznań, pielgrzymka była liczniejsza (szło w niej ok. 1500 osób) niż w latach poprzednich. Uczestniczyli w niej także wierni z innych parafii (tych, które nie otrzymały pozwoleń). Według urzędnika wzrost liczby pątników był efektem pracy duszpasterskiej, związanej ze zbliżającą się rocznicą Tysiąclecia Chrztu Polski. Na czele pielgrzymki niesiono 10 sztandarów i chorągwi. Z pielgrzymką szła 18-osobowa orkiestra dęta. Urzędnik odnotował używanie bez odpowiedniego pozwolenia megafonów, co według niego było naruszeniem przepisów ustawy z dnia 31 stycznia 1961 r. o łączności. Wskazał też, że pielgrzymka otrzymała pewną liczbę baniek na mleko, stanowiących własność Centrali Mleczarskiej (zannotowano nr rejestracyjny i nr boczny samochodu ciężarowego, który je dostarczył). Spisano numery rejestracyjne dwóch prywatnych samochodów, które towarzyszyły pielgrzymom (marki „Warszawa” i „Trabant Combi”)⁴²⁰.

Tradycyjnie już inwigilowano pielgrzymkę warszawską. Podobnie jak rok wcześniej, na ostatni nocleg przed wejściem do Częstochowy wysłano TW „Wiesława”. Tam były paulin miał nawiązać kontakt z zakonnikami, dla kilku z nich zorganizować poczęstunek i nocleg. Podczas rozmów miał ustalić zamierzenia, nastroje i poznać wydarzenia, jakie zaszły podczas pielgrzymki. W czasie spotkania z oficerem prowadzącym otrzymał na te cele 500 zł. TW „Wiesław” miał jeszcze później w Częstochowie wysłuchać przemówień powitalnych dla pielgrzy-

⁴¹⁹ AIPN Ka, 056/23, Informacja nr 106/IV/65 wicedyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Zenona Gorońskiego dotycząca charakteru ruchu pątniczego na Jasną Górę w Częstochowie w okresie od 1 I do 30 VII 1965 r. z dnia 13 VIII 1965 r., k. 184–185.

⁴²⁰ APŁ, Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi, Seria 7: Wydział do Spraw Wyznań, sygn. 1573, Pismo WdsW Prezydium Rady Narodowej w Łodzi do UdsW w Warszawie z dnia 24 VIII 1965 r., k. 25–26.

mów i kazań podczas poszczególnych mszy na Jasnej Górze, streścić je i ustalić mówców. Podczas spotkania z TW „Wiesław” oficer prowadzący wypytywał też o nazwiska uczestników pielgrzymki⁴²¹.

W Biuletynie Informacyjnym MSW znajdujemy spostrzeżenia bezpieki, dotyczące między innymi uroczystości maryjnych z 14–15 sierpnia 1965 r.:

„[...] podobnie jak w roku ubiegłym główną atrakcją propagandową było przemaszzerowanie w zwartym szyku warszawskiej pielgrzymki. Na przedmieściach Częstochowy i w mieście dołączyło do niej około 3 tys. osób – przed szczyt jasnogórski weszło około 8 tys. osób. Powitani na wysokości kościoła św. Zygmunta pątnicy przechodząc przez miasto, swoją postawą, śpiewanymi pieśniami religijnymi, a m.in. «my biedni Polacy ale wierni warszawiacy» – podkreślali warszawski charakter pielgrzymki. Wyszynski otrzymał od pątników wiązanki kwiatów biało-czerwonych, z którymi ostentacyjnie szedł na Jasną Górę. W przeciwieństwie do lat ubiegłych wital każdą grupę pątników (maszerowało 17 grup) idąc z nią kilkadziesiąt metrów. Przed szczytem jasnogórskim pielgrzymkę wital i wygłosił przemówienie generał Zakonu oo. Paulinów – Jerzy Tomziński⁴²².

Spotkanie prymasa Wyszyńskiego i o. generała Tomzińskiego z pielgrzymami zrobiło także wrażenie na zagranicznych dziennikarzach i było komentowane w polskiej prasie emigracyjnej⁴²³. Bezpiekę interesowało to przede wszystkim w kontekście przygotowań do Milenium. Dlatego w kazaniu kardynała Wyszyńskiego i kazaniach biskupów pracownicy aparatu bezpieczeństwa zwracali szczególnie uwagę na: akcentowanie znaczenia nadchodzących uroczystości milenijnych 1966 r., gloryfikowanie roli Matki Boskiej i znaczenia Jasnej Góry dla Polaków, jako „stolicy duchowej narodu wierzącego”, wskazywanie, że model Polaka-katolika powinien wzorować się na przybyłych do Częstochowy pielgrzymach⁴²⁴.

Skrupulatnie podano frekwencję na poszczególnych nabożeństwach 14 i 15 sierpnia. Kulminacyjnym punktem tych uroczystości była msza o godzinie 11⁰⁰ 15 sierpnia, w której uczestniczyło około 70 tysięcy wiernych (42 tysiące przybyłych i 28 tysięcy miejscowych z Częstochowy). Odnotowano, że organa MO ukarały mandatami 271 osób za nieprzestrzeżenie przepisów drogowych, aresztowały 2 osoby za drobne kradzieże, a 16 osób zatrzymały do wyjaśnienia z powodu braku u nich dowodów osobistych lub za drobne wykroczenia⁴²⁵. Na czas

⁴²¹ AIPN Ka, 0026/53, t. 2, Notatka służbowa przez kpt. Wiktora Nawrota z odbytego spotkania z TW „Wiesław” z dnia 13 VIII 1964 r., k. 376; *ibidem*, Doniesienie informacyjne nr 43 TW „Wiesław” przyjęte przez kpt. Wiktora Nawrota z dnia 14 VIII 1965 r., k. 377–382; *ibidem*, Notatka służbowa przez kpt. Wiktora Nawrota z odbytego spotkania z TW „Wiesław” z dnia 15 VIII 1964 r., k. 383.

⁴²² AIPN Ka, 056/43, Załącznik do Biuletynu Informacyjnego nr 2/T–6, k. 139.

⁴²³ AIPN, 01283/387, Odpis artykułu pt. *Przebieg uroczystości jasnogórskich z „Narodowca”* z 5–6 IX 1965 r. (nr 210), k. 58.

⁴²⁴ AIPN Ka, 056/43, Załącznik do Biuletynu Informacyjnego nr 2/T–6, k. 139.

⁴²⁵ *Ibidem*, k. 140.

sierpniowych uroczystości kościelnych do Częstochowy oddelegowano sekcję obserwacyjną Wydziału „B” SB KW MO w Katowicach w składzie 14 pracowników. Podzielono ich na sześć zespołów: grupa 1 – 2 pracowników stacjonujących w punkcie zakrytym w Alei I, wyposażonych w aparaty fotograficzne z teleobiektywami i radiostację, fotografowało idących na Jasną Górę pielgrzymów (szczególnie przewodników, młodzież i personel medyczny); grupa 2 – 2 pracowników stacjonujących w punkcie zakrytym w szpitalu posiadała wyposażenie jak grupa 1 i wykonywała takie samo zadanie. Kolejne grupy miały zadanie przemieszczać się samochodami osobowymi (wyposażonymi w radiostację) na określonych odcinkach i fotografować z zakamuflowanych aparatów przewodników pielgrzymek, a także ustalać skład i pochodzenie pielgrzymek. W związku z tym grupa 3 – 2 pracowników miało przemieszczać się w okolicach Rynku Wieluńskiego, grupa 4 – 2 pracowników przemieszczało się na drodze w kierunku Warszawy; grupa 5 – 2 pracowników – na drodze w kierunku Blachowni; grupa 6 – 3 pracowników stanowiących rezerwę stacjonowała w „Bazie” i była wyposażona w trzy zakamuflowane aparaty fotograficzne i samochód służbowy z radiostacją. Całość koordynował kpt. Wiktor Gawron, kierownik Sekcji III Wydziału „B”⁴²⁶.

Jednak nie wszystkie uroczystości na Jasnej Górze odbywały się aż pod tak czujnym okiem aparatu bezpieczeństwa. Szczególna mobilizacja następowała w czasie tych, odbywających się cyklicznie i gromadzących tłumy pielgrzymów. Mniejszym zainteresowaniem SB cieszyła się uroczystość w dniu 30 stycznia 1966 r., kiedy to na Jasnej Górze prymas Stefan Wyszyński dokonał konsekracji biskupa sufragana częstochowskiego Franciszka Musiela. Przy tej okazji wygłosił bardzo mocne kazanie, w którym wyraźnie wskazywał drogę postępowania nowemu biskupowi: „Biskupi muszą być silni w walce z siłami ciemności i duchem nienawiści. Walczymy z siłami ciemności. Bądźcie spokojni i ufni, wasi biskupi zawsze pracowali dla swego ludu, nigdy nie uczynili mu krzywdy [...]. Wasi biskupi są pasterzami, patrzącymi wilkom w twarz i – jakkolwiek zranieni – bronią ludu przed nienawiścią, fałszerstwami i krzywdami”. Po zakończeniu kazania doszło do spontanicznej reakcji zgromadzonych w bazylice wiernych, którzy wznosili okrzyki „Niech żyje!”⁴²⁷.

⁴²⁶ AIPN Ka, 056/100, Plan organizacji działania służby obserwacyjnej Wydziału „B” SB KW MO w Katowicach na okres uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie, które odbędą się w dniach 14, 15 i 25, 25 VIII 1965 r. z dnia 5 VIII 1965 r., k. 6–8.

⁴²⁷ AIPN, 01283/387, Wycinek prasowy z emigracyjnego „Głosu Polskiego”, nr 6, 10 II 1966 r., [artykuł redakcyjny] *Wasi biskupi patrzą wilkom w twarz. Kazanie kard. Wyszyńskiego na Jasnej Górze*, k. 207.

6. Milenium i pielgrzymki w roku milenijnym

Rok 1966 przyniósł uwieńczenie dziewięcioletniej Wielkiej Nowenny⁴²⁸ i organizację uroczystości milenijnych. Centralne uroczystości odbyły się w dniach 2–4 maja na Jasnej Górze⁴²⁹. Były poprzedzone cyklem obchodów w stolicach poszczególnych regionów Polski. Szczególne znaczenie miały te zorganizowane w Gnieźnie, kolebce polskiej państwowości⁴³⁰. Do listy ważnych miast, gdzie organizowano milenijne obchody należy dodać niewielkie miejscowości, które stały się miejscem dużych i ważnych uroczystości, najczęściej połączonych z koronacją obrazu lub figury. Ponieważ przybywał tam kardynał Wyszyński w otoczeniu innych hierarchów Kościoła katolickiego, to przedstawiciele aparatu partyjno-państwowego zachowywali szczególną czujność, czynili wysiłki ograniczające zasięg, a aparat bezpieczeństwa koncentrował się na ich „zabezpieczeniu”, często ściągając posiłki z różnych okolicznych jednostek⁴³¹.

Zamierzeniem Kościoła w Polsce było, aby uroczystości milenijne na Jasnej Górze uświetnił swoją obecnością papież Paweł VI. On sam wyraził to w Rzymie, rozmawiając z generałem Tomzińskim⁴³². Temat przyjazdu Ojca Świętego był aktualny od 1964 r., jednak za każdym razem brakowało politycznej woli rządu polskiego. Mimo tego, że papież był otwarty na dialog z komunistami. Jednak po ogłoszeniu „Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich” (18 listopada 1965 r.) stanowisko rządu było zdecydowanie negatywne, a w kraju trwała wojna propagandowa przeciwko obchodom milenijnym, w której podżegano nastroje

⁴²⁸ Kościół każdy rok Wielkiej Nowenny starannie przygotowywał. Odbywały się kongregacje rejonowe, opracowywano materiały, *vide*: AAG, Albumy, sygn. AL 214, Jasna Góra – 1962. Młodzież polska odnawia swoje śluby na Jasnej Górze – 26 VIII 1962. IV Rok Wielkiej Nowenny, b.p.; Komunikaty Kurii Metropolitarnej w Krakowie do wiadomości i wykorzystania przez Księży Proboszczów, Księży Wikarych i innych Księży zatrudnionych w duszpasterstwie parafialnym z dnia 15 III 1964 r., mps w zbiorach autora, s. 4; Komunikaty Kurii Metropolitarnej w Krakowie do wiadomości i wykorzystania przez Księży Proboszczów, Księży Wikarych i innych Księży zatrudnionych w duszpasterstwie parafialnym z dnia 12 V 1963 r., mps w zbiorach autora, s. 1–2.

⁴²⁹ J. Kapuściński, *Obchody Milenium Chrztu Polski na Jasnej Górze (2–4 maja 1966 r.)* [w:] *Rozbudzić pamięć chrztu. Chryst w historii, teologii i katechezie*, red. R. Ceglarek, M. Borda, Częstochowa 2016, s. 73–84. *Vide*: K. Wojtyła, *Komentarz teologiczno-duszpasterski do Aktu dokonanego na Jasnej Górze dnia 3 maja 1966 r.*, „Ateneum Kapłańskie” 1972, z. 1–2, s. 5–21.

⁴³⁰ S. Jankowiak, *Wielkopolska* [w:] *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006, s. 305.

⁴³¹ Na przykład: P. Bączek, *Stosunek władz komunistycznych wobec sanktuariów Kościoła katolickiego na przykładzie uroczystości koronacji obrazu Matki Bożej w Skalmierzycach w 1966 roku*, „Studia Claromontana” 2015/2016, t. 32, s. 485–500; J. Durka, *Koronacja w dokumentach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Koronacja. Leśniów – 1967*, Leśniów–Bydgoszcz 2007, s. 69–126.

⁴³² *Telegram ks. prymasa Stefana Wyszyńskiego i generała ojców paulinów ks. Jerzego Tomzińskiego do papieża Pawła VI*, „Słowo Powszechne” 1965, nr 196, s. 4; A. Micewski, *Stefan Kardynał Wyszyński (1901–1981)*, Warszawa 2000, s. 224–226; J. Szczypka, *Jan Paweł II. Rodonów*, Warszawa 1989, s. 242–243.

antyniemieckie⁴³³. Jak wspominał abp Szczepan Wesoly, list do biskupów niemieckich wysłano w związku z przygotowaniem do Milenium. Listy zapraszające sła- no do różnych episkopatów i nawiązywano w nich do wspólnej historii. Ten był szczególnie. Na jego powstanie niewątpliwym wpływ miała bardzo życzliwa atmo- sfera soboru⁴³⁴. Władze PRL odebrały to jednak inaczej. W kierownictwie partii panowało odczucie, że episkopat przelamał monopol rządu na kreowanie polityki zagranicznej⁴³⁵. Na spotkaniach partyjnych starano się kompromitować prymasa i Kościół. Obarczano ich winą za złe relacje. Ukazywano rząd PRL jako dobro- czyncę, porównywano liczby duchownych przed wojną i po wojnie. „Belkocik” – napisał Wiktor Woroszyński⁴³⁶. Polscy komuniści zdawali sobie sprawę z ewen- tualnych skutków zaproszenia papieża. Interesowali się tym przywódcy innych państw bloku sowieckiego, a przede wszystkim władze w Moskwie⁴³⁷. Do skutku nie doszedł także późniejszy przyjazd papieża na jeden dzień, na pierwszy dzień świąt Bożego Narodzenia w 1967 r. Papież mógłby wtedy odprawić Pasterkę na Jasnej Górze. Negocjował w tej sprawie pracujący w watykańskim Sekretariacie

⁴³³ *Vide*. A. Casaroli, *Pamiętniki męczeństwo cierpliwości. Stolica Święta i kraje komunistyczne (1963–1989)*, Warszawa 2001, s. 199; *W sprawie „Orędzia” biskupów – „Trybuna Ludu”* z 12 grudnia 1965 r. [w:] *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1966, s. 27–40; *W czym imieniu – „Życie Warszawy”* z 10 grudnia 1965 r. [w:] *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich...*, s. 41–53; *O prawo i godność narodu – „Dziennik Ludowy”* z 14 grudnia 1965 r. [w:] *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich...*, s. 71–81; *Odpowiedzi nie udzielono – „Trybuna Ludu”* z 22 grudnia 1965 r. [w:] *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich...*, s. 134–139; *Sprawdzian – „Trybuna Ludu”* z 4 stycznia 1966 r. [w:] *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich...*, s. 140–142; *Komunikat Urzędu Rady Ministrów* [w:] *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich...*, s. 155; S. Dąbrowski, „Orędzie” biskupów polskich do niemieckich z 18 XI 1965 r. w *interpretacji i ocenie centralnej prasy katolickiej i partyjnej* [w:] *Propaganda antykościelna w Polsce w latach 1945–1978*, red. S. Dąbrowski, B. Rogowska, Wrocław 2001, s. 6–22; B. Rogowska, „Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich” oraz obchody 1000-lecia państwa polskiego w świetle dokumentów PZPR [w:] *Propaganda antykościelna w Polsce...*, s. 23–43; K. Stróżyna, *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich. Reakcje władz w świetle dokumentów partyjnych i materiałów Służby Bezpieczeństwa we Wrocławiu* [w:] *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie*, red. S.A. Bogaczewicz, S. Krzyżanowska, Wrocław 2004, s. 154; M.G. Smoliński, *Biskup negocjator Zygmunt Choromański...*, s. 452–453.

⁴³⁴ S. Wesoly, *Soborowe wspomnienia*, „Więź” 2005, nr 10, s. 87.

⁴³⁵ F. Szlachcic, *Gorzki smak władzy...*, s. 77.

⁴³⁶ W. Woroszyński, *Dzienniki 1953–1982*, t. 1: 1953–1982, Warszawa 2017, s. 205.

⁴³⁷ Szczegóły związane z zabiegami dyplomatycznymi opisuje W. Kucharski, *Komuniści i Watykan...*, s. 303–327; *idem*, *Wielki nieobecny. Kwestia udziału papieża Pawła VI w obchodach milenijnych w Polsce* [w:] *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017, s. 391–411. *Vide*: J. Zbudniewek, *Teologiczno-społeczne zagadnienia uroczystości 3 maja 1966 r. na Jasnej Górze* [w:] *Milenium polskie. Walka o rząd dusz*, red. C. Wilanowski, Warszawa 2002, s. 104–105.

Stanu Agostino Casaroli, ale bezskutecznie. Pogorszenie wizerunku rządu PRL nie miało dla Gomulki znaczenia. Ważniejsze okazały się względy ideologiczne⁴³⁸.

Zbigniew Żaluski na lamach „Życia Warszawy” pisał:

„Myślę zaś, że jeszcze nie czas, aby biskupi reprezentujący kościół katolicki chadeckich i rewizjonistycznych Niemiec zachodnich przekroczyli granicę Polski. [...] Dlaczego dotąd żalobnymi modłami nie uczcili pamięci Polaków w ciągu tysiąclecia pomordowanych przez niemieckich rycerzy, misjonarzy, kolonizatorów Bismarcka i SS-manów Hitlera? Nie chcę oglądać ksiąząt katolicyzmu zachodnio-niemieckiego w pełnej chwale triumfalnych obchodów na Jasnej Górze – ziemi polskiej, choć klasztornej”⁴³⁹.

Komuniści byli wyraźnie podrażnieni orędziem. Ekipa Gomulki przystąpiła do silnego ataku propagandowego na Kościół. Niezależnie od tego realizowała szereg przedsięwzięć mających osłabić wydzźwięk milenijnych uroczystości kościelnych. Od dawna szykowała prawdziwą konfrontację⁴⁴⁰.

Na temat przyjazdu papieża rozmawiał m.in. o Jerzy Tomziński z Aleksandrem Skarżyńskim i Janem Bohdanem w Urzędzie do spraw Wyznań⁴⁴¹. Jednak I sekretarz KC PZPR Władysław Gomulka nie zgodził się na przyjazd papieża do Polski⁴⁴². Papież ponawiał później chęć przyjazdu do Polski, na Jasną Górę, gdzie zamierzał udekorować obraz Orderem Złotej Róży⁴⁴³. Podejmowano rozmowy, które toczyły się aż do 21 kwietnia 1966 r., kiedy to ambasador PRL w Watykanie oświadczył, że wizyta papieża w Polsce nie jest wskazana⁴⁴⁴.

Po latach o Tomziński wspominał:

„Z Prymasem Wyszyńskim zastanawialiśmy się, jak zorganizować wizytę, jak przyjąć papieża, czym go poczęstować itd. Ale szybko okazało się, że rządzący Polską komuniści nie chcą wpuścić Pawła VI. Gomulka przechwalał się potem na obchodach Tysiąclecia Państwa Polskiego w Poznaniu, że władze nie dopuścili

⁴³⁸ B. Noszczak, *Niepodległościowa ewangelizacja. Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967) jako forma kontestacji systemu społeczno-politycznego PRL* [w:] *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2018, s. 128; W barwny sposób opisuje to w popularnonaukowej biografii Piotr Gajdziński: P. Gajdziński, *Gomulka. Dyktatura ciemniaków*, Poznań 2017, s. 223, 330.

⁴³⁹ Z. Żaluski, *Skrucha niewinnych – rozgrzeszenie nieskeruszonych – „Życie Warszawy” z 18 grudnia 1965 r.* [w:] *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich...*, s. 153–154.

⁴⁴⁰ F. Szlachcic, *Gorzki smak władzy...*, s. 77.

⁴⁴¹ B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 2, cz. 2: 1964–1970, Olsztyn 2001, s. 108.

⁴⁴² AAN, KC PZPR, sygn. XI/880, Pismo prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego. Sprawa przyjazdu Ojca św. Pawła VI do Polski (pro memoria) z dnia 3 III 1971 r., k. 79.

⁴⁴³ AIPN Ka, 056/68, Referat wicedyrektora Departamentu IV MSW – plk mgra Zenona Goronńskiego na naradę krajową Pionu IV w Warszawie w dniu 5 VI 1970 r., k. 483–484.

⁴⁴⁴ J. Kapuściński, *Obchody Milenium Chrztu Polski...*, s. 74; A. Sznajder, *Jasna Góra* [w:] *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Radom 2006, s. 133. *Vide*: S. Nowak, *Laska nawiedzin Kościoła częstochowskiego przez Piotra naszych czasów – Pielgrzymki Ojca Świętego Jana Pawła II i Benedykta XVI na Jasną Górę i do Częstochowy*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 6, s. 332.

do wizyty papieża. Nie wiedział, że kiedy to mówił, kilka ulic dalej Mszę milenijną odprawiał kard. Karol Wojtyła, przyszły papież⁴⁴⁵.

Częstochowa była centralnym miejscem na religijnej mapie uroczystości milenijnych nie tylko w kontekście planowanych uroczystości 2–4 maja 1966 r. W sporządzonym przez Departament IV MSW 60-punktowym „Terminarzu ważniejszych uroczystości i imprez kościelnych w latach 1965–1966”, aż 19 z nich miało odbyć się w Częstochowie. Były to kolejno:

17 stycznia 1965 r. – Uroczystość patrona paulinów – Pawła Pustelnika (ogólnokrajowa z udziałem prymasa Wyszyńskiego i biskupów⁴⁴⁶),

1–2 maja 1965 r. – centralne uroczystości rozpoczynające IX Rok Wielkiej Nowenny (ogólnokrajowa z udziałem prymasa Wyszyńskiego i biskupów),

3 maja 1965 r. – koronacja obrazu Matki Bożej – rozpoczynająca jubileusz Milenium Chrztu Polski (ogólnokrajowa z udziałem prymasa Wyszyńskiego i biskupów),

3 maja 1965 r. – spotkanie duszpasterzy diecezjalnych (ogólnokrajowa),

4–5 maja 1965 r. – dni skupienia Jasnogórskiego Studium Mariologicznego (ogólnokrajowa z udziałem prymasa Wyszyńskiego i biskupów),

13–16 maja 1965 r. – zjazd młodzieży akademickiej (ogólnokrajowa z udziałem prymasa Wyszyńskiego i biskupów),

23 maja 1965 r. – pielgrzymka lekarzy na Jasną Górę (ogólnokrajowa),

1–4 czerwca 1965 r. – pielgrzymka nauczycieli na Jasną Górę (ogólnokrajowa),

6–14 sierpnia 1965 r. – warszawska pielgrzymka piesza do Częstochowy (międzydiecezjalna z udziałem prymasa Wyszyńskiego),

10–14 sierpnia 1965 r. – kaliska pielgrzymka piesza do Częstochowy (diecezjalna),

14–15 sierpnia 1965 r. – tradycyjne uroczystości maryjne na Jasnej Górze (ogólnokrajowa z udziałem prymasa Wyszyńskiego i biskupów),

25–26 sierpnia 1965 r. – ponowienie Ślubów Jasnogórskich i ogólnopolska pielgrzymka z przewodnictwem kobiet połączona z aktem oddania się Maryi w macierzystą niewolę za Kościół (ogólnokrajowa z udziałem prymasa Wyszyńskiego i biskupów),

8 września 1965 r. – tradycyjne uroczystości maryjne na Jasnej Górze (ogólnokrajowa),

3 maja 1966 r. – centralne uroczystości oddania całej Polski i Kościoła w niewolę Matki Bożej (ogólnokrajowa z udziałem prymasa Wyszyńskiego, biskupów i przełożonych zgromadzeń zakonnych),

15 maja 1966 r. – uroczysty akt oddania Matce Bożej młodzieży akademickiej (ogólnokrajowa),

29 maja 1966 r. – uroczysty akt oddania Matce Bożej lekarzy (ogólnokrajowa),

⁴⁴⁵ J. Tomziński, *Wywiad: 50. lat po Soborze Watykańskim II...*

⁴⁴⁶ AIPN Ka 056/100, Meldunek mjr. Zygmunta Nikla z uroczystości jasnogórskich w dniu 17 I 1965 r. z dnia 17 I 1965 r., k. 2–3.

7 sierpnia 1966 r. – uroczysty akt oddania Matce Bożej nauczycieli (ogólnokrajowa),

26 sierpnia 1966 r. – uroczysty akt oddania Matce Bożej młodzieży pozaszkolnej (ogólnokrajowa),

13 grudnia 1966 r. – uroczysty akt oddania Matce Bożej młodzieży szkolnej (ogólnokrajowa)⁴⁴⁷.

General zakonu o. Tomziński musiał kilkakrotnie udawać się do urzędów, tłumaczyć się z planów uroczystości jasnogórskich, z wygłoszonego orędzia kardynała Wyszyńskiego i z tego, że 30 stycznia na Jasnej Górze prymas ponownie wygłosił homilię, która nie podobała się urzędnikom, czy też w sprawie wizytacji Wyższego Seminarium Duchownego w Krakowie⁴⁴⁸. Na początku lutego przeor o. Teofil Krauze poinformował Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Częstochowie o uroczystościach (spodziewał się 2 milionów pielgrzymów). Jego pismo zostało przekazane do Warszawy i w Urzędzie do spraw Wyznań przeprowadzono jego analizę, stwierdzając, że zgodnie z obowiązującym prawem o zgromadzeniach, uroczystości milenijne wychodzą poza obręb kościoła i zażądano osobnego pisma z prośbą o wyrażenie zgody na ich zorganizowanie⁴⁴⁹. Do Urzędu do spraw Wyznań napływały informacje z jej terenowych organów. Kierownicy wydziałów przesyłali pozyskaną korespondencję paulinów, kierowaną do proboszczów w związku z przygotowaniem pątników do wyjazdu do Częstochowy⁴⁵⁰. Czasem inicjatywa poinformowania wychodziła od biskupów ordynariuszy, jak w diecezji płockiej, gdzie 10 kwietnia w kościołach podczas głównych uroczystości Zmartwychwstania Pańskiego odczytano list na temat Milenium i ogólnopolskich obchodów na Jasnej Górze⁴⁵¹. Przewodniczący powiatowych

⁴⁴⁷ AIPN Ka, 056/23, Terminarz ważniejszych uroczystości i imprez kościelnych w latach 1965–1966 z dnia 10 VIII 1965 r. Załącznik do pisma naczelnik Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie kpt. Józefy Siemaszkiewicz do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 18 VIII 1965 r., k. 147–150.

⁴⁴⁸ AAN, UdsW 133/117, Notatka z rozmowy z generałem Zakonu oo. Paulinów o. Jerzym Tomzińskim [brak daty, ale po 30 I 1966 r. i przed 3 V 1966 r.], k. 205–207; *ibidem*, Informacja o rozmowie z Jerzym Tomzińskim – generałem zakonu paulinów w Urzędzie ds. Wyznań w dniu 11 I 1966 r., k. 208–209; Informacja o rozmowie z generałem Tomzińskim [brak daty], k. 210.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, Pismo zastępcy kierownika WdsW PWRN w Katowicach Czesława Sikory do UdsW w Warszawie z dnia 10 III 1966 r. wraz załącznikiem – odpisem pisma przeora o. Teofila Krauzego do PWRN w Częstochowie z dnia 2 II 1966 r., k. 217–218; *ibidem*, Notatka Jasnogórskie uroczystości milenijne a prawo o zgromadzeniach z dnia 22 III 1966 r. i Projekt pisma przewodniczącego PMRN w Częstochowie do klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze. Załączniki do pisma p.o. dyrektora UdsW w Warszawie do zastępcy kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR w Warszawie Wiesława Ociepki z dnia 23 III 1966 r., k. 219–223.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Bydgoszczy Alfonsa Markuna do UdsW w Warszawie z dnia 30 IV 1966 r. z załącznikami, k. 229–235.

⁴⁵¹ M. Celmer, *Władzę państwowe wobec Kościoła Rzymskokatolickiego diecezji płockiej w latach 1945–1970*, Kraków–Płock 2020, s. 615.

rad narodowych w całej Polsce otrzymali polecenie przeprowadzenia rozmów z proboszczami. Celem było powstrzymanie duchownych przed organizowaniem wyjazdów do Częstochowy. Wszelkie próby wylamania się były skrupulatnie odnotowywane. Wspólnie z komendami powiatowymi MO zorganizowano narady z użytkownikami pojazdów mechanicznych, należących do przedsiębiorstw państwowych i spółdzielni, aby zabronić im udostępniania ich księżom. Dodatkowo zarządzono przeglądy techniczne samochodów prywatnych. Zorganizowano obchody milenijne w powiatach. Podsumowano też, że „W zakresie przeciwdziałania naruszeniu przepisów prawa przez kler w czasie obchodów milenijnych współpraca z pionem służby bezpieczeństwa, prewencji ogólnej MO i Wydziałem do spraw Wyznań układała się dobrze. Wynikało to z faktu, że wszystkie poczynania zmierzające do zabezpieczenia porządku publicznego na terenie województwa były kolektywnie omawiane i podejmowano wiążące decyzje do realizacji poszczególnym służbom. Koordynatorem współdziałania zainteresowanych organów MSW był Wydział Administracyjny Komitetu Wojewódzkiego PZPR”⁴⁵². Mieszkający w Częstochowie pracownicy KW PZPR otrzymali polecenie codziennego „dyżurowania” na Jasnej Górze. W Katowicach wyliczono, że na 493 parafie na terenie województwa, przeprowadzono aż 407 rozmów z proboszczami. Miało to wpłynąć na ograniczenie liczby wybierających się do Częstochowy wiernych, których spodziewano się nawet 2 miliony. Namawiano proboszczów, aby zorganizowali uroczystości milenijne w parafiach i nie jechali na Jasną Górę⁴⁵³.

Na 16 marca katowicka bezpieka przygotowała „Zestawienie sił i środków przewidzianych w planach zabezpieczenia obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego”. Na czele Stałego Sztabu Operacyjnego SB stał pplk Stanisław Piwoński a naczelnikiem Wydziału IV SB KW MO w Katowicach był pplk Lucjan Piķula. W podpisanym przez nich zestawieniu czytamy, jakie siły przeznaczano na wszystkie majowe wydarzenia w całym województwie (także zabezpieczenie trybun podczas pochodów 1-majowych), ale zważywszy, że milenijne uroczysto-

⁴⁵² AIPN, 1585/7536, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych w okresie od dnia 1 stycznia do dnia 20 XI 1966 r. napisana przez kierownika Urzędu Spraw Wewnętrznych Antoniego Roszko z dnia 29 XI 1966 r., k. 3–8.

⁴⁵³ *Ibidem*, Ocena przebiegu uroczystości milenijnych na terenie województwa katowickiego w okresie od 1 I –1 XI 1966 r. zastępcy kierownika Urzędu Spraw Wewnętrznych PWRN w Katowicach E. Krakowiaka, k. 69–70; AIPN Ka, 085/1, t. 4, cz. 1, Tezy do indywidualnych rozmów przewodniczących prezydów powiatowych i miejskich rad narodowych z proboszczami na temat planowanych kościelnych uroczystości milenijnych w dniu 3 V br. w Częstochowie, k. 7–8; J. Kapuściński, *Obchody Milenium Chrztu Polski...*, s. 75; A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej...*, s. 63; A. Sznajder, *Jasna Góra [w:] Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006, s. 134; Ł. Marek, „Kler to nasz wróg”..., s. 386–387. Relacja o Zachariasza Jabłońskiego w filmie dokumentalnym *Tysiąclecie kontra Milenium 1966-67*, realizacja G. Kopeć, W. Ślota, opracowanie historyczne K. Banaś, Ł. Marek, A. Sznajder, ceberstudio.pl dla Instytutu Pamięci Narodowej [brak roku produkcji].

ści jasnogórskie przypadają na dni 2–4 maja, to zdecydowaną większość tych sił planowano wykorzystać właśnie w Częstochowie.

Tabela 6. Zestawienie sił i środków SB przewidzianych w planach zabezpieczenia obchodów milenijnych.

Potrzebne siły i środki	W okresie	Z jakich jednostek planowano pokrycie potrzebnych sił i środków
Stały Sztab Operacyjny SB		
2 maszynistki i sekretarka	cały rok 1966	Samodzielna Sekcja Ogólno-Organizacyjna
jedna sekcja obserwacyjna	1–4 maja 1966 r.	Wydział „B” SB
dyżurni Samodzielnej Sekcji „A” – wg dyżurów utrzymywanych codziennie	cały rok 1966	Samodzielna Sekcja „A”
Środki:		
jeden samochód osobowy do dyspozycji Sztabu	cały rok 1966	Samodzielna Sekcja Ogólno-Organizacyjna
2 samochody szybkie z obsługą i wyposażeniem do obserwacji dyplomatów	1–4 maj 1966 r.	Wydział „B”
2 samochody osobowe do dyspozycji Sztabu	1–4 maj 1966 r.	z Wydziału Śledczego i z Wydziału II
3 radiostacje przenośne typu „Teleport”	cały rok 1966	Wydział „B”
Wydział IV SB		
grupa 6 oficerów operacyjnych do wykonania zadań w Częstochowie	15 marca – 10 maja 1966 r.	po 2 oficerów z Wydziałów: II, III i IV
55 oficerów techniki operacyjnej Wydziału „T”, w tym 15 ze znajomością języków obcych: angielskiego, francuskiego, niemieckiego, włoskiego	20 marca – 6 maja 1966 r.	10 oficerów z Wydziału „T” i 10 zapotrzebować w MSW w Warszawie
grupa pracowników operacyjnych w sile 35 osób	1 maja – 6 maja 1966 r.	6 osób z Wydziału II, 2 z Wydziału „C”, 4 z Wydziału Śledczego, 3 z Wydziału III, 20 zapotrzebować w MSW
3 sekcje obserwacyjne z pełnym wyposażeniem	15 marca – 10 maja 1966 r.	1 sekcja z Wydziału „B”
	1 – 6 maja 1966 r.	1 sekcja z Wydziału „B” i 1 zapotrzebować z MSW
4 oficerów Wydziału „W” do dyspozycji Referatu SB w Częstochowie	1 kwietnia – 10 maja 1966 r.	zapotrzebować w MSW

6. Milenium i pielgrzymki w roku milenijnym

4 oficerów szyfrantów z urządzeniem szyfrującym z Biura „A”	1– 6 maja 1966 r.	zapotrzebować w MSW
1 pracownik do grupy analityczno-sprawozdawczej w Częstochowie	1–6 maja 1966 r.	z Wydziału III
4 maszynistki do dyspozycji Wydziału IV i Zespołu w Częstochowie	15 marca – 10 maja 1966 r.	- 1 z Wydziału „C” do dyspozycji ppłk. Władysława Syjoty - 1 z Wydziału II do dyspozycji Wydziału IV
	1–6 maja 1966 r.	- 1 z Wydziału III - 1 z Wydziału Śledczego do dyspozycji Zespołu (pod dowództwem ppłk. Lucjana Pikuły) w Częstochowie
Środki:		
1 samochód osobowy do dyspozycji ppłk. Władysława Syjoty w Częstochowie	cały rok 1966	zapotrzebować w Departamencie IV MSW
1 samochód osobowy do dyspozycji SB w Częstochowie	1 kwietnia – 30 kwietnia 1966 r.	- SB Lubliniec (1–14 kwietnia) - SB Pszczyna (15–30 kwietnia)
3 samochody osobowe i 1 mikrobus z kierowcami	1–6 maja 1966 r.	zapotrzebować w Służbie Transportowej MSW
4 samochody szybkie z załogą i wyposażeniem do obserwacji dyplomatów	30 kwietnia – 6 maja 1966 r.	zapotrzebować w MSW
10 radiostacji typu „Teleport”	30 kwietnia – 6 maja 1966 r.	zapotrzebować w MSW

Źródło: AIPN Ka, 056/43, Zestawienie sił i środków przewidzianych w planach zabezpieczenia obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego z 16 III 1966 r., k. 181–183.

W komentarzu do powyższego zestawienia podkreślono, że nie obejmuje ono sił i środków przewidzianych do operacyjnego zabezpieczenia uroczystości późniejszych. Zakładano, że fizyczne zabezpieczenie będzie należało do MO. Ponadto planowano stworzenie rezerwy, składającej się z funkcjonariuszy poszczególnych wydziałów. Część tych osób chciano skierować do Częstochowy. Zestawienie nie obejmowało tych osób, które już od jakiegoś czasu pracowały na rzecz „zabezpieczenia” uroczystości. Jeden z pułkowników SB pochwalił się później, że od dwóch tygodni mieszkał w klasztorze i podawał się za księdza⁴⁵⁴.

⁴⁵⁴ AIPN Ka, 056/43, Zestawienie sił i środków przewidzianych w planach zabezpieczenia obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego z dnia 16 III 1966 r., k. 183–184; Relacja o. Melchiora Królka w filmie dokumentalnym *Tysiąclecie kontra Milenium...*

Jak ustalił Andrzej Sznajder, obserwację pielgrzymów prowadzono z sześciu tzw. punktów zakrytych. Pięć z nich zorganizowano na głównych skrzyżowaniach ulic wokół Jasnej Góry, a jeden w kiosku spożywczym naprzeciw klasztoru. Teren przed sanktuarium był podzielony na osiemnaście sektorów, a w nich po dwóch zwiadowców liczyło wiernych. Zagranicznych dziennikarzy z agencji prasowych i trzy włoskie ekipy filmowe zakwaterowano w hotelu i kwaterach prywatnych, gdzie wcześniej zainstalowano podsłuch telefoniczny i pokojowy. W celu pozyskania na nich materiałów kompromitujących, odpowiednie zadania przydzielono kobietom: TW „Lenie”, „Kasi”, „BB” i „Haneczce”⁴⁵⁵.

W notatce służbowej, pozostawionej w teczkach MSW, czytamy: „Tow. [Stanisław] Morawski [dyrektor Departamentu IV MSW – dop. J.D.] zajął stanowisko, aby podania o zezwolenie na pielgrzymki do Częstochowy z: Zabrze, Radoszewic, Ruskowa załatwić odmownie, zgodnie z ustaleniami. Pielgrzymkę z Łowicza do Częstochowy rozpatrzyć w późniejszym terminie. W dniu 27 IV 1966 powiadomiłem Kierownika Urzędu Spraw Wewnętrznych w Katowicach – tow. [Zbigniewa] Prześlicę, aby podanie proboszcza parafii św. Antoniego – załatwić odmownie”⁴⁵⁶.

Ojcowie paulini wystosowali list do wiernych udających się na Jasną Górę, w którym określali praktyczne zasady uczestnictwa w nabożeństwach 3 maja. Niektórzy księża czytali ten list, inni wywieszali w gablotach, a jeszcze inni komentowali go, jak np. ks. Franciszek Leśnik, proboszcz parafii Załęże, zebrał grupę chętnych do wyjazdu i przestrzegał ich, aby unikali zadrażnień z władzami porządkowymi i milicjantami. Apelował o to, aby podporządkować się służbie ruchu drogowego i nie dawać jej funkcjonariuszom powodów do interweniowania⁴⁵⁷. Paulini przygotowujący uroczystość zwrócili się o pomoc do kapłanów. „Apel Jasnej Góry do braci kapłanów” ogłoszono w kościołach 2 marca. W odpowiedzi na to wezwanie z pomocą przybyli m.in. pallotyni, jezuici i albertyni. Zakres tej pomocy władze państwowe starały się ograniczyć poprzez wzywianie na rozmowy księży i przełożonych zakonnych w celu zniechęcenia ich od organizowania wyjazdu do Częstochowy⁴⁵⁸.

Jeden z kleryków z Krakowa pisał do rodziców:

„Znowu jedziemy wszyscy do Częstochowy w niedzielę 1 Maja i tak będziemy pełnić służbę na Jasnej Górze na zmianę z klerykami z innych seminariów zwłaszcza z katowickimi, od poniedziałku aż do środy rano. [...] Trudno powiedzieć jak udadzą się te uroczystości. Nie będzie obecny nikt z gości zagranicznych.

⁴⁵⁵ A. Sznajder, *Jasna Góra* [w:] *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006, s. 136–137.

⁴⁵⁶ AIPN, 1585/7614, Notatka służbowa [podpis nieczytelny] z dnia 27 IV 1966 r., k. 55.

⁴⁵⁷ AIPN Ka, 085/7, t. 18, Meldunek zastępcy komendanta Miejskiej MO ds. SB w Katowicach ppłk. Bolesława Dankowskiego do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 1 V 1966 r., k. 382–383.

⁴⁵⁸ D. Zamiatała, *Zakony męskie wobec obchodów milenijnych 1966 r.* [w:] *Pół wieku Milenium...*, s. 221, 238.

Nawet ci ludzie spoza kraju, którzy teraz są w Polsce otrzymali wezwanie do wyjazdu z Polski, dotyczy to nawet Czechów, Węgrów itp. Jak mówią, kręci się w pobliżu Częstochowy sporo grup wojska i co ciekawe, rosyjskiego. Niezbyt mile to sąsiedztwo, które będzie utrudnieniem uroczystości. Zrozumiałe dlaczego niepotrzebni są goście ze świata, wtedy musieliby się odnieść inaczej do uroczystości tysiąclecia, niż się na to obecnie zanosi. Jak piękna byłaby ta uroczystość, to można sobie wyobrazić, gdy wybierało się do Polski ok. 700 biskupów, a blisko 50 kardynałów z różnych stron świata. Bardzo wielka szkoda, że tego pięknego widoku będziemy pozbawieni z winy ludzi, którzy się tego zjazdu przelękli. Jest to wielka strata dla Polski. Nie będę się dłużej o tym rozpisywał, będę widział jak wszystko będzie się odbywać i jakie będą warunki, które stworzy nam władza⁴⁵⁹.

Oceniający przebieg uroczystości zastępca kierownika Urzędu Spraw Wewnętrznych – Edward Krakowiak pisał o niepowodzeniach Kościoła: niskiej frekwencji i nieosiągnięciu zamierzonych celów propagandowych, co zresztą wzbudziło wątpliwości czytelnika tej oceny w MSW. Zaznaczył on na marginesie tę partię tekstu i postawił znak zapytania⁴⁶⁰.

Władze partyjne przygotowywały konkurencyjne obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego. Za przeciwdziałania ze strony propagandowej odpowiadały poszczególne komitety wojewódzkie PZPR. Uroczystości kościelne od samego początku zdecydowanie traktowano jako działania wrogie politycznie. Działalność poszczególnych komitetów wojewódzkich koordynował Wydział Administracyjny KC PZPR⁴⁶¹. Na poziomie województwa „Plan imprez 1000-lecia w mieście Częstochowie” zatwierdzono w dniu 8 marca 1966 r. Na posiedzeniu Sekretariatu KW PZPR w Katowicach w rozmowach na ten temat uczestniczyli: Edward Gierek, Zdzisław Grudzień, Stanisław Kowalczyk, Jan Leś, Rudolf Juzek, Jerzy Ziętek i Józef Haensel (kierownik Wydziału Administracyjnego KW, zaproszony na posiedzenie specjalnie dla omówienia tego punktu obrad)⁴⁶². Komitet Organizacyjny w Częstochowie składał się z trzech zespołów roboczych i Komisji Propagandy. Przygotowano imprezy związane z obchodami pierwszomajowymi, Tysiąclecia Państwa i 750. rocznicą istnienia miasta. Święto Pracy poprzedzone było mobilizowaniem załóg zakładów pracy do zobowiązań produkcyjnych i czynów społecznych. Zadbano o odpowiednią oprawę propagandową, pojawiły się setki tysięcy chorągiewek uszytych przez Spółdzielnię „Udziałowa” z emblematami obu świeckich rocznic, sprowadzano z innych miast portrety dostojników

⁴⁵⁹ AIPN Ka, 056/65, t. cz. 2, Fragment listu kleryka z Krakowa do rodziców Adama i Marii Wodów z dnia 29 IV 1966 r. Wyciąg nr 1598, k. 260.

⁴⁶⁰ AIPN, 1585/7536, Ocena przebiegu uroczystości milenijnych na terenie województwa katowickiego..., k. 77.

⁴⁶¹ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V-640, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych z dnia 27 XII 1966 r., k. 30.

⁴⁶² APKat, KW PZPR, Posiedzenia Sekretariatu KW, sygn. 301/V/479, Protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach w dniu 8 III 1966 r., k. 1-4.

państwowych. Miasto otrzymało nowoczesny sprzęt nagłaśniający imprezy plenerowe. Postanowiono o tym, że wyjątkowo dekoracja pierwszomajowa nie zostanie zdjęta na 3 maja, a poszczególne jej elementy w przestrzeni miejskiej pozostaną do jesieni. Skomponowano nawet specjalny hejnał, który odegrano o godzinie szóstej rano 1 maja. Na uroczystość Święta Pracy przyjechał I sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka. Zadbano o ukończenie budowy kilku obiektów użyteczności publicznej (np. stadionu lekkoatletycznego i budynku pogotowia ratunkowego). Specjalna oprawa święta miała pozostać w świadomości mieszkańców jeszcze długo i w zamyśle organizatorów przyćmić obchody kościelne. Według dyspozycji partyjnych na 3 maja zapowiadano szczególną dyscyplinę w miejscach pracy. Kontrolowano zwolnienia lekarskie, analizowano urlopy i wyjazdy służbowe. W szkołach organizowano zajęcia do godzin popołudniowych, a kuratorium zapowiedziało wizytacje. Przestrzegano przed wykorzystaniem straży pożarnych, pocztów sztandarowych w uroczystościach kościelnych. W pewnym momencie powstał nawet pomysł zorganizowania w Częstochowie, właśnie w dniu 3 maja, ogromnej imprezy konkurencyjnej. Miał to być koncert słynnego zespołu The Beatles. Niewątpliwie przybyłby na to tłum młodzieży z całej Polski i pewnie odciągnąłby wielu od uroczystości jasnogórskich. Jednak, jak wskazuje Jerzy Eisler, mogłoby dojść do nieprzewidywalnych w skutkach zajść, nad którymi siły porządkowe mogłyby nie zapanować. W tym przypadku były dwa zagrożenia, pierwsze – powracająca młodzież z koncertu rockowego starłaby się z młodzieżą uczestniczącą w nabożeństwach jasnogórskich, a drugie – obie grupy młodzieży połączyłyby siły przeciw komunistom. Z koncertu zrezygnowano. Ograniczono transport poprzez zakazy wynajmu samochodów na potrzeby pielgrzymów. Z kolei w interesie władz było szybkie wywiezienie pątników z Częstochowy⁴⁶³.

Posel Janusz Zablocki, który prowadził rozmowy z władzami, odwiedził najpierw (4 kwietnia) przewodniczącego MRN w Częstochowie – Tadeusza Kowalskiego. Pytając o organizację uroczystości milenijnych dowiedział się, że miasto nie planuje żadnych nadzwyczajnych uroczystości 1 maja i w związku z tym 3 maja nie powinno być utrudnień. Kowalski obiecywał nawet położenie nowej nawierzchni na ulicach wokół sanktuarium. Zarówno Zablocki, jak i generał Tomziński, z którym poseł dzielił się wrażeniami z rozmowy, okazywali swój brak wiary w te zapewnienia. Zablocki pytał w „Dziennikach”: „Czyżby aż takie nasilenie obłudy i kłamstwa?”. Generał Tomziński przyjmował rewelacje sceptycznie, kwitując je uśmiechem i informacją, że zakonnicy mają z władzami miasta w tych sprawach

⁴⁶³ J. Eisler, *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944–1989*, Warszawa 2018, s. 235–236; K. Pawelczyk-Dura, *Antymilenijny charakter majowych obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na obszarze Częstochowy* [w:] *1050-lecie chrztu polski w wymiarze ogólnopolskim i regionalnym*, red. A. Wróbel, A. Piasta, Piotrków Trybunalski–Tomaszów Mazowiecki 2016, s. 248–255; A. Sznajder, *Jasna Góra* [w:] *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006, s. 135.

„bogate doświadczenia”⁴⁶⁴. 25 kwietnia poseł był w Warszawie, w Ministerstwie Komunikacji i rozmawiał tam w sprawie uruchomienia dodatkowych pociągów. Usłyszał, że „PKP ma ogromne trudności z taborem” i nie będzie mowy o zapewnieniu ich na wyjazd do Częstochowy. Natomiast wyrazem dobrej woli miało być zapewnienie o dostarczeniu ich na powrót z Częstochowy⁴⁶⁵. Rozmawiając później z bp. Dąbrowskim dowiedział się, że w zakładach pracy wydawano zakaz udzielania urlopów, a będąc już w Częstochowie, gdzie dojechał samochodem, usłyszał od kogoś, że w Lublinie odmawiano sprzedaży biletów kolejowych na wyjazd, składy pociągów ograniczono do połowy, a na ewentualny przejazd konieczne były miejscówki, praktycznie nie do nabycia⁴⁶⁶. Osoby jadące do Częstochowy samochodami musiały liczyć się z kontrolami drogowymi. Sprawdzano nie tylko stan techniczny pojazdów, ale także odpowiednią dokumentację. W przypadku samochodów bagażowych (np. „Żuk”) wymagano pozwolenia na przewóz osób. Brak odpowiednich dokumentów kończył się mandatem i nakazem jazdy powrotnej⁴⁶⁷.

W Katowicach na dzień 3 maja zaplanowano zorganizowanie wiecu mieszkańców Śląska i wmurowanie kamienia węgielnego pod budowany pomnik Powstańców Śląskich. Okazję dała 45 rocznica III powstania śląskiego, które wybuchło w nocy z 2 na 3 maja. Uroczystość była centralnym punktem obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego i miała skutecznie odciągnąć uwagę ludności od wydarzeń na Jasnej Górze⁴⁶⁸.

W ocenach partii komunistycznej uroczystości religijne miały charakter wieców politycznych, a 3 maja w Częstochowie wzięło w nich udział około 90 tysięcy ludzi⁴⁶⁹. Z kolei niektórzy duchowni przekazywali zawyżone liczby, jak np. ks. Jan Jop – proboszcz z Koszutki, który informował na lekcjach religii o trzystutysięcznym tłumie pod Jasną Górą⁴⁷⁰.

Z uroczystości milenijnych zachowało się sporo materiałów w archiwach kościelnych, a także we wrocławskim „Ossolineum”. Składa się na nie dokumentacja fotograficzna, treści kazań i programy uroczystości. Na fotografiach widziemy m.in. górników w mundurach, górali w strojach ludowych, wystrój ołtarza w kształcie romańskiej chrzcielnicy z napisem „TEDEUM LAUDAMUS”, symboliczny fotel i portret nieobecnego papieża⁴⁷¹.

⁴⁶⁴ J. Zablocki, *Dzienniki*, t. 2: 1966–1975, Warszawa 2011, s. 47–48.

⁴⁶⁵ *Ibidem*, s. 60–61.

⁴⁶⁶ *Ibidem*.

⁴⁶⁷ W. Jarno, K. Lesiakowski, *Obchody milenium w diecezji łódzkiej (1966–1967)*, Łódź 2017, s. 50–51.

⁴⁶⁸ Ł. Marek, „*Kler to nasz wróg*”..., s. 388.

⁴⁶⁹ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–640, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych..., k. 27.

⁴⁷⁰ AIPN Ka, 085/7, t. 18, Meldunek zastępcy komendanta Miejskiej MO ds. SB w Katowicach pplk. Bolesława Dankowskiego z dnia 6 V 1966 r., k. 375.

⁴⁷¹ AAG, Albumy, sygn. AL 651, Album Millenium, fotografie 154–200; BOss., Rękopis akcesyjny sygn. Akc. 1/73, Gody Tysiąclecia na Jasnej Górze oraz inne materiały dotyczące uroczystości

Bezpieka potraktowała uroczystość jako swoiste pole bitwy. Do zabezpieczenia przeznaczono dużą liczbę funkcjonariuszy. Prowadzono dokumentację fotograficzną i dźwiękową. Opracowano wszystkie przemówienia⁴⁷². Szczegółowe raporty wysłano do Departamentu IV MSW w Warszawie. W jednej z notatek czytamy:

„O godz. 10⁰⁰ z kaplicy wyruszyła na wały procesja z obrazem M.B. Częstochowskiej. Procesja zatrzymała się na krótko przy poszczególnych stacjach drogi krzyżowej, symbolizując różne [...] wydarzenia w okresie tysiąclecia poczynając od Mieszka I aż do czasów współczesnych. Komentował to w czasie procesji jeden z o. Paulinów. Najpierw obraz niesiony był przez kard. Wyszyńskiego i biskupów metropolii gnieźnieńskiej. Następnie biskupi Ziem Odzyskanych. Po nich przełożeni zakonów, reprezentanci różnych zawodów, nauki i sztuki, przedstawiciele Polonii zagranicznej, uczestnicy powstania warszawskiego oraz więźniowie obozów koncentracyjnych, przedstawiciele inteligencji technicznej i rzemiosła. Po umieszczeniu obrazu nad ołtarzem pod szczytem, został odczytany tekst depechy od ojca świętego Pawła VI [...]. Po hymnie «Tu est Petrus»⁴⁷³ – kardynała Wyszyńskiego powitał generał oo. Paulinów – Tomziński, wystąpienie jego było wredne, m. in. 10 lat temu na tronie znajdowały się róże w kolcach, dziś jest zajęty przez Wyszyńskiego, ale jest on prześladowany. Po powitaniu przez o. Tomzińskiego, przemówienie powitalne w imieniu episkopatu wygłosił arcybiskup z Poznania – Baraniak. Przemówienie wredne – mówiące o prześladowaniu Wyszyńskiego, o nieobecności papieża, któremu nie zezwolono przybyć itd. Była to obrona Wyszyńskiego»⁴⁷⁴.

Mocne przemówienia nie mogły podobać się oficerom SB. Według kilkustro-nicowego stenogramu sporządzonego przez bezpiekę o. Tomziński miał witać legata papieskiego – kardynała Wyszyńskiego słowami:

„Oddałeś Polskę w niewolę Maryi, w jej ramionach wypraszasz należną Kościółowi w Polsce wolność, w jej macierzystej niewoli ubezpieczasz wiarę narodu drugiego tysiąclecia. Dziesięć lat temu, twój prymasowski fotel był tutaj pusty. W chwili narodzin wielkiej nowenny, trzeciego dnia byłeś w kajdanach Chrystusa, byłeś i jesteś prześladowany! (okrzyki: «niech żyje» i oklaski). Dlatego bądź błogosławiony za swą wielką wiedzę, wiarę, bądź błogosławiony za to, że potrafisz

Tysiąclecia Chrztu Polski 966 r. – 3 V 1966 r. – treści kazań, program uroczystości, zdjęcia, b.p.; *ibidem*, Wielki Jubileusz Tysiąclecia Chrztu Polski 1966, mps, b.p.; *vide*: M. Wrzeszcz, *Paweł VI. Szkiełce do portretu wielkiego papieża*, Warszawa 1988, s. 349–350.

⁴⁷² AIPN Kr, 039/13/20, Zestaw stenogramów przemówień wygłoszonych przez biskupów wygłoszonych podczas uroczystości w Częstochowie w dniu 3 V 1966 r., Warszawa 1966, k. 1–63; AIPN Ka, 0125/11, Zestaw stenogramów kazań i przemówień wygłoszonych przez biskupów podczas uroczystości w Częstochowie, w dniu 3 V 1966 r., k. 1–62; A. Sznajder, *Jasna Góra...*, s. 136.

⁴⁷³ W oryginale: es.

⁴⁷⁴ AIPN, 1585/7614, Sprawozdanie z pobytu służbowego w Częstochowie w dniach 2–4 V 1966 r., k. 58–59.

cierpieć dla Maryi i że nie cofasz się z maryjnej drogi (oklaski). Dziesięć lat temu na twoim prymasowskim fotelu tylko leżały biało-czerwone róże z kolcami, dzisiaj zasiadasz na twoim prymasowskim fotelu, w blaskach, majestacie i w imieniu swego papieża – Pawła VI⁴⁷⁵.

Z kolei arcybiskup Baraniak:

„Pragnę w obliczu całego narodu wpatrzonego dziś w Jasną Górę [...] złożyć święty protest: przeciw napaściom, przeciw jawnym krzyżom jakie cię w tych czasach spotykają i ranią. [...] Przebrzmiał przed chwilą dostoyny śpiew «tyś jest Piotr» – to hymn przeznaczony dla ojca świętego. Odebrano mu radość przebywania z nami na Jasnej Górze, odebrano mu szczęście goszczenia na polskiej ziemi namiestnika chrystusowego, odebrano część chwały Bogu i umniejszono chwałę ojczyzny⁴⁷⁶.”

Przemówienie arcybiskupa Baraniaka nie spodobało się też części katolików. Poseł na Sejm PRL, członek klubu „Znak”, Jerzy Zawieyski, któremu sprawozdawali je Konstanty Łubieński i Tadeusz Mazowiecki nazwał je „prawdziwie zwariowanym i politycznym”, a uroczystość z przemówieniem prymasa i procesją, w której obraz nieśli pisarze, podsumował: „W sumie ciemnogród, okropna tyrania, dewocja. Oblęd pseudomistyczny⁴⁷⁷.” Jednak już 6 maja wraz z innymi posłami „Znaku” postanowił opracować list lub memoriał do władz w sprawie stosunków państwo-Kościół⁴⁷⁸. Z kolei obecny w Częstochowie Janusz Zabłocki, zajmował miejsce na trybunie niedaleko ołtarza, był pod ogromnym wrażeniem uroczystości, zarówno jej doniosłości, jak i religijności przybyłych tłumów, często prostych ludzi, którzy dawali „przykład niezachwianej wierności Kościołowi⁴⁷⁹.”

W dokumentacji SB znalazły się także stenogramy kazań i przemówień arcybiskupa Karola Wojtyły z godz. 6³⁰, o Melchiora Królika z godz. 10¹⁰, o Teofila Krauzego z godz. 11⁵⁵, kardynała Stefana Wyszyńskiego z godz. 12⁰⁰, 13⁰⁰, 20³⁰ i 20⁵⁵, biskupa Jerzego Stroby z godz. 17⁰⁰, biskupa Jerzego Ablewicza z godz. 19¹⁵ 480.

Z innych źródeł wiemy, że podczas uroczystości panował tłok. 2 maja przemarsz procesji spod kurii biskupiej na Jasną Górę przedłużał się. Biskup Stefan

⁴⁷⁵ AIPN Ka, 0125/11, Stenogram kazania wygłoszonego przez generała paulinów o. Tomzińskiego na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 3 V 1966 r. – godz. 11.10, k. 22.

⁴⁷⁶ *Ibidem*, Stenogram kazania wygłoszonego przez biskupa Baraniaka na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 3 V 1966 r. godz. 11.20, k. 23–24. *Vide*: J. Zbudniewek, *Teologiczno-społeczne zagadnienia uroczystości 3 Maja 1966 r. na Jasnej Górze* [w:] *Millenium polskie. Walka o rząd dusz*, red. C. Wilanowski, Warszawa 2002, s. 101–120.

⁴⁷⁷ J. Zawieyski, *Dzienniki*, t. 2: *Wybór z lat 1960–1969*, wybór i oprac. red. A. Knyt, współpraca M. Czocho, Warszawa 2012, s. 562.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, s. 563.

⁴⁷⁹ J. Zabłocki, *Dzienniki...t. 1...*, s. 63.

⁴⁸⁰ AIPN Ka, 0125/11, Stenogramy, k. 5–62. Kazania z tych uroczystości w autoryzowanych wersjach zostały opublikowane w „Częstochowskich Wiadomościach Diecezjalnych” w 1966 r., nr 5–7.

Barela u progu bazyliki jasnogórskiej powitał prymasa Wyszyńskiego. Msze święte były celebrowane przez całą noc⁴⁸¹.

Po zakończeniu tych uroczystości dyrektor Departamentu IV MSW płk Stanisław Morawski rozesłał do członków Biura Politycznego i sekretarzy Komitetu Centralnego oraz do zastępców komendantów wojewódzkich ds. SB w komendach wojewódzkich MO Biuletyn Milenijny nr 13/94/66, w którym podsumowywał ich przebieg. Przede wszystkim podkreślił porażkę Kościoła w uzyskaniu dwumilionowej, czy nawet kilkuset tysięcy frekwencji. Na uroczystości przybyło maksymalnie 80 tysięcy osób, głównie ludności wiejskiej⁴⁸². Przeczyło to źródłom kościelnym, podającym liczbę 300 tysięcy wiernych⁴⁸³, ale także poufnym informacjom bezpieki, które podawały, że organa MO ustaliły liczbę 120 tysięcy osób⁴⁸⁴. Wskazał, że aż 9 kazań z 20 wygłosił kardynał Wyszyński, co miało podkreślić jego pozycję jako legata papieskiego. Z kolei inne kazania, szczególnie arcybiskupów Antoniego Baraniaka i Bolesława Kominka (który otrzymał burzliwe oklaski), biskupów Stefana Barely i Franciszka Musiela, a także generała zakonu paulinów Tomzińskiego, określił jako holdownicze w stosunku do prymasa. Stwierdził, że w kazaniach pojawiały się krytyczne aluzje wobec rządu i środków masowego przekazu. Cytował też krytyczne komentarze przybyłych do Częstochowy dyplomatów, mówiących o politycznych wystąpieniach wiecowych a nie kazaniach, o braku odpowiednich odbiorców tych wystąpień i niskim poziomie obecnych pielgrzymów. Podsumował też, że podczas przygotowań do uroczystości, jak i w czasie ich trwania nie zanotowano przypadków naruszenia porządku i bezpieczeństwa publicznego⁴⁸⁵.

Kilkanaście dni później MSW opracowało notatkę informującą o komentarzach zagranicznych rozgłośni radiowych. Obliczono, że od 1 kwietnia do 11 maja siedem rozgłośni zachodnich nadało aż 194 audycje poświęcone uroczystościom milenijnym. Przeważały opinie o zwycięstwie Kościoła nad polityką rządu polskiego. Pojawiały się też takie, że sukcesu nie odniosła żadna ze stron⁴⁸⁶. Do informacji załączono wybrane cytaty z nasłuchu radiowego. Oto niektóre fragmenty:

⁴⁸¹ J. Kapuściński, *Obchody Milenium Chrztu Polski...*, s. 78.

⁴⁸² AIPN Ka, 056/16, Biuletyn Milenijny MSW nr 13/94/66 z dnia 5 V 1966 r., k. 3–7.

⁴⁸³ *Widz.* A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce 1845–1989*, Kraków 2003, s. 238; K. Pawelczyk-Dura, *Antymilenijny charakter majowych obchodów...*, s. 259–260.

⁴⁸⁴ AIPN Ka, 085/1, t. 3, cz. 1, Ocena wydarzeń wskazujących na naruszenie prawa w związku z uroczystościami obchodu 1000-lecia chrztu Polski, organizowanymi przez Episkopat Kościoła Rzymskokatolickiego na terenie województwa katowickiego z dnia 16 VI 1966 r., k. 48.

⁴⁸⁵ AIPN Ka, 056/16, Biuletyn Milenijny MSW..., k. 3–7; Porównaj: J. Zbudniewek, *Teologiczno-społeczne zagadnienia uroczystości 3 maja...*, s. 105.

⁴⁸⁶ AIPN Ka, 056/16, Notatka informacyjna wicedyrektora departamentu IV MSW w Warszawie płk. Zenona Gorońskiego, dotyczącej komentarzy zagranicznych rozgłośni radiowych na temat kościelnych uroczystości milenijnych w Częstochowie z dnia 19 V 1966 r., k. 8–9.

„Korespondenci zachodni oceniają, że na uroczystościach jasnogórskich zebrano się od 120 do 150 tysięcy wiernych. Według doniesień agencji zachodnich, tłumy byłyby większe gdyby nie to, że dzień dzisiejszy jest dniem pracy. W pobliskim okręgu przemysłowym Katowic robotników zmuszono do wzięcia udziału w wiecu zorganizowanym przez władzę państwową. [...] Dzisiejsze uroczystości na Jasnej Górze odbyły się w spokoju i w porządku. O kilka kilometrów od klasztoru władze przygotowały zmotoryzowane posiłki policji. [...] Wiedeński dziennik KURIER wyraża ubolewanie, że władze PRL nie dopuściły zagranicznych pielgrzymów i dostojników kościelnych do udziału w [...] obchodach religijnych w Częstochowie. Dziennik pisze – nie zezwolono żadnemu katolikowi austriackiemu i żadnemu austriackiemu dostojnikowi kościelnemu na przyjazd do Polski. Powód tego jest jasny, rząd polski ponownie przeprowadza próbę sił z Kościołem katolickim. Czy rzeczywiście jest to potrzebne? Trudno na odległość ocenić. Ale sam fakt, że polscy politycy komunistyczni urządzają taką próbę sił nie świadczy o atrakcyjności ich własnej ideologii. Polska mimo swego systemu demokracji ludowej zawsze cieszyła się wielką sympatią na Zachodzie a sympatia ta zwiększyła się tylko w ostatnich latach. Szczególnie stosuje się to do Austrii, która jeszcze od czasu wojen tureckich czuje się związana z Polską⁴⁸⁷. (Radio Wolna Europa – 3 maja 1966 r.).

„Czy w Częstochowie tow. Wiesław też zechce robić osobistą konkurencję? W Poznaniu przynajmniej znaleziono jakiś pretekst, mocno naciągany, ale jednak pretekst. W Częstochowie i tego znaleźć nie można, więc każda próba konkurencji okryłaby reżim po prostu śmiesznością. Przypomnijmy przy tym, że komuniści nigdy nie upierali się przy dacie 1966. Słusznie, gdyż jest to data wcale dla nich niemila. Swego czasu sejm podjął decyzję ogłoszenia za okres milenijny okresu między rokiem 1960 i 1966. Mówiono i pisano, że przecież chrzest nastąpił, gdy państwo polskie już istniało. Więc po co zacieśniać 1000-lecie do jednego tylko wydarzenia? Konsekwentnie należało więc rok 1966 a zwłaszcza miesiąc kwiecień i maj pozostawić Kościołowi i nie pchać się ze swymi trzema groszami. Ale nie, komuniści musieli pójść na konkurencję. W takim razie któż jest tą stroną prowokującą?⁴⁸⁸ (Madryt – 4 maja 1966 r.).

„Uroczystości 3 maja, które jak oceniają zagraniczni obserwatorzy – zebrały tłum od 250 do 300 tys., miały przebieg spokojny i pełen godności. Nie doszło do żadnych incydentów. Liczne oddziały milicji skoncentrowane były w odległości około kilometra od klasztoru. Milicjanci trzymali się jednak z dala od modlą-

⁴⁸⁷ *Ibidem*, Wybrane cytaty z nasmuchu radiowego na temat uroczystości częstochowskich (1 kwietnia – 11 maja 1966 r.). Załącznik do notatki informacyjnej wicedyrektora departamentu IV MSW w Warszawie płk. Zenona Gorońskiego, dotyczącej komentarzy zagranicznych rozgłośni radiowych na temat kościelnych uroczystości milenijnych w Częstochowie z dnia 19 V 1966 r., k. 11.

⁴⁸⁸ *Ibidem*, k. 13.

cych się tłumów. Natomiast pielgrzymi zdążający do Częstochowy samochodami i autobusami zatrzymywani byli i poddawani kontroli milicji po 3 a nawet 4 razy. Numery aut zapisywano. Między innymi na dłużej zatrzymano samochód, którym jechał do Częstochowy bp Kazimierz Kowalski. Milicja stwierdziła, że w samochodzie nie ma gaśnicy przeciwpożarowej i dopiero po 30 minutach pozwoliła jazdę kontynuować. Korespondenci zagraniczni potrafili wyszperać i taką wiadomość, że na pewnych stacjach kolejowych biletów do Częstochowy w ogóle nie chciano sprzedawać⁴⁸⁹. (Radio Wolna Europa – 5 maja 1966 r.).

„Kościelne uroczystości Tysiąclecia odbyły się, jak tego oczekiwano, bez antykomunistycznych demonstracji. Wydarzenie, które obchodzono, Tysiąclecie Państwa Polskiego i jednoczesne przyjęcie chrześcijaństwa, nie nadawało się do tego. Jednak poprzez odmówienie wizy wjazdowej papieżowi Pawłowi VI reżim komunistyczny utracił wiele ze swego prestiżu tak w Polsce jak i zagranicą⁴⁹⁰. (Kolonja – 7 maja 1966 r.).

Wydarzenia związane z Milenium nie kończyły działań przeciwko Jasnej Górze. Trwała systematyczna praca nad kolejnymi zagadnieniami. Jeszcze w kwietniu zbierano informacje na temat przedstawicieli środowisk, deklarujących udział w uroczystościach dedykowanych młodzieży akademickiej w dniu 15 maja. Przykładem może być meldunek z Katowic na temat udziału studentów w wykładach o tematyce religijnej. Księża prowadzący wykłady namawiali studentów do gremialnego wyjazdu do sanktuarium jasnogórskiego⁴⁹¹.

21 maja dyrektor Departamentu IV MSW – Stanisław Morawski pytał zastępcę komendanta wojewódzkiego ds. SB KW MO w Katowicach, czy opublikować w prasie artykuł „w celu przeciwdziałania propagandzie kleru usiłującej wykorzystać tzw. «Obronę Częstochowy» do wykazania zasług Kościoła w rozwoju Państwa Polskiego”. Tekst był podpisany pseudonimem Tamaj i opatrzony przypisami, powoływał się na badania Karola Marcinkowskiego, który w sztokholmskim archiwum znalazł listy dyskredytujące o. Augustyna Kordeckiego jako przywódcę obrony Jasnej Góry. Autor opracowania przedstawiał o. Kordeckiego jako zdrajcę⁴⁹². Podpułkownik Włodzimierz Kruszyński skonsultował z władzami wojewódzkimi sensowność wydania tego tekstu. Uznano jednak, że publikacja byłaby aktualnie niewskazana⁴⁹³.

⁴⁸⁹ *Ibidem*.

⁴⁹⁰ *Ibidem*, k. 16.

⁴⁹¹ AIPN Ka, 085/7, t. 18, Meldunek zastępcy komendanta Miejskiej MO ds. SB w Katowicach ppłk. Bolesława Dankowskiego z dnia 28 IV 1966 r., k. 386–388.

⁴⁹² Mimo upływu lat dyskusja na ten temat nadal powraca. *Widz.* J. Wijaczka, *Potop szwedzki w świadomości historycznej Polaków*, „Czasy Nowożytne” 2010, t. 23, s. 29–45; H. Czerwień, *Napad na Jasną Górę*, „Niedziela Ogólnopolska” 2000, nr 27, www.niedziela.pl/wydruk/64909/nd [dostęp: 20 VIII 2019].

⁴⁹³ AIPN Ka, 056/43, Pismo dyrektora Departamentu IV MSW plk. Stanisława Morawskiego do zastępcy komendanta wojewódzkiego ds. bezpieczeństwa ppłk. Włodzimierza Kruszyńskiego

28 maja 1966 r. naczelnik Wydziału II Departamentu IV MSW pisał do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach, że hierarchowie kościelni przywiązują dużą wagę do mającego się odbyć 7 sierpnia ogólnopolskiego dnia modlitw nauczycieli. Wskazał, że przygotowania do tego dnia prowadzone są „w dużej konspiracji”, poprzez rozmowy indywidualne. Prosił o poinformowanie Wydziału II Departamentu IV MSW o tym jak przebiegają te przygotowania oraz jak wyglądają prace profilaktyczno-zapobiegawcze SB w tej dziedzinie na terenie województwa. W informacji miała być uwzględniona przewidywana, przybliżona liczba nauczycieli, którzy będą brali udział w uroczystościach. Chciał, aby dostarczyć dane dotyczące nauczycieli i innych pracowników oświaty, którzy współpracowali z klerem. Poinformować, jakie jednostki sieci TW miałyby zostać wysłane 7 sierpnia do Częstochowy. Ich celem miało być zabezpieczenie na miejscu bieżącej i szybkiej informacji. Na tej podstawie z warszawskiej centrali miały nadejść szczegółowe instrukcje. Ponadto naczelnik stwierdzał:

„Ze względu na wyjątkową pozycję i rolę społeczną nauczycieli, nasze zadania w dziedzinie ochrony tego środowiska przed wrogą klerikalną działalnością są szczególnie ważne. Z tego też względu sprawę proszę traktować jako pilną i ważną”⁴⁹⁴.

Rankiem 6 sierpnia w warszawskim kościele Ducha Świętego odprawiono mszę św. dla pielgrzymów, którzy tego dnia rozpoczęli swoją wędrówkę do Częstochowy. Do około 5 tysięcy wiernych przemówił kardynał Wyszyński. Podkreślił wyjątkowość tej jubileuszowej 250 pielgrzymki warszawskiej, odbywającej się w roku milenijnym. Tłumaczył jej charakter religijny, zaprzeczał politycznemu. Musiał też odnieść się do zakazu przejścia przez Warszawę w szyku zorganizowanym. Paulin o. Płatek tłumaczył też później, że pielgrzymka dostała zezwolenie od władz administracyjnych na przejście w grupach zorganizowanych dopiero od podwarszawskiej miejscowości Raszyn. Kardynał zapowiedział, że złoży do władz odpowiedni protest w tej sprawie, a tymczasem można krytykować tę decyzję, ale trzeba ją uszanować. Przypominał, że „w pielgrzymce idą różni ludzie: wierzący krytykujący i obserwujący”⁴⁹⁵. Autor notatki na ten temat – podpisujący się nieczytelnie pracownik aparatu bezpieczeństwa – policzył, że przed kościołem stało ponad 15 samochodów ciężarowych i ponad 20 wozów konnych, na których układano bagaże. Wśród nich była jedna ciężarówka z szyldem PKS (w Grójcu ją wycofano) i ciężarówka z przyczepą należąca do klasztoru na Jasnej Górze. Oko-

w Katowicach z dnia 21 V 1966 r., k. 242; *ibidem*, Pismo zastępcy komendanta wojewódzkiego ds. bezpieczeństwa pplk. Włodzimierza Kruszyńskiego w Katowicach do dyrektora Departamentu IV MSW plk. Stanisława Morawskiego z dnia 3 VI 1966 r., k. 241; *ibidem*, Obrona Częstochowy i inne „cuda Maryi”, oprac. Tamtaj (2 egzemplarze odpisu), k. 243–254.

⁴⁹⁴ AIPN Ka, 056/70, Pismo naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW pplk. Tomasza Wawrzyniewicza do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 28 V 1966 r., k. 170.

⁴⁹⁵ AIPN, 1585/7614, Notatka dotycząca warszawskiej pielgrzymki pieszej do Częstochowy z dnia 8 VIII 1966 r., k. 70.

Io 8⁰⁰ pielgrzymi udali się w kierunku Raszyna. Przeszli chodnikami ulic: Podwale, Senatorskiej, Elektorальной, Chłodnej, Towarowej i Grójeckiej. Nie zatrzymali się tak jak kiedyś przy kościele św. Jakuba przy ul. Narutowicza. Przy ulicach Chłodnej i Narutowicza z tamtejszych kościołów wyszli księża, aby z grupami wiernych obserwować przechodzących pielgrzymów. Ci doszli do Raszyna około 10⁰⁰ aby tam, po powitaniu przez miejscowego proboszcza, uczestniczyć w mszy św. Około 12⁰⁰ pielgrzymka, już uformowana w 18 grup, ruszyła w stronę Sękocina. Pątnicy szli prawą stroną jezdnii⁴⁹⁶. Posiadali około 16 megafonów, co było powodem interwencji zastępcy kierownika Urzędu Spraw Wewnętrznych w Kielcach – Pałgana i wezwania o. Płatka, jako organizatora, na rozmowę. Polecenie jej przeprowadzenia Pałgan otrzymał z Urzędu ds. Wyznań w Warszawie⁴⁹⁷. Pielgrzymi na czele nieśli transparent „250 warszawska pielgrzymka piesza na Jasną Górę do Częstochowy”. Śpiewano pieśni religijne i piosenki o Warszawie. Niektórzy księża nieśli mandoliny. Wśród pielgrzymów były osoby z województw: warszawskiego, białostockiego, lubelskiego i łódzkiego. Uczestnicy obserwowali zachowanie się funkcjonariuszy milicji, którzy towarzyszyli pielgrzymce. W Grójcu, w czasie przybycia pątników, odbywały się rejonowe uroczystości milenijne. Zewnętrzna dekoracja kościoła przedstawiała w jednej części ks. Piotra Skargę i napis na temat miłości Boga i ojczyzny, a w drugiej rysunek przedstawiający 250 pielgrzymkę warszawską. „Flagi żółta oraz białoczerwone oraz orzeł bez korony. Na dzwonnicy 3 głośniki”⁴⁹⁸.

11 sierpnia z pielgrzymką warszawską miała połączyć się pielgrzymka tomaszowska. Ta jednak była nielegalna. Jej uczestnicy, w liczbie około 200 osób, wyszli z Tomaszowa Mazowieckiego dzień wcześniej mimo tego, że urzędnicy Wydziału Spraw Wewnętrznych nie udzielili tamtejszemu proboszczowi zgody na jej zorganizowanie. Pątnicy szli małymi grupkami po 2–5 osób, nie uformowali kolumny, co powodowało, że szli w odstępach, jechało 5 wozów konnych z bagażami, a pielgrzymka była rozciągnięta nawet do 7 kilometrów. Jednak na czele nieśli drewniany krzyż, co wyraźnie wskazywało intencje idących. W odległości ok. 20 km od Tomaszowa, za wsią Dąbrowa, zatrzymał ich kierownik Wydziału Spraw Wewnętrznych z Opoczna (decyzję w tej sprawie wydał jeden z dyrektorów MSW w Warszawie, który konsultował to z pracownikiem Wydziału Administracyjnego Komitetu Centralnego PZPR w Warszawie Stanisławem Pypno). Oświadczył, że pielgrzymka jest nielegalna i wezwał do rozejścia się. Ci jednak nie posłuchali, mimo gróźb zastosowania sankcji karnych. Uczestnikom robiono zdjęcia, woźniców i około 30 osób wylegitymowano. Mimo tego pielgrzymi

⁴⁹⁶ *Ibidem*, k. 71–72.

⁴⁹⁷ AIPN, 1585/7614, Notatka dotycząca nielegalnej pielgrzymki pieszej z Tomaszowa Mazowieckiego do Częstochowy [brak daty], k. 77.

⁴⁹⁸ *Ibidem*, Notatka dotycząca warszawskiej pielgrzymki pieszej..., k. 70–74.

poszli dalej⁴⁹⁹. Później 21 osób ukarano w trybie karno-administracyjnym za wykroczenia określone w ustawie o zgromadzeniach (według danych z 4 kwietnia 1967 r. wobec jednej osoby karę umorzono w drugiej instancji)⁵⁰⁰.

W dniu 25 sierpnia pracownicy SB naliczyli przybyłych 18 pielgrzymek, w tym wyróżniającą się pielgrzymkę z Łodzi. Około 1600 pątników z tego miasta miało założone kolorowe chusty z krzyżem, orłem i herbem Łodzi, a także napisami „Łódzka pielgrzymka piesza 966–1966 r.” Przybyłych między innymi witał paulin o. Julian Cieślak. Przemawiając do dwutysięcznej grupy pielgrzymów z Klomnic zaznaczył, że wielu pielgrzymów przychodzi bez oficjalnych zezwoleń, spotykają się z utrudnieniami i narażają się. Bezpieka szczególną uwagę zwróciła na mocne kazanie biskupa Musiela, który skrytykował politykę władz państwowych. Stwierdził, że uniemożliwiają oni budowanie nowych świątyń, a nawet uniemożliwiają wymianę starych przydrożnych krzyży na nowe⁵⁰¹. Ojciec Julian Cieślak niebawem stał się obiektem zainteresowań bezpieki. Z dokumentów wynika, że jedną z przeszkód w pozyskaniu go do tajnej współpracy był jego wyjazd do Francji. Jednocześnie jego starania o paszport były powodem zarejestrowania jako kandydata na TW. Wydział IV SB w Katowicach początkowo był bardzo przeciwny jego wyjazdowi i blokowano wydanie mu paszportu. Argumentowano to tym, że paulin może stanowić źródło informacji dla zachodnich ośrodków wywiadowczych. Jednak 10 maja 1971 r. anulowano zastrzeżenie jego wyjazdu. Powodu nie podano. Jak czytamy, w dniu 6 września zaniechano go rozpracowywać⁵⁰².

W dniu 28 sierpnia 1966 r. odbył się Ogólnokrajowy Dzień Modlitw Mężczyzn i Młodzieży Męskiej, który – zgodnie z decyzją kardynała Wyszyńskiego – miał być organizowany w każdą ostatnią niedzielę sierpnia na Jasnej Górze. Podczas uroczystości obecni byli korespondenci zagraniczni, których przede wszystkim interesowało wystąpienie prymasa. Kardynał Wyszyński nie otrzymał paszportu na wyjazd do USA na uroczystości milenijne organizowane przez Polonię. Pracownicy katowickiej bezpieki obserwując pracę zachodnich dziennikarzy zwracali uwagę na fakt, że w swoich relacjach wykorzystali antagonizmy między Kościołem a rządem, cytowali zasłyszane akcenty polityczne w wystąpieniach. Szczególnie fakt, że prymas w godzinach popołudniowych wysłał do Polonii w Chicago telegram od uczestników Dnia Modlitw na Jasnej Górze. Pracownicy bezpieki

⁴⁹⁹ *Ibidem*, Notatka służbowa dotycząca nielegalnej pielgrzymki pieszej z Tomaszowa Mazowieckiego do Częstochowy z dnia 11 VIII 1966 r., k. 75–76; *ibidem*, Notatka służbowa dotycząca nielegalnej pielgrzymki pieszej z Tomaszowa Mazowieckiego do Częstochowy [brak daty], k. 77.

⁵⁰⁰ *Ibidem*, Wykaz osób ukaranych w trybie karno-administracyjnym za wykroczenia określone w ustawie o zgromadzeniach (pielgrzymka tomaszowska), k. 80.

⁵⁰¹ AIPN Ka, 056/16, Informacja nr 2 – godz. 21.00 zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. Bezpieczeństwa w Katowicach ppłk. Włodzimierza Kruszyńskiego z dnia 25 VIII 1966 r., s. 180.

⁵⁰² AIPN Ka, 0026/58, Zeszyt ewidencyjny na kandydata na tajnego współpracownika nr rej. 12219, *passim*.

zwrócili też uwagę na zapowiedź uroczystych obchodów 600-lecia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, które miały odbyć się dopiero za kilkanaście lat⁵⁰³.

W wydanej w 1966 r. przez PZPR broszurze „Materiały i odpowiedzi na pytania w sprawie aktualnych stosunków między państwem a Kościołem”, relacje te oceniono bardzo krytycznie. Zawarte w niej teksty były ostrym atakiem na Kościół katolicki w Polsce w kontekście Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich „Przebaczamy i prosimy o przebaczenie”, a także w innych orędziach kierowanych do różnych episkopatów w Europie. W broszurze cytowano fragment, w którym biskupi polscy określając ustrój socjalistyczny użyli słów „nieszczęście” i „klęska”, a Polskę jako „przedmurze chrześcijaństwa”. Dalej w partyjnej broszurze analizowane są poszczególne zdania orędzi do biskupów hiszpańskich i austriackich jako gotowość do poświęcenia narodowych interesów polskich w imię porozumienia politycznego. W tym kontekście polscy komuniści ostro krytykowali zaproszenie biskupów z zagranicy na uroczystości jasnogórskie. Zarzucali wręcz polskiej hierarchii kościelnej przekształcenie centralnych uroczystości milenijnych na Jasnej Górze „w antykomunistyczną imprezę o charakterze międzynarodowym”⁵⁰⁴.

We wnioskach po uroczystościach milenijnych zauważono m.in., że duchowni w czasie Nowenny i Milenium wypracowali szereg nowych metod docierania do ludzi wierzących i uatrakcyjnili swoją działalność. Dostosowali swoją pracę do specyfiki poszczególnych środowisk społeczno-zawodowych. Przyniosło to sukces⁵⁰⁵. Z kolei do swoich osiągnięć władze partyjno-państwowe zaliczyły fakt, że poprzez nacisk na księży udało się zróżnicować ich postępowanie pod względem politycznym⁵⁰⁶.

⁵⁰³ AIPN Ka, 056/16, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. Bezpieczeństwa w Katowicach pplk. Włodzimierza Kruszyńskiego dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniach 27–28 VIII 1966 r. z dnia 28 VIII 1966 r., k. 157–159.

⁵⁰⁴ *Materiały i odpowiedzi na pytania w sprawie aktualnych stosunków między państwem a Kościołem*, Warszawa 1966, broszura, zbiory prywatne autora, s. 47–49.

⁵⁰⁵ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–640, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych z dnia 27 XII 1966 r., k. 33.

⁵⁰⁶ *Ibidem*, k. 34.

Ilustracja 2. Jasna Góra w czasie uroczystości milenijnych. 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 3. Ks. kard. Stefan Wyszyński przy ołtarzu milenijnym w kształcie chrzcielnicy ozdobionej piastowskim orłem, zaprojektowanym przez Janusza Tofila. 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 4. Uczestnicy uroczystości milenijnych zgromadzeni na placu i na wałach jasnogórskich. 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 5. Uczestnicy uroczystości milenijnych na placu przed klasztorem jasnogórskim. 3 V 1966 r. (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 6. Księża biskupi przed wzięciem obrazu. Widoczni m.in.: metropolita krakowski ks. arcybiskup Karol Wojtyła (pierwszy z prawej, z pastorałem w ręku), metropolita poznański ks. arcybiskup Antoni Baraniak (na pierwszym planie z lewej) i arcybiskup administrator apostolski archidiecezji wrocławskiej Bolesław Kominek (na pierwszym planie, drugi z prawej). 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 7. Cudowny Obraz Matki Bożej Jasnogórskiej niesiony w procesji przez biskupów. Widoczni m.in.: generał zakonu paulinów o. Jerzy Tomziński (pierwszy z lewej), metropolita poznański ks. arcybiskup Antoni Baraniak (drugi z lewej), arcybiskup administrator apostolski archidiecezji wrocławskiej Bolesław Kominek (trzeci z prawej). 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 8. Uczestnicy uroczystości milenijnych w strojach ludowych na dziedzińcu klasztoru jasnogórskiego. 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

7. Uwięzienie obrazu Matki Bożej oraz kolejne represje ze strony aparatu bezpieczeństwa i administracji państwowej

Kolejnym krokiem był zakaz peregrynacji obrazu po kraju. Do pierwszego zatrzymania doszło 18 maja 1966 r. i zamiast do Katowic, samochód z obrazem skierowano inną trasą do Piekar Śląskich. Nazajutrz, czyli 19 maja, biskupi katowiccy wystosowali list do przewodniczącego WRN w Katowicach płk. Jerzego Ziętka, w którym protestowali przeciwko działaniom Milicji Obywatelskiej⁵⁰⁷. W czerwcu dyrektor Urzędu do spraw Wyznań Aleksander Skarżyński w piśmie do sekretarza episkopatu bp. Choromańskiego stwierdzał, że przewożenie obrazu odbywa się w sposób demonstracyjny i dochodzi do działań godzących w porządek prawny państwa, pisał o nielegalnych zgromadzeniach na trasie przejazdu i ekscesach uczestników, inspirowanych przemówieniami kardynała Wyszyńskiego. Zażądał, aby przewóz kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej odbywał się bez asysty innych pojazdów, uzgodnioną trasą i w niczym niewyróżniającym się

⁵⁰⁷ 19 maja 1966, Katowice, List biskupów katowickich do Przewodniczącego Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach płk. J. Ziętka w sprawie zatrzymania przez MO obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: *Lata 1960–74*, Poznań 1995, s. 381–382.

samochodzie⁵⁰⁸. Pojazd, którym przewożono obraz był wielokrotnie rewidowany, a biskupi poddawani kontrolom dokumentów. Podczas przejazdu przez miasta dochodziło do szykanowania⁵⁰⁹. Tym razem na trasie z Lublina do Częstochowy zabrano dokumenty rejestracyjne samochodu, którym przewożono obraz. Paulini starali się ukryć fakt przewożenia obrazu do diecezji warmińskiej. Bezskutecznie⁵¹⁰. Do kolejnego zatrzymania i uniemożliwienia przejazdu doszło na drodze z Nidzicy do Olsztyna. Samochód z obrazem skierowano do Fromborka, a ks. Tadeusza Borkowskiego, odpowiedzialnego za przewóz, zatrzymano do rewizji, a później odesłano do Fromborka. Biskup warmiński Józef Drzazga protestował⁵¹¹.

Temat zakazu peregrynacji pojawił się podczas rozmowy o Jerzego Tomzińskiego i bp. Walentego Wójcika⁵¹² z dyrektorem Aleksandrem Skarżyńskim w Urzędzie ds. Wyznań na temat przewiezienia obrazu do diecezji sandomierskiej. Skarżyński oświadczył wtedy, że nawiedzenie wywołuje zamieszanie i rząd rozważa możliwość zakazania jego wędrowki po Polsce⁵¹³.

Władze państwowe podtrzymały przekonanie o słuszności decyzji o zakazie peregrynacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Komuniści uważali, że peregrynacja stanowi „główny instrument masowej dewocji i manifestacji politycznych”. Odnotowywali te kazania, które – wygłaszane przy okazji peregrynacji – uznawali za wrogie. Dlatego zdecydowali się na krok radykalny. Jednocześnie pogodzili się z faktem, że zakaz dał wiele argumentów Kościołowi przeciwko partii. Miał się przyczynić do spokojniejszego przebiegu uroczystości⁵¹⁴. 2 września

⁵⁰⁸ 4 czerwca 1966, Warszawa, List Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Skarżyńskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego o naruszaniu przez Kościół przepisów o zgromadzeniach i o ruchu na drogach publicznych [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów...*, t. 2, s. 383–384.

⁵⁰⁹ J. Zbudniewek, *Prawodawstwo i praktyka władz w zakresie kultu religijnego*, „Chrześcijanin w świecie” 1994, nr 1, s. 115; M. Żmudziński, *Apologia Kościoła katolickiego w listach Episkopatu Polski 1945–1970*, Olsztyn 2013, s. 198.

⁵¹⁰ M. Rogozińska, *Polowanie na Matkę...*, s. 94–95.

⁵¹¹ 12 czerwca 1966, Olsztyn, Protest bp. Warmińskiego J. Drzazgi skierowany do Przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie M. Gotowca w sprawie zatrzymania przez MO obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów...*, t. 2, s. 386; Z.S. Jabłoński, *Peregrynacja obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej i inne peregrynacje w polskim modelu duszpasterstwa* [w:] *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchonym krajobrazie...*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2007, s. 51.

⁵¹² Biogram w: K. R. Prokop, *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej. Leksykon biograficzny*, Kraków 1998, s. 160–161.

⁵¹³ 1 lipca 1966, Warszawa, Protokół z rozmowy w Urzędzie do Spraw Wyznań przeprowadzonej przez o. J. Tomzińskiego i bp. W. Wójcika z dyrektorem Urzędu A. Skarżyńskim [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów...*, t. 2, s. 402–403; B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 2, cz. 2: 1964–1970... s. 91.

⁵¹⁴ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–640, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych..., k. 34; 1960, bez daty, Warszawa, Notatka Urzędu do Spraw Wyznań [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów...*, t. 2, s. 39; 12 sierpnia 1963, Warszawa, Referat Dyrektora Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych S. Morawskiego podczas Krajowej Rady Naczelni-

1966 r. sufragan diecezji katowickiej – bp Józef Kurpas wraz z trzema księżmi zabrał obraz z katedry warszawskiej z zamiarem przewiezienia go do Katowic. 6 kilometrów przed Będzinem, w lesie, samochody zostały zatrzymane i w konwoju milicyjnym zmuszone do przejazdu do Częstochowy, gdzie na Jasnej Górze władze zdecydowały się zdeponować obraz. W tym celu z przeorem klasztoru o. Krauzem i generałem zakonu o. Tomzińskim rozmawiał przedstawiciel MSW, który zakomunikował im decyzję władz:

„Z rozkazu najwyższych władz państwowych obraz ma pozostać na Jasnej Górze. W razie niepodporządkowania się temu rozkazowi, zostaną powołani do służby wojskowej wszyscy paulińscy klerycy i będzie zlikwidowany wasz klasztor warszawski!”⁵¹⁵

Biskup Józef Kurpas natychmiast wysłał telegram do prymasa Wyszyńskiego:

„Donoszę Waszej Eminencji, że obraz Matki Bożej został zatrzymany 6 km przed Będzinem. Przeszło godzinna rozmowa i protesty przeciw obłudnemu bezprawiu nie dały rezultatów. Siłą stłoczeni w konwój milicji księża dojechali do Częstochowy, gdzie będąc jeszcze odprawili msze święte”⁵¹⁶.

Milicjanci uniemożliwili wyjazd z Częstochowy samochodu, który był przeznaczony do przewożenia obrazu. Kiedy bp Kurpas i ks. Walter Wrzół zaczęli pieszo maszerować w kierunku Katowic, zostali siłą zatrzymani i odwiezieni na Jasną Górę⁵¹⁷.

Paulini wystawili obraz za zakratowanym oknem na Jasnej Górze. Musieli go stamtąd usunąć, a na rozmowę w sprawie tej publicznej krytyki wzywano do Wydziału do spraw Wyznań o. generała Tomzińskiego⁵¹⁸. Powodem rozmowy było nie tylko zachowanie zakonników, ale też bardzo stanowcze kazania, wygłoszone w dniu 8 września na Jasnej Górze przez bp. Musiela i o. Tomzińskiego. Komuniści postanowili zdyskredytować biskupa w oczach współpracowników i na polecenie KW PZPR zorganizowali delegacje bezpartyjnych pracowników zakładów przemysłowych. Członkowie tych delegacji zostali wytypowani przez KM PZPR w Częstochowie i KP PZPR w Częstochowie.

ków Wydziałów Wojewódzkich na temat działalności Kościoła (fragment) [w:] P. Raina, Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów..., t. 2, s. 235–236.

⁵¹⁵ *Ciż. per.* Z.S. Jabłoński, *Peregryncja obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej i inne peregryncje w polskim modelu duszpasterstwa* [w:] *Peregryncja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie...*, s. 51; *vide*: AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–640, Informacja do Departamentu IV MSW w Warszawie dotycząca przewiezienia obrazu i uroczystości kościelnych z dnia 5 IX 1966 r., k. 64; *ibidem*, Urząd Rady Ministrów, sygn. 118/44, Pismo prymasa Stefana Wyszyńskiego do prezesa Rady Ministrów Piotra Jaroszewicza z dnia 31 III 1971 r., k. 16; M. Wantowska, *Zawierzenie Matce Bożej w życiu Prymasa Tysiąclecia* [w:] *Czas nigdy go nie oddali. Wspomnienia o Stefanie kardynale Wyszyńskim*, red. A. Rastawicka, B. Piasecki, współpraca M. Zieliński, Kraków 2011, s. 166–167.

⁵¹⁶ AIPN, 0639/119, Telegram (data nieczytelna), k. 173–174.

⁵¹⁷ Ł. Marek, „*Kler to nasz wróg*”..., s. 412–413.

⁵¹⁸ AAN, UdsW 133/117, Notatka z rozmowy Aleksandra Merkera z Edmundem Łatą w Katowicach z dnia 15 IX 1966 r., k. 251.

Przygotowano ich do rozmów z przedstawicielami kurii i generałem paulinów. Pierwsza z tych delegacji przybyła w geście protestacyjnym do bp. Musiela. Wizyta skończyła się klótnią. Druga delegacja poszła do bp. Barely. Ten podczas rozmowy trzymał w ręku konstytucję PRL i wypominał przybyłym, że wie o trójkach partyjnych, które 15 sierpnia obserwowali kto zmierzał na uroczystości jasnogórskie. Trzecia grupa udała się do bp. Tadeusza Szwagrzyka. Tutaj rozmowa przebiegała spokojnie. Czwarta delegacja także udała się do bp. Barely. Podczas rozmowy okazało się, że kazanie bp. Musiela słyszał tylko jeden z przybyłych. Kolejne trzy delegacje udały się na Jasną Górę. General zakonu, o. Tomziński nie przyjął żadnej z nich. W konsekwencji wezwano go na wspomnianą wyżej rozmowę. Podczas ponad godzinnej dyskusji zarzucono mu podburzanie społeczeństwa przeciw władzy. Paulin nie ustępował. Wyraził ubolewanie, że władze państwowe stosują wobec obrazu terror. Atakował postawę MO, która uwłaczała czci Matki Bożej. Zarzucił milicjantom stosowanie bezprawia, gdyż zatrzymali obraz mimo tego, że organizatorzy przejazdu posiadali wszelkie zezwolenia⁵¹⁹. Łącznie na terenie województwa katowickiego było ponad 120 takich delegacji, większość skierowano do kurii katowickiej, co zdeorganizowało jej pracę na kilka dni i wprowadziło biskupów w stan zdenerwowania. W związku z tym bezpieczeństwa oceniła akcję pozytywnie⁵²⁰.

Ilustracja 9. General zakonu o. Jerzy Tomziński podczas głoszenia homilii. Przy ołtarzu prymas Polski Stefan Wyszyński (w mitrze na głowie). 26 VIII 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-16).

⁵¹⁹ AIPN Ka, 085/10, t. 2, Informacja I sekretarza KP PZPR w Częstochowie Zdzisława Solucha i sekretarza KM PZPR w Częstochowie Józefa Mrozińskiego z dnia 15 IX 1966 r., k. 14–18; *ibidem*, Notatka z przeprowadzonej rozmowy pomiędzy delegacją bezpartyjnych pracowników Huty im. B. Bieruta a biskupem częstochowskim Barelą, [brak daty], k. 19–22.

⁵²⁰ AIPN Ka, 085/1, t. 3, cz. 1, Informacja o przebiegu spotkań delegacji społeczeństwa województwa katowickiego z biskupami z dnia 29 IX 1966 r., k. 80–81.

Ilustracja 10. Pielgrzymka mężczyzn. Kardynał Stefan Wyszyński w drodze na szczyt jasnogórski na główne uroczystości. 28 VIII 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/16).

12 października w kościele Matki Bożej Częstochowskiej w Warszawie prymas Wyszyński wygłosił homilię, w której powiedział m.in.:

„Byliśmy przekonani, że wasza modlitwa, która się nagromadzi u stóp Maryi, na pewno wyjedna jakieś światło, jakąś miłość ludziom, którzy tę miłość odrzucają, którzy nie chcą uznać Matki Najświętszej i ranią w bolesny sposób nasze uczucia i nasze przekonania religijne. Jeżeli w tej chwili to mówię, to dlatego żeby ponowić niejako zaproszenie do modlitwy w intencji tych wszystkich ludzi, którzy nas może nie rozumieją i którzy najbardziej nasze szczere religijne wysiłki ustawiają na innej płaszczyźnie widząc w nich tylko walkę polityczną i o tej walce politycznej przez tych lat dwadzieścia, jak jestem biskupem nie prowadziłem i nie mam zamiaru walczyć, ale bronić Kościoła Boży, bronić jego praw, bronić wolności sumienia, bronić wychowania katolickiego, naszej dziatwy i młodzieży, prawa do tego wychowania, prawa do wolności, prawa do szacunku, prawa do miłości, prawa do sprawiedliwości będę [bronić], bo to jest mój biskupi obowiązek [...]”⁵²¹.

⁵²¹ AIPN, 0639/119, Przemówienie kard. Wyszyńskiego wygłoszone w dniu 12 X 1966 r. o godz. 18.30 w kościele MB Częstochowskiej w Warszawie przy ul. Łazienkowskiej 14 z okazji parafialnego dnia milenijnego, k. 198.

Temat ten poruszył także bp Choromański, który 9 października, mówiąc o uwięzieniu obrazu, stwierdzał: „To nie potrzebuje wołania, że to nie jest zgodne z wolnością sumienia, z wolnością religii, że to nie jest nawet zgodne z elementarnymi zasadami kultury, bo to jest przecież gwałt popełniony na sumieniach narodu. Trudno musimy się do tego zastosować, że obraz Matki Boskiej Częstochowskiej nie odwiedza już [nas], jest w klasztorze na Jasnej Górze. Każdy samochód, który wyjeżdża z Jasnej Góry jest rewidowany, rewidowany jest bagażnik, czy czasem Matka Boska nie jest w nim. No to naprawdę są rzeczy przykre, rzeczy nieszczesne, niezgadające się zupełnie, zupełnie z kulturą”⁵²².

W związku z zatrzymaniem obrazu paulini rozesłali do parafii w kraju list, w którym stwierdzali m.in. „Do tej pory Jasna Góra była tronem Maryi, teraz stała się więzieniem dla nawiedzającego obrazu Matki Polskiej, pilnie strzeżonym przez organa Milicji Obywatelskiej”⁵²³. 2 września tego roku udaremniono próbę wywiezienia obrazu. Przy klasztorze powstały dwa posterunki MO. Przez całą dobę kontrolowano wszystkie pojazdy opuszczające Jasną Górę. Obsługiwało je 24 milicjantów i 2 radiowozy. Ponieważ posterunki te były widoczne dla pątników, to zdarzały się drobne incydenty i złośliwe komentarze. Nie uszło to uwadze mediów zagranicznych⁵²⁴. Protest Episkopatu Polski do Rady Państwa okazał się nieskuteczny⁵²⁵.

28 czerwca 1968 r. biskupi na Konferencji Episkopatu w Gnieźnie zlecieli odczytanie w parafiach listu „W sprawie uwięzionego na Jasnej Górze obrazu nawiedzenia”⁵²⁶. Jednak bezpieka i urzędnicy wydziałów do spraw wyznań czynili wysiłki, aby pismo od biskupów nie było odczytywane⁵²⁷. 15 sierpnia z SB z Gdańska meldowa-

⁵²² *Ibidem*, Przemówienie bpa Choromańskiego wygłoszone w kościele św. Aleksandra w Warszawie w dniu 9 X 1966 r. o godz. 10.00 – obecnych 400 osób, k. 208.

⁵²³ AAN, UdsW 133/117, Rozesłany do parafii przez kurię biskupią w Przemyślu w dniu 22 IX 1966 r. list Ojców Paulinów do odczytania 16 X 1966 r., k. 252–255.

⁵²⁴ AIPN, 0639/119, Pismo I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach płk. Stanisława Opitka i komendanta MO województwa katowickiego Włodzimierza Kruszyńskiego do wiceministra spraw wewnętrznych w Warszawie B. Stachury 6 XII 1969 r., k. 127–128. W archiwum zachował się dokument z dnia 25 i 26 VIII 1967 r., który w formie tabelarycznej ujmuje wszystkie wjeżdżające i wyjeżdżające pojazdy na teren klasztoru, *vide* AIPN Ka, 056/79, Rejestracja wozów wjeżdżających na teren klasztoru z 25–26 VIII 1967 r., k. 347.

⁵²⁵ 22 listopada 1966, *Warszawa, Protest Episkopatu Polski skierowany do Rady Państwa w sprawie znienawężenia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej przez władzę administracyjną oraz gwałcenia uczuć religijnych* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów...*, t. 2, s. 405–407; 12 grudnia 1966, *Warszawa, Odpowiedź Sekretarza Rady Państwa J. Horodeckiego na protest Episkopatu Polski z 22 listopada 1966 r.* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów...*, t. 2, s. 402–403.

⁵²⁶ *W sprawie uwięzionego na Jasnej Górze obrazu nawiedzenia* [w:] *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris 1975, s. 527–528; 28 czerwca 1968, *Gnieźno, Słowo Episkopatu Polski w sprawie uwięzionego na Jasnej Górze Obrazu Nawiedzenia Matki Bożej Częstochowskiej* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów...*, t. 2, s. 509–511; AIPN, 0639/119, *Słowo Episkopatu Polski w sprawie uwięzionego na Jasnej Górze Obrazu Nawiedzenia* z dnia 28 VI 1968 r., k. 139–140.

⁵²⁷ *Ibidem*, Meldunek zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Białymstoku do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 15 VIII 1968 r., k. 141.

no „W dniu dzisiejszym na terenie województwa zabezpieczono około 60 procent kościołów w godzinach przedpołudniowych oraz tyle samo w godzinach wieczornych. Stwierdzono, że w 85 procentach zabezpieczonych kościołów odczytano List episkopatu z dnia 28 VI 1968 r. W zasadzie księży Listu nie komentowali – jedynie w Zblewie i Skorczu pow. Starogard Gdański List skomentowano”⁵²⁸.

W grudniu 1969 r. komendanci wojewódzcy MO w Katowicach prosili przelozonych w Warszawie o decyzję o likwidacji tych posterunków, przy jednoczesnym utrzymaniu zakazu peregrynacji obrazu⁵²⁹. Powodem likwidacji posterunków miały być wysokie koszty ich utrzymania, komentarze zbulwersowanych pielgrzymów z zagranicy, a także niemożliwość zapewnienia skutecznej realizacji zadania w przypadku próby wywiezienia obrazu bez ram. W specjalnej notatce na ten temat czytamy:

„Niemożliwe jest bowiem przeprowadzenie szczegółowych rewizji wszystkich pojazdów, toteż gdyby hierarchia zamierzała np. wywieźć obraz bez ram, uzyskaby w tym względzie całkowite powodzenie. Biorąc pod uwagę zarówno względy polityczne, jak i materialne oraz samą skuteczność przedsięwzięcia, wydaje się, iż słusznym byłoby wycofanie posterunków z Jasnej Góry a rozwiązanie tej sprawy poprzez wystosowanie przez Urząd do spraw Wyznań pisma zabraniającego wywozu obrazu”⁵³⁰.

15 września 1967 r. metropolita krakowski abp Karol Wojtyła pisał do władz miejskich i wojewódzkich w Krakowie. Powoływał się na tradycję, tolerancję, uczucia religijne i konstytucję⁵³¹. Bez skutku. Sytuacja trwała latami. 29 stycznia 1970 r. bp Ignacy Tokarczuk wystosował pismo do przewodniczącego Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie, Franciszka Dąbala, w którym zaznaczał, że przed zatrzymaniem obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, w kopii poświęconej przez papieża, nawiedził już archidiecezję warszawską i kilka diecezji: podlaską, łomżyńską, białostocką, olsztyńską, gdańską, pelplińską, gorzowską, wrocławską i opolską. Później w archidiecezji krakowskiej, a także w diecezjach katowickiej i tarnowskiej nawiedzenie odbywało się w symbolice pustych ram, zapalanej świe-

⁵²⁸ *Ibidem*, Meldunek kpt. Jana Małucho z Wydziału IV KW MO w Gdańsku do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 15 VIII 1968 r., k. 142–143. W teście także meldunki na ten temat z Bydgoszczy, Katowic, Kielc, Koszalina, Krakowa, Lublina, Łodzi, Olsztyna, Opola, Poznania, Rzeszowa, Szczecina, Warszawy i Wrocławia, k. 142–172.

⁵²⁹ *Ibidem*, Pismo I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Stanisława Opitka i komendanta MO województwa katowickiego Włodzimierza Kruszyńskiego do wiceministra spraw wewnętrznych..., k. 127–128.

⁵³⁰ *Ibidem*, Notatka dotycząca obrazu MB znajdującego się na Jasnej Górze z dnia 13 V 1969 r., k. 133.

⁵³¹ *Odpis pisma abp. metropolity krakowskiego Karola Wojtyły do Zbigniewa Skolickiego przewodniczącego PRN w m. Krakowie i Józefa Nagórzańskiego przewodniczącego WRN w Krakowie z 15 IX 1967 r.* [w:] Ks. Kardynał Karol Wojtyła *Arcybiskup Metropolita Krakowski. Nauczyciel i pasterz*, t. 2: *Memoriały i pisma do rządu i władz administracyjnych 1959–1978*, zebrał i opracował M. Jagosz, Kraków 1998, s. 187–188.

cy i księgi Ewangelii, co miało symbolizować obecność Matki Bożej⁵³². W innym piśmie prosił przewodniczącego PWRN w Rzeszowie, aby interweniował w tej sprawie w imię dobra ogólnego, spokoju i wzajemnego poszanowania. Podkreślił, że uroczystości kościelne przyczynią się do wychowania w cnotach religijnych i obywatelskich⁵³³. Odpis tego pisma skierowano też do premiera Józefa Cyrankiewicza⁵³⁴. Bezskutecznie. Maria Starzyńska pisała później: „Na Jasnej Górze stał portret Królowej zamknięty w bocznej kaplicy. Nawiedzenie diecezji i parafii nie zostało przerwane. Wędrowały po kraju puste ramy”⁵³⁵. Oczywiście, poszczególne miejsca nawiedzenia obrazu doczekały się planów zabezpieczenia operacyjnego Służby Bezpieczeństwa na szczeblach wojewódzkich, powiatowych i miejskich⁵³⁶.

Jeden z czołowych działaczy komunistycznych, Franciszek Szlachcic zapisał we wspomnieniach: „Zamiast obrazu wędrowała jego rama. Wierni modlili się do pustej ramy. Emocje były większe niż poprzednio”⁵³⁷.

W 1966 r. doszło do represji w stosunku do jednego z paulinów. 23 czerwca w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie o. Krzysztof Józef Kotnis (rodzony brat o. Grzegorza Michała Kotnisa), zaangażowany w obronę życia nienarodzonych dzieci, wygłosił kazanie wymierzone przeciwko ustawie z 26 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży. Na podstawie donosu⁵³⁸ na mszę udali się: Urszula Bartczak-Maleszka z Komendy MO m.st. Warszawy, Stanisław Kozak i Władysław Pysz z Komendy MO Dzielnicy Żoliborz⁵³⁹. Kilka dni później paulin został wezwany do komendy MO w Pałacu Mostowskich w Warszawie. We wniosku o wszczęcie śledztwa czytamy, że mówił o celowym działaniu rządu PRL, którego celem jest zmniejszenie przyrostu naturalnego. Aresztowano go i przesłuchiowano. W akcie oskarżenia zapisano, że rozpowszechniał fałszywe wiadomości o skutkach wprowadzenia w życie ustawy, co mogło wyrządzić istotną szkodę interesom państwa polskiego. 9 września 1966 r. wyrokiem Sądu Powiatowego m.st. Warszawy skazano go na 2 lata więzienia i pozbawienie praw obywatelskich. Przebywał w Centralnym Więzieniu

⁵³² S. Bober, *Peregrynacja obrazu jasnogórskiego w diecezji przemyskiej w kontekście relacji państwo-Kościół*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 355–367.

⁵³³ *Ibidem*, Odpis pisma biskupa przemyskiego Ignacego Tokarczuka do przewodniczącego PWRN w Rzeszowie Franciszka Dąbala z dnia 20 I 1970 r., k. 136; *Vide*: M. Trąba, *Główne założenia i cele działań SB wobec peregrynacji kopii obrazu...*, s. 79; L. Marek, „Kler to nasz wróg”..., s. 419.

⁵³⁴ AIPN, 0639/119, Odpis pisma biskupa przemyskiego Ignacego Tokarczuka do premiera rządu PRL w Warszawie Józefa Cyrankiewicza z dnia 29 I 1970 r., k. 137.

⁵³⁵ M. Starzyńska, *Sześć wieków jednego panowania*, Warszawa 1983, s. 244.

⁵³⁶ Przykład działań w archidiecezji krakowskiej dokładnie opisał ks. Mariusz Trąba: M. Trąba, *Główne założenia i cele działań SB wobec peregrynacji kopii obrazu...*, s. 80–108.

⁵³⁷ F. Szlachcic, *Gorzki smak władzy*, Warszawa 1990, s. 75.

⁵³⁸ AIPN, 570/13, Notatka służbowa funkcjonariusza Komendy MO m.st. Warszawy por. Jerzego Makockiego z dnia 21 VI 1966 r., k. 1.

⁵³⁹ *Ibidem*, Protokół przesłuchania świadka z dnia 7 VII 1966 r., k. 18; *ibidem* Protokół przesłuchania świadka z dnia 8 VII 1966 r., k. 19.

przy ul. Rakowieckiej 37 w Warszawie. Po apelacji, wniesionej przez adwokatów zakonu Władysława Siłę-Nowickiego i Ludwika Szczerbińskiego, 17 stycznia 1967 r. zmniejszono wyrok do 2 lat z zawieszeniem i następnego dnia zwolniono go „za dobre sprawowanie”⁵⁴⁰.

2 sierpnia 1966 r. paulini otrzymali zezwolenie na zorganizowanie 250 pielgrzymki warszawskiej. Była już o niej mowa, ale raczej w kontekście działań aparatu bezpieczeństwa. Teraz przyjrzyjmy się działaniom administracji. Odbierający zezwolenie w Wydziale Spraw Wewnętrznych Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Śródmieście w Warszawie zastępca przeora domu zakonnego w Warszawie – o. Józef Płatek wyraził zastrzeżenie co do zakazu przemarszu pątników ulicami Warszawy w zorganizowanych grupach. Stwierdził, że taki przemarsz był tradycją i pielgrzymi odbiorą to jako ograniczanie pielgrzymki. Mogą też nie posłuchać go i mimo zakazu i tak spróbować przemarszu⁵⁴¹.

Podczas tej pielgrzymki, w odpowiedzi na dwukrotne polecenie Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie, zastępca kierownika Wydziału do spraw Wyznań PWRN w Kielcach Henryk Lipiński chciał przeprowadzić rozmowę z o. Józefem Płatką, odpowiedzialnym za jej organizację. Obok innych spraw, jak kwestie bezpieczeństwa na drogach publicznych, zarzucano, że kierownicy grup wykorzystują megafony do głoszenia hasel antysowieckich – ks. Edward Wilk mówił o materializmie i bezbożnictwie, a także do opowiadania „wrogich politycznych kawałów” przez br. Wenantego Kruszewskiego. Odnalezienie o. Józefa Płatka, mimo rozpaczliwych prób kierownika, na trasie pielgrzymki okazało się niemożliwe. Proboszczowie odmawiali urzędnikowi pomocy lub oznajmiali, że mimo wszelkich starań nie mogli odnaleźć o. Płatka. Podobnie uczyniła przełożona siostr prezentek w Jankowie, s. Maria Brodacka. W końcu kierownik udał się na plebanię w Skórkowicach, gdzie miejscowy proboszcz ks. Józef Cieloch obiecał pomoc w skontaktowaniu się z o. Płatką. Jednak zamiast niego na plebanię przyszło około 40 innych księży i zakonników. Rozpoczęła się awantura. Według kierownika:

⁵⁴⁰ Szerzej: J. Zbudniewek, *Kotnis Józef (1919–1997), paulin, imię zakonne Krzysztof* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1981*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002, s. 127–128. AIPN, 507/612, Wniosek o wszczęcie śledztwa, przedstawienie zarzutu i aresztowanie z dnia 4 VII 1966 r., Warszawa, k. 4; *ibidem*, Akt oskarżenia z dnia 30 VII 1966 r., Warszawa, k. 25, *ibidem*, Rewizja od wyroku Sądu Powiatowego dla m.st. Warszawy Wydział VII Karny z 9 IX 1966 r., k. 39; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału II Prokuratury Wojewódzkiej dla m.st. Warszawy do Departamentu II Prokuratury Generalnej w Warszawie z dnia 22 VI 1967 r., k. 47; AIPN, 570/13, Sentencja wyroku w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 IX 1966 r., k. 32; *ibidem*, Przedłożenie pełnomocnictwa przez Władysława Siłę-Nowickiego z dnia 29 X 1966 r., Warszawa, k. 45; *ibidem*, Wniosek adwokata Ludwika Szczerbińskiego o zmianę środka zapobiegającego z dnia 1 XII 1966 r., k. 50; *ibidem*, Podanie Michała Kotnisa z dnia 18 XI 1966 r., k. 52.

⁵⁴¹ AAN, UdsW 133/117, Notatka kierownika WdsW PRN m.st. Warszawy Romana Kocharńskiego z dnia 2 VIII 1966 r. dotycząca dorocznej pielgrzymki warszawskiej organizowanej do Częstochowy w dniu 6 VIII przez paulinów w r. 1966, k. 243–249.

„Niekórzy wykrzykiwali, kim pan jest, proszę się wylegitymować, nie mamy wolności, brak chleba na trasie pielgrzymki, obserwujecie nas, poproście tych panów, co nas z boku obserwują itp. Jeden z nich, w czarnym habitcie, dość otyły w wieku około 50 lat, siwy, z zaawansowaną łysiną (robił zdjęcia w czasie przemarszu pielgrzymki) w sposób bardzo agresywny wykrzykiwał i wykazywał tendencje do bójki. Oświadczyłem mu, co ksiądz pragnie się bić? Proszę niech ksiądz uderzy mnie. Widząc, że w takiej sytuacji jakakolwiek⁵⁴² rozmowa czy udzielenie wyjaśnień jest niemożliwe, oświadczyłem im, że nie mam zamiaru każdemu z osobna legitymować się. [...] Kategoriecznie zażądałem zrobienia mi przejścia (co niechętnie czynili obecni) i odchodząc wyraziłem obawę, że takie ich postępowanie może spowodować, że ich jubileuszowa 250 pielgrzymka może okazać się ostatnią”⁵⁴³.

W konsekwencji tej postawy na plebanii przeprowadzono kontrolę świadectw szczepień u ponad 30 księży. Jedno z tych świadectw zakwestionowano⁵⁴⁴.

Po zakończeniu pielgrzymki, już 19 sierpnia, do Urzędu do spraw Wyznań wzywano o. Płatka. Wzywano telefonicznie i zagrożono „doprowadzeniem” do Urzędu⁵⁴⁵. 22 sierpnia rozmawiali z nim: wicedyrektor Bohdan, kierownik Kochański i naczelnik Wołowicz. Musiał tłumaczyć się z użycia megafonów, chociaż ich użycie nie było zakazane, z przypadku utonięcia chłopca, który nie był uczestnikiem pielgrzymki, z wystąpień ks. Wilka i o. Wenantego, z faktu, że urzędnik z Kielc nie mógł odnaleźć go na trasie pielgrzymki. Nieprzyjemna rozmowa zakończyła się stwierdzeniem o. Płatka, że zanim pielgrzymka się rozpoczęła to już wezwany przez SB pracownikom służby zdrowia zapowiedziano, że jest antypaństwowa⁵⁴⁶.

Jeszcze w lipcu 1966 r. paulini opracowali list, który za zgodą Komisji Duszpasterskiej Episkopatu skierowano do parafii. Zapraszano w nim do udziału w ogólnokrajowej pielgrzymce mężczyzn i młodzieży męskiej pod tytułem „Te Deum Mężczyzn Polskich” w dniu 28 sierpnia na Jasnej Górze. Urzędnicy wydziałów do spraw wyznań starali się zablokować organizację tej uroczystości poprzez nacisk

⁵⁴² W oryginale: jakichkolwiek.

⁵⁴³ AAN, UdsW 133/117, Notatka służbowa dotycząca podejmowanych prób w celu przeprowadzenia rozmowy z o. Józefem Płatkiem odpowiedzialnym za pielgrzymkę warszawską do Częstochowy – przez zastępcę kierownika WdsW PWRN w Kielcach Henryka Lipińskiego, k. 236–239.

⁵⁴⁴ *Ibidem*, Pismo zastępcy kierownika WdsW PWRN w Kielcach Henryka Lipińskiego do UdsW w Warszawie z dnia 10 VIII 1966 r., k. 245–247.

⁵⁴⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa starszego radcy F. Nitki dotycząca wezwania ks. Płatka – paulina do przybycia do Urzędu z dnia 20 VIII 1966 r., k. 248.

⁵⁴⁶ *Ibidem*, Notatka robocza z rozmowy z o. Płatkiem – paulini – Warszawa w dniu 22 VIII 1966 r., k. 249–250; *vide*: AIPN Ka, 056/87, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach, pplk. Włodzimierza Kruszyńskiego, dotycząca ogólnopolskiego dnia modlitw pracowników służby zdrowia na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 21–22 V 1966 r. z dnia 22 V 1966 r., k. 39–43.

na księży, aby nie czytać listu, a także poprzez rozmowy z proboszczami tych parafii, w których katecheci chcieli zorganizować wyjazdy⁵⁴⁷.

Aktywność paulinów została ukarana wymiarami podatku dochodowego za lata 1959–1971. Według pracowników aparatu bezpieczeństwa wykazywane przez zakon dochody były zaniżone. W kolejnych latach w ramach prac Wydziału IV zbierano na ten temat materiał faktograficzny i porównawczy. Protesty zakonników trafiały w próżnię. W 1976 r., w korespondencji między Ministerstwem Finansów a UdsW zdecydowano o umorzeniu części narastającego długu, dotyczącego klasztoru w Warszawie – 34.804 zł⁵⁴⁸. Była to niewielka kwota w stosunku do całości zadłużenia zakonu. Pretekstem do nałożenia wymiaru było nieprowadzenie księgi inwentarza oraz między innymi stwierdzenie, że część dochodu zakonników była przeznaczana na cele niezwiązane z kultem religijnym. Ewentualne polubowne załatwienie sprawy, np. umorzenie połowy zaległości tj. 1 041 012 zł uzależniano od wyników rozmów z władzami zakonu⁵⁴⁹.

Koncentrowano się na kilku osobach. Działania administracji wyraźnie uzupełniały się tutaj z aktywnością aparatu bezpieczeństwa. W dokumencie z drugiej połowy lat sześćdziesiątych, będącym „Wykazem księży świeckich i zakonnych pozostających w zainteresowaniu jednostek Służby Bezpieczeństwa KW MO Katowice w ramach teczek ewidencji operacyjnej na księży i spraw operacyjnych”, wymieniono nazwiska siedmiu ważnych wówczas w hierarchii zakonnej paulinów: Jana Marczewskiego, Franciszka Nowaka, Adama Krauzego, Edwarda Noconia, Jana Tomzińskiego, Bolesława Witwickiego i Władysława Marcinkiewicza. Obok podano numery spraw, które przeciw nim prowadzono⁵⁵⁰.

⁵⁴⁷ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Pismo kierownika WdsW PRN m.st. Warszawy Romana Kochańskiego do UdsW w Warszawie z dnia 22 IX 1966 r., k. 256–257.

⁵⁴⁸ AAN, UdsW, sygn. 133/118, Pismo WdsW PRN m.st. Warszawy do UdsW w Warszawie z dnia 6 IV 1970 r., k. 76; *ibidem*, Pismo Aleksandra Merkera do naczelnika Wydziału w Ministerstwie Finansów, Karola Szaryka z dnia 9 VI 1976 r., k. 75; *ibidem*, Pismo Departamentu Podatków i Oplat Ministerstwa Finansów w Warszawie do UdsW w Warszawie z dnia 31 I 1970 r. i odrębna notatka na tym piśmie z dnia 6 II 1970 r., k. 79. *Vide*: Ł. Marek, „Kler to nasz wróg”..., s. 95.

⁵⁴⁹ AAN, UdsW, sygn. 133/118, Pisma Ministerstwa Finansów do UdsW z dnia 24 IV 1974 r. i Aleksandra Merkera wicedyrektora UdsW do Karola Szaryka naczelnika wydziału w Ministerstwie Finansów w Warszawie z dnia 29 IV 1976 r., k. 81–82; *ibidem*, sygn. 133/118, Pismo Departamentu Podatków i Oplat Ministerstwa Finansów do UdsW w Warszawie z dnia 15 IX 1975 r., k. 87; *ibidem*, sygn. 133/118, Pismo Aleksandra Merkera do Karola Szaryka w Departamencie Podatków i Oplat Ministerstwa Finansów z dnia 3 V 1976 r., k. 85; *ibidem*, Notatka do Aleksandra Merkera, podpisana inicjałami E.S. [Eryk Sztekker] z odrębnym dopiskiem Sztekkera z dnia 13 XI 1975 r., k. 86; AKMCz, Paulini 1961–1970, Pismo przeora Jasnej Góry, o. Anzelma Radwańskiego do Ministerstwa Finansów w Warszawie z dnia 22 X 1962 r., b.p.

⁵⁵⁰ AIPN Ka, 056/110, t. 1, Wykaz księży świeckich i zakonnych pozostających w zainteresowaniu jednostek SB KW MO Katowice w ramach teczek ewidencji operacyjnej na księży i spraw operacyjnych, k. 646–648.

15 listopada 1966 r. Referat ds. SB Komendy Miejskiej i Powiatowej MO w Częstochowie ponownie założył przeciwko klasztorowi sprawę obiektową o kryptonimie „Pustelnik” lub rozpoczął kolejny etap tej sprawy, gdyż informacja o sprawie „Pustelnik” znajdujemy już w materiałach z 1962 r. W tomie I akt, obejmującym dokumenty od 1966 r. do 30 grudnia 1969 r. znajduje się 171 informacji i notatek opartych na doniesieniach TW „Ksawery”, TW „Jurek”, TW „Michał”, TW „Jadwiga”, TW „X-1”, TW „Danka”, TW „Bolek”, TW „Kalina”, TW „Alfred”, TW „Lusiek”, TW „Waldek”, TW „Wacław”, TW „Marian”, TW „Varia”, TW „Ryś”, TW „Zenon”, TW „Piotr”, TW „Kandydat”, TW „Gustaw”, TW „Helena”, TW „X-2”, TW „Julia”, a także kandydatów na TW i z doniesień tzw. „obywatelskich”. I tak już w pierwszym załączonym dokumencie czytamy:

„W dniu 26 października ojciec general omawiał z b-pem Barełą sprawy związane z potrzebami wcielenia w życie postanowień soborowych. Powinno się przystąpić do organizowania ośrodków wychowawczych dla księży i wiernych. Określić dokładniej rolę kobiet w kościele bo mają one duży wpływ na kształtowanie się katolicyzmu w Polsce. Przy rozpatrywaniu problemu kobiety-matki nie zapominać o wychowaniu laikatu. W każdej parafii powinny odbywać się rekolekcje i systematyczne szkolenie laikatu. [...] Jasna Góra winna stać się centralnym ośrodkiem doksztalcającym, dlatego domagał się, aby została wyłączona z ogólnopolskiego programu przewidzianego dla⁵⁵¹ parafii. Powinna być samodzielnym ośrodkiem kultu maryjnego. W kazaniach winno się mówić o czymś nowym, pogłębiającym wiadomości wiernych. [...] Bp Bareła podzielał opinie generała, że odnowa kościoła w Polsce musi się dokonywać przy pomocy M.B. Jasnogórskiej, a Jasna Góra powinna działać zupełnie samodzielnie”⁵⁵².

Z innego doniesienia wynikał inny, zły obraz relacji paulinów z biskupem:

„Bp Bareła żalił się na naradzie z kurialistami na zły stosunek Jasnej Góry do kurii. Ojcowie Paulini organizują dni skupienia i różne akcje religijne, a przeor z generałem nie uważają za stosowne powiadomić o tym ordynariusza diecezji. Stawiają go często przed faktem dokonanym, w związku z czym nie może się pogodzić z taką sytuacją. Będzie się domagał, aby podobne wypadki nie powtarzały się więcej, bo on jest odpowiedzialny za diecezję, a nie Jasna Góra. W opinii Barely Ojciec general jest zbyt pewny siebie, a w zakresie władzy duszpasterskiej daleki od biskupa. Wyprawia głupstwa, demoralizuje, robi wszystko przeciwnie. Rozkrzyczeli M. B. jako jasnogórską zawężając w ten sposób jej ogólnopolskie znaczenie. Nadużywają księdza prymasa i odgrywają bardzo paskudną rolę”⁵⁵³.

Prezentowane wyżej dwa fragmenty doniesień, pochodzących od tego samego tajnego współpracownika, pokazują skrajnie różne relacje między biskupem ordy-

⁵⁵¹ Woryginał: dla.

⁵⁵² AIPN Ka, 07/199, t. 1, Wyciąg z doniesienia TW ps. „Ksawery” z dnia 27 X 1966 r., k. 5.

⁵⁵³ *Ibidem*, Wyciąg z doniesienia TW ps. „Ksawery” w dniu 28 VIII 1966 r. z dnia 14 XI 1966 r., Częstochowa, k. 6.

nariuszem a ojcem generałem. Trudno tutaj zweryfikować, czy i która ocena jest przesadzona, być może ostatnia informacja została ukoloryzowana, albo opinie biskupa powstały w chwili wzburzenia i nie były to oceny, jakie prezentował na co dzień. Wiadomo jednak, że wszelkie doniesienia o konfliktach stanowiły pożywkę dla działań SB. Dawało to bowiem przestrzeń do działań zmierzających do rozbiicia jedności Kościoła na terenie Częstochowy.

Rok 1966 był przecież czasem szczególnie silnego konfliktu władz komunistycznych z Kościołem. Takie konfrontacyjne nastawienie miały różne instytucje, nie tylko aparat represji. W grudniu 1966 r. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie zgodziła się na odbywanie praktyki w Archiwum Głównym Akt Dawnych o. Bogumiła Henryka Czerwienia. W pismach wskazywano na korzyści wynikające z zabezpieczenia i właściwego opracowania Archiwum Jasnogórskiego przez dobrze przygotowanego paulina. Naczelnik Aleksander Wołowicz sporządził też notatkę, w której tłumaczył pozytywną decyzję już nie tylko potrzebą dla „fachowego opracowania” archiwum paulinów, ale także: „W przyszłości, gdyby się archiwa kościelne przejęło – byłyby one opracowane”⁵⁵⁴.

Cały czas toczyła się batalia na polu finansowym. W dniu 22 grudnia 1966 r. pracownicy Wydziału Administracyjnego KW PZPR w Katowicach, w oparciu o dane od przewodniczących prezydiów miejskich i powiatowych rad narodowych, Wydziału ds. Wyznań PWRN i Służby Bezpieczeństwa, sporządzili notatkę o pozasakralnym majątku Kościoła na terenie województwa katowickiego. Wykorzystując m.in. dane Państwowego Zakładu Ubezpieczeń oszacowano wartość kościelnych nieruchomości, w tym tych stanowiących własność zakonu paulinów. Majątek ten wyceniono na ponad pół miliarda złotych. Powodem powstania notatki były przygotowania do uszczuplenia tego majątku. Bez ogródek pisano o możliwościach lub braku możliwości przejęcia tych dóbr przez państwo. Często były to już obiekty użytkowane na cele świeckie, jednak formalnie nadal pozostawały własnością Kościoła. Wywłaszczenie wymagałoby od poszczególnych instytucji wypłaty odszkodowania i była to forma niekorzystna z punktu widzenia państwa, dlatego proponowano wzięcie pod rozwagę innego rozwiązania, a mianowicie przejęcie nieruchomości kościelnych za długi Kościoła wobec państwa. Stwierdzono też, że należące do Kościoła grunty rolne zostały w okresie powojennym uszczuplone do maksymalnych granic. Dalsze zabieranie areалу rolnego było niemożliwe do dokonania w ramach obowiązujących przepisów prawa. Wyjątek stanowiło wywłaszczenie gruntów dla celów wynikających z zadań określonych Narodowym Planem Gospodarczym, czyli pod inwestycje państwowe.

⁵⁵⁴ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Pismo Anny Ptaśnik z Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie do dyrektora UdsW w Warszawie Jana Bohdana z dnia 8 XII 1966 r. wraz z odrębną notatką Aleksandra Wołowicza z dnia 13 XII 1966 r., k. 259; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Aleksandra Wołowicza do Anny Ptaśnik z Biura Prac Naukowych Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie z dnia 21 XII 1966 r., k. 258.

Właśnie tego typu przejęcia miały być w przyszłości dokonywane⁵⁵⁵. Stwierdzano też, że znajdujące się w centrach większych miast działki i place budowlane, zwłaszcza tam gdzie istnieje deficyt wolnych miejsc pod zabudowę „przejmują się sukcesywnie” w drodze wyłączenia, ale na podstawie istniejących przepisów. Postulowano, aby plany budownictwa wyprzedzały plany przejęcia nieruchomości i pozwalały wskazywać działki do przejęcia. Informowano, że cełowym działaniem wydziałów budownictwa jest takie planowanie, aby objąć zabudową miejską wszystkie miejskie place należące do Kościoła. „Tak realizowana polityka sprawiała wielokrotnie, że przejęcie działki budowlanej było skuteczną formą represji wobec opornego kleru, czy instytucji kościelnych”⁵⁵⁶. Za najprostsze rozwiązanie przyjmowano możliwość przejęcia dóbr kościelnych za długi wobec państwa. Wskazywano duże zadłużenie, ale jednocześnie przeszkody prawne – nieruchomości są hipoteczną własnością poszczególnych jednostek kościelnych, tj. kurii, parafii i zakonów, a nie zawsze właśnie te konkretne instytucje były zadłużone. Z kolei prawo nie przewidywało możliwości przenoszenia obciążeń finansowych z jednej osoby prawnej na drugą⁵⁵⁷.

Na sporządzonej liście nieruchomości (osobno budynków i gruntów), znalazły się także obiekty należące do zakonu paulinów. Istotną była więc kwestia utrzymania wypłacalności zakonu i niezalegania z podatkami. W informacji kończącej notatkę zawarto jednak sugestię, która była groźna dla zakonu i mogła postawić go w trudnej sytuacji nie ze względu na jego zadłużenie względem państwa, ale ze względu na ogólne zadłużenie wszystkich instytucji kościelnych w Polsce. Zapisano bowiem, że „możliwość sumowania zadłużeń i obciążenia Kościoła jako całości wielce by [...] uprościło” kwestię przejmowania nieruchomości⁵⁵⁸. W przypadku paulinów w wykazie ujmowano budynek szpitala przy ul. Kordeckiego 2, którego wartość szacowano na 3 573 000 zł⁵⁵⁹ (podczas gdy zadłużenie zakonu wobec państwa wynosiło 2 664 287 zł⁵⁶⁰), a także grunty: przy ul. Kazimierza 11 (grunt o powierzchni 4,33 ha) o szacunkowej wartości 187 000 zł; przy ul. Barbary 10/24 (grunt o powierzchni 2,48 ha) o szacunkowej wartości 107 100 zł; ul. Kordeckiego 2, przy ul. Lisinieckiej 1/65 (grunt o powierzchni 2,04 ha) o szacunkowej wartości 520 100 zł. Ponadto nieruchomość w Leśniowie (grunt o powierzchni 8,20 ha) o szacunkowej wartości 240 000 zł⁵⁶¹. Łączną wartość wszystkich budyn-

⁵⁵⁵ AIPN Ka, 085/30, Notatka informacyjna o majątku kościelnym w województwie katowickim z dnia 22 XII 1966 r., k. 4.

⁵⁵⁶ *Ibidem*, k. 4–5.

⁵⁵⁷ *Ibidem*, k. 6.

⁵⁵⁸ AIPN Ka, 085/6, t. 2, Notatka informacyjna o majątku kościelnym w województwie katowickim Wydziału Administracyjnego KW PZPR w Katowicach z dnia 22 XII 1966 r., k. 1–6.

⁵⁵⁹ *Ibidem*, Wykaz nieruchomości, które można przejąć od inwestycji kościelnych, k. 8.

⁵⁶⁰ AIPN Ka, 085/30, Wykaz nieruchomości, które można przejąć od instytucji kościelnych, k. 7.

⁵⁶¹ *Ibidem*, Wykaz gospodarstw rolnych Kościoła Rzymskokatolickiego, k. 8, 12; AIPN Ka, 085/6, t. 2, Wykaz gospodarstw rolnych Kościoła Rzymskokatolickiego, k. 23–27.

ków mieszkalnych i użytkowych zakonu paulinów na terenie województwa szacowano na 6 231 000 zł, co stawiało paulinów na drugim miejscu po franciszkanach (wartość ich budynków szacowano na 14 702 630 zł) i stanowiło spory udział w ogólnym szacunku majątków zakonów męskich (37 811 220 zł)⁵⁶².

W lutym 1967 r. między Komendą Miejską i Powiatową MO w Częstochowie a naczelnikiem Wydziału IV KW MO w Katowicach prowadzono wymianę pism w sprawie wystąpienia z zakonu br. Salomona i o. Sebastiana Świdzińskiego. Informacje o tym uzyskano z Wydziału „W”, który fotokopiował korespondencję o. Rafała Kawczyńskiego, przeora klasztoru w Rzymie z paulinami, szczególnie z o. Jerzym Tomzińskim. Analizowano powody wystąpienia zakonników i zastanawiano się, co było powodem, że w archiwach SB nic nie było na ten temat:

„Wszyscy ci paulini, którzy w minionych latach wyjeżdżali z kraju do klasztorów zagranicznych są w naszych materiałach zewidencjonowani, lecz nazwisko i imię brata Salomona w nich nie występuje. Z dokumentów można wnioskować, że jest to człowiek niepolskiego pochodzenia”⁵⁶³.

Informacje na temat o. Sebastiana pozyskiwano nie tylko za pośrednictwem Wydziału „W”. Pomocny w tym zakresie był TW „X-1”, który zajmując eksponowane stanowisko w zakonie miał na ten temat wiedzę⁵⁶⁴.

W 1967 r. zakon przygotowywał się do opracowania nowej konstytucji. Wynikało to z postanowień soborowych. W tym celu wybrano specjalną komisję z o. Ludwikiem Nowakiem na czele. SB pozyskiwała bardzo szczegółowe informacje od TW „Jurek”. W doniesieniach TW znajdujemy liczne informacje o konkretnych zakonnikach. Najczęściej dotyczą konfliktów personalnych, rywalizacji o stanowiska w zakonie. W jednej z takich notatek czytamy, że przeor z Krakowa o. Sykstus Szafraniec wyjechał już do Szwecji. Swoją wyjazd uzgodnił z generałem. Celem była próba zorganizowania nowej placówki paulinów na terenie Szwecji, gdzie przedstawiciel Polonii zamierzał przekazać bezpłatnie paulinom swoją posesję. Tam zakonnicy organizowali nową placówkę. Przy tej okazji analizowano szanse poszczególnych zakonników na objęcie konkretnych stanowisk we wspólnocie⁵⁶⁵.

Od tajnych współpracowników pozyskiwano informacje, mające świadczyć o ukrytych celach uroczystości jasnogórskich. Na Jasnej Górze 4 września 1967 r. odbył się zjazd księży i kleryków ze wszystkich diecezji w kraju. Patronat nad zjazdem objął kardynał Wyszyński, który był też inicjatorem wydarzenia. SB pozyskało informację o zaleceniach, które zostały wydane. Zobowiązywano

⁵⁶² *Ibidem*, Zestawienie statystyczne budynków mieszkalnych i użytkowych stanowiących własność Kościoła lub użytkowanych przez Kościół, k. 32.

⁵⁶³ AIPN Ka, 085/6, t. 1, Pismo zastępcy komendanta miasta MO ds. SB w Częstochowie pplk. Władysława Syjoty do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 20 II 1967 r., k. 477–478.

⁵⁶⁴ *Ibidem*.

⁵⁶⁵ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Informacja Józefa Wojciechowskiego ze spotkania z TW „Jurek” w dniu 2 IV 1967 r. z dnia 3 IV 1967 r., k. 11.

w nich duchownych do obecności na zjeździe. TW przekazywał informację o panującym przekonaniu, że zjazd ten miał pokazać wiernym obraz jedności i solidarności księży i episkopatu⁵⁶⁶.

W doniesieniach jest bardzo dużo informacji na temat życia osobistego zakonników. Podejrzenia o czerpanie nieregulaminowych dochodów i bliskie relacje z kobietami. Dotyczą jednak głównie zakonników pełniących eksponowane stanowiska i mogą być próbą ich zdyskredytowania przez TW, lub też wzbudzenia zainteresowania tymi materiałami oficera prowadzącego⁵⁶⁷. TW „Jurek”, przekazując bezpiecznie informacje, często wyrażał odważne tezy i kreślił bardzo wyraziste charakterystyki osób, np.: „W bieżącym roku uzyskał w Krakowie świadectwo dojrzałości o. Zapłotny. [...] Wymieniony wprost nienawidzi «Ósemek», ma z nimi zatargi. Z przeorem też się kłóci, jest nerwowy, nie liczy się [ze] słowami, «klnie jak szewc». Tryb życia prowadzi w zasadzie ascetyczny. [...] O. Zygmunt Lubelski w tym roku uzyskał świadectwo dojrzałości w Krakowie. Jest on «równym chłopakiem», przebywa w Częstochowie. [...] Przeor krakowski [...] to wielka świnia, typ przewrotny, karierowicz, egoista. Wykorzystuje wszystkie okazje dla celów osobistych. Ma własny samochód, chyba już czwarty. [...] Ogólnie wredny typ⁵⁶⁸. Czasem te opinie były dość pochlebne: „Jeśli chodzi o o. [Janusza] Zbudniewka, to ma on pretensje do władz, że nie zezwolono mu wyjechać do Węgier [...] jest kulturalnym i wykształconym człowiekiem, ukończył Wydział Historii i stale pracuje nad sobą⁵⁶⁹”.

Pojawiają się skąpe informacje na temat reakcji paulinów na międzynarodowe wydarzenia polityczne. Na wieść o wojnie sześciodniowej wyrazili poparcie dla Izraela, przy czym opierali się na relacjach Radia Wolna Europa. Według tajnego współpracownika na informację o nominacji kardynalskiej Karola Wojtyły paulini zareagowali pozytywnie, podkreślając, że cieszy się zaufaniem wśród duchownych, jest postępowy. Będzie też stanowił przeciwwagę dla konserwatywnego kardynała Wyszyńskiego⁵⁷⁰.

Wyżej wspomnianą informację zakończono „omówieniem”. Tajny współpracownik otrzymał kolejne zadania dotyczące zakonników. Pracownik SB przedyskutował z nim możliwość zorganizowania techniki operacyjnej klasztorze.

⁵⁶⁶ AIPN Ka, 056/79, Wyciąg Jerzego Birnbacha z doniesienia TW ps. „Jesion” z dnia 30 VI 1967 r., k. 114.

⁵⁶⁷ *Vide*: AIPN Ka, 07/199, t. 1, Informacja Józefa Wojciechowskiego ze spotkania z TW „Jurek” w dniu 5 VII 1967 r. z dnia 8 VII 1967 r., k. 18–20; *ibidem*, Informacja Józefa Wojciechowskiego ze spotkania z TW „Jurek” w dniu 28–29 IX 1967 r. z dnia 28 IX 1967 r., k. 21.

⁵⁶⁸ *Ibidem*, Informacja Józefa Wojciechowskiego ze spotkania z TW „Jurek” w dniu 28–29.09.1967 r. z dnia 28 IX 1967 r., k. 23–25.

⁵⁶⁹ *Ibidem*, Informacja Józefa Wojciechowskiego ze spotkania z TW „Jurek” w dniu 16 I 1968 r., k. 31.

⁵⁷⁰ *Ibidem*, Informacja Józefa Wojciechowskiego ze spotkania z TW „Jurek” w dniu 5 VII 1967 r. z dnia 8 VII 1967 r., k. 18–20.

Planowano to na sierpień. Następne spotkanie umówił na 17 sierpnia. Tajny współpracownik przekazał nawet do przechowania 54 dolary, co może świadczyć o sporym zaufaniu⁵⁷¹. W innym doniesieniu czytamy wpis: „Uzgodniłem z t.w. zadania odnośnie dokonania przez niego fotografii kroniki J. Góry – należy dostarczyć aparaturę”⁵⁷². W jeszcze innym: „T.w. otrzymał zadanie odnośnie sprawdzenia aparatury na obiekcie Twierdza, uzgodniliśmy sposób wykonania zadań. Następne spotkanie wyznaczono na 15 stycznia 1968 r. Na spotkaniu t.w. został wynagrodzony finansowo”⁵⁷³.

W sierpniu oficerowie operacyjni Wydziału III informowali, że do Częstochowy przyjeżdża wielu zagranicznych dziennikarzy akredytowanych w Polsce. Szczególnie wielu dziennikarzy francuskich. Wynikało to z faktu wizyty w Polsce prezydenta Francji – Charlesa de Gaulle’a, który miał zamiar odwiedzić Jasną Górę. Przyjazd miał mieć charakter prywatny. W notatce zapisano też: „Krażą pogłoski, że kardynał Wyszyński zaprosił z zagranicy dość dużą liczbę biskupów – chcąc im pokazać jak jest prześladowany Kościół katolicki w Polsce”⁵⁷⁴.

Według danych SB, w 1967 r. na Jasną Górę przybyły 53 wycieczki zagraniczne z 2 356 osobami. Najwięcej, bo aż 17 wycieczek przybyło ze Stanów Zjednoczonych (816 osób), następnie: 8 wycieczek z Kanady (744 osoby), po 5 z NRF (106 osób), Czechosłowacji (225 osób), Austrii (119 osób), 3 z Francji (113 osób), 2 z Wielkiej Brytanii (36 osób), 2 z Ameryki Południowej (35 osób) i 3 z różnych krajów (71 osób). Podkreślono, że uczestnikami tych wycieczek byli głównie przedstawiciele Polonii. Sporządzono też dokładne statystyki dotyczące przyjazdów samochodów osobowych, wjeżdżających na teren klasztoru – polskich i zagranicznych. Łącznie było ich 5 494. Tworzono listy przybywających do sanktuarium ważniejszych osobistości zagranicznych i dyplomatów⁵⁷⁵. Nie były to jednak dane pełne, gdyż w innym komplecie dokumentów znajduje się wykaz wycieczek z Czechosłowacji za lata 1966–1970. Według tego wykazu w samym tylko 1967 r. na Jasną Górę przyjechało 19 wycieczek autokarowych z 749 osobami⁵⁷⁶.

Systematycznie zbierano dane statystyczne dotyczące klasztorów i liczby zakonników. Monitorowano liczby wystąpień z zakonu i wstąpień, liczby zakonni-

⁵⁷¹ *Ibidem*, k. 20.

⁵⁷² AIPN Ka, 07/199, t. 1, Informacja Józefa Wojciechowskiego ze spotkania z TW „Jurek” w dniu 28–29 IX 1967 r. z dnia 28 IX 1967 r., k. 26.

⁵⁷³ *Ibidem*, Informacja Józefa Wojciechowskiego ze spotkania z TW „Jurek” w dniu 16–18 XII 1967 r. z dnia 6 I 1968 r., k. 29.

⁵⁷⁴ AIPN Ka, 056/79, Notatka służbowa oficerów operacyjnych Wydziału III, Częstochowa z dnia 25 VIII 1967 r., k. 255.

⁵⁷⁵ AIPN Ka, 085/6, t. 1, Informacja kpt. Wiktora Nawrota za rok 1967 odnośnie klasztoru jasno-górskiego z dnia 21 III 1968 r., k. 212–215.

⁵⁷⁶ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Wykaz wycieczek z Czechosłowacji do Częstochowy na Jasną Górę, k. 126.

ków studiujących i doktoryzujących się. Liczbę pracowników świeckich pracujących na terenie Jasnej Góry.

SB interesowała się też życiem osobistym zakonników. Od tajnych współpracowników pozyskiwała informacje o tych, których podejrzewano o zażyłe kontakty z kobietami, płacenie alimentów, czy też przejawianie skłonności homoseksualnych⁵⁷⁷. Dane te nie są dla autora tego opracowania w żaden sposób weryfikowalne, więc trudno tutaj cytować imiona, czy choćby przytaczać liczby, które mogą okazać się nieprawdziwe. W tej materii każda informacja, mająca swoje źródło w zwyczajnej plotce, mogła już stanowić podstawę do wpisania jej do raportu. Nie był on bowiem dokumentem obiektywnym.

Dość powiedzieć, że SB starała się kreować własną wizję rzeczywistości. Według przekazu aparatu bezpieczeństwa Wielka Nowenna zakończyła się klęską Kościoła, który działał uwsteczniająco wobec przemian społeczno-politycznych w Polsce. Natomiast kardynał Wyszyński i paulini wykorzystywali Jasną Górę do walki politycznej. Dowodem na to miały być częste przyjazdy prymasa do sanktuarium, ogłoszone kazania, mobilizowanie wiernych i spotęgowanie kultu maryjnego⁵⁷⁸.

W 1967 r. Departament IV MSW wydał zalecenie, aby w stosunku do wszystkich paulinów wniesiono zastrzeżenia do wyjazdu za granicę Polski⁵⁷⁹. Rozpatrywano też wzmocnienie Referatu SB w Częstochowie o jednego inspektora, w którego obowiązkach byłaby organizacja prac operacyjnych dotyczących kurii, klasztoru jasnogórskiego i seminariów duchownych⁵⁸⁰.

Tymczasem ponawiano prośby o zwolnienie obrazu Matki Bożej⁵⁸¹. W 1967 r. w kościołach odczytano „Głos z Jasnej Góry”, w którym paulini pisali o zagrożonej wolności Kościoła poprzez „ograniczenie pracy i działalności Kościoła, a zwłaszcza publicznej czci Boga, odmawianie należnych Kościołowi praw w Narodzie”⁵⁸². W diecezji katowickiej postanowiono informować wiernych

⁵⁷⁷ AIPN Ka, 085/6, t. 1, k. 216–218.

⁵⁷⁸ *Ibidem*, k. 207.

⁵⁷⁹ AIPN Ka, 056/49, Sprawozdanie z pracy Wydziału IV KW MO Katowice za 1967 r. z dnia 22 XII 1967 r., k. 80.

⁵⁸⁰ *Ibidem*, k. 83.

⁵⁸¹ *Kraków: 26 X 1967 Prezydium WRN do metropolity krakowskiego kard. Wojtyły: w sprawie peregrynacji kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej* [w:] P. Raina, *Kościół – Państwo w świetle akt Wydziałów do Spraw Wyznań 1967–1968*, Warszawa 1994, s. 154–155; *Kraków: 28 X 1967 Metropolita krakowski kard. Wojtyła do Prezydium RN: w sprawie nawiedzenia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej* [w:] P. Raina, *Kościół – Państwo w świetle akt...*, s. 156; *Kraków: 28 X 1967 Arcybiskup metropolita krakowski kard. Wojtyła do prezesa Rady Ministrów PRL Józefa Cyrankiewicza: odwołanie w sprawie nawiedzenia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej* [w:] P. Raina, *Kościół – Państwo w świetle akt...*, s. 157–158; *Poznań: 16 VIII 1968 Wydział ds. Wyznań Prezydium WRN do Urzędu ds. Wyznań: dotyczy listu Episkopatu Polski w sprawie „uwięzionego na Jasnej Górze Obrazu Nawiedzenia”* [w:] P. Raina, *Kościół – Państwo w świetle akt...*, s. 219–221.

⁵⁸² AIPN Łd, Pf 10/854, Głos z Jasnej Góry przed pierwszą rocznicą Aktu oddania Narodu w maryjną niewolę Maryi za wolność Kościoła, w dniu 3 V 1967 r., Wielkanoc 1967, k. 46–50.

dłaczego peregrynacja nie wygląda tak jak powinna wyglądać i gdzie znajduje się obraz. Ks. Czesław Domin, reprezentujący kurię, namawiał księży do protestów u władz administracyjnych i instruował, żeby nie organizowali pielgrzymek na Jasną Górę na uroczystości majowe, ale jednocześnie zachęcali do wyjazdów indywidualnych⁵⁸³. Natomiast w marcu 1967 r. dowódca plutonu III Komendy Miasta i Powiatu MO w Częstochowie st. sierż. Lech Jaworski złożył wniosek o przyznanie premii pieniężnej dla funkcjonariuszy ZOMO, pełniących służbę w rejonie Jasnej Góry. Dla siebie, trzech dowódców drużyn: st. sierż. Kazimierza Pelki, sierż. Czesława Kapłana, sierż. Jerzego Grabarczyka; a także dla milicjantów: plut. Bogdana Ogonka, sierż. Zenona Cieślaka, plut. Eugeniusza Wójcika, plut. Czesława Kowalika, plut. Włodzimierza Pelki, sierż. Czesława Kurzawy, sierż. Ryszarda Marczyka⁵⁸⁴.

Na 3 maja 1967 r. Kościół ponownie planował duże uroczystości na Jasnej Górze⁵⁸⁵. W parafiach w Polsce odbywały się msze, na których zachęcano do odwiedzenia sanktuarium jasnogórskiego. Miał zostać odczytany list pasterski prymasa Wyszyńskiego: „Co się stało na Jasnej Górze dnia 3 maja 1966 r.”⁵⁸⁶ W związku z tym Departament Społeczno-Administracyjny MSW polecił urzędom spraw wewnętrznych podjęcie przeciwdziałań. W konsekwencji urzędy te złożyły później do tego departamentu informacje, z których wynika, że podjęto 58 rozmów ostrzegawczych przewodniczących prezydiów powiatowych rad narodowych z administratorami parafii podejrzanymi o przygotowywanie nielegalnych pielgrzymek. W notatce na ten temat czytamy, że masowych rozmów nie przeprowadzono, gdyż „zespoły wojewódzkie uznały, iż nie zachodzi taka potrzeba”⁵⁸⁷. Skutek tej akcji był taki, że księża w tym czasie nie złożyli podań o zezwolenia na odbycie pielgrzymki do Częstochowy. Odnotowano jedną nielegalną pielgrzymkę z parafii w Przybyszewie w powiecie białobrzeskim⁵⁸⁸. Sama uroczystość 3 maja była bardzo obserwowana przez aparat bezpieczeństwa. Wydział II SB KW MO w Katowicach rozpracowywał zagranicznych dziennikarzy, dyplomatów, wycieczki z krajów kapitalistycznych i polonijne. Bezpieka w stosunku do dziennikarzy podejmowała różne działania: od obserwacji, przez zainspirowanie

⁵⁸³ AIPN Ka, 056/65, t. cz. 2, Notatka służbowa Jerzego Birnbacha z odbytego spotkania z TW ps. „Jesion” z dnia 25 IV 1967 r., k. 25–26.

⁵⁸⁴ AIPN Ka, 056/110, t. 1, Wniosek dowódcy plutonu III st. sierż. Lecha Jaworskiego do komendanta miasta i powiatu MO w Częstochowie z dnia 11 III 1967 r., k. 722.

⁵⁸⁵ AAKat., Zespół Akt Rzeczowych, sygn. 47/196, Głos z Jasnej Góry przed pierwszą rocznicą Aktu oddania narodu w macierzystą niewolę Maryi za wolność Kościoła, w dniu 3 V 1967 r. (do odczytania w niedzielę, dnia 23 IV 1967 r.), k. 8–13.

⁵⁸⁶ AIPN Łd, Pf 10/854, Informacja zastępcy komendanta MO ds. Bezpieczeństwa m. Łodzi plk. Henryka Bilskiego dla I sekretarza Komitetu Łódzkiego PZPR Józefa Spychalskiego z dnia 27 IV 1967 r., k. 45.

⁵⁸⁷ AIPN, 1585/7614, Notatka w sprawie kościelnych uroczystości w dniu 3 V 1967 r., k. 84–85.

⁵⁸⁸ *Ibidem*, k. 85.

do przekazywania przez dziennikarzy informacji pokazujących polskich biskupów w złym świetle, aż do pozyskania materiału kompromitującego dziennikarzy prasy zachodniej. Do tych prac wykorzystywano TW „Pawłowskiego”, który reprezentował „Interpress” w Katowicach; TW „Jerzego”, który wykonywał podobne działania w 1966 r. i znał dziennikarzy zachodnich; TW „Łukasza” z Częstochowy, który znał dziennikarzy z „The New York Times”; TW „Wojtki” z Polskiej Agencji Prasowej; fotoreportera Kazimierza Seko z Katowic, TW „Trenera” do zabezpieczenia dziennikarza z „Associated Press”. Zaplanowano, że dziennikarze zostaną zakwaterowani w pokojach hotelowych i kwaterach z podsłuchem telefonicznym i pokojowy. Ponadto kontrolą operacyjną miały być objęte wszystkie wycieczki zagraniczne i turyści indywidualni. Przewidywano, że pracownicy Biura „T” w Warszawie u niektórych osób będą dokonywali przeszukań. Na terenie Częstochowy miała działać stała grupa operacyjna Wydziału II: kpt. Wiesław Popiołek – kierownik, por. Tadeusz Retka – starszy oficer operacyjny i ppor. Henryk Marchwicki – oficer operacyjny. W zależności od potrzeb grupa ta mogła być powiększona. Za całość prac Wydziału II odpowiadał zastępca naczelnika Wydziału II SB mjr Alojzy Wierczyński. Pracownicy Wydziału „B” zabezpieczali łączność radiową (mieli 2 teleporty i 3 nasobne aparaty nadawcze), wykonywali dokumentację fotograficzną numerów rejestracyjnych samochodów w rejonie Jasnej Góry, a także spisywali te numery, wspólnie z pracownikami Wydziału III obserwowali wytypowanych figurantów. Funkcjonariusze Wydziału III zajmowali się zabezpieczeniem Częstochowy przed przypadkami dywersji ideologicznej w czasie trwania uroczystości (podjęto m.in. działania na terenie huty i uczelni wyższych). Wydział „T” miał zadanie nagrywać wystąpienia, zabezpieczać podsłuch telefoniczny i podsłuch pokojowy. Za zabezpieczanie pokoi hotelowych odpowiadało dwóch starszych oficerów techniki operacyjnej. Siedmioosobowy zespół utrwał za pomocą minifonów wystąpienia wewnątrz sanktuarium. Zespół dwuosobowy przy pomocy urządzeń radiowych nagrywał wystąpienia przed szczytem Jasnogórskim. Inny zespół siedmioosobowy opracowywał utrwalone materiały. Za pracę tych zespołów odpowiadali kpt. Jan Kotara, por. E. Zabrzyński i kpt. Bogusław Patola. Pracą wszystkich grup Wydziału „T” kierował pplk Edmund Szymoniak. W celu usprawnienia współpracy wszystkich służb, w dniu 28 kwietnia 1967 r. zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. SB pplk Włodzimierz Kruszyński zorganizował naradę, w której uczestniczyli: wicedyrektor Departamentu IV MSW, naczelnicy poszczególnych wydziałów i ich zastępcy (Wydziału II, Wydziału III, Wydziału IV, Wydziału „W”, Wydziału T”, Wydziału „B”), zastępcy komendanta KP MO w Częstochowie⁵⁸⁹.

⁵⁸⁹ AIPN Ka, 056/74, Plan operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnej na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 3 V 1967 r. z dnia 25 IV 1967 r., k. 102–112; *ibidem*, Plan operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniu 3 V 1967 r. z dnia 24 IV 1967 r., k. 113–121; *ibidem*, Plan organizacji pracy Wydziału „T” dla zabezpieczenia po linii techniki ope-

24 lipca 1967 r. z Komendy Wojewódzkiej MO w Poznaniu informowano I sekretarza KW PZPR Jana Szydłaka o nielegalnej pielgrzymce do Częstochowy. Pałników zatrzymali pracownicy Wydziału Spraw Wewnętrznych w Środzie, wylegitymowali i wezwali do rozejścia się. Z jedenastoma osobami przeprowadzono rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze. Jeden z uczestników relacjonował mi, jak on i jego koledzy idący w grupkach po 4-5 osób, podczas legitymowania mówili milicjantom, że wybrali się w odwiedzinach do rodziny w sąsiedniej miejscowości. Funkcjonariusze postępowali podobnie na wszystkich odcinkach pielgrzymki na terenie województwa poznańskiego. Skutek był taki, że poza Środą na trasie było najwyżej 28 osób. Tylko ks. Antoni Hylka, proboszcz w Ostrzeszowie, odważył się z ambony ogłosić przybycie pielgrzymów i prosić parafian o zapewnienie noclegów (w pielgrzymce uczestniczył wikariusz z Ostrzeszowa ks. Lech Ludwiczak). W samej Częstochowie spotkało się 40 osób (część dojechała różnymi środkami lokomocji). Mszę w kaplicy Matki Boskiej Częstochowskiej odprawił dla nich ks. Zbigniew Stępczyński, wikariusz parafii farnej w Poznaniu. Paulini w czasie powitań nie wymieniali grupy poznańskiej, która podczas uroczystości połączyła się z uczestnikami legalnej już pielgrzymki z Piotrkowa⁵⁹⁰.

Władze państwowe kontynuowały program obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego, ponadto w 1967 r. przypadały inne rocznice, ważne dla komunistów: 50-lecie Wielkiej Rewolucji Październikowej i 25 rocznica powstania Polskiej Partii Robotniczej. Podkreślano nawet 23 rocznicę „odrodzenia” PRL. Natomiast uroczystości kościelne odbierano jako „odrębne i przeciwstawne imprezy masowe”, wśród nich na pierwszym miejscu wymieniano ogólnokrajowe uroczystości na Jasnej Górze. Powołano Wojewódzki Sztab Koordynacyjny dla kierowania zabezpieczeniami imprez i uroczystości odbywających się na terenie województwa katowickiego. Jego zadaniem było koordynowanie m.in. organizacji rozpoznania zamierzeń duchownych, operacyjnego zabezpieczenia obiektów i dokumentowania na potrzeby śledztw wszelkich aktów uznanych za wrogie wobec państwa⁵⁹¹.

racyjnej uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w dniach 2–4 V 1967 r. z dnia 24 IV 1967 r., k. 122–123; *ibidem*, Protokół z narady Zespołu SB KW MO w Katowicach odpowiedzialnego za organizację zabezpieczenia uroczystości kościelnej na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 3 V 1967 r. z dnia 28 IV 1967 r., k. 126–128. *Vide*: AIPN Ka, 085/10, t. 1, cz. 1, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach, pplk. Włodzimierza Kruszyńskiego, dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w dniach 2–3 V 1967 r. z dnia 3 V 1967 r., k. 177–181.

⁵⁹⁰ APP, Komitet Wojewódzki PZPR w Poznaniu, sygn. 2183/0/6.20/1226, Notatka informacyjna I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. Bezpieczeństwa w Poznaniu plk. Alojzego Cygańskiego do I sekretarza KW PZPR w Poznaniu Jana Szydłaka z dnia 24 VII 1967 r., k. 178–180; *ibidem*, Wykaz niektórych uczestników nielegalnej pielgrzymki pieszej z Poznania do Częstochowy w roku 1967 z dnia 19 VII 1967 r., k. 181–186; Relacja ustna Piotra Parzonki z Kępna z dnia 20 XI 2019 r.

⁵⁹¹ AIPN Ka, 085/3, t. 1, Zarządzenie nr 016/67 komendanta KW MO w Katowicach plk. Karola Stawarza w sprawie powołania Wojewódzkiego Sztabu Koordynacyjnego dla kierowania za-

W tezach do rozmowy z biskupem Barełą na temat kontynuowania uroczystości milenijnych z kwietnia 1967 r. zanotowano m.in.:

„[...] wierni mieli dość okazji uczczenia tego jubileuszu na serii uroczystości na Jasnej Górze i w swych parafiach. [...] Dla władz jest oczywistym, że hierarchia chce kontynuować system wieców i manifestacji politycznych. Potwierdza to planowany przez organizatorów program uroczystości, w którym jest mało czasu na modlitewne skupienie, ale jest czas na kilkadziesiąt przemówień w parafiach i na centralnych uroczystościach. Można się spodziewać, że mówcy będą powtarzać swe tezy głoszone w ub[iegłym] roku na Jasnej Górze, w Piekarach, czyli będzie to kolejne nadużycie wolności słowa i kolejna próba jątrzenia społeczeństwa”⁵⁹².

Nic więc dziwnego, że zjazd nauczycieli w dniach 3–5 lipca strona kościelna chciała zachować jak najdłużej w tajemnicy. W diecezji katowickiej informację kierowano tylko do wybranych nauczycieli. Chętni mieli udać się na Jasną Górę indywidualnie, ale koszty przejazdu i utrzymania miały pokryć parafie⁵⁹³.

Ciągle trwały uroczystości milenijne. Na Jasną Górę ścigały pielgrzymki, które np. kończyły cykl uroczystości. W Łodzi pielgrzymka miała kończyć 9-dniową nowennę do Maryi Matki Kościoła „O wolność Kościoła Chrystusowego i pokój świata”⁵⁹⁴ lub miały charakter dziękczynny, jak w Rybniku.

Próba udaremnienia przez przewodniczącego PWRN w Rybniku Maksymiliana Miłka i funkcjonariuszy MO niezgłoszonej pielgrzymki z Rybnika niezupełnie się powiodła. Pątnicy rozpoczęli ją 3 sierpnia i szli na Jasną Górę podziękować za doznane łaski podczas uroczystości peregrynacyjnych. Po interwencji milicji pątnicy przestali już iść w zwartym szyku, lecz w grupkach poniżej czterech osób. Major Zygmunt Nikiel⁵⁹⁵ z SB ustalił pięciu głównych organizatorów: w informacji pojawiły się dane personalne, miejsce zatrudnienia, a przy dwóch osobach

bezpieczeniami imprez i uroczystości odbywających się na terenie województwa katowickiego z dnia 16 V 1967 r., k. 68–70.

⁵⁹² AIPN Ka, 085/3, t. 1, Tezy do rozmowy z biskupem Barełą. Projekt z dnia 4 IV 1967 r., k. 165–167.

⁵⁹³ AIPN Ka, 056/65, t. cz. 2, Notatka służbowa Jerzego Birnbacha z odbytego spotkania z TW ps. „Jesion” z dnia 18 IV 1967 r., k. 28–29.

⁵⁹⁴ AIPN Łd, Pf 10/854, Informacja zastępcy komendanta miejskiego MO ds. Bezpieczeństwa w Łodzi plk. Leona Chruślińskiego dotycząca aktualnej sytuacji wśród kleru łódzkiego z dnia 2 X 1967 r. Załącznik do pisma plk. Leona Chruślińskiego do I sekretarza Komitetu Łódzkiego PZPR Józefa Sychalskiego z dnia 2 X 1967 r., k. 15–21. Opis pielgrzymki łódzkiej z 1966 r. w: APL, Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi, Seria 7: Wydział do Spraw Wyznań, sygn. 1574, Pismo kierownika WdsW Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi Zygmunta Skwiry do UdsW w Warszawie z 22 VIII 1966 r., k. 96–97.

⁵⁹⁵ Zygmunt Nikiel (ur. 1928 r.) był w latach 1962–1969 zastępcą naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach, *vide*: *Kadra bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwach śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim*, wstęp i red. W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurok, Katowice 2009, s. 359–360.

dopisek, że robili zdjęcia w czasie pielgrzymki. Zapowiedział sporządzenie wniosków do kolegium karno-administracyjnego o ukaranie⁵⁹⁶.

Według danych urzędów spraw wewnętrznych od 1 stycznia do 12 września 1967 r. (okres ten uznano za reprezentatywny dla całego roku kalendarzowego ze względu na niewielką liczbę pielgrzymek po 12 września) odbyło się 14 legalnych i 15 nielegalnych pielgrzymek do Częstochowy. Dla porównania w 1966 r. urzędy te odnotowały 8 pielgrzymek legalnych i 26 nielegalnych. W 1967 r. odnotowano więc zmniejszenie liczby pielgrzymek nielegalnych, ale też zmniejszenie ich ogólnej liczby (przy jednoczesnym zmniejszeniu liczby ogółu pielgrzymek w Polsce – z 226 w 1966 r. do 145 w 1967 r.). Brak wydawania zgód na pielgrzymki był praktykowany w całym kraju i nie dotyczył tylko Częstochowy. W 1966 r. na 326 podań wydano 146 decyzji negatywnych. Natomiast rok później na 252 podania wydano 127 decyzji negatywnych. Najwięcej pielgrzymek do Częstochowy organizowano z terenu ówczesnego województwa łódzkiego (w 1967 r. było 11 legalnych i 11 nielegalnych, przy czym część stanowiły tzw. pielgrzymki lokalne). Do najliczniejszych zaliczano wtedy: pielgrzymkę warszawską (liczbę uczestników szacowano na 5–7 tysięcy), pielgrzymkę łódzką (około 1000 osób) i pielgrzymkę kaliską (około 600 osób). Dla urzędników szczególnie manifestacyjny charakter przybrała pielgrzymka łódzka, której uczestnicy nieśli 18 sztandarów i chorągwi kościelnych, byli odprowadzani ulicami Łodzi przez 27 księży z biskupami Bohdanem Bejze i Janem Kulikiem na czele. Powracających pielgrzymów witaly delegacje parafialne z 55 sztandarami i chorągwiami kościelnymi oraz księża, zakonnice i około 3000 wiernych⁵⁹⁷.

Wydarzenia 1966 r. zmobilizowały SB do jeszcze większej kontroli przygotowań i przebiegu uroczystości kościelnych. Przykładem może być plan operacyjnego zabezpieczenia świąt maryjnych w sierpniu i wrześniu na Jasnej Górze. Bardzo szczegółowo opracowano też plan zabezpieczenia uroczystości koronacji figury Matki Bożej w Leśniowie w dniach 12–13 sierpnia 1967 r. (sama uroczystość rozpoczęła się 13 sierpnia o godz. 11⁰⁰)⁵⁹⁸. Do tej akcji użyto 56 funkcjonariuszy: 9 z Wydziału IV, 7 z Referatu Służby Bezpieczeństwa w Zawierciu, 16 z Wydziału „B”, 22 z Wydziału „T”, 2 z Wydziału Śledczego, 8 samochodów, a odtwarzanie z nagrań i przepisywanie stenogramów kazań oraz wytworzenie kompletów dokumentów zaplanowano jeszcze na 13 sierpnia na godzinę 23⁰⁰⁵⁹⁹.

⁵⁹⁶ AIPN Ka, 056/15, Informacja mjr. Zygmunta Nikła z dnia 4 VIII 1967 r. dotycząca nielegalnej pielgrzymki z powiatu rybnickiego, k. 200–201.

⁵⁹⁷ AIPN, 1585/7614, Notatka dotycząca pielgrzymek w okresie od 1 stycznia do 12 IX 1967 r., k. 81. Dane dotyczące liczby pielgrzymek różnią się od ustaleń strony kościelnej, *vide*: Tabela 4.

⁵⁹⁸ AIPN Ka, 085/7, t. 19, Okólnik Kurii Diecezjalnej w Częstochowie na miesiąc lipiec – sierpień 1967 r., k. 334.

⁵⁹⁹ Dokumenty na ten temat zostały już opracowane i opublikowane w 2007 r., *vide*: J. Durka, *Koronacja w dokumentach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa...*, s. 69–126.

Zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. SB, pplk Włodzimierz Krużyński opisując uroczystości sierpniowe na Jasnej Górze stwierdził:

„Tradycyjne sierpniowe imprezy kościelne masowego charakteru na Jasnej Górze w Częstochowie wyróżniają się każdorazowo starannym przygotowaniem propagandowym i organizacyjnym ze strony hierarchii oraz kleru świeckiego i zakonnego. Według założeń organizatorów – tegoroczne uroczystości na Jasnej Górze w swej wymowie nawiązywać będą do ubiegłorocznych uroczystości milenijnych, do ich głównych haseł i rocznicy oddania «Polski Katolickiej w niewolę M.B.»»⁶⁰⁰

Podstawowym celem bezpieki według jej retoryki było „ujawnianie prób i zamierzeń wykorzystania kościelnych imprez do zakłócania porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz operacyjne przeciwdziałanie tendencjom do sprowokowania ekscesów, cudów lub innych zamachów na ustalony porządek prawny»⁶⁰¹.

W ramach prac rozpoznawczo-informacyjnych planowano ujawniać wszelkie zamierzenia organizatorów i ustalać wszelkie zmiany programu, pozyskać informacje ze środowisk bliskich organizatorom na temat ich stosunku do uroczystości, ukrytych celów i komentarzy. Bezpiekę interesowało jak wyglądała praca w parafiach pod kątem propagowania uczestnictwa w uroczystościach i przewidywanej frekwencji. Dokumentowano działania organizacyjne i te, które uznano za propagandowe. Za realizację prac SB odpowiadał zastępca naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach mjr Zygmunt Nikiel. Do zadań operacyjnych zaliczano zapobieganie nielegalnym pielgrzymkom, ujawnianie i likwidowanie sytuacji uznanych za niekorzystne dla bezpieczeństwa, przeciwdziałanie próbom naruszenia przepisów porządku publicznego. Działania uzależniano od stwierdzenia „wrogich wystąpień publicznych ze strony kleru, jak i prób naruszenia przepisów porządku prawnego»⁶⁰². Za wykonanie odpowiadało kierownictwo Wydziału IV, ale w zależności od konkretnych przypadków możliwe było włączenie Wydziału Śledczego. Ponadto w stosunku do wytypowanych osób („figurantów”) planowano uaktywnić pracę operacyjną prowadzoną przez pionierzy II, III i IV. Szczególnie dotyczyło to osób powiązanych Kościołem („z reakcyjnym klerem”), podejrzanych o to, że mogą zostać wykorzystani dla wrogich celów. Do działań należało też:

„Wspólnie ze Służbą MO zabezpieczy się chorych psychicznie, awanturników i inne osoby skłonne do tworzenia «cudów» na tle fanatyzmu religijnego.

Służba Bezpieczeństwa i MO w Częstochowie przeprowadzą rozmowy ostrzegawcze z osobami zatrzymanymi, lub karanymi w przeszłości za zakłócanie porządku podczas podobnych imprez masowych organizowanych na Jasnej Górze.

[...] Pionierzy III uaktywnią pracę operacyjną na obiektach kluczowych i specjalnego znaczenia, głównie w Częstochowie – z uwzględnieniem ujawniania sytuacji

⁶⁰⁰ AIPN Ka, 056/79, Plan operacyjnego zabezpieczenia sierpniowych uroczystości kościelnych w Częstochowie z dnia 7 VIII 1967 r., k. 417.

⁶⁰¹ *Ibidem*.

⁶⁰² *Ibidem*, k. 418.

i okoliczności zagrażających spokojnemu tokowi produkcji na tych obiektach oraz takich sytuacji, które mogą powodować niezadowolenie części załóg, bądź inspirować do warcholskich wystąpień.

[...] Pion II podda operacyjnej kontroli ustalonych dziennikarzy i korespondentów z zagranicy, którzy będą uczestniczyć w uroczystościach.

W podobny sposób zabezpieczy ewentualnie zgłoszone wycieczki zagraniczne obcokrajowców oraz zapewni sobie dopływ informacji w hotelach i punktach usługowych cudzoziemców, szczególnie na terenie Częstochowy w zakresie trwania uroczystości.

[...] Piony II, III i IV oraz Służba Bezpieczeństwa w Częstochowie przygotowują i odpowiednio poinstruują źródła informacji (tajnych współpracowników) do działań inspiracyjnych i profilaktyczno-zapobiegawczych – w wypadku zaistnienia takiej potrzeby.

[...] Wydział «T» oraz Wydział «W» zapewnią maksymalne wykorzystanie obiektu, głównie w Częstochowie, celem udzielenia pomocy w rozpoznawaniu zamierzeń i poczynąń organizatorów uroczystości.

Wydział «T» przygotowuje się do utrwalenia i odtwarzania wszystkich wystąpień publicznych na Jasnej Górze podczas uroczystości. Zapewni również wykonywanie zadań Wydziałowi II i IV na zabezpieczanych obiektach.

[...] Wydział «B» przygotowuje się w stanie osobowym i technicznym do podjęcia zadań obserwacyjno-dokumentacyjnych podczas trwania uroczystości.

[...] Wydział IV sporządzi informacje dla Kierownictwa politycznego i operacyjnego o wynikach rozpoznania przygotowań kleru i przedstawi niezbędne wnioski wynikające z bieżącej oceny sytuacji operacyjnej w związku z imprezami sierpniowymi na Jasnej Górze.

W czasie posiedzeń Zespołu Służby Bezpieczeństwa odpowiedzialnego za operacyjne zabezpieczenie imprez kościelnych na Jasnej Górze – naczelnicy poszczególnych pionów – przedstawiają przebieg i wyniki przygotowań do należytego zabezpieczenia tych imprez⁶⁰³.

Do wykonania zadań wyznaczono 115 funkcjonariuszy SB: 13 z Wydziału IV, 4 z Wydziału III, 4 z Wydziału II, 2 z Wydziału Śledczego, 33 z Wydziału „T”, 37 z Wydziału „B” i 16 z Referatu SB w Częstochowie. Dysponowali oni m.in. 11 samochodami. Stanowisko dowodzenia mieściło się w budynku KM MO w Częstochowie, a całość nadzorował zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. SB, ppłk Włodzimierz Kruszyński. W sztabie znaleźli się: ppłk Lucjan Pikula (naczelnik Wydziału IV w Katowicach), ppłk Ryszard Puchala (zastępca komendanta powiatowego MO ds. SB w Częstochowie), mjr Alojzy Wierczyński (zastępca naczelnika Wydziału II), mjr Wacław Mucha (zastępca naczelnika Wydziału III), mjr Zygmunt Nikiel (zastępca naczelnika Wydziału IV), ppłk Edmund Szy-

⁶⁰³ *Ibidem*, k. 418–420.

moniak (naczelnik Wydziału „T”), mjr Włodzimierz Domagała (zastępca naczelnika Wydziału „B”), kpt. Eugeniusz Wojdas (kierownik Grupy V Wydziału IV).

Wydzielono poszczególne grupy. Grupa pod kierownictwem pplk. Puchały, w której składzie znaleźli się: kpt. Ryszard Kupczyk, kpt. Wiktor Nawrot, por. Stefan Wnęko, kpt. Mieczysław Betka, por. Czesław Ceglarek, por. Tadeusz Baka przy pomocy 16 tajnych współpracowników miała dokonać rozpoznania przebiegu uroczystości, czasu poszczególnych części, zmian w programie, osób głoszących kazania, atmosfery, zamierzeń organizatorów. Grupa nagrywająca Wydziału „T” miała współpracować z kpt. Adrianem Dudkiem, ppor. Stanisławem Staroniem i st. sierż. Stanisławem Boczkim, którzy mieli przekazać streszczenia wystąpień publicznych i ich wstępną ocenę. Identyfikacją pielgrzymek i ustalaniem liczby uczestników uroczystości miała zająć się grupa w składzie: kpt. Ryszard Kupczyk, kpt. Mieczysław Betka, kpt. Wiktor Nawrot, por. Czesław Ceglarek, por. Tadeusz Baka, por. Stefan Wnęko, kpt. Józef Cichoń, por. Roman Potocki, ppor. Jerzy Birnbach, ppor. Stanisław Staroń i plut. Janusz Chejdysz. Szczególną uwagę mieli zwrócić na pielgrzymkę warszawską, jej liczebność, organizację i kierunki aktywności uczestników. Do tego zadania mieli otrzymać pomoc pracowników Wydziału „B” i 3 tajnych współpracowników delegowanych do pielgrzymki. Operacyjną kontrolą cudzoziemców, zwłaszcza dziennikarzy z krajów kapitalistycznych, w celu rozpoznania ich zainteresowań i komentarzy, kontaktów i zapobieganiem kolportażu wrogiej literatury, zajmowała się grupa Wydziału II z mjr. Alojzym Wierczyńskim na czele. Major Wacław Mucha był odpowiedzialny za działania ośmioosobowej grupy oficerów operacyjnych SB w Częstochowie i 3 oficerów operacyjnych Wydziału III, mających obserwować poszczególne osoby (tzw. figurantów), sytuację w parafiach Częstochowy i na terenie powiatu, obserwować sytuację na dworcach PKP i PKS, a także w wyznaczonych zakładach pracy. Zadaniem naczelnika Wydziału „T” było zorganizowanie utrwalenia na taśmie wszystkich kazań i wystąpień publicznych podczas tych uroczystości, a następnie wykonanie stenogramów. Zastępca naczelnika Wydziału „B” odpowiadał za wykonanie dokumentacji fotograficznej, uruchomienie tzw. ruchomych i zakrytych punktów obserwacyjnych, zabezpieczenie łączności radiowej między stanowiskiem dowodzenia a grupami na Jasnej Górze⁶⁰⁴. Szczególna rola przypadła grupie, w skład której wchodził: kpt. Zdzisław Fickowski, kpt. Julian Bemler, por. Winter. Zespół ten miał do dyspozycji karetkę pogotowia wraz z lekarzem i sanitariuszem. Zadaniem członków zespołu było likwidowanie ewentualnych

⁶⁰⁴ *Ibidem*, k. 421–422. Przykładem czasowego źródła informacji może być portier „Orbis – Motelu” w Częstochowie pozyskany przez SB w 1980 r. jako kontakt operacyjny „KS”, który regularnie sprawozdawał na temat przybywających do motelu gości. *Vide*: AIPN Ka, 0026/2640, Notatki służbowe ml. chor. Ryszarda Warkiewicza z 20 V 1986 r. i 3 VI 1986 r., k. 3–4.

incydentów i usuwanie z okolic Jasnej Góry osób, wobec których stwierdzono, że zagrażają porządkowi publicznemu⁶⁰⁵.

Służby mundurowe (oczywiście według odrębnego planu) miały zapewniać porządek na drogach dojazdowych i w bezpośredniej okolicy klasztoru. Ponadto, poza takimi zagadnieniami jak zapewnienie stałego dopływu informacji z najważniejszych zakładów pracy i podniesienia gotowości straży przemysłowych i pożarnych, postanowiono przeprowadzić kontrole zabezpieczenia broni, materiałów wybuchowych, radioaktywnych i trujących⁶⁰⁶. Całość przygotowań wyglądała więc imponująco i nie o samo zapewnienie bezpieczeństwa tutaj szło, ale wyraźnie obawiano się początku jakiegoś buntu, który mógłby zostać zapoczątkowany właśnie podczas uroczystości jasnogórskich.

Spośród tajnych współpracowników na Jasną Górę kierowano duchownego o ps. „Jesion”, który regularnie składał raporty dotyczące Śląskiego Seminarium Duchownego, jednocześnie informował o wszelkich opiniach na temat wizyty prezydenta Francji – gen. Charlesa de Gaulle’a⁶⁰⁷.

Na prośbę komendanta MO ds. Bezpieczeństwa m.st. Warszawy funkcjonariusze katowickiej SB uważnie obserwowali przybycie pielgrzymki warszawskiej⁶⁰⁸. Ta przybyła 14 sierpnia: 17 grup, 7920 pielgrzymów⁶⁰⁹. Bezpieka prowadziła dokładny wykaz pielgrzymek, ich liczebności, wieku pątników, przebiegu uroczystości i treści kazań oraz przemówień⁶¹⁰.

Zachowały się liczne raporty i informacje z tego okresu. W dniach 25 i 26 sierpnia obserwowano wszystkich obcokrajowców, którzy pojawili się w Częstochowie, szczególnie dziennikarzy francuskich i amerykańskich⁶¹¹. Z notatki służbowej pracownika bezpieki dowiadujemy się, że paulini zorganizowali wystawę publikacji –

⁶⁰⁵ AIPN Ka, 056/79, Plan operacyjnego zabezpieczenia sierpniowych uroczystości kościelnych w Częstochowie z dnia 7 VIII 1967 r., k. 423.

⁶⁰⁶ *Ibidem*, k. 423–424.

⁶⁰⁷ AIPN Ka, 056/65, t. 3, Notatka służbowa inspektora Wydziału IV KW MO w Katowicach Jerzego Birnbacha z dnia 16 VIII 1967 r., dotycząca spotkania z TW ps. „Jesion” z dnia 14 VIII 1967 r., k. 284–286; *ibidem*, Wyciąg z doniesienia TW ps. „Jesion” z dnia 21 VIII 1967 r., sporządzony przez oficera Wydziału IV KW MO w Katowicach Jerzego Birnbacha w dniu 4 IX 1967. k. 392.

⁶⁰⁸ AIPN Ka, 056/79, Pismo zastępcy komendanta ds. bezpieczeństwa KMO m.st. Warszawy do I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. Bezpieczeństwa w Katowicach z dnia 26 VII 1967 r., k. 347.

⁶⁰⁹ *Ibidem*, Notatka oficera operacyjnego Grupy IV sierż. Stanisława Boczka z dnia 14 VIII 1967 r., k. 347.

⁶¹⁰ *Ibidem*, Liczne notatki i wykazy, k. 213 i następne.

⁶¹¹ *Ibidem*, Notatka służbowa z dnia 25 VIII 1967 r., k. 347; *ibidem*, Meldunek nr 1 zastępcy naczelnika Wydziału II mjr. Alojzego Wierczyńskiego stan na dzień 25.08 1967 r., godz. 19,k. 347; *ibidem*, Notatka służbowa kpt. W. Popiolka z dnia 26 VIII 1967 r., k. 269; *ibidem*, Meldunek nr 2 zastępcy naczelnika Wydziału II mjr. Alojzego Wierczyńskiego stan na dzień 26.08 1967 r., godz. 11,k. 270.

książek, czasopism i broszur o obronie klasztoru w 1655 r., a 3 września 1967 r. o. Honorat wygłosił kazanie, w którym powiedział, że prawdziwy katolik nigdy nie wstąpi do partii ateistycznej⁶¹². Następnego dnia na Jasną Górę przybyli księża i klerycy z diecezji katowickiej. Pielgrzymce miał towarzyszyć 10 dniowy kurs dotyczący zagadnień soborowych. Częstochowska SB odnotowała słowa powitania, które wygłosił o. Tomziński: „Witam księży tej diecezji, która nie mogła mieć tego szczęścia, by obraz M.B. Częstochowskiej mógł być czczony w parafiach w czasie peregrynacji... Cieszę się jednak z tego, że wszyscy księża mogą teraz – jako przedstawiciele parafii – oddać temu obrazowi hold... Wam wyrządzono krzywdę, ale Matka Boska sprawiła, iż wiara się wzmogła w duszach ludzi, a uroczystości peregrynacyjne jeszcze z większą okazałością się odbywały”⁶¹³.

O. Tomziński pojechał później do Panewnik na uroczystości zakończenia peregrynacji w diecezji katowickiej⁶¹⁴. SB odnotowała też, że w dniach 5–6 listopada 1967 odbył się na Jasnej Górze zjazd alumnów wyższych seminariów duchownych z całej Polski, którzy powrócili po odbyciu 2-letniej służby wojskowej. Przyjechał też kardynał Wyszyński. Jednak zjazd ten miał charakter zamknięty i odbywał się w pomieszczeniach klasztornych, stąd SB miała utrudniony dostęp do informacji o szczegółach⁶¹⁵.

W listopadzie 1967 r. zainteresowanie SB wzbudziła projekcja filmu „Obrona Częstochowy”. Film, rozpowszechniany przez pallotynów, wyświetlono w kościele w Myślenicach dwukrotnie, a osoba obsługująca aparaturę do projekcji wygłaszała komentarze do poszczególnych scen. Kierownik Wydziału Kultury przy Prezydium WRN w Krakowie twierdził, że zakonnicy otrzymali kopie filmu z ambasady amerykańskiej w Warszawie. Prokuratura powiatowa rozpoczęła dochodzenie⁶¹⁶. Film przeczył propagandzie PRL-u, umniejszającej zasługi paulinów.

2 grudnia 1967 r. powstała tajna informacja na temat dążeń zakonu do przejęcia Parafii św. Barbary w Częstochowie. Podpułkownik Lucjan Pikula napisał:

„Nadmienić należy, że kościół «Barbary» w Częstochowie jest placówką parafialną. Paulini po przejęciu tego Kościoła noszą się z zamiarem ustanowić tam klasztor i parafię zakonną. Z uwagi na notowane w ostatnim okresie czasu dążenia paulinów do rozbudowy swych placówek zakonnych – wskazanym byłoby unie możliwienie im przejęcia w/w kościoła.

⁶¹² AIPN Ka, 014/300, cz. 2, Notatka służbowa sierż. Stanisława Boczka z dnia 4 IX 1967 r., k. 401.

⁶¹³ AIPN Ka, 056/15, Informacja pplk. Lucjana Pikuly z dnia 5 IX 1967 r. dotycząca pielgrzymki księży diecezji katowickiej na Jasną Górę w Częstochowie, k. 215–216.

⁶¹⁴ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB pplk. Włodzimierza Krużyńskiego z dnia 29 X 1967 r. dotycząca zakończenia uroczystości peregrynacyjnych w diecezji katowickiej, k. 265–266.

⁶¹⁵ *Ibidem*, Informacja pplk. Lucjana Pikuly z dnia 9 XI 1967 r., dotycząca alumnów Wyższych Seminariów Duchownych, k. 270–271.

⁶¹⁶ AIPN, 1585/7614, Notatka służbowa [brak daty], k. 89.

Za taką decyzją przemawia również fakt, że kościół «Barbary» znajduje się w bliskim sąsiedztwie klasztoru jasnogórskiego i obok tego kościoła znajduje się rzekomo cudowne źródło, co paulini by mogli wykorzystać do rozbudzania fanatyzmu wśród przybywających tam pątników⁶¹⁷.

Korespondencja z przebywającym między innymi w tej sprawie w Rzymie prokuratorem generalnym paulinów o. Rafałem Kawczyńskim była przeglądana przez SB⁶¹⁸. Przy okazji SB odnotowała niesnaski między zakonnikami a „Ósemkami”, wynikające głównie z tego, że to one przyjmowały parafialne delegacje odnawiające Śluby Jasnogórskie i czerpały z tego dochód⁶¹⁹.

Prymas Wyszyński wprowadził bowiem zwyczaj, aby na Jasną Górę co roku przybywały delegacje poszczególnych parafii, a każda z nich przywiozła kopię obrazu i umieściła ją na honorowym miejscu w swoim kościele⁶²⁰.

W końcu roku 1967 SB zainteresowała się o. Włodzimierzem Tadeuszem Kuliberdą, który był synem podprokuratora Wacława Kuliberdy z Częstochowy. Ojciec Włodzimierz Kuliberda studiował na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie i posiadał duże zaufanie przełożonych zakonnych, którzy zabiegali o pozwolenie dla niego na przejazd do Rzymu⁶²¹. Podpułkownik SB Ryszard Puchała wysunął tezę, że pozycja o. Włodzimierza w zakonie wynikała z tego powiązania rodzinnego, gdyż Wacław Kuliberda był znany ze swoich „klerykalnych przekonań”⁶²². W materiałach archiwalnych brak jednak informacji na temat jakichś dalszych poczynań aparatu bezpieczeństwa względem o. Włodzimierza w tym czasie.

8. „Rewelacje” Tadeusza Pręcicka

W styczniu 1966 r. generał o. Tomziński mianował o. Wenantego Tadeusza Pręcicka⁶²³ przeorem w Brdowie. Jednak już w końcu marca lub na początku kwietnia 1967 r. usunął go z tego stanowiska. Tadeusz Pręcicki wystąpił z zakonu. Jego konflikt z paulinami był na tyle duży, że zdecydował się na bardzo radykalny krok: w czerwcu 1967 r. udał się do siedziby SB, żeby poinformować o „przestępczej”

⁶¹⁷ AIPN Ka, 056/15, Informacja pplk. Lucjana Pikuly z dnia 2 XII 1967 r., dotycząca utworzenia parafii zakonnej w diecezji częstochowskiej, k. 173.

⁶¹⁸ *Ibidem*, Informacja pplk. Lucjana Pikuly z dnia 2 XII 1967 r. dotycząca zamiarów utworzenia parafii zakonnej w diecezji częstochowskiej i działalności „Ósemek”, k. 294–295.

⁶¹⁹ *Ibidem*, k. 295.

⁶²⁰ W. Zaleski, *Jasna Góra...*, s. 96.

⁶²¹ *Ibidem*, Informacja pplk. Lucjana Pikuly dotycząca podprokuratora Prokuratury Rejonowej w Częstochowie ob. Kuliberda Wacława z dnia 20 XII 1967 r., k. 174–175.

⁶²² AIPN Ka, 014/300, cz. 2, Raport pplk. Ryszarda Puchały dotyczący podprokuratora Prokuratury Powiatowej w Częstochowie z dnia 18 XII 1967 r., k. 415–416.

⁶²³ AIPN Ka, 056/58, Sprawozdanie z powołania Komisji Centralnej Soborowej Odnowy Zakonu na Jasnej Górze w dniu 30 III 1967 r., k. 39.

działalności paulinów⁶²⁴. 9 czerwca, w Poznaniu rozmowę przeprowadził z nim ppłk Józef Wojciechowski. Materiały trafiły do centrali w Warszawie, a następnie do Krakowa⁶²⁵. Koronnym dowodem przestępczej działalności paulinów miał być egzemplarz wydawanego na użytek wewnętrzny zakonu periodyku „Vox Eremi” (Głos Pustyni)⁶²⁶. W czasopiśmie zamieszczono fotomontaż ośmieszający I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułkę. Bezpieka zaczęła podejrzewać dokonanie przestępstwa o charakterze politycznym⁶²⁷. Ilustracja wykorzystywała zdjęcie Roberta Kennedygo, który w 1964 r. przebywał na Jasnej Górze. Klęczącego Kennedy’ego błogosławił kardynał Wyszyński. Fotomontaż polegał na zastąpieniu głowy Amerykanina głową Władysława Gomułki i umieszczeniu powyżej napisu „Zawsze na czasie”, a poniżej „Przebaczamy i prosimy o przebaczenie...”. Autorem miał być kleryk Seweryn Cibowski, członek kolegium redakcyjnego „Vox Eremi”⁶²⁸.

Co prawda „Vox Eremi” było wydawane w klasztorze w Krakowie, ale trafiło do wszystkich placówek paulinów, przewożono je także do Włoch, USA i na Węgry. Początkowe działania SB dotyczyły tylko tego terenu, ale dość szybko zamieniły się w akcję, uderzającą w zakon jako całość. Już 12 lipca w planie przedsięwzięć dotyczącym paulinów zapisano, że działalność antysocjalistyczna paulinów sprowadzała się do:

„– nadawania uroczystościom św. Stanisława i pielgrzymkom na Jasną Górę wybitnie wrogiego akcentu politycznego – antysocjalistycznego;

⁶²⁴ Temat donosów Tadeusza Pręczonek został już szeroko opisany przez o. Janusza Zbudniewka, *vide*: J. Zbudniewek, *Niedoszła rewizja Urzędu Bezpieczeństwa w Seminarium Paulinów w Krakowie* [w:] *Tempus est optimus magister vitae: prace dedykowane ojcu profesorowi Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM*, red. A. K. Sitnik, Kraków 2010, s. 371–392.

⁶²⁵ AIPN Kr, 010/10450/1, Rozmowa ppłk. Józefa Wojciechowskiego z Tadeuszem Pręczonekiem (byłym przeorem paulinów w Brdowie) przeprowadzona w Poznaniu w dniu 9 VI 1967 r. (odtworzone z taśmy magnetofonowej), k. 88–108.

⁶²⁶ Wydawanie „Vox Eremi” zostało zainicjowane w 1941 r. w działającym w konspiracji Instytucie Filozoficzno-Teologicznym Paulinów na Jasnej Górze. W 1943 r. pismo zostało zlikwidowane i zastąpione „Biuletynem Informacyjnym”. Po wojnie wznowiono wydawanie ale w klasztorze na Skalce w Krakowie. *Vide*: J. Zbudniewek, *Instytut Filozoficzno-Teologiczny Paulinów w latach okupacji niemieckiej* [w:] *Historia vita memoriae. Prace dedykowane Księdzu Profesorowi Stanisławowi Ludwikowi Piechowiczowi*, red. J. Bednarczyk, Kraków 2009, s. 295.

⁶²⁷ AIPN Kr, 010/10450/1, Postanowienie o wszczęciu sprawy operacyjno-śledczej krypt. „Pingwiny” z dnia 29 IX 1967 r., k. 6.

⁶²⁸ *Ibidem*, Plan czynności operacyjno-śledczych w sprawie sporządzenia i rozpowszechniania w 1966 r. w Krakowie i innych miejscowościach w kraju wydawnictwa pt. „Vox Eremi”, którego treść miała stanowić tajemnicę wobec władzy państwowej i zawierać fałszywe wiadomości, mogące wyrządzić istotną szkodę interesom Państwa Polskiego, bądź obniżyć powagę jego naczelnich organów tj. o przestępstwo z art. 23 § 1 mkk. Kraków 11 VIII 1967, k. 34–35; *ibidem*, Protokół przesłuchania świadka Pręczonek Tadeusza przez kpt. Stanisława Klosowicza z KW MO w Krakowie, 18 VII 1967 r., k. 131.

- organizowania peregrynacji obrazu M.B. Częstochowskiej. Tak prowokacyjne zachowanie było, między innymi, powodem incydentów z obrazem w Krakowie, w czasie kościelnych uroczystości millenijnych;
- ignorowania przepisów i zarządzeń państwowych przy organizowaniu dorocznych pielgrzymek warszawskich do Częstochowy, a w czasie ich trwania wygłaszanie prelekcji zawierające antypaństwowe akcenty;
- opracowywania i rozsyłania listów w obronie linii postępowania Wyszyńskiego, a krytykujących jednocześnie władze państwowe oraz kolportowania kazań i listów generała zakonu J. Tomzińskiego, zawierających wrogie akcenty polityczne, będących paszkwilami antypaństwowymi, nawołującymi w treści do walki przeciwko PRL⁶²⁹.

W cytowanym wyżej planie przedsięwzięć aparatu bezpieczeństwa przeciw zakonowi, jego autorzy stwierdzali, że klerycy paulińskiego seminarium są wychowywani w duchu nienawiści do ustroju socjalistycznego, a „wroga działalność” paulinów wynika z inspiracji generała o. Tomzińskiego, ściśle współpracującego z prymasem Wyszyńskim i działającego pod jego auspicjami. Dlatego Służba Bezpieczeństwa podjęła przeciwdziałania „w skali centralnej”. Skoordinowano przedsięwzięcia operacyjne poszczególnych jednostek SB tam, gdzie znajdowały się klasztory paulińskie. Główne kierunki tego planu, opracowanego w Wydziale I Departamentu IV MSW, zakładały udokumentowanie przestępczej działalności Kurii Generalnej oo. Paulinów i poszczególnych zakonników. Chciano też wykorzystać posiadane materiały do skompromitowania paulinów w oczach społeczeństwa⁶³⁰.

Podczas prowadzonego dochodzenia i przesłuchań Tadeusza Pręcicka, pojawiły się kolejne podejrzenia: o nielegalne pozyskanie świadectw dojrzałości przez kilku zakonników, nielegalne wykonywanie obwolut czasopisma „Vox Eremiti” przez jedną z drukarni krakowskich, nielegalne wykonywanie pieczętek o treściach religijnych przez zakład przy ul. Grodzkiej 10 w Krakowie samowoli budowlanej w obrębie klasztoru na Skalce, współpracy zakonników z Abrahamem Foglem (lub Voglem), mającym pomagać zakonnikom w nielegalnym załatwianiu materiałów budowlanych. W związku z tym zmierzano do potwierdzenia zeznań Pręcicka, do pozyskania nowych materiałów i źródeł informacji, wreszcie do agenturalnej penetracji zakonu. Potrzebni byli tajni współpracownicy, tych chciano pozyskać, wykorzystując informacje zdobyte z podczas przesłuchań Pręcicka. Efektem finalnym całej operacji miały być procesy karne, wytoczone poszczególnym zakonnikom. Brakowało jednak dowodów procesowych. Zdobyte egzemplarze „Vox Eremiti” i zeznania byłego przeora to było zbyt mało. Analizowano listę tajnych współpracowników pod kątem możliwości ich dotarcia do klasztoru na Skalce i nawiązania relacji z zakonnikami oraz ustalenia powiązań paulinów

⁶²⁹ AIPN Kr, 010/10450/1, Plan przedsięwzięć dotyczących paulinów z dnia 12 VII 1967, k. 25.

⁶³⁰ *Ibidem*, k. 26.

z poszczególnymi urzędnikami administracji państwowej. Zamierzano też badać, jakie reakcje w kurii i ogólnie w środowisku zakonników wywoła realizacja sprawy. Czynności operacyjne zamierzano prowadzić także siłami SB z Nowego Sącza i Nowego Targu, gdyż na ich terenie znajdowały się placówki zakonne „Ostoja” w Krynicy⁶³¹ i „Bachledówka”. Zakres zadań miał – z pracownikami tych konkretnych jednostek – omówić naczelnik Wydziału IV kpt. Eugeniusz Mirowski. Głównie chodziło o przeprowadzenie rewizji w kilku obiektach równocześnie i zajęcie egzemplarzy wydawnictw oraz środków technicznych np. powielaczy. Podczas rewizji 3 pracowników operacyjnych miało pilnować dzwonów kościelnych, aby zakonnicy nie zorganizowali oporu i nie wezwali na pomoc „sfanatyzowanych środowisk dewocyjnych”. Rewizję miały przeprowadzać 4 grupy pracowników SB po 5 osób każda i prokurator. Dodatkowo teren na zewnątrz mieli zabezpieczać pracownicy operacyjni na posterunkach obserwacyjnych. Grupom rewidującym planowano przydzielić fotografów i po 1 funkcjonariuszu mundurowym. Razem zapotrzebowanie obejmowało 64 osoby, 3 radiowozy, 5 radiostacji i 4 samochody osobowe. Krakowska SB dysponowała tylko jednym tajnym współpracownikiem ps. „Jurek”, który mógł wykonywać zadania w klasztorze na Skalce, dlatego też zamierzano zwrócić się do SB w Częstochowie, aby ta udzieliła pomocy operacyjnej i wykorzystwała swoich tajnych współpracowników. Ponadto analizowano teczkę pracy byłego tajnego współpracownika „33”. Zaplanowano też intensywne stosowanie techniki operacyjnej „PT” i „W”, a więc podsłuchu telefonicznego i kontroli korespondencji⁶³². Przykładem takiego działania Wydziału „W” jest meldunek na temat korespondencji między biskupem olsztyńskim a o. generałem Jerzym Tomzińskim. Biskup zapraszał paulina na uroczystość koronacji obrazu w Świętej Lipce w dniu 18 sierpnia 1968 r. Powoływał się na pielgrzymki króla Jana Kazimierza i hetmanów. Pisał, że Święta Lipka w przeszłości „rozsjaśniała nie tylko Prusy Krzyżackie, Warmię, lecz także Pomorze, Litwę, Podlasie, Ruś, całą Polskę oraz Austrię, Niemcy i Italię”⁶³³. Z tego okresu pochodzą liczne kopie dokumentów sporządzonych przez kurię częstochowską, kurię katowicką i Komisję Centralną Soborowej Odnowy Zakonu Paulinów. Na ich odwrocie przybijano pieczęć o treści „W żadnym wypadku nie wolno wobec osób trzecich ujawniać pochodzenia tej informacji”⁶³⁴.

Rozmowy z czterema kandydatami na tajnych współpracowników „PA”, „DS”, „WB” i „ZI” miał przeprowadzić inspektor Wydziału IV – por. Henryk Korze-

⁶³¹ W tym celu prowadzono część sprawy „Apostolki”, *vide*: AIPN Kr, 08/152, Sprawa obiektowa kryptonim „Apostolki” dot. zabezpieczenia operacyjnego ośrodka szkoleniowego (willa „Ostoja”) Instytutu Świeckiego tzw. „Ósemki” w Krynicy, materiały z lat 1961–1977, k. 1–244.

⁶³² AIPN Kr, 010/10450/1, Plan przedsięwzięć operacyjno-śledczych w sprawie krypt. „Pingwiny” z dnia 21 IX 1967 r., k. 59–69; *ibidem*, Protokół przesłuchania świadka..., k. 132.

⁶³³ AIPN Ka, 085/6, t. 1, Meldunek nr 12 ppłk. Władysława Syjoty do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 9 II 1968 r., k. 456.

⁶³⁴ AIPN Ka, 056/58, Kopie dokumentów z lat 1967–1971, *passim*.

niowski. Zamierzano bardzo dokładnie przeanalizować skład osobowy redakcji „Vox Eremiti”, wszystkich zaangażowanych, a także metody działania i możliwości techniczne redakcji. Chociaż już na tym etapie wykluczono nielegalność drukowania obwolut (po konsultacji z Wojewódzkim Urzędem Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk okazało się, że stopka redakcyjna jest legalna), nielegalny pozostawał kolportaż. W świetle zeznań Tadeusza Pręcicka, od 1953 r. każdy egzemplarz był wysyłany nielegalnie za granice PRL. Korzystano z tzw. okazji, czyli przez turystów wyjeżdżających z Polski. Milenijny numer z fotomontażem do USA wywoził o. Kazimierz Wlazło. Na wypadek kontroli, czasopisma miał schowane osobno, a prowokacyjne zdjęcie ukrył między innymi zabieranymi rzeczami. Wywóz na Węgry miał organizować o. Paweł Kosiak, który przekazywał go przez jednego z Węgrów przebywających w Polsce na wycieczce. Zakon na Węgrzech był skasowany za działalność antypaństwową, ale o. Kosiak utrzymywał kontakt z tamtejszymi zakonnikami⁶³⁵.

Na podstawie zeznań byłego przeora paulinów podejrzewano o nielegalne pozyskanie świadectw dojrzałości. W śledztwie padły konkretne nazwiska zakonników, m.in. Tadeusz Pręcicki oskarżał o organizowanie tych świadectw o. Stanisława Turka, który miał posiadać liczne kontakty wśród nauczycieli i w kuratorium. Postanowiono drogą operacyjną pozyskać ich fotokopie, opracować charakterystyki członków komisji maturalnej w IV Liceum Ogólnokształcącym dla Pracujących w Krakowie. Ponieważ przewodniczącym tej komisji był Henryk Szwagrzyk, to zlecono przeprowadzić badanie genealogiczne, mające ustalić, czy nie ma powiązań rodzinnych z biskupem Tadeuszem Szwagrzykiem⁶³⁶ z Częstochowy⁶³⁷. Osobną sprawą było nielegalne budownictwo na terenie klasztoru. To też zamierzano dokładnie sprawdzić. Ustalano zakres współpracy zakonu z Adamem Voglem, gdyż podejrzewano go o przekazanie przez niego dużej sumy pieniędzy zakonowi i nie było wiadomo, czy to była pożyczka czy ofiara. Chciano też ustalić jego wpływ w administracji państwowej⁶³⁸.

⁶³⁵ AIPN Kr, 010/10450/1, Plan przedsięwzięć operacyjno-śledczych w sprawie krypt. „Pingwiny” z dnia 21 IX 1967 r., k. 59–69; *ibidem*, Protokół przesłuchania świadka..., k. 132.

⁶³⁶ Tadeusz Szwagrzyk (1923–1992) był sufraganiem częstochowskim w latach 1965–1992. *Vide*: K. R. Prokop, *Biskupi Koscioła...*, s. 140–141.

⁶³⁷ AIPN Kr, 010/10450/1, Plan przedsięwzięć operacyjno-śledczych w sprawie krypt. „Pingwiny”..., k. 59–69; *ibidem*, Protokół przesłuchania świadka..., k. 134–137; *ibidem*, Wyciąg z informacji ze spotkania z TW ps. „Jurek” w dniu 5 VII 1967 r., k. 160; *ibidem*, Notatka służbowa inspektora Wydziału IV KW MO w Krakowie por. Henryka Korzeniowskiego dotycząca komisji egzaminacyjnej KOSK dla eksternów z dnia 14 IX 1967 r., k. 169–171.

⁶³⁸ *Ibidem*, Plan przedsięwzięć operacyjno-śledczych w sprawie krypt. „Pingwiny”..., k. 59–69; *ibidem*, Protokół przesłuchania świadka..., k. 137–138; *ibidem*, Notatka służbowa inspektora Wydziału IV KW MO w Krakowie por. Henryka Korzeniowskiego dotycząca Vogla Adama – Abrahama z dnia 11 IX 1967 r., k. 168.

Osobnym tematem, który wypłynął w śledztwie, była działalność Instytutu Prymasowskiego. Podczas planowanych rewizji SB chciała zdobyć dane osobowe i organizacyjne, charakteryzujące metody działalności. Planowano prowadzenie inwigilacji nabożeństw, zbieranie informacji od tajnych współpracowników na temat reakcji innych zakonów, kurii i środowisk świeckich. TW „Jurek” miał zostać wysłany do zakonników na Skalkę i na Jasną Górę „celem inwigilacji zamierzeń kleru w świetle realizowanych czynności”⁶³⁹. Oprócz „Jurka” planowano wykorzystać jeszcze przynajmniej 4 tajnych współpracowników: „Carmen” – miał informować o nastrojach w związku z rewizją na Skalce i miał być wykorzystany do przeciwdziałania profilaktycznego; „Adaś” i „Doktor” – mieli badać stanowisko krakowskiej kurii arcybiskupiej; „Kazek” – informować o nastrojach w zakonach i zgromadzeniach w związku z rewizją, a także ujawniać próby udzielenia pomocy paulinom⁶⁴⁰.

24 marca 1969 r. zdecydowano o zakończeniu sprawy. Po kilku latach ze wszystkich podejrzeń i oskarżeń aktualna i prawdziwa, ale blaha, pozostała jedynie sprawa czasopisma „Vox Eremi”. Kapitan Henryk Korzeniowski – inspektor Wydziału IV KW MO w Krakowie – we wniosku o zakończenie sprawy napisał, że prowadzone dochodzenie zostało umorzone z powodu stwierdzenia braku cech przestępstwa. „Faktyczną podstawą umorzenia było zalecenie kompetentnych czynników politycznych PRL, by zaniechać pociągania do odpowiedzialności karnej osób, które ten czyn popełniły. Z tych samych względów zaniechano planowane w sprawie przedsięwzięcia operacyjno-śledcze zmierzające do realizacji sprawy”⁶⁴¹. Pozostaje dziś pytanie, dlaczego władze polityczne poleciły bezpiece zrezygnować z podejmowanych działań. Można zgodzić się z o. Januszem Zbudniewkiem, który analizował to zagadnienie, że w 1969 r. wpływ na to miała coraz słabsza pozycja ekipy Gomulki. Zebrany przez SB materiał musiał być nieprawdziwy i było oczywiste, że dalsze rozwijanie sprawy może przynieść komunistom więcej strat niż korzyści⁶⁴².

Zeznania Tadeusza Pręczonek zawierają wiele szokujących informacji na temat życia zakonnego. Są jednak trudne do zweryfikowania i nawet bezpieka, walcząca przeciw z Kościołem, miała problem z ustaleniem ich wiarygodności. Materiał, który dostarczył były przeor, mógł wydawać się oficerom SB niezbędny. Z czasem jednak okazał się bezwartościowy. Bardzo też możliwe, że Pręczonek był zastraszaony i szantażowany przez SB, że zeznawał to, czego życzyli sobie funkcjonariusze. Wreszcie możliwe, że niektóre zdania zostały dopowiedziane przez funkcjonariuszy SB. To tłumaczyłoby niedorzeczność niektórych argumentów wysuwanych

⁶³⁹ *Ibidem*, Plan przedsięwzięć operacyjno-śledczych w sprawie krypt. „Pingwiny”..., k. 59–69.

⁶⁴⁰ AIPN Kr, 010/10450/2, Czynności operacyjno-śledcze dotyczące obiektu oo. Paulinów w Krakowie, ul. Skaleczna 15, k. 318.

⁶⁴¹ AIPN Kr, 010/10450/1, Wniosek o zakończenie sprawy z dnia 23 III 1969 r., k. 73.

⁶⁴² J. Zbudniewek, *Niedoszła rewizja Urzędu Bezpieczeństwa...*, s. 371–392.

pod adresem zakonu. Niektóre „rewelacje” dały nawet początek negatywnym mitom, rozwijanym przez SB w następnych latach. Treść zeznań, które możemy przeczytać w materiałach archiwalnych, stanowią bowiem silnie negatywne charakterystyki życia zakonnego i poszczególnych zakonników, przede wszystkim oskarżenia natury politycznej i moralnej, wymierzone nie tylko w kierunku paulinów, ale także w prymasa Wyszyńskiego. W świetle dokumentów można stwierdzić, że już na wstępie Pręczonek podważył znaczenie zakonu, na pierwszy plan wysuwał chęć uzyskiwania profitów finansowych przez paulinów. Kwestionował dorobek duchowy zakonu. Pisząc o kardynale Wyszyńskim wskazywał, że prawdziwym celem Wielkiej Nowenny nie było przygotowanie narodu do Milenium, ale walka z ustrojem socjalistycznym. Według niego hasła Wielkiej Nowenny miały rozbudzić ducha walki z komunizmem. Podkreślał ogromną rolę Instytutu Prymasowskiego, tzw. „Ósemek”, w tym dziele. Do kobiet tych odnosił się z dużą niechęcią: „Jest to tajna organizacja, zorganizowana przez kardynała Stefana Wyszyńskiego. Cel tej organizacji jest jasny i oczywisty – walka z komunizmem, na czele której stoi oczywiście Wyszyński. Do tej organizacji należą młode dziewczęta przeważnie po studiach – lecz owładnięte fanatyzmem religijnym. (Obecnie Instytut Prymasowski liczy sobie około 80 dziewcząt). Są to dziewczęta, którym państwo dało wykształcenie, lecz uległy wpływowi kardynała Wyszyńskiego i oddają się pracy na wskroś antypaństwowej. Oczywiście ulegają wygodnictwu życiowemu, ponieważ kardynał i Jasna Góra daje im duże sumy na utrzymanie”⁶⁴³. Dalej wyliczał przywileje, jakimi cieszyły się „Ósemki”, był oburzony, że narzucały paulinom treść kazań, że głosiły nauki dla mężczyzn, kobiet, dzieci i młodzieży. Podkreślił, że nauki miały charakter antysocjalistyczny. Pręczonek wskazywał, że to „Ósemki” podczas odpustów chodziły po placu jasnogórskim i obserwowały, czy nie ma pracowników bezpieki, że donosiły do kardynała na księży współpracujących z władzą ludową. Pręczonek, oskarżając paulinów, wymienił z imienia i nazwiska 20 ojców którzy, jak twierdził, mieli związki z kobietami i je utrzymywali. Według byłego paulina większość z nich miała dzieci. O jednym napisał, że został przyłapany z kobietami na plaży. 5 ojców określił jako homoseksualistów. Wskazywał przypadki budowy domów prywatnych za pieniądze zakonu. Sam uważał się za człowieka niewinnego. Usunięcie go ze stanowiska w Brdowie, na które wybrano go zaledwie rok wcześniej, uważał za niesprawiedliwe. Swoje oskarżenia kończył słowami: „Mimo to czuję się dobrze z żoną i trojgiem dzieci. Składając podziękowanie Władzom Państwowym za udzielenie mieszkania i pomocy materialnej,

⁶⁴³ AIPN Kr, 010/10450/1, Tadeusz Pręczonek, Charakterystyka życia zakonnego w Zakonie oo. Paulinów i osobiste przeżycia! [mps], k. 110–113. Krytyka historii zakonu jest zadziwiająca i sprzeczna z prawdą, *vide*: A. Jędrzejewski, *Historia Zakonu...*, s. 26–36, 71–80.

przrzekam być wiernym Polsce Ludowej»⁶⁴⁴. Pisał to 30 czerwca 1967 r., a więc zaraz po odejściu z zakonu.

Na podstawie zeznań Pręczonek KW MO ds. Bezpieczeństwa w Krakowie opracowała plan czynności operacyjno-śledczych. W wielostronicowym dokumencie poruszano m.in. wątek Instytutu Prymasowskiego. Charakteryzowano go w sposób następujący:

„Głównym celem [...] jest organizowanie nabożeństw, czuwań soborowych, pielgrzymek, zebrań, nauk i nadawanie tego rodzaju imprezom politycznego charakteru, w szczególności głoszenia hasła «Wyzwolenia Polski Chrześcijańskiej z jarzma komunistycznego» itp. W tym też celu powołano przy instytucie 4 grupy działania, składające się wyłącznie z kobiet, często zatrudnionych na odpowiedzialnych stanowiskach w różnych instytucjach i przedsiębiorstwach państwowych, którym to kobietom nadano nazwę tzw. «Ósemek», związaną z ośmioma błogosławieństwami.

[...] Zadania dla grup są odpowiednio podzielone, a mianowicie:

- grupa maszynistek, na czele której stoi kobieta około 18 [lat], szatynka, imieniem Barbara, ma zadanie przepisywania na matrycach kazań wygłoszonych przez prymasa Wyszyńskiego, a nagranych na taśmie magnetofonowej oraz audycji radia «Wolna Europa», które następnie powielają w kilku tysiącach egzemplarzy i wysyłają do wszystkich parafii w kraju. Niektóre teksty powielonych kazań zostały [...] przesłane za granicę PRL przy pomocy turystów;
- grupa redakcyjna, bezpośrednio podległa Marii Okońskiej, zajmuje się nagrywaniem kazań prymasa Wyszyńskiego oraz redagowaniem modlitw i kazań dla oo. Paulinów, a nadto opracowywaniem porządku i przebiegu uroczystości kościelnych;
- grupa młodzieżowa. Na czele tej grupy stoi kobieta [o] nazwisku⁶⁴⁵ Olszańska. Jej zastępczynią jest również kobieta imieniem Barbara, studentka Wydziału Historii KUL-u. W grupie tej działa i pracuje około 12 kobiet, wśród nich kobieta imieniem Euzebia lat ok. 40. Grupa ta, w szczególności zajmuje się pracą z młodzieżą tj. organizuje spotkania, pielgrzymki, nadając tym imprezom charakter antysocjalistyczny;
- następną grupą działającą przy Instytucie Prymasowskim, jest tzw. «grupa wędrowna». Działające w tej grupie kobiety odwiedzają parafie, organizują – podobnie jak grupa młodzieżowa – spotkania z młodzieżą, a także z kobietami i mężczyznami, połączone z wygłaszaniem prelekcji. Ponadto członkinie grupy wędrownej organizują wiernych do udziału w pielgrzymkach, same uczestniczą w nich, z zadaniem wykrywania osób niepowołanych.

⁶⁴⁴ *Ibidem*, Tadeusz Pręczonek, Charakterystyka życia zakonnego..., k. 125; *ibidem*, Protokół przesłuchania świadka..., k. 156–158.

⁶⁴⁵ W oryginale: nazwiskiem.

Niezależnie od powyższego, Tadeusz Pręcicki zeznał, że [w] pałacu prymasowskim w Warszawie przy ul. Miodowej, mieszkają «Ósemki», tzw. «kurierki», które zajmują się przewożeniem poczty z Episkopatu do poszczególnych kurii biskupich, dekanatów i parafii, a nadto w Częstochowie, w Krynicy i Szczawnicy, Instytut Prymasowski dysponuje domami, które bądź figurują jako prywatna własność, względnie własność zakonu żeńskiego. Domy te służą jako miejsce działania aktywu Instytutu Prymasowskiego⁶⁴⁶.

Zeznania te stanowią rozwinięcie propagandowych ataków na Instytut Prymasowski. W opublikowanej w 1963 r. książce Wiesława Mysłka czytamy:

„Prowadzą one [Ósemki] działalność nie tylko w «świecie», lecz spełniają niepoślednią rolę w wewnętrznym życiu Kościoła, stanowią zespół opiniodawczy, cieszący się całkowitym zaufaniem władz kościelnych. Realizują poważne zadania w stosunku do kleru, a nawet – innych kurii diecezjalnych. Organizują i kierują najpoważniejszymi akcjami Kościoła. Przykładem może być m.in. Kongres Maryjny, który odbył się w 1960 r. w Częstochowie. «Ósemki» partycypowały w organizacji nieprzeciętnie licznej, zdyscyplinowanej i «bojowej» pieszej pielgrzymki warszawskiej, która nadawała ton kongresowi. Członkinie «Ósemek» nie tylko prowadzą osobiście działalność apostołską w »świecie«, lecz również organizują znacznie szerszy apostołat świecki. Tę działalność prowadzą przede wszystkim poprzez Instytut Prymasowski Ślubów Narodu, erygowany przez kardynała Wyszyńskiego w 1957 r. i zlokalizowany na Jasnej Górze. Instytut ten organizuje m.in. «pielgrzymki» środowiskowe – lekarzy prawników, nauczycieli i in., które są w istocie konferencjami zawodowymi, na których opracowywane są w szczególności metody infiltracji tych dziedzin życia, w których działają ludzie wymienionych zawodów. Z tego względu można powiedzieć bez przesady, że «Ósemki» stały się czymś w rodzaju kościelnej masonerii, kościelnych «wtyczek» wewnątrz instytucji społecznych i państwowych⁶⁴⁷.

Celem działań SB było kompromitowanie powiązań „Ósemek” z prymasem. Miało to przynieść następujące efekty: jednym było zniechęcenie księży, zakonników, wreszcie biskupów do Instytutu. Drugim, jak pisze biografka kardynała Wyszyńskiego – Ewa Czackowska, podważenie autorytetu prymasa. Jako przykład autorka podaje anonim, który został napisany ręką duchownego, agenta, na zamówienie Departamentu IV. Tekst zatytułowany „Historia się powtarza”, opatrzone zdjęciami Marii Okońskiej i kardynała, trafił do Watykanu. Anonimowy autor sugerował możliwość rozłamu w Kościele katolickim w Polsce i posługiwał się przykładem wyodrębnienia się mariawityzmu⁶⁴⁸. Opisywał rzekomy negatywny

⁶⁴⁶ AIPN Kr, 010/10450/2, Kierunkowy plan przedsięwzięć dotyczących zakonu paulinów z dnia 22 VI 1967 r., Warszawa, k. 92–94.

⁶⁴⁷ W. Mysłek, *Kościół współczesny*, Warszawa 1963, s. 101–102.

⁶⁴⁸ E. K. Czackowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013, s. 471–473.

wplyw Marii Okońskiej na prymasa, licząc na wywołanie skandalu i skompromitowanie kardynała Wyszyńskiego w oczach dostojników watykańskich⁶⁴⁹.

Posiadane dane bezpieka chciała wykorzystać w wielu kierunkach. Wśród nich była „Sprawa Tomzińskiego”. Według dotychczasowych ustaleń historyków Jerzy Jan Tomziński w 1951 r., jeszcze jako przeor klasztoru w Leśnej Podlaskiej, został pozyskany do współpracy z Urzędem Bezpieczeństwa jako informator o pseudonimie „Jabłoński” (agenta o takim pseudonimie wymienia o. Janusz Zbudniewek, ale nie ma pewności, czy chodzi o tę samą osobę). W świetle materiałów, bardzo szybko, bo już w 1952 r. odmówił tej współpracy, a w następnym roku został wyeliminowany z sieci⁶⁵⁰. W raporcie o wyłączeniu z sieci zapisano:

„Po objęciu stanowiska w Częstochowie przy nawiązaniu z nim zerwanego kontaktu, kategorycznie odmówił współpracy to znaczy – spotykania się z nami i udzielania informacji”⁶⁵¹.

W kolejnych latach generała uważano już za osobę szczególnie niebezpieczną dla PRL i za jednego z najbliższych współpracowników kardynała Wyszyńskiego. Dlatego podjęto wobec niego następujący kierunek działania:

„W realizacji czynności operacyjno-śledczych zmierzać do udowodnienia przestępczej działalności generała paulinów [...]. Posiadane dotychczas materiały dot[yczące] antysocjalistycznej działalności Tomzińskiego (kazania i listy) oraz ewe[ntualnie] uzyskane w toku śledztwa nowe dane – jeśli będą wystarczające – wykorzystać do wszczęcia śledztwa przeciwko Tomzińskiemu”⁶⁵². Planowano też publiczną kompromitację zakonu paulinów: „Posiadane i uzyskane materiały kompromitujące natury moralnej, politycznej i przestępczej wykorzystać do opublikowania w jednym z czasopism centralnych”⁶⁵³. Za koordynację tej wielowątkowej sprawy odpowiadali pracownicy Wydziału I Departamentu IV MSW w Warszawie: inspektor ppłk Józef Wojciechowski⁶⁵⁴ i oficer operacyjny kpt. Emil

⁶⁴⁹ AIPN, 0639/27, Notatka dotycząca zastosowanych przedsięwzięć operacyjnych wobec kardynała Wyszyńskiego i Marii Okońskiej z lutego 1969 r. [brak daty dziennej], Warszawa, k. 170.

⁶⁵⁰ *Sobór oczami polskich komunistów. Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ*, wstęp, wybór i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, Warszawa 2017, s. 189, przypis 6; *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. J. Marecki, F. Musiał, wybór, wstęp i opracowanie K. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta-Szczęch, Kraków 2014, s. 506–507, przypis 2; J. Zbudniewek, *Generał paulinów o. Alojzy Wrzałik...*, s. 394. *Vide*: AIPN, 00945/309/Jacket, Ankieta personalna z dnia 5 II 1975 r., s. 3; *ibidem*, Kwestionariusz Agenta Informatora [brak daty], s. 7–8; *ibidem*, Raport o dokonanym werbunku informatora „Jabłoński” w dniu 9 I 1951 r. z dnia 10 I 1951 r., Warszawa, s. 24–27; *ibidem*, Zobowiązanie o. Jerzego Tomzińskiego „Jabłońskiego” z dnia 9 I 1951 r., Leśna Podlaska, s. 28.

⁶⁵¹ *ibidem*, Raport o wyłączeniu z sieci informatora Tomziński Jan „Jabłoński” z dnia 26 II 1953 r., Warszawa, s. 65.

⁶⁵² AIPN Kr, 010/10450/2, Kierunkowy plan przedsięwzięć..., k. 12.

⁶⁵³ *ibidem*.

⁶⁵⁴ Józef Wojciechowski (ur. 1923 r.) był wtedy bardzo doświadczonym oficerem operacyjnym MSW. Karierę zaczynał w 1944 r. jako wywiadowca WUBP w Rzeszowie. Po skończeniu szkoły

Stafiej. Mieli korzystać z pomocy Biura Śledczego MSW⁶⁵⁵. Mimo szczegółowo zaplanowanych działań, a szczególnie rewizji w klasztorze na Skalce, dochodzenie utknęło. 7 czerwca oraz 4 lipca 1968 r. Prokuratura Wojewódzka w Krakowie ponagliła Wydział Śledczy SB KW MO w Krakowie. Brakowało jedynie ostatecznej akceptacji Biura Śledczego MSW w Warszawie⁶⁵⁶. 6 lipca naczelnik Wydziału Inspekcji Biura Śledczego MSW w Warszawie poinformował KW MO w Krakowie, że postępowanie przeciwko paulinom powinno być umorzone⁶⁵⁷. W związku z tym prokuratura z dniem 31 sierpnia 1968 r. umorzyła dochodzenie z powodu niewykrycia sprawcy sporządzenia i rozpowszechniania „Vox Eremiti” oraz niestwierdzenia przestępstwa w sprawie fikcyjnych świadectw maturalnych. W uzasadnieniu stwierdzono, że pismo wydawane jest od kilkunastu lat w kilkunastu egzemplarzach na użytek wewnętrzny zakonu, dotyczy religii i jedynie na ostatniej karcie, w dziale humoru, znajduje się fotomontaż. W toku dochodzenia nie ustalono, kto konkretnie za to odpowiada, a osoby zajmujące się ewentualnym kolportażem albo nie są obywatelami Polski, albo z Polski wyjechały. Podważono też wiarygodność Pręcicka w sprawie świadectw: „Pręcicki swoje przypuszczenia opiera na tym, że sam czynił starania o uzyskanie świadectwa maturalnego i został skierowany do określonej osoby w kuratorium, u której złożył dokumenty i został dopuszczony do egzaminu dla osób pracujących, ale później odstąpił od egzaminu, w związku z czym wszystkie dokumenty zostały mu zwrócone. Sam więc żadnych konkretnych wiadomości w tej kwestii nie posiada, a tylko na podstawie rozmów z innymi zakonnikami [...]. Nie jest zorientowany czy zdawali oni egzaminy dla eksternistów, czy też w Liceum Pedagogicznym dla Pracujących. W tej sytuacji, gdy brak jest innych dowodów na poparcie przypuszczeń świadka Pręcicka, a nadto, gdy w swoich zeznaniach popada on w sprzeczności [...] i wreszcie gdy [...] fotokopie świadectw dojrzałości [...] są pod względem formalnym bez zastrzeżeń – należy również i w tej części zaprzestać kontynuowania postępowania wobec niestwierdzenia przestępstwa”⁶⁵⁸.

oficerskiej pracował w WUBP Wrocławiu. Był m.in. kierownikiem w PUBP w Legnicy, szefem PUBP w Bystrzycy, Środzie Wielkopolskiej i Górze Śląskiej. Później wyjeżdżał za granicę. Zabezpieczał tam polskie załogi, budujące obiekty przemysłowe w ZSRS i Czechosłowacji. W latach 1965–1966 był delegowany do Ambasady PRL w Oslo. *Widz*: Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/38011> [dostęp: 10 I 2020 r.].

⁶⁵⁵ AIPN Kr, 010/10450/2, Kierunkowy plan..., k. 12–13.

⁶⁵⁶ *Ibidem*, Pismo kpt. Eugeniusza Kępi z KW MO w Krakowie do naczelnika Wydziału Inspekcji Biura Śledczego MSW w Warszawie z dnia 21 VI 1968 r., k. 337–338; *ibidem*, Pismo wiceprokuratora wojewódzkiego Henryka Prackiego do naczelnika Wydziału Śledczego SB KW MO w Krakowie z dnia 4 VII 1968 r., k. 339.

⁶⁵⁷ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Inspekcji Biura Śledczego MSW w Warszawie do naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Krakowie z dnia 6 VII 1968 r., k. 340.

⁶⁵⁸ *Ibidem*, Postanowienie wiceprokuratora wojewódzkiego w Krakowie Stanisława Bartkowskiego o umorzeniu dochodzenia z dnia 31 VIII 1968 r., k. 342–346.

9. Coraz silniejsza kontrola zakonu i uroczystości jasnogórskich oraz próby skłócenia z kurią

SB dysponowało wieloma dokumentami Komisji Centralnej Soborowej Odnowy Zakonu na Jasnej Górze, powołanej przez ojca generała 30 marca 1967 r.⁶⁵⁹ Jest pewne, że dokumentacja trafiała w ręce funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa za pośrednictwem siatki agenturalnej, która docierała bezpośrednio do generała zakonu. Niektóre materiały, zebrane w tomach akt sprawy o kryptonimie „Pustelnik”, mają charakter dekonspiracyjny. W jednej z notatek ze spotkania z TW „Jadwiga” czytamy:

„W ostatnim okresie t.w. przepisywała dla O. Jerzego na maszynie w dalszym ciągu teksty modlitw z języka łacińskiego na polski, oraz trzy tzw. «formułki zakonne». T.w. wyjaśniła, że są to teksty, którymi posługują się zakonnicy w swych zasadach życia zakonnego w poszczególnych funkcjach, np. «kontemplacja życia zakonnego» czy «miłość bliźniego».

W ostatnim okresie pisała również na maszynie w 10-ciu egzemplarzach coś w rodzaju historii zakonu. Było to opracowanie początku powstania zakonu w Polsce, m.in. zawierało: zakon paulinów w Polsce powstał w 1203 r. W świecie było ogółem około 200 klasztorów, najwięcej na Węgrzech. Były również klasztory, m.in. w Hiszpanii, Portugalii i Niemczech. Aktualnie w tych krajach nie ma ani jednego klasztoru paulińskiego. W Polsce były dawniej 23 klasztory, w samej Częstochowie trzy, tj. aktualna parafia św. Zygmunta i św. Barbary. Najstarszym klasztorem paulinów w Częstochowie był aktualny kościół i budynek plebanii św. Zygmunta. [...] W jakim celu pisał to O. Jerzy, na co mu było potrzebne tych 10 egzemplarzy nie mówiła t.w.”⁶⁶⁰

Dalej TW „Jadwiga” otrzymała polecenie uczestnictwa w zjeździe „Odrodzenia” na Jasnej Górze, ustalenia liczby osób i tematyki wygłaszanych kazań oraz przemówień. Zjazd jednak nie odbył się, ale treść kazań, w tym wygłoszonego przez o. Pawła Kosiaka, streściła. Paulin krytykował pijaństwo, rozwody i rozpustę, zapowiedział też przyjazd prymasa Wyszyńskiego w dniu 3 maja. TW „Jadwiga” chciała zerwać

⁶⁵⁹ Protokoły, instrukcje, ankieta, pisma przewodnie, kwestionariusze, *vide*: AIPN Ka, 056/58, Kopie dokumentów Komisji Centralnej Soborowej Odnowy Zakonu na Jasnej Górze, k. 38–69; *ibidem*, Zarządzenie o. generała Jerzego Tomzińskiego z dnia 25 I 1967 r., k. 78–85.

⁶⁶⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa kpt. Wiktora Nawrota z odbytego spotkania z TW ps. „Jadwiga” z dnia 20 I 1968 r., k. 32. O kościołach pw. św. Zygmunta i św. Barbary w Częstochowie i jego przeszłości związanej z zakonem paulinów można przeczytać w wielu opracowaniach, *vide*: A. Barczyk, *Kościół pw. św. Zygmunta w Częstochowie. Historia i architektura*, „Almanach Częstochowy” 2013, s. 97–120; S. Tomoń, *Fundacja klasztoru i kościoła pw. ŚŚ. Barbary i Andrzeja ap. w Częstochowie w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Studia Claromontana” 2005, t. 23, s. 183–270; J. Żmudziński, *Budownictwo i sztuka w Częstochowie do połony XVII wieku* [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 1: *Okres staropolski*, red. F. Kiryk, Częstochowa 2002, s. 281.

współpracę, ale szantażowano ją sankcjami karnymi za ujawnienie się, mówienie nieprawdy, czy zdradzenie miejsca spotkań z pracownikiem SB⁶⁶¹.

Już od jesieni 1967 r. do SB wpływały informacje o konflikcie między paulinami a Kurią Diecezjalną w Częstochowie. Powodem były starania o generała Jerzego Tomzińskiego o przejęcie częstochowskiej Parafii św. Barbary. Miał on do tego celu zaangażować prokuratora generalnego zakonu i przeora o. Rafała Kawczyńskiego, przebywającego w Rzymie. Przeor o. Teofil Krauze pisał też pismo do prymasa Wyszyńskiego, który był skłonny podjąć decyzję korzystną dla paulinów. Przeciwnikiem takiego obrotu sprawy był bp Bareła, który też korespondował z prymasem w tej sprawie. Bezpieka zbierała informacje na ten temat od całej sieci agentów (m.in. TW „Ksawery”) i ewidentnie zamierzała wykorzystać ten spór do trwałego skonfliktowania biskupa z paulinami⁶⁶². Starano się też wykorzystać informacje na temat istniejących konfliktów wewnątrz zakonu: wystąpienia z zakonu byłego przeora w Brdowie i groźbę kilku kolejnych odejść, jakieś nieporozumienia na tle finansowym między przeorem klasztoru w Leśniowie a o. generałem, a także na tle finansowym z „Ósemkami”⁶⁶³. Mimo tych kłopotów o. Jerzy Tomziński zmierzał do umocnienia zakonu, co wyraźnie niepokoiło SB. Podsumowując sprawę wspomnianej wyżej Parafii św. Barbary, oficer SB pisał:

„Analizując w/w sprawę dostrzega się dążność hierarchii paulińskiej do rozbudowy zakonu. Świadczy o tym przekształcenie domu wypoczynkowego paulinów – Bachledówki k. Zakopanego na klasztor, przejęcie przez paulinów parafii i kościoła w Łęczeszycach k. Warszawy, oraz ostatnie starania o przejęcie Parafii św. Barbary w Częstochowie”⁶⁶⁴.

Ze względu na kolejne wydarzenia warto tutaj zauważyć, że nieruchomości w Bachledówce paulini otrzymali na drodze spadku po zmarłej w 1956 r. Stefanii Koniecznej (ta zaś otrzymała ją od Heleny Jarząbek pod warunkiem, że odda nieruchomością któremuś z zakonów). Pierwsze wakacje dla kleryków zaczęto tam organizować już w 1955 r. Po rozbudowie placówki o nazwie „Willa Tebaida”, mieściło się tam nawet 70 kleryków⁶⁶⁵.

⁶⁶¹ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa kpt. Wiktora Nawrota..., k. 32–33.

⁶⁶² AIPN Ka, 085/6, t. 1, Informacja kpt. Wiktora Nawrota z dnia 10 I 1968 r., k. 470–471; *ibidem*, Meldunek nr 4 pplk. Władysława Syjoty do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 10 I 1968 r., k. 474; *ibidem*, Meldunek nr 3 pplk. Władysława Syjoty do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 10 I 1968 r., k. 476.

⁶⁶³ *Ibidem*, Informacja kpt. Wiktora Nawrota..., k. 471–472.

⁶⁶⁴ *Ibidem*, k. 471.

⁶⁶⁵ AJG, sygn. 4296, Kajetan Raczyński. Akta personalne 1924–1961, Sprawozdanie wikariusza generalnego, o. Kajetana Raczyńskiego o stanie zakonu za okres urzędowania śp. o. Alojzego Wrzaliaka generała zakonu z dnia 29 VII 1957 r., k. 111.

Istotny był spór zakonu z kurią o Parafię św. Barbary. Sprawa oparła się o autorytet kardynała Wyszyńskiego, który podjął decyzję korzystną dla kurii⁶⁶⁶. Zabiegi te zakończyły się dla paulinów jednak sukcesem, bo po wielu latach starań, w dniu 30 czerwca 1997 r. abp Stanisław Nowak przekazał parafię zakonowi⁶⁶⁷.

Konflikty i nieporozumienia wewnątrz Kościoła stały się mniej istotne dla SB po wydarzeniach marca 1968 r. w Warszawie i w innych miastach (przynajmniej na jakiś czas)⁶⁶⁸. Bezpieka dążyła do ustalenia stanowiska paulinów, możliwych działań – w kontekście zbliżających się przecież uroczystości 3 maja. Dlatego też domagano się od agentury informacji na ten temat. 17 marca niezwykle cenny dla SB TW „X-1”, zajmujący wysokie stanowisko w strukturach zakonu donosił, że póki co wystąpienia studentów nie były szerzej komentowane przez paulinów. Dodał jednak, że zakonnicy nie znają bliżej tła zająć i wyczekują na wiarygodne informacje⁶⁶⁹. W podobnym tonie wypowiedziała się TW „Jadwiga”, której ojciec general, zapytany o protesty młodzieży, miał odpowiedzieć: „za obie strony należy się modlić i takie wydałem zarządzenie”⁶⁷⁰.

Do uroczystości jasnogórskich 3 maja 1968 r. zarówno KW PZPR w Katowicach, jak i bezpieka przygotowywały się szczególnie mocno. Wpływ na to miały protesty studenckie i tarcia wewnątrz PZPR. W związku z tym zgromadzenie się ogromnych tłumów w Częstochowie mogło stać się początkiem kolejnej fali protestów⁶⁷¹. Zwłaszcza że Kościół nie pozostał obojętny wobec sytuacji w Polsce i 3 maja na Jasnej Górze Episkopat Polski ogłosił Słowo o wydarzeniach marcowych⁶⁷². Biskup częstochowski Stefan Bareła już w marcu wyraził swoje wsparcie dla studentów. Podkreślał wolność jako wartość uniwersalną, bardzo ważną także dla młodzieży i podkreślił rolę duszpasterstwa akademickiego w realizacji tej wolności⁶⁷³.

⁶⁶⁶ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie TW „Boczek” przyjęte przez ppor. Stanisława Boczka z dnia 12 VIII 1969 r., k. 232.

⁶⁶⁷ Z. Janyszek, *Zakony i zgromadzenia męskie i żeńskie w strukturach diecezjalnych* [w:] *Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięcioletnie Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 207.

⁶⁶⁸ Szerzej: S. Fertacz, K. Miroszewski, *Marzec 1968 r. w województwie katowickim*, Katowice 2009.

⁶⁶⁹ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchaly z odbytego spotkania z tajnym współpracownikiem „X-1” z dnia 17 III 1968 r., k. 36.

⁶⁷⁰ *Ibidem*, Notatka służbowa kpt. Wiktora Nawrota z odbytego spotkania z TW „Jadwiga” z dnia 18 III 1968 r., k. 38.

⁶⁷¹ Ważniejsze dokumenty SB, takie jak plany operacyjne, przechowywane w Oddziałowym Archiwum IPN w Katowicach pod sygnaturą IPN Ka 056/56, t. 1, zostały już opublikowane w: J. Durka, *Uroczystości Jasnogórskie 3 maja 1968 r. w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, „Częstochowskie Teki Historyczne” 2016, t. 6, s. 235–263.

⁶⁷² *Jasna Góra: 3 V 1968 Słowo Episkopatu Polski o wydarzeniach marcowych* [w:] P. Raina, *Kościół – Państwo w świetle akt...*, s. 270–272.

⁶⁷³ AIPN Ka, 085/6, t. 1, Meldunek nr 39 pplk. Władysława Syjoty do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 21 III 1968 r., k. 424.

Z KW PZPR wydano dyspozycję o konieczności pełnej dyscypliny pracy w zakładach. Przeprowadzono rozmowy z członkami partii. Przewidywano ewentualność wysłania służbowego poza obręb województwa osób zaangażowanych w prace stowarzyszeń chrześcijańskich. Zabezpieczono środki transportu zakładów pracy, kólek rolniczych i przedsiębiorstw transportowych, aby nie zostały wykorzystane na potrzeby organizacji wyjazdu do Częstochowy. Z KW PZPR wydano polecenie, aby nasilić kontrole w bazach transportowych, kontrole drogowe przez MO. Katowiccy przywódcy partyjni zdecydowali, że administracja nie będzie wydawała zezwoleń na organizację pielgrzymek do Częstochowy. Wystąpili też z sugestią do KC PZPR, żeby podobne działanie podjęto na terenie całego kraju. Ponieważ uroczystości 3 maja odbywały się w dzień roboczy, to zrezygnowano z organizacji świeckich kontrimprez. Postanowiono jedynie o uatrakcyjnieniu miejscowego programu telewizyjnego, repertuaru częstochowskich kin i o przedłużeniu zajęć pozaszkolnych dla dzieci i młodzieży⁶⁷⁴. W informacji SB wskazywano na rosnącą rolę uroczystości 3 maja na Jasnej Górze: „Impreza ta – jakkolwiek organizowana jest dopiero po raz trzeci – staje się tradycyjna (zapoczątkowana została w 1966 r.). Posiada ona charakter ogólnokrajowy, a episkopat z kardynałem Wyszyńskim na czele przywiązuje do niej dużą wagę – o czym świadczy zarządzona mobilizacja hierarchii i kleru do jej starannego przygotowania. Tegoroczne uroczystości odbywać się będą pod hasłem: «Ratowania narodu polskiego od zagrożeń moralnych». W dniu 3 V na Jasnej Górze w Częstochowie rozpoczęte zostaną modły w tej intencji, które trwać będą we wszystkich parafiach do końca b[ieżącego] roku. Jest to akcja podjęta przez episkopat – rzekomo w okresie ciężkiej i bardzo złożonej sytuacji polityczno-społecznej w kraju»⁶⁷⁵. Tzw. złożoność sytuacji politycznej w Polsce podkreślał też pplk Włodzimierz Kruszyński na naradzie Zespołu Służby Bezpieczeństwa KW MO w Katowicach, odpowiedzialnego za organizację zabezpieczenia uroczystości jasnogórskich. Pracowników wyznaczonych do zabezpieczenia i wysłanych do Częstochowy obowiązywała „szczególna i wyjątkowa dyscyplina służbowa”⁶⁷⁶. Ponadto wskazywano na fakt, że uroczystości jasnogórskie są traktowane jako 50-lecie niepodległości Polski. W specjalnym programie Urzędu Spraw Wewnętrznych ujęto obserwacje przygotowań, przeciwdziałanie nielegalnym pielgrzymkom i eksponowaniu sztan-

⁶⁷⁴ AIPN Ka, 085/1, t. 4, cz. 2, Plan Wydziału Administracyjnego KW PZPR w Katowicach dotyczący przeciwdziałania imprezie kościelnej w dniu 3 V 1968 r. w Częstochowie z dnia 16 IV 1968 r., k. 25–26.

⁶⁷⁵ AIPN Ka, 056/56, t. 1, Informacja pplk. Lucjana Pikuly dotycząca przygotowań do uroczystości kościelnej w dniu 3 V 1968 r. na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 27 IV 1968 r., k. 39–40.

⁶⁷⁶ *Ibidem*, Protokół z narady Zespołu SB KW MO w Katowicach odpowiedzialnego do organizacji zabezpieczenia uroczystości kościelnej na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 3 V 1968 r. z dnia 30 IV 1968 r., k. 67–68.

darów nieistniejących już organizacji, a także wywieszaniu flag watykańskich⁶⁷⁷. W wykazie pracowników SB w Częstochowie, biorących udział w akcji, którym wypłacono dodatek do diet służbowych, znajdują się 34 osoby, a w wykazie pracowników SB z Katowic 30 osób⁶⁷⁸. Ponadto zaangażowano 39 tajnych współpracowników⁶⁷⁹. Do poszczególnych miast rozsyłano materiał fotograficzny lub wykazy samochodów o określonych numerach rejestracyjnych, celem wykorzystania przez lokalną bezpiekę⁶⁸⁰. Do Bytomia wysłano fotografie przedstawiające udział górników z kopalni Szombierki w strojach galowych. W piśmie polecono: „Z uwagi na fakt, że wspomniana delegacja górnicza uczestniczy w tego rodzaju uroczystościach po raz wtóry – należy w uzgodnieniu z I Sekr[etarzem] Komitetu Miejskiego PZPR w Bytomiu – w przyszłości zapobiec tym praktykom⁶⁸¹. Wykonano liczne fotografie, które zachowały się do dzisiaj w archiwum i oczywiście spisano z nagrań stenogramy kazań i przemówień⁶⁸².

Niezależnie od tego zbierano wszelkie informacje o innych planowanych uroczystościach jasnogórskich.

W 1968 r. pracownicy wydziałów ds. wyznań przeprowadzili wizytacje poszczególnych klasztorów paulinów w Polsce. Interesowano się sprawami gospodarczymi, współpracą z księżmi diecezjalnymi i prowadzoną katechizacją. W Leśnej Podlaskiej wizytatorów po klasztorze oprowadził przeor o. Bronisław Krąp⁶⁸³. Klasztor w poprzednich latach zmagał się z próbami zlikwidowania katechizacji. W 1961 r. przeor Piotr Ostatek został ukarany przez Kolegium Administracyjne w Białej Podlaskiej za nauczanie religii bez zezwolenia. 27 grudnia 1963 r. Wydział Oświaty i Kultury PWRN w Białej Podlaskiej wydał decyzję zawieszającą katechizację. Mimo zakazów prowadzono ją nadal. Przeor złożył też odwołanie w Kuratorium Okręgu Szkolnego w Lublinie. Inspektor szkolny, przesyłając to odwołanie do Lublina napisał, że „Wobec wybitnie negatywnego stosunku do zarządzeń władz szkolnych oraz wobec wojowniczości księży zakonnych nauczających dzieci religii, a szczególnie katechetki zakonnej ob. Jamroz Barbary”, prosi

⁶⁷⁷ AIPN Ka, 056/110, t. 1, Program Urzędu Spraw Wewnętrznych zakresie przeciwdziałania przedsięwzięciom kleru w r. 1968 na terenie województwa katowickiego z kwietnia 1968 r., k. 696–697.

⁶⁷⁸ AIPN Ka, 056/56, t. 1, Wykazy pracowników SB, biorących udział w zabezpieczeniu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie, którym decyzją ministra MSW wypłacono dodatek do diet służbowych po 20 zł za 2–3 V 1968 r. z dnia 2 V 1968 r., k. 98–100.

⁶⁷⁹ J. Durka, *Uroczystości Jasnogórskie 3 maja 1968 roku...*, s. 260–261.

⁶⁸⁰ *Vide*. AIPN Ka, 056/56, t. 1, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału IV KW MO w Krakowie z dnia 6 V 1968 r., k. 97.

⁶⁸¹ *Ibidem*, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do zastępcy komendanta miasta MO ds. SB w Bytomiu z dnia 6 V 1968 r., k. 96.

⁶⁸² *Ibidem*, Fotografie oraz stenogramy kazań i przemówień, k. 153–246.

⁶⁸³ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Sprawozdanie starszego inspektora Stefana Janka i zastępcy kierownika WdsW Aleksandra Borkowskiego z przeprowadzonej wizytacji klasztoru oo. Paulinów w Leśnej Podlaskiej w dniu 7 III 1968 r., k. 83–84.

o utrzymanie odmownej decyzji⁶⁸⁴. Od września 1964 r. naukę religii kontynuowano. W 1965 r. zakonników ponownie ukarano grzywną, tym razem za niezgłoszenie punktu katechetycznego. Grzywnami grożono także w następnym roku⁶⁸⁵.

W Krakowie duże zainteresowanie wzbudziło funkcjonowanie Wyższego Seminarium Duchownego, przeprowadzono kontrolę księgi inwentarza i księgi rachunkowo-kasowej, obejrzano pomieszczenia klasztorne⁶⁸⁶. Wizytowano też dom zakonny w Warszawie⁶⁸⁷, w Brdowie⁶⁸⁸, klasztor w Leśniewie⁶⁸⁹, a także ośrodek wypoczynkowy w Czerwiennym (na Bachledówce)⁶⁹⁰. Dom zakonny w Brdowie ponownie wizytowano 30 maja 1970 r., tylko wtedy chciano znać stopień zależności placówki od kurii, a także stosunek przełożonego do państwa⁶⁹¹.

Cel tych wszystkich działań może wydawać się oczywisty. Szukano nieprawidłowości, przypadków łamania prawa aby zastraszyć poszczególnych zakonników, a także znaleźć pretekst do nowych represji przeciwko zakonowi.

Dla bezpieczeństwa niezwykle ważnym źródłem informacji był wspominany już tajny współpracownik „X-1”. 9 maja poinformował on oficera prowadzącego, że został przez o. Tomzińskiego oddelegowany do Bachledówki, celem przeprowadzenia tam remontu i założenia centralnego ogrzewania. Miały zostać przeprowadzone prace głównie w trzech pomieszczeniach, gdzie w przyszłości mieli przebywać kardynał Wyszyński, Wojtyła i generał o. Tomziński, a także kobiety

⁶⁸⁴ APLoRP, PPRN i Urząd Powiatowy w Białej Podlaskiej, Seria 8, sygn. 3813, Pismo inspektora szkolnego Wydziału Oświaty i Kultury PWRN w Białej Podlaskiej do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Lublinie z dnia 17 I 1964 r., k. 19.

⁶⁸⁵ *Ibidem*, Pismo administratora Rzymskokatolickiej Parafii w Leśnej Podlaskiej ks. Aleksandra Kościeleckiego z dnia 21 V 1965 r., k. 42; *ibidem*, Dwa pisma zastępcy inspektora szkolnego Stanisława Kozakiewicza z Wydziału Oświaty i Kultury PWRN w Białej Podlaskiej do administratora parafii w Białej Podlaskiej ks. Aleksandra Kościeleckiego z dnia 2 II 1966 r., k.56–57.

⁶⁸⁶ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Sprawozdanie z wizytacji Domu Zakonnego oo. Paulinów w Krakowie, ul. Skaleczna 15. Załącznik do pisma kierownika WdsW PRN w m. Krakowie Leona Króla do UdsW w Warszawie z dnia 18 IV 1968 r., k. 85–90.

⁶⁸⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie z wizytacji Domu Zakonnego oo. Paulinów w Warszawie przy ul. Długiej 3, przeprowadzonej w dniu 15 VI 1968 r., z dnia 24 VI 1968 r. Załącznik do pisma kierownika WdsW PRN m.st. Warszawy Romana Kochońskiego do UdsW w Warszawie z dnia 25 VI 1968 r. k. 94–96.

⁶⁸⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie z wizytacji Domu Zakonnego oo. Paulinów w Brdowie z dnia 22 VI 1968 r. Załącznik do pisma kierownika WdsW PWRN w Poznaniu Edmunda Kędzierskiego do UdsW w Warszawie z dnia 26 VI 1968 r., k. 105–110.

⁶⁸⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie z przeprowadzonej wizytacji klasztoru oo. Paulinów w Żarkach–Leśniewie. Załącznik do pisma kierownika WdsW PWRN w Katowicach Edmunda Łaty do UdsW w Warszawie z dnia 15 VI 1968 r., k. 101–104.

⁶⁹⁰ *Ibidem*, Protokół z wizytacji placówki zakonnej oo. Paulinów w Czerwiennym nr 311, pow. Nowy Targ, przeprowadzonej w dniu 18 VI 1968 r. Załącznik do pisma starszego inspektora Józefa Gąciarza WdsW PWRN w Krakowie do UdsW w Warszawie z dnia 3 VII 1968 r., k. 111–116.

⁶⁹¹ *Ibidem*, Sprawozdanie inspektora WdsW PWRN w Poznaniu Jakuba Daszkiewicza z wizytacji Domu Zakonnego oo. Paulinów w Brdowie w dniu 30 V 1970 r., k. 130–132.

z Instytutu Prymasowskiego, czyli „Ósemki”. „X-1” podał dokładne personali osób zatrudnionych przy pracach remontowych, byli to częściowo miejscowi górale, ale większość wykonawców miała jechać z Częstochowy. Notatka służbowa, sporządzona przez pplk. Ryszarda Puchalę zawiera też uwagi na temat pracy z paulinem, będącym tajnym współpracownikiem. Spotkanie z TW odbył w samochodzie służbowym. Wcześniej wywołał go telefonicznie z Jasnej Góry. TW akurat przebywał w klasztorze, bo dopełniał formalności w związku z zakupem materiału budowlanego – cegiel i kaloryferów. Puchala przeprowadził z nim rozmowę orientacyjną w sprawie ewentualnego zatrudnienia skierowanych przez SB ludzi do prac na Bachledówce. Jednak TW „X-1” nie angażował osobiście robotników. Kierował ich tam prokurator o. Tarsycjusz Nocoń. Dlatego TW poddał myśl, że przecież hydraulicy Rak i Antoś sami mogą sobie dobrać pomocników i z nimi ewentualnie można te sprawy uzgodnić. Zalecał jednak ostrożność, gdyż generał o. Jerzy Tomziński, ale także prokurator zwracali dużą uwagę na zatrudnionych robotników. Następnie uzgodniono szczegóły następnych spotkań, już w Bachledówce lub ponownie na Jasnej Górze⁶⁹².

W maju 1968 r. informowano o przygotowaniach i przebiegu kolejnych uroczystości jasnogórskich. Z poszczególnych miast pracownicy bezpieczeństwa nadawali szyfrogramami informacje o wyjazdach do Częstochowy, ich okolicznościach i liczbie uczestników, zaangażowaniu poszczególnych duchownych w akcję propagującą i działania organizacyjne. Z Łodzi na ogólnopolski dzień modlitw dla studentów na Jasnej Górze Komenda Miejska MO wysłała wraz z uczestnikami tajnych współpracowników. W związku z tym do Częstochowy pojechało dwóch inspektorów Wydziału IV, aby na bieżąco mogli odbierać informacje i wydawać polecenia. Pojechali: kpt. Bartczak i por. Wiesław Juszczyk⁶⁹³. Z Opola wśród wyjeżdżających na Jasną Górę studentów był tajny współpracownik „Karol”, pozostający w dyspozycji Wydziału III. Poza tym meldowano, że „ze strony KW [Komitetu Wojewódzkiego] PZPR zostały przeprowadzone rozmowy z sekretarzem komitetu uczelnianego WSP oraz dyrektorem Studium Nauczycielskiego w Opolu. Ten ostatni na dzień 12 V [19]68 r. [a więc w dzień uroczystości jasnogórskich – dop. J.D.] zarządził zbiórkę studentów dla realizacji zadań w ramach prac w czynach społecznych”⁶⁹⁴. Przy obliczeniach osób wyjeżdżających opierano się na różnych informacjach, nie tylko od TW. Dane dotyczące liczby wyjeżdżają-

⁶⁹² AIPN Ka, 056/79, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchalę ze spotkania z TW „X-1” z dnia 9 V 1968 r., k. 83–84. Bezpieka często wśród robotników pracujących przy remontach i budowie kościołów miała swoich tajnych współpracowników. Jeden z nich miał m.in. zadanie ustalania przypadków nielegalnego przekazywania materiałów na budowę świątyń, *vide*: AIPN Ka, 0026/1900, t. 1, Kierunkowy plan pracy z TW „Dziadek”, Częstochowa 15 II 1984 r., k. 39–40.

⁶⁹³ AIPN Ka, 056/79, Meldunek z Wydziału IV KM MO w Łodzi mjr. Zenona Kielbika do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 11 V 1968 r., k. 109–110.

⁶⁹⁴ *Ibidem*, Meldunek specjalny naczelnika Wydziału IV KW MO w Opolu pplk. Mieczysława Rocha do naczelnika Wydziału I i IV KW MO w Katowicach z dnia 11 V 1968 r., k. 112.

cych studentów kolejną uzyskiwano poprzez odnotowywanie przez pracowników PKP ile osób w konkretnych dniach kupiło bilety do Częstochowy, korzystając z 33-procentowej zniżki⁶⁹⁵.

Ważna informacja dotyczyła dnia modlitw pracowników służby zdrowia⁶⁹⁶. Opracowane przez SB informacje, zawierające streszczenia uroczystości, otrzymywało osiem osób. Siedmiu przywódców partyjnych z Katowic: Edward Gierek, Zdzisław Grudzień, Jan Leś (sekretarz KW PZPR), Karol Stawarz (komendant wojewódzki MO w Katowicach), Józef Haensel (kierownik Wydziału Administracyjnego KW PZPR), Stanisław Opitek, Edmund Łata (z Wydziału do spraw Wyznań), Zenon Drębkowski, Lucjan Pikula. Jedna osoba dalekopisem: dyrektor Departamentu IV MSW w Warszawie płk Stanisław Morawski⁶⁹⁷. Informację dotyczącą uroczystości kościelnych dla studentów wykonano w sześciu egzemplarzach⁶⁹⁸. SB sporządzało dokumentację fotograficzną tych uroczystości, nagrywało kazania i przemówienia. W tej sprawie zachowały się pisma ppłk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału „B” – prośba o oddelegowanie grupy pracowników z aparatami fotograficznymi – celem wykonywania zdjęć fotograficznych i realizacji zadań obserwacyjnych, a także do naczelnika Wydziału „T” – prośba o oddelegowanie grupy pracowników wyposażonych w minifony⁶⁹⁹. Nagrane kazania przepisywano i wysyłało stenogramy⁷⁰⁰.

Zbierano też informacje na temat dnia modlitw dla nauczycieli z 2 lipca 1968 r., poprzedzonego dwudniowymi rekolekcjami w Domu Rekolekcyjnym w Częstochowie przy ul. Barbary 43. Mszę koncelebrowaną na Jasnej Górze odprawił prymas Wyszyński. W swojej wypowiedzi łączył zawód nauczyciela w Polsce z tradycją chrześcijańską. W nabożeństwie brało udział około 1000 osób, a w prowadzonej przez bp. Musiela drodze krzyżowej około 400 osób. O godzinie 14⁰⁰

⁶⁹⁵ *Ibidem*, Meldunek zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Opolu mjr. Stanisława Pyznara z dnia 12 V 1968 r., k. 113.

⁶⁹⁶ *Ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB ppłk. Włodzimierza Kruśzyńskiego z przebiegu ogólnopolskiego dnia modlitw pracowników służby zdrowia na Jasnej Górze z dnia 26 V 1968 r., k. 86.

⁶⁹⁷ *Ibidem*, Notatka z dnia 26 V 1968 r., k. 85.

⁶⁹⁸ *Ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB ppłk. Włodzimierza Kruśzyńskiego dotycząca uroczystości kościelnych dla studentów na Jasnej Górze z dnia 12 V 1968 r., k. 90–92.

⁶⁹⁹ *Ibidem*, Pismo ppłk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału „B” KW MO w Katowicach z dnia 8 V 1968 r., k. 107; *ibidem*, Pismo ppłk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału „T” KW MO w Katowicach z dnia 8 V 1968 r., k. 108; *ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach mjr. Dionizego Girka do naczelnika Wydziału „T” KW MO w Katowicach z dnia 17 VII 1967 r., k. 115.

⁷⁰⁰ *Ibidem*, Stenogram kazania wygłoszonego przez arcybiskupa Bolesława Kominka w dniu 12 V 1968 r. o godz. 10.30 na Jasnej Górze w Częstochowie, k. 97–106.

w bazylice zorganizowano spotkanie z dr Wandą Póltawską na temat przygotowania młodzieży do życia w małżeństwie⁷⁰¹.

Informacji o sierpniowych uroczystościach jasnogórskich dostarczał do SB m.in. TW „Janusz”. Ten sam, który zdradzał szczegóły współpracy między pracownikami kurii i szczegóły z funkcjonowania poszczególnych biskupów, szczególnie biskupa Barely. To od niego SB wiedziała, że ks. Zdzisław Wajzner, który dotychczas odpowiadał m.in. za duszpasterstwo akademickie⁷⁰², może zostać prorektorem seminarium. Zapowiadał, że Episkopat Polski przygotowuje list do wiernych, w którym zaprotestuje przeciwko uwięzieniu na Jasnej Górze obrazu. W liście ma być sporo akcentów politycznych. Teraz TW „Janusz” otrzymał zadanie dostarczyć programy sierpniowych uroczystości na Jasnej Górze. Innym zadaniem było dostarczenie kopii listu Episkopatu Polski w sprawie posterunku MO koło klasztoru jasnogórskiego. List ten miał być rozesłany do parafii celem odczytania podczas mszy⁷⁰³. Temat uwięzionego Obrazu ciągle powracał. Już w marcu tego roku SB odnotowała wypowiedź o Jeremiasza Cieślaka, który podczas kazania na Jasnej Górze miał powiedzieć, że: „Papież w 1957 r. osobiście poświęcił kopię obrazu, który następnie wędrował po parafiach. Nie podobało się to niektórym naszym niewierzącym braciom. W czasie kolejnej peregrynacji obraz M[atki] B[ożej] zatrzymano i przewieziono tu na Jasną Górę., gdzie pozostaje do dziś aresztowany – jak w więzieniu. Mamy jednak nadzieję, że już wkrótce będzie odwiedzał nasze parafie i katolickie rodziny, a posterunki, które jeszcze stoją w dwóch miejscach koło Jasnej Góry zostaną zniesione”⁷⁰⁴.

Do sierpniowych uroczystości maryjnych na Jasnej Górze (zaliczono do nich uroczystości w dniach 14–15, 25–26 i 31 sierpnia oraz 1 września) SB przygotowywała się w analogiczny sposób jak w roku ubiegłym i w maju tego roku. Można powiedzieć, że plan operacyjnego zabezpieczenia opracowany przy wcześniejszych okazjach został powielony. W uzasadnieniu działań SB zapisano m.in. „Tegoroczne uroczystości odbywać się będą – zgodnie z decyzją episkopatu – przy wzmoczonej intensyfikacji modlitw do M[atki] B[ożej] Jasnogórskiej o «uwolnienie

⁷⁰¹ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z dnia 3 VII 1968 r., k. 61–62.

⁷⁰² *Vide*: J. Durka, *Służba Bezpieczeństwa wobec duszpasterstwa akademickiego w Częstochowie w 1969 i na początku 1970 r. Wybrane dokumenty*, „Częstochowskie Teki Historyczne” 2018, t. 8, s. 170–171. Wspomnienie ks. Zdzisława Wajznera z okresu duszpasterstwa akademickiego w Częstochowie w latach 1958–1968: A. Przybecki, *Urządzenie się Kościoła w środowisku akademickim. W poszukiwaniu koncepcji duszpasterstwa studentów w Polsce*, Poznań 1986, s. 153–156.

⁷⁰³ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Notatka służbowa kpt. Ryszarda Kupczyka z odbytego spotkania z TW ps. „Janusz” w dniu 7 VIII 1968 r. z dnia 8 VIII 1968 r., k. 404–407; AIPN Ka, 085/6, t. 1, Meldunek nr 75 pplk. Władysława Syjoty do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 6 VII 1968 r., k. 409.

⁷⁰⁴ *Ibidem*, Meldunek nr 31/68 pplk. Władysława Syjoty do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 18 III 1968 r., k. 433.

jej obrazu więzionego w klasztorze jasnogórskim». Podczas wszystkich uroczystości sierpniowych czytany ma być «Komunikat Episkopatu Polski» w sprawie uwięzionego na Jasnej Górze Obrazu Nawiedzenia. Hierarchia Kościoła i organizatorzy imprezy na Jasnej Górze zakładają, że tegoroczne uroczystości odbywać się będą przy dużej frekwencji osób. W tym celu księża świeccy i zakonnicy obowiązani są agitować wiernych do wyjazdu na uroczystości w Częstochowie. Ekspozuje się hasło: «wszyscy na Jasną Górę – do uwięzionej Matki Boskiej». Jednym z nowszych chwytów propagandowych jest rozprowadzanie przez paulinów wersji do księży, że mają niezliczone ilości zgłoszeń pielgrzymek i że na warszawską pielgrzymkę zapisało się już ponad 30 tys. osób⁷⁰⁵.

Do zabezpieczenia uroczystości sierpniowych planowano użyć 113 funkcjonariuszy SB (13 z Wydziału IV, 4 z Wydziału III, 4 z Wydziału II, 2 z Wydziału Śledczego, 36 z Wydziału „T”, 39 z Wydziału „B”, 15 z Referatu SB w Częstochowie), wykorzystać 11 samochodów (1 z Wydziału IV, 2 z Wydziału „T”, 7 z Wydziału „B”, 1 z Referatu SB w Częstochowie). Planowano wykorzystanie 21 tajnych współpracowników⁷⁰⁶. W tym przypadku zachowały się załączniki do planu operacyjnego, przeznaczone dla poszczególnych wydziałów. Zadanie Wydziału „B” polegało na obserwacji klasztoru i terenu wokół, z uwzględnieniem zachowania się pątników, sporządzaniu dokumentacji fotograficznej, obserwacji dziennikarzy, korespondentów zagranicznych i dyplomatów, spisywaniu numerów rejestracyjnych samochodów, dokumentowaniu zaparkowanych samochodów służbowych. Zorganizowano 3 punkty zakryte. Pierwszy mieścił się w samochodzie marki „Nysa”, zaparkowanym przy zbiegu ulic Siedmiu Kamienic i św. Barbary. Drugi przy zbiegu Alei NMP z Pułaskiego. Trzeci przy Rynku Wieluńskim. Grupa obserwacyjna była wyposażona w aparaty odkryte i dokumenty legalizacyjne Centralnej Agencji Fotograficznej. Stwierdzono, że ograniczone możliwości spowodują obserwację dziennikarzy zamieszkałych w częstochowskich hotelach. Zadania w tym zakresie mieli przekazywać oficerowie operacyjni Wydziału II zakwaterowani w hotelu. W załączniku przewidywano mniejszą liczbę pracowników Wydziału niż w planie operacyjnego zabezpieczenia – 29 osób: 6 wywiadowców obsługiwało punkty zakryte, 12 wywiadowców skierowano do obserwacji klasycznych, 3 do dokumentowania zachowania pątników, 2 do realizacji zadań na parkingu, 2 do obsługi radiostacji w sztabie, 2 w miejscu zakwaterowania, 2 kierowników sekcji do kierowania grupami. Pracownicy Wydziału „B” dysponowali 6 radiotelefonami typu „Teleport” z zasilaniem sieciowym i akumulatorowym oraz 2 radiotelefony typu „Liliput”. Grupy prowadzące obserwację klasyczną wyposażono w 3 różne aparaty fotograficzne (zakamuflowane i odkryte). Natomiast wywiadowcy obsługujący punkty zakryte otrzymali 3 aparaty bez kamuflażu, w tym

⁷⁰⁵ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Plan operacyjnego zabezpieczenia sierpniowych uroczystości kościelnych w Częstochowie z dnia 5 VIII 1968 r., k. 6.

⁷⁰⁶ *Ibidem*, k. 5–16.

aparaty z teleobiektywami, wywiadowcy występujący jako reporterzy CAF otrzymali 3 aparaty odkryte, wywiadowcy na parkingach zostali wyposażeni w 2 różne aparaty fotograficzne i 1 minifon, w rezerwie zostawiano 2 aparaty zakamuflowane i 1 odkryty. Ponadto pracownicy Wydziału „B” dysponowali 1 kamerą filmową i doraźnym punktem szybkiej obróbki fotograficznej, mieszczącym się w „Bazie” Wydziału. Wywiadowców wyposażono jeszcze w 3 lornetki. Interesująco opisano środki maskowania: „Dla zmiany wyglądu zewnętrznego wywiadowców biorących udział w obserwacji klasycznej, wykorzystana będzie garderoba operacyjna i specjalna oraz podręczne rekwizyty”⁷⁰⁷. Z kolei wywiadowcy Wydziału „T” zostali podzieleni na 3 grupy. Zadaniem pierwszej, 6-osobowej grupy było utrwalenie przemówień przy pomocy minifonów i urządzeń radiowych. Druga, 8-osobowa grupa oficerów miała zadanie opracowywać utrwalone materiały. Trzecia, 4-osobowa grupa oficerów została przeznaczona do eksploatacji obiektów „PT” (podsluchu telefonicznego)⁷⁰⁸. Zadaniem Wydziału II była kontrola poczynań korespondentów zagranicznych, którzy według bezpieczeństwa przekazywali swoim agencjom informacje tendencyjne i nieobiektywne. W związku z tym planowano zneutralizować ich działalność poprzez odciągnięcie ich uwagi od interesujących ich spraw i zwrócenie jej na takie zagadnienia, które leżały w zainteresowaniu polskich władz, np. na negatywne strony działalności duchownych, szczególnie hierarchów. Oficerowie mieli zapobiegać „przeciekowi” informacji do zagranicznych reporterów. Szczególnym zadaniem było zbieranie kompromitujących materiałów na dziennikarzy prasy krajów kapitalistycznych. Żeby to zrealizować przedsięwzięto szczególne środki. Dziennikarzy będących w zainteresowaniu bezpieczeństwa kierowano w hotelach i kwaterach prywatnych do pokoi „opracowanych technicznie”. Żeby móc kontrolować rozmowy telefoniczne, wywiadowcy mieli zabezpieczyć technicznie numery telefonów (czyli założyć podsłuch). Ponadto na poczcie sprawdzano, czy do dyspozycji dziennikarzy nie będą oddane odrębne punkty telefoniczne i dalekopisy. Jeśli tak, to oczywiście planowano założyć podsłuch telefoniczny, a pracownicy poczty obsługujący dalekopisy mieli zostać „doraźnie pozyskani”. Te ostatnie czynności przewidywano wykonać we współpracy z oficerami z Wydziału „T”. Postanowiono kontaktować się z Departamentem II MSW w sprawie wysłanych tajnych współpracowników. Do akcji planowano wykorzystać źródła obywatelskie ps. „Janusz” i „Wojtek”, wykorzystywanych już w poprzednim roku tajnych współpracowników „Jerzy” i „Łukasz”, a także fotoreportera CAF-u z Katowic – Kazimierza Seko. „Janusz” był dziennikarzem (nie mylić z występującym w kilku miejscach książki TW „Janusz”, który był księdzem

⁷⁰⁷ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Załącznik do planu operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniach 14–15, 25–26, 31 VIII i 1 IX 1968 r. z dnia 6 VIII 1968 r., k. 24–29.

⁷⁰⁸ *Ibidem*, Plan organizacji pracy Wydziału „T” dla techniczno-operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w dniach 14–16 VIII 1968 r. i 24–26 VIII 1968 r. z dnia 8 VIII 1968 r., k. 30–31.

pracującym w częstochowskiej kurii), miał kontakt z przywódcami Kościoła katolickiego w Polsce, a w 1966 r. poznał wielu zachodnich dziennikarzy akredytowanych w Polsce. „Jerzy” też był dziennikarzem i miał swobodny kontakt z reporterami z krajów zachodnich, dla SB wykonywał już zadania w maju i sierpniu 1966 r. „Wojtek” pracował w Polskiej Agencji Prasowej w Warszawie i miał „dobre rozpoznanie” dziennikarzy akredytowanych w Warszawie. Miał informować SB o zamierzeniach dziennikarzy zagranicznych. „Łukasz” pracował obecnie w Częstochowie, ale w czasów, kiedy przebywał w stolicy, miał kontakty z agencją „The New York Times”. Ponadto przewidywano przeprowadzić rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze z dziennikarzami polskimi, którzy reprezentowali prasę niepartyjną. Celem tych rozmów było też ich ewentualne wykorzystanie. Pracownicy Wydziału II zamierzali też przeprowadzić rozmowy ze wszystkimi pilotami wycieczek zagranicznych, aby zdobyć informacje o zachowaniu się uczestników. Chociaż jeszcze nie wiadomo o ewentualnym przyjeździe dyplomatów, to jednak razem ze Służbą Ruchu Drogowego MO zabezpieczono wszystkie drogi dojazdowe do Częstochowy, aby uzyskać wczesną informację o ich przyjeździe. Postanowiono rozpoznać zamiary i miejsce pobytu cudzoziemców przybyłych indywidualnie. Planowano przeprowadzić rozmowy z obywatelami polskimi, którzy im towarzyszyli. W kontroli obcokrajowców miał pomóc Wydział Kontroli Ruchu Granicznego. Przedstawiciele handlowi z zagranicy oraz montażyści, przebywający na terenie województwa katowickiego, mieli zostać zaabsorbowani obowiązkami służbowymi przez centrale handlu zagranicznego „Centrozap”, „Stalexport”, „Węglokoks” i „Hartwig”. Pracownicy Wydziału II zapewnili warunki kontrolowania pobytu obcokrajowców we wszystkich hotelach Częstochowy oraz w 20 kwaterach prywatnych, w tym w 2 kwaterach, gdzie w 1966 r. mieszkali korespondenci zagraniczni. Planowano objąć kontrolą wszelkie środki łączności, a w razie potrzeby operacyjnej takie instytucje jak: punkty wymiany dewiz czy księgarnie. Oprócz grupy operacyjnej, działającej na terenie Częstochowy, planowano powołanie oddzielnej grupy operacyjnej na terenie Katowic, która w związku z uroczystościami na Jasnej Górze także będzie zabezpieczała cudzoziemców i będzie w ścisłym kontakcie z grupą częstochowską⁷⁰⁹. W wykazie tajnych współpracowników, którzy mieli brać udział w sierpniowych uroczystościach jasnogórskich znajdujemy pseudonimy: „Wacław”, „Dziekan”, „Jadwiga”, „Zenon”, „Ryś”, „Walde-
mar”, „Janek”, „Kalinowski”, „Marian”, „Walek”, „Edward”, „Lusiek”, „Jacek”, „Kazimierz”, „Nawrot”, „Grzybowski”, „Alfa”, „Janek”, „Robert” i jeszcze jeden, którego zapis jest trudny do odczytania. Ponadto było dwóch tajnych współpracowników paulinów „X-1” i „Kalina”⁷¹⁰. Z innego zestawu dokumentów wiemy,

⁷⁰⁹ *Ibidem*, Plan operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniach 15, 25, 26 i 31 VIII 1968 r. z dnia 9 VIII 1968 r., k. 32–40.

⁷¹⁰ *Ibidem*, Wykaz pracowników operacyjnych i TW, którzy będą brali udział w zabezpieczeniu uroczystości na Jasnej Górze w dniach 14–15 i 25–26 VIII 1968 r., k. 41.

że w ramach sprawy o kryptonimie „Pustelnik”, TW „Waldek” otrzymał zadania ustalania przygotowań do uroczystości 15 sierpnia, wykonać zdjęcia z tej uroczystości, pozyskać nazwiska tych zakonników, którzy wezmą udział w pielgrzymce warszawskiej, nazwiska biskupów przybywających na Jasną Górę, informacje, kto będzie wygłaszał kazania, a także jak paulini będą oceniać przebieg uroczystości⁷¹¹. Informację na temat paulinów uczestniczących w pielgrzymce warszawskiej (o Leonarda, o Mateusza, o Jakuba Bernackiego, o Feliksa, br. Wenantego i br. Metodego) dostarczył paulin TW „Kalina”⁷¹². Kilka dni później TW uzupełnił tę listę o kolejnych zakonników (o Józefa Płatka, o Euzebiusza i o Juliana Banasiaka), a także wskazał osoby, które będą głosiły kazania (o Paweł Kosiak, o generał Jerzy Tomziński, o Bonifacy Łanowy)⁷¹³.

9 sierpnia pplk Lucjan Pikula meldował, że na Jasnej Górze rozpoczęto przygotowania do przyjęcia pielgrzymki warszawskiej. Do opieki nad pielgrzymką wyznaczono grupę 16 zakonników z klasztoru jasnogórskiego. Zaznaczył, że w grupie młodzieżowej w pielgrzymce przewodzi o. Feliks Schabowski. Na trasie pielgrzymki zostaną wykonane pamiątkowe fotografie poszczególnych grup. Podpułkownik zaznaczał, że SB zagwarantowała sobie uzyskanie egzemplarzy tych zdjęć⁷¹⁴. Następnego dnia pisał do zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Katowicach na temat rozesłania do parafii listu episkopatu „Słowo Episkopatu Polski w sprawie uwięzionego na Jasnej Górze Obrazu Nawiedzenia”⁷¹⁵. 15 sierpnia list miał zostać odczytany w kościołach. Pikula polecił nagrywać lub obserwować jego odczytywanie przez biskupów i w tych kościołach, gdzie organizowano większe uroczystości maryjne – „Relacje z przebiegu czytania należy przekazać telefonicznie (wg kryteriów stosowanych jak zwykle) do dyżurnego SI[uzby] Bezp[ieczestwa] KW MO – tel. nr 492 w dn. 15 VIII [19]68 r. do godz. 20⁰⁰”⁷¹⁶. Bezpieka skrzętnie notowała wszelkie komentarze do listu. W województwie katowickim na 171 zabezpieczonych kościołów tylko w 2 przypadkach księża pozwolili sobie na skomentowanie sytuacji. W parafii św. Piotra i Pawła w Świętochłowicach i w parafii w Łaziskach Górnych. W pierwszym przypadku wikary, ks. Henryk Manowski porównał zniesienie świąt kościelnych i znieważenie obrazu do cięcia szablą Czarnej Madonny, a w drugim proboszcz, ks. Ludwik Konieczny

⁷¹¹ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie ppor. Stanisława Boczka w sprawie spotkania w kawiarni „Stylova” w Częstochowie z TW „Waldek” z dnia 20 VII 1968 r., k. 64–65.

⁷¹² *Ibidem*, Notatka służbowa z odbytego spotkania z TW ps. „Kalina” z dnia 8 VIII 1968 r., k. 70.

⁷¹³ *Ibidem*, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchaly z dnia 12 VIII 1968 r., k. 71.

⁷¹⁴ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Meldunek pplk. Lucjana Pikuly z dnia 9 VIII 1968 r., k. 48.

⁷¹⁵ List odnajdujemy w archiwach kościelnych, np.: ADT, Akta Rzeczowe Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, sygn. 490, Słowo Episkopatu Polski w sprawie uwięzionego na Jasnej Górze Obrazu Nawiedzenia z dnia 28 VI 1968 r., Gniezno, b.p.

⁷¹⁶ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do zastępcy komendanta powiatowego (miasta) MO ds. SB województwa katowickiego z dnia 10 VIII 1968 r., k. 50.

stwierdził, że „wszystkie diabły popękałyby ze śmiechu, gdyby Kościół nie poradził sobie z uwolnieniem obrazu”⁷¹⁷.

Z terenu wpływały informacje, które jeszcze bardziej budowały atmosferę oczekiwania na to, co wydarzy się w Częstochowie. Na przykład TW „Walek” informował, że na 15 sierpnia do Częstochowy ma wyjść piesza pielgrzymka parafialna z Kłobucka. Tamtejszy ksiądz proboszcz miał oznajmić, że jeśli nie uzyska zgody urzędowej to parafianie dołączą do pielgrzymki kaliskiej, która będzie nocowała w Kłobucku. O wyjściu parafian niezależnie od uzyskania zgody informował TW „Edward” z Krzepic⁷¹⁸. Także z trasy pielgrzymki warszawskiej przychodziły meldunki, które musiały wzbudzić spore zainteresowanie bezpieki. Jeden z nich opisywał przejście pątników obok kościoła parafialnego w Cielętnikach. Witał ich tam sufragan diecezji częstochowskiej, bp Tadeusz Szwagrzyk i general paulinów o. Tomziński. Kiedy przed biskupem zatrzymała się grupa 4, prowadzący ją zakonnik przedstawił idących w pielgrzymce dwóch Węgrów. Jeden z nich wygłosił krótką mowę, tłumaczoną przez zakonnika. Przedstawił sytuację katolików na Węgrzech, gdzie Kościół był prześladowany, a księża więzieni. Ponadto z Tomaszowa Mazowieckiego szła nielegalna pielgrzymka, licząca 120 osób. Pątnicy ci szli bez księdza i dysponowali jednym wozem konnym⁷¹⁹.

Paulin, TW „Waldek”, też był uczestnikiem pielgrzymki. 14 sierpnia spotkał się z oficerem prowadzącym, który zanotował uzyskane od niego informacje:

„Pielgrzymka warszawska składa się z 17 grup. Kierownikami niektórych grup są paulini np. o. Mateusz grupy 11, o. Feliks grupy 4. Ponadto w pielgrzymce biorą udział o. Krzysztof, o. Melchior, o. Euzebiusz, o. Efrem (o. Efrem wczoraj w kościele we Mstowie odprawił mszę w intencji pielgrzymów, codziennie idzie z inną grupą). W niedzielę t.w. był na trasie wraz z o. Gordianem, gdzie wykonywali zdjęcia (t.w. przekazał nam 60 zdjęć). W poniedziałek o. Gordian zawoził na trasę telegram z pozdrowieniami dla uczestników pielgrzymki od obywatela szwedzkiego, który w ubiegłym roku brał udział w pielgrzymce warszawskiej (t.w. na razie nie zna nazwiska). [...] O. Mateusz w rozmowie z t.w. mówił, że zarejestrowanych jest 9 tysięcy pielgrzymów, a faktycznie idzie 12 tys. W pielgrzymce jest duży procent młodzieży i dzieci. Na temat samych uroczystości na J. Górze t.w. nie jest w stanie dokładniej coś powiedzieć, ponieważ zajęty jest fotografowaniem i wykonywaniem odbitek. Jutro tj. 15-go t.w. ma przez cały dzień dyżur na J. Górze (ma wykonywać zdjęcia wraz z kolegą Włodkiem). [...] Ponieważ t.w.

⁷¹⁷ *Ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO da SB plk. Włodzimierza Kruśzyńskiego dotycząca listu episkopatu pt. „Słowo Episkopatu Polski w sprawie uwięzionego Obrazu Nawiedzenia na Jasnej Górze” z dnia 15 VIII 1968 r., k. 59.

⁷¹⁸ *Ibidem*, Meldunek nr 85 pplk. Ryszarda Puchaly do naczelnika wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 7 VIII 1968 r., k. 355–356.

⁷¹⁹ *Ibidem*, Meldunek naczelnika Wydziału IV KW MO w Łodzi pplk. Ryszarda Pedy dotyczący 252 pielgrzymki warszawskiej do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 12 VIII 1968 r., k. 363–364.

miał ograniczony czas (za chwilę miał wyjść sfotografować wejście pielgrzymki do Częstochowy) umówiłem spotkanie na jutrzejszy dzień o godz. 19⁰⁰⁷²⁰.

14 sierpnia w Meldunku sytuacyjnym nr 1 opisywano już wchodzącą do Częstochowy pielgrzymkę warszawską: „Na czele pielgrzymki niesione było hasło następującej treści: «Ratujemy naród od wielkich zagrożeń ateizacji, laicyzacji, niemoralności i pijaństwa». Hasło to wypisane było na tle mapy Polski wykonanej ze styropianu. Nadto mapa okalana była koroną cierniową⁷²¹. Z wygłoszonych tego dnia kazań, szczególną uwagę zwrócono na słowa o. Pawła Kosiaka, który podkreślał wagę wolności człowieka i zdolności do wielkich czynów. Mówił, że Kościół w Polsce broni wolności człowieka i bije się o należne mu prawa⁷²².

Skala przygotowań безпеki była ogromna, jednak nie przystawała do rzeczywistych rozmiarów uroczystości i możliwych zagrożeń. W tajnej informacji z przebiegu Święta Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, podkreślono słabą oprawę dekoracyjną i niską frekwencję. Podpułkownik Włodzimierz Kruszyński pisał, że „ impreza miała charakter przeciętnego odpustu i odznaczała się spokojnym przebiegiem⁷²³. Według niego powodem tego stanu rzeczy była nieobecność kardynałów: Wyszyńskiego i Wojtyły. Atrakcyjności nadawała jedynie przybywająca pielgrzymka warszawska, którą uroczyste wprowadzali: reprezentujący kardynała Wyszyńskiego bp Modzelewski, biskupi częstochowscy, generał o. Tomziński i ordynariusz diecezji opolskiej, bp Franciszek Jop⁷²⁴. Do Częstochowy przyjechało w sumie 6 wycieczek zagranicznych: z Włoch, Francji, NRF, USA (Polonia), Czechosłowacji i Jugosławii. Ich udział podkreślał w wystąpieniu bp Bareła. Natomiast nie przyjechali dziennikarze i korespondenci z Zachodu⁷²⁵.

Kilka dni później do SB wpłynęło bardzo krytyczne dla paulinów doniesienie od działającego na terenie Warszawy TW „Bernarda”, w którym informował, że prymas Wyszyński i bp Modzelewski narzekali na paulinów, że ci odsuwali księży warszawskich od kierowania grupami. Prymas miał wskazywać na brak dostatecznego przygotowania zakonników do pracy duszpasterskiej. Jednocześnie zauwa-

⁷²⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie z dnia 14 VIII 1968 r., k. 72.

⁷²¹ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Meldunek sytuacyjny nr 1 naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach pplk. Lucjana Pikuly do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Stanisława Morawskiego z dnia 14 VIII 1968 r., k. 52–55.

⁷²² *Ibidem*, Meldunek sytuacyjny nr 2 naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach pplk. Lucjana Pikuly do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Stanisława Morawskiego z dnia 14 VIII 1968 r., k. 56–57.

⁷²³ *Ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Włodzimierza Kruszyńskiego dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych w dniach 14–15 VIII 1968 r. na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 15 VIII 1968 r., k. 60–62.

⁷²⁴ Szerzej na temat biskupa Franciszka Jopa *vide*: J. Mikołajec, *Działalność biskupa Franciszka Jopa w diecezji opolskiej (1956–1976)*, Opole 1992.

⁷²⁵ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Włodzimierza Kruszyńskiego dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych...

zał zwiększającą się liczbę obcokrajowców, jako przykład podał Węgrów i fakt, że wśród paulinów nie było nikogo znającego ten język. Doniesienie kończy się przypuszczeniem, że kardynał Wyszyński ma zamiar przygotować dla Jasnej Góry jakiś plan pracy duszpasterskiej⁷²⁶.

Do Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej MO w Katowicach ciągle wpływały meldunki informujące o ożywionej aktywności religijnej w miejscowościach leżących niedaleko Częstochowy. Z lublinieckiej SB mjr Jan Pokrzywiec meldował:

„Posiadamy informację, z której wynika że w dniu 24 VIII 68 r. o godz. 5⁰⁰ rano w kościele w Kochanowicach odprawiona będzie msza, po zakończeniu której wyruszy nielegalna pielgrzymka do Częstochowy. W procesji przewidziany jest udział około 60 osób, którzy bez sztandaru, jedynie z krzyżem, udadzą się małymi grupkami w drogę do Częstochowy. W pielgrzymce nie będzie brał udziału żaden z księży. Proboszcz i wikary prywatnym samochodem udadzą się do Częstochowy i dopiero na placu jasnogórskim powitają przybyłych parafian. Powrót pielgrzymki do Kochanowic przewidziany jest na dzień 25 VIII br. w godzinach wieczornych. W związku z powyższym w celu zapobiegnięcia wyruszeniu pielgrzymki, w dniu 23 VIII 1968 r. kierownik Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN w Lublińcu przeprowadzi rozmowę profilaktyczno-ostrzegawczą z proboszczem parafii w Kochanowicach ks. [Józefem] Myrcikiem. Jeśli rozmowa nie przyniesie właściwych rezultatów będziemy dążyć do ustalenia organizatorów pielgrzymki i przeciwko nim zostanie sporządzony wniosek do kolegium”⁷²⁷.

Meldunek ten, oprócz informacji na temat pielgrzymki pokazuje także poziom współpracy, a właściwie dyspozycyjność kierownika Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN wobec SB.

10. Wokół interwencji w Czechosłowacji

Latem 1968 r. tematem nr 1 w bloku państw Układu Warszawskiego była sprawa zmian politycznych w Czechosłowacji. Także wśród duchownych budziła spore zainteresowanie. TW „Lusiek” donosił, że rozmawiał z o. Justynem Marczewskim. Ten powiedział mu, że obecnie najwięcej pielgrzymów zagranicznych przybywa właśnie z Czechosłowacji, bo jest tam wolność religijna. Paulin stwierdził, że biskup Frantisek Tomaszek, zastępujący prymasa Czechosłowacji ma w październiku rozpocząć rozmowy z Watykanem w sprawie uregulowania spraw

⁷²⁶ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Wyciąg z doniesienia TW ps. „Bernard” z dnia 21 VIII 1968 r., Warszawa, k. 75.

⁷²⁷ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Meldunek zastępcy komendanta powiatowego MO ds. Bezpieczeństwa w Lublińcu mjr. Jana Pokrzywca do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 22 VIII 1968 r., k. 388.

Kościola w tym kraju⁷²⁸. W specjalnej notatce na ten temat mjr Zygmunt Nikiel napisał:

„Od maja br. notuje się znaczne nasilenie przyjazdów wycieczek z Czechosłowacji na Jasną Górę. Od 2 VI do 15 VII br. ustalono 72 autokary czeskie na Jasnej Górze. W dniach 20-21 VII przebywała na Jasnej Górze pielgrzymka z krzyżem, licząca ok. 260 osób, prowadzona przez 3 księży i orkiestrę 14-osobową (w galowych mundurach górniczych), przyjechali pięcioma autokarami. Na temat wzmożonych przyjazdów takich pielgrzymek z Czechosłowacji notuje się wśród elementów klerikalnych Częstochowy wypowiedzi, że nowe władze troszczą się o katolików, dając im autobusy, że w Czechach jest już prawdziwa wolność, że tamt[ejsi] katolicy nie stracili wiary, a teraz mogą ją manifestować. Również bp Musiel w swych kazaniach stale wskazuje, że władze czeskie mimo istniejącej sytuacji nie przeszkadzają, ale nawet pomagają w wyjazdach chętnych na Jasną Górę⁷²⁹.”

Jednocześnie starano się ograniczyć przyjazd polskich grup, zwłaszcza wszelkiego rodzaju wycieczek zakładowych na Jasną Górę. Przykładem może być pielgrzymka z Przedsiębiorstwa Spedycyjno-Transportowego Budownictwa Węglowego w Katowicach. Jan Nowotarski, który często w tej firmie organizował różne wycieczki, tym razem zaplanował wyjazd w dniach 22–22 lipca dla 70 osób (2 autobusy) w okolice Częstochowy i Kłobucka z pobytem na Jasnej Górze. W notatce SB na ten temat istnieje informacja, że przeprowadzono z nim rozmowę ostrzegawczą, poinformowano dyrektora i I sekretarza POP w przedsiębiorstwie, podjęto próbę ustalenia inspiratorów wycieczki, do której oczywiście nie dopuszczono⁷³⁰.

Jednak najważniejszy był wtedy wątek dotyczący Czechosłowacji, gdzie doszło do interwencji wojsk Układu Warszawskiego, także polskich. TW „Kalina” donosił do SB, że w klasztorze cytowano słowa papieża, który wyrażał współczucie dla Czechów i Słowaków. Paulini na Jasnej Górze wyrażali opinie, że wojska państw socjalistycznych weszły do Czechosłowacji niepotrzebnie. Jednocześnie przestały przyjeżdżać stamtąd wycieczki z pielgrzymami⁷³¹. TW „Waldek” z kolei cytował brata Metodego, który ubolewał, że w Czechosłowacji Kościół był już na dobrej drodze, a teraz nie wiadomo co się z nim stanie. Mimo wszystko gorzej by było

⁷²⁸ AIPN Ka, 085/6, t. 1, Meldunek nr 77 ppłk. Władysława Syjoty do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 16 VII 1968 r., k. 402. Szerzej na ten temat m.in. w: *Dzieje Kościoła Rzymsko-katolickiego w Czechach i na Morawach 1948–1978*, Warszawa 1984, Wydawnictwo Mysia 5, broszura [drugi obieg], zbiory prywatne autora.

⁷²⁹ AIPN Ka, 085/6, t. 1, Notatka informacyjna mjr. Zygmunta Nikla dotycząca komentarzy na temat sytuacji w Czechosłowacji z dnia 23 VII 1968 r., k. 128–129.

⁷³⁰ *Ibidem*, Notatka z dnia 16 VII 1968 r., k. 148; *ibidem*, Notatka informacyjna mjr. Zygmunta Nikla z dnia 20 VII 1968 r., k. 149.

⁷³¹ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa ppłk. Ryszarda Puchaly ze spotkania z tajnym współpracownikiem „Kalina” z 22 VIII 1968 r., k. 76.

gdyby do takich wydarzeń doszło w Polsce. W trakcie spotkania ppor. Stanisław Boczek⁷³² wskazał TW „Waldkowi” nowe zadania – wykonanie zdjęć podczas uroczystości 25 i 26 sierpnia, ponadto zapłacił mu 800 zł jako wynagrodzenie za dotychczas wykonane zdjęcia⁷³³.

Podczas uroczystości 25 sierpnia największą uwagę bezpieczeństwa przykuł bp Franciszek Musiel, który wygłosił 35-minutowe kazanie na temat uwięzionego Obrazu, zagrożeń płynących z laicyzacji i ateizacji, a także czynił aluzje do sytuacji społeczno-politycznej w Czechosłowacji i Polsce, odniósł się do słów Edwarda Gierka o „łamaniu kości”⁷³⁴ wypowiedzianych przeciw studentom protestującym w marcu tego roku⁷³⁵. Także następnego dnia kazanie kardynała Wyszyńskiego dotyczyło uwięzionego obrazu⁷³⁶. Pracownik SB w stenogramie kazania na czerwono zaznaczył między innymi te słowa: „Dziś Polska tutaj błaga o wolność dla Kościoła w Polsce i w świecie, w imię tej tradycyjnej swojej postawy, w imię tej kultury narodowej, w imię tego dorobku dziedzicznego narodu chrześcijańskiego, narodu żyjącego duchem i pragnieniem wolności i dla siebie i dla wszystkich [...]”⁷³⁷.

Biorąc pod uwagę przygotowania Kościoła do uroczystości sierpniowych i odprawiania w całej Polsce nabożeństw wynagradzających Matce Boskiej za

⁷³² Stanisław Boczek (ur. 1940 r.) od 1 I 1963 r. był oficerem operacyjnym Grupy „W” Referatu ds. Bezpieczeństwa KM MO w Częstochowie, od 1 IV 1966 r. w Wydziale IV KM MO w Częstochowie, od 1 IV 1967 r. inspektor operacyjny Grupy IV KMip MO w Częstochowie, później starszy inspektor, od 1 VI 1975 r. kierownik Sekcji I Wydziału IV KW MO w Częstochowie, od 16 VI 1976 r. zastępca naczelnika tego wydziału, a od 1 VIII 1978 r. naczelnik. Od 1 XII 1983 r. do 15 III 1989 r. zastępca szefa ds. SB WUSW w Częstochowie w stopniu pułkownika. Odszedł ze służby po wypadku, który spowodował pod wpływem alkoholu, jadąc samochodem Polonez i doprowadzając do zderzenia z autobusem Ikarus. *Vide: Kadra bezpieczeństwa 1945–1990...*, s. 136–137; Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/88288> [dostęp: 17 III 2019].

⁷³³ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie nr 13 ppor. Stanisława Boczka ze spotkania z TW „Waldek” w kawiarni „Stylowa” w Częstochowie z dnia 23 VIII 1968 r., k. 80.

⁷³⁴ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Meldunek naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach pplk. Lucjana Pikuly do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 25 VIII 1968 r., k. 194–195; *ibidem*, Meldunek zastępcy naczelnika Wydziału II SB mjr. Alojzego Wierczyńskiego po zagadnieniu Wydziału II SB z dnia 26 VIII 1968 r., k. 393.

⁷³⁵ Wypowiedź Edwarda Gierka: „śląska woda nigdy nie będzie wodą na ich młyn, [...] śląska woda pogruchoce im kości”. *Vide: Klasa robotnicza Śląska i Zagłębia tworzą pracę służby socjalistycznej Ojczyźnie. Przemówienie członka Biura Politycznego KC, I sekretarza KW PZPR tow. Edwarda Gierka na spotkaniu ponad 100 tysięcy członków partii Katowic i miast niecki węglowej z Egzekutywą KW*, „Trybuna Robotnicza” 1968, nr 64 z 15 III 1968 r., s. 3; J. Eisler, *Marzec 1968. Geneza – przebieg – konsekwencje*, Warszawa 1991, s. 357.

⁷³⁶ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Meldunek naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach pplk. Lucjana Pikuly do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 26 VIII 1968 r., k. 198–199.

⁷³⁷ *Ibidem*, Stenogram kazania wygłoszonego przez kardynała Wyszyńskiego w dniu 26 VIII 1968 r. o godz. 11²⁰ na Jasnej Górze w Częstochowie, k. 215.

uwięzienie Obrazu Nawiedzenia, to takich kazań na Jasnej Górze można było się spodziewać. Zwłaszcza że aparat bezpieczeństwa dysponował kopiami okólników duszpasterskich⁷³⁸. Reszta kazań wygłoszonych przez paulinów zawierała wyłącznie treści religijne. Bezpieka zwróciła uwagę na dwie pielgrzymki: z Łodzi Kaliskiej (1000 osób) i z Ostrowa Wielkopolskiego (800 osób), gdyż przybyły ze sztandarami kościelnymi i z kilkunastoosobowymi orkiestrami⁷³⁹.

Przyczynę absencji zagranicznych dziennikarzy wyjaśnia meldunek zastępcy naczelnika Wydziału II SB mjr. Alojzego Wierczyńskiego: „Posiadamy informacje, że dziennikarze akredytowani w Warszawie nie są zainteresowani uroczystościami kościelnymi w Częstochowie i ich wypowiedzi sprowadzały się do tego, że oznajmili wprost, iż Wyszyński zaczyna być nudny. W chwili obecnej wszyscy dziennikarze zainteresowani są wydarzeniami w Pradze. Korespondent angielski „Reutera” Farquard wypowiedział się, że na uroczystości kościelne w Częstochowie nie przybędzie ponieważ jego agencja żąda informacji, które swą rangą dorównywałyby wypadkom czeskim”⁷⁴⁰. Na uroczystości przybyli za to dziennikarze polscy ze „Słowa Powszechnego”, „Tygodnika Katolickiego” i „Agencji Robotniczej”, którzy skrzętnie zanotowali przede wszystkim słowa biskupa Musiela⁷⁴¹.

TW „Wacław” donosił, że dziennikarze, których było niewielu, zamknęli się w pokoiku przy szczycie i rzadko kiedy stamtąd wychodzili. Wskazał, że do Częstochowy przybył pralat z Watykanu, ks. Andrzej Maria Deskur. W donosie znajdujemy ciekawy opis sytuacji, jaka miała miejsce po zakończeniu uroczystości:

„Kard. Wyszyński zabrał głos w czasie obiadu. Był trochę zdenerwowany bo nie działał mikrofon, a zebrani zbyt hałasowali przy jedzeniu. Nawet przerywał swe przemówienie, by się uspokoiło, ale nie na długo i znowu był hałas talerzy, łyżek i widelców. Na samym początku powitał Wyszyński ks. Deskura⁷⁴² w serdecznych słowach. Potem mówił o podróży ojca św. do Bogoty [...]. Podał również, że 15 IX Episkopat Polski będzie obchodził w Częstochowie 50-lecie Polski, «podkreślam wolności Polski⁷⁴³ a nie niepodległości, bo to co innego». Jeszcze wiele mam wam do powiedzenia, ale dzisiaj nie będę już przeszkadzał w progra-

⁷³⁸ AIPN Ka, 085/7, t. 19, cz. 1, Wyciąg z Okólnika Duszpasterskiego nr 5/1968 r. kurii katowickiej, k. 142–143.

⁷³⁹ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO da SB płk. Włodzimierza Kruszyńskiego dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 26 VIII 1968 r., k. 203–205.

⁷⁴⁰ *Ibidem*, Meldunek zastępcy naczelnika Wydziału II SB mjr. Alojzego Wierczyńskiego po zagadnieniu Wydziału II SB z dnia 25 VIII 1968 r., k. 389.

⁷⁴¹ *Ibidem*, Meldunek zastępcy naczelnika Wydziału II SB mjr. Alojzego Wierczyńskiego po zagadnieniu Wydziału II SB z dnia 26 VIII 1968 r., k. 393.

⁷⁴² W oryginale: Deskoura.

⁷⁴³ W oryginale: Polska.

mie «spożywczym». Na tym zakończył swe krótkie przemówienie⁷⁴⁴. Także wtedy pojawił się temat Czechosłowacji, głosy ostrej krytyki decyzji władz polskich o przyłączeniu się do interwencji. Ktoś miał powiedzieć: „Sanacja zajęła Zaolzie, a oni wolność Czechom”⁷⁴⁵.

Z ogólnopolskich dni modlitw mężczyzn i młodzieńców na Jasnej Górze, w dniach 31 sierpnia – 1 września, poza treściami religijnymi odnotowano nawiązanie do rocznicy wybuchu II wojny światowej i wydarzeń w Czechosłowacji. To ostatnie jedynie w postaci zaintonowania specjalnej modlitwy o ustanowienie tam pokoju – „mówcy krytycznie, lecz ogólnikowo oceniali metodę użycia siły w rozwiązywaniu nieporozumień międzyludzkich”⁷⁴⁶.

Ojciec general Jerzy Tomziński podejrzewał, że jedna z kobiet pracujących na Jasnej Górze jako maszynistka, często z nim rozmawiająca i przebywająca w jego najbliższym otoczeniu, jest na usługach SB (powiedział jej nawet, że część zakonników podejrzewa ją o to). Dlatego też w rozmowach zaczął przekazywać jej zdawkowe informacje i takie, które nie mogłyby mu zaszkodzić: „O wydarzeniach w Czechosłowacji powiedział mi żebym się nie zajmowała polityką, bo to najgorsza rzecz. Że dla nas (dla Polski) lepsi Rosjanie jak Niemcy. Że Gomułka nie miał innego wyjścia. Wietnam, że ma już tego dość, że ludzie niewinni giną i wydaje się generalowi, że jest im wszystko jedno kto będzie, żeby tylko był pokój”⁷⁴⁷. Osoba współpracującą z bezpieczeństwem była TW „Jadwiga”, która systematycznie (przynajmniej od 1964 r.) na polecenie prowadzącego ją oficera operacyjnego pozyskiwała zaufanie o. Jerzego Tomzińskiego – generała paulinów, ale także innych zakonników⁷⁴⁸. 4 listopada 1968 r., podczas spotkania, ppłk Ryszard Puchała zapoznał TW „Jadwigę” z nowym oficerem prowadzącym por. Zdzisławem Warczewskim⁷⁴⁹.

⁷⁴⁴ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie agenturalne kpt. Ryszarda Kupczyka z 26 VIII Jasna Góra godz. 10⁰⁰–14⁰⁰, ze spotkania z TW „Wacławem” z dnia 26 VIII 1968 r., k. 81–82.

⁷⁴⁵ *Ibidem*.

⁷⁴⁶ AIPN Ka, 056/56, t. 2, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO da SB plk. Włodzimierza Kruszyńskiego z przebiegu ogólnopolskiego dnia modlitwy mężczyzn i młodzieńców na Jasnej Górze w dniach 31 VIII –1 IX 1968 r., k. 250.

⁷⁴⁷ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie TW „Jadwigi”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 4 XI 1968 r., k. 110–111. Zbigniew Bonarski ze Stowarzyszenia Solidarność i Niezawisłość w Częstochowie, któremu opowiadałem tę historię, powiedział mi, że o. Tomziński powtarzał mu „Nie mówić. Wiedzieć”. Relacja Zbigniewa Bonarskiego ze Stowarzyszenia Solidarność i Niezawisłość w Częstochowie, 2 VII 2019 r.

⁷⁴⁸ AIPN Ka, 014/300, cz. 1, Doniesienie TW „Jadwigi” przyjęte przez Ryszarda Puchałę w dniu 6 II 1964 r., s. 34–35; *ibidem*, Doniesienie TW „Jadwigi” przyjęte przez Ryszarda Puchałę w dniu 9 III 1964 r., s. 52.

⁷⁴⁹ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie TW „Jadwigi” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 4 XI 1968 r., k. 111. Zdzisław Warczewski (ur. 1930 r.) rozpoczął pracę w Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie w 1953 r. od 27 XII 1956 r. w KM MO w Częstochowie jako oficer operacyjny, później starszy oficer operacyjny, od 1 IV 1967 r. w KM i P MO w Referacie ds. SB w Częstochowie jako inspektor operacyjny, a od 1 IX 1971 r. jako starszy

TW „Jadwiga” od początku 1969 r. była zatrudniona na pełnym etacie na Jasnej Górze. Zaczęła unikać wykonywania jakichś bardziej zaawansowanych zadań. Odmówiła wypytywania ojca generała o kandydatów na stanowiska kierownicze w zakonie. Stwierdziła, że byłoby to podejrzane. Oficer prowadzący zanotował: „Rozmowę prowadziła chętnie, lecz nie na tematy dot[yczące] interesujących nas zagadnień. Pokazała mi książkę «Stary Testament», z której przepisuje modlitwy. [...] Na pierwszej stronie księgi widnieje dedykacja o. Jerzego, który napisał: «Miłej Tereni, by zawsze pomagała bliźniemu». Przekazane przez nią informacje nie przedstawiają większej wartości operacyjnej”⁷⁵⁰. Z czasem TW „Jadwiga” przestała być bezpiece przydatna, została ostatecznie zdekonspirowana. W każdym razie w październiku 1970 r. TW „Jurek” powtarzając plotki, które krążyły wśród zakonników na temat sekretarki ojca generała powiedział: „Głośno się komentuje, że Teresa to agentka UB podstawiona Jerzemu i że general jest na usługach władz”. Oficer SB, kiedy była o niej mowa, w informacji dodał w nawiasie, „była t.w. naszej służby”⁷⁵¹. Sekretarka ojca generała sama też musiała wyjawic swoje związki z SB. W doniesieniu TW „Helena” jest informacja, że wśród pracowników klasztoru dużo się mówi na temat jej współpracy z bezpieką, a o. Tomziński zabronił komukolwiek wchodzić do pomieszczenia, w którym ona pracuje⁷⁵².

Bezpieka interesowała się też nowicjatem, który wtedy znajdował się w Leśnej Podlaskiej. Charakterystyk poszczególnych osób, nie szczędząc złośliwych i poniżających uwag personalnych, dokonywał kandydat na zakonnik TW „Marian”, który przyjeżdżał do Częstochowy i spotykał się z ppor. Stanisławem Boczkim. Ten zanotował: „Spotkanie odbyłem w hotelu «Polonia». Powyższe informacje t.w. przekazał sam bez zadawania mu pytań. Prosił o wskazówki na dalszy okres. Uzgodniliśmy, że omówimy to na następnym spotkaniu w czwartek 21 XI. Z zachowania się t.w. można wnioskować, że jest zadowolony z pobytu w zakonie. Jak dotychczas nie dał odczuć, aby współpraca z nami w jakimś stopniu przeszkodziła mu”⁷⁵³.

15 listopada 1968 r. do Urzędu ds. Wyznań przybył generał paulinów o. Tomziński, który próbował wpłynąć na decyzje dotyczące wydania paszportów zakonnikom, mającym wyjechać do Stanów Zjednoczonych, do Doylestown. Pytany

inspektor operacyjny w Grupie IV. Od 1 VI 1975 r. do 31 III 1976 r. był kierownikiem sekcji w stopniu majora w Wydziale IV KW MO w Częstochowie, *vide*: Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/9678> [dostęp: 17 III 2019].

⁷⁵⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie TW „Jadwiga”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 3 II 1969 r., k. 142.

⁷⁵¹ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Informacja ze spotkania z TW ps. „Jurek” w dniu 10 X 1970 r., k. 157.

⁷⁵² *Ibidem*, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW ps. „Helena” z dnia 2 XI 1970 r., k. 178.

⁷⁵³ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie nr 1 TW „Marian” przyjęte przez ppor. Stanisława Boczka z dnia 13 XI 1968 r., k. 112–116.

o sprawy wewnętrzne w zakonie powiedział, że zgromadzenie w 70% składa się z ojców do 30 roku życia. Dążą oni do odnowy, natomiast inaczej sytuacja wygląda w środowisku braci, którzy są bardziej zaawansowani wiekowo i cechują się większą rozważą⁷⁵⁴. Wizyta ojca generała była pewnie spowodowana doświadczeniami o Jarosza z klasztoru w Warszawie, który starał się o paszport. Od wezwanego do Komendy Stołecznej MO (mieściła się w Pałacu Mostowskich) zakonnik zażądano wyjawienia listy uczestników pielgrzymki warszawskiej. Ten jednak zdecydowanie odmówił i opowiedział o tym zdarzeniu innym zakonnikom i przełożonym⁷⁵⁵. Jak zauważył Dominik Zamiatąła, rozmowa miała jeszcze jeden ważny aspekt: próbowano wymusić możliwość ingerowania w proces kształcenia młodych zakonników, zwłaszcza w zakresie kaznodziejstwa⁷⁵⁶.

1 września 1968 r. na Jasnej Górze paulini zorganizowali dzień modlitw dla mężczyzn i młodzieży męskiej. Według MSW, które obserwowało i nagrywało całe uroczystości, było 20 tysięcy osób, w tym ok. 3 tysięcy młodzieży męskiej. W czasie uroczystości odmówiono specjalną modlitwę w intencji pokoju, a z kontekstu wypowiedzi wynikało, że miano na uwadze sprawę pokoju w Czechosłowacji. W przemówieniach, obok akcentów walki z wadami narodowymi, nawiązywano do rocznicy najazdu hitlerowskiego na Polskę⁷⁵⁷. Komentarzami na temat Czechosłowacji bezpieczeństwa interesowała się jeszcze rok później⁷⁵⁸.

12. Zbieranie informacji i rozbudowa agentury

W doniesieniach powróciła też sprawa parafii św. Barbary. Nastąpiła wymiana pism między generałem Tomzińskim a biskupem Barełą, jednocześnie odwołano się do prymasa Wyszyńskiego. Odpisami tych pism, dzięki TW „Ksaweremu”, dysponowała SB. Raport w tej sprawie był niezwykle obszerny, bo obejmował ich treść. Biskup Bareła zorganizował spotkanie w kurii i zapytał o stanowisko swoich najbliższych współpracowników. Rozmawiał też z biskupem Dąbrowskim, któremu oświadczył, że pragnie jak najlepiej współpracować z paulinami, ale ci

⁷⁵⁴ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka naczelnika Aleksandra Wołowicza z rozmowy przeprowadzonej 15 XI 1968 r. z o. J. Tomzińskim, generałem Zakonu oo. Paulinów, k. 117.

⁷⁵⁵ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Informacja ze spotkania z TW ps. „Jurek” w dniu 10 X 1970 r., k. 158.

⁷⁵⁶ D. Zamiatąła, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna...*, s. 593.

⁷⁵⁷ *Warszawa: 2 IX 1968 Informacja MSW o uroczystościach w Częstochowie* [w:] P. Raina, *Kościół – państwo w świetle...*, s. 233–234; *vide*: AIPN Ka, 056/15, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego ds. SB plk. mgr inż. Włodzimierza Kruszyńskiego z dnia 1 IX 1968 r. z przebiegu ogólnopolskiego dnia modlitwy mężczyzn i młodzieńców na Jasnej Górze w dniach 31 VIII 1968 r. – 1 IX 1968 r., k. 14–16.

⁷⁵⁸ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie informacyjne od TW „Varia”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 24 VIII 1969 r., k. 250.

są bardzo pewni siebie, twierdzą, że wszyscy powinni troszczyć się o Jasną Górę – centralne miejsce kultu maryjnego. „Zapewniał jednak, że mimo trudności będzie nadal utrzymywał współpracę z Jasną Górą, gdyż brak tej współpracy byłby straszny dla Kościoła w Polsce”⁷⁵⁹. Obie strony miały swoje racje. W doniesieniu TW „Ksawerego” z października czytamy:

„Bp Barela [...] oświadczył prymasowi, że nie zgodzi się przekazać kościoła i klasztoru św. Barbary ojcom paulinom, mimo że jest im bardzo życzliwy.

Obecna sytuacja jest dla bpa Barely bardzo trudna, już nie wie, jak ma w końcu postąpić, formalnej wojny nie może wypowiedzieć Jasnej Górze, a musi jednak być stanowczy w swojej decyzji. Martwi go to, że do tej pory nie wtajemniczył w tę sprawę księży diecezji, ale obawia się też jakiegoś buntu z ich strony przeciwko paulinom. Uważa jednak, że gdy księża dowiedzą się o tym sporze zbyt późno, to mogą wystąpić przeciwko niemu, że ukrywał przed nimi tak długo te sprawy. Nie wie teraz, co ma robić, radził się bpa Musiela oraz upoważnił go, że jeżeli uzna za wskazane powiadomić o wszystkim księży, to niech to robi, ale stopniowo.

Bp Musiel nie zajął w tej sprawie żadnego stanowiska”⁷⁶⁰.

W grudniu ordynariusz diecezji częstochowskiej bp Barela wrócił z Rzymu. W materiałach SB jest meldunek, relacjonujący wieczorne spotkanie w kaplicy z paulinami, pracownikami kurii, proboszczami i około 70 osobami świeckimi. Był też obecny bp Szwagrzyk. Na spotkaniu tym biskup relacjonował swoje spotkanie z Pawłem VI i według relacji SB miał powiedzieć:

„Papież poprosił mnie osobiście telefonicznie na audiencję. W czasie rozmowy papież ubolewał nad tym, że nie mógł przyjechać do Polski na uroczystość 1000-lecia. Pokazywał mi złotą różę, którą miał przygotowaną jako dar dla M[atki] B[ożej] Częstochowskiej. Papież będzie robił wszystko by przyjechać do Polski na Jasną Górę”⁷⁶¹.

Biskup zapewnił Pawła VI o wielkiej do niego miłości narodu polskiego.

Paulini w tym czasie przygotowywali się do wyborów władz zakonnych. Podpułkownik Ryszard Puchala meldował, że według uzyskanych informacji o stanowisko generała zakonu będzie ubiegał się o Teofil Krauze, a o stanowisko przeora klasztoru na Jasnej Górze o Anzelm Radwański⁷⁶². Wielu informacji na ten temat dostarczał TW „Kalina”, paulin chcący wyjechać do USA. Okazję miał dać przyjazd o. Michała Zembrzuskiego z klasztoru w Doylestown. O. Michał przybył z powodu wyborów władz zakonnych i przyjęcia projektu konstytucji

⁷⁵⁹ *Ibidem*, Wyciąg z doniesienia TW ps. „Ksawery” z 19 i 21 IX 1968 r., Częstochowa 28 IX 1968 r., k. 101–102.

⁷⁶⁰ *Ibidem*, Wyciąg z doniesienia TW ps. „Ksawery” z dnia 3 X 1968 r., Częstochowa 7 X 1968 r., k. 106.

⁷⁶¹ AIPN Ka, 085/6, t. 1, Meldunek nr 137 pplk. Ryszarda Puchaly do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 16 XII 1968 r., k. 332.

⁷⁶² *Ibidem*, k. 332–333.

zakonnej. Podczas pobytu w Polsce miał „złatwiać” sprawy wyjazdu kolejnych paulinów do Stanów Zjednoczonych. W tym celu udał się do ambasady amerykańskiej w Warszawie. Puchala w uwagach do raportu zanotował, że „Kalina” był jednym z kandydatów na wyjazd do Stanów i w rozmowie z nim „na te tematy” wyraził chęć kontynuowania dalszej współpracy. O przyjeździe do kraju o Michała Zembrzuskiego i zamiarze udania się do ambasady amerykańskiej w Warszawie powiadomiono natychmiast płk. Straszewskiego. Powyższe informacje zostały wykorzystane do teczek i do sprawy „Pustelnik”. „Kalina” otrzymał zadanie ustalenia treści przywiezionych wiadomości przez o. Michała Zembrzuskiego. Opracowana „legenda” mówiła, że sam jest kandydatem do wyjazdu⁷⁶³.

W trakcie 1968 r. bezpieka pozyskała aż 11 tajnych współpracowników, działających dla Wydziału IV SB w Częstochowie. Byli to TW „Bystry” – osoba świecka, przekazana do współpracy Wydziałowi IV przez KP MO w Radomsku; TW „Andrzej” – ksiądz, salezjanin; TW „Florek” – wikariusz; TW „Jacek” – proboszcz; TW „Zygmunt” – wikariusz; TW „Waldek” – świecki pracownik klasztoru jasnogórskiego; TW „Janusz” – ksiądz, pracownik kurii; TW „Marian”, który wstąpił do zakonu paulinów; TW „Marian” – ksiądz przekazany do współpracy przez KP MO w Radomsku; TW „Kazimierz” – przejęty do współpracy od KP MO w Lubiniu; TW „Darek” – wikariusz. Spośród nich do najbardziej wartościowych dla Wydziału IV należeli: TW „Janusz”, TW „Waldek”, TW „Marian” i TW „Darek”. TW „Janusz” znalazł się na tej liście na pierwszym miejscu, bo pracował w kurii i dostarczał materiałów przeciwko innym jej pracownikom, a także przeciwko biskupom. Pod tym pseudonimem został zarejestrowany ks. Franciszek Ksawery Sokolowski, który w latach 1965–1968 był kapelanem bp. Stefana Barely, w latach 1968–1972 studiował na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, a następnie do 1979 r. był dyrektorem Wydziału Duszpasterstwa Kurii Diecezjalnej w Częstochowie, po czym wyjechał do Rzymu. Był świetnie zakonspirowany, całe lata pracował dla bezpieki i nie wzbudzał podejrzeń swoich przełożonych ani kolegów. TW „Waldek” przekazywał materiały dotyczące najważniejszych przedstawicieli zakonu paulinów, miał możliwości „rozpracowania” planowanych działań paulinów. Donosił między innymi w okresie wyborów do władz zakonnych i informował o różnych spekulacjach co do obsady stanowisk. TW „Marian” był kandydatem na paulina i donosił o aktualnej sytuacji w zakonie. Planowano jego długotrwale wykorzystanie, już jako zakonnika. TW „Darek” został pozyskany w grudniu 1968 r., ale już w ciągu pierwszych kilku tygodni dostarczył bardzo przydatne dla SB informacje i planowano wykorzystać go do wewnętrznego skłócenia środowiska księży w Częstochowie⁷⁶⁴.

⁷⁶³ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchaly ze spotkania z tajnym współpracownikiem „Kalina” z dnia 17 X 1968 r., k. 107–108.

⁷⁶⁴ AIPN Ka, 085/6, t. 1, Sprawozdanie pplk. Ryszarda Puchaly za okres 1968 r. z zakresu Wydziału IV do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 24 XII 1968 r., k. 345–346;

Spore zainteresowanie bezpieczki wzbudzał wikariusz generalny zakonu paulinów o. Michał Zembrzuski, mieszkający na stałe w USA. Donosił na niego TW „Kalina”, który spisywał jego wypowiedzi i informował o nich pracowników Wydziału IV⁷⁶⁵.

Inwigilacja w ośrodkach sanktuaryjnych była dla Służby Bezpieczeństwa szczególnie istotna. Sanktuaria maryjne traktowano jako „ośrodki oddziaływania polityczno-religijnego na życie społeczne”. Uważano, że pielgrzymowanie to nie tylko tradycyjna forma religijności, ale także forma utrzymania wpływu duchownych na szerokie grupy społeczeństwa i możliwość manifestowania siły Kościoła. Ze względu na działania władz, zmierzające do ograniczenia ruchu pątniczego, księża i wierni stosowali często inne formy pielgrzymowania, polegające na indywidualnym podróżowaniu do sanktuarium i organizowaniu się w grupę dopiero przed samą świątynią. Partia i terenowe organy władz, w celu przeciwdziałania rozwojowi ruchu pielgrzymkowego, przede wszystkim uniemożliwiały powstawanie nowych sanktuariów w Polsce, ograniczały liczbę uczestników pielgrzymek poprzez izolowanie duchownych od zainteresowanych środowisk społecznych, uniemożliwiały wykorzystanie instytucji tj. klubów sportowych, organizacji turystycznych i kulturalnych do pomocy w organizowaniu wyjazdu do sanktuarium. W „Informacji o przedsięwzięciach władz administracyjnych w odniesieniu do ruchu pielgrzymkowego w latach 1967-1968” czytamy, że do podstawowych środków działania, jakie podejmowano, należało przeprowadzanie rozmów ostrzegawczych z organizatorami pielgrzymek. W większości przypadków księża rezygnowali i najwyżej ogłaszali z ambon, że w sanktuarium odbędą się uroczystości. Wobec nieposłusznych stosowano sankcje w postaci decyzji administracyjnych o zakazie odbycia pielgrzymki. Nielegalne pielgrzymki rozwiązywano, a organizatorów i uczestników karano grzywnami. Do końca lat sześćdziesiątych były już całe liczne grupy księży niezainteresowanych inicjowaniem pielgrzymek. Ludzie ci zwyczajnie nie chcieli mieć kłopotów. Część jednak, mimo trudności, nie rezygnowała. Byli to szczególnie młodzi księża. Władze państwowe podsumowywały okres od zakończenia wojny do końca lat sześćdziesiątych w następujący sposób:

„W pierwszych latach po zakończeniu wojny w całym kraju organizowano rocznie ok. 3–4 tysięcy pielgrzymek różnego typu, w tym kilkaset do Częstochowy. Szacuje się, że w tym czasie corocznie w pielgrzymkach brało udział około

ibidem, Meldunek nr 119 zastępcy komendanta miasta MO ds. SB w Częstochowie ppłk. Ryszarda Puchaly do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 2 XI 1968 r., k. 378. Na temat ks. Franciszka Ksawerego Sokolowskiego: B. Kapuściak, *Wywiad wojskowy czy polityczny? Zainteresowanie Zarządu II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego „kierunkiem watykańskim”*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 2019, nr 2, s. 100–101; Relacja ustna ks. prof. Mariana Dudy z Częstochowy z dnia 20 IX 2020 r.

⁷⁶⁵ AIPN Ka, 085/6, t. 1, Meldunek nr 127 zastępcy komendanta miasta MO ds. SB w Częstochowie ppłk. Ryszarda Puchaly do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 14 XI 1968 r., k. 372–373.

miliona osób. W latach 1948–1955 nastąpił wyraźny spadek ilości pielgrzymek, jak i uczestników. Dopiero od 1956 do 1958 obserwujemy ponowny wzrost ilości pielgrzymek i uczestników. N[al] p[rzykład] w maju 1956 r. do samej tylko Częstochowy przybyło blisko 500 000 pielgrzymów. Lata następne (Wielka Nowenna) mimo dużego wysiłku hierarchii nie przyczyniły się do wyraźnego wzrostu ruchu pielgrzymkowego. W tym właśnie okresie instancje partyjne i władze terenowe przystąpiły do skoordynowanego politycznego i organizacyjnego działania na rzecz poważnego zmniejszenia ilości osób udających się do miejsc pątnicznych⁷⁶⁶.

Działania te odniosły skutek, co ilustruje tabela:

Tabela 7. Liczba pielgrzymów udających się na uroczystości jasnogórskie w latach 1966–1968 (dane administracji państwowej).

Data uroczystości	1966 r.	1967 r.	1968 r.
3 maja	90 000	35 000	40 000
15 sierpnia	70 000	35 000	30 000
26 sierpnia	50 000	45 000	30 000
8 września	10 000	8 000	18 000
Razem	220 000	123 000	118 000

Źródło: AIPN, 1585/7614, Informacja o przedsięwzięciach władz administracyjnych w odniesieniu do ruchu pielgrzymkowego w latach 1967–1968, Warszawa, grudzień 1968 r., k. 111.

W uwagach i wnioskach tego opracowania zalecano podjęcie konkretnych działań ze strony administracji państwowej. Po pierwsze miały one polegać na zmniejszaniu „bazy naboru uczestników”, czyli metodami politycznymi i organizacyjnymi zniechęcaniu ludzi do udziału w pielgrzymkach, ale też chodziło o administracyjne ograniczenie liczby pielgrzymek. Po drugie zalecano nie wydawać zezwoleń na te pielgrzymki, które nie miały charakteru tradycyjnego. Postanowiono rozszerzyć grupę osób, z którymi przeprowadzano rozmowy „profilaktyczne” na reprezentantów środowisk najbardziej aktywnych religijnie. Po trzecie: władze terenowe miały zaproponować organizatorom pielgrzymek zamianę formy pieszej na przewóz autokarami lub pociągami. Po czwarte, aby zapobiec nielegalnym pielgrzymkom, władze terenowe miały być bardziej elastyczne w kwestii wydawania zezwoleń. Czasami ich udzielać pod warunkiem spełnienia przez organizatorów określonych wymagań. Po piąte, w przypadkach niepodporządkowania się zakazom, stosować konsekwentnie sankcje karno-administracyjne, z zastrzeżeniem, że represje karne nie mogły mieć charakteru masowego. W ostatnim, szóstym punk-

⁷⁶⁶ AIPN, 1585/7614, Informacja o przedsięwzięciach władz administracyjnych w odniesieniu do ruchu pielgrzymkowego w latach 1967–1968, Warszawa, grudzień 1968 r., k. 109.

cie zalecano, aby nielegalne pielgrzymki, których nie udało się rozwiązać jeszcze przed wyruszeniem, zatrzymać w trakcie przemarszu. Postanowiono „rozganiać” uczestników pielgrzymek, nawet wtedy, gdy miały spokojny charakter⁷⁶⁷. Ważną rolę odgrywali TW, którzy dostarczali bezpiecze niezbędnych informacji. Ta przekazywała je dalej.

W listopadzie 1968 r. dokonano analizy skuteczności polityczno-admiracyjnego działania władz terenowych wobec organizatorów pielgrzymek na terenie województwa katowickiego. Istotny fragment poświęcono Jasnej Górze.

Z zachowanej dokumentacji wynika, że oprócz TW „Jadwiga” z SB współpracował też zatrudniony na Jasnej Górze TW „Zenon”. W tezcze personalnej tajnego współpracownika czytamy, że TW „Zenon” to Stefan Przała⁷⁶⁸. Z dokumentów na jego temat dowiadujemy się, że został pozyskany do współpracy w 1960 r. Pracował wtedy na stanowisku kierowcy samochodowego. Później został mechanikiem w garażach jasnogórskich i był doraźnie wykorzystywany jako kierowca samochodu „Żuk”⁷⁶⁹. Ponieważ w swojej pracy często kontaktował się z o. Tarsycjuszem Noconiem, który jako prokurator zakonu odpowiadał za sprawy gospodarcze, to w doniesieniach „Zenona” najczęściej znajdują się informacje na temat jego wypowiedzi. Oczywiście TW obserwował poczynania generała paulinów o. Jerzego Tomzińskiego. Według zapisu mjr. Ryszarda Puchaly, w dniu 7 kwietnia 1965 r. dostarczył bezpiecze klucz do refektarza, a następnie miał dostarczyć odciski innych kluczy, koniecznych do wykonania działań operacyjnych w prowadzonej przeciwko klasztorowi sprawie o kryptonimie „Twierdza”⁷⁷⁰. Z innego dokumentu można dowiedzieć się, że udzielał bardzo szczegółowych informacji na temat przygotowań do uroczystości milenijnych⁷⁷¹, także na temat innych zatrudnionych na Jasnej Górze pracowników⁷⁷². Na początku 1969 r. przede wszystkim wypytywano go o wybory w zakonie i szanse poszczególnych osób na stanowisko generała. Informował o przyjazdach paulinów z zagranicy, o kontaktach paulinów z osobami świeckimi, o przygotowaniach do uroczystości majowych i sierpniowych (delegacjach, programach, urządzaniu

⁷⁶⁷ *Ibidem*, k. 113.

⁷⁶⁸ AIPN Ka, 0026/755, t. 1, Ankieta tajnego współpracownika, k. 24–25; *ibidem*, Zobowiązanie do współpracy z SB z dnia 12 XI 1960 r., k. 29.

⁷⁶⁹ AIPN Ka, 001/1023, Kierunkowy plan pracy dla tajnego współpracownika ps. „Zenon” a 1969 r. z dnia 4 I 1969 r., k. 10.

⁷⁷⁰ AIPN Ka, 014/300, cz. 1, Notatka służbowa mjr. Ryszarda Puchaly z odbytego spotkania z TW „Zenon” z dnia 7 IV 1965 r., k. 140–141. W tezcze o tej sygnaturze znajdują się liczne notatki ze spotkań z TW „Zenon”.

⁷⁷¹ AIPN Ka, 014/300, cz. 2, Notatka służbowa kpt. Wiktora Nawrota z odbytego spotkania z TW „Zenon” z dnia 8 III 1966 r., k. 222–223; *ibidem*, Notatka służbowa kpt. Wiktora Nawrota z odbytego spotkania z TW „Zenon” z dnia 25 IV 1966 r., k. 245–247.

⁷⁷² *Ibidem*, Notatka służbowa kpt. Wiktora Nawrota z odbytego spotkania z TW „Zenon” z dnia 1 IV 1966 r., k. 230–231.

dekoracji). Donosił na temat zachowania się władz zakonu wobec problemów z formalnościami związanymi z zakupionym domem w Gdyni, gdzie trzech zakonników zakupiło nieruchomości, nie ujawniając swojego stanu duchownego, a tym samym omijając restrykcyjne przepisy. Pojawiły się też informacje mniejszej wagi, jak to, że o. Radwański dostał pozwolenie na wyjazd samochodem „jasnogórskim” na wesele w jego rodzinie. W dodatkowej informacji por. Zdzisław Warczewski podał, że z TW spotkał się przed 7⁰⁰, kiedy ten udawał się do pracy, że jego wypowiedzi były szczere. Miał informować o kolejnych sprawach związanych z wyborami i domem w Gdyni⁷⁷³. Ponieważ spotkania w drodze do pracy groziły dekonspiracją, TW „Zenon” został zobowiązany do wyjeżdżania po południu samochodem „Żuk”, do którego dosiadał się oficer SB i razem jechali za miasto, aby odbyć rozmowę. TW „Zenon” był wynagradzany finansowo⁷⁷⁴. W jednym z dokumentów zapisano, że podczas któregoś ze spotkań poprosił porucznika Zdzisława Warczewskiego o udzielenie pomocy w sprawie przyjęcia jego syna do Technikum Samochodowego. Syn nie został przyjęty ze względu na dużą liczbę kandydatów i skierowany do Zasadniczej Szkoły Samochodowej. Za pozytywne „załatwienie” tej sprawy TW „Zenon” zobowiązywał się do dalszego systematycznego informowania o sprawach paulinów. Porucznik Warczewski w swoim meldunku stwierdził, że wskazane jest „załatwienie” tej sprawy, gdyż tajny współpracownik będzie zobowiązany i będzie możliwe wymaganie od niego większego wysiłku w pozyskiwaniu i przekazywaniu kolejnych informacji⁷⁷⁵. Z kolejnych raportów wynika, że rzeczywiście tak się stało⁷⁷⁶. Wymagano od niego informacji na temat planowanych i podejmowanych remontów we wszystkich placówkach zakonnych⁷⁷⁷. W „Kierunkowym planie pracy” z 14 stycznia 1977 r. czytamy, że miał dokonywać charakterystyk poszczególnych zakonników, informować o planach dotyczących uroczystości, a także o stosunkach panujących wśród zakonników, wszelkich konfliktach, nieporozumieniach i niezadowoleniach, z uwzględnieniem ich tła i pochodzenia. Miał badać nastroje wśród uczestników pielgrzymki

⁷⁷³ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie informacyjne spisane ze słów TW ps. „Zenon”, przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 4 II 1969 r., k. 149. AIPN Ka, 230/7864, Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy obiektowej kryptonim „Pustelnik” z dnia 15 III 1963 r., k. 153–154; AIPN Ka, 001/1023, Kierunkowy plan pracy dla tajnego współpracownika ps. „Zenon” a 1969 r. z dnia 4 I 1969 r., k. 10–11. Na temat nieruchomości w Gdyni: D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna...*, s. 429.

⁷⁷⁴ AIPN Ka, 0026/755, t. 1, Liczne pokwitowania z lat 1960–1970, k. 77–105; AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie informacyjne TW „Zenon” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 21 IV 1969 r., k. 180–181.

⁷⁷⁵ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Zenon” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 3 VI 1969 r., k. 210–212.

⁷⁷⁶ *Vide. ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Zenon” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 17 VI 1969 r., k. 221–223.

⁷⁷⁷ *Ibidem*, k. 222.

warszawskiej, ustalać jej uczestników. Jednak już wtedy wykazywał się brakiem dyscypliny i na spotkania przychodził nieregularnie⁷⁷⁸. W kolejnych materiałach archiwalnych odnajdujemy zapis, że w 1979 r. Stefan Przala zwolnił się z pracy w klasztorze, a w 1980 r. kategorycznie odmówił współpracy z SB⁷⁷⁹.

Zachowane dokumenty wskazują jeszcze innego tajnego współpracownika – robotnika występującego pod pseudonimami „Piotr” i „Piotr II”. Zajmował się on pracami remontowymi i konserwatorskimi na Jasnej Górze. Był spawaczem, ale znalazł się też na hydraulice i ślusarstwie, instalował centralne ogrzewanie. Miał możliwość poruszania się także w tych częściach klasztoru, które dla innych świeccich były niedostępne, wchodził na teren objęty klauzurą zakonną. Cieszył się dużym zaufaniem przeora i prokuratora zakonu. Dzięki temu wykonywał prace także w innych obiektach sakralnych w Częstochowie. Bez większych problemów zgodził się na współpracę. Charakteryzowano go jako lojalnego obywatela PRL, z dobrą opinią i wolnego od fanatyzmu religijnego. Jako dodatkowy argument sprzyjający, podawano jego niechęć do odbywania trzymiesięcznych ćwiczeń wojskowych. 20 lutego 1969 r. właśnie w tej sprawie wezwano go na rozmowę i zwerbowano⁷⁸⁰. Przy okazji prowadzonych rozmów uzyskiwał informacje na temat sytuacji wewnętrznej w zakonie. Dzielił się nimi później z oficerem SB⁷⁸¹. W maju 1969 r. poinformował o nastrojach po ponownym wybraniu o. Jerzego Tomzińskiego na generała zakonu, że paulini szukają szpiega bezpieki, ale podejrzewają kogoś z pracowników cywilnych, z tzw. „straży jasnogórskiej”. „Tarsycjusz opowiadał mi, że co dzieje się na Jasnej Górze wszystko wiedzą w Komitecie Partii”⁷⁸². Jeden z paulinów, o. Anioł Jaskuła, miał nawet do spotkanego wieczorem TW powiedzieć: „myślałem, że to jeden z tych kapusiów”, a zapytany o co chodzi dopowiedział, że ma na myśli milicjantów, „którzy ciągle tu łażą”⁷⁸³. W czerwcu TW „Piotr II” informował: „O. Tarsycjusz powiedział mi, żebym sobie jakoś zabezpieczył swoje osobiste sprawy, ponieważ muszę wyjechać najmniej na dwa tygodnie na Bachledówkę celem założenia wody”. W związku z tym otrzymał zadanie: „W czasie pobytu na Bachledówce prowadzić rozmowy z obecnymi tam zakonnikami na temat sytuacji i zamiarów zakonu jeśli chodzi o prowadzone re-

⁷⁷⁸ AIPN Ka, 0026/755, t. 2, Kierunkowy plan pracy dla TW „Zenon” z dnia 14 I 1977 r., k. 17–18.

⁷⁷⁹ AIPN Ka, 0026/755, t. 1, Wyciąg z informacji TW „Grzegorz” z dnia 6 III 1979 r., k. 124; *ibidem*, Notatka służbowa por. Stanisława Dyngusa z dnia 22 IV 1980 r. k. 125–126; *ibidem*, Notatka służbowa por. Stanisława Dyngusa z dnia 26 VIII 1985 r. k. 130; *ibidem*, Notatka służbowa starszego inspektora RUSW ds. SB w Myszkowie por. Stanisława Dyngusa z dnia 10 VIII 1985 r. k. 131.

⁷⁸⁰ AIPN Ka, 00142/25/J, Kwestionariusz TW – rezultat pozyskania z dnia 20 II 1969 r., k. 12.

⁷⁸¹ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 12 IV 1969 r., k. 171–173.

⁷⁸² *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotra II” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 19 V 1969 r., k. 194–195.

⁷⁸³ *Ibidem*.

monty. Po powrocie wywołać spotkanie⁷⁸⁴. Pod koniec czerwca tego roku TW „Piotr II” opowiedział, że rozpoczął budowę domu jednorodzinnego i w związku z tym ma kłopoty finansowe. Słyszając to porucznik Zdzisław Warczewski zaproponował swoim przełożonym, aby wypłacić tajnemu współpracownikowi 1000 zł, gdyż to zbliży do SB⁷⁸⁵.

Podporucznik Stanisław Boczek po spotkaniu w kawiarni „Teatralna” w Częstochowie z TW „Marian” zanotował: „W czasie spotkania uzgodniliśmy, że streszczenie z każdego kazania na J. Górze (z sumy) t.w. będzie przekazywał na skr. pocztową. Spotkanie będziemy odbywać co dwa tygodnie. Ponieważ t.w. ma zamiar od września br. ponownie rozpocząć nowicjat, tego rodzaju kontakt z nami wciągnie go do systematycznej współpracy. Ponadto poleciłem t.w., aby przynajmniej raz na dwa tygodnie odwiedził generała względnie któregoś z przełożonych⁷⁸⁶.

Najdokładniejsze doniesienia przyniesli TW „X-1” i TW „Kalina”. Obaj byli paulinami prowadzonymi przez oficera SB – pplk. Ryszarda Puchalę. Podczas wyborów do władz zakonu zdawali bardzo szczegółowe relacje, jak przebiegają głosowania, składali analizy tego, kto ma szanse zostać generałem, a kto nie (zakonnicy byli wtedy podzieleni na zwolenników o. Ludwika Nowaka, o. Ferdynanda Pasternaka i o. Jerzego Tomzińskiego)⁷⁸⁷.

Kandydat na tajnego współpracownika „X-2” także był paulinem. Donosił m.in. w czasie wyborów do władz w zakonie w 1969 r. W notatce służbowej podpułkownika Ryszarda Puchalę czytamy, że po wyborach: „Kandydat w dalszym ciągu pozostaje na Jasnej Górze i będzie pełnił dotychczasową funkcję. Od września br. jednak ma propozycję od generała o. Jerzego, by studiował na ATK [Akademii Teologii Katolickiej – dop. J.D.] w Warszawie «historię sztuki». Ma się w tej sprawie jeszcze zastanowić. Doradziłem mu, by skorzystał z tej propozycji, ponieważ po zrobieniu magistra, będzie posiadał większe szanse pobytu na Jasnej Górze”. Następnie w uwagach oficer SB zanotował: „Spotkanie z kandydatem odbyłem w samochodzie służbowym na terenie powiatu częstochowskiego. Omówiliśmy przebieg wyborów do władz zakonnych, gdzie kandydat brał udział. Osobiście jest zadowolony z generała i przeora klasztoru na Jasnej Górze.

⁷⁸⁴ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie informacyjne TW „Piotra II” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 13 VI 1969 r., k. 218.

⁷⁸⁵ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotra II” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 16 VII 1969 r., k. 225.

⁷⁸⁶ *Ibidem*, Doniesienie TW „Mariana” przyjęte przez ppor. Stanisława Boczka z dnia 11 III 1969 r., k. 154.

⁷⁸⁷ *Ibidem*, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchalę ze spotkania z TW „X-1” z dnia 15 IV 1969 r., k. 174–176; *ibidem*, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchalę ze spotkania z TW „Kalina” z dnia 16 IV 1969 r., k. 177–179.

W tej sytuacji omówiliśmy zadanie, by zaskarbiał sobie zaufanie u nowego przeora o. Efrema⁷⁷⁸.

Sposobem na pozyskanie tajnego współpracownika mogło być zaoferowanie mu możliwości atrakcyjnego wyjazdu zagranicznego. Przykładem może być notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z 24 lipca 1969 r.:

„W dniu 23 VII br. w kawiarni «Kryształowa» w Częstochowie przeprowadziłem kolejną (trzecią) rozmowę z kandydatem na tajnego współpracownika o. St... (spotkanie wywołał kandydat), w czasie której poinformował mnie, że zamierza wyjechać do USA, lecz nie chciałby pracować w tamt[ejszym] klasztorze. Chciałby przyjechać do Polski z grupami polonijnymi jako przewodnik. Pytał czy jest możliwość otrzymania zezwolenia na wyjazd. Oświadczyłem mu, że możliwość taka jest, ale nadal podtrzymujemy swoje stanowisko z poprzedniej rozmowy, tzn. chcemy, aby pomógł nam w pewnych interesujących nas sprawach. Jeżeli okaże się, że naszą znajomość traktuje poważnie i naprawdę chce nam pomóc, my ze swej strony udzielimy mu pewnej pomocy w uzyskaniu zezwolenia na wyjazd, ale nie wcześniej jak dopiero za rok. Z kolei kandydat oświadczył, że przemyślał swoją propozycję i byłby gotów ją przyjąć, ale ma pewne obawy, a przede wszystkim chciałby wiedzieć, na czym polegałaby jego pomoc. Nie chcąc ujawniać naszego zainteresowania oświadczyłem mu, że interesuje nas zagadnienie z życia zakonu, z którym⁷⁸⁹ ma codzienny kontakt oraz niektóre osoby, z którymi ma styczność. Jako przykład podałem mu, [że] interesuje mnie zagadnienie nowej konstytucji zakonnej, na co rozmówca oświadczył, że do opracowania konstytucji zostało powołanych kilka komisji. On sam również wchodzi w skład jednej z komisji. Dotychczas komisje te niewiele zrobiły. Początkowo starano się wzorować na konstytucjach Zakonu oo. Dominikanów i oo. Bernardynów. Okazało się jednak, że jest to niemożliwe, gdyż jakiegokolwiek ogólne założenia wynikające z uchwał II Soboru Watykańskiego są takie same, natomiast szczegółowe rozwiązania niektórych problemów są bardzo rozbieżne [...] Z kolei zapytałem rozmówcę, jakie ma obawy w stosunku do mojej propozycji, na co oświadczył, że przede wszystkim obawia się dekonspiracji. W zakonie jest duża podejrzliwość. Jeden drugiego podejrzewa o kontakty ze Służbą Bezpieczeństwa. [...] Biorąc pod uwagę przychylny stosunek rozmówcy do naszych rozmów, zaproponowałem mu, aby przemyślał przedstawioną mu propozycję. [...] Prosił również, aby nie dzwonić do niego, ponieważ furtian podsłuchuje wszystkie rozmowy i donosi o tym generałowi. Zaproponował, żeby zadzwoniła do niego kobieta i przedstawiła się jako Irena. Następnie poinformowała go, że załatwiła mu koszulę i poszukiwaną część do motoru. Jeżeli będzie dysponował w tym dniu wolnym czasem, to zaraz uzgodni godzinę spotkania. Kilkakrotnie podkreślał, że wołałby przyjść na spo-

⁷⁸⁸ *Ibidem*, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchaly ze spotkania z kandydatem na TW ps. „X-2” z dnia 7 VI 1969 r., k. 215–216.

⁷⁸⁹ W oryginale: którymi.

tkanie gdzieś do prywatnego mieszkania. Na jego propozycję wyraziłem zgodę. Zaznaczyłem, że kobieta, która będzie do niego dzwonić poda mu ulicę, na której mamy się spotkać. Wyjaśnił mi, że na Jasnej Górze znany jest jako «kobieciarz», dlatego rozmowa z kobietą nikogo nie zainteresuje⁷⁹⁰.

Jednym z pierwszych zadań wymaganych od paulina – kandydata na tajnego współpracownika było opracowanie struktury organizacyjnej zakonu z uwzględnieniem nazwisk zakonników i pełnionych przez nich funkcji⁷⁹¹.

W styczniu 1969 r. TW „Ksawery” donosił o powrocie z Rzymu biskupa Barely. W Watykanie wiele uwagi poświęcono zakonowi, a biskupów obarczono odpowiedzialnością za działalność zakonów. W doniesieniu czytamy:

„W niektórych zakonach męskich istnieją prądy separatystyczne – zakony nie chcą się wiązać z diecezją. Bp Barela przyrzekł nie dopuszczać do takiego stanu u siebie, wszystkimi siłami dążył będzie do zjednoczenia zakonów z diecezją. W Polsce nie jest to jeszcze zbyt groźne, ale trzeba stać przy krzyżu i nie dopuszczać do takiej sytuacji.

Mówiąc o Jasnej Górze, bp Barela podkreślał, że księża powinni tam zdobywać coraz silniejszą pozycję, gdyż zajmuje ona bardzo ważne miejsce w diecezji i dużo mówi się o niej w świecie. Jasna Góra jest wszędzie wymieniana na pierwszym miejscu, a diecezja częstochowska ginie w jej cieniu. Rzadko mówi się o diecezji, mimo że jej wkład w upowszechnieniu Jasnej Góry [jest] olbrzymi. Jasna Góra szczydzi się swoją ważną pozycją, pragnie stać się samodzielną, wypierając wpływy diecezji częstochowskiej.

Bp Barela uważa, że w takiej sytuacji pożądana jest większa obecność księży na Jasnej Górze, aby widoczny był wkład diecezji w rozwój Jasnej Góry. Zastanawia się nad tym czy nie powinien na Jasnej Górze robić dni skupienia dla księży, bo osobiście zauważył, że księża pozwolili się wyprzeć z Jasnej Góry. Diecezja musi podjąć inną taktykę, być ciągle obecna i widoczna na Jasnej Górze. Księża będą uczestniczyć w nabożeństwach i mszach. Biskup ordynariusz ma częściej niż dotąd odprawiać tam msze św., a obowiązkiem księży będzie liczne towarzyszenie mu w tych czynnościach. Wierni i zaproszeni goście muszą widzieć księży z diecezji u boku Matki Bożej⁷⁹².

Zapewne pod wpływem tego i innych doniesień w lutym 1969 r. w materiałach dotyczących diecezji częstochowskiej mjr Zygmunt Nikiel dokonał krytycznej analizy relacji biskupa Barely z paulinami. Czytamy w niej:

⁷⁹⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z przeprowadzonej rozmowy z kandydatem na TW księdzem oo. Paulinów o. St. ... z dnia 24 VII 1969 r., k. 227–231.

⁷⁹¹ *Ibidem*, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z przeprowadzonej rozmowy z kandydatem na TW paulinem w dniu 19 VIII 1969 r. z dnia 21 VIII 1969 r., k. 245–247.

⁷⁹² *Ibidem*, Wyciąg z doniesienia TW „Ksawery” od 30 XII 1968 r. do 18 I 1969 r. z dnia 21 I 1969 r., k. 139–140.

„[...] problemem, prestiżowym dla bpa Barely i z dużą zaciętością przezeń stawianym, jest problem pełnego podporządkowania wszystkich zakonów męskich i żeńskich w diecezji jemu, jako ordynariuszowi. Za tym dążeniem kryją się nie tylko intencje integracyjne, czy chęć wprzęgnięcia wszystkich sił do zharmonizowanego działania. Chodzi tu o Jasną Górę. Jej obecny status zwyczajowy i kanoniczny chroniony autorytetem kard. Wyszyńskiego, a zazdrośnie strzeżony przez paulinów i «Ósemki» zakłada niemal pełną autonomię wobec ordynariusza. Jasna Góra, paulini, w gruncie rzeczy nie uznają zwierzchnictwa ordynariusza diecezji, nie podejmują żadnych świadczeń na rzecz diecezji, mimo że żyją częściowo jej kosztem, a cały splendor spływa na Jasną Górę, której cień pomniejsza znaczenie diecezji. Bp Bareła, będąc sam wielkim zwolennikiem kultu maryjnego, chce być ordynariuszem maryjnym w całym tego słowa znaczeniu. Chce, by Jasna Góra i diecezja stanowiły jedno. Chce duszpasterskiej obecności diecezji na Jasnej Górze i obecności Jasnej Góry w diecezji. Chce wreszcie, przez likwidację autonomii Jasnej Góry, podnieść rangę swej diecezji.

Dla zrealizowania tych założeń usiłuje zmusić paulinów do informowania go o wszystkich zamierzeniach, uzgadniania programu imprez. Zastrzega dla kurii prawo wyłączności do informowania Watykanu i Sekretariatu Prymasa o imprezach na Jasnej Górze. Żąda też, by paulini część swych zysków oddawali do jego dyspozycji na potrzeby diecezji.

Zamierzenia bpa Barely wywołują na razie silny opór ze strony paulinów. Opór ten może pogorszyć i tak już nie najlepsze stosunki między kurią a Jasną Górą. Również wśród kurialistów są oponenci wobec stanowiska ordynariusza. Należy do nich bp Musiel, który – nie bez racji – wskazuje, że koncepcje bpa Barely godzą w «ogólnopolski» charakter sanktuarium jasnogórskiego⁷⁹³.

Tekst ten może świadczyć, w jakim kierunku szły poszukiwania bezpieczeństwa. Chodziło o znalezienie pęknięcia we wzajemnych relacjach, słabego punktu. Dawalo to później możliwości użycia konkretnych argumentów w rozmowach z duchownymi.

Jednocześnie uważnie obserwowano wszelkie wystąpienia publiczne, zarówno na Jasnej Górze, jak i te, które paulini prezentowali na zewnątrz, np. podczas rekolekcji. W marcu 1969 r. uwagę Wydziału do spraw Wyznań PWRN w Kielcach uwagę zwrócił o. Henryk Schabowski, który w Zwoleniu przeprowadzał rekolekcje wielkopostne. Miał on wyrazić się, że Kościół w Polsce jest zagrożony, gdyż władze państwowe odciągają od niego młodzież. Powiedział: „to wszystko, co kiedyś było święte, zostało zdeptane”⁷⁹⁴. Informacji na temat treści kazań najczęściej dostarczała urzędnikom bezpieczeństwa.

⁷⁹³ AIPN Ka, 085/9, t. 10, Informacja mjr. Zygmunta Nikła dotycząca zamierzeń duszpasterskich i organizacyjnych bp. Barely z dnia 25 II 1969 r., k. 303–304.

⁷⁹⁴ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Pismo kierownika WdsW PWRN w Kielcach Józefa Jarosza do WdsW Prezydium Stołecznej Rady Narodowej z dnia 9 IV 1969 r., k. 119.

Duchowni mieli świadomość inwigilacji. Bp Musiel podczas odpustu w klasztorze w Leśniowie powiedział m.in. „obecnie jesteście śledzeni tak jak my księża tak i wy wierni. Pilnują nas, gdzie wyjeżdżamy się pomodlić i śledzą was, kto przyszedł do kościoła. Są to ci, co chcą zarobić po 200–300 zł więcej i innych sprzedają i śledzą”⁷⁹⁵.

Duży problem dla SB stanowiły „Ósemki”. W sprawozdaniu z pracy Wydziału IV KW MO w Katowicach za 1968 r. podkreślano, że niezbędna jest pomoc Departamentu IV MSW w postaci opracowania ich działalności i systematycznej wymiany pozyskanych informacji na ich temat⁷⁹⁶.

13. Kontrola i ograniczanie działań zakonu w końcu lat 60. i w 1970 r.

W 1969 r. wielką uwagę aparatu bezpieczeństwa przyciągały oczywiście wszystkie pielgrzymki stanowe, ale przede wszystkim 3 maja, na kiedy planowano przyjazd episkopatu i wspólne wyznanie wiary, a także odczytanie „credo” Pawła VI i modlitwę w intencji przyjazdu papieża do Polski. Wszystko to przed uwięzionym obrazem Matki Bożej. Papież wyrażał nadzieję, że jego przyjazd będzie możliwy. Z kolei polscy duchowni, z kardynałem Wyszyńskim na czele, mobilizowali Kościół w Polsce wokół tego zamierzenia. Głoszono wsparcie dla papieża wobec niepokoju i kryzysów w Kościele powszechnym. Odwoływano się tutaj do historii, kiedy Polska stała na straży religii, np. do Jana III Sobieskiego i odsieczy wiedeńskiej, czy do postrzegania Polski jako przedmurza chrześcijaństwa. Według informacji SB, w kazaniach głoszonych od marca do czerwca tego roku zamierzano akcentować właśnie zagrożenie wiary⁷⁹⁷. W notatce informacyjnej katowickiej SB zapowiadano, że w Kościele ma nastąpić wielka mobilizacja w sprawie przyjazdu papieża, że planowane są na Jasnej Górze nocne czuwania w tej intencji, w których będą uczestniczyły delegacje poszczególnych parafii, a w całej Polsce będzie zorganizowana masowa akcja pisania listów do papieża⁷⁹⁸.

Już 13 kwietnia meldowano, że w dniach 11–12 kwietnia na Jasnej Górze odbyły się modlitwy i czwanie. Podczas przemówienia powitalnego o. Teofil Krauze, przeor klasztoru, po części obalił wymienione wyżej ustalenia mjr. Nikla na temat głębokich podziałów. Przeor mówił bowiem o konieczności wewnętrznego ze-

⁷⁹⁵ AIPN Ka, 056/55, t. 15, Informacja kpt. Wl. Hudzika dotycząca pobytu bpa Musiela Franciszka w klasztorze oo. Paulinów w Leśniowie z dnia 7 VII 1969 r, k. 243–244.

⁷⁹⁶ AIPN Ka, 056/49, Sprawozdanie z pracy Wydziału IV KW MO Katowice za 1968 r. z dnia 3 I 1969 r., k. 16.

⁷⁹⁷ AIPN Ka, 085/9, t. 10, Założenia programowe dotyczące działalności Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce na 1969 r. z dnia 5 III 1969 r., k. 290–294; *ibidem*, Terminarz ważniejszych uroczystości kościelnych planowanych na 1969 r. w diecezjach katowickiej i częstochowskiej, k. 296.

⁷⁹⁸ *Ibidem*, Notatka informacyjna mjr. Zygmunta Nikla z dnia 18 III 1969 r., k. 272–273.

spolenia duchowieństwa. Po apelu jasnogórskim rozpoczęto modlitwy o całkowitą wolność Kościoła w Polsce i w intencji papieża. Sylwetkę Pawła VI przybliżył w kazaniu bp Bareła, podkreślił też konieczność realizowania podejmowanych przez papieża decyzji. Nocnemu czuwaniu przewodniczyli kolejno dziekani poszczególnych dekanatów⁷⁹⁹.

Uroczystości 3 maja 1969 r. - podobnie jak w poprzednich latach – były zabezpieczane operacyjnie przez SB. Pracę z tajnymi współpracownikami prowadziło 10 oficerów operacyjnych SB w Częstochowie. Z Wydziału IV KW MO w Katowicach wydelegowano 7 pracowników do obliczenia frekwencji i patrolowania rejonu uroczystości (samą frekwencję obliczało 3 pracowników według wcześniej przyjętych zasad – na podstawie sektorального podziału rejonu klasztoru). Po raz pierwszy przygotowano Telewizyjne Stanowisko Dowodzenia w KM MO w Częstochowie i sprawdzano praktyczną skuteczność i przydatność wykonanych prac, szczególnie lokalizację kamer na trasach przemarszu wiernych na Jasną Górę i miejscach większych skupisk ludności. Łącznie do zabezpieczenia uroczystości użyto 51 funkcjonariuszy SB z Katowic i Częstochowy, a także jednej sekcji Wydziału „B”, która pod dowództwem mjr. Maciejewskiego miała wykonać dokumentację fotograficzną i prowadzić obserwację figurantów. Ponieważ służba mundurowa wykonywała zadania według odrębnego planu, to brakuje szerszych informacji na ten temat⁸⁰⁰. Z planu organizacji pracy Wydziału „T” dowiadujemy się, że do zabezpieczenia techniczno-operacyjnego uroczystości 2–4 maja wydelegował 15 oficerów. Dowodził nimi mjr Henryk Kotuła⁸⁰¹. Zostali oni podzieleni na 3 grupy. Pierwsza grupa (utrwalająca) została podzielona na 2 zespoły: jeden dwuosobowy przewidziany do utrwalenia kazań przy pomocy urządzeń radiowych – pracowali w budynku Komendy Miejskiej MO w Częstochowie, drugi pięciosobowy (pod dowództwem kpt. Niebylskiego) miał utrwalać przemówienia w różnych punktach przy pomocy minifonów. Druga grupa (opracowania), sześciuosobowa, miała zadanie opracować utrwalone kazania i przemówienia. Dwie osoby z tej grupy, znające języki obce, przewidywano skierować do opracowania materiałów zgromadzonych w hotelach. Trzecia grupa (eksploatacyjna), składająca się z dwóch oficerów, miała zadanie pomagać dwuosobowej obsadzie stałej,

⁷⁹⁹ *Ibidem*, Informacja pplk. Lucjana Pikuly dotycząca tzw. „czuwań” duchowieństwa i wiernych diecezji częstochowskiej na Jasnej Górze w dniach 11 i 12 IV 1969 r., k. 246–247.

⁸⁰⁰ AIPN Ka, 085/45, t. 1, cz. 3, Plan operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 3 V 1969 r. z dnia 19 IV 1969 r., k. 24–35.

⁸⁰¹ Henryk Kotuła (ur. 1924) był w latach 1962–1970 zastępcą naczelnika Wydziału „T” KW MO w Katowicach, a w latach naczelnikiem tego Wydziału, zajmującego się techniką operacyjną, *vide: Kadra bezpieczeństwa 1945–1990...*, s. 279–280; Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/32463> [dostęp: 11 I 2020].

eksploatującej obiekty podsłuchu telefonicznego. Świadczy to o funkcjonującym stałym podsłuchu telefonów na terenie klasztoru⁸⁰².

Duże zainteresowanie SB wzbudził przybyły 3 maja do Częstochowy korespondent United Press International J. Andrew Terence wraz z towarzyszącymi mu trzema osobami. Dziennikarz nagrywał przemówienie kardynała Wyszyńskiego i robił zdjęcia. Częstochowę opuścił jeszcze 3 maja⁸⁰³. Musiał więc nagrać akt oddania się Matce Bożej wygłoszony przez prymasa. Jego fragment brzmiał następująco: „Czyń z nami co zechcesz, pragniemy wykonać wszystko czego zażadasz byleby tylko Polska po wszystkie wieki zachowała nieskażony skarb wiary św., a Kościół w Ojczyźnie naszej cieszył się należną mu wolnością [...]”⁸⁰⁴. Słowa te jeszcze rozwinął podczas kazania o godz. 19⁰⁰: „Zachowanie pełni religii, nie-naruszalności religii, to jest przede wszystkim uszanowanie prawa do wierzenia, ażeby wszyscy ludzie, którzy pragną wierzyć i swoją wiarę okazywać, żeby mogli to czynić bez przeszkód. Oznacza to również prawa do wyznawania i prywatnego i publicznego naszej świętej wiary. To prawo o które my, polscy biskupi, tak nieustannie się upominamy. Ażeby Ojczyźnie naszej, która przecież nazywa się Ojczyzną wolną i za której wolność my dziękujemy w tym wspaniałym hymnie – Ojczyznę wolną pobłogosław Panie – żeby w tej wolnej Ojczyźnie wszyscy w wyznawaniu swej wiary i prywatnym i publicznym mieli poczucie pełnej wolności”⁸⁰⁵. Dalej prymas odniósł się do Soboru Watykańskiego II i jego nauk, z których wynikała potrzeba uszanowania przez chrześcijan innych religii i ludzi inaczej myślących. A jeśli tak jest, to i katolicy mają prawo domagać się swobody w wyznawaniu swojej wiary, także publicznie w szkole, w wojsku, w urzędach. Apelowal o zrezygnowanie z jakiegokolwiek ograniczania religijności, realizowanego przez różne instytucje państwowe i społeczne⁸⁰⁶.

W sporządzonej przez SB informacji dotyczącej uroczystości 3 maja czytamy:

„Uroczystości przygotowano i przeprowadzono jako pielgrzymkę Episkopatu Polski na Jasną Górę. W komunikacie Episkopatu czytanim z ambon w dniu 27 IV br. sformułowano założenia imprezy oraz apelowano o przybycie delegacji

⁸⁰² AIPN Ka, 056/56, t. 3, Plan organizacji pracy Wydziału „T” dla zabezpieczenia techniczno-operacyjnego uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w dniach od 2 V do 4 V 1969 r., k. 40–41; *ibidem*. Według informacji z 1987 r. podsłuch był zainstalowany też w innych domach zakonnych w Częstochowie i w Instytucie Prymasowskim, *vide*: M. Krupecka, J. Olech, *Sprawa obiektowa „Księżniczka” – zawartość dokumentacji [w:] Represje wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w PRL. Zagadnienia wybrane*, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2012, s. 200.

⁸⁰³ AIPN Ka, 056/56, t. 3, Meldunek nr 3 zastępcy naczelnika Wydziału II mjr. Józefa Rudolfa z dnia 3 V 1969 r., k. 61.

⁸⁰⁴ *Ibidem*, Stenogram kazania wygłoszonego przez prymasa Wyszyńskiego w dniu 3 V 1969 r. o godz. 11.20 na Jasnej Górze w Częstochowie, k. 44.

⁸⁰⁵ *Ibidem*, Stenogram kazania wygłoszonego przez prymasa Wyszyńskiego w dniu 3 V 1969 r. o godz. 19.02 na Jasnej Górze w Częstochowie, k. 87–88.

⁸⁰⁶ *Ibidem*, k. 87–92.

z diecezji i z parafii. Dla zapewnienia większej frekwencji na dzień 3 V wyznaczono też pielgrzymkę wiernych z diecezji tarnowskiej do «uwięzionego Obrazu MBCz». Główne założenia tej uroczystości były następujące: nawiązanie do aktu oddania w dniu 3 V [19]66 r. narodu w niewolę maryjną, wyznanie wiary Episkopatu i narodu polskiego w jedności z Ojcem św. Eksponowano też modły w intencji przyjazdu Pawła VI na Jasną Górę. Założenia te znalazły wyraz w programie imprezy, w jej oprawie dekoracyjnej i w kazaniach⁸⁰⁷.

Ilustracja 11. Materiały operacyjne SB. Samochód z zagraniczną rejestracją, zaparkowany w pobliżu sanktuarium jasnogórskiego i grupa uczestników uroczystości. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 1).

⁸⁰⁷ AIPN Ka, 056/56, t. 3, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB ppłk. Jana Bobonia dotycząca uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w dniach 2–3 V 1969 r. z dnia 3 V 1969 r., k. 51. *Vide*: APCz, PMRN w Częstochowie, sygn. 22/7, Informacja ppłk. Władysława Syjoty dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w dniach 2–3 V 1969 r. z dnia 3 V 1969 r., b.p.

Ilustracja 12. Materiały operacyjne SB. Samochód z zagraniczną rejestracją, zaparkowany w pobliżu sanktuarium jasnogórskiego. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 5).

Ilustracja 13. Materiały operacyjne SB. Samochody zaparkowane w pobliżu sanktuarium jasnogórskiego. Zdjęcia robione w ten sposób, żeby były widoczne numery rejestracyjne pojazdów. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 1).

Ilustracja 14. Materiały operacyjne SB. Przybyli na Jasną Górę uczestnicy uroczystości podczas odpoczynku. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 14).

Ilustracja 15. Materiały operacyjne SB. Żołnierz idący do sanktuarium jasnogórskiego. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 17).

Ilustracja 16. Materiały operacyjne SB. Grupa pielgrzymów zmierzająca na uroczystości jasnogórskie. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 18).

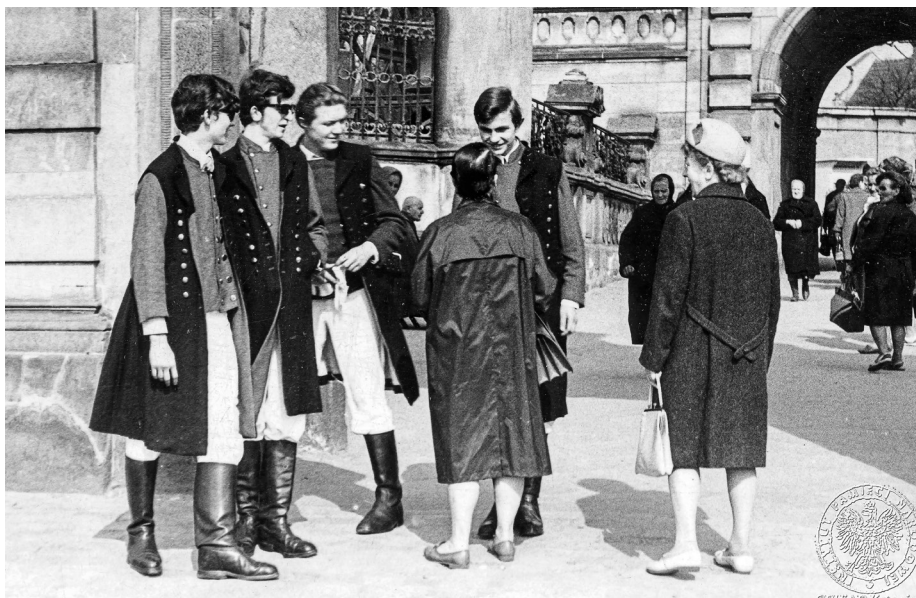
Ilustracja 17. Materiały operacyjne SB. Grupy uczestników uroczystości jasnogórskich. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 19).

Ilustracja 18. Materiały operacyjne SB. Fragment dekoracji – herb Polski, przedstawiający orła z koroną. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 45).

Ilustracja 19. Materiały operacyjne SB. Młodzi pielgrzymi niosą na Jasną Górę makietę, przedstawiającą kontur państwa polskiego w koronie cierniowej i z napisem „Odpowiadamy za moralność”. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 46).

Ilustracja 20. Materiały operacyjne SB. Grupa uczestników uroczystości jasnogórskich w strojach ludowych. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 10).

Ilustracja 21. Materiały operacyjne SB. Uczestnicy uroczystości jasnogórskich na dziedzińcu klasztornym. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 13).

Ilustracja 22. Materiały operacyjne SB. Poczet sztandarowy w strojach górniczych i kobieta przyglądająca się wykonującemu tę fotografię wywiadowcy. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 15).

Ilustracja 23. Materiały operacyjne SB. Być może zdjęcie przedstawia wywiadców podczas pracy. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 41).

Ilustracja 24. Materiały operacyjne SB. Grupa uczestników uroczystości jasnogórskich w strojach ludowych, prawdopodobnie oczekujących na nabożeństwo. Przed nimi, na pierwszym planie, mężczyzna w ciemnych okularach obserwuje okolicę. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 16).

Ilustracja 25. Materiały operacyjne SB. Grupa uczestników uroczystości jasnogórskich w strojach ludowych podczas rozmowy z duchownym. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 20).

Ilustracja 26. Materiały operacyjne SB. Grupa uczestników uroczystości jasnogórskich w strojach ludowych. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 17).

Ilustracja 27. Materiały operacyjne SB. Księża przygotowujący się do procesji. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 1).

Ilustracja 28. Materiały operacyjne SB. Wierni uczestniczący w procesji. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 7).

Ilustracja 29. Materiały operacyjne SB. Zgromadzeni przed szczytem jasnogórskim uczestnicy uroczystości. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 12).

Ilustracja 30. Materiały operacyjne SB. Siostry zakonne przybyłe na uroczystości jasnogórskie. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 21).

Ilustracja 31. Materiały operacyjne SB. Procesja prowadzona przez przeora Jasnej Góry o. Teofila Krauzego. Po jego prawej stronie idzie metropolita poznański ks. abp Antoni Baraniak (z pastorałem w ręku), a po lewej o. generał Jerzy Tomziński. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 27).

Ilustracja 32. Materiały operacyjne SB. Grupa górali przybyła na uroczystości jasnogórskie. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 29).

Ilustracja 33. Materiały operacyjne SB. Prawdopodobnie droga krzyżowa po wałach jasnogórskich. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 33).

Ilustracja 34. Materiały operacyjne SB. Uczestnicy procesji. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 34).

Ilustracja 35. Materiały operacyjne SB. Przybyli na Jasną Górę uczestnicy uroczystości podczas odpoczynku. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 37).

Ilustracja 36. Materiały operacyjne SB. Uczestnicy uroczystości jasnogórskich. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 43).

4 maja Konferencja Episkopatu Polski na Jasnej Górze wydała komunikat w sprawie trudności z jakimi boryka się Kościół. Opisano w nim sprawy ograniczania przez władze państwowe w zakresie budownictwa sakralnego, katechizacji, wolności wyznania wiary i korzystania z posługi sakramentalnej, działalności religijno-wychowawczej, wolności opinii i publikacji, a także udziału katolików w życiu publicznym i kulturalnym kraju⁸⁰⁸.

SB obserwowało też przebieg nocnego czuwania z 9 na 10 maja 1969 r. Brało w nim udział 104 księży i alumnów z Seminarium Metropolitalnego. Zgromadziło się około 500 wiernych. Czuwanie rozpoczął przeor o. Teofil Krauze. Przewodniczył kardynał Wyszyński. Bezpieka przede wszystkim zwróciła uwagę na fakt, że 10 maja, podczas nabożeństwa o godzinie 10³⁰ w kaplicy Matki Bożej prymas odczytał treść telegramu, jaki wysłał do papieża Pawła VI. Napisał tam, że na Jasnej Górze w intencji jego przyjazdu do Polski modlą się duchowni i wierni archidiecezji warszawskiej. Ponadto na Jasnej Górze była wtedy obecna 120-osobowa autokarowa pielgrzymka z Czechosłowacji, a kardynał Wyszyński

⁸⁰⁸ ADT, Akta Rzeczowe Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, sygn. 490, Komunikat Konferencji Episkopatu Polski z dnia 7 V 1969 r., Jasna Góra, b.p.

m.in. powiedział do nich, że cieszy się z ich przybycia, a także: „modlimy się w intencji wolności waszej i naszej”⁸⁰⁹.

W dniu 11 maja 1969 r. na Jasnej Górze odbył się 33 Ogólnopolski Dzień Modlitw Młodzieży Akademickiej. Powitanie młodzieży nastąpiło już dzień wcześniej w godzinach wieczornych. Wśród zebranych był TW „Varia”, który następnego dnia zdał porucznikowi Zdzisławowi Warczewskiemu relację z tego wydarzenia. Kardynał Wyszyński przemawiał do młodzieży przeszło 40 minut⁸¹⁰. Bezpieka cytowała później fragmenty tego powitalnego przemówienia, a szczególnie: „bądźcie wykonawcami słowa tu usłyszanego, a nie tylko słuchaczami; [...] co usłyszycie na Jasnej Górze przenieście do waszych środowisk; [...] nie słyszycie ode mnie nic, co wprowadzałoby wasze umysły w stan niepokoju, tak jak to nieraz pisze prasa; wypełniajcie swe zadania zgodnie ze ślubami jasnogórskimi, módlcie się za wolność swych umysłów”⁸¹¹.

Aparat bezpieczeństwa obserwował przebieg dnia modlitw dla pracowników służby zdrowia i konferencję na temat encykliki Pawła VI „*Humane Vitae*”⁸¹². Obserwowano też dzień modlitw diecezji opolskiej na Jasnej Górze w dniach 20 i 21 maja 1969 r. O wydarzeniach w sanktuarium informowano naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie⁸¹³. Dość duże zainteresowanie безпеki wzbudziła wizyta generała zakonu jezuitów Pedro Aruppe na Jasnej Górze⁸¹⁴ i dzień modlitw nauczycieli, kiedy dokumentowano treść wszystkich wystąpień (m.in. o Pawła Kosiaka potępiającego przerywanie ciąży, dr Wandy Póltawskiej na temat małżeństwa i rodzicielstwa, bp. Barely o społecznej roli nauczycieli). Bp Stefan Barela i bp Jan Wosiński nawiązali do trudności, jakie napotyka papież Paweł VI w swoich staraniach o przyjazd do Polski, że nie może dostać na to pozwolenia od polskich władz. Bp Wosiński odczytał tekst telegramu wysłanego do prymasa Wyszyńskiego, w którym nauczyciele

⁸⁰⁹ AIPN Ka, 085/9, t. 10, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Stanisława Opitka dotycząca nocnego czuwania duchowieństwa i wiernych archidiecezji warszawskiej w intencji wolności Kościoła i przyjazdu do Polski papieża Pawła VI z dnia 10 V 1969 r., k. 232–233.

⁸¹⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa por. Zdzisława Warczewskiego ze spotkania z TW „Varia” z dnia 11 V 1969 r., k. 193.

⁸¹¹ AIPN Ka, 085/9, t. 10, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Stanisława Opitka dotycząca Ogólnopolskiego Dnia Modlitw Młodzieży Akademickiej na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 11 V 1969 r., k. 229–230.

⁸¹² *Ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Stanisława Opitka dotycząca dnia modlitw dla pracowników służby zdrowia na Jasnej Górze z dnia 25 V 1969 r., k. 223–224.

⁸¹³ AIPN Ka, 056/110, t. 1, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Opolu mjr. Stanisława Pyznara dotycząca konferencji dziekanów diecezji opolskiej w kurii opolskiej w kwietniu 1969 r. do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 5 V 1969 r., k. 488–493.

⁸¹⁴ AIPN Ka, 085/9, t. 10, Informacja mjr. Dionizego Girka dotycząca pobytu generała jezuitów ks. Pedro Aruppe na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 29 V 1969 r., k. 197–198.

zapewniali go o swoim przywiązaniu do Kościoła. Kardynał przybył do Częstochowy na krótko w dniu 3 lipca. Uważnie śledzono każdy jego ruch. W dokumentach bezpieczeństwa odnajdujemy informację, że kiedy wyjechał z Częstochowy „Początkowo jechał w kierunku Warszawy, a na 17 km nagle zawrócił i odjechał w kierunku Katowic i Krakowa”⁸¹⁵. Później śledzono jego pobyt w Bachledówce, a na liście samochodów, którymi do niego przyjeżdżano były pojazdy należące do paulinów⁸¹⁶.

Jak zwykle ważnym wydarzeniem w życiu wspólnoty zakonnej były wybory do Kapituły Generalnej Zakonu oo. Paulinów, a następnie wybór generała. Aparat bezpieczeństwa znalazł przebieg obrad. W informacji sporządzonej przez pplk. Ryszarda Puchalę czytamy o składzie kapituły, kolejnych punktach programu obrad, rywalizacji o najwyższe stanowisko w zakonie między o. Ludwikiem Nowakiem (kandydatem grupy starszych zakonników), o. Teofilem Krauzem (przeorem Jasnej Góry), a dotychczasowym generałem – o. Jerzym Tomzińskim. Wygrał o. Tomziński, który 17 maja 1969 r. otrzymał 20 głosów. Drugi wynik w głosowaniu otrzymał o. Teofil Krauze – 12 głosów. Oficer bezpieczeństwa opisywał też reakcje poszczególnych zakonników na wynik głosowania. Znal treść dekretów generała i następujące zmiany kadrowe⁸¹⁷.

4 czerwca tego roku generał paulinów o. Tomziński (wraz z o. Zembruskim) ponownie poszedł na rozmowę w sprawie nieprzyznanych paszportów do Urzędu do spraw Wyznań. Tym razem nakłonił go przybyły ze Stanów Zjednoczonych o. Zembruski. Z zakonnikami rozmawiali naczelnik Wydziału do spraw Stowarzyszeń Wyznaniowych UdsW, Aleksander Wołowicz i dyrektor Skarżyński. Urzędnicy zaczęli go pytać o stopień zależności zakonu od episkopatu. Tomziński zauważył, że już sam fakt nie otrzymania paszportów uzależnia go od episkopatu, bo co prawda jako generał podlega papieżowi, ale w polskich realiach musi ściśle współpracować z episkopatem w sprawie rozwiązywania różnych problemów. Ojciec generał w rozmowie podkreślił, że w sprawie paszportów czynione mu są złośliwości. Urzędnicy przysyłają mu pisma z odmowami albo na Nowy Rok albo na imieniny. Powiedział też, że jeśli chodzi o wypowiedzi podczas uroczystości, to on odpowiada za wystąpienia paulinów, a to, co głosi prymas to już są jego słowa, a nie zakonu. Na zakończenie o. Tomziński powiedział, że nie chce wojny z władzami i jest zwolennikiem układania stosunków⁸¹⁸.

⁸¹⁵ *Ibidem*, Informacja mjr. Zygmunta Nikła o przebiegu dnia modlitwy nauczycieli na Jasnej Górze z dnia 5 VII 1969 r., k. 155–157; AIPN Ka, 056/55, t. 1, Notatka służbowa z dnia 3 VII 1969 r., k. 110–112.

⁸¹⁶ AIPN Ka, 085/9, t. 10, Meldunek mjr. Edmunda Perka do naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 25 VIII 1969 r., k. 118.

⁸¹⁷ AIPN Ka, 056/55, t. 1, Informacja pplk. Ryszarda Puchalę dotycząca wyborów Kapituły Generalnej Zakonu Paulinów z dnia 14 VI 1969 r., k. 139–143; *ibidem*, Meldunek pplk. Ryszarda Puchalę z dnia 21 V 1969 r., k. 159–160.

⁸¹⁸ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka naczelnika Aleksandra Wołowicza z rozmowy z o. generałem Jerzym Tomzińskim przeprowadzonej w dniu 4 VI 1969 r., k. 120.

Jeszcze w tym samym miesiącu przeprowadzono rozmowę z o. Cyprianem Kubikiem, administratorem parafii Łęczeszycy w powiecie grójeckim. Zakonnik przyszedł do Urzędu do spraw Wyznań w związku ze swoim ewentualnym wyjazdem do USA i chciał dowiedzieć się, jakie jest stanowisko urzędników w tej sprawie, deklarował swoje pozytywne stanowisko w stosunku do „ulożenia” stosunków zakonu z władzami państwowymi⁸¹⁹.

Przez tajnych współpracowników SB sprawdzała, czy uwieczona kopia obrazu Matki Bożej nadal znajduje się na Jasnej Górze. W czerwcu paulin TW „Kalina” informował, że nie tylko obraz, ale także samochód, którym go wożono i był do tego przystosowany, przez cały czas znajdują się w klasztorze. Z auta pozostała jednak tylko karoseria, a resztę zdemontowano, bo „silnik był od «Warszawy»” i postanowiono zamontować go w innym samochodzie⁸²⁰.

Plan organizacji operacyjnego zabezpieczenia uroczystości sierpniowych był wzorowany na planach z lat poprzednich. Użyto też podobnej liczby funkcjonariuszy SB – łącznie 81 osób (13 z Wydziału IV, 4 z Wydziału III, 3 z Wydziału II, 2 z Wydziału Śledczego, 15 z Wydziału „T”, 32 z Wydziału „B”, 12 z Referatu SB w Częstochowie)⁸²¹. Także plany działań poszczególnych wydziałów były analogiczne do wypróbowanych wcześniej⁸²². Nowością jest, zachowany w komplecie dokumentacji, Załącznik do planu organizacji operacyjnego zabezpieczenia sierpniowych uroczystości kościelnych w Częstochowie w pionie Wydziału III. Pozwala to bliżej przyjrzeć się pracy tego Wydziału w Częstochowie. Jego zadaniem było „zabezpieczenie gospodarki narodowej na terenie województwa”⁸²³. Szczególnie kontrolowano zakłady uznane za kluczowe dla regionu. Według SB było ich pięć: Huta im. Bolesława Bieruta w Częstochowie, Biuro Projektów Kopalnictwa Rud Żelaza w Częstochowie, Węzeł Kolejowy PKP w Częstochowie, Zakład Energetyczny w Częstochowie, Zakłady Chemiczne „Rudniki”. W zainteresowaniu operacyjnym bezpieki pozostawały też: Zjednoczenie Kopalnictwa Rud Żelaza i Oddział PKS w Częstochowie. W zakładach tych pozyskiwano in-

⁸¹⁹ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka kierownika Mieczysława Żurawskiego z rozmowy z ks. Janem Cyprianem Kubikiem – księdzem zakonnym paulinów i administratorem parafii Łęczeszycy, pow. Grójec, przeprowadzonej w dniu 20 VI 1969 r., k. 122–123.

⁸²⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa ppłk. Ryszarda Puchały ze spotkania z TW „Kalina” z dnia 13 VI 1969 r., k. 219–220.

⁸²¹ AIPN Ka, 056/56, t. 4, Plan organizacji operacyjnego zabezpieczenia sierpniowych uroczystości kościelnych w Częstochowie z dnia 4 VIII 1969 r., k. 7–19.

⁸²² *Ibidem*, Załącznik do planu operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych w Częstochowie w dn. 14–17, 25–26 i 30–31 VIII 1969 r. z dnia 8 VIII 1969 r., k. 20–25; *ibidem*, Plan organizacji pracy Wydziału „T” dla zabezpieczenia techniczno-operacyjnego uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w dniach 14–17 VIII, 25–26 VIII i 30–31 VIII 1969 r. z dnia 7 VIII 1969 r., k. 26–27; *ibidem*, Plan operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniach 15 i 26 VIII 1969 r. z dnia 6 VIII 1969 r., k. 28–35.

⁸²³ *Ibidem*, Załącznik do planu organizacji operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych w Częstochowie po pionie Wydziału III z dnia 8 VIII 1969 r., k. 36.

formacje na temat ewentualnych konfliktów wśród członków załogi i „ustalenie inspiracji kleru w celu odcięcia od pracy i wyprowadzenia na uroczystości kościelne”⁸²⁴. Chciano pozyskać informacje o nastrojach i zamierzeniach studentów i zabezpieczyć magazyny, w których przechowywano broń⁸²⁵. W wykazie pracowników Referatu Służby Bezpieczeństwa KMIP MO w Częstochowie, którzy posiadali sieć tajnych współpracowników do zabezpieczenia uroczystości jasnogórskich w sierpniu 1969 r. znalazło się 10 oficerów oraz pozostających z nimi w kontakcie 27 tajnych współpracowników: kpt Mieczysław Betka (TW „Bolek”, „Skrzetuski”, „Janek”, „Lusiek”, „Ludwik”), por. Jerzy Adamski (TW „Walek”, „Florek”), kpt. Ryszard Kupczyk (TW „Wacław”, „Dziekan”, „Ryszard”), por. Zdzisław Warczewski („Piotr”, „Varia”, „Zenon”), ppor. Stanisław Boczek (TW „Waldek”, „Ryś”, „Helena”, „Marian”), por. Stefan Wnęko (TW „Kalinowski”, „Irena”, „Marian”), por. Aleksander Stolarczyk (TW „Grzybowski”), ppor. Stanisław Kowalczyk (TW „Klos”, „Ryszard”), ppłk Ryszard Puchala (TW „X-2”, „Kalina”) i por. Tadeusz Baka (TW „Ryszard”, „Alek”). Dodatkowo do różnych zadań wyznaczono jeszcze 6 pracowników, którzy nie posiadali tajnych współpracowników: plut. Tadeusza Jasińskiego, ppor. Jana Krzemińskiego, st. sierż. Ireneusza Badowskiego, kpr. Mariana Górniaka, ppor. Zbigniewa Bartosika, kpt. Wiktora Nawrota⁸²⁶.

Z lipca 1969 r. pochodzi informacja безпеki dotycząca 253 pielgrzymki warszawskiej. Szczegółowo relacjonowano jej spotkanie organizacyjne, które odbyło się w Warszawie w obecności kardynała Wyszyńskiego. Zwrócono uwagę na wszelkie dyskusje i ustalenia związane z organizacją pielgrzymki. W informacji czytamy m.in.:

„Mówiąc o rekrutacji pątników, o udziale w pielgrzymce osób z innych terenów, Wyszyński nadmienił, że w tym roku zgłosiła się do niego diecezja opolska, która chce pociągiem przyjechać do Warszawy i iść w pielgrzymce warszawskiej. Podobne życzenia wyraża Białystok i Szczecin. On jednak osobiście przeciwny jest takim tendencjom, chociaż władze państwowe prawdopodobnie zgodziłyby się na to⁸²⁷, bo jeżeli wszyscy: z Poznania, Wrocławia, Kalisza – pójda raz w jednej pielgrzymce, to w razie likwidacji przez władze pielgrzymki warszawskiej – ulegną od razu likwidacji wszystkie pielgrzymki. Dlatego chętni z innych diecezji winni iść w swoich pielgrzymkach, a z Warszawy tradycyjnie może iść tylko grupa tomaszowska i podlaska. [...] Po zakończeniu dyskusji oo. Paulini nie uwzględnili sugestii Wyszyńskiego i postanowili nie ograniczać liczebności pielgrzymki oraz przyjmować pątników i księży z innych diecezji, pod warunkiem podporządko-

⁸²⁴ *Ibidem*, k. 37–38.

⁸²⁵ *Ibidem*.

⁸²⁶ AIPN Ka, 056/56, t. 4, Wykaz pracowników Referatu SB KMIP MO Częstochowa, którzy wykorzystują posiadaną na kontakcie sieć tajnych współpracowników do zabezpieczenia wszystkich uroczystości jasnogórskich w miesiącu sierpniu 1969 r., k. 46–47.

⁸²⁷ W oryginale: by się na to zgodzili.

wania się kierownictwu paulinów. [...] Komenda Stołeczna MO w Warszawie, w porozumieniu z Komendą Wojewódzką MO w Warszawie, Kielcach, Łodzi i Katowicach organizuje operacyjne i fizyczne zabezpieczenie tegorocznej pielgrzymki”⁸²⁸.

W dniach 2–3 sierpnia bezpieka odnotowała pobyt kardynała Wyszyńskiego na Jasnej Górze. Oczywiście, uważnie to obserwowano. Prymas nie wygłosił kazania i po zakończeniu wizyty wyjechał z Częstochowy samochodem osobowym marki „Humbart” w kierunku Warszawy⁸²⁹. 6 sierpnia starszy inspektor Inspektoratu Kierowniczego SB KW MO w Katowicach pplk Stanisław Piwoński pisał do zastępców komendantów powiatowych i miast MO ds. SB województwa katowickiego, że 18 marca, w związku z sierpniowymi uroczystościami kościelnymi określił im zadania w terminarzu i wprowadził dla całego stanu osobowego SB województwa katowickiego, na okres trwania uroczystości, stan wzmoczonej gotowości operacyjnej. Przypominał, że do nich należy zapewnienie dopływu informacji z kluczowych zakładów pracy; spowodowanie wzmoczenia czujności wśród personelu odpowiedzialnego za ochronę obiektów (straż przemysłowa i przeciwpożarowa); spowodowanie kontroli zabezpieczenia broni, materiałów wybuchowych, radioaktywnych, trujących itp.; wzmoczenie kontroli operacyjnej w stosunku do wytypowanych figurantów; przy współudziale służb MO, zapewnienie dopływu informacji o sytuacji na drogach publicznych, dworcach i trasach wiodących do Częstochowy. Uzyskane informacje pracownicy poszczególnych referatów SB w województwie mieli teleksem przekazywać dyżurnemu SB w KW MO w Katowicach., który z kolei miał pozostawać w stałym kontakcie z kierownictwem zespołu SB w Częstochowie⁸³⁰.

W tezach, dotyczących przygotowań do sierpniowych uroczystości kościelnych oraz zakresu ich zabezpieczenia podkreślono, że organizowane pielgrzymki i dni modlitw obejmują wiernych całego kraju. Wydział IV opracował plan organizacji zabezpieczenia i uwzględnił w nim także udział pracowników pionu II i III, Wydziału „B” i Wydziału „T”, a także 2 pracowników Wydziału Śledczego. Zabezpieczenie uroczystości 14–15 i 25–26 sierpnia na Jasnej Górze planowano zrealizować siłami 82 funkcjonariuszy SB⁸³¹.

⁸²⁸ AIPN Ka, 056/56, t. 4, Informacja zastępcy komendanta stołecznej MO ds. SB w Warszawie plk. Czesława Roterka dotycząca 253 pielgrzymki pieszej z Warszawy do Częstochowy z dnia 24 VII 1969 r., k. 60–66.

⁸²⁹ AIPN Ka, 085/9, t. 10, Informacja pplk. Lucjana Pikuly dotycząca pobytu na Jasnej Górze kardynała Stefana Wyszyńskiego z dnia 4 VIII 1969 r., k. 162.

⁸³⁰ AIPN Ka, 056/56, t. 4, Pismo starszego inspektora Inspektoratu Kierownictwa Jednostek Bezpieczeństwa SB KW MO w Katowicach pplk. Stanisława Piwońskiego do zastępców komendantów powiatowych i miejskich MO ds. SB województwa katowickiego z dnia 6 VIII 1969 r., k. 74.

⁸³¹ AIPN Ka, 056/56, t. 4., Tezy dotyczące przygotowań do sierpniowych uroczystości kościelnych oraz zakres ich zabezpieczenia, k. 84–85.

Kontrolowano wszystkie przypadki pobytu obcokrajowców w Częstochowie w czasie uroczystości. Początkowo nie było ich wielu. W dniu 14 sierpnia 1969 r. rano odnotowano 13 osób. Jednak tego samego dnia miała przyjechać 31-osobowa wycieczka obywateli Jugosławii. Organizator, czyli Biuro Podróży „Orbis” zakwaterowało ich w hotelu. W meldunku na temat tej grupy zaznaczono, że wycieczka została „operacyjnie zabezpieczona przez bezpośredni kontakt z pilotami Orbisu”⁸³². Notowano wszelkie samochody należące do dyplomatów zagranicznych. Ponadto „Dla kontroli dziennikarzy zachodnich i ustalenia ich pobytu w Częstochowie wykorzystuje się źródła osobowe ze środowiska polskich dziennikarzy, którzy prowadzą rozpoznanie na terenie Jasnej Góry”⁸³³. Dziennikarze z krajów zachodnich jednak do Częstochowy nie przyjechali. Byli natomiast dwaj dziennikarze sowieccy⁸³⁴. W nagraniu kazania kardynała Wyszyńskiego doszukano się słów, w których poruszył sprawy społeczno-polityczne. W informacji SB cytowano następujące słowa:

„[...] Ateizmu i jego działalności ludzkość nie pochwała – pragnie się od nich odwrócić, aby zapanował ład i porządek, żeby wzrastała sprawiedliwość, by ustal gwałt, przemoc i dyskryminacja. Siła fizyczna ogromnie osłabła, pomimo rzekomych sukcesów niewiary i ateizmu [...]” i później: „[...] Matko broń nas przed przymusową ateizacją i spraw, aby w naszej Ojczyźnie zapanował spokój, miłość i wolność w Kościele katolickim”⁸³⁵.

W podobnym tonie wypowiadał się na Jasnej Górze bp Herbert Bednorz. 30 sierpnia w kazaniu podczas zjazdu mężczyzn i młodzieży męskiej, mówił żeby nie ulegać ateizmowi i pozostawać odpornym na środki masowego przekazu, żeby zwycięsko wyjść z ich wpływu i dawać świadectwo wiary⁸³⁶.

Także we wrześniu pplk Lucjan Pikula prosił naczelnika Wydziału „T” o wydelegowanie grupy pracowników do nagrywania i odtwarzania kazań, wygłoszonych na Jasnej Górze 8 września⁸³⁷. Interesowano się sesją naukową, organizowaną na Jasnej Górze m.in. przez Katedrę Historii Sztuki Kościelnej KUL i Instytut Hi-

⁸³² AIPN Ka, 056/56, t. 4, Meldunek sytuacyjny nr 1 zastępcy naczelnika Wydziału II mjr. Alojzego Wierczyńskiego z dnia 14 VIII 1969 r., k. 91–92.

⁸³³ *Ibidem*, k. 93.

⁸³⁴ *Ibidem*.

⁸³⁵ AIPN Ka, 056/56, t. 4, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Stanisława Opitka z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 14–15 VIII 1969 r., k. 190.

⁸³⁶ *Ibidem*, Informacja kpt. Świątkowskiego dotycząca przebiegu uroczystości na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 30 VIII 1969 r. z dnia 30 VIII 1969 r., k. 223; *ibidem*, I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 30–31 VIII 1969 r. z dnia 31 VIII 1969 r., k. 225–226.

⁸³⁷ *Ibidem*, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału „T” z dnia 6 IX 1969 r., k. 176.

storii Sztuki PAN w dniu 22 września⁸³⁸. Działania kontynuowano w następnych miesiącach. W październiku do naczelnika Wydziału II KW MO w Katowicach ppłk Lucjan Pikula z Wydziału IV przesłał informację na temat pobytu ambasadora Austrii na Jasnej Górze⁸³⁹. 27 listopada Pikula wystąpił do zastępcy komendanta wojewódzkiego ppłk. Daniela Lasa o przydzielenie samochodu osobowego do realizacji zadań operacyjnych przez Wydział IV, tj. spotkań z tajnymi współpracownikami, zatrzymaniami osób podejrzanych, obserwacji osób duchownych, organizowania punktów obserwacyjnych, stosowania kombinacji operacyjnych, ustalania punktów kolportowania materiałów Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze⁸⁴⁰.

Z Jasnej Góry bardzo często przemawiał bp Franciszek Musiel. Był bardzo dobrym mówcą i jednocześnie zdeklarowanym wrogiem komunistów. Dlatego też bezpieczeństwa szukała takich rozwiązań, które pozwoliłyby na jego skompromitowanie i uciszenie. We wnioskach i zamierzeniach określających kierunek działań aparatu bezpieczeństwa na 1970 r. wskazano, że jedną z najważniejszych spraw jest realizacja przedsięwzięć wobec bp. Musiela, który prezentował wrogą postawę w stosunku do władz. Wskazano, że należy „powodować pogłębianie jego waśni z pozostałymi biskupami, klerem parafialnym i zakonem paulinów na Jasnej Górze”⁸⁴¹. Postanowiono wykorzystać wszystkie jego potknięcia dla ustawicznego kompromitowania i obniżania autorytetu⁸⁴². Stosowano wobec niego formy oddziaływania agenturalnego (np. poprzez TW ps. „Tadeusz”). Naciskano na biskupa Barełę, aby ten wpłynął na biskupa Musiela. W końcu zrealizowano przedsięwzięcie represyjne poprzez uwikłanie go w sprawę karną⁸⁴³. 1 czerwca 1969 r. doszło do konfliktu między administrującym parafią św. Barbary bp. Musielem a Franciszkiem Niestrojem, dozoruującym publiczną ubikację i bezpraw-

⁸³⁸ AIPN Ka, 056/110, t. 1, Odpis pisma ks. Władysława Smolenia z Zakładu Historii Sztuki Kościelnej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego do Konserwatora Wojewódzkiego PWRN w Katowicach z dnia 8 IX 1969 r., k. 466.

⁸³⁹ *Ibidem*, Pismo ppłk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału II z dnia 22 X 1969 r., k. 452.

⁸⁴⁰ *Ibidem*, Pismo ppłk. Lucjana Pikuly do zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. Administracyjno-Gospodarczych ppłk. D. Lasa z dnia 27 XI 1969 r., k. 384.

⁸⁴¹ *Ibidem*, Tezy dotyczące działalności hierarchii i kleru na terenie województwa katowickiego oraz pracy pionu IV po tym zagadnieniu w 1969 r. – wnioski na 1970 r., k. 295.

⁸⁴² *Ibidem*. Działania te były zresztą kontynuacją. Wszelkie wystąpienia biskupa Musiela były obserwowane od lat, np. w Myszkowie podczas uroczystości bierzmowania w Parafii św. Stanisława Biskupa Męczennika w 1967 r., *vide*: AIPN Ka, 085/3, t. 1., Plan przedsięwzięć operacyjno-profilaktycznych w związku z imprezą kościelną, organizowaną w przez hierarchę kościelną w Zagłębiu w dniach 20–21 V 1967 r. Opracowany przez st. oficera operacyjnego kpt. Włodzimierza Kwietnia w dniu 12 V 1967 r., k. 59; Sporo na temat biskupa Musiela w: AIPN Ka, 085/6, t. 1, Informacja ppłk. Lucjana Pikuly dotycząca sytuacji na odcinku kleru w diecezji częstochowskiej z dnia 14 XI 1968 r., k. 95–97.

⁸⁴³ *Ibidem*, Stosowane przedsięwzięcia w kierunku zapobiegania i hamowania wrogiej działalności [raport za 1969 r.] z dnia 20 XII 1969 r., k. 7.

nie pobierającym opłaty od handlarzy pamiątkami za przechowywanie towarów w pomieszczeniach, którymi się opiekował. Biskup chciał uporządkować cmentarz i teren przykościelny, usunąć stamtąd sprzedawców dewocjonałów. Doszło do awantury. Niestrój rzucił się na biskupa z pięściami, ten go odepchnął. Dozorca upadł. Zawiadomiono milicję, a Prokuratura Powiatowa w Częstochowie wszczęła śledztwo w sprawie pobicia. Na mocy ustawy biskupa uniewinniono, ale Niestrój (po upadku leżał 24 dni w szpitalu) wniósł pozew cywilny. Termin rozprawy biskupa potwierdzał bezpiecze prezes Sądu Powiatowego w Częstochowie. Ostatecznie biskupa uznano za winnego i orzeczono na rzecz Franciszka Niestroja 14 tysięcy złotych tytułem zadośćuczynienia⁸⁴⁴.

Ponadto w aparacie bezpieczeństwa planowano działania operacyjne, mające powodować konflikty między biskupem Musielem a innymi biskupami, księżmi, a także zakonnikami. Pomędzy zakonem a biskupem przedmiotem odpowiednio rozgrywanego sporu miała być Parafia św. Barbary. Ustalano wszelkie potknięcia biskupa, aby skompromitować go w oczach duchowieństwa. Innym celem bezpieki był założony przez biskupa Barełę ośrodek powołań kapłańskich. Mieścił się na Jasnej Górze. W związku z tym wobec kandydatów na kleryków stosowano przedsięwzięcia, mające odciągnąć ich od zamiaru wstąpienia do seminarium⁸⁴⁵.

Jednocześnie wielką wagę przywiązywano do osoby generała paulinów o. Tomzińskiego, który starał się o paszport, celem wyjazdu do Rzymu i do Stanów Zjednoczonych. Rozmowę w sprawie wydania tego dokumentu miał prowadzić plk Stanisław Mozal z Departamentu IV MSW⁸⁴⁶.

Warto tu jeszcze wspomnieć o innych formach represji, czasem mniej udokumentowanych, ale istotnych. Takim zagadnieniem w działaniach władz partyjno-państwowych przeciw zakonowi było ograniczenie możliwości kształcenia młodych zakonników. O likwidacji seminariów już wspominałem. Teraz czyniono starania, aby utrudnić dostęp do edukacji poza murami klasztoru. We wrześniu 1969 r. kilku z nich chciało rozpocząć naukę w Liceum Korespondencyjnym w Częstochowie. Dyrektor tej szkoły był w tej sprawie nawiedzany przez oficera SB. W jednej z notatek na ten temat czytamy opis takiej rozmowy:

„Br[acia] Bojakowski i Łuczyński zostali dopuszczeni do egzaminów wstępnych, jednak egzaminów nie zdali z takiego względu, iż nie otrzymali oni ogólnej oceny «dobrze» jak to wymagają przepisy szkolne. O niezdaniu egzaminów zostali powiadomieni, przybyli do szkoły, odebrali dokumenty, lecz przy ich odbiorze oświadczyli, że «a jednak trzem się udało», o kogo chodziło, nie powiedzieli. Dy-

⁸⁴⁴ A. Sznajder przy współpracy W.P. Wlazłaka, *Bp Franciszek Musiel. Kościół ma obowiązek mówienia prawdy...* [w:] *W obronie ojczyzny i Kościoła. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. J. Marecki, F. Musiał, Kraków 2008, s. 319–320.

⁸⁴⁵ AIPN Ka, 056/49, Główne kierunki pracy operacyjnej Wydziału I Pionu IV na 1970 rok z dnia 15 I 1970 r., k. 56–57.

⁸⁴⁶ AIPN Ka, 056/110, t. 1, Notatka służbowa pplk. Lucjana Pikuly z dnia 5 XI 1969 r., k. 407.

rektor szkoły żadnego pisma nie przesyłał, jak też oni nic nie mówili o żadnym odwołaniu. Rozmówca wyjaśnił jednocześnie, że Bojakowski był bardzo dobrze przygotowany do egzaminów tak, że były trudności w tym, by udowodnić mu, że przygotowania takiego nie posiada⁸⁴⁷.

Bracia August Bojakowski i Tarsycjusz Łuczyński rozpoczęli naukę w jednej ze szkół warszawskich, gdzie dojeżdżali dwa razy w tygodniu⁸⁴⁸.

Starano się ograniczyć rozwój zakonu, a metodami administracyjnymi unie możliwić sprawowanie funkcji proboszczów. Przykładów jest wiele, ale te z Biechowa są dość dobrze udokumentowane. W październiku 1969 r. TW „Gustaw” donosił w Częstochowie, że paulini mają trudności z przejęciem parafii w Biechowie. Wydział ds. Wyznań w Poznaniu nie chciał zatwierdzić kandydatów na proboszcza⁸⁴⁹. Rzeczywiście, w połowie września 1969 r. Kuria Metropolitalna w Gnieźnie informowała o Tomzińskiego, że ma problem z dostateczną liczbą kapłanów i zaproponowała paulinom objęcie parafii w Biechowie⁸⁵⁰. General zakonu zgodził się i zaproponował, że wikariuszem zostanie o. Antoni Sokół, a do pomocy wyznaczył o. Juliana Kludziaka⁸⁵¹. Takie rozwiązanie sprawy absolutnie nie znalazło akceptacji w poznańskim Wydziale do spraw Wyznań PWRN. Urzędnicy wystosowali pismo do kurii, że przekształcenie parafii w klasztor stanowi naruszenie dekretu o organizacji i obsadzie stanowisk kościelnych. Kuria odpowiadała, że takie interpretowanie postępowania władz kościelnych jest mylne⁸⁵². Urzędnicy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu przez kilka miesięcy, do marca 1970 r., odmawiali zameldowania zakonnikom, kiedy to MSW uchyliło decyzję PWRN⁸⁵³. Mimo tych trudności zakonnicy wykonali w Biecho-

⁸⁴⁷ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 15 IX 1969 r., k. 263.

⁸⁴⁸ *Ibidem*, Doniesienie TW „Gustawa”, przyjęte przez ppor. Stanisława Boczka, z dnia 3 XI 1969 r., k. 303.

⁸⁴⁹ *Ibidem*, Doniesienie TW „Gustaw”, przyjęte przez ppor. Stanisława Boczka, z dnia 20 X 1969 r., k. 296.

⁸⁵⁰ AAG, Archiwum Kurii Metropolitalnej, sygn. AKM II 3/42, Pismo Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej do o. generała Jerzego Tomzińskiego z dnia 15 IX 1969 r., b.p.

⁸⁵¹ *Ibidem*, Pismo o. generała Jerzego Tomzińskiego do Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej z dnia 26 IX 1969 r., b.p.

⁸⁵² *Ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Poznaniu Edmunda Kędzierskiego do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z dnia 3 X 1969 r., b.p.; *ibidem*, Pismo Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej do WdsW PWRN w Poznaniu z dnia 20 X 1969 r., b.p.; *ibidem*, Pismo Kurii Generalnej Zakonu Paulinów w Częstochowie do PWRN w Poznaniu z dnia 13 X 1969 r., b.p. O trudnościach z przejęciem parafii donosił też TW „Gustaw”, *vide*: AIPN Ka, 0026/79, t. 2, Doniesienie nr 2 TW „Gustaw” przyjęte przez ppor. Stanisława Boczka z dnia 20 X 1969 r., k. 21.

⁸⁵³ AAG, Archiwum Kurii Metropolitalnej, sygn. AKM II 3/42, Pismo o. Jana Sokóła do PWRN w Poznaniu z dnia 25 X 1969 r., b.p.; *ibidem*, Pismo o. Jana Kludziaka do PWRN w Poznaniu z dnia 25 X 1969 r., b.p.; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW PWRN w Poznaniu Edmunda Kędzierskiego do Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej z dnia 8 XI 1969 r., b.p.;

wie ogromną pracę. Organizowane przez paulinów rekolekcje dla duchownych, spotkania z młodzieżą, duszpasterstwo stanowe, wszystko to traktowano jako wrogą działalność o charakterze politycznym.

Na przeszkodzie ze strony administracji państwowej zakonnicy natrafiali także w latach późniejszych. Od listopada 1971 r. do końca lutego 1972 r. wikariuszem był tam o. Juliusz Kludziak (wyjechał później do Jugosławii), a następnie o. Konstancjusz Kunz, który bardzo mocno postawił na pracę z młodzieżą⁸⁵⁴. Celem zakonników było uczynienie z Biechowa centrum kultu maryjnego. Ich działania były skuteczne. 26 sierpnia 1974 r. prymas Polski wydał dekret, stwierdzający istnienie kultu Najświętszej Maryi Panny w Biechowie⁸⁵⁵. Na 11–12 września 1976 r. przygotowywano uroczystości koronacyjne obrazu Matki Bożej, a w 1975 r. do Biechowa przybył o. Jan Tomziński, jako rekolekcjonista⁸⁵⁶. W kwietniu 1976 r. wezwano go na rozmowę do Wydziału do spraw Wyznań w Poznaniu, ten jednak sprytnie unikał szerszych wypowiedzi na temat działalności paulinów w parafii, a rezultaty pracy w sanktuarium minimalizował⁸⁵⁷. W ramach przygotowań się do uroczystości koronacyjnych przystąpiono do remontu starej szopy (w celu jej unowocześnienia – chodziło o zaplecze z ubikacjami). Inicjatywa ta została potraktowana jako samowola budowlana⁸⁵⁸. 2 maja 1976 r. poznańska bezpieka wysłała szyfrogram do MSW w Warszawie, że do Biechowa na zorganizowaną przez paulinów uroczystość dla kierowców, podczas której odbyło się święcenie pojazdów, przyjechało około 200 samochodów i 80 motocykli, a zebrane pie-

ibidem, Decyzja Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW w Warszawie z dnia 6 III 1970 r., uchylająca decyzje Urzędu Spraw Wewnętrznych PWRN w Poznaniu i Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN we Wreźni, b.p.

⁸⁵⁴ *Ibidem*, Pismo o. generała Jerzego Tomzińskiego do Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej z dnia 3 XI 1971 r., b.p.; *ibidem*, Pismo o. generała Jerzego Tomzińskiego do Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej z dnia 28 II 1972 r., b.p.; *ibidem*, Pismo kierownika WdsW UW w Poznaniu do Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej z dnia 5 X 1976 r., b.p.; AIPN Ka, 07/199, Wyciąg z notatki ze spotkania z TW „Bonifacy Szczepaniak” z dnia 6 V 1971 r., k. 124.

⁸⁵⁵ AAG, Archiwum Kurii Metropolitalnej, sygn. AKM II 3/42, Dekret Prymasa Polski stwierdzający istnienie kultu Najświętszej Maryi Panny w Biechowie z dnia 26 VIII 1974 r., b.p.

⁸⁵⁶ AIPN Po, 44/28, Odpis z poufnej notatki będącej a/a Parafii pw. Nawiedzenia NMP w Biechowie z dnia 13 IV 1976 r. Odpis WdsW UW w Poznaniu z dnia 6 IV 1984 r., k. 1–2.

⁸⁵⁷ *Ibidem*, Odpis z poufnej notatki inspektora wojewódzkiego Kazimierza Jędraszczaka i starszego inspektora Adama Kuklińskiego będącej a/a Parafii pw. Nawiedzenia NMP w Biechowie z dnia 24 IV 1976 r. Odpis WdsW UW w Poznaniu z dnia 5 IV 1984 r., k. 4–5.

⁸⁵⁸ *Ibidem*, Pismo wojewódzkiego konserwatora zabytków w Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu do Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej z dnia 8 VII 1976 r., b.p.; AAG, Archiwum Kurii Metropolitalnej, sygn. AKM II 3/44, Pismo kierownika WdsW UW w Poznaniu Edmunda Kędzierskiego do Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej z dnia 28 IV 1976 r., b.p.; *ibidem*, Pismo o. Stefana Kunza do Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej z dnia 10 V 1976 r., b.p.

niądze zostaną przeznaczone na zakup złotej korony do obrazu Matki Bożej⁸⁵⁹. Z czasem świątynia w Biechowie stała się miejscem, do którego z pielgrzymkami zaczęli przybywać wielkopolscy rolnicy⁸⁶⁰.

W październiku 1969 r. śledzono pobyt na Jasnej Górze ambasadora Austrii i czterech osób, które mu towarzyszyły⁸⁶¹. Takie wizyty, rosnąca popularność pielgrzymek, konsekwentna działalność zakonu i Instytutu Prymasowskiego – wszystko to powodowało potrzebę tworzenia coraz szerszych działań operacyjnych.

Do działań na terenie Jasnej Góry wykorzystywano zwiększającą się liczbę tajnych współpracowników. W materiałach na ten temat zachował się dokument, sporządzony odręcznym pismem, opisujący pozyskania Grupy IV za rok 1969. Na liście znajdują się trzech tajni współpracownicy, zwerbowani właśnie w tym roku:

„1. T.w. ps. „Gustaw”, lat 32, jest ojcem zakonu paulinów, pozyskany we wrześniu br. za cenę wydania mu paszportu na stały pobyt do USA. Jednostka cenna i wynagradzana, przekazująca dane: o sytuacji w zakonie, wewnętrznych konfliktach, ciekawszych zjazdach na Jasnej Górze. Po wyjeździe za granicę może być wykorzystana przez Departament I MSW⁸⁶².

W zachowanych materiałach można przeczytać, że TW „Gustaw” to Franciszek Stefanowicz. SB znalazła na niego materiały kompromitujące, dotyczące relacji z kobietami. Od kilku lat był szpiegowany. Donosił na niego TW „33”. Jego pobyt w zakonie mógłby zakończyć się, gdyż generał o. Ludwik Nowak nie dawał Stefanowiczowi szans na święcenia kapłańskie, właśnie ze względu na styl prowadzenia się. Jednak, kiedy w 1963 r. zmieniły się władze zakonu, ten wykorzystał to i uzyskał zgodę nowego generała o. Jerzego Tomzińskiego⁸⁶³. W kwestionariuszu Stefanowicza znajdujemy informacje, że był zainteresowany życiem świeckim a stan duchowny traktował jako sposób na wygodne ustawienie się za to gdzie indziej czytamy o patriotycznym zaangażowaniu⁸⁶⁴. W marcu 1969 r. przeprowa-

⁸⁵⁹ AIPN, 0639/126, Szyfrogram nr 620/76 naczelnika Wydziału IV KW MO w Poznaniu mjr. Edwarda Giery do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 2 V 1976 r., k. 6.

⁸⁶⁰ P. Goldyn, *Z pól do wolności. Szkielet do dziejów opozycji wiejskiej na Ziemi Konińskiej (1980–1989)*, Konin 2009, s. 73.

⁸⁶¹ AIPN Ka, 085/9, t. 10, Informacja dotycząca pobytu na Jasnej Górze w Częstochowie ambasadora Austrii w Polsce i towarzyszących mu osób z dnia 22 X 1969 r., k. 87.

⁸⁶² AIPN Ka, 085/6, t. 1, Pozyskania Grupy IV za rok 1969 z dnia 20 XII 1969 r., k. 6–7.

⁸⁶³ AIPN Ka, 0026/79, t. 1, Komunikat nr 1 w sprawie obserwacji z dnia 18 I 1965 r., k. 30–31; *ibidem*, Komunikat nr 1 w sprawie obserwacji Stefanowicza Szymona z dnia 19 I 1965 r., k. 32–34; *ibidem*, doniesienie TW „33” z dnia 21 I 1965 r., k. 37–39; *ibidem*, Charakterystyka ze stycznia 1965 r. Opracowana na podstawie doniesień TW „33” i materiałów Biura „B” MSW, k. 40–44.

⁸⁶⁴ *Ibidem*, Kwestionariusz z dnia 27 V 1969 r., k. 8; AIPN Ka, 010/77, t.1, Notatka z 13 I 1987 r., k. 59.

dzono z nim rozmowę orientacyjną i ustalono, że jest gotów podjąć współpracę⁸⁶⁵. Zwerbowano go 11 września 1969 r. w hotelu „Polonia” w Częstochowie⁸⁶⁶.

Oficer prowadzący miał wobec TW „Gustawa” spore oczekiwania. Chciał, aby do jego pierwszych zadań należało opracowanie struktury Instytutu Prymasowskiego, struktury zakonu, a nawet ustalenie, którzy zakonnicy utrzymują relacje z kobietami⁸⁶⁷. Rzeczywiście TW „Gustaw” okazał się dla SB bardzo przydatny. W jego obowiązkach było też: ustalenie personaliów kandydatów do zakonu, osób mających bliski kontakt z zakonnikami, zakonników mających wyższe wykształcenie, harmonogramów uroczystości i zjazdów, nazwisk paulinów z Węgier na Jasnej Górze, adresów rodzin zakonników, programów zjazdów stanowych, uczestników pielgrzymki warszawskiej, przebiegu pobytu prymasa Wyszyńskiego na Jasnej Górze, charakterystyk poszczególnych zakonników itd.⁸⁶⁸

W podsumowaniu pierwszego okresu współpracy czytamy: „W okresie rocznej współpracy ze Służbą Bezpieczeństwa odbyto z nim 32 spotkania. W czasie spotkań przekazał informacje dotyczące działalności i zamierzeń władz zakonnych, organizacji, imprez kościelnych na [Jasnej] Górze organizowanych przez hierarchię kościelną, oraz informacje dot[ycają] działalności poszczególnych członków zakonu”⁸⁶⁹.

W lutym 1970 r. wyjechał na kilkanaście dni na Węgry, gdzie spotkał się z tamtejszymi paulinami, ale był tam inwigilowany. Tym razem przez służby węgierskie⁸⁷⁰. Kiedy w tym samym roku wyjeżdżał do Anglii, przekazano go na kontakt Departamentu I MSW⁸⁷¹.

Kolejni tajni współpracownicy to:

„T.w. ps. «Piotr II», lat 43, pracownik świecki Jasnej Góry, pozyskany w lutym br. na zasadach dobrowolności do rozpracowania paulinów. Bardzo aktywny, wynagradzany, przekazuje dane o sytuacji wśród paulinów, wewnętrznych konfliktach, prowadzonych remontach na Jasnej Górze i przygotowaniach do różnych uroczystości kościelnych na rozpracowywanym obiekcie. Z racji wykonywanej

⁸⁶⁵ AIPN Ka, 0026/79, t. 1, Notatka służbowa zastępcy komendanta MiP MO ds. SB w Częstochowie pplk. Ryszarda Puchaly dotycząca TW „Gustaw” nr rej. 16824 (dla towarzysza Cendrowskiego) z dnia 20 IX 1970 r., k. 150.

⁸⁶⁶ *Ibidem*, Kwestionariusz TW z dnia 27 V 1969 r., k. 10.

⁸⁶⁷ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z przeprowadzonej rozmowy z kandydatem na TW w dniu 11 IX 1969 r. z dnia 12 IX 1969 r., k. 260–262.

⁸⁶⁸ AIPN Ka, 0026/79, t. 2, Doniesienia TW „Gustaw” i notatki służbowe ppor. Stanisława Boczka z lat 1969–1970, k. 14–140.

⁸⁶⁹ AIPN Ka, 0026/79, t. 1, Notatka służbowa zastępcy komendanta MiP MO ds. SB w Częstochowie pplk. Ryszarda Puchaly dotycząca TW „Gustaw” nr rej. 16824 (dla towarzysza Cendrowskiego) z dnia 20 IX 1970 r., k. 150.

⁸⁷⁰ *Ibidem*, Wyciąg z informacji Organów Bezpieczeństwa Węgierskiej Republiki Ludowej z 1970 r., k. 128.

⁸⁷¹ *Ibidem*, Notatka służbowa zastępcy komendanta MiP MO ds. SB w Częstochowie pplk. Ryszarda Puchaly z dnia 5 IX 1970 r., k. 146–147.

pracy może być pomocny po linii Wydz[iału] «T». [...] T.w. ps. «Helena», kobieta świecka, lat 45, od 25 lat mieszka na Jasnej Górze. Zna b[ardzo] dobrze wszystkich paulinów i świeckich pracowników J[asnej] Góry, cieszy się ich zaufaniem. Z niektórymi utrzymuje zażyłe stosunki. Pozyskana w lipcu br. na zasadach dobrowolności do rozpracowania zakonu paulinów. Przekazuje b[ardzo] cenne informacje z dziedziny etyczno-moralnej paulinów, wielu powiązań z kobietami. Jednostka cenna, znająca doskonale najbardziej intymne sprawy członków tego zakonu⁸⁷².

Na efekty pracy szerokiej już siatki agentów nie trzeba było czekać. We wrześniu 1969 r. na Jasnej Górze odbyło się sympozjum naukowe z udziałem historyków i historyków sztuki. Był obecny także kardynał Wyszyński. Wygłoszone wystąpienia zostały nagrane na taśmach magnetofonowych i miały być odtworzone w postaci artykułów. W sympozjum, jako jeden z ojców definatorów, uczestniczył TW „X-2”, którego zadaniem stało się dostarczyć do SB odtworzone referaty z taśmy magnetofonowej⁸⁷³. Relację zdał też inny uczestnik konferencji TW „Gustaw”⁸⁷⁴.

Institucje kościelne starały się bronić przed tajnymi współpracownikami, zwłaszcza poprzez ograniczanie dostępu do różnych spotkań o charakterze zamkniętym. We wrześniu 1969 r. TW „Piotr II”, czyli robotnik z Jasnej Góry, chciał wystarać się o zaproszenie na prelekcje dla jednego z zakonspirowanych oficerów SB. W doniesieniu informacyjnym czytamy:

„Zgodnie z ranną rozmową po godzinie 15⁰⁰ udałem się na Barbary, do domu rekolekcyjnego, celem otrzymania karty wstępu na prelekcje, jakie będą się odbywać w sobotę i niedzielę. Poprosiłem obecnego tam starszego pana o taką kartę dla swego kuzyna, inżyniera z Wrocławia, lecz zakonnica (zna mnie) stojąca obok powiedziała mi, by kuzyn mój przyszedł osobiście, powołał się na mnie, to sprawa będzie załatwiona. Karty wstępu nie otrzymałem”⁸⁷⁵.

TW „Piotr II” regularnie spotykał się ze swoim oficerem prowadzącym – por. Zdzisławem Warczewskim i przekazywał wiele informacji zasłyszanych od o. Tarsycjusza, z którym często rozmawiał przy okazji wykonywanych na Jasnej Górze prac⁸⁷⁶. Z o. Tarsycjuszem poznał go kierowca Stefan Przala. Zakonnik, słysząc

⁸⁷² AIPN Ka, 085/6, t. 1, Pozyskania Grupy IV za rok 1969 z dnia 20 XII 1969 r., k. 6–7.

⁸⁷³ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchaly ze spotkania z TW „X-2” z dnia 24 IX 1969 r., k. 273–274.

⁸⁷⁴ AIPN Ka, 0026/79, t. 1, Doniesienie nr 1 TW „Gustaw”, przyjęte przez ppor. Stanisława Boczka, z dnia 27 IX 1969 r., k. 14–15.

⁸⁷⁵ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 19 IX 1969 r., k. 267.

⁸⁷⁶ AIPN Ka, 0050/90, Teczka pracy tajnego współpracownika pseudonim „Piotr II” dot. Rak Władysław, *passim*.

o szerokich umiejętnościach fachowca, zaczął zlecać mu wykonanie prac ślusarskich, remontowych centralnego ogrzewania i sieci wodociągowej⁸⁷⁷.

18 listopada 1969 r. od TW „Ryś” ppor. Stanisław Boczek z częstochowskiej SB pozyskał listę 23 osób należących do chóru jasnogórskiego, łącznie z adresami zamieszkania, a także informację, że chór jest prowadzony przez organistę Eugeniusza Brańkę i o. Wawrzyńca Aleksandra Kościeleckiego. Kolejnym przedsięwzięciem miało być ustalenie bliższych danych o tych osobach i zorientowanie się, kto z tej listy utrzymuje bliski kontakt z paulinami⁸⁷⁸.

W grudniu tego roku do Częstochowy przyjechali dwaj paulini z Węgier. Oficjalnie na Węgrzech nie było żadnego klasztoru, a mężczyźni ci byli zatrudnieni w instytucjach państwowych. Dlatego też ich pobyt wzbudzał zainteresowanie bezpieki, która dążyła do ustalenia danych personalnych⁸⁷⁹.

Pomagał w tym TW „Gustaw”. Uzasadniając pozyskanie go do współpracy, oficer SB pisał:

„Kandydat przebywa w zakonie od 1952 r. Zna dobrze panujące tam stosunki. W pogoni za życiem świeckim i towarzyskim stara się wykorzystać nieuwagę przełożonych oraz luki w przepisach zakonnych. Zna j[ęzyk] angielski. Jest przewodnikiem wycieczek po J.G. Utrzymuje poprawne kontakty z zakonnikami młodej generacji. Zna dobrze postępowanie swoich przełożonych a także kolegów”⁸⁸⁰.

Jego pozyskanie motywowano następująco:

„Kandydat zostanie pozyskany na tajnego współpracownika w celu bliższego rozpoznania działalności poszczególnych paulinów oraz działalności zakonu. Ponadto wykorzystany będzie do zabezpieczania imprez katolickich organizowanych na J.G. Kandydat jako przewodnik wycieczek zagranicznych po J.G. ma możliwość bliższego rozpoznania osób przyjeżdżających”⁸⁸¹.

W świetle istniejących dokumentów został pozyskany w 1969 r. TW „Gustaw” w latach 1970–1973 przebywał w Anglii, ucząc się języka. Następnie wyjechał do Doylestown w Stanach Zjednoczonych, gdzie paulini prowadzili swoją placówkę. Podczas pobytu za granicą pracował dla Departamentu I MSW. Współpracę tę w 1980 r. naczelnik Wydziału Departamentu I ocenił krytycznie:

⁸⁷⁷ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne nr 1 TW „Piotr II”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 20 II 1969 r., k. 2.

⁸⁷⁸ Na liście znalazły się nazwiska: Antoni Oleś, Janusz Sobala, Lucjan Zjawiony, Tadeusz Macoch, Henryk Organa, Zdzisław Wiczorek, Zdzisław Chądzyński, Ryszard Smuga, Piotr Wantorski, Tadeusz Chrynowicki, Emilia Żylka, Janina Macoch, Janina Stachura, Zofia Piskorska, Janina Wiśniewska, Halina Klar, Józefa Makarewicz, Wanda Szyller, Krystyna Misiorowska, Zdzisława Bednarek, Julia Oglaza, Sławomira Predko, Helena Matłosz, *vide*: AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie TW „Ryś”, przyjęte przez ppor. Stanisława Boczka, z dnia 18 XI 1969 r., k. 312–313.

⁸⁷⁹ *Ibidem*, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW „Gustaw” z dnia 27 XII 1969 r., k. 340.

⁸⁸⁰ AIPN Ka, 00249/11, t. 1, Kwestionariusz TW „Gustaw”, nr ewidencyjny Cz – 6284, k. 11.

⁸⁸¹ *Ibidem*, k. 12.

„W[yżej] wymieniony przez szereg lat był w naszym zainteresowaniu, lecz z uwagi na jego wielokrotny przemyt do Polski około 1000 kg obrazków [wg innej informacji 686 kg – dop. J.D.] o treści religijnej, przekupstwo celnika, handel dewizami oraz prowadzone śledztwo przez prokuratora w Katowicach ze sprawy zrezygnowaliśmy w 1975 r.”⁸⁸²

Wydział IV SB jednak nie zrezygnował. Współpraca trwała na pewno aż do końca grudnia 1989 r. W charakterystyce TW czytamy, że wykorzystywany był do obserwacji zagranicznych dyplomatów, a otrzymane od niego materiały były wielokrotnie przekazywane do Wydziału II. Nie stwierdzono dekonspiracji, a niektóre wykonywane przez niego zadania określano jako bardzo trudne. Planowano kontrolować go przez równoległą sieć tajnych współpracowników: „Antoni”, „Stachowiak”, „Broniek” i poprzez zainstalowany podsłuch telefoniczny⁸⁸³. Prawie wszystkie materiały z teczki pracy TW „Gustaw” zostały zniszczone w styczniu 1990 roku gdyż, jak to umotywowano, „nie zawierały one istotnych informacji przedstawiających wartość operacyjną”⁸⁸⁴. Było to jednak już „czyszczenie” dokumentacji ukazującej działalność bezpieki. Zachowała się informacja ze spotkania z TW „Gustaw” w dniu 19 grudnia 1989 r., kiedy poprosił o załatwienie spraw paszportowych dla znajomej kobiety z dzieckiem. Poinformował wtedy o ciężkiej chorobie o. Rufina Abramka i mającej odbyć się niedługo kapitule generalnej⁸⁸⁵. W tezcze personalnej wspomnianego wyżej TW „Bronka” czytamy, że pod tym pseudonimem został zarejestrowany o. Bronisław Stefan Zapłotny. Trudno powiedzieć coś więcej na temat ewentualnej współpracy, brakuje podpisanego zobowiązania do niej oraz szerszych charakterystyk i planów wykorzystania poza samym kwestionariuszem osobowym. Porucznik Stanisław Kowalczyk odnotował w kwestionariuszu, że pozyskał go do współpracy 25 listopada 1976 r. Jednak w 1987 r. kpt. Kazimierz Kurek postanowił rozwiązać współpracę „ze względu na zmianę profilu zainteresowań Wydziału Studiów i Analiz oraz słaby stopień związania z SB”⁸⁸⁶.

Z końcem grudnia 1969 r. zlikwidowano posterunki MO przy bramie klasztornej. W opinii jednego zakonników: „oficjalnie to ich nie ma, ale na pewno zastosowali jakąś nową metodę obserwacji i kontroli [...] ktoś pomyślał wreszcie by zdjęć posterunek MO. Przecież nam wcale nawet przez głowę nie przechodzi, by obraz gdzieś ruszyć z J. Góry”⁸⁸⁷.

⁸⁸² *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Departamentu I MSW do naczelnika Wydziału II KW MO w Częstochowie pplk. Z. Woźniaka z lipca 1980 r., k. 19. *Vide: ibidem*, Notatka plk. Józefa Chojnackiego z Wydziału V Departamentu IV MSW z dnia 28 IV 1982 r., k. 53.

⁸⁸³ *Ibidem*, Charakterystyka i kierunkowy plan wykorzystania TW ps. „Gustaw” z dnia 27 XII 1989 r., k. 289–292.

⁸⁸⁴ AIPN Ka, 00249/11, t. 2, Notatka służbowa pplk. Andrzeja Fijała z dnia 8 I 1990 r., k. 1.

⁸⁸⁵ *Ibidem*, Informacja z odbytego spotkania z TW „Gustaw” z dnia 19 XII 1989 r., k. 2.

⁸⁸⁶ AIPN Ka, 0026/2340, t. 1, Kwestionariusz osobowy, s. 4–15.

⁸⁸⁷ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Doniesienie informacyjne TW „Piotr”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 6 I 1970 r., k. 8–9.

W komentarzu do doniesienia informacyjnego TW „Piotr” z 6 stycznia 1970 r. porucznik Zdzisław Warczewski zanotował:

„Polecono zgodnie z opracowanym planem przedsięwzięć, tj. t.w. „Piotr” kilka razy dziennie będzie sprawdzał, czy obraz znajduje się we właściwym miejscu. Gdyby był przeniesiony w inne miejsce, ustali gdzie, a następnie na wywołanym spotkaniu przekaze⁸⁸⁸ swe spostrzeżenia. W wypadku gdyby obraz chciano wywieźć poza obręb J. Góry natychmiast dzwonił będzie na numer 450–27 podając hasło, «otrzymałem nowe palniki, chcę zwrócić stare». W trakcie rozmów, tak z paulinami jak też «Ósemkami», starał się będzie ustalać dane, czy nie noszą się z jakimś zamiarem odnośnie kopii obrazu. [...] W czasie rozmowy na różne tematy [z TW „Piotr” – dop. J.D.] a m.in. zdjęcia⁸⁸⁹ posterunków MO, dałem mu do zrozumienia, że choć MO oficjalnie nie kontroluje pojazdów to jednak taka kontrola istnieje, lecz w innej formie. Na spotkaniu wręczyłem t.w. «Piotr» kwotę zł 500 jako wynagrodzenie za przekazane informacje w m-cu grudniu ub[iegłego] roku, na które otrzymałem pokwitowanie. Następne spotkanie umówiłem na dzień 13 I br.»⁸⁹⁰

Obrazu pilnowała także TW „Helena”. Podporucznik Stanisław Boczek podczas spotkania z TW omówił szczegółowo, jak ma postępować w wypadku uzyskania informacji o próbach wywiezienia obrazu. Ustalił dla TW następujące zadania: konieczność osobistego sprawdzania codziennie rano oraz przed wyjściem do pracy, czy obraz jest w kaplicy św. Pawła, przeprowadzanie rozmów z zakonnikami, aby ustalić plany w stosunku do obrazu, także ewentualny termin wywiezienia i miejsca, do którego obraz miał zostać przeniesiony. TW „Helena” była zobowiązana do codziennego telefonicznego informowania o swoich spostrzeżeniach. Czas wykonywania rozmów telefonicznych z SB był dostosowany do jej godzin pracy, ale też ustalono, gdzie ma dzwonić w nagłych przypadkach, bez względu na godzinę. Podczas rozmów miała podawać hasło „jutro wyjeżdżam do ... o godz. ...”. Przy przekazywaniu tych informacji TW miała korzystać z telefonu w miejscu pracy, a w przypadkach nagłych z telefonu w szpitalu przy ul. Kordeckiego (telefon znajdował się tam w poczekalni)⁸⁹¹.

Z kolei w doniesieniu TW „Piotr II” czytamy:

„Kopia obrazu nawiedzenia znajduje się w dalszym ciągu w kaplicy św. Pawła w bazylice jasnogórskiej. Jeśli chodzi o tablicę jaka znajduje się w kaplicy i która informuje o obrazie, a m.in. o tym, kiedy został on «uwięziony», to została ona odstawiona przed tzw. «uroczystościami pawelkowymi», które trwały przez ty-

⁸⁸⁸ W oryginale: przekazać.

⁸⁸⁹ W oryginale: zdjęcie.

⁸⁹⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Doniesienie informacyjne TW „Piotr”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 6 I 1970 r., k. 9.

⁸⁹¹ *Ibidem*, Doniesienie TW „Helena”, przyjęte przez ppor. Stanisława Boczka, z dnia 14 I 1970 r., k. 11–12.

dzień czasu. W okresie tym odprawiane były tam nabożeństwa i w związku z tym, że ustawiono kilka klęczników dla paulinów, tablicę tę chwilowo zabrano. Obecnie znów znajduje się na dawnym miejscu. Samochód – kapliczka, którym wożono obraz w dalszym ciągu znajduje się w garażu jasnogórskim w stanie nienadającym się do eksploatacji. Gdyby chciano nim jechać trzeba[by] najpierw przeprowadzić remont, który musiałby trwać kilka dni”⁸⁹².

Oprócz tajnych współpracowników, na otaczającym sanktuarium terenie pojawili się agenci, którzy nawet próbowali wchodzić do klasztoru. Poprzednich, umundurowanych milicjantów, zakonnicy zdążyli dobrze poznać z widzenia. Zainteresowanie paulinów wzbudził fakt zabrania dźwigiem, pod pretekstem remontu, a po kilku godzinach odwiezienie w niezmienionym stanie „budy”, która stała przy ul. Klasztornej. Podejrzewali, że coś w niej zainstalowano, bo od czasu do czasu ktoś do niej wchodził⁸⁹³.

Oczywiście planowano intensyfikację pracy operacyjnej w prowincjach wszystkich zakonów, nie tylko wśród paulinów⁸⁹⁴. Ale popularność sanktuarium i uwięzienie tam obrazu powodowało, że paulinom przyglądano się szczególnie. Także działaniom na rzecz rozwoju zakonu. SB od TW „Gustaw” pozyskała informacje dotyczące prób tworzenia nowego klasztoru w Szwecji, ale także szczegółowe dane personalne czterech paulinów na Węgrzech, śledzono nastroje wśród tych zakonników, którzy chcieliby wyjechać zagranicę⁸⁹⁵.

W końcu stycznia w Urzędzie ds. Wyznań doszło do rozmowy między Aleksandrem Merkerem a dyrektorem Biura Episkopatu Polski ks. Franciszkiem Gościńskim. Poruszono sprawy Jasnej Góry, a szczególnie kwestię bezpieczeństwa pielgrzymów. Wokół klasztoru notowano bowiem wiele przypadków chuligańskiego zachowania, wmuszanie medalików za opłatą, naciągaczy trudniących się grą w trzy karty, prostytucję. Temat nie był nowy. Paulini interweniowali już w tej sprawie w Prokuraturze Powiatowej w Częstochowie w 1957 r. Ks. Gościński „wyraził zdziwienie, że MO potrafi pilnować klasztoru jasnogórskiego przed wywiezieniem kopii obrazu częstochowskiego, a nie potrafi upilnować przybyszów przed zaczepkami nielegalnych handlarzy”⁸⁹⁶. Ksiądz wyraźnie dał do zrozumienia, że bezradność milicjantów w dziedzinie utrzymania porządku i tłumaczenie

⁸⁹² *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 27 I 1970 r., k. 19.

⁸⁹³ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 18 I 1970 r., k. 16.

⁸⁹⁴ AIPN Ka, 056/110, t. 1, Tezy dotyczące działalności hierarchii i kleru na terenie województwa katowickiego oraz pracy pionu IV..., k. 296.

⁸⁹⁵ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Notatka służbowa ppor. Stanisław Boczek z odbytego spotkania z TW „Gustaw” z dnia 20 III 1970 r., k.48–51.

⁸⁹⁶ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka naczelnika wydziału UdsW Aleksandra Merkera z rozmowy z ks. Franciszkiem Gościńskim z dnia 30 I 1970 r., k. 125.

się brakiem współpracy z paulinami wynika z braku zainteresowania pozytywnego rozwiązania sprawy⁸⁹⁷.

Sprawę bezpieczeństwa wokół Jasnej Góry poruszał także biskup Musiel w liście do kardynała Karola Wojtyły. Pisał, że „szajka przypinaczy, szantażystów, nierobów i pasożytów [...] liczy do 20 osób, kobiet i mężczyzn. Czyhają oni na pielgrzymów u wylotu Alei między parkami. Siłą przypinają medaliki, broszki, domagając się po 10 i więcej złotych. Kłamią, że to na klasztor, że bez tego nie będą mogli wejść do kaplicy Matki Bożej. Pchają tandetę, niby to srebrne łańcuszki po 60 zł. W okresie wielkiego napływu ludzi robią sztuczny tłok i okradają zwłaszcza kobiety i gości zagranicznych, gdy któryś z nich wyciągnie banknot, zwłaszcza o większej wartości, chętnie ofiarują się przynieść resztę, zmienić, odchodzą i oczywiście nie wracają. Biada tym, którzy ośmielią się ostrzec pielgrzymów, by nie kupowali od nich, bo to są oszuści. Wtedy obrzucają brutalnymi wyzwiskami, bywają wypadki pobicia”⁸⁹⁸.

W dalszej części listu, którego kopię dostarczył do SB pracujący w kurii TW „Ksawery”, biskup oskarżał aparat bezpieczeństwa:

„Obecnie ludzie, którzy myślą z przykrością i bólem wielkim o tym, co się dzieje na placu jasnogórskim, dochodzą do przekonania, że władze celowo tolerują taki stan, a może nawet władze z nimi współpracują. Przecież w okresie wielkich uroczystości pełno na naszym terenie tajnych pracowników Służby Bezpieczeństwa”⁸⁹⁹.

W innych sprawach komunści potrafili być skuteczni. W marcu, w związku z rozpoczętymi pracami remontowymi strychu w warszawskim klasztorze i informacją, jaka trafiła na ten temat do stołecznego Wydziału do spraw Wyznań, wezwano na rozmowę przeora, o Melchiora Królika. Polecono mu wpuścić komisję na teren klasztoru, natychmiast wstrzymać wszelkie roboty, przedstawić wniosek wraz projektem technicznym, uzyskać opinię Urzędu Konserwatorskiego w sprawie przebudowy⁹⁰⁰.

Z inicjatywy kardynała Wojtyły na Jasnej Górze organizowano diecezjalne noce czuwań. Dla diecezji katowickiej przewidziano ją w terminie 18–19 kwietnia. Podczas spotkania wygłoszono mowy, w których podkreślano potrzebę jedności działań duchowieństwa i osób świeckich w realizacji programów społecznych. Na potrzeby kolejnych działań bezpieki sporządzono notki personalne osób biorących udział w uroczystościach, zajmujących eksponowane stanowiska w swoich miejscach pracy. Wykazy, sporządzone przez mjr. Edmunda Perka⁹⁰¹, zawierały datę

⁸⁹⁷ *Ibidem*.

⁸⁹⁸ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Wyciąg z doniesienia TW ps. „Ksawery” w dniu 13 I 1970 r., Częstochowa 14 I 1970 r., k. 13–14.

⁸⁹⁹ *Ibidem*, k. 14.

⁹⁰⁰ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Pismo kierownika WdsW PRN m.st. Warszawy Zdzisława Pijewskiego do UdsW w Warszawie z dnia 6 IV 1970 r., k. 127.

⁹⁰¹ Edmund Perka (ur. 1927 r.) od 1 VII 1962 r. był kierownikiem Grupy I Wydziału IV KW MO w Katowicach, a od 1 VII 1969 r. był zastępcą naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowi-

urodzenia, informacje o miejscu zamieszkania, zawodzie i zatrudnieniu, a także o przynależności partyjnej. W ten sposób na dwóch listach umieszczono 28 osób bezpartyjnych⁹⁰² i 13 członków PZPR⁹⁰³.

Na uroczystości 3 maja 1970 r. przyjazd zapowiedzieli prymas i wszyscy biskupi polscy, a także dwóch kardynałów zagranicznych. Jak donosił TW „Zenon”, w garażach jasnogórskich przygotowywano miejsca na samochody gości. Wypchnięto też samochód-kapliczkę, którym kiedyś wożono obraz. Zakonnicy przypuszczali, że ktoś z przyjezdnych może się zainteresować i chcieć obejrzeć. Ojciec Tarsycjusz Nocoń, nadzorujący porządki, miał żartować: „no jakby tak MO wiedziała, że myje się kapliczkę, to pomyśleliby, że chcemy obraz wywieźć, dopiero byłaby obstawa”⁹⁰⁴. Po umyciu auto ponownie wepchnięto do garażu.

W kwietniu tajni współpracownicy donosili o powrocie ojca generała z podróży zagranicznych, jego opowieściach i wrażeniach, którymi dzielił się z innymi zakonnikami i pracownikami jasnogórskimi. Przede wszystkim był zachwycony działalnością o. Michała Zembrzuskiego w Stanach Zjednoczonych, minusem było odejście z zakonu trzech ojców, którzy tam przebywali. W Jugosławii sondował możliwość utworzenia klasztoru, ale trudności polegały na tym, że obiekty, w których można by to zrealizować, były bardzo zniszczone. Z kolei w Szwecji, gdzie przebywał o. Rafał Kawczyński, paulini posiadali dom ofiarowany przez polskiego emigranta, ale pod względem finansowym przedsięwzięcie stało pod dużym znakiem zapytania⁹⁰⁵. Z 25 marca pochodzi dokument, będący ewidentnie wynikiem podsłuchu telefonu o. generała Tomzińskiego. Jest to relacja z jego

cach. 5 V 1990 r. został przeniesiony na emeryturę. *Vide: Kadra bezpieczeństwa 1945–1990...*, s. 388–389; Ł. Marek, *Edmund Perek (1927–1992), zastępca naczelnika Wydziału IV KW MO/MSW w Katowicach*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 2, s. 439–445.

⁹⁰² Byli to: Jan Bergieł, Stanisław Mucha, Leszek Kraciuk, Teresa Wyrębek, Tadeusz Haftka, Bolesław Kędzior, Piotr Gawor, Felicja Painta, Janina Romańska, Kazimierz Rulczyński, Wiesława Krupierz, Romuald Gorol, Małgorzata Kłyszczycy, Eugeniusz Moś, Elżbieta Sujak, Maria Szczęsna, Benigna Wieczorek, Tadeusz Bochenek, Lidia Kalkusińska, Witold Piotrowski, Renata Urbańczyk, Jan Raszka, Aniela Krzesz, Leon Maciejek, Antoni Kluszczyński, Władysław Rossa, Barbara Szczepińska i Józef Żegrodzki. *Vide: AIPN Ka, 056/55, t. 18, Wykaz osób zajmujących odpowiedzialne stanowiska w życiu społeczno-gospodarczym, które brały udział w tzw. „nocach czuwań” zorganizowanych przez Episkopat w dniach 18–19 IV 1970 r., k. 83–86.*

⁹⁰³ Byli to: Witold Cebo, Zdzisław Dubiel, Zbigniew Koralewski, Bolesław Podsiadły, Richard Deneko, Wiktor Krause, Bronisław Skorupa, Maria Skorupa, Janusz Jaźwiec, Mieczysław Piątek, Stefan Sobczyk, Józef Matuszewski, Lech Szczapiński. *Vide: ibidem, Wykaz osób członków PZPR którzy brali udział w tzw. „nocach czuwań”, które odbyły się w dniach 18–19 IV 1970 r. na Jasnej Górze, k. 87–88.*

⁹⁰⁴ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Doniesienie informacyjne TW „Zenon”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 28 IV 1970 r., k. 74.

⁹⁰⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW ps. „Gustaw” z dnia 4 IV 1970 r., k. 62–64; *ibidem*, Notatka służbowa ze spotkania z tajnym współpracownikiem „X-1” z dnia 30 IV 1970 r., k. 77–78; AIPN Ka, 056/55, t. 2, Meldunek pplk. Ryszarda Puchaly z dnia 21 V 1970 r., k. 40.

rozmowy telefonicznej (przeprowadzonej 22 marca o godzinie 18²⁰) z o. Rafałem Kawczyńskim w Szwecji. Ten informował, że mieszka 120 km od Sztokholmu i dojeżdża na spowiedź (w dwa dni), do chorych i odprawił pięć mszy dla Polonii. Był zadowolony, bo Polacy poszli do biskupa z prośbą, aby msze dla nich odprawiali paulini, co wyraźnie ucieszyło ojca generała⁹⁰⁶.

W czerwcu 1970 r. o. Jerzy Tomziński udał się do Wydziału ds. Wyznań w Gdańsku. Chciał otrzymać pozwolenie dla zakonników na zameldowanie się w zakupionym w Gdyni domu. Paulini chcieli przyjechać tam na kilkunastodniowy odpoczynek. Generał zakonu przyznał, że budynek został zakupiony z naruszeniem prawa, bo kupujący go trzej paulini zataili swój stan duchowny. Musiał złożyć obietnicę, że w Gdyni nie powstanie żadna placówka duszpasterska⁹⁰⁷. Nie widział, że wszystkie poczynania, zarówno na Jasnej Górze, jak i te związane z zakupionymi nieruchomościami są na bieżąco monitorowane przez SB, której donosił jeden z ojców definitarów TW „X-1”. Jego doniesienia były jego indywidualną analizą tarć personalnych we władzach zakonu. Bardzo szczegółowo przedstawiał wszelkie napięcia, spory i ambicje poszczególnych zakonników⁹⁰⁸. Jednocześnie miał systematycznie donosić na temat prac remontowych na Jasnej Górze, a nawet inspirować generała do przebudowy centrali telefonicznej (co pewnie mogłoby być wykorzystane do założenia sprawnej sieci podsłuchów)⁹⁰⁹. Nie wszystko jednak udawało mu się ustalić. Bezpiekę przede wszystkim interesowały działania prymasa Wyszyńskiego, a ten otaczał się zaufanymi ludźmi. Razem z nim na Jasną Górę często przyjeżdżał ks. Zdzisław Peszkowski z Detroit. Grupa zaufanych zakonników, prymas, kardynał Wojtyła, abp Baraniak, przedstawicielki „Ósemek” w celu omówienia niektórych spraw wyjeżdżali do Bachledówki. Według „X-1” „Ósemki” wypracowywały tam nowe formy działania duchowieństwa i przedstawiały to prymasowi i przybyłym z nim osobom do akceptacji⁹¹⁰.

Od TW „Gustaw” SB znała dokładną listę święconych diakonów, wraz z datami urodzenia i adresami klasztorów, do których zostali skierowani, a także cha-

⁹⁰⁶ AIPN Ka, 056/55, t. 4, Meldunek nr 105 zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 25 III 1971 r., k. 314–315; AIPN Ka, 084/190, t. 1, Informacja pplk. Lucjana Pikuly dotycząca projektu utworzenia placówki zakonnej oo. Paulinów w Szwecji z dnia 2 IV 1971 r., k. 342.

⁹⁰⁷ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka służbowa z rozmowy z o. generałem Jerzym Tomzińskim w dniu 23 VI 1970 r. Załącznik do pisma kierownika WdsW w Gdańsku Jana Szewczyka do UdsW w Warszawie z dnia 23 VI 1970 r., k. 133–134; *ibidem*, Oświadczenie o. Jana Jerzego Tomzińskiego generała zakonu paulinów z dnia 23 VI 1970 r., k. 135.

⁹⁰⁸ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchaly z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 10 VI 1970 r., k. 98–100.

⁹⁰⁹ AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchaly z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 5 VII 1970 r., k. 16–17.

⁹¹⁰ *Ibidem*, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchaly z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 10 VI 1970 r., k. 14.

rakterystykami niektórych⁹¹¹. TW „Gustaw” informował też o innych osobach, mających kontakt z zakonnikami. Zbierał informacje na ich temat, m.in. na tej podstawie esbecy tworzyli listę osób, określanych jako kontakty paulinów⁹¹². Opowiadał o zmianach personalnych i czasem o zakulisowych powodach tych zmian⁹¹³.

W lipcu 1970 r. urzędnicy zastanawiali się, czy udzielić zgody na organizację 254 pielgrzymki warszawskiej do Częstochowy. W notatce sporządzonej w stołecznym Wydziale ds. Wyznań czytamy, że „ze względu na przewidywaną wrogą kampanię polityczną hierarchii kościelnej z okazji 50-tej rocznicy wojny polsko-radzieckiej, do celów której będzie się z pewnością usiłowało wykorzystywać ruch pielgrzymkowy, a także ze względu na stwierdzone w czasie ubiegłorocznej pielgrzymki fakty skandalicznego zachowania się części pielgrzymów, naruszenia przepisów ustawy o zgromadzeniach, bałaganu i nieporządków w czasie przemarszu pielgrzymki, wynikających m.in. z nieudolności organizatorów – odmowa wydania zezwolenia na odbycie 254 pielgrzymki byłaby w pełni uzasadniona”. Jednak ze względu na to, że odmowa byłaby pretekstem „do ataków na władze państwowe i wysuwania zarzutów o rzekomym ograniczaniu swobody praktyk religijnych, byłaby okazją do siania niezadowolenia wśród ludzi wierzących i przeczucia winy za ten stan na władze państwowe”.

Zakładano też, że pielgrzymka i tak by się odbyła w formie nielegalnej. Uważano, że zakon mimo zakazu zorganizowałby ją, ulegając naciskom hierarchii kościelnej i wiernych, także ze względu na zaawansowany stan przygotowań i – jak twierdzono – ze względu na korzyści materialne, co oczywiście było już sporym nadużyciem ze strony Zdzisława Pijewskiego, piszącego tę notatkę⁹¹⁴. W związku z tym postanowiono wydać zgodę, ale pod wieloma warunkami i przy zapewnieniu skrupulatnej kontroli ich przestrzegania⁹¹⁵.

Komuniści interesowali się kolejnymi wydarzeniami, m.in. dniem modlitw nauczycieli i wychowawców. Pielgrzymka kleryków i kapłanów 25–27 sierpnia, szczególnie interesowała bezpieczeńkę, ze względu na zapowiadaną obecność biskupa Herberta Bednorza wraz z grupą 500–600 księży z diecezji katowickiej. Bi-

⁹¹¹ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Doniesienie informacyjne TW „Gustaw”, przyjęte przez pplk. Ryszarda Puchalę, z dnia 17 VI 1970 r., k. 101; AIPN Ka, 056/55, t. 3, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW ps. „Gustaw” z dnia 7 VIII 1970 r., k. 175.

⁹¹² *Ibidem*, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW ps. „Gustaw” z dnia 19 VIII 1970 r., k. 167–169.

⁹¹³ *Ibidem*, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW ps. „Gustaw” z dnia 7 IX 1970 r., k. 145–146.

⁹¹⁴ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka zastępcy kierownika WdsW PRN m.st. Warszawy Zdzisława Pijewskiego w sprawie 254 pieszej pielgrzymki warszawskiej do Częstochowy organizowanej przez klasztor oo. Paulinów w Warszawie w dniach 6–17 VIII br. z dnia 18 VII 1970 r., k. 136–144.

⁹¹⁵ *Ibidem*.

skup zamierzał odbyć po walach Jasnej Góry drogę krzyżową w intencji chorych i starszych kapłanów⁹¹⁶. Ogólnie w uroczystościach tych SB odnotowała udział 36 biskupów i 2600 księży oraz patriarchy prawosławnego. Według danych SB w uroczystościach wzięło udział 24 tysiące osób⁹¹⁷. Bezpieka dysponowała egzemplarzami okólników duszpasterskich, ale także programami poszczególnych uroczystości. W tym celu kontrolowano korespondencję⁹¹⁸.

W lipcu intensywniej niż zwykle obserwowano pobyt kardynała Wyszyńskiego na Jasnej Górze. Zachowały się komunikaty z wielogodzinnych obserwacji ul. Barbary i Rynku Wieluńskiego, organizowanych tylko po to, żeby ustalić godzinę wyjazdu kardynała⁹¹⁹. Interesowano się jego przejazdem do Bachledówki, gdzie miał wypoczywać, początkowo w towarzystwie o. Jerzego Tomzińskiego, a później o. Teofila Krauzego, przybyłego z USA ks. Zdzisława Peszkowskiego, kardynała Karola Wojtyły, arcybiskupa Antoniego Baraniaka i biskupa Stefana Bareły, a także kilkunastu „Ósemek”. Przez cały czas w Bachledówce przebywał też o. Ferdynand Pasternak⁹²⁰. Była to grupa, którą kardynał Wyszyński darzył szczególnym zaufaniem, dlatego ich wyjazd wzbudzał ogromne zainteresowanie. Ksiądz Peszkowski zapisał, że pracownicy bezpieki nie spuszczały prymasa z oczu. Podczas pobytu w Bachledówce udawali zwykłych letników, wynajmowali kwatery, dla lepszej konspiracji przyjeżdżali nawet z rodzinami. Za autem kardynała

⁹¹⁶ Według Okólnika Duszpasterskiego w dniach 25–26 sierpnia, *vide*: AIPN Ka, 056/58, Okólnik Duszpasterski 3/70, k. 109–111. Biskup Bednorz zapowiedział przyjazd na 27 sierpnia, *vide*: AIPN Ka, 056/55, t. 18, Informacja pplk. Lucjana Pikuly dotycząca przygotowań do uroczystości kościelnych w Piekarach Śląskich i na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 10 VIII 1970 r., k. 105.

⁹¹⁷ AIPN Ka, 056/110, t. 1, Informacja nr 21 o ważniejszych wydarzeniach z odcinka wyznaniowego za okres od 15.07–15 IX 1970 r. z dnia 15 IX 1970 r., Katowice, k. 161–162.

⁹¹⁸ Przykładem może być list Kurii Generalnej Zakonu Paulinów na Jasnej Górze do przeora o. Tadeusza Kubika w Leśniowie z dnia 10 VI 1970 r., czy Kurii Diecezjalnej w Częstochowie do Biura Prasowego Sekretariatu Episkopatu Polski, *vide*: AIPN Ka, 056/58, List Kurii Generalnej Zakonu oo. Paulinów na Jasnej Górze do przeora o. Tadeusza Kubika w Leśniowie z dnia 10 VI 1970 r., k. 260–263; *ibidem*, Pismo Kurii Diecezjalnej w Częstochowie do Biura Prasowego Sekretariatu Episkopatu Polski z dnia 25 IV 1970 r., k. 281–284.

⁹¹⁹ AIPN Ka, 056/55, t. 3, Komunikat zastępcy naczelnika Wydziału „B” mjr. Włodzimierza Domagały z obserwacji za figurantem ps. „Stefan” w dniu 2 VII 1970 r. (czwartek) od godz. 12.00 – 23.00 z dnia 4 VII 1970 r., k. 217; *ibidem*, Komunikat zastępcy naczelnika Wydziału „B” mjr. Włodzimierza Domagały z obserwacji za figurantem ps. „Stefan” w dniu 3 VII 1970 r. (piątek) od godz. 6.00 – 15.00 z dnia 4 VII 1970 r., k. 216.

⁹²⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 4 VII 1970 r., k. 106–107; *ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Zenon” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 3 VII 1970 r., k. 104–105, *ibidem*, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchały ze spotkania z TW „X-1” z dnia 5 VII 1970 r., k. 110; *ibidem*, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW ps. „Gustaw” z dnia 15 VII 1970 r., k. 112; *ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 24 VII 1970 r., k. 116.

zawsze jechał samochód z „tajniakami”. We wspomnieniach zachowała się anegdota:

„Kiedyś jedziemy z Ojcem do Częstochowy. W drodze, już w pobliżu miasta, zatrzymujemy się, skręcamy do lasu. «Oni» nie zauważają. Stoimy wśród drzew i patrzymy, jak oba auta pilnujące nas jeżdżą szosą w tę i z powrotem. Zagapili się, zgubili ślad i niecierpliwie szukają – co się stało? W pewnym momencie Ojciec mówi do mnie: «Idź Zdzisiu, na brzeg lasu, pokaż im się, że jesteśmy tutaj, oni się tak denerwują». Idę na brzeg lasu i czekam. Jadą. Dostrzegają mnie – jestem w sutannie. Jeden z nich przejeżdżając odpowiedział mi: «Dziękuję»⁹²¹.

Oto część relacji por. Zdzisława Warczewskiego ze spotkania z TW „Zenon” w sprawie takiego wyjazdu:

„Spotkanie to wywołałem celem konkretnego ustalenia czy z J. Góry wyjechał prymas. W tym celu udałem się na Jasną Górę, gdzie zauważyłem t.w., dając mu do zrozumienia, że chcę z nim rozmawiać. T.w. „Zenon” w tym okresie nie mógł wyjść, gdyż wyjeżdżał do miasta. W czasie pobytu w mieście zadzwonił na znany mu numer telefonu informując o wyjeździe prymasa Wyszyńskiego w dniu 2 VII godz. 14⁰⁰. Spotkanie odbyłem o godz. 14⁰⁰ natomiast t.w. informacje przekazał o godz. 11³⁰. Na spotkaniu zwróciłem t.w. uwagę dlaczego nie poinformował nas w umówiony sposób o zamiarach wyjazdu Wyszyńskiego w dniu 2 bm., lecz ten tłumaczył się tym, że był zajęty przy przygotowaniu samochodu «Żuk», którym następnie bardzo pośpiesznie wyjechał z bagażami na Bachledówkę⁹²².

Informacje na temat pobytu kardynała Wyszyńskiego w Bachledówce przekazał pplk. Syjocie TW „X-1”⁹²³.

Z kolei TW „Piotr II”, w związku ze zbliżającymi się uroczystościami sierpniowymi, otrzymał zadanie ustalać zamiary i plany kierownictwa klasztoru, kto z paulinów będzie uczestniczył w pielgrzymce warszawskiej, a także pozyskać informację skąd zakonnicy zaopatrują się w materiały potrzebne do dekoracji Jasnej Góry, gdzie będą zaopatrywali się w artykuły żywnościowe⁹²⁴.

Wywierano nacisk na księży, aby nie odczytywali listu episkopatu „Na rocznicę wielkich zmiłowań bożych”. W dniach 23–25 lipca przewodniczący prezydiów powiatowych i miejskich rad narodowych przeprowadzili rozmowy ze 164 proboszczami (wezvano 182). 62 zadeklarowało lojalność i zobowiązało się, że listu nie odczytają. 21 stwierdziło, że muszą odczytać list, bo to jest polecenie władz zwierzchnich. 51 stwierdziło, że przeczytają z pominięciem fragmentów niewy-

⁹²¹ Z.J. Peszkowski, *Ojciec. Wspomnienie o Stefanie kardynale Wyszyńskim, Prymasie Polski*, Warszawa 2004, s. 206.

⁹²² AIPN Ka, 07/199, t. 2, Doniesienie informacyjne TW „Zenon”..., k. 105.

⁹²³ AIPN Ka, 056/55, t. 3, Pismo mjr. Edmunda Perka do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Stanisława Morawskiego z dnia 6 VII 1970 r., k. 206.

⁹²⁴ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 4 VII 1970 r., k. 107; *ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 24 VII 1970 r., k. 116.

godnych dla władz. 25 odroczyło swoją decyzję do czasu zapoznania się z treścią listu, a 5 oświadczyło, że w sierpniu będą na urlopie⁹²⁵. W dniu 9 sierpnia zabezpieczono 186 parafii, mimo tego księża w diecezji katowickiej apelowali o liczny udział w uroczystościach w Piekarach Śląskich, a księża w diecezji częstochowskiej o liczny udział w uroczystościach jasnogórskich⁹²⁶.

Aby ograniczyć rozmiar uroczystości kościelnych w Częstochowie, partia podejmowała szeroko zakrojone działania. Zachowana dokumentacja w tej sprawie z 1970 r. pozwala poznać ich zakres. Obejmuje zestawienia przedsięwzięć poszczególnych komitetów PZPR. Opracowania powstały na polecenie sekretarza KW PZPR Zdzisława Grudnia⁹²⁷. Przewidział to doskonale biskup Musiel, który 2 sierpnia w Dąbrowie Górniczej powiedział do księży, że w kurii jest wiadome o zamiarze utrudniania wyjazdu pielgrzymkom na Jasną Górę. Powodem miało być to, że władzom państwowym nie podobały się działania episkopatu⁹²⁸.

W Łodzi odmówiono możliwości organizowania pielgrzymki z Parafii Matki Boskiej Zwycięskiej. Teraz i przez następnych 18 lat (1970–1988), ze względu na „bezpieczeństwo pątników i użytkowników dróg publicznych” pielgrzymi byli zmuszeni do zmiany tradycyjnej trasy i musieli wychodzić z innego kościoła, podczas gdy tradycja pielgrzymek łódzkich sięga XIX wieku, a pierwsza oficjalnie zorganizowana pielgrzymka wyruszyła w 1926 r.⁹²⁹

Mimo zakazów, na Jasną Górę zmierzała pielgrzymka z Rybnika, pątnicy szli bez oficjalnego zezwolenia – około 500 osób, w tym większość młodzieży. Organizatorem był ks. Sylwester Durczok, proboszcz Parafii pw. św. Antoniego. O braku zezwolenia poinformował proboszcza zastępca przewodniczącego PMRN w Rybniku w dniu 29 lipca. Jednak pielgrzymkę i tak zorganizowano. Prowadził ją Jan Grolik, pracownik fizyczny miejscowego Zakładu Remontowo-Budowlanego. Intencją tradycyjnej pielgrzymki z Rybnika było wyproszenie trwałego pokoju⁹³⁰.

⁹²⁵ AIPN Ka, 056/55, t. 18, Informacja z przebiegu rozmów z proboszczami w dniach 23–25 VII 1970 r. przez przewodniczących Prezydiów Powiatowych (Miejskich) Rad Narodowych na terenie województwa katowickiego z dnia 5 VIII 1970 r., k. 111; *ibidem*, Załącznik do ogólnego zestawienia rozmów z proboszczami w związku z listem Episkopatu, Katowice 27 VII 1970 r., k. 119–121.

⁹²⁶ *Ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach ppłk. Lucjana Pikuly dotycząca zabezpieczenia uroczystości kościelnych na terenie województwa katowickiego z dnia 9 VIII 1970 r., k. 107.

⁹²⁷ AIPN Ka, 085/3, t. 2, Pismo sekretarza KP PZPR w Tarnowskich Górach, Mieczysława Petryny do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Katowicach z dnia 8 VIII 1970 r., k. 772.

⁹²⁸ AIPN Ka, 056/55, t. 18, Informacja ppłk. Lucjana Pikuly dotycząca przygotowań do uroczystości kościelnych w Piekarach Śląskich i na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 10 VIII 1970 r., k. 106.

⁹²⁹ E. Ciesielska, *Piesza Pielgrzymka Łódzka na Jasną Górę*, Łódź 2000, s. 6–10.

⁹³⁰ AIPN Ka, 085/3, t. 2, Informacja ppłk. Lucjana Pikuly dotycząca pielgrzymki rybnickiej na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 8 VIII 1970 r., k. 183; *ibidem*, Pismo proboszcza Parafii Rzymskokatolickiej św. Antoniego w Rybniku, ks. Sylwestra Durczoka do PMRN w Rybniku

Komitet Dzielnicowy Katowice-Wschód pod przewodnictwem I sekretarza Józefa Gajdzika opracował harmonogram, w którym od 8 do 12 sierpnia przewidziano specjalne posiedzenie Egzekutywy KD PZPR z udziałem poszczególnych zaproszonych działaczy, celem ustalenia i zatwierdzenia planu działań na 15–16 i 26 sierpnia. Zaplanowano pięć grupowych spotkań z I sekretarzami POP (miały dotyczyć zadań w trzech dziedzinach: przemysł i transport – 31 POP, budownictwo – 31 POP, handel i usługi – 47 POP, a także w dwóch grupach tematy określone jako pozostałe – grupa I obejmowała 45 POP, a grupa druga 48 POP). Postanowiono nie zezwalać na organizowanie pielgrzymek do Częstochowy w miesiącach sierpniu i wrześniu. Powodem miało być koncentrowanie uwagi społeczeństwa na realizowaniu bieżących zadań produkcyjnych i napiętych terminów. Dodatkowo planowano przeprowadzić naradę z dyrektorami naczelnymi poszczególnych przedsiębiorstw, aby omówić wyniki gospodarcze za I półrocze 1970 r. i kwestię udzielania urlopów i delegacji w sierpniu. Postanowiono zdyscyplinować Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej, aby kolegia karno-administracyjne w terminach trzydniowych nakładały kary na organizatorów samowolnych pielgrzymek. W zakładach pracy skontrolowano wycieczki zaplanowane na 15–16 i 26 sierpnia. Wszystkie miały zostać skierowane w góry i do Leśnego Pasa Ochronnego GOP. Zakłady Pracy Zawodzia miały w dniach 15–16 sierpnia zorganizować imprezy artystyczne w Parku Kopalni Katowice i Dolinie Trzech Stawów. Podjęto decyzję o szerokim zasięgu obchodów 50 rocznicy drugiego powstania śląskiego. Imprezy rocznicowe miały odbyć się szczególnie w obozach młodzieżowych i ośrodkach kolonijnych, ale także objąć inne środowiska. Przewidywano spotkania z kombatantami powstań śląskich, szczególnie drugiego powstania. Zaplanowano zaciąganie wart honorowych w miejscach pamięci⁹³¹. Analogiczny

z dnia 31 VII 1970 r., k. 184; AIPN Ka, 056/55, t. 18, Pismo kierownika Wydziału Spraw Wewnętrznych PMRN w Rybniku do ks. dziekana Sylwestra Durczoka z dnia 4 VIII 1970 r., k. 110 (pod tą sygnaturą także wcześniej wymienione dokumenty, dotyczące pielgrzymki rybnickiej – k. 109–109).

⁹³¹ AIPN Ka, 085/3, t. 2, Plan przedsięwzięć Komitetu Dzielnicowego PZPR Katowice Wschód w związku z planowanymi na 15–16, oraz na 26 VIII br. uroczystościami w Częstochowie z dnia 4 VIII 1970 r., k. 512–514. W tym okresie władze państwowe chętnie widziały m.in. obchody 100-lecia urodzin Włodzimierza Lenina (przypadła w 1970 r.), 50-lecie powstania i walki Komunistycznej Partii Polski (przypadła w 1968 r.), obchody kolejnych rocznic istnienia PRL, 90-lecie Wielkiego Proletariatu (przypadło w 1972 r.), 95-lecie urodzin Feliksa Dzierżyńskiego (przypadło w 1972 r.), *vide*: Biblioteka Publiczna im. dr. Władysława Biegańskiego w Częstochowie, Kroniki i dokumentacja działalności biblioteki, Współzawodnictwo bibliotek publicznych na 25-lecie PRL od 11 XI 1968 r. do 1 V 1970 r. „Poznajemy dorobek Polski Ludowej”, b.p.; *ibidem*, Wytyczne obchodów VI Dni Książki społeczno-politycznej „Człowiek – Świat – Polityka” z dnia 15 XI 1972 r., b.p.; J. Durka, *Współzawodnictwo pracy i jego propaganda w bibliotekach i domach kultury w okresie Polski Ludowej na przykładzie regionu częstochowskiego* [w:] *Współzawodnictwo pracy w życiu gospodarczym, społeczno-politycznym i propagandzie PRL*, red. B. Tracz, Katowice 2008, s. 143–153.

plan przyjęto w Komitecie Dzielnicowym PZPR Katowice-Zachód. Podobnie jak w KD PZPR Katowice-Wschód miało odbyć się specjalne posiedzenie Egzekutywy KD, a następnie grupowe narady sekretarzy POP na temat obchodów na Jasnej Górze. Podczas grupowych narad sekretarzy zwracano uwagę, aby w terminie uroczystości w Częstochowie pilnować dyscypliny i celowości wyjazdów służbowych, organizować wycieczki i wyjazdy rodziców do dzieci przebywających na koloniach, kontrolować zwolnienia i urlopy okolicznościowe, omawiać wykonanie zadań i planów, zabezpieczyć zakłady i instytucje. I sekretarz KD PZPR Kazimierz Mielcarek miał spotkać się z pracownikami Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Katowicach i funkcjonariuszami KM MO w sprawie organizowanych pielgrzymek. Wydział Propagandy był zobowiązany do organizacji festynu na Stargańcu dla pracowników Huty Baildon i innych zakładów. Podczas festynu miały odbyć się występy orkiestr i zespołów zakładowych, zawody sportowe, organizatorzy mieli zapewnić napoje chłodzące. Na dni 15 i 16 sierpnia miały zostać zaplanowane wycieczki w góry. Wraz z organizacjami młodzieżowymi i kombatanckimi planowano też uroczyste obchody 50 rocznicy II powstania śląskiego⁹³². Z kolei plan KD PZPR Katowice – Południe, poza analogicznymi działaniami, związanymi z ograniczaniem wyjazdów w kierunku Częstochowy, zakładał kontrolę zwolnień lekarskich w zakładach pracy, organizację imprez młodzieżowych przez kopalnię „Wujek” oraz zakłady w Tresnej, na Pogorii, w Szczyrku i w Bezchlebiu. Ponadto nasilenie działań Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej i przygotowanie grupy aktywu partyjnego w liczbie 100 osób do dyspozycji KD PZPR w dniach 15–16 sierpnia i 26 sierpnia⁹³³. Obchody 50 rocznicy wybuchu II powstania śląskiego zaplanowano także w siedmiu dzielnicach Zabrze. Z tej okazji zorganizowano też: wyścig kolarski szlakiem powstańczym o nagrodę Przewodniczącego PMRN, bieg na przelaj o nagrodę prezesa Towarzystwa Miłośników Zabrze, bieg na przelaj drużyn harcerek i młodzieży niezrzeszonej o nagrodę Prezesa Zarządu Oddziału ZBoWiD, zawody strzelectwa sportowego o nagrody przewodniczących dzielnicowych kół ZBoWiD, obóz sportowy w Brennej. Spotkanie kombatanatów powstań z przewodniczącym PMRN odbyło się w dniu 16 sierpnia. Ponadto w dniach 15 i 16 sierpnia zorganizowano liczne festyny, zabawy ludowe, koncerty orkiestr i zespołów regionalnych. W dzielnicy Mikulczy-

⁹³² AIPN Ka, 085/3, t. 2, Plan przedsięwzięć KD PZPR Katowice-Zachód w związku z planowanymi na 15–16 oraz na 26 VIII br. uroczystościami kościelnymi w Częstochowie i Piekarach Śląskich. Załącznik do pisma I sekretarza KD PZPR Katowice Śródmieście-Zachód Kazimierza Mielcarka do Referatu Sprawozdawczego KW PZPR w Katowicach z dnia 6 VIII 1970 r., k. 509–511.

⁹³³ *Ibidem*, Plan przedsięwzięć KD PZPR Katowice-Południe w związku z planowanymi na 15–16 oraz na 26 VIII 1970 r. uroczystościami kościelnymi w Częstochowie, k. 507–508. Za właściwe kierowanie ORMO i efektywne współdziałanie z MO komendanci ORMO otrzymywali nagrody finansowe, np. w 1962 r. otrzymał taką Andrzej Szwēja z Częstochowy: AIPN Bi, 047/1329/13, Rozkaz specjalny nr 12/62 komendanta głównego MO z dnia 16 II 1962 r., k. 1.

ce odbył się koncert Czesława Niemena z zespołem „Enigmatik”. Na stadionie KS „Górnik” Biskupice zorganizowano otwarcie sezonu piłkarskiego. Odbyły się mecze półfinałowe i finałowe spartakiad zakładowych i spotkania towarzyskie z drużynami z Tarnowskich Gór, Bielska-Białej i Gliwic. Zakłady pracy zorganizowały ponad 40 wycieczek do takich miejscowości jak: Szczyrk, Wisła, Kamień, Turawa, Goczalkowice, Szczekociny, Koszęcin, Szklarska Poręba, Buczkowice, Paprocany, a także na Mazury. Uczestniczyło w nich około 4 200 osób. I sekretarz KM PZPR w Zabrze – Władysław Herman podsumowywał: „Zorganizowane imprezy oraz przedsięwzięte środki w zakładach pracy wpłynęły w sposób zasadniczy na bardzo ograniczone wyjazdy do Częstochowy, Piekar Śląskich i na Górę św. Anny. Ruch samochodowy jak i wyjazdy innymi środkami lokomocji były mniejsze niż normalnie (np. na stacji kolejowej wykupiono 10 biletów do Częstochowy a 16 do Strzelec Opolskich)”⁹³⁴. Komitet Powiatowy PZPR w Zawierciu informował o zapewnieniu sobie dopływu informacji na temat przygotowań do uroczystości kościelnych, działacze na bieżąco otrzymywali meldunki SB. Także tutaj zorganizowano cały szereg festynów, a także akcje żniwne, w które angażowano zdecydowaną większość ludności poszczególnych wsi⁹³⁵. Na treść narad w gronie sekretarzy PZPR w tym czasie rzuca nieco światła właśnie informacja z Zawiercia:

„Podstawę działalności Komitetu Powiatowego PZPR oraz całego aktywu stanowi szczegółowy plan, który obejmuje wszystkie podstawowe kierunki i formy pracy instancji oraz aktywu społeczno-politycznego. Zgodnie z tym planem zorganizowano dn. 30 lipca br. naradę, w której uczestniczyło 26 sekretarzy Komitetów Zakładowych i POP z terenu miasta i powiatu Zawiercie. W toku tej narady I Sekretarz KP PZPR tow. Waldemar Półtorak poinformował jej uczestników o planowanych przez Episkopat uroczystościach kościelnych w Częstochowie z okazji 50 rocznicy tzw. «Cudu nad Wisłą». Uroczystości te poprzedzić ma list pasterski Kardynała Wyszyńskiego, który ma być wygłoszony z ambon w niedzielę dn. 9 sierpnia br. Treść tego listu nasycona jest akcentami politycznymi i jawnie uderza w nasz sojusz ze Związkiem Radzieckim, toteż rząd PRL wystosował do Episkopatu list zakazujący tego wystąpienia. Kontynuacją tych uroczystości ma być ogólnopolska modlitwa mężczyzn i młodzieży [męskiej] w niedzielę dn. 23 sierpnia br. Prowokacyjny charakter uroczystości organizowanych przez kler wy-

⁹³⁴ AIPN Ka, 085/3, t. 2, Informacja I sekretarza KM PZPR w Zabrze Władysława Hermana o realizacji planu przedsięwzięć w związku z uroczystościami kościelnymi planowanymi na dzień 15 i 16 VIII 1970 r. z dnia 17 VIII 1970 r., k. 502–506.

⁹³⁵ *Ibidem*, Informacja sekretarza KP PZPR w Zawierciu T. Jeziorskiego na temat sytuacji i nastrojów na terenie miasta i powiatu Zawiercie w związku z przygotowaniem do uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniach 15–16 i 23 VIII 1970 r. z dnia 14 VIII 1970 r., k. 496–498; *ibidem*, Informacja sekretarza KP PZPR w Zawierciu T. Jeziorskiego na temat sytuacji w mieście i powiecie Zawiercie w związku z przygotowaniem do uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniach 15–16 i 23 VIII 1970 r. z dnia 10 VIII 1970 r., k. 499–501.

magal zdecydowanego przeciwdziałania ze strony całego aktywu partyjnego i społeczno-politycznego. W związku z tym należy nasilić pracę ideowo-polityczną, organizować atrakcyjne wycieczki i imprezy w dniach uroczystości kościelnych, wzmocnić kontrolę nad działalnością kół klerykalnych i uniemożliwić organizowanie wycieczek w rejon Częstochowy. W odpowiedzi na informację tow. W. Półtoraka zebrani na naradzie sekretarze potępił prowokacyjne zamierzenia kleru i wyrazili pełną⁹³⁶ gotowość zmobilizowania wszystkich środków zmierzających do przeciwdziałania tym przedsięwzięciom, wymierzonym przeciwko żywotnym interesom naszego państwa i narodu⁹³⁷.

O kompletnej ignorancji w zakresie historii Polski i postrzeganiu jej przez pryzmat propagandy komunistycznej może świadczyć fragment „Informacji” pplk. Władysława Syjoty z aparatu bezpieczeństwa z 3 sierpnia 1970 r.:

„Niezwykle ważnym zagadnieniem, zawierającym w sobie niewątpliwe aspekty polityczne, o zdecydowanie wrogim wobec ludowego państwa charakterze były czynione przez Episkopat Polski przygotowania do odczytania z ambon w dniu 17 sierpnia br. listu. List ten nawiązywał do tzw. «cudu nad Wisłą» sprzed 50-ciu lat, kiedy to wojska polskie dowodzone przez Piłsudskiego brały udział w agresji państw zachodnich na młodą republikę radziecką⁹³⁸.

Na polecenie dyrektora Urzędu ds. Wyznań do przewodniczących prezydium wojewódzkich rad narodowych w instancjach miejskich i powiatowych przeprowadzono rozmowy z proboszczami, aby ci zaniechali czytania listu. Wezwani do urzędu general paulinów o. Tomziński i przeor klasztoru na Jasnej Górze o. Osiały niestety ulegli naciskom władz⁹³⁹.

Na naradach z sekretarzami poszczególnych komitetów PZPR w Wodzisławiu Śląskim podjęto decyzję, że PPRN nie wyda zezwoleń na organizację pielgrzymek, a na samowolnych księży kolegium karno-administracyjne w terminie trzydniowym nałoży „ostre i uciążliwe kary”. Postanowiono o zabezpieczeniu instrumentów muzycznych zespołów straży pożarnych i świetlic gromadzkich. We wsiach organizowano liczne festyny, dożynki, a w domach kultury miast powiatu imprezy kulturalno-rozrywkowe. Zaplanowano wycieczki rodziców do dzieci na koloniach, wycieczki na grzybobranie w lasach Opolszczyzny. Ponadto obchody rocznicy II powstania śląskiego i kontrolę zwolnień lekarskich⁹⁴⁰. Bardzo podob-

⁹³⁶ W oryginale: pełno.

⁹³⁷ AIPN Ka, 085/3, t. 2, Informacja sekretarza KP PZPR w Zawierciu Tadeusza Jeziorskiego na temat przedsięwzięć KP PZPR w Zawierciu w związku z planowanymi uroczystościami kościelnymi w Częstochowie w dniach 15–16 i 26 VIII 1970 r. z dnia 10 VIII 1970 r., k. 493–495; L. Marek, „Kler to nasz wróg”..., s. 286.

⁹³⁸ APCz, PMRN w Częstochowie, sygn. 22/7, Informacja pplk. Władysława Syjoty z 3 VIII 1970 r., b.p.

⁹³⁹ *Ibidem*.

⁹⁴⁰ AIPN Ka, 085/3, t. 2, Informacja I sekretarza KP PZPR w Wodzisławiu Śląskim Klemensa Kurka o działalności kleru w związku z organizowanymi w dniu 15–16 VIII br. uroczystościami

nie wyglądał plan przedsięwzięć KP PZPR w Tychach. Tutaj także użyto sformułowania o stosowaniu „ostrych i uciążliwych” kar (podobnie w Będzinie⁹⁴¹ i kilku innych miastach). Ponadto przeprowadzano rozmowy z dyrygentami orkiestr zakładowych kopalń i zakazywano udziału w uroczystościach kościelnych, też zabezpieczano instrumenty. Przewidywano zaostrzoną milicyjną kontrolę pojazdów mechanicznych jadących w kierunku Częstochowy. I sekretarze komitetów zakładowych PZPR i dyrekcje zakładów zobowiązano „Zainteresować się szczególnie aktywnym kościelnym, który zarówno obecnie, jak i w latach poprzednich włączał się w programowanie uroczystości kościelnych. Ludzi tych należy odizolować od środowiska poprzez delegowanie ich do pracy poza zakład, przeniesienie na inną zmianę bądź tym podobne”. Oczywiście i tutaj pojawiła się analogiczna lista imprez konkurujących z uroczystościami kościelnymi⁹⁴². Podobne działania przewidziano w Będzinie, Bielsku-Białej, Bytomiu, Chorzowie, Cieszynie, Gliwicach, Mysłowicach, Myszkowie, Pszczynie, Rudzie Śląskiej, Siemianowicach Śląskich, Sosnowcu, Świętochłowicach, Tarnowskich Górach⁹⁴³. Wśród dodatkowych „atrakcji”, mających na celu przeciwdziałanie wyjazdom na uroczystości kościelne, można wyróżnić mecze hokeja na lodzie z udziałem reprezentacji Polski w Sosnowcu⁹⁴⁴. Czyniono przygotowania do skierowania wycieczek w rejon Bielska-Białej. Dlatego zadbano o zwiększony przydział artykułów żywnościowych dla miejscowych przedsiębiorstw handlowych. Zorganizowano tam karnawał wypoczynkowo-rozrywkowy, stanowiący cały komplet atrakcyjnych imprez muzycznych i sportowych dla mieszkańców⁹⁴⁵. W informacji z Cieszyna dowiadujemy się, że podczas kontroli drogowej 16 sierpnia w Bąkowie zatrzymano autobus „San”

kościelnymi w Częstochowie i w Piekarach Śląskich z dnia 17 VIII 1970 r., k. 488–489.

⁹⁴¹ *Ibidem*, Plan przedsięwzięć KP PZPR w Będzinie w związku z planowanymi na 15–16 oraz 26 VIII uroczystościami kościelnymi w Częstochowie z dnia 7 VIII 1970 r. Załącznik do pisma I sekretarza KP PZPR w Bielsku Marka Hankusa do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Katowicach z dnia 8 VIII 1970 r., k. 373–376.

⁹⁴² *Ibidem*, Plan przedsięwzięć KP PZPR w Tychach w związku z planowanymi na 15–16 oraz na 26 VIII br. uroczystościami kościelnymi w Częstochowie. Załącznik do pisma sekretarza KP PZPR w Tychach Jana Janosza do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Katowicach z dnia 7 VIII 1970 r., k. 479–483.

⁹⁴³ *Ibidem*, Liczne informacje i plany poszczególnych komitetów PZPR z tego okresu, k. 478.

⁹⁴⁴ *Ibidem*, Informacja I sekretarza KM w Sosnowcu S. Gołębiowskiego do Wydziału Organizacyjnego KW PZPR o realizacji planu działania w związku z uroczystościami 15, 16 i 26 VIII 1970 r. z dnia 14 VIII 1970 r., k. 465–467.

⁹⁴⁵ *Ibidem*, Plan przedsięwzięć KP PZPR w Bielsku-Białej w związku z planowanymi na dzień 15, 16 oraz 26 VIII 1970 r. uroczystościami kościelnymi w Częstochowie i Kalwarii Zebrzydowskiej z dnia 3 VIII 1970 r., k. 363–368; *ibidem*, Informacja sekretarza KP PZPR w Bielsku-Białej Romualda Brauna dotycząca karnawału wypoczynkowo-rozrywkowego zorganizowanego w dniach 15 i 16 VIII 1970 r. na terenie miasta i powiatu bielskiego z dnia 17 VIII 1970 r., k. 369–370; *ibidem*, Informacja sekretarza KP PZPR w Bielsku-Białej Romualda Brauna dotycząca realizacji przedsięwzięć związanych z planowanymi na dzień 15–16.08 i 26 VIII 1970 r. uroczystościami kościelnymi w Częstochowie i Kalwarii Zebrzydowskiej z dnia 10 VIII 1970 r., k. 371–372.

z 45-osobową grupą w strojach regionalnych z Kółka Rolniczego Wisła-Głębcze. Chociaż uczestnicy twierdzili, że jadą na Górę św. Anny, to jednak podejrzewano, że celem są uroczystości kościelne. Zakwestionowano stan techniczny pojazdu i odesłano do bazy. W związku z tym przewidywano wyciągnięcie konsekwencji wobec osoby odpowiedzialnej za wystawienie dokumentów wyjazdu, a także przeprowadzenie kontroli finansowej w kółku rolniczym wobec zarzutu wykonywania działalności transportowej⁹⁴⁶. Wycieczka najprawdopodobniej zmierzała na uroczystości do Piekar Śląskich, ale można przypuszczać, że podobne działania podejmowano wobec innych grup, także tych zmierzających na Jasną Górę. Z Częstochowy informowano o przygotowaniach Kościoła do uroczystości⁹⁴⁷. Także i tutaj organizowano konkurencyjne wycieczki, ale też mobilizowano się, aby jak najwięcej osób z tzw. aktywu partyjnego i ORMO pozostało do dyspozycji komitetu miejskiego. W pięciu zakładach włókienniczych razem 250 osób, w hucie im. Bieruta 250 osób i w zakładach przemysłu metalowego 100 osób, co dawało łączną liczbę 600 osób. Przynajmniej część tych ludzi planowano wysłać pod klasztor, żeby kontrolowali, kto uczestniczy w uroczystościach⁹⁴⁸.

15 sierpnia, a więc w dniu uroczystości TW „Gustaw” donosił:

„Na dzisiejszą uroczystość przybyło 8 biskupów oraz 2 kardynałów polskich. Bp Szwagrzyk, Musiel, Jop⁹⁴⁹, Bareła, Rozwadowski, Majdański, Baraniak. Przybył również jako gość biskup z Francji. Księży było mało. Ludzi świeckich pielgrzymów około 50 tys., tak oceniali paulini. Pielgrzymka z Warszawy była bardzo dobrze zorganizowana. Podzielona na grupy pod opieką księży i zakonników. Nad całością opiekował się paulin o. Melchior. Uroczystą mszę odprawił arcybp z Poznania – Baraniak, kazanie wygłosił kard. Wyszyński. Mówił dość umiarkowanie. Księża komentowali, że unikał ostrzejszych słów. Aczkolwiek robił wiele przenośni i parafraz dwuznacznych, a właściwie do kogo skierowanych. Trzeba podkreślić, że paulini wykazują wiele, a nawet za dużo troskliwości o zagranicznych korespondentów. Widziałem paulina, który z czułością i serdecznością

⁹⁴⁶ *Ibidem*, Informacja I sekretarza KP PZPR w Cieszynie Antoniego Huczka do Referatu Sprawozdawczego KW PZPR w Katowicach z dnia 19 VIII 1970 r., k. 400–401.

⁹⁴⁷ *Ibidem*, Informacja dotycząca planowanych uroczystości kościelnych przez episkopat i kurie częstochowską w miesiącu sierpniu br. na Jasnej Górze z dnia 9 VIII 1970 r., k. 389–391; *ibidem*, Terminarz i program uroczystości sierpniowych na Jasnej Górze w Częstochowie, k. 392.

⁹⁴⁸ *Ibidem*, Plan KM PZPR w Częstochowie, k. 386–388. W 1970 r. przeorganizowano struktury ORMO w powiecie częstochowskim, powołano sztaby rejonowe ORMO w 14 miejscowościach, powołano komisję ds. wychowania ideowo-politycznego, komisję ds. organizacyjnych, komisję ds. szkolenia wojskowego i milicyjnego, a także komisję ds. dyscypliny organizacyjnej. W marcu 1971 r. w powiecie było już 38 jednostek ORMO. W 1970 r. Powiatowa Organizacja ORMO liczyła 1598 osób, a rok później 1589 osób. Były to jednak liczby nie uwzględniające miasta Częstochowy. W 1972 r. miejska i powiatowa organizacja ORMO liczyła 2857 członków. *Vide*: W. Mielczarek, *Kronika lat walki i pracy* [w:] Z. Soluch, E. Ciupisz, W. Mielczarek, H. Ryter, *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej w województwie częstochowskim*, Częstochowa 1978, s. 97–99.

⁹⁴⁹ W oryginale: Bp. Szwagrzyk, Musiel, Jopp.

wprowadzał na trybunę dla duchowieństwa korespondentów. Ci z właściwą im ciekawością filmowali co się dało. Najwięcej tłumy ludzi zebrane pod szczytem. Fotografowali też wieniec z kwiatów i plonów (dożynkowy), który był poświęcony. W czasie modlitw mszalnych celebrant modlił się między innymi za poległych żołnierzy polskich. Nabożeństwo zakończono hymnem «Boże coś Polskę»⁹⁵⁰.

16 sierpnia na częstochowskim cmentarzu Parafii św. Rocha dla 300-osobowej grupy uczestników pielgrzymki warszawskiej mszę odprawił przeor o. Melchior Królik. Uroczystość była obserwowana przez SB, bo spodziewano się nawiązania do 50 rocznicy „Cudu nad Wisłą”. Jednak nic takiego nie nastąpiło. Za to kazanie wygłosił bp Musiel, ostro krytykując ateizm, który według niego zaszczerpił zło i nienawiść⁹⁵¹.

W tym czasie dał się poznać miejscowy TW „Bonifacy Szczepaniak”. Na podstawie zachowanej dokumentacji można wnioskować, że był nim ojciec Efreim Osiadły, pełniący kilka znaczących funkcji w konwencie i we wspólnocie zakonu. Przez pewien czas był przeorem jasnogórskim. Większość materiałów na temat jego współpracy z bezpieką zostało zniszczonych w styczniu 1990 r., ale nie wszystkie⁹⁵². Według jego doniesień, zjazd kapłanów na 26 sierpnia 1970 r. przyćmił planowany trzy dni wcześniej zjazd mężczyzn i młodzieży męskiej, gdzie przewidywano udział 500–600 osób. Natomiast już do 20 sierpnia na zjazd kapłanów zadeklarowało się ponad trzy tysiące księży. Spodziewano się też kilkudziesięcioletniego tłumu wiernych. W związku z tym na Jasnej Górze rozpoczęto budowę dodatkowych, prowizorycznych ołtarzy. Przygotowania prowadzono na dużą skalę. Reprezentanci poszczególnych diecezji mieli spotkać się z prymasem Wyszyńskim i otrzymać trzytomowe wydanie „Listów do moich kapłanów”, a ponadto każdy z księży miał dostać kopertę z obrazkiem Matki Bożej, modlitwą za kapłanów, hymnem 1000-lecia i wybranymi sentencjami z wystąpień prymasa. Wybór tych ostatnich opracowywały „Ósemki”⁹⁵³. Podczas procesji po wałach niesiono relikwie świętych, a jeden z paulinów przez megafony ogłaszał zasługi poszczególnych diecezji. Bezpieka zaraz zauważyła, że „klasztór jasnogórski wzbogacił się o nowe tuby mikrofonowe, wyglądają, że pochodzą z zagranicy”⁹⁵⁴.

⁹⁵⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Doniesienie agenturalne 15 VIII br. Jasna Góra – godz. 11⁰⁰–14⁰⁰ przyjęte przez kpt. Ryszarda Kupczyka z dnia 15 VIII 1970 r., k. 127.

⁹⁵¹ AIPN Ka, 085/3, t. 2, Informacja mjr. Edmunda Perka z zabezpieczenia niedzielnych kazań w dniu 16 VIII 1970 r., k. 262.

⁹⁵² AIPN, 419/1, Kartoteka ogólnoinformacyjna – karta personalna: Osiadły Józef, b.p.; AIPN, 2912/1, Kartoteka odtworzeniowa – karta personalna: Osiadły Józef, b.p.; J. Mozga, *Brat Tarycjusz Łuczynski...*, s. 331–332.

⁹⁵³ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Wyciąg z notatki służbowej ze spotkania z TW „Bonifacy Szczepaniak” w dniu 22 VIII 1970 r., k. 129.

⁹⁵⁴ *Ibidem*, Doniesienie agenturalne TW „Waldek” – pielgrzymka ogólnopolska księży na Jasnej Górze w Częstochowie 26 VIII 1970 r. w godzinach od 10.00 do 15.00, przyjęte przez kpt. Ryszarda Kupczyka, z dnia 26 VIII 1970 r., k. 135.

TW „Bonifacy Szczepaniak” dostarczał do SB szczegółowe materiały na temat spotkań Komisji Maryjnej Episkopatu Polski. Informował o poczynaniach prymasa Wyszyńskiego. Dostarczał tzw. informacji wyprzedzających. Dzięki niemu aparat bezpieczeństwa wiedział o planach kardynała związanych z jego jubileuszem 25-lecia otrzymania sakry biskupiej, ale także o mającym odbyć się w 1971 r. Zjeździe Historyków Sztuki Sakralnej na Jasnej Górze⁹⁵⁵.

W 1970 r. wśród paulinów zaczęła rozpowszechniać się informacja o kontaktach długoletniego organisty Brańki i ojca generała Tomzińskiego z aparatem bezpieczeństwa. Powodem był fakt, że generał Tomziński chciał uchronić Brańkę od zwolnienia z pracy przez przeora o. Efrema Osiadłego⁹⁵⁶. Konfrontacja tej sytuacji z dokumentacją, dotyczącą faktycznych kontaktów poszczególnych osób z SB, pokazuje, że mogło tutaj chodzić o kolejną grę bezpieczeństwa na rzecz zdyskredytowania ojca generała przez działającą na terenie klasztoru agenturę, a także ukaranie Brańki za zerwanie kontaktów z SB.

SB standardowo zabezpieczała kolejne uroczystości i wynotowywała w meldunkach i informacjach fragmenty kazań⁹⁵⁷. W październiku 1970 r. zainteresowanie SB skupiało się m. in. na obecności na Jasnej Górze Zespołu Pieśni i Tańca „Mazowsze”. 24 października doszło do spotkania dyrektora zespołu Miły Sygietyńskiej z przeorem o. Efresem Osiadłym⁹⁵⁸, a dwa dni później dwoma autokarami przyjechał 50-osobowy zespół. Zwiedzających sanktuarium artystów powitał o. Sykstus, który oprowadzając po walach, opowiadał o uroczystościach milenijnych. Podczas mszy solista i trio zespołu odśpiewali pieśni religijne, a kazanie wygłosił przebywający na Jasnej Górze ksiądz ze Stanów Zjednoczonych⁹⁵⁹. SB była bardzo

⁹⁵⁵ AIPN, 01041/66, Notatka inspektora Wydziału IV, kpt. Henryka Snakowskiego, ze spotkania z TW „Bonifacy Szczepaniak” w dniu 30 III 1971 r., z dnia 31 III 1971 r., Warszawa, k. 75–79.

⁹⁵⁶ *Ibidem*, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchaly ze spotkania z TW „X-1” z dnia 25 VIII 1970 r., k. 133–134. Brańka po kilku miesiącach został ponownie przyjęty, *vide: ibidem*, Notatka służbowa por. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW „Gustaw” z dnia 20 X 1970 r., k. 161.

⁹⁵⁷ *Vide*: AIPN Ka, 085/3, t. 2, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 25–26 VIII 1970 r., k. 340–342; *ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 7–8 IX 1970 r., k. 357–359; *ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 12–13 IX 1970 r., k. 360–361.

⁹⁵⁸ AIPN Ka, 056/55, t. 18, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach pplk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału IV MSW w Warszawie z dnia 30 X 1970 r., k. 35; *ibidem*, 056/55, t. 17, Meldunek zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach pplk. Lucjana Pikuly do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 27 X 1970 r., k. 201.

⁹⁵⁹ AIPN Ka, 056/55, t. 18, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach pplk. Lucjana Pikuly dotycząca pobytu Zespołu Pieśni i Tańca „Mazowsze” na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 27 X 1970 r., k. 37.

zainteresowana pozyskaniem zdjęć z pobytu zespołu. Robił je fotograf zespołu i niezależnie od niego br. Longin Jurkowski⁹⁶⁰. Brakuje jednak informacji, czy zostały one w jakiś sposób pozyskane. Później, w latach 1980-1981, bezpieka bezskutecznie próbowała nakłonić go do współpracy. Jurkowski po uzyskaniu paszportu wyjechał jednak do RFN i podjął decyzję o wystąpieniu z zakonu⁹⁶¹.

Pracownicy Służby Bezpieczeństwa zbierali dane na temat przybywających do sanktuarium delegacji parafialnych. W związku z tym w wewnętrznej korespondencji poddano krytyce liczby, które do Biura Prasowego Episkopatu Polski podał o. Kazimierz Szafraniec. Paulin informował, że od 23 sierpnia do 15 września liczono tylko, ile było delegacji, a od 15 września liczono także, ilu miały członków. W związku z tym od 15 września do 19 października policzono, że przybyło 379 delegacji, w skład których weszło łącznie 10 527 osób. Liczby te według SB były zawyżone. W specjalnym meldunku na ten temat czytamy:

„Z dokonanych zabezpieczeń i rozpoznania ruchu delegacji parafialnych wynika, że delegacje liczące po około 27 osób są nieliczne. W przeważającej większości składają się z 6–10 osób, przy czym w dni robocze nie są widoczne w ogóle, a tylko w soboty i niedziele jest ich po około 15–20”⁹⁶².

Pracownicy bezpieki podchodzili ostrożnie także do innych informacji. W tym czasie zakon zakupił w Zakopanem dom. Tajny współpracownik „X-1” zapoznał bezpiekę z okolicznościami tej transakcji. Szczegółowo referował relacje sprzedawców domu z poszczególnymi zakonnikami. Ponieważ sam był jedną z osób finalizujących to przedsięwzięcie, to jego relacja nie była w pełni wiarygodna dla przyjmującego ją pplk. Ryszarda Puchały z częstochowskiej SB⁹⁶³.

Dzięki TW „Gustaw” bezpieka знаła dokładny skład Rady Duszpasterskiej Zakonu⁹⁶⁴ i Rady Duszpasterskiej Klasztoru⁹⁶⁵. Znali też rozkład głosów w wyborach do kapituły generalnej. Za te informacje TW „Gustaw” poprosił o „pomoc”

⁹⁶⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW ps. „Gustaw” z dnia 30 X 1970 r., k. 171.

⁹⁶¹ AIPN Ka, 0026/433, Teczka personalna kandydata na tajnego współpracownika – Jurkowski Józef, *passim*.

⁹⁶² AIPN Ka, 056/55, t. 3, Meldunek nr 118 zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie pplk. Ryszarda Puchały do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 22 X 1970 r., k. 88.

⁹⁶³ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchały z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 31 X 1970 r., k. 173–177.

⁹⁶⁴ W jej skład wchodził: o. Teofil Krauze – przewodniczący, o. Efrek Osiały – zastępca przewodniczącego, o. Gerard Krap – odpowiedzialny za sprawy katechetyczne, o. Zachariasz Jabłoński – odpowiedzialny za sprawy liturgiczne, o. Jan Nałaskowski – odpowiedzialny za kazania.

⁹⁶⁵ W jej skład wchodził: o. Efrek Osiały – przewodniczący, o. Wawrzyniec Kościelecki – odpowiedzialny za śpiew i przestrzeganie porządku nabożeństw, o. Albert Ostatek – odpowiedzialny za sprawy liturgiczne, o. Hilary Klimosz – odpowiedzialny za pomoc ubogim, o. Karol Wypiór – odpowiedzialny za duszpasterstwo mężczyzn, o. Serafin Łukasik – odpowiedzialny za tematykę kazań.

materialną ok. 5000 zł. Ponieważ wyjeżdżał, tłumaczył ppor. Boczkowi, że „przed wyjazdem chciał uregulować wszystkie długi. Zaznaczył, że przez okres współpracy starał się wywiązywać jak najlepiej. Zapewniał, że po powrocie będzie nadal udzielał [...] pomocy”⁹⁶⁶.

Cały czas poszukiwano kolejnych osób, które można by zwerbować. W jednym z meldunków częstochowskiej SB zapisano o rozterkach jednego z paulinów, którego kazanie nagrano podczas pielgrzymki warszawskiej i grożono wezwaniem w tej sprawie ojca generała. Zakonnik nie spodziewał się, że ktoś może go nagrywać, a teraz wyraźnie obawiał się reakcji przełożonego. Pracownik SB groził bowiem, że zażąda od ojca generała przeniesienia go na inną placówkę. Poruszony tym zakonnik prosił o radę innego paulina, który kolegował się z nim. Nie mógł wiedzieć, że ów kolega to tajny współpracownik „Gustaw”, który o wszystkim zdal relację esbekom⁹⁶⁷.

Zainteresowanie безпеکی wzbudziła obecność na Jasnej Górze biskupa sufragana z Chicago – Leona Abramowicza. Zwłaszcza że miał on uzgadniać z kardynałem Wyszyńskim nowe nominacje biskupie⁹⁶⁸. Duchowni mieli jednak świadomość, że są obserwowani i podsłuchiwni. Dlatego byli ostrożni. Zachowała się informacja o tym, jak w listopadzie 1970 r. w drodze powrotnej z Rzymu kardynał Wyszyński, wraz z towarzyszącymi mu księżmi, zatrzymał się w Częstochowie. Jeden z tych księży, rozmawiający wcześniej po polsku, z ojcem generałem rozmawiał po włosku. Dla obserwującego to TW „Bolka” forma tej rozmowy wyglądała na interesującą, ale nic więcej się z niej nie dowiedział – tajny współpracownik nie znał włoskiego. I o to chodziło⁹⁶⁹.

Zainteresowanie aparatu bezpieczeństwa wzbudzali też obywatele innych państw. Można podać tu kilka przykładów. W lipcu z podsłuchu telefonicznego pozyskano informację, że w Polsce przebywa grupa Chrześcijańskich Związków Zawodowych z Belgii, przybyłych na zaproszenie polskich Klubów Inteligencji Katolickiej (członkowie KIK-u uczestniczyli już tego roku w zjazdach inteligencji katolickiej na Jasnej Górze, organizowanych dla poszczególnych diecezji, w dniach 5–6 kwietnia, 11–12 kwietnia, 18–19 kwietnia, 25–26 kwietnia⁹⁷⁰ i 18–19

⁹⁶⁶ *Ibidem*, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW „Gustaw” z dnia 25 XI 1970 r., k. 201–204.

⁹⁶⁷ AIPN Ka, 056/55, t. 3, Meldunek nr 117 zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie pplk. Ryszarda Puchaly do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 21 X 1970 r., k. 72; *ibidem*, Notatka służbowa por. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW „Gustaw” z dnia 20 X 1970 r., k. 62.

⁹⁶⁸ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW „Gustaw” z dnia 12 XI 1970 r., k. 184–185.

⁹⁶⁹ *Ibidem*, Doniesienie TW „Bolek”, przyjęte kpt. M. Botkę, z dnia 14 XI 1970 r., k. 188.

⁹⁷⁰ AIPN Ka, 056/59, t. 2, Ocena przebiegu masowych uroczystości kościelnych organizowanych w 1970 r. w województwie katowickim z dnia 16 IX 1970 r., k. 4–5.

maja⁹⁷¹, ale pierwszą z corocznych pielgrzymek dla ponad tysiąca członków Klubu zorganizowano dopiero 14 czerwca 1981 r.⁹⁷²), osób związanych z miesięcznikami „Więź” i „Znak”, Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych (ODiSS). Na trasie ich wycieczki znajdowała się Jasna Góra. Śledzono dokładnie cały ich pobyt w Częstochowie. Belgowie zwiedzili sanktuarium i odwiedzili mieszkającego w Częstochowie byłego posła na Sejm mecenasa Mirona Kolakowskiego (jako poseł bezpartyjny przyłączył się do koła „Znak”, był działaczem KIK-u w Warszawie), następnie odjechali⁹⁷³.

7 grudnia 1970 r. szyfrogramem z Departamentu IV MSW w Warszawie informowano naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach, a także I zastępcę komendanta powiatowego MO ds. SB w Częstochowie o przyjeździe Tangari Hasslinger Auguste Katharine, urodzonej w 1906 r. w Wiedniu i mieszkającej w Neapolu. Przybywała już 6 grudnia w celu zwiedzenia Częstochowy i Krakowa. W ciągu jednego dnia zorganizowano pełne zabezpieczenie operacyjne jej pobytu. Kobieta, zaraz po zakwaterowaniu się w Hotelu Centralnym w Częstochowie, w godzinach popołudniowych udała się na Jasną Górę, skąd wróciła o godz. 20⁰⁰. Następnego dnia, w czasie swojego pobytu w Częstochowie odwiedziła emerytowaną nauczycielkę, Henrykę Kędzierską, na spotkanie z cudzoziemką przybył na Jasną Górę proboszcz parafii w Pruszkowie koło Opola, a o 15⁰⁰ została przyjęta przez biskupa Musiela. Następnego dnia jeszcze kilka razy odwiedziła Henrykę Kędzierską, a 9 grudnia mieszkaniec Częstochowy, Jerzy Szczeciński odwiózł ją do Katowic. Przed odjazdem wrzuciła do skrzynki pocztowej 33 listy. Kiedy pracownicy SB wyciągnęli je, okazało się, że były tam pocztówki z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej i pozdrowienia do różnych osób z NRF, Austrii, Szwecji i Włoch⁹⁷⁴.

Szczególnie interesującą grupą dla SB były „Ósemki”, jednak w tym gronie nie udawało im się pozyskać tajnych współpracowniczek. Podejmowano próby. Przykładem może być rozmowa z jedną z kobiet:

„W dniu 19 XI br. przeprowadziłem drugą rozmowę z pracownicą Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Robót Inżynieryjnych w Częstochowie [...]. Po nawiązaniu rozmowy do tematu rozmowy z dnia 3 XI oznajmiła, że jest dobrze zorientowana, że

⁹⁷¹ P. Kaźmierczak, *Klub Inteligencji Katolickiej w Krakowie w latach 1956–1989*, Kraków 2009, s. 300.

⁹⁷² B. Noszczak, *Dylematy tożsamości. Warszawski KIK w życiu społeczno-politycznym PRL w latach 1980–1989* [w:] *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń działań niezależnych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, red. K. Białecki, Warszawa–Poznań 2014, s. 70.

⁹⁷³ AIPN Ka, 056/55 t. 3, Meldunek nr 80 I zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie pplk. Władysława Syjoty z 7 VII 1970 r., k. 215.

⁹⁷⁴ *Ibidem*, Meldunek nr 146 zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie Ryszarda Puchaly z dnia 9 XII 1970 r., k. 18–20; *ibidem*, Szyfrogram nr 5674/2758 naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Konrada Straszewskiego do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 7 XII 1970 r., k. 21; *ibidem*, Szyfrogram pplk. Lucjana Pikuly do I zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Częstochowie z dnia 7 XII 1970 r., k. 22.

będziemy chcieli ją wykorzystać do pewnych spraw, ze względu na jej kontakt z paulinami. Pomocy takiej na pewno mogłaby udzielić, ale woli tego nie robić (powodów nie chciała podać). Paulinów zna prawie wszystkich. Mniej znani są jej zakonnicy młodszy. Natomiast ze starszymi zna się na tyle, że każdemu mówi po imieniu. Na Jasnej Górze bywa nieraz po 2–3 razy w tygodniu. Kontakt z paulinami utrzymuje od najmłodszych lat (do 1960 r. mieszkała przy ul. Kordeckiego 25). [...] Rozmówczyni w dalszej rozmowie oświadczyła, że zdaje sobie doskonale sprawę z tego, że jesteśmy w stanie jej zaszkodzić a nawet zwolnić ją z pracy, na której jej bardzo zależy ze względu na dobry zarobek oraz małą odległość od miejsca zamieszkania.

Wyjaśniłem jej, że nie jesteśmy zainteresowani, aby ją krzywdzić. Natomiast chcielibyśmy wykorzystać jej bliskie kontakty z paulinami oraz «Ósemkami» do wyjaśnienia wielu interesujących nas spraw, z którymi może się zapoznać, ze względu na zaufanie u zakonników. Pomimo wyjaśnień twierdziła nadal, że ona wolałaby nic nie mieć z tymi rzeczami do czynienia. Nie chce utrzymywać kontaktu ze Służbą Bezp. Wobec zajętego stanowiska uzgodniliśmy, że o powyższych sprawach porozmawiamy w kolejnej rozmowie na co wyraziła zgodę. [...] Z przebiegu rozmowy i zachowania się można przypuszczać, że jest »Ósemką«. Dlatego przed następną rozmową należy to wyjaśnić bliżej przez taj[nych] wsp[ół]pracowników] „Gustaw” i „Helena”. Na podstawie przeprowadzonych rozmów widać, że rozmówczyni ma dobre warunki udzielania nam pomocy, dlatego należy ją stopniowo wiązać poprzez rozmowy ze Służbą Bezpieczeństwa”⁹⁷⁵.

⁹⁷⁵ AIPN Ka, 07/199, t. 2, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z dnia 20 XI 1970 r., k. 195–196.

Rozdział III

W dekadzie Edwarda Gierka (1970-1980)

1. Wokół Grudnia 1970 r.

Grudzień 1970 r. przyniósł zmianę ekipy rządzącej Polską. Władysław Gomułka musiał ustąpić. Pierwszym sekretarzem KC PZPR został Edward Gierek. Stało się tak na skutek tragicznych wydarzeń na Wybrzeżu. Do klasztoru nie docierały wtedy wszystkie informacje. W wypowiedziach paulinów pojawiają się powtórzenia tego, co głosili media reżimowe¹. Na obiektywną ocenę trzeba było jeszcze poczekać. Paulini byli ostrożni w tych wypowiedziach. O. Tarsycjusz Nocoń wypytywany przez tajnego współpracownika mówił, że niepotrzebnie połała się krew po obu stronach². Opis rozmowy z tym zakonnikiem znajduje się także w kolejnym doniesieniu TW „Piotr II” z 21 grudnia:

„W dniu dzisiejszym rozmawiałem tak z zakonnikami, jak też pracownikami cywilnymi na Jasnej Górze na temat zmian w składzie Komitetu Centralnego i ustąpienia Władysława Gomułki. O. Tarsycjusz, z którym najczęściej każdego dnia muszę się spotykać, w rozmowie powiedział: Wczoraj wieczorem u nas wszyscy poszaleli. Gdy podano do wiadomości, że I Sekretarzem został Edward Gierek, wszyscy wylecieli ze swoich cel i udali się by wysłuchać komunikatu i przemówienia Gierka. Wystąpienie jego bardzo się podobało, gdyż zwracał się z apelem do wszystkich Polaków tak wierzących jak i bezpartyjnych. Widać było jego troskę o sprawy narodu. Już w pierwszych godzinach swego urzędowania pomyślał o ludziach, którzy najmniej zarabiają oraz o kobietach. O. Tarsycjusz podziwiał go, że podjął się tak ważnej misji jak naprawienie błędów swych poprzedników. Dalej o. Tarsycjusz powiedział: Gomułka bardzo nie lubił³ się z Wyszyńskim, lecz teraz będą inne stosunki między państwem a Kościołem⁴ i można w związku z tym wierzyć, że papież do Polski będzie mógł przyjechać”⁵.

Wypowiedź nawiązywała też do słów kardynała Wyszyńskiego, który po powrocie z Rzymu, 18 grudnia przekazał na Jasnej Górze pozdrowienia od papieża Pawła VI i jego zapewnienie, że pragnie przybyć do Częstochowy. Informował, że Konferencja Plenarna Episkopatu Polski ogłosiła plan modlitw o przyjazd Ojca Świętego na Jasną Górę, aby „w niezwykle trudnych i przelomowych czasach nie tylko wypełnił on swoje zadanie, ale zyskał pełne posłuszeństwo i pełne uznanie w walce o godność człowieka, o obronę życia ludzkiego, o należyty ład religijny i moralny w życiu Kościoła, o nieskalaną czystość nauki Chrystusa”⁶.

¹ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 20 XII 1970 r., k. 219. Szerzej na temat wydarzeń na Wybrzeżu i przekazu mediów reżimowych: H.M. Kula, *Grudzień 1970 „oficjalny” i rzeczywisty*, Gdańsk 2006, s. 499–556.

² *Ibidem*.

³ W oryginale: lubiał.

⁴ W oryginale: kościołem.

⁵ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 21 XII 1970 r., k. 220.

⁶ S. Wyszyński, *Głos z Jasnej Góry...*, s. 264–265.

Władze Kościoła katolickiego w Polsce z ulgą przyjęły kres rozlewu krwi na Wybrzeżu. Jak pisał prymas Wyszyński „Przemoc i gwałt nie są godne władzy państwowej, nie rozwiązują nabrzmiałych problemów społecznych, a tylko je zaostrajają i stawiają w niekorzystnym świetle nasze państwo w opinii światowej”⁷.

1 stycznia, podczas mszy na Jasnej Górze, paulini odczytali Apel Rady Głównej Episkopatu z 29 grudnia 1970 r., który zaczynał się telegramem papieża Pawła VI do kardynała Wyszyńskiego. Papież pisał, że jest wstrząśnięty wydarzeniami na Wybrzeżu. Obecny na Jasnej Górze bp Bareła dodał, że wyraża nadzieję na przyjazd Pawła VI do Polski, że wreszcie stanie się to możliwe⁸. Pracujący na Jasnej Górze TW „Piotr II” otrzymał zadanie obserwowania przygotowań do kapituły nadzwyczajnej paulinów, ale też prowadzenia rozmów na temat sytuacji politycznej i gospodarczej w Polsce⁹. To samo zadanie musiał dostać TW „Zenon”, bo w doniesieniu z 20 stycznia opisywał ożywienie w klasztorze na skutek przyjazdu licznych delegatów. Z raportu czytamy też, jak były komentowane zmiany polityczne w kraju:

„Na Jasnej Górze [...] nie słyzy się żadnych specjalnych dyskusji na tematy polityczne oraz [na temat] wydarzeń w Gdańsku. Ogólnie liczy się na to, że na skutek żądań klasy robotniczej odejdą ze stanowisk państwowych jeszcze inni partyjni i członkowie rządu. Gierek, gdyby dokonał dalszych zmian, jeszcze bardziej zyskałby zaufanie. Paulini spodziewają się także, że uregulowane zostaną stosunki między państwem a Kościołem o czym zapowiadał nowy premier”¹⁰.

O podobnych wypowiedziach donosił TW „Wladek”¹¹.

W styczniu 1971 r. SB pozyskała spośród paulinów nowego tajnego współpracownika – TW „Wladek”. Pierwszym jego raportem był opis dnia 15 stycznia, kiedy na Jasną Górę zjechali się delegaci poszczególnych klasztorów i mieli rozpocząć obrady na temat zmian w konstytucji zakonu, gdyż część zapisów była „przestarzała”. TW „Wladek” nie uczestniczył bezpośrednio w tych obradach. Informował, że potrwać około 30 dni, a większość zakonników musiała wyjechać z Jasnej Góry, żeby zrobić miejsce dla delegatów. Według TW „Wladek” niektórzy paulini byli niezadowoleni z tego powodu, bo musieli odjechać do dość odległych klasztorów, jak w Brdowie czy Oporowie. Już z tego pierwszego doniesienia wynika, że agent jest źle nastawiony do kardynała Wyszyńskiego, gdyż jego

⁷ AAN, KC PZPR, sygn. 237/V-640, Pro memoria prymasa Polski z dnia 3 III 1971 r., k. 82.

⁸ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Notatka służbowa plut. Jana Mackiewicza z dnia 1 I 1971 r., k. 5.

⁹ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 8 II 1971 r., k. 7–8.

¹⁰ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Zenon” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 20 I 1971 r., k. 17.

¹¹ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Wladek” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 27 I 1971 r., k. 19–21.

żądania w stosunku do władz państwowych określił, jako „niedorzeczne”¹². Poinformował też o przeniesieniu nowicjatu z Leśnej Podlaskiej do Leśniowa. Jednym z powodów przeniesienia miała być chęć umiejscowienia go bliżej kierownictwa zakonu¹³. W dokumentach SB zachował się dość szczegółowy opis spotkania TW z oficerem prowadzącym w hotelu „Centralny”, w godzinach od 10³⁰ do 12⁰⁰:

„T.w. wszedł do holu, gdzie oczekiwałem go. Gdy mnie zobaczył udał się ze mną do przygotowanego uprzednio pokoju. Rozmowę rozpoczęliśmy jak zwykle od spraw osobistych t.w. a m.in. zdrowia, na które ostatnio narzekał. Następnie zapytałem, jak przebiegają obrady Kapituły na co dał możliwie wyczerpujące wyjaśnienie. W dalszej rozmowie ja zadawałem pytania na tematy mnie interesujące, bądź sam t.w. przekazywał swe spostrzeżenia. Jest to drugie spotkanie od chwili pozyskania a czwarta rozmowa w ogóle. Na dzisiejszym spotkaniu t.w. czuł się już bardzo swobodnie i spokojnie. Zadał mi kilka pytań związanych z załatwianiem formalności z wyjazdem indywidualnym za granicę np. na okres kilku dni na Węgry lub CSSR, na co dałem mu wyjaśnienie. Zaznaczył, że może w przyszłości będzie się starał o wyjazd do Budapesztu lub Pragi. Oświadczyłem, że będę mu mógł w tej sprawie udzielić pomocy, jeśli chodzi o uzyskanie wkładki paszportowej. Wyraził on z tego powodu zadowolenie. Dałem mu do zrozumienia, że z kontaktów z nami może czasem skorzystać w formie załatwienia mu lub udzielenia pomocy w takich sprawach, które załatwić będziemy w stanie. [...] Spotkanie umówiłem na dzień 17 II 1971 r., godz. 10⁰⁰, również w hotelu. Zadania konkretnego nie przekazałem. Prosiłem, by o ile będzie mógł, by przyniósł mi ostatnie wydanie biuletynu oraz zorientował się jak kierownictwo klasztoru ocenia frekwencje pątników w b. sezonie. Wyraził bez zastanowienia zgodę. Na spotkanie zakupiłem 2 paczki czekoladek za sumę 156 zł (w kiosku Konsumów). Kilka w czasie spotkania wspólnie zjedliśmy. Pozostałe prosiłem by zabrał ze sobą. Początkowo nie bardzo chciał to uczynić oświadczając, że nie wypada mu brać lecz potem zabierając powiedział, że nieczęsto można w sklepach takie coś kupić. Wie, że jego koledzy mają gdzieś znajomości, lecz on nie chce z ich pomocy korzystać”¹⁴.

Dużo więcej powiedziałby o relacjach na Jasnej Górze TW „X-2”, ale ten aktualnie studiował na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie i dość rzadko przyjeżdżał do Częstochowy. Obserwował za to studentów w Warszawie. Według doniesienia, które złożył w Warszawie, na ATK zastanawiano się nad pozytywnymi skutkami reform ekonomicznych Edwarda Gierka, bez większych nadziei patrzono na możliwość poprawy relacji państwo-Kościół. W tym czasie TW

¹² *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Władek”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 20 I 1971 r., k. 11–12.

¹³ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Władek”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 27 I 1971 r., k. 19–21.

¹⁴ *Ibidem*, k. 21–22.

„X-2” wykonał dla Wydziału IV SB zdjęcia znajdujących się w sanktuarium wot. Prowadzący go ppłk Ryszard Puchala stwierdził, że TW będzie mógł być lepiej wykorzystany do potrzeb SB dopiero po ukończeniu studiów¹⁵.

Przy okazji przybycia na Jasną Górę licznych delegatów na obrady Kapituły, w doniesieniach TW pojawiają się charakterystyki niektórych z nich. Szczególnie dużo uwagi poświęcono o. Michałowi Zembrzuskemu z USA. Paulin ten bardzo często wyjeżdżał, otrzymał do dyspozycji należący do klasztoru samochód. Cieszył się wielkim szacunkiem, zarówno wśród paulinów w Polsce, jak i wśród Polonii amerykańskiej¹⁶.

14 lutego na Jasnej Górze odprawiono nabożeństwa w intencji poległych na Wybrzeżu i ich rodzin, a także w intencji władz państwowych. Odczytano specjalny list Episkopatu. Zbierano datki dla sierot po poległych stoczniovcach. Donosił o tym TW „Wladek”. Zaznaczył, że „wierni nie skąpili datków”¹⁷. TW „Wladek” i występujący jeszcze w aktach dotyczących Jasnej Góry z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych TW „Włodek” to ta sama osoba. Doniesienia w teczce osobowej są podpisywane w dwojaki sposób. Jednak na zobowiązaniu do współpracy z SB znajduje się pseudonim „Włodek” i podpis o. Bosko Bolesława Wdowiaka¹⁸. W kwestionariuszu osobowym zapisano, że pierwszy kontakt paulina z oficerem SB nastąpił, kiedy zakonnik poszedł odebrać zagubiony dowód osobisty¹⁹. W zachowanych materiałach archiwalnych możemy przeczytać, że został pozyskany do współpracy w dniu 17 grudnia 1970 r., kiedy był wicekustoszem klasztoru jasnogórskiego²⁰. Oficer SB zapisał:

„W początkowym okresie przekazywane przez niego materiały były bardzo lakoniczne, ograniczały się do uzyskanych danych z obserwacji otoczenia. Przekazywał także programy różnych imprez jasnogórskich. Z biegiem czasu na skutek naszych działań i kierowania nim posiadł umiejętność nawiązywania bliższych kontaktów z zakonnikami, co dało mu możliwość uzyskiwania informacji o działalności kierownictwa zakonu, stosunkach pomiędzy poszczególnymi zakonnikami, powstających konfliktach wśród wspólnoty zakonnej. W swych spostrzeżeniach był zawsze obiektywny i przekazywane przez niego informacje polegały na prawdzie”²¹.

¹⁵ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Notatka służbowa ze spotkania z TW „X-2” z dnia 12 II 1971 r., k. 25–26.

¹⁶ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 5 II 1971 r., k. 27.

¹⁷ *Ibidem*, Notatka służbowa por. Zdzisława Warczewskiego ze spotkania z TW „Wladek” spisana ze słów z dnia 17 II 1971 r., k. 31–33; ale też: *ibidem*, Doniesienie TW „Staszek” przyjęte przez por. Tadeusza Bakę z dnia 15 II 1971 r., k. 43.

¹⁸ AIPN Ka, 00142/98, Zobowiązanie z dnia 15 IV 1975 r., k. 15–16.

¹⁹ *Ibidem*, Kwestionariusz TW [brak daty], k. 8.

²⁰ *Ibidem*, Kwestionariusz TW – rezultat pozyskania w dniu 17 XII 1970 r., k. 11.

²¹ *Ibidem*, Charakterystyka tajnego współpracownika ps. „Włodek” z dnia 14 XI 1975 r., k. 17–18.

W powyższej charakterystyce znajduje się też informacja, że o. Wdowiak w 1975 r. wyjechał do Stanów Zjednoczonych, czym zakończył praktycznie współpracę z SB²².

Oficerowie bezpieki ciągle poszukiwali nowych tajnych współpracowników. Dużą jasnością umysłu wykazał się o. Marian Łukasik, który także zgłosił się w Częstochowie po odbiór zgubionego dowodu osobistego. Dowód oddawał mu, podając się za zwykłego urzędnika także por. Zdzisław Warczewski. Oficer SB zajmował się specjalnie Jasną Górą i zaczął wypytywać o szczegóły, związane z zakończeniem posiedzeń Kapituły. Zakonnik zaraz oświadczył, że wie już z kim ma do czynienia – z pracownikiem SB. Zadał nawet pytanie: jak zacząć układać się stosunki między państwem a Kościołem. Oficer odpowiedział wymijająco, że takie sprawy są ustalane na najwyższym szczeblu. Kiedy rozmowa zeszła na berło Królowej Korony Polskiej, które niedawno wywiózł, na krótko, ojciec general Tomziński do Gniezna, paulin zaczął się śmiać i zapytał, kto poinformował SB o zdjęciu berła. Warczewski odpowiedział, że wie od wiernych, którzy jako prawi obywatele dzielą się spostrzeżeniami. Na to zakonnik zapytał pracownika SB, czy ten specjalizuje się w sprawach zakonu paulinów, oficer jednak zaprzeczył i stwierdził, że interesują go wszystkie sprawy godzące w interesy państwa. Paulin nagabywany na kolejne spotkanie odmówił, a Warczewski zapisał w uwagach:

„O. Marian Łukasik zgłosił się w stroju zakonnym i na pytanie, czy obowiązuje go ten strój w czasie załatwiania spraw w urzędach odpowiedział, że on zawsze tak chodzi i w ogóle nie wstydzi się tego, że jest paulinem. Z rozmowy wynioskowałem, że jest to człowiek oddany zakonowi, niemniej jednak trzeźwo oceniający stosunki panujące w zakonie. Ze względu jednak na to, że chce być posłusznym swym przełożonym, o działalności zakonu nie przekaze Śl. Bezp. żadnych informacji, które uważał będzie, że stanowią tajemnicę zakonną, chyba że odróżnia, co my jako Służba Bezp. możemy dowiedzieć się z innych źródeł”²³.

Przebieg obrad i ustaleń w sprawie nowej konstytucji zakonu, zgodnej z postanowieniami Soboru Watykańskiego II i łagodzącego regulę zakonną, na czym zależało przede wszystkim młodym paulinom z ojcem generałem na czele, SB знаła dzięki TW „X-1”. Paulin ten uczestniczył w obradach i doskonale orientował się we wszystkich szczegółach. Dzięki zjazdowi pozyskał on też dla bezpieki informacje na temat relacji interpersonalnych wśród zakonników, także w klasztorze w Stanach Zjednoczonych. Oskarżał wielu z nich o chęć wzbogacenia się²⁴. Innym źródłem informacji, była TW „Helena”, która relacjonowała przebieg obrad z innej perspektywy. Znała świetnie niektórych paulinów i od nich pozyskiwała

²² *Ibidem*.

²³ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Notatka służbowa por. Zdzisława Warczewskiego z przeprowadzonej rozmowy z paulinem o. Marianem Łukasikiem z dnia 4 III 1971 r., k. 34–37.

²⁴ *Ibidem*, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchaly z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 3 III 1971 r., k. 46–49.

informacje, np.: co wywoływało spory, kiedy było burzliwie i z jakiego powodu, o co atakowano generała zakonu. Podawała sporo informacji na temat związków poszczególnych zakonników z kobietami, relacje te mają jednak znamiona plotki i są dziś trudne do zweryfikowania. Niewątpliwie jednak stanowiły dla bezpieki ciekawy materiał do opracowania. TW „Helena” akcentowała też wszelkie spory między paulinami a kobietami zatrudnionymi w Instytucie Prymasowskim. Dla aparatu bezpieczeństwa było wiadome, którzy zakonnicy mają z nimi poprawne relacje, a którzy nie chcą zaakceptować obecności „Ósemek” na Jasnej Górze²⁵.

Na początku marca do Wydziału IV KW MO w Katowicach wpłynęła informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV KMO m.st. Warszawy mjr. Jana Sobola na temat obradującej w dniach od 16 stycznia do 27 lutego kapituły generalnej paulinów. Bezpieka dysponowała dość szczegółowymi danymi na temat przebiegu obrad, nastrojów i relacji między paulinami. Zwrócono uwagę na przyjęcie nowej nazwy: wcześniej zakon św. Pawła Pustelnika, a obecnie zakon paulinów, a także na domaganie się przez część zakonników większej swobody w życiu zakonnym. Zmiany działania ze statycznego na dynamiczny, włączenie się do pracy duszpasterskiej, zwiększenie więzi ze środowiskami świeckimi i zwiększenie współpracy z innymi zakonami. Zmiany przebiegały w duchu posoborowym. Wskazano, że chciano ze zmianami pójść dalej i zmienić ustrój zakonu. Na tym tle doszło do konfliktu zakonników chcących dostosować funkcjonowanie zakonu do nowych warunków i tych, którzy bronili starych zasad (grupę tę nazwano grupą „szarego ducha”). Niektórzy zakonnicy, po burzliwych wystąpieniach, mieli nawet opuszczać salę obrad. W końcu osiągnięto porozumienie i wprowadzono kilka istotnych zmian, m.in. uregulowanie kwestii dobrowolnego odejścia z zakonu, bez negatywnych konsekwencji. Dla bezpieki istotną informacją była zapowiedź jednodniowej konferencji episkopatu na Jasnej Górze w dniu 4 maja i informacja, którzy zakonnicy będą starali się o wyjazd za granicę²⁶.

Ponownie wyrażano nadzieję na przyjazd w 1971 r. na Jasną Górę papieża Pawła VI. Najpierw myślano, że 14 sierpnia. Takie sugestie pojawiły się w Radiu Wolna Europa²⁷ i rzeczywiście toczyły się na ten temat rozmowy. Papież miał odwiedzić Oświęcim i Jasną Górę, gdzie miała nastąpić beatyfikacja o. Maksymiliana Kolbego. Jednak rozmowy były bezskuteczne²⁸. Beatyfikacja Maksymiliana Kolbego odbyła się w Rzymie 17 października tego roku. Prośby kardynała

²⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa ppor. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW „Helena” z dnia 9 III 1971 r., k. 53–54.

²⁶ AIPN Ka, 056/97, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV KMO m.st. Warszawy mjr. Jana Sobola do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach dotycząca Kapituły Generalnej Zakonu oo. Paulinów, k. 652–656.

²⁷ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Wyciąg z notatki ze spotkania z TW „Bonifacy Szczepaniak” z dnia 11 III 1971 r., k. 55.

²⁸ P. Raina, *Arcybiskup Bronisław Dąbrowski. Portret*, Warszawa 2008, s. 102–104.

Wyszyńskiego były bezskuteczne²⁹. Bezpieka obserwowała osoby zaangażowane w to wydarzenie, m.in. przygotowujące się do wyjazdu do Włoch. Doniesienie w tej sprawie złożył TW „Młot”, były więzień obozu koncentracyjnego, bezpośredni świadek dramatu św. o. Kolbego. „Młot” opisywał szczegóły swojego pobytu w ambasadzie włoskiej w Warszawie, gdzie wśród duchownych był przeor Jasnej Góry o. Kajetan Raczyński³⁰. Zakonnik jechał z TW „Młot” do Częstochowy i zapraszał go do odwiedzenia siebie, celem porozmawiania o okolicznościach śmierci o. Kolbego. Duchowni zarezerwowali dla TW „Młot” najwygodniejsze miejsca w przedziałach, a wysiadający w Częstochowie przeor był wyjątkowo serdeczny, interesował się szczegółami znajomości z o. Kolbem, a żegnając się pobłogosławił byłego więźnia³¹.

W połowie marca 1971 r., po zakończeniu tematu Kapituły Nadzwyczajnej, zmieniającej konstytucję zakonu, SB zaczęło ukierunkowywać TW „Władek” na działalność, zmierzającą do pozyskania materiałów obciążających „Ósemki”. Szukano punktów spornych między zakonnikami a „Ósemkami”. Szczególnie skupiano się na sprawdzaniu wszelkich doniesień na temat nieporozumień na tle finansowym, nawet w takich sprawach jak incydent związany z rachunkiem za telefon³².

Prymas Wyszyński próbował wpłynąć na nowe władze PRL, aby te zgodziły się na swobodne używanie obrazu Matki Boskiej podczas uroczystości religijnych. Tego obrazu, który cały czas był „uwięziony” w klasztorze na Jasnej Górze w Częstochowie³³. Ponieważ próby te zakończyły się niepowodzeniem, między przełożonymi zakonu a prymasem toczyły się dyskusje na temat wywiezienia obrazu do Warszawy w tajemnicy. Planowano wywieźć go samochodem kardynała Wyszyńskiego. Jednocześnie brano pod uwagę zemstę władz państwowych. Milicjanci mieli zapowiedzieć, że jeśli paulini wydadzą komuś obraz to zostaną zamknięte klasztory w Warszawie i Krakowie. Kardynał Wyszyński do przeora Jasnej Góry miał powiedzieć: „dzisiaj jestem «Humberem», do bagażnika którego obraz się prawdopodobnie nie zmieści [...], ale 18-go września przyjadę tutaj «Kajzlerem», wówczas porównamy wymiary obrazu z wymiarami bagażnika [...]

²⁹ AAN, KC PZPR, sygn. XI/880, Pismo prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego w sprawie przyjazdu Ojca św. Pawła VI do Polski (pro memoria) z dnia 3 III 1971 r., k. 80; AIPN Ka, 07/199, t. 3, Notatka służbowa plut. Jana Mackiewicza z II plutonu ZOMO w Częstochowie z dnia 1 I 1971 r., k. 4.

³⁰ TW „Młot” pomylił jednak nazwisko: „przeor oo. Paulinów (o ile się nie mylę) o. Rostworowski ze znanej rodziny hrabiowskiej”. *Vide*: AIPN Ka, 056/110, t. 1, Doniesienie TW „Młot” przyjęte przez kpt. Augustyna Wilczka w Katowicach z dnia 3 XI 1971 r., k. 41–42.

³¹ *Ibidem*.

³² AIPN Ka, 07/199, t. 3, Notatka służbowa por. Zdzisława Warczewskiego ze spotkania z TW „Władek” z dnia 17 III 1971 r., k. 57–62.

³³ *Ibidem*, Pismo prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego do prezesa Rady Ministrów PRL Piotra Jaroszewicza z dnia 31 III 1971 r., k. 104; odpis tego pisma także w: AIPN, 0639/119, k. 9.

i zobaczymy”³⁴. Groźby MO powodowały spore obawy zakonników, którzy nie chcieli problemów z władzami. Obawy były na tyle silne, że Marii Okońskiej z Instytutu Prymasowskiego nie udało się namówić przeora na próbę wywiezienia obrazu w noc sylwestrową 1969 r.³⁵ W parafiach zbierano podpisy pod listami słanymi do premiera Piotra Jaroszewicza w sprawie uwolnienia obrazu³⁶. W końcu marca 1971 r. pismo do szefa rządu PRL wystosował także prymas Wyszyński³⁷.

2. Działania SB

25 marca KW MO w Katowicach opracowała dokument, ustalający kierunki działań SB i MO na rok 1971. W działaniach, za które odpowiadał pion IV znajdujemy ogólne stwierdzenia, mówiące o realizacji aktualnej polityki państwa w stosunku do Kościoła, rozpoznawaniu i przeciwdziałaniu czynnościom hierarchii kościelnej, mogącym zagrozić porządkowi i bezpieczeństwu publicznemu, a także rozpoznawaniu przygotowań do rozmów z władzami. W zainteresowaniu aparatu bezpieczeństwa były więc wszelkie spotkania i rozmowy, odbywające się w instytucjach kościelnych, rozważania poszczególnych osób, ich poglądy, przygotowywane żądania, zamierzenia wywarcia nacisku, czy też działania na rzecz poszczególnych środowisk, co określono jako „ekscytowanie środowisk”³⁸.

W związku z tym chciano rozbudować siatkę agenturalną. Zachowały się dokumenty z kwietnia 1971 r. na temat kolejnego paulina, którego SB pozyskiwała do współpracy. O kandydacie na TW ps. „Julek” napisano:

„Spotkanie z kandydatem na t.w. odbyłem po raz trzeci. Wywołałem je telefonicznie, na które przybył punktualnie i bez specjalnych oporów.

Z rozmowy z kandydatem wynika, że jest jeszcze b[ardzo] ostrożny w udzielaniu informacji, niemniej jednak, po wychowaniu go, będzie stanowił potrzebną nam jednostkę. Bierze udział w oprowadzaniu wycieczek zagranicznych.

Kandydatowi zależy na wyjeździe do Francji celem odbycia rocznych studiów [...] na Sorbonie”³⁹.

³⁴ *Ibidem*, Notatka st. insp. Wydziału IV Komendy Stołecznej MO Henryka Snakowskiego ze spotkania z TW „Bonifacy Szczepaniak” z dnia 7 IX 1971 r., k. 12.

³⁵ *Ibidem*, Notatka st. insp. Wydziału IV Komendy Stołecznej MO Henryka Snakowskiego ze spotkania z TW „Bonifacy Szczepaniak” z dnia 6 I 1970 r., k. 16–17.

³⁶ *Ibidem*, Petycja w sprawie zwolnienia obrazu MBCz [Matki Boskiej Częstochowskiej], Informacja z Wydziału IV w Rzeszowie z dnia 24 II 1971 r., k. 14.

³⁷ *Ibidem*, Odpis pisma prymasa Stefana Wyszyńskiego do prezesa Rady Ministrów PRL Piotra Jaroszewicza z dnia 31 III 1971 r., k. 10–11.

³⁸ APKat, KW PZPR, Posiedzenia Sekretariatu KW, sygn. 301/V/564, Kierunki działań SB i Służby Milicji KW MO na rok 1971 z dnia 25 III 1971 r., k. 88.

³⁹ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Notatka służbowa pplk. Ryszarda Puchały z dnia 21 IV 1971 r., k. 87.

Bezpieka przekazywała materiały przywódcom partyjnym i odpowiednim władzom administracyjnym. W dokumentach Urzędu do spraw Wyznań zachowały się analizy kazań wygłoszonych 2 maja 1971 r. przez o. Jerzego Tomzińskiego i 3 maja przez o. Teofila Krauzego. Analiz, na podstawie dostarczonych mu stenogramów, dokonał A. Rutkowski. W wystąpieniu o. Tomzińskiego zwrócił uwagę na to, że głównie było ono rozwinięciem orędzia episkopatu „W obronie zagrożonego bytu narodu” i piętnowało politykę „świadomej regulacji urodzin”. Analityk stwierdził m.in.: „Wypada się dziwić, iż w obecnej sytuacji, w okresie, gdy władze partyjne i państwowe zmierzają do unormowania stosunków między Państwem a Kościołem – o. Tomziński pozwala sobie na tego rodzaju wystąpienia polityczne. [...] Reasumując wydaje się, że należałoby w rozmowie z o. Tomzińskim wykazać mu między innymi destruktywność reperkusji polityczno-społecznych jakie przyniosło jego kazanie [...]”⁴⁰. Analiza była potrzebna do późniejszej, dyscyplinującej rozmowy z generałem paulinów. Następnego dnia przemawiał o. Teofil Krauze. Jego kazanie dotyczyło kwestii patriotycznych, podnosiło kwestie tradycji i historii, było przecieź głoszone 3 maja. Również nawiązywało i rozwijało tezy postawione w orędziu episkopatu. Mobilizowało siostry zakonne do modlitwy „o moralne odrodzenie ginącej ludzkości”. Podnosił kwestię konieczności zespolenia działań duchowieństwa ze społeczeństwem. W analizie urzędu zostało to spuentowane następująco: „Kazanie [...] zawiera między innymi ostro występujące symptomy kształtowania się już pewnych nowych linii taktycznych hierarchii Kościoła polskiego, wykorzystującej okres przygotowawczy na unormowanie stosunków pomiędzy Państwem a Kościołem dla całego szeregu wstępnych posunięć mających, jej zdaniem, przynieść scalenie ideologiczne duchowieństwa ze społeczeństwem. I to wydaje się stanowi [...] centralną tezę kaznodziei nie bez przyczyny podaną właśnie na kanwie historyczno-patriotycznych tradycji 3-go maja”⁴¹.

3 maja o godz. 18⁰⁰ nabożeństwo odprawiał arcybiskup Antoni Baraniak z Poznania, a kazanie wygłosił kardynał Karol Wojtyła. Informacje o uroczystościach 2 i 3 maja dla SB zbierał TW „Staszek”, który uczestniczył w nich jako wierny. Na spotkaniu z oficerem SB oglądał zdjęcia paulinów, żeby ich zidentyfikować. Po zdaniu relacji otrzymał 400 zł⁴². 10 maja, w uwagach do jego doniesienia porucznik Tadeusz Baka zapisał:

„Na spotkanie t.w. przybył do hotelu «Centralnego» punktualnie, zgodnie z planem. Po podaniu informacji ustnej omówiono treść, następnie [TW] opracował

⁴⁰ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Uwagi A. Rutkowskiego dotyczące kazania generała o. Tomzińskiego wygłoszonego w dniu 2 V 1971 r. na Jasnej Górze w Częstochowie do sióstr zakonnych, k. 149–150.

⁴¹ *Ibidem*, Uwagi A. Rutkowskiego dotyczące kazania wygłoszonego w dniu 3 V 1971 r. na Jasnej Górze w Częstochowie, k. 151–152.

⁴² AIPN Ka, 07/199, t. 3, Doniesienie nr 11 od TW „Staszek”, przyjęte przez por. Tadeusza Bakę, z dnia 4 V 1971 r., k. 109–110.

[ją] na piśmie. Po opracowaniu doniesienia na piśmie powierzyłem t.w. zadanie, aby szczegółowo opisywał treść głoszonych kazań, podając i podkreślając momenty o charakterze społeczno-politycznym”. TW „Staszek” miał uczestniczyć w różnych, organizowanych na Jasnej Górze, zjazdach stanowych. SB miało powiadamiać go o nich telefonicznie. Oczekiwano od niego szybkiego udzielania informacji. W związku z tym ustalono, że „będzie on przekazywał te informacje po skończonym nabożeństwie tego samego dnia, a na normalnym spotkaniu opracuje [je] na piśmie. W związku z tą sytuacją t.w. po otrzymaniu sygnału telefonicznego będzie przebywał w obiekcie od godz. 9³⁰ do 12⁰⁰”⁴³.

11 maja 1971 r. na Jasną Górę przybył kardynał Wyszyński. Zgromadzeni biskupi, zakonnicy, księża, delegatki zakonów żeńskich, wszyscy złożyli mu życzenia w związku z 25-leciem otrzymania święceń biskupich. Następnego dnia odprawił uroczystą mszę św. i wspominał dzień 16 marca 1947 r., kiedy z rąk prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda otrzymał sakrę biskupią. Przez kolejne dwa dni kardynałowi towarzyszył głównie bp Dąbrowski. Prymas wykorzystywał czas na Jasnej Górze do napisania tekstów. SB bezskutecznie usiłowała zdobyć wiedzę na ten temat. Regularnie sporządzano o tym krótkie informacje, ograniczające się do stwierdzenia pobytu kardynała w klasztorze⁴⁴. W czerwcu pplk. Ryszard Puchala z aparatu bezpieczeństwa informował władze miejskie, że prymas często przebywa na Jasnej Górze i dąży do przekształcenia jej w światowy ośrodek kultu maryjnego i katolicyzmu. Odprawiane przez niego msze miały bardzo uroczysty charakter. Kazanie wygłoszone 12 maja trwało 40 minut, obecnych było kilkuset biskupów. Tego dnia, podczas innej mszy, bp Bareła podkreślał zasługi kardynała dla Kościoła i dla Częstochowy⁴⁵.

15 maja tego roku rozpoczęły się dni modlitwy więźniarek obozów koncentracyjnych. Tajni współpracownicy zwrócili uwagę na dwa elementy: złożenie w ofierze ryngrafu z Matką Bożą na tle orla w koronie (co nawiązywało do długiej tradycji składania tego typu wotów na Jasnej Górze, ale jednocześnie łączyło elementy religijne i patriotyczne⁴⁶) oraz kazanie o Kosiaka, który miał polemizować z aktu-

⁴³ *Ibidem*, Doniesienie nr 13 od TW „Staszek”, przyjęte przez por. Tadeusza Bakę, z dnia 10 V 1971 r., k. 114.

⁴⁴ AIPN Ka, 056/55, t. 16, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach pplk. Lucjana Pikuly do Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Kasprzaka z dnia 13 V 1971 r., k. 240; *ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach pplk. Lucjana Pikuly do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Stanisława Morawskiego z dnia 13 V 1971 r., k. 239; *ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach pplk. Lucjana Pikuly do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Stanisława Morawskiego z dnia 15 V 1971 r., k. 236.

⁴⁵ APCz, PMRN w Częstochowie, sygn. 22/7, Informacja pplk. Ryszarda Puchaly z dnia 7 VI 1971 r., b.p.

⁴⁶ *Vide*. E. Rakoczy, *Jasnogórski ryngraf jako znak ojczyzny w ikonografii i poezji polskiej*, „Studia Claromontana” 2003, t. 21, s. 155–173.

alnym przekazem propagandowym PRL o pokojowym współżyciu i wskazywał, że człowiek nie może czuć się prześladowany idąc do spowiedzi, wyjeżdżać do innego miasta, żeby wziąć ślub kościelny lub ochrzcić dziecko⁴⁷.

Na wysiłki duszpasterskie „w obronie zagrożonego, biologiczno-moralnego bytu narodu” wskazywał przeor Jasnej Góry o. Efrek Osiadły, który podsumowywał rok kalendarzowy 1971. Pracą duszpasterską objęto przybyłe do sanktuarium w tym roku grupy młodzieży akademickiej, lekarzy i pracowników służby zdrowia, nauczycieli. Młode małżeństwa (pielgrzymka młodych małżeństw przybyła 6 czerwca) zachęcano do tworzenia rodzin wielodzietnych, ale jednocześnie wzorcowych. Na podobną tematykę zwracano uwagę podczas pielgrzymki mężczyzn i młodzieży męskiej (w kolejnych latach podczas tych pielgrzymek szczególnie nacisk kładziono na problematykę moralną, walkę z nalogami, pogłębianie wiary chrześcijańskiej i realizację programu Kościoła w dziedzinie wychowania młodego pokolenia). Drugim ważnym wydarzeniem w tym roku było oddanie całego świata Matce Bożej. Uroczystość pod przewodnictwem kardynała Wyszyńskiego odbyła się 5 września. Trzecim niezwykle istotnym wydarzeniem były uroczystości beatyfikacyjne o. Maksymiliana Kolbego, franciszkanina, który oddał życie za innego człowieka w obozie koncentracyjnym KL Auschwitz-Birkenau. Przeor, który osobiście odbył pielgrzymkę do wielkich sanktuariów maryjnych w Europie (Lourdes, Fatima, Montserrat, Loretto, Marija Bistrica i Mariazell) podkreślił specyficzny charakter Jasnej Góry. Stwierdził, że wyróżnia się ona nie tylko pod względem religijnym, ale także jako miejsce o szczególnej atmosferze narodowej⁴⁸.

7 czerwca na Jasną Górę przybyła 83 osobowa pielgrzymka stoczniovców (w tym dwóch księży i jedna siostra zakonna). Ich obecność, w kontekście wydarzeń grudniowych na Wybrzeżu, budziła spore zainteresowanie aparatu bezpieczeństwa. Z materiałów archiwalnych wynika, że podczas ofiarowania przez nich wota nie było nikogo z tajnych współpracowników. W związku z tym, w kilku kolejnych doniesieniach, podejmowany jest temat nieskutecznych prób obejrzenia wota, które ze względu na swoje spore rozmiary zostało przeniesione do archiwum. Wota czasem niosły ze sobą odpowiednią symbolikę, która mogłaby być zakwalifikowana jako antypaństwowa. Możliwe, że właśnie tak było w tym przy-

⁴⁷ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Doniesienie nr 14 od TW „Staszek” przyjęte przez por. Tadeusza Bakę z dnia 17 V 1971 r., k. 151; *ibidem*, Doniesienie od TW „Władek”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 16 V 1971 r., k. 150; AIPN Ka, 056/55, t. 16, Meldunek zastępcy komendanta ds. SB KMłP MO w Częstochowie ppłk. Ryszarda Puchaly do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 16 V 1971 r., k. 234.

⁴⁸ E. Osiadły, *Słowo wstępne przeora Jasnej Góry* [w:] *Na Jasną Górę w 1971 r. Komunikaty prasowe*, mps w zbiorach autora, s. 2–5; AIPN Ka, 085/18, t. 19, Informacja ppłk. Lucjana Pikuly dotycząca przebiegu ogólnopolskiej pielgrzymki mężczyzn i młodzieży męskiej na Jasną Górę z dnia 19 VIII 1973 r., k. 28–30.

padku, bo paulini szybko podjęli decyzję o jego ukryciu⁴⁹ Zwykle jednak stanowiły wyraz dziękczynienia i nie niosły ze sobą żadnych dodatkowych treści⁵⁰. Tym razem jednak TW „Piotr” relacjonował swoje wysiłki:

„Odnosnie wota, które rzekomo miało być złożone na Jasnej Górze przez wycieczkę prac[owników] Stoczni, rozmawiałem z kilkoma zakonnikami, którzy albo nie chcieli, albo rzeczywiście nie wiedzą gdzie się znajduje. Kościelny natomiast powiedział, że woto zostało zabrane przez kustosa o. Remigiusza, lecz gdzie przechowywane nie wiadomo. Był to jednak jakiś odlew metalowy, ponieważ niosło go dwóch mężczyzn”⁵¹.

W przygotowanej informacji SB czytamy:

„Z doraźnego zorganizowanego dopływu informacji spośród uczestników pielgrzymki wynika, że określali się jako «pielgrzymka stoczniowców gdańskich». Niektórzy z uczestników pielgrzymki bez wahania dzielili się wrażeniami z aktualnie istniejącej sytuacji wśród stoczniowców gdańskich. Stwierdzali, że w dniu 29 V br. robotnicy Stoczni Gdańskiej strajkowali na skutek otrzymania zaniżonych premii. Wykazywali niezadowolenie, jakoby średni i wyższy personel techniczny w porównaniu z zarobkami robotników był lepiej wynagradzany”⁵².

Przybycie stoczniowców postawiło funkcjonariuszy częstochowskiej bezpieki w stan gotowości. Natychmiast zastosowano wszelkie możliwe środki operacyjne. Szczególnie zależało im, aby nie doszło do kontaktu przybyłych z pracownikami miejscowych fabryk. Pobyt pątników z Gdańska udokumentowano fotograficznie⁵³.

Kilkanaście dni później na Jasnej Górze, podczas mszy św. o godz. 23⁰⁰ bp Musiel komentował sytuację polityczną i zmianę ekipy rządzącej mówiąc:

„Niedawno była modna piosenka «O mnie się nie martw, ja sobie radę dam». Obecnie nowe kierownictwo rządu już nie śpiewa »ja sobie radę dam«, tylko zwraca-

⁴⁹ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Doniesienie informacyjne TW „Władek”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 30 VI 1971 r., k. 180; *ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr IP”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 8 VI 1971 r., k. 164; AIPN Ka, 056/55, t. 16, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach ppłk. Lucjana Pikuly dotycząca pobytu pielgrzymki z Gdańska na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 7–8 VI 1971 r., k. 190.

⁵⁰ Z 1953 r. zachowała się interwencja jednego z wiernych u ministra Antoniego Bidy, dyrektora UdsW, gdyż ofiarodawcy nie podobało się wykorzystanie wota do ułożenia lwów występujących w herbie zakonu, AAN, UdsW, sygn. 37/1297, Prośba do ministra Antoniego Bidy w Warszawie z dnia 9 V 1953 r., k. 1.

⁵¹ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Doniesienie informacyjne TW „Piotr” przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego z dnia 18 VI 1971 r., k. 170.

⁵² AIPN Ka, 056/55, t. 16, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach ppłk. Lucjana Pikuly dotycząca pobytu pielgrzymki z Gdańska..., k. 191.

⁵³ *Ibidem*, k. 191–192.

ca się do ludzi z apelem «pomoczenie», na apel ten płyną odpowiedzi od załóg zakładów pracy – pomożemy»⁵⁴.

Zresztą wystąpienia biskupa Musiela były później wykorzystywane przez władze PRL w oficjalnych rozmowach z prymasem w sprawie obsady stanowisk biskupich. W notatce z 1975 r. czytamy:

„Nie domagamy się zabrania bpa Musiela, mimo iż jego wystąpienia stanowią naruszenie zasady wolności sumienia i wyznania i uwłaczają godności ludzi o innych przekonaniach – fakty te również są znane Watykanowi»⁵⁵.

Wystąpienia na Jasnej Górze w 1971 r. zakończyły się kolejnymi groźbami ze strony władz, bo w lutym następnego roku paulini nie zdecydowali się na zbieranie podpisów pod petycją, domagającą się wydania zezwoleń na budownictwo sakralne w diecezji częstochowskiej, jak zalecał bp Barela⁵⁶.

W notatce służbowej plutonowego J. Mackiewicza czytamy, że 27 czerwca, zgodnie z poleceniem, był w sanktuarium na mszy w intencji 25-lecia święceń kapłańskich generalnego sekretarza synodu światowego i delegata prymasa Polski do Polaków za granicą – bp. Władysława Rubina. Następnie zrelacjonował całą uroczystość⁵⁷.

Bezpieka rutynowo przygotowała informacje, dotyczące przebiegu uroczystości z okazji 750-lecia utworzenia III zakonu świeckiego franciszkańskiego w dniach 31 lipca – 1 sierpnia 1971 r.⁵⁸, Święta Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w dniach 14–15 sierpnia 1971 r.⁵⁹, Ogólnopolskiego Dnia Niewiast w dniach

⁵⁴ AIPN Ka, 056/55, t. 16, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach mjr. Edmunda Perka z przebiegu ogólnopolskiego dnia modlitw dla nauczycieli na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 1–2 VII 1971 r. z dnia 3 VII 1971 r., k. 174.

⁵⁵ AIPN Wr, 379/8, Notatka gen. bryg. Konrada Straszewskiego dotycząca stanowiska władz w sprawie obsady Wrocławia w aktualnie istniejącej sytuacji z dnia 24 X 1975 r., k. 18.

⁵⁶ APKat, Urząd Wojewódzki w Katowicach. Wydział ds. Wyznań, sygn. 756, Informacja z zabezpieczenia publicznych wystąpień kleru diecezji częstochowskiej w dniu 20 II 1972 r. z dnia 21 II 1972 r., k. 76; *Informacja z zabezpieczenia publicznych wystąpień kleru diecezji częstochowskiej w dniu 20 II 1972 r.* [w:] A. Sznajder, W.P. Właźlak, „*Postanowiono żałatwić odmownie...*” *Budownictwo sakralne w diecezji częstochowskiej (1957–1989). Wybór dokumentów*, Katowice–Częstochowa–Rzeszów 2008, s. 145. Konflikt związany z brakiem zgody władz administracji państwowej na erygowanie parafii był powiązany z nieudzielaniem pozwoleń na budowę budynków parafialnych. Obszerna dokumentacja w tej sprawie *vide*: APKat, Urząd Wojewódzki Wydział ds. Wyznań, sygn. 757, Kuria Diecezjalna w Częstochowie (1957–1984), k. 1–138. Szerzej na temat budownictwa sakralnego: A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989*, Katowice 2016; A. Sznajder, W.P. Właźlak, „*Postanowiono żałatwić...*”

⁵⁷ AIPN Ka, 056/55, t. 4, Notatka służbowa plut. J. Mackiewicza z dnia 27 VI 1971 r., k. 212.

⁵⁸ AIPN Ka, 085/3, t. 3, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Jerzego Bobonia z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 31.07 – 1 VIII 1971 r. zorganizowanych z okazji 750-lecia utworzenia III zakonu świeckiego franciszkańskiego z dnia 1 VIII 1971 r., k. 417–419.

⁵⁹ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Jerzego Bobonia z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 14–15

16–17 sierpnia 1971 r.⁶⁰, uroczystości w dniach 21–22 sierpnia 1971 r. pod hasłem „Mężczyźni i młodzież męska w obronie życia narodu”⁶¹, Święta Matki Boskiej Jasnogórskiej w dniach 25–26 sierpnia 1971 r.⁶², uroczystości oddania świata w niewolę Matki Bożej w dniach 4–5 września 1971 r.⁶³, Dnia Skupienia Kapelanów Wojskowych w dniu 7 września 1971 r.⁶⁴, uroczystości Narodzenia Najświętszej Maryi Panny 7–8 września 1971 r.⁶⁵ W informacjach tych zwracano uwagę na poruszane treści społeczne i polityczne, liczebność wiernych, strukturę płci uczestników, liczbę pielgrzymek i jakimi środkami lokomocji przybyli. W dniach 4–5 września szczególną uwagę bezpieczeństwa zwrócił bp Ignacy Tokarczuk, który stwierdził, że brak wolności rodzi niesprawiedliwość i nie pozwala spokojnie żyć. Wskazał na powszechny pesymizm i opieranie stosunków międzyludzkich na niewłaściwych kryteriach, zamiast na miłości. Nawoływał do wzajemnego szacunku. Biskup nawiązywał do konkretnych przykładów, dotyczących sytuacji społeczno-politycznej w Polsce⁶⁶. Podczas uroczystości Narodzenia Najświętszej Maryi Panny odnotowano przede wszystkim kazania o. Józefa Jaskółowskiego, który skrytykował politykę społeczną państwa, przerywanie ciąży i poparł tradycyjny model rodziny, a także o. Bronisława Matyszczyka, który negatywnie odniósł się do rozwodów, zganiał alkoholizm i demoralizację młodzieży. Kazania te zostały wygłoszone podczas nabożeństw przed sumą pontyfikalną, w czasie której bp Władysław Miziołek potwierdził stawiane przez paulinów tezy⁶⁷.

VIII 1971 r. z dnia 15 VIII 1971 r., k. 380–387.

⁶⁰ *Ibidem*, Informacja pplk. Lucjana Pikuly z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 16–17 VIII 1971 r. z dnia 17 VIII 1971 r., k. 352–353.

⁶¹ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Jerzego Bobonia z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 21–22 VIII 1971 r. z dnia 22 VIII 1971 r., k. 347–349.

⁶² *Ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 25 VIII 1971 r. z dnia 25 VIII 1971 r., k. 318–319; *ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 25–26 VIII 1971 r. z dnia 26 VIII 1971 r., k. 320–329.

⁶³ *Ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 4–5 IX 1971 r. z dnia 5 IX 1971 r., k. 296–298.

⁶⁴ *Ibidem*, Informacja pplk. Lucjana Pikuly z przebiegu tzw. Dnia Skupienia kapelanów wojskowych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 4 IX 1971 r. z dnia 8 IX 1971 r., k. 294–295.

⁶⁵ *Ibidem*, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 7–8 IX 1971 r. z dnia 8 IX 1971 r., k. 290–292.

⁶⁶ APCz, PMRN w Częstochowie, sygn. 22/7, Informacja pplk. Ryszarda Puchaly z 11 X 1971 r., b.p.

⁶⁷ AIPN Ka, 056/55, t. 19, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 7–8 IX 1971 r. z dnia 8 IX 1971 r., k. 173–175. Temat aborcji nie przestawał być aktu-

Jednak najwięcej uwagi poświęcono uroczystościom Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Oczywiście, ważnym ich punktem było przybycie 255 pieszej pielgrzymki warszawskiej. Na ten temat donosił TW „Wladek”, którego pielgrzymka oderwała od codziennych obowiązków:

„Z urlopu powróciłem dopiero w dniu 7 bm. z tego względu, że wyjechałem zbyt późno. Po powrocie zaraz zaprzęgnięto mnie do pracy. Oprócz swej funkcji jestem też przewodnikiem oraz bardzo dużo siedzę w konfesjonale, tak że mam bardzo mało czasu”⁶⁸.

Mimo to wykonywał zadanie, polegające na zbieraniu informacji o przybywających pątnikach. W doniesieniu pisał, że 6 sierpnia z Warszawy wyruszyło około 4500 osób, a na terenie województwa warszawskiego dołączyły kolejne grupy. W pielgrzymce jest kilkudziesięciu księży i zakonników, około 15 paulinów, w tym 5 z Jasnej Góry. Nie potrafił jednak wskazać, kto konkretnie szedł, gdyż przeor jasnogórski, były organizator pielgrzymki, chronił te informacje. TW „Wladek” wskazywał, że spotkania kierowników poszczególnych grup odbywały się po jej zakończeniu w Warszawie. Wszelkie spotkania z prymasem na Jasnej Górze w sprawie pielgrzymki mają miejsce w jego apartamencie i są na nich obecni jedynie poszczególni biskupi, generał paulinów i przeor jasnogórski⁶⁹.

W pielgrzymce, jako kierowca ciężarówki z bagażami, jechał TW „Zenon”, który próbował ustalić personalia pątników. Jego zadanie brzmiało:

„Przewożąc bagaże w czasie pielgrzymki, spisać nazwiska ich właścicieli i spis doręczyć w czasie rozmowy w Wielgomłynach lub po przyjeździe do Częstochowy w dniu 14 bm. Zwracać uwagę na zachowanie się pielgrzymów, szczególnie z grup młodzieżowych”⁷⁰.

Miał jednak trudności. Swoje doświadczenia i obserwacje opisał w doniesieniu, z którego czytamy:

„W bieżącym roku wprowadzono nowość jeśli chodzi o przewożone bagaże. Na bagażach nie ma nalepionych kartek z nazwiskami i adresami, lecz są tylko numery. W Warszawie sporządzono księgi, w których zapisano nazwiska i adresy pątników z poszczególnych grup oraz który raz idą w pielgrzymce. Podczas wpisywania każdy otrzymał numer, który przykleił na walizce lub plecaku. Pielgrzymi posługują się nie nazwiskami tylko tytułują się brat, siostra. Gdy ktoś przez zapomnienie wymieni nazwisko, inny zaraz zwraca mu uwagę. Z tego też powo-

alny. Także w 1989 r. na terenie województwa częstochowskiego w parafiach zbierano podpisy pod petycją w sprawie wpisania zakazu przerywania ciąży do Konstytucji PRL, *vide*: APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 454, Komunikat dzienny Sektora Informacji i Analiz KW PZPR w Częstochowie z dnia 3 III 1989 r., k. 67.

⁶⁸ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Doniesienie informacyjne TW „Wladek”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 11 VIII 1971 r., k. 204.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Doniesienie informacyjne TW „Zenon”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 4 VIII 1971 r., k. 227.

du nie mogłem wykonać poleconego zadania. Udało mi się jedynie zapamiętać trzy nazwiska osób, których bagaże wiozłem, są to: Królik Teresa, Kwiecień Jan, Ośródko Teresa – wszyscy z Warszawy⁷¹.

Pielgrzymów już tradycyjnie przywitał kardynał Wyszyński i razem z biskupami: Barełą, Musielem i Modzelewskim poprowadził ich od kościoła pw. św. Zygmunta do sanktuarium jasnogórskiego. Kardynał Wyszyński na jednym ze skrzyżowań wręczył kwiat róży stojącemu tam milicjantowi. Później w swoim wystąpieniu stwierdził, że był to znak programu działania, łączącego ludzi, którzy z powagą i odpowiedzialnością sprawują swoje obowiązki, a katolicy szanują każdego dobrze wypełniającego swoje zadania dla wspólnego dobra. Na transparentach i w głoszonych kazaniach podnoszono problem aborcji. Było to skrupulatnie odnotowywane, m.in. w treści kazania o. generała Tomzińskiego. Natomiast z przemówienia kardynała Wyszyńskiego wynotowano m.in. „Kościół katolicki w Polsce, jako najwyższy autorytet i trybun wychowuje nowe pokolenie Polaków, [...] które przechodzi przez Jasną Górę. Jego wzorem do naśladowania jest ojciec Maksymilian Kolbe, który oddał swoje życie w obronie innego życia; [...] należy się spodziewać... że ci, co sprawują rządy nie będą budowali przyszłości opartej na strachu, bo jest to budulec kruchy⁷² (tekst nieco różni się od wersji autoryzowanej, gdyż najprawdopodobniej został przepisany z nagrania, z kolei prymas nie czytał z kartki)⁷³. W informacji aparatu bezpieczeństwa podkreślono, że w głównym nabożeństwie uczestniczyło około 55 tysięcy wiernych, co stanowiło dużo większą liczbę w stosunku do roku ubiegłego (szacowano około 30 tysięcy)⁷⁴. Odnotowano wycieczki zagraniczne: z Czechosłowacji 281 osób, Polonii amerykańskiej 151 osób, z Francji 109 osób, z NRF 63 osoby, z Włoch 60 osób, z Brazylii 42 osoby, z Anglii 15 osób, z Austrii 21 osób i z Belgii 2 osoby⁷⁵. Bezpieka naliczyła 16 autokarów, 1500 samochodów osobowych i 350 mo-

⁷¹ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Zenon”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 13 VIII 1971 r., k. 207.

⁷² AIPN Ka, 085/3, t. 3, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Jerzego Bobonia z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 14–15 VIII 1971..., k. 382. Zobacz też kopię tego dokumentu w: AIPN Ka, 056/55, t. 16, k. 89; a także: AIPN Ka, 056/55, t. 16, Meldunek zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Jerzego Bobonia do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Stanisława Morawskiego z dnia 15 VII 1971 r., k. 104.

⁷³ ADT, Akta Rzeczowe Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, sygn. 485, Stefan kardynał Wyszyński prymas Polski, „Narodzicielka Życia – w obronie życia”, Uroczystość Wniebowzięcia NMP, Jasna Góra, 15 VIII 1971 r., tekst autoryzowany, b.p.

⁷⁴ AIPN Ka, 085/3, t. 3, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Jerzego Bobonia z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 14–15 VIII 1971..., k. 383.

⁷⁵ *Ibidem*, Wykaz wycieczek zagranicznych przebywających na terenie Częstochowy w dniach 13–15 VIII 1971 r. Załącznik do informacji zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB

tocykli. Większość tych pojazdów posiadała rejestracje z województw łódzkiego i warszawskiego. Stwierdzono przyjazd grupy 300 Romów z Opolszczyzny⁷⁶.

W informacjach SB z tego okresu odnotowano także, że w Częstochowie pojawiła się grupa około 250 hipisów. Młodzi ludzie, za zgodą przeora Jasnej Góry, rozbili swoje namioty na placu należącym do klasztoru. Część z nich nocowała w diecezjalnym domu rekolekcyjnym. Hipisi podczas tego zlotu postanowili rozwinąć akcję agitacyjną wśród studentów, tak aby rozszerzyć działalność. Przywódca grupy posługiwał się pseudonimami. Jednego z nich nazywano „Prorokiem” albo „Jonaszem”, inni to: Zenon Zegarski z Przemyśla – „Wskazówka”, Janusz Sławomirski z Łodzi – „Dziki”, Paweł z Oleśnicy – „Pasterz”, którego ojciec był dyrektorem szkoły podstawowej, a matka nauczycielką, Marek Polanowski – „Misjonarz” (wskazano też, że nieobecni byli hipisi z Krakowa: Ryszard Terlecki „Pies”, Jacek Gulla, Krzysztof Niemczyk „Biały” i Krzysztof Skalda „Provo”). Około czterdziestu z nich uczestniczyło w sumie pontyfikalnej, jednak większość nie chciała uznawać Kościoła jako instytucji. Przeor częstochowski nie zgodził się na pomysł, aby specjalnie dla nich odprawić mszę w kaplicy i na ten czas wyprosić z niej wszystkich innych. Zażądał nawet, aby doprowadzili się do porządku. W grupie tej, wg informacji SB, znajdowało się trzech Francuzów, trzech Włochów, trzech Węgrów, dwóch Niemców z NRD i prawdopodobnie jedna obywatelka ZSRS. 15 sierpnia do hipisów podszedł młody ksiądz i przeprowadził z nimi rozmowę, oświadczył, że opublikuje ją w „Słowie Powszechnym”. Po południu młodzi ludzie zaczęli się rozjeżdżać⁷⁷. Wieczorem obozowisko to zostało jeszcze zaatakowane przez „młodzieńców z Częstochowy”, a przyglądający się temu pielgrzymi kibicowali napastnikom⁷⁸. Jeden z hipisów został mocno poturbowany. W związku z tym w jasnogórskim ambulatorium udzielono mu pierwszej pomocy. Przywódca grupy zdecydował o tym, żeby nie wzywać karetki pogotowia ratunkowego, gdyż poszkodowany trafiłby do szpitala. Grupa, opuszczając Jasną Górę,

w Katowicach plk. Jerzego Bobonia z przebiegu uroczystości kościelnych Na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 14–15 VIII 1971..., k. 388.

⁷⁶ AIPN Ka, 056/55, t. 16, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Jerzego Bobonia z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 14–15 VIII 1971..., k. 91.

⁷⁷ AIPN Ka, 085/3, t. 3, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Jerzego Bobonia z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 14–15 VIII 1971..., k. 385–387; AIPN Ka, 07/199, t. 3, Notatka służbowa por. Zdzisława Warczewskiego ze spotkania z tajnym współpracownikiem „Piotr” z dnia 15 VIII 1971 r., k. 209; *ibidem*, Meldunek specjalny KW MO w Krakowie do naczelnika Wydziału I Departamentu OV MSW w Warszawie dotyczący operacyjnego zabezpieczenia przebiegu 255 pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy oraz głównych uroczystości w dniach 14 i 15 VIII br. na Jasnej Górze z dnia 22 VIII 1971 r., k. 245–247.

⁷⁸ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Wladek”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 23 VIII 1971 r., k. 231; B. Tracz, *Hippisi, kudłaczę, chwasty. Hipisi w Polsce w latach 1967–1975*, Katowice–Kraków 2014, s. 276.

poinformowała zakonników, że udaje się do Sopotu na festiwal⁷⁹. Z innych źródeł wiemy też, że niektórym hipisom uniemożliwiono przyjazd do Częstochowy. Taką kilkuosobową grupę, wybierającą się właśnie na uroczystości jasnogórskie, MO zatrzymała w Krakowie⁸⁰.

W meldunkach SB czytamy, że wątek związany z hipisami znalazł się nawet w jednym z kazań jasnogórskich. 15 sierpnia, w czasie jednej z mszy, tzw. mszy śpiewanej, o. Jan Nałaskowski, ustosunkowując się do idei życia, powiedział, że „wszystkie narody i grupy społeczne domagają się sprawiedliwości, robotnicy [...] szukają sprawiedliwości i równości społecznej, nawet hippiesi domagają się miłości, szukają bowiem ucieczki od egoizmu i nietolerancji”⁸¹.

Po zakończeniu pielgrzymki KW MO w Krakowie wysłała do naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW w Warszawie wielostronicowy „Meldunek specjalny dot. operacyjnego zabezpieczenia przebiegu 255 pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy oraz głównych uroczystości w dniach 14 i 15 VIII br. na Jasnej Górze”. Można zastanawiać się, dlaczego akurat KW MO w Krakowie, a nie KW MO w Katowicach. Otóż dlatego, że z Krakowa Wydziały III i IV SB skierowały do Częstochowy sześciu tajnych współpracowników o pseudonimach: „Paweł Góral”, „Andrzej”, „Lotos”, „Piotr”, „Izabella” i „Biały”. Wszystkim powierzono szczegółowe zadania i wyposażono w aparaty fotograficzne. W meldunku znalazła się szczegółowa relacja TW „Andrzeja”, który pojechał do Warszawy, zapisał się na listę uczestników i siedł w grupie 17. Opisywał relacje panujące między pielgrzymami, tematykę wystąpień i rozważań. Relacjonował przebieg swoich rozmów z pielgrzymami i z duchownymi, ustalał personalia i poglądy. W meldunku zamieszczono ustaloną przez TW listę duchownych, uczestniczących w pielgrzymce, studentów z Warszawy, Lublina, Wrocławia i Białegostoku, a także innych pątników. Przedstawiono przebieg uroczystości na Jasnej Górze i wskazano na planowane na następne miesiące spotkania pielgrzymów w ich akademickich ośrodkach duszpasterskich⁸². Zebrany materiał był później szczegółowo analizowany. Katarzyna Maniewska, w opracowaniu dotyczącym środowiska bydgoskiego, wskazuje na żmudną pracę tamtejszej bezpieki w ustalaniu personaliów

⁷⁹ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Doniesienie informacyjne TW „Wladek”... z dnia 23 VIII 1971 r., k. 231.

⁸⁰ *Ibidem*, Meldunek specjalny KW MO w Krakowie do naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW w Warszawie dotyczący operacyjnego zabezpieczenia przebiegu 255 pielgrzymki..., k. 235.

⁸¹ AIPN Ka, 056/55, t. 16, Meldunek zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Jerzego Bobonia do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Stanisława Morawskiego z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w dniu 15 VIII 1971 r., k. 136.

⁸² AIPN Ka, 07/199, t. 3, Meldunek specjalny KW MO w Krakowie do naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW w Warszawie dotyczący operacyjnego zabezpieczenia przebiegu 255 pielgrzymki..., k. 235–245.

poszczególnych osób i konsekwencje, jakie mogły spotkać studentów. Od zakazu wyjazdu na praktyki studenckie po czynności prawne w przypadku, gdy udowodniono im jeszcze inną działalność, np. kolportaż zaproszeń na rekolekcje⁸³.

W informacjach SB na temat uroczystości kościelnych z 25–26 sierpnia 1971 r. standardowo podano godziny mszy, tematykę kazań, wyszczególniono mówców, podawano liczby przybyłych pielgrzymek (z zaznaczeniem, że były legalne), policzono przybyłych cudzoziemców, zaparkowane pojazdy mechaniczne. Podsumowano też, że w tych dniach przedsiębiorstwa i instytucje użyteczności publicznej nie odnotowały zakłóceń w pracy⁸⁴.

We wrześniu TW „Helena” poinformowała bezpiekę, że przeor o. Efreim mówił o możliwości wywiezienia uwięzionej kopii obrazu do Warszawy i umieszczenia jej w głównym oltarzu tamtejszej katedry. Decyzja miała zapaść wśród najważniejszych hierarchów Kościoła. Przyczyną miał być fakt dosyć słabego zainteresowania kopią obrazu na Jasnej Górze, gdzie przecież wierni mogą modlić się przed oryginałem. Taka informacja zmobilizowała pracowników aparatu bezpieczeństwa. TW „Helena” otrzymała zadania: codziennego sprawdzania, czy kopia znajduje się w tym samym miejscu, zwracania uwagi na przygotowania samochodu przystosowanego do przewożenia tego obrazu, wypytywania zakonników, czy zapadły już jakieś decyzje, natychmiastowego poinformowania bezpieki w razie zauważenia przygotowań do wywiezienia obrazu⁸⁵. W meldunku I zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO w Częstochowie pplk. Władysława Syjoty z 15 września czytamy:

„T.w. «Piotr» [II – dop. J.D.] przekazał dane, że do chwili obecnej nic nie słyszał, by czyniono przygotowania do wywiezienia obrazu z Jasnej Góry. Paulini chcieliby, by obraz wreszcie został zabrany, lecz za zgodą władz, które poleciły go umieścić na Jasnej Górze. Nie chcą oni zepsuć dobrych stosunków, jakie układają się z władzami miejskimi w Częstochowie”⁸⁶.

TW „Piotr II” od por. Zdzisława Warczewskiego z SB otrzymał zadanie:

„Systematycznie prowadzić obserwację, gdzie znajduje się obraz «Nawiedzenia» i w przypadku, gdyby były zamiary wywiezienia go, natychmiast [...] powia-

⁸³ K. Maniewska, *Kościół katolicki w Bydgoszczy wobec prób laicyzacji i dezintegracji społeczeństwa w okresie rządów Edwarda Gierka (1970–1980)*, Warszawa 2007, s. 197–198.

⁸⁴ AIPN Ka, 056/55, t. 16, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 25–26 VIII 1971 r. z dnia 26 VIII 1971 r., k. 55–59.

⁸⁵ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Notatka służbowa por. Stanisława Boczka z odbytego spotkania z TW „Helena” z dnia 11 IX 1971 r., k. 274.

⁸⁶ AIPN Ka, 056/55, t. 16, Meldunek nr 211 I zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie pplk. Władysława Syjoty do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach dotyczący kopii obrazu nawiedzenia NMP z dnia 15 IX 1971 r., k. 31–32.

domić bez względu na porę dnia. Ustalać również gdzie planowane są remonty i w jakim zakresie⁸⁷.

Jeden z najważniejszych tajnych współpracowników „X-1” zdawał relację z sytuacji w zakonie w pierwszych dniach grudnia 1971 r. Był to czas, kiedy wielu zakonników wyjechało do Rzymu na uroczystości beatyfikacyjne o. Maksymiliana Kolbego. Władze państwowe nie robiły utrudnień i wszyscy paulini, którzy starali się o paszport, otrzymali go. Tymczasem na Jasnej Górze rozpoczęto zdjęcia do filmu „Potop”. Z perspektywy TW „X-1” wyglądało to następująco:

„Zakonnicy zajęci są sprawą kręcenia filmu «Potop». W dniu 2 bm. zaczęto robić zdjęcia w refektarzu – stolówce skąd musiano usunąć sprzęt nowoczesny. W filmie będzie brało udział 10 zakonników w tym 5 braci zakonnych. Kilka razy dziennie jeżdżą oni do hotelu, gdzie są charakteryzowani. Na Jasną Górę zgłasza się w dalszym ciągu wiele osób chcących występować w charakterze statystów. Utrudniają oni pracę filmowców. Reżyser więc zwrócił się o pomoc do MO, aby utrzymać porządek. Zdjęcia na zewnątrz będą kręcone gdy spadnie śnieg⁸⁸.”

Aparat bezpieczeństwa szukał sygnałów, mówiących o postępie w dziele normalizacji stosunków państwo-Kościół. W tym czasie rząd PRL prowadził negocjacje z Watykanem. Na Jasną Górę przyjechał arcybiskup Agostino Casaroli i spotkał się tam z biskupem Dąbrowskim i biskupem Szwagrzykiem. Biskupi składali na jego ręce podziękowania za osobiste wyniesienie na ołtarze błogosławionego o. Maksymiliana Kolbego. W informacji aparatu bezpieczeństwa odnotowano, że arcybiskup podczas uroczystości na Jasnej Górze nie zabierał głosu, prócz odprawienia mszy w języku łacińskim⁸⁹.

W związku z negocjacjami, poprzez tajnych współpracowników, zbierano opinie księży i zakonników na ten temat. Prokurator zakonu o. Tarsycjusz obawiał się tego, że w tych negocjacjach zostanie pominięty kardynał Wyszyński. Stwierdzał też, że rozmowy mogły być prowadzone od dawna, ale na przeszkodzie stał konflikt na linii Gomułka – Wyszyński⁹⁰.

Tym bardziej niewygodne były słowa krytyki. W informacji aparatu bezpieczeństwa z 6 grudnia 1971 r. czytamy, że dzień wcześniej na Jasnej Górze, podczas czterech nabożeństw, paulini modlili się „za tych, którzy rządzą w Polsce, aby tak

⁸⁷ AIPN Ka, 07/199, t. 3, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 13 IX 1971 r., k. 310.

⁸⁸ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „X-1”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 4 XII 1971 r., k. 332.

⁸⁹ AIPN Ka, 056/55, t. 19, Informacja pplk. Lucjana Pikuly z pobytu arcybiskupa Casaroliego na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 14 XI 1971 r., k. 105.

⁹⁰ *Ibidem*, Informacja pplk. Lucjana Pikuly dotycząca komentarzy kleru województwa katowickiego na temat negocjacji prowadzonych z Watykanem z dnia 17 XI 1971 r., k. 86–87.

postępowali, by społeczeństwo polskie nie było ciemnione i żyło mu się coraz lepiej⁹¹.

Z czasem zaczęła coraz bardziej obiecująco wyglądać sprawa utworzenia placówki paulinów w Jugosławii. Oprócz zakonników z Polski, gotowość do wyjazdu zgłosili także paulini z Węgier, którzy jak dotąd pozostawali w rozproszeniu. Jeden z nich przyjechał nawet na Jasną Górę i uczył się języka polskiego. Jednak przeciwko wyjazdowi zakonników z Węgier do Jugosławii były zarówno władze węgierskie, jak i jugosłowiańskie⁹².

22 marca 1972 r. powstał Plan pracy operacyjnej Wydziału V Departamentu IV MSW na lata 1972–1973. Podkreślono w nim dużą rolę zakonów w Kościele, fakt, że podejmują szeroką współpracę ze środowiskami świeckimi i to, że zostały docenione w trakcie Soboru Watykańskiego II. W związku z tym, w ramach pracy Wydziału V przewidywano zapobieganie tym działaniom zakonów, które uznano za politycznie szkodliwe w treściach, formach i metodach. Pogłębianie lojalności wobec państwa. Podejmowanie wspólnych prac z Wydziałem I w zakresie działań dezintegrujących między zakonami a hierarchami kościelnymi, zakonnikami a księżmi diecezjalnymi, między poszczególnymi zakonami i wewnątrz zakonów. Zwracano uwagę na zabezpieczenie interesów PRL w duszpasterstwie polonijnym. W celu realizacji tych działań postanowiono o konieczności oceny pracy poszczególnych tajnych współpracowników pod kątem ich przydatności do realizacji powyższych zadań. Polecono werbować nowych tajnych współpracowników, a rozmowy z przelożonymi zakonnymi miały być płaszczyzną do ich „typowania i długofalowego pozyskiwania” i do uzyskiwania informacji. Wraz z pracownikami Departamentu Techniki dokonać wymiany niesprawnych urządzeń podsłuchu pokojowego w klasztorze jasnogórskim – określanym kryptonimem „Twierdza”, a także poszerzyć zastosowanie tam środków technicznych. Wzorem lat ubiegłych planowano przeprowadzanie rozmów z osobami, których zachowanie wzbudzało zastrzeżenia. Dążono do zdyskredytowania we własnym środowisku tych osób, których działalność miała „publicznie negatywny wydźwięk”. Wspierano działaniami operacyjnymi zakonników, którzy byli lojalni w stosunku do PRL. Planowano pomagać im w obejmowaniu różnych stanowisk w zakonach. Natomiast podejmowano działania przeciwko tym, których pod względem politycznym oceniono negatywnie. Zmierzano do obniżenia autorytetu kardynała Wyszyńskiego, co stało się długofalowym celem w działaniach przeciwko Jasnej Górze. Wspólnie z Departamentem I analizowano możliwość przywożenia z Za-

⁹¹ *Ibidem*, Informacja pplk. Lucjana Pikuly dotycząca treści przemówień księży podczas nabożeństw odprawianych z okazji zaprogramowanych uroczystości kościelnych w woj. katowickim z dnia 6 XII 1971 r., k. 63.

⁹² AIPN Ka, 07/199, t. 3, Doniesienie TW „Alojzy”, przyjęte przez Edwarda Taniewiczza i Wojciechowskiego (z Łodzi), z dnia 15 XII 1971 r., k. 344; *ibidem*, Wyciąg z notatki ze spotkania z TW „Bonifacy Szczepaniak” z dnia 24 XII 1971 r., k. 346.

chodu „wszystkiego, co może przyczyniać się do rozluźniania dyscypliny i spójności w zakonach, do pogłębiania wątpliwości w zakresie teologii”⁹³.

Jednym z ważniejszych źródeł informacji stał się dla SB TW „Władek”. W doniesieniach opisywał bardzo szczegółowo relacje panujące wewnątrz zakonu i stosunki między zakonem a kurią częstochowską. Niewątpliwie dawał bezpieczne szerokie pole do działania, opisując wszelkie spory i nieporozumienia. Występowały one na wielu płaszczyznach. Warto zaznaczyć, że tajny współpracownik nie potrafił uzyskać jakichś bardziej „wrażliwych” informacji. Często opierał się na ogólnikach, paulini wiedzieli, że trzeba najbardziej trudne i kontrowersyjne tematy utrzymać w tajemnicy. Strażnikiem tej tajemnicy, mając świadomość działań bezpieki, był generał o. Tomziński. Poniżej przykład takiego doniesienia:

„Kapituła Generalna na Jasnej Górze trwa nadal. Omawiane są poszczególne artykuły konstytucji o formacji zakonnej. W dokonywanych zmianach, poprawkach lub uzupełnieniach nie ma wśród biorących udział w Kapitułach jednomyślności. Ciągłe występują jakieś sprzeczności ze strony poszczególnych zakonników. Są nawet dość ostre propozycje, mianowicie takie, że zakonnik nie może korzystać w celi z własnego aparatu radiowego, nie mówiąc już o aparacie telewizyjnym, dni wolne mają być ograniczone i jeszcze wiele innych zmian na niekorzyść zakonników. Dochodzi tam również do ostrych spięć, do tego stopnia, że niektórzy z delegatów są już mocno przemęczeni. Przeor jasnogórski o. Efreem kilka dni temu oświadczył, że gdy dalej tam będą takie nieporozumienia to on dostanie obłędu. Ciekawe jest jednak to, że żaden z delegatów nie chce nic konkretnego na temat obrad i wniosków tam wysuniętych powiedzieć. Tłumaczą tym, że generał o. Jerzy kategorycznie zabronił dyskutować na ten temat”⁹⁴.

I dalsza część doniesienia:

„Stosunki między o. Efreemem Osiadłym a kurią częstochowską są w dalszym ciągu napięte. Chodzi mianowicie o to, że kuria częstochowska wydała proboszczom polecenie, by nie wyrażali zgody na zawieranie małżeństw przez ich parafian na Jasnej Górze. Mogą to czynić tylko w sporadycznych wypadkach. To samo dotyczy również chrztów. Były wypadki, że na tym tle były różne nieporozumienia. Paulini uznali więc, że nie warto zwracać uwagi na polecenie kurii i przyjmują na Jasnej Górze tak chrzty, jak też śluby”⁹⁵.

⁹³ 1972 marzec 22. Warszawa – Informacja na temat planów prac polityczno-operacyjnych Wydziału V Departamentu IV MSW na lata 1972–1973 [w:] *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979*, wybór i opracowanie M. Bielaszko, A. K. Piekarska, P. Tomzik, C. Wilanowski, Warszawa 2007, s. 46–50. *Vide*: K. Pawlicka, *Polityka władz wobec Kościoła katolickiego (grudzień 1970–październik 1978)*, Warszawa 2004, s. 95–96.

⁹⁴ AIPN Ka, 07/199, t. 4, Doniesienie informacyjne TW „Władek”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 15 II 1972 r., k. 18.

⁹⁵ *Ibidem*, k. 19.

Cytowany TW „Wladek” otrzymał zadanie dalszego zbierania danych z obrad Kapituły tak, aby zorientować się, kto ma szanse na poszczególne stanowiska. Innym zadaniem było śledzenie, jak układały się relacje między kurią a paulinami⁹⁶.

W kolejnych doniesieniach na pierwszym miejscu pojawiała się sprawa Kapituły Nadzwyczajnej i jej zakończenia. Poszczególne artykuły nowej, posoborowej konstytucji zakonu budziły duże kontrowersje. Generalnie był podział na dwie frakcje: jedna uważała, że należy zliberalizować zapisy, tak aby zakonnicy mieli więcej swobody, a druga grupa dążyła do utrzymania, a nawet zaostżenia reguł zakonnych. Ostateczny zapis był dziełem kompromisu i – po zatwierdzeniu – został wysłany do Watykanu. Spory sprzyjały personalnym atakom przeciwko o. generalowi⁹⁷.

19 marca 1972 r. przeprowadzono wybory do Sejmu PRL. Postawa paulinów podczas tego głosowania była sprawdzana m.in. za pośrednictwem tajnych współpracowników. Jeden z nich, TW „Piotr”, uzyskał w tej sprawie opinię o. Tarsycjusza Noconia, który w rozmowie z jednym z robotników miał stwierdzić, że udział w wyborach jest obywatelskim obowiązkiem i zakonnicy rankiem udadzą się do lokalu wyborczego. Według niego samo głosowanie było tylko formalnością, gdyż nazwiska kandydatów i tak nic duchownym nie mówiły. Samo dokonanie wyboru też niczego nie zmienia, bo w zamian za skreśloną osobę z listy do Sejmu wchodzi kolejna osoba z tego samego ugrupowania. Według paulina wynik wyborów został już dawno zadecydowany⁹⁸. Z kolei o. Teofil Krauze, wypytywany przez TW „Zenona”, czy będzie głosował w Częstochowie czy w Gdyni, miał powiedzieć, że to przecież obojętne. Według niego istotny jest tylko sam udział w wyborach. Zauważył, że przed wyborami poprawiło się zaopatrzenie w sklepach, ale pytał jak te sprawy będą stały już po wyborach. TW „Zenon” miał zadanie obserwować o. generała Tomzińskiego, który według innych doniesień wykazywał zdenerwowanie. Szczególnie interesowały go relacje ojca generała z o. Efremem, który przed nowymi wyborami do władz zakonnych zdawał swoją funkcję przeora jasnogórskiego⁹⁹.

Z kolei TW „Alojzy” z Warszawy donosił, że wyjeżdżający do Jugosławii o. Juliusz Julian Kludziak, pracujący dotąd w Biechowie, nie poszedł na spotkanie z pracownikiem SB z Wrześni. Teraz o. Juliusz obawiał się, że może mieć odebrany paszport¹⁰⁰. Ostatecznie pojechał. W jugosłowiańskim klasz-

⁹⁶ *Ibidem*, k. 21.

⁹⁷ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Wladek”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 17 III 1972 r., k. 39.

⁹⁸ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego w samochodzie TW, z dnia 14 III 1972 r., k. 34.

⁹⁹ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Zenon”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 16 III 1972 r., k. 27–38.

¹⁰⁰ *Ibidem*, Informacja starszego inspektora Wydziału V Departamentu IV MSW plk. Józefa Wojciechowskiego z dnia 27 III 1972 r. ze spotkania z TW ps. „Alojzy” w dniu 25 III 1972 r., k. 60.

torze w Kamensko koło Karłowac (dziś na terenie Chorwacji) przeorem został o. Teofil Adam Krauze. O. Kludziaka kilka lat później polska SB charakteryzowała jako działającego na szkodę państwa, poprzez szerzenie nieprzychylnych informacji¹⁰¹.

Po przyjęciu nowej posoborowej konstytucji zakonu o. general Jerzy Tomziński przeprowadził kontrole we wszystkich placówkach paulińskich. Miały nastąpić duże zmiany na stanowiskach kierowniczych. Na ten temat SB uzyskiwała szczegółowe doniesienia od TW „Włodek”, TW „Zenon”, TW „Helena”, TW „Piotr”¹⁰².

TW „Zenon” otrzymał zadanie:

„Do następnego spotkania rozmawiać z przeorem i prokuratorem na temat zamiarów zakonu na najbliższy okres. Ustalić i podać jakie nastąpią zmiany na stanowiskach kierowniczych w klasztorach w Polsce”¹⁰³.

Natomiast TW „Piotr” powinien:

„W związku z mającymi się odbyć wyborami na stanowiska kierownicze w poszczególnych klasztorach – prowadzić rozmowy z zakonnikami, sondować ich opinie oraz ustalać kandydatów na te stanowiska”¹⁰⁴.

Rzeczywiście TW „Włodek” szczegółowo zrelacjonował przebieg wyborów i ustalił nazwiska nowych przeorów. Tym razem miał śledzić kolejne zmiany personalne, te na niższych stanowiskach i jak układają się relacje pomiędzy poszczególnymi osobami w nowym kierownictwie zakonu. Spotkanie z TW odbyło się w lokalu konspiracyjnym, gdzie por. Zdzisław Warczewski wręczył swojemu tajnemu współpracownikowi paczkę z winiakami i cukierkami czekoladowymi o wartości 700 zł¹⁰⁵. Zadaniem TW „Piotr” było obserwowanie relacji między kierownictwem zakonu a podwładnymi. W przypadku zauważenia nieporozumień – szczegółowo ustalić, jakie są przyczyny¹⁰⁶.

¹⁰¹ AIPN, 0712/8, t. 1, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału VI Departamentu I MSW mjr. Zygmunta Pazia do naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 29 I 1976 r. (wraz z załącznikiem – notatką na temat klasztoru w Kamensko), k. 146–148.

¹⁰² AIPN Ka, 07/199, t. 4, Doniesienie informacyjne TW „Zenon”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 27 V 1972 r., k. 100; *ibidem*, Notatka służbowa por. Stanisława Boczka z dnia 25 V 1972 r., ze spotkania z TW „Helena” w dniu 24 V 1972 r., k. 98–99; *ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Włodek”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 25 V 1972 r., k. 94–97; *ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego w samochodzie TW, z dnia 16 III 1972 r., k. 91–92.

¹⁰³ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Zenon”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 27 V 1972 r., k. 101.

¹⁰⁴ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego w samochodzie TW, z dnia 16 III 1972 r., k. 92.

¹⁰⁵ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Włodek”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 9 VI 1972 r., k. 104–107.

¹⁰⁶ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego w restauracji „Turystyczna”, z dnia 9 VI 1972 r., k. 109.

W dniach 6–7 maja 1972 r. na Jasnej Górze odbyły się uroczystości określane jako Ogólnopolskie Dni Modlitw Episkopatu i Młodzieży Akademickiej. Poprzedzała je 130 Konferencja Episkopatu Polski, na której omówiono pogarszającą się sytuację Kościoła w Polsce i problemy budownictwa sakralnego. Częstochowska SB już następnego dnia opracowała szczegółową informację z jej przebiegu¹⁰⁷. 4 maja, na wniosek prymasa, Rada Główna Episkopatu Polski powołała komisję, mającą przygotować list na wrześniową Konferencję Episkopatu w sprawie 200-lecia pierwszego rozbioru Polski. Na czele komisji stanął bp Tokarczuk. Odniesień do współczesnej sytuacji Polski nie brakowało. Szukając przyczyn narodowej tragedii, dostrzeżono brak dobrze pojętego patriotyzmu. Postanowiono wyciągnąć wnioski na przyszłość. Wskazano współczesne przykłady „wypaczonego patriotyzmu” i łączono losy ojczyzny z losami Kościoła. Ogłoszenie listu 5 września w Poznaniu spotkało się z niezadowoleniem władz partyjno-państwowych, ale prymas listu nie wycofał. Stwierdził natomiast „Stanisław August miał swoją Katarzynę i Breżniew ma też swoją partię”¹⁰⁸.

Podczas uroczystości dla młodzieży bezpieczeństwa zwracała szczególną uwagę na treść kazań, dobór formułowanych treści i „bogaty serwis religijno-rozrywkowy”, co miało oznaczać oprawę muzyczną, a także ceremonie odbywające się w nocy, przy świetle lampionów i pochodni. W przygotowanej informacji podkreślono jej charakter centralny i omawiano treści poszczególnych przemówień. Zwracano uwagę na akcenty krytykujące światopogląd marksistowsko-leninowski. Pracownicy SB sporządzili też listę obecnych grup studenckich, z czego wynikało, że najliczniej przybyła młodzież z Łodzi, Lublina, Warszawy, Kielc i Krakowa. Ogólną liczbę wiernych oceniano na ok. 10 tysięcy osób, w tym ponad 7 tysięcy stanowiła młodzież akademicka, przeważnie żeńska. Towarzyszyli im uczniowie szkół średnich i starszych klas szkół podstawowych¹⁰⁹. Przykład późniejszych represji znajdujemy w „Pro memoria” kardynała Wojtyły. Ponad 70 krakowskich studentów wezwano na spotkania z funkcjonariuszami aparatu bezpieczeństwa. Wezwanie przynosił kierownik domu studenckiego. Funkcjonariusze straszili odebraniem świadectw studenckich, presją na rodzinę. Jak zauważył kardynał – prawie wszystkich można było czymś nastraszyć, studenci albo kończyli studia, mieli jakieś zaległości lub kłopoty rodzinne. Ponadto „uświadamiano” studentów co do osoby kapelana „na usługach Watykanu”. Od studentów oczekiwano informacji. Cho-

¹⁰⁷ AIPN Ka, 085/3, t. 3, Informacja dotycząca 230 konferencji Episkopatu jaka odbyła się w dniach 5–6 V 1972 r. na Jasnej Górze w Częstochowie pod przewodnictwem kardynała Stefana Wyszyńskiego z dnia 7 V 1972 r., k. 16–17.

¹⁰⁸ P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1972*, Warszawa 2004, s. 156.

¹⁰⁹ AIPN Ka, 085/3, t. 3, Informacja I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB plk. Stanisława Opitka dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 6–7 V 1972 r. z dnia 7 V 1972 r., k. 9–14.

cięż rozmowy prowadziło kilka różnych osób, to jednak schemat prowadzenia dyskusji pozostawał ten sam¹¹⁰.

Tabela 8. Wykaz grup studenckich przybyłych z poszczególnych ośrodków akademickich na uroczystości jasnogórskie w dniach 6–7 maja 1972 r.

Lp.	Nazwa ośrodka akademickiego	Liczba osób
1.	Łódź	1 520
2.	Lublin	1 050
3.	Warszawa	1 030
4.	Kraków	980
5.	Kielce	980
6.	Poznań	550
7.	Wrocław	380
8.	Gdańsk	380
9.	Opole	360
10.	Bydgoszcz	220
11.	Gliwice	180
12.	Olsztyn	120
13.	Katowice – Gliwice	120
Razem		7 490

Źródło: AIPN Ka, 085/3 t.3, Wykaz przybyłych grup studenckich z poszczególnych ośrodków akademickich, k. 15.

W dniu 8 września 1972 r., podczas uroczystości Narodzenia Najświętszej Matki Bożej, bezpieka zwróciła uwagę na kilka kazań. To, podczas mszy o 6 rano celebrowanej przez o. Eustachego Rakoczego, głoszone przez o. Serafina Łukasika miało religijny charakter i dotyczyło rozwoju Kościoła, jego instytucji duszpasterskich. Natomiast o. Andrzej Krzywicki poruszył już kwestie interesujące komunistów. Mówił o tym, że współcześnie wiele osób zapomina o Bogu i świętach religijnych, a wartościami nadrzędnymi są różne sprawy osobiste. Podał przykład 1933 r., kiedy na Jasną Górę przybyła najliczniejsza w historii pielgrzymka. O godz. 11⁰⁰, podczas sumy pontyfikalnej, którą celebrował bp Franciszek Musiel, kazanie wygłosił o. Paweł Kosiak. Krytycznie ocenił współczesny model wychowywania dzieci i młodzieży w Polsce. Uważał, że u podstaw egoizmu, złodziej-

¹¹⁰ *Pro memoria arcybiskupa metropolity krakowskiego kard. Karola Wojtyły do Sekretarza Episkopatu w Warszawie, bp. Bronisława Dąbrowskiego, 5 VII 1972 r.* [w:] Ks. Kardynał Karol Wojtyła *Arcybiskup Metropolita Krakowski. Nauczyciel i pasterz*, t. 2: *Memoriały i pisma do rządu i władz administracyjnych 1959–1978*, zebrał i opracował M. Jagosz, Kraków 1998, s. 282.

stwa i rozputy leży brak autentycznej wiary chrześcijańskiej w rodzinie. Wskazał na panujący kryzys moralności, obejmujący zwłaszcza dzieci i młodzież w Polsce. Odwołał się do przykładu o. Maksymiliana Kolbego, który prezentował prawdziwą chrześcijańską postawę życiową. Z kolei podczas nabożeństwa wieczornego, celebrowanego przez bp. Stefana Barełę, kazanie wygłosił o. Stefan Rożej. Podkreślił rolę Jasnej Góry w dziejach narodu polskiego. Nawiązał do uroczystości jasnogórskich z 1946 r. i prymasa Hlonda. Stwierdził, że prymas Wyszyński, powierzając naród polski Matce Bożej, realizuje jego testament. Później powiedział, że każde zwycięstwo wymaga ofiar, a Kościół katolicki nie będzie szczędził wysiłków walcząc o jedność narodu¹¹¹. Ten opis poszczególnych wystąpień jest przykładem rutynowej informacji, jaką pracownicy aparatu bezpieczeństwa kierowali do terenowych organów administracji państwowej.

W celu skutecznej realizacji zadań przez aparat bezpieczeństwa, organizowano sprawne współdziałanie poszczególnych wydziałów. Zostało to opisane w pracy dyplomowej, która powstała w Wyższej Szkole Oficerskiej im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie. Autor, Eugeniusz Parkitny, scharakteryzował współpracę Wydziału IV z Wydziałem „B” na przykładzie operacyjnego zabezpieczenia uroczystości na Jasnej Górze. Wydział „B” działał na zlecenie Wydziału IV. Pracownicy Wydziału „B” prowadzili obserwację długo i krótkoterminową obywateli polskich (a następnie wspólnie ze zlecniodawcą dokonywali analiz obserwacji długoterminowych); ustalali i identyfikowali osoby kontaktujące się z osobami obserwowanymi; dokumentowali fotograficznie, filmowali i opisywali wszelkie przejawy działalności osób będących w zainteresowaniu operacyjnym Wydziału IV; kontrolowali operacyjnie przebywających na terenie hoteli działaczy stowarzyszeń katolików świeckich; kontrolowali zachowanie się i pobyt dziennikarzy z krajów zachodnich; kontrolowali przedstawicieli przedsiębiorstw handlu dewocjonaliami („Ars Christiana” i „Veritas”), zawierających transakcje z cudzoziemcami na terenie hoteli; ujawniali osoby posiadające publikacje bezdebitowe; zabezpieczali operacyjnie wycieczki z krajów kapitalistycznych; prowadzili obserwację klasztoru, interesujące fakty dokumentowali fotograficznie lub nagrywając film; zabezpieczali pielgrzymki i obserwowali duchownych. W latach 1976-1978 z Wydziału „B” do Wydziału IV przekazano 196 informacji. Zabezpieczano wszelkie uroczystości, na których spodziewano się wrogich wystąpień. Z kolei pracownicy Wydziału IV informowali władze administracyjne i partyjne. Rozpoznanie poczynań duchowieństwa umożliwiło właściwe prowadzenie rozmów operacyjnych i profilaktyczno-ostrzegawczych. Autor wskazał przykład podejmowanych kroków w celu zmniejszenia liczby uczestników uroczystości. Był to „Jarmark Jurajski”. Dowodem skuteczności był fakt, że paulini protestowali przeciwko organizacji

¹¹¹ APCz, PMRN w Częstochowie, sygn. 22/7, Informacja pplk. Władysława Syjoty dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 7-8 IX 1972 r. z dnia 8 IX 1972 r., b.p.

tej imprezy, która była konkurencyjna i dezorganizowała uroczystości jasnogórskie. Stwierdzał, że prowadzona praca profilaktyczna przyczyniła się do „stępienia ostrości” wypowiedzi osób duchownych na Jasnej Górze. Podkreślał sukcesy w rozpoznawaniu osób kolportujących wydawnictwa bezdebitowe¹¹². Parkitny w swojej pracy dyplomowej wskazywał też na współpracę Wydziału „B” z Wydziałem III. Podał przykład sprawy operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Dziennikarz”. Chodziło o korespondenta zachodnioniemieckiej agencji prasowo-informacyjnej Deutsche Presse-Agentur (DPA). Przybywał w czasie uroczystości jasnogórskich i relacjonował ich przebieg. Pracownicy bezpieczeństwa stwierdzili, że przykazywane przez niego treści były tendencyjne i nieprawdziwe. Dlatego obserwowano go i ustalono cały szereg jego kontaktów z polskimi dziennikarzami, co spowodowało podjęcie działań operacyjnych przeciwko tym dziennikarzom. W 1976 r. przesłał do DPA telex, który oceniono jako wrogi wobec PRL. Dziennikarz wyrwał pracownicy obsługującej telex kopię wiadomości i ją zniszczył. Mimo tego pracownicy SB odtworzyli treść i wysłali do Departamentu III MSW w Warszawie. Dziennikarzowi cofnięto akredytację¹¹³. W dalszej części pracy Parkitny charakteryzował szczegóły dotyczące samej obserwacji, jej techniki i stosowanego sprzętu, a także precyzyjnych zasad jej organizacji. W tekście odniósł się do Jasnej Góry i specyfiki prowadzenia obserwacji na terenie tego sanktuarium:

„Klasztor Jasnej Góry stwarza dla sekcji obserwacji specyficzne warunki pracy. Dlatego też m.in. duży wpływ na uzyskanie dobrych wyników w trakcie obserwacji ma [...] dobra znajomość topografii obserwowanych miejsc, gdzie ona jest wykonywana jak również umiejętność swobodnego poruszania się, wtapiania w tłum, aby nie rzucać się w oczy, a także znajomość gry aktorskiej. Musi to być jednak specyficzne aktorstwo, które ma na celu odwracanie uwagi figuranta od wywiadowcy. Figuranci bowiem często w każdym przechodniu upatrują pracownika Służby Bezpieczeństwa prowadzącego za nim obserwację. Rzecz w tym by pracownicy dostrzeżeni przez figuranta nie byli przez niego identyfikowani jako wywiadowcy SB. Tym bardziej że w praktyce pracy obserwacyjnej coraz częściej spotykamy się z zadaniami zleconymi na figurantów posiadających odpowiednią wiedzę z zakresu zasad służby obserwacyjnej.

Szybka i wyczerpująca analiza sytuacji i warunków w jakich pracuje sekcja obserwacji daje jej odpowiedni wariant taktyczny. W warunkach klasztoru Jasnej Góry podstawą powodzenia jest skrócenie odległości między figurantem a wywiadowcą, gdzie idzie on w określonym kierunku. Ma to na celu pełne i całkowite kontrolowanie poruszania się figuranta i jego otoczenia. W tym celu najkorzyst-

¹¹² AIPN, 001708/1143, Eugeniusz Parkitny, *Zasady i organizacja współdziałania Wydziału „B” i Wydziału IV KW MO w Częstochowie w zakresie operacyjnego zabezpieczenia uroczystości i imprez kościelnych na Jasnej Górze*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem mjr. mgr. J. Olkiewicza. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1981, k. 97–108.

¹¹³ *Ibidem*, k. 109–114.

niejsze jest zastosowanie łańcuszkowego systemu prowadzenia obserwacji. Natomiast gdy osoba obserwowana przebywa w Bazylice lub kaplicy Matki Bożej – modli się lub zwiedza – najkorzystniejsze jest, aby wywiadowcy prowadzący obserwację zastosowali system szachowy zabezpieczając w ten sposób wszystkie możliwe kierunki, w jakich osoba obserwowana mogłaby się udać. Chodzi o to, aby kontrolować zachowanie się figuranta, ustalić wykonywane przez niego czynności, uniemożliwić mu wyjście spod obserwacji i jednocześnie zachować tajność pracy¹¹⁴.

Autor opracowania podkreślił znaczenie dobrej znajomości układu budynków i przejść między nimi. To pozwalało wywiadowcom na zajęcie dobrych miejsc, nie musieli wtedy cały czas chodzić za figurantem. Widzieli fragment terenu i obserwowali figuranta, gdy pojawił się na nim. Ten cały czas był pod obserwacją. Ponieważ dochodziło do skrócenia odległości między wywiadowcą a figurantem, zachodziła potrzeba częstej wymiany wywiadowców. W zależności od zajmowanego punktu obserwacyjnego należało odpowiednio zachowywać się, aby utrzymać warunki konspiracji:

„Osiągnąć to można przez pozorowanie wykonywania czynności odpowiednich do danego miejsca, a więc jeżeli przebywać będziemy w Bazylice lub kaplicy M[atki] Bożej pozorować będziemy pielgrzymą modlącego się, natomiast podczas przebywania w Sali Rycerskiej, Arsenale, Skarbcu, na wieży czy wałach pozorujemy turystę zwiedzającego obiekt wzbudzając zainteresowanie eksponatami, architekturą czy panoramą miasta”¹¹⁵.

Eugeniusz Parkitny podkreślił, że niezmiernie ważną i istotną rzeczą było utrzymanie ciągłego kontaktu wzrokowego między wywiadowcami w celu przekazywania sobie informacji. Pisał, że wykorzystanie środków komunikacji radiowej może być niemożliwe, gdyż paulini dysponowali wysokiej klasy urządzeniami radiofonicznymi, a pasmo częstotliwości, na której pracuje SB mieściło się w zakresie odbioru stacji UKF. Dawało to zakonnikom możliwość nasłuchu rozmów funkcjonariuszy SB. Dlatego wywiadowcy powinni być przygotowani na posługiwanie się optycznymi znakami porozumiewawczymi, które wcześniej ze sobą uzgadniali. Ponieważ w pobliżu sanktuarium z rozmów w eterze korzystali wywiadowcy-kierowcy, to opracowano specjalny kodogram, uwzględniający charakterystyczne hasła¹¹⁶.

W związku z powyższym autor wskazał na osiem zasad koniecznych do stosowania podczas pracy na Jasnej Górze:

- „1) dobra znajomość topografii obiektu,
- 2) umiejętność wykonywania szeregu czynności związanych z obrzędem sakralnym,

¹¹⁴ *Ibidem*, k. 107–108.

¹¹⁵ *Ibidem*, k. 128–129.

¹¹⁶ *Ibidem*, k. 129–130.

- 3) umiejętność współpracy i porozumiewania się grupy obserwacyjnej w dużym tłumie,
- 4) ze względu na brak możliwości porozumiewania się za pomocą nasobnych środków łączności radiowej system posługiwania się optycznymi znakami porozumiewawczymi musi być idealnie dopracowany do najdrobniejszych szczegółów,
- 5) trafny dobór charakterystyki wywiadowców i kamuflażu sprzętu techniczno-operacyjnego,
- 6) umiejętność gry aktorskiej wywiadowców w kontekście przybrania skupionego wyrazu twarzy pod wpływem doznań religijnych,
- 7) duża dyscyplina pracy, a w tym szczególnie przestrzeganie zasad korespondencji radiowej prowadzonej między radiowozami obserwacji,
- 8) maksymalna inicjatywa i zaangażowanie osobiste wywiadowców grupy obserwacyjnej”¹¹⁷.

Z drugiej połowy lat siedemdziesiątych pochodzi praca, w której opisano wykorzystanie sprzętu fotograficznego przez wywiadowców na Jasnej Górze. Jej autor podkreślił, że jest to trudniejsze niż nagrywanie kazań (nagrywano je magnetofonem MK-120 AMI, ukrytym w torebce lub kieszeni, co już stanowiło odpowiedni kamuflaż). Ze względu na wprowadzony przez zakonników zakaz fotografowania, trzeba było korzystać z odpowiedniego kamuflażu: torebek damskich, toreb turystycznych, parasoli i futerałów fotograficznych. Autor opracowania polecał takie modele aparatów jak: „Puma”, „Pawel”, „Filip”, „Anatol” i „Agata”. Odradzał stosowanie aparatów ukrytych w aktówkach. Wyjawiał, że podczas dużych uroczystości jasnogórskich dogodnym stanowiskiem do filmowania był dach szaletu miejskiego w parku im. Staszica. Do filmowania przemarszu pielgrzymek wykorzystywano też system kamer telewizyjnych umieszczonych w różnych punktach Alei NMP¹¹⁸.

¹¹⁷ *Ibidem*, k. 130–131.

¹¹⁸ AIPN, 01245/18, Andrzej Ulman, *Topografia obiektu, taktyka prowadzenia obserwacji na terenie klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie*. Praca egzaminacyjna. Warszawa: Szkoła Chorażych MSW [brak daty], k. 14–15.

3. Działania administracji

W końcu roku 1971 władze miasta Częstochowy z wielkim niezadowoleniem przyjęły życzenia noworoczne od przeora Jasnej Góry, o. Efrema Osiadłego. „Z ubolewaniem stwierdzamy, że forma tych życzeń jak i treść [...] dalece odbiegają od zasad ogólnie przyjętych w korespondencji między ludźmi, a tym bardziej między instytucjami a przedstawicielami władzy. Z tej też przyczyny Prezydium MRN nie czuje się zobowiązane do udzielenia odpowiedzi na treść Waszego pisma”¹¹⁹. Powodem złości było nie tylko pismo o. Efrema Osiadłego z 30 grudnia, ale także pismo z 13 grudnia. W pierwszym z nich przeor sygnalizował brak wykonania prac wykończeniowych przy dopiero co wyremontowanej ulicy Klasztornej (chodziło o niepodłączenie do sieci kanalizacyjnej wpustów ulicznych), brak dokumentacji przejścia dla pieszych od ul. św. Barbary, mimo że prace miały zostać wykonane w ramach czynu społecznego (zakon deklarował wykonanie), nie poinformowanie zakonu o przyczynach braku tej dokumentacji. Przeor w mocnych słowach scharakteryzował bezsilność władz miejskich w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa – odniósł się do problemu tzw. przypinaczy:

„Z przykrością [...] stwierdzamy, że niewiele zrobiono w kierunku zlikwidowania ciągle pijanej i wulgarnej grupy tzw. «przypinaczy» grasującej nadal wokół zespołów zabytkowych Jasnej Góry, mimo naszych konkretnych propozycji przedłożonych pismem [...]. Zarząd Klasztoru kierując się troską o dobre imię naszego Miasta, a w wielu wypadkach i naszej Ojczyzny – nie pozostanie obojętny wobec tragicznej znieczulicy Organów Władzy, których zadaniem jest walka na terenie **całego** miasta z wykroczeniami przeciw przepisom o zachowaniu się w miejscach publicznych.

Dotąd kierowaliśmy się zasadą, że «brudy naszego miasta winny być prane na własnym podwórku» wierząc, iż są podejmowane w tym kierunku przez ludzi odpowiedzialnych za porządek i bezpieczeństwo, ciągle i coraz skuteczniejsze akcje. Obserwacja pełna cierpliwości i w wielu wypadkach pełna wyrozumiałości, nasuwa nam wręcz przeciwnie i odmienne wnioski. [...] Nie możemy się na to zgodzić, aby tereny podjasnogórskie, były pod tym względem traktowane po macoszemu i dlatego sądzimy, że nadszedł już czas, abyśmy w tej sprawie skonsultowali się z Władzami Centralnymi, do których każdy obywatel ma prawo się zwrócić. Mamy liczne dowody, zwłaszcza ostatnio, że Władze te ingerują i skutecznie załatwiają nawet bardzo blahe sprawy, do których jednak nie można zaliczyć przedmiotowego faktu, że ze względu na jego charakter propagandowy, zwłaszcza w okresie realizacji zdjęć do filmu «Potop» i w najbliższym czasie, kiedy to zainteresowanie «twierdzą jasnogórską» niewątpliwie wzrośnie”¹²⁰.

¹¹⁹ AIPN Ka, 056/97, Pismo przewodniczącego MRN w Częstochowie Kazimierza Spalka do przeora Jasnej Góry o. Efrema Osiadłego z dnia 3 I 1972 r., k. 677.

¹²⁰ *Ibidem*, Pismo przeora Jasnej Góry o. Efrema Osiadłego do przewodniczącego PMRN w Częstochowie Kazimierza Spalka z dnia 13 XII 1971 r., k. 635–636.

Do problemu grup tzw. „przypinaczy” wracano jeszcze wielokrotnie, gdyż władze miejskie i MO nic nie robiły w celu zwalczania ich uciążliwej działalności. Pismo na ten temat przekazał prezydentowi Częstochowy Ryszardowi Matysiakiewiczowi ówczesny przeor o. Tadeusz Kubik w dniu 17 sierpnia 1974 r.¹²¹ i będzie jeszcze o tym mowa. Natomiast, jeśli chodzi o telewizję, to paulini mogli mieć różne doświadczenia. Kiedy pod koniec 1971 r. ekipa telewizyjna z Katowic planowała nakręcić film ze Skarbcą na Jasnej Górze, zakonnikom oznajmiono, że nie ma potrzeby, aby występowali w roli przewodników¹²².

30 grudnia 1971 r. przeor wystosował kolejne pismo. Po złożeniu życzeń noworocznych, zacytował prasę ogólnopolską, w której klasztor przedstawia się jako wizytówkę miasta, obiekt, dzięki któremu miasto jest znane. W związku z tym uzależnianie prac porządkowych wokół Jasnej Góry od „luzów w planach” i wpłat klasztoru „jest przynajmniej nieporozumieniem”. Zarzucił władzom miasta traktowanie potrzeb zabytkowego sanktuarium „po macoszemu”. Na zakończenie dodał: „O tym wszystkim piszemy teraz, kiedy jest jeszcze czas na zmianę nieprzemyślnych decyzji i możliwość rozplanowania odpowiednich prac na rok następny, z zachowaniem odpowiedniej hierarchii i ich ważności w oparciu o przesłanki obiektywne, pozbawione uprzedzeń, ciasnoty myślenia i zaściankowości”¹²³.

Na tak zdecydowaną postawę zakonników wpłynęły zapewne dwa wydarzenia. Pierwsze z nich to rozpoczęcie na terenie klasztoru zdjęć do filmu „Potop” w reżyserii Jerzego Hoffmana (od 3 grudnia), wówczas największego polskiego przedsięwzięcia filmowego. Drugim wydarzeniem była sesja naukowa (3–5 grudnia) „Zabytki kultury polskiej na Jasnej Górze i obrona klasztoru przed Szwedami w 1655 roku”. Wzięło w niej udział około 90 naukowców, a pracami kierowali: kierownik katedry historii sztuki średniowiecznej na KUL – ks. Władysław Smoleń, dyrektor Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk – Juliusz Starzyński, a także o. Jan Golonka¹²⁴.

Aparat bezpieczeństwa dysponował danymi z Kroniki Sanktuarium Jasnogórskiego oraz z Zapisków i Ksiąg Ojca Kustosza. Na podstawie tego sporządzono następujące zestawienia:

¹²¹ Archiwum Urzędu Miasta Częstochowy, Sekretariat Prezydenta Miasta. Sprawy Wyznaniowe, sygn. 2/15, t. 2, Pismo prezydenta miasta Częstochowy Ryszarda Matysiakiewicza do Zbigniewa Rzępy dyrektora WdsW UW w Katowicach z dnia 19 VIII 1974 r., k. 5–6; *ibidem*, Pismo przeora o. Tadeusza Kubika do Urzędu Miejskiego w Częstochowie z dnia 12 VIII 1974 r., k. 7–9.

¹²² AIPN Ka, 056/55, t. 4, Meldunek nr 294 I zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie pplk. Władysława Syjoty do naczelnika wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 20 XII 1971 r., k. 91.

¹²³ AIPN Ka, 056/97, Pismo przeora Jasnej Góry o. Efrema Osiadłego do przewodniczącego PMRN w Częstochowie Kazimierza Spalka z dnia 30 XII 1971 r., k. 632–633.

¹²⁴ *Na Jasną Górę w 1971 r. Komunikaty prasowe*, mps w zbiorach autora, s. 82–87; BU KUL, Rkp. 1531, List ks. prof. Władysława Smolenia do prof. Władysława Tatarkiewicza z dnia 10 IX 1971 r., k. 295.

Tabela 9. Służba Boża i ruch pielgrzymkowy w liczbach. Jasna Góra – 1971 r.

Duszpasterstwo jasnogórskie	
Mszy św. odprawionych przez oo. Paulinów	11 432
Mszy św. odprawionych przez księży gości	14 170
Kazania i nauki wygłoszone w kaplicy i bazylice	2 370
Konferencje dla maturzystów	350
Konferencje dla delegacji parafialnych	275
Konferencje i pogadanki dla młodzieży w punkcie powołań	970
Wyspiewano na Jasnej Górze	575 000
Wyspiewano w parafiach (spowiedź wielkanocna)	8 500
Wyspiewano siostr zakonnych (424 siostry co 2 tygodnie)	11 024
Rekolekcje, misje, nowenny, dni skupienia	26
Rekolekcje dla kapłanów i siostr zakonnych	14
Rozdzielono komunii św.	947 000
Pobłogosławiono małżeństw	248
Udzielono chrztów św.	43
Do pierwszej komunii św. przystąpiło dzieci i młodzieży	40
Zaopatrzone chorych i umierających	94
Młodzieży odwiedzającej punkt informacyjny powołań kapłańskich i zakonnych	82 000
Starszych odwiedzającej punkt informacyjny powołań kapłańskich i zakonnych	38 000
Liczba pielgrzymów	
Pielgrzymki parafialne i grupy przyjazdne	729 000
Pielgrzymki piesze	32 200
Delegacje parafialne przybyłe na czuwania	28 000
Uczestnicy dnia modlitw mężczyzn	50 000
Uczestnicy dnia modlitw służby zdrowia	1 200
Uczestnicy dnia modlitw nauczycieli	18 000 ¹²⁵
Uczestnicy dnia modlitw akademików	10 000
Młodzieży pozaszkolnej i starszej	18 000
Maturzystów	6 500
Młodzieży i dzieci szkolnych	26 400
Dzieci do I komunii św.	12 700
Ministrantów	1 650

¹²⁵ W oryginale: 1.8000

Głuchoniemych	2 400
Chorych	245
Więźniarek obozów koncentracyjnych	320
Pielgrzymi z Czechosłowacji	11 500
Pielgrzymi – Polonia zagraniczna	4 700
Inne grupy	5 300
Pielgrzymi indywidualni i turyści	480 000
Księża przewodnicy pielgrzymek i grup	9 350
Pielgrzymki księży (grupy i pojedyncze)	4 650
Księża jubilaci (10, 25, 50 lat posługi kapłańskiej)	250
Księża prymicjanci	293
Alumni seminariów i zakonów	970
Zakonnicy przybyli na czuwania	650
Siostry zakonne przybyłe na czuwania	6 540
Siostry zakonne przybyłe na dni skupienia i modlitwy	820
Razem pielgrzymów	1 445 435

Źródło: AIPN Ka, 07/199 t. 4, Służba Boża i ruch pielgrzymkowy w liczbie – Jasna Góra – 1971 r., k. 42–43.

4. Wywiezienie obrazu i wzmożona czujność komunistów

Rankiem 13 czerwca 1972 r. Obraz Nawiedzenia został w brawurowy sposób wywieziony z Jasnej Góry do Radomia. Uczynili to księża: Józef Wójcik i Roman Siudek oraz dwie siostry Służki Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej z Mariówki. Następnego dnia przeor klasztoru jasnogórskiego, o. Tadeusz Kubik, poinformował Wydział do spraw Wyznań PWRN w Katowicach, że obraz zniknął w niewyjaśnionych okolicznościach. Pięć dni później, mimo przeszkód ze strony władz, wznowiono peregrynację¹²⁶. TW Piotr II donosił:

„W dniu dzisiejszym po przybyciu do pracy o godz. 8³⁰ w rozmowie z pracownikami jasnogórskimi dowiedziałem się, że z kaplicy św. Pawła w bazylice zniknął

¹²⁶ AIPN Ka, 085/46, t. 3, Odpis pisma przeora klasztoru na Jasnej Górze o. Tadeusza Kubika do WdsW PWRN w Katowicach z dnia 14 VI 1972 r., k. 23; Z.S. Jabłoński, *Peregrynacja obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej i inne peregrynacje...*, s. 53; J.Z. [J. Zbudniewek], *W sprawie podstępnej uwolnienia Obrazu Nawiedzenia Matki Bożej Częstochowskiej w dniu 13 czerwca 1972 r. w świetle akt służby bezpieczeństwa*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25, s. 625–646. *Vide*: B. Noszczak, *Kryptonim „Fala” – działania SB prowadzone w związku z potajemnym wywiezieniem Obrazu Nawiedzenia z Jasnej Góry (14–20 czerwca 1972 r.)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, nr 4, s. 159–178.

obraz «Nawiedzenia». Z rozmowy wynikało (mówił o tym kościelny Korpysa), że obraz wywieziony (skradziony) został przez dwóch księży, którym towarzyszyła kobieta. Przyjechali oni samochodem marki «Nysa» koloru zielonego lub niebieskiego, który miał boczne drzwi rozsuwane. Samochód miał posiadać numery rejestracyjne województwa kieleckiego, prawdopodobnie z Sandomierza. Wywiezienie obrazu miało miejsce w godzinach rannych, około godz. 6⁰⁰. Razem z obrazem zniknęła tablica z napisem informującym o rzekomym «uwięzieniu» obrazu na Jasnej Górze. Korpysa w rozmowie powiedział, że samochód ten był widziany na Jasnej Górze już w dniu 12 bm. wieczorem, dodał przy tym, że on księży poznałby, oraz że ktoś z Jasnej Góry zapisał numer rejestracyjny samochodu, lecz nie wie kto to. Udałem się więc do bazyliki i stwierdziłem, że faktycznie, tak obrazu jak też tablicy z napisem nie ma. Stała tylko rama metalowa, którą osobiście wykonywałem. Zakonnicy oficjalnie na temat zniknięcia obrazu nic nie mówili. Wcześniej nie mogłem poinformować, gdyż miałem pilną pracę i nie mogłem wyjechać z klasztoru¹²⁷.

TW „Piotr II” otrzymał też zadanie, aby bardzo ostrożnie wypytać pracowników, zatrudnionych na Jasnej Górze, o numer rejestracyjny tego pojazdu, ustalić kto widział ładowanie obrazu do samochodu i jak fakt wywiezienia obrazu jest komentowany¹²⁸. W następnym doniesieniu wskazał, że wśród paulinów i pracowników klasztoru nie ma większych dyskusji na temat wywiezienia obrazu. Podejrzewano udział „Ósemek”, poinformowano zaraz o Tomzińskiego i prymasa Wyszyńskiego, do których wysłano ojców: do o. generała do Bachledówki pojechał o. Ireneusz Pożarowski, a do przebywającego w Gnieźnie kardynała kustosz o. Remigiusz. Z rozmów z kierowcą Stefanem Przałą dowiedział się, że obraz prawdopodobnie znajduje się w diecezji sandomierskiej, gdzie w niedzielę rozpoczyna się peregrynacja i albo tam zostanie ujawniony, albo przywieziony z powrotem na Jasną Górę¹²⁹.

Z kolei TW „Piotr” informował, że w klasztorze nie ma nikogo z kierownictwa zakonu, oprócz podprzeora o. Serafina Łukasika, który dopiero co objął funkcję i zapoznawał się ze swoimi obowiązkami. TW przypuszczał, że kierownictwo zakonu celowo opuściło klasztor, aby nie ponosić odpowiedzialności za zniknięcie obrazu. Paulini rozmawiali o tym niechętnie, obu jasnogórskich kierowców nie było na miejscu, nikt z rozmówców nie pamiętał numeru rejestracyjnego Nysy, w której wywieziono obraz¹³⁰. Warto również zaznaczyć, że wiele informacji

¹²⁷ AIPN Ka, 07/199, t. 4, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II”, przyjęte przez por. Zdzisława Warzewskiego, z dnia 13 VI 1972 r., k. 111.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ AIPN Ka, 07/199, t. 4, Doniesienie informacyjne TW „Piotr II”, przyjęte przez por. Zdzisława Warzewskiego, z dnia 14 VI 1972 r., k. 115.

¹³⁰ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr”, przyjęte przez por. Zdzisława Warzewskiego, z dnia 14 VI 1972 r., k. 113.

udzielała bezpiece TW „Helena”. Podczas spotkania z por. Stanisławem Boczkem z częstochowskiej bezpieki poprosiła, żeby w przypadku wzywania pracowników klasztoru na komendę milicji, nie pomijano jej osoby ani też jej rodziny, gdyż mogłoby to wzbudzić podejrzenia o współpracę¹³¹.

18 czerwca do Radomia wyjechał biskup Bareła. Tam ośmiu biskupów uroczystie wywiozło obraz z plebanii, gdzie był ukryty, do mieszczącego się naprzeciw kościoła¹³². Dzień później w Tyńcu odbywał się zjazd koleżeński księży wyświęconych w 1932 r. Obecni byli kardynał Karol Wojtyła i bp Herbert Bednorz. Obaj tylko uśmiechali się, słysząc rozmowy księży na temat wykradzenia obrazu, sprawy absolutnie nie komentowali. Na tej podstawie, relacjonujący to kpt. Ryszardowi Kupczykowi TW „Dziekan” wnioskował, że doskonale wiedzieli, kto ten obraz wywiózł¹³³. W doniesieniu TW „Piotr II” z 29 czerwca czytamy:

„Na temat wywiezienia z Jasnej Góry obrazu «nawiedzenia», większych dyskusji nie ma. Wśród zakonników, gdy mowa o tym, widać tylko uśmiechy. Istnieje przekonanie, że wywieziono go za cichą zgodą prym. Wyszyńskiego, w czym aktywnie uczestniczyły pracownice Instytutu Prymasowskiego. Wśród cywilnych pracowników jasnogórskich jest przypuszczenie, że MO posiada kogoś z pracowników lub zakonników, że tak szybko wiadomość do niej dotarła”¹³⁴.

Pracownicy bezpieki musieli być mocno poirytowani faktem, że w doniesieniach pojawiały się informacje o udziale „Ósemek” w całym przedsięwzięciu i zaczęli działania, zmierzające do ustalenia nazwisk wszystkich pracowników Instytutu Prymasowskiego przebywających na Jasnej Górze¹³⁵.

Jeden z księży z diecezji katowickiej, TW „Dąbrowski”, w końcu czerwca przekazał oficerowi bezpieki treść swojej rozmowy z biskupem Ignacym Jeżem, który przyjechał do Tarnowskich Gór. Biskup, sprowokowany przez TW, miał mu powiedzieć, że obraz został wywieziony przez jednego z księży. Ksiądz ten mógł mieć pomocników wśród zakonników, ale zrobił to bez wiedzy kierownictwa zakonu. Biskup mógł mieć do TW „Dąbrowskiego” zaufanie, bo ten był księdzem na eksponowanym stanowisku, jeżdżącym do Włoch i do Watykanu. Tam też wykonywał zadania dla bezpieki¹³⁶.

¹³¹ *Ibidem*, Notatka służbowa por. Stanisława Boczka ze spotkania z TW „Helena” z dnia 15 VI 1972 r., k. 118.

¹³² *Ibidem*, Wyciąg z odbytego spotkania z TW „Janek” z dnia 20 VI 1972 r., k. 116.

¹³³ *Ibidem*, Doniesienie agenturalne TW „Dziekan”, przyjęte przez kpt. Ryszarda Kupczyka, z dnia 21 VI 1972 r., k. 119.

¹³⁴ *Ibidem*, doniesienie informacyjne TW „Piotr II”, przyjęte przez por. Zdzisława Warczewskiego w gospodzie Kokawa, z dnia 29 VI 1972 r., k. 128.

¹³⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa plut. Lechosława Skorka z odbytego spotkania z TW ps. „Helena” z dnia 30 V 1972 r., k. 126.

¹³⁶ AIPN Ka, 085/45, t. 1, cz. 1, Notatka służbowa por. K. Worobca ze spotkania z TW ps. „Dąbrowski” odbytego w dniu 30 VI 1972 r. z dnia 1 VII 1972 r., k. 243–245.

Po czasie okazało się jednak, że fakt wywiezienia obrazu z Jasnej Góry dał władzom państwowym okazję do wycofania się z niewygodnej sytuacji, w jakiej znalazły się po jego „uwięzieniu”¹³⁷.

W 1972 r., w rozmowie z przeorem klasztoru w Warszawie na temat kolejnej tradycyjnej pielgrzymki, postanowiono poruszyć kwestię nielegalnych wydawnictw kolportowanych wśród pielgrzymów, a także nakazu, aby wszelkie kazania i prelekcje miały charakter wyłącznie religijny¹³⁸. Ujęto to zresztą później w zezwoleniu¹³⁹. Według danych SB w pielgrzymce szło ponad 7 tysięcy osób. Szczególnie wyróżniała się grupa 17, która miała odrębny program marszu¹⁴⁰. Szła w niej też grupa obcokrajowców. Wśród nich hipisi, którzy (jak podejrzewano) szli z pielgrzymką, aby dostać się do Częstochowy na swój zjazd. W grupie tej (licznej, bo składającej się z trzech podgrup po 600 osób) przeprowadzono konferencję krytyczną wobec ustawy o przerywaniu ciąży, modlono się też za więźniów politycznych i o przyjazd papieża do Polski¹⁴¹ (papież ciągle deklarował chęć przyjazdu na Jasną Górę, ale w celach religijnych, z pominięciem innych miast, zwłaszcza Warszawy, bo chciał uniknąć wrażenia „czołobitności władzom politycznym”¹⁴²). Z pielgrzymką szła TW „Helena”, która otrzymała takie zadanie. Ponadto miała odnotowywać przypadki „cudów” czyli ozdrowień, które według bezpieki były celowo wymyślane przez pielgrzymów. Jej zadaniem była też obserwacja wystąpienia o charakterze antypaństwowym. TW „Helena” ustalała nazwiska spotkanych pielgrzymów¹⁴³. TW „Zenon”, kierowca zatrudniony na Jasnej Górze, w czasie pielgrzymki przewoził bagaże. Oto fragment jego doniesienia:

„Wczoraj pielgrzymka warszawska dotarła do m. Wielgomłynny gdzieś około godz. 19⁰⁰. Samochody z bagażami przyjechały w godzinach południowych. Po przybyciu pielgrzymów, którzy nie przestrzegali marszu w grupach zaraz porozchodzili się po kwaterach. Panował duży bałagan, tak że kierownicy nie mogli

¹³⁷ F. Szlachcic, *Gorzki smak władzy...*, s. 75.

¹³⁸ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka kierownika WdsW PRN m.st. Warszawy, Zdzisława Pijewskiego, z dnia 12 VII 1972 r. w sprawie pieszej pielgrzymki do Częstochowy organizowanej przez klasztor paulinów w Warszawie. k. 153–154.

¹³⁹ *Ibidem*, Decyzja Wydziału Spraw Wewnętrznych Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Warszawa–Śródmieście z dnia 25 VII 1972 r., k. 156–157.

¹⁴⁰ Grupa 17 miała charakter ekumeniczny. Szła w niej młodzież akademicka, ale nie tylko katolicy. Byli tam przedstawiciele różnych Kościołów chrześcijańskich, ale też „niewierzący-poszukujący”. Część grupy stanowili obcokrajowcy. *Vide*: AACz, Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłoslawa Kołodziejczyka, tymczasowa sygn. MT – Studenci – pielgrzymki, programy, Informator 1976, k. 4.

¹⁴¹ AIPN Ka, 07/199, t. 4, Informacja pplk. Władysława Syjoty dotycząca przemarszu 256 pielgrzymki warszawskiej do Częstochowy w dniu 13 VIII 1972 r. na trasie św. Anna – Mstów z dnia 14 VIII 1971 r., k. 145–146.

¹⁴² P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1972*, Warszawa 2004, s. 184–185.

¹⁴³ AIPN Ka, 07/199, t. 4, Notatka służbowa sierż. Lechosława Skorka z odbytego spotkania z TW ps. „Helena” (w dniu 12 VIII 1972 r.) z dnia 14 VIII 1972 r., k. 149.

opanować sytuacji. Na nabożeństwie obecnych było tylko kilkaset starszych osób. Na następny dzień rano, o godz. 6⁰⁰ znów odprawiano mszę, lecz ze względu na to, że już ładowano ponownie bagaże na samochód, nie wiem, kto wygłaszał kazanie. W czasie całej pielgrzymki apelowano o utrzymanie ład i porządku. W pielgrzymce idzie dużo młodzieży, a najwięcej w grupie 17-tej. Idzie także kilkunastu paulinów, wśród nich Euzebiusz i Eugeniusz. Pozostałych podam jutro na kartce, gdy ustalę nazwiska tych, których nie znam, bo nie są z Jasnej Góry”¹⁴⁴.

15 sierpnia pielgrzymów powitali biskupi: Stefan Bareła, Ignacy Tokarczuk, Franciszek Jop, Franciszek Musiel, Tadeusz Szwaagrzyk, Bohdan Bejze i kardynał Stefan Wyszyński¹⁴⁵.

TW „Włodek”, oprócz obserwacji przygotowań do uroczystości, śledził relacje wewnątrz zakonu. Nowy przeor o. Tadeusz Kubik wprowadził rygorystyczne zasady, które niewielu zakonnikom przypadły do gustu. Przede wszystkim zaprowadził obowiązek otrzymania zgody przy każdorazowym wyjściu do miasta i uważał za konieczne noszenie sutanny. Takie zasady oburzyły tych zakonników, którzy byli przyzwyczajeni do większej swobody. W doniesieniu TW znajduje się informacja, że ta niezadowolona grupa paulinów uda się na skargę do o. generała i będzie próbowała doprowadzić do usunięcia o. Kubika ze stanowiska¹⁴⁶. SB jednak tylko obserwowała cały przebieg sporu. Nie miała możliwości inspirować zmian wewnątrz zakonu.

Z kolejnych doniesień, które na początku września złożyła TW „Helena” wynika, że w zakonie nadal panowały duże rozbieżności co do spojrzenia na życie codzienne. Niektórzy paulini zaczęli zastanawiać się nad swoją przyszłością i obecnością w zakonie. Według relacji TW, do pozostania skłaniała ich trudna sytuacja materialna tych, którzy zdecydowali się wystąpić. Paulini, którzy odwiedzali byłych zakonników, musieli wspomagać ich finansowo. Zadaniem TW było dalsze ustalanie wszelkich rozbieżności między paulinami¹⁴⁷. Podobne zadanie otrzymali TW „Włodek” i TW „Piotr”. W doniesieniu TW „Włodek” czytamy:

„Na Jasnej Górze panuje względny spokój. Kilku paulinów przebywa na urlopach, pozostali przygotowują się do nich. Przeor o. Kubik w dalszym ciągu jeszcze zapoznaje się z pracą jasnogórską, lecz daje się zauważyć, że stanowisko to z jednej strony chciałby piastować, lecz z drugiej ma wątpliwości czy podola tej pracy. Chodzą słuchy, że [ma] zamiary zrzec się przeorstwa”¹⁴⁸.

¹⁴⁴ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Zenon”, przyjęte przez kpt. Zdzisława Warczewskiego w Przyrowie, z dnia 12 VIII 1972 r., k. 155.

¹⁴⁵ *Ibidem*, Doniesienie agenturalne TW „Wacław”, przyjęte przez kpt. Ryszarda Kupczyka, z dnia 15 VIII 1972 r., k. 148.

¹⁴⁶ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Włodek”, przyjęte przez kpt. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 11 VIII 1972 r., k. 152–153.

¹⁴⁷ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Helena”, przyjęte przez sierż. Lechosława Skorka, z dnia 2 IX 1972 r., k. 161–162.

¹⁴⁸ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Włodek”, przyjęte przez kpt. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 6 IX 1972 r., k. 163.

Z kolei TW „Piotr” donosił, że:

„Faktycznie wśród zakonników słyzy się narzekania na nowego przeora, który ściśle przestrzega reguł i przepisów zakonnych, szczególnie jeśli chodzi o opuszczanie klasztoru, strój, wydawanie pieniędzy na cele osobiste”¹⁴⁹.

W październiku uwagę bezpieki zwróciły nabożeństwa różańcowe, rozpoczęte dniem modlitwy Rodziny Różańcowej zorganizowanej przez o. Bronisława Matyszczyka. Chociaż Jasnogórska Rodzina Różańcowa powstała w 1970 r. (26 sierpnia otrzymała błogosławieństwo papieskie, a 5 sierpnia 1974 r. prawnie zatwierdził ją prymas Wyszyński¹⁵⁰), to cieszyła się coraz większym zainteresowaniem wiernych i teraz stała się bardziej znana. 1 października do sanktuarium przybyło około 10 tysięcy wiernych, uczestniczących w Dniu Modlitw Rodziny. W materiałach SB odnotowano, że zgodę na powstanie takiej nowej organizacji wyrazili zarówno bp Barela jak i prymas Wyszyński. Opiekunem został bp Tokarczuk, który poświęcił sztandar Rodziny Różańcowej. TW „Włodek” uważał o. Matyszczyka m.in. za „pomyłonego”, bo było oczywiste, że tego typu inicjatywa sprowadzi na niego przykrości i oskarżał o czerpanie korzyści materialnych¹⁵¹. Tajny współpracownik dostarczał nowe materiały na temat kolejnych zjazdów stanowych na Jasnej Górze, szczególnie młodzieży i młodych małżeństw. Śledził kolejne poczynania przeora i spekulował, czy zdoła się utrzymać na swoim stanowisku. Wskazywał też na opinie niektórych zakonników, twierdzących, iż nastąpiła poprawa w relacjach państwo-Kościół. Było to spowodowane brakiem większych represji po wywiezieniu Obrazu Nawiedzenia z Jasnej Góry, umożliwieniem używania go podczas peregrynacji na Kielecczyźnie, ale także w bardziej liberalnym podejściu do sprawy wydawania paszportów¹⁵². SB zaczęło próbować wykorzystywać TW „Włodka” do bardziej aktywnych działań. Tym razem, oprócz imiennego ustalania nazwisk zakonników niechętnych kierownictwu, określenia jakiego charakteru są te nieporozumienia i zarzuty wobec władz zakonnych, otrzymał ponadto zadanie potęgowania „tych urazów”¹⁵³. O skali braku skrupułów TW „Włodka” mówi notatka kapitana Zdzisława Warczewskiego, który tak opisywał spotkanie:

„Spotkanie z t.w. «Włodek» odbyłem w hotelu w godzinach 12⁰⁰–12⁴⁰ z zachowaniem zasad konspiracji. T.w. «Włodek» na spotkanie przybył punktualnie. W czasie spotkania jak zwykle zachowywał się swobodnie. Po przekazaniu posiadanych informacji dot. klasztoru rozmawialiśmy na różne ogólne tematy. T.w.

¹⁴⁹ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Piotr”, przyjęte przez kpt. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 9 IX 1972 r., k. 167.

¹⁵⁰ J.S. Płatek, *Wybrane zagadnienia z historii i duchowości paulińców*, Częstochowa 2009, s. 182.

¹⁵¹ AIPN Ka, 07/199, t. 4, Doniesienie informacyjne TW „Włodek”, przyjęte przez kpt. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 13 X 1972 r., k. 180; S. Tomoń, *Zmarł o. Bronisław Matyszczyk*, Biuro Prasowe Jasna Góra, www.jasnagora.com/wydarzenie-979 [dostęp: 22 IV 2019].

¹⁵² AIPN Ka, 07/199, t. 4, Doniesienie informacyjne TW „Włodek”, przyjęte przez kpt. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 13 X 1972 r., k. 181.

¹⁵³ *Ibidem*, k. 182.

«Włodek» korzystał z 2-tygodniowego urlopu, który częściowo spędził w Gdyni. Był też na trzydniowej wycieczce w NRD, z której nie jest zadowolony. Ma zamiar jeszcze pojechać do Budapesztu. Ze względu na to, iż pytał mnie jak długo musi czekać na wkładkę¹⁵⁴, odpowiedziałem, że pomogę mu w tym i otrzyma w ciągu kilku dni. Wyraził zadowolenie¹⁵⁵.

Na specjalne traktowanie mógł też liczyć TW „Staszek”, który regularnie uczęszczał na Jasną Górę, aby dostarczać do SB sprawozdania z mszy. Kapitan Warczewski bez problemu załatwił mu anulowanie mandatu karnego 100 zł za nieprzepisowe przejście przez jezdnię. Warto dodać, że TW „Staszek” za swoją współpracę z SB pobierał wtedy miesięczne wynagrodzenie w wysokości 600 zł. Jego doniesienia zawierały najczęściej streszczenia kazań, istotnych ogłoszeń i liczbę wiernych uczestniczących w nabożeństwie. Przynosił je na spotkania z oficerem prowadzącym już opracowane na piśmie. Spotkania odbywały się np. w kawiarni „Teatralna”, podczas których rozmawiano przy kawie, piwie, koniaku i ciastkach¹⁵⁶.

W listopadzie do Częstochowy przyjechał TW „X-1”, który jako paulin nadzorował remonty w Biechowie. W doniesieniu informacyjnym opisywał wyniki własnej pracy i zadowolenie z niej ojca generała. Dowiedział się też o przejęciu przez zakon parafii w Mochowie koło Głogówka w diecezji opolskiej. Podkreślał, że i tam będą potrzebne remonty, a administratorem został o. Marcin Mendalka. Wskazał na duże zmiany, jakie nastąpiły na Jasnej Górze, przede wszystkim wzrost dyscypliny pod rządami nowego przeora, o. Tadeusza Kubika, który sprawdzał, czy zakonnicy są obecni w swoich celach, bardzo niechętnie udzielał zgód na wyjście do miasta, wyznaczał godziny powrotu, a wyjścia w strojach cywilnych należały już do rzadkości. Uważał, że przez taką dyscyplinę w klasztorze panuje zła atmosfera, która może przynieść konflikt. Sam planował wyjazdy do Biechowa, Mochowa, Leśniowa i Zakopanego, aby zaplanować remonty na rok 1973. Nie chciał przebywać na Jasnej Górze, gdyż nie odpowiadały mu panujące tam relacje. TW „X-1” także otrzymał zadanie obserwacji wszelkich nieporozumień w zakonie¹⁵⁷.

Tego typu działania dezintegracyjne były kontynuowane w kolejnych latach i nie tylko wobec paulinów. Była to akcja prowadzona na szeroką skalę w różnych zakonach¹⁵⁸.

¹⁵⁴ Wkładka paszportowa to dokument, który w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych dołączony do dowodu osobistego uprawniał do podróżowania po krajach tzw. demokracji ludowej.

¹⁵⁵ AIPN Ka, 07/199, t. 4, Doniesienie... z dnia 13 X 1972 r., k. 182.

¹⁵⁶ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „Staszek”, przyjęte przez kpt. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 12 XI 1972 r., k. 183.

¹⁵⁷ *Ibidem*, Doniesienie informacyjne TW „X-1”, przyjęte przez kpt. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 20 XI 1972 r., k. 184–186.

¹⁵⁸ D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1 *Problematyka organizacyjno-personalna...*, s. 106.

W styczniu 1973 r. general zakonu o. Tomziński rozmawiał z dyrektorem Urzędu do spraw Wyznań, Skarżyńskim i zgodził się uczestniczyć w konferencji prowincjałów zakonów w sprawie duszpasterstwa polonijnego, oraz na udostępnienie możliwości zwiedzania Jasnej Góry przez grupy i delegacje rekomendowane przez Urząd¹⁵⁹.

Podróż ta przyniosła do Częstochowy informacje o trudnej sytuacji finansowej klasztoru paulinów w Doylestown w USA. Zaciągane pożyczki nie były spłacane terminowo i konto hipoteczne zakonu zostało zajęte. Sytuacja ta pogarszała się i dręczyła zakon przez kilka kolejnych lat, więc wymagała sporo energii od zarządzającego tamtejszym klasztorom o. Michała Zembrzuskiego. Kulisy tej sprawy bezpieczeństwa znała m.in. od TW „X-1” i od TW „Janusz”. „X-1” donosił też na temat problemów związanych z placówkami w Jugosławii i Szwecji. Wysłany do Jugosławii o. Teofil Krauze chciał wrócić do Polski. Napotkane warunki pracy wyraźnie go przerastały. Istniejące tam budynki wymagały gruntownych remontów, na co brakowało funduszy. W Szwecji problemy wynikały z bardzo rozległego obszaru parafii i faktu, że był to kraj protestancki. Wszystko to generowało spore trudności mieszkającemu w Sztokholmie o. Rafałowi Krawczyńskiemu, który chcąc dotrzeć na probostwo musiał odbyć godzinny lot samolotem¹⁶⁰.

W informacji kpt. Zdzisława Warczewskiego z kwietnia tego roku czytamy też o kolejnej próbie podłożenia podsłuchu:

„W spotkaniu [z TW „X-1” – dop. J.D.] uczestniczył st. insp[ektor] Dep[artamentu] IV MSW plk J[ózef] Wojciechowski (zna tajnego współpracownika), który z polecenia Kier[ownika] Dep[artamentu] IV-go miał dla t.w. specjalne zadanie dot. technicznego zabezpieczenia konferencji episkopatu na Jasnej Górze. Zadania takie „X-1” już w przeszłości wykonywał. Po oznajmieniu przez plka Wojciechowskiego naszego życzenia t.w. odpowiedział, że w chwili obecnej on wykonać¹⁶¹ tego nie będzie w stanie z tego względu, że specjalnie nie ma potrzeb wchodzenia do bibliotek jasnogórskich, nie ma też dostępu do kluczy. Gdy biblioteki są otwarte, bez przerwy przebywają w nich zakonnicy na czele z o. Sykstusem. Natomiast gdy wychodzą gdzieś, klucze zabierają ze sobą. Gdyby starał się o klucz, mogłoby to rzucić na niego podejrzenie. W związku z taką sytuacją poleciliśmy mu, aby starał się ustalić jak największą ilość danych o odbywających się w dniach 4–5 obradach”¹⁶².

2 czerwca 1973 r. kuria generalna podjęła decyzję o likwidacji Wyższego Seminarium Duchownego na Skalce w Krakowie. Było to zgodne z zamierzeniami

¹⁵⁹ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka z rozmowy tow. Skarżyńskiego – dyrektora UdsW z o. Tomzińskim – generałem zakonu paulinów, przeprowadzonej w dniu 10 I 1973 r. z dnia 11 I 1973 r., k. 161.

¹⁶⁰ AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Notatka służbowa kpt. Zdzisława Warczewskiego z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 26 IV 1973 r., k. 65–67.

¹⁶¹ W oryginale: wykonywać.

¹⁶² AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Notatka służbowa kpt. Zdzisława Warczewskiego z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 26 IV 1973 r., k. 70.

kardynała Wojtyły, aby w Krakowie istniały dwa ośrodki seminaryjne. Centralizacja miała je wzmocnić. Ponadto utrzymanie seminarium na Skalce było zbyt drogie. Mimo to decyzja spowodowała sprzeciw władz likwidowanego seminarium. W związku z tym naczelnik Wydziału IV KW MO w Krakowie pisał do Departamentu IV w MSW:

„Powstała sytuację w zakonie oo. Paulinów planujemy wykorzystać operacyjnie przez zastosowanie przedsięwzięć zmierzających do pogłębienia istniejącego konfliktu i wciągnięcie dalszych osób do tego konfliktu.

W tym celu do wszystkich rektorów WSD zakonnych w Polsce wysłana zostanie odezwa przeciwstawienia się likwidacji paulińskiego WSD w Krakowie. Tym samym zaktywizuje się tych rektorów do przeciwstawienia się dążeniom centralizacji seminariów.

Odezwa podpisana zostanie przez paulinów o. Rufina Abramka i o. Gerarda Krąpa. Wymienieni zakonnicy znajdują się w naszym aktywnym zainteresowaniu ze względu na aktywne zaangażowanie w działalność kościelną.

W przypadku zastosowania sankcji przez generała w stosunku do zakonników zaangażowanych przeciw decyzji kurii generalnej, chcemy żeby spotkało to również zakonników Abramka i Krąpa¹⁶³.

10 września 1973 r. starszy inspektor Wydziału V Departamentu IV MSW, mjr Józef Chojnacki, sporządził notatkę, w której szczegółowo charakteryzował przebieg konfliktu wewnątrz zakonu paulinów. Wiemy z niej, że w celu odpowiedniego wykorzystania tego konfliktu, MSW zainteresowało nim podrzędne jednostki w Warszawie, Krakowie i Częstochowie. Poprzez tajnych współpracowników ustalano personalia i charakterystyki rywalizujących stronnictw, pozyskiwano wytworzone dokumenty, popularyzowano i rozpowszechniano te z nich, które mogły pogłębiać konflikt, analizowano wydarzenia, poddawano krytyce działania generała zakonu, zainicjowano uzewnętrznienie sprawy i nagłośnienie jej w innych zakonach. W celu rozwijania i pogłębiania konfliktu planowano uaktywnienie osobowych źródeł informacji, aby ocenić skuteczność wcześniej podjętych prac, dokonać krytycznej oceny działalności generała zakonu i kierownictwa klasztoru na Skalce, pozyskać dokładniejszą wiedzę na temat uczestników konfliktu, co umożliwiłoby podjęcie przeciw nim działań operacyjnych. Do ciekawszych planów niewątpliwie można zaliczyć prowadzenie „perspektywicznego rozeznania dostępnymi środkami pracy operacyjnej celem ustalenia szans i perspektyw kandydatów na generała paulinów podczas kapituły w roku 1975”¹⁶⁴.

Rok 1973 miał być poświęcony uczczeniu 300-lecia śmierci o. Augustyna Kordeckiego. 25 stycznia, na Konferencji Episkopatu Polski, ogłoszono list do

¹⁶³ AIPN, 0712/8, t. 1, Pismo naczelnika Wydziału IV KW MO w Krakowie do naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 2 VII 1973 r., k. 5–6.

¹⁶⁴ *Ibidem*, Notatka dotycząca sytuacji operacyjnej w obiekcie oo. Paulinów starszego inspektora Wydziału V Departamentu IV MSW mjr. Józefa Chojnackiego z dnia 10 IX 1973 r., k. 15–18.

wykorzystania w parafiach. Przeora przedstawiano jako „wzór człowieka, który w niezwykle trudnym okresie naszych dziejów, mocą Matki Chrystusowej obronił i uratował zagrożone najświętsze wartości Narodu: jego wiarę i wolność”¹⁶⁵. Ponieważ w liście było wiele odniesień do współczesności, władze wyrażały obawy, że przygotowywane święto 300-lecia śmierci o. Augustyna Kordeckiego „Ze względu na szeroki zasięg planowanych uroczystości, jak również ogólnikowość i dwuznaczność hasel pod jakimi mają się one odbywać (np. o. Kordecki jako wzór przewycięzania zagrożeń Narodu), należy przewidywać możliwość nadania im charakteru szkodliwego politycznie”¹⁶⁶. W celu zapewnienia sobie odpowiedniego wpływu na kierunek przygotowań do uroczystości, w Urzędzie do spraw Wyznań planowano przeprowadzić rozmowę z sekretarzem episkopatu, bp. Dąbrowskim i zagrozić mu, że jeżeli uroczystości zostaną wykorzystane politycznie, to będzie to potraktowane jako przejaw złej woli episkopatu wobec państwa. Planowano także zaostrzyć kontrolę publikacji kościelnych, przeprowadzić rozmowę z generałem zakonu o. Tomzińskim i dalej śledzić wszelkie poczynania organizatorów, reagując „w razie potrzeby posiadanymi środkami administracyjnymi i politycznymi na działania społecznie szkodliwe”¹⁶⁷. Mimo wszystko, w maju 1973 r. zanotowano, że o. Tomziński mówił: „...Po to [...] walka trwa, dzisiaj walka największa idzie... o to miejsce, które nazywa się Polską... czy tam zapanuje imperium niewiary... imperium ateizmu, czy zwycięży wiara...”¹⁶⁸. 4 maja 1973 r. na Jasnej Górze Episkopat Polski wydał komunikat, w którym poruszył temat wychowania dzieci. Czytamy w nim, że „Szkoła [...] ma dopomagać w wychowaniu rodzinie, a kierunek jej wychowanie musi być zgodny z kierunkiem wychowania w rodzinie, która w większości jest katolicka”¹⁶⁹. Niedługo później, bo 17 czerwca we Fromborku ogłoszono Komunikat Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski do młodzieży, rodziców, wychowawców i kapłanów w sprawie wakacji letnich, w którym wzy-

¹⁶⁵ List Episkopatu Polski na 300-lecie śmierci przeora Augustyna Kordeckiego obrońcy Jasnej Góry, wiary, narodu z dnia 25 I 1973 r., Warszawa, mps w zbiorach autora, s. 1.

¹⁶⁶ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka z dnia 12 II 1973 r., dotycząca przygotowań kościelnych do uroczystości jubileuszowych 300-lecia śmierci o. Augustyna Kordeckiego. Załącznik do pisma Aleksandra Skarżyńskiego do Jerzego Ossowskiego zastępcy kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 12 II 1973 r., k. 162–164.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ *Opracowanie MSW o próbach wykorzystania Kościoła rzymskokatolickiego przez ośrodki dywersji ideologicznej i politycznej z września 1974 r.* [w:] *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1960–1980...*, s. 411–413. Ojciec Tomziński wygłosił podobne w treści kazanie w dniu 5 V 1973 r.: „[...] o. Kordecki to problem nadal ważny i aktualny w Polsce. Dalej Jasna Góra jest w niebezpieczeństwie. Potop trwa! Nacierają fale bezbożnictwa i niewiary. Polska jest zagrożona wizją budowy imperium szatana, imperium ateizmu, czyli imperium diabła”, *vide*: AIPN Ka, 056/99, Informacja dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 5–6 V 1973 r., k. 66.

¹⁶⁹ ADT, Akta Rzeczowe Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, sygn. 486, Komunikat Konferencji Episkopatu Polski, Jasna Góra z dnia 4 V 1973 r., b.p.

wano wychowawców do uszanowania przekonań religijnych młodzieży¹⁷⁰. Zresztą temat ten systematycznie powracał¹⁷¹.

30 lipca 1973 r., przed pielgrzymką warszawską, w stołecznym Wydziale do spraw Wyznań, przeprowadzono rozmowę z przeorem klasztoru oo. Paulinów w Warszawie, o. Stanisławem Turkiem. Podobnie jak w poprzednich latach nie zgodzono się na przemarsz pątników ulicami miasta. Pielgrzymka mogła wyruszyć z Raszyna, do którego wszyscy uczestnicy mieli dotrzeć indywidualnie. Pokreślił, „że jest lojalny wobec władz i zastosuje się do postanowień decyzji [o udzieleniu zgody na pielgrzymkę – J.D.]. [...] Wspomniał też o tendencji do wydzielenia się z pielgrzymki grupy 17, tzw. młodzieżowej, ale sądzi, że będzie ona integralną częścią pielgrzymki. Gdyby kierownictwo tej grupy zamierzało całkowicie wyłączyć się z imprezy – powiadomi o tym władze miasta”¹⁷². Pielgrzymka rozpoczęła się nabożeństwem, podczas którego homilię wygłosił kardynał Wyszyński. Skrytykował on zapowiadaną przez rząd reformę szkolnictwa ze względu na jej laicki charakter, apelował do rodziców o dbałość o religijne wychowanie dzieci, wskazywał na konieczność walki z narkomanią i alkoholizmem. Treść tego kazania oczywiście zaraz zwróciła uwagę urzędników. W raporcie na temat wymarszu pielgrzymki z Warszawy podkreślono następującą informację:

„W tegorocznej pielgrzymce daje się zauważyć większy niż w latach ubiegłych udział pątników z terenu całego kraju, przez co zwiększa się liczba pielgrzymów, a warszawska pielgrzymka piesza nabiera charakteru ogólnokrajowego”¹⁷³.

W końcu października 1973 r. mjr Tadeusz Cierpiał z Wydziału IV KW MO w Katowicach sporządził „Ocenę poziomu informacji nadsyłanych do Wydziału IV przez jednostki terenowe”. Spośród jednostek wyróżniających się na pierwszym miejscu wymienił struktury częstochowskie z dopiskiem, że zabezpieczają również klasztor jasnogórski. Wszechstronne i wyprzedzające informowanie dotyczyło zabezpieczeń działalności kurii biskupiej, przebiegu uroczystości kościelnych, nielegalnego budownictwa sakralnego i sytuacji politycznej, dotyczącej relacji państwo-Kościół¹⁷⁴.

Najpierw 12 grudnia, a następnie 21 grudnia 1973 r. generał zakonu o. Jerzy Tomziński wystąpił z podaniem o wyrażenie zgody na przejęcie darowizny na

¹⁷⁰ Komunikat Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski do młodzieży, rodziców, wychowawców i kapłanów w sprawie wakacji letnich. Frombork, 17 VI 1973 r., mps w zbiorach autora, s. 1–2.

¹⁷¹ Komunikat ze 143 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski z dnia 21 VI 1974 r., Warszawa, mps w zbiorach autora, s. 1–4; Komunikat ze 148 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski z dnia 28 VI 1975 r., Warszawa, mps w zbiorach autora, s. 2–3.

¹⁷² AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka kierownika WdsW PRN m.st. Warszawy Zdzisława Pijewskiego z rozmowy z ks. Stanisławem Turkiem, przeorem klasztoru oo. Paulinów przeprowadzonej 27 VII 1973 r. z dnia 30 VII 1973 r., k. 169–170.

¹⁷³ *Ibidem*, Informacja WdsW PRN m.st. Warszawy na temat wymarszu 257 pielgrzymki pieszej z Warszawy do Częstochowy z dnia 8 VIII 1973 r., k. 173–174.

¹⁷⁴ AIPN Ka, 085/51, Ocena poziomu informacji nadsyłanych do Wydziału IV przez jednostki terenowe z dnia 30 X 1973 r., k. 510.

rzecz zakonu paulinów w Częstochowie nieruchomości w Zakopanem przy ulicy Zamoyskiego 30. W domu tym już od kilku lat istniał dom wypoczynkowy dla zakonników. Zaznaczał, że nie będzie tam żadnej kaplicy, czy też domu katechetycznego¹⁷⁵. W odpowiedzi Wydział do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie wydał decyzję negatywną, tłumacząc ją przekroczeniem określonej przepisami powierzchni lokalowej (po przebudowaniu pralni na łazienkę powierzchnia użytkowa zwiększyła się i zamiast 110 m² było 115,48 m²) i zamiarem przejścia budynku pod publiczną gospodarkę lokalami, ponadto tłumaczył, że paulini posiadali już dom zakonny „Tebaida” w Bachledówce-Czerwiennym w powiecie nowotarskim. Budynek przejęto pod publiczną gospodarkę lokalami i polecono opróżnienie całego pierwszego piętra (to ostatnie zarządzenie zostało później wstrzymane)¹⁷⁶. W imieniu paulinów skargę do Ministerstwa Gospodarki Komunalnej i Ochrony Środowiska w Warszawie złożył adwokat – Edward Klimczuk¹⁷⁷. W archiwum znajduje się korespondencja w tej sprawie. W Urzędzie ds. Wyznań Eryk Sztekker proponował, żeby sprawę „zamrozić” – pozostawiając ją w obecnym stanie. W odpowiedzi Aleksandra Merkera z 3 października 1974 r. czytamy: „W tej sprawie interweniował 2 X 74 adw. Klimczuk. Zapewniłem go, że nie będzie niekorzystnych dla paulinów decyzji lokalowych, ale z uwagi na sytuację zakopiańską (znane samowole budowlane, naciski najrozmaitszych instytucji na organizowanie ich domów wypocz[ynkowych]) i konieczność wprowadzenia w tym ładu – nie można tego załatwić teraz”¹⁷⁸. 1 marca 1976 r. Klimczuk ponownie interweniował o przyspieszenie wydania zgody na przyjęcie darowizny przez paulinów¹⁷⁹. W odpowiedzi Merker napisał, że decyzja leży po stronie władz Zakopanego, ale zgodnie z uchwałą Rady Ministrów z 7 grudnia 1972 r. w sprawie rozwoju Zakopanego organizowanie tam zamkniętych ośrodków wypoczynkowych jest niewskazane¹⁸⁰. We wrześniu tego roku ponownie pismo w tej sprawie wystosował administrator generalny zakonu o. Tadeusz Kubik¹⁸¹. Decyzja po-

¹⁷⁵ AAN, UdsW, sygn. 133/119, Pismo generała zakonu o. Jerzego Tomzińskiego do ministra Aleksandra Skarżyńskiego dyrektora UdsW w Warszawie z dnia 12 XII 1973 r., k. 48; *ibidem*, Podanie generała zakonu o. Jerzego Tomzińskiego w sprawie zezwolenia na przyjęcie darowizny przez Kurię Generalną Zakonu Paulinów w Częstochowie do Urzędu Miejskiego w Zakopanem przez Urząd ds. Wyznań w Warszawie z dnia 21 XII 1973 r., k. 51.

¹⁷⁶ *Ibidem*, Notatka z rozmowy Eryka Sztekkera z mecenasem Edwardem Klimczukiem z 28 V 1974 r., k. 42; *ibidem*, Pismo dyrektora WdsW Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie, Krzysztofa Pachli do UdsW w Warszawie z dnia 14 II 1974 r., k. 45–46.

¹⁷⁷ *Ibidem*, Skarga na decyzję Urzędu Wojewódzkiego Wydziału Gospodarki Komunalnej Przestrzennej i Ochrony Środowiska w Krakowie z dnia 28 III 1974 r., złożona w dniu 5 IV 1974 r., k. 53–54.

¹⁷⁸ *Ibidem*, Odręczna notatka Aleksandra Merkera z dnia 3 X 1974 r., k. 41.

¹⁷⁹ *Ibidem*, Pismo adwokata Edwarda Klimczuka do UdsW w Warszawie z dnia 1 III 1976 r., k. 39.

¹⁸⁰ *Ibidem*, Pismo Aleksandra Merkera do adwokata Edwarda Klimczuka z dnia 5 IV 1976 r., k. 38.

¹⁸¹ *Ibidem*, Pismo administratora generalnego zakonu o. Tadeusza Kubika do WdsW UW w Częstochowie z dnia 20 IX 1976 r., k. 37.

nownie była odmowna, a paulini ponownie protestowali¹⁸². Znowu negatywnie odpowiedział Aleksander Merker, twierdząc z kolei, że nie znajduje podstaw do zmiany decyzji Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie dotyczącej wznowienia postępowania administracyjnego i zezwolenia na przyjęcie darowizny. Argumentował, że paulini zorganizowali swoją placówkę w Zakopanem z naruszeniem prawa, że posiadają już dom w Bachledówce i że „władze wykazały już maksimum dobrej woli zawieszając w roku 1974 wykonanie decyzji Wydziału Gospodarki Komunalnej o konieczności zwolnienia części pomieszczeń z budynku, o którym mowa [...]”¹⁸³. Sprawę rozwiązano pozytywnie dopiero w końcu 1980 r.¹⁸⁴, kiedy powstanie „Solidarności” tymczasowo spowodowało spore zmiany w polityce państwa wobec Kościoła w Polsce. Z tego też powodu bez większych problemów wydano zgodę na złożenie w jasnogórskim Skarbcu przywiezionych z zagranicy pamiątek po prezydencie Ignacym Mościckim¹⁸⁵.

W listopadzie 1973 r. i w lutym 1974 r. ponownie pojawiły się problemy z wynajęciem autokarów w celu odwiedzenia Jasnej Góry. Pierwszy przypadek dotyczył Szczytna, gdzie PITK oddało wcześniej przyjętą sumę za przewóz mieszkańców Myszyńca i okolic i odmówiło wyjazdu. Drugi przypadek miał miejsce w powiecie włodawskim, gdzie Koło Gospodyń i Gminna Spółdzielnia w Podedworzu wynajęły dwa autokary w Białej Podlaskiej. Milicja wszczęła śledztwo i trzem organizatorom pielgrzymki, w tym ks. proboszczowi parafii Opole – Henrykowi Rzeszotkowi postawiono zarzut „podstępnego zdobycia autokarów”¹⁸⁶.

Na początku 1974 r. powstał „Plan pracy operacyjnej Wydziału V Departamentu IV MSW na lata 1974–1975”. W dużej mierze kontynuowano w nim prace przewidziane planem na lata 1972–1973. Pojawiły się też nowe działania, jak przygotowanie do rozpoznania przygotowań, przebiegu i postanowień kapitul prowincjonalnych (w przypadku zakonu paulinów była to nawet kapituła generalna), zabezpieczenie dopływu informacji z przygotowań i przebiegu zjazdów młodzieży na Jasnej Górze (w ramach duszpasterstwa akademickiego). Każdy z pracowników operacyjnych miał przejąć w operacyjne rozpracowanie 5–6 zakonników, ale także 4–6 kandydatów na tajnych współpracowników (spośród osób pełniących ważne

¹⁸² *Ibidem*, Pismo administratora generalnego zakonu o. Tadeusza Kubika do UdsW za pośrednictwem WdsW UW w Częstochowie z dnia 29 I 1977 r., k. 31–32.

¹⁸³ *Ibidem*, Pismo Aleksandra Merkera do administratora generalnego Zakonu oo. Paulinów o. Tadeusza Kubika z dnia 22 III 1977 r., k. 28–29.

¹⁸⁴ *Ibidem*, Pismo Kurii Generalnej Zakonu oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie do UdsW w Warszawie z dnia 3 XI 1980 r., k. 23; *ibidem*, Zaświadczenie Naczelnika Wydziału Zdziśława Pijewskiego z dnia 9 XII 1980 r., k. 17.

¹⁸⁵ *Ibidem*, Pismo Aleksandra Merkera do o. Józefa Płatka generała zakonu paulinów z dnia 29 I 1981 r., k. 3–4.

¹⁸⁶ 11 lutego 1974, Warszawa, List ks. F. Gościńskiego z sekretariatu Episkopatu Polski do A. Wołowicza z Urzędu do Spraw Wyznań w sprawie zakazu wynajmowania autokarów w celu odwiedzin Jasnej Góry [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów...*, t. 2, s. 650–651.

funkcje w zakonach lub mających na to szanse). Zakładano pozyskanie informacji z posiedzeń Konferencji Wyższych Przełożonych Zakonnych poprzez tajnych współpracowników i środki techniki operacyjnej. Dążono do wzmocnienia sieci agenturalnej, ale główny akcent kładziono „na plasowanie tajnych współpracowników w koncepcyjnych i kierowniczych ogniwach zakonów oraz w komórkach odpowiedzialnych za stan i poziom kadry zakonów”. Jednocześnie chciano pozyskać do współpracy maksymalnie dużą liczbę zakonników, co tłumaczono dużą rotacją na stanowiskach i wpływem szeregowych zakonników na obsadę personalną ważnych funkcji poprzez system wyborów pośrednich. Poprzez tajnego współpracownika „Jurek” przewidywano zabezpieczanie konferencji na obiekcie „Pustelnik”, czyli na Jasnej Górze. Rozpowszechniano informacje o podporządkowywaniu sobie zakonów przez kardynała Wyszyńskiego. Dążono do wewnętrznego skłócenia zakonów. Prowadzono rozmowy operacyjne ze wszystkimi zakonnikami wyjeżdżającymi na dłuższe pobyty za granicą, tak aby pozyskać ich do współpracy¹⁸⁷.

Jak już wspomniano w tym czasie cennym źródłem informacji był TW „Jurek”. Jego doniesienia opisywały życie wewnętrzne w zakonie, a także charakteryzowały poszczególne osoby. Był wyraźnie negatywnie nastawiony do o. generała Jerzego Tomzińskiego. Rozważano nawet wydanie biuletynu, krytykującego działalność o. Tomzińskiego. Pismo miało zostać rozkolportowane w imieniny o. generała, czyli 23 kwietnia, i przyczynić się do utraty popularności po 11 latach sprawowania urzędu¹⁸⁸. Dwa lata później TW „Jurek” dokonał bardzo szczegółowej charakterystyki członków nowych władz zakonnych¹⁸⁹. Zdał relację z rozmowy o. generała Kotnisa z kardynałem Wyszyńskim na temat usunięcia z zakonu dwóch osób ze skłonnościami homoseksualnymi. Dyskusja dotyczyła szczegółów prawnych i konsekwencji personalnych wobec przełożonych. Prymas był tym przypadkiem zdziwiony. TW „Jurek” nie tylko wszystko dokładnie opowiedział mjr. Józefowi Chojnackiemu, ale też przekazał komplet dokumentów pplk. Stefanowi Ostapińskiemu. W konsekwencji bezpieczeństwa mogła ten temat dalej wykorzystywać w działaniach operacyjnych przeciwko zakonowi i pozyskać kolejne informacje od zakonnika, który opuścił klasztor¹⁹⁰.

¹⁸⁷ 1974 styczeń 29, Warszawa – Informacja na temat głównych zadań i planów pracy Wydziału V Departamentu IV MSW na lata 1974–1975 [w:] *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979...*, s. 120–129.

¹⁸⁸ AIPN, 712/8, t. 1, Notatka mjr. Józefa Chojnackiego ze spotkania z TW „Jurek” z dnia 22 I 1974 r., k. 26–31; *ibidem*, Notatka mjr. Józefa Chojnackiego ze spotkania z TW „Jurek” z dnia 25/26 I 1974 r., k. 32–36.

¹⁸⁹ *Ibidem*, Notatka ze spotkania z TW ps. „Jurek” w dniu 12 I 1976 r. z dnia 18 II 1976 r., k. 156–164.

¹⁹⁰ *Ibidem*, Notatka mjr. Józefa Chojnackiego ze spotkania z TW „Jurek” z dnia 21 V 1976 r., w czasie którego przekazał następujące informacje i dokumenty, Warszawa, czerwiec 1976 r., k. 203–210; *ibidem*, Notatki służbowe z 18 V 1976 r. i 20 V 1976 r., k. 193–202.

W 1974 r. Jasna Góra była jednym z najważniejszych ośrodków, przeciwko którym działała katowicka bezpieka. W opisanych kierunkach działania czytamy: „zabezpieczać masowe imprezy kościelne planowane na Jasnej Górze w Częstochowie, w Piekarach Śl. i innych ośrodkach ruchu pątniczego, rozpoznając ich zasięg, stosowane formy i metody agitacyjno-propagandowe, oraz inne programowe założenia kościoła”¹⁹¹.

A inicjatyw Kościoła nie brakowało. W parafiach, gdzie zorganizowano misje i peregrynację obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, notowano wzrost religijności¹⁹². 11 lutego 1974 r. ordynariusz częstochowski Stefan Barela wprowadził stałe czuwania nocne na Jasnej Górze. Ich celem, podobnie jak Roku Świętego w Kościele, którego obchody zaplanowano na 1975 r. w Rzymie, „miało być pogłębienie osobistej świętości oraz duchowej wspólnoty z Ojcem Świętym, własnym biskupem, Kościołem i wszystkimi ludźmi”¹⁹³. Rok później wprowadził cykliczność tych czuwań. Wierni wraz z biskupem każdego miesiąca w nocy z 11 na 12 modlili się w sanktuarium jasnogórskim za Kościół powszechny i częstochowski¹⁹⁴. W poszczególnych parafiach w Polsce peregrynacje były obserwowane przez organy administracji państwowej. Naczelnicy miast i gmin otrzymywali informacje na ten temat, a po zakończeniu uroczystości odsyłali wypełnione ankiety na ich temat do wojewódzkich wydziałów do spraw wyznań¹⁹⁵. Nawiedzenie obrazu Matki Bożej Częstochowskiej było okazją do manifestowania uczuć religijnych¹⁹⁶. Wierni dekorowali domy i ulice, co musiało zwracać uwagę aparatu bezpieczeństwa.

W 1974 r., jak w poprzednich latach, SB starannie przygotowała się do operacyjnego zabezpieczenia świąt maryjnych w maju i sierpniu. Szczególne zainteresowanie wzbudzał wymiar propagandowy świąt, dlatego kompletowano informacje na temat przygotowań, treści przemówień i frekwencji. Prowadzono rozmowy ostrzegawcze, kontrolowano dziennikarzy i obserwatorów. W maju 1974 r. do pracy zaangażowano grupę 15 funkcjonariuszy pionu IV SB pod kierownictwem mjr. Augustyna Wilczka i 17 tajnych współpracowników. Do nich należało rozpoznanie przebiegu uroczystości, czasu trwania i ewentualnych w nim zmian, usta-

¹⁹¹ AIPN Ka, 085/45, t. 1 cz. 4, Kierunki działania MO i SB ba rok 1974, Katowice 25 I 1974 r., k. 178.

¹⁹² ADK, Akta kurialne parafii Niegardów 1952–1984, sygn. PN – 7/3, Sprawozdanie z wizytacji bp. Jana Jaroszewicza w parafii Niegardów w dniu 14 VII 1974 r. k. 97–98.

¹⁹³ W. Terlecka, *Biskup Stefan Barela i święcy*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 6, s. 206–207.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹⁹⁵ Choćby: APP, Urząd Miasta i Gminy w Nowym Tomyślu, Seria: 17 Sprawy wyznaniowe, sygn. 116, Pismo dyrektora WdsW Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, Edmunda Kędzierskiego do naczelnika miasta i gminy Nowy Tomyśl z dnia 4 I 1978 r., b.p.

¹⁹⁶ AACz, Księgi biskupie i kurialne, sygn. KB 179/2, Nawiedzenie Matki Bożej Jasnogórskiej w Kopii Cudownego Obrazu w Sanktuarium Matki Najświętszej w Leśniowie 18–19 V 1980 r. Sprawozdanie przeora o. Mariana Lubelskiego z dnia 12 VI 1980 r., dok. 12. *Vide*: S. Gębka, *Nawiedzenie Matki Bożej...., passim*.

lanie mówców, badanie nastrojów, zamierzeń i ocen organizatorów i uczestników. Ponadto zaangażowano inne pionierzy i biura SB. W zestawieniu sił i środków znajdujemy 6 funkcjonariuszy z Wydziału IV SB, 3 z Wydziału III, 2 z Wydziału II, 15 z Wydziału „T”, 32 z Wydziału „B” i 16 z Referatu SB w Częstochowie. Dużo precyzyjniej określono plan operacyjnego zabezpieczenia w sierpniu (w ramach sprawy obiektowej „SIERPIEŃ – 74”), co było spowodowane przybyciem pielgrzymki warszawskiej. Ponadto SB ustaliła, że program tych uroczystości kościelnych był nastawiony na podważanie polityki społeczno-ekonomicznej i modelu wychowawczego PRL. Miało to szczególnie wybrzmieć w kazaniach kardynałów Wyszyńskiego i Wojtyły. Do zabezpieczenia uroczystości sierpniowych skierowano mniejszą liczbę funkcjonariuszy niż w maju tego roku. Było to 4 funkcjonariuszy z Wydziału IV, 3 z Wydziału III, 2 z Wydziału II, 13 z Wydziału „T”, 18 z Wydziału „B” i 15 z Referatu SB w Częstochowie¹⁹⁷.

1 marca 1974 r., podczas rozmowy w Urzędzie do spraw Wyznań, o. Michał Zembrzuski – wikariusz generalny zakonu i dyrektor ośrodka duszpasterskiego w Doylestown w USA – próbował uzyskać zgodę Urzędu na wywóz większej ilości dewocjonaliów z Polski do USA. Wszedł tam w kontakt z dużą firmą dystrybucyjną. Przedstawił nawet katalog. W odpowiedzi usłyszał od ministra Aleksandra Skarżyńskiego, że Urząd jest „zainteresowany wyłącznie eksportem na potrzeby polonijne”, gdyż jak twierdził, celem ma być umocnienie więzi Polaków z ojczyzną. Stwierdzono, że propozycje o. Zembrzuskiego mają charakter komercyjny. Zakonnik poprosił zatem, aby za pośrednictwem ambasady (po jego odlocie do USA) przedstawiono mu katalog z takim asortymentem, który mógłby być przedmiotem eksportu¹⁹⁸. Powodem tej wizyty była próba wyjścia z kłopotów finansowych w jakich znaleźli się paulini w Ameryce. Podejmowane wcześniej działania, mające na celu rozświetlenie sanktuarium, nie przelożyły się na spodziewany wzrost dochodów. Budując świątynię ojciec Zembrzuski brał liczne kredyty w bankach. Jak ustalił Janusz Zbudniewek, koszt budowy wyniósł 6 milionów dolarów, a Polonia do listopada 1974 r. wpłaciła 2 miliony dolarów. Rozmach inwestycji był potężny. Planowano wybudowanie Osiedla dla Osób Starszych, moteli dla pielgrzymów, cmentarza, ośrodków kulturalnych z salami wystawowymi, muzeum i amfiteatrem, przewidywano budowę restauracji. Z wszystkich tych planów trzeba było natychmiast zrezygnować. Banki zaczęły egzekwować należności, a w USA nastąpiła in-

¹⁹⁷ AIPN, 0712/8, t. 1, Plan organizacji operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 2–3 V 1974 r. z dnia 22 IV 1974 r., k. 42–49; *ibidem*, Plan organizacji operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 14–15 z dnia 24–25 VIII 1974 r. z dnia 31 VII 1974 r., k. 50–57.

¹⁹⁸ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka Mieczysława Żurawskiego z rozmowy min. Aleksandra Skarżyńskiego z o. Michałem Zembrzuskim – wikariuszem generalnym zakonu paulinów i dyrektorem ośrodka duszpasterskiego w Doylestown (USA) przeprowadzonej w dniu 1 III 1974 r., k. 175–176.

flacja¹⁹⁹. Dramatyczna sytuacja spowodowała, że o. Zembrzuski próbował nowych inicjatyw gospodarczych, w tym importu dewocjonaliów z Polski. To jednak wymagało zgody i współdziałania z władzami PRL.

Te i inne kontakty z władzami PRL nie uszły uwadze przedstawicieli Polonii. W związku z tym temat o. Zembrzuskiego powrócił w listopadzie tego roku. Doszło wtedy do konfliktu ojca z częścią Polonii, która po artykule Tadeusza Katelbacha „Quo Vadis amerykańska Częstochowo” zarzucała mu zbyt uległość w stosunku do władz w Polsce, organizowanie wycieczek do kraju i przyjmowanie delegacji z Polski w Doylestown. Wyrazem tego była też współpraca z Towarzystwem Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” przy zakładaniu w USA Ogólnokrajowego Komitetu Obchodów Kopernikańskich. PRL-owskie towarzystwo było dla wielu Polonusów agendą propagandy, rozbijającej opozycyjne – w stosunku do rządu komunistów – środowisko. Ponadto, jak już wspomniałem, amerykański ośrodek paulinów był bardzo zadłużony. W archidiecezji filadelfijskiej miejscowy metropolita John Król chciał zakończyć dyskusje w mediach i polecił przeprowadzić kontrolę finansową domu, zlecił ustalenie sumy długów. W konsekwencji Kongregacja ds. Zakonów w Watykanie zarządziła przeprowadzenie wizytacji. Wykonali ją: pasjonista Paul M. Boyle z Chicago (w latach 1969–1974 przewodniczący amerykańskiej Konferencji Wyższych Przełożonych Zakonów Męskich) i bp George H. Guilfoyle z Camden. Na czas wizytacji praktycznie przejął kierownictwo nad domem zakonnym. Zlecił audyt w prestiżowej firmie Peat, Marwick and Mitchell. Kontrolerzy wykazali dług w wysokości kilku milionów dolarów²⁰⁰. Sprawa w oczywisty sposób rzuciła cień na cały zakon i przyczyniła się do spadku popularności nie tylko o. Zembrzuskiego, ale także ówczesnego generała, o. Jerzego Tomzińskiego.

W składzie komisji nie było Polaka i tym w Polsce starano się tłumaczyć bardzo negatywną ocenę funkcjonowania amerykańskiego sanktuarium. W związku z tym generał o. Tomziński udał się do Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie o uzyskanie zgody na wydanie paszportu, aby mógł wyjechać w tak pilnej sprawie do USA. Rozmawiający z nim minister Kazimierz Kąkol wydał polecenie Mieczysławowi Żurawskiemu, aby ten przeprowadził w tej sprawie rozmowę telefoniczną z zastępcą dyrektora Wydziału do spraw Wyznań w Katowicach i poprosił „o spowodowanie przyjęcia wniosku o. Tomzińskiego przez KP MO w Częstochowie, bez wymaganego zaproszenia z USA oraz o szybkie załatwienie tego

¹⁹⁹ J. Zbudniewek, *Protekcja kardynała Stefana Wyszyńskiego względem paulinów w latach 1975–1981...*, s. 156–157.

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 157–159; *Vatican Probers Shocked at Pauline fiscal chaos* [w:] *The Pauline Fathers – The Story of the Shrine that Troubled Rome...*, s. 14–18; S. Cenckiewicz, *Tadeusz Katelbach. Biografia polityczna (1897–1977)*, Warszawa 2005, s. 563–572.

wniosku”. Ponadto Żurawski rozmawiał także w MSW z naczelnikiem wydziału odpowiedzialnego za kontakty z zakonami – Stanisławem Mozalem²⁰¹.

Trudna sytuacja finansowa sanktuarium w Doylestown na terenie Stanów Zjednoczonych nabierała coraz większego znaczenia. Szczególnie w kontekście końca sześciolletniej kadencji władz zakonu. Istniała też realna groźba likwidacji zarówno tego sanktuarium, jak i znajdującego się tam cmentarza²⁰².

Zakonnicy nie mogli poradzić sobie ze splatą zadłużenia. W doniesieniach TW „Janusza” pojawiły się też inne aspekty kłopotów amerykańskiego sanktuarium. Obecni tam paulini organizowali pielgrzymki bez porozumienia z księżmi i biskupami. To spowodowało konflikt i spadek dochodów klasztoru. Księża często zabraniali parafianom uczestnictwa w tych pielgrzymkach pod rygorem odmowy udzielania posług kapłańskich. Paulini napotykali duże trudności, dysponowali też wolnym czasem, który pożytkowali na turystykę. Ta z kolei generowała koszty. Fakt wystąpienia ze stanu zakonnego przez kilka osób przebywających w Doylestown jeszcze pogłębił ten kryzys²⁰³. Na jeszcze inne przyczyny problemów finansowych wskazuje o. Janusz Zbudniewek:

„Oto wiele polskich instytucji kościelnych i świeckich prosiło go [o. Michała Zembrzuskiego – dop. J.D.] nieustannie o pomoc finansową, znajomi lub potrzebujący zniewalali go do zakupu sprzętów, m.in. maszyn poligraficznych, aparatów szpitalnych, mniejszej lub większej ilości leków, żywności, wsparcia dla przybywających do Rzymu delegacji episkopatu itp. Podczas ostatniej rozmowy wspominał, że prawie co trzeci list z kraju dotyczył różnych próśb od świeckich i zatroskanych hierarchów, potrzebujących coś na serio, lub na wszelki wypadek”²⁰⁴.

²⁰¹ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka Mieczysława Żurawskiego z wizyty generała oo. Paulinów u min. Kazimierza Kąkola w dniu 13 XI 1974 r., k. 177–178. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „POLONIA” [w:] IV Zjazd Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną „POLONIA” w latach 1968–1972*, Warszawa 1974, s. 44. W świetle badań towarzystwo to okazało się być przybudówką wywiadu PRL: S. Cenckiewicz, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2005; *idem*, *Śladami bezpieki i partii. Studia – źródła – publicystyka*, Łomianki 2009, s. 67–73; B. Nitschke, *Działalność Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” wobec polskiej emigracji w latach 1955–1970*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Lublin 2012, vol XIX,1, sectio K, s. 159–185. Szerzej na temat działalności towarzystwa „Polonia”, *vide*: M. Waldoch, *Konflikt polityczny w środowisku Polonii nowozelandzkiej na tle obchodów Milenium Chrztu Polski [w:] Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017, s. 376–379; J. Durka, *Charakterystyka geograficzno-historyczna rzymskokatolickiego duszpasterstwa polonijnego w świetle materiałów Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” w latach 1955–1989*, mps pracy dyplomowej napisanej pod kierunkiem Z. Długosza w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków 2015, ss. 27.

²⁰² *Management of cemetery poses threat of scandal [w:] The Pauline Fathers – The Story...*, s. 36–39.

²⁰³ AIPN, 0712/8, t. 1, Wyciąg z informacji TW „Janusz” z dnia 16 IX 1976 r., k. 228–229.

²⁰⁴ J. Zbudniewek, *O. Michał Zembrzuskii nie żyje*, „Studia Claromontana” 2004, t. 22, s. 827.

Efektem wizytacji apostołskiej było ustanowienie tam nowego przeora w osobie o. Mieczysława Wilka²⁰⁵. Kardynał Król powołał Komitet Ratowania Częstochowy, który zbierał fundusze na spłatę długów. W kilka miesięcy zebrano ponad 3 miliony dolarów²⁰⁶.

Powróćmy jednak do spraw bezpieczeństwa i jej wysiłków związanych z „kontrolą” uroczystości jasnogórskich. Wydział IV KW MO starał się o wzbogacanie swojego „arsenału” środków technicznych. 7 maja 1974 r. I zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach – płk Stanisław Opitek wystąpił do dyrektora Departamentu Techniki MSW w Warszawie o przydzielenie dla pionu IV SB w Katowicach pięciu japońskich minifonów marki Hitachi. Uzasadniał to potrzebami operacyjnymi, przede wszystkim wskazywał na „konieczność utrwalania rozmów i wystąpień rozpracowywanych osób i środowisk, dokonywanych często w specyficznych warunkach”²⁰⁷. Pułkownik Lucjan Pikula wnioskował do naczelnika Wydziału „B” o delegowanie pracownika z zakrytym aparatem fotograficznym do Częstochowy na 2 lipca na godzinę 8³⁰. Szczegółowe informacje miał mu przekazać I zastępca komendanta ds. SB KP MO w Częstochowie ppłk Stanisław Cyba²⁰⁸. O efektach było wiadomo dwa dni później, kiedy naczelnik Wydziału „B”, ppłk Dionizy Girek przesyłał 27 fotografii wykonanych przed Jasną Górą 2 lipca²⁰⁹.

W dniach 1–2 lipca 1974 r. na Jasną Górę przybyła ogólnopolska pielgrzymka nauczycieli i wychowawców. Oprócz tradycyjnych uroczystości, pielgrzymi z wielkim zainteresowaniem wysłuchali wykładu Wandy Póltawskiej na temat zagrożeń chrześcijańskiego wychowania do miłości. Dla części pielgrzymów zorganizowano 3-dniowe rekolekcje zamknięte, trwające do 5 lipca. Wzięło w nich udział kilkaset osób²¹⁰.

²⁰⁵ AIPN, 0712/8, t. 2 cz. 1, Informacja do naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 25 I 1977 r., k. 12.

²⁰⁶ J. Zbudniewek, *Protekcja kardynała Stefana Wyszyńskiego względem paulinów w latach...*, s. 158.

²⁰⁷ AIPN Ka, 085/51, Pismo I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach płk. Stanisława Opitka do dyrektora Departamentu Techniki MSW w Warszawie przez dyrektora Departamentu IV z dnia 7 V 1974 r., k. 443.

²⁰⁸ *Ibidem*, Pismo ppłk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału „B” w KW MO w Katowicach z dnia 1 VII 1974 r., k. 418.

²⁰⁹ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału „B” KW MO w Katowicach ppłk. Dionizego Girka do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 3 VII 1974 r., k. 417.

²¹⁰ *Ogólnopolska pielgrzymka nauczycieli i wychowawców na Jasną Górę*, „Pismo Okólne” Biura Prasowego Sekretariatu Episkopatu Polski (Wiadomości do użytku wewnętrznego), Warszawa, 15–18 VII 1974 r., nr 29–30, mps w zbiorach autora, s. 1–2. Wanda Póltawska (ur. 1921) w czasie II wojny światowej harcerka Szarych Szeregów, aresztowana i uwięziona w Koncentrationslager Ravensbrück, gdzie była ofiarą eksperymentów medycznych. Po wyzwoleniu obozu powróciła do kraju. Została doktorem medycyny, specjalizowała się w psychiatrii. Od 1952 r. pracowała w Klinice Psychiatrycznej Akademii Medycznej w Krakowie. Od 1955 r. wykładała medycynę pastoralną w Papieskim Wydziale Teologicznym w Krakowie. W 1967 r. zorganizowała tam i przez 33 lata kierowała Instytutem Teologii Rodziny. Później w latach 1981–1984 wykładała w Papieskim Instytucie Jana Pawła II dla Studiów nad Małżeństwem i Rodziną przy Uniwersytecie Laterańskim w Rzymie. Była też członkinią Papieskiej Rady Rodziny i Papieskiej

24 lipca 1974 r. kpt. Edward Świątkowski z KW MO w Katowicach polecił I zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Będzinie operacyjne rozeznanie planowanego udziału delegacji parafialnych z Dąbrowy Górniczej i Będzina w pielgrzymce mężczyzn na Jasną Górę, która miała nastąpić 1 września. Szczególnie dlatego, że w pielgrzymce zapowiedziała swój udział grupa hutników, którzy mieli uczestniczyć w procesji i złożyć dary²¹¹.

W komunikacie mjr. Włodzimierza Domagały z Wydziału „B” czytamy, że 4 sierpnia obserwując klasztor w godzinach 12⁰⁰–21⁰⁰ zarejestrowano 39 samochodów osobowych, którymi do klasztoru wjeżdżali księża i biskupi. Robiono im zdjęcia. W jednym z aut marki „Skoda”, w towarzystwie kilku mężczyzn, przybył jeden z dyrektorów, a przynajmniej tak go tytułowano. Pracownicy SB zaraz zwrócili na to uwagę. Początkowo twierdzono, że pochodził z Chorzowa, ale po numerach rejestracyjnych ustalono, że był to technik Henryk Skrzypiel, zatrudniony w Zakładach Mechanicznych w Siemianowicach²¹². Następnego dnia odnotowano 19 samochodów przybyłych do klasztoru. Spisano też 61 numerów rejestracyjnych aut, którymi przybyli uczestnicy uroczystości²¹³.

Według informacji, jakie wpływały do SB od TW „Maciek”, który będąc na plebanii Parafii św. Jakuba w Częstochowie, uczestniczył w spotkaniu z biskupem Musielem:

„Tradycyjna pielgrzymka warszawska na 15-go sierpnia podobno jest przygotowywana bardzo «starannie», tak pod względem uczestnictwa, jak również pod względem «duchowym». Jest brana pod uwagę rocznica 30-lecia PRL i 30-lecia wybuchu powstania warszawskiego. Jakie przygotowanie? Podobno szykuje się dużo ludzi młodych”²¹⁴.

W związku z tym TW „Maciek”, zwykle zaangażowany do donoszenia o tym, co się dzieje w Parafii św. Zygmunta w Częstochowie, podczas konspiracyjnego spotkania w parku z oficerem prowadzącym ppor. Kazimierzem Kozakiewiczem, otrzymał zadanie obserwacji przygotowań parafialnych do uroczystości jasnogór-

Akademii *Pro Vita*. Jest autorką licznych publikacji *vide*: W. Póltawska, „*By rodzina była Bogiem silna...*” *Na kamnie „Listu do Rodzin” Ojca Świętego Jana Pawła II*, Częstochowa 2003; *eadem*, *I boje się snów*, Częstochowa 1998; *eadem*, *Samo życie*, Częstochowa 2007. Biogram w: L. Kycia, *Życiorys dr Wandy Póltawskiej* [w:] *Doktorzy Honoris Causa Katolickiego Uniwersytetu Łubelskiego Jana Pawła II*, http://www.kul.pl/art_12047.html [dostęp: 10 II 2019].

²¹¹ AIPN Ka, 085/51, Pismo kpt. E. Świątkowskiego do I zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Będzinie z dnia 24 VII 1974 r., k. 393.

²¹² AIPN Ka, 085/51, Komunikat zastępcy naczelnika Wydziału „B” mjr. Włodzimierza Domagały z zabezpieczenia uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniu 4 VIII 1974 r. godz. 12.00 – 21.00 (niedziela) z dnia 6 VIII 1974 r. (z naniesionymi odręcznymi notatkami), k. 390.

²¹³ *Ibidem*, Komunikat zastępcy naczelnika Wydziału „B” mjr. Włodzimierza Domagały z zabezpieczenia uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniu 5 VIII 1974 r., k. 389.

²¹⁴ AIPN Ka, 0026/299, t. 2, Informacja od TW „Maciek” z dnia 6 VIII 1974 r., k. 53.

skich 15 sierpnia²¹⁵. W świetle materiałów archiwalnych można przypuszczać, że TW „Maciek” to ks. Henryk Ostrowski z Parafii pw. św. Katarzyny w Będzinie-Grodźcu, pozyskany do współpracy z SB w dniu 17 maja 1972 r.²¹⁶ Ostatnie zachowane doniesienie TW „Maciek” ma datę 15 grudnia 1982 r., ale materiały z lat późniejszych znajdujące się drugim tomie tzw. teczki pracy zostały zniszczone na początku 1990 r.²¹⁷

10 sierpnia 1974 r., na posiedzeniu Sekretariatu KW PZPR w Katowicach, przyjęto informację KW MO o stanie zabezpieczenia najbliższych uroczystości kościelnych w Częstochowie i Piekarach Śląskich. Wszystkie przedsięwzięcia zostały zaakceptowane²¹⁸. 15 sierpnia, w dniu Wniebowzięcia Matki Bożej, na Jasną Górę przybyło kilkadziesiąt tysięcy pielgrzymów, w tym pielgrzymki z Warszawy, Kalisza i Tomaszowa Mazowieckiego. Oprócz Polaków byli obecni pątnicy z Francji, Włoch, Hiszpanii, Kanady, USA, Meksyku, Austrii, Niemiec, Węgier i Czechosłowacji²¹⁹. Dla władz państwowych szczególnie pielgrzymka warszawska była okazją do manifestacji politycznych²²⁰. 26 sierpnia na uroczystości maryjne przybyły pielgrzymki z Pabianic, Łodzi, Belchatowa, Błędowa, Karsznic, Pajęczna, Radomska, Radoszyc, Wielunia, Mstowa, Sieradza, Skorego k. Siedlec, Wieruszowa, Dobiegniewa, Bobrownik, Kurowic, Górki Pabianickiej, Opola, Będkowa, Kamięca, Wierzchlasu, Białej Wieluńskiej, Ząbkowic Śląskich, Skalmierzyc, Horyszowa k. Zamościa, Męki k. Sieradza. Pątnicy byli fotografowani. Podpułkownik Lucjan Pikula rozsyłał do komend powiatowych zdjęcia samochodów „do ewentualnego wykorzystania operacyjnego”²²¹, a z uroczystości w dniach 25 i 26 sierpnia także do centrali w Warszawie²²². Z Wydziału „B” do naczelnika Wydziału

²¹⁵ *Ibidem*.

²¹⁶ AIPN Ka, 0026/299, t. 1, Zobowiązanie z dnia 17 V 1972 r., Będzin, k. 19.

²¹⁷ *Ibidem*, t. 2, Doniesienie TW „Maciek” z dnia 24 XII 1982 r., k. 490; *ibidem*, t. 3, Notatka służbowa kpt. Kazimierza Kurka z dnia 4 I 1990 r., k. 1.

²¹⁸ APKat, KW PZPR, Posiedzenia Sekretariatu KW, sygn. 301/V/646, Protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach w dniu 10 VIII 1974 r., k. 1–3.

²¹⁹ *Jasnogórskie uroczystości ku czci Wniebowzięcia Matki Bożej*, „Pismo Okólne” Biura Prasowego Sekretariatu Episkopatu Polski (Wiadomości do użytku wewnętrznego), Warszawa, 12–25 VIII 1974 r., nr 33–34, mps w zbiorach autora, s. 1–2.

²²⁰ AAN, UdsW, sygn. 133/61, Eryk Sztekker, Informacja o działalności w Polsce zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich z dnia 23 X 1975 r., k. 8.

²²¹ AIPN Ka, 085/51, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do I zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Rybniku z dnia 26 VIII 1974 r., k. 379.

²²² *Ibidem*, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do zastępcy dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie plk. Wójcickiego z dnia 29 VIII 1974 r., k. 375; *ibidem*, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do naczelników wydziałów IV KW MO w Łodzi i Kielcach z dnia 29 VIII 1974 r., k. 371.

IV trafiło wtedy 116 zdjęć uroczystości na Jasnej Górze, 24 zdjęcia samochodów i 36 zdjęć pojazdów konnych²²³. Z uroczystości 1 września przesłano 66 zdjęć²²⁴.

Od lat bezpieka obserwowała poczynania środowisk kombatanckich, ich pielgrzymek na Jasną Górę. Dokumentowano wszelkie spotkania i zjazdy, fotografowano i nagrywano wystąpienia. Na zjazdy kierowano agenturę, np. kiedy 15 września 1968 r. na Jasnej Górze odbył się taki zjazd kombatancki, TW „Wacław” donosił o szczegółach wystąpień najpierw kardynała Wyszyńskiego, który dziękował byłym żołnierzom za to, co zrobili dla ojczyzny, a następnie gen. Ludwika Boruty-Spiechowicza, który dziękował duchownym za prowadzenie walki o Polskę²²⁵. Podobnie było 15 września 1974 r. podczas „Dnia Modlitwy Duszpasterzy Polski Walczącej i Kombatanatów – w 35 rocznicę kampanii wrześniowej”, kiedy dwóch pracowników Wydziału „T” nagrało między innymi kazanie biskupa Mirosława Gucwy oraz komentarz ks. Wacława Karłowicza, a dwóch pracowników Wydziału „B” wykonało 177 fotografii²²⁶. W materiałach archiwalnych znajdują się: kopia programu i wzory pism kierowanych do diecezji, komunikaty. Podczas głównej uroczystości kombatancki składali dary ołtarza w ośmiu grupach: 1. Westerplatte, Wola Gułowska (Kock), 2. Francja – I Dywizja Grenadierów, Narwik, 3. Lotnictwo w Wielkiej Brytanii – bitwa o Anglię (RAF), marynarka – Oksywie, 4. Tobruk, Afryka, 5. Monte Cassino – Bolonia – Ankona – Loretto, 6. Lenino, Kołobrzeg – dywizje wschodnie, 7. Falaise, Arnhem, 8. Warszawa – 1939, Armia Krajowa, Powstanie Warszawskie. Po kombatantach w dziewiątej grupie szła młodzież z kwiatami²²⁷. Inicjatorami byli sami kombatancki, ale też ojcowie paulini.

²²³ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału „B” KW MO w Katowicach pplk. Dionizego Girka do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 29 VIII 1974 r., k. 370.

²²⁴ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału „B” KW MO w Katowicach pplk. Dionizego Girka do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 4 IX 1974 r., k. 363.

²²⁵ AIPN Ka, 07/199, t. 1, Doniesienie agenturalne od TW „Wacław”, przyjęte przez kpt. Ryszarda Kupczyka, z dnia 15 IX 1968 r., k. 86. Rola gen. Boruty-Spiechowicza, jako przywódcy środowiska kombatanatów, była podważana ze względu na jego służbę w Ludowym Wojsku Polskim, *vide*: AKMCz, Jasna Góra 1978, Opis postępowania oo. Paulinów w stosunku do weteranów walki 1918–1945. Załącznik do pisma Jana Zientarskiego do o. Czesława Drzyzgiewicza z dnia 10 IV 1978 r., b.p.

²²⁶ AIPN Ka, 085/51, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach z dnia 18 IX 1974 r., k. 346; *ibidem*, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału IV KW MO w Krakowie z dnia 17 IX 1974 r., k. 347; *ibidem*, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 16 IX 1974 r., k. 348; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału B pplk. Dionizego Girka do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 17 IX 1974 r., k. 349; *ibidem*, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału „B” KW MO w Katowicach z dnia 12 IX 1974 r., k. 356; *ibidem*, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału „T” KW MO w Katowicach z dnia 12 IX 1974 r., k. 357.

²²⁷ *Ibidem*, Program drugiej pielgrzymki kombatanatów II wojny światowej na Jasną Górę dnia 15 IX 1974 r., załącznik do pisma zastępcy komendanta Wydziału IV KW MO w Łodzi mjr. H. Józefiaka do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 21 VIII 1974 r. (jako załączniki także kopie innych dokumentów kościelnych), k. 381–383; *ibidem*, Pismo pplk. Lucjana Pikuly do zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Częstochowie z dnia 27 VIII 1974 r., k. 378.

Tych spotkań było więcej. W 1973 r. zakonnicy wystosowali pismo, informujące dawnych żołnierzy, że w niedzielę 11 listopada, w 55 rocznicę odzyskania niepodległości, w sanktuarium odbędzie się msza św. za ojczyznę. Mszę mieli odprawić księża kapelani Polski Walczącej, a uroczystości miał przewodniczyć ks. Bernard Witucki, kazanie miał wygłosić o. Eustachy Rakoczy. Byli żołnierze zapowiedzieli złożenie na Jasnej Górze orderu „Polonia Restituta”²²⁸.

Rok 1974 przyniósł wydarzenie, które zaktywizowało środowisko kombatanckie – władze PRL nadały najwyższe polskie odznaczenie wojenne, Order Virtuti Militari sekretarzowi generalnemu Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego, Leonidowi Breżniewowi. Na znak protestu wobec takiego symbolu zwasalizowania Polski przez ZSRS, żołnierze Legionów Polskich i różnych formacji wojskowych II Rzeczypospolitej postanowili odpiąć od mundurów swoje ordery i złożyć je na Jasnej Górze. Złożenie orderów nastąpiło 3 maja 1976 r. W imieniu kombatanatów mowę wygłosił gen. Roman Abraham, a ppłk Jan Kąkolewski wręczył uroczysty Akt prymasowi Wyszyńskiemu²²⁹. Tradycja składania wotów przez pojedynczych żołnierzy i całe jednostki wojskowe jest bardzo długa, ale w pamięci kombatanatów mogły zachować się wydarzenia związane z kultem maryjnym w armii II Rzeczypospolitej²³⁰. Dlatego fakt ich pielgrzymowania nie może dziwić, był jednak sprzeczny z polityką państwa polskiego, zamykającą Kościół

²²⁸ AIPN Ka, 085/8, t. 4, cz. 1, List oo. Paulinów na rocznicę 55. rocznicy zmartwychwstania Polski (1918–1973), k. 159.

²²⁹ AAN, Akta Aliny i Eugeniusza Fedorowiczów, sygn. 42, Uroczystość złożenia Zwycięskiej Bogurodzicy orderu Virtuti Militari na Jasnej Górze w dniu 3 V 1976 r., k. 1–5; Archiwum Urzędu Miasta Częstochowy, Sekretariat Prezydenta Miasta. Sprawy Wyznaniowe, sygn. 2/15, t. 3, Notatka służbowa z przedpołudniowych uroczystości na Jasnej Górze w dniu 3 V 1976 r., k. 113–116; BJ, Rękopisy, przyb. 18/78, Ostatni rozdział jazdy polskiej, k. 43–49; E. Rakoczy, *Jasnogórska Pani Tyś naszą Hetmanką*, Warszawa 2018, s. 53–63; R. Stefaniak, *Generalowie Drugiej Rzeczypospolitej a Jasna Góra Zwycięstwa*, Częstochowa 2009, s. 101–110; A. Wernic, *Żołnierze II Rzeczypospolitej w boldzie Królowej Polski*, „Chrześcijanin w Świecie” 1987, nr 5, s. 76–84. *Vide*: BJ, Rękopisy, przyb. 6/88, Przemówienie gen. Ludwika Mieczysława Boruty-Spiechowicza z 1974 r., b.p.; E. Wojcieszek, *Wojsko Polskie dla Matki Boskiej Częstochowskiej. Ordery Virtuti Militari jako vota Wojska Polskiego dla Matki Boskiej Częstochowskiej z okazji 600-lecia Klasztoru oo. Paulinów 3 maja 1976 r.*, [w:] „Tyś naszą Hetmanką...”. *Jasnogórskie drogi do niepodległości*, red. A. Czajkowska, E. Mika, Częstochowa 2020, s. 129–142.

²³⁰ *Vide*: A. Smoliński, *Kult Najświętszej Maryi Panny Jazłowieckiej w 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich oraz w 9 Pułku Ułanów Małopolskich Wojska Polskiego Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 1, red. J. Durka, Kalisz 2014, s. 23–60, *idem*, *Pod opieką Matki Boskiej Ostrobramskiej. Nazwa i sztandar 10 Pułku Ułanów Litewskich. Przyczynek do dziejów kawalerii Wojska Polskiego z lat 1918–1939* [w:] *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 2, red. J. Durka, Kalisz 2018, s. 76–113; *idem*, *Przyczynek do dziejów votum złożonego przez 9 Pułk Ułanów Małopolskich u stóp Pani Jazłowieckiej w sierpniu 1939 r.*, „Studia Claromontana” 2013/2014, t. 31, s. 169–179; B. Zakrzewska, *Klasztor jasnogórski a politycy i wojskowi II Rzeczypospolitej Polskiej w świetle wpisów do Księgi Pamiątkowej*, „Studia Claromontana” 2002, t. 20, s. 115–139.

w murach świątyń i wzbraniającą kontaktów duchownych z innymi środowiskami, zwłaszcza zorganizowanymi. Zachowanie kombatanatów pokazało jak łatwo było im się zebrać wokół słusznej idei i musiało być postrzegane jako niebezpieczne dla narzuconego w PRL-u porządku społecznego.

Osobne zagadnienie w temacie represjonowania zakonu stanowią historie związane z przekraczaniem granicy państwowej przez poszczególnych paulinów. Na początku roku 1975 w Urzędzie Celnym w Zebrzydowicach, podczas powrotu do kraju, zatrzymano o. generalowi 11 książek i folię z metalu (materiał pozłotniczy) ofiarowaną w Watykanie na odnowienie bazyliki jasnogórskiej. O. general pisał o zwrot do Głównego Urzędu Cel i do Urzędu do spraw Wyznań. Na tym ostatnim piśmie znajdujemy odręczną adnotację jednego z decydentów z 19 lutego „Tow. Minister poinformował, że zapadła decyzja – załatwić sprawę pozytywnie, ale nie od razu”²³¹.

Materiału na renowację sklepienia bazyliki było jednak mało, a kiedy zakonnicy zaczęli starać się także w kraju o możliwość zakupu listków złota po cenach zaopatrzeniowych, mimo wcześniejszych uzgodnień cenę podniesiono z 87 500 do 262 500 zł. Ponadto klasztor posiadał zablokowane konto bankowe, gdzie wpłacano czynsz ze szpitala położniczego. O pozwolenie wydatkowania kwoty z tego rachunku na prace konserwatorskie przeor Tadeusz Kubik wystąpił 17 lutego 1975 r. Po wymianie korespondencji z Ministerstwem Finansów Aleksander Merker z Urzędu do spraw Wyznań 25 kwietnia wydał opinie pozytywną²³².

Władzom państwowym zależało na ograniczeniu działalności wydawniczej paulinów. Negatywne decyzje dotyczyły m.in. publikacji o. Płatka pt. „Rachunek sumienia”, czy też informatora turystycznego o Jasnej Górze, który miał być wydany oprócz polskiej, jeszcze w czterech innych wersjach językowych. Zgodę na ten ostatni wydano dopiero rok później²³³.

²³¹ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Pismo o. generała Jerzego Tomzińskiego do UdsW w Warszawie z dnia 12 II 1975 r., k. 151; *ibidem*, Dwa pisma o. generała Jerzego Tomzińskiego do Głównego Urzędu Cel z dnia 12 II 1975 r., k. 152–153; AAN, UdsW, sygn. 133/118, Pismo o. generała Jana Jerzego Tomzińskiego do Głównego Urzędu Cel w Warszawie z dnia 12 II 1975 r., k. 152.

²³² *Ibidem*, Pismo o. Tadeusza Kubika, przeora Jasnej Góry do Ministerstwa Finansów w Warszawie z dnia 17 II 1975 r., k. 104–105; *ibidem*, Pismo Aleksandra Merkera do Leona Palczyńskiego wicedyrektora Departamentu Gospodarki Terenowej Ministerstwa Finansów w Warszawie z dnia 25 IV 1975 r., k. 101; *ibidem*, Odpis pisma o. Tadeusza Kubika, przeora Jasnej Góry do Ministerstwa Finansów w Warszawie z dnia 19 V 1975 r., k. 95–96; *ibidem*, Pismo Aleksandra Merkera do Janusza Wodzińskiego, dyrektora Departamentu Przemysłu Lekkiego i Chemicznego w Państwowej Komisji Cen z dnia 28 IV 1975 r., k. 97; Pismo Janusza Wodzińskiego, dyrektora Departamentu Przemysłu Lekkiego i Chemicznego w Państwowej Komisji Cen do wicedyrektora UdsW w Warszawie, Aleksandra Merkera z dnia 18 IV 1975 r., k. 98.

²³³ AAN, UdsW, sygn. 133/210, Wnioski zakonów i zgromadzeń zakonnych w sprawach wydawniczych (załatwione negatywnie), k. 38; *ibidem*, oo. Paulini – informacja dotycząca 1976 r., k. 31.

5. Pozycja Jasnej Góry w latach województwa częstochowskiego

W 1975 r. nastąpiła zmiana podziału administracyjnego Polski. Powstało województwo częstochowskie. Dla Częstochowy niewątpliwie oznaczało to podniesienie rangi miasta, rozwijającego się pod względem gospodarczym²³⁴. Powstały: Urząd Wojewódzki i urząd wojewody, Komitet Wojewódzki PZPR, Komenda Wojewódzka MO. I sekretarzem KW PZPR został Józef Grygiel, zawodowy działacz partyjny z Zagłębia Dąbrowskiego, dotąd odpowiedzialny za propagandę w KW PZPR w Katowicach. Wojewodą częstochowskim został Mirosław Wierzbicki, w latach 1955–1959 przewodniczący częstochowskich struktur Związku Młodzieży Socjalistycznej, a później wicekurator i wicewojewoda w Katowicach²³⁵. Dyrektorem Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie przez wiele lat był Jerzy Zalewski. Według danych z 1980 r. na terenie nowego województwa było 109 parafii należących do diecezji częstochowskiej, 24 do diecezji kieleckiej, 20 do diecezji opolskiej, 19 do katowickiej. Niewątpliwie najważniejszym ośrodkiem kultu religijnego w nowym województwie była Jasna Góra, której duszpasterskie oddziaływanie stale wzrastało²³⁶.

W tej nowej sytuacji władzom partyjno-państwowym na rękę były wszelkie informacje, które można byłoby wykorzystać do zminimalizowania roli sanktuarium. Zbierano dane, mogące posłużyć do podważenia tradycji wydarzeń XVII w. i obrony klasztoru przed Szwedami. Na podstawie rzekomej wypowiedzi jednej z pracownic Instytutu Prymasowskiego stwierdzono, że obraz w czasie najazdu nie znajdował się na Jasnej Górze, ale wywieziono go do miejscowości Mochowo-Pauliny koło Opola. Zaraz pojawił się pomysł propagandowego wykorzystania tego²³⁷.

Dla władz partyjnych niepokojące były informacje o rozwijających się kontaktach paulinów ze środowiskiem kombatanckim. Otwierało to Kościółowi możliwości eksponowania tradycyjnych wartości, nawiązywania do rocznic wyznaczonych z oficjalnego kalendarza PRL, przypominania o niewygodnych dla propagandy komunistycznej wydarzeniach historycznych. Szczególną uwagę zwracał o. Eustachy Rakoczy. W styczniu TW „X–1” donosił:

²³⁴ M. Stańczyk, *Częstochowa stolicą rozwijającego się województwa* [w:] *Częstochowa w PRL-u*, t. 1, red. J. Kolodziejski, Częstochowa 2018, s. 27–35.

²³⁵ J. Kapsa, *Schyłkowa dekada. Życie codzienne w Częstochowie (1975–1985)* [w:] *Częstochowa w PRL-u*, t. 1, red. J. Kolodziejski, Częstochowa 2018, s. 217–218.

²³⁶ J. Durka, *Sprawy wyznaniowe województwa częstochowskiego na podstawie sprawozdań Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie i Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie z lat 1982–1984* [w:] *Państwo – religia. Instytucje państwowe i obywateli wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 1, red. J. Durka, Kalisz 2014, s. 256–268.

²³⁷ AIPN Ka, 085/51, Meldunek nr 15 I zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie pplk. Stanisława Cyby do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach z dnia 30 I 1975 r., k. 286–287.

„Organizator imprez kombatanckich oraz sali pamięci na Jasnej Górze o. Eustachy Rakoczy coraz bardziej aktywizuje swoją działalność na tym odcinku. Bardzo często wyjeżdża do Warszawy, oraz innych miast, gdzie ma spotykać się z b. żołnierzami oraz powstańcami i czł[onkami] ruchu oporu w okresie okupacji. Ze względu na to, że poświęca dużo czasu tym sprawom zrzekł się opieki nad ministrantami służącymi do mszy na Jasnej Górze. Niektórzy zakonnicy żartują z niego, że chociaż karabinu nie nosił, to jednak tak mocno interesuje się sprawami wojskowymi. Jako odpowiedź oświadczył, że jego dziad był typowym wojskowym i on po nim to odziedziczył. Chwali się, że z jego działalności zadowolony jest sam prym[as] Wyszyński jako działacz ruchu oporu”²³⁸.

Pod uważną obserwacją bezpieki i współpracujących z nią służb był generał zakonu. W końcu stycznia, po pobycie w Stanach Zjednoczonych, gdzie kontrolował tamtejszą placówkę, która popadła w kłopoty finansowe²³⁹ i pobycie we Włoszech o. Jerzy Tomziński wracał do kraju. Na granicy dokładnie go zrewidowano. Ujawniono, że przewoził większą od zadeklarowanej ilość folii do pozłacania i 3 kg różańców. Sporządzono protokół karny, różańce oclono. Ponadto zatrzymano jedenaście przewożonych książek i broszur²⁴⁰.

Obserwowano wszystkie przybywające pielgrzymki zagraniczne, oficjalnie deklarujące przyjazd do Częstochowy. O wjeżdżających do Polski grupach wycieczkowych, mających na celu zwiedzanie Jasnej Góry, informowano bezpiekę już z przejść granicznych. W miarę możliwości pisano, gdzie grupa będzie nocowała. W przypadku 38 osobowej grupy z Austrii było wiadomo, że przez 4 dni będą przebywali w hotelu „Patria”²⁴¹.

W kwietniu do Polski przybyła delegacja watykańska z arcybiskupem Josephem Schrofferem, sekretarzem kongregacji ds. nauczania. Zamierzali odwiedzić m.in. Częstochowę. Dlatego zastępca naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW w Warszawie prosił naczelnika Wydziału IV z Katowic o operacyjne zabezpieczenie dopływu informacji, dotyczących pobytu delegacji. Dla SB istotne było czym w Polsce interesowali się przybyli²⁴². Czasem informacje o pobycie niektórych dostojników kościelnych na Jasnej Górze otrzymywano „przy okazji” zabezpieczania innych uroczystości. Przykładem może być pobyt w Polsce kardynała

²³⁸ AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Informacja od TW „X-1”, przyjęta przez kpt. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 11 I 1975 r., k. 99.

²³⁹ *Ibidem*.

²⁴⁰ AIPN Ka, 085/51, Telegram dowódcy Granicznej Placówki Kontrolnej w Zebrzydowicach pplk. Jana Derenia do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 1 IV 1975 r.

²⁴¹ *Ibidem*, Telegram dowódcy Granicznej Placówki Kontrolnej w Zebrzydowicach pplk. Jana Derenia do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 1 IV 1975 r. Na telegramie dopisek „Powiadomić Częstochowę 2 IV 75 r.” i „Poinform. Częstochowę z dn. 2 IV 75 r.”, k. 225.

²⁴² *Ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW w Warszawie do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach z dnia 22 IV 1975 r., k. 206.

Baggio, który przyjechał na uroczystość jubileuszu diecezji katowickiej do Piekar Śląskich, ale w programie pobytu znalazło się jedno wieczorne nabożeństwo na Jasnej Górze²⁴³.

Aparat bezpieczeństwa dążył do pełnej kontroli nad klasztorem. W związku z tym pracownicy bezpieki zbierali informacje o wszelkich, większych i mniejszych wydarzeniach. 1 kwietnia 1975 r. do Wydziału IV w Katowicach wpłynęła informacja z Krakowa, że na Jasnej Górze odbędzie się religijna część obchodów jubileuszu 30-lecia Tygodnika Powszechnego. Natomiast impreza o charakterze świeckim – „przy lampce wina” – ma się odbyć w redakcji czasopisma. Pracownicy bezpieki zwrócili szczególnie uwagę na fakt pominięcia w zaproszeniach przedstawicieli Urzędu ds. Wyznań w Warszawie. Było to efektem oburzenia redakcji na zdjęcie dwóch i przesunięcie na inny termin trzeciego z artykułów w numerze jubileuszowym tygodnika. W informacji dopisano: „W komentarzach na powyższy temat słyszy się opinie, że zaostrenie polityki władz wobec «TP» może być rezultatem nerwowej sytuacji w kraju w związku z trudnościami w zaopatrzeniu rynku wewnętrznego. Krytycznie również ocenia się milczenie władz w sprawie zwiększenia nakładu «TP»”²⁴⁴.

Na uroczystości 2-4 maja 1975 r. na Jasnej Górze SB kierowało 65 funkcjonariuszy: 24 z Referatu SB w Częstochowie, 6 z Wydziału IV, 3 z Wydziału III, 2 z Wydziału II, 14 z Wydziału „T” i 16 z Wydziału „B”. Wykonywali swoje działania przy udziale 25 tajnych współpracowników. Wśród nich były osoby o następujących pseudonimach: „Wacław”, „Janusz”, „X-1”, „Varia”, „Staszek”, „Zenon”, „Helena”, „Tolek”, „Ryszard”, „Bolek”, „Skrzetuski”, „Maciek”, „Andrzej”, „Janek”, „Kalinowski”, „Franek”, „Wiktor”, „Karol”, „Abel”, „Broniek” i „Cyryl”²⁴⁵.

W maju naczelnik Wydziału IV KW MO w Katowicach plk Lucjan Pikuła informował centralę w Warszawie o pobycie na Jasnej Górze w Częstochowie i na Skalce w Krakowie kardynała Wyszyńskiego, który następnie odjechał pociągiem z Częstochowy do Wiednia, żegnany przez liczną grupę duchownych i świeccich²⁴⁶.

Kilka dni później, 18 maja 1975 r. na Jasną Górę przybyli weterani i kombatanci wojen światowych. Obecni byli generałowie: Ludwik Mieczysław Boruta-Spiechowicz, Roman Abraham, Konrad Strzelczyk, a także ppłk Jan Kąkolewski i ks.

²⁴³ AIPN Ka, 085/41, t. 1, cz. 6, Notatka służbowa ppor. Tadeusza Madeja z odbytego spotkania z TW ps. „Dąbrowski” z dnia 21 III 1975 r., k. 150.

²⁴⁴ AIPN Ka, 085/51, Informacja dotycząca jubileuszu 30-lecia „Tygodnika Powszechnego”, Kraków 1 IV 1975 r., k. 229–230.

²⁴⁵ AIPN Ka, 085/45, t. 1, cz. 2, Plan organizacji operacyjnego zabezpieczenia uroczystości kościelnych w dniach 2–4 V 1975 r. w Częstochowie [brak daty dziennej], k. 67–70.

²⁴⁶ AIPN Ka, 085/51, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach plk. Lucjana Pikuly do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 12 V 1975 r., k. 214–215.

pplk Bernard Witucki (ci dwaj w niektórych przekazach błędnie tytułowani generałami). Gen. Boruta-Spiechowicz powiedział: „Wielkość Polski nie streszcza się w Jej granicach, lub Jej ustroju, ale przede wszystkim... w człowieku”, dalej mówił o tajemnicy Gibraltaru, odnosząc się do zagadki śmierci Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego, do rozwalonego buldożerami Mauzoleum Cmentarza Lwowskiego, sprawy Katynia i zaniedbanego na warszawskim Cmentarzu na Powązkach grobu marszałka Rydza-Śmigłego²⁴⁷. Z kolei gen. Roman Abraham domagał się rekonstrukcji zrujnowanego Cmentarza Orląt Lwowskich²⁴⁸. Pułkownik Tadeusz Bielewicz wezwał do przekazywania klasztorowi pamiątek związanych z czynem zbrojnym w latach 1914-1920 i 1939-1945²⁴⁹. Kombatantom podziękował o. Tadeusz Kubik, podkreślając, że słów tych mogła wysłuchać młodzież. O. Eustachy Rakoczy wskazał, że Jasna Góra chce pokazać związki z historią ojczyzny i dlatego proponował utworzenie specjalnej kaplicy urn, upamiętniającej wydarzenia historyczne. Polemizował też z filmem „Potop”, w którym o. Augustyna Kordeckiego przedstawiono jako milczącego świadka obrony Częstochowy, co było niegodne z prawdą historyczną²⁵⁰. Z tych wydarzeń zachowało się doniesienie podpisane pseudonimem „Ciwes”, który informował SB o spotkaniu na Jasnej Górze, o kawalerzystach, którzy przybyli i złożonych przez nich proporczykach poszczególnych jednostek. Wskazywał o. Eustachego Rakoczego jako jednego z inicjatorów spotkania, a także cytował oskarżenia pod jego adresem, jakoby rozbijał ruch kombatantki kierowany dotychczas przez dawnych kapelanów Polski Walczącej²⁵¹. Kombatanci ufundowali tablicę poświęconą pamięci obrońców Lwowa z 1918 r., którą odsłonięto 26 sierpnia 1975 r. W odezwie generałów Abrahama i Boruty-Spiechowicza czytamy: „Spuściznę naszą musimy przekazać młodym pokoleniom. Tak więc – póki Bóg nam daje jeszcze siły – meldujemy się Królowej Korony Polskiej na Jasnej Górze każdego roku podczas uroczystości kombatantkich. A kiedy stopnieją nasze szeregi, niechaj w Jasno-górskim Sanktuarium – Skarbcu Pamięci Narodowej – pozostaną świadectwa, że

²⁴⁷ AAG, Albumy, sygn. AL 454, Przemówienie gen. Ludwika Mieczysława Boruty-Spiechowicza z dnia 18 V 1975 r., b.p.; BJ, Rękopisy, przyb. 458/76, Roman Abraham, *O honor mogiły żołnierskiej*, Jasna Góra-Warszawa 1975-1976, k. 10-40; AKMCz, Jasna Góra 1978, Opis postępowania oo. Paulinów w stosunku do weteranów walki 1918-1945. Załącznik do pisma Jana Zientarskiego do o. Czesława Drzyzgiewicza z dnia 10 IV 1978 r., b.p.

²⁴⁸ AAG, Albumy, sygn. AL 454, Przemówienie gen. Romana Abrahama z dnia 18 V 1975 r., b.p.; AAN, Akta Stanisława Łuckiego, sygn. 365, Przemówienie gen. Romana Abrahama z dnia 18 V 1975 r., k. 2-3; FCDCN, sygn. 11 3003 III, Przemówienie gen. Romana Abrahama z dnia 18 V 1975 r., b.p.

²⁴⁹ BK PAN, Spuścizna Stanisława Oyrzyńskiego, BK 13784, Plk Tadeusz Bielewicz, Przemówienie wygłoszone na Jasnej Górze w dniu 18 V 1975 r., k. 29.

²⁵⁰ AAG, Albumy, sygn. AL 454, Wystąpienia o. Tadeusza Kubika i o. Eustachego Rakoczego z dnia 18 V 1975 r., b.p.; AAN, Akta Mieczysława Boruty-Spiechowicza, sygn. 107, Żołnierski Apel – Jasna Góra – 18 V 1975 r., b.p.

²⁵¹ AIPN, 0712/8, t. 1, Doniesienie od „Ciwes” z dnia 15 IX 1975 r., k. 87-88.

my, żołnierze polscy XX wieku, wierni byliśmy rodzinnym tradycjom, że naszą największą świętością była wiara katolicka, Królowa Polski i niepodległa Ojczyzna”²⁵². Tablicę poświęcił prymas Stefan Wyszyński²⁵³.

Bardzo ważnym wydarzeniem były wybory kapituły generalnej zakonu. TW „X-1” regularnie informował o ich przebiegu. W informacji czytamy, że odbywały się według wcześniej ustalonego programu: „Po złożeniu sprawozdania przez dotychczasowego generała i dyskusji nad nim co zwykle odbywa się burzliwie, wybrany zostanie spośród trzech kandydatów przewodniczący kapituły, który będzie prowadził do końca obrady. Po kilkutygodniowych nieporozumieniach w gronie paulinów aktualnie panuje względny spokój. Oponenti o. Jerzego Tomzińskiego ucichli i czekają wyniku wyborów. Z rozmów, które choć bardzo skąpo są prowadzone, można wnioskować, że szanse zostać generałem zakonu mają o. Jerzy Tomziński – na trzecią kadencję, o. Grzegorz Kotnis. Są również i takie przypuszczenia, iż po nieporozumieniach może na to stanowisko być wybrany zakonnik, który w ogóle nie był brany pod uwagę”²⁵⁴.

4 lipca 1975 r. naczelnik Wydziału V Departamentu IV MSW plk Stanisław Mozal informował o wyniku obrad Kapituły Generalnej Zakonu Paulinów. Na okres sześcioletni zostali wybrani nowi członkowie kurii: generał – o. Grzegorz Kotnis, wikariusz generalny o. Wawrzyniec Aleksander Kościelecki, definitorzy, prokurator generalny przy Stolicy Apostolskiej i administrator generalny. W najbliższych miesiącach miały nastąpić zmiany w poszczególnych klasztorach. Ponieważ paulini byli zaangażowani w działalność kardynała Wyszyńskiego i Instytutu Prymasowskiego, organizowali pielgrzymkę warszawską i uroczystości ku czci św. Stanisława w Krakowie, plk Mozal zobowiązał komendy wojewódzkie, aby w ramach prac operacyjnych ustaliły dokładny przebieg kapituły, ustaliły stopień zaangażowania do przygotowywanych obchodów 600-lecia paulinów w Polsce, stosunek poszczególnych zakonników do władz państwowych, a także polecił pozyskanie informatorów spośród ojców i braci „jeżeli to wiąże się z odpowiednimi możliwościami danej osoby” oraz kleryków „gdy chodzi o perspektywę dalszych studiów oraz pracę na placówkach za granicą”²⁵⁵.

Prezydent miasta corocznie, przed przybyciem pielgrzymki warszawskiej, wzywał na rozmowę przeora klasztoru. Dyktował jak pątnicy mają się zachować na

²⁵² AAN, Akta Franciszka Kamińskiego, sygn. 23, Odezwa z Jasnej Góry najstarszych żołnierzy Rzeczypospolitej – do Legionistów, Weteranów Powstań Narodowych, Kombatantów z lat 1914–1921 oraz II wojny światowej, Jasna Góra z dnia 26 VIII 1975 r., b.p.

²⁵³ AAN, Akta Mieczysława Boruty-Spiechowicza, sygn. 88, Fotografie projektu i z uroczystości odsłonięcia tablicy pamiątkowej ku czci obrońców Lwowa z 1918 r., b.p.; *ibidem*, sygn. 97, wycinek prasowy „Tablica Orląt Lwowskich” z 6 XII 1975 r., b.p.

²⁵⁴ AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Informacja kpt. Zdzisława Warczewskiego sporządzona na podstawie słów TW „X-1” z dnia 2 VI 1976 r., k. 107.

²⁵⁵ AIPN, 0712/8, t. 1, Pismo naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW do naczelników wydziałów IV komend wojewódzkich MO ds. SB z dnia 4 VII 1975 r., k. 83–84.

terenie miasta. Przestrzegal, aby zachowali odpowiedni porządek i słuchali się funkcjonariuszy MO. Podczas takiej rozmowy 11 sierpnia, kiedy w zastępstwie przeora Płatka (szedł z pielgrzymką) obecny był podprzeor o. Jan Nalaskowski i administrator o. Edmund Krynicki prezydent Matysiakiewicz odnotował:

„W odróżnieniu od moich rozmów w minionym okresie na ten temat z ówczesnym przeorem Klasztoru o.²⁵⁶ Kubikiem, w obecnej rozmowie przedstawiciele Klasztoru nie zgłaszali żadnych złośliwych uwag pod adresem MO, dotyczących zwalczania plagi przypinaczy, pokątnych handlarzy itp. Nie zgłaszali również, w odróżnieniu od tego co czynił Kubik, żadnych postulatów pod adresem handlu w rejonie Klasztoru a zwłaszcza potrzeby wycofania sprzedaży alkoholu z okolicznych sklepów²⁵⁷. Jednak już niedługo później przeor Płatek wystosował pisma do prezydenta miasta z prośbą o ograniczenie handlu alkoholem wokół klasztoru, gdyż dochodziło do licznych incydentów z udziałem osób pijanych i agresywnych wobec przechodniów i pielgrzymów. Szczególnie ze strony tzw. przypinaczy – „pijackiej i wulgarnej grupy kobiet i mężczyzn przypinających nachalnie odznaki religijne pielgrzymom i turystom zmierzającym na Jasną Górę i żądającym następnie odpłatności za przypinane odznaki²⁵⁸. Przeor zwracał też uwagę na brak lokali, które świadczyłyby usługi związane z wyżywieniem pańników, wskazywał szczególnie na potrzebę utworzenia baru mlecznego. Brakowało też kwater na noclegi²⁵⁹. W odpowiedzi, prezydenta stać było jedynie na wezwaniu i pouczenia dotyczące zachowania się pielgrzymów w okolicach klasztoru, gdyż według niego zakonnicy wkładali zbyt mało starań w utrzymanie porządku, a władze miasta, traktując wszystkie dzielnice jednakowo, nie widziały potrzeby szczególnego zajmowania się dzielnicami podjasnogóorskimi. Prezydent wręcz kpił z paulinów twierdząc, że nakazy i zakazy administracyjne oraz praca milicji nie zapewni bezpieczeństwa, gdyż zakonnicy zbyt mało moralnie oddziałują na wiernych lub też siła tego oddziaływania słabnie. Czynił uwagi, że „do Częstochowy przyjeżdża się nie po to, aby pić wódkę²⁶⁰. Próba interwencji w sprawie

²⁵⁶ W oryginale: OO.

²⁵⁷ Archiwum Urzędu Miasta Częstochowy, Sekretariat Prezydenta Miasta. Sprawy Wyznaniowe, sygn. 2/15, t. 2, Notatka służbowa prezydenta Częstochowy Ryszarda Matysiakiewicza, k. 161–162.

²⁵⁸ Archiwum Urzędu Miasta Częstochowy, Sekretariat Prezydenta Miasta. Sprawy Wyznaniowe, sygn. 2/15, t. 3, Pismo przeora o. Józefa Płatka do prezydenta Częstochowy Ryszarda Matysiakiewicza z dnia 18 VI 1976 r., k. 118; *ibidem*, Pismo przeora o. Józefa Płatka do prezydenta Częstochowy Ryszarda Matysiakiewicza z dnia 21 VI 1976 r., k. 107–108.

²⁵⁹ *Ibidem*.

²⁶⁰ *Ibidem*, Notatka służbowa prezydenta Matysiakiewicza z rozmowy z ojcami Nalaskowskim i Kubikiem w dniu 9 VIII 1976 r., k. 131–134. AAN, UdsW, sygn. 133/118, Notatka służbowa prezydenta miasta Ryszarda Matysiakiewicza z rozmowy przeprowadzonej 9 VIII 1976 r. Załącznik do pisma prezydenta miasta Częstochowy do wojewody częstochowskiego z dnia 9 VIII 1976 r., k. 2–6.

„przypinaczy” w 1977 r. zakończyła się ponownym wezwaniem przeora na rozmowę z prezydentem miasta. Według notatki Matysiakiewicza zakonnik przepraszał za zbyt mocny ton swego pisma i wycofał się z części twierdzeń tłumacząc, że cytował opinie docierające do klasztoru od pielgrzymów. Podczas tej rozmowy prezydent ironicznie odnosił się do problemu tzw. przypinaczy, a także wskazywał przeorowi na uciążliwość przyjmowania pielgrzymek. Według niego polegała ona na niszczeniu zieleni, zanieczyszczaniu miasta i zakłócaniu ruchu drogowego. Kiedy paulin zaproponował, aby władze miejskie urządziły wśród pielgrzymów kwestę na cele charytatywne, prezydent wyśmiał go twierdząc, że takimi sprawami powinien zajmować się klasztor. W końcowej części dokumentu Matysiakiewicz ocenił, że o. Płatek starał się być kulturalnym, ale towarzyszący mu o. Kubik był nieufny, niezadowolony i podejrzliwy²⁶¹.

Obserwacja pielgrzymki była rutynowym działaniem SB. Z poszczególnych lat zachowały się dokumenty, które uzupełniają wiedzę na ten temat, informują o szczegółach i wyjaśniają mechanizmy, np. wiadomo że na temat pielgrzymki warszawskiej w 1975 r. donosiła studentka i absolwentka Uniwersytetu Wrocławskiego TW „Inez”²⁶². Z kolei naczelnik Wydziału IV KW MO ds. SB w Częstochowie, pplk Stanisław Cyba przesłał do swojego odpowiednika w Katowicach wykaz samochodów, które zaparkowano w pobliżu Jasnej Góry²⁶³.

Czasem sposobem na pozyskanie zakonników (ale przecież nie tylko ich) do współpracy było odpowiednie wykorzystanie ich chęci uzyskania paszportu. Przykładem może być rozmowa z o. Bronisławem Matyszczykiem. Oficer SB, będący gospodarzem spotkania w biurze paszportowym, miał na celu zorientowanie się, czy zakonnik jest skłonny podjąć rozmowy na interesujące go tematy. Według zachowanych dokumentów duchowny nawet nie musiał być szczególnie wypytywany. Sam opowiadał o swoich przypuszczeniach co do przyczyn wcześniejszego odmawiania wydania mu dokumentu. Uważał, że działo się tak z winy o. Tomzińskiego, który nie darzył go sympatią. Obecnie miało się to zmienić, bo generałem został o. Kotnis, który go doceniał. O. Matyszczyk opowiadał też o szczegółach, dotyczących przebiegu obrad kapituły generalnej i kulisach wyboru nowego generała. Powiedział, że w kluczowym momencie to on wysunął kandydaturę nowego generała, co miało mu zapewnić jego przychyłność. Kapitan Andrzej Fijał po zakończeniu tej wymiany zdań zdecydował:

²⁶¹ Archiwum Urzędu Miasta Częstochowy, Sekretariat Prezydenta Miasta. Sprawy Wyznaniowe, sygn. 2/15, t. 3, Notatka służbowa prezydenta Matysiakiewicza z rozmowy z przeorem jasno-górskim o. Józefem Płatkim w dniu 11 III 1977 r., k. 156–161.

²⁶² G. Pańko, *Jezuickie Duszpasterstwa Akademickie Wrocławia i Opola w latach 1950–1989 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa. Zarys problematyki* [w:] *Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej*, red. A.P. Bieś, F. Musiał, Kraków 2014, s. 230.

²⁶³ AIPN Ka, 085/51, Pismo naczelnika Wydziału IV KW MO ds. SB w Częstochowie pplk. St. Cyby do naczelnika Wydziału IV KW MO ds. SB w Katowicach z dnia 18 VIII 1975 r., k. 164–166.

„W tej sytuacji uważam, że wskazane [jest] przeprowadzenie z nim rozmowy operacyjnej po jego powrocie z Włoch i ewentualne dalsze podtrzymanie dialogu, o ile sytuacja będzie korzystna”²⁶⁴.

Istniejąca dokumentacja wskazuje, że 5 lat później (13 czerwca 1980 r.) o. Matyszczyk, już jako przeor klasztoru w Brdowie, został zwerbowany przez SB. Figuruje w aktach pod pseudonimem „Taras”. 16 września 1986 r. został przeniesiony do klasztoru w Częstochowie i został przejęty przez Wydział IV WUSW w Częstochowie, tam jednak rozwiązano z nim współpracę²⁶⁵. W 1981 r. wykorzystywano go do sprawy operacyjnego sprawdzenia – kryptonim „Władca” – przeciwko przewodniczącemu Zarządu Gminnego NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych w Babiaku, Wacławowi Szafrzańskiemu, którego podejrzewano o działalność antysocjalistyczną. Zakonnik miał z nim kontakt przy okazji starań o materiały budowlane, potrzebne do remontu klasztoru i kościoła²⁶⁶. W świetle zachowanych materiałów później zakonnik pokłócił się z Szafrzańskim. Odmówił mu organizowania uroczystości w intencji „Solidarności” i pomocy dla więźniów politycznych²⁶⁷.

27 listopada 1975 r., po innym spotkaniu w Wydziale Paszportowym z o. Brunonem Walczakiem, starającym się o wyjazd czasowy do USA, kpt. Andrzej Fijał napisał, że cel, jakim było zorientowanie się co do stosunku zakonnika do aparatu bezpieczeństwa i ewentualne podjęcie „dialogu”, został osiągnięty. Rozmowa toczyła się wokół ogólnych relacji państwo-Kościół, a notatka kończyła się stwierdzeniem:

„Dialog ten należy kontynuować mając na uwadze opracowanie rozmówcy jako potencjalnego kandydata do pozyskania. Poza tym ważnym czynnikiem było wytworzenie dobrej woli z naszej strony, wydając mu paszport na wyjazd, co było jego pragnieniem. Niewątpliwie te elementy wpłyną korzystnie na dalsze nasze wzajemne stosunki”²⁶⁸.

Jeszcze inaczej wyglądała sytuacja o. Eugeniusza Stanisława Banasiuka, który wracając do Leśnej Podlaskiej po pobycie w Częstochowie i Warszawie, wstąpił do urzędu w Białej Podlaskiej z zapytaniem o możliwości swojego wyjazdu do

²⁶⁴ AIPN, 0712/8, t. 1, Notatka służbowa kpt. Andrzeja Fijała z przeprowadzonej rozmowy z o. Bronisławem Matyszczykiem z dnia 13 X 1975 r., k. 89–91.

²⁶⁵ AIPN Ka, 0026/2406, Kwestionariusz, k. 3–8.

²⁶⁶ Zgodę na remont uzyskano w 1978 r., *vide* AIPN Po, 62/152, t. 1, Dopisek na podaniu przeora o. Bronisława Matyszczyka do wojewody konińskiego Henryka Kaźmierczaka z dnia 22 VIII 1978 r., k. 9.

²⁶⁷ AIPN Po, 035/782, Kwestionariusz osoby sprawdzanej [brak daty], k. 12; *ibidem*, Wniosek o zakończeniu sprawy operacyjnego sprawdzenia z dnia 23 VI 1984 r., k. 14; *ibidem*, Wyciąg z informacji od TW ps. „Taras” z dnia 7 I 1982 r., k. 70; *ibidem*, Wyciąg z informacji uzyskanej od TW ps. „Taras” z dnia 27 VII 1982 r., k. 71.

²⁶⁸ AIPN, 0712/8, t. 1, Notatka służbowa kpt. Andrzeja Fijała z przeprowadzonej rozmowy z o. Bronisławem Matyszczykiem z dnia 27 XI 1975 r., k. 103–106.

Stanów Zjednoczonych. Rozmawiający z nim kpt. Eugeniusz Leonarcik, naczelnik Wydziału IV KW MO w Białej Podlaskiej, uzyskał informację o bardzo złych wzajemnych relacjach paulinów na Jasnej Górze z nowym generałem o. Kotniem, który nie potrafił zdobyć szerszego poparcia i sprawiał wrażenie człowieka sterowanego, przy czym o. Banasiuk stwierdził, że generał jest kierowany przez grupę innych zakonników, którymi się otoczył. Negatywnie też wypowiadał się o swoim przełożonym w Leśnej Podlaskiej. W notatce służbowej oficera SB czytamy:

„Na uwagę zasługuje niczym nieskrępowana chęć udzielenia informacji, przy wyraźnej trosce o zachowanie²⁶⁹ tego faktu w tajemnicy. Osobiście zapewniłem rozmówcę, iż mnie również zależy na tajemnicy treści naszych rozmów. Pouczyłem go jednocześnie jak ma się zachować wobec przeora i kolegów zakonnych, aby nie zdradzić swych kontaktów ze Służbą Bezpieczeństwa. Na zakończenie rozmowy wskazałem, iż poważnie podejmiemy do jego starań o wyjazd za granicę, o czym zostanie pisemnie powiadomiony. Wskazałem przy tym, iż przy następnej rozmowie jeszcze porozmawiamy o sposobie jego postępowania, aby rozwiać ewentualne podejrzenia wobec jego osoby ze strony przeora i innych, co do kontaktów ze SI[uzbą] Bezp[ieczeństwa]”²⁷⁰.

We wnioskach funkcjonariusz podkreślił jeszcze, jak bardzo zależy zakonnikowi na wyjeździe i jak źle ma relacje z przełożonymi. Zaobserwował też niechęć rozmówcy do życia zakonnego i zainteresowanie życiem świeckim. Stwierdził, że należy wykorzystać go do działań SB, a później przewidzieć możliwość wyprowadzenia go z zakonu i zapewnienia pracy. Podanie o zgodę na wyjazd polecił rozpatrzyć pozytywnie. W dokumencie jest jednak odrębna adnotacja przełożonego kpt. Leonarcika, w której napisano, że działa pochopnie i najpierw powinny być zrealizowane konkretne przedsięwzięcia. „Osobiście uważam, że jest to jeszcze jeden kandydat na «uciekiniera»”²⁷¹.

Zmiana władz w zakonie stała się dla SB wygodną okazją do analizy wewnętrznych relacji. W październiku 1975 r. zastępca naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW, ppłk Stefan Ostapiński rozesłał do podległych jednostek (tych, na których terenie znajdowały się placówki zakonne paulinów) pismo, w którym polecił szczególnie analizować wewnętrzne relacje w zakonie. Ustalił kilka ważnych kierunków zainteresowania problemami. Przede wszystkim polecił obserwację poczynań nowych władz z gromadzeniem informacji na temat osób zadowolonych i niezadowolonych. Bardzo ważne były informacje na temat relacji z prymasem Wyszyńskim i „Ósemkami”, aktualnej pozycji przedstawicieli dawnych władz zakonu (przede wszystkim o. Tomzińskiego), wyników podróży

²⁶⁹ W oryginale: zachowniu.

²⁷⁰ AIPN, 0712/8, t. 1, Notatka służbowa spisana ze słów paulina o. Stanisława Banasiuka z dnia 30 IV 1976 r., k. 190–191.

²⁷¹ *Ibidem*, k. 191–192.

nowego generała do placówek zakonnych w Jugosławii, USA i Rzymu, decyzje personalne. Interesowano się też osobą przeora jasnogórskiego o. Józefa Płatka, jego relacjami z podwładnymi i ocenami sprawowania przez niego funkcji. Zwrócono szczególną uwagę na osobę o. Gabriela Lorenca, który objął stanowisko prokuratora generalnego przy Stolicy Apostolskiej w Rzymie²⁷². Informowano o reaktywowaniu seminarium duchownego na Skalce w Krakowie²⁷³.

SB interesowała się przygotowaniem do obchodów 600-lecia sprowadzenia obrazu Matki Bożej do Częstochowy. Kapitan Andrzej Fijał w notatce ze spotkania z TW „Kazimierz” zapisał:

„Na wstępie t.w. wręczył mi do wglądu opracowany już i zatwierdzony program obchodów 600-lecia [...]. Program ten zawierał część wstępną ogólną, oraz hasła na poszczególne lata p[ocząwszy] od 1 I 1976 r. do 1982²⁷⁴ r. Uwidocznione tam również były programy duszpasterskie. Poza tym t.w. wręczył mi skład komisji uroczystości obchodów 600-lecia Jasnej Góry, gdzie uwidocznione były poszczególne sekcje oraz nazwiska przewodniczących tych sekcji. Po zrobieniu odbitek fotograficznych, wypożyczony dokument oddałem t.w. o godz. 17¹⁵, w umówionym miejscu. Ze względu na to, że t.w. wypożyczył ten dokument, oryginału nie mógł nam pozostawić²⁷⁵”.

W 1976 r. rozpoczęto sześciolletni okres przygotowań do Jubileuszu 600-lecia Jasnej Góry. 1 stycznia o godzinie 21⁰⁰ w polskich kościołach uderzyły dzwony, a w sanktuarium jasnogórskim rozpoczęto uroczysty Apel²⁷⁶.

Od początku 1976 r. Episkopat Polski protestował w sprawie zmian w Konstytucji PRL. Chodziło o wpisanie do niej przewodniej roli partii, co zdaniem duchownych było uprzywilejowaniem jednej grupy ludzi, czyniąc z niej powołaną do sprawowania władzy. Pisano wręcz: „Szczególnie groźnie w tej totalistycznej perspektywie rysowałyby się sprawa prawdziwej wolności sumienia i wyznania jako podstawowego prawa osoby, w związku z tym, także sprawa zadań Kościoła, do którego należy ogromna większość członków Narodu i obywateli Państwa Polskiego. W tych warunkach akceptacja i afirmacja ateizmu jako światopoglądu, według którego owa rządząca grupa chciałaby legitymować Naród Polski oraz kształtować życie tego Narodu, kulturę i wychowanie młodzieży, niesłaby w sobie zapowiedź poważnego zagrożenia nie tylko całej tradycji i kultury narodowej,

²⁷² *Ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie pplk. Stefana Ostapińskiego z 24 i 28 X 1975 r. do naczelników wydziałów IV komend wojewódzkim MO, k. 92–93.

²⁷³ *Ibidem*, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie kpt. Ryszarda Kupczyka do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 2 XII 1975 r., k. 130.

²⁷⁴ W oryginale: 1972.

²⁷⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa kpt. Andrzeja Fijała z odbytego spotkania z TW „Kazimierz” z dnia 25 XI 1975 r., k. 99.

²⁷⁶ Z.S. Jabłoński, *W godzinie Apelu z Janem Pawłem II*, Częstochowa 2003, s. 12.

która wyrosła z inspiracji chrześcijańskich, ale nade wszystko, zagrożenie podstawowych praw osoby [...]”²⁷⁷.

Natomiast w liście z 18–19 lutego 1976 r. „Sześć wieków królowania Maryi w Polsce przez jasnogórski Wizerunek” duchowni podkreślali historyczne znaczenie miejsca. Odwoływali się do patriotyzmu, wiary w odzyskanie niepodległości w czasach zaborów i narodowej jedności, którą spajało sanktuarium²⁷⁸. W kolejnym liście, zawierającym chronologiczną kontynuację treści poprzedniego, wskazywali m.in. na tradycję powstania warszawskiego, opisywali dramat obozów koncentracyjnych. Poruszając tematykę czasów powojennych podkreślili wielką próbę wiary, jaką przeżywa naród Polski wobec zaplanowanej ateizacji politycznej²⁷⁹. Pisma episkopatu powstały w czasie, kiedy bezpieka przygotowywała się do kolejnego ataku na Kościół.

W styczniu 1976 r. powstał „Plan pracy operacyjnej Wydziału V Departamentu IV MSW na lata 1976–1977”. Przewidywano w nim przeciwdziałania w stosunku do takiej działalności zakonów, którą uznano za szkodliwą politycznie i społecznie. Dążono do osłabienia zasięgu ich oddziaływania, a także do rozbicia wewnętrznego, na przykład poprzez tworzenie „klimatu dezaprobaty do przełożonych”, a także skłócenie grup prezentujących rozbieżne poglądy. Dążono do dezintegracji na linii zakony-episkopat, zakony-księża diecezjalni, pomiędzy różnymi zakonami. Chciano na przykład doprowadzić do ograniczenia samodzielności zakonów, tak aby były podporządkowane biskupom. Wykorzystać zakony do przesyłania do Watykanu opinii obniżających autorytet prymasa Wyszyńskiego²⁸⁰ i biskupów. Planowano wzmocnić, rozszerzyć i lepiej wykorzystywać sieć agenturalną, także do działań wywiadu i kontrwywiadu. Chciano pozyskiwać do współpracy możliwie największą grupę zakonników, co tłumaczono dużą rotacją na kierowniczych stanowiskach w zakonach i wpływem szeregowych zakonników na wybór przełożonych. Każdy z pracowników operacyjnych otrzymał zadanie wytypowania 4–6 kandydatów na tajnych współpracowników spośród zakonników

²⁷⁷ APKat, KW PZPR, Sekretariat, sygn. 301/VI/9, Pismo Konferencji Episkopatu Polski do przewodniczącego Komisji Nadzwyczajnej dla przygotowania projektu ustawy o zmianie Konstytucji PRL, przewodniczącego Rady Państwa w Warszawie Henryka Jabłońskiego z dnia 26 I 1976 r., k. 76–77.

²⁷⁸ J. Marecki, *Wizje patriotyzmu w listach Episkopatu Polski w latach 1949–1981* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia*, red. E.K. Czaczkowska, R. Łatka, Warszawa 2019, s. 215–216.

²⁷⁹ *Sześć wieków królowania Maryi w Polsce przez jasnogórski Wizerunek* [w:] *Listy pasterskie Prymasa Polski oraz Episkopatu 1975–1981*, Paris 1988, s. 247.

²⁸⁰ Działania Watykanu i kardynała Wyszyńskiego czasem były mało spójne. Nie zawsze konsultowano z prymasem Polski poczynania przyjeżdżającego do Polski abp. Luigię Poggiego, nuncjusza do kontaktów z krajami Europy Wschodniej, rządzonymi przez komunistów. Na takie tarcia i nieporozumienia w 1976 r. wskazuje abp Bronisław Dąbrowski: P. Raina, *Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie*, Warszawa 2001, s. 42–44.

pełniących funkcje kierownicze, lub mających takie perspektywy w przyszłości. Ponadto chciano ograniczać możliwości kadrowe zakonów. W związku z tym dążono do dobrego rozpoznania wewnętrznej sytuacji w zakonach, ustalenia osób wpływowych oraz mogących w przyszłości objąć kierownicze stanowiska. Postanowiono o zabezpieczeniu środkami technicznymi (podsluchem) i osobowymi źródłami informacji posiedzeń Konferencji Wyższych Przełożonych Zakonnych, Komisji Duszpasterstwa Akademickiego, posiedzeń Rady Głównej i konferencji plenarnych episkopatu odbywających się na Jasnej Górze, którą w Planie SB określano kryptonimem „Twierdza”. Prowadzić działania do zastosowania na stałe techniki operacyjnej w klasztorze. Przewidziano konieczność powstawania odrębnych planów w zakresie rozpoznawania przygotowań i przebiegu warszawskiej pielgrzymki pieszej i majowych pielgrzymek duszpasterstwa akademickiego na Jasną Górę. Dążono do stworzenia sytuacji, w której kierownicze stanowiska będą obejmowali zakonnicy lojalni wobec władz państwowych, jednocześnie osoby dla tych władz niewygodne będą „utrącające” ze stanowisk i eliminowane²⁸¹.

Działania te znalazły swoją kontynuację w następnych latach, a nawet je rozszerzano, jak w przypadku polecenia rozpoznania pracy Krajowego Ośrodka ds. Powołań na Jasnej Górze²⁸².

Do tych kłopotów doszły tarcia wewnątrz zakonu. TW „X-1” relacjonował: „Nowe kierownictwo i rada definitorów nie opanowała jeszcze do tej pory całkowicie sytuacji w zakonie. Obecny general po objęciu stanowiska chciał wprowadzić ostry rygor, lecz jak do tej chwili nie udało się to, a wręcz odwrotnie, spowodowało niechęć do niego wielu zakonników, którzy początkowo stali po stronie nowych władz. Skład definitorium nie może sobie poradzić z wieloma sprawami. Powodem tego jest fakt, że jego członkowie są zbyt mało przedsiębiorczy, niemający pojęcia do wykonywania takich funkcji. [...] Stosunki między generałem a przeorem jasnogórskim są nienajlepsze i były już wypadki dość ostrych spięć. [...] Ogólnie wśród zakonników istnieje pogląd, że obecne kierownictwo zakonu nie przetrwa całej kadencji i albo samo złoży rezygnację lub uczyni to pod naciskiem ogółu zakonników. W domach zakonnych w kraju również dzieje się nie najlepiej. Powstają nieporozumienia, których general nie może opanować. Sprawa zadłużeń klasztoru w Stanach Zjednoczonych w dalszym ciągu jest niezalatwiona. Prowadzona jest dalej kontrola przez przedstawicieli Kongregacji ds. Zakonnych, którzy swe relacje przekazują kard. Królowi. Staral się on jakoś tę

²⁸¹ 1976 styczeń 12, Warszawa – Informacja na temat planów pracy polityczno-operacyjnej Wydziału IV MSW na lata 1976–1977 [w:] *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979...*, s. 199–209.

²⁸² 1978 styczeń 30, Warszawa – Informacja na temat planów pracy Wydziału V Departamentu IV MSW na lata 1978–1979 [w:] *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979...*, s. 305.

sprawę wyjaśnić i doprowadzić do końca, lecz wynikające coraz to nowe sprawy nie pozwalają na takie załatwienie”²⁸³.

W końcu marca 1976 r. Wydział IV częstochowskiej SB dokonał analizy i podsumowania swoich działań w kontekście uroczystości kościelnych. Najważniejsze były te związane z Jasną Górą. Podkreślano, że w ciągu półrocznego okresu pielgrzymkowego do sanktuarium przybywa około 1,5 mln wiernych. Przybywają liczne pielgrzymki z kraju, ale też z innych państw. Na Jasną Górę pielgrzymują duchowni, w tym hierarchowie Kościoła, także z krajów zachodnich, a prowadzone przez nich rozmowy często stawały się podstawą opracowania koncepcji działań na kolejne lata. Do tej pory podstawowym źródłem informacji na temat uroczystości i prezentowanych postaw politycznych duchowieństwa były udokumentowane technicznie przemówienia. Podczas największych świąt angażowano wszystkie siły do tzw. zabezpieczenia fizycznego. Zakłócało to normalny tok pracy wydziału, a osiągnięte efekty oceniano jako niewspółmiernie małe. W przyszłości planowano położyć nacisk na operacyjne zabezpieczenie przygotowań i przebiegu uroczystości. Tłumaczono to brakiem pełnej wyprzedzającej informacji, co zmuszało bezpiekę do interesowania się całością zagadnień pracy duszpasterskiej i co rozpraszało siły i środki. Z tej przyczyny funkcjonariusze często skupiali swoją uwagę na zjawiskach mniej istotnych, zamiast na najważniejszych problemach²⁸⁴.

Ponadto pracownicy Wydziału IV podejmowali pracę, która powinna być wykonywana przez funkcjonariuszy innych wydziałów. Jako przykład podano zabezpieczanie pielgrzymek stanowych czy zagranicznych. Podsumowywano, że największe uroczystości, przypadające na dni 14–16 sierpnia i 24–26 sierpnia zabezpieczano siłami całej jednostki, co stanowiło liczbę 634 funkcjonariuszy wszystkich pionów KW MO w Częstochowie. Do tej liczby należy jeszcze dodać 55 pracowników z innego terenu. Wskazano też na nadmierne rozbudowanie sztabu dyspozycyjno-operacyjnego. Angażując wszystkie dostępne środki uzyskiwano dobrze udokumentowane wystąpienia hierarchów kościelnych, a także sprawne ich przesłanie do MSW, władz partyjnych i administracyjnych. Dysponowano wiedzą, którzy hierarchowie przybyli na Jasną Górę. Ponadto ustalano liczby uczestników poszczególnych pielgrzymek. Najlepiej opracowywano dokumentację grupy 17 – pielgrzymki warszawskiej, gdyż tam SB posiadała największą sieć osobowych źródeł informacji. Sprawowano zewnętrzną kontrolę nad przebiegiem uroczystości. Założono, że od 1976 r. informacje o wszelkich celach uroczystości, programie i planowanym zasięgu uroczystości będą uzyskiwane od osobowych źródeł informacji już na etapie powstawania koncepcji lub organizo-

²⁸³ AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Informacja TW „X-1”, przyjęta przez kpt. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 20 I 1976 r., k. 111.

²⁸⁴ AIPN, 0712/8, t. 1, Założenia do planów zabezpieczeń uroczystości kościelnych, które odbędą się na terenie województwa częstochowskiego w 1976 r. z dnia 29 III 1976 r., k. 176–177.

wania. Miało to pozwolić lepiej planować pracę Wydziału. Także podczas trwania samych uroczystości podstawową formą zabezpieczenia miały być prace operacyjne, a nie zabezpieczenie fizyczne, gdyż to ostatnie stawiało funkcjonariuszy na pozycji biernych odbiorców. Podczas zjazdów stanowych chciano skupić się na wypowiedziach i treściach rozmów duchownych z uczestnikami, pozostawiając rozpoznanie świeckich uczestników Wydziałowi III. Postanowiono wyposażyć tajnych współpracowników w minifony, żeby dokumentowali spotkania o charakterze zamkniętym. Zwrócono uwagę, że w przypadku organizowania większych pielgrzymek, lepsze możliwości ich zabezpieczenia posiadają miejscowe struktury SB i to one, posiadając własną sieć agenturalną, powinny kompletować materiał dotyczący składu osobowego, przejazdu i pobytu w Częstochowie. Poszczególne Wydziały z różnych ośrodków miejskich powinny dzielić się tą wiedzą na wzór współpracy Wydziału IV Komendy Stołecznej MO w Warszawie z Wydziałem IV KW MO w Częstochowie. Postanowiono zrezygnować z fotografowania anonimowych pielgrzymów i numerów rejestracyjnych samochodów zaparkowanych w pobliżu Jasnej Góry, gdyż nie przynosiło to żadnych rezultatów. Natomiast konieczne było fotografowanie (było to w kompetencjach Wydziału „B”) przywódców i organizatorów grup w celu ustalenia ich tożsamości, rejestrowanie przejazdów samochodów z hierarchami kościelnymi, autobusów i samochodów ciężarowych przedsiębiorstw państwowych (miało to być dowodem na ich pobyt w okolicach Jasnej Góry), transparentów niesionych przez pątników. Zakładano, że po każdej dużej uroczystości o charakterze cyklicznym lub stanowiącej element przygotowań do 600-lecia nastąpi szczegółowa analiza, w wyniku której zostaną wysunięte wnioski. Na ich podstawie chciano przewidzieć kolejne działania duchownych, planować własną pracę, szczególnie tę o charakterze operacyjnym, wyeliminować powstałe błędy w dotychczasowych działaniach. Opracowano też koncepcję zabezpieczenia najbliższych uroczystości. Podkreślono, że rozpoczyna się sześćioletni okres przygotowań Kościoła do jubileuszu 600-lecia, a opracowany w tym celu przez duchownych program „maryjny” został zsynchronizowany z programem duszpasterstwa ogólnego. Oprócz tego na Jasnej Górze miało odbyć się wiele dużych uroczystości, które były niezależne od tych programów. Wskazywano na stosowanie przez Kościół różnych form propagandowego oddziaływania: listy pasterskie, komunikaty episkopatu, referaty, kolportaż skryptów i ulotek. Przewidywano, że rozmach planowanych uroczystości będzie większy od uroczystości milenijnych w 1966 r. Olbrzymie znaczenie sanktuarium podkreślało już hasło pierwszego roku przygotowań do jubileuszu: „Každy Polak czcicielem Maryi Jasnogórskiej”. Pracownicy Wydziału IV KW MO w Częstochowie podzielili planowane przez Kościół uroczystości na cztery grupy.

W pierwszej znalazły się: pielgrzymka warszawska połączona z uroczystościami Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (15 sierpnia), Matki Boskiej Częstochowskiej (26 sierpnia), Narodzenia Najświętszej Maryi Panny (9 września) oraz inne pielgrzymki, przybywające na Jasną Górę w tych dniach. Do ich za-

bezpieczenia planowano wytypować tajnych współpracowników do przejścia całej trasy pielgrzymki, wystąpić do innych jednostek SB, aby zabezpieczyły ją operacyjnie i fizycznie na swoim terenie, rozeznąć się co do trasy przemarszu, noclegów i postojów na terenie województwa częstochowskiego. Po uzyskaniu tych ostatnich informacji planowano zorganizowanie punktów, z których rozdawano zadania pracownikom Wydziału „B” (wskazanie rozpoznanych aktywistów i osób pełniących funkcje przywódcze), Wydziału Ruchu Drogowego i Służby Prewencji (wskazanie osób, na które należy zwrócić uwagę w przypadku dokonanego wykroczenia). Zakładano pozyskanie osobowych źródeł informacji, a także rozplanowanie zadań dla istniejącej już sieci agenturalnej. Przewidziano wykorzystanie techniki operacyjnej w celu rozpoznania osób, a także nastrojów, treści głoszonych nauk, refleksji organizatorów z przebiegu pielgrzymki i planów na przyszłość w zakresie organizowania pielgrzymki w kolejnych latach. W ogólny sposób sprecyzowano jeszcze jeden cel działań operacyjnych – oddziaływanie na założoną uprzednio lub doraźnie problematykę. W przypadku uroczystości organizowanych na Jasnej Górze przede wszystkim planowano zapewnienie technicznej dokumentacji kazań, przemówień, szczególnie tych duchownych, którzy byli znani z wrogiej postawy wobec władz państwowych. Zadaniem Wydziału „B” było informowanie o przybyciu hierarchów kościelnych i ich podróżach na terenie województwa, wykonanie fotografii autobusów i samochodów ciężarowych należących do przedsiębiorstw państwowych. Zadaniem Wydziału III było rozpoznanie uczestników spotkań stanowych i zawodowych, a także pozyskanie informacji o tematyce prowadzonych dyskusji. Rolą Wydziału II była obserwacja cudzoziemców, a szczególnie dziennikarzy, ich kontaktów z duchownymi i świeckimi uczestnikami uroczystości. Poszczególne wydziały SB były zobowiązane do wymiany informacji między sobą. Zakładano wykorzystanie sieci agenturalnej do śledzenia wewnątrz klasztoru prowadzonych rozmów między organizatorami zarówno duchownymi, jak i świeckimi, a także treści wykładów i dyskusji dla wąskich grup zaproszonych gości. W celu podjęcia działań dezinformacyjnych planowano wychwycić wszelkie przypadki napięć, sporów i niezadowolonych. Po zakończeniu uroczystości miała być przeprowadzona analiza działań i ich skuteczności, a także wyciągnięte wnioski na przyszłość. Przewidywano, że do przeprowadzenia wszystkich działań, oprócz Wydziału IV zostaną użyte siły Wydziału II i Wydziału III, Wydziału Prewencji, Wydziału Ruchu Drogowego, wydziałów IV innych jednostek. Padły też konkretne liczby: 8 osób (2 samochody) z Wydziału „B” KW MO w Katowicach i 13 osób (wyposażonych we własny sprzęt) z Wydziału „T” KW MO w Katowicach. Całością miał kierować specjalny sztab KW MO.

Drugą grupę stanowiły tradycyjne stanowe uroczystości religijne. Najważniejsze z nich były organizowane dla młodzieży żeńskiej, dla studentów (szczególnie dni modlitw dla duszpasterstwa akademickiego), dla nauczycieli i dla kombatantów. Wymagały one mniejszego zaangażowania sił i środków. Planowano wykorzystać sieć agenturalną do wczesnego pozyskiwania wiedzy na temat organizowanych

uroczystości, zapewnić dokumentację techniczną kazań i przemówień, rozpoznać grupy stanowe i cudzoziemców (Wydział II i Wydział III), zapewnić informację na temat treści rozmów wewnątrz klasztoru, przeszkolić zaufanych i sprawdzonych TW w celu wyposażenia ich w minifony. Po zakończeniu uroczystości podobnie dokonywano analiz i wyciągano wnioski. Całością prac kierował naczelnik Wydziału IV w porozumieniu z naczelnikami innych wydziałów, które brały udział w akcji.

Trzecia grupa to obchodzone w sanktuarium jasnogórskim święta rocznicowe: wybuchu powstania warszawskiego, odzyskania niepodległości (11 listopada), rozpoczęcia roku szkolnego, pielgrzymka mężczyzn i młodzieży męskiej, Świętej Rodziny (w pierwszą niedzielę po Bożym Narodzeniu). Do tej grupy zaliczono też inne uroczystości na terenie województwa częstochowskiego: odpust św. Anny w Oleśnie (bo przybywali tam biskupi diecezji opolskiej) i odpust Matki Bożej Gidelskiej w Gidlach. Uroczystości te postanowiono zabezpieczać przede wszystkim siłami Wydziału IV. W przypadku, gdy będą w nich brały udział osoby w gestii zainteresowań Wydziału III, to możliwa będzie wzajemna współpraca. Przewidywano, podobnie jak w poprzednich przypadkach, zapewnienie technicznej dokumentacji kazań i przemówień (ale mieli to robić już pracownicy Wydziału IV wyposażeni w minifony), dostarczenie przez osobowe źródła informacji treści rozmów, nauk głoszonych na spotkaniach zamkniętych, a także wyrażanych poglądów poszczególnych osób. Także w tym przypadku planowano wyposażać tajnych współpracowników w minifony. Zebrany materiał miał być wnikliwie analizowany.

Czwarta grupa uroczystości obchodzonych z okazji większych świąt kościelnych tj. Zielonych Świąt, Bożego Ciała, Wszystkich Świętych, Wielkanocy i Bożego Narodzenia, miała być zabezpieczana siłami Wydziału IV. Planowano oczywiście nagrywanie kazań i ogłoszeń, listów pasterskich i komentarzy, a także szacowanie liczby uczestników, grup wiekowych i zawodowych²⁸⁵.

Ponadto w stosunku do paulinów na Jasnej Górze planowano rozpoznanie organizatorów spotkań i odczytów. Interesowano się rozlokowaniem przybyłych hierarchów i kierowników grup pielgrzymkowych w obrębie klasztoru. Bezpieczeństwo zależało na pozyskaniu agentów wśród zakonników opiekujących się gośćmi, a także rozpoznanie członków chóru i opiekunów Jasnogórskiego Ośrodka Powołań²⁸⁶.

²⁸⁵ *Ibidem*, Założenia do planów zabezpieczeń uroczystości kościelnych, które odbędą się na terenie woj. częstochowskiego w 1976 r. z dnia 29 III 1976 r., k. 176–187.

²⁸⁶ *Ibidem*, Załącznik do założeń planu zabezpieczenia imprez kościelnych na Jasnej Górze oraz planu dezintegracji środowiska kleru rzymskokatolickiego – opracowanych przez Wydział IV KW MO w Częstochowie, k. 188–189.

W 1976 r. chciano nad zakonem roztoczyć kontrolę finansową. Zapowiedziano kontrolę placówki w Czerwiennym²⁸⁷. W tej sprawie istotna była interpretacja przepisów. Generalł zakonu o. Grzegorz Kotnis musiał tłumaczyć urzędnikom, że zgodnie z rozporządzeniem ministra (nr 35 z 6 lipca 1949 r.) zgromadzenie zakonne nie podlegało prawu rejestracji jak stowarzyszenia, a jedynie władze zakonu składały podanie o uregulowanie bytu prawnego. Ponieważ zakonnicy nie prowadzą działalności gospodarczej i finansowej to nie mogą podlegać kontroli finansowej²⁸⁸.

Silną kontrolą obejmowano pielgrzymki młodzieży. Prężnie działało duszpasterstwo młodzieży akademickiej. W Częstochowie odpowiadał za nie ks. Ireneusz Skubiś i do jego obowiązków, nałożonych przez bp. Barełę, należało rozlokowanie części pątników przybyłych na majowe uroczystości. 8 maja przybyli duszpasterze akademicy z całego kraju. Pod Jasną Górą zgromadziło się ok. 5 tysięcy osób. Zjazd rozpoczęto od konferencji w kaplicy Różańcowej dla około 100 osób. Przemawiał ks. Feliks Folejowski, który stwierdził, że utożsamianie się partii z narodem nie jest prawdziwe, podobnie jak twierdzenie, że Polak to katolik. Podkreślał, że w życiu codziennym można zaobserwować zakłamanie: „w domu inaczej, w pracy inaczej, na uczelni inaczej, dla robienia punktów zapisujemy się nieraz do organizacji i człowiek zaczyna się gubić”²⁸⁹. Rankiem następnego dnia część młodzieży zwiedzała Częstochowę, inni poszli do parku pod Jasną Górę. Nosili emblematy z symbolami poszczególnych ośrodków akademickich, śpiewali pieśni religijne. To, na co zwróciła uwagę SB, to śpiewany refren „Chrześcijanin Polak to ja”²⁹⁰. Bezpieka odnotowała też m.in. intencje podczas różańca w kaplicy Matki Bożej. Modlono się o sprawujących władzę, aby zrozumieli jak wielka na nich ciąży odpowiedzialność i za niewinnie siedzących w więzieniach²⁹¹. Podobnie było podczas drogi krzyżowej po wałach jasnogórskich. Niezidentyfikowani przez bezpiekę prowadzący, przy poszczególnych stacjach nawiązywali do bieżącej sytuacji politycznej w kraju. Przy stacji piątej mężczyzna wezwał do współcierpienia za wiarę i poglądy, a przy stacji dziewiątej kobieta porównała trzeci upadek Jezuu

²⁸⁷ AAN, UdsW, sygn. 133/118, Pismo dyrektora WdsW UW w Nowym Sączu Bolesława Leśniaka do przełożonego generalnego Zakonu oo. Paulinów w Częstochowie z dnia 19 V 1976 r., k. 147.

²⁸⁸ *Ibidem*, Pismo generala zakonu o. Grzegorza Kotonisa do WdsW UW w Nowym Sączu z dnia 31 V 1976 r., k. 138.

²⁸⁹ AIPN, 0639/126, Szyfrogram nr 359/76 naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perlicusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 8 V 1976 r., k. 9.

²⁹⁰ *Ibidem*, Szyfrogram nr 362/76 naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perlicusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 9 V 1976 r., k. 23.

²⁹¹ *Ibidem*, Szyfrogram nr 361/76 naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perlicusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 9 V 1976 r., k. 20.

sa Chrystusa z człowiekiem, który z podniesionymi rękoma jest prowadzony do milicyjnego wozu i zakończyła: „Módlmy się za miliony prześladowanych, wśród których i ja jestem”²⁹².

W 1976 r. o pielgrzymkach kombatanatów informowało Radio Wolna Europa. Obchodzono je w kolejne rocznice bitwy pod Monte Cassino. Obecni byli generałowie w stanie spoczynku, uczestnicy II wojny światowej. Pobyt kombatanatów wpisywał się w obchody 600-lecia obrazu Matki Bożej. „Drodzy słuchacze, częstochowski wzywa dzwon. Jasnogórski szaniec stanie się w nadchodzącą sobotę widownią manifestacji religijno-patriotycznej, o której oficjalne środki masowego przekazu w kraju milczą, chociaż z pewnością obchody o takim znaczeniu żywo obchodzą społeczeństwo”²⁹³. Następnego dnia można było usłyszeć:

„Na progu obchodów 600-lecia zbiorą się weterani powstań narodowych i kombatanaci II wojny światowej na żołnierski apel przed tą, którą uznawali i uznają za opiekunkę słusznej sprawy – [tj.] walki w obronie ojczyzny. Zbierają się więc żołnierze różnych dróg, na różnych ładach, morzach i w powietrzu, różnych losów wojennych, klęsk i zwycięstw, aby przed tron jasnogórski zanieść błaganie o przywrócenie wolności ich ojczyźnie”²⁹⁴. To ostatnie określenie zostało podkreślone długopisem i opatrzone wykrzyknikiem przez pracownika Urzędu do spraw Wyznań. Trzeba tutaj dodać, że kombatanaci byli już tego roku po raz drugi na Jasnej Górze. Pierwszy raz miał miejsce 3 maja, kiedy, jak już wyżej wspomniałem, na ręce kardynała Wyszyńskiego składali Matce Bożej – Zwycięskiej Bogurodzicy order „Virtuti Militari” (zrobiono to jednak bez formalnej zgody Kapituły Krzyża Virtuti Militari, co było powodem do krytyki tego aktu). Podczas uroczystości obecny był m.in. delegat Stolicy Apostolskiej abp Luigi Pogii²⁹⁵.

²⁹² *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perliceusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 9 V 1976 r., k. 25–26; *ibidem*, Informacja dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie gen. bryg. Konrada Straszewskiego dotycząca ogólnokrajowych dni modlitw na Jasnej Górze dla młodzieży skupionej w duszpasterstwie akademickim z dnia 10 V 1976 r., k. 29–30.

²⁹³ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Serwis Nasłuchu Polskiego Radia godz. 21.10 z dnia 20 V 1976 r. Panorama Dnia: Tadeusz Olsztyński, Przed nadchodzącymi uroczystościami na Jasnej Górze, k. 1; *vide*: AIPN, 0639/126, Informacja dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie gen. bryg. Konrada Straszewskiego dotycząca uroczystości na Jasnej Górze z okazji rocznicy bitwy pod Monte Cassino oraz treści przemówienia kard. Wyszyńskiego w Ursusie z dnia 22 V 1976 r., k. 33–36.

²⁹⁴ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Serwis Nasłuchu Polskiego Radia z 22 V 1976 r., godz. 21.10 z 21 V 1976 r. Panorama Dnia: Roman Sikorski, O uroczystościach na Jasnej Górze, k. 2–3.

²⁹⁵ AAN, Akta Mieczysława Boruty-Spiechowicza, sygn. 105, Homilia o Eustachego Rakoczego z 3 V 1976 r., b.p.; AKMCz, Jasna Góra 1978, Opis postępowania oo. Paulinów w stosunku do weteranów walki 1918–1945. Załącznik do pisma Jana Zientarskiego do o. Czesława Drzygiewicza z dnia 10 IV 1978 r., b.p.

W relacji Radia Wolna Europa zaznaczano też, że w uroczystościach mieli wziąć udział także „skazańcy łagierni” i więźniowie obozów koncentracyjnych²⁹⁶. Pielgrzymki kombatantów i więźniów obozów koncentracyjnych przebiegały zawsze bardzo uroczysto. Dbano o stroje i symbolikę. Więźniowie KL Auschwitz przynosili ze sobą „chorągiew oświęcimską”, eksponowano obraz Matki Bożej Partyzantów, przekazano ornat dla prymasa Polski z napisem „Bóg. Honor. Ojczyzna”, złożono urnę z prochami ofiar Katynia i Oświęcimia. Przekazywano sobie zdjęcia Józefa Piłsudskiego i jego grobu. Generalowie i hierarchowie Kościoła wygłaszali przemówienia. Oczywiście wszelkie wystąpienia były dokumentowane, a ich streszczenia trafiały na biurka partyjnych notabli. Z przemówienia bp. Musiela, wygłoszonego do około 3 tysięcy osób, wynotowano słowa o niemożliwości współistnienia katolicyzmu z socjalizmem, gdyż partia wzmogła walkę ideologiczną z Kościołem, zamyka świątynie a ludzie boją się przyznawać do religii i są szykanowani²⁹⁷.

Równoległe odbyły się dni modlitwy dla pracowników służby zdrowia. Przewodniczył im arcybiskup Henryk Gulbinowicz. Choć uroczystości te przypadły w tym samym czasie, co kombatantów, to poświęcono im osobne sprawozdania. SB notowała wszelkie treści o charakterze społecznym, niezgodne z oficjalną polityką państwa w tym zakresie, np. o konieczności oparcia się przez polską rodzinę postępującej laicyzacji²⁹⁸. Podobnie czyniono podczas uroczystości kościelnych dla nauczycieli. Tym razem uwagę bezpieczeństwa zwróciły mocne wystąpienia biskupów: Franciszka Musiela i Ignacego Tokarczuka. Pierwszy mówił m.in. o przypadkach naruszania wolności sumienia i wyznania wobec młodzieży, oskarżał o to dyrektorów szkół, krytykował propagandę ateistyczną. Drugi wskazywał na prześladowanie Kościoła wszelkimi metodami administracyjnymi i łamanie praw człowieka w Polsce. W informacji MSW na temat tych uroczystości ujęto też wystąpienie jednego z księży, który podawał przykłady nawróceń i odchodzenia z młodzieżowych organizacji komunistycznych. Na dowód pokazywał złożone jako wota odznaki Związku Młodzieży Socjalistycznej i Związku Młodzieży Polskiej²⁹⁹.

²⁹⁶ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Serwis Nasluchu Polskiego Radia z 22 V 1976..., k. 2–3. Szerzej: J. Durka, *Pielgrzymki byłych więźniów obozów koncentracyjnych na Jasną Górę w okresie PRL-u...*, s. 229–235.

²⁹⁷ AIPN, 0639/126, Informacja dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie gen. bryg. Konrada Straszewskiego... z dnia 22 V 1976 r., k. 34; AAG, Albumy, sygn. AL 417, Dokumentacja fotograficzna, b.p. Stosunek komunistów do prób szerzenia kultu Józefa Piłsudskiego opisał w: J. Durka, *Aparat bezpieczeństwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeciw próbom kultywowania pamięci Józefa Piłsudskiego – kilka wybranych przykładów* [w:] *Wokół Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego męża stanu, wodza i bohatera narodowego*, red. A. Smoliński, J. Durka, Toruń 2020, s. 247–280.

²⁹⁸ AIPN, 0639/126, Szyfrogram nr 397/76 naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie ppłk. Alojzego Perliceusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 23 V 1976 r., k. 37–39.

²⁹⁹ *Ibidem*, Informacja dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie gen. bryg. Konrada Straszewskiego dotycząca przebiegu dorocznych uroczystości kościelnych dla nauczycieli na Jasnej Górze z dnia 7 VII 1976 r., k. 46–48.

1 września na Jasną Górę ponownie przybyli kombatanci. Kolejna rocznica rozpoczęcia drugiej wojny światowej była okazją do spotkania byłych żołnierzy 27 pułku piechoty. Jednym z głównych organizatorów był płk rezerwy Zygmunt Szewczyk. Zaplanowanie uroczystości w sanktuarium spowodowało, że kombatanci nie otrzymali wsparcia władz administracyjnych Częstochowy z wojewodą na czele. Wojewoda nie wyraził zgody na ufundowanie tablicy upamiętniającej poległych żołnierzy, tym bardziej odrzucił pomysł ufundowania popiersia gen. Leopolda Okulickiego „Niedźwiadka”. Kombatanci, których przybyło niewielu, zapowiedzieli kolejne spotkanie na 12 września tego roku. Na Jasną Górę mieli przyjechać dawni żołnierze pułku, rozrzucony po całym świecie. Tablica i tak miała zostać wmurowana na Jasnej Górze, co oczywiście zwróciło uwagę bezpieczeństwa. W celu pozyskania kolejnych informacji wykorzystywano tajnego współpracownika o pseudonimie „Varia”, który miał spotkać się z płk. Szewczykiem i rozpracowywać działania kombatantów³⁰⁰.

Bezpieka rozpoczęła też rozpracowywanie działań Kościoła w związku z przygotowaniem do 600-lecia Jasnej Góry.

Już 20 stycznia 1976 r. TW „X-1” donosił:

„Od bieżącego roku rozpoczęły się uroczystości 600-lecia obecności obrazu M. Bożej na Jasnej Górze. Opracowano już program na poszczególne lata. Zakończenie tej imprezy ma odbyć się w 1982 r. Przy opracowywaniu programu duży wkład miały właśnie pracownice Instytutu Prymasowskiego, z wnioskami których zgadzało się kierownictwo zakonu”³⁰¹.

Jednocześnie tajny współpracownik doniósł o podjętych inicjatywach remontowych na terenie klasztoru. Krytykował je i wskazywał na brak odpowiednich pozwoleń. Kapitan Zdzisław Warczewski w podsumowaniu informacji dopisał zadanie:

„W porozumieniu z odpowiednim Wydziałem Urzędu Wojewódzkiego ustalić czy faktycznie prace budowlane na Jasnej Górze są wykonywane bez zgody konserwatora zabytków. W wypadku pozytywnym w uzgodnieniu z Wydz[iałem] V Dep[atramentu] IV spowodować opracowanie i opublikowanie artykułu w prasie mającego na celu podanie do szerszej wiadomości społeczeństwa o samowoli zakonników”³⁰².

Rozpoczęto kontrole. 1 marca do klasztoru przybyła komisja w składzie: Waldemar Królak, Józef Palessniak i Henryk Gębka. Nie stwierdzili prowadzenia

³⁰⁰ AIPN, 0712/8, t. 1, Doniesienie TW „Varia”, przyjęte przez st. szer. Stanisława Bublę, z dnia 1 IX 1976 r., k. 225–226. W Archiwum Akt Nowych zachowały się notatki gen. Mieczysława Boruty-Spiechowicza z tych uroczystości, *vide*: AAN, Akta Mieczysława Boruty-Spiechowicza, sygn. 106, 1976 r. 12 września na Jasnej Górze – Święto Piechoty, b.p.

³⁰¹ AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Informacja TW „X-1”, przyjęta przez kpt. Zdzisława Warczewskiego, z dnia 20 I 1976 r., k. 111.

³⁰² *Ibidem*, k. 113.

robót pod szczytem zabytkowej kaplicy, ale prace w innych miejscach³⁰³. Cztery dni później bezpieka informowała prezydenta Matysiakiewicza, że na Jasnej Górze prowadzonych jest jednocześnie kilka remontów i niektóre nie posiadają odpowiednich zezwoleń. Pod pretekstem remontu wałów budowane są nowe pomieszczenia, powstają też nowe pokoje gościnne³⁰⁴. Następną komisją przybyła 24 marca. Byli to: konserwator zabytków Henryk Zamorski, kierownik Wydziału Gospodarki Przestrzennej i Ochrony Środowiska UM w Częstochowie – Zygmunt Drews oraz inspektor UM Waldemar Królak. Rzeczywiście stwierdzono wykonywanie niektórych prac bez stosownych zezwoleń³⁰⁵.

Z dalszych doniesień TW „X-1” wynika, że komisji nie wpuszczono do części remontowanych pomieszczeń tłumacząc się klauzurą, choć wywieszono tylko tabliczkę. Pomieszczenia te ani wcześniej, ani później nie były objęte klauzurą. Zakonnicy mieli wykorzystać fakt, że w składzie komisji była kobieta. TW w kolejnych doniesieniach kontynuował wątek remontów³⁰⁶. Dawało to bezpieczeństwo szerokie możliwości kontroli. W ówczesnym systemie, gdzie ze względu na represjonowanie Kościoła szalenie trudno było uzyskać zgody na prowadzenie budowy i przebudowy, duchowni często ryzykowali i dokonywali różnych przeróbek niezgodnie z obowiązującym prawem. W tym wypadku bezpieka miała bieżące informacje, gdzie i co jest zmieniane na Jasnej Górze. Dawało to podstawę do kolejnych kontroli i wezwań do Wydziału do spraw Wyznań przedstawicieli kierownictwa zakonu. Na podstawie tych doniesień rozmówcy mieli pełną wiedzę odnośnie prowadzonych w klasztorze prac.

Realizowano „wyrzedzające rozpoznanie operacyjne centralnie planowanych przez hierarchię oddziaływań duszpasterskich i ideologicznych Kościoła – kierunków, metod i form uruchamiania kontrofensywy kościelnej przeciw procesom laicyzacji i kształtowania socjalistycznych stosunków w społeczeństwie polskim”³⁰⁷, w tym oczywiście programu realizacji obchodów 600-lecia, które przewidziano na 26 sierpnia tego roku³⁰⁸. SB rozpoczęło prowadzenie sprawy obiektowej

³⁰³ Archiwum Urzędu Miasta Częstochowy, Sekretariat Prezydenta Miasta. Sprawy Wyznaniowe, sygn. 2/15, t. 3, Notatka służbowa z dnia 1 III 1976 r., k. 101.

³⁰⁴ *Ibidem*, sygn. 2/15, t. 3, Pismo zastępcy komendanta ds. SB KW MO w Częstochowie plk. Henryka Wojciechowskiego do prezydenta miasta Częstochowy Ryszarda Matysiakiewicza z dnia 5 III 1976 r., k. 102–103.

³⁰⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa spisana z wizji lokalnej, przeprowadzonej w dniu 24 III 1976 r. w klasztorze oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie, k. 104–105.

³⁰⁶ AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Notatka służbowa kpt. Andrzeja Fijała z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 19 VIII 1976 r., k. 119; *ibidem*, Notatka służbowa kpt. Andrzeja Fijała z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 8 X 1976 r., k. 115–119.

³⁰⁷ 1976 *styczeń 12, Warszawa – Główne kierunki pracy polityczno-operacyjnej Departamentu IV MSW i jego odpowiedników w terenie na lata 1976–1977* [w:] *Instrukcje, nityczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989...*, s. 695.

³⁰⁸ *Ibidem*, s. 695–696.

„Sierpień’76”³⁰⁹. W tym celu wykorzystywano m.in. dawnego brata zakonnego, a później wikariusza w jednej z parafii koło Proszowic, a ostatecznie wikariusza bez przydziału placówki ze względu na alkoholizm – TW „Stefana”. W 1977 r., w obawie o dekonspirację, złożono wniosek o zaniechanie z nim współpracy³¹⁰.

Przeor o. Płatek przynajmniej od czerwca 1976 r. znajdował się w kręgu bezpośredniego zainteresowania bezpieki. Założono mu teczkę kandydata na tajnego współpracownika, co oznaczało zamiar werbunku. O istnieniu tej teczki nie wiedział, podobnie jak o kryptonimie jaki jej nadano: „Lojalny”. Fakt ten wynikał z licznych spotkań przeora z przedstawicielami władz Częstochowy, a także odwiedzin oficerów, którzy przychodzili do niego pod różnymi pretekstami, np. 27 kwietnia 1976 r. na pierwszą taką rozmowę do klasztoru przyszedł płk Alojzy Perliceusz. W rozmowach tych o. Płatek przyjmował postawę ugodową, starał się nie wchodzić w konflikty. Tematami były bieżące sprawy: organizacja pielgrzymek i przyjazd gości zagranicznych. Samego werbunku jednak nie dokonano, a w świetle dokumentów z teczki osobowej sprawa przestała być aktualna w momencie, kiedy o. Płatek został generałem zakonu³¹¹. Po rozmowie w dniu 19 czerwca 1976 r. płk Alojzy Perliceusz napisał już, że odbyła się ona z kandydatem na TW i że wręczył mu album „Pejzaż dawnej Warszawy”, który stał się pretekstem do rozpoczęcia dyskusji. Dalej rozmowa toczyła się wokół bieżących spraw zaplanowanych uroczystości, w tym skarg dotyczących handlarzy, którzy zaczepiali turystów³¹². Kolejna notatka została już napisana w formie „doniesienia”. Pierwsza jej część dotyczyła kardynała Wyszyńskiego, jego 75 rocznicy urodzin i wyrażanych przez niego poglądów (m.in. najważniejszym elementem jest służebność władzy wobec człowieka. Władza musi być przekonana, że jest ona dla usług człowieka. Jeżeli straci to pojęcie, przestaje funkcjonować). Kolejne notatki informowały o pielgrzymkach, uroczystościach jasnogórskich i osobach odwiedzających sanktuarium. W „doniesieniu” nie znajdujemy nic nadzwyczajnego, a ułożenie tego i zatytułowanie w taki sposób wydaje się inicjatywą pplk. Alojzego Perliceusza³¹³. Kolejne informacje są już spisane w formie notatek służbowych. 13 września 1976 r. stało się jasne, jakie były plany SB wobec przeora. Odwiedzający go pplk Perliceusz zanotował:

„Rozmowa, którą prowadziłem z kandydatem na t.w. ps. „Lojalny” przebiegała w atmosferze serdeczności i kandydat w czasie rozmowy odpowiadał szczerze na zadawane pytania. W czasie spotkania, które odbyło się w pomieszczeniach klasz-

³⁰⁹ AIPN, 0639/126, Notatka sierż. Bogusława Włodka z odbytego spotkania z TW „Stefan” w dniu 26 VIII 1976 r., k. 146.

³¹⁰ Materiały na temat TW „Stefan” w: AIPN Ka, 00142/38/Jacket, Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Stefan” – Nr rej. 262, k. 1–24.

³¹¹ AIPN Ka, 0026/138, Kwestionariusz, k. 5–13; *ibidem*, Notatka służbowa pplk. Alojzego Perliceusza z przeprowadzonej rozmowy z o. Józefem Płatkiem z dnia 27 IV 1976 r., k. 17–18.

³¹² *Ibidem*, Notatka służbowa pplk. Alojzego Perliceusza z dnia 19 VI 1976 r., k. 22–23.

³¹³ *Ibidem*, Doniesienie z dnia 4 VIII 1976 r., k. 25.

toru poczęstował mnie koniakiem i herbatą. Na spotkaniu wręczyłem kandydatowi komplet remerów, czym był bardzo ucieszony, dziękując stwierdził, iż będą one mu przypominać naszą znajomość. Na zakończenie rozmowy zaproponowałem dalszy kontakt z naszą Służbą i potrzebę prowadzonych rozmów w przyszłości. Na propozycje kandydat wyraził zgodę zachęcając do dalszych rozmów³¹⁴.

Prawdopodobnie dlatego w rozmowie w lutym następnego roku uczestniczył podprzeor klasztoru o. Nałaskowski, co popsulo szyki oficerowi SB. Tym razem zapisał, że dał do zrozumienia całkowicie oficjalną formę dyskusji. Po przyjeździe podprzeora powiedział o. Płatkowi, że w przyszłości chciałby rozmawiać z nim bez udziału osób trzecich³¹⁵. Systematycznie zbierano na jego temat informacje od siedmiu tajnych współpracowników, działających na terenie klasztoru: TW „Bonifacy Szczepaniak”, TW „Stachowiak”, TW X-1”, TW „Krystyna”, TW „Benedykt”, TW „Jurek”, TW „Eugeniusz”³¹⁶. Kolejna notatka pplk. Alojzego Perliceusza pochodzi z lutego 1978 r., kiedy o. Płatek mieszkał już w Leśniowie – wcześniej ustąpił ze stanowiska przeora. Nie chciał rozmawiać na temat konfliktu wewnątrz zakonu, a był to najostrzejszy z konfliktów w najnowszej historii paulinów, bo zakończony zniesieniem generała ze stanowiska przez papieża³¹⁷.

Można podejrzewać, że rezygnacja o. Płatka ze stanowiska przeora była efektem wcześniej przygotowanej kombinacji. W bardzo ciekawy sposób przedstawia to po czasie o. Melchior Królik w Kronice Klasztoru Jasnogórskiego. Nie czynił tego jak kronikarz, „na bieżąco”, ale po czasie, po decyzji papieża Jana Pawła II o usunięciu o. Grzegorza Kotnisa ze stanowiska generała. W kronice czytamy:

„Poza kilkoma osobami (z najbliższej świty) nikt nie wierzy w rzekomo dobrowolną rezygnację z urzędu przeorskiego o. Józefa Płatka. Owszem, była to rezygnacja, ale spowodowana podstępnie nieprawdopodobnie krzywdzącymi zarzutami. O. general Grzegorz Kotnis zawezwał o. Józefa Płatka na zebranie Definitorium i oskarżył go o działalność przeciwko generalowi. Koronnym argumentem było pisemne zeznanie brata [...], wyrzuconego karnie za homoseksualizm (można sprawdzić w aktach!). Żadne rzeczowe tłumaczenie się o. Józefa nie docierało do o. generała, który kilkakrotnie wskazując ręką na leżące przed nim jakieś pismo, powtarzał to samo: «tu jest napisane». W tej sytuacji – ogromnego wzburzenia nerwowego nie należy się dziwić, że o. Józef oznajmił: «proszę więc od tej chwili nie uważać mnie za przeora Jasnej Góry!» O to właśnie chodziło! Natychmiast o. general rezygnację przyjął i zapytał o. Józefa, gdzie chce pracować, w którym klasztorze? Ale w tym momencie nastąpiła interwencja Definitora I. Leonarda Pietrasa, który odważył się zwrócić uwagę o. generalowi, że tak

³¹⁴ *Ibidem*, Notatka służbowa pplk. Alojzego Perliceusza z dnia 13 IX 1976 r., k. 31.

³¹⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa pplk. Alojzego Perliceusza z dnia 8 II 1977 r., k. 36.

³¹⁶ *Ibidem*, Wyciągi z różnych informacji od tych tajnych współpracowników, k. 37–46, 51–62.

³¹⁷ *Ibidem*, Notatka służbowa pplk. Alojzego Perliceusza z rozmowy przeprowadzonej z kandydatem na TW ps. „Lojalny” z dnia 8 II 1977 r., k. 47–50.

poważnej decyzji nie można podejmować w podnieceniu nerwowym. O. Józef Platek opuścił pokój, gdzie była sesja Definitorium i poszedł do pokoju o. Podprzeora Jana Nalaskowskiego, gdzie akurat i ja byłem. Wszedł bardzo podenerwowany i powiedział: «nie jestem już przeorem Jasnej Góry!» Opowiedział przebieg swego sądu i zauważyłem jak bardzo bolał go zarzut spreparowany przez [...], a raczej postawa o. generała, że na świadectwie takiego człowieka oparł swoje zarzuty braku współpracy. Nie mogłem do końca spokojnie wysłuchać relacji o. Józefa i krzyknąłem: «Józek, coś ty zrobił?! Połknąłeś sprytnie zastawiony haczyk. Przecież to był wyraźny podstęp!» [...] W powszechnym odczuciu stała się okropna niesprawiedliwość, będąca wynikiem nacisku czynników ubocznych (spoza zakonu), ponieważ o. Józef zajmował bardzo zdecydowane stanowisko wobec władz świeckich³¹⁸.

Z informacji TW „Jurek” poznajemy opinię o „pokerowej” zagrywce generała, który miał w ten sposób odsunąć o. Platka od szans na przejęcie władzy w zakonie. TW wskazywał też na innych zakonników, którzy na znak protestu, a jednocześnie solidarności z o. Platkiem, składali swoje rezygnacje z pełnionych funkcji. TW „Jurek”, prowadzony przez starszego inspektora Wydziału V Departamentu IV MSW pplk. Józefa Chojnackiego, albo przebywał w klasztorze w Warszawie, albo często przyjeżdżał do stolicy w sprawach służbowych. Wyrażał przekonanie, że po zaistniałych zmianach personalnych po pewnym czasie zapanuje spokój, co miała gwarantować lojalna postawa nowego przeora wobec o. generała Kotnisa. TW „Jurek” otrzymał zadanie doręczenia protokołów posiedzeń definitorium oraz przygotowanego dla kardynała Wyszyńskiego resume³¹⁹.

TW „Krystyna” informował por. Stanisława Kowalczyka, że nie zna przyczyn konfliktu między o. Józefem Platkiem a o. Michałem Kotnisem. Był zaskoczony przebiegiem zdarzeń: „O. Platek mimo wszystko był kolegą o. generała i nikt nie przypuszczał, że zostanie tak potraktowany. [...] O. Platek posiada poparcie wśród zakonników, jest dobrym organizatorem, umie wygłaszać kazania, w przyszłości ma szansę zostać generałem. [...] Niezrozumiała jest również sprawa mianowania o. Sykstusa przeorem³²⁰”. TW „Krystyna” otrzymał od oficera SB zadanie podania przyczyn konfliktu w klasztorze jasnogórskim i podania danych o przyszłych nowicjuszach³²¹. Podczas kolejnych spotkań informował o zmianach

³¹⁸ AJG, sygn. 3465, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 I 1965 r. do 18 VI 1979 r., wpis korygujący zapis z dnia 5 VIII 1977 r., k. 738–739.

³¹⁹ AIPN, 0712/8, t. 2, Notatka starszego inspektora Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie pplk. Józefa Chojnackiego ze spotkania z TW ps. „Jurek” odbytego w dniu 6 VII 1977 r. z dnia 7 VII 1977 r., k. 66–69; *ibidem*, Notatka starszego inspektora Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie pplk. Józefa Chojnackiego ze spotkania z TW ps. „Jurek” odbytego w dniu 11 VII 1977 r. z dnia 14 VII 1977 r., k. 72.

³²⁰ AIPN Ka, 0026/316, t. 2, Informacja 1 por. Stanisława Kowalczyka spisana ze słów TW „Krystyna” z dnia 2 VIII 1977 r., Częstochowa, k. 15–16.

³²¹ *Ibidem*, k. 19.

w zakonie i dokonywał krótkich charakterystyk poszczególnych zakonników³²². W zachowanych materiałach archiwalnych znajdujemy informację, że TW „Krystyna” to o. Władysław Przekop, pozyskany do współpracy z SB przez por. Stanisława Kowalczyka w dniu 18 czerwca 1977 r. Oficer jednak nie pobrał od niego pisemnego zobowiązania do współpracy. Tłumaczył to następująco: „Na dalszą naszą znajomość wyraził ochotę i zgodził się na spotkania. Zobowiązania nie pobierałem mając na uwadze długofalowy proces wiązania taj[nego] wsp. z naszym aparatem. Nadałem mu pseudonim «Krystyna»”³²³. Pierwszy okres współpracy trwał do 1982 r. lub do 1983 r., W 1983 r. TW wyjechał do Kalmar w Szwecji³²⁴. W informacjach i notatkach zawartych w teczce osobowej można przeczytać, że drugi okres rozpoczął się 26 lutego 1987 r., od spotkania z oficerem Wydziału IV WUSW w Koninie, ppor. Romanem Lewandowskim, już po powrocie TW ze Szwecji. Brakuje jednak potwierdzenia takiego stanu rzeczy w postaci konkretnych doniesień i notatek³²⁵. W tzw. teczce pracy znajduje się kilkanaście informacji spisanych ze słów TW, datowanych od 2 sierpnia 1977 r. do 11 sierpnia 1982 r., a także kilkadziesiąt notatek służbowych pracowników SB, głównie na temat podejmowanych wysiłków spotkania się. Można powiedzieć, że TW na ostatnie spotkania stawiał się niechętnie i wyraźnie ich unikał³²⁶.

Wróćmy jednak do wydarzeń z 1976 r. Tradycyjnie kulminacja uroczystości jasnogórskich przypadła na sierpień. 15 sierpnia w uroczystej sumie pontyfikalnej uczestniczyło ok. 40 tysięcy wiernych, w większości młodzieży. 45-minutowe kazanie wygłosił kardynał Stefan Wyszyński. O 16⁰⁰ rozpoczęło się nabożeństwo różańcowe. Obecny podczas uroczystości bp Władysław Miziołek skrytykował ateizm i wskazał na Matkę Bożą Częstochowską jako symbol walk o chrześcijańskie oblicze narodu. 20-minutową naukę wygłosił o. Zachariasz Jabłoński i nawiązał w niej do historii Polski. Stwierdził, że królowie polscy wygrywali, bo byli w kontakcie z Matką Bożą, że jej pomoc była widoczna podczas potopu szwedzkiego i bitwy warszawskiej, zwanej „cudem nad Wisłą”³²⁷. Do rocznicy tej bitwy

³²² AIPN Ka, 0026/316, t. 2, Informacja 2 por. Stanisława Kowalczyka spisana ze słów TW „Krystyna” z dnia 7 X 1977 r., Częstochowa, k. 24–26; *ibidem*, Informacja 3 por. Stanisława Kowalczyka spisana ze słów TW „Krystyna” z dnia 30 XI 1977 r., Częstochowa, k. 24–26.

³²³ *Ibidem*, t. 1, Kwestionariusz – rezultat pozyskania z dnia 18 VI 1977 r., k. 14; *ibidem*, Raport z pozyskania przeprowadzonego w dniu 18 VI 1977 r., k. 39.

³²⁴ *Ibidem*, Notatka służbowa kpt. Stanisława Kowalczyka z dnia 18 XI 1982 r., k. 82; *ibidem*, Notatka służbowa z dnia 23 III 1983 r., k. 83.

³²⁵ *Ibidem*, Kierunkowy plan wykorzystania tajnego współpracownika ps. „Krystyna” z dnia 19 III 1987 r., k. 97–98.

³²⁶ *Ibidem*, Notatki i informacje od 2 VIII 1977 r. do 11 VIII 1982 r., k. 15–83.

³²⁷ AIPN, 0639/126, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w dniach 14–15 VIII 1976 r. do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV KW MO w Warszawie z dnia 15 VIII 1976 r., k. 56–58; *ibidem*, Informacja dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie gen. bryg. Konrada Straszewskiego

odwołała się też redakcja Radia Wolna Europa, która zdając relację z uroczystości jasnogórskich przypominała, że w Polsce niepodległej było to święto żołnierza polskiego na pamiątkę zwycięstwa nad bolszewikami w 1920 r. W audycji „Fakty, wydarzenia, opinie” przywołała słowa obecnego w Częstochowie francuskiego dziennikarza „Le Monde” Manuela Lugbere, który stwierdził, że kardynał Wyszyński to człowiek mogący gromadzić ogromne tłumy, że u stóp klasztoru zgromadziło się 200 tysięcy pielgrzymów (bezpieka raportowała o 40 tysiącach). Francuz stwierdzał, że pielgrzymka do Częstochowy nie jest tylko manifestacją religijną, a przy każdej okazji ujawnia się prawdziwe oblicze chrześcijańskiej Polski – „do głębi przeciwnej komunizmowi”. Słowa te oczywiście nie umknęły Serwisowi Nasłuchu Polskiego Radia i znalazły się w raportach bezpieki³²⁸. Kilka dni później na Jasnej Górze odbyły się uroczystości z okazji ogólnokrajowej pielgrzymki mężczyzn i młodzieży męskiej. Mocne kazanie wygłosił bp Józef Rozwadowski, który wskazał, że Kościół oczekuje odważnych mężczyzn mogących stanąć w jego obronie i przeciwstawić się ateizmowi. Stwierdził, że ateizm nie osiągnie zamierzonych celów, a fundamentem rozwoju człowieka jest wiara. Wytykał, że na koloniach zabrania się dzieciom praktyk religijnych, w szkole narzuca światopogląd materialistyczny, a przecież Konstytucja PRL gwarantuje wolność sumienia. Kwestionował programy radia i telewizji, jako niezgodne z oczekiwaniami rodziców. Z kolei bp Kazimierz Gurda powiedział m.in., że każdy mężczyzna jest zobowiązany do walki z ateizmem, jako największym wrogiem ludzkości³²⁹. Także 26 sierpnia, z ust kardynała Wyszyńskiego można było usłyszeć, że biskupi od dawna postulowali, aby zerwać z polityczną ateizacją, bo nie ma ona nic wspólnego z przebudową społeczną i gospodarczą, jest sprzeczna z demokracją i praworządnością³³⁰.

26 sierpnia to przede wszystkim uroczystość rozpoczęcia przygotowań do 600-lecia Jasnogórskiego Sanktuarium Królowej Polski. Paulini rozesłali do parafii list, którego kopia znalazła się oczywiście w kompletowanych przez bezpiekę dokumentach. Czytamy w nim m.in.:

„Decyzją i Listem Episkopatu w dniu 1 stycznia br. został uroczystie zapoczątkowany okres 6 lat wdzięczności za sześć wieków obecności Matki Najświętszej w jej Cudownym Obrazie na Jasnej Górze. Obraz ten, otoczony od zarania sank-

dotycząca przebiegu dorocznych uroczystości maryjnych w dniach 14–15 VIII 1976 r. z dnia 16 VIII 1976 r., k. 60–61.

³²⁸ *Ibidem*, Serwis Nasłuch Polskiego Radia z dnia 18 VIII 1976 r., k. 93–94.

³²⁹ *Ibidem*, Informacja dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie gen. bryg. Konrada Straszewskiego dotycząca treści społeczno-politycznych w przemówieniach biskupów oraz przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze z okazji pielgrzymki mężczyzn i młodzieży męskiej z 23 VIII 1976 r., k. 113–114.

³³⁰ *Ibidem*, Szyfrogram nr 789 naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perliceusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 26 VIII 1976 r., k. 117–118.

tuarium szczególną czcią, stał się z czasem symbolem tego, co polskie i katolickie oraz znakiem łączącym i zespalającym wszystkie dzieci ochrzczonego Narodu polskiego. Z wizerunkiem tym została związana historia naszej Ojczyzny i Kościoła w Polsce, gdyż Jasna Góra dzieliła zawsze dolę i niedolę naszych dziejów”³³¹.

W dokumentacji znajdują się też stenogramy kazań z 26 sierpnia i informacje tajnych współpracowników „Wacław” i „Stefan”³³². W kazaniu o. Rufina Abramka zwraca uwagę wiele wątków historycznych. Przywołał pamięć II Rzeczypospolitej i 550-lecia Jasnej Góry, kiedy dla pielgrzymów przygotowano 57 dodatkowych pociągów³³³. Rzeczywistość PRL była tego przeciwieństwem. Nawiązał do czasu potopu szwedzkiego i czasu bitwy warszawskiej 1920 r. Przypomniwał doświadczenia II wojny światowej i obozów koncentracyjnych, kiedy religijność realizowano w konspiracji. Odnosząc się do początków okresu powojennego mówił:

„W 1946 r. było tutaj na Jasnej Górze milion pielgrzymów, aby zaświadczyć, że wtedy kiedy wrogom udało się zgnieść wszystkie światła wolności dla Polski, nie udało się im zgnieść tego światła, którym był Kościół i ta Częstochowska Pani. Oni to wiedzieli, oni to przeżyli na własnej historii, na własnej skórze i oni mieli tysiące dowodów, że to Jasnogórska Pani pozwoliła im i Narodowi przeżyć i zmartwychwstać, by mogli dziękować”³³⁴.

Na zakończenie swego kazania o. Rufin Abramek przywołał przykład Chrystusa, który głosił Ewangelię w czasach Cesarstwa Rzymskiego, kiedy wielu żyło w niewoli. Wezwał: „Żyćcie godnie w warunkach, które są niegodne życia ludzkiego, w warunkach jakiegokolwiek terroru [...]”³³⁵.

Dość interesująca jest notatka ze spotkania pracownika bezpieczeństwa z tajnym współpracownikiem „Stefan”. Znalazły się tam uwagi dotyczące zachowania się duchownych po czerwcowej fali strajków i protestów. Z usłyszanych dyskusji księży wnioskował, że komentowali audycje Radia Wolna Europa. Jednak, kiedy zbliżył się do takiej czwórki omawiającej politykę Związku Sowieckiego, Chin, a także sytuację w Polsce, ci zadali mu pytanie czy jest patriotą. Odpowiedział, że jest za młody na określenie się. Usłyszał wtedy od księży, że słusznie uważa, ale jednocześnie ci sami duchowni zakończyli toczoną wcześniej dyskusję. Zaczęli

³³¹ *Ibidem*, List Paulinów z Jasnej Góry w związku z jubileuszem 600-lecia Jasnogórskiego Sanktuarium Królowej Polski – Historia Cudownego Obrazu, k. 123.

³³² *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perliceusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 26 VIII 1976 r., k. 129.

³³³ *Ibidem*, Stenogram kazania wygłoszonego przez o. Rufina Abramka w dniu 26 VIII 1976 r. o godz. 6.00 na szczycie Jasnej Góry. Załącznik do pisma naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perliceusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 26 VIII 1976 r., k. 140.

³³⁴ *Ibidem*, k. 142–143.

³³⁵ *Ibidem*, k. 145.

opowiadać dowcipy³³⁶. Według materiałów archiwalnych TW „Stefan” to ks. Józef Petryka, który został pozyskany współpracy w dniu 17 czerwca 1972 r. przez por. Franciszka Tałacha z RSB KP MO w Proszowicach. Od 4 września 1975 r. był „prowadzony” przez inspektora SB Wydziału IV sierż. Bogusława Włodka. Był wielokrotnie wynagradzany pieniędzmi. W dniu 7 stycznia 1977 r. st. sierż. Włodek złożył wniosek o zaniechanie dalszej współpracy z TW. Powodem było to, że TW podczas spotkań coraz częściej był pijany, a później w ogóle przestał na nie przychodzić³³⁷. Ponieważ już we wcześniejszych w materiałach pojawia się ten sam pseudonim, można przypuszczać, że istniał jeszcze jeden tajny współpracownik, któremu nadano ten sam kryptonim.

Inny tajny współpracownik komentował kazanie kardynała Wyszyńskiego. Według TW prymas uczynił wtedy uwagę pod adresem pracowników Służby Bezpieczeństwa, aby ci znaleźli sobie bardziej pożyteczną pracę³³⁸. Według innego doniesienia, pochodzącego od informatorów z Łodzi, prymas kwestionował rozbudowę aparatu bezpieczeństwa twierdząc, że ludzi tych można wykorzystać w sposób bardziej pożyteczny i w atrakcyjniejszych zawodach. Informatorzy z Łodzi byli pielgrzymami wywodzącymi się ze środowiska akademickiego³³⁹.

We wrześniu na Jasnej Górze odbyły się dni modlitw członków dawnego, istniejącego przed wojną, Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”. Było to już kolejne z corocznych spotkań „odrodzeniowców” z ich dawnym kapelanem, prymasem Wyszyńskim. Pierwszy taki zjazd zorganizowano już w październiku 1957 r. (przed wojną, 24 maja 1936 r. do sanktuarium przybyła wielka pielgrzymka ogólnopolska młodzieży akademickiej). Te zjazdy nieformalnych grup katolików-inteligentów były poddawane inwigilacji. Uczestnicy byli obserwowani. Wielu członków dawnego „Odrodzenia” stało się działaczami Klubów Inteligencji Katolickiej³⁴⁰. Jeden ze współorganizatorów był tajnym

³³⁶ AIPN, 0639/126, Notatka sierż. Bogusława Włodka z odbytego spotkania z TW „Stefan” w dniu 26 VIII 1976 r., k. 146; AIPN Ka, 0028/8, t. 3, Notatka sierż. Bogusława Włodka z odbytego spotkania z TW „Stefan” w dniu 26 VIII 1976 r., k. 84.

³³⁷ AIPN Ka, 0028/8, t. 1, Kwestionariusz TW – rezultat pozyskania z 17 VI 1972 r., k. 19; *ibidem*, Wniosek st. sierż. Bogusława Włodka o zaniechanie dalszej współpracy z TW „Stefan” z dnia 7 I 1977 r., k. 180.

³³⁸ *Ibidem*, Informacja kpt. Stanisława Boczka spisana ze słów TW „Wacława” w dniu 26 VIII 1976 r., k. 147.

³³⁹ *Ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Łodzi do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie na temat 50 pieszej pielgrzymki na Jasną Górę z dnia 1 IX 1976 r., k. 160–161.

³⁴⁰ M. Gawdzik, *Przyjaciel „odrodzenia”* [w:] *Czas nigdy go nie oddali. Wspomnienia o Stefanie kardynale Wyszyńskim*, red. A. Rastawicka, B. Piasecki, współpraca M. Zieliński, Kraków 2011, s. 51; A. Przewłoka, *Kluby Inteligencji Katolickiej w województwie katowickim 1956–1989*, Katowice 2016, s. 62–70; K. Bialecki, *Klub Inteligencji Katolickiej w Poznaniu wobec przemian społeczno-politycznych lat osiemdziesiątych XX wieku* [w:] *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń działań niezależnych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, red. K. Bialecki, Warszawa–Poznań 2014, s. 213; *idem*, *Klub Inteligencji*

współpracownikiem SB ps. „Janusz”. Miał on zadanie neutralizacji wystąpień politycznych. Realizował je w ten sposób, że w nieoficjalnych rozmowach wyrażał opinie, że Jasna Góra nie jest miejscem odpowiednim na politykowanie, na Jasnej Górze wszyscy powinni modlić się. Było to zresztą zgodne z tym, co mówił bp Bareła. Zadanie to udało się tylko częściowo, bo w jednej z grup uczestników (w grupie III) nadal poruszano niewygodne dla władz państwowych zagadnienia, związane z polityką względem rodziny, wyrażono opinie, że Polacy żyją na granicy konspiracji, krytykowano prawo sankcjonujące aborcję³⁴¹.

Treści o charakterze społeczno-politycznym nie brakowało także na różańcu, prowadzonym 2 października przez o. Andrzeja Skowronka. Według informacji pozyskanych przez SB miał on powiedzieć, że należy modlić się za ludzi niewierzących, będących „plagą narodu”, a także w „intencji zdrowia i siły, abyśmy mogli stać w długich kolejkach za jedzeniem”³⁴².

Od maja 1976 r., wraz z kolejnymi pismami przeora o. Platka do I sekretarza KW PZPR w Częstochowie i ministra zdrowia i opieki społecznej Mariana Śliwińskiego, wróciła sprawa zwrotu budynku szpitala przy ul. Kordeckiego 2³⁴³. Powodem było przeprowadzanie tam gruntownego remontu, zmieniającego całkowicie charakter tego budynku, użytkowanego bądź co bądź „tymczasowo”. Przeor Jasnej Góry o. Józef Stanisław Płatek przypominał:

„Budynek klasztorny przy ul. Kordeckiego 2 w Częstochowie wybudowany został w roku 1935 na cele noclegowe dla turystów i pielgrzymów, szczególnie kapłanów, przybywających do narodowego sanktuarium na Jasną Górę. Kapłani bowiem przybywają na Jasną Górę nie tylko z kraju, ale i z zagranicy i często pragną pozostać przez kilka dni w tym narodowym sanktuarium stanowiącym wyjątkowy pomnik kultury Narodu Polskiego. Nadmieniamy, że potrzeba domu noclegowego dla pielgrzymów przybywających z całego świata, szczególnie kapłanów, jest bardzo wielka, a klasztor oo. Paulinów ma duże trudności wskazywania pielgrzymom odpowiednich miejsc noclegowych w Częstochowie. Nadmieniamy też, że miejscowości pielgrzymkowe na całym świecie, a zwłaszcza na zachodzie Europy, wszystkie mają obszerne pomieszczenia i budynki dla zamieszkania licznie przybywających pielgrzymów, szczególnie osób duchownych, którym udzielają po kosztach własnych przystępnego i higienicznego zamieszkania.

Katolickiej w Poznaniu w latach 1956–1991, Poznań 2012, s. 48–49; J. Mitkowski, „Był dobry jak chleb...” [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1986, s. 669–670.

³⁴¹ AIPN, 0639/126, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 22 IX 1976 r., k. 179–180, 199.

³⁴² *Ibidem*, Szyfrogram nr 924 zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie kpt. Stanisława Boczka do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 3 X 1976 r., k. 184.

³⁴³ *Ibidem*, Pismo Aleksandra Merkera do dyrektora WdsW UW w Częstochowie Jerzego Zalewskiego z dnia 22 II 1977, k. 68.

Budynek klasztorny będący w istocie «Domem Pielgrzyma» przy ul. Kordeczkiego 2 oddany został na cele szpitalne w 1945 r. z uwagi na ówczesne potrzeby i znaczne zniszczenie kraju. Uważamy jednak, że po 30 latach użytkowania budynku winna nastąpić normalizacja i nasz budynek przy ul. Kordeczkiego 2 winien powrócić do zakresu użytkowania, jakiemu był przeznaczony czyli do użytkowania jako «Dom Pielgrzyma». Nie można przyjąć tłumaczenia, że Służba Zdrowia nie posiada innych pomieszczeń i po 30 latach nie wybudowała odpowiednich pomieszczeń na szpitala³⁴⁴. Pismo przeora przekazano wojewodzie częstochowskiemu, który miał „załatwić sprawę we własnym zakresie”³⁴⁵.

Przeor, domagając się uczciwego zakończenia sporu, skierował też tę korespondencję do wiadomości prymasa Wyszyńskiego, bp Bronisława Dąbrowskiego – sekretarza Konferencji Episkopatu Polski, I sekretarza PZPR Edwarda Gierka, Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”, I sekretarza KW PZPR w Częstochowie Józefa Grygla, wojewody częstochowskiego Mirosława Wierzbickiego, ministra Kazimierza Kąkola w Urzędzie do spraw Wyznań³⁴⁶. Odpowiedź przyszła jednak z Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie. Po konsultacji z Urzędem do spraw Wyznań³⁴⁷, Dyrektor WdsW Urzędu Wojewódzkiego Jerzy Zalewski wyraźnie stwierdził jednak, że nie ma takiej możliwości³⁴⁸.

Jasna Góra nieprzerwanie była miejscem, gdzie głoszone treści niewygodne dla władzy. Przykładem może być czuwanie nocne dla młodzieży maturalnej z 26 na 27 lutego 1977 r. Przybyło około 250 osób. O północy rozpoczęła się odprawiana przez jednego z paulinów msza. Kazanie wygłosił pallotyn, ks. Jan Palyga. SB odnotowała jego wypowiedzi na temat roli Kościoła w Polsce, że „jest spadkobiercą myśli o wolności, myśli o polskości i wiary w niepodległość narodową”. Na zakończenie mszy odmówiono litanie, w której modlono się do Matki Bożej Królowej Polski za uwięzionych i zesłanych. W szyfrogramie wysylnym do MSW czytamy: „Kazanie ks. Palygi zostało utrwalone na taśmie magnetofonowej. Z treścią 2-giej części informacji [dotyczącą Jasnej Góry – dop. J.D.] proszę zapoznać

³⁴⁴ AAN, UdsW, sygn. 133/118, Odpis pisma o. Stanisława Józefa Płatka przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze do Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 20 XI 1976 r., k. 139–140.

³⁴⁵ *Ibidem*, Pismo wicedyrektora Departamentu Opieki Zdrowotnej i Rehabilitacji Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej, Mariana Miśkiewicza do UdsW w Warszawie z 24 XII 1976 r., k. 144.

³⁴⁶ *Ibidem*; AAN, UdsW, sygn. 133/118, Pismo o. Stanisława Józefa Płatka przeora klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze do ministra UdsW Kazimierza Kąkola z dnia 18 III 1977 r., k. 73.

³⁴⁷ *Ibidem*, Pismo Aleksandra Merkera do dyrektora WdsW UW w Częstochowie Jerzego Zalewskiego z dnia 22 II 1977, k. 68.

³⁴⁸ *Ibidem*, Pismo dyrektora WdsW UW w Częstochowie Jerzego Zalewskiego do UdsW w Warszawie z dnia 1 II 1977 r., k. 66–67.

naczelnika Wydziału IV³⁴⁹. Czuwania nocne cieszyły się rosnącą popularnością wśród młodzieży³⁵⁰, dlatego też paulini chętnie je organizowali, a bezpieka uważnie obserwowała. W 1976 r. Aleksander Przysucha w swojej pracy dyplomowej w Wyższej Szkole Oficerskiej MSW im. F. Dzierżyńskiego opisał działania podejmowane w Częstochowie w ramach duszpasterstwa akademickiego. Wskazał m.in. na fakt udostępniania młodzieży biblioteki jasnogórskiej, organizację konkursów recytatorskich i festiwali, a także zwyczaj podawania śniadań po nocnych czuwaniach na Jasnej Górze³⁵¹. We wnioskach zapisał, że należy filmować uczestników spotkań studentów w sanktuarium, a także dokumentować fotograficznie ich pobyt na kwaterach prywatnych. Postulował potrzebę wymianę informacji między Wydziałem III a Wydziałem IV SB, a także organizację wspólnych porad między tymi wydziałami. Uważał za wskazane opracowywanie przez SB informacji dla KM PZPR, KW PZPR oraz komitetów uczelnianych Politechniki Częstochowskiej i Wyższej Szkoły Pedagogicznej na temat duszpasterstwa akademickiego³⁵².

28 lutego 1977 r. w Gnieźnie rozpoczęła się konferencja kustoszy sanktuariów maryjnych z terenu archidiecezji gnieźnieńskiej. Wygłoszono wtedy m.in. sprawozdania z dni skupienia kustosów maryjnych w Częstochowie. Biskup Zbigniew Kraszewski, będący też kapelanem Instytutu Prymasowskiego, przedstawił program Komisji Maryjnej Episkopatu „Roku Jasnogórskich Sił Narodu”, przewidujący pielgrzymki wiernych do najbliższych sanktuariów maryjnych, a delegatów na Jasną Górę. Zalecano, aby obok obrazu sanktuarijnego umieszczać obraz Matki Boskiej Jasnogórskiej. W parafiach odnawiano akt „Jasnogórskich Ślubów Narodu”. Notariusz Wydziału Duszpasterskiego Kurii Gnieźnieńskiej, ks. Bronisław Michalski zwrócił uwagę, że wyrasta już młode pokolenie, które nie pamięta wydarzeń z 1956 r., kiedy na Jasnej Górze złożono ślubowanie i dlatego bardzo ważne jest, żeby je przypominać i odnawiać. Odnowienie przewidziano we wszystkich parafiach na dzień 8 maja. 26 sierpnia w parafiach zaplanowano procesje do obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Ponadto planowano odczytanie listów Episkopatu i „jesienne dni jasnogórskie w parafiach”. W ramach tych dni wierni mieli udać się na pielgrzymki do sanktuariów i na Jasną Górę, a także wznowić nawiedzenia rodzin przez małą kopię obrazu Matki Bożej Częstochow-

³⁴⁹ AIPN, 0639/125, Szyfrogram nr 244 zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie kpt. Andrzeja Fijała do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 27 II 1977 r., k. 12.

³⁵⁰ *Ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Poznaniu pplk. Edwarda Giery do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 24 III 1977 r., k. 16.

³⁵¹ AIPN, 001708/243, Aleksander Przysucha, *Organizacja pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w zakresie ograniczania i neutralizowania oddziaływań kleru katolickiego na młodzież akademicką w Częstochowie*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem kpt. mgr. Stanisława Olejnika. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1976, k. 10.

³⁵² *Ibidem*, k. 30.

skiej³⁵³. Aparat bezpieczeństwa i tutaj dostrzegał zagrożenie, polegające m.in. na wzroście popularności i znaczenia sanktuarium jasnogórskiego jako sanktuarium narodowego. Zwracano uwagę, że w programie przygotowań młodzieży do odnowienia „Jasnogórskich Ślubów Narodu” wraz z odniesieniami historycznymi do potopu szwedzkiego, znalazły się odwołania do współczesnego zagrożenia „potopem demoralizacji”. W ramach katechez wskazywano na wady narodowe: lenistwo, marnotrawstwo, kradzieże, przekupstwo, pijaństwo, brak poszanowania dla wspólnego dobra, niszczenie wspólnych rzeczy. W raporcie, opracowanym przez inspektora Wydziału IV KW MO w Tarnowie szer. Marcela Tabora, czytamy: „Warto zauważyć, że wytknięte powyżej «wady narodowe» są nieprawidłowościami życia społecznego zwalczanymi ostro w ostatnim czasie przez państwo i środki masowego przekazu. Podnoszenie tych problemów przez Kościół katolicki nie jest więc sprzeczne ze sprawą wychowania młodego pokolenia. Kościół jednak widzi możliwości przeciwdziałania [im] w rozwinięciu aktywności religijnej, usiłując skupić wokół siebie młodzież i uzurpując sobie prawo jedyne- go «prawdziwego» wychowawcy. Dążenie do sklerykalizowania postaw młodzieży jest głównym celem działań Kościoła podjętych wobec tej grupy społecznej w związku z ponowieniem jasnogórskich ślubów narodu”³⁵⁴.

Poprzez tajnych współpracowników uważnie śledzono wszelkie wydarzenia w życiu zakonu. Szczególnie rejestrowano spory i antagonizmy. Analizowano możliwości awansu poszczególnych osób w hierarchii zakonu. TW „Stachowiak” podzielił się z oficerem prowadzącym refleksją, że przeor Jasnej Góry, o. Płatek, w przyszłości zostanie generałem. Jako powód podał cechy osobiste: umiejętność zjednywania sobie ludzi i wzbudzania zaufania, inteligencję i stanowczość, umiejętność traktowania wszystkich równo. Wskazał na to, że hierarchowie Kościoła znają go jako nieprzejednanego wroga komunistów, który co prawda nie będzie im szkodził, ale też nie pójdzie na ustępstwa. Wskazał też innych potencjalnych kandydatów do fotela generała: Efrema Osiadłego, Krzysztofa Kotnisa i Pawła Kosiaka. TW „Stachowiak” otrzymał do wykonania polecenie rozmów z zakonnikami i uzyskiwanie informacji o aktualnych problemach w zakonie. Miał informować o konfliktach i nieporozumieniach między zakonnikami a generałem i definitorem³⁵⁵. Z analizy kolejnych dokumentów można przypuszczać, że w 1977 r. omal nie doszło do dekonspiracji. Z informacji od TW „Stachowiak” wiadomo, że podczas spotkania z oficerem prowadzącym stwierdził, że jego

³⁵³ AIPN, 0639/125, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Poznaniu pplk. Edwarda Giery..., k. 14–22. Charakterystyka biskupa Zbigniewa Kraszewskiego w: AIPN Wr, 379/8, Charakterystyka sufragana archidiecezji warszawskiej z dnia 20 IV 1974 r., k. 63–65.

³⁵⁴ AIPN, 0639/125, Informacja inspektora Wydziału IV KW MO w Tarnowie szer. Marcela Tabora dotycząca kurii tarnowskiej w związku z odnowieniem jasnogórskich ślubów narodu w środowisku młodzieży z dnia 14 IV 1977 r., k. 41–44.

³⁵⁵ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja spisana ze słów TW „Stachowiak” przez por. Stanisława Kowalczyka z dnia 21 III 1977 r. k. 32–36.

osoba musiała być tematem rozmowy między o. generałem Grzegorzem Kotni-
sem a pracownikiem SB. Nabral takiego przekonania na podstawie zachowania
się generała wobec niego i sposobie prowadzenia z nim rozmowy. Jednak por.
Stanisław Kowalczyk z SB rozwił te przypuszczenia³⁵⁶. W zachowanych mate-
rialach archiwalnych znajdujemy informację, że TW „Stachowiak” to zakonnik
– o. Teodor Stanisław Dembowski, pozyskany do współpracy z SB w dniu 29
sierpnia 1975 r. Jako jeden z motywów pozyskania wpisano starania o uzyskanie
paszportu na wyjazd do Kanady. Początkowym pseudonimem był „Adam”, ale
został zmieniony na „Stachowiak”³⁵⁷. W charakterystyce TW „Stachowiaka” por.
Stanisław Kowalczyk zapisał, że dostarczał on cennych informacji na temat ży-
cia wewnątrzzakonnego. Dla SB był cennym nabytkiem, gdyż był lubiany przez
innych zakonników. Z tego względu uważano, że posiada szerokie możliwości
informowania³⁵⁸. W kolejnych latach podawał charakterystyki poszczególnych za-
konników. W „Kierunkowym planie pracy” z 1977 r. czytamy, że do jego zadań
należało informowanie o wszelkich konfliktach w zakonie, ale także konfliktach
władz zakonu z kurią; przekazywanie informacji o przygotowywanych uroczysto-
ściach; dostarczanie charakterystyk poszczególnych zakonników; informowanie
o pobytku na Jasnej Górze dostojników Kościoła; dostarczanie materiałów do
sprawy obiektowej „Jubilat”, czyli na temat przygotowań do jubileuszu 600-le-
cia Jasnej Góry; materiałów przydatnych do działań dezintegracyjnych w stosun-
ku do zakonu. Spotkania odbywały się w lokalach konspiracyjnych, za współ-
pracę był wynagradzany finansowo, co za każdym razem pisemnie kwitował³⁵⁹.
W 1982 r. podsumowano jego pracę następująco:

„Do chwili obecnej przekazał szereg istotnych informacji dotyczących proble-
mów wewnętrznych Zgromadzenia Ojców Paulinów. Z uwagi na cechy charakte-
ru t.w. (odwaga, inicjatywa podejmowanych decyzji) powierzano mu coraz trud-
niejsze i bardziej odpowiedzialne zadania, z których zawsze wywiązywał się bez
zastrzeżeń. Ostatnio włączono go do działań specjalnych prowadzonych przez
Departament IV na terenie Jasnej Góry. W trakcie realizacji wykazał dużo pomy-

³⁵⁶ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja por. Stanisława Kowalczyka spisana ze słów TW „Stachowiak” w dniu 21 III 1977 r. w Częstochowie, k. 36–37.

³⁵⁷ AIPN Ka, 0026/1724/1, Zobowiązanie do współpracy z dnia 29 VIII 1975 r., k. 87; *ibidem*, Zobowiązanie do współpracy z dnia 20 X 1975 r., k. 89; *ibidem*, Kwestionariusz TW – rezultat pozyskania z dnia 29 VIII 1975 r., k. 10.

³⁵⁸ *Ibidem*, Charakterystyka tajnego współpracownika ps. „Stachowiak” z dnia 15 XI 1975 r., k. 116.

³⁵⁹ *Ibidem*, Kierunkowy plan pracy dla TW „Stachowiak” z dnia 17 VII 1977 r., k. 159–160. Pokwitowania podpisane pseudonimem z 17 I 1977 r., 30 III 1977 r., 6 VI 1977 r., 30 IX 1977 r., 26 XI 1977 r., 30 XII 1977 r., 25 IV 1978 r., 6 V 1978 r., 2 VI 1979 r., 4 VII 1979 r., 11 II 1981 r., 29 III 1981 r., 18 V 1981 r., 6 X 1981 r., 30 III 1982 r., 30 XII 1982 r., k. 192–244.

słowości i zaangażowania ze swej strony. Realizacja prowadzonych działań bez udziału tajnego współpracownika byłaby niemożliwa³⁶⁰.

TW „Stachowiak” wykonywał dla bezpieki liczne zadania. Wśród nich znajdujemy np. dostarczenie SB w 1981 r. taśmy z nagraniami wystąpień podczas Kongresu Ruchu „Światło-Życie” (w tym wystąpienia ks. Franciszka Blachnickiego)³⁶¹ i taśmy z nagraniem spotkania papieża z paulinami o godzinie 8⁰⁰ w dniu 19 czerwca 1983 r.³⁶² W 1984 r. TW „Stachowiak” sfotografował dla SB ok. 150 kart wyniesionej przez siebie księgi intencji mszalnych prowadzonej przez kancelarię bazyliki jasnogórskiej (za okres od 20 września 1983 r. do 14 lutego 1984 r.). Pułkownik Józef Chojnacki nie był jednak w pełni usatysfakcjonowany zdobytym materiałem, gdyż zakonnicy nie wpisywali tam personaliów osób zamawiających poszczególne intencje (wśród nich był np. za życie i zdrowie Lecha Wałęsy i jego rodziny)³⁶³.

Dekretem z dnia 4 grudnia 1986 r. o. Dembowski został wydalony z zakonu za brak dyscypliny i prowadzenie życia na sposób świecki. Wtedy decyzja ta dla niektórych zakonników była kontrowersyjna. Z lektury dekretu wydalenia wiadomo jednak, że oprócz długiej listy zarzutów istniało podejrzenie bliskich relacji z odpowiednimi „funkcjonariuszami”³⁶⁴. 9 stycznia 1987 r. o. Jan Golonka i br. Jan Tur odwiedzili go do rodziny³⁶⁵. Ostatnie informacje od TW „Stachowiak” pochodzą z listopada 1988 r.³⁶⁶

W wytworzonych przez bezpiekę materiałach istnieje notatka, opisująca spotkanie o. generała Kotnisa z kardynałem Wyszyńskim w dniu 5 kwietnia 1977 r. Wśród poruszanych spraw pojawił się temat Amerykańskiej Częstochowy i wysiłków na rzecz wyjścia z kłopotów finansowych. General zapewniał, że sprawy idą w dobrym kierunku. Poruszył problem czterech ojców, którzy odeszli stamtąd i chcieli znaleźć dla siebie miejsce w tamtejszych diecezjach. Ponieważ nie chcieli wracać do Polski, to w przypadku nieuzyskania zgody amerykańskich biskupów, miał rozpocząć się proces o dymisję z zakonu. Kardynał miał powiedzieć, że nie dziwi się, że biskupi w USA nie chcą ich przyjąć. Innym tematem była osoba o. Płatka, czyli przeora Jasnej Góry. General powiedział kardynałowi, że przeor jasnogór-

³⁶⁰ *Ibidem*, Wniosek o wynagrodzenie TW „Stachowiak” pozostającego na kontakcie Wydziału IV KW MO w Częstochowie z dnia 7 V 1982 r., k. 232.

³⁶¹ AIPN Ka, 0026/1724/3, Notatka służbowa mjr. Stanisława Boczka z dnia 28 II 1981 r., k. 35.

³⁶² *Ibidem*, Notatka służbowa por. Włodzimierza Bartochy z dnia 19 VI 1983 r., k. 138.

³⁶³ AIPN Ka, 0026/1724/2, Notatka plk. Józefa Chojnackiego z dnia 27 II 1984 r., k. 18.

³⁶⁴ *Ibidem*, Dekret wydalenia o. Stanisława Dembowskiego z 4 XII 1986 r., k. 37–40; APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 44, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Stanisława Przewratila, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 8 I 1987 r.

³⁶⁵ AJG, sygn. 3461, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 I 1987 r. do 30 IV 1987 r., zapis z 9 I 1987 r., s. 7.

³⁶⁶ IPN Ka, 0026/1724/4, Notatka służbowa kpt. Włodzimierza Bartochy z 16 XI 1988 r., k. 276.

ski wykorzystuje swój urząd do zdobycia popularności i w przyszłości uzyskania awansu. Miało to przygotować grunt pod późniejsze usunięcie o. Płatka ze stanowiska przeora. W trakcie spotkania generała z prymasem omówiono jeszcze kilka innych spraw, które zostały szczegółowo przedstawione przez TW „Jurek”³⁶⁷.

Wydarzenia z końca 1976 r. i początku 1977 r. dały pretekst do rozmów pplk. Alojzego Perliceusza z częstochowskiej bezpieki z przeorem Jasnej Góry, o. Józefem Płatkiem. Przeor był wypytywany o zatrudnianych pracowników cywilnych pracujących przy remontach. Robotnicy ci pochodzili z okolic Zakopanego. Podejrzewano ich o to, że w grudniu wszczęli awanturę w barze „Zagłoba”, pobili konsumentów i wybili tam szybę wystawową. Natomiast w styczniu doszło do pobicia przechodnia w okolicach klasztoru, wśród sprawców też rozpoznano pracowników Jasnej Góry. Wydarzenia te dały podstawę do żądania wydania przez przeora listy zatrudnionych, a także spowodowały, że w lutym przeor zwolnił sześć osób³⁶⁸. Komenda Miasta prowadziła w tych sprawach postępowanie wyjaśniające. Ponadto udowodniono, że władze klasztoru pozyskały materiały budowlane z nielegalnego źródła. W tej sprawie rozpoczęto przesłuchania. Umożliwiło to dokładniejsze rozeznanie aparatu bezpieczeństwa wśród pracowników zatrudnionych na Jasnej Górze. 21 kwietnia naczelnik Wydziału IV KW MO w Częstochowie, pplk Alojzy Perliceusz mógł się pochwalić: „Wydział nasz umocnił się operacyjnie pozyskując w tym czasie dwóch tajnych współpracowników oraz zarejestrował 5 osób jako kandydatów na TW”³⁶⁹. Pierwszy pozyskany TW to: „Jan”, od 19 lat zatrudniony na Jasnej Górze, 54-letni pracownik fizyczny. Cieszył się dużym zaufaniem władz zakonu i z racji wykonywanej pracy miał dostęp do wszystkich pomieszczeń. Drugi to „Adam”, 34-letni pracownik fizyczny, z krótszym stażem – 6 lat. Mimo tego także cieszył się dużym zaufaniem zakonników, gdyż jego starsi bracia byli zatrudnieni w klasztorze po około 20 lat. TW „Adam” mieszkał na terenie Jasnej Góry. Pięciu kandydatów na TW to także pracownicy zatrudnieni na Jasnej Górze: „H.T.”, „B.S.”, „S.S.”, „B.T.”, „P.J.”. Naczelnik deklarował, że w ramach dalszych czynności operacyjno-dochodzeniowych oraz operacyjno-sondazowych planowane są kolejne pozyskania wśród zakonników i pra-

³⁶⁷ AIPN, 0712/8, t. 2, Notatka starszego inspektora Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie pplk. Józefa Chojnackiego dotycząca kontaktu generała paulinów z kardynałem Wyszyńskim opracowana na podstawie informacji przekazanych przez TW ps. „Jurek” w dniu 6 IV 1977 r. z dnia 8 IV 1977 r., k. 39–43.

³⁶⁸ *Ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perliceusza do naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 21 IV 1977 r., k. 44–46; AJG, sygn. 3465, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 I 1965 r. do 18 VI 1979 r., wpis z 3 II 1977 r., k. 608.

³⁶⁹ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja pplk. Alojzego Perliceusza z dnia 24 V 1977 r., k. 58–59; *ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perliceusza..., k. 46.

owników zatrudnionych na Jasnej Górze, a wszelkie działania innych wydziałów KW MO w Częstochowie są konsultowane z kierownictwem Wydziału IV³⁷⁰.

Przeor klasztoru, o. Płatek podejrzewał nawet, że władze pod pretekstem prowadzenia dochodzenia realizują jakieś ukryte zamierzenia. Jednak nie znalazł na to konkretnych dowodów³⁷¹. Takie zadania były realizowane regularnie. Ich istotną częścią było, opisywane wyżej, spowodowanie jego ustąpienia ze stanowiska przeora. Konflikt w klasztorze, ale i w zakonie, był już bardzo silny. Na 2 września TW „Jurek” przygotował wykaz zakonników z Jasnej Góry, z podziałem na sympatyków generała, przeciwników i zakonników neutralnych³⁷². Z tego czasu znajdujemy też doniesienia TW „Eugeniusz”, który przyjeżdżał na Jasną Górę na uroczystości sierpniowe³⁷³ i od jednego z zakonników TW „Bonifacy Szczepaniak”. Ten szczegółowo opisał sytuację po rezygnacji o. Płatka ze stanowiska. Przede wszystkim wskazał, że zakonnicy uważają o. generała za współpracującego z władzami państwowymi, a zaprowadzony przez niego reżim był na ich polecenie. „Z urzędów zlecieli ci co walczyli z komunizmem. Padli za głoszone kazania i odmowę rozmowy z Prezydentem Częstochowy. Jest w tym zasługa Generała”³⁷⁴. W związku z tą sytuacją, częstymi zmianami na stanowiskach zaniedbano przygotowania do jubileuszu 600-lecia obecności Cudownego Obrazu Matki Bożej na Jasnej Górze. 16 sierpnia przybyły na Jasną Górę prymas Wyszyński przez ponad 7 godzin rozmawiał z poszczególnymi zakonnikami. Najbardziej negatywnie nastawieni do generała ojcowie wpadli na pomysł śledzenia go w celu uzyskania dowodów na jego współpracę z władzami świeckimi. Podejrzewano też przeora o. Sykstusa Szafrąncę, który bardzo często wychodził z klasztoru w ubraniu świeckim. W klasztorze zapanowała atmosfera podejrzliwości³⁷⁵.

Pplk Józef Chojnacki z Wydziału V Departamentu IV MSW pozyskał informację o spotkaniu, do jakiego doszło około 20 kwietnia na Jasnej Górze. Maria Okońska referowała działalność duszpasterską Instytutu Prymasowskiego z poprzedniego roku i przedstawiła zadania bieżące. Bezpieka szczególną uwagę zwróciła na inicjatywę opracowania ulotki dla pielgrzymów, przy czym w każdym roku ulotka ta miałaby inną treść. Jako przykład podała tytuł: „Z czym wychodzę z Jasnej Góry?” i treść, zawierającą postanowienia życia w lasce bez grzechu ciężkiego, działanie na rzecz odnowy moralnej narodu³⁷⁶.

³⁷⁰ *Ibidem*, k. 46–47.

³⁷¹ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja pplk. Alojzego Perliceusza z dnia 24 V 1977 r., k. 59.

³⁷² *Ibidem*, Notatka dotycząca układu sił w zakonie paulinów z dnia 23 IX 1977 r., k. 102–103.

³⁷³ *Ibidem*, Informacja kpt. Andrzeja Fijała spisana ze słów TW „Eugeniusz” z dnia 5 IX 1977 r., k. 111–115; *ibidem*, Notatka kierownika Sekcji Wydziału IV KW MO w Częstochowie kpt. Henryka Snakowskiego ze spotkania z TW „Bonifacy Szczepaniak” z dnia 10 IX 1977 r., k. 116–119.

³⁷⁴ *Ibidem*, Notatka kierownika sekcji Wydziału IV kpt. Henryka Snakowskiego ze spotkania z TW „Bonifacy Szczepaniak” z dnia 10 IX 1977 r., k. 116–117.

³⁷⁵ *Ibidem*, k. 118–119.

³⁷⁶ AIPN, 0639/125, Notatka służbowa kpt. Andrzeja Fijała z dnia 2 V 1977 r., k. 60–63.

Natomiast z 2 maja pochodzi informacja KW MO w Słupsku, że za kilka dni do Częstochowy wyruszy autokarem 45-osobowa pielgrzymka studentów Wyższej Szkoły Pedagogicznej i młodzieży pracującej. Wśród nich dwóch tajnych współpracowników słupskiego Wydziału III, „Aktywista” i „Wędrowiec” oraz tajny współpracownik Wydziału IV „Janka”. W piśmie do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie podkreślano, że wymienieni nie mają dostępu do organizatorów pielgrzymki ani możliwości wzięcia udziału w organizowanych w Częstochowie spotkaniach zamkniętych. Zadaniem tajnych współpracowników miało być zbieranie informacji na temat tych spotkań poprzez rozmowy z innymi uczestnikami³⁷⁷.

Tymczasem w Częstochowie rozpoczęły się uroczystości Matki Bożej Królowej Polski. 2 maja, w kaplicy św. Józefa na Jasnej Górze, wystawiono sztukę Stanisława Wyspiańskiego „Królowa Korony Polskiej”. W słowie wstępnym jeden z paulinów powiedział, że twórca chciał tym utworem poderwać Polaków do walki. Wspomniał rok 1956 i to, co wydarzyło się w Poznaniu i stwierdził, że ludzi zdolnych do zrywów nazywało się „ludźmi z marmuru”. W prowadzonej przez biskupa Szwagrzyka procesji po walach szło 8 biskupów, 17 księży, 38 zakonników, 52 siostry zakonne, 42 przedstawiciele nowicjatów, około tysiąca wiernych, a także 30-osobowa grupa z Węgier, niosąca dwa sztandary węgierskie; sztandar Parafii św. Antoniego w Zabrze nieśli górnicy w strojach galowych. Niesiono też sztandar ufundowany przez więźniarki z Ravensbrück. Mszę św. o godz. 19⁰⁰ poprowadził abp Henryk Gulbinowicz, a kazanie wygłosił bp Zygmunt Kamiński z Lublina. Potępił ateizm, gdyż w jego imieniu podważa się dorobek chrześcijaństwa i próbuje usunąć religię z życia. Stwierdził, że religia nie jest tylko sprawą osobistą, lecz społeczną, szczególnie w narodzie, w którym jest wielka przewaga katolików, a ateizacja w Polsce zaczyna się już w przedszkolu³⁷⁸. Wystąpienie arcybiskupa było spójne z tematyką 158 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, która odbywała się właśnie na Jasnej Górze. W komunikacie z niej czytamy:

„Rada Główna stwierdziła wzmożenie nacisku ateistycznej ideologii na niektóre warstwy społeczne, zwłaszcza na młodzież. Stan ten powinien pobudzić rodziców katolickich i wszystkich synów Kościoła do czujności, aby uchronić młode pokolenia przed ateizmem, laicyzacją i zmaterializowanym stylem życia. [...] Rada Główna ponownie wyraziła zaniepokojenie posunięciami władz admi-

³⁷⁷ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału IV KW MO w Słupsku kpt. Ryszarda Poturaja do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 2 V 1977 r., k. 64–65.

³⁷⁸ *Ibidem*, Szyfrogram nr 567 naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perliceusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 3 V 1977 r., k. 73–74.

nistracyjnych zmierzającymi do ograniczenia, a może nawet likwidacji niektórych środowisk katolickich³⁷⁹.

Podczas uroczystości 3-maja we Włocławku SB odnotowała szczególnie wystąpienie orionisty ks. Eugeniusza Spalonego, który zarzucił władzom utrudnianie dostępu do miejsc świętych, szczególnie na Jasną Górę i jednocześnie podkreślał rolę Matki Bożej w historii Polski³⁸⁰.

W materiałach SB z 1977 r. zachowała się 27 stronicowa „Kronika z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w związku z przybyciem 42 pielgrzymki studenckiej w dniach 7–8 maja 1977 r.”, która w ujęciu tabelarycznym przedstawia poszczególne punkty programu uroczystości i podejmowane działania bezpieki. 6 maja o godz. 10⁰⁰ naczelnik Wydziału IV KW MO w Częstochowie, pplk Alojzy Perliceusz, przeprowadził odprawę z pracownikami, na której omówił szczegóły zabezpieczenia uroczystości. O godz. 13⁰⁰ otrzymano informację, że prymas Wyszyński miał pretensje do organizatorów, bo nie otrzymał programu uroczystości. Systematycznie liczono przybywających pielgrzymów i przekazywano te informacje do Wydziału IV. 7 maja o godz. 10⁰⁰ plk Stefan Ostapiński i pplk Alojzy Perliceusz przeprowadzili naradę z pracownikami SB, którzy przyjechali do Częstochowy wraz z grupami pielgrzymów. Omówiono zadania poszczególnych osób. O godz. 10¹⁵ podjęto decyzję, że organizowany w kościele św. Barbary „Synod Młodych” zostanie nagrany na taśmę przez tajnego współpracownika „Romana”. O godz. 11³⁰ podano informację, że paulin, o. Krynicki ostrzegal jasnogórskich dozorców przed pracownikami SB, którzy będą chcieli zawierać z nimi znajomość jako przybyli studenci. Wiedział, co mówi, bo od kilku miesięcy SB czyniło starania do pozyskania go do współpracy³⁸¹. O godz. 12¹⁵ podano informację na temat treści kazania, wygłoszonego przez ks. Tadeusza Uszyńskiego podczas mszy odprawionej o godz. 11⁰⁰ na Jasnej Górze. Przywołał on liczbę 20 tysięcy studentów, którzy przybyli na przedwojenną pielgrzymkę w 1936 r. Z kolei o 12⁵⁰ poinformowano, że ks. Franciszek Jarzab, który przybył z grupą Duszpasterstwa Akademickiego z Gdańska, skrytykował socjalizm twierdząc, że rodzi on w narodzie chamstwo

³⁷⁹ AIPN Ka, 085/45, t. 1 cz. 5, Komunikat ze 158 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski. Załącznik do pisma zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach plk. Piotra Juszczyka do członka Biura Politycznego KC, I sekretarza KW PZPR w Katowicach, Zdzisława Grudnia z dnia 12 V 1977 r., k. 72–73.

³⁸⁰ AIPN, 0639/125, Szyfrogram nr 238 zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO we Włocławku kpt. Antoniego Banasiaka do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 4 V 1977 r., k. 78.

³⁸¹ Józef Krynicki (imię zakonne Edmund) był zaufanym współpracownikiem o. Grzegorza Kotnisa, generała zakonu, pełnił rolę prokuratora zakonu. Celem pozyskania było rozpracowanie działalności duszpasterskiej klasztoru jasnogórskiego, uzyskiwanie informacji o życiu wewnątrz zakonu. Pozyskanie do współpracy chciano osiągnąć poprzez długotrwały cykl spotkań, *vide*: AIPN Kr, 0032/1771, Raport por. Tadeusza Jasińskiego o zezwolenie na opracowanie kandydata na TW „Joachim” z dnia 18 I 1977 r., k. 11–12.

i wyrażając nadzieję, że młodzież nie da się „urobić” przez władzę. Po godz. 13⁰⁰ pojawiły się doniesienia o rozdawaniu przez organizatorów plaketek z emblematami poszczególnych duszpasterstw akademickich. Mogło to być kłopotliwe dla bezpieki, gdyż jej pracownicy nie dysponowali takimi znaczkami. Bardzo dobrze zorganizowana była grupa studentów z Olsztyna. Program podawano na bieżąco, bez wyprzedzenia, co utrudniało pracę agentom. Księża, prowadzący grupę, pilnowali młodzież już w pociągu, zapobiegając przysiadaniu się przypadkowych osób. W Częstochowie studentom zakazali poruszania się pojedynczo i przestrzegali przed SB. W kolejnych zapisach SB zawartych w „Kronice” odnajdujemy informacje o odbywających się poszczególnych nabożeństwach i spotkaniach. Zwrócono uwagę na studenta V roku Politechniki Częstochowskiej, Andrzeja Kotowicza, który wykonał 80 sztuk znaczków rozpoznawczych dla Duszpasterstwa Akademickiego w Częstochowie. O godz. 18⁰⁰ poinformowano, że organizatorzy pielgrzymki wydali bezwzględny zakaz fotografowania w obrębie Jasnej Góry. Wieczorem ponownie odnotowano wypowiedź ks. Jarząba z Gdańska. Stwierdził, że Jasna Góra jest solą w oku komunistów, a napis na wieży „Królowo Polski 6 wieków jesteś pomocą ku obronie narodu” wygrywa ze wszystkimi hasłami propagandowymi rozwieszonymi na ulicach Częstochowy³⁸². Ostrzegał studentów, żeby nie popadali „w konflikt z prawem, bo cała impreza jest kontrolowana przez SB, a większość uczestników ma już swoje kartki w komputerach w Warszawie”³⁸³. Z kolei prowadzeni przez ks. Pamulę z Sosnowca wysiedli z pociągu na przystanku w Żarkach i dalej udali się do Częstochowy pieszo, śpiewając „Jeszcze Polska nie zginęła póki my idziemy”³⁸⁴. Ten ksiądz także ostrzegwał studentów, że są pilnowani przez SB. Żeby utrudnić rozpoznanie, pielgrzymi zakrywali głowy kapturami i czapkami. Piosenki o treściach politycznych śpiewała też 60-osobowa grupa z Gdańska-Wrzeszcza z ks. Andrzejem Kuszyńskim na czele. O godz. 20⁰⁰ pielgrzymów powitali: bp Stefan Bareła i przeor jasnogórski o. Józef Płatek. Ten ostatni w swoim przemówieniu zaatakował ateizm i jego skutki. Stwierdził też, że Jasna Góra „jest sejsmografem rejestrującym wstrząsy naszych serc”³⁸⁵. Wystąpił też kardynał Stefan Wyszyński, a abp Henryk Gulbinowicz wygłosił kazanie, w którym mówił o wierności, walce o wolność i sprawiedliwość. Następnego dnia, od samego rana obserwowano zмирzające na Jasną Górę grupy młodzieży.

³⁸² AIPN, 0639/125, Kronika z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w związku z przybyciem 42 pielgrzymki studenckiej w dniach 7–8 V 1977 r., k. 79–86. Szerzej na temat działań aparatu bezpieczeństwa wobec środowiska Politechniki Częstochowskiej *vide*: M. Sikora, *Kierunki działań operacyjnych Służby Bezpieczeństwa wobec inteligencji technicznej na przykładzie kadry naukowej Politechniki Śląskiej i Politechniki Częstochowskiej*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2007, nr 1, s. 152–196.

³⁸³ AIPN, 0639/125, Kronika z przebiegu uroczystości kościelnych na Jasnej Górze w związku z przybyciem 42 pielgrzymki..., k. 86.

³⁸⁴ *Ibidem*.

³⁸⁵ *Ibidem*, k. 87.

Bezpieka liczyła je i dążyła do uzyskania personaliów liderów tych grup. O godz. 8⁰⁰ w bazylice jasnogórskiej bp Materski przeprowadził konferencję, której tematem była obrona wiary. Przeciwstawił się rozdzielaniu Kościoła od narodu. Grupy ze Szczecina, Wrocławia i Rzeszowa zostały przez aparat bezpieczeństwa odnotowane, jako podatne na podejmowanie dyskusji politycznych. Szczególnie grupa ze Szczecina, która zorganizowała zbiórkę pieniędzy dla robotników zwolnionych z pracy po czerwcu 1976 r. Wieczorem, po spotkaniu młodzieży z prymasem Wyszyńskim, ktoś rozkolportował ulotki na temat samoobrony wiary. Bezpieka odnotowała, że studenci z Warszawy i Chorzowa byli zawiedzeni mało politycznymi wystąpieniami duchownych³⁸⁶. Ci z Chorzowa spodziewali się nawet informacji „o sposobach walki z socjalizmem”³⁸⁷. Na temat 78-osobowej grupy młodzieży z Gorzowa Wielkopolskiego (przeważnie uczniów szkół średnich) zanotowano: „W grupie tej zwracano uwagę na czujność, «bo zbyt dużo panów z SB jest w Częstochowie, którzy czują się złać studenta, pod groźbą wymuszają informację». Grupa posiada karty uczestnictwa, po to by uchronić się przed SB. Atmosfera w grupie pełna podejrzeń”³⁸⁸. Pielgrzymi z Gorzowa zostali sfotografowani przez bezpiekę. Paulin Bogusław Schab ostrzegał młodzież przed prowokacją, mówił, żeby nie przyjmowali ulotek od nieznanych osób³⁸⁹. Kilka godzin później na dworcu PKP jakiś młody mężczyzna rozrzucił ulotki zatytułowane „Samoobrona Wiary”. Przechodnie chętnie czytali, ale w większości obawiali się wziąć je do ręki. Pracownicy bezpieki wskazywali przede wszystkim na pielgrzymów z Krakowa i Szczecina jako tych, którzy rozdawali te ulotki. Organizatorzy uroczystości byli tymi drukami zaskoczeni i dystansowali się od treści w nich zawartych, czasem nawet niszczyli pozyskane egzemplarze. Ostatecznie młodzi pielgrzymi doszli do słusznego wniosku, że ulotki to prowokacja SB. Młodzież zaczęła się też organizować i postanowiła opracować i wysłać do władz petycję na temat wolności i sprawiedliwości. Według ustaleń SB petycja miałaby charakter zbliżony do programu założonego w marcu Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO). Doszło nawet do spotkania pielgrzymów z Markiem Niesiołowskim, Benedyktem Czumą³⁹⁰ i ks. Witoldem Andrzejewskim. Wśród grupy lubelskiej kolportowano sześciostronicowy list o. Ludwika Wiśniewskiego do Edwarda Gierka, odpowiadający na jego wystąpienie w Mielcu. Materiały te otrzymali też

³⁸⁶ *Ibidem*, k. 87–96.

³⁸⁷ *Ibidem*, k. 96.

³⁸⁸ *Ibidem*, k. 98.

³⁸⁹ *Ibidem*, k. 99.

³⁹⁰ Benedykt Czuma i Marek Niesiołowski to działacze opozycyjni, zaangażowani w organizację „Ruch” a później w ROPCiO, szerzej: P. Byszewski, *Wstęp* [w:] *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec organizacji „Ruch”*, wstęp, wybór i opracowanie P. Byszewski, Warszawa 2008, s. 17–65; M. Białkowski, *Prymas Stefan Wyszyński a opozycja demokratyczna (1976–1980). Kilka uwag wstępnych* [w:] *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2018, s. 67–68.

studenci z Wrocławia i Krakowa³⁹¹. W tym czasie, 7 maja 1977 r. w Krakowie zamordowano współpracownika Komitetu Obrony Robotników, Stanisława Pyjasa, studenta filologii polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. W oficjalną wersję wypadku nie wierzono, a o zabójstwo oskarżano SB³⁹². W tym kontekście widać, że ostrzeżenia duchownych, zalecających młodzieży ostrożność podczas spotkań jasnogórskich, nie były bezpodstawne.

Nie bez przypadku w „Kronice” pojawiło się zestawienie Wydziału Ruchu Drogowego częstochowskiej MO. W dniu 7 maja 83 osoby ukarano na łączną sumę 14 500 zł za różne wykroczenia. Wymieniono: nieprawidłowe przechodzenie przez jezdnię, niedozwolone parkowanie, różne usterki techniczne pojazdów. Czterem osobom odebrano prawa jazdy za prowadzenie pojazdów po spożyciu alkoholu i zatrzymano 5 dowodów rejestracyjnych za zły stan techniczny pojazdów. Oczywiście można zrozumieć i tłumaczyć taką akcję MO względami bezpieczeństwa podczas pobytu licznych pielgrzymów, jednak umieszczenie tego w 35 punkcie „Kroniki”, kiedy wszelkie inne wpisy mają charakter represyjny, mówi samo za siebie³⁹³.

Z powodu dynamicznego przemieszczania się wielu grup bezpiecze trudno było określić ogólną liczbę uczestników. W końcu odnotowano, że drugiego dnia, podczas centralnej uroczystości celebrowanej przez abp. Gulbinowicza z kazaniem bp. Barely, było około 10 tysięcy osób³⁹⁴.

Te liczne i szczegółowe informacje, tak jak w poprzednich latach, pozyskiwano między innymi od sieci tajnych współpracowników. Jednym z nich była TW „Studentka”. Jak podaje Anna Badura, TW „Studentka” była rzeczywiście studentką Wydziału Przemysłu Akademii Ekonomicznej i wzięła udział w pielgrzymce na polecenie bezpieki. Miała obserwować przygotowania, a następnie aktywnie uczestniczyć w spotkaniach młodzieży na Jasnej Górze, zwłaszcza w tych organizowanych dla małych grup, czy też w nocnym czuwaniu. Ustalała liczbę studentów Ośrodka Duszpasterstwa Akademickiego w Sosnowcu. Z funkcjonariuszem SB spotkała się w podjasnogórskim parku. Dwa lata później otrzymała zadanie nawiązania kontaktów i wymianę adresów ze studentami – pielgrzymami z innych części Polski³⁹⁵.

³⁹¹ AIPN, 0639/125, Kronika z przebiegu uroczystości kościelnych..., k. 100–105; *ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perlicusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 8 V 1977 r., k. 118.

³⁹² G. Waligóra, *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981*, Warszawa 2006, s. 78–79.

³⁹³ AIPN, 0639/125, Kronika z przebiegu uroczystości kościelnych..., k. 89.

³⁹⁴ *ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Krakowie pplk. Józefa Biela do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 8 V 1977 r., k. 116–117.

³⁹⁵ A. Badura, *Ośrodki Duszpasterstwa Akademickiego w Zagłębiu Dąbrowskim w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Wiara i Niepodległość. Religijne i patriotyczne tradycje terenów diecezji sosnowieckiej (XIX–XX wiek)*, red. A. Dziurok, M. Trąba, Katowice–Sosnowiec–Warszawa 2019, s. 603.

Kilka dni później na Jasną Górę przybyli nauczyciele i wychowawcy. Domagali się „rozszerzenia kontaktów, współpracy kapłanów z katolickimi nauczycielami i wychowawcami”³⁹⁶.

Na uroczystości jasnogórskie przybywały też delegacje episkopatów z zagranicy. W 1977 r. były to na przykład delegacje z Niemieckiej Republiki Federalnej i Kanady. W obu przypadkach TW „Janusz II” sprawdzał, czy zachodni goście wypowiadali się na tematy polityczne i jakie wywarli wrażenie na zakonnikach³⁹⁷.

22 maja 1977 r. odbyły się jednocześnie dzień modlitw pracowników służby zdrowia i 33 rocznica bitwy pod Monte Cassino, na którą przybyli kombatan-ci. Głoszący kazanie bp Franciszek Musiel powiedział do uczestników wojen, że ich walka trwa nadal³⁹⁸. Bezpieka zwróciła uwagę na fakt, że podczas apelu poległych wymieniano przede wszystkim uczestników walk z września i października 1939 r. w Polsce, uczestników bitew na froncie zachodnim, a spośród uczestników walk na froncie wschodnim wymieniono jedynie zdobywających Wał Pomorski i Kołobrzeg³⁹⁹. Cztery dni wcześniej prymas Wyszyński poświęcił na Jasnej Górze obraz hetmański, czyli wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej ozdobiony 272 odznakami pamiątkowymi jednostek wojskowych II Rzeczypospolitej. Płaszcz Hetmanki został zaprojektowany przez o. Eustachego Rakoczego i wykonany przez Leona Machowskiego. Stał się symbolem trwania kultu maryjnego w Wojsku Polskim⁴⁰⁰. Tradycję pielgrzymek kombatan-tów oczywiście kontynuowano w następnych latach⁴⁰¹. Z lat 1978-1988 pochodzą dokumenty sprawy operacyjnego sprawdzenia kryptonim „Kombatanci”. Znajdują się tam informacje, zdjęcia i inne materiały operacyjne z poszczególnych uroczystości z udziałem

³⁹⁶ *Ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Krakowie pplk. Alojzego Perliceusza do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 18 V 1977 r., k. 118.

³⁹⁷ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja pplk. Alojzego Perliceusza z dnia 24 V 1977 r., k. 55–56.

³⁹⁸ BK PAN, Spuścizna Stanisława Oyrzyńskiego, BK 13784, Ks. biskup Franciszek Musiel, Zwycięskiej Hetmance w holdzie, Jasna Góra, 22 V 1977 r., k. 124–131.

³⁹⁹ AIPN, 0639/125, Szyfrogram zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie kpt. Andrzeja Fijała do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 22 V 1977 r., k. 139–140.

⁴⁰⁰ AAN, Akta Mieczysława Boruty-Spiechowicza, sygn. 104, Pismo sekretarza generalnego Zakonu oo. Paulinów, o. Eustachego Rakoczego „Sukienka – «Mundur» dla Matki Boskiej Częstochowskiej na Jubileusz 600-lecia, Jasna Góra z dnia 23 V 1976 r., b.p.; *ibidem*, Uroczystość poświęcenia „Hetmańskiego Płaszcza” dla Matki Boskiej Częstochowskiej w dniu 18 V 1977 r., b.p.; J. Macyszyn, *Kult maryjny w polskiej tradycji żołnierskiej* [w:] *Jasna Góra w dobie potopu. Sanktuarium Matki Bożej za Wazów. Księga Jubileuszu 350-lecia obrony Jasnej Góry 1655–2005*, red. J. GOLONKA, J. Żmudziński, Częstochowa 2005, s. 12–13; E. Rakoczy, *Jasnogórska Pani Tyś naszą Hetmanką...*, s. 64.

⁴⁰¹ AAN, Akta Mieczysława Boruty-Spiechowicza, sygn. 146, Notatki z udziału w uroczystościach na Jasnej Górze w latach 1978–1979, b.p.; APO, Spuścizna Heleny Lasończyk, sygn. 109, Zaproszenie na 21 V 1978 r. na Jasną Górę w 34 rocznicę bitwy o Monte Cassino, b.p.; AJG, sygn. 3458, Kronika Konwentu i Sanktuarium Jasnogórskiego od 1983 r. do 1986 r., zapis z dnia 18 V 1985 r., s. 467; *ibidem*, zapis z dnia 17 V 1986 r., s. 659.

byłych żołnierzy. Aparat bezpieczeństwa utrzymywał, że poprzez organizowanie tych pielgrzymek, czyli „impresz nawiązujących do założeń ideowych i tradycji Polski burżuazyjnej” kombataneci wpływają na świadomość społeczną⁴⁰².

11 lipca 1977 r. na Jasną Górę przybyła pielgrzymka harcerzy z hufca w Czechowicach-Dziedzicach. Harcerze przebywali na obozie w Podlesicach, niedaleko od Częstochowy. Ich wizyta wzbudziła zainteresowanie SB. Funkcjonariusze ustalili, że opiekunką grupy była Maria Moś, na co dzień zatrudniona w Urzędzie Miejskim w Czechowicach⁴⁰³.

Rankiem 4 sierpnia z Parafii pw. św. Antoniego w Rybniku wyruszyła piesza pielgrzymka na Jasną Górę. Major Edmund Perek z katowickiej bezpieki zaznaczył, że odbywa się ona bez zezwolenia władz i nikt o takie zezwolenie nawet nie zabiegał. 900 osób, z których zdecydowaną większość stanowiła młodzież szkół średnich, szła w 3 grupach, w mieście chodnikiem, a na szosie dwójkami i nie zakłócała porządku publicznego, co bardzo często było głównym zarzutem wobec pątników. Młodzież szła bez księży, a jedynym zewnętrznym znakiem pielgrzymki był niesiony krzyż⁴⁰⁴.

Z 1977 r. opublikowano relacje z pielgrzymki warszawskiej. Jakże różne z tymi zapisanymi w materiałach SB. Oto fragment relacji ks. Antoniego Balcerzaka:

„Pielgrzymka idzie grupami. Jest siedemnaście grup. Każda grupa, podzielona jest na podgrupy, które stanowią samodzielne oddziały. Oddział żyje swoim życiem. Jesteśmy w grupie siedemnastej, nasza podgrupa nazywa się „Amarantowa”. A cała grupa – największa zresztą – ma przeszło pięć tysięcy uczestników. Jest to grupa akademicka. Młodzież nadaje ton pielgrzymkowemu życiu. Podgrupa wyposażona jest w mikrofon i głośniki. Przewodnikiem grupy jest ksiądz, który steruje życiem oddziału, a jest to przede wszystkim życie religijne. Wspólnie przeżywamy naszą wiarę. Tworzymy kościół bez murów, który niesie się przez drogi, pola i lasy. [...] Przez głośnik ktoś przewodzi modlitwie. Raz jest to różaniec, innym razem droga krzyżowa, albo pacierz poranny lub wieczorny. Modlitwa łączy wszystkich. Podpowiadamy sobie intencje. I wtedy wracają do nas nasze sprawy, które zostawiliśmy w naszych domach”⁴⁰⁵.

W kolejnej relacji, tym razem Tadeusza Helińskiego czytamy między innymi:

„Za Zbyszka, który wpada w alkoholizm... Za matki oczekujące dzieci... O wytrwałość... Za naród... Za tych, którzy nie mieli sił iść dalej... Za tych,

⁴⁰² AIPN Ka, 027/314, Meldunek operacyjny kierownika Sekcji II Wydziału III KW MO w Częstochowie, ppor. Janusza Będkowskiego z dnia 27 IX 1978 r., k. 9.

⁴⁰³ AIPN Ka, 085/45, t. 1 cz. 5, Informacja mjr. Edmunda Perka z dnia 20 VII 1977 r., k. 60.

⁴⁰⁴ *Ibidem*, Informacja mjr. Edmunda Perka dotycząca tradycyjnej pielgrzymki wiernych z terenu Rybnika do Częstochowy z dnia 4 VIII 1977 r., k. 63.

⁴⁰⁵ A. Balcerzak, *Pielgrzymka czyli być w drodze*, „W drodze” 1978, nr 6, s. 13–14.

którym brakło sił, by znosić przeciwności życiowe... Ojczy nasz... Zdrowaś Mario... módl się za nami grzesznymi. Idziemy. Za nich, za nas. Z nadzieją i wiarą⁴⁰⁶.

Według informacji SB w uroczystościach jasnogórskich 15 sierpnia wzięło udział ok. 120 tysięcy osób (przybyła m.in. 25-tysięczna pielgrzymka warszawska). Kardynał Wyszyński wygłosił kazanie, w którym „w sposób zawołany, bez wymieniania nazwy i daty nawiązał do 57 rocznicy tzw. Cudu nad Wisłą [...] i wezwał do złożenia holdu poległym w obronie «młodej państwowości polskiej». Zwrócił szczególną uwagę na znaczenie patriotyzmu i miłości do Ojczyzny, jako nieodzownych warunków w rozwiązywaniu codziennych problemów⁴⁰⁷. Część uroczystości odbyła się też poza Jasną Górą. W kościele św. Barbary odprawiono mszę św. w intencji zamordowanego Stanisława Pyjasa i innych zamordowanych przez aparat ucisku, a także w intencji uwięzionych, obronę praw człowieka, pokój i sprawiedliwość⁴⁰⁸. Według generała Konrada Straszewskiego, czczenie rocznic Polski, którą określał mianem „burżuazyjnej” było wyrazem przekonań antysocjalistycznych, a więc wrogich PRL-owi⁴⁰⁹. W informacji SB czytamy:

„W końcowej fazie pielgrzymki uaktywnili się znani z opozycyjnej działalności ks. ks. Czuma (Szczecin), Sroka (Gdańsk), Wiśniewski (Lublin). Na spotkania ze studentami przygotowywali problemy dot. braku wolności religii, braku swobód obywatelskich oraz podejmowali tematy związane z działalnością KOR-u i ROP-CiO⁴¹⁰. Także przedstawiciele Studenckiego Koła Solidarności (SKS) z Krakowa na trasie warszawskiej pielgrzymki kolportowali ulotki o treści domagającej się wyjaśnienia okoliczności śmierci studenta St. Pyjasa oraz inne materiały, zawierające propozycje statutu organizacji młodzieżowej nazwanej Niezależnym Zrzeszeniem Studentów. Kazanie podsumowujące wygłosił na Jasnej Górze ks. kardynał S. Wyszyński. Poruszył on problemy wspólnoty wiary, apelował o wzmoczenie wysiłków na rzecz utrzymania pokoju na świecie i zaprzestania wyścigu zbrojeń. W swoim wystąpieniu nie poruszał problemów społeczno-politycznych PRL⁴¹¹.

W dniach 3–4 września przybyła do Częstochowy płočka diecezjalna pielgrzymka dziękczynna. W podsumowaniu informacji aparatu bezpieczeństwa na

⁴⁰⁶ T. Heliński, *Notatki z drogi*, „W drodze” 1978, nr 6, s. 17–18.

⁴⁰⁷ AIPN, 0639/125, Informacja dyrektora gen. bryg. Konrada Straszewskiego dotycząca wystąpień biskupów podczas tegorocznych uroczystości maryjnych z dnia 16 VIII 1977 r. k. 176–177. Według innych informacji SB pielgrzymka warszawska liczyła 26 tysięcy pątników, *vide* AIPN Ka, 085/45, t. 1 cz. 4, Informacja dotycząca aktualnych problemów wyznaniowych występujących na terenie województwa katowickiego z dnia 17 VIII 1977 r., k. 222.

⁴⁰⁸ AIPN, 0639/125, Informacja dyrektora gen. bryg. Konrada Straszewskiego..., k. 177–178.

⁴⁰⁹ *Opracowanie dyrektora Departamentu IV MSW gen. Konrada Straszewskiego dotyczące zaangażowania resortu w zwalczanie „negatywnych” zjawisk w Kościele Rzymsko-Katolickim* [31 III 1976 r., Warszawa] [w:] A. Friszke, *PRL wobec Kościoła. Akta 1970–1978*, Warszawa 2010, s. 190.

⁴¹⁰ W oryginale: ROPiCz.

⁴¹¹ AIPN Ka, 085/45, t. 1 cz. 4, Informacja dotycząca aktualnych problemów wyznaniowych..., k. 222.

jej temat zapisano: „Okres przygotowawczy do pielgrzymki na Jasną Górę zabezpieczony był przez Wydział IV tut[ejszej] KW MO oraz wydziały współpracujące. Natomiast sam przebieg uroczystości w Częstochowie zabezpieczali operacyjnie i technicznie pracownicy Wydziału IV KW MO w Płocku przy udziale pracowników SB w KW MO w Częstochowie”⁴¹².

11 września na Jasną Górę przybyła pielgrzymka byłych żołnierzy Armii Krajowej. Miał to być wyraz wierności idealom, o które walczyli, a jednocześnie potwierdzenie aktualności tych idealów. Pielgrzymkę organizowali księża duszpasterze Polski Walczącej z ks. biskupem Mikołajem Sasinowskim na czele⁴¹³.

SB zwróciła uwagę na o. Melchiora Królika, który w kaplicy św. Józefa zorganizował spotkanie na temat cudów jasnogórskich. Poinformował, że w 1977 r. nastąpiły 53 cudowne uzdrowienia. Wskazał też na przykład nawrócenia. Na przeźroczach wyświetlił zdjęcie odznaki Związku Młodzieży Socjalistycznej „Wzorowy uczeń i aktywista”. Odznakę tę złożył jako wotum człowiek, który kiedyś był ateistą i zagorzałym aktywistą, prowadzącym działalność antyreligijną. Później jednak zmienił się i stał się zagorzałym katolikiem⁴¹⁴.

We wrześniu do aparatu bezpieczeństwa dotarła informacja o planowanej na Jasnej Górze mszy dla Komitetu Obrony Robotników. Wśród rozmówców pplk. Józefa Chojnackiego z Departamentu IV MSW w Warszawie był TW „Jurek”. W notatce ze spotkania w dniu 19 września czytamy, że nie mogło odbyć się w dotychczasowym miejscu ze względu na „sygnały o planowanych obserwacjach paulinów”. W sprawie KOR-u podpułkownik zasugerował, aby TW „Jurek” podjął rozmowę z sekretarzem zakonu o. Eustachym Rakoczym i biskupem Dąbrowskim podczas jego pobytu w Częstochowie. Tajny współpracownik miał w ten sposób uzyskać „pokrycie na własne przeciwdziałanie”, a płaszczyzną do rozmowy miała być ulotka z czasów pielgrzymki. Gdyby doszło do planowanego nabożeństwa, TW miał zaprezentować zdecydowanie negatywne stanowisko⁴¹⁵. Tak postawione zadanie sugeruje nadzwyczajną rolę TW „Jurka” w zakonie. Zwłaszcza że jego kolejnym zadaniem było wzięcie udziału w Konferencji Wyższych Przełożonych

⁴¹² AIPN, 0639/125, Informacja KW MO w Płocku dotycząca przebiegu płockiej pielgrzymki dziękczynnej na Jasną Górę w dniach 3–4 IX 1977 r. z dnia 8 IX 1977 r., k. 247.

⁴¹³ AIPN Ka, 085/45, t. 1 cz. 5, Kopia pisma zawierającego plan organizacji pielgrzymki byłych żołnierzy Armii Krajowej z dnia 15 VI 1977 r., Warszawa, k. 46; *ibidem*, Kopia listu do księdza z dnia 15 VI 1977 r., Warszawa, k. 47.

⁴¹⁴ AIPN, 0639/125, Szyfrogram zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie kpt. Andrzeja Fijała do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 4 IX 1977 r., k. 239.

⁴¹⁵ AIPN, 0712/8, t. 2, Notatka pplk. Józefa Chojnackiego ze spotkania z TW „Jurek” w dniu 19 IX 1977 r. z dnia 21 IX 1977 r., k. 120–124.

Zakonów Męskich w dniach 11 i 12 września w Warszawie (a początkowo miał tam być o. Eustachy Rakoczy)⁴¹⁶.

25 września 1977 r. doszło do odprawienia mszy w intencji KOR. Zamówiła ją u kustosa jasnogórskiego o. Bronisława Krąpa Halina Mikołajska. Odprawił ją przy głównym oltarzu o. Efrema Osiały, jednak bez żadnych ogłoszeń. W dniu mszy na Jasną Górę – wraz z kilkoma osobami – przybyła Halina Mikołajska, przynosząc metalowy krzyż jako wotum. W czasie nabożeństwa pozostawał na oltarzu, a później przeniesiono go do Skarbca. Podpułkownik Józef Chojnacki z Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie wyrażał obawy, że będzie on wyeksponowany do oglądania przez przybywających pielgrzymów. W związku z tym bezpieka czyniła wysiłki, aby do tego nie dopuścić i uczynić konkretnych paulinów odpowiedzialnymi za skuteczne ukrycie krzyża w Skarbcu niedostępnym dla zwiedzających⁴¹⁷. TW „Jurek” podczas rozmowy z pplk. Józefem Chojnackim wyjaśniał, że paulini nie mogli odmówić przyjęcia intencji. Natomiast jeśli chodzi o wota „to przyjmie wszystkie, [...] Zupełnie inną sprawą jest ich eksponowanie w miejscach udostępnionych wiernym”⁴¹⁸. Poinformował też oficera o tych paulinach, którzy byli wzywani na posterunek MO w Częstochowie i komentowali to później, a także o tych, którzy pytali przełożonego o to, czy mają iść, bo otrzymali wezwanie, ale nie ujawnili szczegółów⁴¹⁹.

Podobnie jak TW „Jurek”, w tym czasie świetnie zorientowany w poczynaniach władz zakonu był TW „Kazimierz”. Od niego bezpieka uzyskiwała wiedzę na temat obecnych na Jasnej Górze gości, w tym ministra handlu Jugosławii. TW „Kazimierz” wiedzę czerpał od zakonnika znającego język chorwacki, oprowadzającego gości. Pozwalało to na budowanie nowych przedsięwzięć operacyjnych w ramach prowadzonej sprawy obiektowej „Sierpień 77”. Kryptonimami „Sierpień” określano sprawy związane z Jasną Górą jako centrum pielgrzymkowym, a w sierpniu następowała kulminacja ruchu pątniczego do sanktuarium. W informacji zamieszczonej przez kpt. Andrzeja Fijała dowiadujemy się więcej na temat TW „Kazimierz”:

„Spotkanie to odbyło się w miejscu gwarantującym konspirację. Wykorzystałem tu fakt wyjścia t.w. z klasztoru po dokument paszportowy. T.w. wyjeżdża w październiku do USA na 3–4 tygodnie. Pierwotnie planował na 3 m-ce, lecz ze względu na zaistniałą sytuację w zakonie ograniczy go tylko do 3-4 tygodni. Na poprzednio umówione spotkanie nie przybył, gdyż w tym dniu odbywało się

⁴¹⁶ *Ibidem*, Notatka pplk. Józefa Chojnackiego ze spotkania z TW „Jurek” w dniu 24 IX 1977 r. z dnia 26 IX 1977 r., k. 125–127.

⁴¹⁷ *Ibidem*, Informacja pplk. Józefa Chojnackiego dotycząca przekazania krzyża przez KOR jako wotum na Jasną Górę w Częstochowie z dnia 25 X 1977 r., k. 134–135; *ibidem*, Notatka pplk. Józefa Chojnackiego ze spotkań z TW „Jurek” w dniach 30 IX 1977 r. w Warszawie i 2 X 1977 r. w miejscu zamieszkania TW z dnia 7 X 1977 r., k. 136–137.

⁴¹⁸ *Ibidem*, k. 137.

⁴¹⁹ *Ibidem*, k. 137–138.

posiedzenie definitorium, na które był proszony. Uprzedził o tym telefonicznie. W nowej dla niego sytuacji w zakonie t.w. początkowo nie wyraził zgody na nasze spotkanie. Przekonałem go jednak o ich konieczności, zostało uzgodnione, że w przypadku kontaktu telefonicznego ja przedstawię się jako ks. Marian Sokołowski, wówczas on podejmie słuchawkę (z reguły nie odbiera telefonów). T.w. natomiast może do mnie telefonować na nr 425-63 prosząc ks. Mariana. Kontaktował się jednak będzie z miasta. Chodzi o powiadomienie mnie, gdzie i kiedy wyjedzie z Częstochowy by tam odbyć spotkanie. Podczas spotkania wręczyłem t.w. butelkę «Napoleona», którą przyjął z wyraźnym zadowoleniem. Podane przez t.w. informacje polegają na prawdzie⁴²⁰.

W informacji kpt. Andrzeja Fijała z rozmowy z nim w dniu 8 sierpnia 1977 r. znajdujemy następujący fragment:

„Podczas spotkania wykazałem również konieczność wejścia w porozumienie o. S. Szafrąca z KM MO w sprawie zabezpieczenia przemarszu 266 pieszej pielgrzymki warszawskiej. TW zapewnił, że ta sprawa zostanie ostatecznie dograna jeszcze tego samego dnia o ile odpowiadać to będzie Komendantowi, by uzgodnić detale i stronę organizacyjną. Przeor J. Góry na pewno zaakceptuje propozycje i sam wyjdzie im naprzeciw [...]”⁴²¹. W innej notatce czytamy: „O ile chodzi o stosunki między przeorem klasztoru a o. generałem, to współpraca układa się pomyślnie. Przeor jest zawsze grzeczny i taktowny w stosunku do przełożonego. Jego dewizą jest «jak się podchodzi z szacunkiem do kogoś, to i tak samo przełożony podchodzi». Nigdy nie wnika gdzie, z kim i po co wyjeżdża lub wychodzi, bo to jest przełożony. O ile sam zgłosi mu o tym, to uważa za wystarczające o ile nie, to takiego obowiązku nie ma”⁴²².

24 października TW „Kazimierz” poinformował, że wyjeżdża na urlop do Stanów Zjednoczonych na zaproszenie tamtejszego przeora, o. Wilka. Ponieważ miał tam przebywać do 21 listopada, to kolejne spotkanie z oficerem SB ustalono na dwa dni po powrocie⁴²³. Na temat o. Sykstusa Kazimierza Szafrąca zachowały się materiały z kartoteki odtworzeniowej byłego Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Częstochowie. Pod datą 28 lutego 1983 r. znajdujemy zapis: „TW «Kazimierz» rejestr[owany] przez Wydz[iał] IV KW MO w Częstochowie do nr CZ-961”, a także informację, że materiały złożono w archiwum z powodu zgonu (zm. 10 grudnia 1982 r.)⁴²⁴. Ślad znajduje się także w dzienniku rejestracyjnym WUSW w Częstochowie, gdzie pod datą rejestracji 23 grudnia 1975 r. przez

⁴²⁰ *Ibidem*, Informacja kpt. Andrzeja Fijała spisana ze słów TW ps. „Kazimierz” w dniu 1 VIII 1977 r. w Częstochowie, k. 80–83.

⁴²¹ *Ibidem*, Informacja kpt. Andrzeja Fijała spisana ze słów TW „Kazimierz” z dnia 8 VIII 1977 r., k. 84.

⁴²² *Ibidem*, Informacja kpt. Andrzeja Fijała spisana ze słów TW „Kazimierz” z dnia 24 X 1977 r., k. 146.

⁴²³ *Ibidem*, k. 148.

⁴²⁴ AIPN Ka, 073/1, Kartoteka odtworzeniowa dotycząca Kazimierza Szafrąca TW „Kazimierz”.

Wydział IV figuruje TW „Kazimierz”. Kolejny wpis znajduje się pod datą 27 lutego 1983 r. w dzienniku archiwalnym WUSW w Częstochowie⁴²⁵. Ślady zachowały się także w Dzienniku archiwalnym WUSW w Krakowie, gdzie pod datą rejestracji 26 stycznia 1971 r., obok jego imienia i nazwiska jest pseudonim „Krakowski”, a także w Dzienniku rejestracyjnym tego WUSW, co może świadczyć o jeszcze wcześniejszym okresie współpracy⁴²⁶.

Z kolei w informacji przekazanej 8 listopada przez TW „X-1” czytamy, że przeor o. Sykstus Szafraniec aktualnie przebywa na urlopie w Stanach Zjednoczonych a klasztorem kierują podprzeorowie⁴²⁷.

Jeszcze inna informacja na temat TW „Kazimierz” pochodzi z 10 lipca 1978 r. Przyjął kpt. Andrzeja Fijała w Leśniowie i zapewniał o swojej przyjaźni. Powiedział mu, że nie jeździ obecnie do Częstochowy i „ostatnio zajęty był pracami dyplomowymi, które pisali u niego studenci Papieskiego Życia Teologicznego przy ATK”. TW był w trakcie pisania II rozdziału dziejów Częstochowy, wydawanego przez ATK⁴²⁸.

Zła sytuacja wewnątrz zakonu rzutowała na relacje w Instytucie Prymasowskim. Członkinie podzieliły się na grupki, różniące się stosunkiem do aktualnych władz zakonu. To między innymi od nich prymas Wyszyński orientował się w założeń relacji w klasztorze⁴²⁹. Jak informował TW „Bonifacy Szczepaniak” Maria Okońska pokłóciła się generałem zakonu o. Kotnisem, zarzucając mu, „że tak nieudolnego generała to zakon jeszcze nie miał”⁴³⁰. Według notatki wywiadu PRL, do której dotarła Ewa K. Czaczkowska, na skutek konfliktu generał Kotnis nawet wyrzucił „Ósemki” z klasztoru⁴³¹.

Z relacji spisanej 15 grudnia 1977 r. przez o. Józefa Platka znajdujemy wiele informacji o działaniach wybranego w 1975 r. generała o. Grzegorza Kotnisa. Już sam wynik wyborów był zaskoczeniem dla większości zakonnej wspólnoty (warto przypomnieć, że paulini w sposób demokratyczny wybierają swoich generalów). Nowy generał do tej pory niczym szczególnym się nie zasłużył, a nawet

⁴²⁵ AIPN Ka, 00208/1, t. 1, Zapis z dziennika rejestracyjnego b. WUSW Częstochowa, b.p; *ibidem*, 0297/85, Zapis w dzienniku archiwalnym, k. 34.

⁴²⁶ AIPN Kr, 00228/17, Dziennik archiwalny WUSW w Krakowie, dział I, k. 79; *ibidem*, 00233/1, Dziennik rejestracyjny WUSW w Krakowie, k. 269.

⁴²⁷ *Ibidem*, Informacja kpt. Andrzeja Fijała spisana ze słów TW „X-1” z dnia 8 XI 1977 r., k. 149. *Vide*: AJG, sygn. 3465, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 I 1965 r. do 18 VI 1979 r., zapis z dnia 30 X 1977 r., s. 688.

⁴²⁸ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja kpt. Andrzeja Fijała spisana ze słów TW „Kazimierz” z dnia 24 X 1977 r., k. 146.

⁴²⁹ *Ibidem*, Informacja kpt. Andrzeja Fijała spisana ze słów TW „X-1” z dnia 8 XI 1977 r., k. 150.

⁴³⁰ *Ibidem*, Notatka kierownika sekcji Wydziału IV kpt. Henryka Snakowskiego ze spotkania z TW „Bonifacy Szczepaniak” z dnia 28 X 1977 r., Warszawa, k. 153.

⁴³¹ E.K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013, s. 437; *eadem*, *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2009, s. 391.

miał zamiar odchodzić z zakonu (w 1963 r. przed wyjazdem na studia w Rzymie i w 1966 r. po powrocie z Francji). Na wybór jego osoby wpłynął fakt, że dotychczasowy general, o. Tomziński, pełnił swoją funkcję aż od dwunastu lat, a dodatkowo narastały problemy związane z sytuacją klasztoru w Ameryce. W zakonie odczuwano potrzebę zmian. Część zakonników dała się zwieść propagandowym zabiegom o. Grzegorza Kotnisa i grupy jego przyjaciół. Wybór zapadł. O. Płatek podejrzewał także działanie „zakamuflowanego wpływu czynników z zasady wrogich Kościołowi, działających nad wytworzeniem szansy dla kandydatury O. Grzegorza Kotnisa”. Nowy general tłumaczył swoje decyzje poparciem kardynała Wyszyńskiego. Trudno to było zweryfikować, bo „stworzył zwyczaj częstych osobistych wizyt u Księdza Kardynała Prymasa, nie dopuszczając nikogo z Zarządu do udziału w nich”. Zakonnicy mieli żal, że general nie zadziałał na rzecz pomocy kilku osobom, które przeżywały kryzys. Ci opuścili wspólnotę. Zakonników, którzy odważyli się mieć swoje zdanie arbitralnie usuwał z Jasnej Góry (o Tadeusz Kubik, o. Ireneusz Pożarowski, o. Sarto Goliński i o. Izidor Matuszewski), czasem w trybie natychmiastowym (o. Karol Wypiór i o. Włodzimierz Kuliberda). Stworzył sytuację, w której współpraca stawała się niemożliwa. Z urzędów w kurii generalnej ustąpili o. Stefan Rożej, o. Adam Piecuch i o. Tadeusz Kubik. Powstała sytuacja, że połowę stanu osobowego kurii zaczęli stanowić ludzie wskazani przez generała Kotnisa, a nie osoby wybrane przez Kapitułę. Ze swoich funkcji zakonnych ustąpili też o. Ireneusz Pożarowski i o. Izidor Matuszewski, któremu zabroniono kontynuowania studiów na ATK. O. Tadeusza Dionizego Łukaszuka i o. Szczepana Kośnika odsunął od możliwości kontynuowania pracy naukowej, a o. Melchiora Królka od prowadzenia kroniki sanktuarium. Z Jasnej Góry do Brdowa odesłał też o. Janusza Zbudniewka, który był zaangażowany w prace wydawnicze na rzecz jubileuszu 600-lecia Jasnej Góry⁴³².

Sygnały o złej sytuacji w zakonie dotarły do prymasa przynajmniej podczas jego pobytu na Jasnej Górze w dniach 2-7 maja 1977 r. Po uroczystości Królowej Polski miała odbyć się Konferencja Episkopatu Polski. 5 maja, prowadząc Apel Jasnogórski, zaniósł modlitwę za paulinów, aby Najświętsza Maryja zachowała ich w wierności i pozwoliła przezwyciężyć wszelkie trudności⁴³³. 4 listopada 1977 r. 48 ojców i braci paulinów wystosowało pismo do prymasa Wyszyńskiego z prośbą o interwencję w wewnętrzne sprawy zakonu i udzielenie pomocy. Stwier-

⁴³² AKMCz, Jasna Góra 1978, Odpis pisma o. Józefa Płatka, doręczonego kardynałowi Stefanowi Wyszyńskiemu z dnia 15 XII 1977 r., b.p. Na temat wątku dotyczącego o. Janusza Zbudniewka: *vide* BU KUL, Rkp. 1531, Pismo generała zakonu paulinów o. Grzegorza Kotnisa do prof. Władysława Tatkiewicza w sprawie rezygnacji o. Janusza Zbudniewka z funkcji przewodniczącego Sekcji Badawczo-Publikacyjnej w Komisji Jubileuszu 600-lecia Jasnej Góry z dnia 11 IV 1976 r., k. 935; *ibidem*, Rkp. 1543, Pismo o. Janusza Zbudniewka do prof. Władysława Tatkiewicza z dnia 19 V 1976 r., k. 342.

⁴³³ AJG, sygn. III-353, J.S. Płatek, *Ksiądz kardynał Stefan Wyszyński Prymas Polski konfrater i protektor zakonu paulinów*, Jasna Góra 1979 [mps], s. 91.

dzali, że generał Kotnis postępował samowolnie, kierował się osobistą satysfakcją i odwetem (np. usuwając z Jasnej Góry ojców i braci). Wywoływało to poczucie niepewności i zniechęcenia wśród członków społeczności zakonnej⁴³⁴. Nie może więc dziwić, że prymas Wyszyński, na mocy posiadanych uprawnień nadanych przez papieża, zarządził w zakonie wizytację. Od stycznia 1978 r. wizytator Czesław Drzyzgiewicz z Zakonu Braci Mniejszych – Reformatów (dekret mianowania ma datę 30 grudnia 1977 r.) rozmawiał z paulinami z Jasnej Góry, ale wzywał też poszczególne osoby z innych klasztorów, nawet z Jugosławii⁴³⁵. Wizytację poprzedziła dwudniowa wizyta bp. Dąbrowskiego⁴³⁶.

28 marca 1978 r. prymas wystosował do generała Kotnisa pismo, którym tłumaczył swoją decyzję:

„Długi czas, bo ponad dwa i pół roku, nie ingerowaliśmy ani w poszczególne wypadki, ani w ogólną sytuację Zakonu czy zakonników, zostawiając wszystko i wszystkich pod władzą zakonną Ojca Generala. Gdy jednak od lipca 1977 r. do grudnia tegoż roku otrzymaliśmy bardzo wiele listów, niemal wszystkie od poważnych zakonników, gdy w końcu wpłynęła prośba o pomoc przez kilkudziesięciu zakonników podpisana, zostaliśmy poważnie zaniepokojeni powstałą sytuacją w zakonie paulinów. Nie widzieliśmy już innej możliwości, jak zarządzić wizytację kanoniczną na mocy uprawnień specialissimo modo, o czym Ojciec General został powiadomiony.

Obecnie, po modlitwie i po dogłębnym przeanalizowaniu tak poważnej sytuacji w Zakonie Ojców Paulinów, szczególnie w Klasztorze na Jasnej Górze, który tak ważne zadanie pełni i w Kościele w Polsce, w oparciu o posiadane materiały od poszczególnych zakonników, od poważnej części Wspólnoty, oraz w oparciu o sprawozdanie Wizytatora dochodzimy do smutnego i przykrego dla nas rozznania i poznania, że powstałego w Zakonie napięcia, niepokoju i fermentu powstałego wśród zakonników, nie da się inaczej rozładować i uspokoić, jak tylko korzystając ze specjalnych upoważnień Stolicy Apostolskiej, wobec której odpowiedzialni jesteśmy za Kościół Chrystusowy w Polsce i Jego cenną część, jaką są Zakony.

Czcigodny Ojciec, jako General Zakonu, niedostatecznie chyba przestudiował Dokumenty Kościoła, jak Dekret Soborowy [...], Adhortację Apostolską Ojca św. Pawła VI [...] oraz wiele artykułów Konstytucji Paulińskich i dlatego do-

⁴³⁴ *Pismo 48 ojców i braci paulinów do prymasa Stefana Wyszyńskiego z prośbą o interwencję w sprawach Zakonu, Jasna Góra 4 XI 1977* [w:] *Uprawnienia wyjątkowe prymasa Stefana Wyszyńskiego. Wybór dokumentów 1948–1979*, wybór i oprac. K. Śmigiel, P. Lewandowski, Pelplin 2020, s. 202–205.

⁴³⁵ AJG, sygn. III–353, J.S. Platek, *Ksiądz kardynał Stefan Wyszyński Prymas Polski konfrater i protektor zakonu...*, s. 282; AIPN, 0712/8, t. 2, Doniesienie TW „Stachowiak” przyjęte przez kpt. Tadeusza Jasińskiego w dniu 27 I 1978 r., k. 168.

⁴³⁶ *Ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perlicy do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 18 I 1978 r., k. 164–167.

prowadził Wspólnotę zakonną do tak krytycznego stanu, w jakim obecnie się znajduje. Swoje zarządzenia personalne osłaniał Ojciec twierdzeniem, że są one uzgodnione ze mną, chociaż nigdy nie wchodziłem w sprawę nominacji i zmian w zakonie.

[...] Na mocy szczególnych upoważnień, nadanych Nam przez Stolicę Apostolską, niniejszym Dekretem zwalniamy Ojca z urzędu Generała Zakonu Ojców Paulinów.

Równocześnie zwalniamy z urzędu i obowiązków cały Zarząd Generalny, który po Kapitulce, już w połowie jest przez decyzję Ojca zdekompletowany⁴³⁷.

Mimo ogromnych trudności wewnątrz zakonu, sanktuarium funkcjonowało bardzo prężnie. W 1977 r. na Jasnej Górze zarejestrowano 5 247 grup liczących 765.831 osób, co nie dawało pełnej liczby, gdyż wielu grup nie notowano, a pielgrzymi bardzo często przybywali indywidualnie. Łączną liczbę pielgrzymów szacowano wtedy na około 2 mln osób. Oprócz pielgrzymów z Polski były grupy ze Stanów Zjednoczonych, Węgier, Związku Sowieckiego, Republiki Federalnej Niemiec, Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Francji, Austrii, Włoch, Czechosłowacji i Jugosławii⁴³⁸. W każdym miesiącu organizowano od kilku do kilkunastu dużych uroczystości. Wydarzeniami, na które przybywali pielgrzymi były rekolekcje dla różnych grup wiekowych, przedstawicieli różnych zawodów, innych zakonów, tygodnie modlitw, dni skupienia, odpusty, zjazdy i rocznice⁴³⁹. Nie wszyscy pielgrzymi mogli przybyć bez przeszkód. Mimo braku oficjalnego zezwolenia do Częstochowy wyruszyły „nielegalne” pielgrzymki z Łowicza⁴⁴⁰ i z Radoszyc w diecezji sandomierskiej⁴⁴¹. Skala działania Jasnej Góry była więc wielka. Tym bardziej groźba eskalacji konfliktu wśród paulinów mogła zakończyć się dla zakonu tragicznie.

Niezależnie od działań dezintegracyjnych, безпеka kontynuowała swoje rutynowe działania, polegające na obserwacji Jasnej Góry. W listopadzie 1977 r. SB pozyskała kolejnego tajnego współpracownika. Był to rencista, były pracownik zakładów gastronomicznych, a później pilot wycieczek w Spółdzielczym Biurze Turystycznym „Turysta”, znający bardzo dobrze język niemiecki, TW „Ewa”.

⁴³⁷ AJG, sygn. III–353, J.S. Płatek, *Ksiądz kardynał Stefan Wyszyński Prymas Polski konfrater i protektor zakonu paulinów*, Jasna Góra 1979 [mps], s. 284–285.

⁴³⁸ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Jasnogórskie sanktuarium w r. 1977 (kopia materiałów kościelnych), k. 7–8.

⁴³⁹ *Ibidem*, Zestawienie ważniejszych uroczystości organizowanych w 1977 r. na Jasnej Górze, k. 9–12. W dniach 23–25 XI 1977 r. odbyło się szkolenie księży salezjanów i sióstr salezjanek, *vide*: J. Pietrzykowski, *Salезjanie w Polsce 1945–1989...*, s. 197.

⁴⁴⁰ AIPN, 0639/125, Szyfrogram zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Skierniewicach por. Lewandowskiego do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 24 VIII 1977 r., k. 144.

⁴⁴¹ *Ibidem*, Szyfrogram zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Kielcach kpt. Jana Paska do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 23 VIII 1977 r., k. 190.

Zgodził się ze względu na możliwość poprawy swojej sytuacji materialnej. Ze względu na znajomość języka wykorzystywano go do rozpracowania przybywających do Częstochowy turystów zagranicznych i dyplomatów, ale nie tylko. Był prowadzony przez oficerów Wydziału II, dostawał także polecenia wykonania zadań związanych z Kościołem. We wrześniu 1978 r. obserwował koncert „Sacrosong”. Rok później dostał zadanie zbierania informacji związanych z budową przejścia podziemnego w pobliżu Jasnej Góry. 3 maja 1980 r. sporządził notatkę na temat kazania biskupa Musiela w kościele św. Zygmunta. Biskup w dniu 2 maja ostro krytykował władze częstochowskie z powodu budowy tunelu (sprawa tego przejścia zostanie opisana niżej). TW „Ewa” był aktywny do 1985 r., kiedy zmarł⁴⁴². W teczce pracy znajdujemy między innymi charakterystyki osób pracujących w częstochowskich biurach podróży, restauracjach i taksówkarzy⁴⁴³. Przykładem doniesienia na temat turystów zagranicznych jest informacja z 9 października 1980 r., w której czytamy:

„Po odejściu z «Orbisu» mam trochę więcej czasu i dlatego częściej bywam w PTTK. Moja obecność tam jest tym bardziej usprawiedliwiona, że jako przewodnik biorę ostatnio wycieczki przyjeżdżające do Częstochowy w celu oprowadzenia ich po mieście, a najczęściej na Jasną Górę. Dzisiaj, trochę niespodziewanie prowadziłem np. grupę Holendrów. Byłem jednak z nimi bardzo krótko. Przejąłem ich przed hotelem «Patria» i zaprowadziłem na Jasną Górę, gdzie dalej zaopiekował się nimi jeden z księży. Mogę więc jedynie powiedzieć, że była to grupa Polonii holenderskiej, licząca około 30 osób, przeważnie sami mężczyźni w dość zaawansowanym wieku. Ich zainteresowania ograniczały się przede wszystkim do historii klasztoru”⁴⁴⁴.

Kilka miesięcy później, 9 marca 1981 r., przekazując do SB odbitkę autoryzowanego przemówienia prymasa Polski do kombatanatów informował:

„W sobotę i niedzielę prowadziłem wycieczkę krajową po Częstochowie i okolicach. Będąc z nimi na Jasnej Górze, od zakonnic obsługującej wycieczki otrzymałem tekst przemówienia kardynała Wyszyńskiego, które wygłosił on na zjeździe kombatanatów w styczniu tego roku. Od niej otrzymałem również zdjęcie

⁴⁴² AIPN Ka, 0026/712, t. 1, Kwestionariusz TW „Ewa” nr ewidencyjny Cz–2276, k. 11–21; *ibidem*, Wyciąg z informacji TW ps. „Ewa” z dnia 3 V 1980 r., k. 102; *ibidem*, t. 2, Doniesienie TW „Ewa” z dnia 30 IX 1978 r., przyjęte przez ppor. Mariana Pawlika, k. 83–85, 87–89; Doniesienie TW „Ewa” z dnia 9 XII 1979 r. przyjęte przez ppor. Mariana Pawlika, k. 132.

⁴⁴³ *Wid. ibidem*, Doniesienie TW „Ewa” z dnia 15 XI 1977 r., przyjęte przez ppor. Mariana Pawlika, k. 35–37; *ibidem*, Doniesienie TW „Ewa” z dnia 5 XII 1977 r., przyjęte przez ppor. Mariana Pawlika, k. 46–48; *ibidem*, Informacja dodatkowa dotycząca doniesienia TW „Ewa” złożonego w dniu 8 XII 1977 r., spisana ze słów tajnego współpracownika z dnia 21 XII 1977 r., k. 56–58.

⁴⁴⁴ *Ibidem*, Informacja nr 180 spisana ze słów tajnego współpracownika „Ewa” przyjęta przez por. Mariana Pawlika z dnia 9 X 1980 r., k. 242.

przedstawicielei KKP [Krajowej Komisji Porozumiewawczej – dop. J.D.] w czasie ich audiencji u papieża⁴⁴⁵.

6. Zwycięstwo pod nowym patronatem

Z 1977 r. pochodzi informacja SB o istnieniu na Jasnej Górze siatki agenturalnej, w której zostaje wymieniony TW „Janusz II”. W archiwach Instytutu Pamięci Narodowej istniejeteczka personalna tajnego współpracownika o tym pseudonimie. W teczce znajdują się materiały dotyczące Adama Jana Nalaskowskiego, jednak są bardzo nieliczne. Na tej podstawie trudno coś wnioskować na temat ewentualnej współpracy o. Nalaskowskiego z SB. Założony kwestionariusz TW obejmuje jedynie cztery pierwsze strony i zawiera personalia⁴⁴⁶. Ponadto w teczce znajdują się, pochodzące z 1965 r., materiały wywiadowcze dotyczące jego najbliższej rodziny⁴⁴⁷, a także datowane na 1982 r. dokumenty związane z jego wyjazdem na Międzynarodowe Sympozjum Mariologiczne w Kevelaer w Republice Federalnej Niemiec⁴⁴⁸. Brak dokumentów dotyczących samego pozyskania do współpracy. W dokumentach sprawy obiektowej „Pustelnik” znajdują się jednak informacje, określane jako pochodzące od TW „Janusz II”, opisujące pobyt delegacji Episkopatu RFN i Konferencji Episkopatu Kanady. Według tych dokumentów TW relacjonował opinie zakonników na temat wystąpienia kardynała Wyszyńskiego i treść swoich rozmów z przeorem o. Płatkiem⁴⁴⁹. Opisywał także późniejsze czasy, oddające jego sytuację po ustąpieniu ze stanowiska przeora o. Józefa Płatka, czas, kiedy musiał podjąć decyzję, gdzie ma zostać przeniesiony z Jasnej Góry⁴⁵⁰. Podpułkownik w uwagach z tego spotkania zapisał słowa świadczące o wielkich wewnętrznych rozterkach m.in.: „W trakcie rozmowy t.w. chwilami był bardzo szczery, następnie znów można było odczuć żal, że niespra-

⁴⁴⁵ *Ibidem*, Informacja nr 181 spisana ze słów tajnego współpracownika „Ewa”, przyjęta przez por. Mariana Pawlika, z dnia 10 III 1980 r., k. 295; *ibidem*, Stefan Kardynał Wyszyński prymas Polski „Proces odnowy w Ojczyźnie już się rozpoczęła...”, 24 I 1981 r., Warszawa, Dom Prymasowski (tekst autoryzowany), k. 298–306.

⁴⁴⁶ AIPN Ka, 0026/2802, t. 1, Kwestionariusz TW [brak daty], k. 3–4.

⁴⁴⁷ *Ibidem*, Wywiad z dnia 31 III 1965 r., k. 9; *ibidem*, Pismo zastępcy komendanta ds. SB KM MO w Toruniu kpt. Janusza Błaszaka do zastępcy komendanta ds. SB KM MO w Częstochowie z dnia 29 IV 1965 r., k. 10; *ibidem*, Pismo zastępcy komendanta powiatowego MO ds. SB w Będzinie mjr. Władysława Lesia do naczelnika Wydziału IV SB KMO M. St. Warszawy z dnia 17 IX 1968 r., k. 13.

⁴⁴⁸ *Ibidem*, Podanie-kwestionariusz o wydanie pozwolenia na wyjazd za granicę do RFN z dnia 30 III 1982 r., k. 14–15; *ibidem*, Pismo generała zakonu paulinów o. Józefa Płatka do Biura Paszportów MSW KW MO w Krakowie z dnia 27 III 1982 r., k. 16.

⁴⁴⁹ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja pplk. Alojzego Perliceusza z dnia 24 V 1977 r., k. 55–59.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, Informacja pplk. Alojzego Perliceusza z dnia 10 VIII 1977 r., k. 88–92.

wiedliwie skrzywdzono go. T.w. nie przekazał wszystkich informacji, twierdząc, że niektóre sprawy musi gruntownie przemyśleć i zanalizować⁴⁵¹.

Był to bardzo trudny czas dla paulinów. Poruszona była cała wspólnota zakonna. Interesowali się nią oczywiście agenci bezpieki. Bieg wydarzeń obserwowali też pracownicy Kongregacji ds. Zakonnych Stolicy Apostolskiej.

Wizytacja w zakonie zakończyła się dekretem prymasa Wyszyńskiego, który 30 marca 1978 r. zlecił wizytorowi o. Czesławowi Drzyzgiewiczowi odczytanie go i ogłoszenie nowych władz. Jak już wcześniej wspomniałem, generałem został o. Józef Platek, wikariuszem generalnym o. Paweł Kosiak, definitorami: o. Wawrzyniec Aleksander Kościelecki, o. Adam Nalaskowski, o. Melchior Królik i br. Michał Feldman, prokuratorem generalnym o. Tadeusz Kubik, prokuratorem generalnym w Rzymie o. Gabriel Lorenz, sekretarzem generalnym o. Włodzimierz Kuliberda. Przeorem klasztoru jasnogórskiego o. Konstancjusz Kunz. Ponadto wizytor o. Czesław Drzyzgiewicz został członkiem kurii generalnej z głosem decydującym w sprawach zakonu. Stwierdził też, że „niektórzy ludzie bardziej są zorientowani w sytuacji zakonu niż sami paulini”. Nominacje bowiem ustalono dopiero 28 marca, a już od jakiegoś czasu w klasztorze pojawiały się ulotki szkalujące o. Józefa Płatka. Zakonnicy usunięci ze stanowisk przyjęli zmiany „w milczeniu i pokorze”, mieli jednak żal do byłego już o. generała Grzegorza Kotnisa, który zapewniał ich, że nie będą aż tak daleko idące, a sam wyjechał z Polski do Stanów Zjednoczonych i do Watykanu, bez wiedzy prymasa i wizytatora, ryzykując wydalenie z zakonu⁴⁵².

Ojciec Grzegorz Kotnis, przebywając w Rzymie, dążył do uzyskania tam poparcia i ewidentnie obniżenia autorytetu prymasa Wyszyńskiego. Według doniesienia TW „X-1”: „co tylko wiedział z tego o zakonie i Wyszyńskim – wszystko mówił⁴⁵³. Według informacji SB, która uważnie śledziła bieg wydarzeń, w dniu 8 (lub 10) kwietnia 1978 r. do komisarza zakonu, czyli ordynariusza częstochowskiego Stefana Bareły, przybył o. Eustachy Rakoczy, zaliczający się wówczas do grona zwolenników o. Grzegorza Kotnisa. O. Rakoczy przedstawił biskupowi Dekret Kongregacji ds. Zakonnych Stolicy Apostolskiej podpisany przez jej prefekta kardynała Eduardo Pironio, anulujący nominacje kardynała Stefana Wyszyńskiego, tymczasowo powierzający temuż zakonnikowi obowiązki generała. Miał poinformować biskupa, że będzie powoływał osoby na stanowisko sekretarza generalnego i przeora jasnogórskiego. Biskup nie przyjął tego do wiadomości, mó-

⁴⁵¹ *Ibidem*, k. 92.

⁴⁵² AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego ds. SB w Częstochowie plk. Wojciechowskiego do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie gen. bryg. Konrada Straszewskiego z dnia 31 III 1978 r., k. 213–215.

⁴⁵³ AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Informacja mjr. Andrzeja Fijała z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 16 VIII 1979 r., k. 130; AIPN, 0712/8, t. 2 cz. 1, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie kpt. Andrzeja Fijała do naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 25 I 1977 r., k. 12–13.

wiąc, że doszło do nieporozumienia. Sytuacja stała się wyjątkowa i niebezpieczna. W związku z tym 11 kwietnia w katedrze, podczas spotkania dla księży diecezji częstochowskiej, biskup odczytał apel prymasa Polski i sekretarza episkopatu o modlitwę w intencji jedności jednego z zakonów w Polsce⁴⁵⁴. W częstochowskich kościołach ktoś kolportował ulotki szkalujące o. Józefa Płatka. Wydarzeniami na Jasnej Górze interesowali się już żywo przedstawiciele innych zakonów, a także współpracujący z klasztorem organizatorzy spotkań kombatanckich⁴⁵⁵. Zasiane intrygi, inspirowane przez aparat bezpieczeństwa i tajnych współpracowników, stały się problemem już nie tylko klasztoru na Jasnej Górze. W związku z tą sprawą do Rzymu udawał się bp Dąbrowski, który miał reprezentować stanowisko prymasa. Na skutek interwencji bp. Dąbrowskiego dekret dla o. Rakoczego został anulowany. Według doniesień TW „Stachowiaka” kilkudniowy paraliż władzy domagał się papieskiego rozstrzygnięcia, wyciszenia i jednoznacznego wskazania kierownictwa zakonu. Zwłaszcza że przebywający w Rzymie o. Grzegorz Kotnis nie poddawał się i zablokował konta w Banku Watykańskim i za pośrednictwem Kongregacji ds. Zakonów pozbawił prokuratora generalnego zakonu, o. Gabriela Lorenca, możliwości załatwiania spraw finansowych. Ponadto o. general Kotnis miał wsparcie przeora klasztoru w Stanach Zjednoczonych – Wilka, co także utrudniało rozwiązanie problemu⁴⁵⁶. Według ks. prof. Mariana Dudy, który przez wiele lat pracował w częstochowskiej kurii i miał styczność z hierarchami Kościoła w Watykanie, m.in. z kardynałem Eduardo Pironio, istniało wtedy realne zagrożenie, że dojdzie do kasaty zakonu⁴⁵⁷.

Zaistniałą sytuację konfliktu wewnątrz zakonu i między generałem zakonu a biskupem można odnaleźć w „Planie pracy Wydziału V Departamentu IV MSW na lata 1978–1979”, gdzie wśród działań dezintegrujących jedność między bisku-

⁴⁵⁴ *Ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie pplk. Alojzego Perliceusza do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie gen. bryg. Konrada Straszewskiego z dnia 11 IV 1978 r., k. 216–219; J. Zbudniewek, *Protekcja kardynała Stefana Wyszyńskiego względem paulinów w latach 1975–1981...*, s. 158.

⁴⁵⁵ AIPN, 0712/8, t. 2 cz. 1, Informacja operacyjna od „Civis” przyjęta przez plk. Stefana Turleja w dniu 11 IV 1978 r. w Warszawie.

⁴⁵⁶ *Ibidem*, Informacja kpt. Tadeusza Jasińskiego przyjęta od TW „Stachowiak” z dnia 11 IV 1978 r., k. 243–246; *ibidem*, Doniesienie TW „Janusz”, przyjęte przez pplk. Alojzego Perliceusza, z dnia 18 IV 1978 r., k. 272–273; *ibidem*, Informacja komendanta wojewódzkiego MO w Częstochowie plk. Mieczysława Długoszewskiego do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie gen. bryg. Konrada Straszewskiego z dnia 15 IV 1978 r., k. 245–250; AKMCz, Jasna Góra 1978, Pismo bp. Stefana Barely do prymasa Stefana Wyszyńskiego z dnia 14 V 1978 r., b.p. Dodatkowe wątki tej sprawy opisał ks. Wacław Karłowicz, *vide: ibidem*, Pismo ks. Wacława Karłowicza do generała zakonu o. Józefa Płatka z dnia 26 V 1978 r, b.p.

⁴⁵⁷ Relacja ustna ks. prof. Mariana Dudy z Częstochowy z dnia 20 IX 2020 r.

pami a zakonami zapowiedziano doprowadzanie do napięć o szerokim zasięgu i przenoszenia ich na forum Watykanu⁴⁵⁸.

19 kwietnia 1978 r. na spotkaniu z pplk. Alojzym Perliceuszem sytuację w zakonie referował TW „Janusz II”. Z punktu widzenia doskonale poinformowanego przecież oficera takie informacje, jak skład nowych władz zakonu i powody postępowania prymasa mogły tylko potwierdzać wcześniej ustalone fakty, bardziej istotne były bez wątpienia wszelkie wiadomości na temat panujących w zakonie nastrojów i spekulacji co do przyszłości. Podpułkownik musiał zdawać sobie sprawę, że rola TW może wzrastać. Dlatego podczas półtoragodzinnej rozmowy instruował go co do tego, jak należy budować relacje z innymi zakonnikami:

„W czasie spotkania szeroko omówiłem sposób postępowania TW w obecnie wytworzonej sytuacji na terenie klasztoru. Zasugerowałem, aby w najbliższym okresie nie angażował się w żadne sprawy, które mogłyby wytworzyć sytuacje konfliktowe. W stosunku do władz klasztoru i podwładnych należy być taktownym, rozważnym, szczególną uwagę zwracać na każde nawet wypowiedane słowa, aby nie mogły one być w różny sposób komentowane. Wszelkie koncepcje należy stawiać jako swoje, a nie zasłyszane od kogoś. Koncepcje te powinny być dokładnie przemyślane i rozważone. Nie może być mowy o nadmiernej pewności ani samodzielności, nie można się gniewać ani obrażać. Na pytanie t.w. jak w konkretnej sytuacji ma się ustawić, odpowiedziałem: więcej taktu i uległości wykazać w stosunku do kurii, episkopatu i władz świeckich, nie zamykać się w murach klasztoru, bo nie działacie w próżni, nie działacie sami dla siebie. [...] T.w. chętnie i szczerze rozmawiał odpowiadając na wszelkie zadawane pytania. Treść przekazanych informacji potwierdzają inne źródła agenturalne i techniczne”⁴⁵⁹.

Jednocześnie aparat bezpieczeństwa pozyskał informacje, że w Instytucie Prymasowskim ma być drukowana literatura na potrzeby ROPCiO⁴⁶⁰. Nie wiadomo czy ta sprawa, czy spodziewany przyjazd biskupów na uroczystości 3 maja spowodowały, że kierownictwo Wydziału III Departamentu IV MSW zleciło zainstalowanie „technik”. Próbowano namówić do tego TW „Bonifacego Szczepaniaka”, ten jednak wykręcał się: „odpowiedział, że w aktualnej sytuacji tj.: podejrzeń, pilnowania jedno drugich nie widzi możliwości wykonania tego zadania bojąc się o siebie, by nie podpaść. Natomiast w sytuacji, gdy będzie już wszystko uspokojone, podejmie się wykonać zleczone mu zadania. Odnośnie spotkań jest to możliwe tylko w dni wolne, a takim dniem dla niego jest środa każdego tygodnia, ponieważ nowy przeor ogłosił, że nie ma żadnych wyjść poza klasztor, jedynie w dniu wol-

⁴⁵⁸ 1977 grudzień 20, Warszawa – informacja na temat planów pracy Wydziału VI Departamentu IV MSW na lata 1978–1979 [w:] *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979...*, s. 316.

⁴⁵⁹ AIPN, 0712/8, t. 2, Doniesienie TW „Janusz” II przyjęte przez pplk. Alojzego Perliceusza w dniu 19 IV 1978 r. w Częstochowie, k. 279–283.

⁴⁶⁰ *Ibidem*, Pismo zastępcy dyrektora Departamentu III MSW pplk. Henryka Walczyńskiego do dyrektora Departamentu IV MSW z dnia 11 IV 1978 r., k. 232.

nym. Właśnie on ma dzisiaj dzień wolny i specjalnie przyjechał do Warszawy by zobaczyć się ze mną. Uzgodniliśmy, że będę dzwonił do niego w sobotę (22 bm.) późnym wieczorem i jeżeli on pojedzie na wykłady do Lublina, to możemy się spotkać 25 bm. na terenie Lublina, jeżeli nie pojedzie, to w dniu 26 bm. na terenie Częstochowy, o godz. 14⁰⁰ lub na rezerwowym, o godz. 16⁰⁰, ale bliższe szczegóły uzgodnimy jeszcze telefonicznie”⁴⁶¹.

Brak szybkiego zażegnania konfliktu na Jasnej Górze powodował, że zaczęły powstawać różne plotki. Aparat bezpieczeństwa póki co gromadził takie informacje. Jedna z takich plotek, całkowicie niezgodnych z rzeczywistością mówiła, że do konfliktu doszło z przyczyny istnienia Instytutu Prymasowskiego, inna, że zakonnicy pobili się i musiała interweniować milicja. Niewątpliwie obniżanie prestiżu Jasnej Góry było efektem pożądanym dla bezpieki⁴⁶².

25 kwietnia 1978 r. przybyły z Watykanu biskup Bronisław Dąbrowski w kaplicy domowej na Jasnej Górze, w obecności biskupa Barely, odczytał zebranim zakonnikom dekret papieża Pawła VI z 20 kwietnia tego roku. Papież zawiesił działalność Kurii Generalnej Zakonu Paulinów i ustanowił tymczasowego komisarza zakonu w osobie biskupa Stefana Barely. Po biskupie Dąbrowskim głos zabrał ordynariusz częstochowski, który ogłosił swój dekret, mianując definitorium w takim samym składzie jak w dekrete kardynała Wyszyńskiego⁴⁶³. Konflikt wydawał się zakończony, ale autorytet zakonu został podważony. Całą sytuację mocno przeżywał prymas Wyszyński, który był już przecież w wieku emerytalnym i ciężko chorował. Uwaga biskupa Kraszewskiego, że na skutek konfliktu wśród paulinów pogorszył się jego stan zdrowia, zaraz została podchwycona przez aparat bezpieczeństwa⁴⁶⁴.

26 kwietnia TW „Kazimierz” donosił kpt. Andrzejowi Fijałowi, że w klasztorze trwa szukanie agentów bezpieki. Zakonnicy przeszukują niektórym osobom pokoje. Padaly nazwiska osób podejrzanych o współpracę z SB. Muszę przyznać, że nie we wszystkich przypadkach mieli rację, ale większość agentury wytypowali trafnie. Odizolowali od informacji te członkinie Instytutu Prymasowskiego, które pomagały o. Kotnisowi. TW „Kazimierz” przyjął od Fijała zadanie (wcześniej

⁴⁶¹ *Ibidem*, Doniesienie TW „Bonifacy Szczepaniak” (tutaj wpisane „Bonifacy Szczepański”) przyjęte przez kpt. Henryka Snakowskiego z dnia 20 IV 1978 r., Warszawa, k. 289–292.

⁴⁶² *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału IV KW MO w Jeleniej Górze, Stanisława Kowalczyka, do naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 24 II 1978 r., k. 293.

⁴⁶³ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego ds. SB w Częstochowie plk. Henryka Wojciechowskiego do dyrektora Departamentu IV MSW gen. bryg. Konrada Straszewskiego z dnia 26 IV 1978 r., k. 298–302.

⁴⁶⁴ *Ibidem*, Informacja TW „Ludny”, przyjęta przez Z. Ch., z dnia 27 IV 1978 r., Warszawa, k. 303–304; AKMCz, Jasna Góra 1978, Dekret biskupa częstochowskiego z dnia 15 IV 1978 r., b.p.; *ibidem*, Dekret komisarza Zakonu św. Pawła I Pustelnika, bp. Stefana Barely z dnia 29 IV 1978 r., b.p. Na temat kryzysu w zakonie i reakcji prymasa Wyszyńskiego pisała też Ewa K. Czaczkowska: E.K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia...*, s. 437–438.

uzgodnione z plk. Stefanem Ostapińskim z MSW), które polegało na namówieniu o. Hadriana Lizyńczyka, aby ten zadzwonił do przebywającego aktualnie w Rzymie o. Rakoczego i poprosił go o sporządzenie dokumentu, opisującego aktualną sytuację zakonu i żeby wysłał to do poszczególnych paulinów w Częstochowie, Warszawie, Krakowie i Leśniowie⁴⁶⁵.

Zbliżały się uroczystości 3 maja 1978 r. Na czas 2–3 maja zaplanowano obrady Komisji Episkopatu ds. Duszpasterstwa i Konferencji Episkopatu. W dniach 4–5 maja miała odbyć się Konferencja Plenarna Episkopatu Polski. W związku z tym na Jasną Górę miało przyjechać wielu biskupów i około 60 dziekanów. General zakonu o. Józef Płatek był odpowiedzialny za przygotowanie wszystkiego. Podejrzał zakładanie podsłuchów na polecenie SB w pokojach generała, przeora, gabinecie Wyszyńskiego i jeszcze innych salach. W jednej z informacji czytamy nawet, że chciał sprowadzić specjalistów z ambasady amerykańskiej, żeby sprawdzili pomieszczenia⁴⁶⁶. Na Jasnej Górze ciągle istniała mniejszość, która dyskredytowała jego działania. Kilku zakonników wybierało się do Rzymu, aby spotkać się z o. Kotnisem. Biskup Barela, jako komisarz zakonu, starał się doprowadzić do uspokojenia emocji po decyzji papieskiej. Dobral sobie doradców: niedawnego wizytatora zakonu o. Czesława Drzyzgiewicza i spowiednika prymasa Wyszyńskiego, pallotyna o. Edmunda Boniewiczza. Obaj świetnie orientowali się w relacjach panujących między paulinami⁴⁶⁷. Niestety, o wszystkich ważniejszych poczynaniach biskupa w tej materii informował bezpiekę TW „Janusz”, opisywany już bliski współpracownik księdza ordynariusza – ks. Franciszek Ksawery Sokółowski. Był cenny także z tego względu, że sam w doniesieniach często dokonywał analiz pozyskanych informacji, wyrażał swoje opinie i przemyślenia⁴⁶⁸. Pod koniec kwietnia uczestniczył w Warszawie w rozmowie z bp. Dąbrowskim i kardynałem Wyszyńskim. Od niego bezpieka dowiedziała się o ryzyku oderwania się klasztoru w Doylestown od zakonu paulinów. To tam mógłby udać się usunięty ze stanowiska o. Grzegorz Kotnis, zwłaszcza że miał poparcie tamtejszego przeora, o. Mieczysława Wilka⁴⁶⁹. Zawoził też ważną korespondencję prymasa Wyszyńskiego do

⁴⁶⁵ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja spisana ze słów TW „Kazimierz”, przyjęta przez kpt. Andrzeja Fijała, z dnia 26 IV 1978 r., k. 294–297.

⁴⁶⁶ *Ibidem*, Doniesienie TW „Bonifacy Szczepaniak”, przyjęte przez kpt. Henryka Snakowskiego, z dnia 26 IV 1978 r., Warszawa, k. 307–309.

⁴⁶⁷ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego ds. SB w Częstochowie plk. Henryka Wojciechowskiego do dyrektora Departamentu IV MSW gen. bryg. Konrada Straszewskiego z dnia 29 IV 1978 r., k. 312–314.

⁴⁶⁸ *Ibidem*, Informacja TW „Janusz”, przyjęta przez pplk. Alojzego Perliceusza, z dnia 1 IV 1978 r., k. 265–271; *ibidem*, Informacja TW „Janusz”, przyjęta przez pplk. Alojzego Perliceusza, z dnia 18 IV 1978 r., k. 272–276.

⁴⁶⁹ Choćby: AKMCz, Jasna Góra 1978, Pismo prokuratora generalnego zakonu w Rzymie, o. Gabriela Lorenca do bp. Stefana Barely z dnia 1 V 1978 r., b.p.; *ibidem*, Informacje dotyczące sytuacji oo. Paulinów w Ameryce z dnia 10 VII 1978 r., Warszawa, b.p.

Stolicy Apostolskiej. W Watykanie, na prośbę prymasa, miał spotkać się z o. Kotnisem i podjąć rozmowę w sprawie rozwiązania sporu, gdyż ten ciągle nie uznawał zaistniałych zmian, nawet dekretu papieskiego. TW „Janusz” komentował wybór własnej osoby do wyjazdu do Watykanu:

„Mam nadzieję, że moja misja się uda. Kopert jeszcze nie dostałem – przekazane mi zostaną w ostatniej chwili. Po powrocie zobaczymy, na ile pewne rzeczy mógłbym zasugerować. Ja nie chciałem jechać ze względu na stan zdrowia, ale wybrali mnie tzn. tego, kim można się posłużyć. Nie muszą mi dawać polecenia, aby do kogoś docierać, bo nie tylko w jednej, ale w wielu kongregacjach pracują moi znajomi”⁴⁷⁰. Komentował też pobudki prymasa: „Kardynałowi zależy, aby na J[asnej] Górze byli ludzie właściwi – związani z Kościołem i potrafiący właściwie reprezentować Kościół. Nie chodzi o to, żeby nie mieli takich czy innych kontaktów, zapatrywać, ale aby byli ludźmi żyjącymi w tej rzeczywistości”⁴⁷¹. Przedstawił też własną wizję przyczyny znaczenia Jasnej Góry, krytykując postępowanie paulinów i Instytutu Prymasowskiego, a także dyskredytując inne wielkie polskie sanktuarium (cytuje, bo w uwadze do tej informacji zapisano, że została opracowana na podstawie odtworzenia treści spotkania zapisanych na taśmie magnetofonowej i umieszczono tylko wypowiedzi tajnego współpracownika):

„Chodzi o to, aby ci ludzie [zarząd zakonu – dop. J.D.] nie rozdmuchali pewnych spraw. Ja sam wysunąłem sprawę kultu maryjnego, bo np. generał zakonu może powiedzieć, że ich kult maryjny nie interesuje, mimo iż sprawa ta winna interesować wszystkich. Interesuje nas również, jakie jest i będzie miejsce J[asnej] Góry w świadomości całego społeczeństwa. Paulini zaczęli ostatnio robić z J[asnej] Góry sanktuarium nie odpowiadające jego powołaniu, np. że Marysi gorączka spadła, bo miała 39, a później 36, że uzdrowiono jakąś dziewczynkę itp. – po prostu dokonali zmiany charakteru kultu. Robili to wspólnie z członkiniami Instytutu Prymasowskiego. Nie możemy doprowadzić J[asnej] Góry do charakteru sanktuarium na Górze Kalwarii. Kalwaria nigdy nie stanie się wielkim ośrodkiem, bo tam był zawsze «dziadowski charakter kultu». To było i jest sanktuarium misteryjno-ludowe. Na J[asnej] Górze dopracowaliśmy się tego, że przynajmniej przez ostatnie 300 lat ludzie modlą się za Ojczyznę, za tym miejscem tęsknią Polacy wyjeżdżający do Australii, Ameryki czy innych kontynentów. Jasna Góra była znakiem jedności z narodem. Prymasowi zależy na tym, aby byli tu ludzie, którzy wiedzą, jaki spoczywa na nich obowiązek i na czym polegać ma ich praca. Dotyczy to także spraw Państwo-Kościół. Chodzi o to, by byli na J. Górze ludzie odpowiedzialni, którzy nie będą robić z kultu MB «taniej pobożności», a zależy na tym, aby kształtować świadomość religijną i patriotyczną ludzi. Świadomość patriotyczna musi się liczyć z realiami, w których dzisiaj żyjemy. Nie można mówić

⁴⁷⁰ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja TW „Janusz”, przyjęta przez pplk. Alojzego Perliceusza, z dnia 30 IV 1978 r., k. 321–325.

⁴⁷¹ *Ibidem*, k. 325.

językiem z 1936 r., ani dwutysięcznego, tylko stawiać sprawy tak jak one aktualnie wyglądają. Paulini w swojej działalności nie trzymali się nawet linii Prymasa np. odnośnie KOR-u. Bp Bareła zawiadomił kard. Wyszyńskiego, że na J. Górze odbywają się spotkania członków KOR. Uczynił to samo w stosunku do kard. Wojtyły, ale ten mimo to przyjechał na J. Górę. Prymas był bardzo niezadowolony z tej sytuacji i mocno ich za to strofował. Wyszyński stwierdził: «ja powiedziałem jasno i proszę nie angażować mi żadnych czynników do spraw kościelnych, jak chcecie sobie prywatnie, to proszę bardzo, ale nie na Jasną Górę...» Prymas nie powinien zwracać im uwagi – Paulini powinni sami wiedzieć, że w tej chwili takich spraw nie wolno jest im organizować⁴⁷².

TW „Janusz” wygłosił te poglądy przed dyrektorem Departamentu IV MSW, gen. Konradem Straszewskim. Spotkanie było bardzo ważne, niestety nie znamy treści zadań, ale niewątpliwie agent miał lecieć do Watykanu z dwoma misjami – oficjalną od prymasa Stefana Wyszyńskiego i tajną od gen. Konrada Straszewskiego⁴⁷³.

TW spotkał się jeszcze z pplk. Perliceuszem w dniu wylotu do Rzymu, po odprawie celnej na lotnisku „Okęcie” dostarczył żądanych informacji i powiedział, że dysponuje kopertą z dokumentami otrzymanymi od bp. Dąbrowskiego. Była to korespondencja do Stolicy Apostolskiej, ale koperta „była dokładnie zapieczętowana”⁴⁷⁴.

Po powrocie zdał relację z pobytu w Watykanie. Jedno ze spotkań było z o. Kotnisem, który jak podejrzewał TW, dążył do oderwania paulińskich domów zakonnych w Ameryce i usamodzielnienia się. TW miał go przestrzec, że w takim razie będą jednym ze „120 tysięcy klasztorów w Stanach Zjednoczonych i na dodatek biednym”⁴⁷⁵. TW uważał, że o. Kotnis nie ma szans na zrealizowanie swoich planów co do ewentualnego powrotu na Jasną Górę w charakterze generała, gdyż Sekretariat Stanu w Watykanie na pewno zatwierdzi wszystkie decyzje bp. Barely. Sprawa była tylko formalnością. Za niebezpieczne uważał opcje podziału zakonu. Stwierdzał, że jedność zakonu jest sprawą ogólnonarodową⁴⁷⁶. TW uczestniczył też w spotkaniu ordynariusza częstochowskiego z papieżem w Watykanie w dniu 29 maja. Papież miał stwierdzić, że tak mała sprawa wywołała takie zamieszanie

⁴⁷² *Ibidem*, k. 326–327. W 1959 r. na łamach „Tygodnika Powszechnego” opublikowano bardzo krytyczne zestawienie dwóch sanktuariów pióra Jerzego Narbutta. Analizy tego tekstu podjął się później o. Tadeusz Dionizy Łukaszuk, *vide*: T.D. Łukaszuk, *Jasna Góra w literaturze krytycznej do 1964 r.*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 72–73.

⁴⁷³ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja TW „Janusz”, przyjęta przez pplk. Alojzego Perliceusza, z dnia 30 V 1978 r., k. 327.

⁴⁷⁴ *Ibidem*, Informacja TW „Janusz”, przyjęta przez pplk. Alojzego Perliceusza, z dnia 2 V 1978 r., k. 334.

⁴⁷⁵ *Ibidem*, Informacja TW „Janusz”, przyjęta przez pplk. Alojzego Perliceusza, z dnia 7 V 1978 r., k. 336–340.

⁴⁷⁶ *Ibidem*.

i przysporzyła prymasowi tylu nieprzyjemności. Poprosił też biskupa o dalsze pełnienie funkcji komisarza zakonu. TW szczegółowo opisywał to wydarzenie, wszelkie ustalenia personalne, także zachowanie się poszczególnych osób z otoczenia Ojca Świętego⁴⁷⁷. 16 czerwca otrzymał zadanie przygotowania dla SB materiałów ze 164 Konferencji Episkopatu Polski i śledzenie stosunku zarządu zakonu do komisarza, czyli bp. Barely⁴⁷⁸. Tłący się jeszcze konflikt wygaszał. Kryzys będzie zażegnany dzięki autorytetowi i zaangażowaniu prymasa Wyszyńskiego, ale ostatecznie dzięki stanowisku Jana Pawła II, który nie da posłuchu argumentom o. Kotnisa⁴⁷⁹. Kardynał Wyszyński podkreślał, że Jasna Góra nie jest tylko klasztorem paulinów, ale domem całego narodu. Szczególnie zależało mu na ocaleniu tego dziedzictwa i 3 maja 1978 r. dał temu wyraz w kierowanym do paulinów przemówieniu⁴⁸⁰. W kolejnych miesiącach będą jednak pojawiały się incydenty świadczące o tym, że odsunięty od władzy ojciec general nie poddawał się.

1 i 26 maja TW „Stachowiak” otrzymał od kpt. Tadeusza Jasińskiego między innymi zadania dostarczenia nagrania z wystąpienia Wyszyńskiego w trakcie obiadu w dniu 3 maja i dostarczenia czystych druków z klasztoru i kurii generalnej, później oryginalnych druków in blanco z pieczęcią i nadrukiem kustosa bazyliki⁴⁸¹. Podczas jednego z majowych spotkań polecono mu przynieść spis grup zagranicznych, które przybyły z pielgrzymką oraz plan kolejnej uroczystości⁴⁸². Miał też zadanie nagrywać przemówienie biskupa Barely po jego powrocie z Watykanu, a także treść przywiezionych dekretów⁴⁸³. 13 czerwca przyniósł taśmę magnetofonową z nagraniem wystąpienia ordynariusza, wygłoszonego poprzedniego dnia o godzinie 19⁰⁰ w refektarzu jasnogórskim⁴⁸⁴.

⁴⁷⁷ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja TW „Janusz”, przyjęta przez pplk. Alojzego Perliceusza, z dnia 6 VI 1978 r., k. 372–379.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, Informacja TW „Janusz”, przyjęta przez pplk. Alojzego Perliceusza, z dnia 16 VI 1978 r., k. 402.

⁴⁷⁹ Relacja ustna ks. prof. Mariana Dudy z Częstochowy z dnia 20 IX 2020 r.; J. Zbudniewek, *Protekcja kardynała Stefana Wyszyńskiego względem paulinów w latach 1975–1981...*, s. 156–160.

⁴⁸⁰ AJG, sygn. III–353, J.S. Płatek, *Ksiądz kardynał Stefan Wyszyński Prymas Polski konfrater i protektor zakonu...*, s. 93.

⁴⁸¹ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja TW „Stachowiak”, przyjęta przez kpt. Tadeusza Jasińskiego w Częstochowie, z dnia 2 V 1978 r., k. 330–331; *ibidem*, Informacja TW „Stachowiak”, przyjęta przez kpt. Tadeusza Jasińskiego w Częstochowie, z dnia 26 V 1978 r., k. 363; *ibidem*, Informacja TW „Stachowiak”, przyjęta przez kpt. Tadeusza Jasińskiego w Częstochowie, z dnia 13 VI 1978 r., k. 392.

⁴⁸² *Ibidem*, Informacja TW „Stachowiak”, przyjęta przez kpt. Tadeusza Jasińskiego w Częstochowie, z dnia 16 V 1978 r., k. 351.

⁴⁸³ *Ibidem*, Informacja TW „Stachowiak”, przyjęta przez kpt. Tadeusza Jasińskiego w Częstochowie, z dnia 6 VI 1978 r., k. 380–384.

⁴⁸⁴ *Ibidem*, Informacja TW „Stachowiak”, przyjęta przez kpt. Tadeusza Jasińskiego w Częstochowie, z dnia 13 VI 1978 r., k. 387–392.

W 1978 r. pojawia się też bardzo niejasna sprawa współpracy, bądź jej faktycznego braku ze strony o. Edmunda Krynickiego, jako TW „Joachim”. Analiza zachowanej dokumentacji nasuwa wnioski, że zakonnik ten najprawdopodobniej prowadził specyficzną „grę” z SB lub kierownik Sekcji V Wydziału IV, kpt. Tadeusz Jasiński zarejestrował go w celu wykazania się. Ojciec Edmund, z racji pełnionych funkcji w zakonie, odbywał spotkania z przedstawicielami władz. Nie krył swego negatywnego stosunku do bezpieki⁴⁸⁵. Jasiński poprosił go, aby został jego „konsultantem”, a w opisie zasad współpracy napisał: „Warunków nie omawiałem ponieważ kandydat nie zgodziłby się na taką ewentualność”⁴⁸⁶. W raporcie: „W czasie pozyskania nie pobrałem od TW zobowiązania ponieważ tego rodzaju forma mogłaby zrazić go [do] naszego aparatu”⁴⁸⁷. Powstał bardzo ogólnikowy kierunkowy plan pracy, a po przeniesieniu go do Brdowa zakonnik wyraźnie unikał kontaktów z SB i dążył do ich całkowitego zerwania⁴⁸⁸. Ostatecznie w 1986 r., po wyjeździe o. Krynickiego do Zakopanego, postanowiono o zakończeniu współpracy, gdyż nie rokował perspektyw jako osobowe źródło informacji⁴⁸⁹.

W kontekście ostatnich wydarzeń bardzo czytelne stało się wygłoszone w Poznaniu kazanie o. Jerzego Tomzińskiego. Podczas trwania misji przedperegrynacyjnych, odpowiadając na pytanie: czym jest Kościół, stwierdził że nie jest partią polityczną, nie dąży do przejęcia władzy i nie jest przeciwnikiem postępu i techniki. Powiedział też, że przeciwko Kościołowi trwa walka, ale inna niż kiedyś. Ta walka jest prowadzona w rękawiczkach, ale z dłuższymi mieczami, aby „zadać Kościołowi ostateczny cios”. Powstała wielka fabryka oszczerczych anonimów i dąży się do skłócenia i rozbicia Kościoła. W związku z tą wypowiedzią naczelnik Wydziału IV KW MO w Poznaniu, pplk Edward Giera zapowiedział podjęcie działań operacyjnych mających w przyszłości zapobiec takim wystąpieniom⁴⁹⁰.

Tymczasem aparat bezpieczeństwa przystąpił do kolejnej ofensywy przeciwko pielgrzymkom. Słabość wewnętrzna zakonu i rozbudowana sieć agenturalna dawały duże możliwości. 43 pielgrzymka młodzieży akademickiej na Jasną Górę była obserwowana pod kątem prowadzenia działalności opozycyjnej i kolportowania materiałów uznanych za wrogie i antypaństwowe. Nic takiego nie stwierdzono. W opracowanej przez SB informacji pojawiło się jednak dużo szczegółów, począwszy od liczby uczestników, przez warunki zakwaterowania – zresztą

⁴⁸⁵ AIPN Kr, 0032/1771, Notatka służbowa por. Tadeusza Jasińskiego z dnia 25 VI 1977 r., k. 44.

⁴⁸⁶ *Ibidem*, Kwestionariusz, wpis dotyczący 27 IV 1978 r., k. 26.

⁴⁸⁷ *Ibidem*, Raport kpt. Tadeusza Jasińskiego z pozyskania TW „Joachim” z dnia 24 IV 1978 r., k. 73.

⁴⁸⁸ *Ibidem*, Kierunkowy plan pracy z TW „Joachim” nr rej. 1606 z dnia 22 XII 1978 r., k. 80–81; *ibidem*, Informacja por. A. Gordzelewskiego sporządzona na podstawie ustanej relacji TW z dnia 20 X 1980 r., k. 83–84; *ibidem* Charakterystyka TW „Joachim” nr rej. 5057 z dnia 17 V 1984 r.;

⁴⁸⁹ *Ibidem*, Pismo zastępcy szefa RUSW ds. SB w Zakopanem kpt. Andrzeja Szczepańskiego z dnia 26 V 1986 r., k. 123.

⁴⁹⁰ AIPN, 0712/8, t. 2, Pismo naczelnika Wydziału IV KW MO w Poznaniu Edwarda Giery do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie z dnia 29 IV 1978 r., k. 325–326.

krytykowane za brak dostatecznej ilości łóżek i koców czy kiepskie wyżywienie, po treści ze spotkania duszpasterzy akademickich z kardynałem Wyszyńskim⁴⁹¹. Sporządzono imienny wykaz rozpoznanych uczestników pielgrzymki⁴⁹². W kolejnych latach aparat bezpieczeństwa prowadził przeciwko pielgrzymkom akademickim sprawy operacyjnego rozpracowania o kryptonimach „Szczyt” (w 1979 r.) i „Szczyt I” (w 1980 r.). Ich celem było rozpracowanie działalności duszpasterzy akademickich, ustalenie personaliów uczestników. W 1979 r. głównym działaniem było zapobieganie kolportażowi literatury drugiego obiegu (bezdebitowej) i pozyskanie informacji na temat przebiegu zamkniętych spotkań na Jasnej Górze. W 1980 r. pisano o konieczności rozpracowania prób wykorzystania uroczystości przez ugrupowania antysocjalistyczne (np. poprzez kolportaż ulotek, odezów, emblematów), zapewnienie kontroli operacyjnej opozycjonistów. W 1979 r., aby uzyskać informacje wyprzedzające, otoczono agentami Stanisława Łabędowicza i Danutę Wiśnicką. W 1980 r. do szpiegowania częstochowskiego duszpasterza akademickiego, ks. Ireneusza Skubisia, a także Lidii Dudkiewicz, Danuty Wiśnickiej i Anity Szamockiej wykorzystano sześciu tajnych współpracowników: „Rezystor”, „Rak”, „Sigma”, „Janek”, „Robert” i „Karol”. Pilnowano, żeby w akademikach częstochowskich uczelni wyższych nie doszło do zakwaterowania uczestników pielgrzymki. Prowadzono rozmowy profilaktyczne z poszczególnymi duszpasterzami. Działania operacyjne miały polegać na współpracy Wydziału III z Wydziałem IV i Wydziałem „B”. Fizycznym zabezpieczeniem uroczystości zajmował się pion MO⁴⁹³.

Na temat zjazdów kombatantów i więźniarek obozów koncentracyjnych informował TW „Stachowiak”, przedstawiając programy i dyskredytując ich znaczenie. Wskazywał na coraz liczniejsze pielgrzymki zagraniczne, których nie sposób rejestrować. Sam oprowadzał grupy anglojęzyczne. Mówił też o licznie przybywających pielgrzymach z krajów socjalistycznych. Wycieczki te wpisywały w program zwiedzanie huty Bieruta, a przybywały na Jasną Górę. Zdziwił się, kiedy poprosili o możliwość uczestniczenia we mszy⁴⁹⁴.

W 1978 r. w 30-tysięcznej pielgrzymce warszawskiej wzięły udział grupy zagraniczne z 16 państw, w tym: 500 (wg innych danych 440) Włochów z 12

⁴⁹¹ AIPN Ka, 085/9, t. 6, Informacja kpt. Jerzego Birnbacha dotycząca przebiegu 43 pielgrzymki młodzieży akademickiej na Jasną Górę z dnia 11 V 1978 r., k. 163–164.

⁴⁹² *Ibidem*, Wykaz dotychczas rozpoznanych uczestników 43 pielgrzymki akademickiej do Częstochowy, 1978 r., k. 165–166.

⁴⁹³ AIPN Ka, 027/295, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy operacyjnego rozpracowania kryptonim „Szczyt” (podpisany przez naczelnika Wydziału III KW MO w Częstochowie, ppłk. Andrzeja Faltusa) z dnia 12 IV 1980 r., k. 20–27; *ibidem*, 027/319, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy operacyjnego rozpracowania kryptonim „Szczyt I” (podpisany przez naczelnika Wydziału III KW MO w Częstochowie, mjr. Witolda Szewczyka) z dnia 12 IV 1980 r., k. 8–14.

⁴⁹⁴ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja TW „Stachowiak”, przyjęta przez kpt. Tadeusza Jasińskiego, z dnia 20 V 1978 r., Częstochowa, k. 355–358.

księżmi, 280 Niemców i 33 Łużyczan. Byli też pątnicy z Czechosłowacji, Węgier, Hiszpanii, Szwajcarii, Szwecji, Holandii, Związku Sowieckiego i Francji⁴⁹⁵. Wśród pielgrzymów byli też agenci bezpieki. W dokumencie określającym działania Departamentu IV w zakresie operacyjnego zabezpieczenia 267 pielgrzymki warszawskiej, do wysłania tajnych współpracowników zobowiązano 27 wydziałów KW MO w całym kraju. Mieli realizować działania rozpoznawcze, ale też specjalne. Opracowano dla nich indywidualne zadania, zalecano, aby starali znaleźć się w grupach kierowniczych pielgrzymki lub w służbach porządkowych. W trakcie pielgrzymki mieli starać się zbliżyć i pozyskać zaufanie kierowników duszpasterstwa i osób o poglądach opozycyjnych, czyli „elementów antysocjalistycznych”. Mieli oczywiście dokumentować przemówienia i nauki. Przewidziane działania specjalne dzielono na te o wymiarze jednostkowym i długofalowym. Łącznie wykorzystano aktywnie 43 TW, którzy byli obsługiwani przez 9 pracowników operacyjnych. Odbyły się 502 spotkania TW z tymi pracownikami. Sporządzono 406 informacji operacyjnych. Z TW, którzy nie uczestniczyli w tych spotkaniach, rozmowy organizowano po zakończeniu pielgrzymki. W samej tylko grupie „17” szło 10 TW. W pielgrzymce szli też funkcjonariusze SB. 10-osobowa grupa operacyjna składała się z pracowników wydziałów V i VI Departamentu IV MSW oraz wydziałów IV KW MO z Gorzowa Wielkopolskiego, Krakowa, Lublina, Łodzi i Opola. Zajmowali się dezorganizacją pracy służb pielgrzymkowych poprzez takie działania, jak uszkodzenie 5 samochodów osobowych, przejęcie i zniszczenie radiotelefonu lub urządzeń nagłaśniających, namiotów, śpiworów, plecaków, zanieczyszczenie miejsc postoju i żywności. Jako działania specjalne traktowano m.in. rozdanie grupie Włochów ulotek, nawołujących do zachowania religijnego charakteru pielgrzymki i nawoływanie do modlitw za ofiary faszyzmu włoskiego (przy jednoczesnym podkreślaniu losów Polaków w czasie wojny), naklejanie plakatów satyrycznych, wyśmiewających trud pątników, wskazujących na homoseksualizm księży. Efektem działaniem tej grupy było podrzucenie, a następnie zgłoszenie materiałów pornograficznych i narkotyków, niby znalezionych w 6 różnych miejscach postoju, zastosowano środki odurzające wobec: o. Ludwika Wiśniewskiego, Jończyka, działacza SKS-u z Krakowa – Bogusława Sonika, a także wobec M. Honowskiej i innych. Pracownicy bezpieki rozkolportowali ulotki „Samoobrona Wiary” na temat upadku autorytetu Kościoła i złych relacji kardynała Wyszyńskiego z Watykanem z powodu paulinów. Kolportowano też inne fałszywe ulotki dyskredytujące paulinów i pry-

⁴⁹⁵ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Statystyczny obraz pielgrzymki warszawskiej na Jasną Górę w r. 1978, k. 14; *ibidem*, Informacja o przebiegu 267 pielgrzymki pieszej z Warszawy do Częstochowy przez województwo piotrkowskie. Załącznik do pisma dyrektora WdsW UW w Piotrkowie Trybunalskim Mariana Baranowskiego do wicedyrektora UdsW w Warszawie Aleksandra Merkera, k. 15–16; AAN, Klub Inteligencji Katolickiej. Stowarzyszenie zarejestrowane w Warszawie, sygn. 274, Pielgrzymka warszawska (1978), k. 13.

masa, część z nich sprzedawano w Mstowie. Inne ulotki starano się przechwyć i niszczyć. Zbierano informacje o osobach uczestniczących w pielgrzymce. Do celów operacyjnych dokonywano kradzieży ich rzeczy osobistych. Konfliktowano osoby, w ten sposób doprowadzono do usunięcia z pielgrzymki ks. Czumy. Nasilenie tych działań było ogromne. Bezpieka prowadziła je także w innych pielgrzymkach. Podobne metody stosowano np. wobec pielgrzymów z Torunia⁴⁹⁶.

Według urzędników Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Piotrkowie Trybunalskim podczas pielgrzymki warszawskiej dochodziło do wystąpień, w których:

„– zarzucano błędność polityki prowadzonej przez rząd, co zdaniem mówców ma przyczynę w podstawach ustrojowych naszego państwa,

– ostro krytykowano system szkolnictwa i wychowania,

– poddano krytyce przestrzeganie przez władze Karty Praw Człowieka i żądano [...] wolności wyznania

– zarzucano fałszowanie przez władze historii naszego państwa”⁴⁹⁷.

Ponadto z samochodów towarzyszących pielgrzymce rozprawdzano publikacje Komitetu Obrony Robotników i SKS-u. Ulotki z Gdańska przywozili Aleksander Hall i Jażdżewski, a z Łodzi Krzysztof Poll. „Organizatorzy pielgrzymki często podnosili temat inwigilowania kompanii pielgrzymkowej przez Służbę Bezpieczeństwa. Aktywizowało to działania porządkowych, którzy dopuszczali się bezustannych kontroli osób, ich zdaniem podejrzanych. Osobom odłączającym się od grup były wykonywane zdjęcia. Ponadto zwrócono wszystkim uwagę, aby nie używali nazwisk a posługiwali się imionami”⁴⁹⁸. Jak już wspomniałem, swoje ulotki – „Samoobronę Wiary” – podrzuciła też bezpieka. W treści pisano o próbach ograniczania suwerenności paulinów przez kardynała Wyszyńskiego i bp. Stefana Barełę i dążeniu przez niego do decydowania o najważniejszych sprawach sanktuarium. Dyskredytowano też ks. Franciszka Blachnickiego i ruch oazowy⁴⁹⁹. W innych, zatytułowanych „Głos Tradycji w Kościele Rzym.-Kat. Biu-

⁴⁹⁶ *Działania Departamentu IV, dotyczące operacyjnego zabezpieczenia 267 Pieszej Pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy* [w:] J. Widacki, *Czego nie powiedział Kiszczyk. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski*, Warszawa 1992, s. 70–73; M. Choma-Jusińska, *Władze administracyjne i aparat bezpieczeństwa wobec Duszpasterstwa Akademickiego o. Ludwika Wiśniewskiego w Lublinie w latach 1972–1981* [w:] „*Oaza wolność?*”. *Duszpasterstwa akademickie w latach siedemdziesiątych XX w.*, red. M. Marcinkiewicz, Szczecin 2011, s. 44; P. Ruchlewski, *Działania władz państwowych wobec Kościoła katolickiego w Toruniu oraz wybranych parafii diecezji chełmińskiej w latach 1956–1990*, Toruń 2017, s. 596–597.

⁴⁹⁷ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Informacja o przebiegu 267 pielgrzymki pieszej..., k. 16.

⁴⁹⁸ *Ibidem*, k. 17.

⁴⁹⁹ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra na przelocie epok 1978–1995* [w:] *Jasna Góra w 20-lecie Pontyfikatu Jana Pawła II*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 1999, s. 30; R. Derewenda, *Dzieło wiary. Historia Ruchu Światło-Życie 1950–1985*, Kraków 2010, s. 278, 314. *Vide*. J. Durka, *Ks. Franciszek Blachnicki*

letyn «Samoobrony Wiary»», wydawanych niby na Jasnej Górze, nawoływano do zachowania umiaru i rozsądku w obliczu kryzysu społecznego⁵⁰⁰.

W raporcie, sporządzonym przez Wydział do spraw Wyznań Urzędu m.st. Warszawy czytamy, że w dyskusjach między pielgrzymami, a także w kolportowanych materiałach poruszano tematy dotyczące problemów społecznych i politycznych ówczesnej Polski. W pielgrzymce krytykowano ustawę o przerywaniu ciąży, ograniczenie wolności, brak niepodległości Polski, stacjonowanie obcych wojsk na terenie kraju, złą sytuację gospodarczą, fałszowanie historii (tutaj dominował temat Katyń). Stwierdzano, że alkoholizm i chuligaństwo wynikały ze złej polityki społecznej państwa i z zaplanowanej ateizacji młodzieży⁵⁰¹. Ateizacja i laicyzacja w polityce PRL-u nie była żadną tajemnicą. Funkcjonowały już opracowania naukowe na ten temat, w których zwracano szczególną uwagę na grupy wiekowe dzieci i młodzieży i z jakich środowisk są najbardziej podatne na wpływ szkoły w tym zakresie⁵⁰². Wyniki badań socjologicznych opublikował wówczas Jan Jerschina w Zeszytach Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. We wnioskach końcowych tej pracy czytamy:

„Procesy laicyzacji w społeczeństwie socjalistycznym przebiegają pod wpływem celowego i planowego oddziaływania państwa socjalistycznego na rzecz rozwoju społecznego, prowadzą do upowszechnienia się socjalistycznego światopoglądu, postaw podmiotowych jednostek wobec przyrody, otoczenia społecznego i samych siebie, do upowszechnienia zdolności racjonalistycznej interpretacji świata i zdolności przekształcania go oraz do upowszechnienia moralności, która integruje te wszystkie normy moralne, stanowiące dziedzictwo kulturowe lub wytworzone w nowym społeczeństwie, które dadzą się pogodzić z zasadą «człowiek najwyższą wartością dla człowieka»»⁵⁰³.

Od drugiej połowy lat siedemdziesiątych w Częstochowie na pewno działały już jednostki podporządkowane Departamentowi IV MSW, zajmujące się dezintegracją. Tzw. grupa „D” była odpowiedzialna za działania dezintegracyjne i dezinformacyjne⁵⁰⁴, ale także dokonywanie przestępstw w czasie pielgrzymek (pobicia, kradzieże, odurzenia narkotykami), pobicia księży, wreszcie zabójstwa. Działania

i Ruch Światło-Życie w świetle opinii dyrektora Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie Aleksandra Merkera z 1983 roku, „Język. Religia. Tożsamość” 2018, nr 2, s. 59–75.

⁵⁰⁰ FCDCN, sygn. A415220 II, Głos Tradycji w Kościele Rzym.-Kat., b.p.

⁵⁰¹ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Informacja dot. 267 pielgrzymki pieszej do Częstochowy z dnia 26 VIII 1978 r. Załącznik do pisma zastępcy dyrektora UdsW Urzędu m.st. Warszawy Józefa Jaronia do UdsW w Warszawie z dnia 28 VIII 1978 r., k. 27–30.

⁵⁰² J. Jerschina, *Młodzież i procesy laicyzacji świadomości społecznej*, Warszawa–Kraków 1978, s. 23–26.

⁵⁰³ *Ibidem*, s. 111–112.

⁵⁰⁴ *Ramony plan pracy Grupy „D” na lata 1974–1975* [w:] J. Widacki, *Czego nie powiedział Kiszczyk...*, s. 64–66; *Plan działań dezintegracyjnych samodzielnej Grupy „D” Departamentu IV MSW na lata 1976–1977* [w:] J. Widacki, *Czego nie powiedział Kiszczyk...*, s. 66–68; *Plan działań dezintegracyjnych Wydziału VI Departamentu IV MSW na lata 1978/1979* [w:] J. Widacki, *Czego nie powiedział Kiszczyk...*, s. 68–70.

tej grupy często nie były dokumentowane, a wszelkie akta niszczone na bieżąco. Stąd trudno opisać jej aktywność i podeprzeć się archiwaliai. Jej charakterystyka pojawiła się jednak w raporcie z 1991 r., opracowanym przez Sejmową Komisję Nadzwyczajną do Zbadania Działalności MSW⁵⁰⁵.

W opracowanej na zamówienie partii tajnej analizie – „Wybrane tezy i spostrzeżenia socjologiczne związane z elementami życia społecznego miasta i regionu częstochowskiego” postulowano, aby ograniczyć rolę Kościoła w popularyzowaniu Jasnej Góry, nie zezwalać na druk przewodników, które ukazują miasto jako przede wszystkim ośrodek kultu, ograniczyć działalność prywatnych zakładów rzemieślniczych produkujących dewocjonalia na użytek odwiedzających sanktuarium, wreszcie ograniczyć ruch pątniczy i organizację wszelkich wycieczek na Jasną Górę (zapropionować inne atrakcyjne miejsca do zwiedzania)⁵⁰⁶. O. Janusz Zbudniewek wskazuje, że konsekwencją takiego sposobu myślenia było między innymi zmaganie się zakonników z cenzurą w sprawie druku „Informatora” o klasztorze. Urzędnicy wykreślali z niego informacje statystyczne o pielgrzymach, co stawiało znak zapytania nad celowością jego wydania, a w książce ks. Mieczysława Malińskiego o dziejach klasztoru na 108 stronach uczyniono aż 50 skreśleń⁵⁰⁷.

W wydanej kilka lat temu książce ks. Zbigniew Werra wskazał na początki tych prób kształtowania nowej osobowości:

„Podatność na działania manipulacji współczesnego pokolenia nie była dziełem przypadku. Poprzedził ją dość długi okres przygotowawczy, którego początku należy doszukiwać się w okresie stalinowskim. Wówczas niemal całkowicie usunięto z programów szkolnych, jak również z programów studiów te przedmioty, które uczyły samodzielnego krytycznego myślenia, a tym samym uodparniały ludzi na wszelkiego rodzaju manipulacje”⁵⁰⁸.

Wskazywał także na znaczenie opanowania przez komunistów przestrzeni medialnej:

⁵⁰⁵ E. Zając, „Specyficzne środki”, „Tygodnik Powszechny” 2008, nr 3, Specjalny Dodatek „Kroniki zapowiedzianej śmierci”, red. W. Pięciak, P. Litka, F. Musiał, Kraków, s. 24–25; *Informacja o działalności komórki „D” pionu IV byłej Służby Bezpieczeństwa (Warszawa, 1991.02)*, oprac. redakcyjne, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 1, s. 37–56; R. Gryz, *Pozwolić czy nie? Władzę PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych w latach 1971–1980*, Kielce 2007, s. 75–76, 316.

⁵⁰⁶ Z.S. Jabłoński, *Miejsce Jasnej Góry w zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej (1978–1995)*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 300; A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji...*, s. 66; A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji...*, s. 66; J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego totalitaryzmu komunistycznego* [w:] *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2004, s. 225–227. *Vide*: Z. Werra, *Współczesne próby anihilacji chrześcijańskiej tożsamości Polaków na przykładzie zbrodni katyńskiej. Studium historyczno-społeczne*, Koszalin 2015, s. 172–173.

⁵⁰⁷ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego totalitaryzmu...*, s. 227–228.

⁵⁰⁸ Z. Werra, *Współczesne próby anihilacji...*, s. 187. *Vide*: S. Bober, *Walka o duszę dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Lublin 2011, s. 63–93.

„Decydowała ona o skuteczności bądź niepowodzeniu realizacji celów związanych ze zniekształceniem, a następnie próbą wyparcia i stworzenia nowej tożsamości – człowieka i społeczeństwa utylitarystycznego: żyjącego w ciągłym chaosie i obojętności, pozbawionego społecznej wrażliwości i odpowiedzialności”⁵⁰⁹.

Tymczasem pielgrzymi modlili się w intencji więźniów politycznych w Polsce i w Związku Sowieckim, w intencji wolności chrześcijańskiej w tych państwach, a także „by rząd PRL się opamiętał, że istnieje 30 lat a Kościół ponad 1000 lat”⁵¹⁰. Ponadto odnotowano incydenty, które urzędnicy określili mianem chuligańskich. Postanowiono przeprowadzić rozmowę z przeorem klasztoru oo. Paulinów w Warszawie w sprawie przemarszu pątników przez stolicę i z bp. Dąbrowskim w sprawie wyeliminowania akcentów politycznych⁵¹¹.

Jak już wcześniej pisałem, źródłem informacji na temat pielgrzymek byli tajni współpracownicy. Jeden z nich, o pseudonimach „Student” i „Student II” został zwerbowany przez Wydział IV SB w Częstochowie właśnie w 1978 r. W raporcie na jego temat podkreślono, że jako student I roku częstochowskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, interesujący się urządzeniami elektronicznymi, znający się na nagrywaniu magnetofonowym, może wzbudzić zainteresowanie paulinów. Oficer pisał: „Pozwoli to nam opracować bardziej szczegółowo te osoby, a także uzyskać inne materiały jak nagrania wystąpień sympatyków kleru i Kościoła na terenie J. Góry. Niezależnie od powyższego kandydat weźmie udział w pielgrzymce warszawskiej w grupie 17-tej”⁵¹². Już podczas rozmowy werbunkowej przekazał charakterystyki niektórych wykładowców akademickich i studentów, zgodnie z poleceniem zaczął uczęszczać do kościoła akademickiego i uczestniczyć w spotkaniach duszpasterskich w Piwnicy. „Student” dobrowolnie przystąpił do współpracy, a za swoją działalność miał otrzymywać wynagrodzenie pieniężne⁵¹³. Tajny współpracownik pochodził z Piotrkowa Trybunalskiego, miał 23 lata i był żonaty, wcześniej bez powodzenia studiował na Politechnice Łódzkiej, ukończył Policealne Studium Zawodowe, po zaliczeniu pierwszego roku w Częstochowie przeniósł się na Uniwersytet Łódzki. W związku z tym przekazano go tamtejszej bezpiece – działał tam jako „Student II”, po skreśleniu z listy studentów powrócił

⁵⁰⁹ Z. Werra, *Współczesne próby anihilacji chrześcijańskiej tożsamości ...*, s. 187.

⁵¹⁰ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Informacja dot. 267 pielgrzymki pieszej do Częstochowy z dnia 26 VIII 1978 r. Załącznik do pisma zastępcy dyrektora UdsW Urzędu m.st. Warszawy Józefa Jaronia do UdsW w Warszawie z dnia 28 VIII 1978 r., k. 27–30. Na temat religii w Związku Sowieckim: AAN, KC PZPR, sygn. 237/V–367, Urząd ds. Wyznań – Informacje i materiały, nr 1 z lutego 1962 r., k. 198–200.

⁵¹¹ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Informacja dot. 267 pielgrzymki, k. 31–32.

⁵¹² AIPN Łd, 0059/244, Raport ppor. Lechosława Skorka o pozwolenie na opracowanie kandydata na TW z dnia 28 II 1978 r., k. 15–17.

⁵¹³ *Ibidem*, Kwestionariusz, k. 5–14.

ostatecznie do Piotrkowa⁵¹⁴. Podjął tam decyzję o zakończeniu współpracy z bezpieką, o zerwaniu z przeszłością⁵¹⁵.

Do obserwacji pielgrzymki zatrudniano też tajnego współpracownika, który na co dzień nie miał styczności z tematyką kościelną. Był pracownikiem Huty „Bieruta” na stanowisku specjalisty kontroli jakości – TW „Aga”⁵¹⁶. Zwykle doniesienia dotyczyły huty, bądź delegacji. TW „Aga” 16 sierpnia 1978 r. w Alejach miał zadanie obserwować grupy 16 i 17 z uwzględnieniem działaczy KOR-u i zagranicznych reporterów, kręcących film. TW, znając język angielski, mógł skutecznie przysłuchiwać się rozmowom wielu obcokrajowców. Nie zaobserwował działań niedozwolonych ze strony pielgrzymów. Odnotował natomiast wyrażone po angielsku zdziwienie turystów, że pielgrzymi nie mają przez służby porządkowe i milicję zapewnionego swobodnego, lepszego przejścia⁵¹⁷.

Inny tajny współpracownik, ksiądz TW „Maciek”, który w swoich doniesieniach regularnie wychwalał poczynania władz państwowych, a krytycznie odnosił się do działań Kościoła, tym razem „poinformował, że wśród uczestników pielgrzymki w tym i księży słyży się dużo pochlebnych słów pod adresem władz województwa częstochowskiego. Głównie podkreśla się duży wkład funkcjonariuszy MO w zabezpieczeniu porządku na ulicach oraz dość dobre zaopatrzenie w artykuły spożywcze. Bardzo podoba się pielgrzymom to, że w pobliżu Jasnej Góry rozlokowane są punkty sprzedaży na autobusach”⁵¹⁸.

Relacja TW „Maćka” jest o tyle ciekawa, że łączy w sobie i wrażenia dotyczące pielgrzymki jak i imprezy odbywającej się w Częstochowie, równocześnie z uroczystościami kościelnymi. Władze miasta zorganizowały Jarmark Jurajski, który miał raczej odciągać wiernych od sanktuarium podczas uroczystości sierpniowych. O imprezie tej zakonnicy dowiedzieli się z lektury „Życia Częstochowy”. Jarmark organizowano w dochodzących do klasztoru Alejach. W piśmie do prezydenta Częstochowy Ryszarda Matysiakiewicza paulini stwierdzali, że impreza ta koliduje z uroczystościami religijnymi, na które tradycyjnie przybywają rzesze pielgrzymów z całej Polski, a także z zagranicy. Zauważali, że dojazd do Jasnej Góry będzie niemożliwy. Szczególną przeszkodą miał być udział zespołów muzycznych, których występy na Jarmarku miały być nagłaśniane. Stanowiło to swoistą konkurencję i przeszkodę w skupieniu się wiernych przybyłych na Jasną Górę. Przeor o. Konstancjusz Kunz składał stanowczy protest i prosił, aby dni 26 i 27 sierpnia były wolne od Jarmarku. Wyraził ubolewanie, że „Władze Państwowe, mimo prowadzenia dialogu z Kościołem, postanowiły jednostronnie urządzić Jarmark

⁵¹⁴ *Ibidem*, Raport ppor. Henryka Cynkiera z Wydziału III KW MO w Łodzi z dnia 13 I 1980 r. k. 21.

⁵¹⁵ *Ibidem*, Raport o rozwiązaniu współpracy z TW „Student II” z dnia 4 IX 1981 r., k. 22–24.

⁵¹⁶ AIPN Ka, 0026/620, t. 1, Kwestionariusz TW „Aga” nr ewidencyjny Cz – 1925, k. 9.

⁵¹⁷ *Ibidem*, t. 2, Doniesienie TW „Aga” przyjęte przez por. Bogdana Kwiatkowskiego z dnia 16 VIII 1978 r., k. 106–107.

⁵¹⁸ AIPN Ka, 0026/299, t. 2, Informacja starszego inspektora Wydziału IV por. Zygmunta Rakowieckiego sporządzona na podstawie relacji ustnej TW z dnia 15 VIII 1978 r., k. 158.

w okresie tradycyjnego odpustu Matki Boskiej Częstochowskiej i że nie zdobyły się na porozumienie w tej sprawie z zarządem klasztoru”⁵¹⁹.

Zgodnie z pismem naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie, płk. Stefana Ostapińskiego do naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie, treść wystąpienia o. Jerzego Tomzińskiego podczas pożegnania pielgrzymów w dniu 16 sierpnia o godz. 11⁰⁰ powinna być tematem rozmowy dyrektora Wydziału ds. Wyznań z przeorem Kunzem i wojewody z biskupem Barełą. Słowa o. Tomzińskiego (nie zachowała się ich treść) musiały być sprzeczne z przesłanymi do władz podziękowaniami za pomoc w utrzymaniu porządku podczas uroczystości. Pułkownik domagał się działań względem Kościoła i informacji na temat reperkusji tych działań w zakonie i w kurii⁵²⁰.

Ambicją częstochowskiej SB było pozyskanie kolejnej osoby z nowych władz zakonu. Próba zwerbowania o. Płatka nie udała się. Kolejnym kandydatem na TW był o. Konstancjusz Stefan Kunz. W tym celu, pod pretekstem dyskusji o bieżących problemach, dochodziło do spotkań z oficerem bezpieczeństwa kpt. Tadeuszem Jasińskim. Celem pozyskania było rozpoznanie działań konwentu jasno-górskiego i przygotowań do Jubileuszu 600-lecia, prac Instytutu Prymasowskiego i Komisji Maryjnej Episkopatu (komisja ta np. podjęła decyzję o organizacji obowiązkowych delegacji parafialnych, które miały przybyć na Jasną Górę jesienią 1978 r. i dokonać tam uroczystego ponowienia oddania się parafii Matce Kościoła⁵²¹), zapewnienie wpływu na eliminację działań i publikacji o charakterze opozycyjnym wobec PRL. O. Kunz miał sporą wiedzę na temat duszpasterstwa w krajach socjalistycznych⁵²². Jednak już podczas pierwszych spotkań wyraźnie odmówił współpracy, twierdząc, że zna metody pracy SB, że oficer będzie chciał spotykać się z nim „w jakichś mieszkaniach” i będzie chciał „wyciągać” informacje o Jasnej Górze i zakonie⁵²³. Mimo tego, 21 października 1978 r. sporządzono raport o zezwolenie na opracowanie ww. figuranta w charakterze kandydata na TW⁵²⁴. Nadano mu pseudonim „Długi”, podsłuchiowano rozmowy telefoniczne⁵²⁵. Był często „odwiedzany” przez oficerów SB. Rozmawiał z nimi niechętnie.

⁵¹⁹ AAN, UdsW, sygn. 133/118, Odpis pisma o. Konstancjusza Kunza, przeora Jasnej Góry, do prezydenta miasta Częstochowy Ryszarda Matysiakiewicza z dnia 17 VIII 1978 r., k. 131–132.

⁵²⁰ AIPN, 0712/8, t. 2, Pismo naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie płk. Stefana Ostapińskiego do naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie z dnia 29 IX 1978 r., k. 478.

⁵²¹ AACz, Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłoslawa Kołodziejczyka, tymczasowa sygn. M – Pielgrzymki z parafii na Jasną Górę – terminy, Zawiadomienie o delegacjach parafialnych na Jasną Górę w jesieni 1978 r., b.p.

⁵²² AIPN Ka, 0026/543, Kwestionariusz, k. 8.

⁵²³ *Ibidem*, Notatka służbowa kpt. Tadeusza Jasińskiego z dnia 25 VIII 1977 r., k. 21.

⁵²⁴ *Ibidem*, Raport o zezwolenie na opracowanie w charakterze kandydata na TW z dnia 21 X 1978 r., k. 42.

⁵²⁵ *Ibidem*, Notatki służbowe szer. Tadeusza Bechyne z 27 X 1978 r. i 22 XI 1978 r., k. 45, 55.

Podczas jednej z rozmów mjr Andrzej Fijał (przedstawił się jako Marian Sawicki) zakomunikował mu, że „z racji zajmowanego stanowiska musi niektóre sprawy uzgadniać z władzami świeckimi”⁵²⁶.

Wysiłki SB okazały się próżne. W kwestionariuszu, w rubryce tłumaczącej brak pozyskania, czytamy:

„Kandydat jest bezgranicznie sfanatyzowany i oddany Kościołowi. Rozmowy z nim miały zawsze charakter oficjalny – służbowy, w innych sytuacjach i okolicznościach unika kontaktów z pracownikiem SB. Całokształt kontaktów i przeprowadzonych rozmów z kandydatem nie daje żadnych podstaw do wiązania nadziei, że w przyszłości może być pozyskany do współpracy”⁵²⁷.

Taka informacja na pewno krzyżowała szyki oficerom aparatu bezpieczeństwa, gdyż wg doniesień TW „Stachowiak” w zakonie zaczął tworzyć się nowy podział. W obliczu porażki o. Kotnisa, tajny współpracownik widział nową grupę rywalizującą z o. Płatkiem. Ojcem, który miał ambicje być generałem, był oczywiście zakonnik, który już wcześniej pełnił tę najważniejszą z funkcji – o. Jerzy Tomziński. TW „Stachowiak” typował, że o. Kunz będzie popierał o. Tomzińskiego. Z tego względu rozpoczęto nowe działania mające doprowadzić do kolejnych sporów w zakonie, a także w relacjach z ordynariuszem częstochowskim. W meldunku do dyrektora Departamentu IV MSW gen. Konrada Straszewskiego z 31 sierpnia 1978 r. czytamy, że po śmierci papieża Pawła VI, a przed wyborem Jana Pawła I, powstała przejściowa sytuacja, kiedy można było dokonać pewnych zmian personalnych. Z taką inicjatywą zgłosił się do biskupa Barely o. Płatek, wikariusz generalny zakonu pełniący obowiązki generała. Ordynariusz, będący komisarzem zakonu, mógł uznać lub nie uznawać przyniesionych dekretów odwołujących i nominujących dla poszczególnych osób. Biskup zdecydowanie odmówił o. Płatkowi. W raporcie czytamy, że zrobił to zgodnie z sugestią ks. Sokołowskiego. Fragment o tym został zaznaczony podwójną linią, był więc dla SB interesujący. Czy to bezpieka podpowiedziała ks. Sokołowskiemu jak należy zasugerować? Tego pewnie już się nie dowiemy, ale niewątpliwie byłoby to zachowanie logiczne w kontekście współpracy. Inna linia sporu miała dotyczyć faktu zaproszenia pisarza Jana Dobraczyńskiego na Jasną Górę. Miał on na zamówienie paulinów przygotowywać beletrystyczne opracowanie historii sanktuarium. Było to zgodne z przygotowaniem do jubileuszu 600-lecia, a także z ogólną zgodą prymasa. Kardynał Wyszyński zastrzegł jednak, żeby osoba opracowująca historię nie była związana z żadną świecką organizacją. Jan Dobraczyński, jako działacz PAX-u, nie spełniał tego kryterium. W związku z tym doszło do rozmowy o. Płatka z bp. Barelą i działania Dobraczyńskiego zosta-

⁵²⁶ *Ibidem*, Notatka służbowa mjr. Andrzeja Fijała z przeprowadzonej rozmowy z ojcem przeorem Konstancjuszem Kunzem z dnia 11 I 1980 r., k. 134–136.

⁵²⁷ *Ibidem*, Kwestionariusz, k. 10.

ly mocno ograniczone⁵²⁸. Wśród wielu księży i w oczach niektórych środowisk polonijnych PAX miał opinię organizacji zmontowanej przez NKWD, rodzaju „konia trojańskiego”, który skupiał katolików, ale walczył z Kościołem od wewnątrz, np. poprzez krytykę poczynań prymasa Wyszyńskiego, skłonienie katolików do kompromisu i akceptacji państwa budującego socjalizm⁵²⁹.

Od czasu do czasu pojawiały się kolejne odsłony gasnącego konfliktu wśród paulinów. Z Watykanu dotarły informacje, że papież Paweł VI, jeszcze przed swoją śmiercią, powołał komisję kardynałów do ostatecznego rozstrzygnięcia sporu wśród zakonników. Jej przewodniczącym został prefekt sygnatury apostolskiej (czyli najwyższego trybunału w Watykanie) kardynał Pericle Felici, a członkami: kardynałowie Sebastiano Baggio i Gabriel Maria Garrone, obaj reprezentowali Kongregację ds. Zakonnych. Po śmierci Pawła VI komisja ta została zatwierdzona przez nowego papieża – Jana Pawła I⁵³⁰. Dla bezpieczeństwa oznaczało to nowe możliwości kontynuowania wcześniejszych działań.

Tymczasem na terenie Częstochowy trwały codzienne zmagania z rzeczywistością PRL-u. Klasztor musiał tu liczyć na pomoc bp. Bareły, który był komisarzem zakonu z ustanowienia Ojca św.⁵³¹ Przeor Kunz i bp Bareła wspólnie zaprotestowali u władz miasta w sprawie organizacji targów jurajskich, będących imprezą konkurencyjną dla organizowanej na Jasnej Górze uroczystości w dniu 26 sierpnia⁵³².

Mimo ciągle jeszcze skomplikowanej sytuacji, życie w sanktuarium jasnogórskim toczyło się swoim rytmem. Pojawiły się też ciekawe przedsię-

⁵²⁸ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja TW „Stachowiak”, przyjęta przez kpr. Tadeusza Jasińskiego, z dnia 4 IX 1978 r., k. 466–468; *ibidem*, Informacja zastępcy komendanta wojewódzkiego ds. SB w Częstochowie plk. Henryka Wojciechowskiego do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie gen. bryg. Konrada Straszewskiego z dnia 31 VIII 1978 r., dotycząca aktualnych relacji między komisarzem zakonu oo. Paulinów, bp. Stefanem Barełą a mianowaną kurią generalną, k. 463–465.

⁵²⁹ Żmudna praca na rzecz uwalniania umysłów. Rozmowa Aliny Grabowskiej z Janem Nowakiem-Jeziorańskim, założycielem Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa [w:] *Wspomnienia pracowników Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa*, teksty zebrała A. Grabowska, Warszawa 2002, s. 11–12; Z. Zieliński, *Komu służył PAX?* [w:] *Komu służył PAX. Materiały z sympozjum „Od PAX-u do Civitas Christiana” zorganizowanego przez Katolickie Stowarzyszenie Civitas Christiana 30–31 stycznia 2008 roku*, red. S. Bober, Warszawa 2008, s. 51–92; A. Grajewski, *Kompleks Judasza. Kościół zranyony. Chrzęścianie w Europie Środkowo-Wschodniej między okupacją a kolaboracją*, Poznań 1999, s. 178–184. *Vide*: T. Sikorski, „Sensus catholicus”. *Orientacje ideowe powojennych legalnych środowisk katolików świeckich w Polsce Ludowej. Zbliżenia i oddalenia* [w:] *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy – aktywność – myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszynski, T. Sikorski, Toruń 2014, s. 51–61; A. Micewski, *Współbrzędzić czy nie klamać? PAX i ZNAK w Polsce 1945–1976*, Paris 1978, s. 11–157.

⁵³⁰ AIPN, 0712/8, t. 2, Informacja mjr. Andrzeja Fijała spisana ze słów TW „Kazimierz” z dnia 4 IX 1978 r., k. 469–471.

⁵³¹ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978*, Częstochowa 1978, s. 568.

⁵³² AIPN Ka, 0026/543, Informacja kpt. Stanisława Boczka spisana ze słów TW „Janusz II” w dniu 18 VIII 1978 r., k. 25.

wzięcia. W dniach 17–24 września 1978 r. w Częstochowie odbył się festiwal pieśni religijnej Sacrosong. Począwszy od 1969 r. organizowano go w różnych miastach w Polsce, a pomysłodawcą był salezjanin ks. Jan Palusiński⁵³³. Festiwal był obserwowany przez aparat bezpieczeństwa. Z informacji pochodzących z 1971 r. wiadomo, że koncert na Jasnej Górze był połączony z Ogólnopolskim Zlotem Studentów. Na uroczystości i koncert wysłano nowopozyskanego tajnego współpracownika ps. „Paweł Góral”. Miał on zadanie pomóc w rozpracowaniu krakowskiego środowiska duszpasterskiego poprzez wykonanie dokumentacji fotograficznej⁵³⁴. Podczas festiwalu w 1978 r. część utworów muzycznych zaprezentowano na Jasnej Górze. Był on dla władz o tyle interesujący, że wśród wykonawców byli muzycy zagraniczni, a także fakt, że bp Stefan Bareła najpierw odczytał list prymasa Wyszyńskiego do wykonawców i poprosił, aby zaprezentowali swoje utwory w różnych kościołach. Podarował im także obraz Matki Bożej Jasnogórskiej z napisem: „Niech w misji czynienia obecnym Chrystusa w kulturze współczesnej, na którą Was wysyłam i błogosławię, «Moc Najwyższego osłoni Cię» a Królowa Polski – Pani Jasnogórska wyprasza konieczne laski”⁵³⁵. Jeszcze w trakcie trwania tej imprezy kierownik Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryk Ryter, informował KC PZPR w Warszawie o dużym wkładzie finansowym paulinów (ale też dominikanów) w jej zorganizowanie. Wskazywał też na różne nieporozumienia i potknięcia, jak np. pominięcie przedstawienia bp. Barely jako gospodarza podczas oficjalnej prezentacji organizatorów⁵³⁶. Oczywiście było też, że tłący się jeszcze spór w zakonie paulinów, oparty o autorytet Stolicy Apostolskiej zostanie ostatecznie rozwiązany zgodnie z oczekiwaniami kardynała Wyszyńskiego.

16 października kardynał Karol Wojtyła został wybrany na papieża. Przybrał imię – Jan Paweł II. Fakt ten okazał się przełomowy w historii Europy i Polski. Miał też ogromne znaczenie dla Jasnej Góry i zakonu paulinów. Kościół w Polsce, w którego wywodził się pierwszy od setek lat papież spoza Italii, znalazł się w centrum uwagi światowej opinii publicznej. Papież, znając realia świata za żelazną kurtyną, potrafił skutecznie kreować działania polityczne i tym samym stał się poważnym zagrożeniem dla całego bloku sowieckiego i Układu Warszawskiego.

⁵³³ P. Ruchlewski, *Działania Służby Bezpieczeństwa podczas toruńskiego festiwalu „Sacrosong 73”* [w:] *Diecezja chełmińska w czasach komunizmu (1945–1990)*, red. W. Polak, W. Rozyński, J. Sziling, Pelplin 2008, s. 309–338.

⁵³⁴ AIPN Ka, 056/63, Meldunek sytuacyjny dotyczący przebiegu Ogólnopolskiego Zlotu Studentów na Jasnej Górze w Częstochowie z dnia 15 V 1971 r., Kraków, k. 29–32.

⁵³⁵ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Sacrosong 1978 na Jasnej Górze, k. 13. Dokumentacja fotograficzna festiwalu znajduje się w AACz, Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłoslawa Kołodziejczyka, tymczasowa sygn. DCZ, Sacrosong 1978.

⁵³⁶ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 8, Pismo przewodniczącego Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Janusza Kubasiewicza, zastępcy kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 21 IX 1978 r., b.p.

Choć oficjalnie przywódcy reżimów komunistycznych przyjęli fakt jego wyboru z zadowoleniem, to nieoficjalnie wyrażali głębokie zaniepokojenie⁵³⁷. Tym bardziej że zaraz pojawiły się pomysły jego przyjazdu do Polski. Było oczywiste, że jednym z miejsc, które odwiedzi, będzie Jasna Góra. Na ten fakt należało jednak poczekać jeszcze kilka miesięcy⁵³⁸. Oczywiście było też, że tłący się jeszcze spór w zakonie paulinów, oparty o autorytet Stolicy Apostolskiej zostanie ostatecznie rozwiązany zgodnie z oczekiwaniami kardynała Wyszyńskiego.

W trzecim roku przygotowań do jubileuszu 600-lecia Jasnej Góry pod hasłem „Wdzięczność wszystkich parafii polskich dla Matki Bożej Jasnogórskiej”, w dniach od 10 października do 15 grudnia miały odbyć się pielgrzymki reprezentantów poszczególnych parafii do Częstochowy. W czasie pobytu na Jasnej Górze delegaci otrzymywali kopię obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, Pismo Święte, książeczkę nawiedzenia i księgę pamiątkową. Całość – pobyt delegacji na Jasnej Górze i przebieg nawiedzenia w parafiach i poszczególnych rodzinach (obraz mógł przebywać w każdej z rodzin jedną dobę) były obserwowane przez bezpiekę pod kątem zgodności z wytycznymi episkopatu. Odejścia od tych wytycznych mogły stać się powodem do interwencji na różnych szczeblach⁵³⁹. Poza tymi uroczystościami na Jasnej Górze odbyło się nabożeństwo dla około 35 tysięcy osób z okazji 60. rocznicy odzyskania niepodległości, co oczywiście nie uszło uwadze komunistów, którzy przecież nie identyfikowali się z tradycjami II Rzeczypospolitej⁵⁴⁰.

Jeszcze w 1978 r. władze zakonu wyszły z inicjatywą budowy na terenie przyklasztornym domu pielgrzyma. Powodem była zbliżająca się pielgrzymka Jana Pawła II, jego obecność w Częstochowie i spodziewane przybycie tysięcy wiernych. Możliwości zakonu pozwalały na wybudowanie domu na 400 łóżek. Konieczna była zgoda władz państwowych, a o wsparcie w staraniach proszono sekretarza Episkopatu Polski bp. Bronisława Dąbrowskiego⁵⁴¹.

W tej sprawie 21 grudnia na spotkanie z prezydentem miasta Ryszardem Matysiakiewiczem poszedł przeor o. Konstancjusz Kunz, a także o. Kubik. Rozmowa zaczęła się jednak od szeregu uwag ze strony włodarza miasta. W wielostronicowej notatce z rozmowy prezydent zapisał m.in.:

„Wskazałem na potrzebę utworzenia przez Klasztor odpowiedniej służby, która będzie stale i skutecznie sprzątać i oczyszczać odwiedzane przez pątników i tu-

⁵³⁷ G. Weigel, *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, Kraków 2006, s. 355–360.

⁵³⁸ *Ibidem*, s. 382–385.

⁵³⁹ AIPN Ka, 085/9, t. 6, Informacja mjr. Jerzego Birnbacha dotycząca przygotowań do jubileuszu 600-lecia Jasnej Góry z dnia 24 XI 1978 r., k. 30.

⁵⁴⁰ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 8, Pismo przewodniczącego Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 13 XI 1978 r., b.p.

⁵⁴¹ AAN, UdsW, sygn. 133/118, Pro memoria przeora Klasztoru o. Konstancjusza Kunza do sekretarza Episkopatu Polski bp. Bronisława Dąbrowskiego z dnia 3 V 1979 r., k. 114.

rystów tereny należące do Klasztoru. W tym miejscu dałem do obejrzenia kilka fotografii ukazujących nieporządek i zwaly śmieci tuż przy wałach i wejściach do klasztoru. Fotografie te zostały obejrzone z dużym zainteresowaniem i chyba zażenowaniem okazanym zwłaszcza przez przeora Kunza⁵⁴². Kiedy rozmowa zeszła na problemy lokalowe i potrzebę zapewnienia bazy noclegowej dla pielgrzymów, prezydent miasta unikał jednoznacznych deklaracji, obiecywał budowę campingów, aby przy okazji pouczyć paulinów, że niedługo będzie zakaz rozbijania namiotów na terenie należącym do klasztoru. Zakonnicy zwracali uwagę na wygórowane ceny i niewielki, niedostosowany do potrzeb pielgrzymów, asortyment znajdujących się nieopodal Jasnej Góry pawilonów „Veritasu” i „Ars Christiana”. Nie mogło to stanowić przeciwwagi dla straganiarzy na placu przyklasztornym. Wtedy też paulini dowiedzieli się oficjalnie (wcześniej czytali o tym w prasie) o planowanej przebudowie ulicy Pułaskiego i budowie przejścia podziemnego⁵⁴³. Temat ten powróci z wielką siłą już niebawem, po pielgrzymce papieskiej. Teraz wydawał się pozornie niegroźny, ale jego celem było odgrodzenie sanktuarium od miasta dużą trasą szybkiego ruchu. Paulinom podczas tej rozmowy zależało na przychylności prezydenta co do inicjatywy budowy domu pielgrzymy, o przejście więc tylko wypytywali i wyrażali zrozumienie. Widząc taką postawę zakonników władz miasta postanowił to szybko wykorzystać i zaraz zaapelował o ich konsekwentność i nie występowanie, podobnie jak to miało miejsce przy okazji organizowania przez miasto Jarmarku Jurajskiego, w przeszłości „z listami wyrażającymi obawę, że chcemy celowo utrudniać ruch pielgrzymów na Jasną Górę, [...] po ich minach widać było, że są bardzo skonsternowani. Przeor Kunz tłumaczył się, że po prostu przestraszyli się wiadomościami przeczytanymi w prasie i obawiali się, że impreza ta, a zwłaszcza zapowiedź «zamknięcia ruchu w Alejach» nie pozwoli na dotarcie na Jasną Górę tradycyjnym szlakiem”⁵⁴⁴. Kiedy prezydent zapytał, czy występy podczas Jarmarku Jurajskiego przeszkadzały w nabożeństwach, paulini zamilkli, a po stwierdzeniu że impreza ta będzie coroczną, przeor Kunz pozwolił sobie na uwagę: „rzeczywiście jest to celowe działanie”⁵⁴⁵. Na zakończenie rozmowy prezydent zaatakował paulinów twierdzeniem, że Jasna Góra jest „forum dla nieprzyjaznych wystąpień”, a „władze Klasztoru nie powinny dopuszczać do wyzwalania przy okazji obchodów religijnych nawiązujących do ważnych dat w życiu państwa i narodu przebrzmiałych treści, dawno już przebrzmiałych i nieaprobowanych przez dzisiejsze pokolenie Polaków, grup, czy środowisk”⁵⁴⁶. Zde-

⁵⁴² *Ibidem*, Notatka prezydenta miasta Ryszarda Matysiakiewicza dotycząca rozmowy z przedstawicielami klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze, k. 118–129 (dokument także w: Archiwum Urzędu Miasta Częstochowy, Sekretariat Prezydenta Miasta. Sprawy Wyznaniowe, sygn. 2/15, t. 3, k. 182–193).

⁵⁴³ *Ibidem*.

⁵⁴⁴ *Ibidem*.

⁵⁴⁵ *Ibidem*.

⁵⁴⁶ *Ibidem*.

nerwowany przeor odpowiedział, że on odpowiada za paulinów, którzy w kazaniach nie poruszają treści niewłaściwych politycznie, a za wystąpienia innych osób nie może odpowiadać. Jako przykład swojej dobrej woli opisał wysiłki, mające na celu zapobieżeniu przerodzenia się zjazdu kombatanów w manifestację polityczną i zamknięcie zjazdu w murach Sali Rycerskiej⁵⁴⁷.

30 grudnia ojciec general i przeor o. Konstancjusz Kunz udali się w sprawie domu pielgrzyma na rozmowę z wojewodą częstochowskim, Mirosławem Wierzbickim. Wojewoda odesłał paulinów do obowiązującego trybu załatwiania pozwoleń budowlanych i zaatakował zakonników, zarzucając im, że sanktuarium jest miejscem kolportażu negatywnych opinii o PRL, a uroczyste powitania pielgrzymek, zjazdy i kazania nazwał imprezami o charakterze politycznym⁵⁴⁸. 14 marca 1979 r. przeor wystosował też pismo do prezydenta miasta z prośbą o akceptację projektu koncepcyjnego budowy schroniska dla pielgrzymów przy ul. Klasztornej. Zaznaczał, że większość materiałów budowlanych została już zgromadzona⁵⁴⁹.

Mimo trudności, paulini chcieli wykorzystać fakt, że temat klasztoru stał się tematem medialnym na całym świecie. Po pierwsze zbliżał się jubileusz 600-lecia Jasnej Góry, po drugie Jan Paweł II w licznie udzielanych wywiadach, wypowiedziach do wiernych, przywoływał sanktuarium i podkreślał swoją z nim więź. Wzrastało zainteresowanie klasztorem, jego zbiorami i bogatą historią. Ciągle brakowało rzetelnych wydawnictw. Dlatego już 18 stycznia 1979 r. podczas rozmowy, a 24 kwietnia listownie o. general Józef Płatek prosił ministra Kazimierza Kąkółka o pozwolenie na wydawanie czasopisma naukowego „Studia Claromontana”, które byłoby rocznikiem historyczno-teologicznym. W zespole redakcyjnym mieli się znaleźć członkowie zakonu, profesorowie i wykładowcy seminarium duchownego⁵⁵⁰. Tego samego dnia o. general wysłał pismo do Naczelnego Urzędu Wydawnictw z prośbą o wydanie zezwolenia na wydanie tego czasopisma, pierwszego numeru w dwóch tysiącach egzemplarzy, podając projektowaną listę autorów i artykułów z przewidywaną liczbą stron⁵⁵¹.

⁵⁴⁷ *Ibidem*.

⁵⁴⁸ AAN, UdsW, sygn. 133/118, Sprawozdanie z rozmowy przeprowadzonej przez wojewodę częstochowskiego Mirosława Wierzbickiego z generałem Zakonu oo. Paulinów, o. Józefem Płatkim w dniu 30 XII 1978 r., k. 116–117.

⁵⁴⁹ Archiwum Urzędu Miasta Częstochowy, Sekretariat Prezydenta Miasta. Sprawy Wyznaniowe, sygn. 2/15, t. 3, Pismo przeora Jasnej Góry o. Konstancjusza Kunza do prezydenta miasta Częstochowy, Ryszarda Matysiakiewicza z dnia 14 III 1979 r., k. 240.

⁵⁵⁰ AAN, UdsW, sygn. 126/144, Pismo o. generała Józefa Płatka do ministra Kazimierza Kąkółka, kierownika UdsW w Warszawie z dnia 24 IV 1979 r., k. 12.

⁵⁵¹ *Ibidem*, Pismo o. generała Józefa Płatka do Naczelnego Urzędu Wydawnictw z dnia 24 IV 1979 r., k. 13.

7. Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II

W 1979 r. czyniono przygotowania do I pielgrzymki papieża do Polski. W jej programie był pobyt w Częstochowie w dniach 4–6 czerwca.

Oczywiście, pracownicy aparatu bezpieczeństwa starali się wykorzystać tę okazję do lepszego rozpracowania Jasnej Góry. Chciano jak najlepiej rozegrać osobiste ambicje ordynariusza częstochowskiego Stefana Barely i kierownictwa klasztoru. Sprawą sporną było usytuowanie lądowiska dla helikoptera, którym miał przylecieć papież. Władze miasta widziały je na parkingu w pobliżu Jasnej Góry, a z kolei biskup chciał, aby helikopter wylądował w pobliżu katedry. Wyglądało na to, że paulini zgodzili się z władzami miasta bez konsultacji z ordynariuszem. W związku z brakiem porozumienia temat miał być dyskutowany podczas kolejnych spotkań poświęconych bezpieczeństwu pielgrzymki. Temat bezpieczeństwa od początku dawał aparatowi bezpieczeństwa szerokie pole do działania. Już 17 maja kpt. Tadeusz Jasiński z częstochowskiej bezpieki odnotował, że do jego wizyty na Jasnej Górze doszło pod pretekstem uzyskania informacji, że w sanktuarium zostały złożone świece z ukrytym materiałem wybuchowym⁵⁵².

Przywódcy PZPR opracowywali strategię propagandową. Dbali o to, żeby członkowie partii w sposób jednolity interpretowali założenia i cele wizyty papieża. Na licznych spotkaniach przypomniano leninowskie zasady stosunku partii do religii i omawiano politykę państwa w tym zakresie. Postanowili prowadzić kampanię polityczną w kierunku interpretowania celu pielgrzymki jako związanego z 35-leciem Polski Ludowej i 40 rocznicą wybuchu II wojny światowej. Zgodę na przyjazd papieża traktowali jako wyraz dobrej woli pogłębiania dialogu między wierzącymi i niewierzącymi. Podkreślali jednak, że partia zachowuje swoją tożsamość ideologiczną. Dla członków partii przygotowano odpowiednie publikacje, których tytuły mówią same za siebie: „Partia a religia” i „Wolność sumienia i swoboda praktyk religijnych w PRL, a ich funkcjonowanie w krajach kapitalistycznych”. Pracownicy KC PZPR wyjeżdżali w teren na spotkania z załogami fabryk⁵⁵³.

Z Komitetu Wojewódzkiego PZPR do Komitetu Centralnego PZPR w Warszawie przesyłano informacje o obawach mieszkańców Częstochowy o właściwe zaopatrzenie w żywność i sprawne działanie komunikacji miejskiej⁵⁵⁴. Komuniści spodziewali się, że każdego dnia pobytu papieża będzie od 600 do prawie

⁵⁵² AIPN Ka, 0026/543, Informacja kpt. Tadeusza Jasińskiego z dnia 17 V 1979 r., k. 122–123.

⁵⁵³ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 124, W sprawie wizyty Jana Pawła II w Polsce – działania ideowo-wychowawcze, k. 356–361.

⁵⁵⁴ *Ibidem*, sygn. 1/VII/16, t. 9, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 6 III 1979 r., b.p.; *ibidem*, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 30 V 1979 r., b.p.

800 tysięcy pielgrzymów⁵⁵⁵. W związku z tym władze partyjno-państwowe wpłynęły na lepsze zabezpieczenie miasta w produkty spożywcze, a kierownictwa zakładów pracy prowadziły akcje wyjaśniające w sprawie funkcjonowania komunikacji miejskiej w dniach 4-6 czerwca⁵⁵⁶.

Mieszkańcy wyrażali obawy dotyczące bezpieczeństwa w czasie pielgrzymki papieskiej. Sporą pracę musieli wykonać pracownicy kurii, którzy otrzymali zadanie zorganizowania 14 tysięcy osób do służby porządkowej, w sytuacji gdy zakłady pracy nie udzielały urlopów. Głośno to krytykował bp Franciszek Musiel⁵⁵⁷.

Władze partyjno-państwowe początkowo wydały komunikat o transmisji telewizyjnej uroczystości częstochowskich⁵⁵⁸. Szybko okazało się, że w ramach realizacji polityki propagandowej partii ograniczano do minimum przekaz medialny. Budziło to rozczarowanie tych osób, które zdecydowały się na pozostanie w domach i oglądanie transmisji telewizyjnych. Do władz pisano petycje, aby telewizja pokazała uroczystości z Częstochowy. Na spotkanie z papieżem przybywały tłumy, brakowało środków transportu. W niektórych zakładach piętrono przeszkody, na przykład na Opolszczyźnie Śląskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „Otmęt” nie udostępniły autobusu kołu emerytów i rencistów z tego zakładu, chcących pojechać do Częstochowy, tłumacząc się brakiem benzyny. Nie zgadzano się nawet, kiedy zaproponowano zakup benzyny i opłacenia kierowcy z funduszy składkowych. W odnalezionych przez Zbigniewa Bereszyńskiego materiałach SB zapisano, że „Dyrekcja z-dów zrobi wszystko, żeby nie wynająć autobusu”⁵⁵⁹. Wierni przybywali więc często własnymi samochodami⁵⁶⁰.

Także w samej Częstochowie różnymi sposobami ograniczano frekwencję na uroczystościach. Na dni pobytu papieża wstrzymano wydawanie urlopów w zakładach pracy, ograniczano wydawanie zwolnień lekarskich. W szkołach podstawowych i średnich wprowadzono szczególnie rygor związany z obecnością w szkole. Uczniów i rodziców uczulano, aby w ewentualnych usprawiedliwieniach nieobecności nie pisać, że powodem nieobecności było uczestnictwo w uroczystościach

⁵⁵⁵ *Ibidem*, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 28 V 1979 r., b.p.

⁵⁵⁶ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 10, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 2 VI 1979 r., b.p.; *ibidem*, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 3 VI 1979 r., b.p.

⁵⁵⁷ *Ibidem*, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 1 VI 1979 r., b.p.

⁵⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁵⁹ Z. Bereszyński, *Opolszczyzna a władza komunistyczna w latach 1945–1980. Historyczne podglebie opolskiej Solidarności*, Opole 2012, s. 90.

⁵⁶⁰ AIPN Ka, 085/7, t. 1, Notatka mjr. Jerzego Birnbacha ze spotkania z TW ps. „Profesor” z dnia 7 VI 1979 r., k. 86.

kościelnych. Uczniów jednej ze szkół zamknięto na klucz, żeby nie uciekli, bo z innej – z Liceum Ogólnokształcącego im. J. Słowackiego uczniowie samowolnie opuścili szkołę, aby móc powitać papieża w dniu jego przylotu do miasta. Henryk Ryter z KW PZPR informował KC PZPR, że frekwencja młodzieży w częstochowskich szkołach wynosiła od 75% do 80%, a w sąsiednich gminach 90%. Rygor związany z obecnością wprowadzono też na uczelniach wyższych. Na dni pielgrzymki planowano „bardzo ważne” wykłady, na których ze szczególną gorliwością notowano obecność. Według informacji partyjnych, na trasie przejazdu z lotniska papieża witało około 30 tysięcy wiernych, a o godzinie 11⁰⁰, podczas mszy na Jasnej Górze, zgromadziło się 130 tysięcy wiernych⁵⁶¹.

Działania, zmierzające do ograniczenia uczestnictwa w uroczystościach, a nawet odbioru transmisji telewizyjnych, często były nieskuteczne. „Jasna Góra była obleżona przez tłum ludzi (jak za czasów Jana Kazimierza przez Szwedów)”, wspominał ks. Tadeusz Fedorowicz, który został zaproszony na rozmowę z papieżem, ale po przyjeździe do Częstochowy nie mógł dostać się na teren klasztoru⁵⁶². W relacji TW ps. „Stanisław II” czytamy:

„Z racji wykonywanej obecnie pracy t.w. stwierdził, że otrzymał polecenie z dyrekcji przedsiębiorstwa, aby w czasie transmisji telewizyjnych z uroczystości pobytu Jana Pawła II w Polsce odbiorniki TV były zamknięte, które to polecenie wykonał. Mimo to stwierdził, że nie było to życiowe, ponieważ spora część mieszkańców hotelu posiada własne odbiorniki w swoich pokojach i transmisję oglądała w czasie wolnym od pracy”⁵⁶³.

Walkę rozgrywano na wielu poziomach. Na tym najwyższym, w ramach sprawy obiektowej „Lato 79” dotyczącej zabezpieczenia uroczystości związanych z wizytą Jana Pawła II w Polsce, starano się wykorzystać animozje między prymasem Wyszyńskim a biskupem Barelą. Ten ostatni chciał wyeksponowania swojej diecezji podczas pobytu papieża w Częstochowie, podczas gdy rolę gospodarza odgrywał prymas Polski⁵⁶⁴.

Władze partyjne staraly się wpłynąć na papieża, aby powstrzymał się od mocnych politycznych przemówień. Po takim mocnym przemówieniu w Warszawie,

⁵⁶¹ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 10, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 4 VI 1979 r., b.p.; M. Mikołajczyk, *Władza Ludowa a Diecezja Częstochowska...*, s. 165–169.

⁵⁶² T. Fedorowicz, *Moja znajomość z Ojcem Świętym Janem Pawłem II* [w:] I. Broszkowska, *Szczęśliwe życie. Opowieść o księdzu Tadeuszu Fedorowiczu*, Warszawa 2018, s. 229.

⁵⁶³ AIPN Ka, 085/7, t. 1, Notatka młodszego inspektora Wydziału IV KW MO w Katowicach szer. Jerzego Bojkowskiego z 1979 r. [brak daty dziennej, ale przed 13 VIII], k. 185.

⁵⁶⁴ 1979 kwiecień 27 – Pismo naczelnika Wydziału VI Departamentu IV MSW do naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach w sprawie akcji dezinformacyjnej w związku z wizytą Jana Pawła II w Polsce [w:] *Instrukcje, nityczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989...*, s. 768; *vide*: M. Lasota, *Donos na Wojtyłę, Karol Wojtyła w teczękach bezpieczeństwa*, Kraków 2006, s. 285–316.

na placu Zwycięstwa, minister-kierownik Urzędu ds. Wyznań, Kazimierz Kąkol interweniował u kardynała Macharskiego⁵⁶⁵. W swojej książce, którą napisał po latach pod znamennym tytułem „Spowiedź pogromcy Kościoła”, tak opisywał czas wizyty papieża w Częstochowie:

„Do Częstochowy rusza [Kazimierz] Szablewski, by poprzez [kard. Agostina] Casarolego, [abp. Luigię] Poggię próbować prostować papieskie ścieżki. Rusza Merker, by pomagać w obsłudze zagranicznych i w ustawieniu polskich dziennikarzy...

Urząd nadal pulsuje ogromnym ożywieniem i wysiłkiem. Janitza prosi o śledzenie przebiegu wizyty w edycji «podglądowej», takiej jaką widzą korzystający z obwodu zamkniętego dziennikarze i sztabowcy partyjni gromadzący się przy odbiornikach TV w kilku gabinetach w gmachu Komitetu Centralnego – u [Stanisława] Kani, [Jerzego] Łukaszewicza, [Kazimierza] Rokoszewskiego, w biurze prasy... Jest bardzo gorąco – dosłownie i w przenośni. Poprzez pootwierane na korytarz drzwi tych pomieszczeń płyną na poszczególnych piętrach Komitetu Centralnego nabożne pienia, dźwięki śpiewanych mszy, czy skocznych piosenek, wykonywanych przez Papieża razem z tłumnie zgromadzoną i rozbawioną młodzieżą»⁵⁶⁶.

Papież podczas swoich homilii i przemówień wielokrotnie podkreślał rolę Jasnej Góry. Jedno z jego wspomnień łączyło czas Milenium z czasem obecnym:

„Nigdy nie zapomnę tego dnia 3 maja roku Milenijnego na Jasnej Górze, kiedy pod portretem nieobecnego Pawła VI wypadło mi, jako metropolicie krakowskiemu, celebrować Milenijną Eucharystię Jasnogórską; nigdy tego nie zapomnę!

Kiedy Bóg odwołał do siebie Pawła VI w uroczystość Przemienienia Pańskiego w roku ubiegłym, kardynałowie ustalili konklawe na dzień «26 sierpnia» – czyli właśnie wtedy, gdy w Polsce, a przede wszystkim na Jasnej Górze obchodzono uroczystości Matki Bożej Częstochowskiej. Wiadomość o wyborze nowego papieża Jana Pawła I mógł biskup częstochowski podać już w czasie wieczornej Mszy św. związanej z tą uroczystością na Jasnej Górze.

A cóż mam o sobie powiedzieć ja, któremu – po trzydziestotrydziennym pontyfikacie Jana Pawła I – wypadło z niezbadanych wyroków Bożej Opatrzności przejąć po nim dziedzictwo i sukcesję apostołską na Stolicy św. Piotra w dniu 16 października 1978 roku? «Cóż mam powiedzieć ja», pierwszy po 455 latach papież wezwany na Stolicę Rzymską spoza Włoch? Cóż mam powiedzieć ja, Jan Paweł II, pierwszy w dziejach Kościoła i Ojczyzny «papież-Polak», papież-Słowianin?

Powiem więc, że w owym dniu 16 października, który kalendarz liturgiczny Kościoła w Polsce wiąże ze św. Jadwigą, myślałem przede wszystkim o dniu

⁵⁶⁵ K. Kąkol, *Spowiedź pogromcy Kościoła*, Olsztyn 1994, s. 167–169.

⁵⁶⁶ *Ibidem*, s. 170.

26 sierpnia: o poprzednim konklawe i poprzednim wyborze, dokonanym w uroczystość Matki Bożej Jasnogórskiej.

Nie muszę już nawet mówić, że tak jak Jan XXIII, Paweł VI, Jan Paweł I, liczę na modlitwę u stóp Jasnogórskiego Wizerunku.

Powołanie syna polskiego Narodu na Stolicę Piotrową zawiera w sobie «oczywistą więź z tym świętym Miejscem». Z tym sanktuarium wielkiej nadziei – że mogę powtórzyć tylko: «Totus Tuus...»⁵⁶⁷.

5 czerwca wieczorem duchowni przez megafony ogłosili zebranym pod szczytem jasnogórskim, że następny dzień jest przeznaczony na spotkanie Ojca Świętego z młodzieżą, co zostało uzgodnione z lokalnymi władzami i nie będzie konsekwencji w związku nieobecnością w szkole. Informacja ta spotkała się z protestem I sekretarza KW PZPR i wojewody częstochowskiego, którzy stwierdzili, że dni pobytu papieża miały być normalnymi dniami pracy i nauki. Prezydentowi miasta wydano polecenie natychmiastowego przeprowadzenia rozmowy z władzami kościelnymi⁵⁶⁸. Według Henryka Rytera, relacjonującego dla KC PZPR przebieg wydarzeń, przedstawiciele Kościoła oświadczyli, że zaszło nieporozumienie i rano odwołują swoje oświadczenie. Niezależnie od tego Kuratorium Oświaty wezwało na naradę dyrektorów szkół. Omówiono różne działania zmierzające do zatrzymania dzieci i młodzieży w szkołach⁵⁶⁹. Nie były to sposoby skuteczne, gdyż średnia frekwencja wynosiła 59% w szkołach podstawowych i 60% w szkołach ponadpodstawowych. Sporą absencję zanotowano też w szkołach w okolicznych gminach. W dzielnicy Tysiąclecie w Częstochowie ktoś w blokach na klatkach schodowych rozwiesił plakaty, wzywające dzieci i młodzież do spotkania „z naszym kochanym Ojcem Świętym”⁵⁷⁰. Frekwencja na zajęciach w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Częstochowie wynosiła tylko 50%, a na Wydziale Humanistyczno-Pedagogicznym tej uczelni zaledwie 15%. W związku z tym zdecydowano o odwołaniu niektórych zajęć⁵⁷¹. Szczególnego wyrazu nabrało spotkanie Jana Pawła II ze studentami KUL-u. Nie dostali oni pozwolenia na zorganizowanie

⁵⁶⁷ *Homilia Ojca Świętego podczas Mszy świętej na Jasnej Górze* [4 VI 1979 r., Częstochowa] [w:] *W pielgrzymce do ojczyznej ziemi. Jan Paweł II w Polsce 2 czerwca – 10 czerwca 1979*, red. Z. Modzelewski, K. Sadzik, D. Szumska, Paryż 1980, s. 69. Wersja w innej redakcji: *Jasnogórski Pielgrzym – Jan Paweł II*, zebrał i do druku przygotował J.S. Płatek, Częstochowa 1986, s. 10.

⁵⁶⁸ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 10, Notatka sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Haliny Babińskiej do dyżurnego KC PZPR w Warszawie z dnia 5 VI 1979 r., b.p.

⁵⁶⁹ *Ibidem*, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 6 VI 1979 r., b.p.

⁵⁷⁰ *Ibidem*, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie, Henryka Rytera do Sektora Informacji Partyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 6 VI 1979 r., b.p. (kolejny dokument z tego samego dnia).

⁵⁷¹ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 124, Informacja I sekretarza KM PZPR w Częstochowie, Włodzimierza Kosmali o sytuacji, nastrojach i komentarzach związanych ze wzmożonym ruchem turystycznym w Częstochowie z dnia 6 VI 1979 r., k. 196.

pielgrzymki pieszej. Mimo to grupa postanowiła wyruszyć z Kielc na Jasną Górę. Po czterech dniach wędrówki weszli do bazyliki jasnogórskiej ze śpiewem „Liczę na Ciebie Ojcze” i transparentem „Jesteśmy Twoją nadzieją, dlatego przyszliśmy piechotą a nie koleją”⁵⁷².

6 czerwca w Częstochowie doszło do spotkania papieża z wiernymi z Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Stało się tak, bo władze komunistyczne nie zgodziły się na przyjazd Ojca Świętego do sanktuarium w Piekarach⁵⁷³.

Po zakończeniu pielgrzymki papieskiej bp Stefan Bareła przemawiał do młodzieży, zgromadzonej na Jasnej Górze z okazji zakończenia roku szkolnego. Podczas kazania nawiązał do wydarzeń w Częstochowie w dniach 5 i 6 czerwca, kiedy doszło do utrudniania młodemu ludziom udziału w spotkaniu z Ojcem Świętym. Powiedział, że władze państwowe znaly program wizyty i dlatego będzie w tej sprawie interweniował. Stwierdził, że kuria otrzymuje wiele listów opisujących te utrudnienia⁵⁷⁴. Mówił:

„Proszę rodziców, aby nie usiłowali usprawiedliwiać nieobecności swoich dzieci w szkołach kłamstwem. Nikt nie może nas zmuszać, żebyśmy mówili inaczej jak dyktuje nam sumienie. Wyparcie się motywu religijnego graniczy z wyparciem się przynależności do Kościoła, kultury chrześcijańskiej i naszej wiary”⁵⁷⁵.

W dokonanych przez członków partii ocenach pielgrzymki papieskiej wskazywano na możliwość dialogu i porozumienia między chrześcijanami a marksistami. Zaliczano do tego wypowiedź papieża z 5 czerwca 1979 r. na 169 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski w Częstochowie: „Stolica Apostolska dowiodła już i nadal gotowa jest dowodzić gotowość otwarcia w stosunku do każdego kraju i ustroju, szukając w tym tego zasadniczego dobra, jakim jest po prostu dobro człowieka. [...] Zdajemy sobie sprawę z tego, że dialog ów nie może być łatwy, gdy prowadzi się go ze stanowiska diametralnie przeciwnych założeń światopoglądowych, ale musi być możliwy i skuteczny, jeśli domaga się tego dobro człowieka a także dobro narodu”⁵⁷⁶. Przy czym, w cytacie przytaczanym kilka lat później, w publikacji partyjnego religioznawcy Stanisława Markiewicza zamieniono ostatnie słowa na „dobro ludzkości”. Czy było to działanie cenzury? Trudno dziś określić. Z drugiej strony jednak przypominano wypowiedzi papieża na temat hi-

⁵⁷² T.P., *Pielgrzymka studentów KUL-u z okazji przyjazdu papieża Jana Pawła II do Polski*, „Spotkania” Niezależne Pismo Młodych Katolików, październik 1979, nr 9, mps w zbiorach autora, s. 41.

⁵⁷³ J. Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 537–538.

⁵⁷⁴ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 124, Informacja komendanta wojewódzkiego MO w Częstochowie, plk. Mieczysława Długoszewskiego do sekretarza KW PZPR w Częstochowie Mieczysława Przysuchy z dnia 13 VI 1979 r., k. 149–150.

⁵⁷⁵ *Ibidem*, Informacja komendanta wojewódzkiego MO w Częstochowie, plk. Mieczysława Długoszewskiego z dnia 14 VI 1979 r., k. 154.

⁵⁷⁶ *Poznajcie Chrystusa! Przemówienia Ojca Świętego podczas pielgrzymki w Polsce*, Warszawa 1979, s. 103–104; *Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II do Episkopatu Polski – Jasna Góra – 5 czerwca 1979*, „Więź” 1979, nr 7–8, s. 186–197.

storii Polski, w których „jednostronnie utożsamiał Polskę z Kościołem rzymskim, a naród polski z katolicyzmem”, co odbierano jako ujmowanie wpływu wyznawców innych religii i światopoglądów na dzieje⁵⁷⁷. Podczas tego posiedzenia prymas Wyszyński stwierdził, że obecność papieża stanowi wzmocnienie dla Kościoła w Europie Wschodniej, szczególnie na Litwie, w Łotwie, Estonii, Białorusi i na Ukrainie. Uważał, że nastąpiło przełamanie żelaznej kurtyny. Rafał Łatka zauważył, że posiedzenie to miało znaczenie strategiczne, a wydarzenia z lat 1979–1989 były realizacją obranego wtedy kierunku⁵⁷⁸.

Obecność papieża na Jasnej Górze przyczyniła się do rozslawienia sanktuarium. Już w lipcu 1979 r. zakonnicy odnotowali 215 zagranicznych pielgrzymek z 20 krajów. Szczególnie wielu katolików przyjeżdżało z Włoch, RFN i Hiszpanii. Przybyło bardzo dużo pielgrzymek polonijnych ze Stanów Zjednoczonych i Francji⁵⁷⁹.

Tabela 10. Liczba gości zagranicznych odwiedzających sanktuarium na Jasnej Górze w 1979 r.

Kraj	Liczba osób
Stany Zjednoczone	12 550
Włochy	7 933
RFN	4 999
Francja	4 482
Hiszpania	1 050
Wielka Brytania	874
Jugosławia	703
Kanada	620
Szwajcaria	571
Belgia	486
NRD (Łużycanie)	190
Holandia	169

⁵⁷⁷ S. Markiewicz, *Podstawy marksistowskiego religioznawstwa...*, s. 278–279. Z kolei w publikacji z 1981 r. cytat nie posiada żadnych zmian, *vide. idem, Państwo i Kościół w Polsce Ludowej*, Warszawa 1981, s. 253.

⁵⁷⁸ R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019, s. 371. *Vide. Sprawy, które toczą się w Polsce, mają znaczenie światowe. Niepublikowane przemówienie Jana Pawła II do Rady Głównej Episkopatu Polski, Jasna Góra, 5 czerwca 1979 r.*, red. A. Grajewski, Jasna Góra 2019.

⁵⁷⁹ AJG, sygn. 3981, Pismo Korespondenta Jasnej Góry, o. Jerzego Tomzińskiego do Biura Prasowego Episkopatu Polski z dnia 4 VIII 1979 r., k. 61.

ZSRS	156
Irlandia	140
Czechosłowacja	124
Węgry	102
Dania	75
Szwecja	69
Finlandia	65
Luksemburg	54
Malta	35
Japonia	30
Egipt	8
Nigeria	6
Ogółem	41 151

Źródło: AJG, sygn. 3981, Wykaz gości zagranicznych odwiedzających sanktuarium jasnogórskie w 1979 r., k. 178.

Ilustracja 37. Papież Jan Paweł II (w środku) w drodze na spotkanie z zakonnikami w bibliotece jasnogórskiej. Obok papieża: z lewej przeor klasztoru jasnogórskiego o. Konstancjusz Kunz i z prawej generał zakonu, o. Józef Płatek. W dalszym rzędzie sekretarz papieża, ks. Stanisław Dziwisz (1. z prawej) i prałat antykamery papieskiej, ks. Juliusz Paetz (3. z prawej). 4 VI 1979 r., Częstochowa (NAC, Archiwum fotograficzne Lecha Zielaskowskiego, 3/53/0/1/7).

Ilustracja 38. Klasztor jasnogórski przed przybyciem papieża. 4 VI 1979 r., Częstochowa (NAC, Archiwum fotograficzne Lecha Zielaskowskiego, 3/53/0/1/7).

Ilustracja 39. Biskupi i ojcowie paulini zgromadzeni w jasnogórskim refektarzu w oczekiwaniu na posiłek. 5 VI 1979 r., Częstochowa (NAC, Archiwum fotograficzne Lecha Zielaskowskiego, 3/53/0/1/7).

8. Pielgrzymka warszawska

13 lipca 1979 r. w warszawskim Wydziale ds. Wyznań przeprowadzono rozmowę z o. Tarsycjuszem Noconiem, odpowiedzialnym za organizację pielgrzymki. Według sporządzonej po spotkaniu notatki zakonnik miał zapewnić, że paulini są zainteresowani wyłącznie religijnym charakterem pielgrzymki, nie mają jednak możliwości wyeliminowania z niej księży współpracujących z ROPCiO, KOR i innymi organizacjami⁵⁸⁰. Należy dodać, że w pielgrzymce uczestniczyli tacy działacze opozycji politycznej jak Andrzej Czuma, Marzena i Piotr Kęcikowie, Maciej Rayzacher i Maria Szaszkiewicz⁵⁸¹. Według danych piotrkowskiego Wydziału ds. Wyznań w 1978 r. w pielgrzymce tej uczestniczyło kilkuset obcokrajowców, a w 1979 r. było ich już ok. 2300. Najliczniejszą grupę stanowili Włosi (ok. 1500 osób) i Niemcy – najczęściej z NRD (ok. 500 osób), ponadto Austriacy, Belgowie, Holendrzy, Anglicy, Francuzi, Hiszpanie, Szwajcarzy, Czesi i Słowacy. Podobnie jak w poprzednich latach – uczestnikami byli głównie ludzie młodzi – około 80%

⁵⁸⁰ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka zastępcy dyrektora UdsW Urzędu m.st. Warszawy Józefa Jaronia dotycząca pierwszego dnia przemarszu 268 pieszej pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy (6 VIII 1979 r.) z dnia 8 VIII 1979 r., k. 41.

⁵⁸¹ *Ibidem*, k. 43.

wszystkich pątników. Ponownie podnoszono tematy, które dla władz państwowych były nie do przyjęcia⁵⁸². Inne liczby podał o. Jerzy Tomziński w wydanym w 1981 r. „Informatorze”. Według niego pielgrzymka z 1978 r. wchodząc do Częstochowy liczyła 30 500 osób, a w 1979 r. 38 000 osób. Z tego 20 000 stanowiła młodzież szkolna i studenci. W 1979 r., wg o. Tomzińskiego, w pielgrzymce uczestniczyli przedstawiciele 20 narodowości. Szły dwie grupy włoskie – razem 900 osób, a także po jednej grupie niemieckiej, francuskiej, węgierskiej, czeskiej, łużyckiej i cygańskiej⁵⁸³. W raporcie piotrkowskiego Wydziału do spraw Wyznań wymieniano m.in. hasła: „za wszelką cenę trzeba walczyć o wyzwolenie Polski spod jarzma radzieckiego i zmianę systemu władzy”, „bagatelizuje się udział młodzieży akowskiej w II wojnie światowej, mówi się natomiast wyłącznie o komunistach”, „została narzucona przyjaźń polsko-radziecka”, „obecnie Polak czuje się, jak skuty kajdanami”. Wskazano na aktywność aktora Rayzachera, który deklamował fragmenty „Nie-boskiej komedii” Zygmunta Krasńskiego, przedstawiał sylwetki pisarzy emigracyjnych, np. Czesława Miłosza, „w sposób tendencyjny odpowiadający interesom opozycji komentował niektóre utwory wybitnych poetów polskich m.in. Broniewskiego i Mickiewicza. Prowadził dyskusję z młodzieżą”⁵⁸⁴. W jednej z informacji czytamy:

„Elitarną część grupy «17» stanowi ok. 1200 aktywistów duszpasterstwa akademickiego z ośrodków w Warszawie, Gdańsku, Łodzi, Gorzowie, Krakowie, Toruniu, Radomiu, Lublinie i Siedlcach, kierowanych przez księży – duszpasterzy akademickich, znanych z postaw i wystąpień o antysocjalistycznym charakterze (księża [Hubert] Czuma, Wiśniewski, [Bronisław] Sroka, [Witold] Andrzejewski, [Feliks] Falejewski, Dzięgiel-Wołynowicz, W[iesław] Niewęglewski). Hasła wg których kształtowano młodzież: «Kościół gwarantem jedności narodu, zachowania tradycji i narodu, Polska zawsze katolicka». W pielgrzymce uczestniczyli i w większości byli kierownikami podgrup akademickich księża [Hubert] Czuma i P[aweł] Cieślak ze Szczecina, J[erzy] Nowaczyk z Zielonej Góry, W[itold] Andrzejewski z Gorzowa, T. Dzięgiel-Wołynowicz z Bydgoszczy, którzy podczas prelekcji i konferencji, w większości w podtekstach (niekiedy w sposób ironiczny), nawiązywali do obecnej sytuacji społeczno-pol[itycznej] w Polsce, «dyskryminowania» w Polsce ludzi wierzących i zaprogramowanej przez władze «walki» z Koś[ciolem] Niektórzy dyskredytowali działalność partii i rządu, krytykowali

⁵⁸² AAN, UdsW, sygn. 133/117, Informacja o przebiegu 268 pielgrzymki pieszej z Warszawy do Częstochowy przez województwo piotrkowskie. Załącznik do pisma dyrektora WdsW UW w Piotrkowie Trybunalskim, Mariana Baranowskiego z dnia 27 VIII 1979 r., k. 45–50.

⁵⁸³ J. Tomziński, *Jasna Góra. Informator*, Jasna Góra 1981, s. 89–90.

⁵⁸⁴ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Informacja o przebiegu 268 pielgrzymki pieszej z Warszawy do Częstochowy, k. 45–50.

politykę spol[ecznie] pol[ityczną], w sposób dwuznaczny określali stosunki polsko-radzieckie”⁵⁸⁵.

Według jednego z przekazów do niecodziennego incydentu doszło w Mstowie, gdzie służba porządkowa pielgrzymki zatrzymała samochód prowadzony przez księdza w sutannie. Na tylnym siedzeniu można było zobaczyć leżący mundur milicyjny. Kierowca początkowo odzywał się opryskliwie, ale kiedy poproszono go o pokazanie legitymacji duchownego, wyraźnie się zmieszał. Pielgrzymi jednoznacznie orzekli, że był to funkcjonariusz MO przebrany za księdza⁵⁸⁶.

Wydawany przez Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” „Komunikat” podawał, że 6 sierpnia późnym wieczorem został porwany przez SB w Starczynie Jan Łaszek, pochodzący z Myszkowa uczestnik pielgrzymki warszawskiej. Pielgrzym był przesłuchiwany przez całą noc i rano odwieziony do Tomaszowa Mazowieckiego. Skądinąd wiemy, że był on w tym czasie tajnym współpracownikiem o pseudonimie „Odważny”. Tematów podejmowanych na „przesłuchaniu” można się tylko domyślać⁵⁸⁷.

Inna z pielgrzymek, zorganizowana pierwszy raz od 65 lat, wyruszyła na Jasną Górę z sanktuarium Matki Boskiej Kembelskiej w Wąwolnicy na Lubelszczyźnie. Tadeusz Zachara tak relacjonował działania funkcjonariuszy SB:

„Jakkolwiek można zrozumieć to, że nie w smak jest im okazywanie wiary na zewnątrz, to już w żaden sposób nie da się pojąć metod jakimi się posługiwali, aby zniesławić i zohydzić w oczach ludności zarówno całą pielgrzymkę jak i jej uczest-

⁵⁸⁵ *Ibidem*, Informacja o przebiegu 268 pielgrzymki do Częstochowy, k. 39–40. Rzeczywiście niektórzy duszpasterze nie kryli swego wrogiego stosunku do ustroju socjalistycznego PRL. Przykładem może być ks. Witold Andrzejewski z Gorzowa Wielkopolskiego, *vide*: M. Marcinkiewicz, *Duszpasterstwo Akademickie ks. Witolda Andrzejewskiego w Gorzowie Wielkopolskim* [w:] „Oaza wolności”. *Duszpasterstwa akademickie...*, s. 68–71; D.A. Rymar, *Srodowisko duszpasterstwa akademickiego z zasobu Archiwum Państwowego w Gorzowie Wielkopolskim* [w:] „Oaza wolności”..., s. 75–77, a także jezuita o. Hubert Czuma ze Szczecina, opiekun grupy „Czarnej” wśród „siedemnastek”, *vide*: S.A. Bogaczewicz, O. Adam Wiktor SJ i administrowana przez niego parafia św. Klemensa Dworzaka we Wrocławiu w świetle dokumentów SB [w:] *Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej...*, s. 330–331; Z. Fenrych, *Duszpasterstwo akademickie w Szczecinie w latach siedemdziesiątych XX w.* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 3: 1972–1978, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2018, s. 293–295; M. Stefaniak, „Wyróżcie zgodę na jego przeniesienie”. *Działalność lokalnych struktur aparatu represji w Szczecinie wobec o. Huberta Czumy w latach 1973–1979* [w:] „Oaza wolności”..., s. 79–92. *Vide*: Relacja Andrzeja Czumy [w:] *Non omnis moriar. Abp Ignacy Tokarczuk we wspomnieniach*, relacje zebrał, wstępem i przypisami opatrzył M. Krzysztofiński, Rzeszów–Lwów 2016, s. 83–87.

⁵⁸⁶ AIPN Ka, 0026/481, t. 2, Informacja mjr. Andrzeja Fijała z odbytego spotkania z TW „X-1” z dnia 16 VIII 1979 r., k. 129–130.

⁵⁸⁷ *Represje*, Komunikat Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”, 1979, nr 31/32, mps w zbiorach autora, s. 18; W. Rotarski, *Zarys historii NSZZ „Solidarność” w Myszkowie w latach 1980–1990*, „Zeszyty Myszkowskie” 2017, nr 4, s. 51–52. *Vide*: J. Durka, *Sytuacja społeczno-polityczna na ziemi myszkowskiej przed i w czasie stanu wojennego w świetle materiałów PZPR*, „Zeszyty Myszkowskie” 2017, nr 4, s. 98.

ników. Rozgłaszali oni w poszczególnych miejscowościach niewybredne plotki na temat pielgrzymki; do stodół i namiotów, w których nocowali pielgrzymi podrzucali zdjęcia pornograficzne i prezerwatywy; próbowali zastraszyć goszczących nas ludzi. Dopuszczali się nawet przestępstw – przecięli nożem opony samochodu transportującego nasze bagaże. Wszystko to robiła ekipa poruszająca się ciągle za nami białym fiatem 125p o rejestracji LUB 508H⁵⁸⁸.

Już wtedy rozwój ruchu pielgrzymkowego i wykorzystanie pielgrzymek do manifestowania poglądów politycznych znajdowało tłumaczenie w publikowanym w podziemiu opracowaniu Jana Sadoka na łamach niezależnego pisma młodych katolików „Spotkania”:

„Kościół pozbawiony wielu form instytucjonalnego działania i oddziaływania skrętnie odbudowywał i rozwijał te, które się utrzymały przy życiu. W tym układzie dochodzi do znacznego ożywienia polskiego ruchu pątniczego. Ale ponieważ jego siłą napędową była represja polityczna, niszcząca różnorodność pracy duszpasterskiej, zwłaszcza organizacyjnej i pozaparafialnej, stąd niemal automatycznie pojawi się w nim nurt protestu społeczno-politycznego. Stanie się tak, tym bardziej że w podobnej sytuacji kraju – w okresie zaborów i zagrożenia zewnętrznego – akcenty samoobrony i protestu pulsowały zawsze w polskiej, a szczególnie jasnogórskiej tradycji pątniczej⁵⁸⁹.

W napisanej wówczas pracy dyplomowej, w Wyższej Szkole Oficerskiej MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, seminarzysta Zbigniew Antczak wskazał: „Nowym zjawiskiem na terenie Częstochowy jest koncentracja i rozwijana ofensywa przez wrogie elementy opozycji i sympatyków KOR, ROPCiO. W związku z tym należy się liczyć z możliwościami docierania i usiłowania nawiązania kontaktów przez ww. ze środowiskiem robotniczym huty [im. B. Bieruta]⁵⁹⁰. Na terenie zakładu postulowano m. in. wzmocnienie zabezpieczenia operacyjnego huty przez SB w czasie świąt państwowych i – z uwagi na Jasną Górę – w czasie świąt kościelnych⁵⁹¹.

Dla organizatorów pielgrzymki warszawskiej stawało się jasne, że wobec ciągle zwiększającej się liczby uczestników, zachodzi potrzeba szukania nowych dróg przemarszu dla pątników. Miejscowości, w których nocowano, miały bowiem ograniczone możliwości zapewnienia noclegów i wyżywienia. Dlatego powstały

⁵⁸⁸ T. Zachara, *Z Lubelszczyzny na Jasną Górę*, „Spotkania” Niezależne Pismo Młodych Katolików, październik 1979, nr 9, mps w zbiorach autora, s. 47–48.

⁵⁸⁹ J. Sadok, *Modele kulturowe a ideologia ruchu pielgrzymkowego*, „Spotkania” Niezależne Pismo Młodych Katolików, październik 1979, nr 9, mps w zbiorach autora, s. 35–36.

⁵⁹⁰ AIPN, 001708/773, Zbigniew Antczak, *Modelowa ochrona operacyjna obiektu w świetle zarządzenia 060/74 Ministra Spraw Wewnętrznych na przykładzie Huty im. B. Bieruta w Częstochowie*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem pplk. mgr. Edwarda Gurtata. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1979, k. 76.

⁵⁹¹ *Ibidem*.

inicjatywy wznowienia pielgrzymek z innych miast⁵⁹². Już w sierpniu 1979 r. wyruszyły: Lubelska Piesza Pielgrzymka i I Pomorska Pielgrzymka na Jasną Górę. W kolejnych latach zorganizowano następne piesze pielgrzymki⁵⁹³.

9. Próba oddzielenia klasztoru od miasta – sprawa przejścia podziemnego

Już w latach czterdziestych XX wieku Edward Usakiewicz opracował plan regulacyjny Starego Miasta tak, aby zapewnić sprawne przemieszczanie się pielgrzymów. W planie przewidziano połączenie komunikacyjne dzielnicy podjasnogórskiej z innymi częściami miasta, odpowiednie zaopatrzenie pielgrzymów w artykuły spożywcze i pamiątki, zapewnienie noclegów i budowę dworca⁵⁹⁴. Niestety, przez kolejne lata, głównie ze względów ideologicznych, ignorowano fakt istnienia wielkiego centrum pielgrzymkowego w Częstochowie, starając się raczej ten kult zmarginalizować⁵⁹⁵.

Można to było sobie tłumaczyć słabą pozycją miasta w strukturze administracyjnej kraju, jednak od 1 czerwca 1975 r. zaczęło istnieć województwo częstochowskie. Rola miasta wyraźnie wzrosła. Powstały uzasadnione nadzieje na poprawę infrastruktury w centrum Częstochowy. Opracowując strategię rozwoju przestrzennego nowego miasta wojewódzkiego, stwierdzono pogłębianie się procesu degradacji wartości przestrzennych Śródmieścia względem nowo powstałych dzielnic. 23 listopada 1978 r. w mieście zorganizowano konferencję „Częstochowa – jej rola i rozwój społeczno-gospodarczy w latach 1918–1978”. Ważny referat wygłosił wtedy prezydent miasta, Ryszard Matysiakiewicz. Postulował nawet przebudowę centrum miasta i powstanie „nowych zespołów usługowo-administracyjnych”, zmiany w układzie komunikacyjnym i budowę parkingów. Jednak nie wskazał na rozwój ruchu pielgrzymkowego, pominął rolę Jasnej Góry. W podsumowaniu referatu czytamy:

„Podstawowe zadania etapu rozwoju Częstochowy mamy wszakże dopiero przed sobą. O ile budowa nowych osiedli mieszkaniowych ma już swoje tradycje i zrealizowanie wymaganego w tej mierze programu uzależnione będzie głów-

⁵⁹² L.M. Wiśniewski, *To jest lekcja życia!*, „Spotkania” Niezależne Pismo Młodych Katolików, październik 1979, nr 9, mps w zbiorach autora, s. 49.

⁵⁹³ M. Bialkowski, *Od wyboru kardynała Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową do rozkładu systemu komunistycznego. Dojrzała faza recepcji Soboru Watykańskiego II w Polsce (1978–1989)* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989/1990, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2019, s. 116.

⁵⁹⁴ E. Usakiewicz, *Częstochowa w obliczu zagadnień regulacyjnych*, „Ziemia Częstochowska” 1947, z. 3, s. 34–40. *Vide*: D. Ptaszycka-Jackowska, A. Jackowski, *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu Częstochowy*, Kraków 1998, s. 34–37.

⁵⁹⁵ *Ibidem*, s. 39.

nie od zabezpieczenia odpowiedniej mocy wykonawczej, o tyle osiągnięcie zakładanych efektów w przebudowie śródmieścia, szczególnie Centrum, a także w przebudowie i porządkowaniu zespołów zabytkowych, wymagać będzie wypracowania nowych form realizacyjnych. Znajdzie już potrzeba łączenia programów różnych inwestorów oraz stosowania nietypowych rozwiązań projektowych i budowlanych. Niezbędne będzie też permanentne rozbudowanie i unowocześnienie układu komunikacyjnego celem dostosowania go do wzrastającego poziomu motoryzacji⁵⁹⁶.

W kontekście kolejnych wydarzeń wiadomo, że ta dość niejasna wypowiedź (zresztą opublikowana w 1979 r.) co do łączenia programów różnych inwestorów, mogła być zapowiedzią odcięcia Jasnej Góry od miasta trasą szybkiego ruchu.

Jak już wspominałem, o planowanej budowie przejścia podziemnego władze zakonu zostały poinformowane już dużo wcześniej, bo podczas spotkania z prezydentem miasta w dniu 21 grudnia 1978 r. Jednak podczas spotkania z wojewodą skupiali swoją uwagę przede wszystkim planach budowy domu dla pielgrzymów. Następne miesiące upłynęły na przygotowaniach do pielgrzymki papieskiej.

Natomiast spotkanie generała zakonu o. Józefa Płatka i administratora klasztoru o. Anzelma Radwańskiego z wojewodą częstochowskim Mirosławem Wierzbickim w dniu 23 sierpnia 1979 r. dotyczyło innych spraw. Ojciec general zapewnił, że zakonnicy nie będą mieszały się do polityki, tłumaczył, że za treści części homilii odpowiedzialność ponosi episkopat. Jednocześnie dziękował wojewodzie za organizację wizyty papieża w Częstochowie i oświadczył, że wobec zrozumiałych potrzeb miasta, paulini póki co nie będą żądali zwrotu budynku szpitala przy ul. Kordeckiego. Wojewoda „wskazał generałowi Płatkowi na konieczność podjęcia bardziej skutecznych działań w zakresie utrzymania ładu i porządku na terenie przyklasztornym – w rejonie parków miejskich”. Paulini wyrazili gotowość współpracy, mając na uwadze zakup pojemników na śmieci, zakaz rozbijania namiotów i nielegalnego handlu. General wręczył wojewodzie medal okolicznościowy i książkę „Skarby kultury na Jasnej Górze”, dziękował za zgodę na budowę domu pielgrzyma⁵⁹⁷. Zakonnicy jeszcze wtedy nie wiedzieli, co wojewoda miał na myśli zapowiadając podjęcie skutecznych działań w zakresie utrzymania ładu i porządku. Przekonali się o tym już w następnych dniach.

Od września 1979 r. próbowano doprowadzić do oddzielenia Jasnej Góry od reszty miasta pasem drogowym, a ruch pielgrzymkowy ująć w przejściu podziem-

⁵⁹⁶ R. Matysiakiewicz, *Perspektywno-przestrzenny i społeczno-gospodarczy rozwój Częstochony* [w:] *Częstochowa jej rola i rozwój społeczno-gospodarczy w latach 1918–1978. Praca społeczno-wychowawcza w spółdzielczych osiedlach mieszkaniowych Częstochony. Materiały z konferencji naukowych WOKI KW PZPR o MINEiS Politechniki Częstochowskiej*, t. 3, red. W. Mielczarek, Częstochowa 1979, s. 144.

⁵⁹⁷ AIPN Ka, 0026/138, Sprawozdanie z rozmowy przeprowadzonej w dniu 23 VIII 1979 r. przez wojewodę częstochowskiego dr. Mirosława Wierzbickiego z generałem Zakonu oo. Paulinów o. Józefem Płatkem, k. 75–77.

nym. Przebudowa obejmowała skrzyżowanie Alei Najświętszej Maryi Panny z ulicami Starucha (dziś ul. ks. Jerzego Popiełuszki) i ul. Pułaskiego. Do robót, jak na warunki PRL, przystąpiono bardzo szybko. Pod skrzyżowaniem budowano tunel o długości 42 m, szerokości 10 m i wysokości 2,40 m, a nad nim miała przebiegać czteropasmowa trasa szybkiego ruchu⁵⁹⁸. Spotkało się to z szeroką opozycją wierzchnią i protestami władz kościelnych⁵⁹⁹.

Władze państwowe tłumaczyły swe plany przede wszystkim poprawą stanu bezpieczeństwa. Jednak było oczywiste, że te warunki można było poprawić w różny sposób, a budowa czteropasmowej trasy szybkiego ruchu w pobliżu sanktuarium spowoduje odcięcie tego miejsca od centrum miasta. Budowany pod nią tunel musiał ograniczyć swobodę przemieszczania się pątników, a jednocześnie dawał potencjalne korzyści w zakresie inwigilacji przybyłych za pomocą zainstalowanych nowoczesnych kamer. Aparat bezpieczeństwa pozyskałby wreszcie bardzo dokładne informacje co do liczebności grup i obraz praktycznie wszystkich uczestników pielgrzymek⁶⁰⁰.

Ks. Ireneusz Skubiś, wspominając ten czas, napisał: „Zastanawiamy się często, czym byłaby Częstochowa, gdyby nie Jasna Góra, gdyby nie obecność w naszym mieście pątników. Jasna Góra zrosnięta jest z Częstochową, a Częstochowa z Jasną Górą. Taką stanowią jedność. Nie można już dzisiaj nawet pomyśleć, że kiedyś chciano oddzielić klasztor od miasta!”⁶⁰¹

Jako pierwszy zdecydowanie przeciwko budowie wystąpił biskup ordynariusz Stefan Bareła, któremu zwrócił na to uwagę podczas Konferencji Episkopatu bp Dąbrowski. Biskup ordynariusz 7 września telefonicznie umówił się na rozmowę z wojewodą częstochowskim, Mirosławem Wierzbickim. Do spotkania doszło

⁵⁹⁸ J. Durka, *Historia jednej budowy...*, s. 51–66; M. Mikołajczyk, *Władza Ludowa a Diecezja Częstochowska...*, s. 170–183; *idem*, *Problemy religijno-moralno-społeczne diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989 wynikające z ówczesnej sytuacji politycznej*, Częstochowa 2002, s. 179–180; A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji...*, s. 70.

⁵⁹⁹ AAN, UdsW, sygn. 133/118, Pismo biskupa Bronisława Dąbrowskiego, sekretarza Episkopatu do wiceprezesa Rady Ministrów PRL Kazimierza Secomskiego z dnia 1 II 1980 r., k. 108–110; *ibidem*, Pismo biskupa Bronisława Dąbrowskiego, sekretarza Episkopatu do I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka z dnia 18 III 1980 r., k. 111–112; 29 września 1979, *Częstochowa, Komunikat (I) bp. częstochowskiego S. Bareły w sprawie budowy tunelu pod Jasną Górą* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 3: *Lata 1975–89*, Poznań–Pelplin 1996, s. 136–138; 27 października 1979, *Częstochowa, Komunikat (II) bp. częstochowskiego S. Bareły w sprawie budowy tunelu pod Jasną Górą* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo...*, t. 3, s. 139–140; Grudzień 1979, *Częstochowa, Komunikat (III) bp. częstochowskiego S. Bareły w sprawie budowy tunelu pod Jasną Górą* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo...*, t. 3, s. 149–150; 27 grudnia 1979, *Częstochowa, Komunikat (IV) bp. częstochowskiego S. Bareły w sprawie budowy tunelu pod Jasną Górą* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo...*, t. 3, s. 151–152.

⁶⁰⁰ Z.S. Jabłoński, *Miejsce Jasnej Góry w zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej (1978–1995)*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 302.

⁶⁰¹ I. Skubiś, *Mój Kościół*, Częstochowa 2004, s. 203.

19 września. Sprawa przejścia podziemnego była jednym z kolejnych omawianych punktów. Wcześniejsze tematy miały przygotować „grunt” do tej rozmowy i osłabić argumentację biskupa: dotyczyły wystąpień duchownych (np. wypowiedzi bp. Musiela i ks. Skubisia), którzy naruszali porządek prawny PRL, działań kurii osłabiających, zdaniem wojewody, autorytet władz terenowych. W części rozmowy dotyczącej budowy przejścia podziemnego wziął też udział wiceprezydent Częstochowy, Roman Kasprzyk. Biskup przekonywał, że słusznie byłoby poprowadzić tunelem ruch kołowy, że nie powinno się zmieniać układu architektonicznego III Alei. Ordynariusz zdenerwował się, kiedy został poinformowany, że o zmianach wiedzieli wcześniej paulini. Tutaj wojewoda wspominał wizytę o. generała Płatka i o. przeora Kunza. Analizowane wyżej sprawozdanie pokazuje jednak, że zakonnicy mogli nie zorientować się, o jakich zmianach mówił wtedy wojewoda. Wyrażał się bowiem bardzo ogólnikowo. Ponadto wojewoda pokazał biskupowi artykuł prasowy z 9 kwietnia tego roku, w którym zapowiadano zmiany. Biskup tłumaczył, że był zajęty przygotowaniem do pielgrzymki papieskiej i nie śledził dokładnie lokalnej prasy. W konkluzji sprawozdania z rozmowy wojewoda zanotował, że interwencja ordynariusza mogła mieć tylko charakter formalny lub była tylko zapowiedzią rozmów na wyższym szczeblu⁶⁰².

21 września bp Bareła napisał list do Wierzbickiego w sprawie wstrzymania robót⁶⁰³, a 30 września w świątyniach Częstochowy odczytano jego komunikat w tej sprawie⁶⁰⁴. W ślad za tym na rozpoczęcie budowy bardzo zdecydowanie odpowiedzieli zakonnicy. 12 października 1979 r., w imieniu zarządu klasztoru, pisma w tej sprawie wysłał podprzeor o. Efrek Józef Osiały. Były to różne dokumenty, w których używano odpowiedniej argumentacji w zależności, do jakiego adresata były kierowane. Przede wszystkim podkreślono zabytkowy charakter Jasnej Góry i doniosłe znaczenie sanktuarium dla historii kultury polskiej. W piśmie do wojewody paulini protestowali przeciw informacji, jakoby wyrazili zgodę na budowę tunelu. Argumentowali, że budowa wszelkich schodów, pochylni i kładek nie stanowi usprawnienia ruchu pieszego, a wręcz stwarzać będzie dodatkowe niebezpieczeństwo, zwłaszcza w okresach intensywnych opadów deszczu i śniegu. Na argumentację wojewody, że obniżenie jezdni ulicy Starucha i Pułaskiego i przeprowadzenie ich pod skrzyżowaniem doprowadziłoby do odwodnienia parku i zniszczenia zieleni odpowiedzieli, że podobny skutek może mieć budowa tunelu dla ruchu pieszego. Budowa wydawała się też nieporozumieniem w kon-

⁶⁰² AAN, UdsW, sygn. 108/33, Sprawozdanie z rozmowy przeprowadzonej przez wojewodę częstochowskiego dr. Mirosława Wierzbickiego z ordynariuszem Diecezji Częstochowskiej bp. Stefanem Barełą w dniu 19 IX 1979 r., k. 164–169.

⁶⁰³ 1979 wrzesień 21, b.m. – Pismo biskupa Stefana Bareły do wojewody częstochowskiego [w:] *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór dokumentów*, red. W.P. Właźlak, A. Sznajder, Katowice 2009, s. 318–321.

⁶⁰⁴ 1979 wrzesień 29, Częstochowa – Komunikat biskupa częstochowskiego w sprawie próby ograniczenia kultu Matki Bożej Częstochowskiej [w:] *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór...*, s. 322–325.

tekście zapowiadanego w przyszłości ograniczenia ruchu kołowego w Alei Najświętszej Maryi od placu Biegańskiego. W piśmie do generalnego konserwatora zabytków, wiceministra kultury i sztuki Wiktora Zina, podkreślano między innymi fakt zniszczenia historycznego układu przestrzennego miejskiego założenia urbanistycznego. Prowadzona arteria komunikacyjna oddzieliłaby ostatecznie sanktuarium od reszty historycznej części miasta. W liście do ministra komunikacji Mieczysława Zajfryda postulowano powołanie grupy ekspertów, którzy znaleźliby inne rozwiązanie, zaspokajające potrzeby komunikacyjne miasta⁶⁰⁵.

Interwencje były na tyle uciążliwe dla władz, że kierownik Urzędu ds. Wyznań, minister Kazimierz Kąkol rozmawiał na ten temat z kardynałem Wyszyńskim. Ten miał zakomunikować, że na posiedzeniu Rady Głównej Episkopatu Polski wydano polecenie bp. Dąbrowskiemu, aby wpłynął na bp. Barełę celem wyciszenia obaw i postulatów ordynariusza częstochowskiego⁶⁰⁶. Jednak interwencja bp. Dąbrowskiego musiała być mało skuteczna. Biskup nadal protestował. Uzyskał zresztą poparcie Rady Głównej Episkopatu Polski⁶⁰⁷.

29 października biskup Bareła w piśmie do wojewody zarzucił mu kłamstwo w sprawie terminu poinformowania strony kościelnej o planowanej przebudowie drogi. Stwierdził, że po raz pierwszy dowiedział się o tym podczas rozmowy 19 września. Z kolei wojewoda opowiadał, że informował o tym duchownych dużo wcześniej. Pismo było bardzo zdecydowane w tonie. Ordynariusz pisał:

„Podjęte i kontynuowane w przyspieszonym tempie prace w sposób niedopuszczalny zmieniające zabytkowy układ urbanistyczny miasta, godzą w interesy Kościoła, katolików, miasta, godzą w polskie tradycje, dlatego nadal stanowczo sprzeciwiam się tym budowlanym robotom i domagam się ich natychmiastowego przerwania.

Ponieważ moje stanowisko wyrażone imieniem duchowieństwa z Księdzem Prymasem na czele i wiernych z całej Polski nie zostało dotychczas uwzględnione, czuję się zmuszony do podjęcia dalszych, właściwych kroków zmierzających do likwidacji zagrożenia zarówno kultu Matki Boskiej na Jasnej Górze jak i dóbr kultury Narodu i Ojczyzny”⁶⁰⁸.

⁶⁰⁵ AAN, UdsW, sygn. 108/33, Pismo podprzeora Klasztoru Jasnej Góry do wojewody częstochowskiego Mirosława Wierzbickiego z dnia 12 X 1979 r., k. 124–126; *ibidem*, Pismo podprzeora Klasztoru Jasnej Góry do ministra komunikacji Mieczysława Zajfryda z dnia 12 X 1979 r., k. 120–121; *ibidem*, Pismo podprzeora Klasztoru Jasnej Góry do generalnego konserwatora sztuki, wiceministra kultury i sztuki Wiktora Zina z dnia 12 X 1979 r., k. 122–123.

⁶⁰⁶ *Tezy z rozmowy kard. Stefana Wyszyńskiego z kierownikiem Urzędu do Spraw Wyznań ministrem Kazimierzem Kąkolem, Warszawa*, [brak daty dziennej] X 1979 r. [w:] *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. J. Marecki, F. Musiał, wybór, wstęp i opracowanie J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta-Szczęch, Kraków 2014, s. 630.

⁶⁰⁷ R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół...*, s. 392–393.

⁶⁰⁸ AAN, UdsW, sygn. 108/33, Pismo biskupa częstochowskiego Stefana Bareły do wojewody częstochowskiego Mirosława Wierzbickiego z dnia 29 X 1979 r., k. 97.

Tego samego dnia biskup pomocniczy Franciszek Musiel napisał do KC PZPR, informując o narastającym konflikcie w Częstochowie – protestach duchownych i wiernych z jednej strony oraz o kontrakcji w zakładach pracy i przyspieszeniu robót budowlanych z drugiej strony. Argumentował przeciwko budowie następująco:

„Z punktu widzenia urbanistyki zabytkowej Władze Miejskie czynią coś podobnego, jak gdyby w Atenach turystom kazano iść na Akropol nie propylejami ale jakimś podkopem. Ponadto na alei Sienkiewicza znajduje się pomnik Nieznanego Żołnierza. Dojście do niego będzie utrudnione. [...] Nie potrzeba kosztownych wykopów. Wystarczy dać światła, budować obwodnicę i ograniczyć ruch samochodowy wzdłuż parków”⁶⁰⁹.

30 listopada biskup Bareła pisał do I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka i wskazywał, że władzom miasta chodzi o ograniczenie kultu Matki Boskiej Częstochowskiej i w rzeczywistości o utrudnienie, a nie ułatwienie dojścia do sanktuarium. Umieszczenie w tunelu kiosków spowoduje zniszczenie skupienia modlitewnego u pielgrzymów. Prosił Gierka o użycie swojego autorytetu w celu powstrzymania władz miejskich od realizacji podjętego przedsięwzięcia i jednocześnie informował, że gdy on nie zareaguje, to zwróci się w tej sprawie do UNESCO⁶¹⁰. Rozpoczęła się wymiana korespondencji. 4 grudnia odpowiedział minister Kazimierz Kąkol, dyrektor UdsW, który zasłaniał się „procesem decyzyjnym”, „konsultacjami” i brakiem znajomości rzeczy u oponentów. 10 grudnia biskup napisał do niego, że nikt w trakcie trwania „procesu decyzyjnego” nie konsultował projektu ze stroną kościelną i nie miał okazji uczestniczyć w konsultacjach. Ponadto wyliczył szereg argumentów przeciwko rozpoczętej budowie. Domagał się natychmiastowego wstrzymania robót, uporządkowania terenu przed Świątami Bożego Narodzenia i rozpoczęcia szerokich konsultacji z uwzględnieniem różnych koncepcji⁶¹¹.

20 stycznia biskupi delegowani przez 171 Konferencję Plenarną Episkopatu (metropolita krakowski kard. Franciszek Macharski, bp katowicki Herbert Bednorz, bp lubelski Bolesław Pylak i bp częstochowski Stefan Bareła) przeprowadzili wizję lokalną budowy i stwierdzili kontynuowanie robót, w tym rozpoczęcie wykopu pod tunel. Doszli do wniosku, że tunel utrudni, a nawet uniemożliwi masowy dostęp do Jasnej Góry. Informowali o tym prymasa Polski, jako o sprawie pilnej i najwyższej wagi, aby doprowadzić do wstrzymania prac budowlanych⁶¹². W odpowiedzi prymas Wyszyński podkreślił istnienie groźnego niebezpieczeń-

⁶⁰⁹ *Ibidem*, Pismo biskupa pomocniczego Franciszka Musiela do KC PZPR z dnia 29 X 1979 r., k. 92.

⁶¹⁰ *Ibidem*, Pismo biskupa częstochowskiego Stefana Bareły do I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka z dnia 30 XI 1979 r., k. 57–58.

⁶¹¹ AAN, UdsW, sygn. 108/34, Pismo biskupa częstochowskiego Stefana Bareły do ministra Kazimierza Kąkole, ministra UdsW z dnia 10 XII 1979 r., k. 323–327.

⁶¹² *Ibidem*, Odpis telegramu do prymasa Polski w sprawie zagrożenia Jasnej Góry z dnia 20 XII 1979 r., k. 346.

stwa zniszczenia najpiękniejszej w Polsce zony kulturalnej z klasztorem i wieżą, odebrania modlącym ciszy i skupienia. Stwierdził, że jest to znak „braku więzi z kulturą dziejów Polski, jest barbarzyństwem, dla którego brak słów oburzenia”⁶¹³. 22 grudnia prymas zarządził w całej Polsce modlitwy w intencji sanktuarium⁶¹⁴.

Protestowała Polonia. Specjalne audycje poświęcała temu rozgłośnia Radia Wolna Europa. W piśmie związkowym w Chicago ukazał się artykuł „Zamach na Jasną Górę”⁶¹⁵. 3 stycznia kardynał Król życzył na jej antenie, aby Jasna Góra nie została odcięta od Częstochowy przez autostradę⁶¹⁵. 4 stycznia, na pierwszej stronie wydawanego w Londynie „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” opublikowano artykuł pt. „Komunistyczny zamach na Jasną Górę”, w którym mocno zaatakowano wojewodę Mirosława Wierzbickiego, określając go jako „bezbożnika” i „wojującego ateistę”, a także pisząc:

„On właśnie – prawdopodobnie pod wrażeniem milionów ludzi, witających Papieża na Jasnej Górze – wpadł na pomysł małpiej złośliwości, polegającej na skierowaniu przed klasztorem [autostrady] i budowie tunelu”⁶¹⁶.

W obronie Jasnej Góry pismo do polskiego ministra spraw zagranicznych Emila Wojtaszka, I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka i członków KC PZPR w Warszawie (Henryka Jabłońskiego i Piotra Jaroszewicza), wysłał kongresmen z Illinois w Stanach Zjednoczonych – Franc Annuzio⁶¹⁷.

Mimo zaangażowania najwyższych władz Kościoła, w sprawie budowy przejścia postanowiono nie ustępować⁶¹⁸.

Do Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie masowo wpływały protesty księży i wiernych. Petycje wpływały nie tylko z terenu województwa częstochowskiego, ale też z województwa katowickiego, sieradzkiego, kaliskiego, piotrkowskiego⁶¹⁹. Pod naciskiem opinii publicznej władze po-

⁶¹³ *Ibidem*, Odpis odpowiedzi prymasa Polski do delegacji Episkopatu Polski z dnia 23 XII 1979 r., k. 346–347.

⁶¹⁴ *Ibidem*, Odpis telegramu prymasa Polski do biskupów ordynariuszy Polski z dnia 22 XII 1979 r., k. 347.

⁶¹⁵ *Ibidem*, informacja w sprawie przejścia podziemnego w pobliżu Jasnej Góry w Częstochowie (według stanu na dzień 5 II 1980 r.), k. 137.

⁶¹⁶ *Ibidem*, Wycinek prasowy – „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, 4 I 1980, nr 3, s. 1, *Komunistyczny zamach na Jasną Górę*, k. 129.

⁶¹⁷ BOss., Rękopisy – Archiwum Jana Nowaka Jeziorańskiego, sygn. Akc. 94/06, Kopia pisma kongresmena USA Franca Annuzio do ministra spraw zagranicznych PRL Emila Wojtaszka, I sekretarza KC PZPR i innych osób z dnia 15 I 1980 r., b.p.

⁶¹⁸ Takie stanowisko wyraził sekretarz KC PZPR Stanisław Kania, *vide*: AAN, UdsW, sygn. 108/33, Notatka dyrektora UdsW Aleksandra Merkera z rozmowy z sekretarzem KC PZPR Stanisławem Kanią w dniu 2 I 1980 r., k. 5.

⁶¹⁹ *Ibidem*, Zestawienie jednostek kościelnych, od których wpłynęły petycje dotyczące wstrzymania budowy przejścia podziemnego w Częstochowie. Załącznik do pisma dyrektora WdsW UW w Częstochowie do starszego radcy Bogusława Skręty w UdsW w Warszawie z dnia 4 XII 1979 r.,

woli ustępowały. 9 stycznia doszło do spotkania przedstawicieli Episkopatu Polski z kard. Franciszkiem Macharskim na czele (w składzie delegacji byli jeszcze członkowie komisji episkopatu bp Stefan Bareła, bp Herbert Bednorz i bp Bolesław Pylak, a także zastępca sekretarza episkopatu ks. Alojzy Orszulik) z przedstawicielami strony rządowej z wicepremierem Kazimierzem Secomskim na czele (w skład delegacji wchodził jeszcze: minister-kierownik UdsW Kazimierz Kąkol, podsekretarz stanu w Ministerstwie Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska Czesław Kotel i wojewoda częstochowski Mirosław Wierzbicki). 10 stycznia wicedyrektor UdsW Aleksander Merker, w odpowiedzi do lektorów (szkoleniowców) KC PZPR na pytania nadesłane z zakładów pracy, tłumaczył stanowisko partii, ale też zapowiadał korektę planu. 22 stycznia poseł na Sejm PRL, Janusz Zabłocki rozmawiał z bp. Barełą pytając, dlaczego mimo ustaleń, w diecezji częstochowskiej nadal trwają modły w intencji Jasnej Góry. Okazało się, że nie zostały dotrzymane warunki porozumienia z 9 stycznia. Strona kościelna nie dostała protokołów z rozmów, a roboty ziemne były intensywnie kontynuowane, nadal też istniały rozbieżności co do szczegółów projektu⁶²⁰. Zmiany omawiano na spotkaniu w Ministerstwie Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska w dniu 23 stycznia 1980 r.⁶²¹ Niestety, władze miasta, województwa, ani przedstawiciele rządu nie przedstawiły żadnego projektu, do którego można by się odnieść, a prace nad budową były bardzo intensywnie.

12 stycznia 1980 r. oświadczenie w sprawie budowy wydali uczestnicy VI Ogólnokrajowego Spotkania ROPCiO. Wyrazili swój protest i żądali natychmiastowego przerwania prac⁶²².

W styczniu 1980 r. grupa studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego utworzyła Studencki Komitet Obrony Jasnej Góry. Studenci postulowali potrzebę zaangażowania całego Kościoła w obronę sanktuarium, wystosowali pismo do

k. 49–54; AAN, UdsW, sygn. 108/34, informacja w sprawie przejścia podziemnego w pobliżu Jasnej Góry w Częstochowie (według stanu na dzień 5 II 1980 r.), k. 136. Zobacz też anonimowy protest wzywający władze centralne do „obudzenia z letargu, który je otumania”: *ibidem*, Protest w imieniu Narodu Polskiego z lutego 1980 r., k. 83.

⁶²⁰ J. Zabłocki, *Dzienniki 1976–1986*, t. 3, cz. 1: *1976–1981*, Warszawa 2013, s. 476–477.

⁶²¹ AAN, UdsW, sygn. 108/34, Fragment z odpowiedzi wicedyrektora UdsW Aleksandra Merkera dla lektorów KC PZPR w dniu 19 I 1980 r. na pytania nadesłane z zakładów pracy, k. 88–92; *ibidem*, Notatka ze spotkania w Ministerstwie Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska w dniu 23 I 1980 r., k. 97–99; *ibidem*, Pismo Kazimierza Kąkola do sekretarza episkopatu bp. Bronisława Dąbrowskiego z dnia 31 I 1980 r., k. 176–177; *ibidem*, Informacja w sprawie przejścia podziemnego w pobliżu Jasnej Góry w Częstochowie (według stanu na dzień 5 II 1980 r.), k. 137.

⁶²² BOss., Rękopisy – Archiwum Jana Nowaka Jeziorańskiego, sygn. Akc. 94/06, Kopia oświadczenia VI Ogólnopolskiego Spotkania ROPCiO w dniu 12 I 1980 r. w Warszawie, b.p.

prezydenta Lublina z żądaniem interwencji, a także zorganizowali pielgrzymkę modlitewną na Jasną Górę⁶²³. Podobne inicjatywy powstały w innych miastach.

W informacji Studenckiego Komitetu Obrony Jasnej Góry czytamy, że plac budowy został szczelnie ogrodzony parkanami, a ekipy tajniaków cały czas krążyły wokół. Codziennie około godz. 15 przyjeżdżał ktoś z KW PZPR, aby wizytować i kontrolować stan robót. Prace prowadzono po 15 godzin na dobę, a robotnikom zapowiedziano, że jak któryś odmówi pracy, to zostanie zwolniony z „wilczym biletem” i nie będzie mógł znaleźć zatrudnienia. Wokół parkanu zbierali się ludzie nawołujący do przerwania prac. Ludzie ci potrafili zwymyślać zarówno robotników, jak i tajniaków. 3 lutego tunel był już prawie przekopany. W diecezjach częstochowskiej, poznańskiej, lubelskiej i siedleckiej zbierano podpisy pod petycjami. Przed kościołem kapucynów na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie wywieszono plakat „Na ratunek Jasnej Górze!”⁶²⁴.

W konflikt był zaangażowany aparat bezpieczeństwa. W dniu 12 stycznia 1980 r. bezpieka poinformowała kierownictwo klasztoru, że spodziewa się protestów na Jasnej Górze. Mieli je wywołać przyjezdni wierni w ciągu najbliższych godzin lub następnego dnia. Major Andrzej Fijał próbował wymusić na przeorze, o. Konstancjuszu Kunzu, postawienie w stan gotowości zakonników i pracowników świeckich klasztoru, których miałby przebrać w mundury, aby „pilnowali porządku”. Przy czym wykluczał udział MO. Było to elementem taktyki przyjętej przez kierownictwo Departamentu IV MSW w Warszawie. Chodziło nie o zamieszki, ale raczej o skłócenie zakonników z biskupem Stefanem Barłą. W dniu 9 stycznia ordynariusz częstochowski uczestniczył w negocjacjach w Warszawie, a przeor nie. Według oficera SB, który przyszedł na rozmowę do przeora, podczas warszawskiego spotkania doszło do ustaleń, które kończyły spór o przejście podziemne. Tymczasem podczas nocnego czuwania z 11 na 12 stycznia biskup miał przedstawić sprawę wiernym zupełnie inaczej i podburzać. Oficer kończył: „Niech rozmówca sam wyciągnie sobie wniosek, kto tu kłamie społeczeństwo i robi ferment. To nie licuje z godnością duchownego a tym bardziej b[isku]pa”. Według autora notatki, przeor miał informować w przypadku zaobserwowania incydentów. Podczas rozmowy był poruszony i zdenerwowany. Takie zachowanie major określił, jako poprawne⁶²⁵.

⁶²³ M. Choma-Jusińska, Środowiska opozycyjne na Lubelszczyźnie 1975–1980, Warszawa–Lublin 2009, s. 344–346; *eadem*, *Władzę administracyjną i aparat bezpieczeństwa wobec Duszpasterstwa Akademickiego o. Ludwika Wiśniewskiego w Lublinie w latach 1972–1981* [w:] „Oaza wolności”. *Duszpasterstwa...*, s. 41–42; J. Mozga, *Jasna Góra w schyłkowym okresie totalitaryzmu komunistycznego i odmienionej rzeczywistości politycznej*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 248.

⁶²⁴ BOss., Rękopisy – Archiwum Jana Nowaka Jeziorańskiego, sygn. Akc. 94/06, Sytuacja na budowie trasy szybkiego ruchu w dniu 3 II 1980. Informacje zebrane przez Studencki Komitet Obrony Jasnej Góry, b.p.

⁶²⁵ AIPN Ka, 0026/543, Notatka służbowa mjr. Andrzeja Fijała z przeprowadzonej rozmowy z o. Konstancjuszem Kunzem z dnia 12 I 1980 r., k. 140–142.

Nowe rozwiązanie komunikacyjne wokół Jasnej Góry władze tłumaczyły koniecznością usprawnienia ruchu pątniczego. Ówczesna propaganda znalazła swój wyraz w doniesieniu księdza z Częstochowy, który jako TW „Maciek” argumentował:

„Na przyjazd papieża wyglądem miasta i wszelkimi sprawami niezbędnymi do przyjęcia tłumów ludzi – w głównej mierze zajęły się władze – i tutaj nie było specjalnych sprzeciwów, a tym bardziej odpowiednich podziękowań ze strony władz duchownych – miejscowych. Teraz, kiedy zmierza się do uregulowania właściwego wyglądu otoczenia Jasnej Góry i zabezpieczenia spokojnego przepływu przybywających robi się wielkie larum, nazywając to «odcięciem Jasnej Góry»⁶²⁶.

Należy podkreślić, że takie stanowisko kontrastowało z wypowiedziami ks. Jana Marczewskiego i ks. Jerzego Bodziachowskiego, na których donosił TW „Maciek”⁶²⁷.

W Radio Wolna Europa informowano:

„Biegnąca wysokim nasypem, planowana autostrada ma przeciąć Aleję Najświętszej Marii Panny w pobliżu klasztoru. Hałas ruchu zakłócać będzie powagę nabożeństw odprawianych w obecności tłumów pod gołym niebem oraz spokój i skupienie modlących się rzesz. Skażenie powietrza grozi zagładą zieleni i parkom. Droga na Jasną Górę prowadzić ma przez tunel pod autostradą o szerokości zaledwie dziesięciu metrów, zatłoczony po obu stronach sklepami i punktami usługowymi. Częste przerwy prądu grożą, że tunel przez całe godziny tonąć będzie w ciemnościach. Tym wąskim przejściem przepływać mają i odpływać tłumy, które w dniu świąt Maryjnych przekraczają często sto tysięcy ludzi. Nieuniknione staną się w tych warunkach nieszczęśliwe wypadki. Władze, pod pretekstem bezpieczeństwa lub jakimkolwiek innym, będą mogły zamykać tunel w dowolnie wybranej chwili”⁶²⁸.

Dalej informowano, że wszelkie pisma biskupa częstochowskiego w tej sprawie, kierowane do władz państwowych i wojewódzkich, pozostawały bez odpowiedzi. Milczenie to oznaczało jednak, że nie była to decyzja „miejscowego kacyka”, ale decyzja zaplanowana na szczeblu rządowym. Biskup musiał czekać dwanaście dni na spotkanie z wojewodą, a w tym czasie budowę przejścia jeszcze przyspieszono i prowadzono systemem zmianowym nawet w nocy. Obserwatorzy mogli mieć wrażenie, że chodzi o inwestycję wyjątkowo priorytetową. Z anteny Radia Wolna Europa apelowano do Polonii na całym świecie o alarmowanie swoich biskupów

⁶²⁶ AIPN Ka, 0026/299, t. 2, Doniesienie TW „Maciek” z dnia 26 XI 1979 r., k. 195.

⁶²⁷ *Vide. ibidem*, Doniesienie TW „Maciek” z dnia 17 II 1980 r.; *ibidem*, Informacja ppor. Kazimierza Kurka ze spotkania z TW „Maciek” z dnia 4 III 1980 r., k. 202; *ibidem*, Doniesienie TW „Maciek” z dnia 23 III 1980 r., k. 203; *ibidem*, Doniesienie TW „Maciek” z dnia 5 IV 1980 r., k. 206; *ibidem*, Informacja TW „Maciek” z dnia 23 IX 1980 r., k. 232.

⁶²⁸ BOss., Rękopisy – Archiwum Jana Nowaka Jeziorańskiego, sygn. Akc. 94/06, Special Program No 7450 z dnia 13 I 1980 „Częstochowa Ring Road Controversy”, mps felietonu (w języku polskim), b.p.

i kardynałów, o protestowanie do władz PRL, o nagłośniecie „zamachu” na Jasną Górę w prasie zachodniej⁶²⁹. Jan Nowak Jeziorański pisał do Zbigniewa Brzezińskiego w Stanach Zjednoczonych: „Jest to najbardziej perfidny atak reżimu na sanktuarium od czasu szwedzkiego oblężenia”⁶³⁰. Prosił doradcę prezydenta USA o dwie rzeczy. Pierwsza to wysłanie depechy do ambasady amerykańskiej w Warszawie w sprawie uzyskania bliższych informacji na ten temat. Wiedział, że po drodze będzie odczytana przez władze PRL. Druga to rozmowa telefoniczna z kardynałem Wyszyńskim na ten temat, z wyrazem oburzenia i zaniepokojenia. Nowak wiedział, że rozmowa będzie podsłuchana przez polski aparat bezpieczeństwa⁶³¹. Do akcji protestacyjnej włączył się m.in. amerykański kongresmen polskiego pochodzenia Clement Zablocki⁶³². Na temat wydarzeń w Częstochowie do Jana Nowaka Jeziorańskiego z Rzymu pisał biskup Szczepan Wesoly. W liście ze stycznia 1980 r. obiektywnie zauważył, że miasto ma problemy z dużym natężeniem ruchu samochodów w kierunku na Opole i początkowo planowano zrobienie obwodnicy za klasztorem. Jednak „naczelnym miejskim architektem w Częstochowie powiedział, [że] czas najwyższy by z Częstochowy zrobić socjalistyczne miasto [...] i dlatego trzeba odciąć Sanktuarium od miasta. [...] Przystąpiono szybko do pracy, wycięto siedem metrów szeroki pas parku i zaciągnięto kopalnie do tzw. czynu społecznego, by prace były szybko ukończone”⁶³³. Rząd zgodził się na negocjacje z episkopatem dopiero po nagłośnieciu sprawy w mediach zagranicznych i bardzo stanowczym proteście prymasa Wyszyńskiego. „Ostatecznie stanęło [na tym], że przejście podziemne już wykopane i zabetonowane zostanie trochę zmodyfikowane jako przejście w dni normalnego ruchu. Pozostanie jezdnia dwupasmowa, ale przejście będzie regulowane światłami. Rząd ponadto miał podpisać [...] porozumienie, że w okresie wielkiego napływu pielgrzymów ruch będzie w ogóle wstrzymany. Najważniejsze jest to, że nie będzie żadnych barier odgradzających i wolne przejście. [...] Jak wspominałem, istniała obiektywna przyczyna reorganizacji ruchu, ale de facto chodziło o założenia ideowe, odcięcia Sanktuarium od miasta i utrudnienie dostępu”⁶³⁴.

W lutym budowa trwała. Strona kościelna nie dostała nawet planów wprowadzonych zmian, więc można było podejrzewać oszustwo. Biskupi częstochowscy nadal protestowali. Szczególnie mocno do wiernych przemawiał bp pomocniczy Franciszek Musiel. Punktował działania SB, np. spisywanie numerów rejestracyjnych samochodów, fakt niepodejmowania inwestycji ważniejszych dla miasta, jak

⁶²⁹ *Ibidem*.

⁶³⁰ J. Nowak-Jeziorański, Z. Brzeziński, *Listy 1959–2003*, wybór, wstęp i opracowanie D. Platt, Warszawa 2014, List Jana Nowaka do Zbigniewa Brzezińskiego z dnia 29 XII 1979 r., s. 370.

⁶³¹ *Ibidem*, s. 370–371.

⁶³² BOss., Rękopisy – Archiwum Jana Nowaka Jeziorańskiego, sygn. Akc. 94/06, Pismo Jana Nowaka do Clementa Zablockiego w Waszyngtonie z dnia 7 II 1980 r., b.p.

⁶³³ *Ibidem*, Pismo biskupa Szczepana Wesolego z Rzymu do Jana Nowaka z dnia 25 I 1980 r., b.p.

⁶³⁴ *Ibidem*.

np. budowa szpitala. Kontynuowanie tak kosztownej inwestycji odbierano jednoznacznie, jako atak na Kościół. Biskup zaczął nawet wzywać do bojkotu wyborów⁶³⁵. O kompletnym braku dobrej woli ze strony władz partyjno-państwowych świadczy fakt, że nawet po wielu miesiącach, bo w dniu 3 marca 1981 r., usunięty już ze stanowiska wojewody (stało się to 11 grudnia 1980 r.), dr Mirosław Wierzbicki całą winę za eskalację konfliktu zrzucił na Kościół, a szczególnie na bp. Stefana Barełę⁶³⁶. Na spotkaniu delegacji kościelnej z rządową, w dniu 13 marca 1980 r., podniesiono problem braku wglądu do planów architektonicznych. Duchowni zaprotestowali też wobec koncepcji budowy schodów, które mogłyby znacznie utrudnić zejście pielgrzymów do tunelu. Domagali się świateł sygnalizacyjnych na skrzyżowaniu nad tunelem⁶³⁷. Negocjacje utknęły w martwym punkcie na całe miesiące⁶³⁸. Próby rozstrzygnięcia sporu były bezskuteczne. Bp Bareła informował diecezjan o swoich inicjatywach w specjalnych komunikatach. 22 września zwrócił się do kierownika Urzędu ds. Wyznań, ministra Jerzego Kuberskiego o zlikwidowanie przejścia podziemnego i przywrócenie stanu sprzed podjęcia robót. W październiku powołano specjalną komisję rządowo-kościelną do przeanalizowania problemu i zakończenia konfliktu. Mimo tego pojednawczego gestu komuniści nie zamierzali przerywać prac budowlanych⁶³⁹. Temat budowy podjęto w dniu 18 listopada 1980 r., na spotkaniu zespołu roboczego Komisji Wspólnej. Uczestniczyli wtedy minister Jerzy Kuberski, bp Bronisław Dąbrowski, wicedyrektor Aleksander Merker i ks. dyrektor Alojzy Orszulik. Ponownie poruszano temat schodów i świateł na skrzyżowaniu. Jednak nie osiągnięto porozumienia⁶⁴⁰. Kilka dni później bp Stefan Bareła interweniował, że ponownie wzmożono prace na skrzyżowaniu, a przecież nie doszło do ostatecznych ustaleń obu stron⁶⁴¹. W odpowiedzi tłumaczono, że trwają prace zabezpieczające przed zimą⁶⁴². 26 listopada w Urzędzie ds. Wyznań interweniowali: bp Stefan Bareła, bp Tadeusz Szwaagrzyk

⁶³⁵ AAN, UdsW, sygn. 108/34, Notatka służbowa spisana na okoliczność kazania wygłoszonego przez bpa Franciszka Musiela podczas sumy pontyfikalnej w bazylice jasnogórskiej w dniu 23 II 1980 r., o godz. 11.00, k. 60–62; *ibidem*, Pismo dyrektora WdsW UW w Częstochowie Jerzego Zalewskiego do wicedyrektora UdsW w Warszawie Aleksandra Merkera z dnia 14 II 1980 r., k. 63–66.

⁶³⁶ APKat, KW PZPR, Biuro Egzekutywy, sygn. 301/VI/39, Oświadczenie Wojewody Częstochowskiego Mirosława Wierzbickiego w sprawie przebudowy skrzyżowania Alei Najświętszej Marii Panny z ulicami Sienkiewicza, Pułaskiego i Starucha w Częstochowie z dnia 3 III 1981 r., k. 2–16.

⁶³⁷ AAN, UdsW, sygn. 108/34, Narada w sprawie Częstochowy 13 III 1980 r., k. 45–53.

⁶³⁸ BOss., Rękopisy – Archiwum Jana Nowaka Jeziorańskiego, sygn. Akc. 94/06, Pismo biskupa Szczepana Wesolego z Rzymu do Jana Nowaka z dnia 27 V 1980 r., b.p.

⁶³⁹ S. Bareła, *Komunikat IX biskupa częstochowskiego w sprawie ograniczania kultu M. Bożej Częstochowskiej z dnia 17 I 1981 r.*, „Krzyż Nowohucki” 1981, nr 1, [czasopismo drugiego obiegu], s. 11–12.

⁶⁴⁰ AAN, UdsW, sygn. 108/34, Notatka Aleksandra Merkera, k. 41.

⁶⁴¹ *Ibidem*, Telegram bp. Stefana Bareły do ministra Jerzego Kuberskiego z dnia 21 XI 1980 r., k. 40.

⁶⁴² *Ibidem*, Notatka Aleksandra Merkera, k. 39.

i mecenas Andrzej Rozmarynowicz. Wtedy na pewien czas roboty zostały wstrzymane. 12 grudnia biskup wystosował kolejne pismo do UdsW, a na 9 stycznia zaprosił własnych ekspertów, którzy mieli ocenić stan robót budowlanych. Okazało się, że zostały niemal ukończone. Do spotkań Komisji Wspólnej nie dochodziło – władze państwowe grały na zwłokę⁶⁴³.

Dopiero 2 marca 1981 r., na posiedzeniu Komisji Wspólnej przedstawiciele rządu i episkopatu, zaprezentowano nowe koncepcje dotyczące już tylko budowy zejścia do tunelu i schodów. Strona kościelna (Jerzy Stroba, Alojzy Orszulik i Bronisław Dąbrowski) kwestionowali liczbę schodów i ich usytuowanie. Reprezentujący stronę rządową Jerzy Kuberski zapewniał o możliwości kompromisu, ale też przekonywał do istniejących rozwiązań, tłumacząc koniecznością docelowego rozwiązania problemów komunikacyjnych⁶⁴⁴. W Częstochowie był już wtedy nowy wojewoda, Grzegorz Lipowski, który nie był już tak zaangażowany w walkę z Kościołem jak jego poprzednik, do budowy przejścia nie podchodził ambicjonalnie. Taka postawa była widoczna na spotkaniu z bp. Stefanem Barełą w dniu 28 marca, kiedy wyraził radość z porozumienia osiągniętego na Komisji Wspólnej⁶⁴⁵. Osiągnięty kompromis oznaczał powstanie tunelu, ale też zachowanie przejścia nadziemnego⁶⁴⁶.

10. Kiedy powstawała „Solidarność”

W pielgrzymce warszawskiej w 1980 r. rozdawano ulotki nawiązujące do agresji Związku Sowieckiego na Afganistan i porównujące olimpiady w Berlinie w 1936 r. i w Moskwie w 1980 r. W grupie 17 działacz opozycyjny Lech Jeziorny niósł flagę państwową z orłem w koronie, którą po interwencji ks. Uszyńskiego zwinął. Z kolei w Lasku Sękocińskim pielgrzymi rozstawili transparent ze znakiem Polski Walczącej i hasłem „Żądamy chleba i równych praw”⁶⁴⁷. Na trasie rozrzucono ulotki m.in. z programem KPN, List otwarty Kazimierza Świtonia do katolików i członków walczącej z Kościołem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Biuletynu Informacyjny Komitetu Samoobrony Społecznej KOR, a także ulotki Polskiego Komitetu Obrony Życia. Ponownie odnotowano liczne wypowiedzi o charakte-

⁶⁴³ S. Bareła, *Komunikat IX biskupa częstochowskiego...*, s. 12–13.

⁶⁴⁴ *Relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicielei rządu i Episkopatu w dniu 2 marca 1981 r.* [w:] *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1980–1989*, Londyn–Warszawa 1993, s. 40.

⁶⁴⁵ *Protokół ze spotkania z Wojewodą Częstochowskim w dniu 28 marca 1981 r.* [w:] A. Sznajder, W.P. Właźlak, *„Postanowiono załatwić odmonie...*, s. 355.

⁶⁴⁶ Relacja ks. Mariana Mikołajczyka, *Historia tunelu pod Jasną Górą*, Studio TV Niedziela, Częstochowa 2019, https://www.youtube.com/watch?v=_sEskgbMpTQ [dostęp: 10 II 2020].

⁶⁴⁷ AAN, UdsW, sygn. 133/117, Notatka zastępcy dyrektora UdsW Urzędu m.st. Warszawy Józefa Jaronia dotycząca pierwszego etapu przemarszu 269 pieszej pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy z dnia 7 VIII 1980 r., k. 53–56.

rze politycznym⁶⁴⁸. Zapytany o to później przez Aleksandra Merkera bp Dąbrowski tłumaczył, że do pielgrzymki przyłączają się osoby z zewnątrz, a ulotki roznosiła osoba świecka, przebrana za księdza. Tłumaczył, z jakim trudem organizatorzy próbują utrzymać porządek i uniknąć incydentów politycznych⁶⁴⁹.

Ilustracja 40. Pocztówka z 269 Pielgrzymki Warszawskiej. Na odwrocie czytamy m.in. „Bukieciak pozdrowień z uroczej, chociaż trudnej wędrowki do Matki Bożej [...] Przejycia są niepowtarzalne [...] Majka”. Wysłana 8 VIII 1980 r. z Nowego Miasta (Zbiory prywatne autora).

Pielgrzymów w Częstochowie przywitał kardynał Wyszyński, a homilię podczas uroczystości centralnej, dla ponad 100 tysięcy ludzi, wygłosił arcybiskup Jerzy Stroba⁶⁵⁰. W relacji korespondentki zachodnioniemieckiej czytamy:

„Wybór Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową wywołał wzmożone zainteresowanie prasy zagranicznej Polską w ogóle, a polską religijnością w szczególności. [...] W tym roku zauważa się szczególnie dużo Włochów, którzy udają się z pielgrzymką do Częstochowy. Widać również Niemców tych ze Wschodu i tych z Zachodu, którzy jednak ze względu na ewentualne implikacje polityczne zrezygno-

⁶⁴⁸ *Ibidem*, Informacja dotycząca przemarszu przez teren województwa piotrkowskiego 269 warszawskiej pielgrzymki pieszej na Jasną Górę z dnia 15 VIII 1980 r. Załącznik do pisma dyrektora WdsW UW w Piotrkowie Trybunalskim Mariana Baranowskiego z dnia 18 VIII 1980 r., k. 76–82.

⁶⁴⁹ *Ibidem*, Notatka Aleksandra Merkera z rozmowy z biskupem Bronisławem Dąbrowskim w dniu 14 VIII 1980 r., k. 72.

⁶⁵⁰ *Ibidem*, 269 pielgrzymka warszawska na Jasną Górę. Serwis Nasłuchu Polskiego Radia z dnia 15 VIII 1980 r., Watykan, k. 60–61.

wali z niesienia własnej flagi. Z NRD przyjechało w tym roku ok. 500 katolików. Pierwszą noc spędzają pielgrzymi we wsi Wola Mrokowska, 30 km od Warszawy. Siostry owijają poranione nogi, księża spowiadają na podwórku gospodarstwa. Rozbrzmiewają dźwięki gitary, śpiewy, atmosfera daleka jest od dewocyjnej religijności, jaką niektórzy chcieliby tu widzieć⁶⁵¹.

Podczas uroczystości 26 sierpnia homilię wygłosił kardynał Wyszyński, w której odniósł się do sytuacji w kraju. Wskazywał na szczególne miejsce, jakim jest sanktuarium jasnogórskie, podkreślając jego związki z historią narodu. Wzywał do rozwagi i roztropności.

„W tej chwili przyszła na naszą Ojczyznę godzina rachunku sumienia. Jeżeli budzi się w nas świadomość odpowiedzialności za Naród, to musi się z tym wiązać poczucie odpowiedzialności za życie każdego z nas, za życie naszej rodziny, całego Narodu i Państwa”⁶⁵².

Strajkujący robotnicy mieli nadzieję na mocne poparcie z jego strony. Poparcia tego tymczasem nie otrzymali. Prymas nie spełnił oczekiwań wielu słuchaczy. Na treść kazania zareagowali negatywnie. Za to wyjątkowo spodobało się PRL-owskiemu propagandzistom – mogli w nim znaleźć wygodne dla siebie fragmenty⁶⁵³. Chociaż zwykle w peerelowskich wydawnictwach podkreślono jego krytyczne uwagi pod adresem władz i to, że u źródła kryzysu widział zaprogramowaną ateizację i laicyzację społeczeństwa⁶⁵⁴, to tym razem dostrzeżono wątki pozytywne, bo wzywające do umiaru, i zdecydowano się na wyemitowanie kilku zdań w radiu i telewizji. Pominięto oczywiście słowa niewygodne, w których prymas skrytykował ateizację i odwołał się do siły Milenium⁶⁵⁵. Strajkujący mogli czuć się rozczarowani brakiem jednoznacznego sygnału poparcia ze strony kardynała. Jednak już następnego dnia Jan Paweł II podczas audiencji generalnej, relacjonowanej przez Radio Watykańskie, powierzył „Jej [Matce Bożej Częstochowskiej] sprawy naszej Ojczyzny, ważne i doniosłe sprawy...”⁶⁵⁶, a Rada Główna Episkopatu Polski na

⁶⁵¹ *Ibidem*, Relacja korespondentki zachodnoniemieckiej o pielgrzymce do Częstochowy. Serwis Nasłuchu Polskiego Radia z dnia 17 VIII 1980 r. Radio Wolna Europa, k. 62.

⁶⁵² S. Wyszyński, *Kościół w służbie Narodu*, Rzym 1981, k. 12.

⁶⁵³ E.K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013, s. 670–672; R. Łatka, „Bronić Solidarność przed wkraczaniem na tereny polityczne”. *Prymas Stefan Wyszyński wobec Solidarności* [w:] *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2018, s. 80–83; J. Wąsowicz, *Religijność „Solidarności” w latach 1980–1981* [w:] *Państwo – religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 1, red. J. Durka, Kalisz 2014, s. 237.

⁶⁵⁴ *Historyczne tło i aktualny stan...*, s. 62–63.

⁶⁵⁵ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce 1845–1989*, Kraków 2003, s. 355; R. Łatka, *Komuniści i Kościół w Polsce „ludowej” w perspektywie centralnej i krakowskiej*, Radzymin–Warszawa 2016, s. 168, 204; J. Żaryn, „Błogosławie was i wasze poczynania”. *Prymas Wyszyński wobec powstania NSZZ „Solidarność”*, „Biuletyn IPN” 2001, nr 4, s. 26.

⁶⁵⁶ *Jasnogórski Pielgrzym – Jan Paweł II*, zebrał i do druku przygotował J.S. Płatek, Częstochowa 1986, s. 224; G. Weigel, *Świadek nadziei...*, s. 508–509.

posiedzeniu na Jasnej Górze wydała komunikat, w którym wyraźnie poparła prawo robotników do wolnych związków zawodowych⁶⁵⁷.

Mimo wszystko duchowni obawiali się wtedy, że fala przedłużających się strajków może doprowadzić do tragedii. O takich nastrojach wśród księży donosił TW „Szczerzy”⁶⁵⁸, uczestnik nabożeństwa 26 sierpnia przed szczytem Jasnej Góry, a następnie obiadu z udziałem kardynała Wyszyńskiego. Odnotował tematy rozmów i udał się do bp. Musiela, by poinformować później bezpiekę o jego obawach związanych ze strajkami i groźbą „tragedii”⁶⁵⁹. W następnych miesiącach biskupi, księży i zakonnicy w diecezji częstochowskiej mocno zaangażowali się w poparcie dla „Solidarności”. Wyraźnie widać zintensyfikowanie działań i wiele nowych inicjatyw. Wśród nich SB odnotowywało m.in.: udział biskupów z Częstochowy: Franciszka Musiela, Miłoslawa Kołodziejczyka⁶⁶⁰ i Tadeusza Szwagrzyka w uroczystościach barbórkowych 4 grudnia w kopalniach Zagłębia Dąbrowskiego i głoszenie kazań. Kilka dni wcześniej, kiedy bp Barela i bp Musiel święcili obraz św. Barbary, dyrektor kopalni w Sosnowcu witał ich bardzo serdecznie, a następnie zaprosił na poczęstunek. W notatce SB potraktowano to jako zachowanie niewłaściwe. Z wrogością patrzono na działania biskupa Musiela, który zachęcał ludzi do upominania się o krzyże w szkołach i urzędach, a także propozycje ks. Wajznera i biskupa Barely, dotyczące utworzenia nowych Klubów Inteligencji Katolickiej⁶⁶¹. Kluby mocno współpracowały z „Solidarnością”, czego konsekwencją było objęcie przez Tadeusza Mazowieckiego, redaktora naczelnego „Więzi”, stanowiska redaktora naczelnego „Tygodnika Solidarność”. SB już od

⁶⁵⁷ *Ibidem*, s. 509; A. Anusz, *Kościół obywatelski. Formowanie społeczeństwa obywatelskiego w PRL*, Warszawa 2004, s. 212–213.

⁶⁵⁸ W Częstochowie pod pseudonimem TW „Szczerzy” zostali zarejestrowani: historyk ks. Jan Związek (w dokumencie czytamy, że 14 XII 1971 r. pozyskał go kpt. Czesław Ceglarek z Grupy IV KMłP, *vide*: AIPN Ka, 2912/1, Kartoteka odtworzeniowa – karta personalna), a także ks. Józef Zielonka, wikariusz terenowy a potem proboszcz w Białej Szlacheckiej. Z kontekstu notatki wynika, że chodzi tutaj o ks. Zielonkę, *vide*: AIPN Ka, 085/7, t. 7, Notatka kierownika Sekcji Terenowej Wydziału IV KW MO w Katowicach, kpt. Zygmunta Jasika ze spotkania z TW „Szczerzy” w dniu 28 VIII 1980 r. z dnia 2 IX 1980 r., k. 39, *confér*: AIPN Ka, 0040/70, t. 1 i 2, Teczki pracy TW „Szczerzy”, nr rej. 28447, *passim*.

⁶⁵⁹ AIPN Ka, 085/7, t. 7, Notatka..., k. 93–94. Kpt. Jasik polecił TW „scharakteryzować przebieg zebrania księży dekanatu pączęzańskiego”. Zapisał też: „na spotkanie przybył punktualnie w cywilnym ubraniu. Do współpracy jest chętny, sprawdzony i zdyscyplinowany” i że „niezależnie od niedzielnych nabożeństw zaapeluje do wiernych o zachowanie spokoju...”.

⁶⁶⁰ Miłosław Kołodziejczyk (1928–1994) był sufraganiem częstochowskim w latach 1978–1994. *Vide*: M. Widera, *Życie i działalność biskupa Miłoslawa Jana Kołodziejczyka (1928–1994)*, Częstochowa 2015, s. 145–202.

⁶⁶¹ AIPN Ka, 085/7, t. 2., Notatka ppor. A. Kanclerza ze spotkania z TW „Tomasz” z dnia 3 XII 1980 r., k. 5–6.

dawna budowała siatkę agenturalną w kierownictwie KiK-u⁶⁶², teraz kontynuowano ten proceder⁶⁶³.

Nie bez powodu o. Józef Płatek nazwał biskupa Barełę „obrońcą wolnego szlaku na Jasną Górę”, wspominając jego osobę właśnie w kontekście walki o swobodny dostęp pielgrzymów do sanktuarium⁶⁶⁴.

21 października 1980 r. do Częstochowy przybyli m.in. Lech Wałęsa, Marian Jurczyk, Andrzej Gwiazda, Anna Walentynowicz. Spotkali się ze związkowcami, a także z mieszkańcami miasta (na stadionie „Włókniarza”). Przyjął ich biskup ordynariusz, a następnie odprawił mszę na Jasnej Górze. Tam Lech Wałęsa i Marian Jurczyk dokonali aktu zawierzenia Matce Bożej siebie i NSZZ „Solidarność”. Tekst wygłosił Lech Wałęsa i wyraził w nim m.in. błaganie o opiekę nad ojczyzną, prosił o opiekę nad robotnikami i rolnikami z całego kraju, odwołał się do zawołania prymasa Wyszyńskiego „Wszystko postawiłem na Maryję”, mówił: „żeby Polska stawała się coraz bardziej mieszkaniem ludzi, mieszkaniem dzieci bożych, żeby zwyciężyły w niej: sprawiedliwość, wolność, pokój, miłość i solidarność”⁶⁶⁵.

Akt ten nie wszystkim się spodobał. Krytykowali to oczywiście działacze partyjni, ale także zwolennicy wielonurtowości w samej „Solidarności”. Twierdzili, że akt zawierzenia, ale też święcenie sztandarów związkowych w świątyniach, to próba narzucania związkowi postaw inspirowanych przez część episkopatu⁶⁶⁶.

Częstochowa nie była miastem strajków sierpnia 1980 r. Tutaj do protestów robotniczych doszło na początku września.

W Polsce żyło się sprawą rejestracji „Solidarności”, ale w Częstochowie wojewoda Mirosław Wierzbicki próbował wprowadzić na terenie zakładów pracy stan

⁶⁶² W dokumencie z 1963 r. czytamy: „Zorganizować pracę zmierzającą do zdobycia agentury w ogniwach organizacji katolickich, przejęć do pracy inspiracyjnej zgodnie z wytycznymi Partii, podjąć działania zmierzające do osłabienia pozycji Wyszyńskiego w środowiskach katolickich”. *Vide*: AIPN Ka, 056/50, Wyciąg z podstawowych kierunków pracy Departamentu IV za 1965 rok zatwierdzony przez Ministra Spraw Wewnętrznych Władysława Wichę z dnia 30 V 1963 r., k. 272.

⁶⁶³ AIPN Ka, 0026/827, t. 1, Kwestionariusz TW „Sędzia”, k. 8–17.

⁶⁶⁴ J. Płatek, *Wierny stróż Jasnogórskiej Pani* [w:] *Człowiek zawierzenia. Stefan Bareła III biskup częstochowski (1916–1984)*, red. W. Dąbrowska, M. Duda, M. Mikołajczyk, Częstochowa 1986, s. 67–68.

⁶⁶⁵ APK, Zbiór fotografii, wydawnictw i druków ulotnych Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”, sygn. 257, Ulotka – Akt oddania Matce Bożej, Lech Wałęsa, Jasna Góra 21 X 1980 r., b.p.; K. Miroszewski, „Solidarność” częstochowska [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego...*, t. 4, s. 329; W. Rotarski, NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 6: *Polska Południowa*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 832.

⁶⁶⁶ J. Langner, *Kościół Rzymskokatolicki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, wyd. Międzywojewódzka Szkoła Partyjna PZPR w Katowicach (do użytku wewnętrznego), Katowice 1987, [publikacja w zbiorach autora], s. 289–290. Książka ta jest rozszerzonym wydaniem skryptu uczelnianego Uniwersytetu Jagiellońskiego (J. Langner, *Kościół Rzymskokatolicki w PRL*, Kraków 1986). W wydaniu z 1986 r. nie opublikowano jednak krytycznego podrozdziału dotyczącego „Solidarności”, być może dlatego, że cytowano w nim liczne artykuły w prasie emigracyjnej.

wyjątkowy. Spotkało się to z silnym protestem działaczy związkowych w Klubie MPK „Ikar”. Protest trwał 180 godzin i zakończył się porozumieniem. Żądaniem było m.in. usunięcie Wierzbickiego ze stanowiska⁶⁶⁷. Związkowcy osiągnęli sukces. Wierzbicki złożył dymisję. Odejście zapowiedzieli przewodniczący MRN i WRN. 30 listopada bp Miłosław Kołodziejczyk odprawił mszę dziękczynną, a reprezentujący „Solidarność” Jan Styra publicznie podziękował społeczeństwu za pomoc i wsparcie w dniach protestu w „Ikarze”, a także odczytał akt oddania Matce Bożej⁶⁶⁸.

Tego samego dnia, 30 listopada, na Jasnej Górze odbył się zjazd „Solidarności Chłopskiej”, „Solidarności Wiejskiej” i „Samorządnego Związku Producentów Rolnych”. Organizacje te powołały Komisję Koordynacyjną, której zadaniem miało być opracowanie wspólnego statutu i utworzenie „Solidarności” Rolników Indywidualnych. W styczniu rozpoczęły się protesty rolników, domagających się rejestracji ich związku zawodowego⁶⁶⁹. Związkowcy z Częstochowy popierali ruch związkowy na wsi, co niewątpliwie pomagało rolnikom w organizowaniu się na Jasnej Górze⁶⁷⁰.

Atmosferę tamtych dni bardzo dobrze oddaje notatka służbowa por. Romana Patorskiego. Spisał ją po spotkaniu z przeorem Konstancjuszem Kunzem:

„Rozmowę przeprowadziłem w pomieszczeniach J.G. (za klauzurą) na okoliczność oplakatowania murów klasztornych ulotkami antypaństwowymi. Rozmówca dość pewnie i zdecydowanie podjął podsunięty temat. Nadmieniał tu jednak, że fakt rozklejenia ulotek antypaństwowych jest mniejszym złem niż notoryczne złodziejstwo, pijaństwo, nielegalny handel alkoholem i innymi specjami pod Jasną Górą. W pierwszym przypadku (zdaniem rozmówcy) ulotki przetrwają najwyżej do wieczora a niecny proceder, godzący nie tylko w zakon paulinów ale i także w godność Polaków, trwa od lat i nic nie wskazuje na to, aby mógł być zaniechany. Po prostu gospodarze miasta unikają nawet rozmów na ten temat, twierdząc, że to plac J. Góry a zatem sprawa klasztoru. Jednak z przeciwnej strony obiektu MO bardzo pilnie wypisuje mandaty dla właścicieli pojazdów, którzy parkują w tej części Jasnej Góry⁶⁷¹. Przecież ani jeden ani drugi fakt nie przysparza władzom mia-

⁶⁶⁷ *Ibidem*, *Kto nam wyjaśni?*, „Solidarność” Biuletyn Regionu Częstochowa, 14 XI 1980 r., nr 1, s. 1; *Z ostatniej chwili*, „Solidarność” Biuletyn Regionu Częstochowa, 19 XI 1980 r., nr 5; N. Iwaszkiewicz, *180 godzin w „Ikarze”*, „Biuletyn Informacyjny”, październik – listopad 1980, nr 7(41), mps w zbiorach autora, s. 38–41.

⁶⁶⁸ W. Rotarski, *NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa...*, s. 833–834.

⁶⁶⁹ W. Hatka, *Oblicze ziemi. Początki Solidarności Rolniczej. Dokumenty, kalendarium wydarzeń*, Bydgoszcz 2007, s. 10–19. Do protestów dochodziło także niedaleko od Częstochowy, *vide*: J. Durka, *Działalność opozycyjna ks. Mariana Gołąbka – proboszcza parafii w Niegardowie i w Sokolnikach [w:] Księga dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976-1989)*, t. 2, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 239–241.

⁶⁷⁰ W. Rotarski, *NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa...*, s. 839–840.

⁶⁷¹ W oryginale: jasnogórskiej.

sta chluby. To jest po prostu złośliwość. Na propozycję pomocy w zdjęciu rozklejonych plakatów rozmówca stwierdził, że to nie jest taka prosta sprawa. Sam tego nie uczyni, bo mu nie przystoi. Towarzysząc przy takiej akcji również naraża autorytet nie tylko własnej osoby, jako przeora J. Góry, ale także godność całego zakonu paulinów. Ponadto zwrócił uwagę, że przedmiotowe plakaty są strzeżone przez członków «Solidarności». Najlepiej zatem będzie, jak w porze wieczorowej zerwie je «powiedzmy silny wiatr», bo pewne jest, że do rana nie wytrzymają⁶⁷².

W dalszej części rozmowy paulin zaoferował, że może wspólnie zdjąć kilka plakatów wywieszonych na murach klasztoru, ale w zamian za oddanie zakonowi budynku szpitala przy ul. Kordeckiego lub umożliwienie zakupu pieców centralnego ogrzewania do domu pielgrzyma (piece były na tzw. przydział). Poruszono też temat wydarzeń w kraju, m.in. sytuacji w Bydgoszczy, gdzie doszło do pobicia działaczy związkowych. Przeor określił całą sytuację „jako perfidną prowokację ze strony władz”. Sam znał sytuację w zakładach pracy, gdyż przed wstąpieniem do zakonu pracował w przemyśle. Twierdził, że odnowa kraju jest możliwa tylko w przypadku sprawiedliwego rozliczenia nadużyć, a tego na przykładzie Częstochowy nie widać – „Biednemu od wieków wiatr w oczy a prominenci i notable chodzą i grasują nadal bezkarnie”⁶⁷³.

W kwietniu 1981 r. nadal trwała walka rolników indywidualnych o zarejestrowanie ich związku zawodowego. Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa obawiali się, że grupa rolników, którzy domagali się podpisania porozumienia w Bydgoszczy, w ramach protestu rozpocznie głodówkę na Jasnej Górze. Major Stanisław Boczek rozmawiał w tej sprawie z przeorem Kunzem. Chciał go skłonić do przeciwdziałania⁶⁷⁴. Próba nie powiodła się. 17 kwietnia 1981 r. w kaplicy Jana Pawła II Sylwester Bagiński zorganizował protest głodowy, w którym uczestniczyło ok. 30–35 osób. Przybyli działacze z województwa częstochowskiego, opolskiego, katowickiego i wrocławskiego. Protest zakończył się szybko, bo już 8 kwietnia, wraz z podpisaniem porozumień w Bydgoszczy⁶⁷⁵.

Częstochowscy związkowcy nie zapomnieli o wspierających ich paulinach. Kilka dni później, 28 kwietnia, o. Tomziński wygłosił wykład dla Wszechnicy NSZZ „Solidarność” Politechniki Częstochowskiej. Temat brzmiał: „Życie i działalność prymasa Polski, kardynała Stefana Wyszyńskiego, na tle najnowszej historii Polski”⁶⁷⁶.

Podczas uroczystości 3 maja na Jasnej Górze ponownie był Lech Wałęsa. Obecność przewodniczącego związku była ważnym wydarzeniem zarówno dla „Solidar-

⁶⁷² AIPN Ka, 0026/543, Notatka służbowa z rozmowy operacyjnej z przeorem Jasnej Góry o. Konstancjuszem Kunzem z dnia 22 III 1981 r., k. 101.

⁶⁷³ *Ibidem*, k. 102.

⁶⁷⁴ *Ibidem*, Notatka służbowa mjr. Stanisława Boczka z rozmowy z przeorem o. Konstancjuszem Kunzem z dnia 16 IV 1981 r., k. 163.

⁶⁷⁵ W. Rotarski, *NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa...*, s. 850; M. Nowakowska Majcher, *Opozycja w regionie częstochowskim 1981–1989*, Częstochowa 2009, s. 26–27.

⁶⁷⁶ *Ibidem*, s. 27.

ności”, której działacze odczuwali silne wsparcie Kościoła, jak i paulinów. Jasna Góra znowu była centrum wydarzeń historycznych. Tego dnia mszę świętą odprawił kard. Franciszek Macharski a homilię wygłosił abp Henryk Gulbinowicz, który wsparł trwający protest NZS w obronie więźniów politycznych. Nastroje były bardzo gorące. Prezydent miasta wynegocjował jednak, aby studenci zrezygnowali z marszu protestacyjnego na rzecz manifestacji pod klubem „Politechnik”⁶⁷⁷.

27 maja 1981 r. na zebraniu w Niegowie powołano Zarząd Regionalnego Komitetu NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” w Częstochowie⁶⁷⁸. Zaraz też podjęto uchwałę w sprawie akcji protestacyjnej, wynikającej ze złego zaopatrzenia regionu częstochowskiego w żywność i w artykuły przemysłowe. Związkowcy stwierdzili, że władze celowo prezentują brak zainteresowania tym stanem rzeczy. Uważali, że głównym powodem był trwający okres wzmożonego ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę⁶⁷⁹. Wroga działalność władz partyjno-państwowych, wymierzona w sanktuarium, była dla członków związku zawodowego oczywista. Uroczystości na Jasnej Górze były dla członków rolniczej „Solidarności” bardzo ważne. Licznie na nie przybywali. Uczestnictwo w nich, poza aspektem religijnym, dawało okazję do spotkania się i wymiany informacji. Nie przyciągało to takiej uwagi aparatu bezpieczeństwa jak spotkania w prywatnych mieszkaniach, a zgromadzony pod szczytem tłum ludzi mógł zapewnić poczucie anonimowości. Informacje o regularnym uczestnictwie członków tego związku zawodowego w uroczystościach jasnogórskich pochodzą z 1981 r. ale także z czasów późniejszych, kiedy „Solidarność” działała w podziemiu⁶⁸⁰.

⁶⁷⁷ W. Rotarski, *NSZZ „Solidarność” Region...*, s. 840–841.

⁶⁷⁸ APS, Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych „Solidarność” Ogólnopolski Komitet Założycielski w Warszawie, Seria 9 wojewódzkie komitety założycielskie, sygn. 39, Pismo Zarządu Regionalnego Komitetu NSZZ RI „Solidarność” w Częstochowie do Ogólnokrajowego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność” w Warszawie z dnia 17 VI 1981 r., k. 26–27; *ibidem*, Pismo Zarządu Regionalnego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność” w Częstochowie do wojewody częstochowskiego Grzegorza Lipowskiego z dnia 8 VI 1981 r., k. 28–29.

⁶⁷⁹ *Ibidem*, Uchwała Prezydium Regionalnego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność” w Częstochowie [brak daty], k. 39–40.

⁶⁸⁰ *Ibidem*, Teleks Regionalnego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność” w Częstochowie do wszystkich rolników polskich za pośrednictwem Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego MKZ zarządów regionu NSZZ „Solidarność” z dnia 26 VIII 1981 r.; W połowie lat 80. SB obserwowała wyjazdy na uroczystości jasnogórskie wiceprzewodniczącego Prezydium Regionalnego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność” w Częstochowie NSZZ RI „Solidarność” w Częstochowie z 1981 r., Mariana Michalczyka: J. Durka, *Marian Michalczyk (1924–1991) – żołnierz Armii Krajowej, „Nie”, Delegatury Sił Zbrojnych i przywódca Ligi Walki Patriotów Polskich* [w:] *Zeszyty Myszkowskie*, nr 5: *Drogi ziemi myszkowskiej do niepodległości*, red. J. Durka, K. Miroszewski, Myszków 2018, s. 124, *vide*: APS, Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych „Solidarność” Ogólnopolski Komitet Założycielski w Warszawie, Seria 9 wojewódzkie komitety założycielskie, sygn. 39, Pismo przewodniczącego NSZZ RI „Solidarność” w Częstochowie, Sylwestra Bagińskiego do Ogólnopolskiego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność” w Warszawie z dnia 17 VI 1981 r., k. 24.

Rozdział IV

Pod rządami Wojciecha Jaruzelskiego (1981-1989)

1. Czas „Solidarności”

W 1981 r. wielu członków „Solidarności” odmówiło udziału w pochodzie pierwszomajowym. Za to, tego dnia, przyszedli na Jasną Górę. Pod szczytem paulini oszacowali tłum 60 tysięcy osób. Nie był to żaden rekord frekwencji, ale przecież nikt tych ludzi nie zmuszał. Przyszli ryzykując nieprzyjemności w pracy. Oficjalnie rezygnując z udziału w pochodzie. Była to mocna deklaracja wiary. Pierwsza na taką skalę sytuacja od wielu lat¹. Przemawiający do zebranych przed szczytem tłumów przeor Kuntz powiedział, że gdyby rok temu ktoś powiedział mu, że dojdzie do takiego wydarzenia, nie uwierzyłby mu. Atmosfera była gorąca. Podczas pochodu pierwszomajowego, do idących w nim pracowników Kombinatu Budowlanego, ludzie stojący wzdłuż trasy krzykali: „Idźcie w złą stronę! Zwróćcie na Jasną Górę!”²

Karnawał „Solidarności” przyniósł nadzieję na zmianę sytuacji w kraju. Angażowała się też emigracja. Na całym świecie dochodziło do aktów manifestowania więzi z narodem polskim. Dla wielu takim symbolem łączności z Polską było uczczenie Matki Bożej poprzez wprowadzenie do lokalnej świątyni Jej jasnogórskiego wizerunku. Tak było np. w Maladze w Hiszpanii, gdzie 3 maja 1981 r. wprowadzono obraz do kościoła sióstr karmelitanek bosych³, a później do innych świątyń. Podczas uroczystości jego poświęcenia w kościele La Ermita w Benajarafe, hiszpański proboszcz wygłosił piękne kazanie, w którym przypominał wydarzenia z historii Polski, mówił o zasługach narodu polskiego w ocaleniu kultury zachodniej w 1920 r. i nawoływał do solidaryzowania się z Polakami, którzy mają „problemy i trudności w wyznawaniu swej wiary”⁴.

Pielgrzymka warszawska w poprzednich latach tak bardzo się rozrosła, że zaczęła przerastać możliwości zorganizowania tras przemarszu, noclegów i wyżywienia. W związku z tym podjęto decyzję o jej decentralizacji. Zaczęto organizować pielgrzymki z różnych diecezji. Czas był sprzyjający dzięki „Solidarności”. Działacze związku zawodowego pomagali w przewyżnianiu trudności. Inicjator i twórca pielgrzymki wrocławskiej opowiadał, że do wyruszenia pątników nale-

¹ Z.S. Jabłoński, *Miejsce Jasnej Góry w zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej (1978–1995)*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 304.

² APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 17, Teleks kierownika Wydziału Polityczno-Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie Bogdana Gałaja do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 1 V 1981 r., k. 78–80.

³ AAN, Akta Stanisława Łuckiego, sygn. 809, Leon Śliwiński, Historia wprowadzenia obrazu (kopii) Matki Boskiej Częstochowskiej do Kościoła Karelitek Bosych w Maladze z dnia 28 V 1981 r., Malaga, b.p.

⁴ *Ibidem*, Kazanie w kościele La Ermita-Benajarafe, wygłoszone w dniu 14 VIII 1980 r., z okazji poświęcenia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, przekazane przez pana plk. Leona Śliwińskiego (tłumaczenie z hiszpańskiego), b.p.

zało uzyskać ponad dwadzieścia zezwoleń z różnych instytucji⁵. W 1981 r. wyruszyła też I Piesza Pielgrzymka Krakowska. Także tutaj pojawiły się trudności. Teresa Kozak, odpowiadająca za zaopatrzenie i transport bagaży, wspomina o problemach w kontekście działań władz lokalnych i ograniczaniu możliwości noclegowych (np. dyrektorzy otrzymali zakaz wpuszczania pielgrzymów na teren szkół), stąd konieczność szukania lokum prawie wyłącznie w domach prywatnych⁶. W 1983 r. wyruszyła pierwsza Słupska Piesza Pielgrzymka na Jasną Górę, którą poprowadził salezjanin, ks. Ireneusz Trzeszczak⁷.

W 1981 r. na Jasnej Górze stało się możliwe zorganizowanie pleneru malarckiego. Artyści z różnych ośrodków kultury przybyli do klasztoru i brali udział zarówno w programie artystycznym, jak i religijnym. Te szczególne spotkania powtórzone jeszcze w 1982 r. i w 1987 r.⁸

Po śmierci prymasa Wyszyńskiego, 14 czerwca 1981 r. Klub Inteligencji Katolickiej w Częstochowie zorganizował pierwszą pielgrzymkę dla ponad tysiąca członków z 51 klubów z całego kraju. Mszę św. koncelebroowaną odprawił bp Bareła w towarzystwie kapelanów klubowych. Zebrani wysłuchali też wykładów Stanisława Stommy, Andrzeja Siemianowskiego i Stefana Wilkanowicza. Mówcy odnieśli się do historii i współczesności ruchu katolików świeckich w Polsce⁹. W kolejnych latach odbywały się podobne uroczystości, początkowo jako Spotkania Klubów i Duszpasterstw Inteligencji Katolickiej, a od 1985 r. zmieniono nazwę na Pielgrzymki Klubów Inteligencji Katolickiej i Duszpasterstw Inteligencji.

⁵ A. Radecki, *Piesza Pielgrzymka Wroclawska 1981–1989*, Mokrzeszów 1990, s. 5–6; *vide*: K. Banaś, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec pielgrzymek stanonych do Piekar Śląskich (1947–1989)*, Katowice 2013, s. 65.

⁶ Wspomnienie Teresy Kozak w: *Piesza Pielgrzymka Krakowska na Jasną Górę 1981–2001*, oprac. J. Gubała, A. Krajewska, A. Bac, współpraca A. Ogiegło, Kraków 2002, s. 29.

⁷ J. Pietrzykowski, *Salezjanie w Polsce 1945–1989*, Warszawa 2007, s. 327.

⁸ AKMCz, Paulini 1971–1985, Lista uczestników Ogólnopolskiego Pleneru Malarskiego „Jasna Góra 1981/82”, czas trwania: 1–19 IX 1981 r. z dnia 19–30 VII 1982 r., b.p.; J. Golonka, *Religijno-patriotyczny zryw Polaków lat osiemdziesiątych w dokumentach i w sztukach przedstawionych z jasnogórskiej skarbnicy* [w:] *Kościół i kultura niezależna*, red. B. Tracz, Katowice 2011, s. 162; *idem*, *Ideowe przesłania plenerów malarskich i okolicznościowych ekspozycji na Jasnej Górze – sztuka czasu nadziei* [w:] *Jasna Góra w 20-lecie Pontyfikatu Jana Pawła II*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 1999, s. 326–327; AIPN, 001708/3373, Krzysztof Korkus, *Neutralizacja negatywnych inicjatyw tzw. „kultury niezależnej” w Częstochowie w latach 1980–1987*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem kpt. mgr. W. Grefkowicza. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, s. 43.

⁹ B. Noszczak, *Dylematy tożsamości. Warszawski KIK w życiu społeczno-politycznym PRL w latach 1980–1989* [w:] *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń działań niezależnych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, red. K. Bialecki, Warszawa–Poznań 2014, s. 70; T. Dzwonkowski, *Działalność Klubu Inteligencji Katolickiej w Zielonej Górze w latach 1981–1989* [w:] *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń...*, s. 420; K. Bialecki, *Klub Inteligencji Katolickiej w Poznaniu w latach 1956–1991*, Poznań 2012, s. 344; A. Skowron, *Klub Inteligencji Katolickiej w Mielcu w latach 1981–2000* [w:] *Klub Inteligencji Katolickiej w Mielcu w latach 1981–2011. Trzydziestolecie działalności*, Mielec 2013, red. A. Skowron, s. 69–70; C.G., *Pielgrzymka KIK-ów na Jasną Górę*, „Więź” 1981, nr 7–8, s. 279–280.

Oczywiście sprawa działań operacyjnych aparatu bezpieczeństwa jest osobnym tematem dla każdego z klubów¹⁰. Dotyczy też samych pielgrzymek, np. z informacji KW PZPR do KC PZPR z czerwca 1984 r. można wnioskować, że komuniści posiadali wiedzę na temat spotkania zamkniętego prezesów KIK-ów i przedstawicieli duszpasterstwa inteligencji na Jasnej Górze, jakie miało miejsce podczas czwartej pielgrzymki. Spotkanie odbyło się 9 lub 10 czerwca, a 17 czerwca w Polsce przeprowadzono wybory do rad narodowych. Dlatego też część rozmów dotyczyła spraw związanych tymi wyborami. Ktoś próbował nakłonić przybyłych przedstawicieli klubów do ogłoszenia bojkotu wyborów, gdyż i tak należy do nich podchodzić z dużą nieufnością. Zgromadzeni usłyszeli, że wybory zostały „sfingowane” przez władze państwowe, a kandydaci są marionetkami rządu¹¹.

Klasztor towarzyszył „Solidarności” w kolejnych miesiącach. Na Jasnej Górze odbywały się uroczystości rocznicowe. 1 sierpnia upamiętniono wybuch powstania warszawskiego. Mszę odprawił przeor o. Konstancjusz Kunz, homilię wygłosił o. Jerzy Tomziński, w imieniu częstochowskich związkowców przemówił Stanisław Cichoń¹².

15 i 26 sierpnia 1981 r. pierwsze kazania na Jasnej Górze wygłosił nowy prymas – Józef Glemp. Deklarował kontynuację linii Wyszyńskiego. Nawoływał do dialogu społecznego, nie do konfrontacji¹³. W gorącej politycznej atmosferze jego słowa nie znajdowały posłuchu¹⁴.

27 sierpnia 1981 r. na posiedzeniu Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i episkopatu bp Bronisław Dąbrowski zgłosił sytuację, na którą napotkali pielgrzymi z Siedlec. Kiedy w Ilży naczelnik miasta zdecydował o dodatkowym wypieku chleba dla pątników, komendant MO zabronił sprzedawania go przybyłym i nakazał sprzedaż wyłącznie mieszkańcom¹⁵. Na tym samym posiedzeniu bp Alojzy Orszulik domagał się większej swobody dla kultu publicznego i nie traktowania religii „jako sprawy prywatnej, jak chciał nieboszczyk Gomułka” (po-

¹⁰ AAN, Klub Inteligencji Katolickiej. Stowarzyszenie zarejestrowane w Warszawie, sygn. 334, Zaroszenie na Pielgrzymkę Klubów Inteligencji Katolickiej i Duszpasterstw Inteligencji z dnia 15 III 1988 r., b.p.; M. Białkowski, *Dzieje Klubu Inteligencji Katolickiej w Toruniu w latach osiemdziesiątych XX wieku* [w:] *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń...*, s. 164–175.

¹¹ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 14 VI 1984 r., b.p.

¹² W. Rotarski, *NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa...*, s. 846.

¹³ J. Glemp, *Z Jasnogórskiego Szezytu. Homilie głoszone w uroczystości Maryjne (3 maja – 15 sierpnia – 26 sierpnia) 1981–2003*, Częstochowa 2004, s. 15–21; M. Kindziuk, *Historyczne i polityczne aspekty komunikacji społecznej prymasa Józefa Glempla w okresie przełomu w Polsce w latach 1981–1992*, Warszawa 2019, s. 54–55.

¹⁴ J. Mozga, *Jasna Góra w schyłkowym okresie totalitaryzmu komunistycznego i odmienionej rzeczywistości politycznej*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 249.

¹⁵ *Relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu w dniu 27 sierpnia 1981 r.* [w:] *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1980–1989*, Londyn–Warszawa 1993, s. 103.

nieważ Gomulka jeszcze wtedy żył, J. Kuberski dodał: „Nieboszczyk w sensie publicznym”¹⁶.

Trzy dni później upamiętniono rocznicę strajków sierpniowych. Tym razem podczas mszy koncelebrowanej przez przeora, kazanie wygłosił bp Musiel. Poświęcił sztandar „Solidarności” Huty im. Bieruta. Ojcem chrzestnym sztandaru był Daniel Olbrychski. Po uroczystości delegacje górników i hutników przeszły ulicami Częstochowy do huty. 18 października na Jasnej Górze poświęcono sztandar „Solidarności” częstochowskich kolejarzy, a matką chrzestną sztandaru była Anna Walentynowicz¹⁷.

Funkcjonariusze SB bardzo uważnie monitorowali przebieg pielgrzymek¹⁸. Był to czas niezwykle gorący. W Polsce trwały strajki, akcje protestacyjne. 30 października, na posiedzeniu Sejmu PRL gen. Wojciech Jaruzelski atakował „Solidarność”, mówił o jej tysiącach kół i milionach członków, o antyradzieckich ekscesach i napastliwej antyradzieckiej propagandzie. Groził: „Kto sieje wiatr – może zebrać burzę”¹⁹. Niewątpliwie do tej „antyradzieckiej propagandy” zaliczyłby mszę za ojczyznę z 17 września 1981 r. w tragiczną rocznicę wkroczenia Armii Czerwonej do Polski. Nabożeństwo odprawiono na Jasnej Górze na prośbę kierownictwa Konfederacji Polski Niepodległej. Modlono się też za uwięzionych członków tej organizacji²⁰. Pracownicy aparatu bezpieczeństwa odnotowali, że uczestnicy posiadali biało-czerwony transparent z napisem KPN. Uczestnicy mszy udali się na Grób Nieznanego Żołnierza, gdzie zapalili znicze i położyli makietę orła z koroną. Funkcjonariusze spisali numery rejestracyjne 80 samochodów, należących do osób przybyłych do sanktuarium²¹.

¹⁶ *Ibidem*, s. 104.

¹⁷ M. Duda, *Duszpasterstwo ludzi pracy w diecezji częstochowskiej w latach 1980–1992* [w:] *Wiara i Niepodległość. Religijne i patriotyczne tradycje terenów diecezji sosnowieckiej (XIX–XX wiek)*, red. A. Dziurok, M. Trąba, Katowice–Sosnowiec–Warszawa 2019, s. 561; W. Rotarski, *Jasna Góra, klasztor oo. Paulinów (Zakony św. Pawła Pierwszego Pustelnika) w Częstochowie* [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 4, red. J. Olaszek, T. Kozłowski, G. Wolk, K. Dworaczek, P. Zwiernik, Warszawa 2020, s. 143; *idem*, *NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa...*, s. 846–847.

¹⁸ R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, Kraków 2016, s. 120.

¹⁹ *Przemówienie na posiedzeniu Sejmu PRL wygłoszone 30 października 1981 r.* [w:] W. Jaruzelski, *Przemówienia 1981–1982*, Warszawa 1983, s. 177–178.

²⁰ AIPN Ka, 027/449, Meldunek operacyjny z dnia 16 IX 1981 r., s. 12; APL, Zbiór druków i pism ulotnych, Seria: 2.1 Partie polityczne, organizacje podległe i ruchy społeczne (dokumenty programowe), sygn. 10173f, Ulotka Konfederacji Polski Niepodległej informująca o mszy świętej w Sanktuarium Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnej Górze za ojczyznę i uwięzionych konfederatów, b.p.; APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 19, Teleks kierownika Wydziału Polityczno-Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie Bogdana Gałaja do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 11 IX 1981 r., k. 39.

²¹ AIPN Ka, 027/449, Komunikat z obserwacji uczestników mszy w klasztorze w dniu 17 IX 1981 r., s. 75–79.

Z zachowanej dokumentacji można wnioskować, że w listopadzie 1981 r. SB pozyskało do współpracy taksówkarza, który był bratem jednego z paulinów przebywających w Stanach Zjednoczonych. Pod uwagę brano przede wszystkim fakt, że znał wielu zakonników i z racji wykonywanego zawodu często świadczył usługi transportowe dla zaprzyjaźnionych duchownych. W ten sposób miał możliwość zbierania informacji. Nadano mu pseudonim „Kierowca”. W tecyce personalnej TW „Kierowcy” znajduje się kwestionariusz z danymi Sławomira Stefanowicza i odręcznie napisane zobowiązanie do współpracy z SB. Brakuje szerszych informacji o rozwiązaniu współpracy, ale w wykazie osób zapoznających się z materiałami wpisy są opatrzone datami. Ostatni z nich pochodzi z 9 listopada 1988 r., można więc przypuszczać, że współpraca trwała do tego czasu. Jako powód rozwiązania współpracy podano zmianę zainteresowania Wydziału Studiów i Analiz²².

2. Stan wojenny

W nocy 13 grudnia rozpoczął się stan wojenny. Wielu działaczy opozycyjnych internowano. Rozpoczęły się ludzkie dramaty²³. Paulini przyjęli ten fakt ze smutkiem²⁴. Na Jasną Górę przyjechał prymas Glemp. Podczas podróży z Warszawy, gdzie o 5³⁰ przedstawiciele władz poinformowali go o wprowadzeniu stanu wojennego, nie było żadnych przeszkód. W Częstochowie prymas miał na godzinie 9⁰⁰ zaplanowane spotkanie ze studentami, którzy 8 grudnia zakończyli strajk. Zainicjował modlitwy o spokój, ale też wyraził swoje zaskoczenie z powodu wprowadzenia stanu wojennego. Mówił, że sytuacja wymaga mądrości i rozwagi. Wzywał do uniknięcia rozlewu krwi. Swoim przemówieniem rozczarował zebranych, bo nie potępił faktu wprowadzenia stanu wojennego. Mimo tego członkowie Biura Politycznego KC PZPR wyraźnie obawiali się reakcji Kościoła. Na posiedzeniu w pierwszym dniu stanu wojennego temat zachowania się hierarchów Kościoła katolickiego w Polsce pojawił się kilka razy, w tym informacja o planowanym na 18 grudnia w Częstochowie przemarszu z katedry na Jasną Górę i planowanym posiedzeniu Konferencji Episkopatu Polski²⁵.

²² AIPN Ka, 0026/2092, Kwestionariusz, k. 3–10; *ibidem*, Zobowiązanie Sławomira Stefanowicza „Kierowcy” z dnia 18 XI 1981 r., Częstochowa, k. 11/1.

²³ Ks. Stanisław Pamula opisuje jedną z takich sytuacji, kiedy w Częstochowie internowano mężczyznę na dwa tygodnie przed wyznaczonym terminem porodu żony: S. Pamula, *Doświadczenie i pamięć wprowadzenia stanu wojennego*, „Almanach Częstochowy” 2008, s. 53–54.

²⁴ Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów w Brdowie, Kronika klasztoru 1981–1986, zapis z dnia 13 XII 1981 r. i z dnia 24 XII 1981 r., s. 38–39.

²⁵ *Kazanie Prymasa Polski do młodzieży akademickiej na Jasnej Górze, wygłoszone 13 grudnia 1981 roku o godzinie 9.00* [w:] Jan Paweł II, *Prymas i Episkopat Polski o stanie wojennym. Kazania, listy, przemówienia i komunikaty*, oprac. P. Raina, Londyn 1982, s. 45–50; *Protokół nr 19 z posiedzenia Biura Politycznego*

Na Jasnej Górze schroniło się ponad 60 działaczy „Solidarności”, wśród nich poszukiwani przez aparat bezpieczeństwa przewodniczący regionu Krzysztof Biało. Byli tam też: Stanisław Cichoń, Andrzej Jankowski, Marian Magiera, Jarosław Mszyca, Jacek Tomczyk i Anna Woźnicka²⁶. W Kronice Sanktuarium Jasnogórskiego czytamy:

„Po południu na Sali Rycerskiej wielu przywódców Solidarności radziło ze sobą. Ponieważ Sala Rycerska jest w stanie malowania więc nawet nie mieli gdzie usiąść. Pod wieczór ok. godz. 19-tej poprosili o trochę gotowanej wody. Po różnych interwencjach o. przeor oddelegował brata Juliana, który [...] zajął się nimi”²⁷.

Związkowcy utworzyli Regionalny Komitet Strajkowy, a Biało wzywał do strajku powszechnego w zakładach nieobjętych militaryzacją. Całą grupą opiekował się br. Julian Cieśliński. Wieczorem 13 grudnia spotkał się z nimi przebywający na Jasnej Górze prymas Glemp. Rozmawiał też bp Musiel. Działacze zdelegalizowanej „Solidarności” zredagowali ulotkę – modlitwę o uwolnienie dla aresztowanych i o opiekę nad strajkującymi. Noc z 13 na 14 grudnia spędzili w kaplicy Różańcowej²⁸. W związku z informacją o ich pobycie w klasztorze, na Jasną Górę udała się dowodzona przez mjr. Stanisława Boczka grupa pracowników Wydziału IV: kpt. Czesław Ceglarek, por. Andrzej Krawczyk, ppor. Zbigniew Tkacz, ppor. Wiesław Olszewski, kpt. Marian Bożyk, mjr Ryszard Kupczyk, plk Ryszard Puchala, ppor. Marek Czarny, por. Stanisław Bubel, por. Zbigniew Mercik, por. Zbigniew Gondek, ppor. Tadeusz Bechyně. Bezpośrednio do przeora o. Konstancjusza Kunza poszedł mjr Stanisław Boczek, który przechodząc przez Salę Rycerską zobaczył około 40 osób, w tym poszukiwanego Krzysztofa Biało. Przeor był na spotkaniu

KC PZPR 13 grudnia 1981 r. [w:] *PZPR a Solidarność 1980–1981. Tajne dokumenty Biura Politycznego*, Warszawa 2013, s. 800–813; M. Kindziuk, *Historyczne i polityczne aspekty komunikacji społecznej prymasa Józefa Głępa...*, s. 136–139; A. Micewski, *Kościół wobec „Solidarności” i stanu wojennego*, Paris 1987, s. 69–70; A. Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2006, s. 63; P. Raina, *Stan wojenny w zapiskach arcybiskupa Dąbrowskiego*, Warszawa 2006, s. 24–25.

²⁶ W.P. Właźlak, *Wstęp* [w:] „Solidarność”, *opozycja i opór społeczny w Regionie Częstochowskim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa (1980–1990). Wybór dokumentów, wstęp, wybór i opracowanie W.P. Właźlak*, Częstochowa 2012, s. 28; *1981 grudzień 14, Częstochowa – Wyciąg z informacji TW „Wrzós”* [w:] „Solidarność”, *opozycja i opór społeczny w Regionie Częstochowskim...*, s. 172; *1981 grudzień 15, Częstochowa – Wyciąg z informacji TW „Stanisław”* [w:] „Solidarność”, *opozycja i opór społeczny w Regionie Częstochowskim...*, s. 175; *1981 grudzień 17, Częstochowa – Protokół przesłuchania świadka Jacka Tomczyka* [w:] „Solidarność”, *opozycja i opór społeczny w Regionie Częstochowskim...*, s. 188–192; *1981 grudzień 19, Częstochowa – Protokół przesłuchania podejrzanego Krzysztofa Biało* [w:] „Solidarność”, *opozycja i opór społeczny w Regionie Częstochowskim...*, s. 200–207.

²⁷ AJG, sygn. 3455, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 I 1980 r. do 31 VIII 1983 r., zapis z dnia 13 XII 1981 r., s. 380.

²⁸ W. Rotarski, *NZZ „Solidarność” Region Częstochowa...*, s. 856; J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego totalitaryzmu komunistycznego* [w:] *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2004, s. 230; J. Mozga, *Jasna Góra w schyłkowym okresie...*, s. 250–251.

z biskupem i miał za chwilę wrócić. Pracownicy bezpieczeństwa czekali. Około godziny 17⁴⁵ Biało wyszedł z sali i podszedł do powracającego przeora. Ten powiedział mu, że szuka go SB i polecił mu udać się do refektarza tylnym wyjściem. Kiedy Krzysztof Biało odszedł od przeora, został schwytyany przez Andrzeja Krawczyka, Zbigniewa Tkacza i Czesława Ceglarka. Na krużganku łączącym Salę Rycerską z kaplicą Cudownego Obrazu Matki Bożej przewrócili go. Jednak na skutek protestów przeora postawili go na nogi i wyprowadzili. Do o. Kunza podszedł mjr Boczek i polecił, aby ten uspokoił zatrzymanego i odesłał pięć osób chcących stanąć w jego obronie. Nakazał też, aby przebywający w Sali Rycerskiej związkowcy opuścili Jasną Górę²⁹.

Dalszy ciąg znamy już z przekazu o. Janusza Zbudniewka: „Ukrywających się wyciągnęli siłą na dziedziniec, bili ich pałkami, jednych odwieźli do punktów internowania, a niektórym kazali wracać do domów”³⁰. Kilkunastu paulinów wezwano do komisariatu. Tam upominano w sprawie treści kazań, zabroniono krytykować rząd. Zarejestrowano też kilka maszyn do pisania. Przez kilka dni panował zastój wywołany szokiem, jaki powstał w wyniku wprowadzenia stanu wojennego. Dopiero 19 grudnia przybyła, nie bez przeszkód ze strony patroli ZOMO, pięćdziesięcioosobowa pielgrzymka z Zawiercia³¹.

Trzeba tutaj dodać, że według niektórych przekazów wspomnieniowych, brat Julian Cieśliński przy pomocy kilku zaufanych osób ukrywał na terenie Jasnej Góry jakieś osoby jeszcze przez kilka tygodni³². 15 grudnia przeor wydał oświadczenie, w którym w skrócie opisał zatrzymanie Krzysztofa Biało. Stwierdził też, że w ciągu następnych dni „widać było wiele osób o niewyraźnym obliczu” i w związku z tym zarządził zamknięcie bazyliki „zwłaszcza że i tu goniono kogoś, choć nie dokonano aresztowania”. Zdecydował o skoncentrowaniu wszystkich nabożeństw w kaplicy Cudownego Obrazu Matki Bożej³³.

29 grudnia 1981 r. Sąd Wojewódzki w Częstochowie skazał Krzysztofa Białę na 4 lata i 6 miesięcy więzienia, a Annę Woźnicką, która była współautorką ulotki i powielala ją, na 1 rok i sześć miesięcy więzienia³⁴.

²⁹ AIPN Ka, 0026/543, Notatka służbowa mjr. Stanisława Boczka z dnia 14 XII 1981 r., k. 181–182; AKMCz, Paulini 1971–1985, Oświadczenie przeora Jasnej Góry, o. Konstancjusza Kunza z dnia 15 XII 1981 r., b.p.

³⁰ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego totalitaryzmu...*, s. 230.

³¹ J. Mozga, *Jasna Góra w schyłkowym okresie totalitaryzmu...*, s. 251.

³² Z.S. Jabłoński, *Stąd stawaliśmy się wolni*, Częstochowa 2009, s. 90–91.

³³ AKMCz, Paulini 1971–1985, Oświadczenie przeora Jasnej Góry..., b.p.

³⁴ M. Nowakowska Majcher, *Opozycja w regionie...*, s. 47; AIPN, 001708/2605, Waldemar Warkiewicz, *Działalność podziemna „Solidarności” w dużych zakładach przemysłowych na przykładzie Huty im. B. Bieruta w Częstochowie w latach 1980–1984*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem por. mgr. Tadeusza Olszewskiego. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1986, k. 43.

Działacze partyjni zwracali uwagę, czy uroczystości kościelne w czasie Święta Bożego Narodzenia nie będą okazją do incydentów przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego. W Częstochowie do niczego takiego nie doszło. Większość głoszonych w czasie pasterki kazań była nastawiona na uspokojenie społeczeństwa. Jednak bp Bareła w katedrze wzywał do jedności narodu w trudnych chwilach dla kraju, co już odebrano jako krytykę obecnej sytuacji. Zdecydowanie najmocniejsze kazanie wygłosił wówczas generał paulinów o. Płatek podczas pasterki na Jasnej Górze. Fragmenty zacytował kierownik Wydziału Polityczno-Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie w informacji do KC PZPR:

„Tegoroczne Święta Bożego Narodzenia poprzedzone były ogłoszeniem stanu wojennego. Nigdy dotychczas nie prowadziliśmy wojny domowej, a tymczasem w ostatnich dniach staliśmy się tak podzieleni. Brat wydawał brata. Jeden przeciwko drugiemu zaciskał pięści. W sercach polskich odezwała się chęć zemsty. Ktoś zagrał na najczulszych uczuciach człowieka. [...] Szatan posługując się aparatem zastraszenia i zakłamania rozwinął system manipulacji człowiekiem, który rodzi niewolę, ogranicza człowieka i godzi w jego godność ludzką”³⁵.

Już na 3 stycznia 1982 r. Jan Paweł II z okazji jubileuszu 600-lecia obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej przysłał list, w którym czytamy:

„Pragniemy w Roku Pańskim 1982 na nowo wezwać Bogurodzicę – pragniemy Ją na nowo zaprosić, aby była obecna w tym wszystkim, przez co kształtuje się nasza współczesność i nasza przyszłość. [...] Jeśli bowiem to wszystko, co kształtuje nasze dzisiejsze życie w Ojczyźnie, nosi na sobie obiecujące znamiona odnowy, to równocześnie nie jest wolne od trudności, od zagrożeń. Jest to czas jakiejś nowej próby Polaków – nie pierwszej w dziejach – ale z pewnością nowej, innej od dawnych doświadczeń i prób, których nie brakuje [w] naszej historii”³⁶.

Kilkanaście dni później, 19 stycznia biskupi w liście pasterskim podkreślili prawo człowieka i prawo narodu do wolności. Wskazali, że pogwałcenie tego prawa prowadzi do sprzeciwu i buntu. Po zdelegalizowaniu „Solidarności” Kościół pozostał jedyną instytucją, mogącą stanowić opozycję dla komunistów. Duchowni zaangażowali się w pomoc na rzecz internowanych³⁷. Tymczasem aparat bezpieczeństwa rozpoczął proceder wymierzony bezpośrednio w zakon. Młodym zakonnikom, przebywającym w klasztorze nowicjackim w Leśniowie, wręczano urzędowe wezwania do stawienia się w Komendzie Milicji Obywatelskiej w Myszkowie w celu złożenia zeznań w charakterze świadka. W tej sprawie generał za-

³⁵ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 20, Teleks kierownika Wydziału Polityczno-Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie Bogdana Galaja do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie z dnia 25 XII 1981 r., k. 96.

³⁶ *List Ojca Świętego Jana Pawła II do Kościoła w Polsce na 3 stycznia 1982 r. z okazji Jubileuszu 600-lecia obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Wolamy do Ciebie Jasnogórska Matko Kościoła*, Częstochowa 1983 [wydane przez Instytut Prymasowski Ślubów Narodu], s. 8

³⁷ W. Chrypiński, *Kościół a rząd i społeczeństwo w powojennej Polsce*, Londyn 1989, s. 20–21.

konu o. Płatek interweniował u wojewody częstochowskiego, Grzegorza Lipowskiego. W piśmie stwierdzał, że otrzymywane dokumenty i treść prowadzonych rozmów „nie mają nic wspólnego z prawnym charakterem urzędowego wezwania w charakterze świadka określonej sprawy, ale stanowią okazję do przesłuchiwania nowicjuszy przez pracowników Służby Bezpieczeństwa i prowadzenia z nimi rozmów podważających wzajemne zaufanie, autorytet przełożonych i wychowawców zakonnych”³⁸. Ojciec Płatek uznał to za ingerowanie w wolność i protestował grożąc, że w wypadku kolejnych takich praktyk zabroni osobom podlegającym jego jurysdykcji stawiania się na podobne wezwania.

Władze PRL nie zgodziły się na przyjazd papieża na uroczystości jubileuszowe w sierpniu tego roku³⁹. Negocjacje prowadzono w bardzo trudnych warunkach, w atmosferze brutalnych działań ZOMO wobec demonstrantów (np. w Krakowie 13 maja), przy sugestii odcięcia się Kościoła i papieża od „Solidarności”. Prowadzone w ramach Komisji Wspólnej (przedstawiciele rządu i episkopatu) rozmowy zakończyły się fiaskiem⁴⁰. Kiedy doszło do spotkania komisji po uroczystościach jubileuszowych, przedstawiciele władz byli zadowoleni, że nie udzielili zgody na przyjazd Ojca Świętego. Powód tego zadowolenia był jeden – w sierpniu doszło do protestów i demonstracji, które brutalnie stłumiono. Kazimierz Barcikowski odniósł się nawet do dat wybuchów powstań narodowych: listopadowego i styczniowego, stwierdzając jednocześnie: „dość już było szaleństw”⁴¹.

Uroczystości 600-lecia obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej odbyły się mimo trudnej sytuacji w kraju. Do Częstochowy docierały informacje o różnych incydentach podczas pochodów pierwszomajowych w Warszawie i Gdańsku. Tymczasem w sanktuarium odbyła się msza w intencji ludzi pracy, ojczyzny i narodowej solidarności. Redaktorzy podziemnego Biuletynu Informacyjnego „CDN” zachęcali członków zdelegalizowanej „Solidarności” do wzięcia masowego wzięcia w niej udziału. Natomiast 2 maja na Jasnej Górze odbyły się wspomniane uroczystości związane z jubileuszem 600-lecia, a homilię wygłosił prymas Józef Glemp. To ostatnie wydarzenie zostało odnotowane w sprawozdaniu KW PZPR⁴². Trwały aresztowania. 3 maja na placu pod szczytem zatrzymano kilku studentów. Komentujący to bp Musiel wskazał, że to są rzeczy niedopuszczalne, że prawo azylu w kościołach funkcjonowało nawet u ludów

³⁸ AKMCz, Paulini 1971–1985, Pismo generała zakonu paulinów o. Józefa Płatka do wojewody częstochowskiego Grzegorza Lipowskiego z dnia 18 I 1982 r., b.p.

³⁹ Weigel, *Świadek nadziei...*, s. 585.

⁴⁰ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012, s. 114–117.

⁴¹ *Ibidem*, s. 118.

⁴² APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 23, Sprawozdanie kierownika Wydziału Polityczno-Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie Bogdana Galaja do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 3 V 1982 r., k. 86.

barbarzyńskich⁴³. Dwa dni później na Jasnej Górze do zebranych około 100 tysięcy osób przemówił bp Stefan Barela. Jak relacjonował później kierownik Bogdan Galaj z KW PZPR, biskup domagał się uwolnienia internowanych i przywrócenia działalności związków zawodowych według stanu sprzed 13 grudnia 1981 r.⁴⁴

Mimo utrudnień kontynuowano działalność duszpasterską. Przykładem może być uroczystość z 23 maja, kiedy kobiety (duszpasterstwo kobiet) przyniosły na Jasną Górę symboliczny kielich, będący wyrazem włączenia się do tzw. „kielicha życia”⁴⁵.

Pielgrzymki na Jasną Górę nabierały jeszcze większego znaczenia w wymiarze patriotycznym. Podobnie uroczystości przybycia Jasnogórskiego Obrazu Nawiedzenia do poszczególnych diecezji⁴⁶. Funkcjonariusze częstochowskiej bezpieki naciskali, aby zaplanowane w sanktuarium cyklicznie odbywające się uroczystości nie zamieniły się w spotkania działaczy „Solidarności”⁴⁷.

Po raz pierwszy do Częstochowy wyruszyła pielgrzymka kielecka. Intencją było świętowanie jubileuszu 600-lecia obecności Matki Bożej na Jasnej Górze, dziękczynienie za ocalenie papieża w zamachu. Była też wstępem do obchodów Jubileuszu Stulecia Diecezji Kieleckiej. Wzięły w niej udział 1753 osoby, które szły w pięciu grupach⁴⁸.

W warunkach kryzysu gospodarczego, w sytuacji objęcia wielu towarów reglamentacją, powstawały dodatkowe trudności w organizacji pielgrzymek. Na przykład prośby o dodatkowy przydział paliwa dla samochodów obsługujących pielgrzymkę wrocławską kończyły się odmowami, a osobista interwencja ks. Andrzeja Dzielaka spotkała się z odpowiedzią urzędnika: „przecież pielgrzymka jest

⁴³ *Niektóre przejawy działalności kleru* [22 V 1982 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt Nowych*, wybór i opracowanie redakcyjne T. Krawczak, C. Wilanowski, Warszawa 2008, s. 76.

⁴⁴ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 23, Sprawozdanie kierownika Wydziału Polityczno-Organizacyjnego KW PZPR w Częstochowie Bogdana Galaja do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 6 V 1982 r., k. 101; *ibidem*, sygn. 151 PO, Biuletyn Informacyjny „CDN”, nr 3, k. 11.

⁴⁵ AIPN Ka, 0026/299, t. 2, Doniesienie TW „Maciek” przyjęte przez por. Kazimierza Kurka z dnia 24 V 1982 r., k. 279.

⁴⁶ ADT, Akta Rzeczowe Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, sygn. 514/2, Publikacja Komisji Episkopatu ds. duszpasterstwa kobiet „Dar kobiet polskich dla Jasnogórskiej Matki 1382–1982”, Warszawa 1981, *passim*, *Matko przyjdź! List pasterski o przybyciu Jasnogórskiego Obrazu Nawiedzenia do katedry św. Jakuba w Szczecinie, 4 marca 1982 r.* [w:] K. Majdański, *Wrócił tu Kościół. Z posługi słowa Biskupa Szczecińskiego-Kamińskiego 1979–1985*, Szczecin 1985.

⁴⁷ AIPN Ka, 0026/543, Informacja kandydata na TW „Długi”, przyjęta przez mjr. Stanisława Boczka, z dnia 27 VIII 1982 r., k. 184–185; *ibidem*, Informacja kandydata na TW „Długi”, przyjęta przez mjr. Stanisława Boczka, z dnia 24 VIII 1983 r., k. 189.

⁴⁸ T. Gocel, *Wiślica – Kielce – Jasna Góra. 25 lat Pieszej Pielgrzymki na Jasną Górę*, Kielce 2007, s. 8.

piesza”⁴⁹. W związku z tym o paliwo musieli postarać się sami mieszkańcy Wrocławia, przynosząc je z własnych przydziałów w kanistrach, butelkach i słoikach⁵⁰. Inaczej wyglądała sytuacja pielgrzymujących rolników z diecezji gorzowskiej, idących pierwszy raz w roku 1984. Ci cieszyli się przychylnością pracowników stacji benzynowych, którzy przekazywali paliwo za kartki podarowane przez osoby wspomagające pątników⁵¹. Jednak mieli spore problemy żeby uzyskać zgodę od administracji państwowej. Rafał Reczek towarzysząc tym staraniom wymianę korespondencji, przyrównał do komedii Stanisława Barei⁵².

Pielgrzymki były jedynym miejscem, gdzie można było wyrazić swoje zdanie na temat trwającego w Polsce reżimu. Było to zauważalne w wypowiedziach duchownych, którzy w nich uczestniczyli. Informowali oni o przypadkach stosowania represji w stosunku do pątników oraz mobilizowali ludzi do odważnej postawy wobec sytuacji w kraju. Na przykład podczas pielgrzymki kieleckiej jeden z księży przeczytał zebranych list od internowanych w Załężu. Bardzo mocnych słów użył ks. Marian Włodarczyk z parafii Skęczniew w województwie konińskim, który przemawiając na uroczystościach odpustowych w Rosoczcach w województwie sieradzkim w obecności pielgrzymów z Pomorza miał mówić: „[...] Widocznie nasi oprawcy terminowali u hitlerowców i u nich przeszli szkołę zbrodni i dokonują jej na własnym narodzie... «Solidarność» została zawieszona, a nie zabita. Oni sprawdzili czy skonała, zaczęli łamać kości, żeby zabić to, co jest nieśmiertelne [...]”⁵³. Podawano przykłady innych wystąpień, nawołujących do polskiej tradycji historycznej – odniesienia do Józefa Piłsudskiego i Armii Krajowej, a także poruszających kwestię braku niezależności i demokracji w innych krajach bloku socjalistycznego. W pielgrzymce warszawskiej jeden z księży wzywał do modlitwy „o prawdziwie wolną Polskę, szybkie uwolnienie skazanych, aresztowanych, inter-

⁴⁹ Za: A. Radecki, *Piesza pielgrzymka wrocławska na Jasną Górę 1981–1994*, „Studia Claromontana” 1996, t. 16, s. 126.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 126–127; V. Nowakowska, *Dopokąd idę. Piesza Pielgrzymka Wrocławska na Jasną Górę 1980–2014*, Nowa Ruda 2014, s. 75.

⁵¹ R. Reczek, *Pielgrzymowanie w PRL na przykładzie pieszych pielgrzymek Duszpasterstwa Rolników Diecezji Gorzowskiej z Klenicy do Częstochowy w latach 1984–1989*, Poznań 2016, s. 131.

⁵² R. Reczek, *Władzę wobec ruchu pielgrzymkowego na przykładzie organizacji pierwszej diecezjalnej pielgrzymki rolników z sanktuarium w Klenicy do Częstochowy* [w:] *Władzę wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1980–1989 (Studia i materiały poznańskiego IPN, t. XXXV/II)*, Poznań–Warszawa 2016, s. 132–140.

⁵³ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Pro memoria z dnia 20 VIII 1982 r. i Załącznik do „Pro memoria” UdsW z dnia 20 VIII 1982 r. – Przykładowe zestawienie faktów wykorzystywania pielgrzymek do Częstochowy dla działalności politycznej, k. 33–42. Maję Komorowską wymienia też w swoim raporcie sekretarz KW PZPR Henryk Jąderko: APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 25, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR z dnia 14 VIII 1982 r., k. 47.

nowanych oraz za Lecha Wałęsę⁵⁴. 6 sierpnia na placu Teatralnym w Warszawie alumnowi pallotyńskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Oltarzewie Tadeuszowi Machlarzowi skonfiskowano 3 tysiące „Śpiewników pielgrzyma”, które rozdawał pielgrzymom z kierowanej przez siebie „Nysy”. Bezpieka konfiskowała też inne nielegalne wydawnictwa, w tym broszury w języku francuskim, pisma akademickie, czy broszurę „Noc generałów”. W pielgrzymce lubelskiej prelekcje na temat stanu wojennego wygłaszała Jadwiga Potapczuk. W pielgrzymce warszawskiej prelekcje wygłaszali Andrzej Wielowieyski i Maja Komorowska. Zmieniano treść pieśni w ten sposób, żeby miały wyraz antysowiecki. Popularne było, na znak pozdrowienia, układanie palców w kształt litery V. Gest taki pokazywano podczas wymarszu i przemarszu przez poszczególne miejscowości. Tu i tam pojawiły się nawet koszulki, czapki i znaczki z napisem „Solidarność”. Emblematy nosili nawet niektórzy księża. Pojawiały się też napisy „KPN”, czy wizerunki pomnika stoczniovców w Gdańsku. W pielgrzymce wrocławskiej doszło do incydentu, w którym parodiowano gen. Jaruzelskiego. Towarzyszyły temu okrzyki „Brawo Wojtek!” i „Prowadź wodzu!”. W pielgrzymkach radomskiej i krakowskiej flagi narodowe były przepasane czarną wstęgą⁵⁵. Notowano przypadki uczestnictwa młodzieży w mundurach harcerskich, co w czasie stanu wojennego było szczególnie zabronione, malowanie znaków Polski Walczącej na czapkach, jako znaku rozpoznawczego grupy pielgrzymkowej, urządzenie pogadek na temat bicia i torturowania internowanych⁵⁶. W raporcie wysłanym do KC PZPR stwierdzono, że w wygłaszanych podczas pielgrzymek kazaniach krytykowano władzę i „tendencyjnie” przedstawiano sytuację w kraju⁵⁷. Ojciec Jerzy Tomziński wital pielgrzymów, apelując o modlitwę w intencji wolnej, suwerennej, solidarnej i katolickiej Polski⁵⁸. W specjalnym „Pro memoria”, jakie Urząd do spraw Wyznań kierował do biskupów zapisano:

„Mimo zapewnień najwyższych władz kościelnych i podejmowanych przez nie starań o utrzymanie wyłącznie religijnego charakteru tegorocznych pielgrzymek do Częstochowy i uroczystości związanych z jasnogórskim jubileuszem – nie zdołano, jak o tym świadczą liczne fakty, w pełni zapobiec szkodliwym zjawiskom wykorzystania ruchu pątniczego i obrzędów kultowych do politycznych celów wzniecania i podtrzymywania postaw wrogości i opozycji wobec socjalistycznego

⁵⁴ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Pro memoria z dnia 20 VIII 1982 r. i Załącznik do „Pro memoria”..., k. 33–42.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Niektóre przejawy działalności kleru* [9 VIII 1982 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 120.

⁵⁷ *Niektóre przejawy działalności kleru* [16 VIII 1982 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym...*, s. 123.

⁵⁸ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 12 VIII 1982 r., b.p.

państwa i jego władz, nastrojów niesprzyjających ugodzie i porozumieniu narodowemu”⁵⁹.

Sekretarz KW PZPR w Częstochowie, Henryk Jąderko, w teleksie do KC PZPR przekazał informacje na temat pielgrzymek przybywających na uroczystości 15 sierpnia na Jasną Górę. 13 sierpnia spodziewano się wejścia do miasta 120 tysięcy pątników w sześciu pielgrzymkach. Następnego dnia do miasta miało przybyć kolejnych siedem pielgrzymek. Sekretarz wyliczał, że podczas uroczystości będzie pół miliona wiernych. Wymieniał też wszelkie przejawy protestu ze strony pątników przeciwko stanowi wojennemu, pojawiające się emblematy „Solidarności”, hasła i szturmówki z kirem. Informował, że pielgrzymi modlą się za internowanych, za „Solidarność” i za poległych górników z kopalni „Wujek”. Ponieważ w niektórych grupach szli zwolnieni z internowania działacze „Solidarności”, to sekretarz KW PZPR uważał, że pielgrzymka umożliwia im nawiązywanie kontaktów i jest to niebezpieczne. Jako jedną z form politycznego protestu pątników wymieniał milczący przemarsz ze spuszczoneymi głowami przez miasto. Kończył swoje sprawozdanie informacją, że w Częstochowie wzmożono patrole milicyjno-wojskowe i panuje nastrój wyczekiwania na przebieg wypadków⁶⁰.

Tego samego dnia wojewoda częstochowski i pełnomocnik WRON wezwali o. Platka na rozmowę i ostrzegali go przed skutkami upolityczniania pielgrzymek. W wyniku tej rozmowy doszło do usunięcia niektórych akcentów o charakterze innym niż religijny w pielgrzymce rzeszowskiej, pomorskiej (w grupie idącej z Torunia) i akademickiej z Warszawy⁶¹.

Szczególny charakter przybierały uroczystości organizowane na Zachodzie przez Polonię. Masowo solidaryzowano się z rodakami w kraju. Na przykład w dniach 21-22 maja 1982 r. Biblioteka i Archiwum Instytutu im. Romana Dmowskiego w Chicago zorganizowały Wystawę Jasnogórską, w ramach której prezentowano albumy, przeźrocza, obrazy, fotografie, znaczki pocztowe, monety i medale związane z Jasną Górą⁶². W dniach 6–15 sierpnia 1982 r. zorganizowa-

⁵⁹ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Pro memoria z dnia 20 VIII 1982 r. i Załącznik do „Pro memoria” UdsW z dnia 20 VIII 1982..., k. 33.

⁶⁰ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 24, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR z dnia 13 VIII 1982 r., k. 153–154. *Vide*: AIPN, 001834/2709, Waldemar Trószczyński, *Polityczna działalność klasztoru rzymskokatolickiego na Jasnej Górze (1980–1987)*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem pplk. doc. dr. hab. Jana Czerniakiewicza, Warszawa: Akademia Spraw Wewnętrznych, 1988, k. 53.

⁶¹ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 25, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR z dnia 13 VIII 1982 r., k. 46.

⁶² AAN, Akta Stanisława Łuckiego, sygn. 182, Program Wystawy Jasnogórskiej zorganizowanej w ramach Obchodu Jubileuszowego przez Bibliotekę i Archiwum Instytutu im. Romana Dmowskiego w Chicago z 1982 r, k. 68. *Vide*: *ibidem*, Pamiętnik Jasnogórski 1382–1982. Na Ju-

no Obchody Maryjne Archidiecezji Chicagowskiej, kazanie wygłosił bp Wesoly. W trakcie tych obchodów podkreślano drugą rocznicę „Solidarności”, pojawiały się informacje: „Jaruzelski ostrzega naród”, „Zaburzenia i manifestacje w Polsce”, „200 000 pielgrzymów na Jasnej Górze”. Pisano o „Juncie Jaruzelskiego”. Eksponowano flagi z napisem „Solidarność”, pojawił się też transparent z napisem „Maryjo Królowo Polski błagamy Ciebie powtórz Cud nad Wisłą”⁶³.

21 sierpnia 1982 r. odbyła się rozmowa wojewody częstochowskiego z bp. Barłą i generałem zakonu o. Płatkiem. Uczestniczył w niej jeszcze pełnomocnik WRON. Początkowo dotyczyła pielgrzymek, ale później wojewoda powiedział, że posiada wiedzę na temat planowanej na Jasnej Górze mszy w intencji „Solidarności”. Mówił nawet o święceniu sztandarów. Otrzymał zapewnienie, że nabożeństwo będzie pozbawione elementów politycznych. Do KC PZPR w Warszawie przesłano relację z tej rozmowy, a także informację o „agresywnych” kazaniach paulina – o. Abramka⁶⁴. Wiedza wojewody pochodziła oczywiście od pracowników bezpieczeństwa z Wydziału III KW MO w Częstochowie, którzy od 4 sierpnia tego roku prowadzili sprawę o kryptonimie „Internowani”, spodziewając się prób podjęcia działalności przez członków zdelegalizowanej „Solidarności”. Uroczystości jasnogórskie miały być do tego okazją⁶⁵. O inicjatywnie aktora Macieja Rayzachera, który chciał na Jasnej Górze zorganizować spotkanie byłych działaczy KOR-u bezpieczeństwa mogła dowiedzieć się od jego rozmówcy, czyli o. Efrema Osiedlego, który działał jako TW „Bonifacy Szczepaniak”⁶⁶.

Według danych SB, na uroczystości 26 sierpnia spoza Częstochowy dotarło 150 tysięcy wiernych. Natomiast kazanie prymasa Glempa do pielgrzymów władze partyjno-państwowe odebrały jako polityczne i rzeczywiście takie było. Prymas informował wiernych o protestach i interwencjach episkopatu w sprawie internowanych, o złożonej propozycji zwolnienia z internowania kobiet, o upominaniu się Kościoła o likwidację miejsc internowania i amnestię. Podał przykład wdowy, która kiedyś straciła męża, oficera AK, rozstrzelanego w lubelskim więzieniu. Teraz syn tej kobiety został internowany. Prymas przypomniał zbrodnie stalinizmu. Wyraźnie wskazał, że stoi po stronie robotników. Nawoływał jednak do zachowania spokoju.

bilusz 600 lecia Jasnej Góry i Obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, Chicago 1982, Instytutu im. Romana Dmowskiego w Ameryce Oddział w Chicago, k. 70–102.

⁶³ AAG, Albumy, sygn. AL 418, Obchody Jubileuszu Jasnogórskiego w diecezji Chicago (USA), b.p.; *ibidem*, sygn. AL 419, Obchody Jubileuszu Jasnogórskiego w diecezji Chicago (USA), b.p.

⁶⁴ *Niektóre przejawy działalności kleru* [27 VIII 1982 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 133–134.

⁶⁵ AIPN Ka, 027/563, Meldunek operacyjny zastępcy naczelnika Wydziału III KW MO w Częstochowie, kpt. Aleksandra Skrzypczyka z dnia 4 VIII 1982 r., k. 11; *ibidem*, Meldunek operacyjny zastępcy naczelnika Wydziału III KW MO w Częstochowie, kpt. Aleksandra Skrzypczyka z dnia 16 VIII 1982 r., k. 13; *ibidem*, Meldunek operacyjny zastępcy naczelnika Wydziału III KW MO w Częstochowie, kpt. Aleksandra Skrzypczyka z dnia 19 VIII 1982 r., k. 14.

⁶⁶ *Ibidem*, Notatka służbowa por. Zdzisława Warkiewicza z dnia 30 IX 1982 r., k. 69.

Stwierdzał, że Kościół zdaje sobie sprawę z gniewu wiernych, ale gniew jest złym doradcą, odbiera rozumowanie, może wyprowadzić ludzi z zakładów pracy na ulice, a „Naprzeciw stoi matador: nie gniewa się, ale rozumuje bo ma niewspółmierną przewagę nad silniejszym, ale rozgniewanym przeciwnikiem”⁶⁷.

31 sierpnia na Jasnej Górze zorganizowano obchody Dnia Solidarności. Do uczestnictwa wzywano w „CDN”, piśmie wydawanym przez działającą w podziemiu „Solidarność”. Uroczystości rozpoczęto mszą świętą w intencji ojczyzny, o 17⁰⁰ odprawionej w kaplicy Matki Bożej. Później zebrani poszli złożyć kwiaty na Grobie Nieznanego Żołnierza. Według znajdującego się na ulotkach programu, tam obchody miały się zakończyć⁶⁸. Wypadki jednak potoczyły się inaczej. Według ustaleń Wojciecha Rotarskiego, opartych na informacjach działacza „Solidarności”, zebrano tam ok. 20 tysięcy ludzi (wg SB – 10 tysięcy). Z biało-czerwonymi flagami i napisem „Solidarność” weszli w Aleje Najświętszej Maryi Panny. Liczba manifestantów rosła. Niektóre źródła piszą nawet o 40 tysiącach osób. Drogę w kierunku al. Wolności zagrodziły im oddziały ZOMO. Tłum ruszył w kierunku katedry. Padaly okrzyki: „Uwolnić Lecha!”, „Solidarność!”, „Chcemy Papieża!” i inne. Przed katedrą zebrani odmówili na kolanach dziesiątkę różańca, uczcili pamięć zamordowanych robotników, odśpiewali „Boże, coś Polskę” i hymn narodowy. Kiedy zaczęli rozchodzić się do domu, ZOMO zaatakowało. Milicjanci użyli armatek wodnych, gazów i petard. Bili uczestników manifestacji, ale też przypadkowe osoby. Ludzie bronili się tworząc barykady z ławek i koszy na śmieci. ZOMO pacyfikowało miasto do północy⁶⁹. Nieco inaczej przebieg tych wypadków relacjonował sekretarz KW PZPR w Częstochowie, Henryk Jąderko. W telexie do KC PZPR pisał o liczbie 7-8 tysięcy osób, które po odśpiewaniu hymnu narodowego i pieśni „Boże coś Polskę” ruszyły Alejami w kierunku centrum. Informował swoich zwierzchników, że w tłumie pojawiały się wezwania do marszu „na areszt” i „na komendę MO”, co miało usprawiedliwiać działania ZOMO. Według niego liczba uczestników malała, najpierw do 2 tysięcy, a następnie do 1500 osób. ZOMO przystąpiło do „rozpraszania tej grupy” o godzinie 19⁴⁰. Informował, że zakończenie działań przeciwko kilkudziesięciosobowym grupom w centrum miasta nastąpiło do godziny 23⁰⁰. Zatrzymano 112 osób, w tym 6 kobiet i 4 nieletnich⁷⁰. Czytając te informacje należy wziąć pod uwagę, że sekretarz usprawiedliwiał działania ZOMO i chciał zminimalizować skalę protestu w Częstochowie. W związku z tym liczba

⁶⁷ J. Glemp, *Z Jasnogórskiego Szczytu...*, s. 41–42; *Niektóre tezy przemówienia prymasa Glempa na Jasnej Górze* [26 VIII 1982 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 130–131.

⁶⁸ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 151 PO, Ulotka Międzyzakładowego Komitetu Koordynacyjnego NSZZ „Solidarność”, k. 72.

⁶⁹ W. Rotarski, *NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa...*, s. 860–861.

⁷⁰ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 25, Telex sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 1 IX 1982 r., k. 7–9.

uczestników, wskazywana przez działaczy „Solidarności”, wydaje się być bardziej wiarygodna, choć pewnie nieco zawyżona.

Całość zdarzeń obserwowały patrole Oddziałów Polityczno-Obronnych (nie wiadomo jaki był ich udział w tłumieniu manifestacji). Były to paramilitarne i utajnione jednostki, utworzone tuż przed wprowadzeniem stanu wojennego. Składały się z aktywistów partyjnych i emerytowanych oficerów MO, SB i wojska. Poszczególne drużyny i plutony OPO wykorzystywano do ochrony budynków partyjnych i patrolowania ulic. Często czyniły to wspólnie z milicjantami⁷¹. W tym przypadku patrole obserwowały Jasną Górę i zmierzających tam ludzi. W przekazanej milicji informacji zawarto różne spostrzeżenia. Jednym z pierwszych było to, że przybywający na uroczystości ludzie nie uzewnętrzniali chęci uczestnictwa w demonstracji. Patrole zwróciły uwagę na przypinanie przez nich znaczków „Solidarności” po wejściu do podjasknogórskiego parku. Przed mszą 50 osób wniosło na teren klasztoru 25 waliz ze skóry. Grupę tę prowadziło trzech kleryków. Na przystankach tramwajowych ktoś przekazywał sobie informacje, a niektóre ławki przy pl. Marcelego Nowotki (dziś pl. Ignacego Daszyńskiego) były wykorzystywane jako punkty kontaktowe. Siadający odrywali przyczepione od spodu kartki, czytali je i chowali do kieszeni. Przy pl. Władysława Biegańskiego doszło do rozpoznania członka jednego z patroli. Ktoś rzucił uwagę: „Przecież jest to major UB”. Kiedy już rozpoczęła się demonstracja, wiele osób włączało się do niej, podnosząc rękę ze znakiem V. Na rogu al. Wolności i ul. Waszyngtona doszło do obrzucenia kamieniami wozu milicyjnego. Rzucali młodzi ludzie a kamienie podawały im starsze kobiety. Kiedy manifestujący znaleźli się przed katedrą, część osób starszych opuściła grupę, a pozostała głównie młodzież⁷².

Następnego dnia, 1 września, ponownie doszło do starć ulicznych. Tym razem milicjanci zaatakowali młodzież wracającą z nabożeństwa na Jasnej Górze. Pacyfikacja trwała do godz. 2 w nocy⁷³. O. Janusz Zbudniewek opisuje:

„Tłukli ją pałkami, paraliżowali gazami i oblali strumieniami wody z wozów bojowych. Jasna Góra stała się wówczas ponownie główną przystanią spotkań, nabożeństw i manifestacji patriotycznych”⁷⁴.

Z kolei w zapiskach arcybiskupa Bronisława Dąbrowskiego pod datą 31 sierpnia znajdujemy:

„Przeżyliśmy dziś ogromne napięcie i bolesne wydarzenie. Manifestacje uliczne «Solidarności» stłumione siłą. Było to okropne. Zachowanie się ZOMO było

⁷¹ Ł. Kamiński, *Jak partia szła na wojnę*, <http://www.tygodnik.com.pl/numer/2750/kaminski.html> [dostęp: 8 VIII 2020].

⁷² APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 151 PO, Zestaw skrótowy treści meldunków od patroli Oddziałów Polityczno-Obronnych w dniu 31 VIII 1982 r. w godzinach od 14⁰⁰ do 22⁰⁰, k. 295–297.

⁷³ *Ibidem*, s. 861; AAN, UdsW, sygn. 126/1, Opracowanie, k. 4.

⁷⁴ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowym...*, s. 232–233.

bestialskie i prowokujące. Bili spokojnych przechodniów i ludzi Bogu ducha winnych. Petardy, świece dymne leciały na ludzi, domy, w otwarte okna bez ograniczeń. Boże, Boże, skąd w tych Polakach tyle bestialstwa. Okazuje się, że nie tylko z narodu niemieckiego wyszły grupy zwierząt, a nie ludzi. Siłą się nie doprowadzi do pokoju i porozumienia – siła tylko eskaluje niepokój, napięcie i zemstę⁷⁵.

W ciągu tych dwóch dni zatrzymano 460 osób, a kilku zomowców odniosło obrażenia (informacja o rannych 16 zomowcach jest przesadzona, bo w dokumentach sądowych znajduje się jedynie 7 obdukcji lekarskich)⁷⁶.

W KC PZPR odnotowano wystąpienia na ten temat prymasa Glempa i bp. Ignacego Tokarczuka podczas mszy w Sali Rycerskiej na Jasnej Górze w dniu 4 września. Prymas podkreślał w imieniu episkopatu, że zdaje sobie sprawę z układu sił w Polsce, a pobicie młodzieży nazwał krzywdzącym. Bp Tokarczuk z kolei wyraził wiarę w nadejście nowej Wiosny Ludów⁷⁷. Następnego dnia przemówił do wielotysięcznego tłumu przybyłego na kolejną Pielgrzymkę Rolników Polskich. Domagał się przywrócenia działalności związków zawodowych, w tym najważniejszego – „Solidarności”, uwolnienia internowanych i ogłoszenia amnestii, wreszcie dialogu rządu z narodem⁷⁸. Rolnicy złożyli wotum, na którym obok kłosów zboża umieszczono napis NSZZ RI Solidarność⁷⁹.

W następnych tygodniach z komitetów wojewódzkich do KC PZPR wpływały informacje o „wrogich” wystąpieniach księży i biskupów. Do takich zaliczano mówienie wiernym o wydarzeniach w Częstochowie. Traktowano to jako słowne ataki na siły porządkowe. Według przekazu partyjnego były to zarzuty rzekomo złego postępowania sił porządkowych. Cytowano bp. Barełę, który na konferencji księży dziekanów komentował, że z powodu rozrzuconych gazów bp Ablewicz musiał przerwać drogę krzyżową po wałach jasnogórskich. Wskazywano też na bp. Musiela i proboszcza parafii Dziektarzewo w województwie ciechanowskim, który opowiadał o napaści ZOMO na młodzież w dniu 1 września⁸⁰.

5 września 1982 r. w sanktuarium odbyły się dożynki współorganizowane przez „Solidarność” Rolników Indywidualnych. Była to pierwsza taka uroczystość po

⁷⁵ P. Raina, *Stan wojenny w zapiskach arcybiskupa Dąbrowskiego...*, s. 98.

⁷⁶ M. Nowakowska Majcher, *Opozycja w regionie...*, s. 56.

⁷⁷ *Niektóre przejawy działalności kleru* [14 IX 1982 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 147.

⁷⁸ BK PAN, Spuścizna Stanisława Oyrzyńskiego, BK 13784, Ks. biskup Ignacy Tokarczuk, Homilia wygłoszona podczas jubileuszowej pielgrzymki rolników polskich w dniu 5 IX 1982 r., k. 241–243; M. Nowakowska Majcher, *Opozycja w regionie...*, s. 57; P. Raina, *Stan wojenny w zapiskach arcybiskupa Dąbrowskiego...*, s. 33–34.

⁷⁹ APK, *Zbiór wydawnictw i druków ulotnych Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Rolników Indywidualnych „Solidarność”*, sygn. 13, Fotografia wotum złożonego przez rolników na Jasnej Górze w 1982 r., b.p.; *ibidem*, sygn. 14, Fotografia pielgrzymki rolników na Jasnej Górze, b.p.

⁸⁰ *Niektóre przejawy działalności kleru* [29 IX 1982 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 152–153.

wojnie. Podczas apelu jasnogórskiego modlono się za represjonowanych, internowanych i aresztowanych. Podczas mszy o godz. 9⁰⁰ o. Zachariasz Jabłoński wygłosił kazanie, w którym mówił o internowanych i bitych opozycjonistach⁸¹. Przybyło około 300 tysięcy rolników. Podczas kolejnego nabożeństwa został odczytany list Jana Pawła II, a bp Ignacy Tokarczuk wygłosił kazanie, w którym porównał czas stanu wojennego w PRL z okupacją niemiecką, zażądał przywrócenia „Solidarności”, wypuszczenia internowanych na czele z Lechem Wałęsą i ogłoszenia amnestii. Przemawiając w obronie praw rolników przypomniał, jaki opór stawiali przed kolektywizacją. Jego homilia spotkała się z ostrą krytyką władz państwowych, m.in. na konferencji prasowej rzecznika rządu Jerzego Urbana. Wystąpił wtedy kierownik Urzędu do spraw Wyznań, Adam Łopatka. Na Jasnej Górze po uroczystościach odbyło się spotkanie, na którym ustalano kwestie związane z powołaniem Duszpasterstwa Rolników. Omówiono koncepcję pomocy zachodniej dla rolnictwa w Polsce. SB aresztowało potem kilkunastu uczestników tego spotkania, a próby wstawienia się za nimi przez Kościół były bezskuteczne. Bezpieka dążyła do skompromitowania przywódców ruchu i zdławienia duszpasterstwa. Bezskuteczne, gdyż ośrodki Duszpasterstwa Rolników zaczęły powstawać w parafiach całego kraju. Okazje do przypominania o problemach wsi dawały kolejne, coroczne dożynki, uroczystości rocznicowe i pielgrzymki Jana Pawła II do Polski⁸². Celem pielgrzymek rolników było też inne sanktuarium pod opieką paulinów – kościół Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Biechowie w Wielkopolsce. W 1986 r. głoszone tam kazania wikariusza ks. Marka Kowalskiego były powodem skarg Wydziału do spraw Wyznań do generała zakonu o. Płatka⁸³.

Także we wrześniu 1982 r. odbyła się pielgrzymka harcerzy pod hasłem „Harcerze wierni Bogu i Polsce”, uczestniczyli w niej także kombatancki Polski Walczącej. W sanktuarium złożono wotum z wrytym tekstem Prawa i Przysięgi Harcerskiej i ogłoszono apel Krajowego Duszpasterstwa Harcerki i Harcerzy, w którym wzywano do zachowania tolerancji światopoglądowej i możliwości swo-

⁸¹ AIPN, 001708/3136, Olgierd Paszkiewicz, „Dożynki prawdziwe” w *Częstochowie jako forma antysocjalistycznej indoktrynacji rolników indywidualnych realizowana przez Kościół rzymskokatolicki w latach 1982–1987*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem kpt. mgr. Tadeusza Olszewskiego. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1988, k. 24–25; A.W. Kaczorowski, *Kościół wobec rolniczej „Solidarności”* [w:] „Solidarność” rolników 1980–1989, red. A. W. Kaczorowski, Warszawa 2010, s. 135–136.

⁸² R. Łatka, „Był człowiekiem dla PRL bardzo niebezpiecznym...” *Ordynariusz przemyski, arcybiskup Ignacy Tokarczuk w świetle wspomnień i relacji*, „Glaukopis” 2017, nr 35, s. 323–324; M. Szytyła, *Duszpasterstwo Rolników w archidiecezji krakowskiej w latach 1982–1989* [w:] *Duszpasterstwa środowiskowe w latach 1945–1989: archidiecezja krakowska*, red. C. Kuta, J. Marecki, Kraków 2014, s. 136–137; J. Olszek, „Solidarność” Rolników Indywidualnych 1981–1989 [w:] „Solidarność” rolników 1980–1989, red. A. W. Kaczorowski, Warszawa 2010, s. 139–196.

⁸³ AIPN Po, 44/28, Pismo dyrektora WdsW UW w Poznaniu Edmunda Kędzierskiego do generała zakonu o. Józefa Płatka z dnia 4 VII 1986 r., k. 6–10.

bodnego odbywania praktyk religijnych⁸⁴. Jerzy Parzyński pisze nawet, że Komenda Hufca w Częstochowie, współdziałając z SB, utworzyła specjalną grupę, której zadaniem było uczestnictwo i śledzenie zlotów harcerskich na Jasnej Górze, rozpoznanie uczestników, a szczególnie ustalenie kierowników przybyłych grup. Grupa fotografowała, filmowała, a później przekazywała materiały funkcjonariuszom aparatu bezpieczeństwa. Zatrzymanych harcerzy namawiano do współpracy z bezpieką, szantażując usunięciem ze szkoły, uczelni lub aresztowaniem⁸⁵.

W październiku 1982 r. nie dawali o sobie zapomnieć działający w podziemiu opozycjoniści. Najpierw na jednym ze słupów ogłoszeniowych zamieścili informację, że 13 października 1982 r. w Sali Rycerskiej na Jasnej Górze odbędzie się spotkanie członków „Solidarności” (na ulotce napisali jeszcze, że związek odtąd będzie działał na wzór Maksymiliana Kolbego), a także zamieścili inwektywy pod adresem gen. Jaruzelskiego⁸⁶. Później zachęcali do udziału w mszy w dniu 17. tego miesiąca na Jasnej Górze. Komuniści spodziewali się akcji protestacyjnej podobnej do tej, jaka wydarzyła się 31 sierpnia. Rzeczywiście w sanktuarium odprawiono mszę w rocznicę poświęcenia sztandaru NSZZ „Solidarność” Kolejarzy Regionu Częstochowskiego i rocznicę wyboru Ojca Świętego Jana Pawła II. Choć podczas nabożeństwa nie doszło do incydentów politycznych, to nie brakowało ich na placu pod Jasną Górą. Pod figurą Matki Bożej ułożono z kwiatów krzyż, symbol Polski Walczącej i literę V. Na krzyżu położono tabliczkę z napisem „Solidarność”. Wokół figury gromadzili się ludzie. Kiedy po godz. 11⁰⁰ z sanktuarium zaczęli wychodzić uczestnicy nabożeństwa, zaczęto wznosić okrzyki: „Walęsa!”, „Chcemy papieża!”, „Chcemy chleba!” i „Chcemy żyć!”. Pojawił się białoczerwony transparent z napisem „Solidarność”. Liczbę osób wychodzących z sanktuarium w sprawozdaniu sekretarza Henryka Jąderki oszacowano na ok. 20 tysięcy, a liczbę osób, które pozostały na placu pod figurą, na około 2 tysiące. Z czasem protestujący rozeszli się, a milicja nie interweniowała. W związku z tym Jąderko uznał, że opozycjoniści ponieśli porażkę, gdyż nie udało im się zgromadzić większej liczby uczestników protestu i rozwinąć go. Wskazywał też, że działacze podziemnej „Solidarności” w „szeptanej propagandzie” rozpowszechniali informacje o sukcesie tej akcji i wyrażali wiarę w odrodzenie się „Solidarności”⁸⁷. Zajścia te obserwowali zakonnicy i zgromadzeni na Jasnej Górze księża. Weszli na wały

⁸⁴ W. Hausner, M. Kapusta, *Duszpasterstwo Harcerek i Harcerzy przy kościele p.n. śm. Idziego w Krakowie w latach 1982–1989* [w:] *Duszpasterstwa śródoniskowe w latach 1945–1989: archidiecezja krakowska*, red. C. Kuta, J. Marecki, Kraków 2014, s. 162–163.

⁸⁵ J. Parzyński, *Ruch harcerski Rzeczypospolitej 1983–1989*, Kraków 1991, s. 124.

⁸⁶ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 145, Notatka Sektora Informacji i Analiz KW PZPR z 13 X 1982 r., k. 53.

⁸⁷ *Ibidem*, sygn. 1/VII/16, t. 25, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR z dnia 18 X 1982 r., k. 153–154; *ibidem*, sygn. 151 PO, Ulotki Międzyzakładowego Komitetu Koordynacyjnego NSZZ „Solidarność” Częstochowa, k. 48–49, 52.

i żywo komentowali to, co widzieli. Ich wypowiedzi znalazły się w raporcie KW PZPR do centrali partyjnej w Warszawie:

„– Na co te kolumny samochodów milicyjnych, po co te liczne patrole? Łażą po ulicach z pałami, podsycają nienawiść i denerwują ludzi.

– Nikt ich nie zaczepia, oni specjalnie prowokują. Ludzie jak wyjdą z Jasnej Góry, to chcą iść do domów spokojnie, a nie przez las palek milicyjnych.

– W ostatnich miesiącach milicja się strasznie upodliła. Oni nie będą w stanie odrobić tego zaufania, jakim dotychczas byli darzeni przez społeczeństwo.

– Do nowych związków nikt nie przystąpi. Propaganda w TV nie przyniesie władzy korzyści. Ludzie doskonale wiedzą, że to jest wszystko doskonale wyreżyserowane i nagrane przez «szpiclów» – kolaborantów⁸⁸.

Według informacji z KW w październiku 1982 r. na Jasnej Górze doszło też do spotkania podziemnej „Solidarności”. Przekazywano instrukcje przez Janusza Walentyłowicza i Lucynę Czajkę w sprawie planowanej akcji protestacyjnej na dzień 10 listopada, czyli w drugą rocznicę zarejestrowania przez Sąd Wojewódzki w Warszawie NSZZ „Solidarność”⁸⁹. Do udziału w manifestacji pod hasłami: walki z przemocą władz, w obronie prześladowanych i internowanych oraz o przywrócenie praw obywatelskich wzywał Biuletyn Informacyjny „Solidarności” podziemnej „CDN”⁹⁰. 10 listopada o godzinie 17 mieszkańcy Częstochowy przed figurą Matki Bożej, pod szczytem, ułożyli z kwiatów i zniczy „Krzyż Solidarności” o długości około 100 m. W ten sposób symbolicznie połączono figurę z Grobem Nieznanego Żołnierza. O godzinie 18⁰⁰ na Jasnej Górze rozpoczęła się msza w intencji uwięzionych i internowanych. Idący na nią wierni wnosili okrzyki: „Polska nasz!” „Papież w Polsce!”, „Prymas z nami – my z prymasem!”, „Zwolnić Lecha!”, „Solidarność!”, „Skończyć wojnę!”. Po mszy, pod figurą Matki Bożej zgromadził się tłum ludzi, głównie młodzieży. Zebrani odśpiewali pieśń „Żeby Polska była Polską”. Następnie kilkadziesiąt osób, ponownie wnosząc okrzyki, udalo się na Grób Nieznanego Żołnierza.

Do akcji wkroczyła milicja, która rozpędzając demonstrację, zatrzymała pięciu jej uczestników i legitymowała przechodniów⁹¹. Następnego dnia, z okazji 64 rocznicy odzyskania niepodległości (11 listopada 1918 r.), na Jasnej Górze paulini odprawili mszę w intencji ojczyzny. Przybyło około 2500 osób (dane KW PZPR), które na zakończenie, z podniesionymi palcami rąk ułożonymi w kształt litery V, odśpiewały Rotę. Po mszy około tysiąca osób ponownie zebralo się na placu pod-

⁸⁸ *Ibidem*, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 21 X 1982 r., b.p.

⁸⁹ *Ibidem*, *Niektóre przejawy działalności kleru* [25 X 1982 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 162.

⁹⁰ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 151 PO, Biuletyn Informacyjny „CDN”, nr 16, k. 5

⁹¹ *Ibidem*, sygn. 1/VII/16, t. 26, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 10 XI 1982 r., k. 32–33.

jasnogórskim pod figurą Matki Bożej. Demonstranci krzydzeli: „Polska nasza!”, „Skończyć wojnę!”, „Reżim precz!”, „Gestapowcy!”. Wtedy do likwidowania demonstracji przystąpiła milicja, zatrzymując ponad 50 osób⁹².

⁹² *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 11 XI 1982 r., k. 39.

Ilustracje 41 i 42. Materiały operacyjne SB. Zdjęcia z obserwacji kryptonim „Sztandar”, przeprowadzonej 17 X 1982 r. na terenie Częstochowy, podczas uroczystości z okazji pierwszej rocznicy poświęcenia sztandaru NSZZ „Solidarność” Kolejarzy Regionu Częstochowa. W komunikacie zastępcy naczelnika Wydziału „B” KW MO w Częstochowie, mjr. Bogdana Węgrzyńskiego czytamy: „Przed figurą M[atki] B[ożej] Cz[ęstochowskiej] na placu przed klasztorem zauważono na ziemi krzyż zrobiony z kwiatów, zniczy i zapalonych świec. Na przecięciu ramion krzyża położony był proporzcyk z napisem «Solidarność» oraz obraz MBCz. Wokół krzyża stało 30 osób, wśród których nie zauważono działaczy byłej «Solidarności». Dalej major informował, że po nabożeństwie pod figurą zebrało się około 2 tysięcy osób, które odśpiewały hymn państwowy i skandowały hasła „Solidarność!”, „Uwolnić Lecha!”, „Chcemy chleba!”, „Zwyciężymy!”, „Skończyć wojnę!”, „Wolne związki!” i „Chcemy papieża!”. Dwóch mężczyzn wspięło się na cokół figury i zawiesiło flagę biało-czerwoną z napisem „Solidarność”. Jednocześnie u dołu krzyża rozwinięto szarfy, ułożone w kształcie litery V. Na szarfach widniały napisy: „Zwyciężyć i spocząć na laurach to kłęska, być zwyciężonym i nie ulec to zwycięstwo NSZZ «Solidarność»” oraz „Tylko pod tym krzyżem [tylko] pod tym znakiem Polska jest Polską a Polak Polakiem”. 18 X 1982 r., Częstochowa (AIPN Ka, 027/563, k. 77, 81–82, 105–106).

W tym czasie w Częstochowie trwała walka z podziemną „Solidarnością”. Jako przykład można przytoczyć historię rozbicia przez SB struktur organizacji wydającej biuletynu „CDN” i „Solidarność HBB”. Kiedy na terenie miasta ujawniono 570 sztuk biuletynu „CDN”, postanowiono o rozpoczęciu sprawy operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Malkontent”. Prowadzący ją Wydział V, ściśle współpracował m.in. z Wydziałem IV. W toku sprawy wykorzystano 9 tajnych współpracowników i stosowano kombinację operacyjną polegającą m.in. na wprowadzeniu w środowisko podziemia TW, który został partnerem jednej z działaczek „Solidarności”. Zatrzymano go nawet razem z tą kobietą podczas przeszukiwania mieszkania, gdzie mieściła się drukarnia. Innemu opracowano legendę, że był represjonowany na terenie Wrocławia. Z kolei umiejętnie zwrócono

uwagę na innego z działaczy podziemnej „Solidarności”, którego koledzy zaczęli podejrzewać o kontakty z SB⁹³.

22–29 listopada 1982 rozpoczęto peregrynację obrazu z Jasnej Góry do Gniezna. Uroczystość zaczęła się od przejścia obrazu i drogi krzyżowej na wałach. Obraz przewożono samochodem „Nysa” przez Inowrocław, Bydgoszcz i Strzelno. W Gnieźnie obecny był prymas Glemp⁹⁴. Sprawą interesowali się komuniści, ale w obliczu kolejnych wydarzeń przestała być taka istotna.

30 listopada i 1 grudnia na Jasnej Górze przebywali Lech Wałęsa z żoną i ks. Henryk Jankowski. W informacji KW do KC PZPR podano dość szczegółową relację. Na miejscu były trzy zachodnioeuropejskie ekipy telewizyjne i fotoreporterzy. Szczególnie cytowano słowa ks. Jankowskiego, który dziękował paulinom za możliwość modlitwy w imieniu „braci więzionych, internowanych, przesładowanych, poniewieranych, wszystkich robotników walczących o prawdę, sprawiedliwość i wolność dla naszej Rzeczypospolitej”⁹⁵. Wałęsa na Apel Jasnogórski przeszedł przez szpaler ludzi, szedł w towarzystwie przeora Kunza, przed nimi młoda dziewczyna niosła tabliczkę z napisem „Solidarność”⁹⁶. Związki Lecha Wałęsy i ks. Henryka Jankowskiego z zakonem były na tyle silne, że Rada Generalna Paulinów postanowiła przyjąć ich do konfraterni paulińskiej. Dzięki zainstalowanym podsłuchom, a pewnie także i informatorom, funkcjonariusze bezpieki dowiedzieli się o tym wcześniej niż społeczność zakonna. Informację tę wykorzystano do kampanii propagandowej, ośmieszającej Wałęsę, ks. Jankowskiego i paulinów⁹⁷. W efekcie ks. Jankowskiemu przywilej konfraterni wręczył wikariusz generalny zakonu o. Paweł Kosiak w dniu 24 marca 1984 r. podczas zjazdu stoczniovców. Ks. Jankowski poprowadził tego dnia, nagrywaną przez zagraniczne ekipy telewizyjne: ZDF, CBS i NBS, drogę krzyżową po wałach jasnogórskich. Rozwinięto transparenty „Solidarności” i chorągiewki z napisami: „Gdańsk”,

⁹³ AIPN, 001708/2718, Krzysztof Nalbert. *Współdziałanie pionów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa z pionem śledczym w latach 1981–1985 na przykładzie wybranych spraw operacyjnych, realizowanych w zakresie zwalczania antypaństwowej działalności politycznej w Wojewódzkim Urzędzie Spraw Wewnętrznych w Częstochowie*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem kpt. mgr. Witolda Grefkowicza. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1986, k. 40–45. Na istnienie struktur podziemnej „Solidarności” wskazywał np. w marcu 1984 r. przyszły TW „Tolek”, *vide*: AIPN Ka, 0026/1491, t. 1, Notatka służbowa starszego inspektora Wydziału V por. Leszka Kuli z rozmowy z kandydatem na TW A. Ch. z 8 III 1984 r., k. 17.

⁹⁴ AAG, Albumy, sygn. AL 615, Album z peregrynacji obrazu Matki Bożej z 22–29 XI 1982 r., b.p.

⁹⁵ *Niektóre przeżycia działalności kleru* [4 XII 1982 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 174; APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 2 XII 1982 r., b.p.

⁹⁶ *Niektóre przeżycia działalności kleru...*, s. 174

⁹⁷ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego...*, s. 238.

„Solidarność 83”. Wręczenie przywileju konfraterni Wałęsie odraczano w czasie i nastąpiło to dopiero 30 września 1984 r.⁹⁸

W grudniu 1982 r. ulotki podziemnej „Solidarności” informowały o kolejnej akcji protestacyjnej, zaczynającej się mszą w sanktuarium. Na 16 grudnia zaplanowano dzień pamięci po stoczniovcach, zabitych w 1970 r. na Wybrzeżu, a także po górnikach z Kopalni Węgla Kamiennego „Wujek”, zabitych w pierwszych dniach stanu wojennego. Uczestnicy mieli po mszy udać się na Grób Nieznanego Żołnierza, uczcić pomordowanych minutą ciszy, odśpiewać pieśni patriotyczne i zapalić znicze przy płonącym cały czas „Krzyżu Solidarności”. SB nocą usuwało te znicze, a za dnia mieszkańcy układali nowe. Komuniści odbierali ten krzyż jako formę demonstracji⁹⁹. W raporcie TW „Stelmach” czytamy:

„W dniu 16.12.[19]82 r. uczestniczyłem w Mszy Świętej na Jasnej Górze, która rozpoczęła się o godz. 17.00 a do przyścia nawoływały ogłoszenia wydane przez «Solidarność» z Częstochowy. Moje uczestnictwo w Mszy [św.] nastąpiło za wiedzą organów SB w Piotrkowie Tryb[unalskim]. Do Częstochowy zabrałem ze sobą łącznika Michalskiego Leszka, o którym wspominałem wielokrotnie w poprzednich raportach. W Częstochowie byliśmy już o godzinie 16.00. Dało się zauważyć dużo patroli milicyjnych (po 5 i 10 osób). Początkowo ludzie zaczęli przychodzić pojedynczo, później małykami grupkami. Tuż przed uroczystością ruch się nasilił tak, że razem na Jasnej Górze mogło być około czterech tysięcy ludzi. Zapalono na Alei na Jasnej Górze znicze w kształcie krzyża ułożonego bezpośrednio wzdłuż całego dojścia do pomnika Matki Bożej. Msza [Św.] rozpoczęła się tak jak każda inna (nie było w jej trakcie żadnych wypowiedzi ze strony księży, które nawiązywałyby do tego co później miało nastąpić). Po zakończeniu Mszy [św.] pozostało wiele osób z palcami uniesionymi do góry jak gdyby szycujących się. [...] Uczestnicy Mszy św. ustawili się na alejce od pomnika Matki Boskiej do pomnika Nieznanego Żołnierza. Zaśpiewano hymn «Jeszcze Polska nie zginęła», «Boże coś Polskę», następnie ktoś rzucił hasło «Solidarność» i wszyscy zaczęli skandować to słowo, następnie «wolne związki», «Leszek z nami». W tym czasie okolice Jasnej Góry obstawione były kordonem sił porządkowych. [...] Siły porządkowe zaczęły nawoływać do rozejścia się. Powiedziałem [Leszkowi] Michalskiemu abyśmy poszli w kierunku [...] stacji PKP. Przeszliśmy poprzez kordon

⁹⁸ *Ibidem*, s. 239; APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 20 III 1984 r., b.p.; J. Mozga, *Jasna Góra w sbytkowym okresie totalitaryzmu...*, s. 262.

⁹⁹ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 151 PO, Ulotki „Solidarności” podziemnej, k. 17, 19, 171, 182; *ibidem*, Biuletyn Informacyjny „CDN”, nr 18, k. 180; *ibidem*, sygn. 1/VII/16, t. 28, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 14 IV 1983 r., k. 22.W. Rotarski, *Krzyż naszym znakiem. Adam Czarnota wspomina postawienie krzyża na częstochowskim Grobie Nieznanego Żołnierza w 1987 r.*, cz. 1, „Gazeta Solidarna”, 24 VII 2006 r., Częstochowa, nr 205, s. 9.

ZOMO na drugą stronę ulicy, gdzie zaczęli się gromadzić ludzie (w Alejach) w ilości 2 tys. osób. Manifestacyjnie zaczęły jeździć wozy z działkami wodnymi. Zaczęły też jeździć gaziki z wyrzutniami gazu – nie było dla nich żadnej drogi, wjeżdżali w środek tłumu na chodnik, w poprzek ulicy, po schodach, nie zatrzymując się ani na chwilę. Ludzie bardzo bluźnili widząc takie zachowanie się ZOMO¹⁰⁰.

W 1983 r. na Jasnej Górze kontynuowano modlitwy za ojczyznę, a także w intencji uwieczonych i prześladowanych, co było odnotowane w informacjach do KC PZPR w Warszawie¹⁰¹. 27 marca tego roku w Sali Rycerskiej odbyły się rekolekcje dla około 300-osobowej grupy działaczy „Solidarności”. Wielu z nich zostało zwolnionych z internowania. Najliczniej reprezentowali regiony: częstochowski, śląsko-załębiowski, radomski. Byli też przedstawiciele z Bydgoszczy, Szczecina i Wałbrzycha. Zebrani modlili się o reaktywowanie związku zawodowego, a także w intencji aresztowanych, internowanych i prześladowanych. Zdawali sobie sprawę z obecności agentów. Dlatego przeor nie wyraził zgody na stemplowanie zaproszeń okolicznościową pieczęcią, a msza, w której uczestniczyli zebrani, została odprawiona bez kazania. Ktoś nawet powiedział, że w spotkaniu niektóre osoby uczestniczą służbowo i są gotowe do prowokacji. Po mszy działacze zebrali się ponownie w Sali Rycerskiej, aby odśpiewać pieśni religijno-patriotyczne. Jedna z kobiet zaproponowała zebranie pieniędzy na ofiarowanie wota papieżowi. Postanowiono wykonać tablicę pamiątkową. Miała przedstawiać mapę Polski z naniesionymi miejscami internowania. Działacze „Solidarności” uchwalili rezolucję, wzywającą do natychmiastowego uwolnienia wszystkich uwieczonych za przekonania religijne i polityczne. Zaplanowano kolejne spotkanie. Dokładną relację z przebiegu zdarzeń otrzymał sekretarz KW PZPR w Częstochowie, który następnie informował o tym KC PZPR. Pisał, że w tym spotkaniu uczestniczyło trzech pracowników ambasady japońskiej, w tym sam ambasador¹⁰².

Na 1 maja 1983 r. podziemna „Solidarność” wzywała do zorganizowania kontrpochołu, który miał się kończyć pod szczytem jasnogórskim¹⁰³. Rozpoczął się on po mszy w katedrze, skąd uczestnicy przeszli Alejami NMP pod Jasną Górę. Nieśli biało-czerwone flagi, unosili dłonie, aby palcami pokazać literę V. Wznosili okrzyki: „Wałęsa!”, „Zwyciężymy!”, „Chodźcie z nami”, „Solidarność!”. Już samo zorganizowanie kontrpochołu można uznać za duży sukces podziemnej

¹⁰⁰ 1983 styczeń 6, *Piotrków Trybunalski – Informacja operacyjna TW „Stelmach”* [w:] „Solidarność”, *opozycja i opór społeczny w Regionie Częstochowskim...*, s. 267–268.

¹⁰¹ *Niektóre przemyślenia działalności kleru* [18 III 1983 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 179.

¹⁰² APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 28 III 1983 r., b.p.

¹⁰³ *Ibidem*, sygn. 1/VII/16, t. 28, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 27 IV 1983 r., k. 58.

„Solidarności”¹⁰⁴. 7 maja, podczas pielgrzymki akademickiej, przechodzący Alejami studenci rozwinęli transparenty z napisami: „Zwyciężymy” i „Solidarność”. Interweniowali milicjanci, którzy zatrzymali 3 osoby¹⁰⁵.

Prawdziwy pokaz siły, jaką niosła idea „Solidarności”, można było zobaczyć w czerwcu podczas przyjazdu Ojca Świętego. Tym razem negocjacje przedstawicieli Episkopatu Polski i rządu zakończyły się pomyślnie, choć władze państwowe obawiały się „rewolty”¹⁰⁶. Jednak teraz bardzo zależało im na wyprowadzeniu Polski z izolacji na arenie międzynarodowej. Ekipie Jaruzelskiego chodziło o poprawę wizerunku. Papieżowi nie pozwolono jednak na odwiedzenie wszystkich miejsc, do których chciał pojechać.

3. Druga pielgrzymka Jana Pawła II

Druga pielgrzymka papieska dała Polakom nadzieję¹⁰⁷. 4 maja 1983 r. zebrana na Jasnej Górze Konferencja Plenarna Episkopatu Polski wydała komunikat: „Oczekiwana pielgrzymka Ojca Świętego staje się dziś pielgrzymką narodowej nadziei. W duchu tej nadziei należy się spodziewać zniesienia stanu wojennego, przywrócenia pełnych swobód obywatelskich, zwolnienia więźniów skazanych w związku z wprowadzeniem stanu wojennego, puszczania w niepamięć czynów kwalifikowanych przez prawo w związku z tym stanem jako naruszające porządek prawny oraz przywrócenia na stanowiska pracy osób zwolnionych z niej ze względu na swoje przekonania”¹⁰⁸.

Powszechnie liczone, że pielgrzymka uspokoi sytuację w kraju i spowoduje zakończenie stanu wojennego. Jak donosił TW „Wiesław”, wielu mieszkańców Częstochowy spodziewało się ostrych słów ze strony papieża pod adresem władz, ale takie nie padły¹⁰⁹.

¹⁰⁴ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR z dnia 1 V 1983 r., k. 72.

¹⁰⁵ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR z dnia 9 V 1983 r., k. 96. *Vide*: R. Łatka, *Duszpasterstwo akademickie w polityce władz PRL w latach 1970–1989 na przykładzie województwa krakowskiego* [w:] *To idzie młodość. Młodzież w ideologii i praktyce komunizmu*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski 2016, s. 316.

¹⁰⁶ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej Przedstawicieli...*, s. 121–123.

¹⁰⁷ *Vide*: A. Lisowski, *W górnictwie – czas sukcesów i klęsk. Wspomnienia osobiste z epoki wielkich przemian*, t. 2, Katowice 2011, s. 367.

¹⁰⁸ *Pielgrzymka Ojca Świętego stała się pielgrzymką narodowej nadziei na zniesienie stanu wojennego. Komunikat ze 192 Konferencji Plenarnej (Jasna Góra, 4 maja 1983 r.)* [w:] P. Raina, *Kościół w Polsce 1981–1984*, London 1985, s. 198.

¹⁰⁹ AIPN Ka, 0026/1186, t. 2, Informacja agenturalna kpt. Jana Daniela spisana ze słów TW „Wiesław” z dnia 20 VI 1983 r., k. 38.

Ta pielgrzymka Jana Pawła II odbywała się już po słynnym zamachu na jego życie. Fakt ten aparat bezpieczeństwa wykorzystał w najdrobniejszym szczególe. Pod pretekstem zapewnienia odpowiedniego „bezpieczeństwa” zdecydowano o zamknięciu sanktuarium na trzy dni. Całe życie religijne trzeba było przenieść pod klasztor, a było zimno i padał deszcz. W tym czasie oficerowie mieli swobodny dostęp do wszelkich pomieszczeń. Zabójca ks. Jerzego Popieluszki, Grzegorz Piotrowski opowiadał później, że wraz z ekipą techników instalował przenośne urządzenie podsłuchowe w bibliotece klasztornej¹¹⁰. Bez wątplenia zamknięcie klasztoru przed przybyciem papieża dawało w tej materii szerokie możliwości i na pewno dobrze je wykorzystano¹¹¹. Z kolei instalacja podsłuchu telefonicznego miała charakter trwały. 3 października, czyli już jakiś czas od zakończenia pielgrzymki, o. Zachariasz Jabłoński prowadził rozmowę telefoniczną z o. Rufinem Abramkiem, będącym na Jasnej Górze. Dyskutowali na temat odrzuconego przez cenzurę artykułu do miesięcznika „Jasna Góra”. Kiedy o. Jabłoński proponował nowy tekst artykułu, do rozmowy włączył się nieznany mężczyzna i z ironią zasugerował żeby napisać o „wariacie z Gdańska”¹¹². Warto podkreślić, że podsłuchy były zakładane bez zgody prokuratora, a więc miały charakter nielegalny. Montowano je także w seminariach, kuriach, Klubach Inteligencji Katolickiej, podsłuchiowano najważniejszych duchownych w Polsce¹¹³. Na początku lat dziewięćdziesiątych podsłuch: mikrofon z nadajnikiem, znaleziono zamurowany w ścianie apartamentu prymasa na Jasnej Górze (z tych pomieszczeń korzystał też Jan Paweł II). Ostatni remont był tam robiony przed drugą pielgrzymką Ojca Świętego. Szukano też w bibliotece jasnogórskiej, gdzie obradowali biskupi na konferencjach episkopatu. Niczego jednak nie znaleziono, co dawało informację, że posiedzenia podsłuchiowano za pomocą doraźnie montowanego sprzętu¹¹⁴. Z kolei przed pierwszą pielgrzymką montowano dla klasztoru nową stację transformatorową. Praca trwała kilka dni. Podczas jednego z poranków pracownicy zakładu energetycznego napotkali jakieś nowe, nieznane sobie kable, położone od strony klasztoru. W samej stacji była nowa, nieznana czarna skrzynka, do

¹¹⁰ T. Fredro-Boniecki, *Znycięstwo księdza Jerzego. Rozmowy z Grzegorzem Piotrowskim*, Warszawa 1990, s. 52.

¹¹¹ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego totalitaryzmu...*, s. 235–236.

¹¹² Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra na przełomie epok 1978–1995...*, s. 40.

¹¹³ A. Zybortowicz, *Niewidoczna władza: komunistyczne państwo policyjne w Polsce lat osiemdziesiątych* [w:] *Skryte oblicze systemu komunistycznego. U źródeł zła...*, red. R. Bäcker, P. Hübner, Warszawa 1997, s. 160–171; D. Fedor, *Podsluchiwanie Jasnej Góry*, „Gazeta Wyborcza”, 22 V 1990, nr 117, s. 4; Z. Górniak, *Podsluch na Jasnej Górze*, „Trybuna Opolska”, nr 138 z 16 VI 1990; przedruk „Agora”, 1 VII 1990, nr 4, s. 7; M. Siembieda, *Watergate na Jasnej Górze*, „Wokanda” 1990, nr 15, s. 15. (Maj), *Nie ma już pluskiew na Jasnej Górze*, „Express Wieczorny”, 8 XI 1990 r., nr 216, w. 3, s. 1–2.

¹¹⁴ J. Widacki, *Czego nie powiedział Kiszczyk. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski*, Warszawa 1992, s. 113–114.

której nikt nie miał kluczy. Miała zamek typu „Yale”, co różniło ją od innych. Co ciekawe, w starej stacji znajdowała się taka sama skrzynka. Najprawdopodobniej zawierały bezpieczniki i zasilacz prądu stałego. Kierownik robót powiedział o „znalezisku” paulinom. Było oczywiste do czego mogła służyć. Istnienie podsłuchu potwierdziły też służby watykańskie. W stacjach, oprócz pracowników energetyki, aż do samej wizyty papieża znajdowali się funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa¹¹⁵. Zakładanie podsłuchu było działaniem na tyle utajnionym, że nie znajdujemy o nim informacji w opracowanym przez SB „Planie zabezpieczenia dostawy energii ze strony Energetyki do Jasnej Góry w okresie wizyty papieża J[ana] P[awła] II”¹¹⁶. Ponadto, po publikacji prasowej na ten temat, dyrektor Zakładu Energetycznego Częstochowa, Ireneusz Gębski, wystosował pismo do redaktora „Gazety Wyborczej”, w którym potwierdził istnienie instalacji związanych z podsłuchem. Jednocześnie zaprzeczył insynuacjom, że Zakład Energetyczny w jakikolwiek sposób współdziałał z SB¹¹⁷.

Z funkcjonariuszami aparatu bezpieczeństwa współpracował TW „Gustaw”, który dokładnie relacjonował przygotowania zakonników do pobytu Ojca Świętego. Informował o doborze pokoi i różnych problemach z tym związanych. Otrzymał też zadanie, aby ustalić czy już wiadomo z kim dokładnie będzie spotykał się papież, a także czy spodziewany jest przyjazd Lecha Wałęsy¹¹⁸. Interesowano się wszelkimi przejawami aktywności. TW „Gustaw” relacjonował np. treść prelekcji o Zachariasza Jabłońskiego, który dla około 100 osób mówił o więziach narodowo-społecznych Jasnej Góry ze Stolicą Apostolską¹¹⁹. Opisywał też dyskusje, jakie toczyli paulini wokół powstającego Ołtarza Papieskiego, a szczególnie krzyża-kotwicy. Odpowiedzialny za realizację projektu inż. arch. Janusza Tofila o. Sarto Goliński, mając silne poparcie całej grupy młodych zakonników, zdecydował się na ustawienie go w nocy wiedząc, że wywoła to niezadowolenie niektórych przedstawicieli władz zakonu, a także protesty władz administracyjnych Częstochowy¹²⁰.

¹¹⁵ W 2019 r. opowiedział mi to jeden z emerytowanych pracowników zakładu energetycznego. Relacja emerytowanego pracownika zakładu energetycznego (pragnącego zachować anonimowość), VII 2019 r. Ponadto: AAN, Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych, sygn. 7/152, Wycinek prasowy, „Trybuna Robotnicza”, 8 VI 1990 r.: Janusz Strzelczyk, *Podsłuch na Jasnej Górze*, b.p.

¹¹⁶ AIPN Ka, 010/54, Plan zabezpieczenia dostawy energii ze strony Energetyki do Jasnej Góry w okresie wizyty papieża J.P. II z dnia 16 V 1983 r., k. 242.

¹¹⁷ Kopia pisma dyrektora Zakładu Energetycznego Częstochowa, Ireneusza Gębskiego do redaktora „Gazety Wyborczej” z dnia 25 V 1990 r. Zbiory prywatne autora.

¹¹⁸ AIPN Ka, 010/60, t. 3, Informacja mjr. Stanisława Boczka od TW „Gustaw” z dnia 27 IV 1983 r., k. 27–28.

¹¹⁹ *Ibidem*, Notatka służbowa ppor. Józefa Bossowskiego z dnia 9 VI 1983 r., k. 52–53.

¹²⁰ *Ibidem*, Informacja mjr. Stanisława Boczka od TW „Gustaw” z dnia 11 VI 1983 r., k. 72; AIPN Ka, 010/60, t. 4, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV SB KM MO w Gnieźnie, ppor. Ireneusza Wróblewskiego, spisana ze słów TW „Astorski” z dnia 17 VI 1983 r., k. 221.

Pracownicy SB regularnie zabezpieczali msze, z których pisali notatki służbowe. Szczególną uwagę zwracali na treść homilii i sprawowane intencje¹²¹. Bezpieka werbowowała też nowych tajnych współpracowników, a także intensyfikowała pracę z dotychczasowymi. Początkowo były to działania obliczone na uzyskanie informacji wyprzedzających, czyli informujących o zamiarach duchowieństwa – „planach i zamierzeniach przeciwnika ideologicznego i politycznego”¹²². Wykorzystywano też osoby z innych miast. W zachowanej dokumentacji czytamy, że wśród zwerbowanych tajnych współpracowników była m.in. telefonistka z Olsztyna – „Monika” (wg informacji w teczce personalnej była to Barbara Rudawska), która na czas pielgrzymki była oddelegowana do Częstochowy i miała zadanie pracować na rzecz kontrwywiadowczego zabezpieczenia obiektu – centrum prasowego. Znała język angielski i łączyła rozmowy telefoniczne z Wielką Brytanią. Ustnie i pisemnie przekazywała informacje o tematyce rozmów dziennikarzy, szczególnie kiedy zwracali uwagę na aspekty polityczne pielgrzymki¹²³.

Aparat bezpieczeństwa w Częstochowie miał całą listę zagadnień do zrealizowania przed i w czasie pielgrzymki papieża. Chodziło nie tylko o duchownych, ale także o załogi fabryk, środowiska inteligenckie, młodzież, działaczy opozycyjnych, dyplomatów (najliczniej przybyli przedstawiciele dyplomatyczni z RFN, Stanów Zjednoczonych, Japonii, Kanady, Francji i Wielkiej Brytanii) i dziennikarzy (w Częstochowie było 560 dziennikarzy z krajów kapitalistycznych, z tej grupy funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa za szczególnie aktywnych uznali dziennikarzy amerykańskich stacji telewizyjnych ABC NEWS i NBC NEWS, a także brytyjskich z BBC). Do realizacji licznych zadań, mających na celu zneutralizowanie tych środowisk łącznie wykorzystano ogromną liczbę 937 tajnych współpracowników, w tym 149 pozyskanych w pierwszym półroczu 1983 r. W ten sposób wyeliminowano zdecydowaną większość działaczy opozycji ze służb kościelnych i udaremniono możliwość aktywnej działalności (np. głoszenia kazań), księżom uznanym za zdeklarowanych wrogów komunizmu¹²⁴. Ogromna liczba tajnych współpracowników to efekt włączania się jednostek aparatu bezpieczeństwa z całej Polski. Jako przykład może posłużyć treść szyfrogramu z 4 czerwca 1983 r. z Zamościa, skąd wysłano agenturę „ze środowiska wiejskiego kleru parafialnego”, nie mającą możliwości dotarcia do osób z kręgu papieża, ale realizującą

¹²¹ Choćby: AIPN Ka, 010/60, t. 3, Notatka służbowa por. Jakuba Kondysa z dnia 11 VI 1983 r., k. 70.

¹²² AIPN, 003263/419, Ocena przebiegu uroczystości oraz realizacji zadań w operacji „Zorza 83”, k. 3.

¹²³ AIPN Bi, 0088/2326/Jacket, Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Monika”, Wniosek o opracowanie kandydata na tajnego współpracownika z dnia 3 VI 1983 r., k. 7; *ibidem*, Kwestionariusz, k. 13–17; *ibidem*, Deklaracja, k. 27.

¹²⁴ AIPN, 003263/419, Ocena przebiegu uroczystości..., k. 7–8, 21.

zadania wynikające z zaleceń Departamentu IV przewidziane „dla tej kategorii agentury”¹²⁵.

Partia ponownie zwierala szeregi. Rozpoczęto całą serię szkoleń działaczy, czyli tzw. aktywu. Przygotowywano działaczy młodzieżowych i nauczycieli z zakresu zagadnień dotyczących polityki wyznaniowej państwa. W Częstochowie dla I sekretarzy instancji terenowych i pracowników aparatu partyjnego zorganizowano spotkanie z lektorem (szkoleniowcem) KC PZPR. Poprzez pracę administracji (wezwania na rozmowy do Wydziału ds. Wyznań) i pracę aparatu bezpieczeństwa „pogłębiono rozpoznanie postaw” duchownych, którzy w większości byli nastawieni na szukanie porozumienia z władzami. Wyjątkami pozostawali: bp Musiel i kilku administratorów parafii¹²⁶.

Już 28 grudnia 1982 r. częstochowska bezpieka, w związku ze spodziewanym przyjazdem papieża, założyła sprawę obiektową o kryptonimie „Rzymianin”. Jej celem było pozyskanie informacji wyprzedzających, pozwalających władzom centralnym i wojewódzkim na zajęcie stanowiska w negocjacjach z Kościołem i podczas spotkań z papieżem. Wykorzystując agenturę dokumentowano przebieg wizyty Ojca Świętego w Częstochowie, wraz z zarejestrowaniem jego wystąpień publicznych i kularowych. Gromadzono informacje i oceny przedstawicieli różnych środowisk na temat tych wystąpień¹²⁷. Agenci z minifonami wchodzili na spotkania zamknięte z papieżem bez kontroli elektronicznym detektorem. W tym celu używali hasła: „Jestem od ojca Patryka”¹²⁸. Na poziomie centralnym bezpieka rozpoczęła operację pod kryptonimem „Zorza”¹²⁹. Podobnie jak w 1979 r. rozpracowywano i ograniczano wizytę papieża¹³⁰. Kierownik Grupy Operacyjnej „Zorza” skierował do Częstochowy obsadę kadrową Wyższej Szkoły Oficerskiej w Szczytnie – w sile 902 osób¹³¹. Celem było zabezpieczenie miejsca i podjęcie

¹²⁵ AIPN Ka, 010/60, t. 5, Szyfrogram zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Zamościu, ppor. Ryszarda Cisło do naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie z dnia 4 VI 1983 r., s. 74.

¹²⁶ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 28, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR z dnia 15 VI 1983 r., k. 173.

¹²⁷ AIPN Ka, 010/60, t. 1, Wniosek o zakończeniu sprawy obiektowej kryptonim „Rzymianin” z dnia 3 IV 1984 r., k. 314; *ibidem*, 010/60, t. 4, Harmonogram czynności do sprawy obiektowej „Rzymianin” z dnia 13 V 1983 r., k. 7–8.

¹²⁸ *Ibidem*, Pismo dyrektora Departamentu IB MSW, plk. Zenona Płatka do naczelnika Wydziału IV KW MO w Częstochowie z dnia 11 VI 1983 r., k. 174.

¹²⁹ AIPN Ka, 030/177, t. 1, Zarządzenie nr 099/82 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 31 XII 1982 r., s. 45–48; AIPN, 01094/507, Decyzja nr 06/83 kierownika Centralnej Grupy Operacyjnej „Zorza”, gen. bryg. Konrada Straszewskiego, z dnia 10 VI 1983 r., k. 4.

¹³⁰ M. Lasota, *Donos na Wojtyłę, Karol Wojtyła w teczkach bezpieki*, Kraków 2006, s. 328.

¹³¹ IPN Bi, 325/10, Rozkaz specjalny nr 5/83 komendanta Wyższej Szkoły Oficerskiej MSW im. gen. Franciszka Józwiaka z dnia 13 VI 1983 r., k. 4–27.

interwencji w wypadku naruszenia porządku publicznego¹³². Na ten czas powołano rezerwistów do służby w jednostkach zmilitaryzowanych MO, aby sformować kompanie ROMO. Na czas przybycia papieża do Częstochowy do miasta początkowo skierowano 12 takich kompanii, co stanowiło siłę ponad tysiąca funkcjonariuszy¹³³. W materiałach sprawozdawczych znajduje się już informacja o 9 kompaniach ROMO – 787 funkcjonariuszy, ale także o skierowaniu do Częstochowy 1169 funkcjonariuszy MO, stanowiących tzw. związki taktyczne ruchu drogowego. Razem do dyspozycji KW MO w Częstochowie przydzielono z zewnątrz 10 591 funkcjonariuszy prewencji i 2300 funkcjonariuszy operacyjnych. Sama KW MO dysponowała 453 funkcjonariuszami ZOMO, 221 funkcjonariuszami prewencji, 69 funkcjonariuszami ruchu drogowego, 300 funkcjonariuszami operacyjnymi MO, 257 funkcjonariuszami ROMO i 200 funkcjonariuszami Służby Ochrony Kolei. Do tego należy jeszcze dodać 534 członków ORMO i 727 żołnierzy¹³⁴.

W dniu 18 czerwca 1983 r. uroczystości na Jasnej Górze zabezpieczało łącznie 1000 funkcjonariuszy SB (ustawionych w różnych strefach od 50 do 200 funkcjonariuszy)¹³⁵. Na czele pracowników Wydziału IV w Grupie Operacyjnej „Zorza” stał zastępca dyrektora Departamentu IV płk Adam Pietruszka¹³⁶, który pod koniec 1984 r. zostanie zdegradowany i wydalony ze służby, a następnie skazany w procesie toruńskim w związku z zabójstwem ks. Jerzego Popiełuszki. 8 czerwca 1983 r. mjr Stanisław Boczek z Wydziału IV KW MO w Częstochowie przeprowadził naradę z dowódcami pięćdziesięcioosobowych grup zabezpieczenia operacyjnego. Przede wszystkim wskazał miejsce rozpoczynania się i kończenia dotychczasowych akcji opozycji. Zaznaczył, że na trybunie zasiądą właśnie działacze opozycyjni. Pracownicy operacyjni SB podczas wizyty papieża mieli ustalić wzajemny system porozumiewania się, ale bez użycia środków technicznych. Zostali podzieleni na trzy grupy i każdej z nich przydzielono inne zadania. Szczególną rolę otrzymała grupa stacjonująca w okolicy figury Matki Bożej i Grobu Nieznanego Żołnierza, gdyż tam spodziewano się zawiązania ewentualnej manifestacji¹³⁷. Do zadań funkcjonariuszy operacyjnych (po cywilnemu) należało: obserwowanie tłumu; rozpoznawanie zagrożeń i ustalanie inspiratorów; zatrzymywanie sprawców kradzieży i oszustw, podjęcie działań odsrodkowych w celu przejścia roli przywódców w tłumie; odizolowanie i uprowadzanie z tłumu osób zachowują-

¹³² *Ibidem*, Sprawozdanie z działań Batalionu III w ramach akcji „Zorza” z dnia 25 VI 1983 r., k. 181.

¹³³ AIPN, 1585/6363, Decyzja ministra spraw wewnętrznych gen. Czesława Kiszcza z dnia 26 VI 1983 r., k. 1–3.

¹³⁴ AIPN, 003263/419, Ocena przebiegu uroczystości..., k. 22–24.

¹³⁵ AIPN Ka, 010/54, Operacyjne zabezpieczenie wizyty papieża w Częstochowie z dnia 27 VI 1983 r., k. 60–70.

¹³⁶ AIPN Ka, 030/177, t. 1, Zarządzenie nr 099/82 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 31 XII 1982 r., s. 45–48

¹³⁷ AIPN Ka, 010/60, t. 3, Notatka służbowa z dnia 9 VI 1983 r., k. 54–55.

cych się podejrzenie, wznoszących wrogie hasła, niosących transparenty i flagi z wrogimi hasłami; dokumentowanie przypadków wrogiego zachowania poprzez filmowanie, fotografowanie i nagrywanie; współpracowanie z umundurowanymi funkcjonariuszami MO w celu zatrzymania poszczególnych osób¹³⁸. W częstochowskich fabrykach starano się likwidować wszelkie zjawiska mogące stać się źródłem konfliktów i wpłynąć na zakłócenie przebiegu wizyty papieża. Podjęto działania w kierunku zapobiegania kolportażu ulotek¹³⁹.

Od tajnych współpracowników dochodziły informacje, że ze względu na tłumy, które zjeżdżały do Częstochowy z całej Polski na czas wizyty Ojca Świętego, miejscowe parafie nie organizowały pieszych pielgrzymek i przemarszów. Parafianie mieli udawać się indywidualnie: pieszo lub komunikacją miejską. W sumie, podczas uroczystości, przewidywano tłum około miliona osób¹⁴⁰, w tym dużo młodzieży, np. z Krakowa na spotkanie z papieżem jechały całe klasy licealne¹⁴¹.

W raporcie do KC PZPR czytamy:

„KW w Częstochowie informuje, że wśród części pielgrzymów przybywających na Jasną Górę demonstrowane są flagi i emblematy z napisem «Solidarność». M.in. z przybyłego dziś [18 czerwca] popołudniu z Gdańska pociągu wysiadło wiele osób ze znaczkami «S», a niektóre z nich miały flagi z tym napisem. W rejonie pl. Chochriakowa oblano czarną farbą umieszczony na budynku duży napis PZPR. Na ogrodzeniu Fabryki Naczyn Emaliowanych w Myszkowie wypisano hasło: „Uwaga – Solidarność żyje”¹⁴².

Papież przebywał w Polsce w dniach 16-23 czerwca 1983 r. Na spotkania z Ojcem Świętym przybyły tłumy. Z informacji I sekretarza KZ węzła PKP Częstochowa Alberta Stefanowskiego wynika, że w dniach 18 i 19 czerwca do Częstochowy przyjechało 300 pociągów rozkładowych i 85 dodatkowych, poza pociągami rozkładowymi odjechało 105 dodatkowych. Grupy pielgrzymów były dobrze zorganizowane i sprawnie opuszczały dworzec. Jediną przeszkodę stanowiły opady deszczu. Pątnicy szukali wtedy schronienia pod dachem. Jednak

¹³⁸ AIPN Ka, 010/54, Wskazówki w sprawie organizacji współdziałania funkcjonariuszy operacyjnych z funkcjonariuszami mundurowymi w operacji „Zorza” z dnia 23 V 1983 r., Warszawa, k. 145.

¹³⁹ AIPN Ka, 010/60, t. 2, Plan działań operacyjnych Wydziału III dotyczących wizyty papieża w Częstochowie z dnia 19 IV 1983 r., k. 3–7.

¹⁴⁰ AIPN Ka, 0026/687, t. 1, Informacja spisana ze słów TW „Sebastian” przyjęta przez por. Kazimierza Kurka z dnia 10 VI 1983 r., k. 22.

¹⁴¹ Nr 44, 1983 czerwiec 14, Kraków – Informacja dotycząca sytuacji w środowisku akademickim Krakowa [w:] NSZZ „Solidarność” Małopolska w materiałach Służby Bezpieczeństwa. Wybór dokumentów, wybór i opracowanie C. Kuta, Kraków 2011, s. 526–528.

¹⁴² Niektóre sygnały z informacji KW w sprawie wizyty papieża [18 VI 1983 r., Warszawa] [w:] Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt..., s. 199. Napis na fabryce w Myszkowie był widoczny dla osób podróżujących pociągami ze Śląska w kierunku Częstochowy.

w tych latach żaden częstochowski dworzec nie był przystosowany do przyjmowania tak dużych grup¹⁴³.

Media w Polsce bardzo skąpo relacjonowały przebieg pielgrzymki. Trwał stan wojenny, „Solidarność” była zdelegalizowana, ale na ulicach Częstochowy można było zobaczyć liczne transparenty i znaki oficjalnie nieistniejącego związku zawodowego. Na „solidarnościowy” charakter uroczystości wskazywały zagraniczne rozgłoszenie radiowe, których Polacy bardzo często słuchali¹⁴⁴. Zresztą zagraniczni dziennikarze nie mogli czuć się swobodnie. Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa u trzech francuskich dziennikarzy zarekwirowały taśmy filmowe, na których utrwalili przemarsz kolumn milicyjnych. Francuzi protestowali i zagrozili wycofaniem z Polski całej delegacji¹⁴⁵. W miejscach zakwaterowania dziennikarzy bezpieka prowadziła akcję penetrowania wybranych pomieszczeń¹⁴⁶.

Aparat bezpieczeństwa w czasie pobytu papieża na Jasnej Górze podejmował działania specjalne. Jedną z form było przekazywanie do najbliższego otoczenia Ojca Świętego listów, zawierających protesty przeciwko organizowaniu manifestacji politycznych, w których Jan Paweł II rzekomo uczestniczył. Łącznie w Częstochowie i w Krakowie przekazano 54 takie listy. Te miały miejsce ściśle w tych dwóch miastach, a inne miały szerszy zasięg. Celem wspólnym było propagandowe oddziaływanie, zmierzające do obniżenia autorytetu Kościoła i poszczególnych duchownych, wśród nich bp. Musiela¹⁴⁷.

Podczas wieczornego spotkania z oczekującym na niego pod Jasną Górą tłumem młodzieży papież mówił o odpowiedzialności młodych za Polskę, a także o wolności i Europie, negując podziały polityczne na kontynencie. Przemówie-

¹⁴³ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 87, Informacja I sekretarza KZ PZPR Węzła PKP w Częstochowie Alberta Stefanowskiego o odczuciach wśród załogi węzła PKP w Częstochowie z pobytu w Częstochowie papieża Jana Pawła II [brak daty], b.p.; *ibidem*, Informacja sekretarza KM PZPR w Częstochowie Jana Lemańskiego z 20 VI 1983 r., b.p.; *ibidem*, Odręczna notatka dotycząca pociągów [brak daty], b.p.; szerzej: J. Durka, *Druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski w świetle informacji z ośrodków i komitetów PZPR województwa częstochowskiego* [w:] *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 2, red. J. Durka, Kalisz 2018, s. 241–269.

¹⁴⁴ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 87, Teleks nr 19/83 ROPP PZPR w Myszkowie do Sektora Analiz i Informacji KW PZPR w Częstochowie z dnia 19 VI 1983 r., b.p.; szerzej: J. Durka, *Druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski...*, s. 241–269.

¹⁴⁵ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 28, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR z dnia 19 VI 1983 r., k. 193.

¹⁴⁶ AIPN Ka, 010/66, t. 2, Plan zabezpieczenia operacyjnego dziennikarzy zachodnich w miejscu zakwaterowania w okresie pobytu papieża w Częstochowie z dnia 15 VI 1983 r., s. 44.

¹⁴⁷ AIPN, 003263/410, Działania polityczno-operacyjne w ramach operacji „Zorza” – informacja dyrektora Departamentu IV MSW, płk. Zenona Płatka z dnia 30 VI 1983 podsumowująca podjęte zadania przed i podczas wizyty papieża Jana Pawła II w Polsce w czerwcu 1983 r., Warszawa, k. 10.

nie było na tyle mocne, że nazajutrz przybyła do klasztoru delegacja rządowa. Byli to m.in. ministrowie Adam Łopatka i Jerzy Kuberski, a także gen. Konrad Straszewski. W imieniu gen. Jaruzelskiego zaprotestowali, twierdzili, że kazanie miało charakter niesprawiedliwy, podburzający i nieprawdziwy. Odpowiedzieli im kard. Franciszek Macharski i abp Bronisław Dąbrowski i wskazali, że papież miał prawo do takich wypowiedzi, bo jest nauczycielem wiary i moralności¹⁴⁸. Biograf papieża, George Weigel napisał:

„Przybył, jak zawsze, jako głosiciel Ewangelii – tym razem, by ostudzić gorączkę rozpaczy, która osłabiła naród po 13 grudnia 1981, i by nauczać o moralnej postawie osobistego oporu poprzez kulturę. Jedno z najwspanialszych kazań pielgrzymki na ten temat wygłosił w Częstochowie podczas spotkania z młodzieżą. Rozpoczęło się ono od rozluźnienia napięcia panującego w ponad półmilionowym tłumie zaimprovizowanym żartem Papieża. Kiedy pojawił się na podium wzniesionym na wale obronnym klasztoru, po prostu nie mógł mówić. Tłum skandował: »Niech żyje Papież« i »Papież z nami«, i nic innego nie było slychać. Po kilku minutach takiej wrzawy jego donośny głos przebił się przez zgielk: «Chciałbym was zapytać, czy pewien człowiek z Rzymu, który przyjechał do Polski i dzisiaj jest na Jasnej Górze, ma prawo zabrać głos?» Rozległ się nowy okrzyk: «Mów do nas, mów do nas», a potem następny: «Bliżej nas, bliżej nas», Jan Paweł zagrział znowu: «Czy mnie słyszycie? Idę bliżej» – i zaczął schodzić z podium po wyłożonych czerwonym dywanem schodach, a pauliński zakonnik stąpał za nim niepewnie z przenośnym mikrofonem. Kiedy się zatrzymał, nadal znajdował się mniej więcej sześćdziesiąt metrów od pierwszego rzędu zgromadzonych. A jednak to małe przedstawienie ponownie wzbudziło prąd, który przepływał między nim i tłumami w roku 1979. Teraz się uciszeli, teraz mógł ich nauczać¹⁴⁹.

Według informacji partyjnej w wieczornych uroczystościach 18 czerwca uczestniczyło ok. 600 tysięcy osób. Z kolei według danych SB w uroczystościach z udziałem papieża w Częstochowie wzięło udział 1,9 miliona ludzi. Oczywiście notowano liczne przypadki demonstrowania hasel i emblematów „Solidarności”. Przodowały w tym grupy z Warszawy, Gdańska, Gdyni, Krakowa, Łodzi i Poznania. Paulini musieli uspokajać, gdyż po zakończeniu uroczystości członkowie grupy z Poznania zaczęli iść w kierunku Rynku Wieluńskiego z okrzykami „Chcemy Wałęsy!” i „Chodźcie z nami!”. Podobne okrzyki wznoszono jeszcze w innych miejscach Częstochowy. Było więc burzliwie. W informacji PZPR czytamy fragmenty kazań paulinów: o. Łukaszuka i o. Nalaskowskiego, którzy, odwołując się do historii i faktu obecności papieża, krytykowali ateizm i laicyzację. Wieczorem, 18 czerwca milicjanci zatrzymali 5 osób za niesienie transparentów z napisami „Solidarność”, a 9 za fotografowanie jednostek ZOMO. Zwracano uwagę, że

¹⁴⁸ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego...*, s. 236–237.

¹⁴⁹ G. Weigel, *Świadek nadziei...*, s. 586.

w przekazie telewizyjnym z Częstochowy było widoczne, jak po niedzielnym nabożeństwie obecni masowo podnieśli ręce i pokazywali literę V¹⁵⁰.

Dla zakonu paulinów ważne były słowa papieża wypowiedziane rankiem drugiego dnia pobytu na Jasnej Górze. Jan Paweł II podkreślił znaczenie sanktuarium, w którym powinniśmy bronić wartości, ojczyzny i Kościoła¹⁵¹.

Jak już wspomniałem, do obserwacji pielgrzymki papieskiej zaangażowano bardzo duże środki. Wykorzystano nie tylko tajnych współpracowników, prowadzonych przez funkcjonariuszy Wydziału IV SB, ale także innych. Wśród nich TW „Gustaw”, pracownik Przędzalni Czesankowej „ELANEX” w Częstochowie. Jego zadania w czasie pielgrzymki miały charakter doraźny¹⁵². Oto fragment notatki spisanej z jego słów w dniu 19 czerwca:

„W dniu dzisiejszym TW brał udział w mszy na Jasnej Górze o godz. 10⁰⁰. Wg TW kazanie wygłoszone przez Papieża, oraz «wstawki» na mszy osób wiernych mówiły o bolączkach narodu, w aktualnie dozwolony sposób. Wszyscy jednak wiedzieli o co chodzi. Wiele osób miało znaczki Solidarności, CDN itp. Wśród znajomych TW, w czasie dyskusji podkreślano, że w związku z wizytą Papieża uległo wyraźnej poprawie zaopatrzenie w Częstochowie. Sklepy są otwarte do późnych godzin nocnych. Padaly stwierdzenia, że tak powinno być zawsze i w takim mieście jak Częstochowa powinno¹⁵³ zawsze (przez cały rok) być otwartych kilka sklepów dyżurnych. Odnotowano również wiele krytycznych dyskusji dotyczących dużych ilości Milicji, jak również ich przejazdów kolumnami przez miasto. Stwierdzano, że takie ilości milicji, to już nie zapewnienie bezpieczeństwa Papieża, lecz obawy władz przed ewentualnymi zajściami ulicznymi”¹⁵⁴.

TW „Gustaw” był bardzo krytyczny. Młodszy chorąży L. Musialik zapisał:

„Po kilku pobytach na mszach na Jasnej Górze w czasie pobytu Papieża, TW stwierdza, że odbywane obecnie msze święte zmieniają się w przedstawienia teatralne. Wielu osobom nie podoba się dopuszczanie do obrzędów osób «cywilnych» oraz klaskanie w czasie kazań”¹⁵⁵.

¹⁵⁰ *Niektóre sygnały z informacji KW w sprawie wizyty papieża* [19 VI 1983 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 205–208; AIPN, 003263/419, Ocena przebiegu uroczystości..., k. 15–16.

¹⁵¹ *Jan Paweł II. Pokój Tobie Polsko Ojczyzno moja. II Pielgrzymka Ojca Świętego do ojczyzny*, red. J. Kuliberda, M. Sikora, Częstochowa 1984, s. 113–115; J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego...*, s. 237.

¹⁵² AIPN Ka, 0026/488, t. 1, Kierunkowy plan pracy z TW „Gustaw” CZ-6165 z dnia 9 IV 1984 r., k. 18–19.

¹⁵³ W oryginale: powinny.

¹⁵⁴ AIPN Ka, 0026/488, t. 2, Notatka ml. chor. Leszka Musialika spisana ze słów TW „Gustaw” z dnia 20 VI 1983 r., k. 30.

¹⁵⁵ *Ibidem*, Notatka ml. chor. L. Musialika spisana ze słów TW ps. „Gustaw” z dnia 19 VI 1983 r., k. 29.

Arcybiskup Stanisław Nowak¹⁵⁶ pisał później:

„[...] czuje się w wypowiedziach Papieża akcent położony na prawdę o wolności. Oczywiście ta wolność, to największe dobro człowieka, zależy od dobrego jej używania, a od tego z kolei zależy godność człowieka i jego zbawienie. W wypowiedziach Papieża chodzi też o wolność Polski”¹⁵⁷.

Po zakończeniu pielgrzymki Jana Pawła II rozpoczął się silny atak medialny na Kościół. Prasa, radio i telewizja informowały o jego antypaństwowej i politycznej działalności. Jasna Góra w tym przekazie była miejscem imprez politycznych. O takiej działalności paulinów można było przeczytać np. w 37 i 41 numerze pisma „Perspektywy” z 1983 r.¹⁵⁸ Szczególnie bolesne dla przywódców partyjnych było to, że na spotkania z papieżem przybywali także członkowie PZPR. Oznaczało to klęskę. W wydanej w 1972 r. książce pod redakcją Józefa Grudnia „Wybrane problemy marksistowskiego religioznawstwa”, w artykule omawiającym stosunek partii do ludzi wierzących czytamy:

„Od działaczy partyjnych, aktywu, aparatu partyjnego, tych członków partii, którzy prowadzi pracę ideowo-wychowawczą z tytułu pełnionych funkcji, partia wymaga skryształizowanego światopoglądu materialistycznego. W odniesieniu do wierzących członków partii zasadą jest nietolerowanie w szeregach partyjnych klerykałów, aktywnych uczestników działań organizacji religijnych i kościelnych. W stosunku do pozostałych partia podejmuje pracę szkoleniową i ideowo-wychowawczą, która ma im dopomóc w przekształceniu postaw światopoglądowych. Zadanie to jest zarazem obowiązkiem poszczególnych członków partii; winni oni czuć się odpowiedzialni za swój poziom wiedzy marksistowskiej, troszczyć o jej stale wzbogacanie i pogłębianie”¹⁵⁹.

Dwanaście lat później na łamach czasopisma „Nowe Drogi”, organu teoretycznego i politycznego PZPR, Kazimierz Morawski chciał widzieć „lewicowość” Kościoła katolickiego w Polsce. Pisał, że „próby wiązania go z chrześcijańskim konserwatyzmem i tendencjami do walki z naszym ustrojem [socjalistycznym – dop. J.D.] są niegodnym nadużyciem chrystianizmu dla ściśle politycznych celów”. Nawoływał do współpracy chrześcijan z socjalizmem w dziele walki przeciw możliwej zagładzie atomowej i przeciw niesprawiedliwości społecznej. Pozytywnie wyraził się o postawie prymasów Wyszyńskiego i Glempa. Jednak zaraz póź-

¹⁵⁶ Stanisław Nowak w latach 1984–1992 r. był ordynariuszem częstochowskim, arcybiskupem metropolitą częstochowskim od 1992 r. *Vide*: K.P. Prokop, *Biskupi Kościoła...*, s. 104–105.

¹⁵⁷ S. Nowak, *Laska nawiedził Kościoła częstochowskiego przez Piotra naszych czasów – Pielgrzymki Ojca Świętego Jana Pawła II i Benedykta XVI na Jasną Górę i do Częstochowy*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 6, s. 337.

¹⁵⁸ AAN, Urząd Rady Ministrów. Gabinet Prezesa, sygn. 1.4/18, Pro memoria Sekretariatu Episkopatu Polski do Prezesa Rady Ministrów gen. Wojciecha Jaruzelskiego z dnia 19 XII 1983 r., k. 47–57.

¹⁵⁹ W. Mysiek, *Stosunek PZPR do religii i ludzi wierzących* [w:] *Wybrane problemy marksistowskiego religioznawstwa*, red. J. Grudzień, Warszawa 1972, s. 260.

niej wyrażał niepokój próbami przeciwstawienia Kościoła – państwu i czynieniu z Kościoła siły reprezentującej społeczeństwo „wobec jego własnej ludowej władzy”. Angażowanie się chrześcijan w działalność na rzecz socjalistycznego państwa uważał za jak najbardziej pożądane, a marksiści przyjmowali to „z coraz bardziej otwartą postawą i przychylnym zainteresowaniem”¹⁶⁰. Taka zmiana retoryki pokazuje ewolucję poglądów polskich teoretyków socjalizmu, na co niewątpliwie wpływ miały wydarzenia z początku lat osiemdziesiątych i umocnienie pozycji Kościoła po pielgrzymkach papieskich.

Ilustracja 43. Jasna Góra podczas II pielgrzymki Jana Pawła II do Polski. 19 lub 20 VI 1983 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/41, s. 49).

Pielgrzymkę papieża komuniści odbierali krytycznie. Przede wszystkim brakowało im akceptacji rzeczywistości stanu wojennego i zmian po delegalizacji „Solidarności”. Chcieli usłyszeć, że w Polsce istnieje dialog i porozumienie. Zamiast tego były wezwania Jana Pawła II do dialogu i porozumienia. Podczas zorganizowanej później przez PZPR konferencji atakowano go: „Nie ustosunkował się do podjętych od ponad dwu lat inicjatyw władzy zmierzających do rzeczywistego porozumienia”, „Jan Paweł II zakładał, że istnieje trwała antynomia między władzą a społeczeństwem”, „Kościołowi katolickiemu przypisywał monopol na prawdę

¹⁶⁰ K. Morawski, *Chrześcijaństwo w socjalizmie – doświadczenia i perspektywy*, „Nowe Drogi” 1984, nr 10, s. 67–80.

i moralną doskonałość [...]” itd.¹⁶¹ Komuniści zapędzali się w przeróżnych interpretacjach zapominając, że dopiero co przekreślili narodowi nadzieje na wolność, a papież przybył do Polski wesprzeć nie władze państwowe ale społeczeństwo umęczone trudnościami stanu wojennego¹⁶².

Ilustracja 44. Grupa fotoreporterów przed rozpoczęciem mszy św. jubileuszowej z okazji sześćsetcia klasztoru na Jasnej Górze. 19 VI 1983 r., Częstochowa (NAC, Archiwum fotograficzne Lecha Zielaskowskiego 3/53/0/1/16).

¹⁶¹ J. Ładyka, *Jan Paweł II wobec realności socjalizmu w Polsce (Uwagi o treści przemówień papieża w czasie wizyty w Polsce 1983)* [w:] *Religia i Kościół w społeczeństwie socjalistycznym. Materiały konferencji naukowej*, red. D. Tanalski (Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu Komitetu Centralnego PZPR. Do użytku wewnątrzpartyjnego), Warszawa 1984, s. 409–413, zbiory prywatne autora.

¹⁶² J. Stroba, *Evangelizacja w warunkach sekularyzacji. Wykłady – listy pasterskie – homilie – przemówienia*, Poznań 1988, s. 15.

4. Po zakończeniu stanu wojennego

22 lipca 1983 r. władze PRL zniosły stan wojenny. Była to decyzja długo oczekiwana. Ogłoszono też amnestię i zwolniono większość internowanych. Partia uczyniła ruchy, które świadczyły o dużych zmianach w polskiej polityce wewnętrznej. Nie oznaczało to jednak powrotu do sytuacji sprzed 13 grudnia 1981 r. Nie było mowy o relegalizacji „Solidarności”, dopuszczeniu opozycji do mediów. Komuniści triumfowali. Szanse wyrażenia swoich emocji dawały pielgrzymki na Jasną Górę.

Już w sierpniu 1982 r. częstochowski Urząd ds. Wyznań mocno krytykował ich organizację. Ponownie w grupach eksponowano znaczki, stroje i transparenty upamiętniające „Solidarność”, ale także KPN i NZS, pojawiały się symbole Polskiej Walczącej. Niektóre grupy szły z transparentem „Solidarności” na przedzie. Pojawiały się wystąpienia o charakterze nawiązującym do sytuacji politycznej, czasem napisy na jezdniach. W pielgrzymce warszawskiej rozdawano obrazki Matki Boskiej Katyńskiej. Śpiewano piosenki o treściach antysowieckich (m.in. autorstwa Jana Pietrzaka „Żeby Polska była Polską”). W pielgrzymce wrocławskiej kolportowano Biuletyn Informacyjny NSZZ „Solidarność” – wydanie specjalne. Incydenty nasilały się wraz ze zbliżaniem się poszczególnych grup pielgrzymkowych do Częstochowy¹⁶³.

Podobnie w sierpniu 1983 r., kiedy w pielgrzymkach: głogowskiej, gorzowskiej, krakowskiej i wrocławskiej niesiono transparenty z napisem „Solidarność”, uczestnicy wznosili ręce z palcami ułożonymi w kształt litery V, czym wywoływali aplauz obserwatorów, śpiewali „Boże coś Polskę” z tekstem „Ojczyznę wolną racz nam wrócić Panie”. W jednej z grup pielgrzymki kielecko-wiślickiej modlono się o ocalenie „podziemnej” Warszawy i „podziemnych” działaczy „Solidarności”. Pielgrzymi z Kielc, przechodząc obok budynku Komitetu Miejsko-Gminnego PZPR w Koniecpolu, wznosili wrogie okrzyki i gwizdali, a przechodząc przez Szczekociny śpiewali pieśń „o umęczonej ojczyźnie”. Sekretarz KW PZPR w Częstochowie informował też o zachowaniu księży, uczestniczących w pielgrzymkach. Jako przykład nagannego zachowania wskazywał kazania, w których księża poruszali temat alkoholizmu w Polsce i czerpania przez państwo zysków z produkcji alkoholu, krytykowali braki w zaopatrzeniu w żywność i brak mieszkań, mówili o roli Kościoła w odzyskaniu niepodległości. Ze sprawozdań partyjnych wynikało, że po zakończeniu stanu wojennego pielgrzymi cały czas mieli nadzieję na odrodzenie się „Solidarności” jako wielkiego ruchu społecznego¹⁶⁴.

¹⁶³ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Pro memoria UdsW z dnia 10 VIII 1982 r., k. 25–28.

¹⁶⁴ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 29, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 11 VIII 1983 r., k. 86; *ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do

Niektóre pielgrzymki szły pierwszy raz, np. 1–12 sierpnia 1983 r. zorganizowano Pierwszą Diecezjalną Pielgrzymkę Pieszą z Gorzowa. Władze szacowały liczbę jej uczestników na 250 osób¹⁶⁵. W tych dniach do Częstochowy wyruszyła też pielgrzymka ludzi pióra. Na Jasnej Górze odbyła się premiera „Tryptyku Maryjnego” wykonanego przez Halinę Mikołajską¹⁶⁶. W samej tylko pielgrzymce warszawskiej było ponad 53 tysiące pątników, w tym młodzieży w grupach 15 i 17 ponad 24 tysiące¹⁶⁷. Rankiem 15 sierpnia 1983 r. na jasnogórskim placu zgromadziło się około 100 tysięcy wiernych, a łączna liczba uczestników uroczystości jest oceniana na 300 tysięcy osób (według źródeł kościelnych)¹⁶⁸.

W celu zapobiegania niepożądanym zachowaniom KW PZPR w Częstochowie podjął cały szereg działań. Wśród nich było przeszkolenie naczelników gmin, lokalnych sekretarzy partyjnych i wybranych działaczy, aby potrafili rozpoznawać i reagować na naganne zachowanie pątników. Uczono ich prowadzenia rozmów z kierownikami grup pielgrzymkowych. Zwracano im uwagę na konieczność bieżącego informowania Wydziału ds. Wyznań o zachowaniu uczestników pielgrzymek. Takich spotkań, w różnych gminach, przez które przechodziły pielgrzymki, odbyło się 23. Wojewoda częstochowski interweniował u biskupów w sprawie zachowania się poszczególnych grup pielgrzymkowych. W związku z tym zorganizowano tzw. „gorącą linię” telefoniczną między kurią a Wydziałem ds. Wyznań. Od 13 do 16 sierpnia w I Sekretariacie KW PZPR wprowadzono całodobowe dyżury. W dniach 14–15 sierpnia w budynku KW PZPR całodobowo dyżurowały Oddziały Polityczno-Obrończe (OPO). Od 10 do 15 sierpnia wprowadzono „wzmocnione” dyżury w wojewódzkich i rejonowych jednostkach prokuratury, w sądach i w urzędach spraw wewnętrznych. Zorganizowano naradę z lokalnymi dziennikarzami w celu powierzenia im zadań propagandowych. Odbyło się posiedzenie Wojewódzkiego Sztabu Informacji i Propagandy, na którym ustalono formy i metody realizacji zadań propagandowych.

Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR z dnia 12 VIII 1983 r., k. 88–89; *ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR z dnia 13 VIII 1983 r., k. 90; *ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR z dnia 15 VIII 1983 r., k. 94–95; R. Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, Kraków 2016, s. 122.

¹⁶⁵ D. Śmierczalski-Wachocz, *Partia komunistyczna wobec Kościoła i przejawów wiary katolickiej w swoich szeregach na przykładzie Środkowego Nadodrza w latach 1945–1989*, [brak miejsca i daty wydania], s. 418.

¹⁶⁶ B. Tracz, R. Ciupa, *Kultura niezależna w Kościele*, Katowice 2011, s. 148–149; J. Żaryn, *Kultura niezależna w Kościele katolickim w Polsce 1981–1989* [w:] *Kościół i kultura w latach osiemdziesiątych XX wieku. Doświadczenia warszawskie*, red. W. A. Niewięglowski, współpraca M. Romańska, Katowice–Warszawa 2011, s. 29.

¹⁶⁷ T. Nocoń, *272 Piesza Warszawska Pielgrzymka na Jasną Górę*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 2, s. 11–17.

¹⁶⁸ J. Tomziński, *Kronika Jasnogórska roku 1983*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 4, s. 51.

Ilustracja 45. Pocztcówka z I Gdańskiej Pielgrzymki Pieszej na Jasną Górę. 29 VII – 13 VIII 1983 r. (Zbiory prywatne autora).

Przeprowadzono rozmowy z kierownikami zakładów pracy, które leżały w gestii zainteresowań partyjnych propagandzistów. Zorganizowano spotkania z władzami uczelni wyższych, a te z młodzieżą akademicką odbywającą praktyki studenckie w zakładach pracy. Celem tych spotkań było oczywiście propagandowe ukierunkowanie studentów. Z sytuacją zapoznano też kierownictwo Kuratorium Oświaty i Wychowania, które jednak miało niewielką możliwość oddziaływania z uwagi na okres wakacyjny (a w pielgrzymkach brała udział wielka liczba uczniów szkół). Jedynym pozytywnym działaniem ze strony władz partyjno-państwowych było rozeznanie w zaopatrzeniu w poszczególnych gminach w napoje chłodzące i pieczywo, a także zabezpieczenie tras pielgrzymkowych przez straży pożarną i służbę zdrowia¹⁶⁹.

Mimo tych wysiłków, w dniu 15 sierpnia 1983 r. pod szczytem jasnogórskim funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa naliczyli ponad 180 hasel, flag i transparentów, z których około 130 określono jako negatywne politycznie. Sekretarz KW PZPR w Częstochowie w swoim raporcie cytował treści kilku z nich: „Polacy, Litwini, Estończycy, Białorusini, Łotysze oddają się Matce Boskiej i modlą się oddają się jej w niewolę. Modlą się o zbawienie całego świata. Archidiecezja Wilno-Grodno”, „Nasz trud nie jest daremny – KOR 1956”, „Solidarność żyje” i „Wiara da nam siłę – Solidarność”. Pielgrzymi składali te transparenty na metalowym parkanie pod wałami jasnogórskimi. Do godziny 20⁰⁰ ułożono tam około 200 hasel. Obok zapalono znicze i ułożono krzyż z kwiatów. Pod krzyżem położono tablicę z napisem „Solidarność”. Pielgrzymi wywiesili też flagę z napisem „Za wolność zginęli – dlaczego? Z rąk władzy ludowej” i obok umieścili napisy KPN i KOR. Od wewnętrznej strony Bramy Lubomirskich ktoś powiesił plakat z podobizną Lecha Wałęsy i podpisał go: „Solidarność była, jest i będzie. Tak nam powiedział Lech Wałęsa na Zjeździe”. Inny plakat głosił: „Solidarność walczy”. Jeszcze 14 sierpnia w godzinach wieczornych na ulicach Częstochowy milicja zatrzymała 6 osób za noszenie znaczków „S” i transparentu ze znakiem Polskiej Walczącej. 15 sierpnia, już podczas porannej mszy, o. Jerzy Tomziński mówił o wolności, której symbolem zawsze była Jasna Góra. Podczas mszy świętej o godzinie 11⁰⁰ do 300 tysięcy osób przemówił bp Zbigniew Kraszewski. Powiedział o konieczności przywrócenia święta państwowego, nawiązującego do Cudu nad Wisłą. Przytaczał fragmenty litanii do Matki Boskiej Zwycięskiej i wskazał, że tak jak zwyciężała na polach bitew, tak teraz zwyciężyła serca polskiej młodzieży. Wierni modlili się za

¹⁶⁹ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 29, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 12 VIII 1983 r., k. 89; *ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 16 VIII 1983 r., k. 98–99; *ibidem*, Informacja o sytuacji społeczno-politycznej w województwie częstochowskim z dnia 16 VIII 1983 r., k. 100.

wolną Polskę. Podczas mszy kolportowano znaczki „Solidarności” i z napisem „Sierpień”, a także znaczki z krzyżem i kotwicą – symbolem Polski Walczącej¹⁷⁰.

Ilustracja 46. Pocztówka z Poznańskiej Pieszej Pielgrzymki na Jasną Górę. Na odwrocie czytamy m.in. „Przebyłem około 320 km pieszo i mimo zmęczenia jestem radosny. W czasie drogi dużo poświęciłem czasu na modlitwę, śpiew i wzajemną pomoc. Na Jasną Górę przybyło około 6 tys. pielgrzymów [...] Tadek G.” Wysłana 16 VIII 1984 r. z Częstochowy (Zbiory prywatne autora).

Rozbudzone nadzieje pielgrzymów tłumił prymas Glemp, który 26 sierpnia, podczas swojego niepopularnego kazania na Jasnej Górze, zarzucił robotnikom zaprzepaszczenie szans na porozumienie z władzami. Rolników nawoływał do dialogu i trwania przy obowiązkach¹⁷¹. Powściągliwy był także bp Bareła, który dwa dni wcześniej został wezwany do Urzędu Wojewódzkiego i wysłuchał skarg dotyczących pielgrzymek. Podczas rozmowy z wojewodą zrzucił winę na niedoświadczenie organizatorskie i obiecał powstrzymanie odprawiania mszy w intencjach, które władze partyjno-państwowe uznały za wrogie. Miał też wypowiedzieć się przeciwko niektórym aspektom działalności ks. Blachnickiego i obiecać odcięcie ruchu oazowego od polityki¹⁷². Sens wypowiedzi ordynariusza częstochow-

¹⁷⁰ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 15 VIII 1983 r.; k. 95–96; *ibidem*, Informacja o sytuacji społeczno-politycznej w województwie częstochowskim z dnia 16 VIII 1983 r., k. 101.

¹⁷¹ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego...*, s. 238.

¹⁷² APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 29, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR

skiego najprawdopodobniej był nadinterpretowany. W czasach rządów bp. Barely ruch oazowy w diecezji częstochowskiej przybrał bowiem największe rozmiary¹⁷³. Z kolei lokalni komuniści byli zainteresowani w przedstawieniu Komitetowi Centralnemu PZPR w Warszawie wyników swoich rozmów jako zakończonych sukcesem. Ks. Blachnicki od dawna współpracował z duchownymi z Częstochowy, a szczególnie z paulinami. Już w końcu lat 50. na Jasnej Górze organizował kurs dla referentów diecezjalnych Krucjaty Wstrzemięźliwości, a w 1960 r. II Zjazd Duszpasterski Krucjaty Wstrzemięźliwości. Był mocno zaangażowany w prace Instytutu Prymasowskiego. Później była to współpraca w ramach Ruchu Światło-Życie, który angażował się w obchody jubileuszu 600-lecia Obrazu Jasnogórskiego, organizował pielgrzymki na Jasną Górę¹⁷⁴.

Partyjni przywódcy mogli czuć się usatysfakcjonowani przemówieniem prymasa. Jednak na krótko. Już 2 września 1983 r. w Domu Rekolekcyjnym i w Auli Jana Pawła II rozpoczęły się 27 Dni Modlitw Inteligencji Katolickiej „Odrodzenie”, mszę celebrował bp Józef Rozwadowski, a bardzo mocne kazanie wygłosił bp Tokarczuk. Jego treść zaraz znalazła się na biurku przywódców partyjnych. Biskup odniósł się w nim do historii Polski i łączył losy narodu z losami Kościoła. Mówił, że kiedy naród był prześladowany, to Kościół też. Wskazał, że w obecnym czasie sytuacja jeszcze się pogłębiła. Uważał, że nikt nie zdoła podzielić społeczeństwa, zwrócić przeciw sobie robotników, chłopów i inteligencji. Dawał nadzieję na przyszłość. Modlono się w intencji cierpiących, upokorzonych, wyzuty z godności ludzkiej i obywatelskiej współrodaków. Zebrani odśpiewali Rotę, a także unosili ręce, z palmami w geście V¹⁷⁵.

Dwa dni później na Jasną Górę przybyli rolnicy. Witał ich o. Paweł Kosiak. Przed szczytem stanęły delegacje ze wszystkich diecezji, zespoły w strojach ludowych. Hanna Skarżanka, Andrzej Szczepkowski i inni aktorzy recytowali poezję patriotyczną. Kazanie prymasa Glempa zostało odnotowane przez partię, ale też powtarzane przez Radio „Wolna Europa”¹⁷⁶. Prymas odniósł się do porozumień sierpniowych z 1980 r. Podkreślił ich ogromne znaczenie i nadrzędny cel, czyli dobro ojczyzny. Krytykował władzę za to, że od trzech lat wykorzystuje swoje „zwycięstwo”, a „skreślonego z listy” partnera potępia, nie dając szansy na wypowiedź i obronę. Podkreślał, że przypomina to w czasie, kiedy „euforia ponosi zwycięzców”. Podczas mszy odnotowano 19 transparentów, których hasła zaliczo-

z dnia 27 VIII 1983 r.; k. 126–127.

¹⁷³ Relacja ustna ks. prof. Mariana Dudy z Częstochowy z dnia 20 IX 2020 r.

¹⁷⁴ R. Derewenda, *Dzielo wiary...*, s. 35, 187, 208, 233–235, 325.

¹⁷⁵ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 2 IX 1983 r., s. 1; *Niektóre wypowiedzi przedstawicieli Episkopatu Polski i kleru parafialnego w sprawie obecnej sytuacji w kraju* [9 IX 1983 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 228–229.

¹⁷⁶ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 4 IX 1983 r., s. 4.

no do negatywnych politycznie: „Solidarność żyje, walczy, zwycięża – Wrocław”, „Rolniczy trud dla polskiej «Solidarności»”, „Solidarność plus Kościół to Polska – Chełm”, „Bez Boga i Solidarności nie ma chleba i wolności”, „O Matko miłości, skróć działania szatana, daj zwycięstwo dla polskiej «Solidarności»”, i inne¹⁷⁷.

Pracownicy KW PZPR w Częstochowie odnotowywali kolejne wydarzenia na Jasnej Górze. 20 października 1983 r. była miejscem spotkania działaczy Polskiego Związku Katolicko-Społecznego. To ogólnopolskie stowarzyszenie katolików powstało w 1981 r. i miało w latach 1981-1991 kilkuosobowe przedstawicielstwo w Sejmie. Na czele stowarzyszenia i Koła Poselskiego PZKS stał Janusz Zabłocki. Posłowie ci wypowiadali się przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego. Teraz przybyli do sanktuarium, aby odczytać akt zawierzenia Polskiego Związku Katolicko-Społecznego Matce Bożej. Pięć dni później na Jasną Górę przybyła pielgrzymka warszawskiego środowiska naukowego. Homilię wygłosił dla nich bp Musiel. Mówił o prawdzie i wysokiej cenie, jaką często trzeba za nią płacić. Wskazał, że niektóre słowa zostały skazane na banicję z języka polskiego. Te słowa to: solidarność, solidarni, solidarnie, solidaryzm. Podkreślał też fakt przyznania Pokojowej Nagrody Nobla Lechowi Wałęsie. Kazanie to jak zwykle prowokowało komunistów i było obszernie relacjonowane w ich sprawozdaniach¹⁷⁸.

W tym czasie niezwykle ważną inicjatywą było zainicjowanie przez ks. Jerzego Popiełuszkę i ks. Kazimierza Jancarza Pielgrzymek Świata Pracy na Jasną Górę. Wśród ich organizatorów znajdujemy też działacza częstochowskiej „Solidarności” – Aleksandra Przygodzińskiego. Inicjatywę popierał przeor o. Rufin Abramek. Pierwsza odbyła się 18 września 1983 r., na kolejnej obok ks. Popiełuszki był Lech Wałęsa¹⁷⁹. Pielgrzymki Świata Pracy stały się prawdziwymi manifestacjami wiary katolickiej. Podczas pierwszej z nich modlono się w intencji ideałów, o które robotnicy walczyli w sierpniu 1980 r., a także w intencji wyrzuconych z pracy, za tych, którzy zginęli, za zabitych i za udręczoną ojczyznę. Oczywiście prezentowano transparenty z napisami „Solidarność”. W drodze krzyżowej uczestniczyła matka zabitego przez milicjantów poety, Grzegorza Przemyska. Komuniści szczególnie uwagę zwrócili na wypowiedziane wtedy słowa ks. Jerzego Popiełuszki: „Tak trudno dziś zachować godność człowieka, gdy człowiek jest poniewierany, gdy staje się narzędziem pracy. Musimy być silni z Tobą Jezu Chryste, aby nie

¹⁷⁷ *Niektóre wypowiedzi przedstawicieli Episkopatu Polski...*, s. 227–228.

¹⁷⁸ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 27 X 1983 r., b.p.

¹⁷⁹ T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki...*, s. 442; J. Kapsa, *Komitet Obywatelski w Częstochowie 1989–1990*, Częstochowa 2010, s. 44; W. Rotarski, *NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa...*, s. 870; Biogram Aleksandra Przygodzińskiego na stronie NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa, <http://www.solidarnosczczestochowa.pl/index.php/msza-sw-w-intencji-ojczyzny/16-historia-zywa/508-aleksander-przygodzinski-1942-2016> [dostęp: 30 VI 2020]; Relacja Zbigniewa Bonarskiego ze Stowarzyszenia Solidarność i Niezawisłość w Częstochowie, 2 VII 2019 r.

dać się zgnieść – tym, którzy chcą budować naszą ojczyznę na tym co ziemskie, na tym co przemijające, którzy wiercą w sercach dzieci i młodzieży ateizm. [...] Jezuu, do Twojego krzyża dołączamy krzyż naszej ojczyzny, w której brak prawdziwej wolności, prawdziwej sprawiedliwości, ale jest niszczenie i deptanie ideałów, a które były zawarte w dążeniach «Solidarności»¹⁸⁰.

Paulini utożsamiali się z ideami „Solidarności”. 9 września 1983 r. o. Zachariasz Jabłoński mówił o „maltretowaniu społeczeństwa” przez władze państwowe i ograniczaniu swobód obywatelskich w Polsce. Stwierdził: „Nie boimy się, że nazywają nas ekstremą”¹⁸¹. 1 października tego roku w sanktuarium ponownie modlono się w intencji uwięzionych, internowanych i ich rodzin, w intencji wrogów Kościoła, aby odstąpili od swoich działań¹⁸². W nocy z 11 na 12 listopada odbyło się czuwanie w intencji ojczyzny. Podczas uroczystości nawiązywano do tradycji II Rzeczypospolitej i przypominano zasługi Józefa Piłsudskiego, Ignacego Jana Paderewskiego i Ignacego Mościckiego. Ponownie modlono się o wolność i niepodległość Polski, w intencji poległych za ojczyznę, uwięzionych i prześladowanych w ciągu ostatnich dwóch lat, a także aby Jasna Góra „zwyńczyła pokusę ateizmu”. Obecny ks. Marian Duda mówił o potrzebie obrony Kościoła w najbliższych latach, co było reakcją na zaostrzenie polityki władz państwowych po zakończeniu drugiej pielgrzymki papieskiej do Polski¹⁸³. Wystąpienia na Jasnej Górze w obronie uwięzionych i internowanych wpisywały się w ogólną działalność Kościoła katolickiego w Polsce. Duchowni często angażowali się w organizowanie pomocy materialnej dla osób represjonowanych i ich rodzin. Działał Prymasowski Komitet Pomocy Internowanym i Uwięzionym, a w Krakowie, utworzony przez kardynała Franciszka Macharskiego Arcybiskupi Komitet Pomocy Więźniom i Internowanym¹⁸⁴.

¹⁸⁰ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 22 IX 1983 r., b.p.

¹⁸¹ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 15 IX 1983 r., b.p.

¹⁸² *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 6 X 1983 r., b.p.

¹⁸³ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 17 XI 1983 r., b.p. Jan Żaryn zauważył, że zmiana o charakterze antykościelnym w polityce rządu była skutkiem inspiracji przywódców Związku Sowieckiego. Teza ta znajduje potwierdzenie także w pracach innych badaczy. *Vide*: J. Żaryn, *Wstęp* [w:] *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki 1982–1984*, t. 1, oprac. J. Mysiakowska, Warszawa 2009, s. 33; R. Łatka, J. Marecki, *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów*, Warszawa 2017, s. 134.

¹⁸⁴ *Styczeń 1982, Warszawa, Struktura Prymasowskiego Komitetu Pomocy Internowanym, uwięzionym oraz ich rodzinom* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo ...*, t. 3, s. 272–273; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2002 ...*, s. 321–322; M. Białkowski, *Odnowa posoborowa w Kościele katolickim w Polsce w latach 1978–1989. Zarys wybranych problemów*, „Nasza Przeszłość” 2018, t. 130, s. 273.

W tym trudnym czasie Jasna Góra była miejscem, z którego broniono katolików przed kolejnymi działaniami władz partyjno-państwowych. Duchowni, wśród nich kardynał Józef Glemp, bp Stefan Bareła i ks. Marian Duda¹⁸⁵, ale także paulini, m.in. wspomniany wyżej o. Zachariasz Jabłoński¹⁸⁶ występowali w obronie krzyży w szkołach, szpitalach, zakładach pracy i w innych instytucjach. Komuniści wszelkie takie wypowiedzi traktowali jako wrogie wobec państwa i jego świeckości. W marcu 1984 r. jeden z paulinów był dokładnie cytowany w sprawozdaniu KW PZPR do Komitetu Centralnego partii: „nie pozwolimy, aby nam krzyże ze szkół zdejmowano”¹⁸⁷. Temat ten był ciągle aktualny, a w grudniu 1984 r. doszło nawet do dwutygodniowego protestu uczniów Zespołu Szkół Zawodowych we Włoszczowie¹⁸⁸. Przebywający w tym czasie na Jasnej Górze prymas Glemp polecał w modlitwie młodzież walczącą o prawo do krzyża, a następnego dnia jeden z paulinów odprawił mszę świętą w intencji młodzieży z Włoszczowy¹⁸⁹.

W listopadzie 1983 r., w „Pro memoria” podsumowującym ruch pielgrzymkowy w Polsce, kierownictwo Urzędu do spraw Wyznań mocno zaatakowało stronę kościelną. Stwierdziło, że pielgrzymki stały się okazją do manifestowania poglądów politycznych. Okazję do tego dawały nawet pieśni i intencje modlitwne. W związku z tym zapowiedziało zwiększenie kontroli odpowiednich organów administracji państwowej nad organizacją kolejnych pielgrzymek¹⁹⁰. W ich nowym regulaminie czytamy: „Uczestnikom pielgrzymek nie wolno rozpowszechniać innych hasel czy emblematów poza tymi, które oznaczają daną grupę i wyrażają treści religijne”¹⁹¹. Doświadczenia związane z sezonem pielgrzymkowym roku 1983 nie dawały władzom partyjno-państwowym spokoju, skoro jeszcze w listopadzie

¹⁸⁵ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 25 IV 1984 r., b.p.; *ibidem*, sygn. 151 PO, Komunikat biskupa częstochowskiego z dnia 3 X 1982 r., k. 65–66; *Niektóre przeżany działalności kleru* [10 X 1983 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 230–231; *Niektóre przeżany działalności kleru (w okresie 9 marca – 5 kwietnia br.)* [6 IV 1984 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 255.

¹⁸⁶ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 15 IX 1984 r., b.p.

¹⁸⁷ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 22 III 1984 r., b.p.

¹⁸⁸ *Informacja nr II/86/84* [6 XII 1984 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 296.

¹⁸⁹ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 13 XII 1984 r., b.p.

¹⁹⁰ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Pro memoria UdsW w sprawie ruchu pielgrzymkowego z dnia 18 XI 1983 r., k. 68–69.

¹⁹¹ *Ibidem*, Sekretariat Episkopatu Polski – Tymczasowy ramowy regulamin pielgrzymek, Warszawa, dnia 25 VI 1984 r., k. 60–61.

ta tematyka była poruszana. Jednocześnie można było spodziewać się nasilenia represji w roku kolejnym. Te same władze musiały z niezadowolaniem przyjąć informację o coraz lepszych relacjach między zakonem a kurią. Po latach działań bezpieki na rzecz skłócenia obu instytucji te pokazały, że potrafią skutecznie ze sobą negocjować. 3 listopada 1983 r. doszło do porozumienia pomiędzy biskupem częstochowskim Stefanem Barełą a generałem paulinów Józefem Płatkiem. Paulini przekazali na rzecz diecezji posesję przy ul. św. Kazimierza w Częstochowie. Została ona przeznaczona jako plac pod budowę Wyższego Seminarium Duchownego. Umożliwiała to w przyszłości przeniesienie seminarium z Krakowa. W zamian paulini otrzymali kościół z budynkami poklasztornymi w Wieruszowie. Zakon mógł tu powrócić po wielu latach, bo klasztor ten uległ kasacji w XIX w.¹⁹²

Nie ustawała kontrola kontaktów zakonu z zagranicą. Prawdopodobnie pracownicy aparatu bezpieczeństwa podejrzewali, że paulini sprowadzają nielegalne materiały poligraficzne i wydawnictwa dla podziemia politycznego, a już na pewno dla Instytutu Prymasowskiego. Warto przypomnieć, że w warunkach głębokiego kryzysu gospodarczego i – w związku z tym – powszechnym brakiem towarów, na Jasnej Górze funkcjonowała Komisja Charytatywna Episkopatu Polski. Przyjmowała dary z zagranicy, głównie żywność, lekarstwa i odzież. Podczas rewizji na granicach, dochodziło do niszczenia części darów, bo poszukiwano ukrytych materiałów. Podczas jednego z takich przeszukań celnicy z Czechosłowacji porzucinali nie tylko opakowania z żywnością i odzieżą, ale także te z lekarstwami (część była zapakowana sterylnie). Przewożony ołowiany krzyż do stawiania na stole został przez celników przelamany na pół¹⁹³. 22 listopada, na przejściu granicznym w Zgorzelcu, już takie nielegalne materiały znaleziono. Do Urzędu do spraw Wyznań wpłynęła informacja, że zatrzymano i skonfiskowano: butelki z płynem do powielania, odczynniki chemiczne, wywoływacz, książki, broszury, kalendarze, dewocjonalia, obrazki, filmy, radiotelefony, magnetofon kasetowy, ściereczki do fotokopiarki, papier drukarski, zdjęcia o treści religijnej i kasyety magnetofonowe¹⁹⁴.

Do dość zagadkowego wydarzenia doszło w nocy z 30 listopada na 1 grudnia tego roku. W klasztorze paulinów w Brdowie wybuchł pożar. Wcześniej przeor otrzymał anonim grożący podpaleniem. Ogień pochłonął ołtarz główny, ambonę, organy i część ławek. W akcji gaszenia pożaru uczestniczyło 11 sekcji straży

¹⁹² AKMCz, Paulini 1971–1985, Umowa z dnia 3 XI 1983 r., b.p.; Z. Janyszek, *Zakony i zgromadzenia męskie i żeńskie w strukturach diecezjalnych* [w:] *Blagostawione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięcioletnie Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 201; J. Związek, *Z dziejów Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie (1926–1991)*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 6, s. 398–399.

¹⁹³ AAN, UdsW, sygn. 126/144, Pro memoria o. Jerzego Tomzińskiego do abp. Bronisława Dąbrowskiego sekretarza Episkopatu Polski z dnia 30 XI 1983 r., k. 27.

¹⁹⁴ *Ibidem*, Pismo Józefa Oska z Głównego Urzędu Cel do wiceministra zdrowia i opieki społecznej Stanisława Mlecodaja z dnia 6 XII 1983 r., k. 34.

pożarnych¹⁹⁵. Ponieważ obraz Matki Bożej znajdował się w kasecie ogniotrwałej, został uszkodzony tylko częściowo. W kolejnych latach został poddany renowacji. Odnowiono też wnętrze świątyni. Sprawy pożaru w klasztorze nigdy do końca nie wyjaśniono. Trudno dziś o ustalenie przyczyn. Oczywiście nasuwa się przypuszczenie (do takich wniosków doszedł m.in. o. Janusz Zbudniewek), że prawdopodobnie było to działanie podpalacza, ale nie ma na to jednoznacznych dowodów¹⁹⁶. Zresztą podobnie myślano już w 1983 r. Kronikarz jasnogórski zanotował:

„Czy kiedyś wyjdzie to na jaw, Bóg wie. Wszyscy jednak są przekonani, że jest zamierzona i zaplanowana akcja sterowana przez odpowiednie czynniki wrogie Kościołowi religii”¹⁹⁷.

Władze partyjno-państwowe z niechęcią patrzyły na kontakty paulinów z „Solidarnością”. Co jakiś czas odnotowywano mocne kazania, głoszone przez zakonników na Jasnej Górze. Wyróżniali się o. Rufin Abramek i o. Paweł Kosiak. Ich wystąpienia komuniści traktowali jako szczególnie wrogie. 21 sierpnia 1982 r., podczas spotkania w Urzędzie Wojewódzkim w Częstochowie, wojewoda Grzegorz Lipowski oświadczył bp. Stefanowi Barele i generałowi paulinów o. Józefowi Płatkowi, że będzie przeciwdziałal organizacji na Jasnej Górze mszy w intencji „Solidarności”, a także cytował fragmenty kazań o. Abramka: „Z wielką trwogą myślimy o tych, którzy w swoich sercach zabili Boga Ojca. Oni są w stanie zabić też własnego ojca, czy braci swojego narodu i są bardzo niebezpieczni” i „Żadna ojczyzna nie powinna ufać swoim ateistom. Oni ją zdradzą wcześniej czy później”¹⁹⁸. Trudno dziś wyrokować jaki związek z zapowiedzią wojewody o ograniczaniu działalności Jasnej Góry miało spotkanie przeora o. Efrema Osiańskiego z zakonnikami w dniu 9 października 1982 r. Duchowny ten, jeśli wierzyć zachowanym dokumentom (była już o tym mowa wcześniej), miał bliskie relacje z bezpieczeństwem. Zalecał paulinom unikać stwierdzeń o wydzwiku politycznym i pomijać sprawę „Solidarności”¹⁹⁹. Paulini byli jednak innego zdania i nie zamierzali

¹⁹⁵ AAN, UdsW, sygn. 126/144, Informacja szefa służby operacyjnej plk. Krzysztofa Wargenau z Komendy Głównej Straży Pożarnych z dnia 2 XII 1983 r., k. 4; Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów w Brdowie, J. Zbudniewek, *Pożar kościoła w Brdowie* [mps opracowany w dniach 6–10 XII 1983 r.], k. 1–13 (dokument ten został ostatnio wydrukowany: J. Zbudniewek, *Raport o pożarze kościoła w Brdowie w nocy z 30 listopada na 1 grudnia 1983 roku*, „Studia Claromontana” 2020, t. 35, s. 471–485).

¹⁹⁶ D. Racinowski, *Sanktuarium Matki Bożej Zwycięskiej w Brdowie*, Brdów 2017, s. 5–7.

¹⁹⁷ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 1 XII 1983 r., s. 38.

¹⁹⁸ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 26 VIII 1982 r., b.p.

¹⁹⁹ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 14 X 1982 r., b.p.

unikac trudnych i aktualnych tematów dla społeczeństwa polskiego. Wśród licznych notatek i sprawozdań znajdujemy informację o kazaniu o. Pawła Kosiaka z 29 czerwca 1983 r. Podczas mszy w intencji księży archidiecezji warszawskiej, obchodzących jubileusz 25-lecia kapłaństwa, mówił o trwałych prawdach Kościoła i nauce Chrystusa jako przeciwieństwie do często błędnych i nietrwałych teorii głoszonych przez ludzi. Stwierdził, że nauka Marksa „rozpadła się” 100 lat po jego śmierci²⁰⁰. 12 grudnia 1983 r. na Jasną Górę przybyli państwo Wałęsowie. Pani Danuta prosto z lotniska. Wróciła dopiero ze Szwecji, gdzie w imieniu męża odebrała Pokojową Nagrodę Nobla. Lech Wałęsa zdecydował się oddać medal i dyplom jako wotum dla sanktuarium. Jak odnotował o. Tomziński: „Ludzi zebralo się sporo. Wielu całowało p. Wałęsę i p. Wałęsową. Byli również i panowie ubowcy ale zachowywali się grzecznie”. Samo przekazanie wotum nastąpiło rankiem dzień później, w drugą rocznicę wprowadzenia stanu wojennego²⁰¹. W drodze powrotnej do Gdańska samochód Wałęsów był wiele razy zatrzymywany. „Tylko diabeł może być tak złośliwy” – podsumował działania bezpieki kronikarz²⁰².

Jeszcze w końcówce 1983 r. w mediach PRL-u pojawiła się informacja, że odbędą się procesy przeciwko ks. Jankowskiemu i ks. Popieluszcze. Zbiegło się to w czasie z listem prymasa Glempa do kapłanów, aby ci zaprzestali działalności o charakterze politycznym. Kiedy rzecznik rządu Jerzy Urban pochwalił prymasa Polski, ten postanowił zmienić tekst listu do duchownych. Działanie to okazało się trafnym, bo już „zaczynało się duże szemranie wśród duchowieństwa przeciw ks. Prymasowi”²⁰³.

W styczniu 1984 r., w informacji przesłanej z KW w Częstochowie do KC PZPR w Warszawie, znajdujemy zapis, że na Jasnej Górze zebralo się około 40 przedstawicieli „Solidarności” Rolników Indywidualnych. Przybyli z różnych województw. Uczestniczyli w spotkaniu z bp. Musielem. Odnotowano też, że w noworocznym kazaniu o. Kosiak poruszył temat wolności obywatelskiej i pokoju, twierdząc, że w obecnym czasie ludzie drżą i boją się represji („to bata, to palki, więzienia, wygnania, banicji”)²⁰⁴. Jako wrogie traktowano inne kazanie wygłoszone przez jednego z paulinów, który w sanktuarium krytykował złą sytuację gospodarczą w kraju i zubożenie ludności²⁰⁵. W zachowanych dokumentach KW

²⁰⁰ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 30 VI 1983 r., b.p.

²⁰¹ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapisy z 12 i 13 XII 1983 r., s. 43.

²⁰² *Ibidem*, zapis z dnia 13 XII 1983 r., s. 44.

²⁰³ *Ibidem*, zapis z dnia 21 XII 1983 r., s. 45.

²⁰⁴ *Niektóre przejawy działalności kleru* [13 I 1984 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 242.

²⁰⁵ *Niektóre przejawy działalności kleru (w okresie od 14 do 31 stycznia br.)* [3 II 1984 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 246.

PZPR czytamy informację o kolejnej wypowiedzi jednego z paulinów. W dniu 12 lutego 1984 r. mówił o wolności, która jest darem, że trzeba z tego daru korzystać. Podkreślał, że nikt nie może narzucać drugiemu człowiekowi poglądów. Uważał, że nastąpiła degradacja mowy publicznej, a ludzie mówiący prawdę i chcący prawdą żyć, za prawdę stracili wolność²⁰⁶.

Tego samego dnia, 12 lutego 1984 r., zmarł bp Stefan Barela. Już w czasie jego choroby diecezją administrował bp Tadeusz Szwagrzyk. Nowym ordynariuszem częstochowskim został rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Krakowie, ks. dr Stanisław Nowak. Poinformowany 5 października o nominacji przez prymasa Józefa Glempa minister, kierownik Urzędu ds. Wyznań, Adam Łopatka nie zgłosił zastrzeżeń²⁰⁷.

Na Jasną Górę ponownie przybyli członkowie Polskiego Związku Katolicko-Społecznego. 30 kwietnia 1984 r. po Apelu Jasnogórskim pięciu posłów katolickich: Waclaw Auleytner, Rudolf Buchała, Maria Budzanowska, Hanna Suchocka i Janusz Zabłocki, wzięło udział w akcie zawierzenia Koła Poselskiego PZKS Matce Bożej Królowej Polski. Miało to być spełnienie życzenia, które wyrażał przed śmiercią kardynał Wyszyński, żeby w akcie tym uczestniczył nie tylko naród, ale także państwo. W tym przypadku akt zawierzenia był więc symbolicznym wydarzeniem i stał się początkiem zjazdów posłów i byłych posłów katolickich na Jasnej Górze²⁰⁸.

3 maja, podczas czuwania młodzieży akademickiej, idącej do sanktuarium ks. Jesionka naliczył 40 wozów milicyjnych. Porównał to z oblężeniem Szwedów i skomentował: „Palkuje się małych chłopców za to, że ułożyli krzyż z kwiatów pod Figurką”²⁰⁹. Mimo tego młodzi ludzie chętnie przychodzili na Jasną Górę. Nabożeństwom towarzyszyły koncerty chórów i zespołów wokalnie-instrumentalnych z kraju i zagranicy. Dyrektor Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie, Stefan Półtorzycki, informował ministra kultury i sztuki Kazimierza Żygulskiego o zespole „The Lire Singers” z Chicago i „Ambasadorzy Chrześcijańscy” z Norwegii. Pisał też, że 4 lutego 1984 r. w misterium pt. „Pod Twoją Obronę” wystąpił aktor Andrzej Kopiczyński, a 2 czerwca tego roku, podczas Ogólnopolskiej Pielgrzymki Młodzieży, w sali papieskiej wystąpił Piotr Szczepanik²¹⁰. Ze źródeł kościelnych mamy więcej informacji na temat

²⁰⁶ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 16 II 1984 r., b.p.

²⁰⁷ P. Kostrzewski, *Polityka władz komunistycznych wobec Kościoła częstochowskiego w latach 1984–1989*, „Veritati et Caritati” 2018, nr 10, Częstochowa, s. 248–249.

²⁰⁸ J. Zabłocki, *Dzienniki 1976–1986*, t. 3, cz. 2: 1982–1986, Warszawa 2013, s. 283–286, 444–445.

²⁰⁹ M. Nowakowska Majcher, *Opozycja w regionie...*, s. 297.

²¹⁰ *Częstochowa, 25 lutego 1985 r., Informacja wojewódzkiego dyrektora Wydziału Kultury i Sztuki, mgr. Stefana Półtorzyckiego, przestana min. kultury i sztuki, Kazimierzowi Żygulskiemu w odpowiedzi na ankietę w sprawie aktywności Kościoła w sferze kultury [w:] W cieniu ołtarza. Władzę partyjno-rządowe o środowi-*

takich koncertów, jak na przykład występu Stanisława Sojki z zespołem gwiazd polskiego jazzu w dniu 1 października 1983 r. w Sali Rycerskiej²¹¹.

W dniu 10 czerwca 1984 r., na Jasnej Górze przebywała młodzież z diecezji przemyskiej. Przemówił do nich o. Zachariasz Jabłoński. W sprawozdaniu KW PZPR cytowano fragmenty jego kazania:

„Musimy zadać sobie pytanie skąd biorą się funkcjonariusze zła, ludzie wykorzystujący aparat ucisku, zła i nienawiści, działający przeciw Kościołowi. Nauka dowiodła, że kto występuje przeciwko Kościołowi i Polsce, ten zarazem występuje przeciw narodowi polskiemu. Ludzie ci są to chwasty, które wyrastają pojedynczo w naszej zbiorowości, ale również ogarnęli oni niektóre grupy społeczne i środowiska. [...] Z zadowoleniem przyjmuję wiadomość, że w naszej diecezji, na terenie miast i wsi, tworzą się grupy solidarnościowe. Ten młody ruch, któremu na imię «Solidarność», musi przetrwać, bo nawet Jan Paweł II powiedział, że tego ruchu narodowego nie można zdeptać. Ten ruch nie został zniszczony, bo jak dowiadujemy się, w całej Polsce powstają grupy «Solidarności», które walczą w obronie Ojczyzny. [...] Młodzi, musimy trwać w swej wierze do końca. Nie możemy poddawać się żadnym ideologiom, bo zarówno król Kazimierz, kardynał Wyszyński, jak i Jan Paweł II twierdzili, że lepsza jest śmierć od zdrady zasad ewangelii”²¹².

Podczas czuwania młodzieży w kaplicy Matki Bożej, zorganizowanego w nocy z 11 na 12 czerwca przez duszpasterstwo młodzieżowe kurii częstochowskiej, modlono się o „prawdziwą wolność” i „prawdziwą wiarę”²¹³.

Już w końcu czerwca 1984 r. z KW PZPR informowano, że paulini podczas rozmów wyrażali oczekiwanie na kolejną pielgrzymkę Jana Pawła II i mieli nadzieję na podpisanie konkordatu²¹⁴. Zarówno na pielgrzymkę, jak i na konkordat przyszło im poczekać kilka lat. Z pojawiających się co jakiś czas informacji komitetu wojewódzkiego partii na temat dyskusji paulinów można wnioskować, że treść tych rozmów była pozyskiwana metodami operacyjnymi przez bezpiekę (podsluchy i praca tajnych współpracowników). Następnie przekazywana przywódcom partyjnym. W jednym z lipcowych sprawozdań czytamy, że tematem rozmów był film angielski

skach twórczych w Kościele (1985), wybór dokumentów i wstęp T. Krawczak, Warszawa [2014], s. 55; AIPN, 001708/3373, Krzysztof Korkus, *Neutralizacja negatywnych inicjatyw tzw. „kultury niezależnej”*..., s. 43.

²¹¹ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 1 X 1983 r., s. 12; Relacja ustna ks. prof. Mariana Dudy z Częstochowy z dnia 20 IX 2020 r.

²¹² APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 14 VI 1984 r., b.p.

²¹³ *Ibidem*.

²¹⁴ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 28 VI 1984 r., b.p.

„Kwadratura koła”²¹⁵. Jego fabuła dotyczy Polski i Lecha Wałęsy. Paulini planowali wyświetlić go na Jasnej Górze. Mówili też, że „Solidarność” była ruchem potrzebnym, ale do głosu dochodzili ludzie nieodpowiedzialni. Argumentowali, że chociaż Kościół dużo zawdzięcza „Solidarności”, to jednak nie mógł poprzeć ulicznych manifestacji. Nie były to z pewnością opinie ogółu zakonników, ale instrumentalnie wykorzystana jedna lub kilka podsłuchanych rozmów²¹⁶.

7 sierpnia 1984 r. dyrektor Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie oraz funkcjonariusze SB przeprowadzili rozmowę z przeorem Rufinem Abramkiem. Próbowali go zmusić do zgody na udział paulinów w zabezpieczeniu przejścia pielgrzymek przez miasto. Przeor wykazał się dużą odwagą, a jednocześnie roztropnością i nie wyraził zgody. Pełnienie przez zakonników takich funkcji mogło okazać się pułapką (gdyby doszło do konfrontacji milicji z pielgrzymami), a na pewno byłoby to kłopotliwe. Nacisk na przeora musiał być duży, bo 3 sierpnia na Jasnej Górze jeden z księży wygłosił kazanie, w którym nawiązywał do takich wydarzeń z historii Polski jak: Cud nad Wisłą i powstanie warszawskie, a także omówił plany Józefa Stalina dążące do włączenia Polski do Związku Sowieckiego²¹⁷.

Tematyka ta przybliżyła nas ponownie do wątku pielgrzymek i spotkań kombatanów na Jasnej Górze. Podczas pielgrzymek wrześniowych, każdego roku wybierano jedną formację, przynależącą do któregoś rodzaju broni lub służb. Reprezentanci tej formacji składali wotum, np. w 1981 r. taką formacją byli kapelani Wojska Polskiego²¹⁸. We wrześniu 1983 r., podczas 11 Pielgrzymki Żołnierzy Polski Walczącej, kombatanzi ufundowali tablicę pamiątkową poświęconą żołnierzom Okręgów Wileńskiego i Nowogródzkiego Armii Krajowej. Za całość organizacji odpowiadał o. Jan Golonka. W uroczystej mszy pod szczytem jasnogórskim uczestniczyło ok. 40 tysięcy osób (wg danych KW PZPR). W sektorze koło ołtarza polowego zgromadziło się około 1500 kombatanów, wielu ubranych w mundury wojskowe z biało-czerwonymi opaskami z napisem „AK” lub znakiem Polski Walczącej. Paulini zorganizowali też część artystyczną – występ chóru harcerskiego i czterech aktorów z Warszawy (m.in. Ireny Karel i Wierczyśława Glińskiego)²¹⁹. W związku z tym aparat bezpieczeństwa, Wydział III WUSW

²¹⁵ *Vide*: J. Uchman, *Koegzystencja groteski i polityki – „Kwadratura koła” Toma Stopparda*, „Tekstualia” 2014, nr 4, s. 79–91.

²¹⁶ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 12 VII 1984 r., b.p.

²¹⁷ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 9 VIII 1984 r., b.p.

²¹⁸ AAN, Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych, sygn. 4/363, Wycinek prasowy, „WTK”, 6 XII 1981 r.: Jan Orszulak, *Pielgrzymka kapelanów Wojska Polskiego na Jasną Górę*, b.p.

²¹⁹ AAN, Akta Wincentego Broniów-Orlińskiego, sygn. 61, Dokument przekazania oo. Paulinom na Jasnej Górze w dniu 11 IX 1983 r. Tablicy Pamiątkowej – VOTUM, poświęconej żołnierzom

w Częstochowie współpracując z Wydziałem IV, prowadził sprawę o kryptonimie „Wspaniali”. Przede wszystkim odnotowano fakt wywieszenia transparentu z napisem „Niepokonani choć internowani 13.12.1981 r.” i w tle „Solidarność”. O wynikach poinformowano władze polityczno-administracyjne województwa²²⁰.

Ilustracja 47. XII Ogólnopolska Pielgrzymka Kombatantów Polski Walczącej na Jasną Górę. 9 IX 1984 r., Częstochowa (AJG, Kronika Konwentu i Sanktuarium Jasnogórskiego 1983–1986, sygn. 3458, s. 314).

Warto też dodać, że począwszy od 1981 r., w trzecią sobotę i niedzielę lipca w klasztorze paulinów w Leśnej Podlaskiej spotykali się byli partyzanci i żołnierze 9 Podlaskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej²²¹. W maju na Jasną Górę przybywały ogólnopolskie pielgrzymki kombatantów. Byli wśród nich kapelani oddziałów walczących w II wojnie światowej. Jeden z nich, uczestnik bitwy pod Monte Cassino dominikanin pułkownik o. Adam Studziński w dniu 22 maja 1983 r. wygłosił kazanie, w którym zawiązał nie tylko do walk we Włoszech, ale też do

Okręgów Wileńskiego i Nowogródzkiego Armii Krajowej, b.p.; APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 15 IX 1983 r., b.p.

²²⁰ AIPN Ka, 027/592, Meldunek operacyjny zastępcy naczelnika Wydziału III WUSW w Częstochowie, kpt. Aleksandra Skrzypczyka, z dnia 14 IX 1983 r., s. 16–19.

²²¹ AAN, Akta Aliny i Eugeniusza Fedorowiczów, sygn. 33, Wyciek prasowy ze „Słowa Powszechnego” z 31 VII 1984 r., nr 152, k. 159, *ibidem*, Wycinek prasowy „Doroczne spotkanie żołnierzy Armii Krajowej”, k. 162; AAN, Akta Mieczysława Boruty-Spiechowicza, sygn. 97, Ulotka informująca o spotkaniu żołnierzy w Leśnej Podlaskiej, b.p.

wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. Podkreślił, że wtedy też dla Polski istniało zagrożenie utraty niepodległości. Oczywiście główne tezy jego wystąpienia znalazły się w sprawozdaniu sekretarza KW PZPR w Częstochowie Henryka Jąderki²²².

Relacje paulinów ze środowiskiem kombatanckim były więc bardzo silne i opierały się na kultywowaniu tradycji patriotycznych opartych na wartościach II Rzeczypospolitej, a więc przeciwnych tym, propagowanym przez władze Polski „ludowej”. Jak już wspominałem, dużą rolę w organizacji uroczystości z uczestnictwem kombatanatów odgrywał o. Eustachy Rakoczy. Zakonnik, którego przedstawiciele środowisk kombatanckich darzyli ogromnym zaufaniem. Wystarczy tutaj przytoczyć fragment listu jednego z nich, plk. Piotra Woźniaka²²³, do o. Rakoczego z 28 sierpnia 1984 r. Były żołnierz AK i podziemia antykomunistycznego, dziękując za odprawienie mszy w intencji zmarłej żony, żołnierki Armii Krajowej Okręgu Tarnopolskiego, pisał:

„Pamięć Ojca Kapelana jest mi szczególnie droga, gdyż pozostajemy w łączności duchowej również w dążeniu do osiągnięcia szczytnych ideałów, o które tak ofiarnie walczyliśmy w okresie wojny i obecnie o Prawdę, aby ona zatriumfowała w naszej Ojczyźnie”²²⁴.

W 1984 r. kontrola milicyjna zatrzymała samochód, w którym, wraz z rolnikami z Niemodlina udającymi się na dożynki, jechał Karol Smoczkiwicz, były żołnierz ZWZ-AK Obszaru Lwów. Wiózł on na jasnogórskie uroczystości kombatanckie naprawiony przez siebie feretron²²⁵. Uroczystości odbywały się w 40-tą rocznicę akcji „Burza”. Skonfiskowany feretron posiadał wizerunek Matki Bożej patronki AK, trzymającej rękę na głowie rannego żołnierza. Żołnierz ten dzierżył polską flagę z herbem Lwowa. Na feretrze był też wizerunek orla polskiego przykutego łańcuchem do czerwonej kuli, lecz próbującego zerwać się do lotu. Ponadto miał też wizerunek Matki Boskiej Kozielskiej i symboliczny drut kolczasty, mówiący o podziale Polski na dwie strefy okupacyjne podczas II wojny

²²² APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 26 V 1983 r., b.p.

²²³ P. Woźniak, *Zapłuty karzeł reakcji*, Warszawa 2001, *passim*, Piotr Woźniak – *zapłuty karzeł reakcji*; „Zycie Bytomskie”, <http://zyciebytomskie.pl/index.php/ZB/panteon/piotr-wozniak-zapluty-karze-reakcji> [dostęp: 10 V 2020].

²²⁴ BJ, Rękopisy, przyb. 141/86, List plk. Piotra Woźniaka do o. Eustachego Rakoczego z dnia 28 VIII 1984 r., b.p. *Vide. ibidem*, Listy plk. Piotra Woźniaka do o. Eustachego Rakoczego z dnia 6 X 1984 r. i z dnia 21 X 1985 r., b.p.; *ibidem*, przyb. 143/86, Telegram o. Eustachego Rakoczego do plk. Piotra Woźniaka z dnia 23 IX 1983 r., b.p.; *ibidem*, List o. Eustachego Rakoczego do plk. Piotra Woźniaka z 15 IX 1983 r., b.p.

²²⁵ AAN, UdsW, sygn. 126/255, Pismo zastępcy dyrektora WdsW Urzędu Wojewódzkiego w Opolu Pawła Smolina do dyrektora Zespołu ds. Kościoła Rzymskokatolickiego w Urzędzie ds. Wyznań Aleksandra Wołowicza z dnia 5 II 1985 r., k. 11–12.

światowej. Prokuratura umorzyła działania przeciw kombatantowi, ale feretron przypadł. Jego pisma i odwołania nie pomogły²²⁶.

Nie zrażano się. Rok później, w czasie pielgrzymki kombatantów, ks. Serafin Opalko w homilii przypomniał walczących w okolicach Częstochowy żołnierzy AK z oddziałów „Ponurego” i „Twardego”²²⁷. O ile „Twardy”, z racji swoich przekonań socjalistycznych był partyzantem, którego życiorys (oczywiście w odpowiedniej wersji) oficjalnie popularyzowano, to Jerzy Kurpiński „Ponury” słynął ze swojej działalności antykomunistycznej w okresie powojennym, był jednym z Żołnierzy Wyklętych²²⁸.

Dożynki w 1984 r. na Jasnej Górze były największą uroczystością spośród współorganizowanych przez działaczy zdelegalizowanej „Solidarności”. Treści kazań, które były wówczas głoszone, działacze partyjni określali jako tendencyjne i atakujące państwo²²⁹. Z kolei kronikarz jasnogórski zauważył, że tylko kazanie bp. Musiela, wygłoszone dzień wcześniej dla przybywających na uroczystości „jak zwykle pełne [było] aluzji do głupoty w gospodarstwie komunistycznym”²³⁰.

Od 1985 r., w przeddzień głównych uroczystości, w Sali Jana Pawła II w klasztorze odbywało się spotkanie działaczy „Solidarności” Rolników Indywidualnych, członków bylej komisji rzeszowsko-ustrzyckiej. Przewodniczył Andrzej Stelmachowski. We wcześniejszych latach spotkania takie organizowano tylko dla niewielkiej grupy działaczy. W 1985 r. o. Rufin Abramek mówił do przybyłych: „na powitanie przypomnę wam jeszcze słowa Witosa [...] muszą chłopci przestać być trzcina poruszana każdym wiatrem, przestać być polem do eksperymentów i doświadczeń aferzystów politycznych, a często zwykłych lotrzyków. Muszą pozbyć się jak najbardziej dotychczasowej politycznej opieki tych przywódców, którzy ich wprowadzali w bagno nieszczęścia”²³¹.

Zakończenie stanu wojennego sprzyjało rozwojowi ruchu pielgrzymkowego. Organizowano je z coraz większej liczby miast, np. 5 sierpnia 1984 r. wyruszyła Pierwsza

²²⁶ *Ibidem*, Pismo Karola Smoczkiwicza do ministra Adama Łopatki w Urzędzie ds. Wyznań z dnia 19 IX 1984 r. i pismo Karola Smoczkiwicza do wicewojewody opolskiego Zygmunta Siedleckiego z dnia 17 IX 1984 r., k. 15–17.

²²⁷ J. Kapuściński, *Wspomnienia ks. Serafina Opalki (1911–1986) z czasów drugiej wojny światowej* [w:] *Wspomnienia wojenne 1939–1945 księży diecezji częstochowskiej*, oprac. J. Kapuściński, J. Związek, Częstochowa 2012, s. 227–228; APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnątrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 30 XI 1984 r., b.p.

²²⁸ J. Durka, *Wencel Stanisław*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2005, nr 24, s. 321–327; *idem*, *Jerzy Jan Kurpiński (1918–1955)*..., s. 294–298.

²²⁹ *Niektóre przeglądy działalności kleru (w okresie od 11 lipca do 30 września br.)* [1 X 1984 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 279.

²³⁰ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 1 IX 1984 r., s. 178.

²³¹ AIPN, 001708/3136, Olgierd Paszkiewicz, „Dożynki prawdziwe”..., k. 27–28.

Pielgrzymka Piesza ze Stalowej Woli²³², a 25 listopada przybyła Pierwsza Ogólnopolska Pielgrzymka Kolarzy²³³. Od 1985 r. do Częstochowy przybywała Szczecińska Piesza Pielgrzymka, co było rozwinięciem inicjatywy duszpasterstwa akademickiego ojców jezuitów w Szczecinie, organizujących pielgrzymki w latach 1983–1984²³⁴.

Ilustracja 48. Delegacja działaczy „Solidarności” z ziemi białostockiej na dożynkach, 1985, Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/42, s. 92).

Oczywiście nadal największa była pielgrzymka warszawska. W 1984 r. w związku z tą pielgrzymką aparat bezpieczeństwa prowadził sprawę operacyjnego sprawdzenia „Szczyt”. Uważano, że daje ona możliwość do podjęcia nielegalnej działalności przez byłych członków „Solidarności” i innych organizacji opozycyjnych. W ramach sprawy zbierano doniesienia od tajnych współpracowników o pseudonimach: „Paweł”, „Gucio” i „Jaroszek”, m.in. na temat przybycia do Mstowa Leszka Moczulskiego i Seweryna Jaworskiego. Moczulski mówił o swoich więziennych doświadczeniach, o zasługach Józefa Piłsudskiego dla kraju oraz o programie Konfederacji

²³² J. Kopacz, B. Kopacz, *Biskup Solidarności Edward M. Frankowski*, Stalowa Wola 2007, s. 97.

²³³ Z.S. Jabłoński, *Stąd stawaliśmy się wolni...*, s. 95.

²³⁴ G. Wejman, *Arcybiskup Kazimierz Majdański (1916–2007). Rys biograficzny* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4..., s. 248; Z. Fenrych, *Kuźnia opozycji? Duszpasterstwo akademickie w Szczecinie w latach 1979–1989/1990* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4..., s. 323–332; RIRM, *XXXI Szczecińska Piesza Pielgrzymka na Jasną Górę*, 29 VII 2015 r., <https://www.radiomaryja.pl/kosciol/30-szczecinska-piesza-pielgrzymka-na-jasna-gore-2/> [dostęp: 10 VII 2020].

Polski Niepodległej²³⁵. Przy okazji ujawniono pośrednictwo bp. Musiela w organizacji mszy na Jasnej Górze w rocznicę poświęcenia sztandaru „Solidarności” Huty im. Bieruta²³⁶. Z kolei w raporcie KW PZPR do KC PZPR sekretarz Henryk Jąderko wskazywał na o. Płatka, który witając pątników wychwalał „Solidarności”²³⁷. W teleksie Jąderki znajduje się opis wejścia pielgrzymów do miasta i uroczystości jasnogórskich. Przytaczał przykłady licznych akcentów politycznych. Oto fragment:

„Na zakończenie nabożeństwa podczas śpiewania pieśni «Boże coś Polskę» część uczestników podniosła palce ułożone w kształcie litery «V». W mszy uczestniczyło około 300 tysięcy osób”²³⁸.

Podobną liczebność odnotowano w dniu 26 sierpnia. Pielgrzymi eksponowali transparenty i flagi z napisami o treściach przypominających o „Solidarności”. Po mszy złożono je na parkanie przed szczytem. Jedną z napisem „Solidarności” umocowano na podwyższeniu. Ponadto pielgrzymi wzdłuż całej al. Sienkiewicza ułożyli krzyż z kwiatów, a przed figurą Matki Bożej ułożyli transparent z napisem: „Maryjo Królowo Polski broń swe dzieci przed ateizacją”²³⁹.

Pielgrzymki sierpniowe zostały zaatakowane przez partyjny biuletyn „Fakty i Opinie”. Redakcja tego częstochowskiego pisma podważała ich religijny charakter. Konfrontowała zachowanie pątników z wydanym przez Sekretariat Episkopatu Polski „Tymczasowym regulaminem pielgrzymek”. Wskazywała na liczne akcenty polityczne: transparenty, emblematy i gesty (palce ułożone w kształcie litery „V”). Wyraźnie klulo w oczy, że pielgrzymi traktowali pielgrzymki już nie tylko jako akt religijny, ale okazję do zmanifestowania swojego oporu wobec systemu w Polsce. Redakcja pisma wskazywała, że pielgrzymki: lubelska, płocka, krakowska i szczecińska, mimo podpisanych ustaleń, przeszły przez miasto własną trasą. Co ciekawe, redakcja komunistycznego pisma brała w obronę paulinów i prymasa, którzy wyraźnie dystansowali się od manifestacji politycznych i nawoływali do pielgrzymów o zachowanie religijnego charakteru pielgrzymki. Jako wrogów postrzegano przede wszystkim „organizatorów i uczestników”, którzy nie podporządkowali się ustaleniom i regulaminowi²⁴⁰.

²³⁵ AIPN Ka, 027/714, Meldunek operacyjny naczelnika Wydziału III WUSW w Częstochowie, ppłk. Witolda Szewczyka z dnia 23 VIII 1984 r., k. 6–10.

²³⁶ *Ibidem*, Informacja od TW „Jaroszek”, przyjęta przez ppłk. Witolda Szewczyka w dniu 7 VIII 1984 r., k. 15.

²³⁷ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 33, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR z dnia 13 VIII 1984 r., k. 109.

²³⁸ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR z dnia 16 VIII 1984 r., k. 123.

²³⁹ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR z dnia 27 VIII 1984 r., k. 169.

²⁴⁰ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 161, artykuł redakcyjny *Pielgrzymki? z Biuletynu KW PZPR w Częstochowie „Fakty i Opinie”* z 14 IX 1984 r., nr 15, s. 7, k. 23.

W informacjach PZPR pojawiły się cytaty z kazań głoszonych na Jasnej Górze. 25 sierpnia o. Dionizy Łukaszuk mówił:

„Przechodzi czasem przez polską ziemię jakiś prąd zelektryfikowania wszystkich poczuciem wolności, poczuciem sprawiedliwości. Przeżywalismy taki cztery lata temu. Po latach widzimy, że z cudów państwa ludowego niewiele pozostało. Trasa W-Z to dzisiaj ciasna droga o wyboistej powierzchni, huty z czasem przeżyły się i zatruwają w niemiłosierny sposób nasze środowisko naturalne”²⁴¹. Cytowano też wystąpienia odwołujące się do historii, wskazujące na fakty dotyczące komunistycznych planów niszczenia Kościoła (w wystąpieniu o. Abramka), przypominające rocznicę Cudu nad Wisłą i wybuchu powstania warszawskiego²⁴².

1 września 1984 r. przed szczytem odprawiono nabożeństwo z okazji rozpoczęcia roku szkolnego. Bp Tadeusz Szwagrzyk w swoim kazaniu upomniał się o krzyże w szkołach. Tego samego dnia na Jasną Górę przybyła piesza pielgrzymka rolników. Wśród nich kolportowano ulotki, zdjęcia, taśmy magnetofonowe (z nagraniem mszy w trzecią rocznicę powstania „Solidarności”) i nielegalne publikacje. Kazanie wygłosił bp Franciszek Musiel, który nawiązał do czwartej rocznicy porozumień sierpniowych. Potwierdzało się, że przybycie rolników na Jasną Górę dawało okazję do spotkania się przedstawicieli środowisk opozycyjnych²⁴³. Kolejna taka okazja pojawiła się 30 września 1984 r. podczas II Pielgrzymki Ludzi Pracy. Przybyli Lech Wałęsa, Jan Rulewski, Anna Walentynowicz, Andrzej Gwiazda, Andrzej Rozpłochowski, Kazimierz Świtoń, a także ks. Jerzy Popieluszko. Przeor Jasnej Góry podczas kazania powiedział: „Demokracja bez Boga nie może długo przetrwać i nie przetrwa”. Modlono się w intencji poległych robotników²⁴⁴. TW „Ewa” uważnie obserwował klasztor i okolice. W informacji spisanej z jego słów czytamy:

„Na Jasną Górę przybyłem ok. godz. 9³⁰. Na parkingu koło Domu Pielgrzyma zaparkowany był samochód o nr rej. IWA-0145, z kolei w uliczce dojazdowej do klasztoru od strony Domu Pielgrzyma stał inny samochód IWA-0146. Na dziedzińcu klasztornym stały zaparkowane samochody taxi z rejestracją warszawską, przy których stali zgromadzeni dziennikarze z ekip zagranicznych. Rozpoznałem po napisach na kamerach dwie ekipy telewizyjne – ABC – oraz NBS. Były to następujące samochody taxi – WIE-8322, WAS-7414, WAN-2150 i WIJ-1423. Trudno było odgadnąć, którym samochodem przyjechała dana ekipa, gdyż stali zgromadzeni w zasadzie w takich dwóch dużych grupach i rozmawiali między sobą. Stał też

²⁴¹ *Niektóre przeżycia działalności kleru (w okresie od 11 lipca do 30 września br.)* [1 X 1984 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 281.

²⁴² *Ibidem*, s. 281–283.

²⁴³ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 33, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 3 IX 1984 r., k. 186–187.

²⁴⁴ *Ibidem*, sygn. 1/VII/16, t. 34, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 3 IX 1984 r., k. 2–3.

na parkingu samochód m-ki fiat 125p taxi z rejestracją KRL-9045, którym przybyła jakaś grupa dziennikarzy ze sprzętem filmowym, która nie miała napisu na kamerze, jedynie jakieś znaki – coś w rodzaju czerwonego krzyża i chyba litery N. Było tam 3 mężczyzn i 1 kobieta, z tym, że filmowało jedynie dwóch mężczyzn.

Ilustracja 49. II Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 30 IX 1984 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Marian Chojnowski, 610/7, s. 64).

Ilustracja 50. II Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 30 IX 1984 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Marian Chojnowski, 610/7, s. 86).

Zainteresowanie dziennikarzy zagranicznych sprowadzało się do filmowania Lecha Wałęsy, który wychodził od oo. Paulinów oraz transparentów z napisami «Solidarność», jakie miały ze sobą grupy tzw. robotników. Wśród przybyłych na Jasną Górę rozpoznałem m.in. brata Lecha Wałęsy, [Jana] Rulewskiego i [Adama] Michnika. Prawie wszyscy noszą brody, tak, że nie byłem pewny w wielu przypadkach, czy rozpoznaję właściwych ludzi. Poza tym kilka osób sprzedawało znaczki

z napisem Bóg i Ojczyzna – II Pielgrzymka Ludzi Pracy – Jasna Góra 30 IX 1984. Do znaczków były dołączone ulotki z treścią wiersza²⁴⁵.

Ilustracja 51. II Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 30 IX 1984 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Marian Chojnowski, 610/8, s. 28).

Ilustracja 52. II Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 30 IX 1984 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Marian Chojnowski, 610/8, s. 46).

²⁴⁵ AIPN Ka, IPN Ka 0026/712, t. 3, Informacja spisana ze słów TW „Ewa”, przyjęta przez ppor. Andrzeja Pająka z dnia 1 X 1984 r., k. 125–126; AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasno-górskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 30 IX 1984 r., s. 187–189.

Jak zauważa o. Janusz Zbudniewek, ks. Jerzy Popiełuszko był wtedy ostatni raz z robotnikami na Jasnej Górze. Podczas prywatnej rozmowy z o. Szymonem Stefanowiczem nie ukrywał rozczarowania z faktu wycofania swojego poparcia dla pielgrzymki przez niektóre autorytety²⁴⁶. Szczególnie chodziło o interwencję prymasa Józefa Glempa. Pielgrzymka odbywała się bez porozumienia z Komisją Episkopatu ds. duszpasterstwa robotników. Decyzję prymasa przesłał generałowi paulinów abp Bronisław Dąbrowski. Polecono paulinom, aby nie nadawać pielgrzymce charakteru oficjalnego. Nabożeństwa mieli odprawić jak w każdą zwykłą niedzielę. Prymas zakazał przemawiania ks. Jankowskiemu i ks. Popiełuszce. Ksiądz Popiełuszko żalił się tego powodu generałowi paulinów. Według informacji o. Jabłońskiego na zakon naciskał też Urząd ds. Wyznań i SB. Mimo tego znaleziono rozwiązanie. Sumę na szczycie odprawił ks. Jankowski w koncelebrze ks. Popiełuszki i ks. Kazimierza Jancarza z Nowej Huty. Kazanie wygłosił przeor jasnogórski o. Rufin Abramek, który wziął na siebie całą polityczną wymowę pielgrzymki. Władze partyjno-państwowe argumentowały później, że to paulini ponoszą odpowiedzialność za treści polityczne i symbolikę, które towarzyszyły tej i kolejnym pielgrzymkom. Według o. Jabłońskiego, przeor odpowiadał, że napisy na transparentach wyrażają oczekiwania wobec państwa, a władze powinny je czytać i realizować²⁴⁷.

20 października 1984 r. w Dzienniku Telewizyjnym poinformowano o porwaniu ks. Jerzego Popiełuszki. Dziesięć dni później odnaleziono w Wiśle jego zwłoki. Jak się okazało, został zamordowany przez funkcjonariuszy bezpieki. Przed śmiercią był torturowany. 3 listopada odbył się pogrzeb. Cała Polska interesowała się procesem sądowym. W kościołach komentowano przebieg wypadków i wyrażano oburzenie, że morderstwo popełnili funkcjonariusze SB. Podobnie było w Częstochowie. Według informacji KW PZPR, przeor klasztoru o. Rufin Abramek komentował:

„Znów cię wielkiego smutku i niepokoju przeszedł przez serca Polaków z powodu nowych aktów przemocy, bezprawia [...]. Złowrogie to są znaki dla Ojczyzny, jeżeli funkcjonariusze prawa w potworny sposób dokonują aktu największego bezprawia”²⁴⁸.

5 listopada podjął jeszcze raz ten temat:

„Ks. Jerzy był przesiąknięty ideą prawdy, dlatego złożono go do trumny ze znacznikiem «Solidarność». To co robił, nie wynikało z jego własnej inspiracji, ale było tym, co wynikało z myśli i dyspozycji Episkopatu Polski”²⁴⁹.

²⁴⁶ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego...*, s. 239.

²⁴⁷ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 30 IX 1984 r., s. 188–189; Z.S. Jabłoński, *Stąd stawali się wolni*, Częstochowa 2009, s. 92–93.

²⁴⁸ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 162, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 2 XI 1984 r., b.p.

²⁴⁹ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 9 XI 1984 r., b.p.

25 listopada, podczas wspomnianej pielgrzymki kolejarzy, modlono się za zamordowanego księdza, aby ofiara jego życia była drogowskazem „na twarde dni”. Głoszący dla nich kazanie ks. Orzechowski wspominał cierpienie internowanych i więzionych. Chciał żeby z tego cierpienia wyrosła jeszcze silniejsza „Solidarność”²⁵⁰.

W opracowaniu UdsW dotyczącym ruchu pielgrzymkowego w 1984 r. zauważono, że nadal występowała tendencja do jego zwiększania. Co prawda odnotowano ogólnie mniejszą liczbę pątników niż w latach poprzednich (tym razem około 5 milionów osób), to jednak systematycznie wzrastała liczba grup pątniczych kosztem wycieczek indywidualnych. Coraz rzadziej pielgrzymki organizowały biura podróży i zakłady pracy, natomiast coraz częściej instytucje kościelne i stowarzyszenia katolickie²⁵¹. W dalszej części opracowania czytamy:

„Podjęte w roku 1984 środki zmierzające do zapewnienia wyłącznie religijnego charakteru pielgrzymek zdążających do Częstochowy, przyniosły tylko w części pożądane rezultaty, gdyż nadal notowano fakty wykorzystania ruchu pątniczego do celów pozareligijnych. Natężenie takich faktów miało miejsce w pielgrzymkach: wrocławskiej, pomorskiej i plockiej. Powtórzyły się praktyki umieszczania na ogrodzeniu klasztoru jasnogórskiego transparentów o wymowie politycznej. Wydany przez władze kościelne «tymczasowy ramowy regulamin pielgrzymek» nie był w pełni respektowany przez niektóre grupy pielgrzymkowe i pątników»²⁵².

Mimo oficjalnego zalecenia władz kościelnych, podczas pielgrzymek nadal obecne były postawy, które określano jako wrogie wobec socjalistycznego państwa²⁵³. W pielgrzymce gorzowskiej i warszawskiej akademickiej zorganizowano prelekcje Leszka Moczulskiego. W oficjalnym „Pro memoria” pracownicy Urzędu do spraw Wyznań wypisali nazwiska księży, kierowników poszczególnych pielgrzymek, którzy sprzyjali wystąpieniom o charakterze politycznym. Nowością miało być nadawanie symbolom religijnym wymowy politycznej poprzez oplatanie krzyża drutem kolczastym i barwienie ich czerwonymi plamami, symbolizującymi krew²⁵⁴.

Episkopat podejmował wysiłki na rzecz organizacji kolejnych pielgrzymek. W Komunikacie z 202 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski zachęcano do organizowania pielgrzymek na Jasną Górę w intencji trzeźwości²⁵⁵.

²⁵⁰ *Ibidem*, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 30 XI 1984 r., b.p.

²⁵¹ AAN, UdsW, sygn. 126/255, Ruch pątniczy w Polsce w 1984 r. Opracowanie z dnia 11 III 1985 r., k. 7.

²⁵² *Ibidem*, k. 8.

²⁵³ AAN, Urząd Rady Ministrów. Gabinet Prezesa, sygn. 1.4/19, Sprawozdanie z realizacji zaleceń Prezydium Rządu z dnia 3 VIII 1984 r. w kwestii zapobiegania nadużywaniu obiektów sakralnych do celów antysocjalistycznych z dnia 12 XI 1984 r. Załącznik do pisma ministra kierownika UdsW Adama Łopatki do Prezesa Rady Ministrów gen. Wojciecha Jaruzelskiego z dnia 12 XI 1984 r., k. 154–158.

²⁵⁴ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Pro memoria UdsW z dnia 22 VIII 1984 r., k. 23–24.

²⁵⁵ Komunikat z 202 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski z dnia 27 IX 1984 r., Warszawa, mps w zbiorach autora, s. 1–2.

Według oficjalnych wyliczeń państwowych, w latach siedemdziesiątych na Jasną Górę przybywało około 1,5 mln pielgrzymów rocznie, głównie indywidualnie. W około 76% nie przekraczali oni 45 rok życia, 42% stanowili mężczyźni. Pod koniec tego okresu liczba pątników zaczęła rosnąć, np. w 1978 r. oszacowano, że na Jasnej Górze było około 2 mln pielgrzymów. Rok później na spotkanie z papieżem przybyło 3,5 miliona osób. Natomiast, według opracowanego w lutym 1983 r. przez Wojewódzkie Biuro Projektów w Częstochowie „Studium ruchu turystycznego i pątniczego w Częstochowie”, w latach 1981–1982 oszacowano aż 6 do 6,5 mln osób, co w porównaniu z liczbą turystów w Warszawie – 4 mln osób w 1980 r. i Krakowie – 2,7 mln osób w 1980 r. robi wrażenie. Dane te pokazują, że Częstochowa stała się jeszcze większym centrum turystycznym i pielgrzymkowym niż była dotychczas. Natomiast fakt emocjonalnego zaangażowania pątników i manifestowania przez nich treści nie tylko religijnych, ale także społecznych i politycznych powodował coraz to nowe spory władz państwowych i partyjnych z organizatorami pielgrzymek. Uważano, że kierownicy pielgrzymek tolerują, a nawet zachęcają do manifestowania wrogości wobec socjalistycznego państwa i chociaż w 1984 r., po wydaniu ramowego tymczasowego regulaminu pielgrzymek przez Sekretariat Episkopatu Polski, liczba incydentów nieco się zmniejszyła, to i tak stanowiła problem w relacjach na linii państwo-Kościół²⁵⁶.

W związku z tym postanowiono wysunąć pod adresem Kościoła postulat zaprzestania zwiększania ruchu pielgrzymkowego, a szczególnie zrezygnowania z organizacji pielgrzymek z miejscowości znacznie oddalonych od Częstochowy, wprowadzenia zasady – jedna pielgrzymka z jednej miejscowości (z Warszawy wychodziły cztery), wprowadzenie osobistego nadzoru biskupów nad poszczególnymi pielgrzymkami i zwiększenia liczby duchownych, odpowiedzialnych za mniejsze grupy. Te ostatnie postulaty miały spowodować wyeliminowanie incydentów politycznych. Chciano też wyeliminować udział pielgrzymów zagranicznych, którzy angażowali się w działalność polityczną. W końcu chciano, aby organizatorzy partycypowali w kosztach działalności służb porządkowych w miejscowościach, przez które wędrowali pielgrzymi²⁵⁷.

Władze PRL dążyły do objęcia kontrolą organizację pielgrzymek z zagranicy. Nie sprzeciwiano się im pod warunkiem, że będą się one odbywały na zaproszenie sekretarza Episkopatu Polski, biskupa ordynariusza lub wyższego przełożonego zakonnego. Innych zaproszeń nie honorowano. Powodem była możliwość wymagania pełnej odpowiedzialności za zachowanie się pielgrzymów na terenie Polski²⁵⁸.

²⁵⁶ *Historyczne tło i aktualny stan...*, s. 80–81; Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra na przełomie epok 1978–1989* [w:] *Częstochowa: dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4..., s. 402.

²⁵⁷ AAN, UdsW, sygn. 126/255, *Ruch pątniczy w Polsce...*, k. 9–10.

²⁵⁸ AAN, UdsW, sygn. 126/114, Pismo dyrektora Aleksandra Wołowicza do Departamentu Konsularnego MSZ z dnia 26 III 1984 r., k. 3.

Jednocześnie narastała liczba prowokacji ze strony aparatu bezpieczeństwa. Pisałem już, że do nagrywania kazań i fotografowania doszły kradzieże, niszczenie sprzętu nagłaśniającego i namiotów, podrzucanie ulotek, próby sprzedawania pielgrzymom alkoholu i papierosów, wydzieranie transparentów. Takie incydenty odnotowali także kronikarze pielgrzymek wrocławskich²⁵⁹.

Zamordowanie ks. Popieluszki było szokiem dla wielu. Po raz pierwszy informacja o zabiciu księdza dostała się do mediów i była tak szeroko dyskutowana. Zwłaszcza że okazało się, kto był mordercą. Byli nimi funkcjonariusze bezpieki. Ruszyła fala spontanicznych reakcji Polaków w całym kraju. Na Jasnej Górze, pod tablicą „Solidarności”, wyłożono petycję. Podpisywano się pod słowami: „mieszkańcy regionu częstochowskiego potępiają prowokacyjną zbrodnię polityczną, a odpowiedzialnością za nią obarczają władze”²⁶⁰.

Po procesie toruńskim w sprawie zamordowania ks. Jerzego Popieluszki przez funkcjonariuszy bezpieki episkopat domagał się likwidacji w SB pionu przeznaczonego do inwigilacji Kościoła²⁶¹. Temat prześladowania Kościoła był szeroko komentowany. Dyskutowali też robotnicy częstochowskich fabryk. W informacji, spisanej ze słów pracownika częstochowskiej huty, tajnego współpracownika o pseudonimie „Tolek”, czytamy:

„W mojej brygadzie, jak również wśród pracowników huty w dalszym ciągu prowadzone są dyskusje na temat procesu toruńskiego. Wiele osób stwierdza, że proces ten dał początek kampanii przeciwko Kościołowi. W tygodnikach i codziennej prasie ukazują się coraz więcej artykułów szkalujących Kościół i tu podaje się przykład Jana Rema [czyli Jerzego Urbana – dop. aut.] który jest czołowym publicystą atakującym przede wszystkim hierarchię kościelną. Padają również stwierdzenia, że gdyby nie oskarżyciele posilkowi, to proces ten byłby skierowany przeciwko ofierze. Ludzie dziwią się w niektórych przypadkach biernością [episkopatu] w tej sprawie [...]”²⁶².

Mimo złożonej sytuacji komuniści nie odstępowali od walki z Kościołem. Pielgrzymki dawały okazję do nacisku na Kościół. Aleksander Merker podczas rozmowy z biskupem Dąbrowskim spisał notatkę, w której czytamy m.in.:

„Ze swej strony powiedziałem, że wg zgodnej oceny naszego Urzędu i Dep[artamentu] IV MSW, nastąpiła wyraźna poprawa polityczna w r[oku] ub[iegłym], ale jest ona niewystarczająca. Pokazałem jedno z ubiegłorocznych zdjęć (ściana Jasnej Góry pokryta transparentami, na pierwszym planie mało ludzi). Bp zwrócił

²⁵⁹ A. Radecki, *Piesza pielgrzymka wrocławska na Jasną Górę 1981–1994*, „Studia Claromontana” 1996, t. 16, s. 128.

²⁶⁰ *Niektóre przejawy działalności kleru katolickiego (w okresie od 1 października do 11 listopada 1984 r.)* [13 XI 1984 r., Warszawa] [w:] *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt...*, s. 290.

²⁶¹ AAN, Urząd Rady Ministrów. Gabinet Prezesa, sygn. 1.4/19, Pismo Konferencji Episkopatu Polski do Rady Ministrów PRL z dnia 14 II 1985 r., k. 6. Na temat zamordowania ks. Popieluszki *vide*: K. Daszkiewicz, *Uprowadzenie i morderstwo Ks. Jerzego Popieluszki*, Poznań 1990.

²⁶² AIPN Ka, 0026/1491, t. 2, Informacja spisana ze słów TW „Tolek” z dnia 11 II 1985 r., k. 20.

je z ironiczną uwagą, że widać, jakie tłumy temu przyglądają się. Natomiast zbył wszystkie uwagi o przeciążeniu Częstochowy, mówiąc, że małe miasteczko Lourdes przyjmuje rocznie 10 mln ludzi i dobrze na tym zarabia²⁶³. Do argumentacji dołączano m.in. oskarżenia o wspieranie antykrajowej działalności Polonii²⁶⁴.

Pojawiały się kolejne przykłady prześladowania poszczególnych księży. W Wielką Sobotę, 6 kwietnia 1985 roku, w Krakowie zgłoszono napad i tortury na ks. Tadeuszu Isakowiczu-Zaleskim²⁶⁵. Stan wojenny i śmierć księdza Popieluszki były powodem refleksji u niektórych księży, współpracujących dotąd z bezpieką. W Częstochowie notowano przypadki odstępowania od współpracy. Księża poruszeni morderstwem uważali, że śledztwo zostało wyreżyserowane przez władze²⁶⁶.

W tym czasie funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa próbowali pozyskać do współpracy o. Szczepana Witolda Kośnika. Był on wtedy przeorem klasztoru w Warszawie i odpowiadał za organizację pielgrzymki warszawskiej. W archiwach Instytutu Pamięci Narodowej znajduje się nawet teczka tajnego współpracownika o pseudonimie „Konik”. Teczka założono już 28 stycznia 1980 r., kiedy o. Kośnika odwiedził ppor. Lechosław Skorek z Wydziału IV KW MO w Częstochowie, aby uzyskać informację na temat okoliczności śmierci ks. Stanisława Misiary (zmarł podczas pielgrzymki do Ziemi Świętej). Od tego czasu paulin był traktowany jako kandydat na TW. W materiałach znajdujemy opis jego walorów osobistych: inteligentny, rozmowny i spostrzegawczy, uprzejmy i odcytany, posiadał ujmujący sposób bycia, nie bał się wypowiadać własnego zdania w słusznej sprawie – nawet jeśli było niewygodne dla przełożonych, był zaangażowany w sprawy Kościoła i religii. Odnajdujemy informacje, że w 1977 r. był organizatorem petycji przeciwko o. generalowi Kotnisowi, doręczonej prymasowi Wyszyńskiemu. Autor tego opisu, ppor. Lechosław Skorek zanotował, że podczas spotkania zakonnik bez uprzedzeń odnosił się do SB i potrafił kontynuować dyskusję. Podczas pierwszych kontaktów o. Kośnik był magistrem nowicjatu w Leśniowie i zwerbowanie go dawałoby bezpiece możliwości otrzymywania informacji o aktualnej sytuacji w zakonie, w sposób pośredni umożliwiałoby oddziaływanie na przyszłych zakonników. Zauważono, że paulin ten cieszy się szacunkiem i za-

²⁶³ AAN, UdsW, sygn. 126/255, Notatka z rozmowy dyrektora generalnego UdsW Aleksandra Merkera z zastępcą Sekretarza Episkopatu biskupem Jerzym Dąbrowskim z dnia 13 III 1985 r., k. 4.

²⁶⁴ AAN, UdsW, sygn. 126/114, Pro memoria z dnia 28 I 1985 r. Załącznik do pisma dyrektora Aleksandra Wołowicza do wicedyrektora Departamentu IV w MSW w Warszawie z dnia 20 II 1985 r., k. 27–32.

²⁶⁵ *Sprawa ks. Tadeusza Zaleskiego z Mistrzejowic*, Kraków 1985, Biblioteka Obserwatora Wojennego, broszura [drugi obieg], zbiory prywatne autora.

²⁶⁶ AIPN Ka, 0026/687, t. 1, Kwestionariusz TW „Filip” nr ewidencyjny Cz-4972 – Postanowienie o rozwiązaniu współpracy, k. 19; *ibidem*, t. 2, Informacja spisana z relacji ustnej TW „Filip”, przyjęta przez por. A. Krawczyka, z dnia 30 X 1984 r., k. 63; *ibidem*, Informacja spisana z relacji ustnej TW „Filip”, przyjęta przez por. A. Krawczyka, z dnia 11 I 1985 r., k. 66–67; *ibidem*, Informacja spisana z relacji ustnej TW „Filip”, przyjęta przez por. A. Krawczyka, z dnia 16 IV 1985 r., k. 70–71.

ufaniem, a także ma możliwości objęcia kierowniczych stanowisk w przyszłości. Zakładano, że proces jego pozyskania będzie długofalowy, aż do związania go z SB. Podporucznik Lechosław Skorek nie odniósł jednak na tym polu sukcesu. Już podczas następnego spotkania funkcjonariusz SB miał wrażenie, że o. Kośnik konsultował się z kimś na jego temat i bardzo ostrożnie prowadził dialog. Wobec swojego rozmówcy zajął stanowisko opozycyjne, prezentując przywiązanie do wiary i Kościoła. 18 grudnia 1981 r. wezwano go na komisariat MO w Myszkowie. Był oburzony wprowadzeniem stanu wojennego, ograniczeniem swobód obywatelskich i wypadkami w kopalni „Wujek”. Nie podpisał podsuwanego mu oświadczenia, mimo groźby internowania. Powiedział do oficera SB, że współczuje mu moralności, którą reprezentuje. W uwagach ze spotkania znajdujemy ocenę o. Kośnika. Oficer stwierdził, że zakonnik bez wahania podejmie działalność przeciwko państwu, jeśli tylko będzie miał taką możliwość. W związku z tym funkcjonariusz SB wnioskował o zaprzestanie kolejnych spotkań, złożenie teczki w archiwum i przystąpienie do rozpracowywania paulina jako osoby wrogiej. To nie spotkało się z aprobatą przełożonego, który 14 września 1982 r. uznał wniosek za pochopny i ze względu na zmieniającą się sytuację społeczno-polityczną polecił przeprowadzenie kolejnej rozmowy. W dokumentach odnajdujemy informacje, że odbył ją kpt. Jerzy Kremer ze Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych. Stało się to dopiero 27 czerwca 1984 r. w warszawskim klasztorze paulinów. Tematem była 273 pielgrzymka warszawska, której organizatorem, już jako przeor klasztoru w Warszawie, był o. Szczepan Kośnik. Kapitan Kremer przybywał na rozmowy pod pretekstem interwencji w sprawie nieregularnego zachowania się pątników, a szczególnie incydentów o charakterze politycznym. Podczas dyskusji uzyskiwał ogólne informacje dotyczące pielgrzymki. Twierdził, że na spotkania te przynosił podarunki w postaci książek lub butelek z alkoholem, co przeor przyjmował. W dokumentach jest tylko pokwitowanie otrzymania talonu na benzynę²⁶⁷. W raporcie kpt. Kremera z 31 października 1984 r. czytamy, że odbył z przeorem „6 rozmów przed pielgrzymką, podczas jej trwania i po zakończeniu”²⁶⁸. Po czym uznał, że kandydat spełnia warunki stawiane tajnemu współpracownikowi. W dniu 6 listopada 1984 r. oficer stwierdził, że pozyskał tajnego współpracownika, któremu nadał pseudonim „Konik”. W dokumentach brakuje jednak podpisanego zobowiązania do współpracy, a w sporządzonej w dniu 13 stycznia 1989 r. charakterystyce czytamy:

²⁶⁷ AIPN 00399/204, Kwestionariusz Witolda Kośnika (uzupełniany od 28 I 1980 r. do 11 IX 1989 r.), k. 6–18; *ibidem*, Wniosek o opracowanie kandydata na tajnego współpracownika z dnia 24 I 1980 r., k. 20; *ibidem*, Notatki służbowe kpt. Jerzego Kremera z dni: 27 VI 1984 r., 31 VII 1984 r., 15 VIII 1984 r., 2 X 1984 r., k. 36–44; *ibidem*, Pokwitowanie z dnia 29 I 1985 r., k. 57; *ibidem*, Notatka służbowa kpt. Wawrzyńca Białeckiego z dnia 21 VIII 1989 r., k. 73.

²⁶⁸ *Ibidem*, Raport starszego inspektora Wydziału IV SUSW, kpt. Jerzego Kremera, o zatwierdzenie dokonanej pozyskania z dnia 31 X 1984 r., k. 47.

„TW pomimo 5-letniego okresu współpracy nie jest w pełni związany ze Służbą Bezpieczeństwa, zakres współpracy jest ograniczony zasadniczo do organizowanych pielgrzymek pieszych, na temat spraw wewnętrznych zakonnych informuje niechętnie i bardzo ogólnikowo. Spotkania z TW odbywane są w miejscu jego zamieszkania oraz na trasie pielgrzymki”²⁶⁹.

Lektura całości dokumentacji ukazuje, że o. Kośnik odbywał spotkania ze względu na obowiązki przeora i organizatora pielgrzymki warszawskiej. W 1989 r. kpt. Kremera zastąpił kpt. Wawrzyniec Bialecki. Udało mu się tylko raz spotkać z o. Kośnikiem. Było to 9 stycznia 1989 r., kiedy poszedł do paulina razem z kpt. Kremerem. W dniu 21 sierpnia 1989 r. podczas rozmowy telefonicznej zakonnik oświadczył kpt. Bialeckiemu, że sytuacja w kraju uległa zmianie i nie widzi potrzeby rozmów²⁷⁰. Przeor był zdecydowanym wrogiem ideologii komunistycznej. Także w późniejszych latach prezentował swoje poglądy, krytykując polityków wywodzących się ze struktur PZPR. Zostało to zauważone w połowie lat 90. i opisane na łamach prasy²⁷¹. Można wysunąć tezę, że mamy do czynienia albo ze świadomą „grą” przeora z bezpieczeńką, albo z obrzydliwą próbą uwikłania go we współpracę. Przeszkodą w uzyskaniu pewności co do postawy o. Kośnika jest brak pełnej dokumentacji w postaci tzw. teczki pracy, którą w dniu 11 września 1989 r. komisyjnie spalono²⁷².

W Kronice Sanktuarium Jasnogórskiego o. Tomziński odnotował, że 1 maja 1985 r. padał śnieg i deszcz, było zimno. W wielu miastach po raz pierwszy od wielu lat nie było pochodu pierwszomajowego. Mimo tej niesprzyjającej aury na placu przed Jasną Górą, obok figury Matki Bożej, ustawiono patrole milicyjne. Komuniści obawiali się, że działacze podziemnej „Solidarności” zorganizują pochód i pójdą do sanktuarium. Do niczego takiego nie doszło, ale sytuacja pozostawała napięta²⁷³. Dlatego, kiedy 4 maja 1985 r. rozpoczęła się kolejna peregrynacja obrazu Matki Bożej Częstochowskiej (oficjalnie ogłoszona 3 maja), można było obawiać się reakcji władz partyjno-państwowych, mimo że cele były czysto religijne – umocnienie w Polsce kultu maryjnego i realizacja nauczania Jana Pawła

²⁶⁹ *Ibidem*, Charakterystyka TW „Konik” z dnia 13 I 1989 r., k. 67.

²⁷⁰ *Ibidem*, Notatka służbowa kpt. Wawrzynca Bialeckiego z dnia 21 VIII 1989 r., k. 73; *ibidem*, Raport kpt. Jerzego Kremera z dnia 9 I 1989 r., k. 53.

²⁷¹ AAN, Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych, sygn. 7/152, Wycinek prasowy, „Trybuna”, 29 XI 1995 r.: Sergiusz Wróblewski, *Jeszcze o przeorze Kośniku*, b.p.; *ibidem*, „Gazeta Wyborcza”, 27 XI 1995 r., Częstochowa, Anna Zagroba, *Klasztor zamknął bramy*, b.p.; *ibidem*, Aleksander Frydrychowicz, *Upolitycznianie sanktuarium*, b.p.

²⁷² AIPN, 001134/4374, Protokół zniszczenia pracy TW ps. „Konik” nr 41315 z dnia 11 IX 1989 r., Warszawa, s. 64.

²⁷³ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 1 V 1985 r., s. 271.

II²⁷⁴. Przebieg tej peregrynacji był tematem zainteresowań aparatu bezpieczeństwa, który przede wszystkim widział w niej narzędzie propagandy kościelnej²⁷⁵.

Przekaz propagandowy był dla komunistów niezwykle ważny. Może o tym świadczyć fakt, że jeszcze w tym samym miesiącu w ostatniej chwili zmienili program wizyty aktorów niezwykle popularnego brazylijskiego serialu „Niewolnica Izaura”, Lucélii Santos i Rubensa de Falco, którzy początkowo mieli zaplanowany przyjazd do sanktuarium. Władze partyjne nie chciały, żeby w świat poszedł widok pary aktorów wśród tłumów modlących się Polaków (tego dnia na Jasną Górę przyjechało aż 106 autokarów), ale też nie chciały, żeby polscy fani za pośrednictwem telewizji zobaczyli religijność brazylijskich artystów²⁷⁶.

17 września 1985 r. w „Życiu Warszawy” ukazał się wywiad z sekretarzem KW PZPR w Częstochowie – Władysławem Jonkiszem, który przedstawił obraz bardzo dobrej współpracy miasta i klasztoru w kontekście organizacji ruchu pielgrzymkowego. Ten propagandowy zabieg miał ukryć akcję milicji, która 14 i 25 sierpnia przeprowadziła rewizję wielu częstochowskich mieszkań. Wchodzono do lokali i legitymowano tych właścicieli, którzy przyjmowali na noc pielgrzymów. Informowano, że takie kwatrowanie pątników jest zakazane. Wielu właścicieli mieszkań, ale i także niektórych pielgrzymów, wezwano do stawienia się w komisariacie. Celem oczywiście było zastraszenie²⁷⁷. W wyjaśnieniu naczelnika Wydziału do walki z Przestępczością Gospodarczą WUSW w Częstochowie, mjr. Andrzeja Penkali czytamy, że akcję zakrojono na szeroką skalę na terenie podjasnogórskim. Oprócz milicjantów uczestniczyli w niej pracownicy Urzędu Skarbowego w Częstochowie. Wielu mieszkańcom zarzucono, że udostępniają mieszkania za odpłatnością i w dwudziestu przypadkach wszczęto postępowania przygotowawcze o przestępstwo określone art. 92 § 1 Ustawy Karno-Skarbowej z 26 października 1971 r.²⁷⁸, przez co, za niezgłoszenie organowi podatkowemu

²⁷⁴ W.T. Depo, *Udział Jana Pawła II w tworzeniu teologii nowego rozdziału w dziejach Pani Jasnogórskiej na ziemi polskiej* [w:] *Peregrynacja wizjerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie...*, s. 199–207.

²⁷⁵ W.F. Wilczewski, *Zabezpieczenie operacyjne peregrynacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej na terenie dekanatów Sumatki Północ i Południe oraz Sejny (15 VIII-9 IX 1986 r.) w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa*. Materiały z sesji naukowej, <http://www.astn.pl/r2006/zab.htm> [dostęp: 10 V 2020].

²⁷⁶ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 25 V 1985 r., s. 282–283.

²⁷⁷ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Pro memoria w sprawie szykan stosowanych przez organy MO w Częstochowie w stosunku do osób przyjmujących pielgrzymów na noclegi. Załącznik do pisma dyrektora Zespołu ds. Kościoła Rzymskokatolickiego Aleksandra Wołowicza do WdsW Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie z dnia 4 X 1985 r., k. 6; M. Mikołajczyk, *Władzą Ludową a Diecezja Częstochowska...*, s. 240–241.

²⁷⁸ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Pismo naczelnika Wydziału do walki z Przestępczością Gospodarczą WUSW w Częstochowie mjr. Andrzeja Penkali do dyrektora WdsW UW w Częstochowie z dnia 20 XI 1985 r. Załącznik do pisma dyrektora WdsW w Częstochowie Jerzego Zalewskiego do dyrektora Zespołu ds. Kościoła Rzymskokatolickiego w UdsW w Warszawie z dnia 28 XI 1985 r., k. 3–4.

przedmiotu opodatkowania mogła grozić im kara grzywny, kara pozbawienia wolności do lat 3, lub obie te kary łącznie²⁷⁹. Spośród ukaranych grzywnami, 12 osób miało tak niski status materialny, że zapłacenie ich przekraczało ich możliwości finansowe. Akcję kontynuowano jeszcze w marcu następnego roku. Ponieważ sprawy zakończyły się wymierzeniem dotkliwych grzywien, Sekretariat Episkopatu Polski wystosował nawet specjalną notę, w której określił czynione praktyki wobec wynajmujących miejsca noclegowe mianem zastraszania i działaniem mającym na celu utrudnienie przyjazdu pielgrzymów do Częstochowy, w której nie było dostatecznej bazy hotelowej²⁸⁰. Władze pozostały jednak konsekwentne²⁸¹.

Pielgrzymi nadal spotykali się z represjami. Zatrzymywano całe grupy osób zmierzających na Jasną Górę i dokładnie je legitymowano. Studentów, idących w 50 pielgrzymce akademickiej, ukarano grzywnami za noszenie spodni przypominających te, jakie nosili milicjanci. W trakcie rozmów z bp. Stanisławem Nowakiem wojewoda częstochowski zarzucał, że pielgrzymi, bez uzgodnienia z władzami, zmieniali trasy przemarszu, a na transparentach mieli wypisane hasła polityczne. Groził zdecydowanymi działaniami MO. Z kolei biskup domagał się ułatwienia dostępu pielgrzymom do sanktuarium poprzez wyłączenie z ruchu kołowego Alei NMP od placu Biegańskiego do otaczających klasztor parków²⁸².

Władze administracyjne nie wyraziły zgody na procesję maryjną z katedry na Jasną Górę w dniu 25 sierpnia 1985 r. W tym czasie represje wobec sanktuarium jasnogórskiego wpisywały się w cały szereg działań przeciwko inicjatywom poszczególnych duchownych na terenie całego miasta. Dla przykładu można tu wymienić msze za ojczyznę organizowane przez ks. Zenona Raczyńskiego w kościele św. Józefa i ks. Mariana Dudę w Ośrodku Akademickim Emaus, czy też msze w intencjach zamawianych przez osoby z podziemnej „Solidarności” w katedrze pw. Świętej Rodziny. 3 maja uniemożliwiono złożenie kwiatów przed figurą Matki Bożej na placu przed Jasną Górą. Podczas trwania uroczystości jasnogórskich, na placu i w alei Sienkiewicza ustawiano liczne oddziały milicjantów, którzy pilnowali modlących się, głośno rozmawiali, palili papierosy. W celu inwigilacji pielgrzymów w pobliżu klasztoru założono monitoring. Na protest przeora o. Rufina Józefa Abramka do wojewody częstochowskiego odpowiedziano, że kwestionowana obserwacja ma służyć zwiększeniu bezpieczeństwa i wyeliminowania tzw. „przypinaczy”²⁸³. Temat bezpieczeństwa wielokrotnie powracał. Zakonnicy pisali

²⁷⁹ *Ustawa karna skarbowu z dnia 26 października 1971 r.*, „Dziennik Ustaw” 1971, nr 28, poz. 260, s. 20.

²⁸⁰ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Nota w sprawie represji wobec osób przyjmujących pątników na noclegi w Częstochowie z dnia 20 III 1986 r., k. 3.

²⁸¹ *Ibidem*, Pro memoria UdsW w Warszawie z dnia 27 III 1986 r., k. 2; P. Kostrzewski, *Polityka władz komunistycznych wobec Kościoła częstochowskiego...*, s. 262.

²⁸² *Ibidem*, s. 261–262.

²⁸³ *Ibidem*, s. 263–264; J. Zbudniewek, *Niepokojące przeżycia wobec kultu Najświętszej Maryi Panny na przełomie czterech ostatnich wieków*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29, s. 134.

do różnych instytucji (władz miejskich i powiatowych, a także do prokuratury) w sprawie „przypinaczy” w 1951 r., w 1960 r., w 1962 r., w 1964 r., w 1965 r., w 1970 r., w 1971 r., w 1973 r., w 1976 r., w 1977 r., w 1981 r.²⁸⁴ Tym razem władze posłużyły się wygodną wymówką i zadeklarowały chęć wyeliminowania tego negatywnego zjawiska dzięki kamerom. To jednak nie nastąpiło, za to aparat bezpieczeństwa pozyskiwał materiał filmowy, potrzebny do analizy składu personalnego poszczególnych grup pielgrzymkowych.

2 maja 1985 r. w telesie KW PZPR do KC PZPR w Warszawie, czyli dzień wcześniej, informowano o uroczystościach jasnogórskich i wskazywano, że podczas wieczornej mszy kazanie wygłosi bp Ignacy Tokarczuk uważany przez partię za jednego z najbardziej zdeklarowanych wrogów²⁸⁵. Tym razem biskup nie odniósł się do zagadnień politycznych, a mimo to działacze „Solidarności” ułożyli dwunastometrowy krzyż kwietny od figury Matki Bożej w kierunku Grobu Nieznanego Żołnierza. Około godz. 21⁰⁰, po Apelu Jasnogórskim grupa około 500 osób ze śpiewem na ustach poszła w kierunku Alei NMP. Śpiewali pieśni religijne, ale wplatali słowo „Solidarność”. Z czasem grupa ta malała, na wysokości pl. Biegańskiego było już ok. 250 osób. Wtedy do pracy przystąpili milicjanci, którzy zaczęli legitymować i zatrzymywać poszczególne osoby. To spowodowało rozejście się grupy. Milicja zatrzymała 9 osób. W czasie tych wydarzeń próbowano wpłynąć na przeora klasztoru, o. Abramka, aby ten przez mikrofon próbował napomnieć uczestników mszy i apelu. Naciskano, aby zakonnik wezwał do rozejścia się do domów. Paulin nie zgodził się twierdząc, że mikrofony są wyłączone. Podobnie jak nie zgodził się na pomysł wysłania przeciwko zebranych kilku zakonników, aby próbowali uspokajać zebranych²⁸⁶.

We wrześniu, w Urzędzie ds. Wyznań, przygotowano notatkę na temat ruchu pątniczego do sanktuarium jasnogórskiego. Zaobserwowano trzykrotny wzrost liczby pielgrzymek pieszych w ciągu ostatnich pięciu lat – od 10 w 1981 r. do 35 w 1985 r. Podkreślono, że pielgrzymi wędrowali już z niemal wszystkich regionów kraju. Pojawiło się kilka pielgrzymek bez zezwoleń, np. ks. Alojzy Kłon z Rybnika poprowadził pielgrzymkę 2 tysięcy osób twierdząc, że otrzymał pozwolenie przełożonych kościelnych, a o inne nie miał zamiaru się starać. Co prawda zaobserwowano ograniczenie eksponowania hasel politycznych, ale nie udało się usunąć całkowicie „elementów niemających nic wspólnego z ich religijno-pokutnym charakterem, a będących wyraźnym nadużyciem do celów politycznych”²⁸⁷.

²⁸⁴ AKMCz, Paulini 1971–1985, Pisma urzędowe skierowane do władz w Częstochowie, b.p.

²⁸⁵ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 36, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR z dnia 2 V 1985 r., k. 85.

²⁸⁶ *Ibidem*, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR z dnia 4 V 1985 r., k. 90–91.

²⁸⁷ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Notatka na temat ruchu pątniczego do sanktuarium jasnogórskiego w r. 1985, wrzesień 1985 r., k. 20–21.

Autorzy notatki sygnalizowali eskalację antysocjalistycznych akcentów:

„O ile na trasach przemarszu pielgrzymek ograniczono ich wykorzystanie do celów politycznych, to w czasie przemarszu przez Częstochowę i pod klasztorem jasnogórskim pielgrzymki przekształciły się w antysocjalistyczną manifestację polityczną, tracąc swój religijny charakter, przy biernej postawie kierowników i duchowieństwa. Niesiono transparenty i hasła o jednoznacznej politycznej wymowie, śpiewano pieśni, wznoszono okrzyki, podnoszono ręce ze znakiem «V», na ogrodzeniu klasztornym umieszczono ok. 300 transparentów i napisów, ułożono symboliczne groby ks. J. Popieluszki i G. Przemyska oraz kwietny krzyż w kształcie znaku Polski walczącej. Nie odnosiły żadnego skutku interwencje przedstawicieli administracji państwowej u władz kościelnych”²⁸⁸.

W odpowiedzi na zarzuty upolitycznienia pielgrzymek²⁸⁹ episkopat przygotował „Pro Memoria” na Komisję Wspólną z przedstawicielami rządu. Duchowni stwierdzili, że zarzuty były niepoważne i śmieszne. Przykłady hasel: „Solidarni z Maryją”, „Tylko pod tym krzyżem, tylko pod tym znakiem, Polska jest Polską a Polak Polakiem”, „Mocą krzyża zwyciężymy”, „Wolność krzyżami się mierzy” wywodziły się bowiem z głębokiej tradycji Kościoła i nie zostały wymyślone na potrzeby walki z komunistami. Podobnie z tradycji Kościoła wywodzi się symbol kotwicy. Natomiast „takie, czy inne ustawienie palców” jest trudne do udowodnienia, jako sprzeczne z przepisami. Z kolei przypomnienie postaci zamordowanego ks. Popieluszki było odwoływaniem się do faktu i trudno się dziwić pielgrzymom, że do tej postaci powracali. Duchowni wskazali na wiele uchybień i wręcz złośliwości ze strony służb państwowych. Wśród nich przykład Kluczborka, gdzie w wyniku ulewnych deszczów trasa przejścia pątników została zalana i kiedy na wniosek kierownika pielgrzymki, planowano zmienić trasę przemarszu usłyszano „skoro pielgrzymka ma charakter pokutny, to przecież ludzie mogą iść przez wodę”. Inne przykłady dotyczyły wyłączania światła w miejscowościach, w których nocowały grupy pielgrzymów, czy zakręcenia dostępu do wody dla całej wsi Siedlec koło Mstowa²⁹⁰.

Jednocześnie urząd cenzury (Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk) usunął z nr 17 „Niedzieli” tekst o. Jerzego Tomzińskiego pt. „Obraz nawiedzenia”, gdyż opisał szykany, stosowane wobec organizatorów peregrinacji obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej w latach sześćdziesiątych. W uzasadnieniu napi-

²⁸⁸ *Ibidem*, *vide*: AIPN Ra, 02/47/7, Meldunek zastępcy szefa WUSW ds. MO w Radomiu pplk. Janusza Kaczmareckiego do dyżurnego Gabinetu MSW w Warszawie z dnia 9 VIII 1985 r., k. 349.

²⁸⁹ AAN, UdsW, sygn. 126/255, Zestawienie faktów nadużywania pielgrzymek do celów demonstracji politycznych – 1985, k. 31–40.

²⁹⁰ *Ibidem*, Pro memoria w sprawie pielgrzymek na Komisję wspólną przedstawicieli Rządu i Episkopatu 26 IX 1985 r., Warszawa 24 IX 1985 r., k. 26–28. Ten sam dokument w teczce pod sygnaturą: AAN, UdsW, sygn. 126/253, k. 16–18. W oficjalnej publicystyce z tego okresu propagowanie hasel o treści antyradzieckiej piętnowano jako „prymitywny antysowietyzm”, *vide*: S. Hłodzik, *Przeciwko propagandzie antyradzieckiej*, „Nowe Drogi” 1983, nr 11–12, s. 206–213.

sano, że tekst mógłby wywołać u czytelników wrogość wobec organów mających zapewnić bezpieczeństwo i porządek na trasie wędrówki obrazu, co w konsekwencji mogło być „pośrednią przyczyną zakłóceń porządku publicznego”²⁹¹.

Interwencja cenzury dotyczyła też innych zagadnień. Początkowo zabroniono publikowania w „Niedzieli” artykułu Joanny Pawluś, pt. „Harcerskie spotkanie z Ojcem Świętym”. Dopatrywano się, że tekst nawoływał do „przeciwdziałania” wobec ustawy o kontroli publikacji i widowisk. Tymczasem publikacja była poświęcona tzw. „Białej Służbie” harcerskiej, kiedy to harcerze pomagali pielgrzymom podczas spotkania z Ojcem Świętym na Jasnej Górze. Po wielokrotnych ingerencjach cenzorskich, ostatecznie zezwolono na jego publikację²⁹².

Wobec trwającego terroru i ograniczeń rozwijała się prasa tzw. drugiego obiegu. Podziemna „Solidarność” wzywała do uczestnictwa w Pielgrzymkach Świata Pracy na Jasną Górę. W drukowanym nielegalnie biuletynie „Wytrwamy” tłumaczono to moralnym obowiązkiem kontynuowania tradycji zapoczątkowanej przez ks. Jerzego Popiełuszkę, a także walką ideologiczną o symbole i przywracanie właściwego znaczenia słów²⁹³. W tekście Apelu Jasnogórskiego Ludzi Pracy czytamy takie słowa:

„Pani Jasnogórska – Patronko Ludzi Pracy, która ze swego «Jasnego Szczytu» widzisz oczyma Matki najlepiej rzeczywistość naszą, pomóż wszystkim zrozumieć, rządzącym i rządzonym, że zaufanie do człowieka i poszanowanie jego osoby, leży u podstaw wszelkiego ładu: społecznego, rodzinnego, narodowego i politycznego. Nie ma zdrowej kultury narodowej, nie ma ładu moralnego ani zdrowej polityki bez zaufania do człowieka. Człowiek jest bowiem owocem miłości Boga. [...] Ile społeczeństwo, naród i państwo ma zaufania do Boga, tyle też ma szacunku dla człowieka”²⁹⁴.

Podczas III Pielgrzymki Ludzi Pracy obecni byli przewodniczący Komisji Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Ludzi Pracy, kard. Henryk Gulbinowicz, a także bp Stanisław Nowak i bp Tadeusz Gocłowski. Przyjechał też Lech Wałęsa²⁹⁵.

²⁹¹ Za: M. Patelski, „Czynni strażnicy demokracji” ludowej..., s. 290.

²⁹² M. Patelski, „Czynni strażnicy demokracji” ludowej. *Urząd cenzury w województwie opolskim 1950–1990*, Opole 2019, s. 289. Na temat „Białej Służby”: M. Kapusta, *Bogu i Polsce. Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc bliźnim i być posłusznym Prawu Harcerskiemu* [w:] M. Kapusta, F. Musiał, J. Szarek, P. Szubarczyk, D. Walusiak, J. Wąsowicz, *Kościół w godzinie próby 1945–1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, Kraków 2005, s. 46–50; J. Parzyński, *Ruch harcerski...*, s. 74–75.

²⁹³ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 161, *Przed wyborami* – Oświadczenie Regionalnej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność” Regionu Częstochowa z dnia 22 IX 1985 r., „Wytrwamy” Regionalny Biuletyn NSZZ „Solidarność”, nr 6 z października 1985 r., Częstochowa, k. 130–131.

²⁹⁴ *Duszpasterstwo Ludzi Pracy. Zeszyt nr 2: III Pielgrzymka Świata Pracy na Jasną Górę*. Kuria Metropolitalna Warszawska Wydział Duszpasterstwa, Warszawa 1986, broszura, zbiory prywatne autora, s. 11.

²⁹⁵ FCDCN, sygn. 442896 III/2, III Pielgrzymka Ludzi Pracy, „Tygodnik Mazowsze” 1985, nr 140, s. 1.

Po przywitaniu go przez przeora Rufina Abramka rozpoczęły się długie oklaski i wiwaty. Przeor uspokajał tłum przed szczytem i wzywał do zachowania atmosfery modlitwy. Później mówił:

„Chcielibyśmy powiedzieć, i to, że ta robotnicza solidarność Ludu Pracującego w naszej Ojczyźnie, musiała wyrosnąć i ujawnić się, ponieważ Naród ten składał w Jasnogórskich Ślubach przyrzeczenie o duchowej wierności Ewangelii, Krzyżowi i Kościołowi. Ponieważ Ewangelia domaga się Sprawiedliwości i Prawdy, i Wolności dla człowieka [...]”²⁹⁶.

Natomiast w tekście podziękowania od pielgrzymów czytamy:

„Przybywamy do Ciebie, Pani, by prosić w modlitwie o łaskę wytrwania w ideałach sierpnia 1980 r., w ideałach «Solidarności». Prosimy o moc wytrwania w dziele odnowy moralnej Narodu, byśmy godnie mogli pracować dla Ojczyzny, byśmy mogli zrzeszać się w takie związki zawodowe, jakie my uznamy za właściwe, a nie nasi pracodawcy”²⁹⁷.

W wydanej w 1985 r. książce „Kościół w PRL. Elementy ewolucji doktryny” minister, kierownik UdsW, Kazimierz Kąkol przedstawił interpretację uroczystości jasnogórskich widzianych z perspektywy partii. Twierdził, że Kościół wykorzystał je do eksponowania swojej roli w historii narodu, co stanowiło podstawę do wysuwania roszczeń i postulatów politycznych²⁹⁸.

W 1985 r. bp Stanisław Nowak skutecznie interweniował w sprawie uchwały Wojewódzkiej Rady Narodowej w Częstochowie, wprowadzającej tzw. opłatę miejscową od osób fizycznych przybywających do Częstochowy okresowo w celach wypoczynkowych, zdrowotnych lub turystycznych. Oznaczało to tworzenie rejestrów osób przybywających w pielgrzymkach, groziło objęciem tymi opłatami także pielgrzymów. Rejestr osób byłby na tyle niepożądany, że z jednej strony pozbawiałby prywatności państwów i klóciłby się z aktem pokutnym, jakim jest pielgrzymka, a z drugiej strony ułatwiałoby to władzom stosowanie represji wobec uczestników tych pielgrzymek²⁹⁹.

Od czasów stanu wojennego miesiąc grudzień przypominał o tym smutnym wydarzeniu. 13 grudnia lub w okolicach tej daty na Jasnej Górze odprawiano msze święte, podczas których modlono się w intencjach poległych za ojczyznę robotników. Przypominano nie tylko ofiary stanu wojennego, ale także te z grudnia 1970 r. 16 grudnia 1985 r. modlono się w intencji zamordowanego ks. Jerzego Popiełuszki, w intencji ojczyzny i robotników, w rocznicę „wojny jaruzelskiej”. Kazanie wygłosił bp Franciszek Musiel, który przypominał wydarzenia historyczne minionych lat i ofiary poniesione w imię wolności. Kronikarz jasnogórski odnotował: „Jak zawsze tak i teraz «stary» biskup wygarnął wszystko władzom

²⁹⁶ *Duszpasterstwo Ludzi Pracy. Zeszyt nr 2: III Pielgrzymka...*, s. 16–17.

²⁹⁷ *Ibidem*, s. 55.

²⁹⁸ K. Kąkol, *Kościół w PRL. Elementy ewolucji doktryny*, Warszawa 1985, s. 164.

²⁹⁹ P. Kostrzewski, *Polityka władz komunistycznych wobec Kościoła częstochowskiego...*, s. 262–263.

i systemowi komunistycznemu, który prowadzi kraj do ruiny gospodarczej”³⁰⁰. Po mszy recytowano wiersze o tematyce patriotycznej. Tym razem władze partyjno-państwowe nie odnotowały żadnych zajść po zakończeniu nabożeństwa³⁰¹.

5. Schyłek PRL-u

W sprawie pielgrzymek 1986 r. wstępną rozmowę z Aleksandrem Merkerem w Warszawie przeprowadził zastępca sekretarza Episkopatu Polski, bp Jerzy Dąbrowski. Zaproponował m.in., aby jak najwcześniej odbyło się spotkanie doświadczonych kierowników pielgrzymek z władzami miejskimi i MO, celem przedyskutowania przejścia pątników przez Częstochowę³⁰². Mimo pozornego porozumienia, znowu doszło do incydentów podobnych do tych z poprzednich lat.

Dyrektorzy banków niszczyli zaproszenia na I Pielgrzymkę Bankowców, której inicjatorką była Franciszka Gosławska. Do pielgrzymki i tak doszło w dniu 10 maja 1986 r. Łącznie przybyło wtedy ok. 2 tysiące pracowników bankowych ze 149 miast. Pielgrzymka zaowocowała powstaniem duszpasterstwa pracowników banków w Częstochowie (1988 rok), a później w innych miastach, a także wydaniem Biuletynu Pielgrzymkowego Bankowców „Bogurodzica”³⁰³. W sierpniu przybyła I Ogólnopolska Pielgrzymka Energetyków i Elektryków. Jej organizatorami byli Tadeusz Kmieciak, Antoni Duda i Mściślaw Wroński. W tej sprawie uzyskali wsparcie ks. Mariana Dudy, który w diecezji częstochowskiej odpowiadał za duszpasterstwo ludzi pracy. Pielgrzymkę zorganizowano w oparciu o strukturę „Solidarności” podziemnej³⁰⁴.

27 lipca w Gdyni księdzu, organizującemu pielgrzymkę do Częstochowy, wikariuszowi Stanisławowi Borzyszkowskiemu polecono jej rozwiązanie w dniu wymarszu. Urzędnicy przynieśli mu pismo podczas mszy, w której uczestniczyło około 1000 osób gotowych do wyruszenia. Ludzie zebrani w kościele uznali to za prowokację, mającą na celu doprowadzenie do ekscesów ulicznych³⁰⁵.

Pielgrzymki dawały okazję do manifestowania poglądów. Biskup Edward Materski rozesłał do księży „List pasterski” z poleceniem odczytania go 4 sierp-

³⁰⁰ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 16 XII 1985 r., s. 381.

³⁰¹ *Ibidem*; APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 39, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 17 XII 1985 r., k. 272.

³⁰² AAN, UdsW, sygn. 126/256, Notatka z rozmowy Aleksandra Merkera z bp. Jerzym Dąbrowskim z dnia 10 II 1986 r., k. 4.

³⁰³ Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra na przełomie epok 1978–1995...*, s. 37.

³⁰⁴ *Ibidem*, s. 37–38.

³⁰⁵ AAN, UdsW, sygn. 126/256, Pismo biskupa chełmińskiego Mariana Przykuckiego do przewodniczącego Rady Państwa gen. armii Wojciecha Jaruzelskiego z dnia 11 VIII 1986 r., k. 45–47.

nia 1985 r. w kościołach całej diecezji sandomiersko-radomskiej. Nawiązywał do sierpniowych rocznic wybuchu powstania warszawskiego i podpisania umów społecznych 1980 r. Wyraził nadzieję na lepsze jutro dla Polaków. Zastępca szefa WUSW ds. SB w Radomiu, pplk Mirosław Rogalski meldował do MSW, że hasło lepszej przyszłości miało towarzyszyć pielgrzymce na Jasną Górę³⁰⁶. Eksponowano emblematy Solidarności, skandowano hasła „nie ma wolności bez Solidarności”, czy „uwolnić więźniów politycznych”, śpiewano piosenki z tekstami o treści antysowieckiej. Tak było np. podczas przemarszu 12 grupy wrocławskiej pielgrzymki diecezjalnej, prowadzonej przez ks. Ludwika Wiśniewskiego (dominikanina)³⁰⁷. Podobne hasła („Bóg, Honor, Ojczyzna”, „Nie zdejmujemy ze ścian i z serca krzyży”) i emblematy Solidarności niesli też pielgrzymi z Radomia³⁰⁸. W informatorze IV Pieszej Pielgrzymki Tarnowskiej na Jasną Górę (17–25 sierpnia 1984 r.), wśród intencji na poszczególne dni znajdujemy: „Za prześladowanych, pokrzywdzonych, niesprawiedliwie więzionych, poniżonych. [...] Za wytrwałych głosicieli prawdy, sprawiedliwości i pokoju. [...] O przemianę serca ludzi twardych i nieżyczliwych. [...] O pojednanie w rodzinach, narodzie i wśród pielgrzymiej braci”³⁰⁹. W pielgrzymce gorzowskiej kołportowano ulotki i publikacje historyczne drugiego obiegu, co szeroko opisywał w lokalnej prasie Andrzej Kostrzewski³¹⁰. W „Życiu Warszawy”. oprócz informacji o wygłoszonej homilii przez prymasa Józefa Glempa i przybyłych pielgrzymów z zagranicy, można było przeczytać:

„Pielgrzymki przybywające do Częstochowy miały charakter religijny. Niestety, w niektórych grupach, jak na przykład w pielgrzymce wrocławskiej, pojawiły się transparenty, których treść miała charakter polityczny, sprzeczny z ideami porozumienia narodowego. Były to pojedyncze fakty, które nie zakłóciły spokojnej, religijnej atmosfery obchodów”³¹¹.

³⁰⁶ AIPN Ra, 02/47/7, Meldunek zastępcy szefa WUSW ds. SB w Radomiu pplk. Mirosława Rogalskiego do dyżurnego Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych w Warszawie z dnia 1 VIII 1985 r., k. 336–337.

³⁰⁷ AAN, UdsW, sygn. 126/256, Pismo wojewody wrocławskiego do ks. bp. metropolity wrocławskiego kardynała Henryka Gulbinowicza z dnia 8 VIII 1986 r., k. 83.

³⁰⁸ *Ibidem*, Pismo wojewody radomskiego Eugeniusz Jędrzejewskiego do ks. bp. sandomiersko-radomskiego Edwarda Materskiego z dnia 7 VIII 1986 r., k. 85; AIPN Ra, 02/47/7, Meldunek zastępcy szefa WUSW ds. SB w Radomiu pplk. Mirosława Rogalskiego do dyżurnego Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych w Warszawie z dnia 6 VIII 1985 r., k. 344.

³⁰⁹ ADT, Akta Rzeczowe Kurii Diecezjalnej w Tarnowie, sygn. 514/2, Informator IV Pieszej Pielgrzymki Tarnowskiej na Jasną Górę, Tarnów 1986 r., s. 7.

³¹⁰ A. Kostrzewski, *Pielgrzymi nie lubią... pierogów*, „Ziemia Gorzowska” 1986, nr 37; *idem*, *Religijnie i pokutnie...*, „Gazeta Lubuska” 1986, nr 220.

³¹¹ J, *Uroczystości religijne na Jasnej Górze z udziałem prymasa Józefa Glempa*, „Życie Warszawy” 1986, nr 190.

W wielu innych opublikowanych w prasie reportażach na temat pielgrzymek z 1986 r. nie znajdujemy już żadnych wątków politycznych³¹².

Natomiast z perspektywy Urzędu do spraw Wyznań pielgrzymki były pełne treści politycznych. Wszelkie incydenty bardzo szczegółowo odnotowywano. Zwłaszcza wszystko to, co wydarzyło się w samej Częstochowie:

„Część pątników wykorzystala główne uroczystości na Jasnej Górze do demonstrowania swych postaw politycznych. I tak np. podczas nabożeństw w dniu 15 sierpnia niektórzy pielgrzymi rozwinęli transparenty z napisami: «Matko wspomagaj naszego przyjaciela, prezydenta USA Ronalda Reagana», «Marsz szlakiem kadrówki – pielgrzymka w intencji odzyskania niepodległości», «Królowo Polski wybaw nas od niewoli Jałty», «Niepodległościowy ruch robotniczy», «Afganistan, Polska – wspólna sprawa – jeden wróg». Usiłowano też kolportować ulotki przed głównym wejściem do klasztoru jasnogórskiego. Na ogrodzeniu klasztornym umieszczono około 250 transparentów, z tego ok. 90 o treściach niereligijnych. Jątrzące ulotki kolportowano przy symbolicznych grobach ks. J[erzego] Popieluszko i G[rzegorza] Przemyska»³¹³.

W odpowiedzi Sekretariat Episkopatu Polski wystosował pismo, w którym skrytykował „nerwowy niepokój” przejawiany przez władze państwowe w swoim „Pro memoria”. W „Pro memoria” episkopatu stwierdzono, że niektóre spostrzeżenia Urzędu do spraw Wyznań zasługują na uwagę, ale inne określono jako niepoważne. „Wygląda na to, jakby ktoś, kto otrzymał «specjalne zadanie» chciał się za wszelką cenę z tego zadania wywiązać, mimo że brak mu było istotnego materiału»³¹⁴. Odniesiono się też do tematu demonstracji politycznych:

„Otóż, do tradycji pielgrzymek należy to, że ludzie uzewnętrzniają w różny sposób to, co im leży na sercu, to z czym idą – swoje radości, ale także troski i niepokoje. Właśnie te troski i niepokoje mogą mieć wieloraki charakter i różne mogą być ich przyczyny. Nie można zatem w tym kontekście czynić zarzutu, że w intencjach modlitewnych zawierano «pozareligijne treści». W ogóle taka kwali-

³¹² *Wid.* A. Kruczek, *Pielgrzymkowe reminiscencje*, „Kierunki” 1986, nr 35, s. 3–4; J. Góral, *Na Jasną Górę*, „Myśl Społeczna” 1986, nr 35, s. 6; *15 sierpnia na Jasnej Górze*, „Tygodnik Powszechny” 1986, nr 34; J. Wypych, *Uroczystości na Jasnej Górze*, „Słowo Powszechnie” 1986, nr 165, s. 1, 6; *idem*, „*Złóżcie Wasze intencje w matczyne dłonie Maryi*” *Powitanie 275 pielgrzymki warszawskiej*, „Słowo Powszechnie” 1986, nr 157, s. 1–2; *idem*, *Pierwsze pielgrzymki przybyły już na Jasną Górę*, „Słowo Powszechnie” 1986, nr 154, s. 1, 6; *miś*, „*Z Opola na Jasną Górę zdamy sobie całego Ci dać*”, „Słowo Powszechnie” 1986, nr 160, s. 1, 6; A. Paygert, *Mądrość drogi – radość celu*, „Za i Przeciw” 1986, nr 33, s. 6; A. Osuchowa, *Z Wawelu i Kalisza na Jasną Górę*, „Słowo Powszechnie” 1986, nr 153, s. 1, 6; Z. Szuba, *Wiara naszą nie obumiera. Święto Wniebowzięcia NMP na Jasnej Górze*, „Słowo Powszechnie” 1986, nr 158, s. 1, 4; *idem*, *W intencji trzeźwości narodu. Idą już na Jasną Górę pątnicy z wielu diecezji*, „Słowo Powszechnie” 1986, nr 147, s. 1, 13.

³¹³ AAN, UdsW, sygn. 126/253, Pro memoria UdsW z dnia 3 IX 1986 r., k. 12–13.

³¹⁴ *Ibidem*, Pro memoria Sekretariatu Episkopatu Polski z dnia 4 X 1986 r., k. 8–10.

fikacja jest obca pojęciu samej modlitwy. Tego rodzaju zarzut może stawiać ktoś, kto absolutnie nie wie czym jest modlitwa”³¹⁵.

Na początku września w „Tygodniku Powszechnym” opublikowano przemówienie papieża Jana Pawła II wygłoszone w Castel Gandolfo do Polaków w dniu 26 sierpnia:

Ilustracja 53. Uczestnicy IV Pielgrzymki Ludzi Pracy (Robotniczej) na Jasną Górę, 21 IX 1986 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 333, k. 1).

„[...] W dniu dzisiejszym mija 30 lat od owych doniosłych wydarzeń, jakie miały miejsce na Jasnej Górze w Polsce, w 1956 r. Przypominam, że w tym to właśnie roku zostały odnowione Śluby Narodu, złożone przez króla Jana Kazimierza w roku 1656, a więc przed 300 laty, w katedrze we Lwowie. Wiemy, że Śluby te zawierały w sobie nie tylko głęboką treść religijną, ale także treść patriotyczną i społeczną. [...] Nie chcemy, ażeby życie społeczne, życie narodowe było podporządkowane jakimś ślepym prawom historii – jak to się czasem głosi. Chcemy, ażeby było ono owocem społeczeństwa, złożonego z ludzi dojrzałych, świadomych i odpowiedzialnych. To jest przedmiot naszego pielgrzymowania”³¹⁶.

³¹⁵ *Ibidem*.

³¹⁶ *Ojciec Święty do Polaków w dniu 26 VIII 1986*, „*Weź w opiekę naród cały*”..., „Tygodnik Powszechny”, 7 IX 1986 r., nr 36. Śluby Jasnogórskie odnawiano też wcześniej: Komunikat ze 157 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski z dnia 11 II 1977 r., Warszawa, mps w zbiorach autora, s. 4.

W tym roku obchodzono 30-tą rocznicę wydarzeń z 1956 r. w Poznaniu. W dniu 20 września na jasnogórskim szczycie postawiono 7-metrowy krzyż, wypisano na nim daty: 28 czerwca 1956, 1968, 1970, 1976, 1980³¹⁷. Następnego dnia odbyła się IV Pielgrzymka Ludzi Pracy (tzw. Pielgrzymka Robotnicza)³¹⁸. Do zebranych przemówił przeor o. Rufin Abramek, odczytano też specjalny telegram Ojca Świętego Jana Pawła II³¹⁹. Podczas jej trwania jeden z księży nazwał zwolnionych z więzień działaczy „Solidarności” – „męczennikami za sprawę” i dodał, że należy zamknąć tych, którzy ich uwięzili. Słowa te rozeszły się w Częstochowie szerokim echem i były komentowane na posiedzeniach partyjnych. Lokalni działacze komunistyczni domagali się skutecznej walki z działalnością polityczną Kościoła³²⁰.

We wrześniu 1986 r. pod hasłem „Osiągnąć wolność przez odrodzenie moralne”, odbyła się pielgrzymka harcerzy i kombatanów na Jasną Górę. Z tej okazji w jednej z przyklasztornych sal zorganizowano wystawę, ilustrującą historię 75 lat ruchu harcerskiego w Polsce. Pod przewodnictwem bp. Kazimierza Górnego odbyło się ognisko harcerskie, a następnie całonocne czuwanie w kaplicy Cudownego Obrazu. W niedzielę przeor Jasnej Góry, o. Rufin Abramek, odczytał telegram od Jana Pawła II do harcerzy. Mimo niesprzyjającej pogody w centralnej uroczystości wzięło udział ok. 20 tysięcy harcerzy i kombatanów³²¹. Na lamach „Słowa Powszechnego” można było obejrzeć zdjęcie żołnierzy AK „Wachlarz” z tablicą wotywną przekazaną do sanktuarium, a także przeczytać o innej tablicy:

„Na zakończenie uroczystości w kaplicy Matki Bożej nastąpił akt poświęcenia pamiątkowej tablicy Okręgu Kielecko-Radomskiego wmurowanej na bocznej ścianie przez O. E[frema] Osiadłego, jasnogórskiego duszpasterza ds. kombatanów. A oto treść tablicy: «Pani Jasnogórskiej, Hetmance Oręża Polskiego, w hołdzie żołnierze Armii Krajowej Okręgu Radomsko-Kieleckiego 1939–1945». Wykonana została z granitu ze złoconymi literami, przyozdobiona orłem polskim, obrazem MB Częstochowskiej i znakiem «Polski Walczącej». Podczas poświęcenia okolicznościowe przemówienia wygłosili: o. E. Osiadły, o. J. Golonka i plk Woj-

³¹⁷ AJG, sygn. 3456, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 IX 1983 r., zapis z dnia 20 IX 1986 r., s. 494.

³¹⁸ *Ibidem*, zapis z dnia 21 IX 1986 r., s. 495; AJG, sygn. 3460, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 20 IX 1986 r., zapis z 21 VIII 1986 r., s. 3–5; AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 333, Fotografie z Pielgrzymki Robotniczej z dnia 21 IX 1986, Częstochowa, b.p.

³¹⁹ FCDCN, sygn. 442882 III/4, J. Put., *Robotnicza Pielgrzymka*, „Z dnia na dzień” 1986, nr 29, s. 4.

³²⁰ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 43, Teleks sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Henryka Jąderki do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR z dnia 3 X 1986 r., k. 6.

³²¹ AAN, UdsW, sygn. 136/194, Informacja z Radia Watykańskiego z dnia 16 IX 1986 r., k. 15–16; *ibidem*, Czternasta ogólnopolska pielgrzymka harcerzy i kombatanów na Jasną Górę, k. 48–50; AJG, sygn. 3459, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 15 VI 1986 r., zapis z dnia 14 IX 1986 r., s. 95–97; M. Kapusta, *Bogu i Polsce...*, s. 45–46.

ciech Borzobohaty. Uroczystości te zakończył Apel Jasnogórski³²². Uroczystości te kontynuowano w kolejnych latach. W 1988 r. odbyły się 12 listopada, dzień po 70 rocznicy odzyskania niepodległości w 1918 r. Przypomniano wtedy akt oddania krzyży „Virtuti Militari” przez generałów II Rzeczypospolitej. Powiedział o tym na Jasnej Górze gen. Franciszek Kamiński, który w pięknym przemówieniu dziękował Matce Bożej za opiekę i za to, że w noc ciemnej niewoli uczyla wolności, prowadziła do Niepodległości³²³.

Sanktuarium było też miejscem ważnego wydarzenia międzynarodowego. Na początku października 1986 r. na Jasną Górę przybyli biskupi uczestniczący w Konferencji Episkopatów Europy³²⁴.

W październiku tego roku, pod przewodnictwem Duszpasterza Ludzi Morza biskupa Tadeusza Gocłowskiego, po raz pierwszy odbyła się Pielgrzymka Ludzi Morza (marynarzy, rybaków, stoczniovców i portowców) na Jasną Górę. Pielgrzymów przywitał przeor o. Rufin Abramek. Po nabożeństwie zorganizowano sympozjum, któremu przewodniczył dyrektor Wydziału Krajowego Duszpasterstwa Ludzi Morza, ks. dr Stanisław Dulak³²⁵. 18 października miała miejsce IV Ogólnopolska Pielgrzymka Środowisk Twórczych na Jasną Górę. Mszy świętej przewodniczył bp Władysław Miziolek, który po południu w auli wygłosił jeszcze dla pielgrzymów referat: „Eucharystia jednością z Bogiem i ludźmi – przemyślenia przed Kongresem”. Po nim zebrani usłyszeli wystąpienie dr. Marcina Króla „Eucharystia a świat skupienia”. Prawdopodobnie jednym z obserwatorów był obecny wówczas na Jasnej Górze administrator apostolski diecezji Jass w Rumunii, Petru Gherghel³²⁶. W listopadzie 1986 r. na Jasnej Górze paulini zorganizowali wieczory poezji. 10 listopada wiersze Kazimierza Wierzyńskiego i „Kwiatki” św. Franciszka z Asyżu recytowali: Barbara Horawianka i Mieczysław Voit. Następnego dnia uczcili rocznicę odzyskania niepodległości³²⁷. 16 listopada wiersze Cypriana Kamila Norwida, Czesława Miłosza i Ernesta Brylla recytował Krzysztof Kolberger. Podczas wystąpienia nawiązał do roku 1981, kiedy przebywał na Jasnej Górze razem z Danielem Olbrychskim i powiedział, że od tego czasu Polacy przeszli „drogę

³²² Wych., *XIV Ogólnopolska Pielgrzymka Kombatantów na Jasną Górę*, „Słowo Powszechnie”, 30 IX 1986 r., nr 183.

³²³ AAN, Akta Franciszka Kamińskiego, sygn. 17, Przemówienie gen. Franciszka Kamińskiego, komendanta głównego Batalionów Chłopskich, szefa I Oddziału Sztabu Komendy Głównej Armii Krajowej, z 12 XI 1988 r., b.p.

³²⁴ AAN, UdsW, sygn. 136/194, *Biskupi odbyli pielgrzymkę na Jasną Górę i do Oświęcimia*, wycinek prasowy, k. 43.

³²⁵ *Ibidem*, Jadwiga Sokolowska-Czerska, *Pierwsza pielgrzymka Ludzi Morza na Jasną Górę*, wycinek prasowy, k. 41.

³²⁶ *Ibidem*, rpt, *IV Ogólnopolska Pielgrzymka Środowisk Twórczych na Jasną Górę*, wycinek prasowy, k. 42; AJG, sygn. 3460, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 20 IX 1986 r., zapis z dnia 18 X 1986 r., s. 30–31.

³²⁷ *Ibidem*, zapis z dnia 11 XI 1986 r., s. 52.

cierniową”. Dobór repertuaru nawiązywał do sytuacji społeczno-politycznej w kraju³²⁸. Pod hasłem „Przekaz wiary w rodzinie” odbyła się pielgrzymka młodych małżeństw³²⁹. Z kolei wiosną 1987 r. uwagę komunistów ponownie skupiły pielgrzymki młodzieży i kazania nawołujące do oparcia się ateizmowi³³⁰.

Rozwój ruchu pielgrzymkowego i aktywna praca duszpasterska zakonu skłaniały zarówno aparat bezpieczeństwa, jak i odpowiednie organy administracji państwowej, do wywierania nacisków na paulinów. Szczególnie tych, którzy mocno angażowali się w pracę duszpasterską. Kiedy administratorem parafii w Brdowie został o. Gabriel Stanisław Knop³³¹, będący wcześniej prefektem gości w klasztorze jasnogórskim, wzywano go do Wydziału do spraw Wyznań i pouczano. W celu skuteczniejszego oddziaływania na poszczególne osoby, urzędnicy wymieniali się charakterystykami. W opinii wysłanej z Częstochowy do Konina, na temat o. Knopa czytamy: „zdolny i pracowity, [...] skłonny krytykować zarządzenia i opinie przełożonych [...] W wyborach w 1985 r. uczestniczył”³³². Do konińskiego Wydziału do spraw Wyznań wzywano też innych przybyłych paulinów, np. na 5 czerwca 1987 r. o. Bogumiła Schaba, celem omówienia spraw związanych z pracą duszpasterską³³³. Mimo tych trudności zakon rozwijał się i pozyskiwał kolejne parafie. W 1987 r. bp Stanisław Nowak przekazał paulinom Parafię św. Stanisława Biskupa Męczennika w Wielgomłynach, utraconą w wyniku kasaty jeszcze w 1866 roku³³⁴. Często ceną za możliwość pracy duszpasterskiej była konieczność składania przez ojców ślubowań na wierność PRL³³⁵. Ślubowania te traktowano jak przykry obowiązek. Bez nich szersza działalność duszpasterska była utrudniona, a często niemożliwa.

³²⁸ AIPN, 001708/3373, Krzysztof Korkus, *Neutralizacja negatywnych inicjatyw tzw. „kultury niezależnej” w Częstochowie...*, s. 49.

³²⁹ AAN, UdsW, sygn. 136/194, jansz, *Pielgrzymka młodych małżeństw*, wycinek prasowy, k. 44.

³³⁰ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 45, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Stanisława Przewratiła, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 6 IV 1987 r., k. 13; *ibidem*, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Stanisława Przewratiła, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 13 IV 1987 r., k. 26.

³³¹ AIPN Po, 61/19, Pismo dyrektora WdsW UW w Koninie Czesława Burszewskiego do Stanisława Knopa z dnia 10 XI 1986 r., k. 122.

³³² *Ibidem*, Pismo dyrektora WdsW UW w Częstochowie Jerzego Zalewskiego do WdsW UW w Koninie z dnia 18 XI 1986 r., k. 123.

³³³ *Ibidem*, Pismo dyrektora WdsW UW w Koninie Janusza Olbrota do ks. Bogumiła Schaba z dnia 2 VI 1987 r., k. 120.

³³⁴ Z. Janyszek, *Zakony i zgromadzenia męskie i żeńskie w strukturach diecezjalnych [w:] Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięćciolecie Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 201.

³³⁵ *Vide*. AIPN Po, 61/19, Ślubowanie księdza Hadriana Leona Lizyńczyka z dnia 16 I 1980 r., k. 142. W tej samej teczce ślubowania innych zakonników.

Jasna Góra pozostawała ulubionym miejscem spotkań działaczy „Solidarności” podziemnej. Jednak niewiele jest udokumentowanych przykładów ich współpracy z klasztorem. Wiadomo że 1 maja 1987 r. w kaplicy przeor odprawił mszę dla robotników. W kronice jasnogórskiej czytamy:

„O godz. 9 z minutami był telefon od pułkownika z milicji z pretensjami gdyż próbowano głośniki i na chwilę przed szczyt puszczono kazanie o. Efrema z kaplicy po skończonej Mszy Świętej. O godz. 10⁰⁰ była Msza św. w kaplicy dla robotników. [...] Po skończonej Mszy świętej robotnicy wychodząc z Jasnej Góry zatrzymali się na chwilę przed figurą Matki Bożej i realizowali swój program. Znowu był telefon z milicji, która dzięki aparatowi zainstalowanemu ma teraz wgląd bezpośrednio w to wszystko co dzieje się na placu przed Jasną Górą, ale robotnicy wnet się rozeszli i za chwilę było już pusto na placu”³³⁶.

Przykładem współpracy z działaczami „Solidarności” podziemnej były wydarzenia z połowy maja 1987 r., kiedy ci stawiali krzyż w pobliżu Grobu Nieznanego Żołnierza. W dniu 14 maja 1987 r. zrobili to: Adam Czarnota, Zbigniew Gierliński, Ryszard Klimek, Władysław Nikiś i Sławomir Wiewiór (fotografował). Już wcześniej, od jesieni 1981 r. stał tam brzozyowy krzyż (poświęcony 11 listopada 1981 r.), ale w 1986 r. został usunięty. W związku z tym Adam Czarnota przygotował drugi, metalowy, zrobiony tak, żeby przypominał ten poprzedni. Ponieważ krzyż był dość duży i ciężki, pojawił się problem zanieśienia go tak, aby nie zwrócić uwagi milicjantów. Cała okolica była bowiem regularnie patrolowana. Poproszono więc o pomoc przeora klasztoru jasnogórskiego o. Konstancjusza Kunza. Ten zgodził się i krzyż przez jakiś czas ukrywano w klasztorze. Wyniesiono go dopiero 14 maja, ustawiono i zalano betonem. Zaraz po tej akcji w podjasnogórskim parku „zaroilo się na niebiesko”, ale milicjanci nikogo nie złapali. Rankiem następnego dnia (miedzy godziną czwartą a piątą) przyjechali robotnicy, którzy wyrwali krzyż razem z fundamentem i wywieźli go ciężarówką Zakładu Oczyszczania Miasta³³⁷.

W Częstochowie działań podziemnej „Solidarności” nie brakowało. Ich nasilenie następowało podczas pielgrzymek. Te z kolei dawały możliwość manifestowania religijności i wygłaszania poglądów, które nie podobały się władzom partyjno-państwowym. Pątnicy wykorzystywali symbolikę „Solidarności”. Na szlaku czuli się wolni, w grupie zachowywali się odważnie. Jak już wcześniej pisałem, w latach osiemdziesiątych nie brakowało incydentów związanych z przemarszem przez poszczególne miejscowości i samym wejściem do Częstochowy. Dlatego

³³⁶ AJG, sygn. 3462, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1987 r. do 1 VIII 1987 r., zapis z 1 V 1987 r., s. 2.

³³⁷ W. Rotarski, *Krzyż naszym znakiem. Adam Czarnota wspomina postawienie krzyża na częstochowskim Grobie Nieznanego Żołnierza w 1987 r.*, cz. 1, „Gazeta Solidarna”, 24 VII 2006 r., Częstochowa, nr 205, s. 9; *idem*, *Krzyż naszym znakiem. Adam Czarnota wspomina postawienie krzyża na częstochowskim Grobie Nieznanego Żołnierza w 1987 r.*, cz. 2, „Gazeta Solidarna”, 31 VIII 2006 r., Częstochowa, nr 206, s. 9–10.

władze państwowe ponownie postanowiły utrudnić formalną organizację pielgrzymek. 25 maja 1987 r. wprowadzono rozporządzenie, które nakazywało składanie podań o zezwolenie na ich organizowanie z 60-dniowym wyprzedzeniem, licząc od daty rozpoczęcia pielgrzymki. W samej Częstochowie, biorąc pod uwagę występowanie incydentów o charakterze politycznym, wyznaczano trasę przemarszu głównymi lub bocznymi ulicami, traktując to w kategorii nagród i kar dla pątników³³⁸.

W 1987 r. cała Polska żyła kolejną pielgrzymką Jana Pawła II do ojczyzny. Trzecia pielgrzymka Ojca Świętego była związana z II Krajowym Kongresem Eucharystycznym. Poprzedziło ją spotkanie gen. Wojciecha Jaruzelskiego z papieżem podczas wizyty rządowej we Włoszech. Zgoda co do przyjazdu nastąpiła w lutym. Tym razem rząd był w trudnym położeniu ze względu na katastrofalny stan gospodarki. Szukał kompromisu, a jednocześnie próbował wykorzystać pielgrzymkę papieską do własnych celów. Pod pretekstem zapewnienia bezpieczeństwa można przecież było okiełznać niewygodną opozycję, która coraz mocniej podnosiła głowę. Trochę ucichła sprawa morderstwa ks. Jerzego Popiełuszki i można było w bardziej pozytywnym świetle pokazać polskie władze. Chodziło np. o spotkanie Jana Pawła II z Wojciechem Jaruzelskim. Jednocześnie przedstawiciele rządu domagali się prawa do cenzurowania wystąpień papieża³³⁹.

Początkowo przyjazd do Częstochowy nie był przewidywany, ale na zaproszenie ordynariusza częstochowskiego Stanisława Nowaka program uzupełniono krótką wizytą na Jasnej Górze. 12 czerwca papież przyleciał na lotnisko w Rudnikach, skąd przejechał na Jasną Górę. Wzdłuż trasy przejazdu papamobile Aleją Najświętszej Maryi Panny witaly go wiwatujące tłumy³⁴⁰. W wydaniu specjalnym częstochowskiej „Niedzieli” czytamy:

„Tu, u stóp klasztoru, po południu odprawiono nieszpory, potem Mszę św. kongresową. A teraz czeka na niego wśród pieśni i modlitw półmilionowy tłum. Gdy około godz. 21 Papież przyjeżdża, witają go wybuchem radości. Pielgrzym jasnogórski wstępuje na wały jasnogórskie schodami dla niego przygotowanymi, przykrytymi zielonym dywanem i przybranymi biało-żółtymi kwiatami aż do ołtarza z ogromnym wizerunkiem – kopią obrazu jasnogórskiego. Do ołtarza, dla którego tło stanowią dwa olbrzymie białe orły w koronach, złączone skrzydłami. Pomiedzy głowami orłów, nad ołtarzem, ogromny krąg hostii przekreślonej krzyżem. Ojciec św., idąc do góry swoim powolnym krokiem – jak to ktoś określił: krokiem drwala – przystaje co jakiś czas, odwraca się do tej olbrzymiej rzeszy ludzi i pozdrawia ich, wywołując fale wdzięczności i zachwytu. Na górze wita go ordynariusz diecezji częstochowskiej, bp Stanisław Nowak. Zaczyna się Apel Jasnogórski. Jest to tu tak w zwyczaju, że Apel ten odprawiany codziennie, nie-

³³⁸ A. Radecki, *Pieszą pielgrzymka wrocławska na Jasną Górę 1981–1994...*, s. 126.

³³⁹ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej Przedstawicieli...*, s. 184–186.

³⁴⁰ S. Nowak, *Łaska nawiedzin Kościoła częstochowskiego...*, s. 337–339.

zmiennie o tej samej godzinie, prowadzi albo najstarszy z ojców paulinów, albo jakiś gość – wybitna osobistość Kościoła – bawiący obecnie w klasztorze. Teraz tym gościem najczcigodniejszym jest Papież. W swoim przemówieniu zaczyna mówić o Apelu jasnogórskim, który «od czasu przygotowania do milenium Polski rozbrzmiewa tutaj, na Jasnej Górze»³⁴¹.

Papieża witał też generał paulinów o. Józef Płatek. Wyrzili głęboką radość z przybycia Ojca Świętego. Przypomnił, że na Jasnej Górze jest najwięcej znaków symbolizujących obecność Jana Pawła II i jego więź z narodem. Mówił o fakcie ożywienia ruchu pielgrzymkowego i wsparciu dla papieża:

„Musisz nieraz być znakiem sprzeciwu wobec złego świata i wszystkich mocy ciemności, którym nie może się podobać, ani apostołskie posługiwanie, ani Twoja ewangeliczna postawa”³⁴².

W przemówieniu pożegnalnym papież prosił o modlitwę za świat i Kościół powszechny, modlitwę w intencji ewangelizacji narodów³⁴³.

Aparat bezpieczeństwa prowadził operację „Zorza II”, która nazwą i formą nawiązywała do operacji „Zorza” z 1983 roku³⁴⁴. Zmieniły się jednak okoliczności pielgrzymki. W wytycznych operacyjno-politycznych kierownika sztabu operacji stwierdzono, że w kraju nastąpiła stabilizacja polityczna i poprawa sytuacji gospodarczej, zmieniła się też na lepsze pozycja Polski na arenie międzynarodowej. „Nie mniej w dalszym ciągu działają jeszcze środowiska i osoby zainteresowane destabilizacją życia społeczno-politycznego, wspomagane przez zachodnie ośrodki dywersyjne”³⁴⁵. Zakładano, że zdelegalizowana opozycja, określana mianem „przeciwnika politycznego” będzie próbowała wykorzystać pielgrzymkę do własnych celów. W związku z tym przygotowywano się na różne zagrożenia o charakterze politycznym, ideologicznym i terrorystycznym. Choć dotychczasowe działania operacyjne przynosiły informacje o braku jakiegokolwiek spójnej koncepcji wykorzystania pielgrzymki przez opozycjonistów, to uważano, że zagrożenia takie mogą pojawić się w każdej chwili. Działania jednostek resortu spraw wewnętrznych miały koncentrować się na odcinaniu od Kościoła wszelkich inicjatyw opozycji, zmierzających do upolitycznienia pielgrzymki, eliminowaniu możliwych nacisków, aby papież w jakiś sposób – wypowiedziami lub gestami – wsparł opozycję. Pokazanie, że współpraca władz państwowych z Kościołem układa się bardzo dobrze. Chciano też wykorzystać przygotowania do wzmocnienia agenturalnego, a tym samym do lepszego rozpoznania funkcjonowania i zamierzeń opozycji oraz grup

³⁴¹ M. Maliński, „Mówię o Was i za Was...”, „Niedziela” Tygodnik katolicki. Wydanie specjalne, Częstochowa 8–14 VI 1987 r., s. 22

³⁴² AIPN, 01419/417, Wystąpienia generała paulinów – ks. Płatka w czasie powitania Jana Pawła II na Jasnej Górze w Częstochowie w dniu 13 VI 1987 r. o godz. 7⁰⁰, s. 209–210.

³⁴³ S. Nowak, *Łaska nawiedzin Kościoła częstochowskiego...*, s. 229.

³⁴⁴ M. Lasota, *Donos na Wojtyłę...*, s. 329.

³⁴⁵ AIPN, 0038/75, Wytyczne operacyjno-polityczne kierownika Sztabu Operacji „Zorza II” w związku z wizytą w bieżącym roku w Polsce papieża Jana Pawła II z dnia 2 II 1987 r., k. 353.

o przekonaniach antysocjalistycznych. W związku z tym działania szczegółowe miały dotyczyć śledzenia nastrojów społecznych, aktywności konkretnych jednostek, znanych ze swoich poglądów, obserwacji dziennikarzy i dyplomatów, zwalczania pozareligijnej działalności duchownych i eliminowania ze służb zabezpieczających pielgrzymkę działaczy solidarnościowych³⁴⁶. Działania MSW uzyskały silne wsparcie wojska, które było przygotowane do współpracy z MO w wizytowanych miastach³⁴⁷. Władze obawiały się, że może dojść do wykorzystania instalacji nagłaśniającej przez działaczy „Solidarności”. Mogli oni ją uszkodzić lub wygłosić wrogie politycznie treści. Dlatego pracownicy bezpieki prowadzili rozeznanie w środowiskach opozycyjnych, czy istnieją takie plany, a także mieli śledzić prace instalacyjne urządzeń nagłaśniających i fizycznie je zabezpieczać³⁴⁸. Dyrektor Departamentu V MSW, gen. bryg. Józef Sasin polecał m.in.:

„Prowadzić stałą operacyjną kontrolę osób w przeszłości zaangażowanych w destrukcyjną i wrogą działalność, ujawniać ich plany i zamiary przez wszelkimi dostępnymi środkami – z preferencją na działania profilaktyczne – eliminować ich wpływ na środowiska pracownicze.

Ujawniać i przeciwdziałać próbom wykorzystania wizyty do podejmowania przez niektórych członków załóg ochraniających obiektów negatywnych inicjatyw (np. zawieszanie krzyży, ustawianie ołtarzy, itp.).

Ujawniać i zapobiegać inicjatywom zbiorowego pisania listów, petycji do J[ana] Pawła II dla uzyskania poparcia do inicjatyw i hasel propagandowych przez przeciwnika politycznego [...].

Ujawniać i nie dopuszczać do prób zorganizowanego uczestnictwa załóg ochraniających obiektów w uroczystościach religijnych, podczas których publicznie prezentowanoby elementy byleję «S» bądź wrogie hasła³⁴⁹.

Podczas spotkań z duchownymi dążono do kształtowania pożądanej przez władze partyjno-państwowe atmosfery, w jakiej miała przebiegać pielgrzymka. Dążono do inspirowania kurii oraz zakonu do podejmowania takich decyzji, które będą korzystne politycznie i operacyjnie. Chciano zablokować możliwość otrzymania kart wstępu na uroczystości osobom znanym z postawy opozycyjnej. Nie zezwalano na organizowanie w zakładach pracy zbiorowych wyjść na uroczystości, ani wspólnego oglądania transmisji telewizyjnej³⁵⁰.

³⁴⁶ *Ibidem*, k. 355–358.

³⁴⁷ AIPN, 0038/75, Notatka na spotkanie kierownictw resortów obrony narodowej i spraw wewnętrznych w sprawie pomocy wojska w operacji „Zorza II” z lutego 1987 r., k. 374.

³⁴⁸ AIPN Ka, 010/66, Plan przedsięwzięć operacyjnych i zabezpieczenia fizycznego instalacji nagłaśniającej w czasie III Pielgrzymki Papieża w Częstochowie z dnia 25 V 1987 r., k. 42–43.

³⁴⁹ *Ibidem*, Program działań zabezpieczających środowiska i obiekty ochraniające przez pion V resortu spraw wewnętrznych w związku z wizytą w Polsce papieża Jana Pawła II z dnia 5 III 1987 r., k. 15–17.

³⁵⁰ AIPN, 1585/3034, Plan ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego na terenie województwa częstochowskiego w okresie poprzedzającym jak też w czasie pobytu papieża Jana Pawła II

Do pracy przystąpił też Wydział II WUSW w Częstochowie. Jego zadaniem było np. zabezpieczenie pielgrzymki papieskiej w dziedzinie rozpoznania ewentualnego zagrożenia terrorystycznego, rozpoznawanie i dokumentowanie działań zagranicznych ośrodków wywiadowczych, ale także obserwacja dziennikarzy i personelu technicznego, zatrudnionego w centrum prasowym³⁵¹.

Partia wyraźnie obawiała się o odpowiednią postawę milicjantów. Zgodnie z wytycznymi dyrektora Zarządu Polityczno-Wychowawczego MSW, gen. bryg. Eugeniusza Grabowskiego, należało przeprowadzić szerokie szkolenia kadr MO, zorganizować spotkania dla żon funkcjonariuszy, aby uodpornić rodziny milicyjne na „destrukcyjny wpływ kleru i sklerykalizowanych środowisk”. General polecił wykorzystać Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej i Związek Harcerstwa Polskiego do organizowania imprez rozrywkowych i rekreacyjno-sportowych dla dzieci funkcjonariuszy, co miało być przeciwwagą dla adresowanych do młodzieży kościelnych uroczystości religijnych³⁵².

Wydział IV WUSW w Częstochowie opracował plan w ramach sprawy obiektywnej „Pielgrzym”. Wśród wykorzystywanych w niej TW byli zwerbowani paulini: „Gustaw”, „Antoni”, „Gienek” i „Halny”. Celem przedsięwzięć operacyjnych było pozyskanie informacji o wszelkich działaniach mogących zakłócić program wizyty, a szczególnie o ewentualnych wystąpieniach opozycjonistów. Obawiano się też zamachu na papieża z pobudek religijnych lub chęci destabilizacji sytuacji w kraju. Podpułkownik Andrzej Fijał widział potrzebę uzupełnienia sił o 1300 funkcjonariuszy operacyjnych³⁵³.

Po zakończeniu wizyty papieskiej rozpoczął się sezon pielgrzymkowy. W stenogramie z telekonferencji zastępcy dyrektora Departamentu IV MSW, płk. Ostapińskiego z 4 sierpnia 1987 r. czytamy:

„Jesteśmy w trakcie wakacji, ale niestety dla pionu IV nie jest to okres spokojny. Myślę o nasilonym ruchu pielgrzymkowym do Częstochowy, który się rozpoczął i z dnia na dzień przybiera na sile. Oczywiście z tego, co przekazaliście nam, z tych wszystkich waszych planów wynika, że gdzieś ok. 7 VIII nastąpi kulminacja tego ruchu pielgrzymkowego, wszystkie pielgrzymki diecezjalne wyjdą na trasę, a będzie ich w sumie, takich znaczących ok. 40 w kraju i będzie się przemieszczać kilkadziesiąt (ponad 100 tys.) ludzi w kierunku Częstochowy. Jest to dla turystów cie-

w Częstochowie w dniach 12–13 VI 1987 r. w ramach operacji „Zorza”, z dnia 12 III 1987 r., k. 8–10.

³⁵¹ AIPN 001708/3936, Andrzej Puczyński, *Organizacja zabezpieczenia III wizyty papieża Jana Pawła II w Częstochowie*, Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem pplk. Antoniego Kochmańskiego. Legionowo: Akademia Spraw Wewnętrznych – Wydział Bezpieczeństwa Państwa, 1990, k. 33.

³⁵² AIPN, 01094/555, Wytyczne do pracy polityczno-wychowawczej podczas operacji „Zorza – 2” z dnia 2 IV 1987 r., k. 2–9.

³⁵³ TW „Antoni” został pozyskany w 1981 r., TW „Gienek” w 1976 r. a TW „Halny” w 1986 r., vide: AIPN Ka, 010/67, t. 1, Meldunek z dnia 13 I 1987 r., k. 58–60; *ibidem*, Plan Wydziału IV WUSW w Częstochowie z dnia 17 III 1987 r., k. 102–109.

kawe zjawisko, gdyż to już chyba jedyny kraj na świecie, gdzie tego typu imprezy się odbywają w takim zakresie i w taki sposób. Niech nas martwi przede wszystkim problem zabezpieczenia ładu i porządku, natomiast jak zwykle do analizy dlaczego tak się dzieje, co robić żeby było inaczej, przystępujemy po zakończeniu pielgrzymki. Dla nas najistotniejsza sprawa, żeby pielgrzymki nie powodowały zagrożenia porządku i bezpieczeństwa państwa. Jak dotychczas strona kościelna przestrzega przyjętego regulaminu, który nakazuje religijnego charakteru tych pielgrzymek oraz ustalonych tras przemarszu. Znow tutaj generalizując, nie chcę powiedzieć, że nie mogą występować przypadki naruszania tego porządku. Zresztą były takie przypadki, ale reakcja księży uczestniczących w pielgrzymce na nasze uwagi była właściwa. Chcę podkreślić, że nie o wszystkim wiemy i nie o wszystkim wiedzieć będziemy. Jeżeli gdzieś pojawią się niesubordynacje, ze strony opiekunów pielgrzymek, to nie należy być zaskoczonym, bo na pewno takie sytuacje będą miały miejsce. Biorąc pod uwagę przebieg pielgrzymek w latach ubiegłych, wiemy, że nasilenie tych negatywnych zjawisk ma miejsce głównie pod koniec pielgrzymek, w czasie wkraczania na teren województwa częstochowskiego, czy wręcz do samego miasta Częstochowy, a także w okresie gromadzenia się i przebywania na placu przed klasztorem jasnogórskim. Chodzi tutaj o eksponowanie emblematów, hasel politycznych, wnoszenie w czasie przemarszu przez Częstochowę okrzyków, a także kolportażu literatury bezdebitowej itp. Śledząc wasze meldunki, dochodzi się do wniosku, że rzeczywiście kler jest w miarę posłuszny, transparent, który ukazuje się podczas wymarszu jest szybko wycofany, chowany, ale właśnie – chowany – mam wrażenie, że te transparenty, te hasła, pojawią się nam w Częstochowie. Transparent nie jest wycofywany z pielgrzymki, a jest po prostu chowany, przenoszony przez Częstochowę czy też bezpośrednio przed szczytem jasnogórskim. Chodzi o to, żeby jednak, prowadząc rozmowy z księżmi, interweniując, mówić o tym, że owszem w tej chwili wycofuje się, ale chodzi o to, aby to było trwale wycofanie, a nie tylko przechowanie³⁵⁴.

W 1987 r. jeszcze bardziej wrosła liczba uczestników pielgrzymki warszawskiej (z 25000 uczestników w 1986 r. do 30000), kieleckiej (z 6000 do 7000) i kaliskiej (z 3500 do 4500). Mniejszą popularnością cieszyły się toruńska (z 7500 do 5500), siedlecka (z 11400 do 10000) i gnieźnieńska (z 5000 do 4000). Bardzo duże pielgrzymki przybywały z Wrocławia (w 1986 r. 13 500 uczestników a w 1987 r. 13 000), sandomiersko-radomska (odpowiednio 19 5000 i 20 000), z Krakowa (10 600 i 10 000)³⁵⁵. Wiadomo, że Kuria Diecezjalna w Opolu, zgłaszając „opolską piel-

³⁵⁴ 1987 sierpień 4, *Szczecin – Stenogram z telekonferencji z udziałem dyrektora Departamentu IV MSW płk. Stefana Ostapińskiego dotyczący sytuacji w polskim Kościele po wizycie Ojca Świętego [w:] Jan Paweł II w Szczecinie. Meldunki operacyjne Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych z 1987 roku*, wybór i oprac. M. Semiczyszyn, A. Sitkowska, Z. Stanuch, Warszawa–Szczecin 2008, s. 210–211.

³⁵⁵ AAN, UdsW, sygn. 126/256, Dane porównywalne liczby uczestników pieszych pielgrzymek na Jasną Górę w latach 1986–1987, k. 48.

grzymkę diecezjalną”, przewidywała 18 000 wiernych³⁵⁶. Wydział do spraw Wyznań w Częstochowie, w informacji dotyczącej uroczystości, odnotował, że w 35 tradycyjnych pielgrzymkach wzięło udział 152 tysiące wiernych (w 1986 r. było 153 tysiące)³⁵⁷. Mimo rozmów profilaktycznych z kierownikami pielgrzymek, w większości przypadków odnotowano odejście od ich typowo religijnego charakteru. Tym razem we wszystkich pielgrzymkach dopilnowano formalności i nie było informacji o jakiejś grupie nielegalnej. Podobnie jak w latach poprzednich, sporo zarzutów było do wystroju poszczególnych grup, które eksponowały napisy „Solidarność”. Podczas przemarszu pielgrzymów doszło do licznych wystąpień politycznych, szczególnie w pielgrzymkach: wrocławskiej, gorzowskiej, szczecińskiej i warszawskiej. Na tematy społeczno-polityczne mowy wygłosili znani działacze „Solidarności”: Seweryn Jaworski i Władysław Frasyniuk, także paulini: o. Lajos na temat wydarzeń na Węgrzech w 1956 r., o. Zachariasz na temat zamordowanego ks. J. Popieluszki, oraz na temat zmarłego ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego, o. Henryk Zbudniewek na temat szkodliwości ideologii marksistowskiej. W pielgrzymkach wzięli też udział działacze organizacji „Wolność i Pokój” – Sławomir Półtorak, mówiący o Związku Sowieckim, Jerzy Żurek vel Żurkowski wypowiadający się na temat prześladowania Żydów w Polsce i nieznany z nazwiska Jacek, który opowiedział o śmierci Otto Schmicka i Marka Adamkiewicza. Działacze tej organizacji rozprawdzili nielegalne broszury – „Przez pola i las do Częstochowy” i drugą na temat Franza Jagerstatta, który odmówił służby wojskowej w czasie II wojny światowej³⁵⁸. Rolnicy, idący z Klenicy w diecezji gorzowskiej, unosili ręce z palcami ułożonymi w kształt litery V, a na czele nieśli transparent z napisem „Żyjemy Solidarnie”. W związku z tym funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa przeprowadzili rozmowę z organizatorem pielgrzymki, ks. Eugeniuszem Jankiewiczem. Po rozmowie gesty zniknęły, transparent pozostał³⁵⁹. 12 sierpnia do przeora Jasnej Góry przybył Andrzej Fijał z SB. Bezskutecznie protestował przeciwko transparentom przyniesionym przez pielgrzymów

³⁵⁶ *Ibidem*, Pismo Kurii Diecezjalnej w Opolu do Wydziału Spraw Wewnętrznych Urzędu Miejskiego w Opolu z dnia 8 VIII 1986 r., k. 87.

³⁵⁷ AAN, UdsW, sygn. 126/257, Informacja dotycząca ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę w dniach 8–15 VIII 1987 r., załącznik do pisma dyrektora WdsW Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie Jerzego Zalewskiego do dyrektora generalnego UdsW w Warszawie Aleksandra Merkera z dnia 28 VIII 1987 r., k. 7–9.

³⁵⁸ *Ibidem*, k. 10; APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 46, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Stanisława Przewrątila, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 13 VIII 1987 r., k. 83–85; *ibidem*, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Stanisława Przewrątila, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 14 VIII 1987 r., k. 86–89; *ibidem*, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Stanisława Przewrątila, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrznej KC PZPR w Warszawie z dnia 15 VIII 1987 r., k. 90–95.

³⁵⁹ R. Reczek, *Pielgrzymowanie w PRL na przykładzie pieszych pielgrzymek Duszpasterstwa Rolników Diecezji Gorzowskiej z Klenicy do Częstochowy w latach 1984–1989*, Poznań 2016, s. 160.

i rozwieszonym na ogrodzeniu przed szczytem jasnogórskim. Mimo jego żądań przeor nie wydał dyspozycji usunięcia ich³⁶⁰ (zdjęto je dopiero 16 sierpnia, a niektóre uznane za „wartościowsze” zachowano dla „archiwum”³⁶¹). Działacze „Solidarności” Wiktor Krzywicki i Piotr Zagrodny kolportowali pismo NSZZ „Prostownik” i sprzedawali wydawnictwa „Solidarności Walczącej” z wizerunkiem gen. Leopolda Okulickiego. W Oleśnicy bp Józef Pazdur z Wrocławia zalecał pielgrzymom zrobienie nakryć głowy z „Trybuny Ludu”. W charakterystyce pielgrzymek Wydziału do spraw Wyznań w Częstochowie czytamy:

„Każda pielgrzymka to swoista demonstracja polityczna z przygotowanym i reżyserowanym scenariuszem, elementami propagandy wizualnej, właściwym nagłośnieniem i programem. Transparenty, hasła i pieśni «religijne» mają w pewien sposób oddziaływać na psychikę uczestników jak również widzów zgromadzonych na trasie przemarszu. Podczas triumfalnych przemarszów³⁶² ulicami Częstochowy można bez trudu odczuć pewność siebie, wiarę w bezkarność i przekonanie o słuszności postępowania. Składane na murach jasnogórskich transparenty i hasła stają się swoistymi wotami dnia dzisiejszego oddziałującymi przez dłuższy czas na świadomość tam przybywających”³⁶³.

Jak zauważała Kornelia Banaś, Kościół wykorzystywał duże ośrodki religijne, żeby oprzeć się wrogiej propagandzie. Zebrani pod sanktuarium ludzie mogli manifestować swoją wiarę w Boga. Stanowiło to przeciwwagę dla masowych wieców i przemarszów organizowanych przez partię i nie mogło podobać się komunistom³⁶⁴. Na walach umieszczono około 210 transparentów³⁶⁵. Wśród wypisanych haseł na transparentach różnych pielgrzymek można było przeczytać: „Solidarność z Bogiem i między ludźmi uczyni Polskę wolną”, „Wierni ideałom sierpnia”, „Komunizm hańbą ludzkości”, „Zło dobrem zwyciężaj”, „Solidarność Mazowsze idzie do Czarnej Madonny błagać o łaski i siłę”, „Solidarność – Kraków”, „Dążenia do wolności nie dokona się przemocą, bo przemoc jest siłą tego, kto nie posiada prawdy – ks. Jerzy patron Solidarności”, „Ojczyznę wolną racz nam wrócić Panie”, „Uniwersytet Warszawski im. J. Piłsudskiego”, „Maryjo, prowadź nas przez «Morze Czerwone» klamstwa, obludy, ateizmu i pijaństwa”, „Jeszcze Polska nie zginęła – póki my żyjemy Pionki 87 «Solidarność»”³⁶⁶. Przy kościele św. Zygmun-

³⁶⁰ AJG, sygn. 3463, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 2 VIII 1987 r. do 7 VIII 1988 r., zapis z dnia 12 VIII 1987 r., s. 22.

³⁶¹ *Ibidem*, zapis z dnia 16 VIII 1987 r., s. 35.

³⁶² W oryginale: przyemarszy.

³⁶³ AAN, UdsW, sygn. 126/257, Informacja dotycząca ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę w dniach 8–15 VIII 1987..., k. 9–10.

³⁶⁴ K. Banaś, „Kościelna propaganda wizualna” w *czasie pielgrzymek stanowych w Piekarach Śląskich w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku* [w:] *Relacje państwo-Kościół na Górnym Śląsku w latach 1945–1989. Konflikt ideologiczny*, red. A. Dziurok, Katowice–Warszawa 2019, s. 335–337.

³⁶⁵ AAN, UdsW, sygn. 126/257, Informacja dotycząca ruchu pielgrzymkowego..., k. 9.

³⁶⁶ *Ibidem*, k. 10–13.

ta pielgrzymkę warszawską powitali: kardynał Józef Glemp, kardynał Luigi Daglio, kardynał Józef Tomko, bp Stanisław Nowak i przeor o. Rufin Abramek. 14 sierpnia o godzinie 19⁰⁰ o. Józef Piatek wygłosił homilię na temat teologicznych uwarunkowań pielgrzymek. To wystąpienie, podobnie jak inne, w tym homilia prymasa Józefa Glempla wygłoszona dla około 300 tysięcy wiernych podczas uroczystości centralnej, nie budziło zastrzeżeń władz³⁶⁷. Inaczej było z kazaniem ks. Zdzisława Wajznera, który homilię wygłosił 15 sierpnia o godz. 19⁰⁰. Atakował on propagandę komunistyczną, zwracał uwagę na konieczność wychowania w wartościach i mówieniu prawdy. Cytował filozofa ks. Franciszka Sawickiego, reżysera Andrzeja Wajdę, pisarza Frantza Kafkę, a nawet Igora Newerlego, podkreślając jego wrogie poglądy wobec Kościoła. Ukazał celowo prowadzoną przez władzę politykę stosowania białych plam, np. w stosunku do takich tematów jak powstanie warszawskie czy Cud nad Wisłą. Odnosił się do tradycji odsieczy wiedeńskiej, przypominał, że bitwa ta uratowała w XVII w. chrześcijańską Europę, a następnie powiedział:

„Bóg, honor i ojczyzna, rozlega się wołanie całego świata skierowane do papieża Polaka: synu ratuj chrześcijaństwo, ratuj wiarę, ratuj wartości Boga, ratuj pokój świata. Synu! Ratuj swój własny naród. Tak! Ratuj kulturę rodziny ludzkiej, przynieś nam nowy powiew wiary. A my Polacy wołamy: ratuj ojczystą glebę przed jałowym laicyzmem, przed administracyjnym, politycznym ateizmem”³⁶⁸.

W kolejnych dniach częstochowski Wydział do spraw Wyznań odnotował też wystąpienia ojców paulinów. Podkreślono, że podczas głównych uroczystości kazania miały wyłącznie charakter religijny, natomiast problemy społeczne, polityczne i gospodarcze paulini poruszali podczas nabożeństw nowennowych. Zanotowano, że 17 sierpnia o. Rufin Abramek przypomniał o planach architektonicznych, mających na celu odcięcie Jasnej Góry od miasta; 21 sierpnia o. Paweł Kosiak omówił wpływ błędnej polityki mieszkaniowej państwa na rozpad wspólnoty rodzinnej; 22 sierpnia o. Osiadły podjął temat niskich zarobków robotników w Polsce, omawiając problemy ludzi pracy, często cytował Jana Pawła II; 23 sierpnia o. Zachariasz Jabłoński mówił o braku pełnej wolności wyznaniowej w Polsce i innych krajach socjalistycznych, o przypadkach krwawego wprowadzania socjalizmu. Podczas nabożeństw także intencje modlitwy miały charakter społeczno-polityczny. Modlono się zatem o wolność Kościoła w Polsce, o realizację sprawiedliwych umów społecznych (z sierpnia 1980 r.), za narody niemogące swobodnie praktykować religii chrześcijańskiej, za powstrzymanie szerzenia się ateizmu, za naród litewski świętujący 600-lecie chrztu i w intencji przygotowań do 1000-lecia chrztu Rusi. Odważne wystąpienia paulinów spotkały się później z reprymendą prymasa Glempla, który uważał, że takie wypowiedzi utrudniają poprawne kształtowanie stosunków państwo-Kościół. Także podczas uroczystości

³⁶⁷ *Ibidem*, k. 9.

³⁶⁸ AAN, UdsW, sygn. 126/257, Kazanie wygłoszone przez ks. Zdzisława Wajznera na Jasnej Górze w dniu 15 VIII 1987 r. o godz. 19.00, k. 20–21.

25–26 sierpnia na ogrodzeniu klasztornym pojawiły się transparenty o treściach politycznych np. „Maryjo królowo Polski módl się o wolność Polski i Litwy” czy także traktowany jako polityczny napis: „Harcerze Solidarni z Maryją”. Władze miasta nie wyraziły zgody na uroczystą procesję w dniu 25 sierpnia z Jasnej Góry do katedry, co później w swoim wystąpieniu zauważył bp Stanisław Nowak³⁶⁹.

Ilustracja 54. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/38, s. 183).

Ilustracja 55. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/38, s. 187).

³⁶⁹ *Ibidem*, Informacja dotycząca ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę na uroczystości odpustowe Matki Boskiej Częstochowskiej w dniach 25–26 VIII 1987 r., dyrektora WdsW w Częstochowie Jerzego Zalewskiego k. 24–27.

Ilustracja 56. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/38, s. 190).

Ilustracja 57. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/38, s. 191).

Ilustracja 58. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, Uczestnicy prezentują transparenty. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 334, k. 1).

Ilustracja 59. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, Uczestnicy z transparentem. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 1).

Ilustracja 60. Transparenty. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 2).

Ilustracja 61. Transparenty. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 3).

Ilustracja 62. Uczestnicy V Pielgrzymki Ludzi Pracy (Robotniczej) na Jasną Górę z licznymi transparentami, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 4).

Ilustracja 63. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, Uczestnicy z transparentem. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 6).

Ilustracja 64. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, Uczestnicy z transparentami. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 7).

Ilustracja 65. Transparenty. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 8).

Ilustracja 66. Transparent. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 9).

Dyrektor Wydziału do spraw Wyznań w Częstochowie bardzo krytycznie ocenił pielgrzymki, twierdząc, że ich celem nie były doznania religijne, ale manifestacje polityczne krytykujące ustrój PRL, partię i rząd. Zalecał, aby w następnych latach, w poszczególnych województwach odmówić wydania zezwoleń, a przynajmniej wpłynąć na personalne zmiany w ich kierownictwie – szczególnie atakował pielgrzymkę wrocławską i krakowską³⁷⁰.

Prawdziwa manifestacja wiary i patriotyzmu nastąpiła także podczas V Pielgrzymki Ludzi Pracy (tzw. Pielgrzymki Robotniczej) w dniach 19-20 września 1987 r. Przybyły liczne delegacje z ośrodków duszpasterstwa ludzi pracy, rozwinięto transparenty, na których domagano się praw obywatelskich. Na większości widniał napis „Solidarność”. Manifestowano „Zrzuc kajdany”, „Komunizm i faszyzm – systemy zbrodni i fałszu”, „Obrońmy wiarę i Solidarność przed bezprawiem rządzącej ateistycznej mniejszości”, „Wolność – demokracja – niepodległość”, „Solidarność zwycięży komunę”, „Obronilaś nas przed szwedzkim, broń nas Matko przez sowieckim”, „Będziemy pracować tylko z Bogiem i tylko dla Polski”³⁷¹. Pod datą 20 września kronikarz jasnogórski zanotował:

³⁷⁰ *Ibidem*, Informacja dotycząca ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę..., k. 13.

³⁷¹ AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 334, Fotografie z V Pielgrzymki Robotniczej z 19–20 IX 1987 r., Częstochowa, b.p.; *ibidem*, sygn. 336, Fotografie z V Pielgrzymki

„Od wczoraj można zauważyć wzmożony ruch panów «w cywilu» obserwujących przybywających i przebywających na Jasnej Górze»³⁷².

Po pielgrzymkach papieskich Jasna Góra stała się jeszcze słynniejszym sanktuarium. W związku z tym chętnie odwiedzały go przybywające do Polski delegacje rządowe państw, a także przedstawiciele różnych międzynarodowych organizacji. W programie pobytu w Częstochowie, oprócz zwiedzania sanktuarium, przewidywano spotkanie z wojewodą częstochowskim. 12 lutego 1985 r. przybyła trzyosobowa delegacja Ministerstwa Kultury i Nauki Republiki Finlandii z Gustavem Björkstrandem na czele. Strona polska chciała propagandowo wykorzystać to spotkanie i poprawić wizerunek państwa po „procesie toruńskim”³⁷³. W maju przybył na Jasną Górę z Włoch sekretarz generalny Międzynarodowego Stowarzyszenia Obrony Wolności Religijnej Gianfranco Rossi, redaktor naczelny „Conscience et Liberté”³⁷⁴. Przybywały też delegacje z państw bloku wschodniego. W marcu 1988 r., podczas kilkudniowego pobytu w Polsce, przybyła tam dwuosobowa delegacja Państwowego Urzędu do spraw Wyznań Węgierskiej Republiki Ludowej. Na jej czele stał Imre Miklos, który pracował w węgierskim Urzędzie do spraw Wyznań od 37 lat, a kierował nim od 17 lat. Traktowano to jako swoisty rekord w całym obozie państw socjalistycznych. Towarzyszył mu pracownik wydziału zagranicznego tego urzędu, Suranyi Sandor. Węgrzy, przed zwiedzeniem sanktuarium, spotkali się z wojewodą częstochowskim i obejrzeli film o pielgrzymkach jasnogórskich³⁷⁵. W dniach 27 czerwca – 2 lipca tego roku w Polsce przebywała też 3-osobowa delegacja Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRS w składzie: Tatiana Bielokobyłskaja, Siergiej Kuzniecowa i Aleksander Gusiew. Według programu Jasną Górę zwiedzili w czwartek, 30 czerwca, po spotkaniu z wojewodą³⁷⁶.

Robotniczej z 19–20 IX 1987 r., Częstochowa, b.p.; AJG, sygn. 3463, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 2 VIII 1987 r. do 7 VIII 1988 r., zapis z dnia 19 IX 1987 r., s. 106–109.

³⁷² *Ibidem*, zapis z dnia 20 IX 1987 r., s. 110.

³⁷³ AAN, UdsW, sygn. 128/111, Program pobytu delegacji Ministerstwa Kultury i Nauki Republiki Finlandii w dniach 10–14 II 1985 r., k. 3–7; *ibidem*, Notatka z wizyty w Polsce delegacji Ministerstwa Kultury i Nauki Republiki Finlandii, k. 9–11.

³⁷⁴ *Ibidem*, Program pobytu sekretarza generalnego Międzynarodowego Stowarzyszenia Obrony Wolności Religijnej w dniach 19–26 V 1985 r., k. 282–283.

³⁷⁵ AAN, UdsW, sygn. 128/113, Program pobytu delegacji Państwowego Urzędu ds. Wyznań Węgierskiej Republiki Ludowej w dniach 28–31 III 1988 r., k. 2–6; *ibidem*, Pismo Aleksandra Merkera do Zygmunta Rosy dyrektora Biura Finansowego Urzędu Rady Ministrów w Warszawie z dnia 25 III 1988 r., k. 8; *ibidem*, Notatka z dnia 28 III 1988 r., k. 50.

³⁷⁶ *Ibidem*, Pismo ministra kierownika UdsW w Warszawie Władysława Loranca do ministra – szefa Urzędu Rady Ministrów w Warszawie Michała Janiszewskiego, k. 16; *ibidem*, Pismo dyrektora Gabinetu Ministra Marka Żwirskiego do dyrektora Biura Finansowego Urzędu Rady Ministrów w Warszawie z dnia 13 VII 1988 r., k. 18; *ibidem*, Pismo dyrektora Gabinetu Ministra Marka Żwirskiego do dyrektora Biura Finansowego Urzędu Rady Ministrów w Warszawie z dnia 15 VII 1988 r., k. 19; *ibidem*, Program pobytu delegacji Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRS 27.06 – 2 VII 1988 r., k. 77–79.

16 marca 1988 r. zastępca szefa WUSW ds. SB w Częstochowie, plk Stanisław Hanusiak złożył wniosek o wszczęcie sprawy obiektywnej o kryptonimie „Zjazd” na pielgrzymkę byłych więźniów obozów hitlerowskich i sowieckich, a także byłych internowanych w stanie wojennym. Zjazd miał się odbyć 9 kwietnia. Uczestnicy mieli wyrazić swój sprzeciw wobec władz, w tym zaprotestować w obliczu katastrofalnej polityki ekonomicznej państwa. W związku z tym przede wszystkim planowano, we współpracy z innymi jednostkami WUSW, ograniczyć liczbę uczestników, członków podziemnej „Solidarności”. Ponadto celem sprawy miało być zapewnienie sobie wyprzedzających informacji o poczynaniach i zamierzeniach uczestników pielgrzymki. Przygotowano „operacyjno-fizyczne zabezpieczenie” uroczystości, które miało doprowadzić do ustalenia pomysłodawców, czy – jak to określono – „prowodyrów i inspiratorów”. Przygotowywano się na ewentualność „neutralizacji” zagrożeń³⁷⁷. Szczególne zainteresowanie wzbudzały zamiary i symptomy „wrogiej działalności opozycyjnej”. Planowano wykorzystać „osobowe źródła informacji” do hamowania produkcji i kolportażu ulotek informujących o pielgrzymce, a także do powstrzymywania od zorganizowania akcji manifestacyjnych. Bardzo konkretnie sformułowano zadanie:

„Osobowym źródłem informacji tkwiącym w środowisku b[byłych] działaczy «S» przekazać zadanie bezpośredniego uczestnictwa w imprezie na Jasnej Górze w dn. 88.04.09. o godz. 11⁰⁰ ze szczególnym ukierunkowaniem na uzyskiwanie informacji wyprzedzających o zamiarach podjęcia negatywnych inicjatyw po jej zakończeniu [...]. Zadania powinny również objąć możliwość podjęcia w zależności od wytworzonej sytuacji operacyjnej działań destrukcyjnych i dezorganizacyjnych ewentualne wrogie inicjatywy oraz przejmowanie literatury bezdebitowej”³⁷⁸.

Aparat bezpieczeństwa starał się doprowadzić, aby wobec uczestników zjazdu wyciągnięto konsekwencje służbowe w ich miejscach pracy. Na podstawie spisanych numerów tablic rejestracyjnych samochodów zaparkowanych w pobliżu Jasnej Góry rozpoczynano prowadzenie spraw operacyjnego sprawdzania³⁷⁹.

Wiosną 1988 r. w Wieruszowie chciano nałożyć na paulinów karę finansową 91 mln zł za wycięcie 9 drzew w pobliżu klasztoru. Okazało się, że naruszyli oni nowe przepisy w tym zakresie. Podczas rozmowy w Wydziale do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Kaliszu, proboszcz o. Tadeusz Kubik tłumaczył, że drzewa stanowiły zagrożenie dla zabytkowych budynków i dla ludzi. Ostatecznie

³⁷⁷ 1988 marzec 16, *Częstochowa – Wniosek WUSW w Częstochowie o wszczęcie sprawy obiektywnej Kryptonim „ZJAZD”* [w:] *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór...*, s. 447.

³⁷⁸ AIPN Ka, 010/68, Plan zabezpieczenia operacyjno-fizycznego zjazdu b[byłych] więźniów hitlerowskich obozów zagłady oraz b[byłych] internowanych z dnia 5 IV 1988 r., k. 22–31.

³⁷⁹ AIPN Ka, 048/610, Wniosek o wszczęcie sprawy operacyjnego sprawdzenia kryptonim „Pielgrzym” [brak daty], k. 1.

jednak, po złożeniu wyjaśnień, Wydział Ochrony Środowiska Urzędu Wojewódzkiego w Kaliszu odstąpił od opłat i kary³⁸⁰.

Dla władz partyjno-państwowych szczególnie groźna była pielgrzymka akademicka, która przybywała na Jasną Górę w dniach 7-8 maja 1988 r. W dużych ośrodkach akademickich trwały akcje protestacyjne. W związku z tym naczelnik Wydziału WSK WUSW w Częstochowie, mjr Włodzimierz Morga spodziewał się, że w Częstochowie dojdzie do manifestacji, kolportażu ulotek i nielegalnych wydawnictw. Przewidywał prowokacyjne zachowanie pielgrzymów wobec sił porządkowych. Stwierdził, że w aktualnej sytuacji społeczno-politycznej utrzymanie ładu w Częstochowie wymaga zastosowania znacznych sił SB i MO oraz dużego zaangażowania funkcjonariuszy. Na terenie Jasnej Góry i na obszarze przyległym do sanktuarium zadania operacyjno-rozpoznawcze mieli prowadzić pracownicy Wydziału IV WUSW. Dowódcą sił operacyjnych, odpowiadających „za ład i porządek na trasach dojścia oraz w rejonie przyległym do miejsca celebracji” był zastępca szefa WUSW ds. MO płk Wiesław Szydłowski. Oddziałami ZOMO dowodził mjr Arkadiusz Zadros. Funkcjonariusze operacyjni SB i MO mieli zadanie rozpoznać nastroje i zamierzenia uczestników nabożeństw, rozpoznać tzw. figurantów, czyli osoby będące w zainteresowaniu bezpieczeństwa, zatrzymać najbardziej agresywnych uczestników zająć i kolporterów ulotek oraz literatury bezdebitowej. W przypadku przemieszczania się na Jasną Górę zorganizowanych grup z wrogimi transparentami lub wykrzykującymi wrogie hasła, przewidywano działania siłami pododdziałów zwartych, blokowanie, legitymowanie, fotografowanie i zatrzymywanie uczestników. Do nadzoru i koordynacji działań wykorzystywano instalację telewizji przemysłowej z podłączonym magnetowidem, nagrywającym przebieg zdarzeń i zachowanie ludzi. Major Morga zdecydował o zaangażowaniu 700 osób: 150 funkcjonariuszy SB i MO, 250 funkcjonariuszy ZOMO, 100 funkcjonariuszy prewencji, 100 funkcjonariuszy ruchu drogowego i 100 członków ORM. Mieli do dyspozycji dwa wozy Hydromil II z armatkami wodnymi, dwie automatyczne wyrzutnie granatów łzawiących (AWGŁ), dwa reflektory olśniewające, jeden samobieżny miotacz gazu łzawiącego „PEGAZ”. Ponadto naczelnik Wydziału Kryminalistyki otrzymał polecenie przygotowania zespołu, który miał fotografować i dokumentować przebieg zdarzeń i zachowanie się uczestników³⁸¹.

³⁸⁰ AIPN Po, 67/23, Notatka z rozmowy z o. Władysławem Kubikiem, przeorem klasztoru oo. Paulinów w Wieruszowie, przeprowadzonej przez dyrektora WdsW UW w Kaliszu w dniu 23 IV 1988 r., k. 211–212; *ibidem*, Protokół ze spotkania w dniu 7 VII 1988 r. w sprawie odstąpienia od naliczenia opłat i kary za bezprawne wycięcie drzew przy Klasztorze Ojców Paulinów w Wieruszowie, k. 213; *ibidem*, Pismo dyrektora Wydziału Ochrony Środowiska, Gospodarki Wodnej i Geologii UW w Kaliszu Haliny Sobosińskiej do Parafii Rzymskokatolickiej Świętego Ducha w Wieruszowie z dnia 22 VIII 1988 r., k. 214.

³⁸¹ AIPN Ka, 437/11, Plan ochrony ładu i porządku publicznego na terenie Częstochowy w okresie trwania 53 Pielgrzymki Akademickiej na Jasną Górę w dniach 7–8 V 1988 r. z dnia 5 V 1988 r.,

Ilustracja 67. Emblematy pielgrzymkowe z lat osiemdziesiątych (Zbiory prywatne autora).

W 1988 r. Wydział do spraw Wyznań w Częstochowie odnotował szczegóły wyjścia pielgrzymki tarnowskiej. Tak jak w innych sierpniowych pielgrzymkach, uczestnikami byli przede wszystkim młodzi ludzie. Przemawiał do nich arcybiskup Jerzy Ablewicz. Apelowal między innymi o to, żeby nie ulegali propagandzie środków masowego przekazu, a przede wszystkim telewizji. Prezentowała ona bowiem tematykę dwuznaczną pod względem moralnym. Zauważono tylko dwa transparenty z napisem „Solidarność”, a układanie palców dłoni w kształt litery „V” nie budziło zainteresowania obserwatorów³⁸². W trakcie pielgrzymki w różnych wystąpieniach poruszano tematykę praw człowieka, modlono się m.in. w intencjach: „za strajkujących górników Śląska i robotników Pomorza, aby wierni Bogu i Ojczyźnie osiągnęli długo oczekiwaną sprawiedliwość społeczną”, „za polskie rodziny, aby mogły oprzeć się ateizmowi”, „za walczących o słuszne

podpisany przez naczelnika Wydziału WSK WUSW w Częstochowie mjr. Włodzimierza Morgi z dnia, k. 1–7.

³⁸² AAN, UdsW, sygn. 126/257, Informacja dyrektora WdsW Urzędu Wojewódzkiego w Tarnowie Franciszka Stycznia na temat wyjścia pieszej pielgrzymki do Częstochowy z dnia 17 VIII 1988 r., k. 2–3.

prawa w naszej Ojczyźnie”, „o wolność wiary tam, gdzie cieszy się ona tysiącletnią tradycją”, „o możliwość nowej siły wzrostu dla sanktuariów na terenie Ukrainy, Białorusi i Rosji”. W specjalnej informacji tarnowskiego Wydziału do spraw Wyznań stwierdzano, że działalność duszpasterska prowadzona przez Kościół podczas VI Pieszej Pielgrzymki Tarnowskiej na Jasną Górę podporządkowana była głównemu celowi, jakim było ożywienie religijne i podporządkowanie go całkowicie interesowi Kościoła³⁸³.

Dyrektor częstochowskiego WdsW wezwał na rozmowę przeora Jasnej Góry o. Rufina Abramka. Spotkanie odbyło się 9 sierpnia 1988 r. Dotyczyło nieregularnego zachowania idących do sanktuarium pielgrzymów, a także zorganizowanej w Sali Maryjnej wystawy pięciu sztandarów „Solidarność”. Urzędnik stwierdził, że Jasna Góra źle oddziałuje na społeczeństwo, a szczególnie na młodzież. Paulin przyjął te argumenty biernie. Nie wchodził w dyskusję. Powiedział jedynie, że wystawa nie będzie trwała długo, nie deklarując jej zamknięcia³⁸⁴. Miał bardzo krytyczny stosunek do władz państwowych. 1 maja 1988 r. podczas mszy w intencji świata pracy powiedział, że „władza fałszuje rzeczywistość” i że to wstyd, kiedy ludzie pracy o mszy na Jasnej Górze muszą dowiadywać się z ulotek³⁸⁵.

Dyrektor Departamentu IV MSW gen. bryg. Tadeusz Szczygiel sporządził Informację dotyczącą oceny ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę w pierwszej połowie sierpnia 1988 r. Opisał organizację pielgrzymek i zachowanie pielgrzymów. Wskazał, że ponad 80% składu osobowego często stanowiła młodzież. Wyliczył wystąpienia o charakterze pozareligijnym, czyli politycznym. Cytował hasła z transparentów, które znalazły się na parkanie klasztoru (te bardziej agresywne to np. „Za Katyń, za Wilno, za Grodno, za Lwów zapłaci czerwona holota”, „Komunizm hańbą ludzkości”, „Chcemy Polskę katolicką, a nie bolszewicką”). Zawarł też informację, że wobec pielgrzymek podjęto wielopłaszczyznowe działania polityczno-administracyjne, profilaktyczne, a także zorganizowane przez służby resortu spraw wewnętrznych. Wyliczył przeprowadzenie ok. 200 rozmów profilaktycznych w okresie poprzedzającym wyjście pielgrzymek, a także ok. 100 rozmów w czasie ich trwania. Wśród nich były rozmowy z ordynariuszami diecezji i przedstawicielami episkopatu. Podczas tych spotkań zobligowano rozmówców do zdyscyplinowania pątników w zakresie przestrzegania regulami-

³⁸³ *Ibidem*, Informacja dyrektora WdsW Urzędu Wojewódzkiego w Tarnowie Franciszka Stycznia na temat przebiegu VI Pieszej Pielgrzymki Tarnowskiej na Jasną Górę w Częstochowie z dnia 6 VIII 1988 r., k. 4–5.

³⁸⁴ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 50, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Stanisława Przewratila, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 11 VIII 1988 r., k. 78–79.

³⁸⁵ *Ibidem*, sygn. 1/VII/16, t. 49, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Stanisława Przewratila, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 1 V 1988 r., k. 64.

nu pielgrzymek i nadaniu im wyłącznie religijnego charakteru. Kolejne rozmowy były już ostrzegawcze. Przeprowadzono je w trakcie trwania pielgrzymek z ich kierownikami i kierownikami poszczególnych grup. Uznał, że przynosiły pozytywne skutki. Skłoniły organizatorów do wyciszania poszczególnych osób. Ocenil, że mimo wszystko pielgrzymki w 1988 r. miały spokojniejszy przebieg od tych z lat poprzednich. Według niego nie było takiego nasilenia manifestowania wrogich postaw wobec ustroju socjalistycznego, jak w latach poprzednich. Wymieniał jednak środowiska opozycyjne, biorące udział w pielgrzymkach i manifestujące swoje poglądy. Postulował potrzebę głębokiego przeanalizowania udziału harcerzy w pielgrzymkach. Uważał za celowe podjęcie naukowych badań socjologicznych na temat ruchu pątniczego i motywacji, które kierują uczestnikami. Stwierdził, że państwo powinno wypracować konkurencyjne formy spędzania wolnego czasu. Wskazał też na coraz liczniejsze grupy cudzoziemców i wzrost międzynarodowego znaczenia sanktuarium. Porównał je do Fatimy³⁸⁶.

Zaplanowane na wrzesień tego roku na Jasnej Górze obchody 1000-lecia Chrztu Rusi miały być odpowiednio zabezpieczone. Jak zauważył Igor Hałagida, wzbudzały one zaniepokojenie urzędników i funkcjonariuszy zajmujących się wyznaniem³⁸⁷. Planowano bowiem aktywne rozpracowanie inicjatyw, planów i działań duchownych. Dokumentowano uroczystości – ich miejsce, zasięg, charakter, wystrój obiektów sakralnych, frekwencję i zachowanie się wiernych. Ustalano zamierzenia trwałego upamiętnienia jubileuszu. Zarządzono „uczestotliwienie” spotkań z siecią TW³⁸⁸. Natomiast Arkadiusz Słabig, na podstawie dokumentu sprawozdawczego pionu IV MSW, podejrzewa wzajemne wspieranie się funkcjonariuszy polskich i czechosłowackich resortów bezpieczeństwa podczas tych uroczystości. W listopadzie 1987 r. w Moskwie uczestniczyli bowiem w specjalnej konferencji z kierownictwem Zarządu V KGB. Tematem była kontrola operacyjna uroczystości³⁸⁹.

³⁸⁶ AIPN, 0713/337, t. 1, Informacja dyrektora Departamentu IV MSW gen. bryg. Tadeusza Szczygła dotycząca oceny ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę w pierwszej połowie sierpnia 1988 r. z dnia .17 VIII 1988 r., k. 51–58.

³⁸⁷ I. Hałagida, *Polityka władz komunistycznych wobec Kościoła greckokatolickiego w PRL (etapy i próba ogólnej charakterystyki)* [w:] *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2010, s. 209.

³⁸⁸ *1988 kwiecień 19, Warszawa – Pismo zastępcy dyrektora Departamentu IV MSW do zastępcy szefa WUSW ds. SB w Suwałkach w sprawie rocznicy Tysiąclecia Chrztu Rusi* [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989...*, s. 839–840. *Vide* I. Hałagida, *Raport Departamentu IV MSW dotyczący katolickich obchodów milenium chrztu Rusi w Polsce w 1988 r., „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2008, nr 1, s. 435–437.*

³⁸⁹ A. Słabig, *„Sytuacja jest w naszych rękach”. Działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec Ukraińców w latach 1944–1989*, Słupsk 2018, s. 355.

W tle była sprawa braku zaproszenia papieża na uroczystości organizowane w ZSRS³⁹⁰. Wydarzenia w Częstochowie rzeczywiście mogły mieć szerszy wydźwięk międzynarodowy. Obecny na Jasnej Górze kard. Mirosław Lubacziwski ubolewał, że uroczystości nie mogą odbyć się w Kijowie. Modlono się o wolność dla Kościoła na Ukrainie i o wolność dla Ukrainy. Podczas uroczystej procesji ktoś powiedział: „Więzienia i Sybiry nas nie złamały i nie złamią naszych synów...”³⁹¹.

Czas pokazał, że były to już jedne z ostatnich działań aparatu bezpieczeństwa w Częstochowie. Choć oczywiście planowano kolejne. Pracownicy bezpieki za duże zagrożenie dla ustroju i państwa traktowali, odbywające się cyklicznie od 1982 r., dożynki. Dawały one możliwość do nawiązywania kontaktów i organizowania spotkań, na których krytykowano władze państwowe. Paulini udzielali rolnikom duchowego wsparcia i udostępniali pomieszczenia. W 1988 r. plutonowy podchorąży Olgierd Paszkiewicz w pracy dyplomowej, napisanej w Wyższej Szkole Oficerskiej MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie, postulował udoskonalenie współdziałania pionów MO i SB, a także:

„Z uwagi na konspiracyjny i zamknięty charakter spotkań należy dążyć poprzez ofensywną agenturę do podejmowania działań destrukcyjno-dezintegracyjnych w środowisku wiejskiej opozycji politycznej. [...] W przyszłości należy w dalszym ciągu podczas pielgrzymki na Jasnej Górze korzystać ze zmasowanych sił mundurowych MO. Wywiera to odpowiednią presję psychiczną na pątnikach i wpływa na ograniczenie podejmowania prób zakłócenia porządku publicznego”³⁹².

Paszkiewicz wymieniał uczestniczących w spotkaniach na Jasnej Górze działaczy „Solidarności” Rolników Indywidualnych i osób współpracujących z tym związkiem. Byli to: Sylwester Bagiński, Jerzy Bartoszcze, Piotr Baumgart, Katarzyna Bielańska, Jerzy Grzegieluch, Stanisław Helski, Wiesław Kęcik i Marzena Górszczyk-Kęcik, Gabriel Janowski, Jan Kozłowski, Jan Kułaj, Wieńczysław Nowacki, Wojciech Obernikiewicz, Jerzy Ostafil, Wanda Pomianowska, Janusz Rożek, Andrzej Stelmachowski, Józef Ślisz, Józef Teiga. Wypunktował główne kierunki działań aparatu bezpieczeństwa. Bezpiecze przede wszystkim zależało na rozpoznaniu zamierzeń Kościoła w kwestiach programowych, ustaleniu osób z opozycji, dążących do wykorzystania struktur Kościoła w działalności politycznej, ujawnianiu form i metod aktywności opozycyjnej, podejmowaniu „działań dezintegracyjnych specjalnych”, przeciwdziałaniu organizowaniu spotkań, ale także na „eliminowaniu elementów ekstremalnych”³⁹³. Autor pracy dyplomowej

³⁹⁰ AIPN, 0731/26, Informacja TW: „Papież nie zostanie zaproszony na uroczystości 1000-lecia chrztu Rusi do Moskwy z dnia 17 I 1988 r., k. 59–61.

³⁹¹ APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 50, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Stanisława Przewratila, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 12 IX 1988 r., k. 171–172.

³⁹² AIPN, 001708/3136, Olgierd Paszkiewicz, „Dożynki prawdziwe”..., k. 57–58.

³⁹³ *Ibidem*, k. 59–60.

napisał, że działania operacyjne SB miały charakter intensywny. Przede wszystkim wprowadzano do środowiska organizatorów dożynek „osobowe źródła informacji”. Kontrolowano operacyjnie znanych działaczy „Solidarności” rolniczej. Dokumentowano wszelkie wystąpienia publiczne podczas dożynek i dekoracje poszczególnych obiektów. Gromadzono informacje na temat współpracy z Episkopatem Polski i inicjatyw poszczególnych duchownych (zwłaszcza bp. Musiela). Podejmowano działania dezintegrujące, mające na celu rozbić ruch.

„Wykorzystuje się przy tym tendencje partykularne poszczególnych osób. Podejmuje się przedsięwzięcia mające na celu izolację poszczególnych znanych działaczy [...] w środowisku zamieszkania i w miejscu pracy, wykorzystując do tego informacje, które ich kompromitują i ośmieszają”³⁹⁴.

Ilustracja 68. Dożynki na Jasnej Górze, 1987, Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/35, s. 161).

³⁹⁴ *Ibidem*, k. 61–64.

Ilustracja 69. Dożynki na Jasnej Górze, 1987, Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/35, s. 154).

Ilustracja 70. Delegacja działaczy „Solidarności” z ziemi białostockiej na dożynkach, 1988, Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/42, s. 102).

Z kolei kronikarz jasnogórski, dokumentujący przebieg uroczystości dożynkowych w dniu 4 września 1988 r., zanotował:

„Dzisiejsza niedziela była dniem Pielgrzymki Ogólnopolskiej Rolników. Przybyła duża grupa braci rolników, ok. 350 tys. (o. Jerzy Tomziński podaje 150 tys., zdaniem wielu Ojców i Braci liczba jest zbyt niska). Całość uroczystości przebiegała zgodnie z programem. [...] Przyniesiono ok. 600 wieńców dożynkowych. Było też wiele sztandarów. Miasto było otoczone milicją. Wiele aut milicyjnych stało w Alejach i ulicach przyległych do Jasnej Góry”³⁹⁵.

W Polsce pogłębiał się kryzys gospodarczy, a komuniści mieli coraz mniejsze poparcie społeczne. Wiosną 1988 r. w kraju rozpoczęły się demonstracje i strajki. Kontynuowano je latem. Władze komunistyczne podjęły próbę porozumienia się z opozycją, która mimo represji była coraz silniejsza. Strajki wybuchały spontanicznie, a w „Solidarności” pojawili się ludzie młodzi, którzy nie działali wcześniej w strukturach zdelegalizowanego związku. W spotkaniach i rozmowach dotyczących planowanej reformy politycznej uczestniczyli też przedstawiciele Kościoła katolickiego³⁹⁶. W czerwcu 1988 r. Episkopat Polski przypominał treść Jasnogórskich Ślubów Narodu i wyraził nadzieję na realizację postaw, których kardynał Wyszyński domagał się od narodu. Od tego uzależniał „przezwyciężenie kryzysu moralnego oraz utrwalenie niezależnego bytu” ojczyzny³⁹⁷. Atmosferę dialogu paulini wykorzystali do podjęcia próby reaktywowania działalności na Węgrzech. W październiku 1988 r. pojechał tam w tym celu o. generał Józef Plątek. Jednak rozmowy z władzami węgierskimi miały dość zagadkowy przebieg, a zwłaszcza podejrzenia wzbudzała rola jednego z węgierskich duchownych, który wręcz narzucał swoją osobę do roli przełożonego i był mile widziany w Ministerstwie do Spraw Wyznań. Spowodowało to reakcję o. generała, który w bezpośredniej rozmowie odwołał wszelkie uprawnienia, jakie mógł posiadać ów duchowny. Po czym delegacja paulinów wróciła do Polski³⁹⁸.

Dialog, prowadzony między władzami partyjno-państwowymi a opozycją był na tyle obiecujący, że 18 września 1988 r., podczas VI Ogólnopolskiej Pielgrzymki Ludzi Pracy, Lech Wałęsa zapowiedział z jasnogórskiego szczytu, że „Następna pielgrzymka będzie już dziękczynna”³⁹⁹. Przybyło wtedy około 80 tysięcy osób,

³⁹⁵ AJG, sygn. 3464, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 7 VIII 1988 r. do 1 V 1990 r., zapis z dnia 4 IX 1988 r., s. 36–37.

³⁹⁶ A. Paczkowski, *Od sfalszowanego zrywania do prawdziwej kłeski. Szkice do portretu PRL*, Kraków 1999, s. 142–145.

³⁹⁷ *List Episkopatu Polski na uroczystość Matki Bożej Jasnogórskiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 1989, nr 4, s. 76.

³⁹⁸ AJG, sygn. 3464, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 7 VIII 1988 r. do 1 V 1990 r., zapis z dnia 22 X 1988 r., s. 69–72.

³⁹⁹ AAN, Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych, sygn. 4/364, Wycinek prasowy, „Ład”, nr 40 z 1 X 1989 r.: Jerzy Wysocki, *Wdzięczność i nadzieja*, b.p.

padal deszcz – „Nastrój był modlitewny, chociaż niektóre hasła (było b[ardzo] dużo transparentów) były wybitnie polityczne”⁴⁰⁰.

W dniu 11 listopada 1988 r. powszechnie obchodzono już 70-tą rocznicę odzyskania niepodległości. W porównaniu z wydarzeniami związanym z tą rocznicą w poprzednich latach⁴⁰¹, różnica była znacząca. Na uroczystości w Gidlach, które leżą niedaleko Częstochowy, przyjechał nawet członek Rady Państwa Władysław Jonkisz, był tam też obecny sekretarz KW PZPR. W Częstochowie na Grobie Nieznanego Żołnierza kwiaty złożyła delegacja KIK-u. Zebrani odśpiewali „Pierwszą Brygadę”. Nikt ich nie powstrzymywał, nie legitymował. Na Jasnej Górze, podobnie jak w wielu świątyniach w Polsce, odprawiono mszę w intencji ojczyzny. Jednak w odróżnieniu od wielu innych miejsc, tutaj było to już wieloletnią tradycją. Przeor Jasnej Góry, o. Rufin Abramek skomentował zmianę podejścia władz do zakazanej dotąd rocznicy:

„Gdy patrzymy na te 70 lat, to widzimy, że wszystko jak gdyby wróciło. Przecież przez 40 lat ta rocznica była zakazana, ludzie byli karani, usuwani ze szkoły, niszczone książki. A dziś słyszymy, że wielcy dostojnicy, wielcy ideolodzy i ci, którzy mienią się wielkimi nauczycielami, którzy jeszcze niedawno pluli, wymazywali, karali – składają kwiaty, portrety i obrazy, ogłaszają msze, modlitwy, pieśni. Jakże to? Ktoś mnie spytał czy to nie jest jakaś potworna obluda, czy to nie jest chęć przywłaszczenia sobie prawdy, której nie mogli pognać, zamknąć na kłódkę. Czy ludzie ci, nie mogąc zwyciężyć prawdy, postanowili ją zawładnąć? Teraz, kiedy wymarło już wielu świadków, męczenników, bojowników, mają odwagę mówić: «to jest nasza prawda, myśmy tak zawsze», bo liczą, że znikła pamięć, że znikły świadectwa. Komuś oburzonemu tym mówilem: bracie nie oburzaj się, nie wiem, nie naszą sprawą jest osądzić serce, sumienie i uczciwość naukową tych wielu ludzi. Ale my się radujemy, jeżeli w tym nastawieniu następuje taki zwrot – radujemy się tak, jak radujemy się z każdej odrobiny dobra i prawdy. Prawda oparta na Bogu jest tak trwała, że nie ukradną jej złodzieje. Wolimy wierzyć w uczciwość, wolimy wierzyć w nawrócenie, wolimy ufać niż potępiać”⁴⁰².

Autor sprawozdania, w którym znajduje się ten cytat, podał też informację: „Frekwencja ok. 200 osób”⁴⁰³. Jest oczywiste, że uroczystość była standardowo zabezpieczana przez bezpiekę. Cytat trafił na biurko sekretarza KW PZPR, a ten jeszcze tego samego dnia wysłał go do Komitetu Centralnego partii. Z przygotowanego dwa dni wcześniej „Planu utrzymania porządku i bezpieczeństwa publicz-

⁴⁰⁰ AJG, sygn. 3464, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 7 VIII 1988 r. do 1 V 1990 r., zapis z dnia 8 IX 1988 r., s. 49.

⁴⁰¹ W 1987 r. w Warszawie ZOMO użyło armatek wodnych i palek do rozpędzenia manifestujących: FCDCN, sygn. 442494 III RARA, *Informacje z Regionu i okolic*, „Paragraf” 1987, nr 29, s. 1.

⁴⁰² APCz, KW PZPR w Częstochowie, sygn. 1/VII/16, t. 51, Informacja sekretarza KW PZPR w Częstochowie, Stanisława Przewratila, do Sektora Bieżącej Informacji Wewnętrzpartyjnej KC PZPR w Warszawie z dnia 11 XI 1988 r., k. 89–90.

⁴⁰³ *Ibidem*, k. 90.

nego na terenie Częstochowy w dniach 10–11 listopada 1988 r.” dowiadujemy się, że w aparacie bezpieczeństwa nadal traktowano wymienione wyżej uroczystości jako zagrożenie dla porządku i bezpieczeństwa. Dlatego na Jasnej Górze byli pracownicy Wydziału IV, prowadzący rozpoznanie operacyjne. Wzmocniono ochronę siedziby KW PZPR, a w Alejach NMP ustawiono wozy ZOMO⁴⁰⁴.

W Polsce nadchodziły jednak zmiany polityczne, społeczne i gospodarcze. Od 6 lutego do 5 kwietnia 1989 r. trwały obrady Okrągłego Stołu, a w charakterze obserwatorów uczestniczyli w nich: ks. Bronisław Dembowski, bp Janusz Narzyński i ks. Alojzy Orszulik. Konsekwencją zmian było odzyskanie suwerenności. Transformacja ustrojowa PRL oznaczała też poprawę stosunków państwo-Kościół. Sygnałem tych zmian była wizyta prezydenta Włoch Francesco Cossiga na Jasnej Górze w dniu 11 V 1988 r. Prezydentowi i jego małżonce towarzyszył minister spraw zagranicznych Giulio Andreotti z małżonką. Polskie władze reprezentowali: wiceprzewodniczący Rady Państwa Kazimierz Barcikowski, minister spraw zagranicznych Tadeusz Olechowski, ambasador Polski w Rzymie i wiele innych osób. Przybyły również władze wojewódzkie i miejskie. Chociaż wizyta trwała około 1 godziny, to i tak dla klasztoru miała wielkie znaczenie symboliczne. Kronikarz jasnogórski o. Tarsycjusz Nocoń podkreślił: „Był to rangą władzy najwyższy pielgrzym od czasów wybuchu II wojny światowej”⁴⁰⁵, oczywiście nie licząc pielgrzymek papieskich.

Pod datą 4 czerwca 1989 r. kronikarz zapisał:

„Jak nigdy dotąd wszyscy uczestniczyliśmy w wyborach do sejmu i senatu, popierając kandydatów «Solidarności». Chorych i słabszych woziliśmy samochodami. Punkt wyborczy znajdował się na ul. Szymanowskiego, tuż przy parku”⁴⁰⁶.

Co prawda wybory czerwcowe 1989 r. zakończyły się dla komunistów klęską, ale nie oznaczało to natychmiastowego zaprzestania działań SB przeciwko Jasnej Górze i przeciwko Kościołowi. Na druku o udzielenie informacji w sprawie obiektowej „Pustelnik”, wysłanym 14 sierpnia 1989 r. z Wydziału III Departamentu IV do Wydziału II Biura „C” napisano „Uwaga! Sprawa nadal czynna”⁴⁰⁷. Służbę Bezpieczeństwa rozwiązano dopiero w maju 1990 r., a jej funkcjonariuszy poddano weryfikacji do utworzonego Urzędu Ochrony Państwa. Urząd do spraw Wyznań został zlikwidowany ustawą Sejmu z dnia 23 listopada 1989 r.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ AIPN Ka, 437/12, Plan utrzymania porządku i bezpieczeństwa publicznego na terenie Częstochowy w dniach 10–11 XI 1988 r. z dnia 9 XI 1988 r., s. 1–5.

⁴⁰⁵ AJG, sygn. 3464, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 7 VIII 1988 r. do 1 V 1990 r., zapis z dnia 11 V 1988 r., s. 177–178.

⁴⁰⁶ *Ibidem*, zapis z dnia 4 VI 1989 r., s. 194.

⁴⁰⁷ AIPN, 0712/8, t. 1, Druk Mkr-1 Wydział III Departamentu IV MSW do Wydziału II Biura „C” z dnia 14 VIII 1989 r., k. 3.

⁴⁰⁸ *Ustawa z dnia 23 listopada 1989 r. zmieniająca ustawę o zmianach w organizacji oraz zakresie działania niektórych naczelných i centralnych organów administracji państwowej*, „Dziennik Ustaw” 1989, nr 64, poz. 387.

W powstalej w 1990 r. na Wydziale Bezpieczeństwa Państwa Akademii Spraw Wewnętrznych w Legionowie pracy dyplomowej pt. „Pielgrzymka akademicka do Częstochowy jako czynnik integracyjny w pastoralno-środowiskowej działalności duszpasterstwa akademickiego w Polsce” nie znajdujemy już informacji dotyczących działań aparatu bezpieczeństwa. Piszący ją Jerzy Krawczyk tłumaczył:

„Obecne przemiany polityczne zachodzące w naszym kraju, wpływają na prze-wartościowanie wielu dotychczas ideologicznych ocen zjawisk religijnych. Au-tor niniejszego opracowania starał się «zgodnie z duchem czasów» i przemian spojrzeć na zjawisko pielgrzymki w Duszpasterstwie Akademickim inaczej, niż dotychczas niejednokrotnie czyniono m.in. w Szkole Resortowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych»⁴⁰⁹.

W dniu 17 lipca 1989 r. zostały wznowione stosunki rządu PRL ze Stolica Apostolską, o czym społeczność zakonna dowiedziała się z prasy⁴¹⁰. Dochodziło do symbolicznych wydarzeń. Podczas uroczystości Matki Boskiej Częstochowskiej, w dniu 26 sierpnia 1989 r. na Jasną Górę przybył premier PRL Tadeusz Mazowiecki. Przyjął Najświętszy Sakrament z rąk kardynała Franciszka Macharskiego⁴¹¹. 5 czerwca 1990 roku, pierwszy raz po wojnie, podczas pierwszej sesji Rady Miasta Częstochowa w charakterze obserwatorów mogli usiąść ordynariusz częstochowski Stanisław Nowak i przeor Jasnej Góry o. Rufin Abramek⁴¹².

⁴⁰⁹ AIPN, 001708/4071, Jerzy Krawczyk, *Pielgrzymka akademicka do Częstochowy jako czynnik integracyjny w pastoralno-środowiskowej działalności duszpasterstwa akademickiego w Polsce*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem por. mgr. Krzysztofa Lewków. Legionowo: Akademia Spraw Wewnętrznych, 1990, s. 76.

⁴¹⁰ AJG, sygn. 3464, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 7 VIII 1988 r. do 1 V 1990 r., zapis z dnia 19 VI 1988 r., s. 210–211.

⁴¹¹ AAN, Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych, sygn. 4/364, Wycinek prasowy ze „Słowa Powszechnego” z 28 VIII 1989 r.: *Drogą do pokoju jest dialog cierpliwy i mądry. Wśród uczestników premier Tadeusz Mazowiecki*, b.p.

⁴¹² J. Kapsa, *Komitet Obywatelski w Częstochowie...*, s. 124.

Zakończenie

Lata istnienia Polski „ludowej” charakteryzowały się wrogą polityką państwa w stosunku do Kościoła katolickiego. U podstaw leżały przyczyny ideologiczne i w związku z tym, przez cały czas rządów komunistów, spór dotyczył nie tylko kwestii czysto politycznych, ale też społecznych, w tym wychowawczych. W centrum konfliktu bardzo często znajdowała się Jasna Góra, jako najważniejszy w kraju ośrodek kultu maryjnego i cel ruchu pielgrzymkowego. Wraz z wyznaczeniem jej centralnej roli, jako sanktuarium stanowiącego ostoję wiary katolickiej, stała się obiektem szczególnego zainteresowania instytucji partyjno-państwowych, zajmujących się realizacją działań o charakterze restrykcyjnym i represyjnym.

Po zakończeniu II wojny światowej wyraźnym sygnałem, wskazującym na stosunek władz młodego państwa „ludowego” do Kościoła, było ogłoszenie, że konkordat między Polską a Watykanem nie obowiązuje. Była to zapowiedź poczynań o charakterze antykościelnym i antyreligijnym. Budowa państwa, opartego na ideologii marksistowsko-leninowskiej, musiała doprowadzić do konfrontacji i działań niszczących ośrodki kultu religijnego, czyli także Jasną Górę. Siłę oddziaływania sanktuarium na społeczeństwo polskie pokazały już uroczystości aktu zawierzenia narodu polskiego Niepokalanemu Sercu Najświętszej Maryi Panny, organizowane przez prymasa Augusta Hlonda w 1946 r. Od tego czasu zaczęto wprowadzać w życie różne ograniczenia ruchu pielgrzymkowego, poprzez uniemożliwienie dostępu do środków transportu, jak na przykład odmowy przewożenia pątników koleją. Pojawiły się pomysły opodatkowania pielgrzymów i meldowania pielgrzymek. Te ostatnie były inicjowane przez komunistyczne władze lokalne i spotkały się ze sprzeciwem rządu, który nie był jeszcze gotowy na otwartą walkę z Kościołem. Proces instalowania systemu władzy „ludowej” jeszcze trwał. Oficjalnie komuniści pozwalali sobie na przyjazne gesty w stosunku do Kościoła, co okazało się zręcznym zabiegiem propagandowym. Jednak podejmowane już wtedy działania Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie, polegające na próbach inwigilowania paulinów wskazują, że dobre intencje były tylko pozorne, a tak naprawdę chodziło o czas niezbędny do rozprawienia się z antykomunistycznym podziemiem zbrojnym i o usankcjonowanie rządów komunistów. Otwarte ataki wymierzone przeciwko sanktuarium niewątpliwie przyczyniłyby się do wzrostu poparcia społecznego dla ciągle jeszcze walczących żołnierzy dawnej Armii Krajowej, będących teraz członkami kolejnych organizacji, upatrujących obecność Armii Czerwonej nie w kategorii wyzwolicieli, ale jako okupantów. Żołnierze ci bardzo często podkreślali swoją religijność w przeciwieństwie do ateizmu nowych okupantów. Już w tamtym czasie widać było, że komuniści nie traktowali sanktuarium jako ośrodka o znaczeniu tylko lokalnym. Do ograniczania ruchu pielgrzymkowego włączały się ośrodki władzy z różnych części Polski, wyraźnie kierujące się zaleceniami władz centralnych. Ich skuteczność nie zawsze była taka, jakiej się

spodziewano, gdyż na różnych szczeblach władzy i w instytucjach dysponujących środkami transportu (np. PKP) nie brakowało ludzi wierzących, mających odwagę zlekceważyć, czy „ominać” odgórne przepisy, tylko oficjalnie deklarujących posłuszeństwo wobec komunistów. Z czasem jednak zastępowano te osoby wiernymi wykonawcami woli władzy „ludowej”. Zagadnienie to, tylko zasygnalizowane w książce, z pewnością zasługuje w przyszłości na obszernie opracowanie.

Wraz z likwidacją większych ośrodków oporu zbrojnego i umocnieniem się władz komunistycznych kończyły się przyjazne gesty w stosunku do Kościoła. Wydawało się oczywiste, że jest to tylko kwestią czasu, ale póki nie nastąpiły silniejsze represje, to zawsze pozostawała nadzieja na możliwość współistnienia. Teraz można już było tylko zastanawiać się nad rozmiarami represji. Sytuacja sanktuarium jasnogórskiego, jednego z głównych centrów religijnych Polski, była coraz trudniejsza. Do Częstochowy licznie przybywali pielgrzymi. Pielgrzymkom towarzyszyła piękna oprawa: stroje ludowe, orkiestry, zwyczaj odprowadzania z miejscowości, z której wychodziły i tłumnie oczekiwania na powrót. W mieście gromadziły się rozmodlone tłumy wiernych. To raziło rządzących. Ponadto klasztor bardzo często gościł biskupów i arcybiskupów, odbywały się tu konferencje Episkopatu Polski. Miejsce to jednak cieszyło się zbyt dużą popularnością, aby w grę wchodziło brutalne zamknięcie klasztoru. Dlatego komuniści zaczęli działać w kierunku systematycznego minimalizowania jego roli. Lokalne władze partyjno-państwowe wykonywały zalecenia centrali, a ta zaczęła tworzyć rozwiązania prawne, dające możliwość represjonowania i ograniczania roli sanktuarium.

Takie wyraźne i silne represje wobec paulinów pojawiły się w 1949 r., czyli zaraz po zakończeniu procesu „instalowania” władzy komunistycznej, po scaleniu PPR z PPS (a właściwie po wchłonięciu resztek PPS przez PPR) i utworzeniu PZPR, co de facto oznaczało początek systemu monopartyjnego w Polsce. Pretekstem do działań represyjnych było użycie przez paulinów tradycyjnej flagi, którą uznano za symbol Państwa Watykańskiego. Takie działanie było zabronione i zakonowi wymierzono karę finansową.

Wzorem sowieckim władze partyjno-państwowe rozpoczęły realizację określonego programu wychowawczego dzieci i młodzieży. Oparto go na indoktrynacji. Wszelkie formy religijności były więc niepożądane. Dlatego rozpętano akcję propagandową przeciwko organizowaniu pielgrzymek dzieci i młodzieży na Jasną Górę. Postanowiono też systemowo znacznie ograniczyć cały ruch pielgrzymkowy. Zniesiono ulgi przewozowe dla pątników podróżujących kolejami. Wprowadzono obowiązek uzyskiwania administracyjnych pozwoleń na pielgrzymki, co dawało bardzo duże możliwości ich ograniczania i represjonowania zarówno organizatorów, jak i uczestników. Równoległe władze administracyjne rozpoczęły akcję nakładania dodatkowych podatków na klasztor, co miało ograniczyć jego niezależność finansową i uszczuplić stan posiadania. Nie oddano zakonowi Domu Pątnika, budynku wzniesionego jeszcze przed wojną w celu obsługi coraz

większego ruchu pielgrzymkowego, zabranego w czasie wojny przez okupantów. Teraz władze miasta zorganizowały tam szpital i czyhały na możliwość „legalnego” przejęcia dzierzawionej nieruchomości, wykorzystując do tego celu argument zaległości podatkowych. W szerokiej palecie środków represyjnych znalazło się przejmowanie gruntów należących do zakonu pod pretekstem nowych rozwiązań prawnych, realizujących ideę „sprawiedliwości społecznej”. Aparat bezpieczeństwa posuwał się do bezpardonowych działań, polegających na zastraszaniu wspólnoty zakonnej poprzez inicjowanie podpalenia, czy kradzieży. W końcu władze uderzyły personalnie w zakonników, pełniących ważne funkcje w klasztorze. Wśród osób represjonowanych był przeor klasztoru jasnogórskiego o. Kajetan Raczyński. Pretekstem była treść kazań, które interpretowano jako wrogie politycznie. Jak widać, działania te były wielopłaszczyznowe. Prowadziły je różne instytucje: od administracji państwowej, zajmującej się relacjami z Kościołem, poprzez instytucje nadzoru finansowego, po coraz potężniej rozbudowany aparat bezpieczeństwa.

Dodatkowo, na początku lat pięćdziesiątych, władze Częstochowy przystąpiły do realizacji wizji nowego miasta, chcąc nadać mu charakter typowo robotniczy i odrzucając bogate tradycje centrum pielgrzymkowego. Przeciwwagą dla Jasnej Góry miała stać się Huta im. Bolesława Bieruta. Pojawiły się pierwsze inicjatywy uczynienia z dzielnicy, w której znajduje się sanktuarium, obszaru oddalonego od nowego robotniczego centrum. Jednocześnie systematycznie kontynuowano administracyjne działania na rzecz ograniczenia ruchu pielgrzymkowego. Masowo odmawiano wydawania pozwoleń na organizację pielgrzymek. Mogły odbywać się jedyne te, dokumentujące się wieloletnią tradycją. Duchowni początkowo decydowali się na wyjazdy bez takich pozwoleń, ale to stanowiło już naruszenie prawa i ściągało konsekwencje na inicjatorów i samych pątników. Z czasem takich nielegalnych pielgrzymek było coraz mniej. Skończyły się też tradycyjne oprawy, np. te towarzyszące wyjściu pątników ze swojej miejscowości. Każda taka sytuacja w świetle nowych przepisów wymagała osobnego pozwolenia, którego władze administracyjne nie udzielały. Ponadto w pobliżu klasztoru rozpoczęto organizację imprez zakłócających skupienie modlitewne w czasie uroczystości. Wykorzystano do tego celu organizowane w Częstochowie targi. Teraz z głośników wycelowanych w sanktuarium rozbrzmiewała głośnie muzyka. Komuniści nie odważyli się na radykalne posunięcia, ale uczynili wiele, aby skutecznie wyhamować odradzający się po II wojnie światowej ruch pielgrzymkowy i postawili wyraźne przeszkody w realizacji wielowiekowej tradycji, traktując ją jako zachowanie niepożądane w nowoczesnym państwie i przejaw odchodzącego w przeszłość ludowego folkloru.

Działaniem władz, uderzającym bezpośrednio w zakon, było zlikwidowanie dwóch małych seminariów duchownych prowadzonych przez paulinów: w Krakowie i w Częstochowie. Pretekstem był niski poziom kształcenia, ale w rzeczywistości chodziło o to, że istniejące szkoły łamały monopol państwa na proces

wychowania młodych pokoleń. Komuniści nie mogli jednak zlikwidować struktur bezpośrednio przygotowujących do zakonu i do przyjęcia święceń kapłańskich. Dlatego z czasem aparat bezpieczeństwa dążył do rozciągnięcia potajemnej kontroli nad młodymi zakonnikami i widział w nich potencjalnych kandydatów na tajnych współpracowników.

Paulini wykazali odważną postawę w obliczu zatrzymania i uwięzienia prymasa Stefana Wyszyńskiego. Na Jasnej Górze w intencji jego uwolnienia rozpoczęto codzienne modlitwy, co imponowało w sytuacji, gdy większość polskich hierarchów kościelnych była przerażona groźbą kolejnych represji. Ważnym działaniem zakonu okazało się zorganizowanie wystawy w 300-lecie obrony Jasnej Góry przed Szwedami. Odniesienie wydarzeń z historii do współczesności było już bardzo czytelne. Paulini wyeksponowali portret uwięzionego prymasa i nie usunęli go mimo nacisków. Był to wyraz jawnego sprzeciwu wobec władz państwowych w okresie stalinizmu. Właśnie przy okazji organizacji wystawy zakonnicy zaczęli ścisłą współpracę z „Ósemkami” – grupą kobiet współdziałających z prymasem Wyszyńskim. Pielgrzymi, którzy mimo ograniczeń ciągle przybywali na Jasną Górę, choć coraz częściej indywidualnie lub w nieformalnych grupach (tych grup nawet nie rejestrowano¹), mogli zobaczyć wystawę i usłyszeć kazania, które stanowiły alternatywę dla wszędobylskiej propagandy stalinowskiego państwa. Ta postawa jeszcze bardziej zwróciła na klasztor uwagę administracji państwowej oraz aparatu bezpieczeństwa i skłoniła te instytucje do zdecydowanych działań. Zwłaszcza że w 1956 r. na Jasnej Górze paulini, w porozumieniu z uwięzionym kardynałem, zorganizowali obchody 300-lecia Ślubów Jana Kazimierza. Było to wyjątkowe i przelomowe wydarzenie. Na uroczystość złożenia Jasnogórskich Ślubów Narodu, mimo licznych ograniczeń i przeszkód, przybyły ogromne tłumy. Komuniści zobaczyli wtedy wielki potencjał sanktuarium i realną siłę Kościoła katolickiego. Sama uroczystość w swej wymowie nawiązywała do czasów potopu szwedzkiego i korespondowała ze współczesnością – z aktualną sytuacją Polski „zalewanej” ateizmem. W konsekwencji aparat bezpieczeństwa rozpoczął intensywne prace, mające na celu zbudowanie siatki agenturalnej, zainstalowanie urządzeń podsłuchowych. Wytypowanych zakonników poddano uważnej obserwacji.

Wydarzenia Października 1956 r. tylko pozornie zlagodziły działania władz przeciwko sanktuarium jasnogórskiemu. Zwłaszcza że uwolniony prymas powołał do życia Instytut Prymasowski, w którym pracowały „Ósemki”. Siedzibą tej nowej instytucji została Jasna Góra. Klasztor stał się centralnym miejscem przygotowań do przypadających w 1966 r. uroczystości Milenium Chrztu Polski, mających swój wyraz w programie kardynała Wyszyńskiego, nazywanego Wielką Nowenną. Co prawda oficjalne działania stosowane przez administrację państwową, zwalczające ruch pielgrzymkowy, zostały ograniczone, ale za to stosowano

¹ AKMCz, Paulini 1951-1960, Jasna Góra – uwagi o pielgrzymkach, b.p.

różne formy nacisku na organizatorów i pątników, gdyż kolejnym krokiem było domaganie się imiennych spisów uczestników pielgrzymek. Zakazy, czasem nieformalne, dotyczyły instytucji turystycznych, szkół i uczelni wyższych, zakładów pracy. Księża wzywano na rozmowy do wydziałów ds. wyznań, gdzie wymuszano na nich rezygnację z podjętych inicjatyw. Nie wprowadzono jednak odgórnego i oficjalnego zakazu organizacji pielgrzymek, gdyż byłoby to sprzeczne z gloszonym przekazem propagandowym o przemianach Października i zakończeniem okresu błędów i wypaczeń czasów stalinizmu. Za to wcielano w życie różne działania, mające na celu odciążenie wiernych od uczestnictwa w uroczystościach jasnogórskich. Także praca aparatu bezpieczeństwa przybrała na sile. Zwłaszcza po sukcesie Kościoła w dziele organizacji pielgrzymek stanowych, co szczególnie drażniło komunistów. Zakład pracy był przecież miejscem, gdzie można było różnymi środkami wdrażać ideologię marksistowsko-leninowską i promować zachowanie propaństwowe. Teraz monopol ten został przerwany. Przedstawiciele poszczególnych grup zawodowych przybywali do sanktuarium aby uczestniczyć nie tylko w nabożeństwach, ale też konferencjach, na których wypowiadali się eksperci, prezentujący alternatywne poglądy w stosunku do oficjalnego przekazu partii komunistycznej. Prężna działalność zakonu i Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze, w oczach partyjnych przywódców stanowiła prawdziwą przeszkodę na drodze do osiągnięcia skutecznego przekazu propagandowego. W związku z tym, w 1958 r. doszło nawet do wejścia przedstawicieli prokuratury i aparatu bezpieczeństwa do pomieszczeń Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze, gdzie w trakcie rewizji skonfiskowano liczne materiały przygotowane dla pielgrzymów. Przeciwko pracownikom i broniącym pomieszczeń paulinom wytoczono procesy sądowe. Jednocześnie administracyjnie obciążano zakon podatkami, co w zamierzeniu miało otworzyć drogę do przejęcia różnych nieruchomości na rzecz zaległości finansowych względem państwa.

Przez lata władze państwowe i ich terenowe organy nie podejmowały prac remontowych na ulicach przylegających do klasztoru. Jednocześnie oskarżano zakonników o nielegalnie prowadzone prace budowlane i remontowe. W 1963 r., pod pretekstem epidemii ospy, próbowano doprowadzić do likwidacji największej z polskich pieszych pielgrzymek – pielgrzymki warszawskiej. Gdyby to wtedy zrealizowano, to likwidacja kolejnych pielgrzymek byłaby już tylko kwestią czasu. Jednak dzięki nieugiętej postawie organizatorów i samych pątników nie doszło to do skutku. Władze państwowe zdawały sobie sprawę, że wydanie ostatecznego zakazu i później próba siłowych rozstrzygnięć, np. pacyfikacji pielgrzymki, zakończyłaby się wizerunkową porażką PRL-u. Z kolei w oficjalnym przekazie medialnym konsekwentnie stosowano działania propagandowe dyskredytujące sanktuarium i ruch pielgrzymkowy. To miało zniechęcić ewentualnych przyszłych uczestników. Przemarsz pielgrzymek przez Częstochowę filmowano, a pielgrzymów fotografowano. Na szeroką skalę przygotowywano imprezy konkurencyjne dla uroczystości milenijnych, które w Częstochowie miały charakter centralny w skali ogólnopol-

skiej. Wykorzystywano już nie tylko potencjał miejskiej organizacji partyjnej, ale zaangażowano do tego celu komitety partyjne w całym województwie, niektóre działania miały charakter ogólnopolski. Do skontrowania centralnych kościelnych uroczystości milenijnych w Częstochowie zaangażował się osobiście I sekretarz KC PZPR, Władysław Gomułka. Mimo wszystko wysiłki władz partyjno-państwowych okazały się mało skuteczne. Dlatego jeszcze w tym samym roku komuniści zdecydowali o zatrzymaniu peregrynacji obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, odbywającej się w kolejnych diecezjach. Obraz przewieziono na Jasną Górę i tam, pod groźbą likwidacji klasztoru, nakazano go przetrzymywać.

Podejmowane na Jasnej Górze działania zakonu i Instytutu Prymasowskiego na rzecz Soboru Watykańskiego II, a także sukces uroczystości milenijnych 1966 r. jeszcze bardziej zaktywizowały aparat bezpieczeństwa. Komuniści nie ograniczyli się jedynie do przerwania peregrynacji obrazu. To zresztą okazało się zabiegiem mało skutecznym, gdyż w diecezjach wznowiono tę peregrynację, bardzo wymownie używając symbolu pustych ram. A sam obraz w końcu udało się potajemnie wywieźć z Jasnej Góry.

Problemem nękającym sanktuarium pozostawali lokalni naciągacze, nazywani „przypinaczami”. Analiza dokumentacji na ten temat pozwoliła mi ustalić, że władze miasta i milicja tak naprawdę nie były zainteresowane w skutecznym zlikwidowaniu, czy zminimalizowaniu tego negatywnego zjawiska. Przysparzało ono mediom argumentów przeciwko ruchowi pielgrzymkowemu, wskazując Jasną Górę jako miejsce niebezpieczne i sprzyjające rozwojowi przestępczości. Taki obraz mógł tylko wspomagać wszelkie działania wymierzone przeciwko duchowej stolicy Polaków.

W drugiej połowie lat sześćdziesiątych i w latach siedemdziesiątych aparat bezpieczeństwa posługiwał się już coraz lepiej zorganizowaną siatką agenturalną. Dzięki temu potencjałowi można było zorganizować akcje szkalujące poszczególnych zakonników, a także podjąć działania na rzecz wytworzenia konfliktów wewnątrz zakonu. Systematycznie dążono do pogłębiania początkowych nieporozumień, a później budowania atmosfery konfliktu między zakonem a częstochowską kurią. Na coraz większą skalę stosowano podsłuch i perlustrację korespondencji, nagrywano wystąpienia publiczne i analizowano ich treść, zbierano informacje na temat uczestników uroczystości. Wszystkie te działania aparatu bezpieczeństwa miały charakter długofalowy i zaczęły przynosić coraz większe efekty, szczególnie w latach siedemdziesiątych, kiedy to stały się przyczyną głębokiego kryzysu wewnątrz zakonu. Tajnymi współpracownikami bezpieki zostało kilku zakonników oraz osób zatrudnionych na terenie klasztoru. Ich działania stały się niebezpieczne na tyle, że zagrażały jedności paulinów, postawiły zakon w bardzo złym świetle i spowodowały potrzebę ingerencji z zewnątrz, angażując autorytet prymasa Wyszyńskiego i powodując działania instytucji watykańskich. Jednak dzięki właściwej postawie większości zakonników, działaniom prymasa, a później postawie Jana Pawła II, udało się ostatecznie ten kryzys zażegnać. Można zauważyć, że w la-

tach siedemdziesiątych działania aparatu bezpieczeństwa stały się zdecydowanie silniejsze i efektywniejsze niż w latach poprzednich. Z kolei administracja państwowa raczej kontynuowała swoje wcześniejsze zadania, koncentrując się na elemencie nacisku na poszczególnych duchownych poprzez bezpośrednie rozmowy, choć wśród rozmówców pojawiali się niezapowiedziani pracownicy SB, mający czasem więcej do powiedzenia niż pracownicy Wydziału ds. Wyznań². Należy jednak podkreślić, że działalność administracji państwowej i jej terenowych organów, jak też aktywność aparatu bezpieczeństwa wynikała z potrzeb partii i była realizacją jej zadań. Jak zauważyła Łucja Marek, sukces aparatu państwowego w polityce względem Kościoła polegał na skutecznej synchronizacji prac wielu instytucji³. Tak było również w działaniach przeciwko sanktuarium jasnogórskiemu.

Przedstawione w tej książce poszczególne historie osób uwikłanych we współpracę z aparatem bezpieczeństwa pokazują, jak bardzo problem ten był indywidualny. Opisane na podstawie teczek personalnych historie tajnych współpracowników to najczęściej osobiste dramaty ludzi, którzy próbowali wyrwać się z tej współpracy. Niektórzy wykorzystali sytuację i wyjechali za granicę, co dawało nadzieję na uwolnienie się spod kontroli pracowników bezpieki. Niektórzy, nie mogąc pogodzić się z presją, popadali w nalogi. Prawdziwymi „czarnymi charakterami” są osoby, które ich werbowali, czyli wymieniani w tym opracowaniu z imienia i nazwiska pracownicy bezpieki. Wykorzystywali w tym celu szantaż, ludzili korzyściami materialnymi, wizją sukcesów na polu naukowym, czy oferowali możliwość otrzymania paszportu, co dla wielu było marzeniem nie do spełnienia. Działania tych osób, choć trwały przez cały opisywany okres, w latach siedemdziesiątych okazały się szczególnym zagrożeniem dla zakonu i sanktuarium.

Dzięki kolejnym pielgrzymkom papieskim sanktuarium stawało się jeszcze słynniejsze. Wielka rola tego miejsca wyraźnie nie podobała się władzom partyjno-państwowym. Wieloletnie działania na wielu frontach nie przyniosły pożądanych rezultatów. Jasna Góra ciągle była popularnym celem pielgrzymek. Paulini przezwyciężyli wewnętrzny kryzys. Teraz Częstochowa pojawiała się w mediach na całym świecie. Po pierwszej pielgrzymce Jana Pawła II, która udowodniła potężną siłę Kościoła, komuniści przystąpili do próby oddzielenia sanktuarium od miasta poprzez budowę w jego pobliżu trasy szybkiego ruchu. Do niezwykle konsekwentnej obrony przed tymi działaniami przystąpił biskup częstochowski Stefan Bareła. Mimo protestów i zaangażowania wielu środowisk budowę realizowano. Jednak w końcowej fazie budowy drogi i tunelu pod nią osiągnięto rozwiązanie kompromisowe i uniknięto odizolowania sanktuarium. Wydaje się, że byłoby to niemożliwe bez zaangażowania międzynarodowej opinii publicznej i wywarcia silnej presji na przywódców PRL-u.

² Relacja ustna ks. prof. Mariana Dudy z Częstochowy z dnia 20 IX 2020 r.

³ Ł. Marek, „Kler to nasz wróg”..., s. 522.

Pobyt papieża w Polsce w 1979 r. dał silne wsparcie opozycji, która rok później wywalczyła powstanie „Solidarności”. Jasna Góra, jako stolica duchowa Polski, odegrała w tym swoją rolę. Tutaj szukali oparcia inicjatorzy powstania „Solidarności”. Jej przywódca, Lech Wałęsa, eksponował wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej. Tutaj też schronili się działacze częstochowskich struktur tego związku zawodowego tuż po wprowadzeniu stanu wojennego. W latach osiemdziesiątych Jasna Góra była miejscem corocznych pielgrzymek rolników i robotników. W czasach reżimu wydarzenia te stały się okazją do zmanifestowania dążeń do odzyskania utraconych wolności obywatelskich. Do tych pielgrzymek dochodziło pomimo nacisków władz państwowych, a czasem nawet kościelnych. Te coroczne spotkania zbudowały więc i poczucie, że sanktuarium jest miejscem silnie związanym z „Solidarnością” i wolnością.

Pod Jasną Górą rozpoczynały się liczne akcje protestacyjne działających w podziemiu opozycjonistów. Pielgrzymki lat osiemdziesiątych, oprócz swego religijnego wymiaru, stały się prawdziwymi manifestacjami patriotyzmu i dawały przestrzeń do głoszenia wolnych poglądów. Wszelkie dotychczasowe działania na rzecz ich ograniczenia, a nawet likwidacji, teraz zakończyły się kompletnym fiaskiem. Były bardzo liczne i cieszyły się ogromną popularnością wśród młodzieży.

Kiedy doszło do przemian 1989 r., to na Jasną Górę swoje kroki kierował pierwszy od wielu lat niekomunistyczny premier, Tadeusz Mazowiecki.

Czas pokazał, że Jasna Góra pozostawała duchową stolicą Polaków przez cały okres istnienia Polski „ludowej”. Było tak zarówno w trudnych dniach po zakończeniu II wojny światowej, w czasach terroru stalinowskiego⁴, jak i później, podczas walki kolejnych ekip rządzących z religią. Analizując liczne materiały na temat klasztoru i zakonu można stwierdzić, że wszechstronne próby ograniczania działalności nie przyniosły władzom partyjno-państwowym oczekiwanych rezultatów. Nie udało się zdyskredytować zakonu nawet prowadzonymi przez aparat bezpieczeństwa bardzo zaawansowanymi działaniami dezintegrującymi, oraz mimo pozyskania agentury wśród pracowników klasztornych, a także wewnątrz środowiska paulinów.

Zakon bronił się, ale też wykazywał inicjatywy. Wielkimi sprzymierzeńcami jego działalności pozostawali zarówno prymas Hlond, jak i przez wiele lat prymas Wyszyński, który z sanktuarium stworzył centralne miejsce swojego wielkiego programu milenijnego, a także Ojciec Święty Jan Paweł II, który doskonale wiedział, że religijność Polaków jest nierozzerwalnie związana z Matką Bożą Jasnogóorską. Niewątpliwie o sile sanktuarium w latach prześladowań stanowiła postawa ojców i braci paulinów, często niewymienionych w tej książce. Była to postawa nie tylko kierownictwa zakonu, ale przede wszystkim całej wspólnoty zakonnej. Mimo osobistych dramatów i łamania charakterów potrafiła ona stawić opór wrogiemu systemowi.

⁴ D. Thiriet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu...*, s. 36–39, 139–142; *idem*, *Walka ideologiczna zjednoczonej partii robotniczej z Jasną Górą w czasie apogeum stalinizmu 1950–1956*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24, s. 22.

Agresywne działania władz miały wiele wymiarów i były kierowane przez wszystkie instytucje, których wspólnym celem było zniszczenie zakonu, a przede wszystkim jego dobrego imienia. A co za tym szło, zniszczenie wizerunku Jasnej Góry jako duchowej stolicy. Dlatego bardzo istotna była postawa milionów wiernych, którzy mimo zakazów, restrykcji i prześladowań, rokrocznie przybywali do sanktuarium. Ta konsekwencja pokazywała komunistom, że próba bardziej zdecydowanych działań mogłaby zakończyć się dla nich utratą poparcia społecznego, kompromitacją, pogłębieniem kryzysu społeczno-politycznego, czy nawet zamieszkami. Dlatego w stosunku do Jasnej Góry nie zdecydowano się na radykalny krok, którym zresztą grożono, czyli zamknięcie klasztoru. Terror stosowano wobec tych zakonników, którzy w sposób zdecydowany w czynie i słowie wyrażali swój sprzeciw wobec ideologii państwowej, polityce rządu i przypadkom stosowania działań represyjnych.

Szeroka kwerenda archiwalna i lektura obszernej literatury przedmiotu pozwoliły mi na przeanalizowanie działania władz Polski „ludowej” wobec Jasnej Góry, a szczególnie przykładów represjonowania paulinów przez różne instytucje państwowe i prób ograniczenia ruchu pielgrzymkowego. Represje te występowały na wielu poziomach i przede wszystkim miały na celu ograniczenie rosnącej roli duszpasterskiej sanktuarium. Działania władz partyjno-państwowych równoległe dotyczyły zarówno samego zakonu, jak i inicjatorów oraz uczestników pielgrzymek. Ze względu na wielką rolę świątyni, jako ogólnopolskiego centrum pielgrzymkowego, materiały ukazują administracyjne restrykcje na obszarze całej Polski. Przy czym polecenia i inspiracje do tych działań wynikały z polityki partii komunistycznej. Ich wyniki były prezentowane lokalnym i centralnym władzom politycznym. Czasem nawet do realizacji poszczególnych zadań wprost angażowano komitety partyjne na różnych szczeblach w różnych miejscowościach. Liczne zebrane materiały pozwoliły mi potwierdzić ustalenia wcześniejszych badaczy, że szczególne nasilenie represji nastąpiło po Jasnogórskich Ślubach Narodu i wiązało się to z kluczową rolą sanktuarium w programie prymasa Wyszyńskiego, realizowanym jako Wielka Nowenna. Przeanalizowane przeze mnie źródła wskazują też, że na stosunek władz do zakonu duży wpływ miała działalność Instytutu Prymasowskiego. Po uroczystościach milenijnych to zainteresowanie nie słabło. Różne archiwalia ukazują szeroki zakres prowadzenia „obserwacji” największych corocznych uroczystości jasnogórskich przez aparat bezpieczeństwa. Można powiedzieć, że jeżeli do 1966 r. głównym celem administracji i bezpieczeństwa było zastraszenie zakonników i zdławienie ruchu pielgrzymkowego, to po Mileniu raczej tylko kontynuowano wcześniejsze działania administracyjne, starając się je usprawniać, a w latach siedemdziesiątych kreować fałszywy obraz poprawnych relacji państwo-Kościół. Zintensyfikowano zaś działalność bezpieczeństwa, która systematycznie rozbudowywała siatkę agenturalną. Z analizy materiałów archiwalnych wynika też, że celem było zorganizowanie tajnego wpływu aparatu bezpieczeństwa na poczynania zakonu, skłócenia go z kurią, wyeliminowanie

z działalności tych zakonników, którzy byli niepokorni wobec władz państwowych, a także ograniczenie roli Instytutu Prymasowskiego. Klęska tych działań nastąpiła po interwencji prymasa Stefana Wyszyńskiego i dzięki postawie Jana Pawła II. Warto jeszcze raz podkreślić, że interwencja prymasa Polski była zainspirowana przez grupę paulinów, którzy zorientowali się w zagrożeniu. Kolejne wydarzenia spowodowały już systematyczną poprawę relacji wewnątrz zakonu, na czele którego stanął o. general Józef Płatek. Zakon mógł liczyć na wsparcie bp. Stefana Barely, który stawiał silny opór przeciwko próbie odizolowania klasztoru od centrum Częstochowy trasą szybkiego ruchu i zamknięcia ruchu pielgrzymkowego w biegnącym pod nią tunelu. Pielgrzymki papieskie i współpraca z przywódcami „Solidarności” niewątpliwie przyczyniły się do utrzymania wizerunku sanktuarium jako ostoji wolności narodu. Przy czym muszę zauważyć, że paulini budowali tę współpracę z opozycją raczej na poziomie ogólnokrajowym, a w zdecydowanie mniejszym zakresie na poziomie lokalnym, choć jednocześnie Jasna Góra była dla częstochowskiej „Solidarności” miejscem bardzo ważnym. Materiały archiwalne i wspomnieniowe z tego okresu ukazują olbrzymi wzrost popularności pielgrzymek w latach osiemdziesiątych, liczny udział w nich młodzieży i spontaniczne zachowania, będące wyrazem sprzeciwu wobec reżimu politycznego w PRL. Zachowane dokumenty i wspomnienia opisują podejmowane działania administracyjne, a także aparatu bezpieczeństwa, który realizował coraz to nowe inicjatywy, mające na celu dezorganizację i dezintegrację. Te ostatnie są jednak dość słabo udokumentowane materiałem źródłowym pozostałym po tej instytucji, co może być wynikiem zniszczenia ich w latach 1989–1990.

Poruszone w tej książce wątki nie zamykają tematyki związanej z sanktuarium jasnogórskim, zakonem paulinów i pielgrzymkami w okresie Polski „ludowej”. Uważam, że przedstawione przeze mnie poszczególne problemy mogą być ciekawym tematem prac z zakresu politologii, czy socjologii. Pozostaje też szerokie pole do kolejnych badań historycznych. Przede wszystkim istnieje potrzeba opracowania obszernych biografii tych zakonników, którzy oparli się reżimowi komunistycznemu i przyczynili się do obrony pozycji Jasnej Góry jako stolicy duchowej. Drugie istotne zagadnienie, wymagające podjęcia badań historycznych, to dzieje poszczególnych pielgrzymek. Co prawda istnieje na ten temat wiele opracowań, ale większość z nich ma charakter popularny i nie są one wsparte rzetelną kwerendą archiwalną. Osobnych opracowań historycznych wymagają poszczególne duszpasterstwa i fenomen ich sukcesu w czasach, które absolutnie nie sprzyjały ich rozwojowi. Konieczne jest też opisanie roli wybitnych hierarchów Kościoła na rzecz sanktuarium. Z drugiej strony na swoje opracowania czekają poszczególne instytucje walczące z Kościołem w Częstochowie, począwszy od lokalnych struktur PZPR, przez Wydział ds. Wyznań Komitetu Wojewódzkiego w Częstochowie, po działalność aparatu bezpieczeństwa na terenie miasta i byłego województwa częstochowskiego.

Bibliografia¹

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

- Akta Aliny i Eugeniusza Fedorowiczów – 33, 42
- Akta Franciszka Kamińskiego – 17, 23
- Akta Mieczysława Boruty-Spiechowicza – 88, 97, 105, 106, 107, 146
- Akta Stanisława Łuckiego – 182, 365, 809
- Akta Wincentego Broniów-Orlińskiego – 61
- Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego – 333, 334, 336
- Klub Inteligencji Katolickiej. Stowarzyszenie zarejestrowane w Warszawie – 274, 334
- Komitet Centralny PZPR – 237/V–155, 237/V–156, 237/V–158, 237/V–161, 237/V–162, 237/V–166, 237/V–167, 237/V–168, 237/V–367, 237/V–438, 237/V–557, 237/V–640, 237/XIV–178, 237/XIV–181, XI/880
- Ministerstwo Administracji Publicznej – 673, 674, 930, 969, 970
- Ministerstwo Oświaty w Warszawie – 620
- PPR Biuro Polityczne – 295/V–3
- Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych – 4/264, 4/361, 4/363, 4/364, 7/152
- Urząd do Spraw Wyznań – 008/74, 008/77, 008/96, 008/102, 008/812, 015/187, 016/21, 016/153, 016/214, 016/217, 018/133, 018/138, 018/153, 018/222, 018/1780, 018/1817, 018/1819, 020/245, 023/136, 032/100, 032/268, 032/302, 035/75, 035/76, 037/315, 037/316, 037/528, 037/1047, 037/1291, 037/1297, 044/214, 044/392, 044/405, 044/407, 044/419, 046/219, 046/306, 046/320, 046/321, 046/322, 046/327, 046/1259, 050/298, 051/70, 055/193, 055/194, 055/196, 055/197, 055/199, 056/55, 056/245, 056/248, 056/261, 056/264, 056/267, 056/271, 056/272, 056/282, 056/283, 056/712, 056/755, 056/821, 057/199, 057/242, 057/258, 057/260, 059/194, 059/289, 059/295, 059/308, 05d/1, 05d/3, 05d/4, 061/857, 061/871, 061/872, 061/913, 061/1016, 108/33, 108/34, 126/114, 126/144, 126/253, 126/255, 126/256, 126/257, 128/22, 128/108, 128/111, 128/113, 133/11, 133/15, 133/25, 133/29, 133/61, 133/117, 133/118, 133/119, 133/210, 133/211, 134/47, 136/194, 136/546
- Urząd Rady Ministrów – 1/8, 118/44

¹ Bibliografia uwzględnia wszystkie prace wykorzystane w przypisach.

- Urząd Rady Ministrów Gabinet Prezesa – 1.4/18, 1.4/19, 328

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

- Albumy – AL 100, AL 202, AL 417, AL 418, AL 419, AL 454, AL 615, AL 651
- Archiwum Kurii Metropolitalnej – AKM II 3/42, AKM II 3/44

Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach

- Zespół Akt Rzeczowych – 47/195, 47/196, 47/208, 47/587, 47/589

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

- Archiwum Komitetu Ofiarowania – AKO 5
- Duszpasterstwo Akademickie – DUAK 11

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza

Księgi biskupie i kurialne

- sygn. KB 2 – Okólniki Diecezjalne 1953–1959
 - sygn. KB 3 – Komunikaty i zarządzenia 1953–1958
 - sygn. KB 179/2 – Nawiedzenie MBCz – Zakony Męskie
- Spuścizna naukowo-duszpasterska biskupa Miłoslawa Kołodziejczyka
- tymczasowa sygn. DCZ – Sacrosong 1978
 - tymczasowa sygn. M – Jasna Góra – 1969, Wanda Alina Mańko, *Ruch pielgrzymkowy do Częstochowy 1969*
 - tymczasowa sygn. M – Jasna Góra – miejscem apostołstwa wiary
 - tymczasowa sygn. M – Jasna Góra – uroczystości
 - tymczasowa sygn. M – Pielgrzymki z parafii na Jasną Górę - terminy
 - tymczasowa sygn. MT – Studenci – pielgrzymki, programy
 - tymczasowa sygn. Z – Biuletyn Zakonny, Informator Wydziału Spraw Zakonnych 1950, 1953, 1956
 - tymczasowa sygn. Z – Biuletyn Zakonny, Informator Wydziału Spraw Zakonnych 1957
 - tymczasowa sygn. Z – Zakony a Władze Państwowe
 - tymczasowa sygn. Z – Zakony Męskie
- Spuścizna duszpasterska biskupa Zdzisława Golińskiego
- [brak sygnatury] Teczka Jasna Góra
- Teki Patykiewicza
- sygn. TP/AD V-2, Ks. W. Patykiewicz, Dane do historii SS. Bernardynek w Wieluniu i początki fundacji oo. Paulinów wieluńskich

Archiwum Diecezjalne im. Arcybiskupa Jerzego Ablewicza w Tarnowie

- Akta Rzeczowe Kurii Diecezjalnej w Tarnowie – 485, 486, 490, 514/2

Archiwum Diecezjalne w Kielcach

- sygn. PN-7/3 – Akta kurialne parafii Niegardów 1952–1984

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Akademia Spraw Wewnętrznych w Warszawie

- 001708/4071, Jerzy Krawczyk, *Pielgrzymka akademicka do Częstochowy jako czynnik integracyjny w pastoralno-środowiskowej działalności duszpasterstwa akademickiego w Polsce*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem por. mgr. Krzysztofa Lewków. Legionowo: Akademia Spraw Wewnętrznych, 1990.
- 001834/2709, Waldemar Trószczyński, *Polityczna działalność klasztoru rzymskokatolickiego na Jasnej Górze (1980-1987)*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem pplk. doc. dr. hab. Jana Czerniakiewicza, Warszawa: Akademia Spraw Wewnętrznych, 1988.
- 001834/70, Wojciech Knap, *Antysocjalistyczne aspekty peregrynacji kopii obrazu MBCz. (na przykładzie diecezji sandomierskiej)*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem naukowym pplk. doc. dr. Janusza Langnera. Warszawa: Instytut Kryminalistyki i Kryminologii Akademia Spraw Wewnętrznych, 1975.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie

- 001134/4374, 003322/1, 0038/75, 00945/1283, 00945/309/J, 01041/66, 01094/507, 01094/555, 01228/1079, 0123/397, 01283/107, 01283/387, 01283/1064, 01283/1155, 01419/288, 330/324, 0445/113, 0639/27, 0639/118, 0639/119, 0639/125, 0639/126, 0712/8, 0713/337, 1585/3034, 1585/4718, 1585/6363, 1585/7536, 1585/7614, 2911/1, 2912/1

Prokuratura Wojewódzka dla Miasta Stołecznego Warszawy – 507/612

Sąd Powiatowy dla Miasta Stołecznego Warszawy – 570/13

Stołeczny Urząd Spraw Wewnętrznych w Warszawie – 00399/204, 419/1

Wyższa Szkoła Oficerska Ministerstwa Spraw Wewnętrznych

im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie

- 01245/18, Andrzej Ulman, *Topografia obiektu, taktyka prowadzenia obserwacji na terenie klasztoru oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie*. Praca egzaminacyjna. Warszawa: Szkoła Chorażych MSW [brak daty].
- 001708/243, Aleksander Przysucha, *Organizacja pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w zakresie ograniczania i neutralizowania oddziaływań kleru katolickiego na młodzież akademicką w Częstochowie*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem kpt. mgr. Stanisława Olejnika. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1976.
- 001708/773, Zbigniew Antczak, *Modelowa ochrona operacyjna obiektu w świetle zarządzenia 060/74 Ministra Spraw Wewnętrznych na przykładzie Huty im. B. Bieruta w Częstochowie*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem

- pplk. mgr. Edwarda Gurtata. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1979.
- 001708/1143, Eugeniusz Parkitny, *Zasady i organizacja współdziałania Wydziału „B” i Wydziału IV KW MO w Częstochowie w zakresie operacyjnego zabezpieczenia uroczystości i imprez kościelnych na Jasnej Górze*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem mjr. mgr. J. Olkiewicza. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1981.
 - 001708/2605, Waldemar Warkiewicz, *Działalność podziemna „Solidarności” w dużych zakładach przemysłowych na przykładzie Huty im. B. Bieruta w Częstochowie w latach 1980-1984*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem por. mgr. Tadeusza Olszewskiego. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1986.
 - 001708/2718, Krzysztof Nalbert, *Współdziałanie pionów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa z pionem śledczym w latach 1981–1985 na przykładzie wybranych spraw operacyjnych, realizowanych w zakresie zwalczania antypaństwowej działalności politycznej w Wojewódzkim Urzędzie Spraw Wewnętrznych w Częstochowie*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem kpt. mgr. Witolda Grefkowicza. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1986.
 - 001708/3136, Olgierd Paszkiewicz, *„Dożynki prawdziwe” w Częstochowie jako forma antysocjalistycznej indoktrynacji rolników indywidualnych realizowana przez Kościół rzymskokatolicki w latach 1982–1987*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem kpt. mgr. Tadeusza Olszewskiego. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1988.
 - 001708/3174, Jacek Barciński, *Główne kierunki działalności Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce i stosunki państwo – Kościół w latach 1970–1989*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem mjr. dr. H. Szczerbińskiego. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1988.
 - 001708/3373, Krzysztof Korkus, *Neutralizacja negatywnych inicjatyw tzw. „kultury niezależnej” w Częstochowie w latach 1980-1987*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem kpt. mgr. Witolda Grefkowicza. Legionowo: Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, [brak daty].
 - 001708/3936, Andrzej Puczyński, *Organizacja zabezpieczenia III wizyty papieża Jana Pawła II w Częstochowie*. Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem pplk. Antoniego Kochmańskiego. Legionowo: Akademia Spraw Wewnętrznych – Wydział Bezpieczeństwa Państwa, 1990.
 - 003263/410, 003263/419

Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie

- sygn. 3073 Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 I 1960 r. do 26 XII 1960 r.

- sygn. 3075, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1949 r. do 31 XII 1956 r.
- sygn. 3076 Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 I 1957 r. do 31 XII 1964 r.
- sygn. 3201 Kronika Konwentu Jasnogórskiego 1943–1945
- sygn. 3450, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 XII 1945 r. do 30 IV 1949 r.
- sygn. 3450, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 XII 1945 r. do 30 IV 1949 r.
- sygn. 3455, Kronika Sanktuarium Jasnogórskiego od 1 I 1980 r. do 31 VIII 1983 r.
- sygn. 3457 Kronika Jasnej Góry – Sanktuarium i klasztor – od 24 VI 1979 r. do 22 VI 1983 r.
- sygn. 3458, Kronika Konwentu i Sanktuarium Jasnogórskiego od 1983 r. do 1986 r.
- sygn. 3459 Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 15 VI 1986 r.
- sygn. 3460, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 20 IX 1986 r.
- sygn. 3461, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 I 1987 r. do 30 IV 1987 r.
- sygn. 3462, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 V 1987 r. do 1 VIII 1987 r.
- sygn. 3463, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 2 VIII 1987 r. do 7 VIII 1988 r.
- sygn. 3464, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 7 VIII 1988 r. do 1 V 1990 r. – sygn. 3465, Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 I 1965 r. do 18 VI 1979 r.
- sygn. 3829 Listy o. Alojzego Wrzalika
- sygn. 3896, o. M. Królik ZP, *Postawa władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec paulinów 1948–1984 (Odpowiedź na Ankiety Sekretariatu Episkopatu Polski)*, Częstochowa – Jasna Góra 5 VII 1985 r.
- sygn. 3981 Z Kroniki Jasnej Góry 1979 r. Komunikaty wysyłane do Biura Prasowego Episkopatu Polski w Warszawie przez o. Jerzego Tomzińskiego.
- sygn. 4296, O. Kajetan Raczyński ZP. Akta personalne 1924–1961.
- sygn. 4347, Proces sądowy po napadzie na Jasną Górę 21 VII 1958 r.
- sygn. 4348, Proces sądowy – rewizja po napadzie na Jasną Górę 21 VII 1958 r.
- sygn. III–353, Płatek J.S. ZP, *Książka kardynał Stefan Wyszyński Prymas Polski konfrater i protektor zakonu paulinów*, Jasna Góra 1979

Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów w Brdowie

- Historia Obrazu Matki Bożej Brdowskiej
- Katechizacja parafialna 1945–1973

- Kronika klasztoru 1981–1986
- Zbudniewek J. ZP, *Pożar kościoła w Brdowie* [maszynopis opracowany w dniach 6–10 XII 1983 r.]

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie

- Jasna Góra 1978
- Paulini 1951–1960
- Paulini 1961–1970
- Paulini 1971–1985
- Pielgrzymki – Jasna Góra

Archiwum Narodowe w Krakowie

- Prywatne Gimnazjum Męskie im. Ks. Kordeckiego oo. Paulinów w Krakowie – 9, 10, 13
- Spuścizna Kazimierza Szwarzenberg-Czernego – 29/1346/13; 29/1346/90

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

- Komitet Wojewódzki PZPR w Bydgoszczy – 1935/4536, 1935/4595

Archiwum Państwowe w Częstochowie

- Komitet Miejski PZPR w Częstochowie – sygn. 3
- Komitet Wojewódzki PZPR w Częstochowie – 1/VII/16 t. 8, 1/VII/16 t. 9, 1/VII/16 t. 10, 1/VII/16 t. 19, 1/VII/16 t. 20, 1/VII/16 t. 23, 1/VII/16 t. 24, 1/VII/16 t. 25, 1/VII/16 t. 26, 1/VII/16 t. 28, 1/VII/16 t. 29, 1/VII/16 t. 33, 1/VII/16 t. 34, 1/VII/16 t. 36, 1/VII/16 t. 37, 1/VII/16 t. 39, 1/VII/16 t. 43, 1/VII/16 t. 44, 1/VII/16 t. 45, 1/VII/16 t. 46, 1/VII/16 t. 49, 1/VII/16 t. 50, 1/VII/16 t. 51, 87, 124, 145, 151 PO, 161, 162, 454
- Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Częstochowie – 18/3, 22/7

Archiwum Państwowe w Kaliszu

- Zbiór fotografii, wydawnictw i druków ulotnych Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” – 257
- Zbiór wydawnictw i druków ulotnych Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Rolników Indywidualnych „Solidarność” – 13, 14

Archiwum Państwowe w Katowicach

- Komitet Wojewódzki PZPR
- I Sekretariat KW – 301/VI/9
- Biuro Egzekutywy KW – 301/VI/39
- Egzekutywa – 301/IV/124

- Posiedzenia Sekretariatu KW – 301/V/283, 301/V/329, 301/V/347, 301/V/370, 301/V/479, 301/V/564, 301/V/646
- Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej – 52
- Wydział Organizacyjny – II/34
- Wydział Propagandy – 9
- Urząd Wojewódzki Wydział do Spraw Wyznań
- 756, Kuria Diecezjalna w Częstochowie (1957–1981) cz. 1
- 757, Kuria Diecezjalna w Częstochowie (1957–1984) cz. 2
- 758, Kuria Diecezjalna w Częstochowie (1957–1983) cz. 3
- 763, Miejsce i rola zakonów męskich w strukturze Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce (1918–1939)

Archiwum Państwowe w Kielcach

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach

- Seria 20 Wydział Społeczno-Administracyjny – 10
- Seria 25 Wojewódzki Konserwator Zabytków w Kielcach – 63, 64

Archiwum Państwowe w Lublinie

- Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie. Referat Organizacji Masowych – Wydzielonych – 1266/6.2/1171

Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim

Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Białej Podlaskiej

- Seria 8 Wydział Oświaty i Kultury – 3813

Archiwum Państwowe w Łodzi

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

- Seria 7 Wydział Organizacyjny – 965

Komitet Zakładowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Zakładach Przemysłu Bawełnianego im. Feliksa Dzierżyńskiego „Eskimo” w Łodzi

- Seria 3 – Egzekutywa – 12

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Pabianicach – 1062

Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi

- Seria 7 Wydział do Spraw Wyznań – 1529, 1573, 1574
- Seria 21 Urząd Spraw Wewnętrznych – 2381

Zbiór druków i pism ulotnych

- Seria: 2.1 Partie polityczne, organizacje podległe i ruchy społeczne (dokumenty programowe) – 10173f

Archiwum Państwowe w Opolu

- Spuścizna Heleny Lasończyk – 109

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

- Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Piotrkowie Trybunalskim – 166, 1455, 1456, 1457, 1458

Archiwum Państwowe w Poznaniu

- Komitet Wojewódzki PZPR w Poznaniu
- 53/2183/0/6.20/1226
- Urząd Gminy Czerwonak – 70
- Urząd Miasta i Gminy w Nowym Tomyślu
- Seria 17 Sprawy wyznaniowe – 116

Archiwum Państwowe w Siedlcach

- Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych „Solidarność” Ogólnopolski Komitet Założycielski w Warszawie
- Seria 9 Wojewódzkie komitety założycielskie – 39

Archiwum Państwowe w Zielonej Górze

- Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Zielonej Górze
- Seria 15.3 Analiza i informacje - Sprawy wyznań – 1747
- Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze
- Seria 6.33 Nadzór nad stowarzyszeniami religijnymi – 3263
- Seria 6.7 Sprawozdania Wydziału – 2938

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Piłskiej

Acta Hlondiana

- Tom I, część 1. Listy pasterskie – Powojenne listy pasterskie 1945–1948
- Tom I, część 2. Orędzia i odezwy – Odezwy powojenne 1945–1948, Komunikaty urzędowe episkopatu
- Tom V, część 12. Korespondencja z kard. Augustem Hlondem – Korespondencja w związku z przyjazdem i pobytem w Polsce kardynała Bernarda Griffina prymasa katolickiego Anglii w czerwcu 1947 roku
- Tom VI, część 20. Dokumentacja do życia i działalności Kardynała Augusta Hlonda, Prymasy Polski – Pisma urzędowe związane z kardynałem Augustem Hlondem 1910–1948
- Tom VI, część 23. Dokumentacja życia i działalności kard. Augusta Hlonda – Wspomnienia o kardynale Augustynie Hlondzie, dzienniki i kronikarskie zapiski

Archiwum Urzędu Miasta Częstochowy

- Sekretariat Prezydenta Miasta. Sprawy Wyznaniowe
- 2/15 t. 2–3

Delegatura Instytutu Pamięci Narodowej w Radomiu

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Radomiu

- 02/47/7

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku

- Kolekcja: Jan Beszta-Borowski – 625/34
- Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Białymstoku – 047/1329/13
- Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Olsztynie [1945] 1983–1990 0088/2326/J
- Wyższa Szkoła Oficerska im. gen. Franciszka Józwiaka w Szczytnie – 325/10

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach

- Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Częstochowie / Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Częstochowie – 00142/25/J, 00142/38/J, 00142/98, 00142/99/J, 00249/11, 0026/8, 0026/58, 0026/71, 0026/79, 0026/138, 0026/224, 0026/299, 0026/316, 0026/433, 0026/481, 0026/488, 0026/543, 0026/620, 0026/687, 0026/827, 0026/1186, 0026/1491, 0026/1724, 0026/1900, 0026/2092, 0026/2340, 0026/2406, 0026/2640, 0026/2802, 005/90, 010/54, 010/60, 010/66, 010/67, 010/68, 027/295, 027/314, 027/319, 027/449, 027/563, 027/592, 027/714, 437/11, 437/12
- Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Katowicach – 093/647
- Prokuratura Wojewódzka w Katowicach – 221/27
- Urząd Wojewódzki w Częstochowie 1975-1998 – 084/89, 084/96, 084/190
- Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Katowicach – 001/709, 001/814, 001/950, 00208/1, 0040/70, 0125/11, 014/300, 0297/85, 03/352, 03/353, 030/177, 048/610, 056/9, 056/11, 056/15, 056/16, 056/23, 056/43, 056/49, 056/50, 056/53, 056/55, 056/56, 056/58, 056/59, 056/63, 056/65, 056/68, 056/74, 056/79, 056/83, 056/87, 056/97, 056/99, 056/100, 056/110, 056/124, 07/199, 073/1, 085/1, 085/3, 085/6, 085/7, 085/8, 085/9, 085/10, 085/14, 085/30, 085/41, 085/45, 085/46, 085/51, 143/869, 230/7863, 230/7864

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie

- Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie – 00228/17, 00233/1, 010/10450/1, 010/10450/2, 03/254, 039/5/1, 08/152, 37/51351
- Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Nowym Sączu – 0032/1771

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi

- Komenda Miejska Milicji Obywatelskiej w Łodzi – Pf 10/854
- Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Piotrkowie Trybunalskim 0059/244

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu

- Urząd Wojewódzki w Kaliszu. Wydział do spraw Wyznań – 035/782, 67/23, 62/152
- Urząd Wojewódzki w Koninie. Wydział do spraw Wyznań – 61/19
- Urząd Wojewódzki w Poznaniu – 44/28

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu

- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie – 367/8, 379/8

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

- Rękopisy – przyb. 6/88, przyb. 18/78, przyb. 141/86, przyb. 143/86, przyb. 458/76

Biblioteka Narodowa w Warszawie

- rps akc. 8004, Stefania Podhorska-Okolów, Wspomnienia (notatki) z powstania warszawskiego 1944

Biblioteka Publiczna im. dr. Władysława Biegańskiego w Częstochowie

Dokumentacja archiwalna biblioteki

- Współzawodnictwo bibliotek publicznych na 25-lecie PRL od 11 XI 1968 r. do 1 V 1970 r. „Poznajemy dorobek Polski Ludowej”
- Wytyczne obchodów VI Dni Książki społeczno-politycznej „Człowiek – Świat – Polityka” z 15 XI 1972 r.

Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

- rkp. 1531, rkp. 1543, rkp. 1736A

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

- Rękopis akcesyjny sygn. Akc. 1/73 – Gody Tysiąclecia na Jasnej Górze oraz inne materiały dotyczące uroczystości Tysiąclecia Chrztu Polski
- Rękopis akcesyjny sygn. Akc. 26/16/1 – Papiery ks. Franciszka Pluty
- Rękopis akcesyjny sygn. Akc. 94/06 – Archiwum Jana Nowaka Jeziorańskiego

Polska Akademia Nauk Biblioteka Kórnicka

Spuścizna Stanisława Oyrzyńskiego

- BK 13784 – Przemówienia różnych osób podczas uroczystości rocznicowych. (Jasna Góra, Warszawa)

Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego w Krakowie

- sygn. 11 3002 III, sygn. 442494 III RARA, sygn. 442882 III/4, sygn. 442896 III/2, sygn. A415220 II

Zbiory prywatne Autora

1. „Pismo Okólne” Biura Prasowego Sekretariatu Episkopatu Polski (Wiadomości do użytku wewnętrznego), Warszawa, 15–18 VII 1974 r., nr 29–30, maszynopis.
2. „Pismo Okólne” Biura Prasowego Sekretariatu Episkopatu Polski (Wiadomości do użytku wewnętrznego), Warszawa, 12–25 VIII 1974 r., nr 33–34, maszynopis.
3. „Pismo Okólne” Biura Prasowego Sekretariatu Episkopatu Polski (Wiadomości do użytku wewnętrznego), Warszawa, 26 VIII–8 IX 1974 r., nr 35–36, maszynopis.
4. *Do Egzekutyw Komitetów Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich, Komitet Centralny PZPR z lipca 1958 r.*, broszura.
5. *Duszpasterstwo Ludzi Pracy. Zeszyt nr 2: III Pielgrzymka Świata Pracy na Jasną Górę.* Kuria Metropolitalna Warszawska Wydział Duszpasterstwa, Warszawa 1986, broszura.
6. *Dzieje Kościoła Rzymsko-katolickiego w Czechach i na Morawach 1948–1978*, Warszawa 1984, Wydawnictwo Mysis 5, broszura [drugi obieg].
7. Iwaszkiewicz N., *180 godzin w „Ikarze”*, „Biuletyn Informacyjny”, październik – listopad 1980, nr 7(41), maszynopis.
8. Jasnowska W., *Jasna Góra w sercu narodu. Spotkania dyskusyjne*, Jasna Góra 1985, opracowanie wydane przez Instytut Prymasowski Ślubów Narodu na Jasnej Górze.
9. Komunikat Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”, 1979, nr 31/32, maszynopis.
10. Komunikat Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski do młodzieży, rodziców, wychowawców i kapłanów w sprawie wakacji letnich. Frombork, 17 VI 1973 r., maszynopis.
11. Komunikat z 202 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 27 IX 1984 r., maszynopis.
12. Komunikat z 213 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Jasna Góra, 2 V 1986 r., maszynopis.
13. Komunikat z dwusetnej Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski. Częstochowa, Jasna Góra, 3 V 1984 r., maszynopis.

14. Komunikat ze 143 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski. Warszawa, 21 VI 1974 r., maszynopis.
15. Komunikat ze 148 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski. Warszawa, 28 VI 1975 r., maszynopis.
16. Komunikat ze 157 Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski. Warszawa, 11 II 1977 r., maszynopis.
17. Komunikaty Wydziału Duszpasterstwa Kurii Metropolitarnej w Krakowie do wiadomości i wykorzystania przez Księży Proboszczów, Księży Wikarych i innych Księży zatrudnionych w duszpasterstwie parafialnym z 15.03.1964 r., maszynopis.
18. Komunikaty Wydziału Duszpasterstwa Kurii Metropolitarnej w Krakowie do wiadomości i wykorzystania przez Księży Proboszczów, Księży Wikarych i innych Księży zatrudnionych w duszpasterstwie parafialnym z 12 V 1963 r., maszynopis.
19. Komunikaty Wydziału Duszpasterstwa Kurii Metropolitarnej w Krakowie do wiadomości i wykorzystania przez Księży Proboszczów, Księży Wikarych i innych Księży zatrudnionych w duszpasterstwie parafialnym z 15 VI 1963, maszynopis.
20. *Konferencje prymasa Polski do młodzieży akademickiej: Akademicy przed Millenium, Jesteście potrzebne Narodowi i Kościołowi*, Jasna Góra 1958. Broszura Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu.
21. Kopia pisma dyrektora Zakładu Energetycznego Częstochowa, Ireneusza Gębskiego do redaktora „Gazety Wyborczej” z dnia 25 V 1990 r.
22. *List Episkopatu Polski na 300-lecie śmierci przeora Augustyna Kordeckiego obrońcy Jasnej Góry, wiary, narodu*, Warszawa, 25 I 1973 r., maszynopis.
23. *List pasterski Episkopatu Polski o godności życia ludzkiego do odczytania z ambon w czasie wszystkich Mszy św. w niedziele*, 14 X 1984 r., Warszawa, 26 IX 1984, druk ulotny.
24. *List z Jasnej Góry do dziewcząt*, Jasna Góra 1958. Broszura Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu.
25. Ładyka J., *Jan Paweł II wobec realności socjalizmu w Polsce (Uwagi o treści przemówień papieża w czasie wizyty w Polsce 1983)* [w:] *Religia i Kościół w społeczeństwie socjalistycznym. Materiały konferencji naukowej*, red. D. Tanalski, Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu Komitetu Centralnego PZPR. Do użytku wewnątrzpartyjnego, Warszawa 1984.
26. *Materiały i odpowiedzi na pytania w sprawie aktualnych stosunków między państwem a Kościołem*, Warszawa 1966, broszura.
27. *Na Jasną Górę w 1971 r. Komunikaty prasowe*, maszynopis.
28. *Przewodnik po Wystawie Społeczno-Gospodarczej i Jarmarkach Częstochowskich. Częstochowa 9 VIII–30 IX 1947 r.*, broszura.

29. T.P., *Pielgrzymka studentów KUL-u z okazji przyjazdu papieża Jana Pawła II do Polski*, „Spotkania” Niezależne Pismo Młodych Katolików, październik 1979, nr 9, maszynopis.
30. Sadok J., *Modele kulturowe a ideologia ruchu pielgrzymkowego*, „Spotkania” Niezależne Pismo Młodych Katolików, październik 1979, nr 9, maszynopis.
31. *Sprawa ks. Tadeusza Zaleskiego z Mistrzejowic*, Kraków 1985, Biblioteka Obserwatora Wojennego, broszura [drugi obiegi].
32. Stefan Kardynał Wyszyński, *Oto ja służebnica Pańska. Przemówienie do kobiet na Jasnej Górze 15 września 1957 r. Tekst autoryzowany*, Jasna Góra 1957. Broszura Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu.
33. *Wiersze akademijne*, Częstochowa 1988. Opracowanie Instytut Prymasowski Ślubów Narodu, broszura.
34. Wiśniewski L., *To jest lekcja życia!*, „Spotkania” Niezależne Pismo Młodych Katolików, październik 1979, nr 9, maszynopis.
35. *Wołamy do Ciebie Jasnogórska Matko Kościoła*, Częstochowa 1983. Broszura Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu.
36. Zachara T., *Z Lubelszczyzny na Jasną Górę*, „Spotkania” Niezależne Pismo Młodych Katolików, październik 1979, nr 9, maszynopis.
37. Żelobowski A., *Stanowisko Kościoła rzymskokatolickiego wobec przeobrażeń socjalistycznych w Polsce w latach 1944–1970*, część I, Warszawa 1987. Książka wydana w 20 egzemplarzach przez Akademię Spraw Wewnętrznych w Warszawie.

Źródła drukowane

1. Bareła S., *Komunikat IX biskupa częstochowskiego w sprawie ograniczania kultu M. Bożej Częstochowskiej z dnia 17 I 1981 r.*, „Krzyż Nowohucki” 1981, nr 1, [czasopismo drugiego obiegu].
2. Friszke A., *PRL wobec Kościoła. Akta 1970–1978*, Warszawa 2010.
3. Glemp J., *Z Jasnogórskiego Szczytu. Homilie głoszone w uroczystości Maryjne (3 maja – 15 sierpnia – 26 sierpnia) 1981–2003*, Częstochowa 2004.
4. Hałagida I., *Raport Departamentu IV MSW dotyczący katolickich obchodów milenium chrztu Rusi w Polsce w 1988 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2008, nr 1.
5. *Informacja o działalności komórek „D” pionu IV byłej Służby Bezpieczeństwa (Warszawa, 1991.02)*, oprac. redakcyjne, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 1.
6. *Instrukcje, wytyczne, okólniki dyrektor Departamentu V MBP dotyczące działań przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1953*, wybór i oprac. A. Dziurok, J. Marecki, F. Musiał, Kraków–Katowice 2012.

7. *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków – Katowice 2017.
8. *IV Zjazd Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną „POLONIA” w latach 1968–1972*, Warszawa 1974.
9. *Jan Paweł II, Prymas i Episkopat Polski o stanie wojennym. Kazania, listy, przemówienia i komunikaty*, oprac. P. Raina, Londyn 1982.
10. *Jan Paweł II w Szczecinie. Meldunki operacyjne Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych z 1987 roku*, wybór i oprac. M. Semczyszyn, A. Sitkowska, Z. Stanuch, Warszawa–Szczecin 2008.
11. *Jan Paweł II. Pokój Tobie Polsko Ojczyzno moja. II Pielgrzymka Ojca Świętego do ojczyzny*, red. J. Kuliberda, M. Sikora, Częstochowa 1984.
12. Jaruzelski W., *Przemówienia 1981–1982*, Warszawa 1983.
13. *Jasnogórski Pielgrzym – Jan Paweł II*, zebrał i do druku przygotował J.S. Płatek, Częstochowa 1986.
14. *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1958*, Częstochowa 1958.
15. *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1968*, Częstochowa 1968.
16. *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978*, opr. zespół pod kier. J. Związka, Częstochowa 1978.
17. *Kościół w stanie wojennym. Wybór dokumentów z Archiwum Akt Nowych*, wybór i opracowanie redakcyjne T. Krawczak, C. Wilanowski, Warszawa 2008.
18. Ks. Kardynał Karol Wojtyła Arcybiskup Metropolita Krakowski. *Nauczyciel i pasterz*, t. 2: *Memoriały i pisma do rządu i władz administracyjnych 1959–1978*, zebrał i opracował M. Jagosz, Kraków 1998.
19. *Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Karola Wojtyły*, red. J. Marecki, F. Musiał, wybór, wstęp i opracowanie J. Marecki, M. Lasota, R. Szczęch, Kraków 2009.
20. *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris 1975.
21. *Listy pasterskie Prymasa Polski 1946–1974*, Paris 1975.
22. *Listy pasterskie Prymasa Polski oraz Episkopatu 1975–1981*, Paris 1988.
23. Majchrowski J. M., *Polityka nyznaniowa (wybór źródeł)*, Kraków 1980.
24. Majdański K., *Wrócił tu Kościół. Z posługi słowa Biskupa Szczecińsko-Kamieńskiego 1979–1985*, Szczecin 1985.
25. *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków nyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004.
26. Musiał F., *Koniec „odwilży” w sferze nyznaniowej [w:] Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 r.*, red. J. Marecki, Kraków 2011.
27. *Notatnik referenta, nr 11: 1.9.1939 – 1.9.1949 Nauki kłęski wrześnieiowej*, Warszawa [1949], Wydział Propagandy KC PZPR [druk].

28. NSZZ „Solidarność” Małopolska w materiałach Służby Bezpieczeństwa. Wybór dokumentów, wybór i opracowanie C. Kuta, Kraków 2011.
29. *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1966.
30. *Panno Święta co Jasnej bronisz Częstochowy*, wybór tekstów i opracowanie redakcyjne J. Tomziński, Z. Modzelewski, D. Szumska, opracowanie graficzne W. Urbanowicz, Paryż 1982.
31. *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979*, wybór i opracowanie M. Bielaszko, A. K. Piekarska, P. Tomzik, C. Wilanowski, Warszawa 2007.
32. *Położenie prawne kościołów i związków wyznaniowych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zbiór przepisów i dokumentów wg stanu na dzień 1 października 1960 r.*, opr. E. Malkiewicz, S. Podemski, Warszawa 1960.
33. *Poznajcie Chrystusa! Przemówienia Ojca Świętego podczas pielgrzymki w Polsce*, Warszawa 1979.
34. *Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II do Episkopatu Polski – Jasna Góra – 5 czerwca 1979*, „Więź” 1979, nr 7–8.
35. *PZPR a Solidarność 1980–1981. Tajne dokumenty Biura Politycznego*, Warszawa 2013.
36. Raina P., *Kościół – Państwo w świetle akt Wydziałów do Spraw Wyznań 1967–1968*, Warszawa 1994.
37. Raina P., *Kościół w Polsce 1981–1984*, London 1985.
38. Raina P., *Kościół-Państwo w świetle akt Wydziałów do Spraw Wyznań 1967–1968*, Warszawa 1994.
39. *Sobór oczami polskich komunistów. Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ*, wstęp, wybór i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, Warszawa 2017.
40. „Solidarność”, *opozycja i opór społeczny w Regionie Częstochowskim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa (1980–1990)*. Wybór dokumentów, wstęp, wybór i opracowanie W.P. Właźlak, Częstochowa 2012.
41. *Sprawy, które toczą się w Polsce, mają znaczenie światowe. Niepublikowane przemówienie Jana Pawła II do Rady Głównej Episkopatu Polski, Jasna Góra, 5 czerwca 1979 r.*, red. A. Grajewski, Jasna Góra 2019.
42. *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL (1953–1956)*, wydał i opracował B. Piec, Warszawa 2001.
43. *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1960–1980*, Londyn 1996.
44. *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1980–1989*, Londyn–Warszawa 1993.
45. *Teczki Wojtyły*, wybór, opracowanie i redakcja C. Wilanowski, Warszawa 2003.
46. *Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 maja 1950 r. w sprawie tymczasowego statutu Urzędu do Spraw Wyznań*, „Monitor Polski” 1950, nr 78, poz. 905.

47. *Uprawnienia wyjątkowe prymasa Stefana Wyszyńskiego. Wybór dokumentów 1948–1979*, wybór i oprac. K. Śmigiel, P. Lewandowski, Pelplin 2020.
48. *Ustawa karna skarbowa z dnia 26 października 1971 r.*, „Dziennik Ustaw” 1971, nr 28, poz. 260.
49. *Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego*, „Dziennik Ustaw” 1950, nr 9, poz. 97.
50. *Ustawa z dnia 23 listopada 1989 r. zmieniająca ustawę o zmianach w organizacji oraz zakresie działania niektórych naczelnych i centralnych organów administracji państwowej*, „Dziennik Ustaw” 1989, nr 64, poz. 387.
51. *Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*, „Dziennik Ustaw” 1956, nr 12, poz. 61.
52. *W cieniu ołtarza. Władze partyjno-rządowe o środowiskach w Kościele (1985)*, wybór dokumentów i wstęp T. Krawczak, Warszawa [2014].
53. *W pielgrzymce do ojczyznej ziemi. Jan Paweł II w Polsce 2 czerwca – 10 czerwca 1979*, red. Z. Modzelewski, K. Sadzik, D. Szumska, Paryż 1980.
54. *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. J. Marecki, F. Musiał, wybór, wstęp i opracowanie J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta-Szczęch, Kraków 2014.
55. Węgrzyn D., *Wytyczne do pracy operacyjnej Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie z 1945 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1.
56. Widacki J., *Czego nie powiedział Kiszczyk. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski*, Warszawa 1992.
57. *Więzy jedności Jana XXIII i kardynała Stefana Wyszyńskiego*, oprac. S. Wilk, A.D. Wójcik, Lublin 2016.
58. Wyszyński S., *Głos z Jasnej Góry*, Warszawa 1984.
59. Zamiatała D., *Instrukcje Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z 5 i 18 sierpnia 1949 r. w sprawie egzekwowania dekretów rządowych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2002, nr 78.
60. *Zbiór dokumentów zakonu paulinów w Polsce*, t. (dawniej zeszyt) 1: 1328–1464, oprac. J. Fijałek, Warszawa 2004.
61. *Zbiór dokumentów zakonu paulinów w Polsce*, t. 2: 1464–1550, opr. J. Zbudniewek, Warszawa 2004.
62. Zbudniewek J., *Raport o pożarze kościoła w Brdonie w nocy z 30 listopada na 1 grudnia 1983 roku*, „Studia Claromontana” 2020, t. 35.

63. *Власть и церковь в восточной Европе 1944–1953, т. 1. 1944–1948. Документы российских архивов*, редакционная коллегия: Т. В. Волокитина (отв. редактор), Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Д. Н. Нохотович, Москва 2009.

64. *Власть и церковь в восточной Европе 1944–1953, т. 2. 1949–1953. Документы российских архивов*, редакционная коллегия: Т. В. Волокитина (отв. редактор), Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Д. Н. Нохотович, Москва 2009.

Prasa

1. „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 1966, 1989
2. „Dziennik Polski” 1958
3. „Gazeta Lubuska” 1986
4. „Kierunki” 1986
5. „Myśl Społeczna” 1986
6. „Niedziela” 1946–1948, 1987
7. „Słowo Powszechne” 1965, 1986
8. „Solidarność” Biuletyn Regionu Częstochowa 1980
9. „Trybuna Robotnicza” 1958, 1968
10. „Tygodnik Powszechny” 1970, 1972, 1986
11. „Za i Przeciw” 1986
12. „Ziemia Gorzowska” 1986
13. „Życie Częstochowy” 1947, 1948
14. „Życie Warszawy” 1986

Dzienniki, listy, pamiętniki, wspomnienia, wywiady

1. Balcerzak A., *Pielgrzymka czyli być w drodze*, „W drodze” 1978, nr 6, Poznań.
2. Bardecki A., *Zawsze jest inaczej*, Kraków 1995.
3. Bartoszewski W., *Warto być przyzwoitym*, Warszawa 1990.
4. Belczewski B., *Piernusze dni*, Warszawa 1964.
5. Bulanda E., *Wspomnienia jezuitów (1939–1954)*, Warszawa 2017.
6. Casaroli A., *Pamiętniki męczeństwo cierpliwości. Stolica Święta i kraje komunistyczne (1963–1989)*, Warszawa 2001.
7. Fedorowicz T., *Moja znajomość z Ojcem Świętym Janem Pawłem II* [w:] I. Broszkowska, *Szczęśliwe życie. Opowieść o księdzu Tadeuszu Fedorowiczu*, Warszawa 2018.
8. Frączek T., *Notatki osobiste z lat 1938–1945*, „Studia Claromontana” 2013/2014, t. 31.
9. Fredro-Boniecki T., *Zwycięstwo księdza Jerzego. Rozmowy z Grzegorzem Piotrowskim*, Warszawa 1990.
10. Gawdzik M., *Przyjaciel „odrodzenia”* [w:] *Czas nigdy go nie oddali. Wspomnienia o Stefanie kardynale Wyszyńskim*, red. A. Rastawicka, B. Piasecki, współpraca M. Zieliński, Kraków 2011.

11. Heliński T., *Notatki z drogi*, „W drodze” 1978, nr 6, Poznań.
12. Jabłoński Z.S., *Rozmowy o Jasnej Górze*, Częstochowa 2007.
13. Janikowski M., *Byłem świadkiem wydarzeń i ludzkich przeżyć*, „Ziemia Częstochowska” 1980, t. 13: *PPR w regionie częstochowskim*.
14. Jelowicka J., *Wspomnienie po pół wieku: na 60-lecie istnienia Instytutu Świeckiego Pomocnic Maryi Jasnogórskiej, Matki Kościoła*, Warszawa 2002.
15. Kąkol K., *Spowiedź pogromcy Kościoła*, Olsztyn 1994.
16. Kosiak P., *Biskup Stefan Bareła jako przewodniczący Komisji Maryjnej Episkopatu Polski*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 6
17. Lisowski A., *W górnictwie – czas sukcesów i klęsk. Wspomnienia osobiste z epoki wielkich przemian*, t. 2, Katowice 2011.
18. Mitkowski J., „Był dobry jak chleb...” [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1986.
19. *Non omnis moriar. Abp Ignacy Tokarczyk we wspomnieniach*, relacje zebrał, wstępem i przypisami opatrzył M. Krzysztofiński, Rzeszów–Lwów 2016.
20. Nowak L., *Po 50-latach kapłaństwa w Zakonie Paulinów*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 10.
21. Nowak-Jeziorański J., Brzeziński Z., *Listy 1959–2003*, wybór, wstęp i opracowanie D. Platt, Warszawa 2014.
22. Nowakowska V., *Dopokąd idę. Piesza Pielgrzymka Wrocławska na Jasną Górę 1980–2014*, Nowa Ruda 2014.
23. Okońska M., *Przez Maryję wszystko dla Boga. Wspomnienia 1920–1948*, Warszawa 2008.
24. Okońska M., *Wszystko postawił na Maryję*, Częstochowa [b.r.w.].
25. Pamula S., *Doświadczenie i pamięć wprowadzenia stanu wojennego*, „Almanach Częstochowy” 2008, Częstochowa.
26. Peszkowski Z.J., *Ojciec. Wspomnienie o Stefanie kardynale Wyszyńskim, Prymasie Polski*, Warszawa 2004.
27. Platek J., *Biskup Stefan Bareła – wierny stróż Jasnogórskiej Pani (wspomnienie generała zakonu paulinów)*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 5.
28. Platek J., *Wierny stróż Jasnogórskiej Pani* [w:] *Człowiek zawierzenia. Stefan Bareła III biskup częstochowski (1916–1984)*, red. W. Dąbrowska, M. Duda, M. Mikołajczyk, Częstochowa 1986.
29. Raina P., *Stan wojenny w zapiskach arcybiskupa Dąbrowskiego*, Warszawa 2006.
30. Rotarski W., *Krzyż naszym znakiem. Adam Czarnota wspomina postawienie krzyża na częstochowskim Grobie Nieznanego Żołnierza w 1987 r.*, cz. 1, „Gazeta Solidarna” (Częstochowa), 24 VII 2006 r., nr 205.
31. Rotarski W., *Krzyż naszym znakiem. Adam Czarnota wspomina postawienie krzyża na częstochowskim Grobie Nieznanego Żołnierza w 1987 r.*, cz. 2, „Gazeta Solidarna” (Częstochowa), 31 VIII 2006 r., nr 206.
32. Skubiś I., *Mój Kościół*, Częstochowa 2004.
33. Szlachcic F., *Gorzki smak władzy*, Warszawa 1990.

34. Tyras I., *Paulini wracają do źródeł* [wywiad z o. Arnoldem Chrapkowskim], „Niedziela”, nr 5 z 2 II 2020 r., Częstochowa.
35. Walicki M., *Z Polski Ludowej do Wolnej Europy*, Warszawa 2018.
36. Wantowska M., *Zawierzenie Matce Bożej w życiu Prymasa Tysiąclecia* [w:] *Czas nigdy go nie oddali. Wspomnienia o Stefanie kardynale Wyszyńskim*, red. A. Rastawicka, B. Piasecki, współpraca M. Zieliński, Kraków 2011.
37. Wesoly S., *Soborowe wspomnienia*, „Więź” 2005, nr 10.
38. Widacki J., *Czego nie powiedział Kiszczak. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski*, Warszawa 1992.
39. Woroszyński W., *Dzienniki 1953–1982*, t. 1: 1953–1982, Warszawa 2017.
40. Woźniak P., *Zapluty karzeł reakcji*, Warszawa 2001.
41. *Wspomnienia pracowników Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa*, teksty zebrała A. Grabowska, Warszawa 2002.
42. Wyszyński S., *Jasnogórskie wspomnienia. Zapiski osobiste*, Jasna Góra 2018.
43. Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 1: 1948–1952, Warszawa 2017.
44. Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 3: 1953–1956, Warszawa 2018.
45. Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 5: 1958, Warszawa 2018.
46. Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 6: 1959, Warszawa 2019.
47. Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 7: 1960, Warszawa 2019.
48. Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 8: 1961, Warszawa 2019.
49. Wyszyński S., *Pro memoria. Zapiski z lat 1948–1949 i 1952–1953*, opr. T. Ochiniowski, P. Skibiński, J. Żurek, Warszawa 2007.
50. Wyszyński S., *Zapiski więzienne*, Paris 1982.
51. Zablocki J., *Dzienniki 1976–1986*, t. 3, cz. 1: 1976–1981, Warszawa 2013.
52. Zablocki J., *Dzienniki 1976–1986*, t. 3, cz. 2: 1982–1986, Warszawa 2013.
53. Zablocki J., *Dzienniki*, t. 1: 1956–1965, Warszawa 2008.
54. Zablocki J., *Dzienniki*, t. 2: 1966–1975, Warszawa 2011.
55. Zawieyski J., *Dzienniki*, t. 1: *Wybór z lat 1955–1959*, wybór i oprac. red. A. Knyt, współpraca M. Czocho, Warszawa 2011.
56. Zawieyski J., *Dzienniki*, t. 2: *Wybór z lat 1960–1969*, wybór i oprac. red. A. Knyt, współpraca M. Czocho, Warszawa 2012.
57. *Znam tu każdy kamień. Nieznane dzieje Jasnej Góry. Z o. Jerzym Tomzińskim OSPPE rozmawia Grzegorz Polak*, Kraków 2016.

Relacje ustne

1. Relacja emerytowanego pracownika zakładu energetycznego (pragnącego zachować anonimowość), 2 VII 2019 r.
2. Relacja o Melchiora Królika w filmie dokumentalnym *Tysiąclecie kontra Milenium 1966-67*, realizacja G. Kopec, W. Słota, opracowanie historyczne K. Banaś, Ł. Marek, A. Sznajder, ceberstudio.pl dla Instytutu Pamięci Narodowej [brak roku produkcji].

3. Relacja ks. proboszcza Krzysztofa Pietrygi z Grzegorzewa, 26 IX 2017 r.
4. Relacja ks. prof. Mariana Dudy z Częstochowy, 20 IX 2020 r.
5. Relacja ks. prof. Mariana Mikołajczyka, *Historia tunelu pod Jasną Górą*, Studio TV Niedziela, Częstochowa 2019, https://www.youtube.com/watch?v=_sEskgbMpTQ [dostęp: 10 II 2020].
6. Relacja o. prof. Zachariasza Jabłońskiego w filmie dokumentalnym *Tysiąc-lecie kontra Milenium 1966–67*, realizacja G. Kopeć, W. Słota, opracowanie historyczne K. Banaś, Ł. Marek, A. Sznajder, ceberstudio.pl dla Instytutu Pamięci Narodowej [brak roku produkcji].
7. Relacja Piotra Parzonki z Kępna, 20 XI 2019 r.
8. Relacja Zbigniewa Bonarskiego ze Stowarzyszenia Solidarność i Niezawisłość w Częstochowie, 2 VII 2019 r.

Opracowania

1. Anusz A., *Kościół obywatelski. Formowanie społeczeństwa obywatelskiego w PRL*, Warszawa 2004.
2. Badura A., *Ośrodki Duszpasterstwa Akademickiego w Zagłębiu Dąbrowskim w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Wiara i Niepodległość. Religijne i patriotyczne tradycje terenów diecezji sosnowieckiej (XIX–XX wiek)*, red. A. Dziurok, M. Trąba, Katowice–Sosnowiec–Warszawa 2019.
3. Banaś K., „*Kościelna propaganda wizualna*” w czasie pielgrzymek stanowych w *Piekarach Śląskich w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku* [w:] *Relacje państwo-Kościół na Górnym Śląsku w latach 1945–1989. Konflikt ideologiczny*, red. A. Dziurok, Katowice–Warszawa 2019.
4. Banaś K., *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec pielgrzymek stanowych do Piekar Śląskich (1947–1989)*, Katowice 2013.
5. Baniak J., *Dynamika powołań kapłańskich i zakonnych w Kościele rzymskokatolickim w Polsce 1900–1994. Studium socjograficzne*, Kraków 1997.
6. Barczyk A., *Kościół p. św. Zygmunta w Częstochowie. Historia i architektura*, „Almanach Częstochowy” 2013.
7. Bartnicki R., *Prymas Tysiąclecia – inicjator i architekt peregrynacji wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957–2007). Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne. Jasna Góra 4–5 maja 2007 r.*, red. Z.S. Jabłoński, Jasna Góra–Częstochowa 2007.
8. Basiński G., *Twierdza na Jasnej Górze w wojnie polsko-austriackiej w 1809 r.*, „Almanach Częstochowy” 2016, Częstochowa.
9. Bączek P., *Stosunek władz komunistycznych wobec sanktuariów Kościoła katolickiego na przykładzie uroczystości koronacji obrazu Matki Bożej w Skalmierzycach w 1966 roku*, „Studia Claromontana” 2015/2016, t. 32.

10. Bereszyński Z., *Opolszczyzna a władza komunistyczna w latach 1945–1980. Historyczne podległość opolskiej Solidarności*, Opole 2012
11. Bialecki K., *Klub Inteligencji Katolickiej w Poznaniu w latach 1956–1991*, Poznań 2012.
12. Białkowski M., *Dzieje Klubu Inteligencji Katolickiej w Toruniu w latach osiemdziesiątych XX wieku* [w:] *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń działań niezależnych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, red. K. Bialecki, Warszawa–Poznań 2014.
13. Białkowski M., *Od bulli Episcoporum Poloniae coetus do wyboru kard. Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową. Druga faza recepcji Soboru Watykańskiego II w Polsce (1972–1978)* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 3: 1972–1978, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2018.
14. Białkowski M., *Od Vaticanum II do bulli Episcoporum Poloniae coetus. Pierwsza faza recepcji Soboru Watykańskiego II w Polsce (1966–1972) – wybrane zagadnienia* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2017.
15. Białkowski M., *Od wyboru kardynała Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową do rozkładu systemu komunistycznego. Dojrzała faza recepcji Soboru Watykańskiego II w Polsce (1978–1989)* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989/1990, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2019.
16. Białkowski M., *Odnowa posoborowa w Kościele katolickim w Polsce w latach 1978–1989. Zarys wybranych problemów*, „Nasza Przyszłość” 2018, t. 130.
17. Białkowski M., *Polscy ojcowie Soboru Watykańskiego II. Wstęp do badań nad episkopatem Kościoła katolickiego w PRL w latach sześćdziesiątych XX wieku*, „Studia Pelplińskie” 2019, nr 53.
18. Białkowski M., *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962–1965*, Lublin 2019.
19. Białkowski M., *Prymas Stefan Wyszyński a opozycja demokratyczna (1976–1980). Kilka uwag następnych* [w:] *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2018.
20. Białkowski M., *Sobór Watykański II – geneza, okoliczności zwołania i przebieg obrad* [w:] *Studia Soborowe. Historia i nauczanie Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2013
21. *Bibliografia piśmiennictwa oblężenia Jasnej Góry w r. 1655 oraz jej obrońcy o. Augustyna Kordeckiego za lata 1655–1975*, oprac. H. Czerwień, J. Zbudniewek, Warszawa 1979.
22. *Bibliografia Zakonu Paulinów*, t. 1: *Prawodawstwo – Stan Personalny – Klasztory*, cz. 1: *Prawodawstwo – Stan Personalny*, oprac. H. Czerwień, J. Zbudniewek, Częstochowa 2008.

23. *Bibliografia Zakonu Paulinów*, t. 1: *Prawodawstwo – Stan Personalny – Klasztory*, cz. 2: *Klasztory*, oprac. H. Czerwień, J. Zbudniewek, Częstochowa 2008.
24. Biskupski S., *Księża polscy w niemieckich obozach koncentracyjnych*, London 1946.
25. Bober S., *Peregrynacja obrazu jasnogórskiego w diecezji przemyskiej w kontekście relacji państwo-Kościół*, „*Studia Claromontana*” 2006, t. 24.
26. Bober S., *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestolecu Polski Ludowej*, Lublin 2011.
27. Bochenek R.H., *Twierdza Jasna Góra*, Warszawa 1997.
28. Bogaczewicz S.A., *O. Adam Wiktor SJ i administrowana przez niego parafia św. Klemensa Dworzaka we Wrocławiu w świetle dokumentów SB* [w:] *Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej*, red. A.P. Bieś, F. Musiał, Kraków 2014.
29. Borkowska U., *Jasna Góra w pobożności królów polskich*, „*Studia Claromontana*” 1983, t. 4.
30. Brzostowska-Smólska N., Smólski K., Rosikoń J., *Kościół Paulinów Ducha Świętego*, Izabelin–Warszawa 2011.
31. Buczek J., *Kardynał Stefan Wyszyński obrońcą prawdy, wolności i sprawiedliwości w okresie zniwolenia komunistycznego* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia*, red. E.K. Czaczkowska, R. Łatka, Warszawa 2019.
32. Buxakowski J., *Teologia ikony bizantyjskiej a prehistoria obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej*, „*Ateneum Kapłańskie*” 1972, z. 1–2.
33. Byszewski P., *Wstęp* [w:] *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec organizacji „Ruch”*, wstęp, wybór i opracowanie P. Byszewski, Warszawa 2008.
34. C.G., *Pielgrzymka KIK-ów na Jasną Górę*, „*Więź*” 1981, nr 7–8.
35. Ceglarek R., *Katechizacja w diecezji częstochowskiej (1926–1951)*, Częstochowa 2008.
36. Celmer M., *Władze państwowe wobec Kościoła Rzymskokatolickiego diecezji płockiej w latach 1945–1970*, Kraków–Płock 2020.
37. Cenckiewicz S., *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2005.
38. Cenckiewicz S., *Śladami bezpieki i partii. Studia – źródła – publicystyka*, Łomianki 2009.
39. Cenckiewicz S., *Tadeusz Katelbach. Biografia polityczna (1897–1977)*, Warszawa 2005.
40. Chmielewski W. J., *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019.
41. Choma-Jusińska M., *Środowiska opozycyjne na Lubelszczyźnie 1975–1980*, Warszawa–Lublin 2009.
42. Choma-Jusińska M., *Władze administracyjne i aparat bezpieczeństwa wobec Duszpasterstwa Akademickiego o. Ludwika Wiśniewskiego w Lublinie w latach 1972–*

- 1981 [w:] „*Oaza wolności*”. *Duszpasterstwa akademickie w latach siedemdziesiątych XX w.*, red. M. Marcinkiewicz, Szczecin 2011.
43. Chrapkowski A., *Przystosowanie prawodawstwa paulinów do uchwał Soboru Watykańskiego II i Kodeksu Prawa Kanonicznego z r. 1983*, „*Studia Claromontana*” 2009, t. 27.
44. Chrypiński W., *Kościół a rząd i społeczeństwo w powojennej Polsce*, Londyn 1989.
45. Ciemięga K., *Wielka Nowenna Tysiąclecia w świetle materiałów Komisji Maryjnej Episkopatu*, „*Studia Claromontana*” 2006, t. 24.
46. Ciesielska E., *Piesza Pielgrzymka Łódzka na Jasną Górę*, Łódź 2000.
47. *Cuda i łaski zdziałane za przyczyną Jasnogórskiej Matki Bożej dawniej i dziś*, opracowanie redakcyjne K. Kunz, Jasna Góra – Częstochowa 1994.
48. Czaczkowska E.K., *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2009.
49. Czaczkowska E.K., *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013.
50. Czaczkowska E.K., *Wizja historii w nauczaniu prymasa Stefana Wyszyńskiego* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia*, red. E.K. Czaczkowska, R. Łatka, Warszawa 2019.
51. Czarnota J., *Zwielokrotniony obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. O wystawie Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, „*Homo Dei*” 1983, nr 2.
52. *Częstochowa w czasie II wojny światowej*. Materiały z konferencji naukowej. 8 maja 2015 roku, Sala Sesyjna Rady Miasta Częstochowy, red. R. Stefanian, R. Piotrowski, Częstochowa 2015.
53. *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4: *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007.
54. *Da mihi animas, caetera tolle – Daj mi duszę, resztę zabierz. Arcybiskup Antoni Baraniak 1904–1977. Katalog wystawy*, red. E. Wojcieszek przy współpracy A. Łuczak, K. Brzechczyńska, Poznań 2013.
55. Daszkiewicz K., *Uprawdzenie i morderstwo Ks. Jerzego Popiełuszki*, Poznań 1990.
56. Datko A., *Sanktuaria i pielgrzymki – pątnictwo w Polsce po 1945 r.* [w:] *Kościół i religijność Polaków 1945–1999*, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, Warszawa 2000.
57. Dąbrowski S., „*Orędzie*” biskupów polskich do niemieckich z 18 XI 1965 r. w interpretacji i ocenie centralnej prasy katolickiej i partyjnej [w:] *Propaganda antykościelna w Polsce w latach 1945–1978*, red. S. Dąbrowski, B. Rogowska, Wrocław 2001.
58. Dec I., *Maryja w polskiej Kanie Galilejskiej*, „*Wrocławski Przegląd Teologiczny*” 1997, t. 5, nr 1.
59. Depo W.T., *Jasna Góra przestrzenią „wyobraźni miłosierdzia”* [w:] *W blasku błogosławionego Jana Pawła II. Jubileusz 300-lecia Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej na Jasną Górę*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2011.
60. Depo W.T., *Udział Jana Pawła II w tworzeniu teologii nowego rozdziału w dziejach Pani Jasnogórskiej na ziemi polskiej* [w:] *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasno-*

- górskiej w duchonym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957–2007). *Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne. Jasna Góra 4–5 maja 2007*, red. Z.S. Jabłoński, Jasna Góra–Częstochowa 2007.
61. Derewenda R., *Dzieło wiary. Historia Ruchu Światło-Życie 1950–1985*, Kraków 2010.
 62. Długosz A., *Pasterskie poczynania biskupów pomocniczych diecezji częstochowskiej* [w:] *Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięciolate diecezji częstochowskiej*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000.
 63. Dobrzeńcki T., *Jasnogórski obraz Matki Boskiej. Studium ikonograficzne*, „Studia Claromontana” 2002, t. 20.
 64. Domański T., *Wstęp* [w:] *Wokół procesu biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka. Wspomnienia nazaretanki s. Izabelli Machowskiej*, oprac. T. Domański, D. Kozieł, Kielce 2013.
 65. Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990 w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.
 66. Dominiczak H., *Wpływ klasztoru jasnogórskiego na patriotyczne postawy Polaków*, „Studia Claromontana” 1998, t. 18.
 67. Drozdowski M.M., *Rola Jasnej Góry w dziejach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Studia Claromontana” 2009, t. 27.
 68. Duda M., *Duszpasterstwo ludzi pracy w diecezji częstochowskiej w latach 1980–1992* [w:] *Wiara i Niepodległość. Religijne i patriotyczne tradycje terenów diecezji sosnowieckiej (XIX–XX wiek)*, red. A. Dziurok, M. Trąba, Katowice–Sosnowiec–Warszawa 2019.
 69. Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.
 70. Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995.
 71. Durka J., „Freston” – Brytyjska Misja Wojskowa SOE w Polsce. *Przygotowania – przebieg – fiasko*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 2007, z. 161.
 72. Durka J., „*Młode pokolenie [...] pragnie aby rodzina polska była chrześcijańska*” – problematyka wychowania młodzieży w dokumentach Służby Bezpieczeństwa, dotyczących pielgrzymek na Jasną Górę w 1977 r. [w:] *Problemy i sukcesy polskiej rodziny w przeszłości i teraźniejszości. Studia historyczno-społeczne*, red. J. Durka, Kalisz 2013.
 73. Durka J., „*Taka wolność gorsza od niewoli...*”. *Rzeczywistość Polski Ludowej w świetle kilkunastu zapisów w Kronikach Klasztoru Jasnogórskiego z lat 1945–1958* [w:] *Człowiek. Wiara. Kultura. W poszukiwaniu prawdy. Chrześcijańska Europa między wiarą a polityką*, t. 2, red. A. Szyndler, Częstochowa 2010.
 74. Durka J., *Antoni Marchenka* [w:] *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, red. R. Łatka, Warszawa 2020.
 75. Durka J., *Aparat bezpieczeństwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeciw próbom kultywowania pamięci Józefa Piłsudskiego – kilka wybranych przykładów* [w:] *Wokół Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego męża stanu, wodza i bohatera narodowego*, red. A. Smoliński, J. Durka, Toruń 2020.

76. Durka J., *Charakterystyka geograficzno-historyczna rzymskokatolickiego duszpasterstwa polonijnego w świetle materiałów Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” w latach 1955–1989*, mps pracy dyplomowej napisanej pod kierunkiem Zbigniewa Długosza w Instytucie Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków 2015.
77. Durka J., *Druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski w świetle informacji z ośrodków i komitetów PZPR województwa częstochowskiego* [w:] *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 2 red. J. Durka, Kalisz 2018.
78. Durka J., *Działalność opozycyjna ks. Mariana Gołąbka – proboszcza parafii w Niegardowie i w Sokolnikach* [w:] *Księga dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976-1989)*, t. 2, red. R. Łatka, Warszawa 2020.
79. Durka J., *Działalność Wydziału Nauki i Oświaty (Nauki, Oświaty i Kultury) Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Częstochowie w latach 1975–1990 w świetle planów i sprawozdań* [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – Ludzie – Dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski 2012.
80. Durka J., *Historia jednej budowy. Sprawa przejścia podziemnego w okolicach Jasnej Góry w latach 1979–1980*, „Język. Religia. Tożsamość” 2012, nr 8: *W poszukiwaniu tożsamości*.
81. Durka J., *Jerzy Jan Kurpiński (1918–1955)* [w:] *Konspiracja i Opór Społeczny w Polsce. Słownik biograficzny*, t. 3, red. T. Balbus, Kraków–Warszawa–Wrocław 2007.
82. Durka J., *Koronacja w dokumentach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Koronacja. Leśniów – 1967*, praca zbiorowa, Leśniów–Bydgoszcz 2007.
83. Durka J., *Ks. Franciszek Blachnicki i Ruch Światło-Życie w świetle opinii dyrektora Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie Aleksandra Merkera z 1983 roku*, „Język. Religia. Tożsamość” 2018, nr 2.
84. Durka J., *Marian Michalczyk (1924-1991) – żołnierz Armii Krajowej, „Nie”, Delegatury Sił Zbrojnych i przywódca Ligi Walki Patriotów Polskich* [w:] *Zeszyty Myszkowskie*, nr 5: *Drugi ziemi myszkowskiej do niepodległości*, red. J. Durka, K. Miroszewski, Myszków 2018.
85. Durka J., *Patriotyzm na kartach Kronik Klasztoru Jasnogórskiego z okresu Polski Ludowej*, „Język. Religia. Tożsamość” 2011, nr 5: *Wymiary tożsamości*.
86. Durka J., *Pielgrzymki byłych więźniów obozów koncentracyjnych na Jasną Górę w okresie PRL-u i po 1989 r.* [w:] *Čas-Místa-Lidé. Systém nacistických táborů v letech 2. světové války. Čas-Místa-Ludzie. Nazistowski system obozonowy w latach II wojny światowej*. M. Krůl, J. Lusek, Bytom–Český Těšín 2017.
87. Durka J., *Pielgrzymki nauczycieli na Jasną Górę w latach 60. i 70. XX wieku w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, „Forum Pedagogiczne” 2016, nr 2/2.
88. Durka J., *Służba Bezpieczeństwa wobec duszpasterstwa akademickiego w Częstochowie w 1969 i na początku 1970 r. Wybrane dokumenty*, „Częstochowskie Teki Historyczne” 2018, t. 8.

89. Durka J., *Sprawy nyznaniowe województwa częstochowskiego na podstawie sprawozdań Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie i Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie z lat 1982–1984* [w:] *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obymatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 1, red. J. Durka, Kalisz 2014.
90. Durka J., *Sytuacja społeczno-polityczna na ziemi myszkowskiej przed i w czasie stanu wojennego w świetle materiałów PZPR*, „Zeszyty Myszkowskie” 2017, nr 4.
91. Durka J., *Uroczystości Jasnogórskie 3 maja 1968 r. w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, „Częstochowskie Teki Historyczne” 2016, t. 6, Częstochowa.
92. Durka J., *W sprawie Mieczysława Tarchalskiego „Marcina” (1903–1981). List matki aresztowanego oficera AK do generała Stanisława Popławskiego*, „Niepodległość i Pamięć” (Warszawa) 2007, nr 25.
93. Durka J., *Wencel Stanisław*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2005, nr 24.
94. Durka J., *Władze PRL przeciw działalności wydawniczej Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu na Jasnej Górze*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 7
95. Durka J., *Współzawodnictwo pracy i jego propaganda w bibliotekach i domach kultury w okresie Polski Ludowej na przykładzie regionu częstochowskiego* [w:] *Współzawodnictwo pracy w życiu gospodarczym, społeczno-politycznym i propagandzie PRL*, red. B. Tracz, Katowice 2008.
96. Dylewski A., *Sanktuaria maryjne na świecie*, Kraków 2015.
97. Dziobek-Romański J., *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944–1989) narzędziem dyskryminacyjnej polityki władz*, Lublin 2004.
98. Dziuba A., *Totalitaryzacja. Polska Partia Robotnicza na scenie województwa śląskiego (1945–1948)*, Katowice 2016.
99. Dziurok A., *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012.
100. Dzwonkowski T., *Działalność Klubu Inteligencji Katolickiej w Zielonej Górze w latach 1981–1989* [w:] *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń działań niezależnych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, red. K. Bialecki, Warszawa–Poznań 2014.
101. Eisler J., *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944–1989*, Warszawa 2018.
102. Eisler J., *Marzec 1968. Geneza – przebieg – konsekwencje*, Warszawa 1991.
103. Fedor D., *Podstuchiwanie Jasnej Góry*, „Gazeta Wyborcza”, 22 V 1990, nr 117.
104. Fenrych Z., *Duszpasterstwo akademickie w Szczecinie w latach siedemdziesiątych XX w.* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 3: 1972–1978, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2018.
105. Fenrych Z., *Kuźnia opozycji? Duszpasterstwo akademickie w Szczecinie w latach 1979–1989/1990* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989/1990, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2019.

106. Fertacz S., Miroszewski K., *Marzec 1968 r. w województwie katowickim*, Katowice 2009.
107. Fiejdasz L., *Stosowanie prawa przez Wydział do Spraw Wyznań w Rzeszowie wobec duchownych Kościoła katolickiego w latach 1950–1973*, Lublin 2012.
108. Fijałkowska B., *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 2, cz. 1: 1956–1963, Olsztyn 2000.
109. Fijałkowska B., *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 2, cz. 2: 1964–1970, Olsztyn 2001.
110. Fijałkowski Z., *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983.
111. Fiktus P., *Dyskurs polityczno-prawny wokół obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na przykładzie uchwał sejmowych* [w:] *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017.
112. Fokciński H., *Obchody tysiąclecia chrztu Polski w Rzymie* [w:] *Obchody Milenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016.
113. *Fundament systemu zniewolenia. Z działalności wojewódzkich struktur Urzędu Bezpieczeństwa w Katowicach 1945–1956*, red. A. Dziurok, A. Dziuba, Katowice 2009.
114. Gajdziński P., *Gomułka. Dyktatura ciemniaków*, Poznań 2017.
115. Gała A.W., *50 lat niepodległościowych działań zbrojnych na ziemi częstochowskiej 1906–1956. Szkice i dokumenty*, Częstochowa 1999.
116. Gała A.W., *Niepodległościowe podziemie zbrojne Częstochowy i okolic 1944–1956*, Częstochowa 1993.
117. Gębka S., *Nawiedzenie Matki Bożej w diecezji częstochowskiej 1979–1980*, Częstochowa 2002.
118. Gilmeister J., *Nawiedzenie obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w diecezji chełmińskiej*, „*Studia Claromontana*” 2013/2014, t. 31.
119. Gocel T., *Wiślica–Kielce–Jasna Góra. 25 lat Pieszej Pielgrzymki na Jasną Górę*, Kielce 2007.
120. Godlewski J.F., *Światopogląd – religia – państwo*, Warszawa 1980.
121. Golonka J., *Ideowe przesłania plenerów malarskich i okolicznościowych ekspozycji na Jasnej Górze – sztuka czasu nadziei* [w:] *Jasna Góra w 20-lecie Pontyfikatu Jana Pawła II*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 1999.
122. Golonka J., *Religijno-patriotyczny zryw Polaków lat osiemdziesiątych w dokumentach i w sztukach przedstawionych z jasnogórskiej skarbnicy* [w:] *Kościół i kultura niezależna*, red. B. Tracz, Katowice 2011.
123. Goldyn P., *Z pół do wolności. Szkice do dziejów opozycji wiejskiej na Ziemi Koninńskiej (1980–1989)*, Konin 2009.
124. Górniak Z., *Podśluch na Jasnej Górze*, „*Trybuna Opolska*”, 16 VI 1990, nr 138 (przedruk „*Agora*”, 1 VII 1990, nr 4).

125. Górny G., Rosikoń J., *300 lat wytrwałości. Warszawska Pielgrzymka Piesza 1711–2011*, Warszawa 2011.
126. Górski K., *Pielgrzymki Kazimierza Jagiellończyka na Jasną Górę*, „Studia Claramontana” 1982, t. 3.
127. Grabara A.S., *Warunki oraz zarys rozwoju gospodarczego miasta Częstochowy*, „Almanach Częstochowy” 1988, Częstochowa.
128. Grajewski A., *Kompleks Judasza. Kościół zraniony. Chrześcijaństwo w Europie Środkowo-Wschodniej między okupacją a kolaboracją*, Poznań 1999.
129. Gruczyński K., *Biskup Michał Klepacz 1893–1967*, Łódź 1993.
130. Gryz R., *Państwo a Kościół w Polsce 1945–1989 na przykładzie województwa kieleckiego*, Kraków 1999.
131. Gryz R., *Pozwolić czy nie? Władzę PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych w latach 1971–1980*, Kielce 2007.
132. Gryz R., *Stosunki państwo-Kościół w Polsce w latach 1956–1972* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2017.
133. Gryz R., *Władzę partyjno-państwowe w Polsce w walce z duchowieństwem (1945–1956)* [w:] *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2004.
134. Grzelak E., *Z problematyki rozdziału kościoła od państwa*, Warszawa 1980.
135. Grzybek S., *Teologiczne podstawy peregrynacji Matki Bożej Częstochowskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983.
136. Gunter G., *Ostatni Wawrzyn. Geneza i dzieje walk na Górnym Śląsku od stycznia do maja 1945 roku*, tłum. G. Bębniak, Oświęcim 2017.
137. Guranowski J., *Częstochowa 26 sierpnia 1956 roku*, „Argumenty” 1958, nr 18.
138. Guranowski J., *Stosunek partii i państwa do Kościoła, religii, ludzi wierzących* [w:] *Religia i laicyzacja. Materiały do studiowania zagadnień światopoglądowych i naukowego ateizmu*, Warszawa 1961.
139. Gurtman C., „Mocny”, *Armia Krajowa – w Częstochowie i w okolicy – Walczy. Wspomnienia*, Częstochowa 1996.
140. Hajdasz J., *Żołnierz Niezłomny Kościoła. Dowody prześladowania arcybiskupa Antoniego Baraniaka kontynuacja filmu „Zapomniane męczeństwo”*, Poznań 2016.
141. Halecki O., *The place of Częstochowa in Poland's millennium*, „The Catholic Historical Review” 1966–1967, nr 52.
142. Halagida I., *Polityka władz komunistycznych wobec Kościoła grekokatolickiego w PRL (etapy i próba ogólnej charakterystyki)* [w:] *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2010.
143. Hatka W., *Oblicze ziemi. Początki Solidarności Rolniczej. Dokumenty, kalendarium wydarzeń*, Bydgoszcz 2007.

144. Hausner W., Kapusta M., *Duszpasterstwo Harcerek i Harcerzy przy kościele pw. św. Idziego w Krakowie w latach 1982–1989* [w:] *Duszpasterstwa środowiskowe w latach 1945–1989: archidiecezja krakowska*, red. C. Kuta, J. Marecki, Kraków 2014.
145. Heliński T., *Notatki z drogi*, „W drodze” 1978, nr 6.
146. *Historyczne tło i aktualny stan stosunków między państwem a kościołem*, Warszawa 1984.
147. Hłodzik S., *Przeciwko propagandzie antyradzieckiej*, „Nowe Drogi” 1983, nr 11–12.
148. Isakowicz-Zaleski T., *Księża wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej*, Kraków 2007.
149. Iwanow N., *Komunizm po polsku. Historia komunistycznej Polski widziana z Kremla*, Kraków 2017.
150. Jabłoński Z., *Udział jasnogórskich paulinów w kształtowaniu życia społeczno-politycznego Częstochowy w latach 1918–1939*, „Studia Claromontana” 2013/2014, t. 31.
151. Jabłoński Z.S., *Duszpasterstwo pielgrzymkowe paulinów*, „Studia Claromontana” 2009, t. 27.
152. Jabłoński Z.S., *Dzieje kultu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983.
153. Jabłoński Z.S., *Jasna Góra a Stolica Apostolska*, „Chrześcijanin w Świecie” 1981, nr 5, Warszawa.
154. Jabłoński Z.S., *Jasna Góra na przełomie epok 1978–1989* [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4: *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007.
155. Jabłoński Z.S., *Jasna Góra na przełomie epok 1978–1995* [w:] *Jasna Góra w 20-lecie Pontyfikatu Jana Pawła II*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 1999.
156. Jabłoński Z.S., *Jasna Góra ośrodek kultu maryjnego (1864–1914)*, Lublin 1984.
157. Jabłoński Z.S., *Jasna Góra w odradzającej się Polsce 1918–1921*, Częstochowa 1998.
158. Jabłoński Z.S., *Kult maryjny na Jasnej Górze w latach 1864–1914*, „Studia Claromontana” 1981, t. 1.
159. Jabłoński Z.S., *Miejsce Jasnej Góry w zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej (1978–1995)*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24.
160. Jabłoński Z.S., *Peregrynacja obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej i inne peregrynacje w polskim modelu duszpasterstwa* [w:] *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchowym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957–2007). Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne. Jasna Góra 4–5 maja 2007*, red. Z.S. Jabłoński, Jasna Góra–Częstochowa 2007.
161. Jabłoński Z.S., *Stąd stawaliśmy się wolni*, Częstochowa 2009.

162. Jabłoński Z.S., *Udział Jasnej Góry w życiu społeczno-politycznym w latach niepodległości (1918–1939)* [w:] *Duchowieństwo polskie w latach niepodległości 1918–1939 i w okresie II wojny światowej*, red. J. Gapys, M.B. Markowski, Kielce 2006
163. Jabłoński Z.S., *W godzinie Apelu z Janem Pawłem II*, Częstochowa 2003.
164. Jabłoński Z.S., *W perspektywie pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II na Jasną Górę* [w:] *Jasna Góra sanktuarium troski o życie narodu. Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne Jasna Góra, 28 kwietnia 2009*, red. Z.S. Jabłoński, Jasna Góra – Częstochowa 2009.
165. Jabłoński Z.S., *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej w XVI w.*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2.
166. Jacher-Tyszkowa A., *Matka Boska Częstochowska w polskiej sztuce ludowej i popularnej. Katalog Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, Kraków 1982.
167. Jackowski A., Pach J., Rudziński J.S., *Jasna Góra*, Wrocław 2004.
168. Jackowski A., *Wstęp*, „Peregrinus Cracoviensis” 1996 (Kraków), z. 3: *Jasna Góra – światowe centrum pielgrzymkowe*.
169. Jankowiak S., *Wielkopolska* [w:] *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006
170. Janyszek Z., *Zakony i zgromadzenia męskie i żeńskie w strukturach diecezjalnych* [w:] *Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięciolate Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000.
171. Jarno W., Lesiakowski K., *Obchody milenium w diecezji łódzkiej (1966–1967)*, Łódź 2017.
172. *Jasna Góra sanktuarium troski o życie narodu. Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne Jasna Góra, 28 kwietnia 2009*, red. Z.S. Jabłoński, Jasna Góra – Częstochowa 2009.
173. Jelonek M., *Mibi vivere Christus. Życie i działalność biskupa pomocniczego diecezji częstochowskiej Stanisława Czajki (1897–1965)*, Częstochowa 2017.
174. Jelowicka J., *Napad na Jasną Górę i Instytut Prymasowski w r. 1958*, „Studia Claromontana” 1993, t. 13.
175. Jelowicka J., *Narodziny Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu na Jasnej Górze w czasach okupacji hitlerowskiej*, „Studia Claromontana” 1987, t. 8.
176. Jelowicka J., *Nawiedzenie polskich parafii przez kopię obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej*, „Studia Claromontana” 1982, t. 2.
177. Jerschina J., *Młodzież i procesy laicyzacji świadomości społecznej*, Warszawa–Kraków 1978.
178. Jędraszewski M., *Teczki na Baraniaka*, t. 1 i 2, Poznań 2009.
179. Jędrzejewski A., *Historia Zakonu Paulinów*, Częstochowa 1940.
180. Kaczmarek K., *Prawda i kłamstwo. Prymas Węgier József Mindszenty*, Poznań–Warszawa 2002.
181. Kaczmarzyk D., *Geneza i następstwa akademickich ślubowań jasnogórskich*, „Studia Claromontana” 1987, t. 8.

182. Kaczorowski A.W., *Kościół wobec rolniczej „Solidarności”* [w:] „Solidarność” *rolników 1980–1989*, red. A.W. Kaczorowski, Warszawa 2010.
183. *Kadra bezpieczeństwa 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwach śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim*, wstęp i red. W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurok, Katowice 2009.
184. Kaliski B., *Archidiecezja gnieźnieńska w czasach komunizmu 1945–1980*, Warszawa 2012.
185. Kapsa J., *Komitet Obywatelski w Częstochowie 1989–1990*, Częstochowa 2010.
186. Kapsa J., *Schyłkowa dekada. Życie codzienne w Częstochowie (1975–1985)* [w:] *Częstochowa w PRL-u*, t. 1, red. J. Kołodziejki, Częstochowa 2018.
187. Kapusta M., *Bogu i Polsce. Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc bliźnim i być posłusznym Prawu Harcerskiemu* [w:] M. Kapusta, F. Musiał, J. Szarek, P. Szubarczyk, D. Walusiak, J. Wąsowicz, *Kościół w godzinie próby 1945–1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, Kraków 2005.
188. Kapuściak B., *Wywiad wojskowy czy polityczny? Zainteresowanie Zarządu II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego „kierunkiem matykańskim”*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 2019, nr 2.
189. Kapuściński J., *Bibliografia biskupa Zdzisława Golińskiego* [w:] *Biskupstwo znaczone krzyżem. W stulecie urodzin Profesora dra hab. Zdzisława Golińskiego Biskupa Częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2010.
190. Kapuściński J., *Działalność piśmiennicza bp. Stefana Bareły w latach 1945–1984*, „Veritati et Caritati” 2014, nr 3, Częstochowa.
191. Kapuściński J., *Obchody Milenium Chrztu Polski na Jasnej Górze (2–4 maja 1966 r.)* [w:] *Rozbudzić pamięć chrztu. Chrzt w historii, teologii i katechezie*, red. R. Ceglarek, M. Borda, Częstochowa 2016.
192. Kapuściński J., *Wspomnienia ks. Serafina Opałki (1911–1986) z czasów drugiej wojny światowej* [w:] *Wspomnienia wojenne 1939–1945 księży diecezji częstochowskiej*, oprac. J. Kapuściński, J. Związek, Częstochowa 2012.
193. Kaźmierczak P., *Klub Inteligencji Katolickiej w Krakowie w latach 1956–1989*, Kraków 2009.
194. Kąkol K., *Kościół w PRL. Elementy ewolucji doktryny*, Warszawa 1985.
195. Kersten A., *Szwedzi pod Jasną Górą 1655*, Warszawa 1975.
196. Kęder W., „Fortalitium Marianum” w czasach konfederacji barskiej 1768–1772, „Studia Claromontana” 1988, t. 9.
197. Kindziuk M., *Historyczne i polityczne aspekty komunikacji społecznej prymasa Józefa Glempa w okresie przelomu w Polsce w latach 1981–1992*, Warszawa 2019.
198. Klimas M., *Pielgrzymki sieradzkie na Jasnej Górze*, Sieradz 2012.
199. Knapiński R., *Tradycje bizantyjskie w ikonie jasnogórskiej* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987.
200. Knieja M., Nowakowska V., *Leśniów*, Częstochowa 2006.
201. *Kobiety z Góry Błogosławieństw. Polki XX wieku w drodze do świętości*, zebrał L. Chojnacki, Niepokalanów 1993.

202. Konopka H., *Porozumienie kwietniowe 1950 r. – sukces komunistów, czy klęska episkopatu?*, „Studia Podlaskie” 1998, t. 8.
203. Kopacz J, Kopacz B., *Biskup Solidarności Edward M. Frankowski*, Stalowa Wola 2007.
204. Kosiński S., *Kardynał August Hlond i Adam Stefan Sapieha w latach 1926–1948* [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1986.
205. Kosmala G., *Ku pokrzepieniu serc! Historia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej z ostrzeszowskiej fary*, „Gazeta Ostrzeszowska”, 1 IV 2019 (Wydanie poświęcone 100-letniemu Jubileuszowi powstania „Gazety Ostrzeszowskiej” 1919–2019).
206. Kostrzewski J., Magdzik W., *Epidemie ospy w Polsce w latach 1953–1963*, „Przegląd Epidemiologiczny” 1964, nr 9.
207. Kostrzewski P., *Polityka władz komunistycznych wobec Kościoła częstochowskiego w latach 1984–1989*, „Veritati et Caritati” 2018, nr 10, Częstochowa.
208. Krakowski S., *Dzieje Częstochowy od początku XII do początku XIX w.* [w:] *Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych*, red. S. Krakowski, Katowice 1964.
209. Królik M.S., *„I słynie cudami...”* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987.
210. Królikowski B., *Fortalicium Marianum albo Szaniec Bogarodzicy na obronę narodu polskiego wystawion spod którego nieprzyjaciel wszelki z konfuzją odejdzie. Opowieść jasnogórska*, Kraków 1984.
211. Krukowski J., *Porozumienia pomiędzy przedstawicielami rządu i Episkopatu Polski z 1950 i 1956 r. Znaczenie i realizacja* [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005.
212. Krupecka M., Olech J., *Sprawa obiektowa „Księżniczka” – zawartość dokumentacji* [w:] *Reprezje wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w PRL. Zagadnienia wybrane*, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2012.
213. Krupski J., *Pielgrzymki i ślubowania młodzieży akademickiej na Jasnej Górze w okresie międzywojennym*, „Studia Claromontana” 1987, t. 8.
214. Kubica B., *Pierwsza koronacja cudownego obrazu Matki Bożej Częstochowskiej*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25.
215. Kucharski W., *Komuniści i Watykan. Polityka komunistycznej Polski wobec Stolicy Apostolskiej 1945–1974*, Warszawa 2019.
216. Kucharski W., *Wielki nieobecny. Kwestia udziału papieża Pawła VI w obchodach milenijnych w Polsce* [w:] *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017.
217. Kucharz E., *Hodegetrie jasnogórskie na Śląsku Opolskim*, Opole 1995.

218. Kuczman K., *Dwa obrazy z okazji pielgrzymki Jana Sobieskiego na Jasną Górę*, „Studia Claromontana” 1983, t. 4.
219. Kuczman K., *Uwagi o tematyce Jasnogórskiej w malarstwie polskim okresu Rozbiorów*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2.
220. Kula H. M., *Grudzień 1970 „oficjalny” i rzeczywisty*, Gdańsk 2006.
221. Kunczyńska-Irackska A., *Ludowe obrazy Matki Boskiej Częstochowskiej*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2.
222. Kurpik W., *Jasnogórska Bogarodzica w malarstwie ikononym*, „Studia Claromontana” 1988, t. 9.
223. Kurpik W., *Jasnogórska Bogurodzica – splendor najwyższy Władysława Opolczyka* [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2001.
224. Kurus A., *Czołgi na przedmieściach. 7 Dywizja Piechoty w obronie Częstochowy 1–3 września 1939 roku*, Oświęcim 2015.
225. Laberschek J., *Świadkowie złożeń na Jasnej Górze cudownego obrazu Matki Boskiej*, „Almanach Częstochowy” 2000, nr 15.
226. Langner J., *Kościół Rzymskokatolicki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Katowice 1987.
227. Langner J., *Kościół Rzymskokatolicki w PRL*, Kraków 1986.
228. Langner T., *Państwo a związki nyznaniowe* [w:] *Organizacja społeczeństwa socjalistycznego w Polsce*, red. A. Łopaska, Warszawa – Poznań 1971.
229. Lasota M., *Donos na Wojtyłę, Karol Wojtyła w teczkach bezpieki*, Kraków 2006.
230. Lorenc G., *Amerykańska Częstochowa*, Doylestown 1989.
231. Łakociński Z., *Oblężenie klasztoru na Jasnej Górze w tradycji i historiografii szwedzkiej*, „Studia Claromontana” 1981, t. 1.
232. Łatka R., *„Bronić Solidarność przed wkraczaniem na tereny polityczne”. Prymas Stefan Wyszyński wobec Solidarności* [w:] *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2018.
233. Łatka R., *„Był człowiekiem dla PRL bardzo niebezpiecznym...” Ordynariusz przemyski, arcybiskup Ignacy Tokarczuk w świetle wspomnień i relacji*, „Glaukopis” 2017, nr 35.
234. Łatka R., *Duszpasterstwo akademickie w polityce władz PRL w latach 1970–1989 na przykładzie województwa krakowskiego* [w:] *To idzie młodość. Młodzież w ideologii i praktyce komunizmu*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski 2016.
235. Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019.
236. Łatka R., *Idea dobra wspólnego i racja stanu w nauczaniu Prymasa Wyszyńskiego* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia*, red. E.K. Czaczkowska, R. Łatka, Warszawa 2019.
237. Łatka R., *Komuniści i Kościół w Polsce „ludowej” w perspektywie centralnej i krakowskiej*, Radzymin–Warszawa 2016.

238. Łatka R., Marecki J., *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów*, Warszawa 2017.
239. Łatka R., *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989*, Kraków 2016.
240. Łepkowski T., *O katolicyzmie i kultcie maryjnym w społeczeństwie polskim XIX stulecia*, „Studia Claromontana” 1987, t. 7.
241. Łukaszuk T.D., *Jasna Góra w literaturze krytycznej do 1964 r.*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24.
242. Macyszyn J., *Kult maryjny w polskiej tradycji żołnierskiej* [w:] *Jasna Góra w dobie potopu. Sanktuarium Matki Bożej za Wazów. Księga Jubileuszu 350-lecia obrony Jasnej Góry 1655–2005*, red. J. Golonka, J. Żmudziński, Częstochowa 2005.
243. (Mai), *Nie ma już pluskiew na Jasnej Górze*, „Express Wieczorny”, 8 XI 1990, nr 216.
244. Majewski M., *Wkład duchowieństwa katolickiego w 100-lecie ruchu harcerskiego w Polsce. Studium na przykładzie działalności liturgiczno-duszpasterskiej kapelanów naczelnych Związku Harcerstwa Polskiego w Polsce w latach 1925–1949*, Legnica 2011.
245. Majka J., *Działalność charytatywno-społeczna Adama Stefana Sapiechy po drugiej wojnie światowej (1945–1951)* [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 1, red. J. Wolny, Kraków 1982.
246. Malik M., *Oswobodzenie Jasnej Góry*, „Wrocławski Tygodnik Katolików” 1980, nr 13.
247. Maliński M., „*Mówię o Was i za Was...*”, „Niedziela”, 8–14 VI 1987 (Wydanie specjalne).
248. *Management of cemetery poses threat of scandal* [w:] *The Pauline Fathers – The Story of the Shrine that Troubled Rome*, Gannett News Service 1979.
249. Maniewska K., *Kościół katolicki w Bydgoszczy wobec prób laicyzacji i dezintegracji społeczeństwa w okresie rządów Edwarda Gierka (1970–1980)*, Warszawa 2007.
250. Marcinkiewicz M., *Duszpasterstwo Akademickie ks. Witolda Andrzejewskiego w Gorzowie Wielkopolskim* [w:] „*Oaza wolności*”. *Duszpasterstwa akademickie w latach siedemdziesiątych XX w.*, red. M. Marcinkiewicz, Szczecin 2011.
251. Mardyla P., *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Kraków 2009.
252. Marecki J., *Atmosfera religijna w miejscu internowania Prymasa Stefana Wyszyńskiego w Stoczku Warmińskim w świetle donosów informatora o pseudonimie „Krystyna”* [w:] „*Bić takiego wroga jak kler*”. *Osoby duchowne i zakonne w miejscach odosobnienia za żelazną kurtyną*, red. M. Grądzka-Rejak, J. Marecki, Kraków 2016.
253. Marecki J., *Wizje patriotyzmu w listach Episkopatu Polski w latach 1949–1981* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia*, red. E.K. Czaczkowska, R. Łatka, Warszawa 2019.
254. Marecki J., *Zakony męskie w Polsce*, Kraków 1997.

255. Marecki J., *Zakony pod presją bezpieki. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego 1944–1975*, Kraków 2009.
256. Marek Ł., „Kler to nasz wróg” *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970*, Katowice 2009.
257. Marek Ł., *Edmund Perek (1927-1992), zastępca naczelnika Wydziału IV KW MO/MSW w Katowicach*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944-1989” 2006, nr 2.
258. Marek Ł., *Wydział IV SB KW MO/WUSW w Katowicach (1962-1989). Struktura, kierownictwo, zakres działania*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944-1989” 2006, nr 1.
259. Marek Ł., Bortlik-Dźwierzynska M., *Za Marksem bez Boga. Laicyzacja życia społecznego w Polsce w latach 1945-1989*, Katowice 2014.
260. Markiewicz S., *Państwo i Kościół w Polsce Ludowej*, Warszawa 1981.
261. Markiewicz S., *Podstawy marksistowskiego religioznawstwa i polityki nyznaniowej PRL*, Warszawa 1988.
262. Markiewicz S., *Polityka Jana XXIII i Pawła VI*, Warszawa 1964.
263. Markiewicz S., *Współdziałanie Kościoła i państwa w świetle teorii i praktyki*, Warszawa 1984.
264. Maślikowski S., *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989 w świetle dokumentów Kurii Metropolitalnej w Częstochowie i Służby Bezpieczeństwa*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29.
265. Matras T., *Jasnogórska Pani w najstarszych utworach polskiej poezji [w:] Maryja matka narodu polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983.
266. Matysiakiewicz R., *Perspektywiczno-przestrzenny i społeczno-gospodarczy rozwój Częstochowy [w:] Częstochowa jej rola i rozwój społeczno-gospodarczy w latach 1918–1978. Praca społeczno-wychowawcza w spółdzielczych osiedlach mieszkaniowych Częstochowy. Materiały z konferencji naukowych WOKI KW PZPR i MINEiS Politechniki Częstochowskiej*, t. 3, red. W. Mielczarek, Częstochowa 1979.
267. Mazowiecki W., *Pierwsze starcie. Wydarzenia 3 Maja 1946*, Warszawa 1998.
268. Mazur J., *Królowa Polski w postudze Prymasa Tysiąclecia – wiodący motyw budowania komunii kościelnej i narodowej [w:] W blasku błogostawionego Jana Pawła II. Jubileusz 300-lecia Warszawskiej Pielgrzymki Pieszkiej na Jasną Górę*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2011.
269. Mazur J., *Spółeczna rola Jasnej Góry w okresie międzywojennym*, „Chrześcijanin w Świecie” 1987, nr 5.
270. Mezglewski A., *Szkołnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944–1980. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2004.
271. Micewski A., *Kościół wobec „Solidarności” i stanu wojennego*, Paris 1987.
272. Micewski A., *Stefan Kardynał Wyszyński (1901–1981)*, Warszawa 2000.
273. Micewski A., *Współtrządzić czy nie kłamać? PAX i ZNAK w Polsce 1945–1976*, Paris 1978.

274. Michalski K., *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012.
275. Mielczarek W., *Kronika lat walki i pracy* [w:] Z. Soluch, E. Ciupisz, W. Mielczarek, H. Ryter, *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej w województwie częstochowskim*, Częstochowa 1978.
276. Mikhailik L., *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939–1956*, Warszawa 2008.
277. Mikołajczyk M., *Biskup Stefan Bareła – Pasterz oddany bez reszty Kościołowi*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 6.
278. Mikołajczyk M., *Kalendarium ważniejszych wydarzeń w życiu księdza biskupa Stefana Bareły* [w:] *Człowiek zawierzenia. Stefan Bareła III biskup częstochowski (1916–1984)*, red. W. Dąbrowska, M. Duda, M. Mikołajczyk, Częstochowa 1986.
279. Mikołajczyk M., *Problemy religijno-moralno-społeczne diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989 wynikające z ówczesnej sytuacji politycznej*, Częstochowa 2002.
280. Mikołajczyk M., *Władza Ludowa a Diecezja Częstochowska*, Częstochowa 2000.
281. Mikołajec J., *Działalność biskupa Franciszka Jopa w diecezji opolskiej (1956–1976)*, Opole 1992.
282. Mirek A., *Siostry zakonne w obozach pracy w PRL w latach 1954–1956*, Lublin 2009.
283. Miroszewski K., „Solidarność” częstochowska [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4: *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007.
284. Miroszewski K., Durka J., Nita M., Związek J., *Po obu stronach Warty. Zarys dziejów Myszka*, Myszków 2010.
285. Misztal H., Mezglewski A., *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań* [w:] *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Symposium Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005.
286. Mizera S., *Udział klasztoru jasnogórskiego w przemianach gospodarczo-społecznych XIX-wiecznej Częstochowy (1815–1865)*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2.
287. Morawski K., *Chrześcijaństwo w socjalizmie – doświadczenia i perspektywy*, „Nowe Drogi” 1984, nr 10.
288. Mozga J., *Brat Tarysiejusz Łuczynski (1938–1987) niedoceniony bohater paulińskiej wspólnoty na tle problemów inwigilacji jasnogórskiego klasztoru*, „Studia Claromontana” 2019, t. 34.
289. Mozga J., *Jasna Góra w sychłkowym okresie totalitaryzmu komunistycznego i odmiennej rzeczywistości politycznej*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24.
290. Musiał F., *Pion antywyznaniowy WUBP w Krakowie (1945–1952). Rekonesans badawczy* [w:] *Przeciw Kościołom i religii. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wo-*

- jęwódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946–1952*, Kraków 2006.
291. Myslek W., *Kościół katolicki i Tysiąclecie*, Warszawa 1963.
292. Myslek W., *Kościół współczesny*, Warszawa 1963.
293. Myslek W., *Polityka episkopatu [w:] Problemy religii i laicyzacji. Podręcznik dla Studium Zagadnień Religioznawczych*, Warszawa 1967.
294. Myslek W., *Polityka wyznaniowa Polski Ludowej [w:] Polityka wyznaniowa: tło – warunki – realizacja*, red. W. Myslek, M.T. Staszewski, Warszawa 1975.
295. Myslek W., *Stosunek PZPR do religii i ludzi wierzących [w:] Wybrane problemy marksistowskiego religioznawstwa*, red. J. Grudzień, Warszawa 1972.
296. Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.
297. Myszor J., *Miejsce Jasnej Góry w pobożności ludu górnośląskiego w XIX i na początku XX wieku*, „Studia Claromontana” 1987, t. 7.
298. Nalaskowski J., *Jana Pawła II teologia jasnogórskiego sanktuarium [w:] W blasku błogosławionego Jana Pawła II. Jubileusz 300-lecia Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej na Jasną Górę*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2011.
299. Nazarewicz R., *Nad górną Wartą i Pilicą. PPR, GL i AL w okręgu częstochowsko-piotrkowskim w walce z hitlerowskim okupantem (1942–1945)*, Warszawa 1964.
300. Nir R., *Obchody Millenium w Stanach Zjednoczonych [w:] Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016.
301. Nitschke B., *Działalność Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” wobec polskiej emigracji w latach 1955–1970*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Lublin 2012, vol XIX,1, sectio K. Nocoń T., 272 *Pieszna Warszawska Pielgrzymka na Jasną Górę*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 2.
302. Noszczak B., *Dylematy tożsamości. Warszawski KIK w życiu społeczno-politycznym PRL w latach 1980–1989 [w:] Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń działań niezależnych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, red. K. Bialecki, Warszawa–Poznań 2014.
303. Noszczak B., *Kryptonim „Fala” – działania SB prowadzone w związku z potajemnym wynieśieniem Obrazu Nawiedzenia z Jasnej Góry (14–20 czerwca 1972 r.)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, nr 4.
304. Noszczak B., *Mój Naród. Polska i Polacy w milenijnym programie prymasa Stefana Wyszyńskiego (1956–1966/1967) [w:] Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia*, red. E.K. Czaczkowska, R. Łatka, Warszawa 2019.
305. Noszczak B., *Niepodległościowa ewangelizacja. Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967) jako forma kontestacji systemu społeczno-politycznego PRL [w:] Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2018.

306. Noszczak B., *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, Warszawa 2008.
307. Noszczyk J., *Huta w latach 1945–1989 oraz jej rola w rozwoju Częstochowy i regionu* [w:] *Częstochowa w PRL-u*, t. 1, red. J. Kołodziejski, Częstochowa 2018.
308. Nowak S., *Łaska nawiedzin Kościoła częstochowskiego przez Piotra naszych czasów – Pielgrzymki Ojca Świętego Jana Pawła II i Benedykta XVI na Jasną Górę i do Częstochowy*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 6.
309. Nowak S., *Teologia Kościoła Częstochowskiego* [w:] *Pamiętnik Jubileuszu Kościoła Częstochowskiego*, red. B. Czemko, Częstochowa 2001.
310. Nowakowska Majcher M., *Opozycja w regionie częstochowskim 1981–1989*, Częstochowa 2009.
311. Olaszek J., „Solidarność” Rolników Indywidualnych 1981–1989 [w:] „Solidarność” rolników 1980–1989, red. A.W. Kaczorowski, Warszawa 2010.
312. Olczyk A., *Biografia i pasterska posługa bp. Stefana Bareły w diecezji częstochowskiej na tle odniesień do korzeni rodzinnych*, „Veritati et Caritati” 2014, nr 3.
313. Oleksik A., *Silva rerum – pokłosie*, Jasienica 2011.
314. Olszewski D., *Pobożność pątnicza w polskiej kulturze religijnej przełomu XIX i XX wieku*, „Studia Claromontana” 1987, t. 7.
315. Orman M., *Po drugiej stronie furty*, „Niedziela”, 2 II 2020, nr 5.
316. Osipowa I., *Losy katolików rosyjskich 1918–1956* [w:] *Skazani jako „szpiegdy Watykanu”. Z historii Kościoła katolickiego w ZSRR 1918–1956*, red. R. Dzwonkowski, Ząbki 1998.
317. Osipowa I., *Skazani jako szpiegdy Watykanu* [w:] *Skazani jako „szpiegdy Watykanu”. Z historii Kościoła katolickiego w ZSRR 1918–1956*, red. R. Dzwonkowski, Ząbki 1998.
318. Osuchowski J., *Państwo ludowe a Kościół rzymskokatolicki w Polsce w latach 1944–1948. Studium z zakresu stosunków władzy*, Warszawa 1981.
319. Osuchowski J., *Rozdział kościoła od państwa* [w:] *Problemy religii i laicyzacji. Podręcznik dla Studium Zagadnień Religioznawczych*, Warszawa 1967.
320. Pach J., Robak W., Tomziński J., *Jasna Góra. Sanktuarium Matki Bożej. Przewodnik*, Częstochowa 2001.
321. Pacholski S., *Panorama dziejów Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej* [w:] *W blasku błogosławionego Jana Pawła II. Jubileusz 300-lecia Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej na Jasną Górę*, red. Z.S. Jabłoński, Częstochowa 2011.
322. Paczkowski A., *Od sfalowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski. Szkice do portretu PRL*, Kraków 1999.
323. Paczkowski A., *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2006.
324. Pańko G., *Jezuickie Duszpasterstwa Akademickie Wrocławia i Opola w latach 1950–1989 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa. Zarys problematyki* [w:] *Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej*, red. A.P. Bieś, F. Musiał, Kraków 2014.

325. Parzyński J., *Ruch harcerski Rzeczypospolitej 1983–1989*, Kraków 1991.
326. Pasternak F., *Historia kodyfikacji konstytucji Zakonu Paulinów od 1308–1930 r.*, „Nasza Przeszłość” 1969, nr 31.
327. Patelski M., „Czynni strażnicy demokracji” ludowej. *Urząd cenzury w województwie opolskim 1950–1990*, Opole 2019.
328. Patelski M., *Niezależne Zrzeszenie Studentów w Opolu 1980-1990. Zarys działalności na tle dziejów lokalnego środowiska akademickiego*, Opole 2010.
329. Pawelczyk-Dura K., *Antymilenijny charakter majonowych obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na obszarze Częstochony* [w:] *1050-lecie chrztu polski w wymiarze ogólnopolskim i regionalnym*, red. A. Wróbel, A. Piasta, Piotrków Trybunalski–Tomaszów Mazowiecki 2016.
330. Pawlicka K., *Polityka władz wobec Kościoła katolickiego (grudzień 1970–październik 1978)*, Warszawa 2004.
331. Pawłowicz Z., *Kościół i państwo w PRL (1944–1989)*, Gdańsk 2004.
332. Piersiak R., *O rozwoju urbanistycznym miasta*, „Ziemia Częstochowska” 1961, t. 4.
333. *Piesza Pielgrzymka Krakowska na Jasną Górę 1981–2001*, oprac. J. Gubała, A. Krajewska, A. Bac, współpraca A. Ogiegło, Kraków 2002.
334. Pietrzykowski J., *Generał Leopold Okulicki. Pobyt w Częstochowie w 1944 r.*, „Almanach Częstochowy” 1993.
335. Pietrzykowski J., *Jasna Góra w okresie I wojny światowej 1914–1918*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2.
336. Pietrzykowski J., *Salezjanie w Polsce 1945–1989*, Warszawa 2007.
337. Pietrzykowski J., *Wieczne światło. Z dziejów Jasnej Góry i Częstochony w latach 1914–1945*, „Almanach Częstochowy” 1990.
338. Pirożyński M., *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1937.
339. Plątek J., *Paulini – studzy Jasnogórskiej Kany* [w:] *Tysiąc wielką chlubą naszego narodu*, red. K. Kunz, Częstochowa 1991.
340. Plątek J.S., *Dzieje paulinów XX wieku – życie i działalność*, Częstochowa 2003.
341. Plątek J.S., *Wybrane zagadnienia z historii i duchowości paulinów*, Częstochowa 2009.
342. Plątek J.S., *Życie muzyczne na Jasnej Górze w XX wieku*, „Studia Claromontana” 2002, t. 20.
343. Płowiecki J., *Wyzwolenie Częstochowy 1945*, Warszawa 1973.
344. Podejko P., *Kapela wokalnie-instrumentalna na Jasnej Górze*, „Studia Claromontana” 2001, t. 19.
345. Polak W., *Polityka władz państwowych w Polsce wobec Kościoła katolickiego przed i w czasie trwania Soboru Watykańskiego II (1956–1965)* [w:] *Studia Soborowe. Historia i nauczanie Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2013.
346. Polewoj B., *Jak starszy sierżant Korolkow ocalił klasztor jasnogórski*, „Tygodnik Powszechny” 1972, nr 18.
347. Pomykało W., *10 razy o problemach laicyzacji*, Warszawa 1971.

348. Porwoł P., *Pielgrzymki z Górnego Śląska na Jasną Górę podczas akcji plebiscytowej (1919–1921)*, „Studia Claromontana” 2017/2018, t. 33.
349. Potykanowicz-Suda L., *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim 1945–1970*, Warszawa 2011.
350. Póltawska W., „*By rodzina była Bogiem silna...*” Na kanwie „Listu do Rodzin” *Ojca Świętego Jana Pawła II*, Częstochowa 2003.
351. Póltawska W., *I boję się snów*, Częstochowa 1998.
352. Póltawska W., *Samo życie*, Częstochowa 2007.
353. Prokop K.R., *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej. Leksykon biograficzny*, Kraków 1998.
354. Przewłoka A., *Kluby Inteligencji Katolickiej w województwie katowickim 1956–1989*, Katowice 2016.
355. Przybecki A., *Urządzeniem się Kościoła w środowisku akademickim. W poszukiwaniu koncepcji duszpasterstwa studentów w Polsce*, Poznań 1986.
356. Przybysz M., *Kościół rzymskokatolicki w Łodzi w latach 1945–1956*, Łódź 2007.
357. Przytułska W., *O posłannictwie nauczycieli na Jasnej Górze*, „Argumenty” 1958, nr 15.
358. Ptaszycka-Jackowska D., Jackowski A., Gospodarek U., *Pieszę pielgrzymowanie na Jasną Górę*, „Peregrinus Cracoviensis” 1998, z. 6.
359. Ptaszycka-Jackowska D., Jackowski A., *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu Częstochowy*, Kraków 1998.
360. Racinowski D., *Sanktuarium Matki Bożej Zwycięskiej w Brdowie*, Brdów 2017.
361. Radecki A., *Pieszą Pielgrzymka Wrocławska 1981–1989*, Mokrzeszów 1990.
362. Radecki A., *Pieszą pielgrzymka wrocławska na Jasną Górę 1981–1994*, „Studia Claromontana” 1996, t. 16.
363. Raina P., *Arcybiskup Bronisław Dąbrowski. Portret*, Warszawa 2008.
364. Raina P., *Arcybiskup Dąbrowski – rozmowy watykańskie*, Warszawa 2001.
365. Raina P., *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1972*, Warszawa 2004.
366. Raina P., *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1973*, Warszawa 2004.
367. Raina P., *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: *Lata 1945–59*, Poznań 1994.
368. Raina P., *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: *Lata 1960–74*, Poznań 1995.
369. Raina P., *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 3: *Lata 1975–89*, Poznań–Pelplin 1996.
370. Raina P., *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 1, Londyn 1979
371. Raina P., *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 2, Londyn 1986.
372. Raina P., *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 3, Londyn 1988.
373. Rakoczy E., *I Kongres związku solidarności polskich kombatanów w 1981 roku*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24.
374. Rakoczy E., *Jasnogórska Pani Tyś naszą Hetmanką*, Warszawa 2018.

375. Rakoczy E., *Jasnogórski ryngraf jako znak ojczyzny w ikonografii i poezji polskiej*, „Studia Claromontana” 2003, t. 21.
376. Rechowicz M., *Sanktuarium jasnogórskie a rozwój świadomości narodowej*, „Ateneum Kapłańskie” 1982, t. 99.
377. Reczek R., *Pielgrzymowanie w PRL na przykładzie pieszych pielgrzymek Duszpasterstwa Rolników Diecezji Gorzowskiej z Klenicy do Częstochowy w latach 1984–1989*, Poznań 2016.
378. Reczek R., *Władze wobec ruchu pielgrzymkowego na przykładzie organizacji pierwszej diecezjalnej pielgrzymki rolników z sanktuarium w Klenicy do Częstochowy [w:] Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1980–1989 (Studia i materiały poznańskiego IPN, t. XXXVII)*, Poznań–Warszawa 2016.
379. Rogowska B., „Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich” oraz obchody 1000-lecia państwa polskiego w świetle dokumentów PZPR [w:] *Propaganda antykościelna w Polsce w latach 1945–1978*, red. S. Dąbrowski, B. Rogowska, Wrocław 2001.
380. Rogozińska M., *Polowanie na Matkę*, Częstochowa 2018.
381. Rotarski W., *Jasna Góra, klasztor oo. Paulinów (Zakon św. Pawła Pierwszego Pustelnika) w Częstochowie* [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 4, red. J. Olaszek, T. Kozłowski, G. Wołek, K. Dworaczek, P. Zwiernik, Warszawa 2020.
382. Rotarski W., *NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 6: *Polska Południowa*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.
383. Rotarski W., *Zarys historii NSZZ „Solidarność” w Myszkowie w latach 1980–1990*, „Zeszyty Myszkowskie” 2017, nr 4, Myszków.
384. Rozanow Z., *Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987.
385. Rozanow Z., Smulikowska E., *Artystyczne dzieje Jasnej Góry* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987.
386. Rozanow Z., Smulikowska E., *Zabytki Sztuki Jasnej Góry. Architektura. Rzeźba. Malarstwo*, Katowice 2009.
387. Rożej S., *Charyzmat miejsca*, „W drodze” 1979, z. 8.
388. Rożej S., *Teologiczno-biblijne refleksje nad obrazem jasnogórskim*, „Ateneum Kapłańskie” 1982, nr 1.
389. Rożej S.J., *Dzieje Obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983.
390. Różańska-Gambal B., *Występowanie epidemii ospy prawdziwej na świecie od czasów starożytnych po współczesne*, „Medycyna Nowożytna” 2008, t. 15, nr 1–2.
391. *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór dokumentów*, red. W.P. Wlazlak, A. Sznajder, Katowice 2009.

392. Ruchlewski P., *Działania Służby Bezpieczeństwa podczas toruńskiego festiwalu „Sacrosong 73”* [w:] *Diecezja chełmińska w czasach komunizmu (1945–1990)*, red. W. Polak, W. Rozynkowski, J. Sziling, Pelplin 2008.
393. Ruchlewski P., *Działania władz państwowych wobec Kościoła katolickiego w Toruniu oraz wybranych parafii diecezji chełmińskiej w latach 1956–1990*, Toruń 2017.
394. Rumiński A., *Królowa Polski*, „Niedziela”, 2–8 V 1948, nr 18.
395. Rutkowski P., *Polscy biskupi jako ojcowie Soboru Watykańskiego II*, Warszawa 2014.
396. Rymar D.A., *Środowisko duszpasterstwa akademickiego z zasobu Archiwum Państwowego w Gorzowie Wielkopolskim* [w:] *„Oaza wolności”. Duszpasterstwa akademickie w latach siedemdziesiątych XX w.*, red. M. Marcinkiewicz, Szczecin 2011.
397. Rynio A., *Wychowanie patriotyczne w nauczaniu Sługi Bożego Kardynała Stefana Wyszyńskiego* [w:] *Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia*, red. E.K. Czaczkowska, R. Łatka, Warszawa 2019.
398. Ryszka C., *Bliźni. W 350. rocznicę zwycięskiej obrony*, Częstochowa 2005.
399. Ryszka C., *Idźcie wierna Warszawa. 300 lat Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej*, Częstochowa–Warszawa 2010.
400. Ryter H., *Z działalności Polskiej Partii Robotniczej w Częstochowie i w powiecie częstochowskim w latach 1945–1948*, „Ziemia Częstochowska” 1980, t. 13: *PPR w regionie częstochowskim*.
401. *Shrewd Monk Raises Shrine Funds* [w:] *The Pauline Fathers – The Story of the Shrine that Troubled Rome*, Gannett News Service 1979.
402. Siembieda M., *Watergate na Jasnej Górze*, „Wokanda” 1990, nr 15.
403. Siemczyc S., *Przesąd, ciemnota, zaboron*, „Argumenty” 1958, nr 9/10.
404. Sienkiewicz J.W., *Polska sztuka i polscy artyści wobec obchodów Millenium chrztu Polski na emigracji* [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016.
405. Sikora M., *Kierunki działań operacyjnych Służby Bezpieczeństwa wobec inteligencji technicznej na przykładzie kadry naukowej Politechniki Śląskiej i Politechniki Częstochowskiej*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2007, nr 1.
406. Sikorski J., *Gaude Mater Polonia. Administracja partyjno-państwowa na Ziemi Lubuskiej w zenicie milenijnej rywalizacji*, Gorzów Wielkopolski 2016.
407. Sikorski J., *Państwo – Kościół na Ziemi Lubuskiej w latach 1956–1958*, „Zeszyty Naukowe” (Gorzów Wielkopolski) 2008, t. 2, Seria Nauki Humanistyczne, nr 1.
408. Sikorski T., *„Sensus catholicus”. Orientacje ideowe powojennych legalnych środowisk katolików świeckich w Polsce Ludowej. Zbliżenia i oddalenia* [w:] *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy – aktywność – myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014.

409. Siudy T., *Komisja Maryjna Episkopatu Polski w służbie polskiej drogi maryjnej* [w:] *Na polskiej drodze maryjnej*, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Częstochowa–Pańsierbiec 2007.
410. Skowron A., *Klub Inteligencji Katolickiej w Mielcu w latach 1981–2000* [w:] *Klub Inteligencji Katolickiej w Mielcu w latach 1981–2011. Trzydziestolecie działalności*, Mielec, 2013.
411. Słabig A., „Sytuacja jest w naszych rękach”. *Działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec Ukraińców w latach 1944–1989*, Słupsk 2018.
412. Smagacz A., *Człowania soborowe formą duchowej obecności Kościoła polskiego na Soborze Watykańskim II*, „Resovia Sacra” 2014, t. 21.
413. Smoliński A., *Kult Najświętszej Maryi Panny Jazłowieckiej w 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich oraz w 9 Pułku Ułanów Małopolskich Wojska Polskiego Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 1, red. J. Durka, Kalisz 2014.
414. Smoliński A., *Pod opieką Matki Boskiej Ostrobramskiej. Nazwa i sztandar 10 Pułku Ułanów Litewskich. Przyczynek do dziejów kawalerii Wojska Polskiego z lat 1918–1939* [w:] *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 2, red. J. Durka, Kalisz 2018.
415. Smoliński A., *Przyczynek do dziejów votum złożonego przez 9 Pułk Ułanów Małopolskich u stóp Pani Jazłowieckiej w sierpniu 1939 r.*, „Studia Claromontana” 2013/2014, t. 31.
416. Smoliński M.G., *Biskup negocjator Zygmunt Choromański (1892–1968). Biografia niepolityczna?*, Warszawa 2014.
417. Smuga A., Wormiński J., *Akcje na pielgrzymach*, „Argumenty” 1959, nr 33.
418. Smuga A., Wormiński J., *Kulisy pewnego zjazdu*, „Argumenty” 1958, nr 19.
419. Smulikowska E., *Skarbiec Jasnogórski – narodu skarbnica* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987.
420. Snoch B., *Częstochowa w latach pierwszej wojny światowej (1914–1918)*, „Almanach Częstochowy” 2008.
421. Sowiński P., *Komunistyczne święto. Obchody 1 maja w latach 1948–1954*, Warszawa 2000.
422. Stachnik J., *Z dziejów konspiracji antykomunistycznej w Częstochowie (1945–1956)*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie” 1993, z. 6.
423. Staniek K., *Miasto słońca*, „Dziennik Polski” 1958, nr 165.
424. Stańczyk M., *Częstochowa stolicą rozwijającego się województwa* [w:] *Częstochowa w PRL-u*, t. 1, red. J. Kołodziejski, Częstochowa 2018.
425. Starzyńska M., *Sześć wieków jednego panowania*, Warszawa 1983.
426. Staszewski M.T., *Państwo a związki wyznaniowe w europejskich krajach socjalistycznych*, Warszawa 1976.
427. Stefaniak M., „Wyraźcie zgodę na jego przeniesienie”. *Działalność lokalnych struktur aparatu represji w Szczecinie wobec o. Huberta Czumy w latach 1973–1979* [w:]

- „*Oaza wolności*”. *Duszpasterstwa akademickie w latach siedemdziesiątych XX w.*, red. M. Marcinkiewicz, Szczecin 2011.
428. Stefaniak R., *Generalowie Drugiej Rzeczypospolitej a Jasna Góra Znycięstwa*, Częstochowa 2009.
429. Stehle H., *Tajna dyplomacja Watykanu*, Warszawa 1993.
430. Stomma S., *Borys Polewoj i Jasna Góra 1945*, „Tygodnik Powszechny” 1970, nr 7.
431. Stopniak F., *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej na Lubelszczyźnie i Podlasiu w latach 1815–1914*, „Studia Claromontana” 1981, t. 2.
432. Stroba J., *Ewangelizacja w warunkach sekularyzacji. Wykłady – listy pasterskie – homilie – przemówienia*, Poznań 1988.
433. Stróżyna K., *Oreędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich. Reakcje władz w świetle dokumentów partyjnych i materiałów Służby Bezpieczeństwa we Wrocławiu* [w:] *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie*, red. S.A. Bogaczewicz, S. Krzyżanowska, Wrocław 2004.
434. Struzik Z., *Obrona wolności narodu księdza Kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski. W 100. rocznicę odzyskania niepodległości 1918–2018*, Warszawa 2018.
435. Strzelecki S., *O pogłębienie kultu obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej*, „Homo Dei” 1986, nr 2.
436. Szafraniec K., *Doylestown, PA. Stolica Bucs County*, „Jasna Góra” 1968, Doylestown, nr 1.
437. Szczyпка J., *Jan Paweł II. Rodowód*, Warszawa 1989.
438. Sznajder A., *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej w latach 1945–1989*, Katowice 2016.
439. Sznajder A., *Jasna Góra* [w:] *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006.
440. Sznajder A., *Katowicka SB wobec kurii biskupiej w Częstochowie w latach 1962–1975* [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, red. A. Dziurok, Warszawa 2009.
441. Sznajder A., Właźlak W.P., „*Postanowiono żałatwić odmownie...*” *Budownictwo sakralne w diecezji częstochowskiej (1957–1989). Wybór dokumentów*, Katowice–Częstochowa–Rzeszów 2008.
442. Sznajder A., Właźlak W.P., *Bp Franciszek Musiel. Kościół ma obowiązek mówienia prawdy...* [w:] *W obronie ojczyzny i Kościoła. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. J. Marecki, F. Musiał, Kraków 2008.
443. Szpak J., *Dzieje Sanktuarium i Klasztoru Paulinów w Leśniewie*, Jasna Góra–Leśnów 2007.
444. Szpytma M., *Duszpasterstwo Rolników w archidiecezji krakowskiej w latach 1982–1989* [w:] *Duszpasterstwa środowiskowe w latach 1945–1989: archidiecezja krakowska*, red. C. Kuta, J. Marecki, Kraków 2014.

445. Szuba L., *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002.
446. Szumilo M., *Roman Zambrowski 1909–1977*, Warszawa 2014.
447. Szwedzik A., *Rodzina w nauczaniu bp. Stefana Bareły*, „Veritati et Caritati” 2014, nr 3, Częstochowa.
448. Śledzianowski J., *Ksiądz Czesław Kaczmarek Biskup Kielecki 1895–1963*, Kielce 2008.
449. Śmierzchalski-Wachocz D., *Partia komunistyczna wobec Kościoła i przejawów wiary katolickiej w swoich szeregach na przykładzie Środkowego Nadodrza w latach 1945–1989*, [brak miejsca i daty wydania].
450. Śmietanka-Kruszelnicki R., *Podziemie i konspiracja 1945–1949* [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4: *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007.
451. Tadej K., *Jestem najszcześniejszym człowiekiem!*, „Niedziela”, 25 XI 2018, nr 47.
452. Terlecka W., *Biskup Stefan Bareła i świecy*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 6.
453. Thiriet D., *Markus czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu (1950–1956)*, tłum. J. Pysiak, Warszawa 2002.
454. Thiriet D., *Walka ideologiczna zjednoczonej partii robotniczej z Jasną Górą w czasach apogeum stalinizmu 1950–1956*, „Studia Claromontana” 2006, t. 24.
455. Toborek T., *Stanisław Sojczyński i Konspiracyjne Wojsko Polskie*, Łódź 2007.
456. Tokarz G., *Sprawa biskupa Czesława Kaczmarka w propagandzie PZPR* [w:] *Propaganda antykościelna w Polsce w latach 1945–1978*, red. S. Dąbrowski, B. Rogowska, Wrocław 2001.
457. Tomoń S., *Fundacja klasztoru i kościoła pw. ŚŚ. Barbary i Andrzeja ap. w Częstochowie w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Studia Claromontana” 2005, t. 23.
458. Tomziński J., *Dyrygent Jasnogórskiej Pani*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 9.
459. Tomziński J., *Jasna Góra. Informator*, Jasna Góra 1981.
460. Tomziński J., *Jasnogórska Maryja w życiu i służbie ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski*, „Studia Claromontana” 1982, t. 2.
461. Tomziński J., *Kronika Jasnogórska roku 1983*, „Jasna Góra” 1984, Częstochowa, nr 4.
462. Tomziński J., *Prymas Millenium* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987.
463. Tracz B., Ciupa R., *Kultura niezależna w Kościele*, Katowice 2011.
464. Tracz B., *Hippiersi, kudłacze, chwasty. Hipisi w Polsce w latach 1967–1975*, Katowice–Kraków 2014.
465. Trąba M., *Biskup Zdzisław Goliński w świetle akt Służby Bezpieczeństwa przechowywanych w archiwach Instytutu Pamięi Narodowej* [w:] *Biskupstwo znaczone krzyżem. W stulecie urodzin Profesora dra hab. Zdzisława Golińskiego Biskupa Częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2010.

466. Trąba M., *Główne założenia i cele działań SB wobec peregrynacji kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w archidiecezji krakowskiej (1967–1968)* [w:] *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą. Studia i materiały*, t. 2, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2008.
467. Truszczyński M., *PRL a Kościół rzymskokatolicki. Mechanizmy władzy, sposoby represji. Studium wybranych przypadków z lat 1944–1989*, Szulborze Wielkie 2010.
468. Trzaskowska G., *Na drugiej linii. Epidemia ospy prawdziwej w Polsce w 1963 r. w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2014, t. 69, nr 2.
469. Uchman J., *Koegzystencja groteski i polityki – „Kwadratura koła” Toma Stopparda*, „Tekstualia” 2014, nr 4.
470. Urban W., *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815–1965)*, Romae 1966.
471. Usakiewicz E., *Częstochowa w obliczu zagadnień regulacyjnych*, „Ziemia Częstochowska” 1947, t. 3.
472. *Vatican Probers Shocked at Pauline fiscal chaos* [w:] *The Pauline Fathers – The Story of the Shrine that Troubled Rome*, Gannett News Service 1979.
473. Wachlewski B., *Cudzoziemiec i sługa narodu*, „Argumenty” 1959, nr 44.
474. Wagner B., *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2009.
475. Walczak J., *Jasna Góra w życiu narodowym i politycznym Drugiej Rzeczypospolitej 1919–1939*, „Studia Claromontana” 1998, t. 18.
476. Walczak J., *Obóz władzy w Częstochowie i powiecie częstochowskim 1945–1946/1947* [w:] *Z dziejów najnowszych Częstochowy*, red. R. Szwed, W. Palus, Częstochowa 1995.
477. Waligóra G., *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981*, Warszawa 2006.
478. Wallmann S., *Zarys monografii gospodarczej m. Częstochowy*, „Ziemia Częstochowska” 1947, t. 3.
479. Waldoch M., *Konflikt polityczny w środowisku Polonii nowozelandzkiej na tle obchodów Milenium Chrztu Polski* [w:] *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017.
480. Wardzyński M., *Ośrodek rzeźbiarski w Częstochówce pod Jasną Górą 1620–1705*, t. 1 i 2, Warszawa 2009 („Rzeźba nowożytna w kręgu Jasnej Góry i Polskiej Prowincji Zakonu Paulinów”, t. 1).
481. Warso A., *Przystosowanie czy obrona w rzeczywistości pojaltańskiej* [w:] *Prymas Tysiąclecia w komunistycznym państwie*, red. Z. Zieliński, Radom 2003.
482. Ważniewski W., *Zło dobrem zwyciężaj. Polityka przemocy państwowej wobec Kościoła katolickiego w Polsce 1945–1970*, Warszawa 2014.
483. Wąsowicz J., *Ogólnopolskie Pielgrzymki Świata Pracy na Jasną Górę w latach 1983–1989 w świetle prasy drugiego obiegu*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29.

484. Wąsowicz J., *Religijność „Solidarności” w latach 1980–1981* [w:] *Państwo – religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, t. 1, red. J. Durka, Kalisz 2014.
485. Wąsowicz J., *Troska salezjanów o bpa Antoniego Baraniaka SDB w okresie jego internowania w Marszałkach (29 grudnia 1955 r. – 1 kwietnia 1956 r.)*, „Seminare” 2014, nr 1.
486. Weigel G., *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, Kraków 2006.
487. Wejman G., *Arcybiskup Kazimierz Majdański (1916–2007). Rys biograficzny* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989/1990, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2019.
488. Wejman G., *Organizowanie struktur kościelnych na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1972* [w:] *Kościół katolicki w realiach władzy komunistycznej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2011.
489. Wernic A., *Żołnierze II Rzeczypospolitej w holdzie Królowej Polski*, „Chrześcijaнин w Świecie” 1987, nr 5.
490. Werra Z., *Współczesne próby anihilacji chrześcijańskiej tożsamości Polaków na przykładzie zbrodni katyńskiej. Studium historyczno-społeczne*, Koszalin 2015.
491. Węgrzyn D., *Wytyczne do pracy operacyjnej Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie z 1945 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1.
492. Widera M., *Życie i działalność biskupa Miłostawa Jana Kotodziejczyka (1928–1994)*, Częstochowa 2015.
493. Wieczorek E., *Rola ludzi świeckich w doskonaleniu porządku spraw doczesnych według pism biskupa Teodora Kubiny*, Częstochowa 2011.
494. Wijaczka J., *Potop szwedzki w świadomości historycznej Polaków*, „Czasy Nowożytny” 2010, t. 23.
495. Wilk S., *Stolica Apostolska wobec Ziem Zachodnich i Północnych Polski po II wojnie światowej* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 1: 1945–1956, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2016.
496. Witkowska A., *Kult jasnogórski w formach pątniczych do połowy XVII wieku*, „Studia Claromontana” 1984, t. 5.
497. Wlazlak W., *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie działalności biskupa Zdzisława Golińskiego (1951–1963)*, Kraków 2000.
498. Wlazlak W.P., *Działalność administracyjno-terytorialna biskupa Zdzisława Golińskiego w Diecezji Częstochowskiej (1951–1963)* [w:] *Biskupstwo znaczone krzyżem. W stulecie urodzin Profesora dra hab. Zdzisława Golińskiego Biskupa Częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2010.
499. Wlazlak W.P., *Wstęp* [w:] „Solidarność”, *opozycja i opór społeczny w Regionie Częstochowskim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa (1980–1990). Wybór dokumentów*, wstęp, wybór i opracowanie W.P. Wlazlak, Częstochowa 2012.
500. Wojcieszek E., *Wojsko Polskie dla Matki Boskiej Częstochowskiej. Ordery Virtuti Militari jako vota Wojska Polskiego dla Matki Boskiej Częstochowskiej z okazji 600-lecia*

- Klasztoru oo. Paulinów 3 maja 1976 r.*, [w:] „Tys naszą Hetmanką...”. *Jasnogórskie drogi do niepodległości*, red. A. Czajkowska, E. Mika, Częstochowa 2020.
501. Wojtyła K., *Komentarz teologiczno-duszpasterski do Aktu dokonanego na Jasnej Górze dnia 3 maja 1966 r.*, „Ateneum Kapłańskie” 1972, z. 1–2.
502. Wolny J., *Arcybiskup Adam Stefan Sapieha w obronie narodu i Kościoła polskiego w czasie II wojny światowej* [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1986.
503. Wolny J., *Ostatnie lata działalności kościelnej Adama Stefana Sapiehy* [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1986.
504. Wrona J., *Praktyki religijne w warunkach PRL* [w:] *Życie codzienne w PRL*, red. M. Choma-Jusińska, M. Kruszyński, T. Osiński, Lublin–Warszawa 2019.
505. Wróblewski A., Wróblewski A.K., *Czerwone i czarne albo w procesie Częstochowy świadków nie ma*, „Nowa Kultura”, 4 VIII 1957, nr 31.
506. Wrzeszcz M., *Paweł VI. Szkice do portretu wielkiego papieża*, Warszawa 1988.
507. Wysocki W.J., *Osaczenie Prymasa. Kardynał Stefan Wyszyński jako „podopieczny” aparatu bezpieczeństwa w latach 1953–1956*, Warszawa 2002.
508. Wyszyński S., *Kościół w służbie Narodu*, Rzym 1981.
509. *Z więzienia na stolice arcybiskupią. Arcybiskup Antoni Baraniak 1904-1977*, red. Z. Zieliński, Poznań 2010.
510. Zabraniak S., *Rys biograficzny biskupa Zdzisława Golińskiego* [w:] *Biskupstwo znaczone krzyżem. W stulecie urodzin Profesora dra hab. Zdzisława Golińskiego Biskupa Częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2010.
511. Zajac E., „Specyficzne środki”, „Tygodnik Powszechny” 2008, nr 3, Specjalny Dodatek „Kroniki zapowiedzianej śmierci”, red. W. Pięciak, P. Litka, F. Musiał, Kraków.
512. Zajac W.W., *Morawski spór o pochodzenie jasnogórskiego obrazu*, „Studia Claromontana” 1996, t. 16.
513. Zakrzewska B., *Jasna Góra w tradycji i kulturze staropolskiej*, Brzezia Łąka [b.r.w.].
514. Zakrzewska B., *Klasztor jasnogórski a politycy i wojskowi II Rzeczypospolitej Polskiej w świetle wpisów do Księgi Pamiątkowej*, „Studia Claromontana” 2002, t. 20.
515. Zakrzewski A.J., *Częstochowa w kulturze religijnej polskiego Baroku*, Częstochowa 1988.
516. Zakrzewski A.J., *W kręgu kultu Maryjnego. Jasna Góra w kulturze staropolskiej*, Częstochowa 1995.
517. Zaleski W., *Jasna Góra 1382–1982*, Łódź 1982.
518. Zalecki M., *Częstochowa amerykańska wczoraj i dzisiaj*, „Studia Claromontana” 2004, t. 22.
519. Zamiatała D., *Relacje dominikanów z Episkopatem Polski w oczach władzy komunistycznej* [w:] *Komunistyczny aparat represji wobec Polskiej Prowincji Dominikanów*, red. M. Miławicki, M. Wenklar, Kraków 2015.

520. Zamiatała D., *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna*, Kielce 2009.
521. Zamiatała D., *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 2: *Działalność duszpasterska i społeczna zakonów 1945–1989*, Warszawa 2012.
522. Zamiatała D., *Zakony męskie wobec obchodów milenijnych 1966 r.* [w:] *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017.
523. Zaremba M., *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012.
524. [Zbudniewek J.] J.Z., O. *Paweł Kosiak nie żyje*, „*Studia Claromontana*” 1997, t. 17.
525. [Zbudniewek J.] J.Z., *W sprawie podstępnego uwolnienia Obrazu Nawiedzenia Matki Bożej Częstochowskiej w dniu 13 czerwca 1972 r. w świetle akt służby bezpieczeństwa*, „*Studia Claromontana*” 2007, t. 25.
526. Zbudniewek J., *Cieśliński Jan (1915–1989), paulin, imię zakonne Julian* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002.
527. Zbudniewek J., *Fundacje Opolczyka dla paulinów* [w:] *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2001.
528. Zbudniewek J., *General paulinów o. Alojzy Wrzałik – w służbie Kościoła i Narodu*, „*Studia Claromontana*” 2008, t. 26.
529. Zbudniewek J., *Historyczne „Te Deum Laudamus” narodu polskiego w dniu 3 maja 1966 roku na Jasnej Górze*, „*Studia Claromontana*” 2020, t. 35.
530. Zbudniewek J., *Instytut Filozoficzno-Teologiczny Paulinów w latach okupacji niemieckiej* [w:] *Historia vita memoriae. Prace dedykowane Księdzu Profesorowi Stanisławowi Ludwikowi Piechowi*, red. J. Bednarczyk, Kraków 2009.
531. Zbudniewek J., *Jasna Góra w latach 1945–1956* [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4: *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*, red. K. Kersten, Częstochowa 2007.
532. Zbudniewek J., *Jasna Góra w latach okupacji hitlerowskiej*, Kraków 1991.
533. Zbudniewek J., *Jasna Góra w latach osiemdziesiątych – w okresie schyłkowego totalitaryzmu komunistycznego* [w:] *Kościół i społeczeństwo wobec stanu wojennego*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2004.
534. Zbudniewek J., *Jemiol Stanisław (1914–1996), paulin, imię zakonne Korneliusz* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002.
535. Zbudniewek J., *Kardynał August Hlond w dziejach jasnogórskiego klasztoru i zakonu paulinów*, „*Studia Claromontana*” 1989, t. 10.
536. Zbudniewek J., *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „*Nasza Przeszłość*” 1969, nr 31, Kraków.

537. Zbudniewek J., *Kosiak Marian (1916–1997), paulin, imię zakonne Paweł* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002.
538. Zbudniewek J., *Kotnis Józef (1919–1997), paulin, imię zakonne Krzysztof* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1981*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002.
539. Zbudniewek J., *Kult Matki Bożej Jasnogórskiej w latach 1939–1946* [w:] *Maryja Matka narodu polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983.
540. Zbudniewek J., *Łuczynski Stanisław (1938–1987), paulin, imię zakonne Tarsycjusz* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002.
541. Zbudniewek J., *Niedoszła rewizja Urzędu Bezpieczeństwa w Seminarium Paulinów w Krakowie* [w:] *Tempus est optimus magister vitae: prace dedykowane ojcu profesorowi Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM*, red. A.K. Sitnik, Kraków 2010.
542. Zbudniewek J., *Niepokojące przeżycia wobec kultu Najświętszej Maryi Panny na przełomie czterech ostatnich wieków*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29.
543. Zbudniewek J., *O. Michał Zembrzyński nie żyje*, „Studia Claromontana” 2004, t. 22.
544. Zbudniewek J., *O. Romuald Kłaczynski (1907–1942) Nieugięty Patriotą i Męczennik „za wiarę w zmartwychwstanie Polski”*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29.
545. Zbudniewek J., *Osiadły Józef (1930–2004), paulin, imię zakonne Efreem* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1981*, t. 3, red. J. Myszor, Warszawa 2006.
546. Zbudniewek J., *Paulini wczoraj i dziś*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25.
547. Zbudniewek J., *Pontorne objęcie ruin kościoła i klasztoru Ducha Świętego w Warszawie w 1948 roku*, „Studia Claromontana” 2010, t. 28.
548. Zbudniewek J., *Prawodawstwo i praktyka władz w zakresie kultu religijnego*, „Chrześcijanin w świecie” 1994, nr 1.
549. Zbudniewek J., *Protekcja kardynała Stefana Wyszyńskiego względem paulinów w latach 1975–1981* [w:] *Zeszyty Archikonfraterni Literackiej*, t. 4: *Czcigodny Sługa Boży Stefan Kardynał Wyszyński protektor główny Archikonfraterni Literackiej*, red. M.P. Romaniuk, Warszawa 2020.
550. Zbudniewek J., *Raczyński Karol Kajetan (1893–1961), paulin* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002.
551. Zbudniewek J., *Tarka Stefan (1915–1985), paulin, imię zakonne Celestyn* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002.
552. Zbudniewek J., *Teologiczno-społeczne zagadnienia uroczystości 3 maja 1966 r. na Jasnej Górze* [w:] *Millenium polskie. Walka o rząd dusz*, red. C. Wilanowski, Warszawa 2002.

553. Zbudniewek J., *Z dziejów zakonu paulinów* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica 1382–1982*, Warszawa 1987.
554. Zbudniewek J., *Z przeszłości paulinów w Brdowie w latach 1436–1864* [w:] *Zakony i zgromadzenia zakonne na Ziemi Kolskiej. Ich dzieje, rola i znaczenie*, red. K. Witkowski, Koło 2014.
555. Zbudniewek J.H., *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przeszłość” 1969, nr 31.
556. Zdaniewicz W., *Zgromadzenia zakonne w Polsce* [w:] *Kościół i religijność Polaków 1945–1999*, red. W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, Warszawa 2000.
557. Zembrzuski W., *Przewodnik informator po Częstochowie i okolicach z planem miasta*, Częstochowa 1958.
558. Zieliński Z., *Komu służył PAX?* [w:] *Komu służył PAX. Materiały z sympozjum „Od PAX-u do Civitas Christiana” zorganizowanego przez Katolickie Stowarzyszenie Civitas Christiana 30-31 stycznia 2008 roku*, red. S. Bober, Warszawa 2008.
559. Zieliński Z., *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003.
560. Zieliński Z., *Wielkopolskie pielgrzymki na Jasną Górę w czasie niewoli narodowej*, „Studia Claromontana” 1981, t. 1.
561. Ziółkowski M., *Sanktuaria i pielgrzymki* [w:] *Kościół katolicki w Polsce. Rocznik statystyczny*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991.
562. Zlotkowski D., *Jasna Góra w czasach Księstwa Warszawskiego 1806–1813. (Analiza wybranych problemów)*, „Ziemia Częstochowska”, 1996, t. 23.
563. Zlotkowski D., *Polityczna aktywność Zakonu oo. Paulinów w latach 1793–1794*, „Ziemia Częstochowska” 1991, t. 18.
564. Związek J., *Dzieje diecezji częstochowskiej w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990.
565. Związek J., *Dzieje Niższego Seminarium Duchownego w Częstochowie*, Częstochowa 2002.
566. Związek J., *Kult Matki Bożej Jasnogórskiej w Diecezji Częstochowskiej* [w:] *Maryja matka narodu polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983.
567. Związek J., *Pielgrzymki Jana II Sobieskiego na Jasną Górę*, „Studia Claromontana” 1983, t. 4.
568. Związek J., *Początki Kościoła Częstochowskiego* [w:] *Pamiętnik Jubileuszu Kościoła Częstochowskiego*, red. B. Czemko, Częstochowa 2001.
569. Związek J., *Sytuacja Kościoła katolickiego na terenie powiatu zawierciańskiego (1945–1947)* [w:] *Pierwsze lata komunizmu w powiecie zawierciańskim (1945–1947)*, red. W. Dubiański, Katowice–Kraków 2007.
570. Związek J., *Z dziejów Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie (1926–1991)*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 6.
571. Zybortowicz A., *Niemidoczną władzą: komunistyczne państwo policyjne w Polsce lat osiemdziesiątych* [w:] *Skryte oblicze systemu komunistycznego. U źródeł zła...*, red. R. Bäcker, P. Hübner, Warszawa 1997.

572. Zyskowska A., *Praktyki religijne i zasięg geograficzno-społeczny kultu Matki Bożej Jasnogórskiej w XVI w. w świetle „Liber miraculorum”*, „Studia Claromontana” 1982, t. 3.
573. Zyskowska A.K., *„Ide z Wami...” Dzieje Instytutu Prymasa Wyszyńskiego*, Częstochowa 2013.
574. Żarnowiecka-Gryz T., *Czajka Stanisław (1897–1965), biskup, sufragan częstochowski* [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 2, red. J. Myszor, Warszawa 2003.
575. Żaryn J., *„Błogosławie was i wasze poczynania”*. Prymas Wyszyński wobec powstania NSZZ „Solidarność”, „Biuletyn IPN” 2001, nr 4.
576. Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.
577. Żaryn J., *Kościół w Polsce w latach przełomu (1953–1958). Relacje ambasadora RP przy Stolicy Apostolskiej*, Warszawa 2000.
578. Żaryn J., *Kultura niezależna w Kościele katolickim w Polsce 1981–1989* [w:] *Kościół i kultura w latach osiemdziesiątych XX wieku. Doświadczenia warszawskie*, red. W.A. Niewieglowski, współpraca M. Romańska, Katowice–Warszawa 2011.
579. Żaryn J., *Początek drogi – główne aspekty polityki wyznaniowej władz Polski Ludowej w pierwszych latach po wojnie* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 1: 1945–1956, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2016.
580. Żaryn J., *Wstęp* [w:] *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki 1982–1984*, t. 1, oprac. J. Mysiakowska, Warszawa 2009.
581. Żeromski A., *Po sezonie*, „Argumenty” 1959, nr 47.
582. Żeromski A., *Refleksje z 15 sierpnia*, „Argumenty” 1958, nr 17.
583. Żmudziński J., *Budownictwo i sztuka w Częstochowie do połony XVII wieku* [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 1: *Okres staropolski*, red. F. Kiryk, Częstochowa 2002.
584. Żmudziński M., *Apologia Kościoła katolickiego w listach Episkopatu Polski 1945–1970*, Olsztyn 2013.
585. Żurek J., *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949–1956*, Warszawa–Katowice 2009.
- ***
586. Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А., *Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–50-х годов XX века*, Москва 2008.
587. Екельчик С., *Повсякденний сталінізм. Київ та кияни після Великої війни*, Київ 2018.
588. Смыслов О., *Богоборцы из НКВД*, Москва 2012.

Publikacje w Internecie

1. Biogram Aleksandra Przygodzińskiego na stronie NSZZ „Solidarność” Region Częstochowa, <http://www.solidarnosczczestochowa.pl/index.php/msza-sw-w-intencji-ojczyzny/16-historia-zywa/508-aleksander-przygodzinski-1942-2016> [dostęp: 30 VI 2020].
2. Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, Dane osób z katalogu funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa: <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/32463> [dostęp: 11 I 2020], <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/38011> [dostęp: 10 I 2020], <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/88288> [dostęp: 17 III 2019], <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/9678> [dostęp: 17 III 2019].
3. Czerwień H., *Napad na Jasną Górę*, „Niedziela Ogólnopolska” 2000, nr 27, www.niedziela.pl/wydruk/64909/nd [dostęp: 20 VIII 2019].
4. Główny Urząd Statystyczny, Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w gospodarce narodowej w latach 1950–2018, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/przecietne-miesieczne-wynagrodzenie-w-gospodarce-narodowej-w-latach-1950-2018,2,1.html> [dostęp: 27 XI 2019].
5. Jasiński A., *Soborowy Czyn Dobroci*, „Niedziela” Edycja gnieźnieńska 10/2001, <https://www.niedziela.pl/arttykul/1673/nd/Soborowy-Czyn-Dobroci> [dostęp: 28 XII 2019].
6. Kamiński Ł., *Jak partia szła na wojnę*, <http://www.tygodnik.com.pl/numer/2750/kaminski.html> [dostęp: 8 VIII 2020].
7. Kycia L., *Życiorys dr Wandy Półtawskiej* [w:] *Doktorzy Honoris Causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, http://www.kul.pl/art_12047.html [dostęp: 10 II 2019].
8. Łacek M., *Religijne zrzeszenia świeckie związane z Jasną Górą*, <http://www.orkk.pl/kongresy-tematyczne/formacja-duchowa/inspiracje-52081/280-religijne-zrzeszenia-wieckich-zwizane-z-jasn-gor> [dostęp: 8 VIII 2018].
9. Perszon J., *Przyjaciele KUL – Michał Zembrzuski OSSPE*. Biogram na stronie Towarzystwa Przyjaciół KUL <http://tpkul.pl/przyjaciele-kul-michal-zembrzuski-osspe> [dostęp: 23 VIII 2018].
10. *Piotr Woźniak – zapluty karzeł reakcji*; „Zycie Bytomskie”, <http://zyciebytomskie.pl/index.php/ZB/panteon/piotr-wozniak-zapluty-karze-reakcji> [dostęp: 10 V 2020].
11. RIRM, *XXXI Szczyecińska Piesza Pielgrzymka na Jasną Górę*, 29 VII 2015 r., <https://www.radiomaryja.pl/kosciol/30-szczecinska-piesza-pielgrzymka-na-jasna-gore-2/> [dostęp: 10 VII 2020].
12. Stomma L., *Ocalenie Jasnej Góry*, „Przegląd” 2020, nr 7, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/listy-czytelnikow-nr-72020/> [dostęp: 10 VII 2020].

13. Tomoń S., *Zmarł o. Bronisław Matyszczyk*, Biuro Prasowe Jasna Góra, www.jasnagora.com/wydarzenie-979 [dostęp: 22 IV 2019].
14. Tomziński J., *Wywiad: 50. lat po Soborze Watykańskim II wspomina o. Jerzy Tomziński OSPPE*, „Idziemy”, nr 41 (370) z 7 X 2012 r., <https://www.zyciezakonne.pl/opinie/wywiady/wywiad-50-lat-po-soborze-watykanskim-ii-wspomina-o-jerzy-tomzinski-osppe-23740/> [dostęp: 10 XII 2019].
15. Wilczewski W.F., *Zabezpieczenie operacyjne peregrynacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej na terenie dekanatów Suwałki Północ i Południe oraz Sejny (15 VIII-9 IX 1986 r.) w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa*. Materiały z sesji naukowej, <http://www.astn.pl/r2006/zab.htm> [dostęp: 10 V 2020].
16. Zięba A.A., *Stanowski Adam*, Polski Słownik Biograficzny, t. 42, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/adam-stanowski> [dostęp: 28 I 2020].

Wykaz tabel

Tabela 1. Liczba członków zakonu w Polsce, w tym jego członkowie przebywający za granicą według danych statystycznych wysłanych do Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie.

Tabela 2. Liczba zakonników w klasztorze jasnogórskim.

Tabela 3. Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę w latach 1945-1948 (dane nie uwzględniają zjazdów).

Tabela 4. Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę w latach 1961–1989.

Tabela 5. Uczestnicy ważniejszych pielgrzymek pieszych na Jasną Górę w latach 1979–1989.

Tabela 6. Zestawienie sił i środków SB przewidzianych w planach zabezpieczenia obchodów milenijnych.

Tabela 7. Liczba pielgrzymów udających się na uroczystości jasnogórskie w latach 1966–1968 (dane administracji państwowej).

Tabela 8. Wykaz grup studenckich przybyłych z poszczególnych ośrodków akademickich na uroczystości jasnogórskie w dniach 6–7 maja 1972 r.

Tabela 9. Służba Boża i ruch pielgrzymkowy w liczbach. Jasna Góra – 1971 r.

Tabela 10. Liczba gości zagranicznych odwiedzających sanktuarium na Jasnej Górze w 1979 r.

Wykaz ilustracji

Ilustracja 1. Mężczyźni w strojach krakowskich podczas procesji powrotnej niosą obraz Matki Bożej ze Skalki na Wawel. Na pierwszym planie widoczni ojcowie paulini: pierwszy z lewej (z różańcem w ręku) – general zakonu o. Jerzy Tomziński, pierwszy z prawej – o. Anzelm Radwański. 8 V 1966 r., Kraków (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/4).

Ilustracja 2. Jasna Góra w czasie uroczystości milenijnych. 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 3. Ks. kard. Stefan Wyszyński przy oltarzu milenijnym w kształcie chrzcielnicy ozdobionej piastowskim orłem, zaprojektowanym przez Janusza Tofila. 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 4. Uczestnicy uroczystości milenijnych zgromadzeni na placu i na walach jasnogórskich. 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 5. Uczestnicy uroczystości milenijnych na placu przed klasztorem jasnogórskim. 3 V 1966 r. (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 6. Księża biskupi przed wzięciem obrazu. Widoczni m.in.: metropolita krakowski ks. arcybiskup Karol Wojtyła (pierwszy z prawej, z pastorałem w ręku), metropolita poznański ks. arcybiskup Antoni Baraniak (na pierwszym planie z lewej) i arcybiskup administrator apostolski archidiecezji wrocławskiej Bolesław Kominek (na pierwszym planie, drugi z prawej). 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 7. Cudowny Obraz Matki Bożej Jasnogórskiej niesiony w procesji przez biskupów. Widoczni m.in.: general zakonu paulinów o. Jerzy Tomziński (pierwszy z lewej), metropolita poznański ks. arcybiskup Antoni Baraniak (drugi z lewej), arcybiskup administrator apostolski archidiecezji wrocławskiej Bolesław Kominek (trzeci z prawej). 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 8. Uczestnicy uroczystości milenijnych w strojach ludowych na dziedzińcu klasztoru jasnogórskiego. 3 V 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/3).

Ilustracja 9. General zakonu o. Jerzy Tomziński podczas głoszenia homilii. Przy oltarzu prymas Polski Stefan Wyszyński (w mitrze na głowie). 26 VIII 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/16).

Ilustracja 10. Pielgrzymka mężczyzn. Kardynał Stefan Wyszyński w drodze na szczyt jasnogórski na główne uroczystości. 28 VIII 1966 r., Częstochowa (NAC, Zbiór fotografii dotyczących obchodów kościelnych Tysiąclecia Chrztu Polski, 3/19/0/-/16).

Ilustracja 11. Materiały operacyjne SB. Samochód z zagraniczną rejestracją, zaparkowany w pobliżu sanktuarium jasnogórskiego i grupa uczestników uroczystości. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 1).

Ilustracja 12. Materiały operacyjne SB. Samochód z zagraniczną rejestracją, zaparkowany w pobliżu sanktuarium jasnogórskiego. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 5).

Ilustracja 13. Materiały operacyjne SB. Samochody zaparkowane w pobliżu sanktuarium jasnogórskiego. Zdjęcia robione w ten sposób, żeby były widoczne numery rejestracyjne pojazdów. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 1).

Ilustracja 14. Materiały operacyjne SB. Przybyli na Jasną Górę uczestnicy uroczystości podczas odpoczynku. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 14).

Ilustracja 15. Materiały operacyjne SB. Żołnierz idący do sanktuarium jasnogórskiego. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 17).

Ilustracja 16. Materiały operacyjne SB. Grupa pielgrzymów zmierzająca na uroczystości jasnogórskie. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 18).

Ilustracja 17. Materiały operacyjne SB. Grupy uczestników uroczystości jasnogórskich. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 19).

Ilustracja 18. Materiały operacyjne SB. Fragment dekoracji – herb Polski, przedstawiający orła z koroną. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 45).

Ilustracja 19. Materiały operacyjne SB. Młodzi pielgrzymi niosą na Jasną Górę makietę, przedstawiającą kontur państwa polskiego w koronie cierniowej i z napisem „Odpowiadamy za moralność”. Sierpień 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 2, s. 46).

Ilustracja 20. Materiały operacyjne SB. Grupa uczestników uroczystości jasnogórskich w strojach ludowych. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 10).

Ilustracja 21. Materiały operacyjne SB. Uczestnicy uroczystości jasnogórskich na dziedzińcu klasztorным. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 13).

Ilustracja 22. Materiały operacyjne SB. Poczёт sztandarowy w strojach górniczych i kobieta przyglądająca się wykonującemu tę fotografię wywiadowcy. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 15).

Ilustracja 23. Materiały operacyjne SB. Być może zdjęcie przedstawia wywiadowców podczas pracy. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 41).

Ilustracja 24. Materiały operacyjne SB. Grupa uczestników uroczystości jasnogórskich w strojach ludowych, prawdopodobnie oczekujących na nabożeństwo. Przed nimi, na pierwszym planie, mężczyzna w ciemnych okularach obserwuje okolicę. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 16).

Ilustracja 25. Materiały operacyjne SB. Grupa uczestników uroczystości jasnogórskich w strojach ludowych podczas rozmowy z duchownym. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 20).

Ilustracja 26. Materiały operacyjne SB. Grupa uczestników uroczystości jasnogórskich w strojach ludowych. 2–4 V 1969 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 3, s. 17).

Ilustracja 27. Materiały operacyjne SB. Księża przygotowujący się do procesji. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 1).

Ilustracja 28. Materiały operacyjne SB. Wierni uczestniczący w procesji. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 7).

Ilustracja 29. Materiały operacyjne SB. Zgromadzeni przed szczytem jasnogórskim uczestnicy uroczystości. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 12).

Ilustracja 30. Materiały operacyjne SB. Siostry zakonne przybyłe na uroczystości jasnogórskie. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 21).

Ilustracja 31. Materiały operacyjne SB. Procesja prowadzona przez przeora Jasnej Góry o. Teofila Krauzego. Po jego prawej stronie idzie metropolita poznański ks. arcybiskup Antoni Baraniak (z pastorałem w ręku), a po lewej o. generał Jerzy Tomziński. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 27).

Ilustracja 32. Materiały operacyjne SB. Grupa górali przybyła na uroczystości jasnogórskie. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 29).

Ilustracja 33. Materiały operacyjne SB. Prawdopodobnie droga krzyżowa po walach jasnogórskich. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 33).

Ilustracja 34. Materiały operacyjne SB. Uczestnicy procesji. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 34).

Ilustracja 35. Materiały operacyjne SB. Przybyli na Jasną Górę uczestnicy uroczystości podczas odpoczynku. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 37).

Ilustracja 36. Materiały operacyjne SB. Uczestnicy uroczystości jasnogórskich. 2–4 V 1968 r., Częstochowa (AIPN Ka, 056/56, t. 1, s. 43).

Ilustracja 37. Papież Jan Paweł II (w środku) w drodze na spotkanie z zakonnikami w bibliotece jasnogórskiej. Obok papieża: z lewej przeor klasztoru jasnogórskiego o. Konstancjusz Kunz i z prawej generał zakonu, o. Józef Płatek. W dalszym rzędzie sekretarz papieża, ks. Stanisław Dziwisz (1. z prawej) i prałat antykamery papieskiej, ks. Juliusz Paetz (3. z prawej). 4 VI 1979 r., Częstochowa (NAC, Archiwum fotograficzne Lecha Zielaskowskiego, 3/53/0/1/7).

Ilustracja 38. Klasztor jasnogórski przed przybyciem papieża. 4 VI 1979 r., Częstochowa (NAC, Archiwum fotograficzne Lecha Zielaskowskiego, 3/53/0/1/7).

Ilustracja 39. Biskupi i ojcowie paulini zgromadzeni w jasnogórskim refektarzu w oczekiwaniu na posilek. 5 VI 1979 r., Częstochowa (NAC, Archiwum fotograficzne Lecha Zielaskowskiego, 3/53/0/1/7).

Ilustracja 40. Pocztówka z 269 Pielgrzymki Warszawskiej. Wysłana 8 VIII 1980 r. z Nowego Miasta (Zbiory prywatne autora).

Ilustracja 41. Materiały operacyjne SB. Zdjęcia z obserwacji kryptonim „Sztandar”, przeprowadzonej 17 X 1982 r. na terenie Częstochowy, podczas uroczystości z okazji pierwszej rocznicy poświęcenia sztandaru NSZZ „Solidarność” Kolejarzy Regionu Częstochowa. 18 X 1982 r., Częstochowa (AIPN Ka, 027/563, k. 81).

Ilustracja 42. Materiały operacyjne SB. Zdjęcia z obserwacji kryptonim „Sztandar”, przeprowadzonej 17 X 1982 r. na terenie Częstochowy, podczas uroczystości z okazji pierwszej rocznicy poświęcenia sztandaru NSZZ „Solidarność” Kolejarzy Regionu Częstochowa. 18 X 1982 r., Częstochowa (AIPN Ka, 027/563, k. 105).

Ilustracja 43. Jasna Góra podczas II pielgrzymki Jana Pawła II do Polski. 19 lub 20 VI 1983 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/41, s. 49).

Ilustracja 44. Grupa fotoreporterów przed rozpoczęciem mszy św. jubileuszowej z okazji sześćsetlecia klasztoru na Jasnej Górze. 19 VI 1983 r., Częstochowa (NAC, Archiwum fotograficzne Lecha Zielaskowskiego 3/53/0/1/16).

Ilustracja 45. Pocztówka z I Gdańskiej Pielgrzymki Pieszej na Jasną Górę. 29 VII – 13 VIII 1983 r. (Zbiory prywatne autora).

Ilustracja 46. Pocztówka z Poznańskiej Pieszej Pielgrzymki na Jasną Górę. Wysłana 16 VIII 1984 r. z Częstochowy (Zbiory prywatne autora).

Ilustracja 47. XII Ogólnopolska Pielgrzymka Kombatantów Polski Walczącej na Jasną Górę. 9 IX 1984 r., Częstochowa (AJG, Kronika Konwentu i Sanktuarium Jasnogórskiego 1983–1986, sygn. 3458, s. 314).

Ilustracja 48. Delegacja działaczy „Solidarności” z ziemi białostockiej na dożynkach, 1985, Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/42, s. 92).

Ilustracja 49. II Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 30 IX 1984 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Marian Chojnowski, 610/7, s. 64).

Ilustracja 50. II Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 30 IX 1984 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Marian Chojnowski, 610/7, s. 86).

Ilustracja 51. II Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 30 IX 1984 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Marian Chojnowski, 610/8, s. 28).

Ilustracja 52. II Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 30 IX 1984 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Marian Chojnowski, 610/8, s. 46).

Ilustracja 53. Uczestnicy IV Pielgrzymki Ludzi Pracy (Robotniczej) na Jasną Górę, 21 IX 1986 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 333, k. 1).

Ilustracja 54. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/38, s. 183).

Ilustracja 55. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/38, s. 187).

Ilustracja 56. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/38, s. 190).

Ilustracja 57. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/38, s. 191).

Ilustracja 58. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, Uczestnicy prezentują transparenty. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 334, k. 1).

Ilustracja 59. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, Uczestnicy z transparentem. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 1).

Ilustracja 60. Transparenty. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 2).

Ilustracja 61. Transparenty. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 3).

Ilustracja 62. Uczestnicy V Pielgrzymki Ludzi Pracy (Robotniczej) na Jasną Górę z licznymi transparentami, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 4).

Ilustracja 63. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, Uczestnicy z transparentem. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 6).

Ilustracja 64. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, Uczestnicy z transparentami. 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 7).

Ilustracja 65. Transparenty. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 8).

Ilustracja 66. Transparent. V Pielgrzymka Ludzi Pracy (Robotnicza) na Jasną Górę, 19–20 IX 1987 r., Częstochowa (AAN, Archiwum Zbigniewa Romaszewskiego, sygn. 336, k. 9).

Ilustracja 67. Emblematy pielgrzymkowe z lat osiemdziesiątych (Zbiory prywatne autora).

Ilustracja 68. Dożynki na Jasnej Górze, 1987, Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/35, s. 161).

Ilustracja 69. Dożynki na Jasnej Górze, 1987, Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/35, s. 154).

Ilustracja 70. Delegacja działaczy „Solidarności” z ziemi białostockiej na dożynkach, 1988, Częstochowa (AIPN Bi, Kolekcja: Jan Beszta-Borowski, 625/42, s. 102).

Indeks nazwisk¹

ps. „33” 138, 196, 272, 340

A

ps. „A” 559

ps. „Abel” 428

Ablewicz Jerzy 229, 553, 637

Abraham Roman 424, 428–429

Abramek Józef Rufin 34, 344, 410,
452, 550, 563, 581, 585, 589, 592,
595, 598, 606–607, 610, 615–616,
626, 638, 644, 646

Abramowicz Leon 363

ps. „Adam” 458, 460

Adamczuk Lucjan 9

Adamkiewicz Marek 624

Adamski Jerzy 333

ps. „Adaś” 274

ps. „Aga” 494

ps. „Aktywista” 462

Albrecht Jerzy 162–163

ps. „Alek” 333

Aleksander II Romanow 12

ps. „Alfa” 291

ps. „Alfred” 252

Alster Antoni 127

Andreotti Gulio 645

ps. „Andrzej” 303, 386, 428

Andrzejewski Witold 465, 512–513

Annuzio Frank 521

Antczak Zbigniew 514

ps. „Antena” 92

ps. „Antoni” 344, 622

Antoś 286

Anuszczyk Andrzej 530

Arczyński Marek 143

Aruppe Pedro 330

ps. „Astorski” 564

św. Augustyn 29

Auleytner Waclaw 587

B

ps. „B” 164

ps. „B.S.” 460

ps. „B.T.” 460

Babaczyk Jan 71

Bac Andrzej 538

Bäcker Roman 563

Badowski Ireneusz 333

Badura Anna 466

Baggio Sebastiano 428, 497

Bagiński Sylwester 533–534, 640

Baka Tadeusz 266, 333, 377

Balcerzak Antoni 468

Banasiak Julian 292, 463

Banasiuk Stanisław Eugeniusz 433–434

Banaś Kornelia 44, 161, 221, 538, 625

Baniak Józef 185

Baran Jan 93

Baraniak Antoni 81, 105, 228–230, 240,
326, 349, 351, 359, 377

Baranowski Marian 489, 512, 528

Barbara 276

Barcikowski Kazimierz 545, 645

Barciński Jacek 88

Barczyk Alina 280

Bardecki Andrzej 22

Bareja Stanisław 547

Bareła Stefan 33, 106–107, 198–199,
230, 244, 252, 262, 281–282, 288,
294, 301–303, 311–312, 314, 330,

¹ Indeks nie obejmuje bibliografii i wykazu ilustracji.

- 336–337, 351, 359, 370, 378, 381, 384, 395, 404, 406–407, 416, 442, 454, 464, 466, 479–480, 482–483, 485–486, 490, 495–498, 502, 504, 507, 517–520, 522–523, 526–527, 530–531, 538, 544, 546, 550, 553, 579–580, 583–584, 587, 653, 656
- Barnaś-Baran Ewa* 17
- Bartczak 248, 286
- Bartczak-Maleszka Urszula 248
- Bartkowski Stanisław 279
- bl. Bartłomiej 31
- Bartnicki Roman* 122–123
- Bartocha Włodzimierz 459
- Bartosik Zbigniew 333
- Bartoszcze Jerzy 640
- Bartoszewski Władysław 62
- Basiński Grzegorz* 11
- Baszkiewicz Józef 153
- Baumgart Piotr 640
- Bączek Piotr* 216
- ps. „BB” 224
- Bechyne Tadeusz 495, 542
- Bednarczyk Jan 270
- Bednarczyk Piotr 107
- Bednarek Zdzisława 343
- Bednorz Herbert 68, 115, 146, 335, 350–351, 404, 520, 522
- Bejze Bohdan 263, 406
- Belczewski Bronisław 26
- Bemler Julian 266
- ps. „Benedykt” 140, 448
- Bereszyński Zbigniew* 503
- Bergiel Jan 348
- Berman Zygmunt 50
- Bernacki Jakub 292
- Bernacki Lucjan 88–89
- ps. „Bernard” 133, 295
- Betka Mieczysław 266, 333
- Bębniak Grzegorz* 22
- Będkowski Janusz 468
- Bialecki Konrad* 18, 364, 453, 538, 603
- Bialecki Wawrzyniec 604
- Białkowski Michał* 105–107, 184, 201, 465, 515, 539, 582
- Bialo Krzysztof 542–543
- ps. „Biały” 385–386
- Biczysko Stefan 76
- Bida Antoni 65, 76, 80, 85–86, 187, 380
- Biela Józef 466
- Bielańska Katarzyna 640
- Bielewicz Tadeusz 429
- Bielaszko Mirosława 390
- Bielokobylskaja Tatiana 634
- Bieńkowski Władysław 104
- Bierut Bolesław 51, 57–58, 69, 74, 159
- Bieś Andrzej Paweł* 432
- Bilski Henryk 259
- Bińkowski Andrzej 121
- Birnbach Jerzy 256, 259, 262, 266–267, 488, 499, 503
- Biskupski Stefan* 13
- Björkstrand Gustav 634
- Blachnicki Franciszek 106, 154–156, 459, 490, 579–580
- Błaszak Janusz 478
- Błaszczak Edmund 90
- Bober Sabina* 248, 492, 497
- Boboń Jan 151, 316
- Boboń Jerzy 153, 381–382, 384–386
- Bochenek Ryszard Henryk* 10
- Bochenek Tadeusz 348
- ps. „Boczek” 282
- Boczek Stanisław 266–268, 282, 288, 292, 297, 300, 309–311, 333, 338, 341–343, 345–346, 348, 350–351, 361–363, 365, 374, 387, 392, 404, 453–454, 459, 497, 533, 542–543, 546, 564, 567
- Bodziachowski Jerzy 524
- Bogaczenicz Stanisław A.* 217, 513
- Bohdan Jan 199–200, 218, 253
- Bojakowski August 337–338
- Bojkowski Jerzy 504

- ps. „Bolek” 252, 333, 363, 428
 Bołozuk Władysława 191
 Bonawenturczak Władysław 173
 Boniewicz Edmund 107, 483
 ps. „Bonifacy Szczepaniak” 339, 360–361, 374, 376, 389, 448, 461, 473, 482–483, 550
Borda Michał 216
Borkowska Urszula 10
 Borkowski Aleksander 173, 284
 Borkowski Tadeusz 242
Bortlik-Dźwierzynska Monika 49
 Boruta-Spiechowicz Ludwik Mieczysław 423–424, 428–430, 443, 445, 467, 590
 Borzobohaty Wojciech 616
 Borzyszkowski Stanisław 611
 Bossowski Józef 564
 Boyle Paul M. 418
 Bożyk Marian 542
 Brańka Eugeniusz 116–117, 343, 361
 Braun Romuald 358
 Breżniew Leonid 393, 424
 Brodacka Maria 249
 ps. „Broniek” 344, 428
 ps. „Bronisław” 140
 Broniów-Orliński Wincenty 589
Broszkowska Izabela 504
 Brożek Władysław 62
 Bryll Ernest 616
 Bryniarski Idzi 208
 Brystygier Julia, ps. „Luna” 62, 82, 95–96
Brzechczyn Krzysztof 81
 Brzeziński Zbigniew 525
Brzostowska-Smólska Nina 33
 Bubel Stanisław 445, 542
 Buchala Rudolf 587
Buczek Jerzy 206, 356
 Budzanowska Maria 587
 Bugalna Maria 154
 Bulanda Edward 62
Buthak Władysław 195–196
 Buraczyński 65
 Burszewski Czesław 617
Buxakowski Jerzy 14
 ps. „Bystry” 303
Byszczyński Piotr 465
- C**
- ps. „C” 102–103
 C. G. 538
 ps. „Carmen” 274
Casaroli Agostino 217–218, 388, 505
 Cebo Kazimierz 209
 Cebo Witold 348
 Ceglarek Czesław 141, 266, 530, 542–543
Ceglarek Roman 54, 216
Celmer Mariusz 220
Cenckiewicz Sławomir 418–419
Ceynowa Tadeusz 288, 639
 Chądzyński Zdzisław 343
 Chejdysz Janusz 266
 Chmielewski Henryk 193
Chmielewski Witold Jan 63
 Chojnacki Józef 197, 334, 410, 415, 449, 459–461, 470–471
 Chojnacki Kazimierz 185
Chojnacki Leopold 42
Choma-Jusińska Małgorzata 57, 490, 523
 Choromański Zygmunt 25, 43, 50, 78, 82, 88, 94, 158, 199, 241, 246
Chrapkowski Arnold 31
 Chruśliński Leon 262
 Chrynowicki Tadeusz 343
Chrypiński Wincenty 111, 544
 Chwedorzuk Józef 169
 Ciastoń Jakub 173
 Cibowski Seweryn 270
 Cichoń Józef 122, 266
 Cichoń Stanisław 539, 542
 Cieloch Józef 249

- Ciemiega Katarzyna* 106
 Cierpiał Tadeusz 210, 412
Cieślińska Ewa 353
 Cieślak Jeremiasz 288
 Cieślak Julian 235
 Cieślik Paweł 512
 Cieślik Zenon 259
 Cieśliński Jan Julian 118, 157, 542–543
 Cios Stanisław 153
 Cisło Ryszard 566
Ciupa Robert 576
Ciupisz Edward 359
 ps. „Ciwes”, „Cives” 429
 Ciżła Stanisław 80
 Cossiga Francesco 645
 Csonka Ferenc 208
 Cupiał Henryk 173
 Cyba Stanisław 420, 426, 432
 Cygański Alojzy 261
 Cykała Bolesław 137, 148, 153
 Cykowski Wincenty 54
 Cynkier Henryk 494
 Cyrankiewicz Józef 54, 61, 65, 76, 89,
 100, 209, 248
 ps. „Cyryl” 428
Czaczkowska Ewa Katarzyna 124, 204,
 218, 277, 436, 465, 473, 482, 529
 Czajka Lucyna 556
 Czajka Stanisław 46–47, 52, 64–65,
 67–68, 72–73, 77, 80, 89, 92–93,
 118, 169, 198
Czajkowska Agnieszka 424
 Czarnota Adam 618
Czarnota Jerzy 11
 Czarny Marek 542
Czemko Bogumiła 9
 Czerniak Jan 106–107
 Czerniakiewicz Jan 549
Czerwień Henryk 14, 209, 232, 253
 Czerwińska Kazimiera 191
Czoch Magdalena 155, 229
 Czuma Andrzej 511
 Czuma Hubert Benedykt 465, 469,
 512–513
- Ć**
- Ćwiklińska Barbara 187
- D**
- Dadaglio Luigi 626
 Daniel Jan 336, 562
 Danielewski Walenty 153
 ps. „Danka” 252
 Dankowski Bolesław 224, 227, 232
 ps. „Darek” 83, 303
 Daremniak Irena 116, 120
 Daszkiewicz Jakub 285
Daszkiewicz Krystyna 601
Datko Andrzej 80, 175
 Dąbala Franciszek 247–248
 Dąb-Kociol Jan 60
Dąbrowska Wanda 198, 531
 ps. „Dąbrowski” 28, 404, 428
 Dąbrowski Bronisław 106–107, 191,
 227, 301, 378, 388, 411, 436, 455,
 475, 480, 482–483, 485, 493, 499,
 517, 519, 522, 526–528, 530, 539,
 542, 552, 570, 584, 598
 Dąbrowski Jerzy 601–602, 611
Dąbrowski Stanisław 45, 217
Dec Ignacy 22
 Dembowski Bronisław 645
 Dembowski Stanisław Teodor 458–459
 Deneko Richard 348
Depo Wacław Tomasz 14, 605
 Dereń Jan 427
Derewenda Robert 490, 580
 Deskur Andrzej Maria 298
 ps. „Długi” 495, 546
Długosz Antoni 97
Długosz Z. 419
 Długoszewski Mieczysław 480, 507

- Dobraczyński Jan 496
Dobrzyński Tadeusz 14
 ps. „Doktor” 274
 Dolecka Krystyna 90–91
 Domagała Włodzimierz 266, 351, 421
Domański Tomasz 45
 Domin Czesław 259
Dominiczak Henryk 12, 15, 149–150
 Drews Zygmunt 446
 Drębkowski Zenon 287
 Drobot Benedykt 126
 Drop T. 173
Drozdowski Marian Marek 12
 Drzazga Józef 242
 Drzyzgiewicz Czesław 423, 429, 443, 475, 479, 483
 ps. „DS” 272
Dubiański Wacław 27, 130, 262
 Dubiel Zdzisław 348
 Duda Antoni 611
Duda Marian 198, 304, 480, 486, 531, 540, 580, 582–583, 588, 606, 611, 653
 Dudek Adrian 266
Dudek Antoni 230, 529
 Dudkiewicz Lidia 488
 Dudzik Janusz 187–188
 Dulak Stanisław 616
 Durczok Sylwester 353–354
Durka Jarosław 17, 21, 24, 42, 46, 74, 79, 88, 115, 147, 216, 263, 282, 284, 288, 354, 419, 424, 426, 444, 490, 513, 517, 529, 532, 534, 569, 592
Dworaczek Kamil 540
 Dworecki Kazimierz 150
 Dyba Władysław 74, 167, 180, 201
Dylewski Adam 9
 Dyngus Stanisław 308
 Dynowska Anna 94
 Dyżewski Franciszek 78
 ps. „Dziadek” 140, 286
 „Dziekan” 103, 164, 291, 333, 404
 Dzielak Andrzej 546
 Dzięgiel-Wołynowicz Tadeusz 512
 ps. „Dziki” 385
Dziobek-Romański Jacek 62
Dziuba Adam 16, 27, 130, 262
Dziurok Adam 14, 16–17, 26, 50, 52–53, 56, 59, 66, 69, 71, 76, 86, 102, 130, 134, 141, 176, 262, 315, 466, 540, 625
Dzwonkowski Roman 23–24
Dzwonkowski Tadeusz 538
- E**
- ps. „Edward” 117, 291, 293
Eisler Jerzy 226, 297
 Ernt Edmund 154
 Etter Tadeusz 107
 ps. „Eugeniusz” 448, 461
 bł. Euzebiusz 29, 31
 ps. „Ewa” 127–129, 164, 476–478, 595, 597
- F**
- ps. „F” 164
 de Falco Rubens 605
 Falejewski Feliks 512
 Faltus Andrzej 488
 Farquard 298
 Faryna Zbigniew 64
Fedor Dariusz 563
 Fedorowicz Alina 424
 Fedorowicz Eugeniusz 424, 590
 Fedorowicz Tadeusz 504
 Feldman Michał 479
 Felici Pericle 497
 Feliks 292–293
Fenrych Zofia 513, 593
Fertacz Sylwester 282
 Fibakiewicz Wacław 170
 Fickowski Zdzisław 266

- Fiejdaż Lidia* 32
 Fijał Andrzej 118, 140, 344, 432–433, 435, 446, 456, 461, 467, 470–473, 479, 482–483, 496–497, 513, 523, 622, 624
Fijałkowska Barbara 114, 218, 242
Fijałkowski Zenon 13
Fiktus Paweł 114
 ps. „Filip” 398, 602,
 ps. „Florek” 303, 333
 Fogel (Vogel) Adam Abraham 271, 273
Fokciński Hieronim 202
 Folejowski Feliks 442
 Fornalski J. 85
 Frank Hans 13
 Frankowski Jan 121
 Frasyński Władysław 624
Frączyk Tomasz 23, 33, 40, 62
Fredo-Boniecki Tadeusz 563
- G**
- Gajdzik Józef 354
Gajdziński Piotr 218
 Gajek Jan 127
 Gajewski Władysław 208
Gala Andrzej Wiktor 21
 Galaj Bogdan 537, 540, 544–546
Gapys Jerzy 12
 Garrone Gabriel Maria 497
 de'Gaulle Charles 257, 267
Gawdzik Mieczysław 453
 Gawor Piotr 348
 Gawron Wiktor 215
 Gąciarz Józef 285
Gąsior Anna 107
 Gębka Henryk 445
Gębka Stanisław 123, 416
 Gębski Ireneusz 564
 Gherghel Petru 616
 ps. „Gienek” 622
- Gierek Edward 17, 79, 145, 150, 161, 168, 225, 287, 297, 340, 369–371, 387, 455–457, 465, 487, 517, 520–521, 618
 Gierliński Zbigniew 618
Gilmeister Jan 123
 Girek Dionizy 287, 330, 420, 423
 Glemp Józef 539, 541–542, 545, 550–551, 553, 559, 572, 579–580, 583, 586–587, 598, 612, 626
 Glinka 206
 Gliński Wieńczysław 589
 Głowacki Mieczysław 76
Gocel Tomasz 546
 Gocłowski Tadeusz 609, 616
Godlewski Jerzy Feliks 32
 Goliński Sarto 474, 564
 Goliński Zdzisław 27, 65, 67, 72, 85–86, 89, 95, 97, 100, 102, 105–107, 114–115, 120–121, 129, 145, 150–155, 163–164, 184, 187, 474, 564
Golonka Jan 400, 459, 467, 538, 589, 615
 Golonka Mateusz 137
Goldyn Piotr 340
 Golubiew Antoni 145
 Gomulka Władysław 17, 26, 104, 111, 149, 158, 166, 179, 209, 218, 226, 270, 274, 299, 369, 388, 539–549, 652
 Gondek Zbigniew 542
 Gordian 293
 ps. „Gordian” 178
 Gordzelewski A. 487
 Gorol Romuald 348
 Goroński Zenon 213, 218, 230–231
 Gosławska Franciszka 611
Gospodarek Urszula 190
 Gościński Franciszek 346
 ps. „Gość” 209
 Góral J. 613
 Górniak Marian 333
Górniak Zbigniew 563

- Górny Grzegorz 121, 192
 Górny Kazimierz 615
 Górski Karol 10
 Górszczyk–Kęcik Marzena 640
 Grabara Aleksander Szymon 57–58
 Grabarczyk Jerzy 259
 Grabowska Alina 497
 Grabowski Aleksander 67
 Grabowski Eugeniusz 622
 Grajewski Andrzej 24, 96, 497, 508
 Grądzka-Rejak Martyna 82
 Grefkomicz Witold 538, 559
 Greta Antoni 170
 Griffin Bernard 46
 Grolik Jan 353
 Grucel Alojzy 94
 Gruczyński Krzysztof 82
 Grudziń Józef 572
 Grudziń Zdzisław 145, 161, 172, 225, 287, 353
 Grygiel Józef 426, 455
 Gryż Ryszard 15, 50, 52–53, 72, 175, 230, 492, 529
 Grzegieluch Jerzy 640
 Grzelak Edward 24, 32
 Grzegorzczak M. 187
 ps. „Grzegorz” 133, 308
 Grzybek Stanisław 9, 14, 42
 ps. „Grzybowski” 291, 333
 Gubala Józef 538
 ps. „Gucio” 593
 Gucwa Mirosław 423
 Guilfoyle Gerog H. 418
 Gulbinowicz Henryk 444, 462, 464, 466, 534, 609, 612
 Gulkowski Adam 79
 Gulla Jacek 385
 Gumularz Józefa 191
 Gunter Georg 22
 Guranowski Jan 126, 149, 160
 Gurda Jan 451
 Gurda Kazimierz 451
 Gurtat Edward 514
 Gurtman Czesław, ps. „Mocny” 21
 Gusiew Aleksander 634
 ps. „Gustaw” 252, 338, 340–344, 346, 348–351, 359, 361–363, 365, 564, 571, 622
 Gwiazda Andrzej 531, 595
- H**
- ps. „H.T.” 460
 Haensel Józef 225, 287
 Haftka Tadeusz 348
 Hajdasz Jolanta 81
 Halecki Oskar 15
 Hall Aleksander 490
 Haller Józef 84
 ps. „Halny” 622
 Hałagida Igor 639
 ps. „Haneczka” 224
 Hankiewicz Mirosława 90, 154–155
 Hankus Marek 358
 Hanusiak Stanisław 635
 Hatka Witold 532
 Hausner Wojciech 555
 Heda Antoni, ps. „Szary” 192–193
 ps. „Helena” 252, 300, 333, 342, 345, 373–374, 387, 392, 404–406, 428
 Hełiński Tadeusz 468–469
 Helski Stanisław 640
 Herman Władysław 356
 Hieronim 92
 Hlond August 29, 33, 41–43, 45–47, 115, 378, 395, 647, 654
 Hłodzik Stanisław 608
 Honowska M. 489
 Horawianka Barbara 616
 Hübner Piotr 563
 Huczek Antoni 359
 Hudzik Wł. 313
 Hulik Franciszek 85
 Humphrey Hubert Horatio 84

Hylka Antoni 261

I

ps. „Inez” 432

Isakowicz-Zaleski Tadeusz 83, 581, 602

Iwanow Nikołaj 45

Inaszkiewicz N. 532

ps. „Izabella” 386

Izdebski Klemens 22, 27, 34, 51, 53,
62, 71, 118

Izydorczyk Jan 88

J

ps. „J” 102

ps. „Jabłoński” 278

Jabłoński Henryk 436, 521

Jabłoński Stanisław 173

Jabłoński Szczypan Zachariasz 9, 11–15,
27, 42, 48, 66, 69, 82, 94, 96, 105–106,
122, 184, 192, 199, 211, 221, 242–
243, 362, 402, 435, 450, 490, 492,
517, 537–538, 543, 554, 563–564,
582–583, 588, 593, 598, 600, 611, 626

Jacek 624

ps. „Jacek” 291, 303,

Jacher-Tyszkowa Aleksandra 14

Jackowski Antoni 9, 12–13, 190, 515

ps. „Jadwiga” 133, 164, 178, 252, 280,
282, 291, 299–300, 306

Jagosz Michał 247, 394

Jamroz Barbara 284

ps. „Jan” 133, 460

Jan II Kazimierz Waza 11, 94, 97, 100–
101, 504–506, 650

Jan Paweł I 496–497, 505–506

Jan Paweł II 448, 486, 499, 501, 504,
509, 529, 533, 544, 554–555, 563,
569–573, 588, 614–615, 619–621,
626, 652–654, 656

Jan XXIII 506

Jancarz Kazimierz 581, 598

ps. „Janek” 291, 333, 404, 428, 488

Janek Stefan 284

Janik Bogumil 157

Janikowski Mieczysław 10

ps. „Janka” 462

Jankiewicz Eugeniusz 624

Jankowiak Stanisław 216, 249

Jankowski Andrzej 542

Jankowski Henryk 559, 586, 598

Janosz Jan 358

Janoszek Karol 153

Janowski Gabriel 640

ps. „Janusz” 288, 290, 303, 409, 419,
428, 454, 480, 483–486

ps. „Janusz II” 140, 467, 478, 481, 497

Janyszek Zenon 33, 282, 584, 617

Jarno Witold 227

Jaroń Józef 491, 493, 511, 527

Jarosz Józef 312

Jarosz Stefan 145, 162, 174, 182

ps. „Jaroszek” 593–594

Jaroszewicz Piotr 243, 375–376, 521

Jaroszowicz Jan 185, 416

Jaruzelski Wojciech 540, 548, 550, 555,
562, 570, 572, 599, 611, 619

Jarząb Franciszek 463–464

Jarząbek Helena 281, 463–464

Jasik Zygmunt 530

Jasiński Andrzej 195

Jasiński Tadeusz 333, 463, 475, 480,
486–488, 495, 497, 502

Jaskółowski Józef 382

Jaskuła Anioł 308

Jasnowska Weronika 199

Jaworski Jan 93

Jaworski Lech 259

Jaworski Seweryn 593, 624

Jaźwiec Janusz 348

Jażdżewski 490

Jąderko Henryk 46, 539, 547–549, 551,
555–557, 559–562, 566, 569, 575–

- 576, 578–579, 581–583, 585–592,
594–595, 598–599, 607, 611, 615
- Jelonek Marek* 52
- Jeloniczka Jadwiga* 15, 115, 123, 149, 151,
155–156
- Jemiol Stanisław Korneliusz 34, 64,
129, 154, 156, 208
- Jerschina Jan* 491
- ps. „Jerzy” 127, 129, 290–291
- ps. „Jesion” 256, 259, 262, 267
- Jesionka 587
- Jeziorny Lech 527
- Jeziorski T. 356–357
- Jeż Ignacy 404
- Jędraszczak Kazimierz 339
- Jędraszewski Marek* 81
- Jędrzejczyk Augustyn 33
- Jędrzejczyk Franciszek 12
- Jędrzejewski Alfons* 9–10, 275
- Jędrzejewski Eugeniusz 612
- ps. „Joachim” 463, 487
- Johnson Lyndon Baines 84
- ps. „Jonasz” 385
- Jonkisz Władysław 605, 644
- Jończyk 489
- Jop Franciszek 87, 294, 359, 406
- Jop Jan 227
- ps. „Józef Skowronek” 128
- Józefiak H. 423
- Juchnowicz 94
- ps. „Julek” 376
- ps. „Julia” 252
- ps. „Jurek” 130, 138, 177, 196–197,
252, 255–257, 272–274, 300–301,
415, 448–449, 460–461, 470–471
- ps. „Jurkowski” 195
- Jurczyk Marian 531
- Jurkowski Longin 362
- Juszczak Wiesław 286
- Juszczak Piotr 463
- Juzek Rudolf 225
- K**
- ps. „K” 103, 164
- Kaczewiak Antoni 86
- Kaczmarczyk Jerzy 159
- Kaczmarek Czesław 44–45, 64, 80–81,
83
- Kaczmarek Karolina* 82
- Kaczmarski Janusz 608
- Kaczmarczyk Dariusz* 13
- Kaczorowski Andrzej W.* 554
- Kafka Franz 626
- ps. „Kalina” 177–178, 252, 291–292,
296, 302–304, 309, 332–333
- ps. „Kalinowski” 103, 291, 333, 428
- Kaliski Bartosz* 88
- Kalkusińska Lidia 348
- Kamiński Franciszek 616
- Kamiński Łukasz* 531, 552
- Kamiński Zygmunt 462
- Kamisiński Tadeusz 130
- Kanclerz A. 530
- ps. „Kandydat” 252
- Kania Stanisław 505, 521
- Kantor Józefa 42
- Kaplan Czesław 259
- Kapsa Jarosław* 426, 581, 646
- Kapusta Marcin* 555, 609, 615
- Kapusiak Bartosz* 304
- Kapusiński Jacek* 17, 65, 198, 216, 218,
221, 230, 592
- Karasiński Józef 153
- Karel Irena 589
- Karlik Władysław 85
- Karłowicz Waclaw 423, 480
- ps. „Karol” 286, 428, 488
- Karwat Leon 173
- ps. „Kasia” 224
- Kasprzak 378
- Kasprzyk Roman 518
- Katelbach Tadeusz 418

- Kawczyński Rafał 255, 269, 281, 348–349
 ps. „Kazek” 274
Kazek Adam 17
 ps. „Kazik” 128
 ps. „Kazimierz” 291, 303, 435, 471–473, 482–483, 497
 Kaźmierczak Henryk 433
Kaźmierczak Paweł 364
 Kąkol Kazimierz 418–419, 455, 501, 505, 519–520, 522, 610
 Kąkolewski Jan 424, 428
 Kennedy John 90
 Kennedy Robert 270
Kersten Adam 10
Kersten Krystyna 14–15
 Kęcik Marzena 511
 Kęcik Piotr 511
 Kęcik Wiesław 640
Kęder Wojciech 11
 Kędzierska Henryka 364
 Kędzierski Edmund 285, 338–339, 416, 554
 Kędzior Bolesław 348
 Kępka Eugeniusz 279
 Kielbik Zenon 286
 ps. „Kierowca” 541
Kindziuk Milena 539, 542
Kiryk Feliks 280
 Kiryłowicz Serafin 74
 Kitliński Antoni 106, 147
 Klar Halina 343
 Klemens XI 11
 Klepacz Michał 82–83, 89, 98
Klimas Michał 66
 Klimczuk Edward 413
 Klimek Ryszard 618
 Klimosz Hilary 62, 362
 Kliszko Zenon 98, 104
 Klon Alojzy 607
 ps. „Klos” 333
 Kluszczyński Antoni 348
 Kluzek Tadeusz 209
 Klyszczy Małgorzata 348
 Klaczyński Romuald 13
 Kłosowicz Stanisław 270
 Kludziak Julian Juliusz 338–339, 391–392
 Klusek Ignacy 182
 Kmieciak Tadeusz 611
Knap Paweł 179, 639
Knap Wojciech 205
Knapieński Ryszard 9
Knieja Mariusz 30
 Knop Gabriel Stanisław 617
Knyt Agnieszka 155, 229
 Kochański Roman 174, 186, 191, 249–251, 285
 Kochmański Antoni 622
 Kocyłowski Hieronim 106–107
 Kolbe Maksymilian Maria 374–375, 379, 384, 388, 395, 555
 Kolberger Krzysztof 616
 Kolakowski Miron 364
 Kołodziej Marian 154
 Kołodziejczyk Mirosław Jan 530, 532
Kołodziejski Janusz 57, 426
 Kominek Bolesław 70, 106–107, 138–139, 194, 230, 240, 287
 Komorowska Maja 547–548
 Komorowski Michał 27
 Kondys Jakub 565
 Konieczna Stefania 281
 Konieczny Ludwik 292
 ps. „Konik” 602–604
 König Franz 203
Konopka Hanna 50
Kopacz Bogusław 593
Kopacz Joanna 593
Kopeć Grzegorz 221
 Koperska Halina 191, 193
 Kopiczyński Andrzej 587
 Koralewski Zbigniew 348
 Korbel Henryk 121

- Kordecki Augustyn 10, 89, 91, 93, 146, 232, 410–411, 429
Korkus Krzysztof 538, 588, 617
Korpysa 403
Korzeniowski Henryk 273–274
Kosiak Marian 129
Kosiak Paweł 62, 106–107, 120–121, 125, 152, 154–156, 167, 183, 273, 280, 292, 294, 330, 378, 394, 457, 479, 559, 580, 585–586, 626
Kosiński Stanisław 42
Kosmala Grzegorz 12
Kosmala Włodzimierz 506
Kostrzewski Andrzej 612
Kostrzewski Józef 190
Kostrzewski Paweł 17, 587, 606, 610, 612
Kościelecki Wawrzyniec Aleksander 54, 62, 285, 343, 362, 430, 479
Kościszko Tadeusz 84
Kosiński Witold Jan 464, 602–604
Kotara Jan 260
ps. „Kotek” 27
Kotel Czesław 180, 522
Kotkowski Zygmunt Ryszard 132, 135
Kotnis Krzysztof Józef 248, 457
Kotnis Michał Grzegorz 34, 195–197, 209, 249, 415, 430, 432, 434, 442, 448–449, 458–459, 463, 473–475, 479–480, 482–486, 496, 602
Kotowicz Andrzej 464
Kotula Henryk 314
Kotus Jan 186
Kowalczyk Florian 130
Kowalczyk Stanisław 225, 333, 344, 449–450, 457–458, 482
Kowalenko Jakub 94, 101
Kowalik Czesław 259
Kowalski Jan 33, 65, 97, 282, 584, 617
Kowalski Kazimierz 88, 106
Kowalski Marek 554
Kowalski Tadeusz 57–58, 226, 23
Kozak Stanisław 248
Kozak Teresa 538
Kozakiewicz Kazimierz 421
Kozakiewicz Stanisław 285
Kozicki Antoni 56
Kozieł Danuta 45
Kozioł Władysław 73
Kozłowski 51–52
Kozłowski Jan 640
Kozłowski Tomasz 540
Kraciuk Leszek 348
Krajewska Anna 538
Krakowiak Edward 221, 225
ps. „Krakowski” 473
Krakowski Stefan 10
Kraszewski Zbigniew 107, 456–457, 482, 578
Krause Wiktor 348
Krauze Adam Teofil 34, 62, 75, 90, 106–107, 129, 137, 142, 189, 208, 211, 220, 229, 243, 251, 281, 302, 313, 326, 329, 331, 351, 362, 377, 391–392, 409
Krawczak Tadeusz 546, 588
Krawczyk Andrzej 542–543, 602
Krawczyk Jerzy 129, 646
Krap Bronisław 284, 471
Krap Gerard 362, 410
Kremer Jerzy 603–604
Krokocki 174
Król John 84, 418, 420, 437
Król Leon 143, 285
Król Marcin 616
Królak Waldemar 445–446
Królewska Salomea 191
Królik Melchior 9, 62, 74, 86, 178, 192, 223, 229, 347, 360, 448, 470, 474, 479
Królik Teresa 384
Królikowski Bobdan 10
Królikowski Janusz 107
Kruczek A. 613
Krukowski Józef 62

- Krül Martin* 42
 Krupa Andrzej Ludwik 107
Krupecka Małgorzata 315
 Krupierz Wiesława 348
Krupski Janusz 13
 Kruszewski Wenanty 191, 193, 210, 249
 Kruszyński Jan 171
Kruszyński Marcin 57
 Kruszyński Włodzimierz 199, 232–233, 235–236, 246–247, 250, 260–261, 264–265, 268, 283, 287, 293–294, 298–299, 301
 Krynicki Józef Edmund 431, 463, 487
 ps. „Krystyna” 133, 178, 448–450
 Krzemiński Jan 333
 Krzesz Aniela 348
Krzyżtofiński Mariusz 513
 Krzywicki Andrzej 394
 Krzywicki Wiktor 625
Krzyżanowska Sylvia 217
 ps. „KS” 266
 ps. „Ksawery” 252, 281, 302, 311, 347
 Kuberski Jerzy 526–527, 540, 570
Kubica Bruno 11
 Kubicki Józef 54
 Kubiczek 153
 Kubik Cyprian 62, 332
 Kubik Tadeusz 34, 190–191, 351, 400, 402, 406, 408, 413–414, 425, 429, 431–432, 474, 479, 499, 635
 Kubik Władysław 636
 Kubina Teodor 23, 46–47, 63–64
Kucharski Wojciech 122, 202, 217, 278
Kucharz Edward 9
Kuczman Kazimierz 10–11
 Kudła Adam 188–189
 Kukliński Adam 339
Kula Henryk 369
 Kula Leszek 559
 Kulczycki Władysław 83
 Kuliberda Jerzy 571
 Kuliberda Tadeusz Włodzimierz 142, 269, 474, 479
 Kuliberda Waclaw 269
 Kulik Jan 180, 263,
 Kulaj Jan 640
Kunczyńska Iracka Anna 11
Kunz Stefan Konstancjusz 9, 29, 34, 339, 479, 494–497, 499–501, 509, 518, 523, 532–533, 539, 542–543, 559, 618
 Kupczyk Ryszard 134, 141, 266, 288, 299, 333, 360, 404, 406, 423, 435, 542
 Kurek Kazimierz 344, 422, 524, 546, 568
 Kurek Klemens 357
 Kurenz Stefan 131
 Kurpas Józef 243
Kurpiak Wojciech 9, 11
 Kurpiński Jerzy, ps. „Ponury” 592
Kurus Adam 21
 Kurzawa Czesław 259
 Kurzedlak Mieczysław 154
 Kurzyna Władysław 193
Kusa Daniel 17
 Kuszell Janina 150, 154, 156
 Kuszyński Andrzej 464
 Kuśmierz Stefan 92
Kuta Cecylia 554–555, 568
 Kuzniecowa Siergiej 634
Kwaśniewski T. 47
 ps. „Kwiatek” 28
 Kwiatkowski Bogdan 494
 Kwiecień Jan 384
 Kwiecień Włodzimierz 336
Kycia Lilianna 421
- L**
- ps. „L” 102
Laberscheck Jacek 9
Langner Janusz 205, 531

- Langner Tomasz* 59
 Larys Antoni 73
 Las Daniel 336
Lasota Marek 83, 504, 566, 620
 Lech Jan 114, 120, 143, 145, 147, 160–161, 165
 Lefebvre Marcel 211
 Lemański Jan 569
 ps. „Lena” 224
 Leonarcik Eugeniusz 434
 Leonarczyk Roman 203
 Leonard 292
Lesiakowski Krzysztof 227
 Lesz Władysław 153
 Leszczyczyn J. 186
 Leś Jan 287
 Leś Władysław 478
 Leśniak Bolesław 441
 Leśniewski Kazimierz 65, 67
 Leśnik Franciszek 224
 ps. „Lew” 102–103
 Lewandowski 191, 476,
Lewandowski Piotr 475
 Lewandowski Roman 450
 Lewiński Julian 121
Lewków Krzysztof 646
 Lipiński Henryk 249–250
 Lipowski Grzegorz 527, 534, 545, 585
 Lisik Antoni 87, 95
Lisowski Andrzej 562
Liłka Piotr 492
 Lizyńczyk Leon Hadrian 483, 617
 ps. „Lojalny” 447–448
 Loranc Władysław 634
Lorenc Gabriel 84, 435, 480, 483
 ps. „Lotos” 386
 Lubacziwski Mirosław 640
 Lubelski Marian 416
 Lubelski Zygmunt 256
 ps. „Ludny” 482
 Ludwiczak Lech 261
 ps. „Ludwik” 133, 333
 Lugbere Manuel 451
Lusek Joanna 42
 ps. „Lusiek” 252, 291, 295, 333
- Ł**
- Łabędowicz Stanisław 488
 Łacek Mieczysław 212
Ładyka Jerzy 574
Łakociński Zygmunt 10
 Łanowy Bonifacy 292
 Łaszek Jan 513
 Łata Edmund 73, 187–189, 212, 243, 285, 287
Łatka Rafał 79, 84, 124, 202, 206, 436, 508, 519, 529, 532, 540, 554, 562, 576, 582
 Łączny Leonard 147, 165, 169, 174
Łepkowski Tadeusz 11
 Łopatka Adam 59, 554, 570, 587, 592, 599
 Łubieński Konstanty 155, 229
 Łuczak Agnieszka 81
 Łuczyński Stanisław Tarsycjusz 83, 116, 157, 337–338, 360
 Łukasik Marian Serafin 362, 373, 394, 403
 ps. „Łukasz” 290–291
 Łukaszewicz Jerzy 505
Łukaszyk Tadeusz Dionizy 149, 474, 485, 570, 595
- M**
- Macharski Franciszek 505, 520, 522, 534, 570, 582, 646
 Machlarz Tadeusz 548
 Machowski Leon 467
 Maciejek Leon 348
 ps. „Maciek” 421–422, 428, 494, 524, 546
 Mackiewicz Jan 370, 375, 381

- Macoch Janina 343
 Macoch Tadeusz 343
 Macocki L. 70
Macyszyn Jacek 467
 Madej A. 131
 Madej Tadeusz 428
 Mag Aleksander 121
Magdżik Wiesław 190
Magier Dariusz 17, 562
 Magiera Marian 542
Majchrowski Jacek Maria 25, 51, 62, 610
 Majdański Franciszek 154
Majdański Kazimierz 13, 106, 359, 546, 593
 ps. „Majewski” 164
Majewski Mariusz 13
 Majewski Tomasz 151
Majka J. 40–41
 Makarewicz Józefa 343
 Makocki Jerzy 248
Malik Mieczysław 114
 ps. „Malina” 207
Maliński Mieczysław 492, 620
Malkiewicz Edward 32, 111, 149
 Malkiewicz Kazimierz 168
 Mangelowa Irena 71–72
Maniewska Katarzyna 386–387
 Manowski Henryk 292
 Mańko Wanda Alina 37–38, 48, 57
 Marchewka Antoni 79
 Marchwicki Henryk 260
 Marcinkiewicz Honorat 62, 73–74
Marcinkiewicz Marta 490, 513,
 Marcinkiewicz Władysław 129, 251
 Marcinkowski Karol 232
 Marczak Jan 187
 Marczewski Jan Justyn 33, 62, 91–92, 129, 251, 295, 524
 Marczyk Ryszard 259
Mardyla Przemysław 66, 70, 105
Marecki Józef 26, 29, 31, 56, 82–83, 100, 148, 171, 278, 337, 436, 519, 554–555, 582
 ps. „Marek” 92
Marek Łucja 15–16, 26, 49, 91, 122, 136, 141, 149, 151, 156–157, 162, 168–169, 180, 197, 221, 227, 243, 248, 251, 348, 357, 653
 Maria Teresa Habsburg 85
 ps. „Marian” 133, 252, 291, 300, 303, 309, 333
Markiewicz Piotr 20, 30, 32–34, 44, 62, 113, 118
Markiewicz Stanisław 26, 124, 202, 205, 210, 507–508
Markowski Mieczysław Bolesław 12
 Marks Karol 586
 Markun Alfons 172–173, 182, 220
 ps. „Maryla” 133
 Marwick 418
Maślikowski Sławomir 16
 Materski Edward 465, 611–612
 Mateusz (imię zakonne) 292–293
 Matłosz Helena 343
Matras Tadeusz 14
 ps. „Matus” 102
 Matuszewski 191
 Matuszewski Izydor 474
 Matuszewski Józef 348
Matysiakiewicz Ryszard 400, 431–432, 446, 494–495, 499–501, 515–516
 Matyszczuk Bronisław 382, 407, 432–433
 Mazowiecki Tadeusz 229, 530, 646
Mazowiecki Wojciech 49
Mazur Jan 13–14
 Mendelka Marcin Edmund 201
 Mercik Zbigniew 542
 Merker Aleksander 243, 251, 346, 413–414, 425, 454–455, 489, 505, 521–522, 526, 528, 601–602, 611, 624, 634
 Metody 292, 296,

- Meus Stanisław 87
Mezgleński Artur 32, 62, 74
Micewski Andrzej 105, 166, 216, 497, 542
 Michalczyk Marian 534
 Michalska Janina 95, 154
 Michalski Bronisław 456
Michalski Krzysztof 545, 562, 619
 Michalski Leszek 560
 Michalski Zygmunt 90–91, 102–103
 ps. „Michał” 252
 Michnik Adam 596
 Mielcarek Kazimierz 355
Mieleżarek Witold 359, 516
Mika Ewelina 424
Mikhailik Larysa 23
 Miklos Imre 634
Mikolajczyk Marian 123, 133–134, 186, 198, 504, 517, 527, 531, 605
 Mikolajczyk Stanisław 41, 44
Mikolajec Józef 294
 Mikołajska Halina 471, 471, 576
Milanicki Marek 184
 Milek Maksymilian 262
 Miłosz Czesław 512
 Mindszenty József 82
Mirek Agata 99
 ps. „Mirosław” 113, 128, 163
Miroszewski Kazimierz 21, 282, 531, 534
 Mirowski Eugeniusz 272
Misiejuk Dariusz 202, 278,
 Misiorowska Krystyna 343
 ps. „Misjonarz” 385
 Miszczuk Mieczysław 120
Miształ Henryk 32
 Miśkiewicz Marian 455
 Mitchel 418
Mitkowski Józef 454
Mizera Stefan 59
 Mizera Tadeusz 153
 Miziolek Władysław 382, 450, 616
 Mlekodaj Stanisław 584
 ps. „Młot” 375
 Mocha Czesław 73
 Moczulski Leszek 593, 599
Modzeleński Jerzy 106, 169, 191, 294, 384
 Modzelewski Zenon 11, 506
 Morawski Eugeniusz 127, 153–154, 157, 161
 Morawski Kazimierz 572–573
 Morawski Stanisław 91, 122, 150, 153, 156–157, 199, 211, 224, 230, 232–233, 242, 287, 294, 352, 378, 384, 386
 Morga Włodzimierz 636
 Moskal Stefan 143
 Mosur Mieczysław 113, 116–117, 126–127, 133
 Moś Eugeniusz 348
 Moś Maria 468
 Mościcki Ignacy 414, 582
 Mozal Stanisław 139, 337, 419, 430
Mozga Jozafat 15, 83, 116, 130, 134, 360, 523, 539, 542–543, 560
 Mroziński Józef 244
 Mszyca Jarosław 542
 Mucha Stanisław 348
 Mucha Waclaw 265–266
 Müller Burchard 89
 Musialik Leszek 571
Musiał Filip 278, 337, 432, 492, 519, 609
 Musiel Franciszek 97, 215, 230, 235, 243–244, 287, 296–298, 302, 312–313, 336–337, 347, 353, 359–360, 364, 380–381, 384, 394, 406, 421, 444, 467, 477, 503, 518, 520, 525–526, 530, 540, 542, 545, 553, 566, 569, 581, 586, 592, 594–596, 610, 641
 Myrcik Józef 295
Mysiakowska Jolanta 582
Mysiek Wiesław 25, 45, 99, 105, 107, 126, 165, 197–198, 277, 572
Myszor Jerzy 11, 50, 52, 54, 60–61, 131, 157, 249, 315, 507

N

- Nalaskowski Jan* 14, 362, 386, 431, 448–449, 478–479, 570
Nalbert Krzysztof 559
 Narbutt Jerzy 485
 Narzyński Janusz 645
 ps. „Nawrot” 291
 Nawrot Wiktor 117, 136, 143, 202, 214, 257, 266, 280–282, 291, 306, 333
Nazarewicz Ryszard 11, 210
 Nengo Zygmunt 179, 188
 Neumark Stanisław 160
 Newerle Igor 626
 Niebylski 314
 Niemczyk Krzysztof 385
 Niemen Czesław 356
 Niesiołowski Marek 465
 Niestrój Franciszek 336–337
 Nieszporek Ryszard 145, 161, 171, 187
 Niewięglowski Wiesław 576
 Nikiel Zygmunt 190, 219, 262–265, 296, 311–313, 331, 507
 Nikiś Władysław 618
Nir Roman 84
Nita Marek 21
Nitecki Piotr 100, 278, 519
 Nitka F. 250
Nitschke Bernadetta 419
 Nitura Łukasz 191
 Nocoń Edward Tarsycjusz 187, 208–209, 251, 286, 306, 348, 369, 391, 511, 576, 645
 Norwid Cyprian Kamil 616
Noszczyk Bartłomiej 82, 88–89, 94–96, 98–100, 114, 124, 216–218, 221, 224, 226, 364, 402, 419, 538
Noszczyk Jacek 57
 Nowacki Wienczysław 640
 Nowaczyk Jerzy 512
 Nowak Damian 62
 Nowak Euzebiusz 62
 Nowak Franciszek 251
 Nowak K. 152
 Nowak Ludwik 26, 34, 118, 135–139, 141–142, 151, 174, 196, 255, 309, 331, 340
Nowak Stanisław 9, 28, 34, 122, 125, 218, 282, 572, 587, 606, 609–610, 617, 619–620, 626–627, 646
 Nowak-Jeziorański Jan 497, 521–526
 Nowakowska Majcher Maria 533, 543, 553, 587
Nowakowska Violetta 30, 547
 Nowotarski Jan 190, 296

O

- Obernikiewicz Wojciech 640
 Ochab Edward 26
 Ochab J. 188
Ochinowski Tomasz 75
 Ociepka Wiesław 220
Ogiegło Adam 538
 Oglaza Julia 343
 Ogonek Bogdan 259
 Okońska Maria 90–91, 95–96, 98, 115, 154–156, 197, 276–278, 376, 461, 473
 Okulicki Leopold, ps. „Niedźwiadek” 21, 445, 625
Olaszek Jan 540, 554
 Olbrot Janusz 617
 Olbrychski Daniel 540, 616
Olczyk Arkadiusz 198–199
 Olczyk Józef 174
Olech Jolanta 315, 645
 Olechowski Tadeusz 645
 Olejnik Stanisław 456
Oleksik Alojzy 22
 Oleksy Jan 101
 Oleś Andrzej 28
 Oleś Antoni 343
Olszowski Daniel 11

- Olszewski Tadeusz 543, 554
 Olszewski Wiesław 542–543, 554
Olsztyński Tadeusz 443
 Opalko Serafin 592
 Opitek Stanisław 246–247, 330, 335, 361, 382, 387, 393, 420
Ordon Marta 32, 62
 Organa Henryk 343
Orman Maciej 31
Orszulak Jan 589
 Orszulik Alojzy 522, 526–527, 539, 645
 Orzechowski 599
 Osiadły Efreem 34, 131–132, 208, 357, 360–362, 379, 390, 399–400, 457, 471, 518, 550, 585, 615, 626
Osiński Tomasz 57
Osińska Irina 23–24
 Ossowski Jerzy 411
 Ostafil Jerzy 640
 Ostapiński Stefan 415, 434–435, 463, 483, 495, 622–623
 Ostatek Albert 62, 362
 Ostatek Piotr 284
Osuchowa Anna 613
Osuchowski Janusz 25, 29
 Ośródko Teresa 384
 Oyrzyński Stanisław 429, 467, 553
 Ożmin Józef 28
- P**
- ps. „P.J.” 460
 ps. „PA” 272
 Pabiszewski Włodzimierz 118
Pach Jan 9, 12
 Pachla Krzysztof 413
Pacholski Samuel 192
 Pacholek Stefan 85
Paczkowski Andrzej 542, 643
 Paderewski Ignacy Jan 582
 Painta Felicja 348
 Pajak Andrzej 597
 Palczyński Leon 425
Palus Waldemar 24
 Palusiński Jan 498
 Paleszniak Józef 445
 Palyga Jan 455
Pamula Stanisław 464, 541
Pańko Grażyna 432
Parkitny Eugeniusz 395–397
 Parzonka Piotr 261
Parzyński Jerzy 555, 609
 Pasek Jan 476
Pasierb Janusz Stanisław 14
 Pasternak Ferdynand Stanisław 10, 30, 106, 142, 164, 200, 309, 351
 ps. „Pasterz” 385
Paszkiewicz Olgierd 554, 592, 640
 Paszyński Aleksander 144
Patelski Mariusz 146, 609
 Paterski Roman 140
 Patola Bogusław 260
 Patorski Roman 532
 ps. „Pawel” 593
 Paweł VI 216, 330, 497, 506
 ps. „Pawel Góral” 386, 498
 św. Paweł Pierwszy Pustelnik 29
Pawelczyk-Dura Kamila 226, 230
Pawlička Katarzyna 390
 Pawlik Marian 477–478
 Pawlina Zenon 62
 Pawliński Roman 26
 Pawluś Joanna 609
Pawłowicz Zygmunt 149
 ps. „Pawłowski” 260
 Pawłowski Antoni 106
Paygert A. 613
 Pazdur Józef 625
 Paź Zygmunt 392
 Peat 418
 Pelka Kazimierz 259
 Pelka Włodzimierz 259
 Penkala Andrzej 605

- Perek Edmund 331, 347–348, 352, 360, 381, 468
- Perliceusz Alojzy 442–444, 447–448, 451–452, 460–463, 466–467, 475, 478, 480–481, 483–486
- Perszon Jan* 30
- Peszkowski Zdzisław* 84, 349, 351–352
- Petryka Józef 453
- Petryna Mieczysław 353
- Piacko Bronisław 153, 178
- Piasecki Bronisław* 105, 121, 243, 453
- Piasecki Marian 27
- Piasta Aleksy* 226
- Piątek Mieczysław 348
- Piątkowski Marian 107
- Piec Bogdan* 81
- Piecuch Adam 474
- Piekarska Anna K. 390
- Piersiak Rajmund* 58
- ps. „Pies” 385
- Pietras Tadeusz Leonard 208, 448
- Pietrusiewicz Stefan 188–189
- Pietrusiński J. 74
- Pietruszka Adam 567
- Pietruszka J. 209
- Pietryga Krzysztof 172
- Pietrzak Jan 575
- Pietrzykowski Jan* 12, 21–22, 41, 185, 476, 538
- Pięciak Wojciech* 492
- Piętek Henryk 199
- Pijewski Zdzisław 347, 350, 405, 412, 414
- Pikulin 25
- Pikuła Lucjan 108, 113, 116, 122, 136, 156, 168, 194, 199, 210, 221, 223, 265, 268–269, 284, 287, 292, 294, 297, 314, 334–337, 349, 351, 353, 361, 364, 378–380, 382, 388–389, 420, 422–423, 428
- Pilsudski Józef 357, 444, 547, 582, 593
- ps. „Piotr” 252, 308, 333, 344–346, 380, 385–388, 391–392, 403, 406–407
- ps. „Piotr II” 308–309, 341–343, 345–346, 351–352, 369–370, 372, 380, 387–388, 402–404
- Piotrowski Grzegorz 563
- Piotrowski Leon 173
- Piotrowski Rafał* 21
- Piotrowski Stefan 105–106, 154
- Piotrowski Witold 348
- Pironio Eduardo 479–480
- Pirożyński Marian* 29–31
- Piskorska Zofia 343
- Pius IX 88
- Pius XI 30
- Pius XII 95, 102, 122, 211
- Piwoński Stanisław 221, 334
- Platt Dobrosława* 525
- Pluta Franciszek 167
- Platek Józef Stanisław 16, 29, 31, 34, 47, 54, 83, 89, 116, 139, 193, 198, 209, 233–234, 249–250, 292, 407, 414, 425, 431–432, 435, 447–449, 454–455, 457, 459–461, 464, 473–476, 478–480, 483, 486, 495–496, 501, 506, 509, 516, 518, 529, 531, 544–545, 549–550, 554, 584–585, 594, 620, 626, 643, 656
- Plątek Zenon 566, 569
- Płowiecki Janusz* 22
- Pobóg-Lenartowicz Anna* 9
- Podajko Paweł* 14
- Podemski Stanisław* 32, 111, 149
- Podhorska-Okołów Stefania* 22
- Podsiadły Bolesław 348
- Poggi Luigi 436, 505
- Pokrzyńska Magdalena* 17
- Pokrzywiec Jan 295
- Polak Grzegorz* 27
- Polak Wojciech* 105, 111, 124, 151, 498
- Polanowski Marek 385
- Polewoj Borys 22

- Polciewicz Aleksander 113
 Poll Krzysztof 490
 Poltorzycki Stefan 587
 Pomianowska Wanda 640
 Pomin Tadeusz 144
Pomykało Wojciech 24–25
 Popieluszko Jerzy 563, 567, 581, 586,
 595, 598, 601–602, 608–610, 613,
 619, 624
 Popiołek Wiesław 260, 267
Porwol Paweł 12
 Pośpiech Hieronim 62
 Potapczuk Jadwiga 548
 Potocki Roman 266
 Poturaj Ryszard 462
Potykanowicz-Suda Lidia 74
 Pożarowski Ireneusz 403, 474
 Póltawska Wanda 288, 330, 420–421
 Póltorak Sławomir 624
 Póltorak Waldemar 356–357
 Póltorzycki Stefan 587
 Pracki Henryk 279
 Predko Sławomira 343
 Prens Stanisława 154
 Prochorowa Regina 153
 ps. „Profesor” 503
Prokop Krzysztof Rafał 97, 106, 242,
 273, 572
 ps. „Prorok” 385
 ps. „Provo” 385
 Przala Stefan 306, 308, 342, 403
 Przemysław Grzegorz 581, 608, 613
 ps. „Przeor” 118
Przewłoka Agnieszka 453
 Przewratil Stanisław 459, 617, 624,
 638, 640, 644
 Przeczek Tadeusz Wenanty 269–271,
 273–277, 279
 Prześlica Zbigniew 224
Przybecki Adam 105, 288
 Przybylski Bernard 106
 Przybylski Henryk 144
Przybysz Milena 86, 259
 Przygodziński Aleksander 581
 Przykucki Marian 611
Przysucha Aleksander 456
 Przysucha Mieczysław 507
Przytułska Wiesława 149
Ptaszycka-Jackowska Danuta 13, 190, 515
Ptaszyński Radosław 497
 Ptaśnik Anna 253
 Ptaśnik Mieczysław 178
 Puchala Ryszard 130, 132, 134–136,
 139–143, 178, 206, 209, 265–266,
 269, 282, 286, 292–293, 296, 299,
 302–304, 306, 309–310, 331–333,
 341–342, 348–351, 361–364, 372–
 373, 376, 378–379, 382, 542
Puczyński Andrzej 622
 Pyjas Stanisław 466, 469
 Pylak Bolesław 520, 522
 Pypno Stanisław 234
 Pysz Władysław 248
 Pyznar Stanisław 287, 330
- R**
- Racinowski Dariusz* 585
 Raczyński Kajetan Karol 33–34, 53–
 54, 57, 59–62, 69, 106, 111, 118,
 120–122, 162, 189, 281, 375, 649
 Raczyński Zenon 606
Radecki Aleksander 16, 538, 547, 601,
 619
 Radoński Karol 47
 Radwański Anzelm Stanisław 34, 60,
 121, 137, 178–181, 185–189, 251,
 302, 307, 516
 Radzikowski Władysław 62, 129
Raina Peter 15, 25, 47, 82, 96, 100, 107,
 114–115, 124, 166, 197, 200, 211,
 241–243, 246, 258, 282, 301, 374,
 393, 405, 414, 436, 517, 541–542,
 553, 562, 582

- ps. „Rak” 488
 Rak Władysław 286, 342
Rakoczy Eustachy 15, 378, 394, 424,
 426–427, 429, 443, 467, 470–471,
 479–480, 483, 591
 Rakowiecki Zygmunt 494
 Rastawicka Anna 105, 243, 453
 Raszka Jan 348
 Rayzacher Maciej 511–512, 550
 Reagan Ronald 613
Rechowiec Marian 10
Reczek Rafał 547, 624
 Remigiusz 380, 403
 ps. „Renata” 95, 128
 Retka Tadeusz 260
 ps. „Rezystor” 488
 ps. „Robert” 291, 488
 Roch Mieczysław 286, 360
 Rode Maksymilian 43
 Rogalski Mirosław 612
Rogowska Barbara 45, 217
Rogozńska Monika 96, 149, 242
 Rokoszewski Kazimierz 505
 ps. „Roman” 129–130, 133, 138, 178, 463
Romanuk Marian Piotr 195
 Romańska Janina 348
Romańska Małgorzata 576
Romaszewski Zbigniew 614–615, 629–633
 Rosa Zygmunt 634
Rosikoń Janusz 33, 121, 192
 Rossa Władysław 348
 Rossi Gianfranco 634
 Roszko Antoni 221
Rotarski Wojciech 513, 531–534, 539–
 540, 542, 551, 560, 581, 618
 Roter Czesław 334
Rozanow Zofia 9, 11, 14
 Rozmarynowicz Andrzej 527
 Rozpłochowski Andrzej 595
 Rozwadowski Józef 451, 580
 Rozwadowski Tadeusz Jordan 12, 359
 Rozwód Franciszek 68
Rozynkowski Waldemar 498
 Rożej Roman 193
Rożej Stefan Jan 9, 14, 395, 474
 Rożek Janusz 640
Różańska-Gambal Barbara 190
 ps. „RT” 103
 Rubin Władysław 84, 381
Ruchlewski Przemysław 490, 498
 ps. „Ruchliwy” 92
 Rudawska Barbara 565
 Rudolf Józef 315
Rudziński Jan Stanisław 9, 12
 Rulczyński Kazimierz 348
 Rulewski Jan 595–596
Rumiński Aleksander 42, 62
 Rusek Jadwiga 154, 157
 Rutkowski A. 377
Rutkowski Piotr 194
 Rybus Henryk 86, 180
 Rydzio Jan 153–155
 Rydz-Śmigły Edward 429
Rymar Dariusz A. 513
Rynio Alina 124
 ps. „Ryszard” 333, 428
Ryszka Czesław 10, 190
 ps. „Ryś” 252, 291, 333, 343
Ryter Henryk 25, 46, 359, 498–499,
 502–504, 506
 Rząsa Z. 186
 Rzepa Zbigniew 400
 Rzeszotek Henryk 414

S

- ps. „S” 116
 ps. „S.S.” 460
Sadok Jan 514
Sadzik Józef 506
 Salomon 255
 Sandor Suranyi 634
 Santos Lucélia 605
 Sapiaha Adam Stefan 13, 40, 42, 55, 63

- Sasin Józef 621
 Sasinowski Mikołaj 470
 Sawicki Franciszek 626
 Sawicki Marian 496
 Schab Bogusław 465, 617
 Schabowski Feliks 292
 Schabowski Henryk 312
 Schmick Otto 624
 Schroffer Joseph 427
 Schulz Franciszek 101
 ps. „Sebastian” 568
 Secomski Kazimierz 517, 522
 Seko Kazimierz 260, 290
Semczyżyn Magdalena 623
 Setla Władysław 126
 ps. „Sędzia” 531
 Siedlecki Zygmunt 592
 Siedlik Józef 118
Siedziako Michał 41–42, 106–107, 175, 513, 515
 Siemaszkiewicz Józefa 199, 220
Siembieda Maciej 563
Siemczył S. 149
 Siemek Józef 65, 84–85
 Siemianowski Andrzej 538
 Sienkiewicz Henryk 93, 100
Sienkiewicz Jan Wiktor 84
 ps. „Sigma” 488
 Sikora Czesław 220
Sikora Mirosław 464, 571
Sikorski Juliusz 148, 175
Sikorski Tomasz 497
 Sikorski Władysław 429
 Siła-Nowicki Władysław 249
Sitkowska Anna 623
 Sitnik Aleksander Krzysztof 270
 Siudek Roman 402
Sindy Teofil 106
 Skalda Krzysztof 385
 Skarżanka Hanna 580
 Skarżyński Aleksander 218, 241–242, 331, 409, 411, 413, 417
 Skapski Bohdan 154–156
Skibiński Piotr 75
 Skipirzeps Artur 102–103
 Skoczowski Marian 163
 Skoniecki Czesław 160–161
 Skorek Lechosław 209, 404–406, 493, 602–603
 Skorupa Bronisław 348
 Skorupa Maria 348
Skowron Andrzej 538
 Skowronek Andrzej 454
 Skórczyński Witold 143, 173
 Skręta Bogusław 521
 ps. „Skrzetuski” 333, 428
 Skrzypczyk Aleksander 550, 590
 Skrzypiel Henryk 421
Skubiś Ireneusz 442, 488, 517–518
 Skwira Zygmunt 173, 262
Ślabig Arkadiusz 639
 Sławomirski Janusz 385
Ślota Wojciech 221
Smagacz Arkadiusz 195
 Smoczkiwicz Karol 591–592
 Smoleń Władysław 336, 400
 Smolin Paweł 591
Smoliński Aleksander 17, 424, 444
Smoliński Maciej Grzegorz 82, 89, 217
Smólski Krzysztof 33
Smuga Andrzej 149
 Smuga Ryszard 343
Smulikowska Ewa 11, 14
 Snakowski Henryk 361, 376, 461, 473, 482–483
Snoch Bogdan 12
 Sobala Janusz 343
 Sobczyk Stefan 348
 Sobczyk Władysław 129
 Sobosińska Halina 636
 Soból Jan 374
 Sojka Stanisław 588
Sokołomska-Czerska Jadwiga 616

- Sokolowski Franciszek Ksawery 303–304, 483, 496
 Sokolowski Marian 472
 Sokół Antoni 338
Soluch Zdzisław 244, 359
 Sonik Bogusław 489
Sowiński Paweł 50
 Spalony Eugeniusz 463
 Spalek Kazimierz 399–400
 Spieraj O. 159
 Spychalski Józef 259, 262
 Sroka Bronisław 469, 512
 ps. „Stach” 130, 134, 138, 196
Stachnik Jerzy 21
 ps. „Stachowiak” 344, 448, 457–459, 475, 480, 486, 488, 496–497
 Stachura Bogusław 246
 Stachura Janina 343
 Stalin Józef 589
Staniek Krystyna 149
 ps. „Stanisław” 92
 ps. „Stanisław II” 504
Stanisz Piotr 32, 62
 Stanowski Adam 146
Stanuch Zbigniew 41–42, 106–107, 175, 513, 515, 623
Stanińczyk Mieczysław 426
 Staroń Stanisław 266
Starzyńska Maria 248
 Starzyński Juliusz 400
 ps. „Staszek” 372, 377–379, 408, 428
Staszewski Michał 45, 60, 126
 Stawarz Karol 261, 287
 bl. Stefan 31
 ps. „Stefan” 177, 207, 447, 452–453
Stefaniak Marcin 513
Stefaniak Ryszard 21, 424
Stefanowicz Stanomir 541
 Stefanowicz Szymon Franciszek 340, 598
 Stefanowski Albert 568–569
Stehle Hansjakob 62, 82
 ps. „Stelmach” 560–561
 Stelmachowski Andrzej 592, 640
 Stępczyński Zbigniew 261
 Stępień Marian 153
 Stolarczyk Aleksander 333
Stomma Ludwik 22
Stomma Stanisław 22, 155, 538
Stopniak Franciszek 11
 Straszewski Konrad 153, 303, 364, 381, 443–444, 450–451, 469, 479–480, 482–483, 485, 496–497, 566, 570
 Stroba Jerzy 229, 527–528, 574
Stróżyna Katarzyna 217
Strużyk Zdzisław 124
Strzelezyk Janusz 564
 Strzelczyk Konrad 428
 Strzelec Salezy 62
Strzelecki Stanisław 14
 ps. „Student” 493
 ps. „Student II” 493–494
 ps. „Studentka” 466
 Studziński Adam 590
 ps. „Styczeń” 92, 102
 Styczeń Franciszek 637–638
 Styra Jan 532
 Stysiński Józef 154
 Suchocka Hanna 587
 Suchodolski January 89
 Sujak Elżbieta 348
 Sygietyńska Mira 361
 Syguda Aleksy Bronisław 208
 Syjota Władysław 223, 255, 272, 281–282, 288, 296, 316, 357, 364, 387, 395, 400, 405
 Syngier Stanisław 154
 Szablewski Kazimierz 505
 Szafraniec Kazimierz Sykstus 34, 62, 111, 129, 255, 362, 461, 472–473
 Szafranski Waclaw 433
 Szaryk Karol 251
 Szaszkiewicz Maria 511
 Szawaryn Szczepan 62

- Szczapiński Lech 348
 Szczeciński Jerzy 364
Szczepaniak Jan 123
 Szczepanik Piotr 587
 Szczepińska Barbara 348
 Szczepkowski Andrzej 580
Szczerbiński H. 89
 Szczerbiński Ludwik 249
 ps. „Szczerzy” 530
 Szczęsna Maria 348
 Szczygiel Jan 113
 Szczygiel Tadeusz 638–639
Szczyńska Józef 216
Szczypta-Szczęch Roksana 100, 278, 519
 Szeffler Bernard 193
 Szewczyk Chryzostom Eugeniusz 83, 129
 Szewczyk Jan 349
 Szewczyk Witold 488, 594
 Szewczyk Zygmunt 445
Sziling Jan 498
 Szlachcic Franciszek 145, 150, 161, 217–218, 248, 405
Sznajder Andrzej 80, 140–141, 205, 218, 221, 224, 226, 228, 337, 381, 492, 517–518, 527
 Sznec Zygfryd 46
Szpak Jacek 30, 54
Szpytma Mateusz 554
 Sztachelski Jerzy 122, 155, 161
 Sztekker Eryk 251, 413, 422
Szuba Ludwik 52
Szuba Zdzisław 613
Szubarczyk Piotr 609
Szumilo Mirosław 51
Szumska Danuta 11, 506
 Szurek Ignacy 33, 62
 Szurlej Jan 156
 Szwagrzyk Henryk 273
 Szwagrzyk Tadeusz 244, 273, 293, 302, 359, 388, 406, 462, 526, 530, 587, 595
 Szwarzenberg-Czerny Kazimierz 125
Szwed Ryszard 24
Szwedzik Adam 198
 Szwēja Andrzej 355
 Szydłak Jan 261
 Szydłowski Wiesław 636
 Szyller Wanda 343
 Szymoniak Edmund 260
Szyndler Anna 17, 46
- Ś**
- Śledzianowski Jan* 64
 Śliski Ryszard 126
 Ślisz Józef 640
 Śliwiński Leon 537
 Śliwiński Marian 454
Śmierczalski-Wachoczek Dariusz 576
Śmietanka-Kruszelnicki Ryszard 21
 Śmigiel Kazimierz 475
 Świątkowski Edward 335, 421
Świerczyński Czesław 17
 Świnionoga-Świdziński Sebastian 130
 Świtoń Kazimierz 527, 595
- T**
- ps. „T” 164
 T. M. 205
 T. P. 507
 Tabor Marcel 457
Tadej Krzysztof 211
 ps. „Tadeusz” 336
 Talach Franciszek 453
 ps. „Tamaj” 232
Tanalski Dionizy 574
 Tangari Hasslinger Auguste Katharine 364
 Taniewicz Edward 389
 ps. „Taras” 433
 Tarka Stefan Celestyn 61, 69, 71–72, 129, 134–136, 140, 142

- Tatarkiewicz Władysław 400, 474
 Tatkowski Waclaw 205
 Teiga Józef 640
 Terence Andrew J. 315
Terlecka Wanda 198, 416
Terlecki Ryszard 123, 385
Thiriet Damien 15, 57–58, 63, 66, 70–71, 74, 79, 89, 654
 Tkacz Zbigniew 542–543
Toborek Tomasz 21
 Tofil Janusz 238, 564
 Tokarczuk Ignacy 247–248, 382, 393, 406–407, 444, 513, 553–554, 580, 607
Tokarz Grzegorz 45
 ps. „Tolek” 428, 559, 601
 ps. „Tomasz” 530
 Tomaszek Frantyszek 295
 Tomaszewicz Konstanty 187–188
 Tomaszewski 26
 Tomczyk Jacek 542
 Tomko Józef 626
Tomoń Stanisław 280, 407
Tomziński Jerzy Jan 11, 27, 30, 34, 44, 47, 54, 60, 62, 75, 88–91, 94–95, 97–99, 106–107, 114–115, 124, 129, 137, 140, 142, 181, 184, 200–202, 206–208, 210–211, 214, 216, 218–220, 226, 228–230, 240, 242–244, 251, 255, 268–269, 271–272, 278, 280–281, 285–286, 292–294, 299–301, 306, 308–309, 326, 331, 337–340, 348–349, 351, 357, 361, 373, 377, 384, 390–392, 403, 409, 411–413, 415, 418, 425, 427, 430, 432, 434, 474, 487, 495–496, 508, 512, 533, 539, 548, 576, 578, 584, 586, 604, 608, 643
 Torwirt Leonard 122
 Toth Marian 62
Tracz Bogusław 354, 385, 538, 576
Trąba Mariusz 65, 123, 248, 466, 540
Trószynski Waldemar 549
Truszczyński Marek 40
Trzaskowska Grażyna 190
 Trzeszczak Ireneusz 538
 Tułodziecki Waclaw 146
 Tur Jan 459
 Turek Stanisław 273
 Turlej Stefan 480
 ps. „Twardecki” 83
 ps. „Twardy” 83
Tyrus Izabela 29
- U**
- Uchman Jadwiga* 589
Ulman Andrzej 398
 Urban Jerzy, ps. „Jan Rem” 554, 586, 601
Urban Wincenty 62
 Urbanowicz Henryk 47
Urbanowicz Witold 11
 Urbańczyk Renata 348
Usakiewicz Edward 515
 Uszyński Tadeusz 463, 527
- V**
- ps. „Varia” 252, 301, 330, 333, 428, 445
 Voit Mieczysław 616
- W**
- ps. „W” 177
Wachlewski Bernard 149
 Wachowicz Franciszek 170
 Wachowski 170
 ps. „Waclaw” 252, 291, 298–299, 333, 406, 423, 428, 452–453
Wagner Barbara 149
 Wajda Andrzej 626
 Wajzner Zdzisław 129, 288, 530, 626
 Walczak Brunon 433
Walczak Jan 13, 24

- Walczyński Henryk 481
 ps. „Waldek” 252, 292–293, 296–297,
 303, 333, 360
 ps. „Walek” 291, 293, 333
 Walentynowicz Anna 531, 540, 595
 Walentynowicz Janusz 556
 Walicki Jan 129
Walicki Marek 84
 Waligóra Adam 72–73
Waligóra Grzegorz 466, 531
Wallmann Stanisław 58–59
Walusiak Dariusz 609
Wałdoch Marcin 419
 Wałęsa Danuta 559, 586
 Wałęsa Lech 459, 531, 533, 554, 559–
 561, 564, 578, 581, 586, 589, 595–
 596, 609, 643, 654
 Wantorski Piotr 343
 Wantowska Maria 105, 115, 243
 Warczewski Zdzisław 299–301, 307–
 309, 330, 333, 338, 342–346, 348,
 351–352, 369–373, 375, 379–380,
 383–385, 387–388, 390–392, 403–
 404, 406–409, 427, 430, 438, 445
Wardzyński Michał 14
 Wargenau Krzysztof 585
 Warkiewicz Ryszard 266
Warkiewicz Waldemar 543
 Warkiewicz Zdzisław 550
Warso Albert 62
 bl. Wawrzyniec 31
 Wawrzyniewicz Tomasz 233
Ważniewski Włodzimierz 15, 149, 151,
 177
Wąsowicz Jarosław 16–17, 81, 529, 609
 ps. „WB” 272
 Wdowiak Bolesław Bosko 372–373
Weigel George 499, 545, 570
Wejman Grzegorz 41–42, 106–107, 175,
 179, 513, 515, 593
Wenklar Michał 184
 Werblan Andrzej 146
Wernic Andrzej 424
Werra Zbigniew 492–493
 Wesolowski Zdzisław 87
 Wesoly Szczepan 211, 217, 525–526,
 550
 ps. „Wędrowiec” 462
Węgrzyn Dariusz 25–26
 Węgrzyński Bogdan 558
 Wicha Władysław 531
 Widacki Jan 32, 490–491, 563
Widera Michał 530
 Wieczorek Benigna 348
Wieczorek Eugeniusz 23
 Wieczorek Stanisław 42, 46, 113, 168
 Wieczorek Zdzisław 343
 Wielowieyski Andrzej 548
 Wierczyński Alojzy 260, 265–267,
 297–298, 335
 ps. „Wierny” 92
 Wierzbicki Mirosław 426, 455, 501,
 516–519, 521–522, 526, 531–532
 Wierzbicki Stanisław 145
 Wierzyński Kazimierz 616
 ps. „Wiesław” 135
 Wietrzyk Innocenty 62
 Wiewiór Sławomir 618
Wijaczka Jacek 232
 ps. „Wiktor” 133
Wilanowski Cyprian 198, 217, 229, 390,
 546
 Wilczek Augustyn 375, 416
Wilczewski Waldemar Franciszek 605
 Wilk Edward 249–250
 Wilk Mieczysław 420, 472, 480, 483
Wilk Stanisław 41, 179
 Wilkanowicz Stefan 538
 Winter 266
 Wiśnicka Danuta 488
 Wiśniewska Janina 343
 Wiśniewski 512
 Wiśniewski Artur 12
 Wiśniewski L. M. 515

- Wiśniewski Ludwik 465, 469, 489, 612
Witkowska Aleksandra 9
Witkowski Krzysztof 12
 Witos Wincenty 592
 Witucki Bernard 424, 429
 Witwicki Bolesław 251
 Wlazło Kazimierz 273
Właźlak Władysław Piotr 16, 27, 42, 57, 65, 80, 205, 337, 381, 518, 527, 542
 ps. „Wladek” 370–372, 375, 379–380, 383, 385–386, 390–391
 Władysław Opolczyk 9
 Włodarczyk Marian 547
 Włodek Bogusław 447, 453
 Wnęko Stefan 266, 333
 Woda Adam 225
 Woda Maria 225
 Wodziński Janusz 425
 Wojciechowski Henryk 446, 479, 482–483, 497
 Wojciechowski Józef 255–257, 270, 278, 389, 391, 409
Wojcieszka Elżbieta 81, 424
 Wojdak Franciszek 68
 Wojdas Eugeniusz 266
 Wojnicz Jan 173
 Wojtaszczyk Stanisław 187–188
 Wojtaszek Emil 521
 ps. „Wojtek” 260, 290–291
 Wojtyła Karol 105, 216, 219, 229, 240, 247, 256, 285, 294, 347, 349, 351, 377, 393, 404, 410, 417, 485, 498, 528
Wolny Jerzy 13, 40–42
 Wolski Władysław 50
Wolk Grzegorz 540
 Wołowicz Aleksander 212, 250, 253, 301, 331, 591, 600, 602, 605
Wormiński Jerzy 149
 Worobiec K. 404
Woroszyński Wiktor 217
 Wosiński Jan 330
 Woźniak Piotr 591
 Woźniak Stanisław 85, 93–94, 116
 Woźniak Z. 344
Woźnicka Anna 542–543
 Woźnicki Stefan 46
 Wójcik Anna Dorota 179
 Wójcik Eugeniusz 259
 Wójcik Józef 402
 Wójcik Walenty 242
Wrona Janusz 57
 ps. „Wronalski” 177
 ps. „Wronski” 133
 Wroński Mścisław 611
Wróbel Andrzej 226
 Wróbel Jan 193
Wróblewski Andrzej 120
Wróblewski Andrzej Krzysztof 120
 Wróblewski Ireneusz 564
Wróblewski Sergiusz 604
 Wrzałik Alojzy 33–34, 62, 75, 88–89, 95, 97, 106, 111–112, 281
Wrzeszcz Maciej 228
 Wrzół Walter 243
 ps. „Wskazówka” 385
 Wypiór Karol 362, 474
 Wyporek Jan 156
Wyjych Józef 613
 Wyrębek Teresa 348
Wysocki Jerzy 98, 492, 542, 643
Wysocki Wiesław Jan 98, 492, 542, 643
 Wyspiański Stanisław 462
 Wyszynski Stefan 13, 16, 23, 31, 47, 55, 62, 64, 69–70, 75, 77–81, 89–91, 94–95, 98–100, 102, 104–106, 114–116, 119, 122–123, 135, 137–138, 140, 145–146, 148, 150–151, 155–156, 158, 161, 163, 165, 167, 169, 172, 177–178, 183–184, 188, 190, 194, 196–197, 200, 202–206, 208, 210–211, 214–216, 218–220, 228–230, 233, 235, 238, 241, 243–245, 255–259, 268–271, 275–278, 280–

- 283, 285, 287, 294–295, 297–298, 301, 312–313, 315, 329–330, 333–335, 341–342, 349, 351–352, 356, 359–361, 363, 369–370, 375–376, 378–379, 384, 388–389, 393, 395, 403–404, 406–407, 412, 415, 417, 423–424, 427–428, 430, 434, 436, 443, 447, 449–451, 453, 455, 459–461, 463–465, 467, 469, 473–475, 477–479, 482–483, 485–486, 488–490, 496–499, 504, 508, 519–520, 525, 528–531, 533, 538–539, 572, 587–588, 602, 624, 643, 650, 652, 654–656
- X**
- „X–1” 130, 134, 136–140, 142, 196, 206, 209, 252, 255, 282, 285–286, 291, 309, 348–349, 351–352, 361–362, 373, 388, 408–409, 426–428, 430, 437–438, 445–446, 448, 473, 479, 513
- „X–2” 252, 309–310, 333, 342, 371–372
- Y**
- Yekelchyk Serby* 23
- Z**
- „Z” 103
- Zablocki Clement 525
- Zablocki Janusz 210, 226–227, 229, 522, 581, 587
- Zabraniak Sławomir* 65
- Zabrzyński E. 260
- Zachara Tadeusz* 513–514
- Zachwatowicz Jan 28
- Zadros Arkadiusz 636
- Zagroba Anna* 604
- Zagrodny Piotr 625
- Zaidler Teresa 154
- Zajac Ewa* 492
- Zajac Wiesław Władysław* 9
- Zajfryd Mieczysław 519
- Zakrzewska Bożena* 10, 424
- Zakrzewska Helena 116
- Zakrzewski Andrzej Jan* 11
- Zaleski Wincenty* 10, 12, 269
- Zalewski Jerzy 426, 454–455, 526, 605, 617, 624, 627
- Zalęcki Marian* 84
- Zaluski Zbigniew* 218
- Zambrowski Roman 51
- Zamiatała Dominik* 15, 53, 56, 61, 86, 157, 184, 200–201, 224, 301, 307, 408
- Zamorski Henryk 446
- Zamysłowski Tytus J. 62
- Zaplotny Stefan Bronisław 256, 344
- Zaremba Marcin* 23
- Zarębski 52
- Zawadzki Aleksander 51, 114
- Zawadzki Franciszek 67
- Zawieyski Jerzy 155, 229
- ps. „Zbigniew” 92, 102
- Zborowski Marian 85
- Zbudniewek Janusz* 9–10, 12–16, 18, 21–24, 26–27, 29–31, 33, 42, 54, 60–62, 74–75, 84, 88, 90, 112, 118, 122, 131–132, 157, 195, 217, 229–230, 242, 249, 256, 270, 274, 278, 402, 417–420, 474, 480, 486, 492, 542–543, 552, 559, 563, 570–571, 579, 585, 598, 606, 624
- ps. „Zbyszek” 116–117, 127–128, 133, 164
- Zdanienczy Witold* 9, 38, 40, 80, 195
- Zegarski Zenon 385

- Zembrzuski Michał 30, 83–84, 118, 142, 302–304, 331, 348, 372, 409, 417–419
 Zembrzuski Tadeusz 80
Zembrzuski Witold 57–58, 144, 195
 ps. „Zenon” 133, 135, 138, 206, 252, 291, 306–308, 333, 348, 351–352, 370, 383–385, 391–392, 405–406, 428
 Zieliński M. 105, 243, 453
Zieliński Zygmunt 11, 15, 62, 81, 497, 582
 Zielonka Józef 530
 Ziemorowicz Stanisław 129
 Zienkowski Dominik 62
 Zientarski Jan 423, 429, 443
 Zientarski Władysław 144
Zięba Andrzej A. 146
 Ziętek Jerzy 150, 171, 225, 241
 Zin Wiktor 519
 Zink Wojciech 83
 Ziólek Władysław 211
Ziółkowski Marek 9, 37–38, 40
 Zjawiony Lucjan 343
Złotkowski Dariusz 12
 ps. „ZI” 272
Związek Jan 9–10, 21, 27, 34, 74, 530, 592
Zwiernik Przemysław 540
 ps. „Zygmunt” 303
Zybertowicz Andrzej 563
Zyskowska Anna Krystyna 9, 155
- Ż**
- Żabierek Krzysztof* 17
 Żabiński Tadeusz 173, 186, 189
 Żaboklicki Stanisław 191
 ps. „Żagielowski” 83
Żarnowiecka-Gryż Teresa 52
Żaryn Jan 15, 42, 61, 79, 82, 84, 151, 202, 529, 576, 582
 Żegrodzki Józef 348
- Żelobowski Antoni* 99
Żeromski Andrzej 149
Żmudziński Jerzy 280, 467
Żmudziński Marek 242
 Żórański 65
 Żurawski Mieczysław 332, 417–419
Żurek Jacek 56, 70, 75
 Żurek vel Żurkowski Jerzy 624
 Żwirski Marek 634
 Życiński Józef 130
 Żygulski Kazimierz 587
 Żylka Emilia 343
- ***
- B**
- Волокитина Татьяна* 24, 81
- E**
- Екельчик Сергей* 23
- M**
- Мурашко Галина* 24, 81
- H**
- Носкова Альбина* 24, 81
Нохотович Дина 24, 81
- C**
- Смыслов Олег* 23

Wykaz skrótów

- AACz – Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza
- AAG – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie
- AAKat. – Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach
- AAN – Archiwum Akt Nowych w Warszawie
- AAP – Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu
- ADK – Archiwum Diecezjalne w Kielcach
- ADT – Archiwum Diecezjalne im. Arcybiskupa Jerzego Ablewicza w Tarnowie
- AIPN – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
- AIPN Bi – Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku
- AIPN Ka – Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach
- AIPN Kr – Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie
- AIPN Łd – Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi
- AIPN Po – Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu
- AIPN Ra – Delegatura Instytutu Pamięci Narodowej w Radomiu – Wydział Archiwalny
- AIPN Wr – Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu
- AJG – Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie
- AK – Armia Krajowa
- AKMCz – Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie
- ANK – Archiwum Narodowe w Krakowie
- APBy – Archiwum Państwowe w Bydgoszczy
- APCz – Archiwum Państwowe w Częstochowie
- APK – Archiwum Państwowe w Kaliszu
- APKat – Archiwum Państwowe w Katowicach
- APKie – Archiwum Państwowe w Kielcach
- APL – Archiwum Państwowe w Lublinie
- APLoRP – Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim
- APŁ – Archiwum Państwowe w Łodzi
- APO – Archiwum Państwowe w Opolu
- APP – Archiwum Państwowe w Poznaniu
- APPT – Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim
- APS – Archiwum Państwowe w Siedlcach
- APZG – Archiwum Państwowe w Zielonej Górze
- A SIP – Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej
- ATK – Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie
- BJ – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

Wykaz skrótów

BK PAN	– Polska Akademia Nauk Biblioteka Kórnicka
BN	– Biblioteka Narodowa w Warszawie
BOss.	– Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich
BU KUL	– Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
FCDCN	– Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego w Krakowie
IPN	– Instytut Pamięci Narodowej
KC PZPR	– Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KD PZPR	– Komitet Dzielnicowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KdsBP	– Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego
KIK	– Klub Inteligencji Katolickiej
KM MO	– Komenda Miejska Milicji Obywatelskiej
KM PZPR	– Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KMiP MO	– Komenda Miejska i Powiatowa Milicji Obywatelskiej
KOR	– Komitet Obrony Robotników
KPN	– Konfederacja Polski Niepodległej
KUL	– Katolicki Uniwersytet Lubelski
KW MO	– Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej
KW PZPR	– Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KZ	– Komitet Zakładowy
MAP	– Ministerstwo Administracji Publicznej
MBCz	– Matka Boża Częstochowska
MINEiS	– Międzyuczelniany Instytut Nauk Ekonomicznych i Społecznych
MiP	– Miejska i Powiatowa
MKZ	– Międzyzakładowy Komitet Założycielski
MO	– Milicja Obywatelska
mps	– maszynopis
MRN	– Miejska Rada Narodowa
MSW	– Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
NAC	– Narodowe Archiwum Cyfrowe
NKWD	– Narodnyj komissariat wnutriennich diel (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych)
NMP	– Najświętsza Maryj Panna
NRD	– Niemiecka Republika Demokratyczna
NSZZ	– Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
NSZZ RI	– Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych
NZS	– Niezależne Zrzeszenie Studentów
OCD	– Ordo Carmelitarum Discalceatorum – karmelici bosy
OPO	– Oddziały Polityczno-Obrońne
ORMO	– Ochotnicze Rezerwy Milicji Obywatelskiej
OSP	– Ochotnicza Straż Pożarna

PKP	– Polskie Koleje Państwowe
PKS	– Państwowa Komunikacja Samochodowa
PMRN	– Prezydium Miejskiej Rady Narodowej
POP	– Podstawowa Organizacja Partyjna
PPR	– Polska Partia Robotnicza
PRL	– Polska Rzeczpospolita Ludowa
PRN	– Powiatowa Rada Narodowa
PTTK	– Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
PWRN	– Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RdsW	– Referat do spraw Wyznań
ROMO	– Rezerwowe Oddziały Milicji Obywatelskiej
ROPciO	– Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela
RSB	– Referat ds. Bezpieczeństwa (ds. SB)
RUSW	– Rejonowy Urząd Spraw Wewnętrznych
SB	– Służba Bezpieczeństwa
SKS	– Studenckie Koło Solidarności
SUSW	– Stołeczny Urząd Spraw Wewnętrznych
TW	– tajny współpracownik
UB	– Urząd Bezpieczeństwa
UdsW	– Urząd do spraw Wyznań
URM	– Urząd Rady Ministrów
USA	– United States of America (Stany Zjednoczone Ameryki Północnej)
WdsW UW	– Wydział do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego
WiN	– Wolność i Niezawisłość
WOKI	– Wojewódzki Ośrodek Kształcenia Ideologicznego
WRN	– Wojewódzka Rada Narodowa
WRON	– Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego
WSD	– Wyższe Seminarium Duchowne
WSK	– Wojewódzkie Stanowisko Kierowania
WUBP	– Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
WUdsBP	– Wojewódzki Urząd do spraw Bezpieczeństwa Publicznego
WUSW	– Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych
ZBoWiD	– Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
ZMP	– Związek Młodzieży Polskiej
ZOMO	– Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej
ZSL	– Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZSRS	– Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich

Summary

The authorities of Polish People's Republic towards Jasna Góra Monastery in 1945–1989

Years of the Polish People's Republic existence were characterised by hostile state policy towards the Catholic Church primarily due to ideological reasons. Jasna Góra Monastery, as the most important centre of the Marian cult in the country and a destination of the pilgrimage movement, very often found itself in the middle of the conflict. This sanctuary became a 'pillar' of the Catholic faith and was an object of special interest of the state and party institutions which undertook restrictive and repressive actions.

The ceremonies organised by Primate August Hlond in 1946 were the first signal showing the strength of the sanctuary's impact on the society after the World War II. Since they were attended by many people, the communists began to use different measures to limit the pilgrimage movement, e.g. they increasingly prevented the transport of pilgrims by rail. The range of repressions was extended over time. In 1949, a symbol which was used by the Order of St. Paul the First Hermit (also called Pauline Fathers) and interpreted as the flag of the Vatican State became a pretext. A financial penalty was imposed. A propaganda campaign against organising pilgrimages of children and youth was initiated. An obligation to obtain administrative permits for pilgrimages, of which the authorities took advantage very often, was introduced. The administrative authorities imposed additional taxes on the monastery, which was to limit its financial independence. Activities aiming at intimidating the monastic community even by initiating arsons and thefts took place as well. The authorities personally attacked monks who performed important functions in the monastery. Among them was Father Kajetan Raczyński, prior of the monastery. The pretext was the content of sermons, which were interpreted as politically hostile.

In the early fifties, the authorities of Częstochowa began to realise the vision of a new town, wishing to give it a labour character and rejecting the pilgrimage traditions. The Steelworks named after Bolesław Bierut was to become a counterbalance for the Jasna Góra Monastery. Events aimed at disrupting the prayers were started to be organised near the sanctuary. Two small seminaries led by the Pauline Fathers – in Cracow and Częstochowa – were also closed down.

The Pauline Fathers showed a brave attitude in the face of the arrest and imprisonment of Primate Stefan Wyszyński. They organised daily prayers, which was impressive when most of the Polish Church hierarchs were terrified of the

threat of further repressions. An important activity of the Order was the organisation of an exhibition on the 300th anniversary of Jasna Góra's defence against the Swedes. The Pauline Fathers displayed the portrait of the imprisoned primate and did not remove it under the pressure of the authorities. The monks started a close cooperation with the 'Eights' – a group of women who cooperated with Primate Wyszyński. In 1956, the Pauline Fathers, in consultation with the imprisoned cardinal, organised the celebration of the 300th anniversary of the Vows of Jan Kazimierz. The ceremony which alluded to the times of the Swedish Deluge and corresponded to the present day – to the situation of Poland deluged with atheism – was attended by huge crowds. The security apparatus began intensive work, aimed, among other things, at creating an agency network and installing eavesdropping equipment. The selected monks were put under careful surveillance.

The events of October 1956 only seemingly mitigated the authorities' actions against the Order all the more so given the fact that the released Primate founded the Primate's Institute, where the 'Eights' worked. Jasna Góra became the seat of this new institution. In the monastery, preparations were made for the upcoming millennial celebrations of the Baptism of Poland (to be held in 1966), which were reflected in the Cardinal Wyszyński's programme called the Great Novena. In response, various forms of pressure were applied on the organisers and pilgrims, and personal lists of pilgrimage participants were requested. The bans were imposed on tourist institutions, schools and universities as well as work establishments. Priests were summoned to religious departments and forced to give up their initiatives. Despite these pressures, representatives of various professional groups visited the sanctuary. They took part in services and conferences (where experts with alternative views to the communist propaganda spoke). In 1958, representatives of the public prosecutor's office and the security service entered the premises of the Primate's Institute. Many materials prepared for pilgrims were confiscated. Judicial proceedings were initiated against the employees and Pauline Fathers who defended the premises. At the same time, the Order was administratively charged with taxes, which was supposed to pave the way for taking over various properties to cover financial arrears owed to the state. The monks were accused of conducting illegal construction and renovation works, and in 1963, under the pretext of smallpox epidemic, attempts were made to eliminate the largest of the Polish walking pilgrimages - the Warsaw pilgrimage. Pilgrimages through Częstochowa were filmed and the pilgrims themselves were photographed. Competitive events that were supposed to draw the potential pilgrims' attention away from the celebrations in Jasna Góra were prepared. The communists engaged party structures in the whole province. Sometimes these activities had nation-wide nature.

Nevertheless, the Church's millennial celebrations were a success. In the same year, the party and state authorities decided to stop the pilgrimage of the Icon

of Our Lady of Czestochowa, taking place in various dioceses. The painting was transported to Jasna Góra and there, under the pain of liquidation of the monastery, it was ordered to be kept.

The security apparatus that created the agency network worked intensively. It organised actions to slander individual monks and wanted to create conflicts within the Order. The atmosphere of disagreement between the Order and the Curia was built. The eavesdropping and inspection of correspondence were applied on an increasing scale, public speeches were recorded and their content was analysed, and information about the participants of the ceremony was collected. These actions had a long-term nature and brought more and more results, especially in the seventies, when they were the cause of a deep crisis within the Order. A few monks and people working in the monastery became secret collaborators of the Security Service. Their actions threatened the unity of the Pauline Fathers, put the Order in a very bad light and caused the need for external intervention, involving the authority of Primate Wyszyński and provoking the actions of Vatican institutions. However, thanks to the proper behaviour of the majority of the monks, the actions of Primate Wyszyński and later on the attitude of John Paul II, the crisis was finally overcome. After the first pilgrimage of John Paul II, the communists made an attempt to separate the sanctuary from the town by building a highway in its vicinity. Bishop of Czestochowa Stefan Barela began to protest against these actions. In the final phase of the construction of the road and the tunnel underneath it, a compromise solution was reached and isolation of the sanctuary was avoided.

The initiators of the 'Solidarity' movement also sought support in Jasna Góra. It was here that the activists of Czestochowa's trade union structures took refuge just after martial law was imposed. In the 80s, Jasna Góra was a place of annual pilgrimages of farmers and workers. Numerous protests of the underground oppositionists began at the sanctuary. Paradoxically, the pilgrimages, during which patriotism and idea of freedom were manifested, became more and more popular regardless of repressions and restrictions. This is why, Tadeusz Mazowiecki, the first non-communist prime minister in many years, visited the Jasna Góra Monastery after Poland's transition to democracy in 1989. Eventually, comprehensive attempts to limit the activities of Pauline Fathers did not bring the expected results for the communists.

